מדרש · אגדה · מדרש רבה · מפרשים · פירוש מהרז״ו

פירוש מהרז״ו על בראשית רבה

רבי זאב וולף [מהרז"ו] איינהורן

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

פירוש מהרז״ו על בראשית רבה

רבי זאב וולף [מהרז"ו] איינהורן

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/פירוש-מהרזו-על-בראשית-רבה/
הקובץ נוצר ב־18 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611162349 של הספרייה.

תוכן העניינים

פרק א 5
פרק ב 28
פרק ג 33
פרק ד 39
פרק ה 45
פרק ו 52
פרק ז 61
פרק ח 65
פרק ט 75
פרק י 81
פרק יא 88
פרק יב 96
פרק יג 108
פרק יד 117
פרק טו 124
פרק טז 128
פרק יז 134
פרק יח 138
פרק יט 145
פרק כ 157
פרק כא 170
פרק כב 179
פרק כג 194
פרק כד 202
פרק כה 206
פרק כו 209
פרק כז 221
פרק כח 224
פרק כט 232
פרק ל 235
פרק לא 240
פרק לב 247
פרק לג 255
פרק לד 261
פרק לה 269
פרק לו 274
פרק לז 281
פרק לח 285
פרק לט 294
פרק מ 305
פרק מא 309
פרק מב 316
פרק מג 323
פרק מד 332
פרק מה 347
פרק מו 355
פרק מז 361
פרק מח 366
פרק מט 378
פרק נ 390
פרק נא 396
פרק נב 400
פרק נג 406
פרק נד 414
פרק נה 418
פרק נו 422
פרק נז 428
פרק נח 430
פרק נט 434
פרק ס 439
פרק סא 445
פרק סב 447

פרק סג 450
פרק סד 456
פרק סה 459
פרק סו 465
פרק סז 468
פרק סח 472
פרק סט 476
פרק ע 480
פרק עא 486
פרק עב 489
פרק עג 491
פרק עד 494
פרק עה 498
פרק עו 502
פרק עז 505
פרק עח 507
פרק עט 511
פרק פ 516
פרק פא 520
פרק פב 522
פרק פג 528
פרק פד 529
פרק פה 539
פרק פו 546
פרק פז 549
פרק פח 553
פרק פט 555
פרק צ 559
פרק צא 562
פרק צב 571
פרק צג 575
פרק צד 580
פרק צה 586
פרק צו 589
פרק צז 592
פרק צח 597
פרק צט 613
פרק ק 619

פרק א

פסקה א

רבי הושעיה רבה פתח. בילקוט משלי ח' הגירסא ר' הושעיה רבה כד הוה פתח במעשה בראשית פתח ואהיה וכו'. כל הענין כמו כאן. ובילקוט כאן גורס כמו שהוא לפנינו במדרש. ומ"ש שם במעשה בראשית פירושו בפרשה של מעשה בראשית ועיין לקמן פרשה זו סימן ה' וסימן י':

פתח. פי' תיבת פתח בדברי חז"ל פרשתי בפירושי בפר"א ריש פרק ג' וז"ל שם תיבת פתח אין פירושו בכל מקום התחלת דברים שמתחיל לדרוש אלא פירושו לפעמים כמו פתיחת דלת ופתיחת דבר סתום. וכמ"ש בשקלים פרק ה' פתחיה על הקנין. פתחיה זה מרדכי ולמה נקרא שמו פתחיה שהיה פותח בדברים ודורשן [ומה שדרשו על תיבת פתחיה פירשתי זה בטוב טעם בס"ד בספרי מדרש תנאים בלקוטים וחידושים] ולשון הירושלמי שם בא וראה כחו של אותו האיש שהיה פותח בדברים וכו' עכ"ל. ואם פירושו של פתחיה שהיה מתחיל לדרוש אין לשון הירושלמי מובן מה טעם שיקרא שמו על שהיה מתחיל לדרוש איזה רבותא היא אלא על כרחך שפי' של פתחיה מלשון פתיחת דבר סתום שבזה היה כחו גדול שהיה יודע לפתוח בכל ענין ולבאר כל דבר סתום ונעלם בטוב טעם ודעת. ועל שם כך נקרא פתחיה ושבח גדול הוא זה. וכן הוא הפי' של תיבת פתח בכמה מקומות שנזכרו בגמ' ובמדרשים עכ"ל שם בפר"א. וכלשון הכתוב משלי ח' אשרי אדם שומע לי לשקוד על דלתותי יום יום לשמור מזוזות פתחי כי מוצאי מצא חיים ויפק רצון מה' וכמ"ש מפורש במדרש תהלים קי"ט על פסוק פתח דבריך יאיר מהו פתח דבריך יאיר מאירים הם דברי תורה וכן הוא אומר מצות ה' ברה מאירת עינים. וכן הוא אומר כי נר מצוה לכך נאמר פתח דבריך יאיר. פותחים זה לזה כמו פתחים ודלתות היא התורה שנאמר אשרי אדם שומע לי לשקוד על דלתותי יום יום. לשמור מזוזות פתחי. ע"ש עוד. ולכל הדברים האלו כוונו חז"ל בתיבת פתח על שם פתח דבריך וגו' לשקוד על דלתותי וגו' מזוזות פתחי וגו'. וכאשר כתבנו עוד מזה בסוף הקדמה של חלק המדות:

ואהיה אצלו אמון. פסוק זה עד פסוק כ"א מהלל החכמה שמתהללת ומתפארת להראות גודל תפארתה אצל השי"ת וגודל כחה בכל הבריאה. יפיה וטובה. ואח"כ מתפארת בזמן היותה שקדמה לכל הברואים כמ"ש ה' קנני ראשית דרכו קדם מפעליו מאז באין תהומות וגו' בטרם הרים וגו' עד לא עשה ארץ. בהכינו שמים. בשומו לים חוקו. עד ואהיה אצלו אמון ואהיה שעשועים יום יום משחקת לפניו בכל עת. משחקת בתבל

ארצו. ושעשועי את בני אדם. והפסוקים כפולים היינו משחקת ב' פעמים ושעשועים ב' פעמים. רק תיבת אמון אינו כפול ודרשו במדרש משלי ח' תחלה היתה התורה בשמים שנאמר ואהיה אצלו אמון ואהיה שעשועים יום יום. משחקת לפניו בכל עת. ואח"כ עלה משה והורידה לארץ שנאמר משחקת בתבל ארצו ושעשועי את בני אדם עכ"ל. ועל כן ועתה בנים שמעו לי. ולזה כוון המדרש כאן מ"ש ואהיה אצלו אמון מכוסה אמון מוצנע שהקב"ה כביכול כיסה אותה והצניעה והחזיק התורה אצלו והיה גם פדגוגה קודם שנתנה לארץ. וכמ"ש בהדיא שמ"ר פר' ל' סימן ט' ד"א מגיד דבריו ליעקב משל למלך שהיה לו פרדס ולא היה נכנס לתוכו אלא הוא שהיה משמרו משעמדו בניו על פרקן אמר להם וכו' אתם תהיו משמרים אותו. כך אמר להם הקב"ה לישראל. עד שלא בראתי העולם התקנתי התורה. מהו אמון אומן שנאמר כאשר ישא האומן את היונק ולא נתתיה לאחד מעובדי כוכבים אלא לכם וכו'. הרי מבואר שכוונת המדרש במ"ש אמון מכוסה ומוצנע שהיה פדגוגה ואומנה באופן זה שכיסה אותה והצניעה אצלו כדלקמן. ומ"ש ואהיה שעשועים יום יום כפל לשון יום כמ"ש במדרש משלי ח' הנ"ל מתחלה היתה התורה בשמים היינו משנברא העולם עד שנתנה בסיני שהוא ב' אלפים וד' מאות ומ"ח שנה והתחילה להתגלות לאברהם כמ"ש וישמור משמרתי מצותי חקותי ותורתי ואז שלמו שני אלפים תהו שמבואר בתד"א והתחילו שני אלפים תורה. או כפי מ"ש לקמן פ' ח' סי' ב' שהכוונה על אלפים שנה שקדמה התורה לבריאת עולם. ע"ש. ועי' ויק"ר ריש פ' י"ט ושם נסמן ומבואר. ובמאמר שהעתקתי משמ"ר פ' ל' סימן ט' מבוארים שתי הכוונות יחד שאמר שם עד שלא בראתי העולם התקנתי התורה ולא נתתיה לאחד מעובדי כוכבים אלא לכם. וכן הוא בריש מדרש כונן בלשון יוני קורין למראה תוריה כלומר שהיתה סתומה ואח"כ נראית ונתנה לישראל. והיתה גנוזה בעליונים עד שלא נבראו שמים וארץ ומה שמה אמון. הרי שפירש ג"כ שתי הכוונות יחד ושניהם אמת. ובפסוק ג"כ מבואר שני הכוונות ואהיה אצלו אמון מכוסה ומוצנע ואח"כ פירש ואהיה שעשועים יום יום היינו שני אלפים שמקודם בריאת העולם. ואז משחקת לפניו בכל עת. ואח"כ משחקת לפניו בתבל ארצו היינו משנברא העולם עד שנתנה לארץ שהיתה ג"כ מכוסה ומוצנע לפניו. ואחר שנתנה אז ושעשועי את בני אדם. וההפרש שבין כיסוי לצניעות שהכיסוי שייך בדבר שנראה לעין אלא שאינו נראה ערום כי אם מכוסה. והצניעות נוסף על זה שאפילו בכסוי אין רואים אותו כמ"ש באסתר. כך התורה כיסה אותה שכל ענין בריאת העולם הוא כיסוי לתורה וכל השמים וכל צבאם והארץ וצאצאיה הם לבושי תורה. וכן כל אותיות התורה ומצותיה כלם לבושי התורה. כמ"ש בזוהר פ'

בהעלותך בענין פסח שני. שמיא וכל חיליהון לבושין דאורייתא. וזהו שאמר דוד עוטה אור כשלמה וכמ"ש מפורש בחבקוק כסה שמים הודו ותהלתו מלאה הארץ שע"פ מדה י"ט פי' הפסוק כסה שמים וארץ הודו ותהלתו מלאה הארץ ושמים. וכמ"ש מפורש הודו על ארץ ושמים. והודו היא התורה כמ"ש אשר תנה הודך על השמים. שאין התורה והחכמה מתגלים לברואי מעלה ומטה כי אם בלבושיה. וכמ"ש ונעלמה מעיני כל חי ומעוף השמים נסתרה ודרשו שאפי' מחיות הקודש ומלאכים שהם עוף השמים נתעלמה מהם ואין משיגין ממנה אלא מעט מלבושיה. ועד מתן תורה היתה מכוסה בלבושיה וגם מוצנעת עם לבושיה אך במתן חורה נתנה ונתגלת מצניעותה אצלו. אך נשארה מכוסה בלבושיה ועי' כל זה בזוהר בהעלותך שם שהנגלות של התורה הם לבושי התורה. וזהו מ"ש כאן רבתא. כמבואר בפי' הקצר. וזה נכלל בכלל לשון פדגוג ואומן שגדלה באופן זה בכיסוי וצניעות עד שנתרבתה ואח"כ השיאה לישראל כמשל הכלה שמגדלין אותה עד שתהא ראויה להכנס לחופה כמ"ש מפורש בשמ"ר פר' ל' סי' ה' על פסוק וכי ימכור איש את בתו לאמה וז"ל והיא מגודלת בסיני וכו' עיי"ש והיינו בערך אצלנו שבימי האבות נתגלתה מעט ובסיני הרבה וזהו מגודלת. ועי' גם כן בשמ"ר פר' ל"ג סי' א' וסי' ז'. ותבין כאן. ועי' רש"י בנחום פסוק זה התיטבי מנא אמון מלשון פדגוג דמרבי בה עכ"ל. וזהו מ"ש כאן אלכסנדריא רבתא. וככל המבואר. וזה עומק פשטות המאמר:

ד"א אמון אומן. ובתנחומא כאן הגירסא אל תקרא אמון אלא אומן. וכן הוא בתד"א פרק ל"א וכן צריך להגיה כאן. וכן מצאתי בזוהר בכמה מקומות. ובסדר קרח פסוק ועבד הלוי הוא. וז"ל וברא ליה באורייתא. ובאורייתא אישתכלול הה"ד בהכינו שמים שם אני. וכתיב ואהיה אצלו אמון הא אוקמוה א"ת אמון אלא אומן וביארתי בס"ד דברי הזוהר בהקדמה לחלק המדות. וכן הוא בזוהר ריש תולדות א"ת אמון אלא אומן. כי אצל הפדגוג מכוסה ומוצנע לא היה צריך לומר א"ת כי הוא לפי הפשט והניקוד אך אומן לפי שאינו לפי הפשט והניקוד כי אם ע"פ מדה כ' אא"ע וע"פ מדה כ"ח ממעל ככל הדרשות של אל תיקרי שהם ע"פ שתי מדות אלו. וכוונת דרשה זו שהוקשה לחז"ל בפסוקים שם מ"ש בהכינו שמים כו' באמצו שחקים וכו' בחקו מוסדי ארץ. וכל הענין שם שהתפארה החכמה שהיתה שם ואינו מבואר כלל מה עשתה שם התורה והחכמה אצל כל הברואים מעלה ומטה. ואם הכונה שהיתה קדומה. וראתה בריאת שמים וארץ. הרי כבר מבואר בב' פסוקים הקודמים. ה' קנני ראשית דרכו. מעולם נסכתי וכו'. ועוד הוקשה איך שייך אצל התורה והחכמה לשון אימון וגידול. וע"כ דרשו שמ"ש ואהיה אצלו אמון אא"ע לגידול תנהו ענין על אומנות ע"פ מדת ממעל שבזה בא לגלות מה

עשתה שם התורה. שהיתה אומן מלשון אומן פירושו שהיתה כלי אומנתו של הקב"ה ורומז לענין הנשגב של שכל משכיל מושכל אומן כלי אומנות. ועיין כל זה בריש מדרש תנחומא באריכות. ועיין ויקרא רבה פר' ל"ה סי' ד' חוקים שבהם נבראו שמים וארץ. עיי"ש וכאן קיצר המדרש. ובהקדמתנו לחלק המדות הארכנו בזה. וזה לשון התד"א שם א"ת אמון אלא אומן כמו אומן שעוסק באומנתו משל למלך בשר ודם שהוא בונה פלטרין עד שהוא מניע את הקרשים ומתקן את הקורות הוא מביא תחלה את המגילה ודיו ומצייר את החדר בפני עצמו. ואת העלייה בפ"ע. ואת ביה"כ בפ"ע (רומז בזה שנתן מקום לכח הרע) ואח"כ הוא בונה כמו שהיה מצייר. כך היה הקב"ה מביט בתורה ובורא את העולם עכ"ל. ומ"ש בתד"א כמו אומן שעוסק באומנתו וכן במדרש כאן אינו בונה מדעת עצמו אלא מדעת אומן. רומז על סוד הצמצום שכביכול צמצם את כבודו הבלתי בעל תכלית. למדרגת אומן לצורך בנין העולם. ועי' בספרי מקובלים באריכות ואני בער ולא אדע:

מביט בתורה. מבואר בזוהר הקדוש במקומות הרבה באריכות וזה ע"פ ספר יצירה ושמות הקודש וצירופי אותיות כאשר הארכנו בהקדמה:

והתורה אמרה בראשית. ובילקוט כאן הגירסא. מקדם ומתחלה אינו כתוב כאן אלא בראשית ב"י ראשי"ת ברא וכו'. היינו ע"פ מדה ט"ז מיוחד במקומו. שכאן הוצרך לכתוב תיבת בראשית ולא תיבת מקדם ותחלה כדי לדרוש נוטריקון ב"י ראשית שע"פ גז"ש אנו יודעין מי הוא שאמר כן היינו התורה שנקראת ראשית וע"פ מדה י"ז כל הענין מפורש במשלי בפסוקים שהביא. שהתורה מתפארת שבה ברא השי"ת את העולם. וכן לפי מ"ש רש"י בחומש מקושי תיבת בראשית לפי הפשט בהכרח לדרוש ע"פ מדה כ' וע"פ מדת נוטריקון וע"פ גז"ש. על שהתורה נקראת ראשית שמאחר שלא פירש כאן מי הוא שאמר בהכרח שהוא מפורש ע"פ המדה כי לא בא לסתום אלא לפרש. והרי מפורש היטב במשלי ח' בפרשת ה' קנני ושם בא לפרש מ"ש בתורה ב"י ראשית שהתורה מתפארת איך ברא. וגם שם במשלי דורש ע"פ מדה כ' וכ"ח א"ת אמון אלא אומן איך כל הפרשה מרומז בתורה. ועי' עוד שמ"ר פרשה מ"ז סי' ד' ותשלום ביאור המאמר בהקדמה הנ"ל להשלים מה שחסר כאן:

פסקה ב

ביום הראשון וביום השני. וכמ"ש במאמר שהעתיק רש"י בריש בראשית. הובא בילקוט סדר בא בריש פרשת החודש הזה לכם. בשם ר' יצחק. לא היה צריך להתחיל התורה אלא מהחודש הזה לכם וכו' וכוונת המאמר שמאחר שעיקר כוונת התורה על מעשה

המצות לא היה צריך להתחיל אלא מהחודש הזה לכם שהיא הפרשה ראשונה שנאמרה לישראל על המצות ולא היה לו לכתוב ענינים של תולדות האומות וישיבת ארצות שלהם וכל ענין הבריאה וזה כולל כל ס' בראשית והרבה פרשיות של ספרים אחרים. וכמ"ש (דברים ב':כ"ג) כפתורים היוצאים מכפתור וכדומה לזה הרבה:

של בזוזים. פירושו ששוללים ובוזזים וגוזלים שגזלתם ארצכם מיד ז' אומות וישראל משיבים להם לדבריכם הרי גם אתם עשיתם כן כמפורש בתורה דברים ב' כפתורים היוצאים מכפתור השמידום וכו'. ואף שאינו מפורש שכך אמרו הכנענים שירשנו ארצם וכך השיבו ישראל אלא על שענינים אלו כתובים בתורה ונראים מיותרים שאין זה מענין כוונת התורה אלא להודיענו שאם יחרפונו הכנענים הנ"ל נדע מה להשיב להם והטענה נלמוד מהתשובה ע"פ מדה ט'. והנה בדברים ב' מבואר עוד ענינים שהמואבים גרשו את הרפאים ובני עשו את בני שעיר. אלא שהמדרש הביא סוף הענין והכונה על כל המבואר בפרשה שם. ועדיין יקשה שהיה לו להזכיר גם מה שכתוב בסדר חוקת שהוא המוקדם לסדר דברים. ע"כ נראה שהמדרש הביא ענין הכפתורים בדווקא שהענין מדבר בארץ ישראל כמ"ש שם והעוים היושבים בחצרים עד עזה כפתורים היוצאים מכפתור השמידום וישבו תחתם. כי מאחר שהטענה מארץ ישראל מביא פסוק על מדינה שהיא מארץ ישראל כמ"ש בהדיא יהושע י"ג זאת הארץ הנשארת חמשת סרני פלשתים העזתי והאשדודי וכו' והעוים הרי שהעוים ועזה מארץ ישראל שנחלו ישראל שהכנענים והאמורים אומרים שישראל גזלו מהם וישראל משיבים שאותה הארץ גזלתם אתם מאחרים. אך בכל זה יקשה שהרי הארץ גזולה ואינה שלהם. לזה דרש התירוץ האמיתי שהעולם ומלואו של הקב"ה שהוא ברא הכל ומה שרוצה הוא עושה שהכל שלו לכך התחיל המדרש לשאול למה הודיע מה שנברא ביום ראשון וביום שני וכו' של כל ששת ימי בראשית שבזה הודיע שכל העולם שלו בהחלט שבראו מאין. וסיים המדרש הגיד להם את כל הדורות מה שנעשה בהם ובארצותם שלזה הוצרך להקדים מה שברא הכל וזה כח מעשיו הגיד לעמו היינו כח מעשיו של הבריאה כולה בספר בראשית וכח מעשיו שבכל הדורות הגיד לעמו בתורה בשביל לתת להם נחלת גוים ויהיה נחלתם בידם לעולם שלא יאמרו גזולה היא:

פסקה ג

ואין רוחו יוצא. ונשמת האדם נקראת רוח כמ"ש ויפח באפיו נשמת חיים והפחה שייך ברוח. כמ"ש (יחזקאל ל"ז:ט') מארבע רוחות בואי הרוח ופחי. וכתיב נשמת רוח חיים באפיו וכן ויוצר רוח אדם בקרבו כמ"ש לקמן פרשה י"ד סי' ד' ושייכות דרשות רוח

לכאן עיין בקצר. והענין מבואר היטב במדרש תמורה פרק ב' וז"ל וכמו כן הרוח שאין לו תמורה ואין אתה יכול לאחוז אותו וכו'. וא"ת הנוד הזה אתה יכול לאחוז אותו. לאו כי אלו נפתח הנוד ובא אחד ואמר לו מה יש בו ואומר לו הרוח. ואמר לו מה היא שחורה היא או אדומה או לבנה או ירוקה האיך היא נמכרת בשוק אינך יכול להשיב לו תשובה. ואם אתה פותח הנוד היא הולכת לה ואין אתה יכול לראותה ולא עוד אלא נושא את בני אדם ונושאת השמים והארץ מנין אתה יודע ממראה עיניך אדם נכנס לבית לפנים מבית למערה לפנים ממערה ונופח בבגדו והרוח יוצא ואינך יודע מהיכן יוצאת ומהיכן באת וכו' ע"ש. וקצהו תראה בתנחומא כאן ועל כן הונח שם פלא על הרוח ונקבים והמחילים שהם נסתרים ומעשיהם גלוים. וכמ"ש תהלים קל"ט נפלאים מעשיך אשר עשיתי בסתר היינו ע"י נקבים וחלולים ורוח וכו' ע"כ דורש ועושה נפלאות על הרוח וכדומה:

אימתי נבראו מלאכים. לקמן פר' ג' סוף סי' ח' כל המאמר ובמדרש תהלים פ"ו וילקוט שם. וילקוט ישעיה מ"ד ובא לפרש מ"ש ועושה נפלאות אתה אלהים לבדך על כל הבריאה כולה. שעשה לבדו כל השמים וארץ שהרי לא נבראו מלאכים ביום ראשון וזהו לפי מ"ש כאן וא"כ הוא הקדמה למאמר הבא אחריו וא"כ צ"ע מ"ש ד"א כי גדול אתה ובמדרש תהלים שם מקום המאמר זה להלן בסופו אצל הוא לבדו מתהדר בעולמו אימתי נבראו המלאכים וכמו שנעתיק לשונו בסמוך ושם הוא לשון אחד ואין שם ד"א. וכן הוא בילקוט תהלים ויתכן שמ"ש כאן ד"א הוא בערך דרשה ראשונה של הנוד והרוח. והד"א הוא על הבריאה כולה כמ"ש בסמוך:

המקרה במים עליותיו. וס"ד עושה מלאכיו רוחות הרי ע"פ מדה י"ז אנו לומדים שנבראו המלאכים בשני. שדוד בא לפרש דברים סתומים שבתורה וכמ"ש שמ"ר פרשה ט"ו סימן כ"ב הרבה מעשים כתב משה בתורה סתומים בא דוד ופרשם וכו' וכמ"ש לקמן פרשה י"א סי' ט' ריש לקיש בשם ר' רמא בר חנינא מלאכים בשני כו':

מיכאל בדרומו. ועי' פר"א פרק ד' של מיכאל מימינו ושל גבריאל משמאלו. ועי' ד"ר פר' ה' סימן י"ב באריכות:

מתקלס במדינה. ז"ל המדרש תהלים שם (פ"ו) כל גוים אשר עשית בעון ולא בעון (פי' רוצים ולא רוצים) תבירי קדל פירוש שבורי עורף. ועל כרחם יבאו וישתחוו לפניך למה כי גדול אתה ועושה נפלאות אתה אלהים לבדך אמר ר' תנחום בשר ודם מקלסין אותו בפניו וכו' והם נוטלין עמו במשאו אבל הקב"ה אין אדם נושא עמו במשאו. תדע לך שכן ר' חנינא ור' יוחנן אמרו בשני נבראו מלאכים במזמור שלמעלה וכו' עכ"ל וצריך להגיה במזמור ק"ד וז"ל שם עושה מלאכיו רוחות ר"י אומר בשני נבראו מלאכים וכו'

במזמור שלמעלה עכ"ל (וכאן כוון במזמור ק"ד למזמור פ"ו הנ"ל ושם הועתק מכאן). ולשון ילקוט תהלים פ"ו אבל הקב"ה אינו כן אלא הוא לבדו ברא עולמו והוא לבדו מתקלס בעולמו הוי כי גדול אתה. למה כי אתה אלהים לבדך. אימתי נבראו מלאכים וכו' ובילקוט ישעיה מ"ד גורס מאמר אימתי נבראים מלאכים קודם מ"ש מלך בשר ודם מתקלס וכו' וכמו שגורס כאן אלא שאינו גורס ד"א שהכל דרשא אחת הוא כנ"ל שמאמר אימתי נבראו מלאכים הוא הקדמה למאמר מלך בשר ודם מתקלס. ושני הדרכים כאחד טובים. ולשני הדרכים הנ"ל אינם גורסים ד"א. ובפירוש רש"י ז"ל על המדרש מצאתי וז"ל שאגב שאמר לעיל בדרשה של ר"י דסכנין כח מעשיו הגיד לעמו וכו' העולם ומלואו של הקב"ה היינו שהוא שלו סמך לו כל הדרשות אלו כגון ר' תנחומא וכגון ר"י ור' חנינא וסוף דברי רש"י ואל יכשל הקורא בספר בהגיעו כאן אימתי נבראו המלאכים לאמר תחלת דברים הוא אלא סניף לשלמעלה עכ"ל. הרי לפני הקורא ג' דרכים ואני בחרתי בשני הדרכים הקודמים שעולים בקנה אחד. וכאשר מצאתי מפורש במדרש תהלים פ"ו ובילקוט שם. ואין לזוז מהם וגם כוונת ילקוט ישעיה כן הוא ואין ההפרש אלא בקדימה ואיחור. וכמ"ש בהקדמתי באריכות. שאין דברי חז"ל מתפרשים אלא מדברי חז"ל במקום אחר:

אמר ר' תנחומא. לפי מ"ש כאן פירושו שבא לדרוש שכל מה שדרש מרומז בפסוק זה כי אתה אלהים לבדך ולכך כל הגוים ישתחוו לשמך כי גדול אתה ועושה נפלאות ולמה לא אמר ג"כ כי אתה אלהים לבדך משום שתיבת כי הא' מוכיח על השני ע"פ מדה כ"ב כי גדול אתה וגו' כי אתה אלהים לבדך והנה לפי הנהגת העולם יש בכל ענין שלוחים רבים ועושה כל דברים ע"י שלוחים ומלאכים. ואם כן למה לא יכבדו גם שלוחים ומלאכים עמו. וע"כ דורש שעל שאין להם חלק בבריאת העולם שהמלאכים נבראו מאין אחר בריאת העולם. וכל מה שעושין אין זה אלא בשליחות דרך סיבה כקרדום ביד החוצב בו שאינו ראוי להודאה. אך במדרש תהלים שם וילקוט שם ושם הכל כלול בדרשה אחת של ר' תנחומא שדרש כן וה"ג שם כי הוא לבדו מתקלס בעולמו הוי כי גדול אתה. ויתכן שכאן הוא העתקה משני מקומות ועל כן כפול הלשון וכל דרשה זו על מ"ש בראשית ברא אלהים ולא מלאך ולא שרף וכאן אינו מפורש תיבת לבדו ומפורש בתהלים פ"ו:

פסקה ד

ששה דברים. לרמוז על ששה דברים שכליים ורוחניים שקדמה לבריאת שמים וארץ ולמדונו חז"ל ממדרש התורה שגם התורה אצולה וברואה ונתחדשה וכמ"ש לעיל סימן א' שנתחדשה אלפים שנה קודם בריאת העולם עיין שם ועיין פסחים נ"ד. תד"א פרק

ל"א. מדרש משלי פ' ח'. פר"א פר' ג' ובכל המקומות אלו חושב ז' דברים שקדמו לעולם. וחושב גן עדן וגיהנם בתוך הז' דברים ואינו חושב אבות וישראל. וחושב תשובה ג"כ. והמדרש אינו חושב גן עדן שסובר שגן עדן נברא בג' כמ"ש בהדיא לקמן פר' ט"ו סימן ג' וש"נ. וגיהנם סובר שנברא בשני כמ"ש לקמן פר' ד' סימן ו' עיי"ש לדעת מי שאינו חושב תשובה כאן כי התשובה היא אחת ממצות התורה כמ"ש בפרשת ואתחנן ושבת עד ה' אלהיך ואין לחשבה בעצמה שהיא בכלל התורה שחושב:

ראשית דרכו. בפר"א פרק ג' שם הגירסא ראשית דרכו קדם מפעליו מאז. קדם עד שלא נברא העולם עכ"ל. וזהו קדם מפעליו קודם לכל מעשיו. וכן אצל כסא הכבוד הגי' שם נכון כסאך מאז עד שלא נברא העולם וכן כולם עיי"ש ואלו הששה דברים הוצרכו לצורך בריאת העולם כי בתורה נברא העולם שהיתה כלי אומנתו כדלעיל סימן א' וכסא הכבוד למכון שבתו לברוא העולם ולהשגיח עליו. וע"כ חידש לברוא הכסא השכלי והרוחני והאבות ובניהם ובהמ"ק ושמו של משיח שכל העולם נברא בשבילם ולתכליתם סוף מעשה במחשבה תחלה:

כענבים במדבר. במשל פירושו כבכורה באילן התאנה בראשיתה בראשית הביכור שנבכרים אחד אחד. ועי' לקמן ריש פר' מ"ו שהאבות דווקא נמשלו לביכור התאנה ולא ישראל ולא יתכן כאן לדרוש ע"פ מדה י"ט הוא הדין לישראל כי כל אחד מיוחד במקומו. האבות לביכור התאנה ובניהם כענבים ועל כן הוצרך להביא פסוק אחריו בנמשל מ"ש בראשיתה היינו הראשית הראשון שאפשר שקודם שנברא העולם שאין לפניו ראשית אחר. או דיליף ג"ש ממש אצל התורה ראשית דרכו ולשון רש"י במדרש ראיתי אבותיכם ואין לשון ראיתי אלא כאדם שאומר רואה אני את דברי פלוני. כלומר עלו במחשבה להבראות. וס"א מדלא קאמר בראתי או עשיתי עכ"ל:

קנית קדם. וקדם פירושו קודם שנברא העולם כמ"ש בשם הפר"א אצל התורה. קדם מפעליו ואין קדם אלא קודם שנברא העולם ודורש גז"ש מה שם קדם מפעליו אף כאן קדם מפעליו. או מאחר שאמר קדם ולא פי' איזה קדם על כן פירושו קדם הראשון שאפשר וכמ"ש לקמן פר' ט"ו סי' ג' מקדם את סבור קודם לברייתו של עולם:

מרום מראשון. וס"ד מקום מקדשנו. ולשון הפר"א שם מראשון עד שלא נברא העולם היינו הראשון היותר קודם שאפשר וכנ"ל:

יהי שמו לעולם. וס"ד לפני שמש ינון שמו היינו שמו של משיח. כמ"ש איכה רבתי פסוק על אלה אני בוכיה דבי רבי ינאי אמרי ינון שמו שנאמר לפני שמש ינון שמו. ושם במשיח מדבר כמ"ש בריש המזמור משפטיך למלך תן וצדקתך לבן מלך. ובסוף המזמור

יהי פסת בר בארץ וכו' יהי שמו לעולם לפני שמש ינון שמו. ומ"ש לפני שמש פירוש קודם שנברא השמש. ואף שהשמש נברא ברביעי. א"כ אפשר שמ"ש לפני שמש היינו בשלישי ויש לומר שכוונתו כמ"ש לקמן פר' זו סי' י"ד את השמים לרבות חמה ולבנה ומזלות שנבראו בראשון בכח וברביעי יצאו אל הפועל. א"כ מ"ש לפני שמש פי' לפני הבריאה כולה ע"פ מדה כ"ה דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד על הכלל כולו יצא שהשמש בכלל כל הבריאה היתה וכאן יצאת ללמד על שמו של משיח שקודם לה. לא ללמד על עצמו יצא אלא ללמד על הכלל כולו יצא ששמו של משיח קודם לכל כלל הבריאה ובפר"א שם אחר שהביא ראיה זו לפני שמש. הביא עוד ראיה אחרת וז"ל כתוב אחד אומר ואתה בית לחם אפרתה צעיר להיות באלפי יהודה וכו' ומוצאותיו מקדם (ולשון הכתוב שם במיכה ה':א'. ואתה בית לחם אפרתה צעיר להיות באלפי יהודה ממך יצא לי להיות מושל בישראל ומוצאותיו מקדם מימי עולם) מקדם עד שלא נברא העולם. והיינו משיח צדקנו שבא מדוד שנקרא אפרתי בית לחם כמ"ש שמואל א' י"ז. ודוד בן איש אפרתי הזה מבית לחם יהודה:

בטרם הרים. וס"ד ותחולל ארץ ותבל שבריאת הרים קדמו לבריאת ארץ. כמ"ש בהדיא לקמן פרשה ג' סי' ח' הרים שמים וארץ ואורה:

תשב אנוש עד דכא. וס"ד ותאמר שובו בני אדם ומ"ש ותאמר פי' שכבר אמרת כי תיבת תאמר הוא עתיד והוי"ו מהפך לעבר כמו ותחולל ופי' בטרם הרים וכו' ותחולל וכו'. אז ותאמר שובו בני אדם. ומבואר נגלה שכוון המדרש לדברי מקובלים שהתשובה היא מדה נבראת ואצולה ונתחדשה בחידוש עולם שכל הנהגת העולם ע"פ מדותיו שהכין לצורך הבריאה וההנהגה:

איזה מהם. איזה מב' דברים שקדמה להאחרת:

מחשבתן של ישראל במ"ר פר' י"ד בריש סי' י"א:

שאחד כ"ו דורות. עי' פסחים קי"ח:

צו את בני ישראל. מבואר נגלה דעת חז"ל שזאת התורה שנתנה לנו בסיני היתה קדומה לפני העולם בתיבותיה ואותיותיה וכל תיקוניה וכמ"ש מפורש משלי ח' בהכינו שמים שם אני וכל הפר' שם כמ"ש בהקדמה שניה באריכות ומאחר שהתורה לצורך מאמינים ולתכליתם הרי מחשבת מאמינים קדמה בהכרח לפני התורה. ומשל המטרונה רומז לסודות הזוהר:

ה' בחכמה יסד ארץ. בזכות תורה וחכמה שמדבר במעשה התורה והמצות שיעשו ישראל כמ"ש בסמוך וזהו בראשית בשביל ראשית ובעבורם. ולעיל סוף סי' א' אמר

שבתורה עצמה נברא העולם שהתורה היתה כלי אומנתו ושניהם אמת שבתורה עצמה נברא העולם. ואם לא היו המאמינים עתידין לקבל ולקיים תורה ומצות לא היה כדאי לברא העולם. ובעבור זה נברא העולם בתורה כדי שיקיימו את העולם בתורה:

וירא ראשית לו. וס"ד כי שם חלקת מחוקק ספון. היינו משה שכל הפסוק מתפרש במשה וכמ"ש לקמן פר' זו סוף סי' י"א ועיין ספרי סדר ברכה. שמ"ר פר' ה' סי' יו"ד וש"נ. ועיין ויק"ר פר' ל"ו סי' ד' וזהו בראשית בשביל ראשית:

בזכות ג' דברים. והכל רומז בתיבת בראשית ע"פ גז"ש ומ"ש מעשרות בהכרח הכוונה לכלול בזה גם התרומה. שמ"ש ראשית דגנך פירושו על התרומה שיתן לכהן. אלא שמ"ש המדרש מעשרות פירושו כל ענין מעשרות היינו תרומה גדולה ותרומת מעשר ובכללם המעשרות שאין תרומת מעשר בלא מעשרות. (וצ"ע למה לא חשב העומר שנקרא ראשית קצירך וראשית הגז שכתוב ג"כ בפסוק של ראשית דגנך) ומ"ש שבזכות ג' דברים אלו נברא העולם כוונתו כמ"ש בתד"א פרק ל"א שאחר שברא עליונים ותחתונים עמד ודחף תחתונים חוץ לפלטין והיו כולם צועקים ובוכים ומיללים (כמ"ש לקמן ריש פר' ב') מה עשה הקב"ה לפייס אותם קבע בכסאו צורות ראשי הנבראים שבעולם הזה. פני אדם ופני אריה ופני נשר ופני שור (היינו מאדם ובהמות וחיות ועופות) ואמר זהו שכרי מכל הבריות שבראתי עכ"ל ובאופן זה נוטל שכר מכל הפירות את הביכורים ומהתבואות את המעשרות ומהעיסה את החלה שמפרישין לשמו. זהו שכרו מעניני העולם ובשביל זה נברא העולם שיכירו וידעו מי ברא אותם וכמ"ש בהדיא ויק"ר פר' כ"ז סי' א' שזהו כוונת העומר שצוה להביא על שכר שישומר התבואה ויקרא ראשית קצירך כמו שלקח ה' ד' ראשי הברואים הנ"ל בכסאו כך כביכול לוקח כל ראשית העולם בשכרו. ביכורים. עומר. תרומה. מעשר. חלה. בכור ראשית אונו ראשית הגז אלא שצ"ע למה לא הזכיר המדרש בפירוש כל זה ולמה אמר מנינא ג' דברים למיעוטא:

פסקה ה

רב הונא בשם בר קפרא. כן הגירסא גם בילקוט תהלים ל"א ר"ה בשם ב"ק. אך לא יתכן גירסא זו שהרי ב"ק סבירא ליה שמותר לדרוש במעשה בראשית כמ"ש לקמן פר' זו סימן יו"ד וגם בסוף סימן זה עצמו. ר"ה בשם ב"ק אמר אילולי שהדבר כתוב אי אפשר לאומרו וכו'. אך מאחר שכתוב מפורש מותר לאומרו ולדורשו דסבירא ליה כר' ישמעאל בירושלמי חגיגה ריש פרק אין דורשין דפליג אדרשה דריש סימן זה שפוגם דמאחר שכתוב בתורה אין זה פוגם. וכן הוא בהדיא בירושלמי הנ"ל דדרשה זו של תאלמנה רב אמרה דסבירא ליה דפוגם גם אם דורש במה שמפורש בקרא בהדיא. וכן מצאתי במדרש

תהלים מזמור ל"א רב אמר כל שנותן בה פגם אל יראה באותה טובה שנאמר מה רב טובך אשר צפנת ליראיך. והדברים סתומים ומתבארים ע"פ דברי הירושלמי והמדרש. שרב סובר הדרשה זו של תאלמנה הכתוב בתהלים ל"א דס"ל דפוגם כמ"ש כאן לפיכך אל יראה באותה טובה הכתוב בפסוק הסמוך מה רב טובך. ומזה ג"כ ראיה שרב הוא בעל דרשה זו ולא ר"ה בשם ב"ק:

תאלמנה שפתי שקר. וס"ד הדוברות על צדיק עתק בנאוה ובוז. וסמיך ליה מה רב טובך אשר צפנת ליראיך. ואם כפשוטו דקאי על דוד שקלל לשונאיו שמדברים עליו רעה איך קורא לעצמו צדיק כמו ששאלו בברכות ד' על פסוק כי חסיד אני איך קורא לעצמו חסיד ומהו לשון עתק הול"ל רעה. והול"ל הדוברות על יראיך. כמ"ש בפסוק הסמוך. ע"כ דורש ע"פ מדה כ' אא"ע לדוד תנהו ענין לצדיק חי העולמים שדוברים עליו ומגלים דברים שהעתיק וכיסה והעלים מהם (ומ"ש צדיק חי העולמים רומז בלי ספק לסוד המקובלים למידת צדיק) ובזה הם מבזים כבודו ואינם יראים ממנו וזהו ע"פ מדה ט' ועפ"מ ממעל שמאחר שאמר אחריו אשר צפנת ליראיך הרי שבפסוק הקודם אינם צופנים ומגלים. שאינם יראים ומבזים לכך מקלל למגלים. ומברך לצופנים מדה כנגד מדה:

אתפרכן אתחרשן אשתתקן. צ"ל ביו"ד יתפרכון יתחרשון ישתתקון. כי בלשון ארמית העבר בא בא' והעתיד ביו"ד וכאן שבא לקללם צ"ל בעתיד. וכמ"ש בפ' ויקהל יביאה את תרומת ה' מתורגם ייתי ית אפרשותא. הביאו את תרומת ה' מתורגם אייתיאו ית אפרשותא וכן הגירסא בירושלמי הנ"ל ובילקוט תהלים שם וברש"י במדרש ביו"ד:

יתפרכון. פי' הערוך ענין קשירה וז"ל בערוך ערך פרך ג' בריש בראשית רבה. אתפרכן המד"א והנה אנחנו מאלמים אלומים וכאן לא הובאו הפסוקים על נכון. ומ"ש יתחרשון היינו שלא ישמע ולא ידבר כי סתם חרש שדברו חז"ל אינו לא שומע ולא מדבר. ופשוטו של תיבת תאלמנה לא משמע אלא אלם בלבד. וזהו כוונת המדרש מ"ש ישתתקון כמשמעו אלא שע"פ גז"ש דורש על חרש ועל קשירה ג"כ:

אשר צפנת וכו'. בא להוכיח מפסוק שני על פסוק הראשון שמדבר בדורשין במעשה בראשית שפירוש הפסוק השני אשר צפנת. ולא אמר אשר הכנת. לדרוש מדת ממעל ומנגד. צפנת ליראיך הצופנים ויראים לדבר עתק שהם יזכו לטוב הצפון. ולא הדוברים על צדיק עתק ואינם צופנים. ובוזים מוראו. וזהו ובוז. שהם לא יזכו לטוב הצפון על שהם בוזים מוראך. ומ"ש בגאוה ובוז פי' על שמגלים צפונותיו שלא כרצונו ומצותו ואין זה אלא בעבור שמתגאים ביצרם כדי לעבור על מצותו כי כל שעושה שלא כתורה נקרא מתגאה ומבזה:

העולם הזה נברא מתוך תוהו ובוהו. אע"פ שמפורש בתורה. אעפ"כ אסור לדרוש בזה כך דעת רב. ובירושלמי הגירסא העוה"ז היה מים במים אינו פוגם אתמהה. ושם איתא דר' יהודה בן פזי ובר קפרא חולקים על רב וסוברים שמותר לדרוש שהיה העולם מים במים. העתקתי לשונו לקמן בסימן הסמוך. וזהו מ"ש ר"ה בשם ב"ק. וכמ"ש לרמי סימן יו"ד:

פסקה ו

שנאמר כי לשלג יאמר הוא ארץ בצקת עפר למוצק וגו'. כמ"ש פר"א פרק ג' הארץ מאיזה מקום נבראת. משלג שתחת כסא הכבוד לקח וזרק על המים ונעשה ארץ שנאמר כי לשלג יאמר הוא ארץ בצקת עפר למוצק. וכמ"ש כל הענין בשמ"ר ריש פר' י"ג נטל הקב"ה עפר מתחת כסא הכבוד וזרק על המים ונעשה ארץ וצרורות קטנים שהיו בעפר נעשו הרים וגבעות. והענין בזה שהעולם כולו היה מים עד כסא הכבוד כמ"ש במדרש תהלים צ"ג אמר ר' ברכיה בן עזאי (אולי צ"ל בשם בן עזאי) המים היו עולים ומגיעים עד כסא הכבוד שנאמר ורוח אלהים מרחפת על פני המים עכ"ל. וכשבא לברוא הארץ הקפיא המים ונעשו כמו אבני ברד ופירר אותם לחתיכות דקות כמו שלג ומזה נעשה ארץ ועפר. וכן הוא בהדיא בירושלמי פרק אין דורשין דרש ר' יודן בן פזי מתחלה היה העולם מים במים שנאמר ורוח אלהים מרחפת על פני המים (היינו עד כסא הכבוד כנ"ל) חזר ועשאו שלג שנאמר משליך קרחו כפתים חזר ועשאו ארץ שנאמר כי לשלג יאמר הוא ארץ. וזהו שאמר שם שמ"ר פר' י"ג נטל עפר מתחת כסא הכבוד וזרק על המים היינו השלג שפירר לחתיכות דקות כעפר והניח בתוך השלג חתיכות יותר גדולות שמהם נעשו ההרים כי ההרים בריאה בפני עצמה כמ"ש לעיל סימן ד' בטרם הרים עיין מש"ש. והתבונן בזה היטב איך שדברי חז"ל אע"פ שהם עמוקים ונסתרים כונתם פשוטה מאד לבד הסוד הכמוס בהם. וזהו הוא גלי עמיקתא ומסתרתא שבמקומות אחרים גלי איך ברא הארץ. ובספר רזיאל האריך בזה להעמיס להאמין שהדברים כפשוטן שהארץ נבראת ע"י שהקפיא המים לשלג ומהם לעפר ע"ש. וכן אצל האור גלי עמיקתא שברא האור ולא פירש כאן איך ברא וזהו מסתרתא. ופירש במקום אחר עוטה אור כשלמה:

פסקה ח

צריך ששה דברים. פירוש כשעלה ברצונו ית"ש לברוא העולם הכין ששה דברים אצוליים שכליים הם ספירות הבנין של העולם כמבואר בספרי המקובלים. ואני בער ולא אדע. וכמו שאנו רואים במעשה בנין של בני אדם שקודם שבונים מכינים ששה דברים ואח"כ בונים. שמנהג הטבעי מתדמה למנהג השכלי של ראשית הבריאה כמעשה הקוף שמתדמה למעשה האדם אלא שעושה בלא שכל. כך מנהג הטבעי מתדמה למנהג

העליון. והתבונן שהאדם נקרא איש ואדם. וכן המלאכים נקראו איש ואדם. וכן כביכול הקב"ה נקרא איש ואדם כמ"ש ה' איש מלחמה. וכמ"ש ועל דמות הכסא דמות כמראה אדם וגו'. עיין לקמן ריש פר' כ"ח בהדיא. ואמרו מלכותא דארעא כעין מלכותא דרקיע ולמוד ממנו. ולזה חכמינו האמיתים לוקחים משל על עניני השי"ת והעולם העליון ממעשה העולם התחתון כאמרם בנוהג שבעולם. וכמו שתמצא במדרש הרבה מאד מלשון זה. וכן בעניני הבנינים המנהג הטבעי של התחתונים מתדמים לבנין העולם כולו אלא שאנו לומדים בהיפך שאין אנו יודעים מה במנהג ובנין העליון אלא שע"פ כללים המבוארים אנו מתבוננים במעשה התחתונים ויודעים מנהג העליון. ועי' לקמן פר' ל"א סימן יו"ד שדרשו. בפקודיך אשיחה ואביטה אורחותיך. ולזה מי שיודע חכמת בנין העולם יודע חכמת בניני בני האדם. ובזה תבין מה שכ' שמ"ר ריש פר' י"ג שאבא יוסף הבנאי יודע איך נבנה העולם. ובדברים מועטים האלו תבין דרך משלי החכמים מנוהג שבעולם על דעת התורה ודעת העליון:

פסקה ט

תיפח רוחיה דההוא גברא. לשון זה מורגן במדרש כשמדבר בטענות עם הרשעים. ונראה שאין זה דברי ר"ג עם הפילוסוף וכן לקמן פר' י"א סימן ה' ר' עקיבא לטורנוסרופוס שהיו מושלים ושרים גדולים. ולא יתכן שיקללם בפניהם בחייהם. אלא דברי המדרש הם לקיים מ"ש ושם רשעים ירקב על שכפר בחדוש העולם. וכמ"ש בהדיא לקמן ריש פר' מ"ט:

פסקה י

למה נברא העולם בב'. ירושלמי חגיגה פרק אין דורשין. פסיקתא רבתי פר' כ"א סימן כ"א והשאלה למה כתוב בראשית הבריאה אות ב' היה לו להתחיל באות א' ראשון של אותיות. וכמ"ש בתד"א פרק ל"א בסופו. וז"ל ומה נשתנה הב' מכל עשרים ושתים אותיות שבה ברא הקב"ה את עולמו שנאמר בראשית ברא וגו' והלא אין ראוי לומר אלא אלהים ברא בראשית. אלא צא ולמד מן התינוק הזה שהיום פותחים ואומרים לו א"ב. ולמחר אומרים לו ב"א. וממי אתה למד מן הברכות והקללות שנאמרו במשנה תורה לכך התורה נאמרה בתחלה בב' ב' א' א'. בראשית ברא ב' ביתי"ן. אלהים את ב' אלפי"ן פירוש שהסדר הנכון הול"ל אלהים ברא שהוא כסדר האותיות א' ב' כמו שמתחילין עם התינוק הא"ב כסדר. אך התורה על שעיקרה ניתן להדרש ולא כפי הסדר והפשט על כן נכתב גם מתחלה בראשית ברא אלהים. בהקדם הב' לאל"ף להורות שעיקרה להדרש ולא כסדר. ומ"ש למחר אומרים לו ב' א' פירוש לאחר זמן כשמלמדים אותו תורה שבע"פ

מלמדים אותו שיש מדה בתורה שמחליפים האותיות זה בזה ע"פ מדת גימטריא ב' אפין. אופן אחד של חילופי אותיות דהיינו או תשר"ק או שארי א"ב. ומ"ש מן הברכות והקללות שנאמרו במשנה תורה כמ"ש ויק"ר פר' ל"ה סוף סימן א'. ברכות מאל"ף ועד תי"ו קללות מוי"ו ועד ה' ולא עוד אלא שהן הפוכות. אמר ר' אבין אם זכיתם הריני הופך לכם את הקללות לברכות ובארתי שם בס"ד שהכוונה על הקללות שבפרשה כי תבוא שמתחיל בוי"ו והיה. ומסיים בה' ואין קונה. וזהו מ"ש ראה אנכי נותן לפניכם היום ברכה וקללה את הברכה אשר תשמעו. הרי שאצל הברכה כתוב את הברכה כסדר ואצל הקללה כתוב והקללה הוי"ו תחילה ואח"כ הה' לרמוז על היפוכן כשיזכו כנ"ל. ולזה כוון התד"א במ"ש הברכות והקללות שבמשנה תורה. ועיין תנחומא כאן סימן ה' מפסוק ברכות לראש צדיק ופי רשעים יכסה תמס. שלכך פתח בב' שהוא ברכה בתיבת בראשית בראש התורה. וזהו (ברכות לראש). וכל דברים אלו מיוסדים ע"פ מדת גימטריא ב' אופנים שיש חשבון לאותיות ויש סידור לאלפי ביתות א' ב' ג' ולתמורותיהם וחילופיהם הסמוכות מתחלפים. א"ת ב"ש ג"ר ד"ק מתחלפין אלב"ם מתחלפין. וכדומה הרבה וכל המדות ופירושיהן הכל מסיני וזהו מ"ש כאן למה נברא העולם בב' וככל המבואר:

ופתוח מלפניו. דורש על תמונת האותיות וגם זה בכלל מדת גימטריא וכמבואר בספר אותיות דר"ע. ובספרי המקובלים האמתיים. ובירושלמי ובפסיקתא הנ"ל הגירסא פתוח מצד אחד. לרמוז שאין היתר לדרוש אלא מיום שנברא העולם ולהבא ומ"ש כאן מלפניו לרמוז שאין לך לחקור אלא מה שלפניך וכמ"ש בין תבין את אשר לפניך. ולא מה שאחורי העולם שלמעלה ושלמטה (ומ"ש מה לפנים. פירוש לפני העולם קודם שנברא שאינו מותר אלא מה שלפני האדם והשגתו):

ב"ק אמר כי שאל נא. הדרשה הנ"ל דורש מפסוק זה ולשון הפסיקתא בר קפרא שמע לה מן הדא פי' מוכיח דרשה זו מפסוק זה וכו':

למן היום שנבראו אתה דורש. לפי מ"ש כאן אין שום ביאור לדברים מ"ש שנבראו. ואם הכוונה על מ"ש בפסוק למן היום אשר ברא אלהים אדם על הארץ ועל זה אמר למן היום שנבראו. היינו שנבראו אדם וחוה. וא"כ לא יתכן לדרוש אלא מיום ששי ואילך. ואיך אמר ולמקצה השמים ועד קצה השמים אתה דורש. היינו מה שנברא ביום ראשון ושאר ימים. אך באמת הדברים מכוונים למ"ש בירושלמי חגיגה פרק ב' בהלכה א'. ר' יונה בשם רב"א כתיב כי שאל נא לימים ראשונים אשר היו לפניך יכול קודם למעשה בראשית ת"ל למן היום אשר ברא אלהים אדם על הארץ. יכול משש ואילך ת"ל ראשונים. אחר שריבה הכתוב מיעט. הרי אנו לומדים מששי מה ששי מיוחד שהוא

מששת ימי בראשית אף את לא תהא מביא אלא את שהוא כיוצא בששי. יכול לידע מה למעלה מן השמים ומה למטה מן התהום ת"ל למקצה השמים ועד קצה השמים. אלא עד שלא נברא העולם אתה דורש ולבך מסכים. משנברא העולם אתה הולך וקולך הולך מסוף העולם ועד סופו. תני בר קפרא ולמן היום וגו' עכ"ל. ופירוש הירושלמי כך הוא כי שאל נא לימים ראשונים וגו'. יכול קודם למעשה בראשית היינו אלפים שנה שנבראת התורה קודם העולם. כמ"ש לקמן פר' ח' סימן ב' הבאתיו לעיל בסימן א' מפסוק ואהיה שעשועים יום יום. וזהו ימים ראשונים היינו שני ימים הנ"ל שקודם למעשה בראשית ומיעוט ימים שנים ת"ל למן היום אשר ברא אלהים אדם על הארץ. היינו מיום ששי. וזהו שאמר יכול מיום ששי ואילך ת"ל ראשונים הרי לפנינו ב' למודים סותרים זה את זה. וזהו שאמר אחר שריבה הכתוב מיעט ריבה בתיבת ראשונים ומיעט במ"ש למן היום אשר ברא אלהים אדם על הארץ היינו בששי. ואיך נדרוש שיהיו ב' הכתובים קיימים לזה אמר הרי אתה דן כיוצא בששי מה ששי מיוחד שהוא מששת ימי בראשית אף ראשונים שהם מששת ימי בראשית. שמ"ש ימים ראשונים אין פירושו על השני הימים הראשונים שקודם מעשה בראשית. אלא ראשונים כיוצא בששי היינו מששת ימי בראשית. שגם ששי בכלל ראשונים ויצא מן הכלל ללמד לא ללמד על עצמו יצא אלא ללמד על הכלל כולו יצא. שכל מה שהוא בכלל ראשונים אינו קודם לעולם אלא מששת ימי בראשית והיינו מיום ראשון ואילך. יכול מה למעלה מן השמים ולמטה מן התהום. ואין זה לפני מעשה בראשית כי שואל מה שיש עתה שם. ת"ל ולמקצה השמים ועד קצה השמים. אלא עד שלא נברא העולם אתה דורש ולבך מסכים. פי' דורש לפניך ולעצמך בלבך אבל משנברא העולם אתה הולך וקולך הולך מסוף העולם ועד סופו. פי' בפרהסיא לעין כל (ומ"ש ואתה הולך וקולך הולך לשון גוזמא הוא). כי מ"ש ועד קצה השמים מיותר שהיה די שיאמר ולמקצה השמים לדרשה זו. ומסיים בירושלמי הנ"ל תני בר קפרא ולמן היום אתיא דר"י ב"פ כהדא דב"ק ומה דתני ר' חייא כהדא דרב"א. והדברים סתומים מה דרש ב"ק ואיך ר"י ב"פ סובר כמוהו ומה דרש ר' חייא ורב"א. ומה שנראה לי ברור בפי' דברי הירושלמי שנתחלפו כאן שמות האמוראים כמו שאביא ע"ז ראיות בסמוך שמ"ש בריש המאמר שהבאתי ר' יונה בשם רב"א צ"ל בשם ב"ק. ומ"ש תני ב"ק ולמן היום צ"ל ר' יונה בשם רב"א. וזהו שחתם הירושלמי אתיא דר"י ב"פ כהדא דב"ק. שר"י ב"פ סובר כר' ישמעאל בריש הפרק שם שמותר לדרוש במעשה בראשית וסובר כבר קפרא שאמר שמיום ראשון מותר לדרוש מסוף העולם ועד סופו ומה דתני ר' חייא כדר' בא שדורש ולמן היום שסובר שאינו מותר לדרוש אלא למן היום אשר ברא

אדם על הארץ אז מותר לדרוש ברבים היינו מיום ששי לבד שמ"ש ולמן היום אשר ברא אלהים אדם על הארץ ולמקצה השמים וגו' פירושו שמיום ו' מותר לדרוש מסוף העולם ועד סופו ולא קודם לכן וכמ"ש שם בירושלמי בכמה מאמרים שסוברים כן. רב אמר תאלמנה שפתי שקר וגו' כל הענין כמ"ש כאן לעיל בסימן ה' באריכות וכן מאמר ר' לוי שם הזאת ידעת מני עד. אבל את מני שום אדם על הארץ היינו ששי ואילך (וצ"ע שזה נראה סותר במ"ש במאמר הקודם שם מר' לוי שם משנברא העולם. אך לקמן פר' ח' סימן ב' איתא שם מאמר דר' לוי הנ"ל בשם ר' חמא בר חנינא. ונכון להגיה גם בירושלמי הנ"ל ר' חמא ב"ר חנינא. ור' בא סובר ג"כ מני שום אדם על הארץ. ור' חייא ג"כ סובר כן וראיה לדברי מפסיקתא רבתי ס"פ כ"א דאיתא שם בהדיא דרשה זו שבירושלמי בשם ר' יונה בשם רבי בא. בשם בר קפרא. וחותם שם דרש ר"י ב"פ במע"ב כהדא דב"ק. הרי בהדיא כדברי שבירושלמי הוחלפו שמות האמוראים. ועוד ראיה מהמדרש כאן שדרשה זו ב"ק אמרה ולא ר' יונה בשם רבי בא. וכן צריך להגיה בירושלמי. ואף שדברי המדרש כאן צריכין ג"כ להגיה כאשר יתבאר עכ"ז מה שמסכים דברי הפסיקתא טובים השנים מן האחד וסמי חדא מקמי תרתי. ואחר הדברים והאמת האלה יתבארו דברי המדרש כמ"ש מפורש בירושלמי ובפסיקתא שם. וכצ"ל ב"ק אמר כי שאל נא לימים ראשונים יכול קודם למעשה בראשית ת"ל למן היום אשר ברא אלהים אדם על הארץ. יכול ששי ואילך ת"ל ראשונים אחר שריבה הכתוב מיעט. הרי אתה דן כיוצא בששי מה ששי מיוחד שהוא ששת ימי בראשית אף ראשונים ששת ימי בראשית למן היום שנבראו (היינו כל הנבראים) אתה דורש היינו מיום ראשון ואילך:

דרש ר"י ב"פ בהדי' דב"ק. פירושו כבר מבואר שצ"ל כמו דאיתא בירושלמי שם ובפסיקתא שם. דרש ר"י ב"פ במע"ב כהדא דב"ק דשניהם סוברים שמותר לדרוש מע"ב היינו מיום ראשון ואילך כר' ישמעאל ולא כר' עקיבא שהוא סתמא דמתניתין דילן. והדברים ברורים ומחוורים באין ספק. ומ"ש ולמקצה השמים וגו' ואין אתה דורש לפנים מכאן בפסיקתא הגירסא ואין אתה דורש אלא בעולם שאתה בו. וכמ"ש בדברי ר' יונה בשם ר' לוי בפסיקתא ולא למעלה וכו'. ומ"ש במדרש כאן למה נברא בב' הוא מאמר בפני עצמו. ואינו לא דברי ר"י ב"פ ולא מדברי ב"ק. ובירושלמי איתא מאמר זה למה נברא בב' אצל מאמר ר' יונה בשם ר"ל למה נברא העולם בב' שכתוב כאן בריש הסימן וגם בגמרא דילן איתא מאמר זה בחגיגה על המשנה שם ולא במע"ב בשנים. מנה"מ דתני רבי כי שאל נא לימים ראשונים יחיד שואל ואין שנים שואלין. יכול ישאל אדם קודם שנברא העולם ת"ל למן היום אשר ברא אלהים אדם על הארץ. יכול לא ישאל

אדם אלא משׁשׁת ימי בראשית ת"ל לימים ראשונים אשר היו לפניך. והדברים סתומים שיש כאן שתי דרשות סותרין באין מכריע. אך לפי המבואר בדברי הירושלמי כך צריך לפרש בגמרא דילן יכול לא ישאל אדם אלא משׁשׁת ימי בראשית פי' מיום הששי שבו נברא האדם ת"ל וכו' וההכרעה כמו בירושלמי שמותר לדרוש מיום שנברא העולם וכו'. ועי' במהרש"א ובטורי אבן וע"פ דברי הנ"ל מבואר בס"ד באר היטב. ופירוש של דרשה זו ואיך יצא לחז"ל מן הכתוב שפשטות הכתוב שמדבר מגדולות וגבורות שעשה להם במתן תורה. וכמ"ש שם כי שאל נא לימים ראשונים וגו' הנהיה כדבר הגדול הזה וגו'. השמע עם קול אלהים וגו' כל הענין. אלא שהוקשה לחז"ל שמאחר שמן היום אשר ברא אלהים אדם על הארץ. לא היה אז עם ולשון בעולם ואיך שייך לומר שישאל אותם אם שמע קול אלהים. ועוד שאמר שאל נא לימים ראשונים ואיך יתכן שישאל לימים. ע"כ דרשו ע"פ מדה כ' אא"ע לשאלת מתן תורה מהם שלא יתכן. ת"ע על דבר ששייך לימים ראשונים. ומ"ש לימים ראשונים פירושו לצורך ובעבור ימים ראשונים. מה שהיה ומה שנברא בהם. וכמ"ש לקמן פר' ח' סימן ב' בהדיא בשם ר' חמא בר חנינא הזכרתי לעיל סימן זה. ודרשה זו ע"פ מדה ך' כנ"ל וע"פ מדה ט"ו שמ"ש ראשונים ומ"ש אדם על הארץ סותרים זה את זה. והכריע ע"פ מדה כ"ה מדבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד על חבירו. שיום ששי היה בכלל ראשונים ועוד ק"ו. ויצא מן הכלל ללמד על הכלל כולו. שמ"ש ראשונים כיוצא בששי. ואמת ההגהה ויציב הגירסא ונכון הפירוש:

למה נברא העולם בב'. בריש הסימן ישאל למה נברא העולם בב' וכאן כמו ד"א למה נברא וכו' ובירושלמי הנ"ל וכן בתנחומא כאן סימן ה' המאמרים סמוכים זה לזה וכמ"ש לעיל בדיבור הקודם. ותירץ על פי גימטריא אופן של חשבון האותיות שהב' הוא שנים רמז על ב' עולמות. שמים וארץ אלו של עוה"ז ושמים וארץ של עוה"ב. וזהו את השמים לרבות שמים חדשים ואת הארץ לרבות ארץ חדשה. ובריש הסימן העתקתי דברי התד"א ועתה אעתיק שארית דברי התד"א השייך כאן. וז"ל ועוד טעם אחר לכך התורה נאמרה בב' בתחלה שהוא לשון ברכה ולא בא' שהוא לשון קללה של ארור (ע"פ מדת נוטריקון) ואם תאמר הרי כתוב בב' בכה תבכה. הא נאמר בא' איכה ישבה בדד וקללה של ארור עכ"ל. ועיקר הקפידא אצל בריאת העולם שיהיה נברא בלא שום נטיה והכרעה לצד הקללה והרעה ושלא יהיה פתחון פה לרשעים להתיאש מעשות טוב לאמר שהרי העולם מקולל וכמ"ש אצל דור המבול שכל יצר מחשבות לבם היה רק רע כל היום ואין טוב בעולם וכמ"ש בספר המורה מטענת הרשעים שאומרים שהעולם רק מלא רעות. והתורה ברמזים שלה רמזה על זה. ועל כן אצל מתן תורה לא הקפיד על זה ופתח בא' אנכי

שהרי אם זוכים לתורה אפילו הקללות הברורים המפורשים מתהפכים לברכות אף כי הרמוזים באות א' גם אין הקפידא רק בתיבת ארור שהתחיל בו הקללה לנחש וזו הקללה הראשונה בתורה ולא על שאר לשונות של צרות שכל הצרות באות ע"י ארור ולא הארור ע"י צרות. וכן הבכי ג"כ ע"י ארור ולא ארור ע"י בכי:

ד"א למה לא באל"ף. לפי מ"ש כאן צריך לומר שמתחלה אמר שאם היה פותח בא' היה באמת סימן קללה וארור ואח"כ אמר ד"א. שאף אם באמת לא היה סימן קללה עכ"פ יש לחוש שהאפיקורסים יאמרו כן. הם המחפשים עלילות להפרד מן השי"ת שלא ליתן מקום טעות בתחלת התורה. אך בירושלמי ריש פרק אין דורשין ובפסיקתא פר' כ"א. ובתד"א הנ"ל ובתנחומא כאן סימן ה' אין שם אלא לשון אחד והכי גרסינן שם. ולא בלשון ארירה אמר הקדוש ברוך הוא שלא יהיו כל באי עולם אומרים איך העולם יכול לעמוד שנברא בלשון ארירה אלא הריני בורא אותו בלשון ברכה אולי יעמוד. ובתנחומא דורש מפסוק ברכות לראש צדיק ופי רשעים יכסה חמס שעל כן פתח צדיק בראש התורה בברכה על שפי רשעים יכסה חמס. וצ"ע שפתחו בלשון שלא ליתן פתחון פה לאפיקורסים משמע שבאמת אין לחוש. ואח"כ אמר והלואי יעמוד משמע שאינו תלוי בדברים שלהם. והענין בזה. שקיום העולם תלוי רק במעשה בני האדם שאם מקלקלים מעשיהם מקלקלים העולם ואם היה נברא בלשון ארור היו הרשעים אומרים שהם מוכרחים לקלקל מעשיהם ולקלקל העולם. שאף אם לא יקלקלו מעשיהם יאמרו שהעולם מוכרח להתקלקל א"כ אין תועלת בהטבת מעשים לתקן העולם. ע"כ אמר השי"ת טוב לברוא העולם בלשון ברכה ואף שלא יהיה מקום לטעות הלואי שלא יקלקלו מעשיהם ויעמוד העולם:

יש לב' שני עוקצים תג מלמעלה ועוקץ מלאחריו ודרשה זו ע"פ תגין של אותיות לבד מה שדרש לעיל מתמונת הב' בעצמו. ולבד מה שדרש מחשבון הב'. וכל זה נכלל במדת גימטריא שיש לכל אות חשבון ותמונת האות מורה על דברים נעלמים. וכן התגים:

פסקה יא

מנצפ"ך צופים אמרו. מגילה דף ב'. ומ"ש א"ר ירמיה בשם ר' חייא בר אבא. בגמרא דילן הגירסא ר' ירמיה ואיתימא ר' חייא בר אבא. ומ"ש מה שהתקינו צופים מעשה היה. פירושו מה שהתקינו הנביאים היה בזה מעשה שהתינוקות דרשו אותם. אך בירושלמי מגילה פרק א' הלכה ט' איתא וז"ל. משום ר' מתיא בן חרש אמרו מנצפ"ך הלכה למשה מסיני. מהו מנצפ"ך. ר' ירמיה משום ר' שמואל בר יצחק מה שהתקינו לך הצופים. מאן אלין צופים מעשה היה ביום סגריר וכו' פירוש שעיקר אותיות מנצפ"ך הלכה למשה

מסיני. ואח"כ אומר מהו מנצפ"ך למה לא סדרו כסדר אלפא ביתא כמנפ"ץ. ועל זה אמר לדרוש סימן זה מה שהתקינו הצופים שהמ' מורה על תיבת מה והנו"ן על תיבת התקינו וצפ"ך על צופים. ואח"כ שאל מאן אלין צופים. ועל זה אמר מעשה היה וכו'. היינו לומר שמ"ש צופים אינם נביאים כ"א תינוקות שנצנצה בהם רוח הקודש. וצפו לדרוש דרשה זו כדלקמן. ולפי זה מאמר המדרש הורכב מלשון גמרא דילן. ומלשון הירושלמי הנ"ל. שמ"ש כאן ריב"ל היינו כדעת גמרא דילן כמו שביארנו בס"ד. ומ"ש כאן ר' ירמיה בשם רחב"א. היינו מ"ש בירושלמי ר' ירמיה בשם ר' שמואל בר יצחק. שמ"ש צופים הם התינוקות לא נביאים:

סגריר. יום מעונן וחושך ומטר. כמ"ש משלי (כ"ז ט"ו) דלף טורד ביום סגריר. שהוא נוטריקון סגי רר פירוש הרבה מטר דולפים כי רר פי' זב כמ"ש רר בשרו את זובו. שמעתי מהרב הג' המנוח מו"ה צבי בהגאון הראב"ד דק"ק הוראדנא. ועי' בענין מנצפ"ך במ"ר פר' י"ח בריש סימן כ"א. ובתנחומא שם. ובפר"א פרק מ"ח ובכל המקומות הנ"ל הובא באופן אחר ממ"ש כאן:

ממאמר למאמר. שכופל האותיות כל אות מורה על תיבה. והכפל עפ"י מדה יו"ד על כפל התיבות מ' מ' מאמר מאמר. נ' נ' נאמן נאמן. והוסיף באות הא' המ' ובאות הב' הל' ממאמר למאמר וכן בכולם עפ"י מדה ט' ורומזים האותיות שמהם נבנית התורה על שלימות התורה כמו שדרשו אנא נפשי כתבית יהבית. הן מצד הנותן שנתן בעין יפה ובאהבה ובחיבה רבה. והן מצד השליח והסרסור שנתנה על ידו. שדומה להקב"ה כביכול בחמשה ענינים אלו בדרך נפלא ומובדל מכל באי העולם ומכל הנביאים. ומ"ש ממאמר למאמר כמ"ש שמ"ר פר' כ"א סימן ב' כשם שהיה הקב"ה קורא למשה ומדבר עמו. כך היה משה קורא להקב"ה ומדבר עמו שנאמר וידבר משה אל ה' לאמר. הרי שהיה משה מתדמה בדיבור התורה אל דיבור השי"ת וזה מורה על מעלות מאמרים שאמרם משה שהם שקולים ממש כדיבור השי"ת ומאמרו. מה שאין כן בכל הנביאים. ועיין עוד שם בשמ"ר כ"א ומה שכופל המ"מין לדרוש נוטריקין מאמר מאמר ולא כפל האלפי"ן לדרוש הנוטריקון אומר. בא ליחד שלימות התורה שהיא מובדלת שאין מציאותה עפ"י האומר ועומדת בעצמה. כי אורייתא וקוב"ה שכל משכיל ומושכל:

מנאמן לנאמן. שהשי"ת נקרא נאמן כמ"ש בסוף ואתחנן. וידעת כי ה' הוא האל הנאמן. וכן משה נקרא נאמן כמ"ש בסוף בהעלותך בכל ביתי נאמן הוא וכמ"ש לקמן פר' צ"ד בסי' ט' ועי' שמ"ר סוף פרשה מ"ז ושם כתבתי על זה דברים אמיתים בס"ד קחנו משם ששייך כאן. וכמ"ש עוד שמ"ר פר' י"ט סי' ג'. ושם נסמן. ומבואר שלשה דברים שעשה

משה מדעתו והסכים לדעתו של הקב"ה. וזהו נאמן. ואף שגם אברהם נקרא נאמן. כמ"ש ומצאת את לבבו נאמן היינו בצדקת הלב אך משה בדעת התורה כמ"ש בכל ביתי נאמן הוא. שאנו בטוחים בתורה בדברי השליח כמו בהקב"ה כביכול בעצמו:

מצדיק לצדיק. כמ"ש צדקת ה' עשה עי' לעיל סימן ד' שכל הפסוק מדבר במשה. ובפסוק הקודם וירא ראשית לו כמ"ש ד"ר פר' י"א סי' ג' שמשה זן את ישראל במדבר בזכותו ולא במזון טבעי לחם ובשר. אלא בלחם מן השמים שליו ובאר עפ"י נס. וזהו צדקת ה' מה שלא עשו כן כל הנביאים וכן במה שהצדיק את ישראל בתורה ובמצות מן השמים. כמ"ש ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר. הרי שנדמה לו בענין צדקת ה' כנ"ל:

מפה לפה. כמפורש בכתוב בסוף בהעלותך פה אל פה אדבר בו. ומראה ולא בחידות. הרי שהקב"ה מתפאר בו במה שמדבר עמו במדרגה שאינו בכל הנביאים וכמ"ש שם ומדוע לא יראתם לדבר בעבדי במשה:

מכף לכף. כמ"ש שמ"ר ריש פר' כ"ח ע"ש ומש"ש ותבין כאן. וכמ"ש ד"ר פר' ג' סי' י"ב. עם שנתנו לו הלוחות מכפים לכפים משם נטל זיו הפנים. היינו קרני הוד. שעל זה כתוב ולכל היד החזקה. ולכל המורא הגדול אשר עשה משה לעיני כל ישראל. הרי שבכל חמשה דברים אלו נתעלה משה רבינו עליו השלום על כל באי עולם ועל כל הנביאים ועל כן ניתנה התורה על ידו ביחוד:

ר"א ור"י ור"ע היו. צ"ע שהרי ר"ע היה תלמיד של ר' אלעזר ור' יהושע. ואיך יתכן שיהיו ביחד תינוקות בזמן אחד. ר"ע עם ר"א ור"י. אך גירסת הירושלמי ור' אליעזר ור' יהושע מנהון הוו. ולא גרסינן ר"ע. אך גם זה צ"ע שהרי ר"א התחיל ללמוד תורה כשהיה בן כ"ח שנה כמ"ש בריש הפר"א. ואפשר שהכוונה על ר"א בן ערך. ואפשר לקיים גירסתנו במדרש. שמתחלה כשהיו תינוקות היו לומדים תורה ביחד ר"א ור"י ור"ע. ור"י אשרי יולדתו היינו שאמו נתנה אותו לתורה ולא פסק ממנו מילדותו. אך ר"א לא רצה אביו הורקנוס ללמדו תורה. ובא לנדותו מנכסיו על שרצה ללמוד תורה ועל כן אחר שלמד בקטנותו נעשה בור עד כ"ח שנה. וכן ר"ע התחיל ללמוד תורה כשהיה בן ארבעים שנה ובקטנותו למד אתם יחד ונעשה בור עד ארבעים שנה. ואח"כ התחיל ללמוד. ונעשה תלמידו של ר"א (שכבר למד י"ב שנה) ור"י כך אפשר לצדד לקיים גירסת המדרש ר"א ור"י ור"ע כי ר"ע היה בן ק"ך שנה במותו כמ"ש ב"ר סוף פ' ק' ויתכן שבקטנותו למד אתם יחד ואח"כ פירש ואחר זמן חזר:

גם במעלליו יתנכר נער. וס"ד אם זך ואם ישר פעלו. ושמעתי פירושו בשם איזה ספר שטבע רוב התינוקות להיות בדרך רע וכמ"ש כי יצר לב האדם רע מנעוריו. ואם רואים

תינוק בנערותו שזך וישר פעלו שאינו דומה לשאר תינוקות אז ניכר שיהיה בגדלותו אדם גדול בתורה ובמע"ט:

באנכי דר' מאיר. אולי יש איזה מדרש שנקרא אנכי דר' מאיר ואינו בנמצא אצלנו ושם כתוב מאמר זה. ואולי הוא מדרש הדברות שנמצא שם איזה ענינים המבוארים כאן. ושם מעשה מר' מאיר:

פסקה יב

שמעון בן עזאי. עיין תנחומא תשא סוף סימן ט"ו שמ"ר פרשה מ"א סי' ד'. מדרש תהלים י"ח. והמעיין במדרש תהלים ובתנחומא שם יראה שבשמ"ר שם נשמט מאמר זה. והובא מאמר זה בערוך ערך קאטיזמא ובערך אגוסטא בגירסא מתוקנת. וכצ"ל כאן מלך בשר ודם מזכיר שמו ולבסוף קאטיזמא שלו. ובטעות נדפס מאמר זה בדברי ר' יודן הנ"ל וכאן הוא מקומו. ומ"ש שבחו הוא פירושו של תיבת קאטיזמא. שקאטיזמא בלשון יוני שבח. והתבונן שמאמר של ב"ע הוא היפך מאמר של עקילוס. שבדברי עקילוס שם אלהים הוא קילוס ובדברי ב"ע אלהים הוא שמו:

פסקה יד

כי לא דבר רק. ירושלמי ריש פאה כל הענין באריכות. וירושלמי שבת פרק א'. וירושלמי סוכה ריש פרק ד' בקיצור ולשון הפסוק כי לא דבר רק הוא מכם כי הוא חייכם. שמ"ש לא דבר רק הוא מכם. הוא מיותר שמאחר שאמר כי הוא חייכם הרי שאינו דבר רק. על כן דורש כך פי' הפסוק. שבכם הדבר תלוי שלא יהיה דבר רק. שהכל תלוי בבחירת האדם והרשות נתונה. שאם ירצה אין התורה דבר רק. ואם ירצה הוא דבר רק. ופי' הפסוק לפי זה ע"פ מדה ט'. כי לא דבר רק הוא. מכם שלא יהיה דבר רק. וכן אם רק הוא. מכם. ואיך הוא כשיגעים בתורה אינו דבר רק. וכשאינם יגעים הוא דבר רק. וכמו שדרשו ויק"ר פר' ט"ז סימן ו' על פסוק והסיר ה' ממך כל חולי. ממך שלא יהא חליים עניך. שהדבר תלוי בך. זה דרך הא' של דרשה זו. והדרך הב' שתחלה אמר כי לא דבר רק. שתלה בדבר. שהדבר בעצמו חשוב. שאינו רק ואינו תלוי באחר. ואח"כ אמר הוא מכם שתלוי בכם. והם ב' כתובים מכחישים מדה ט"ו. והכריע כאן כשיגעים בה תלוי החשיבות מכם ובכם. אך כשאין אתם יגעים בה והיא רק מכם עכ"ז אין הדבר רק מעצמה שיש לה חשיבות שבה נבראו הכל ובה חיים. הדרך הג'. שתחלה אמר כי לא דבר רק. משמע שאינו דבר בטל. ויש בו קצת ממשות. ואח"כ אמר כי הוא חייכם. שאין דבר גדול בעולם מן החיים. והם ב' כתובים מכחישים מדה ט"ו והכריע כאן כשאתם יגעים היא חייכם. וכשאין אתם יגעים אינו חייכם אלא דבר קטן שאין חשיבותה נודעת בעולם. ואין

טובתה בעולם. ואינה נותנת חיים רק כשיגעים בה התעיף עיניך בו ואיננו. ואינה שייכת לכם ועי' דברים רבה פר' ח' סי' ג' ולא נפלאת היא ממך. דומה לדרשה זו עי' מש"ש. ותיבת מכם שייכת לכל מה שכתוב בפסוק בין למה שמפורש בכתוב ובין למה שנלמד מדרך קצרה. כאילו מפורש כי לא דבר רק הוא מכם. ואם רק מכם. כי הוא חייכם מכם. ודרשה זו ע"פ ג' מדות מדה ט'. מדה ט"ו. מדה כ"ב:

פסקה טו

בית שמאי ובית הלל. עי' חגיגה י"ב א'. ירושלמי חגיגה פרק ב' סוף הלכה א' ויק"ר ריש פר' ל"ו פר"א ריש פרק י"ח וע"ש באופן אחר. וטעם פלוגתתם שחנו מוצאים בתורה פסוקים רבים סותרים זה את זה. יש פסוקים מקדימים בריאת שמים לארץ. כמו בראשית ברא וכו'. ויכולו השמים והארץ. אלה תולדות השמים והארץ. ובנביאים. הבונה בשמים מעלותיו. ואגודתו על ארץ יסדה. בורא שמים ונוטיהם. רוקע הארץ וגו'. ובכתובים. נוטה שמים כיריעה וגו'. יסד ארץ. ובפסוקים אחרים מקדים ארץ לשמים. ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים. ובנביאים אף ידי יסדה ארץ. וימיני טפחה שמים. ובכתובים לפנים הארץ יסדת ומעשה ידיך שמים. וכל פסוקים אלו מכחישים זה את זה וצריכים הכרעה. ופליגי בהכרעה ואיזה פסוק השלישי המכריע. ומ"ש ב"ש אומרים שמים נבראו תחלה. היינו ביום ראשון. ואח"כ הארץ ביום שלישי. כמ"ש ותראה היבשה. וב"ה סברי ארץ בראשון ושמים בשני. יהי רקיע וכן הוא בירושלמי הנ"ל ולקמן פר' י"ב סימן ה' בביאור. ושניהם מכריעים מנוהג שבעולם. ומצאו מרומז בפסוק כל אחד כפי דעתו. ועיין מ"ש לעיל סימן ח'. וב"ש סוברים שפסוק השמים כסאי וגו' מכריע. וכן פסוק ה' בשמים הכין כסאו. וכן פסוק בשמים כסאו עיניו יחזו. שנדמו בריאת שמים לענין כסא והדום. הרי שדעת השי"ת ללמדנו שענין בריאת שמים וארץ היו באופן כסא והדום. ובנוהג שבעולם עושין תחלה כסא ואח"כ הדום. שנהג בזה השי"ת כו' כמלך שיושב על כסאו בשמים ותחת רגליו הארץ הדום להשגיח על העולם ולהנהיגו. וא"כ הפסוקים שכתוב בהם שמים תחלה. הם דוקא. וב"ה מכריעים מפסוק הבונה בשמים מעלותיו ואגודתו על ארץ יסדה. כן הוא בחגיגה שם. ובירושלמי הגי' מפסוק אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים. שהארץ בדמיון יסוד הבנין. והשמים בדמיון עליה. ובנוהג שבעולם תחלה. עושים היסוד ובית התחתון. ואח"כ העליון. כדמיון מלך שבונה לו פלטין במדינה. להשתתף עם בני המדינה ולדור בו להשגיח עליהם. כך השי"ת עם העולם. להשרות בו שכינתו כביכול. וא"כ הפסוק שמקדים בו הארץ הוא דווקא. ובלי שום ספק אשר שני הדרכים אמת אלו ואלו דברי אלהים חיים. שיש ענינים שדומים לפלטין ובית. לצורך

שכינתו יתברך. ויש ענינים. שדומים לכסא והדום. אלא שהם נעלמים מהשגתנו. וכאן במדרש חסר פסוק המכריע של בית הילל. ומבואר בד' פסוקים הבונה בשמים וגו'. אף ידי יסדה ארץ וגו' כמ"ש בגמרא דילן ובירושלמי הנ"ל. וכן מפסוק לפנים הארץ יסדת וגו' ומפסוק לנטוע שמים וליסוד ארץ:

לפנים הארץ יסדת. מכאן ראיה לדברי בית הילל לבד תיבת יסדת שלפנים ומתחלה היה הארץ ואח"כ השמים. ועוד ראיה מתיבת יסדת בדמיון יסוד כנ"ל:

כאילפס וכיסויה. שהיוצר של כלי חרס עושה תחלה הכלי עגולה ואטומה חלולה ואח"כ חותך החלק עליון של הכלי ומתקן ממנה הכיסוי. הרי שנעשו יחד ואלפס הוא של חרס. וכמ"ש עדיות פרק ב' אלפסין חורניות. וכן הוא בביצה דף ל"ב וכמ"ש שבת מ"ב. וצ"ע איזה רמז יש לרשב"י שהיה בדמיון אלפס וכסויה ואפשר יתכן לומר שדורש מתיבת טפחה. שהול"ל כוננה שמים או עשתה. וכדומה. ע"כ דורש טפחה מלשון טפיח וכמ"ש סוף שבת ופקקו את המאור בטפיח. וכן זמורה שקשורה בטפיח. וזהו עפ"י מדת ממעל וכמו שהכריע ב"ש מתיבת כסא וב"ה מתיבת יסדת. ומתיבת הבונה. כן הכריע רשב"י מתיבת טפחה שהיו בדמיון עשית טפיח ואלפס וכיסויה. שאין צורך להקדים זה לזה שיכול לעשותם ביחד:

אם כדעת אבא. דבשלמא לדעת ב"ש וב"ה שהכריעו לצד אחד. שבמקום אחד דווקא. ובמקום אחר לאו דווקא. אך לרשב"י נכתבו כל הפסוקים שלא בדקדוק. ומה מלמדנו בזה ע"כ דורש שבא ללמדנו ששניהם שקולים שאם היה כתוב תמיד באופן אחד. היינו אומרים על שהוא העיקר והחשוב ע"כ הקדימו. והשני טפל. ע"כ פעמים מקדים שמים ופעמים ארץ. להורות ששניהם שקולים. ופירושו של תיבת שקולים אין הכוונה שהם דומים ממש כי איך יתכן לדמות הארץ העכורה והגשמית. להשמים הספיריים והרוחניים. והארץ כל בריותיה אין להם קיום. וכולם מתים וכלים. ובריות שמים קיימים לעולם. וכמבואר בהדיא פר' ב' סימן ב'. אך הענין כמו שבארתי כבר בספרי מדרש תנאים מדה י"ט שכל שני ענינים ששניהם עיקרים אפילו אם האחד גדול והאחד קטן רק ששניהם הכרחיים בקיום הדבר נקראו שקולים אף שאינם שווים. רק שכל אחד שלם בענינו ולא יתכן בלעדו וא"כ איננו טפל:

פרק ב

פסקה א

והארץ היתה תוהו ובוהו. פשט הכתוב שבתחלת הבריאה עד שלא נבראו הברואים היה שממה וריקות וכן החושך בעולם. שלא נבראו רק שמים וארץ עצמם ואח"כ ברא האור וכל הברואים כל אחד ביומו וכמ"ש בתרגום וארעא הוות צדיא וריקניא וא"כ אין זה אלא העדר ואין זה בריאה ולא היה צריך הכתוב להזכירם כי איך יהיה שום נמצא בעולם קודם שנברא שום בריה וע"כ דעת חז"ל שעל כן הזכירם הכתוב שהיו ברואים פרטים תוהו ובוהו וחושך כמ"ש לעיל פר' א' סימן ט' בהדיא ע"פ מדה י"ז שבמקום אחר מפורש בהם בריאה. וא"כ יקשה למה לא כתב כאן במקומו לשון בריאה בהם ועוד למה לא הזכיר תוהו ובוהו רק בארץ ולא בשמים. כמ"ש לקמן ריש פר' יו"ד שגם בשמים שייך תוהו ובוהו. ע"כ דרש שבא לרמוז עוד לבד פשוטו כנ"ל. על מה שעתיד להגיע לה בסוף כשתענש על מעשה רשעת הברואים. שתחזור לתוהו ובוהו וחושך. שע"כ ברא תחלה תוהו ובוהו וחושך כדי שיהיה לארץ טבע זו ותשתוקק תמיד לחזור לשרשה כי כל טבע הבריאה היפך טבע של תוהו ובוהו. כשהברואים הולכים בדרכי ישרים מחזיקים ישוב וקיום העולם ומתגברים על תוהו ובוהו. וכשחוטאים ומבטלים קיום העולם. אז מתגבר תוהו ובוהו על העולם. וכמ"ש שמ"ר פרשה ט"ו סימן כ"ב ולקמן ריש פר' ה' אצל בריאת המים. שלכך נברא העולם בתחלה מלא מים. שיהיה לעולם טבע המים שישתוקק לחזור לשרשו. וכמו שהיה בדור אנוש ודור המבול. והדרשה עפ"י מדה ז' וי"ז. שעל שמפורש במקום אחר שהתוהו ובוהו הוא על עונש חטא הברואים. א"כ גם כאן בא לרמוז על עונש החטא. וכל הפרשה הובאה בילקוט כאן:

עד דהיא פגה. בעוד שהנטיעה רכה עדיין הוציאה קוצים. ואף שבעת שהיא קטנה אינה מוציאה פירות ואין הקוצים מזיקים כלל אך גם מוכיח על סופו שכשיבוא לכלל הוצאת הפירות שלא יהיו הפירות מצליחים. אלא יהיה בהם טבע הקוצים. וכן בנמשל שכשיבואו ישראל לארץ ישראל מקום ההצלחה. אז יענשו בחטאם. שיחזור העולם לתוהו ובוהו:

פסקה ב

ר' אבהו. עיין ילקוט בשם מדרש אבכיר דבר נפלא. ור' אבהו ור"י בר"ס באו ג"כ לדרוש שע"כ לא כתב לשון בריאה אצל תוהו ובוהו לדרוש בו לשון שממה וצער. ועי' כל הענין בתד"א פ' ל"א. העתקתיו לעיל פר' א' סוף סימן ד':

ישבה הארץ תוהא ובוהא. פי' שוממה ומתאבלת וכמ"ש שמואל ב' י"ג. ותשב תמר ושוממה. ועל שמתחלה היה לה כח העליונים והשמים אורה ושמחה תמידית וכשניטל הימנה שמחה זו נתחדש בה כח השממון התוהו והבוהו וזה דווקא אצל הארץ. וע"כ לא כתוב בהם בריאה לרמוז על שממון של צער:

בבת אחת. כדעת רשב"י לעיל סוף פר' א' שנבראו בבת אחת וק"ו לדעת בית הילל שהארץ נבראת תחלה:

מזיו השכינה. עיין שמ"ר פר' ל"ב סימן ד' וש"נ ומבואר:

אם אינם יגעים. כמ"ש בזעת אפיך תאכל לחם. ולדעת ר' ברכי' עיקר השממון על המזונות. ולר"י בר"ס עיקר השממון על המות. ומה שאמר במשל פלטין וחוץ לפלטין פירושו שהעליונים מקום החיים הרוחניים מקום כסא כבודו כמ"ש השמים כסאי וזהו פלטין של הקב"ה כו'. והתחתונים בעלי גוף וגשם בעלי תמורה ושינוי תמידי אשר בעפר יסודם. כמ"ש לקמן פר' יו"ד סימן ד' וש"נ. מחצתי ואני ארפא מחיצתי אני ארפא. ע"ש ובמקומות שציינתי שם. ותבין כאן כי אין לכפול הדברים:

שהיה ישן. אף שעתה הוא ישן. ואינה צריכה לעשות דבר. מצטערת ודואגת איך תוכל לצאת ידי חובתה בגידול של בן המלך שאולי תחטא בדבר אחד ותאבד על ידו וגם אם יחטא הבן שיטנף בפלטין יהיה הקלקול תלוי בה. וכן בנמשל אף שעדיין לא נברא האדם אך מאחר שעיקר בריאת הארץ בשביל האדם כמ"ש אנכי עשיתי ארץ ואדם עליה בראתי והנהגת האדם סיבה קרובה לקלקול הארץ ע"כ שממה הארץ על קלקול האדם. וכמ"ש לקמן פר' ל"א סימן ד' ע"ש. ומליצת ליטול את שלה בלשון המדרש הונח על עונש. וכמ"ש לקמן פר' ד' סוף סימן ו' ועתיד ליטול את שלו וכו' ע"ש. וזה עפ"י מדה י"ז. שכאן כתוב שהארץ היתה תוהו ושוממת ולהלן כתוב ארורה האדמה בעבורך נלמד שהשממון בעבור צער זה של הארור:

פסקה ג

רבי יהודה בר סימון פתר קריא בדורות. שלכך לא כתב בריאה בתוהו ובוהו וחושך ולא כתוב כ"א בארץ ושבא לרמז על הדורות של הארץ:

ובהו זה קין. שרצה ליחד העולם לעצמו לבד והרג את הבל שלא יהיה לו חלק בעולם. וזהו בוהו נוטריקון בו הוא. פי' בו לבדו טובות העולם. ועי"כ קלקל העולם. והחזירו לתוהו ובוהו:

וחושך זה דורו של אנוש. שכתוב אצלם אז הוחל לקרא בשם ה' שפירוש נחשב אצלם לדבר חולין לעבוד ה' ולקרא בשם ה' כמ"ש והיה במחשך מעשיהם ויאמרו מי רואנו

ומי יודענו. וזהו דור אנוש. ע"כ נחשב להם דבר חולין. וכמ"ש לקמן ריש פר' כ"ד ע"ש ומש"ש ודורש גז"ש מדה ז' וי"ז. דשם מפורש במחשך שאמרו מי רואנו ומי יודענו. וזהו אז הוחל כנ"ל. ומ"ש תהום הוא דור המבול הוא ג"כ גז"ש ממ"ש תהום רבה:

ויעבר אלהים רוח על הארץ. ס"ד וישוכו המים שעי"כ רפא מכת המבול:

אמר הקב"ה. דורש מ"ש ויאמר אלהים יהי אור. שהיה לו לסמוך האור אל החושך. שהאור הוא להציל מהחושך. והיה לו להקדימו אצל מ"ש וחושך על פני תהום. ע"כ דרש עפ"י מדה ט' ועפ"י מדת ממעל שאחר ורוח אלהים מרחפת על פני המים היה עוד העולם מתנהג בחושך יו"ד דורות מנח עד אברהם וע"ז אמר יהי אור ולא חושך שהאור היפך החושך. וכאלו אמר בהדיא ורוח אלהים מרחפת ע"פ המים ועדיין היה חושך. ויאמר אלהים עד מתי יהיה עוד אפלה תבוא האורה:

זה אברהם. עיין שמ"ר פרשה ט"ו סימן כ"ו:

מי העיר. הוקשה לו שלא פירש כלל מה העיר. ואיך שייך העיר למזרח. ע"כ דרש עפ"י מדה כ' ומדת ממעל א"ת העיר אלא האיר. והאור בא מן המזרח. וזהו מי האיר ממזרח. ועיין לקמן פר' מ"ג בסימן ג'. שכל הענין נדרש באברהם וש"נ ומבואר ע"ש:

לאור יום זה יעקב. כמ"ש לקמן פר' ס"ח סימן יו"ד וש"נ. שיעקב נקרא שמש. והיום ע"י השמש:

ולחשך קרא לילה. כמ"ש שומר מה מלילה וכמ"ש ורשעים בחושך ידמו. ופי' שגזר על יעקב שימשול ביום היינו לעוה"ב שכולו יום. ועל שעיר שימשול בלילה בעוה"ז שדומה ללילה. וסוף מעשה במחשבה תחלה. וע"כ בגזירה הקדים יום ללילה. אך במעשה היה בהיפך שהלילה והערב קדמו לפני האור. וע"כ אמר ויהי ערב ויהי בוקר. ואח"כ דרש עוד בא"א. ויהי ערב ערבו של וכו' כי לפי פשוטו יקשה שאין הערב סמוך לבוקר כי הערב סוף היום ותחלת הלילה. ואיך אמר ויהי ערב אחר שאמר ולחושך קרא לילה. והיה לו להקדים הערב ללילה. ע"כ דרש עוד שמ"ש ערב פירושו מלשון סוף. ושייך למ"ש ולחושך קרא לילה ואז בא סופו של לילה ועל שהערב הוא סוף היום ע"כ קורא הסוף של הלילה ג"כ בלשון ערב. וזהו שאמר ערבו של וכו'. ואחר כך ויהי בוקרו של יעקב בעוה"ב. וכ"ז יהיה בעת שיבוא יום אחד. היינו עוה"ב שהוא נקרא יום אחד ע"פ מדה ז' וי"ז. כמ"ש והיה יום אחד הוא יודע לה' לא יום ולא לילה. וס"ד והיה לעת ערב יהיה אור פי' שלא ינהוג עוד יום ולילה של עוה"ז. אלא שלעת הסוף יהיה כולו אור כמ"ש לא יהיה לך עוד השמש לאור יומם ונוגה הירח לא יאיר לך. והיה ה' לך לאור עולם:

זה יום הכפורים. עיקר הדרשה לקמן פ' ג' סי' ח' וכאן קיצר ושם מבואר:

פסקה ד

ר"ש בן לקיש. עי' כל הענין בספרי פרשת האזינו. וכמ"ש לעיל על שלא נזכר כאן בריאה וגם לא אמר אלא והארץ פי' על הנהגת הארץ:

ראיתי את הארץ. ירמיה ניבא על מלכות בבל שיהפוך העולם לתוהו ובוהו. ודורש גז"ש. ולגז"ש זה די בתיבת תוהו לבד. וע"כ דורש תיבת ובוהו על מדי שאחר בבל היה מדי. ובתיבת ויבהילו יש בו אותיות ובוהו וזה כתוב אצל אחשורוש מלך מדי שציוה להביא את המן. והגז"ש הוא על פי מדת ממעל שלשון ובוהו נופל על תיבת ויבהילו כנ"ל ואולי דורשים ויבהילו נומריקון ויבא בוהו לו:

וחשך זו וכו'. לקמן פר' ט"ז סי' ד' ופרשת מ"ד סי' ט"ז ויק"ר פר' י"ג סימן ה':

על קרן השור. כמו שעשו בעגל. ועיין במס' מגילת תענית באריכות:

שאין להחקר. לזמנה ולהצלחתה אז יותר מכולם:

זה רוחו של מלך המשיח. וכמ"ש לקמן פר' ח' בסימן א'. והביא ראיה מפסוק ונחה עליו רוח ה'. וכתיב ברישא דקרא ויצא חוטר מגזע ישי וגו' ונחה עליו רוח היינו מלך המשיח. וע"כ אמר ורוח אלהים כי לפי הפשט היה די שיאמר והרוח מרחפת:

ברית כרותה. דורש כפי הפשט שאמר והארץ היתה תוהו ובוהו בלשון עבר. ואח"כ אמר ורוח אלהים מרחפת בלשון הוה. שתמיד מרחף על פני המים. ועל זה אמר שתמיד הוא כן שרוח אלהים מרחפת. ושעל כן הזכיר אלהים שפירושו רוח מאלהים לרמוז על הברית שכרת אלהים למים שהרוח ירחף תמיד עליהם כדי שלא יתקלקלו הנהרות והימים ע"י השרב וע"י הרוח יתקררו ולא יתקלקלו:

וכבר היה רשב"ז. חגיגה דף ט"ו:

יושב ותוהה. פי' מעמיק בחקירתו והשגתו ומשתומם. ואינו מרגיש בדברי העולם:

מאין הרגלים. פעמי מחשבותיך מאין באים. ולשון רגלים שייכים במחשבות. כמ"ש חשבתי דרכי ואשיבה רגלי אל עדותיך. פי' רגלי. מחשבותי:

מעיין הייתי. מעמיק במחשבותי עד ששכחתי עניני עולם. ולא הרגשתי בשאלתך שלומי. ולא הודיעו באיזה ענין חקר:

מנשבת אין כתיב כאן. כלשון הכתוב ישב רוחו יזלו מים. אלא אמר לשון מרחפת. לשון שכתוב אצל עופות. כמ"ש כנשר יעיר קנו על גוזליו ירחף. וע"פ מדת ממעל דורש מדה ט' כעוף שמרחף וכו'. וכן הוא בילקוט כאן בהדיא:

הלך לו בן זומא. כינוי על המיתה שהלך לו מן העולם וכלשון המדרש לקמן פר' יט סי' ח'. מתהלך מת הלך לו ע"ש. מאחר שטועה בחקירתו זה ראיה שאין עזר ה' אתו.

וסופו שימות בחקירתו. וענין הטעות כמ"ש בגמרא. כי פסוק ורוח אלהים ביום א' כתיב. והבדלת המים ביום ב':

ולא שהו ימים מועטים. שלא שהה ועבר זמן מועט ובן זומא היה עדיין בעולם. אלא מת ונא היה בעולם. וכשיטת הירושלמי חגיגה פרק ב'. בן זומא הציץ ומת. אך בגמרא דילן חגיגה ט"ו. עדיין בן זומא מבחוץ. והולך לשיטתו. דסובר בן זומא הציץ ונפגע. בן עזאי הציץ ומת ופי' שנפגע בחקירתו. ולא הגיע לאמיתה. וזהו שהיה מבחוץ לחקירה:

פסקה ה

רבי אבהו אמר. בא ג"כ לדרוש על שלא אמר ל' בריאה בתוהו ובוהו וחושך. ותלה רק בארץ ולא בשמים. שבא לרמוז על מעשיהם של צדיקים ומעשיהם של רשעים. שצפה בתחלת הבריאה. שזהו תכלית הבריאה שבעבור זה לברא העולם. וכמ"ש כי יודע ה' דרך צדיקים. וס"ד ודרך רשעים תאבד פי' ע"פ מדה ט' שיודע ואוהב דרך צדיקים שיתקיימו ויחיו לעד ויהיו כעץ שתול. שמבואר בפסוקים הקודמים. שמאחר שאמר אצל הרשעים תאבד. הרי בהיפוך אצל הצדיקים יתקיים. ויודע דרך רשעים שיאבדו ולא יקומו במשפט כמ"ש בפסוקים הקודמים במזמור זה. והכל גלוי לפניו. ותיבת יודע נמשך גם לסיפא דקרא. ע"פ מדה כ"ב וזהו מ"ש כאן צפה הקב"ה במעשיהם של צדיקים ובמעשיהם של רשעים. וכן היה בראשית הבריאה. יע"ז בא הרמז בפסוקים אלו. תוהו ובוהו וחושך. על מעשיהם של רשעים עיין לעיל פר' זו סי' ג' ובפר' א' סי' ו' ולקמן פר' ג' סי' ח':

אבל איני יודע באיזה מהם הוא חפץ. שהצדיקים אומרים שהם העיקר ובהם חפץ. כמ"ש ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה. וכדומה. והרשעים אומרים שהם העיקר ובהם חפץ. כמ"ש במלאכי סוף פר' ב'. כל עושה רע טוב בעיני ה'. ובהם הוא חפץ. וזה גלה כאן והכריע במ"ש. וירא אלהים את האור כי טוב. שאינו חפץ רק באור. ועיין לקמן פר' ס"ח סי' ח' ויק"ר פר' ל"ד סי' ח' בלשון זה והפירוש בכל המקומות באופן אחד כנ"ל וכדומה הרבה:

בית המקדש בנוי וחרב. עיין לקמן פר' נ"ו סוף סי' יו"ד. וש"נ:

לנטוע שמים וליסוד ארץ. וס"ד ולאמר לציון עמי אתה. שזה עיקר נטיעת שמים וארץ כשיאמר לציון עמי אתה. פי' שיבנה ציון ויכוננה. ויכניס את עמו לשם. ובנין ציון הוא בנין בית המקדש. ובמ"ש והארץ היתה תוהו ובוהו. בא לרמוז על חורבן בהמ"ק כמ"ש בירמיה ד'. שהתנבא על חורבן ישראל ובית המקדש. אמר את הארץ והנה תוהו ובוהו. ובמ"ש ויאמר אלהים יהי אור רומז על בנין שלעתיד כמו שאמר לציון קומי אורי כי

בא אורך. וכן כי הנה החושך יכסה ארץ וגו' ועליך יזרח ה' וכבודו עליך יראה והיינו בציון ובבהמ"ק:

פרק ג

פסקה א

רבי יהודה ור' נחמיה. עיין שמ"ר ריש פרשה נ' הפלוגתא כמו כאן ושם פירשתי טעם פלוגתתם ע"פ מדה ט"ו. ופליגי בהכרעה ע"ש שאין לכפול הדברים. ור"י מכריע מתחלת בנין. ור"נ מכריע מסוף בנין:

עד כאן דרש ר' יודן. שר' יודן דורש לדברי ר' יהודה פתח דברך יאיר. שתחלה ברא האורה ואח"כ העולם. ולפי זה יקשה לדברי ר"נ איך פירש הפסוק של פתח דבריך יאיר. אך ר' פינחס וכו' דורשים פי' הפסוק שהדיבור הראשון שדיבר הקב"ה. והוא המאמר הא' של יו"ד מאמרות והמאמר הא' שבתורה. וכמ"ש אבות ריש פרק ה'. וכמ"ש מגילה דף כ"א ב'. ולא כמ"ד בראשית נמי מאמר הוא וכמ"ש לקמן ריש פרשה י"ז עיין מש"ש בהדיא שפתח במאמר ויאמר אלהים יהי אור. וזהו פתח דברך יאיר. שמאמר של ויהי אור הוא המאמר הא'. וזהו דעת ר' נחמי' ג"כ:

פסקה ב

והיה אור. שפירושו בעתיד. שאחר שאמר יהי אור. הותחל האור להבראות. ובהמשך הזמן נברא. אלא אמר ויהי אור בעבר שלא היה המשך הזמן בין הדיבור והמעשה. וכמ"ש בדבר ה' שמים נעשו משמע כבר נעשו שהיל"ל ה' עשה בדברו שמים ועיין לקמן פר' זו ריש סי' ז' ופר' ד' סימן ו' ופר' יו"ד סי' ח' ולקמן פר' י"ב סי' א'. מפסוק ויהיו כל אלה נאום ה'. ושם סי' יו"ד ולקמן ריש פר' כ"ז וש"נ:

פסקה ג

שמחה לאיש במענה פיו. בא לפרש השייכות לסיפא דקרא. ודבר בעתו מה טוב. ועוד הכי כל איש ישמח במענה פיו. ובאיזה איש מדבר. ע"כ דרש ע"פ גז"ש שמדבר בהקב"ה שכ"י שמח במענה פיו ומאחר שלא פירש איזה מענה פיו. ולא בא לסתום אלא לפרש. על כרחך שהכוונה על מאמר ראשון. ויאמר אלהים יהי אור. וכמ"ש אור צדיקים ישמח ע"פ מדה י"ז וזהו ודבר בעתו מה טוב. כאן חסר עיקר הדרשה. וכוונתו כמ"ש בקהלת רבה. פסוק את הכל עשה יפה בעתו. בעונתו נברא העולם ולא היה ראוי שיברא העולם קודם לכן. וכמ"ש לקמן סי' ז' דין הניין לי וכו'. וזהו את כל אשר עשה והנה טוב מאוד. וכן האור וכל דבר שנאמר בו כי טוב בפרט. וכן הוא שם בקוה"ר ג"כ. וזהו ודבר בעתו

מה טוב ואז היה שמחה לאיש במענה פיו של יהי אור וזהו וירא אלהים את האור כי טוב. שהיה דבר בעתו והיה טוב:

פסקה ד

ר' **שמעון בן יהוצדק**. שמ"ר ריש פר' נ'. ויק"ר פ' ל"א סי' ח'. מדרש תהלים ק"ד. ועיין שמ"ר פרשה ט"ו סימן כ"ב:

כשלמה. במדרש תהלים הגי' נתעטף בטלית לבנה. וכן הוא בילקוט כאן. והובא ברש"י על המדרש. ומ"ש שנתעטף בה כשלמה צ"ע שהרי עתה שואל מהיכן נבראת האורה. ואיך אמר שנתעטף בה כשלמה. וע"כ המ"כ אינו גורס תיבת בה וגורס בשלמה. אך לפי מ"ש במדרש תהלים מזמור כ"ז. שדורש פסוק זה וירא אלהים את האור כי טוב. וז"ל ר"י בר"ס אמר הבדיל את האור לעצמו. משל למלך שראה מנה יפה אמר זו שלי. כך כשברא הקב"ה את עולמו. אמר אין כל בריה יכולה להשתמש בה אלא אני וכה"א ונהורא עמי' שרא אמר ר' אבין נטלו הקב"ה ונתעטף בו כטלית. והבריק את העולם מזיוו. הה"ד עוטה אור כשלמה גו'. ורבנן אמרי הבדילו לצדיקים לעתיד לבוא. משל למלך שהיה לו מנה יפה אמר זו לבני. וכה"א אור זרוע לצדיק ע"כ וכמ"ש לקמן סימן ו'. הרי שמ"ש שנתעטף היינו אחר שברא האור. והבדילו לעצמו. וא"כ באיזה אור ישתמש העולם. וע"ז אמר שנתעטף בה כשלמה. והבהיק כל העולם מזיוו. ומ"ש כאן מהיכן נבראת האור פי' האור שאנו משתמשין בו. אחר שהבדילו לעצמו או לצדיקים. ובזה גי' המדרש נכונה ויתכן לפי פשוטו כפי השגתנו כמ"ש כסה שמים הודו ורמזתי על זה ריש פר' א' אמון מכוסה ודו"ק והבן:

ואמרה בלחישה. בדבר סתר וסוד. ועל זה השיב לו מקרא מלא הוא. וע"פ מדה י"ז בא לפרש מ"ש כאן. ויאמר אלהים יהי אור איך נברא האור. עוטה אור כשלמה. וכלשון המדרש שמ"ר פרשה ט"ו סי' כ"ב. ודוד מפרשה. עוטה אור וגו' וכן הוא לעיל פר' א' סימן ו' בהדיא:

לא היה אפשר לאומרה. במדרש תהלים הגי' לא אמרתיה ברבים וכן הביא רש"י במדרש כאן:

ממקום ביהמ"ק. עי' שמ"ר פר' ל"ו סוף סי' א'. ובמ"ר פר' ט"ו סי' ז'.

מדרך הקדים. והארץ האירה מכבודו. ודורש גז"ש:

כסא כבוד מרום מראשון. עי' לעיל פר' א' סימן ד':

פסקה ה

ה' **פעמים**. מדה יו"ד מדבר שהוא שנוי. והתורה נקראת אור כמ"ש ותורה אור:

כנגד ספר בראשית. עיין לקמן פר' ס"ד סימן ח':
שבו נתעסק. וזהו יהי אור בלשון צווי. היינו סיפור הבריאה. וכל הדורות והתולדות של האבות והשבטים. הכל בנין העולם ובנין ישראל. וכל הענין להוציא מן הכח אל הפועל וזה נקרא אור. שהדבר שהוא בכח הוא כמו בחושך וחושבד' מיני אור. א' ההוצאה מן הכח אל הפועל כנגד ספר בראשית. ב' אור הישועה. שהצרה הוא חושך. והישועה אור כנגד ספר שמות. ג' אור השכל שהסכלות הוא חושך. והחכמה אור כנגד ספר ויקרא. שההלכות אור המעשה. ד' אור החיים. המות הוא חושך והחיים הוא אור. ספר במדבר. וספר דברים. ג"כ כנגד אור החכמה. כמו ספר ויקרא שכולו הלכות וזהו מלא הלכות ומ"ש רבות שהם מינים רבים קרבנות צרעת. נדות. יולדות. וזיבות. ועריות. בהמות טהורות וטמאות. ולכן אמר בלשון כפול אור כי טוב. ואין טוב אלא תורה. לאור יום. וכן ספר דברים. והקשה שבשלמא ספר ויקרא נקרא מלא הלכות. שאין בו סיפורים אחרים רק הלכות. אך ספר דברים יש בו הרבה סיפורים. והשירה והברכות שאינם הלכות. ותירץ שאצל ספר ויקרא כתב אור כי טוב. שהוא אחד. שהאור טוב מורה על כפל הלכות רבות. אך נגד ספר דברים. שינה ואמר לאור יום. שהם ב' ענינים. כמ"ש בסימן הסמוך. שאור ויום ב' דברים ובילקוט כאן הגי' אף הוא שינה בו דברים. פי' שספר דברים הוא משנה תורה. שחוזר בו בדברים שכתובים בד' ספרים הקודמים. ועל כן על ספר ויקרא שהוא מלא הלכות. אמר אור כי טוב. והוא דבר אחד. שהאור טוב. אך על ספר דברים. אמר לאור יום. שהוא כפל לשון השני מענין הראשון. אף שאינו דומה ממש. כמו משנה תורה. שהיא ענין של כל התורה. וזה ברש"י שעל המדרש בשם ס"א:

פסקה ו

ויקרא אלהים כו' לא אור הוא יום. והלא ענין אחד הוא:
אתמהא. דבר תימא הוא. ולשון זה מורגל במדרש. ועיין רש"י במדרש:
והיכן היא נגנזה. עיין מ"כ. ועיין חגיגה דף י"ב א'. ועי' לקמן פר' י"א סימן ב' ופר' י"ב סימן ו' ושם בביאור יותר ועיין שמ"ר פר' י"ח סי' א' ופר' ל"ה סימן א':
מתוקנת לצדיקים. כמ"ש אור זרוע לצדיק והיינו בג"ע כי זריעה שייך בגן ששם נגנז וכמו שהעתקתי לעיל. בסימן ד' בשם מדרש תהלים. וזה עפ"י מדה י"ז. ולקמן פר' מ"ב בסימן ג' הביא מפסוק ואורח צדיקים כאור נוגה עפ"י מדה הנ"ל. וכאן הביא מפסוק והיה אור הלבנה וכו'. עפ"י מדה הנ"ל:
ואור החמה יהיה שבעתים כאור שבעת הימים. וס"ד ביום חבוש ה' את שבר עמו ומחץ מכתו ירפא. ופי' שכאשר יהיה אור החמה שבעתים היינו שבע פעמים שבע. מ"ט

פעמים כאור החמה שהיא עתה. אז ידמה לאור שבעת הימים. והרי זה בא ללמד על אור החמה ונמצא למד. שאור שבעת הימים הוא שבעתיים באור החמה. וע"כ היה מכהה גלגל חמה. וזהו ויקרא ה' לאור יום שישמש ביום חבוש ה' שבר עמו:

אתמהא שבעה וכו'. פי' זה תימא איך אמר שבעת הימים משמע ששימש אור הראשון ז' ימים והלא לא שימש האור אלא ג' ימים. עד שנבראו המאורות. ואח"כ נגנז כנ"ל. עי' פסיקתא רבתי פר' מ"ו:

ז' יומיא דמשתותי. שבעת ימי המשתה עיין ויק"ר ריש פר' י"א. ושם מבואר וכמ"ש מ"כ:

ז' ימי אבלו. כמ"ש ויהי לשבעת הימים ומי המבול וכו'. והחשבון מצומצם שמתושלח מת ז' ימים קודם המבול. שהרי מתושלח חי ט' מאות וס"ט. והוליד את למך כשהיה קפ"ז. ולמך הוליד את נח כשהיה קפ"ב. הרי ביחד שס"ט וחי עוד שש מאות שנה היינו חיי נח עד המבול ממש וכתוב בפרשת נח ונח בן שש מאות שנה. והמבול היה מים על הארץ. ואח"כ כתוב ויהי לשבעת הימים ומי המבול היו על הארץ. כאשר אמר הש"י לנח. כי לימים עוד שבעה. מה ענין שבעת ימים אלו. ודרש ר' נחמיה מאחר שהחשבון מצומצם שאז מת מתושלח הצדיק. וכמ"ש כי מפני הרעה נאסף הצדיק. ועשו לו אבל ז' ימים. ע"כ המתין להם שבעת ימים אלו עוד. ודרש ר"נ כן ממ"ש אצל יוסף ויעש לאביו אבל שבעת ימים. הרי שקודם מ"ת עשו אבל על הצדיקים שבעת ימים כמ"ש לקמן פר' ק' ריש סימן ז'. והקשה שם וכי למידים דבר קודם מ"ת. היינו מקודם מ"ת על לאחר מ"ת. כי נתנה תורה ונתחדשה הלכה. אבל דבר של קודם מ"ת מדבר של קודם מ"ת יכולים ללמוד. ע"כ למד ר"נ שז' ימים אלו היו ימי אבלו עפ"י בנין אב. ודורש עוד שמ"ש כאן כאור שבעת הימים. היינו מ"ש ויהי לשבעת הימים ומי המבול היו על הארץ. הרי שבשעת ימי אבלו של משותלח היה אור של שבעתים של חמה היינו אור הראשון. וכן הוא בסנהדרין ק"ח עיין לקמן פר' נ"ב סי' ז' ועי' ילקוט כאן:

וירא אלהים את האור כי טוב. וס"ד ויבדל אלהים:

על הנר. של הבדלה:

מן הכא וירא ויבדל. כשראה את האור כי טוב שנהנה ממנו אז ויבדל ומזה אנו למידים על הבדלה. עיין ירושלמי סוף פרק ח' דברכות:

הבדילו לו. וכמו שהעתקתי לעיל סי' ד' ממדרש תהלים כ"ז כמ"ש ונהורא עמיה שרא. וכמ"ש שם המשל למלך שהיה לו מנה יפה והבדילו לעצמו:

הבדלה ממש. שהבדילם זה מזה כפשטות לשון של הבדלה. ולשון הירושלמי שם הבדלה וודאית פי' ג"כ כפשוטו. ולשון המדרש הוא כמ"ש כי עלית וודאי. ב"ר פר' צ"ח בסי' ד':

אסטרטיגים. נציבי פלשתים ת"י אסטרטיגי פלישתאי:

מדיינים זע"ו. עיין שמ"ר פר' למ"ד סוף סי' י"א. הלילה ההוא יקחהו אופל:

פלוני יום יהיה תחומך. כי הי"ל ויקרא אלהים את האור יום. ואת החושך קרא לילה. ע"כ דורש מ"ש ויקרא היינו שקרא אותו ואמר לו אתה אור יום. ופי' ע"פ מדה ט' ביום אתה שולט. ויום יהיה תחומך. ולחושך קרא ואמר לו לילה. ופי' בלילה תהיה שולט ולילה יהיה תחומך. ומדהוצרך לומר להם כן. ראיה ע"פ מדה ט' שהיו מדיינים זה עם זה. והוצרך להבדיל ביניהם. ולצוות עליהם כך:

המימיך צוית בוקר. פי' ע"פ מדה ט'. אתה לא צוית בוקר אני צויתי בוקר. ידעת שחר מקומו. פי' ג"כ ע"פ מדה כ"ב וע"פ מדה ט'. המימיך ידעת שחר הוא הלילה מקומו. אם הודעת לו מקומו איזה הוא. כמו שהודעתי אני. וע"פ מדה י"ט מדבר שנאמר בזה וה"ה לחבירו. פי' הפסוק המימיך צוית לבוקר איזה מקומו. המימיך צוית לשחר איזה מקומו כמו שצויתי אני. הרי אנו לומדים ע"פ מדה י"ז. שהקב"ה ציוה לבוקר וללילה איזה מקומו של כל אחד. והיינו מ"ש כאן ויקרא אלהים לאור וכו'. כך הוא פי' המדרש לפי מ"ש כאן. אך בירושלמי שהבאתי הביא המשל של איסטרטיגין. והדרשה על פסוק המימיך על דברי רבנן ע"ש. וצריך לפרש באופן אחר:

א"ר תנחומא. במ"ר פר' י"ב סי' ד':

אנא אמרי טעמא. פי' אני מביא ראיה על דברי ר"י ור"ל מפסוק זה:

משנבראו עושה שלום. הרי כשנבראו אור וחושך. היה ביניהם מחלוקת ועושה שלום ביניהם. כי אין שלום בלא מחלוקת. ע"פ מדה ט':

אלא ולחושך קרא לילה. לפי פשוטו אלהים שנזכר ברישא דקרא קאי גם על ס"ד. אלא שא"כ היה די שיאמר ולחושך לילה. ויהיה תיבות ויקרא אלהים נמשך גם לס"ד ולמה חזר וכתב תיבת קרא ולא כתב תיבת אלהים בסיפא ללמד שאינו מיחד שמו על הרעה:

פסקה ז

סדר זמנים. היינו האלפיים שנה שנבראת התורה קודם העולם. כמ"ש ואהיה שעשועים יום יום. ויומו של הקב"ה אלף שנה וכמ"ש לעיל ריש פרשה א' וכמ"ש פסיקתא רבתי ריש פר' מ"ו. בכ"ה באלול ברא את העולם וכו' ראשון ליצירה. בראשון עולה למנין אלפיים שנה שנבראת התורה קודם לעולם. וכמ"ש בהדיא פר"א ריש פרק ח'. באלפיים

שנה אלו היה בונה עולמות ומחריבן עד שברא את אלו. ולא היה זה דרך ניחום ושינוי רצון. אלא דרך זכוך עד שיצא העולם כמו שהוא עתה שיהיה לו קיום עיין לקמן פר' יו"ד סימן ב':

והנה טוב מאוד. משמע אשר עשה עתה היה טוב מאוד שהיו אחרים שלא היו טוב. וזה ע"פ מדה ט'. ותיבת והנה מורה דבר חדש שלא היה כן תחלה:

פסקה ח

צפה הקב"ה. עיין לעיל פר' ב' סימן ה' ומש"ש וכן כאן:

ויהי אור אלו מעשיהם של צדיקים. ומ"ש וירא אלהים את האור כי טוב. להכריע שחפץ במעשה הצדיקים כדלעיל סוף פ"ב:

ויבדל אלהים בין האור כו'. שהבדיל ביניהם צדיקים לג"ע. רשעים לגיהנם. אלה לחיי עולם. ואלה לחרפות ודראון עולם:

ויקרא אלהים לאור יום. עיין לעיל פר' ב' סי' ג' כל הענין. וכאן קיצר. שהצדיקים באור תמיד ואורח צדיקים כאור נוגה. נר לרגלי דבריך ואור לנתיבתי. ורשעים בחושך ידמו:

ויהי ערב. על העונש של רשעים. שמשם שוקע וחשכה להם. וחושך של הצדיקים. נהפך לבוקר:

יום אחד. שהיה לו לומר יום ראשון כדלקמן סימן ט' ע"כדרש על יום הכפורים שבו נעשים ישראל גוי אחד כמלאכי השרת אגודה אחת ושלום ביניהם. והרשעים ע"י תשובה נעשים צדיקים. יום רצון יום חסד יום סליחה וכפרה:

הרים שמים וארץ ואורה. בא לפרש יום אחד על שמיוחד בבריות שברא בו הדברים שהם עיקר העולם וכמ"ש לקמן פר' י"ב סי' ה' והוא ע"פ מדה ט"ז מדבר שמיוחד במקומו. וסובר המדרש דהרים ברי' בפני עצמה ואינו בכלל ארץ וכמ"ש תהלים צ' בטרם הרים יולדו ותחולל ארץ ותבל. וכן במשלי ח' בטרם הרים הטבעו ולפני גבעות חוללתי עד לא עשה ארץ וחוצות. וצ"ע למה חשב הרים הרי אינו מפורש כאן ואי משום שמפורש במקום אחר. א"כ היה לו לחשב גם כל היו"ד דברים דחשב בחגיגה דף יו"ד ב' ובפר"א פרק ג' ולעיל פר' א' סי' ט'. כל זה כתבתי לפי גירסתנו במדרש. וכן בילקוט הרים וכו'. אך רש"י במדרש אינו גורס הרים ועיין לקמן פר' י"א סי' ט' ופי' מ"ש שמים על השמים החדשים שעתיד. ולפי פירושו צ"ל גם על ארץ שהכוונה על ארץ החדשה כמפורש בקרא כי כאשר השמים החדשים וארץ החדשה. וכן האור היינו אור הגנוזה לעתיד. וע"כ נקרא יום אחד שהוא מיוחד בדברים אלו שנבראו על לעתיד. כך נראה לי לפי פירוש רש"י:

שבו היה הקב"ה יחידי. ע"פ מדה ט"ז ומדה כ"ז ממעל יום א' שהיה הקב"ה אחד בו שגם המלאכים שהם חיים שכליים לא נבראו ביום א':
ר' יוחנן אמר. לעיל פר' א' סי' ג' וש"נ. ועיין שמ"ר פר' ט"ו סי' ב':
המקרה במים. וזה היה ביום ב' שאז נעשה הרקיע כעלי' שעלי' מים כמפורש בקרא ואז עושה מלאכיו וכו' ועי' לעיל בפר' א' הנ"ל כל הענין בביאור:

פסקה ט

אמר ר' שמואל בר אמי. במ"ר פר' י"ג סי' ו' לקמן פר' י"ט סי' ז' פסיקתא פרשה ז' סי' ד':
שותפות בתחתונים. להצטרף ולהתחבר ולשכון ביניהם:
מה נפשך. מה רצה במה שמנה ימי הבריאה. אם לחשוב ימים של ז' ימי הבריאה. היה לו להשוות שמות החשבון שהתחיל באחד. שהוא מספר מוכרת עומד בעצמו. ואינו סמוך. וכן שנים שלשה וכו' שעומדים בעצמם ואינם סמוכים ונצרפים. אך מספר ראשון שני שלישי כולם נערכים וצרופים זה לזה:
י' עטרות. כאן נשתבשו היו"ד עטרות כמ"ש רש"י על המדרש הובא במ"כ. והגירסא הנכונה כמ"ש שבת דף פ"ז ב'. וכן הוא במ"ר פר' י"ג סימן ו' כי חשבון יו"ד העטרות הוא הכל לצורך העבודה השייכים למשכן שהוא ביום ראשון. וא"כ אין לחשוב ראשון למלכים. וכן מ"ש ראשון לשחיטת צפון לא יתכן לחשוב כלל שהרי לדברי הכל עולות הקריבו בני נח כמ"ש לקמן פר' כ"ב סימן ה' ועיין בסדר עולם רבה פרק ז' היו"ד עטרות הנ"ל:

פרק ד

פסקה א

כתיב המקרה. עי' שמ"ר פר' ט"ו סימן כ"ב באריכות:
מקרה באבנים. אם בית חומה. ועושה תקרה של כיפת אבנים ולפעמים מקרה בקורות. ועושה מעזיבה על גביו. וכאן לא פירש איך היה התקרה היינו הרקיע ממה היה ופי' שם בתהלים שעשה ממים כמ"ש בסי' ב' גלדה טיפה אמצעית ובתהלים בא לפרש מה שסתום בתורה וכמ"ש שמ"ר שם ובא לדרוש פסוק אין כמוך באלהים ה' ואין כמעשיך כמ"ש לקמן ריש פר' ז' ובמדרש תהלים פ"ו:

פסקה ב

בשעה שאמר יהי רקיע. כדעת בית הילל לקמן פר' י"ב סימן ה'. שהשמים נבראו בשני. וכמ"ש לעיל סוף פר' א' וש"נ ומבואר. ועיין ירושלמי ריש ברכות:

גלדה טיפה. כמ"ש בסימן א' המקרה במים. והיינו שנקרשו המים. וסובר כמ"ד שני רקיעים הם שמים ושמי השמים:

רב אמר. סובר כב"ש שם שהשמים נבראו בראשון. א"כ מ"ש בשני יהי רקיע שנתן חיזוק לרקיע שיתקיימו כי לחים היו בראשון:

מטלית לרקיע. סובר כשיטת רב שהם השמים שנבראו ביום ראשון ונתחזקו בשני. אלא שסובר שנתחזקו בשני ע"י מטלית. כמו כל הדברים המתחזקים ע"י ציפוי טס של ברזל וכמ"ש וירקעו את פחי הזהב. הרי שהריקוע ע"י טסים ופחים. וכתיב במדבר י"ז ועשו אותם רקועי פחים ציפוי למזבח. לחזק ע"י צפוי היינו ששטחום ע"פ המזבח. וכן כאן יהי רקיע. שיעשה לה צפוי כמו טס של צפוי. ובירושלמי ברכות שם הגירסא. יעשה מטלית הרקיע. שהרקיע עצמה תתחזק כמו פח ברזל. ודרש גז"ש כמו שם פחים אף כאן פחים והכוונה על כיוצא בזה תוספת חיזוק פני הרקיע:

ולחכה פני רקיע. שליחכה האש לחלוחית של הרקיע. ור' חנינא סובר שנבראו שמים בשני כב"ה. וכמ"ש בריש הסי' רבנן אמרי ליה בשם ר' חנינא וכו':

ברוחו שמים שפרה. ראי' שלבד הבריאה היה עוד שיפור בשמים. ומדבר שם בבריאת שמים כמ"ש שם עמודי שמים ירופפו ויתמהו מגערתו וכמ"ש בסוף הפרשה. וזהו המסו היינו ע"י האש. ומ"ש ברוחו היינו ברוח פיו. וכמ"ש ברוח פיו כל צבאם. היינו ע"י האש מדה י"ז:

וליהטה פני רקיע. שיהיה מצוחצח וכמ"ש בברייתא דל"ב מדות מדה י"ב. ולא היו מצוחצחות עד שבא האש מלמעלה ולהטה פני רקיע אלא שבברייתא סובר כרב. שנבראו ביום ראשון וליהטה ביום שני. וא"כ גם ר' יודן בר"ש סובר ג"כ כרב. שנבראו בראשון ולא היו לחים בשני כי נחרבו מראשון עד שני. אלא שלא היו מצוחצחות. ובשני להטה וצחצחה. ור' חנינא סובר שנבראו בשני. והיו לחים ובא האש ולחכה:

פסקה ג

כחלל שבין הארץ. עיין מדרש תהלים י"ט. וז"ל שם וכי ר' הושעי' עלה לרקיע אלא לפי שיגע בחכמה של תורה למד ממנה מה שיש ברקיע:

אשר מעל לרקיע. למעלה מן הרקיע שיש חלל:

כהדין קנדילא. כמ"ש במ"ר פר' י"ב בסימן ח' כהדין שאשיתא דקנדילא. דמיא ומשחא מעורבים כחדא. ופירושו לענין הצריך כאן. שהדמיון הוא שהקנדילא. השמן והפתילה אינה מונחים על תחתיתו של קנדילא. אלא תחלה נותן מים והשמן והפתילה על המים.

ונראה השמן והאור כאלו תלוים באויר. וכן כאן שהמים אינם מונחים על תחתיתו של רקיע אלא באויר ובמאמר:

פירותיהם אלו מי גשמים. ולשון המדרש תהלים י"ט ומזיעת המים העליונים הגשמים יורדים. עי' לקמן סימן ד' וריש סימן ה':

פסקה ד

אפרכס. עיין מ"כ:

טס של זהב. אינו מהדק יפה בנקב שהוא קשה. אך האצבע שהוא רך סותם פי הנקב יפה:

מראות גדולות. יש מראות בולטות מגדלים הראות. מראות קטנות מראות שקיעות מקטינים הראות. הרי שע"י המראות אדם משנה תבניתו. אך הוא עצמו אינו משתנה. ק"ו הש"י שאין בו שינוי חלילה אלא לפי כח המראות שרואים בו הנביאים. ועיין שמ"ר פר' ג' סימן ו' וש"נ:

מן הסערה. מבין שערת ראשך. דאם כפשוטו מן רוח הסערה. הלא כתיב מפורש לא ברוח ה' ע"כ דרש ע"פ מדה כ' אא"ע לסערה ת"ע ע"פ מדת ממעל על שער ראשו. וכמו בשמשון ששרה עליו רוה"ק ע"י שער ראשו:

ומאחר שתכנס. ותצא וכמ"ש כיון שיצא שקל עצמו. וכמ"ש בסי' ג' בשם מדרש תהלים שהגשמים זיעת מים עליונים. והזיעה הוא מעין ואינו מחסר כלום. וזהו פלג אלהים מלא מים. ובפסוק הקודם פקדת הארץ ותשוקקה רבת תעשרנה פלג אלהים. פי' אע"פ שמעשיר הארץ בגשמים אעפ"כ פלג אלהים מלא מים:

פלגא. שבמקומות אחרים כתוב בל' רבים פלגי מים כי מים לשון רבים. וכאן אמר פלג לדרוש פלגא. והמים עצמן קורא פלג לא המקום:

פסקה ה

הרקיע דומה. פי' הרקיע עם המים התחתונים דומה לבריכה עם כיפה. שהמים התחתונים הוא ים אוקיאנוס הוא כמו בריכה. והרקיע כדורית כמו כיפה על הבריכה. ומהלחלוחית והאדים העולים מן הבריכה כיפה מזעת. וחוזרים ויורדים למטה לתוך הבריכה. והעננים שואבים מים אוקיאנוס שהם מלוחים ומי המטר מתוקים. והמתיקות הוא על שהיו ברקיע וכשירדו וחזרו לתוך ים אוקיאנוס. אינם מתערבים בו אלא עומדים בפני עצמם בתוך הים. והעבים שואבים מן המתוקים. לקמן פר' י"ג סי' י'. וכמ"ש פר"א פרק ג' שמימי אוקיאנוס בין קצות הארץ לקצות השמים. וקצות השמים על מימי

אוקיאנוס פרושים שנאמר המקרה במים עליותיו תוכן של שמים הוא עולה למעלה כדורי הוא. כאוהל פרושה קצותיה למטה ותוכה למעלה:

הדין ירדנא. לקמן פר' ע"ו סי' ה' וש"נ:

אדם כובר חטים. וכן הגשמים יורדים כמו מן כברה כמ"ש לקמן פר' י"ג סי' י' וחושרין אותה כמין כברה:

כמה שנים. שמן הארץ עד לרקיע ת"ק שנה:

שהוא מורידן במדה. לקמן פר' י"ג סי' ט"ו עיין מש"כ ויק"ר פר' ט"ו בסי' א':

כי יגרע נטפי מים. לפי מ"ש כאן צ"ע. איך יליף ממ"ש ונגרע שהוא מורידן במדה. ועל עיקר הדרשה על שאינן מתערבין אינו מביא ראיה כלל. אך בברכות ירושלמי בסוף איתא כל טיפה וטיפה שאתה מורד לנו. שאתה ממניען זו מזו. כי יגרע נטפי מים. כד"א ונגרע מערכך. א"ר יודן ולא עוד אלא שמורידן במדה. שנאמר ומים תכן במדה. וכן הוא במדרש תהלים י"ח. וכן הוא בילקוט כאן וכן הוא ברש"י במדרש כאן. וכן הוא בירושלמי תענית:

כעובי' של רקיע. כמ"ש בירושלמי ריש ברכות נמצא אתה אומר מהלך של רקיע מהלך נ' שנה וחלק עשירית ע"ש החשבון. וכן עובי' של ארץ. וכן עובי' של תהום. ומה טעם היושב על חוג הארץ וחוג שמים יתהלך. חוג חג על פני תהום. לגזירה שוה:

כטס הזה. שעובי' של רקיע כטס הזה. וכמ"ש לעיל סי' ב' מפסוק וירקעו את פחי הזהב. ודעת ר"י ב"נ שהרקיע ב' וג' אצבעות. צ"ע מנין לו. וז"ל הירושלמי ריש ברכות תני בשם ר' יהושע. עובי' של רקיע כשתי אצבעיים. מילתא דר' חנינא פליגא דאמר ר' אחא בשם ר' חנינא. תרקיע עמו לשחקים חזקים כראי מוצק מלמד שהם עשוים כמין תרקיע. פי' כמין דבר של רקוע. וכמ"ש כאן כטס הזה והטס חזק ודק:

למ"ד תלתין. שהול"ל המים. ודורש בין מים שלשים מים. שלשים מדות של מים. וכסוסתא בלשון יון. מדה מחזקת הין. מוסף ערוך. ודעת רבנן כדעת רבנן לעיל. שהם מחצה על מחצה. וזהו בין מים למים. שהם שוים כעליונים כך תחתונים. ואינם יתרים כלל:

פסקה 1

שהרעיש בן זומא. והתשובה ע"ז עיין לקמן סוף פר' י' וכאן חסר. ורש"י במדרש פי' מה שהרעיש בן זומא העולם היה על חקירת מעשה בראשית כמה בין מים עליונים למים תחתונים. כדלעיל פר' ב' סימן ד' ומ"ש ויעש אתמהא וכו' דברי המדרש הם לבד דברי בן זומא:

שבו נבראת גיהנם. פסחים נ"ד לקמן פר' כ"א סי' ט'. שמ"ר פר' ט"ו סי' כ"ב. ויק"ר פר' ל"א סי' י"א:

כי ערוך מאתמול תפתה. ואמר שהגיהנם ערוך מאתמול. הרי לא פירש איזה יום היה שנדע איזה אתמול. ולא בא לסתום אלא לפרש. ע"כ דרש מאתמול יום שנוכל לומר בו אתמול היינו יום ב' ליום ראשון. ולא שלשום שלא היה לפניו יום אחר:

מחלוקת. פי' חלוקה ופרישה בין מים עליונים ותחתונים:

לתקנתו של עולם. שיהיה מים למעלה ולמטה. מלמעלה ירד הגשם כמ"ש לקמן פר' י"ג סי' י' ע"ש הטובה בזה. ומלמטה יהיה התהום ללחלח הקרקע לא כתב בה טוב. ושאר מחלוקת שהוא רק לאבד העולם על אכו"כ:

שלא נגמר מלאכת המים. שביום ג' כתיב יקוו המים. הרי שביום ב' עדיין לא נגמר:

למלאכתו של יום. דשאים ואילנות:

מנה ושתות. וכן בנמשל אצל מעשה כל יום כתיב טוב בפני עצמו. וגם כלול במ"ש בסוף והנה טוב מאד. אך במעשה יום ב' אין בו אלא מה שנכלל בסוף:

מגיד מראשית אחרית. בזה שלא כתב בשני כי טוב רמז בו דבר עתיד:

משה קרוי טוב. שמ"ר פר' א' סימן כ' וש"נ. ע"ש פר' י"ח סי' ג':

ליטול את שלו. עיין במ"ר פר' י"ט סי' י"ד. וכלשון זה לעיל פר' ב' סי' ב' בסוף:

לגיון קשה. לקמן פר' ה' סימן ו' ע"ש וש"נ:

לקו בהן דור המבול. בילקוט הגירסא ילקו בהן דור וכו'. כי בשעת הבריאה עדיין לא לקו. וגי' לקו צ"ל שבשעת כתיבת התורה כבר לקו דור אנוש ומבול והפלגה שהציף ל' משפחות. לקמן פר' ל"ח סי' י':

פסקה ז

לרקיע שמים. משמע שע"כ קרא לרקיע שמים שנדע מה שלא היו יודעים משם רקיע. ע"כ דרש שהשם שמים בא לפרש ממה נעשה הרקיע. והיינו נוטריקון של אש ומים. וכן שאר הדרשות ע"פ מדת ממעל:

נטל אש ומים. עיין במ"ר פרשה י"ב ריש סי' ח' בא"א. ומ"ש ופתכן פי' שערבן זה בזה ועשה שלום ביניהם ע"י כח המחזיק שלא יפרדו עיין לקמן פר' י' סי' ג' ביתר ביאור:

שמים כתיב. בלא הניקוד מלשון ושם דרך. השם אורחותיו כמ"ש ויק"ר פרשה ט' סוף סי' א':

הגידו שמים צדקו. תהלים צ"ז. צדקה שעושה הקב"ה עם בריותיו כשזוכים. ובמקום אחר כתיב יגלו שמים עונו. ב' כתובים מכחישים. והכריעו כאן כשזוכים. וכמ"ש יפתח

ה' לך את אוצרו הטוב את השמים. וכן פסוק ויגידו שמים צדקו תהלים נ' ג"כ באופן הנ"ל. עיין לקמן פר' ו' סוף סי' ו'. וכאן כשלא זוכים. אז יגלו שמים עונו. וכן ועצר את השמים ולא יהיה מטר. וכן יתן מטר ארצך אבק ועפר מן השמים וכדומה. ועי' לקמן פר' נ"א סי' ב':

משתוממים. שמים מלשון שממה. כמ"ש שומו שמים. כשאדם מתמיה על דבר הוא משתומם. וכן כאן אי אפשר לבריות לעמוד על חקירה זו. אם הם של אש. שהרי אנו רואים שכל אש נמשך למעלה. וכן המים אנו רואים שיורד למטה. וחולק על רב שאמר שנעשה מאש וממים:

אתא וקם עליו. פי' דוד בא ועמד על חקירה זו כמ"ש לעיל פר' א' סוף סימן ו' ופר' ט"ו ריש סימן כ"ב בהדיא ועיין לעיל ריש פרשה זו:

סמים. ע"פ מדת ממעל נוכל לדרוש שהוא בכלל תיבת שמים. סמים של צבעונים. שהשמים ע"י העבים והשמש. נראה בהם כל מיני מראות פעם מראה זו ופעם מראה זו. וכמ"ש לקמן פר' י"ג סי' י"ב חזיז ע"ש:

שא מים. ופירושו טעון מים על המים העליונים. או על העבים שטעונים מים:

משל לחלב. לקמן פר' י"ד סי' ה'. ויק"ר פר' י"ד סי' ט' ועיין במ"ר פר' י"ז סימן ג'. המסו את לבבנו. הרימונים משימסו. ופירושו מלשון חלוק ופירוד שהמסו מחלק החלב חלק הקפוי לגבינה בפני עצמו. וחלק הנסיובא בפ"ע:

עמודי שמים. הוקשה לו איזה עמודים יש לשמים. ע"כ דרש עמדו שמים שבתחלה היו מרופפים. והמסו הוא האש שנתבאר לעיל פר' זו סי' ב' על פסוק ברוחו שמים שפרה. כקדוח אש המסים. ע"ש היטב כל המקומות שציינתי. והפסוק ברוחו שמים שפרה הוא פירוש על פסוק ועמודי שמים שסמוך לו אע"פ שמפסיק ביניהם בפסוק. בכחו רגע הים איוב כ"ו. דעת חז"ל לדרוש ע"פ מדה ל"א מוקדם שמאוחר בענין שהפסוקים אלו צריכים להיות סמוכים יחד. וזה דעת רב שלא נגמרה ברייתם כאחד אלא בשני ימים. וכמ"ש בברייתא דל"ב מדות מדה י"ב וזהו שאמר המדרש אתיא כדאמר רב וכו'. ומ"ש ויהי ערב ויהי בוקר יום שני. טעות הוא ומקומו בסיום הפרשה שבא לחתום הפ' ואינו דורש עליו וע' לקמן פר' י"ב סוף סימן יו"ד:

פרק ה

פסקה א

כתיב מן גערתך. כאן אינו מפורש באיזה אופן נקוו המים ומפורש בתהלים ק"ד כמ"ש לעיל פר' א' סוף סימן ו' גלי עמיקתא. וכמ"ש שמ"ר פר' ט"ו סי' כ"ב הביאור עפ"י מדה י"ז וכאן קיצר וסמך על מה שמבואר שם באריכות. וכן בפר"א פרק ג' ובמדרש תהלים צ"ג באריכות:

יעשה מדה. מדלא קאמר יאספו או יכנסו. ע"כ דרש שנכלל בזה ג"כ. המדה של מים עפ"י מדת ממעל. שמתחלה לא היה מדה למים שהיו מלאים העולם. ועכשיו יהיו במקום אחד במדה. כמ"ש עד פה תבוא ולא תוסיף. וכמ"ש וקו ינטה על ירושלים. שהוא מלשון מדה. שלא להוסיף ולא לגרוע:

יקוו לי המים. כצ"ל מדלא קאמר לשון יכנסו או יאספו. ואמר יקוו דורש מלשון תקוה. שיקוו ויצפו שעתידים לחזור לגבולם. ולכן נתן בהם טבע זאת מתחלה שימלאו העולם וישתוקקו תמיד לחזור לטבעם. והבטיחם שיבא עת שימלא משאלותם. עי' לעיל ריש פר' ב'. ועי' לקמן פר' כ"ח סי' ב' איכה רבתי פסוק פרשה ציון בידיה דף ס"ח:

ובמגולין. בערוך ערך מנולין הביא בשם מדרש איכה. ובסודרים. ולפנינו שם אינו כן. אלא הגי' ברמיזה ובאצבע. אך מזה אנו לומדים כוונת הערוך שפירש מנולין היא סודרים. ופירושו כמו שנוהגים ב"א ששואלים שלום ע"י רמיזה יש מקומות באצבע להניחו אצל הכובע לסימן נתינת כבוד. או שמסירים הכובע. ובמדינות המזרחיות הולכים בסודרים על ראשם במקום כובע שלנו ונותנים כבוד בלא אמירה ודיבור וכן המים. וכן מצאתי ברש"י כאן שהביא רמז שהמנולין הוא סודר ממדרש איכה הנ"ל כמ"ש:

ומה היו אומרים. וכמ"ש במדרש תהלים צ"ג באריכות ובמעשה. ששמעו במעמקי ים קול זה. ואע"ג דקאמר שאין להם פה ולא אמירה ודיבור. יתכן שהכוונה על דרך שאר הברואים שלכל א' הברה מיוחדת וקול אחר צפצוף העופות והבהמות. וכן המים היו להם קול שדומה לדיבור. אדיר במרום ה':

עמד דור המבול. דור אנוש היה קודם דור המבול. רק על שחטא דור המבול מפורש בתורה באריכות ועונשם כליון חרוץ. ע"כ הקדים דור המבול:

ויבואו אותן. במבול מפורש. ודור אנוש והפלגה עיין לקמן ריש סימן ו' מש"ש וש"נ. וכמ"ש לעיל פר' ד' סוף סי' ו' ולא שנתבטל חלילה כוונת הש"י. אלא שנתקיימה על ידי ראשי הדורות הצדיקים. והרשעים יאבדו:

פסקה ב

בכל העולם כולו. עיין כל זה שמ"ר פרשהט"ו סי' כ"ב ושם פירשתי ועיין במ"ר פר' י"ח סי' כ"ב ויותר מפורש במדרש תהלים. מזמור צ"ג:

דרך הקב"ה. שעצרו והוציא את הרוח מן המים. כמ"ש כונס כנד מי הים. כנאדות. וכמ"ש במשל ודרכם. כמו שדורכים ענבים בגת. כמפורש שם בשמ"ר. שהמים לא היו כמו המים שלנו. אלא שהיה אויר לח מאד. אויר מעורב במים. ודרך על המים והוציא הרוח מן המים. ונתמעטו והכניסם באוקיאנוס:

פסקה ג

ונעשה קילוסין. אין שייך לומר ונעשה קילוסין. אלא לומר קילוסין. ע"כ נראה גירסת הערוך דצ"ל קילווסין של הקב"ה. בערך קלוון. וקלוון בלשון יון פירושו מצוה אני. וכאן פירושו נעשה מצותו של הקב"ה. וזהו מן געתך וכו'. וזהו נשאו נהרות ה' נשאו נהרות קולם. היינו שאמרו נלך ונעשה לה'. היינו מצותו עפ"י מדה ט'. והיה זה כשנבראו ונקוו. וכמ"ש בפסוקים הקודמים ה' מלך וגו'. אף תכון תבל בל תמוט. נכון כסאך וגו'. ואז נשאו נהרות ה' נשאו נהרות קולם. וכמ"ש במדרש תהלים צ"ג. אמר ר' לוי להיכן הלכו. מלחשין אלו לאלו. להיכן אנו הולכים וכו':

דרך הים דרך הים. דורש ס"ד ישאו נהרות דכים ע"פ נוטריקון. דרך הים דרך הים. וכופל הלשון כמו שכפל הלשון בפסוק נשאו נהרות שהלכו כתות כתות רבות של מים. שנסו ואמרו דרך הים. או לדוכתא פלן ולזוית פלן גלגל פלן. דכים נוטריקון. דך ים. דוך בלשון ארמי מקום. דוכתא. ולשון זה ברור יותר. כי לשון דרך הים אינו מבואר איזה מקום בים. ע"כ דורש דוכתא ים. כמ"ש אל מקום זה יסדת להם. הרי שיחד להם מקום בפרטי. ור' הונא אמר להדך ימא. פי' לים זה. וכמ"ש אל מקום זה יסדת להם. כי מאחר שלא ידעו לאיזה ים ינוסו. איך יאמרו למקום זה של ים. ע"כ פירש לאיזה ים. וכמ"ש לקמן. מקום זה. זה אוקיאנוס. כמ"ש זה הים הגדול:

דוכסאים. עי' מוסף ערוך שהביא בערך דכסמן. שפירושו בלשון יוני מקוה מים:

קלטן הים. בערוך גורס קלוטין. ופי' במוסף ערוך מים הולכים למקום מדרון:

דוכים. פי' במ"ע. מקום מוכן לבית קיבול. וכל שמות אלו על המקום של הים. שהמים אמרו למקום הים שיקבלו אותם. ולכל דעות אלו ידעו להיכן הלכו. וצעקו להם שיקבלו אותם ור' יהושע בר נחמיה סובר. שלא ידעו להיכן הלכו. אלא יעלו הרים וירדו בקעות. הלכו הנה והנה עד שמצאו להם מקום. הים אוקינוס. והיינו אל מקום זה כנ"ל. עיין מדרש תהלים ק"ד:

דרש ר' אבהו. לקמן סוף פר' כ"ג. וכוונת הדרשה שמ"ש יעלו הרים ירדו בקעות. הלא העולם כולו היה מלא מים. ואיך יעלו הרים וירדו בקעות ע"כ דרש שפירושו על הים עצמו. שמקום היה בקעה. והמים עצמם הר וגבוה מכל העולם. וזהו אל מקום זה יסדת להם. ומ"ש כל העולם כולו מימיו הם שותים. כמ"ש אל מקום שהנחלים הולכים. שם הם שבים ללכת. הרי שכל הנחלים מן הים. וסובר כדעת ר' אליעזר בכאן פר' י"ג סי' יו"ד וש"נ. שהעבים שואבים מן הים אוקינוס. ולקמן סוף פר' כ"ג ליתא למאמר זה:

פסקה ד

מטטרון. ע' מ"כ והכוונה כמ"ש סוטה דף י"ד א' שמשה עצמו לא היה יודע היכן הוא קבור. והיאך עלה למקום שאינו יודע. אלא שהקול עצמו נעשה לו שליח ומוליך אותו. וכן המים. כמ"ש בשמ"ר פר' ט"ו סימן כ"ב שלא ידעו היכן ילכו. וכמ"ש מן גערתך ינוסון. מן קול רעמך יחפזון. ואיך באו למקומם. כי הנס והחפז אין דרכו ידוע. כי אינו מכוון רק להמלט מהרודף. אלא שהקול הוליכם אל מקומם אל מחוז חפצם. ועיין מדרש תהלים צ"ג וק"ד. והביא ראיה מפסוק קול ה' על המים. שהול"ל למים. אך על המים משמע שעמד הקול על המים שיוליכם למקום חפצם.

אלא בבכיה. כמ"ש לעיל פר' ב' סי' ב' אצל הארץ. וכן כאן אצל מים. וכמ"ש מדרש תהלים שקודם שאמר יקוו המים. היו גבוהים עד כסא הכבוד. ואח"כ נצמצמו וירדו. וזהו פרישתם ובכיתם. שהיו סמוכים לעליונים חיים וקיימים. ועכשיו סמוכים לתחתונים המתים:

מבכי נהרות. פשוטו משמע לשון נבכי ים איוב ל"ח ט"ז. א"כ הול"ל נבכי ע"כ דרש בכי ממש שבכו. שהשתוממו והצטערו. והנהרות עפ"י מדה י"ז. הם אותם שכתובים במזמור צ"ג. נשאו נהרות ה' נשאו נהרות קולם. והיינו במעשה בראשית כנ"ל בסימן ג'. מדוכנים אנו:

עושה ארץ בכחו. ס"ד מכין תבל בחכמתו. לקול תתו המון מים בשמים. כשהכין תבל בחכמתו במע"ב. אז לקול תתו המון מים בשמים. היינו שנתן חצי המים עליונים בשמים מאז היה קול שהפריש מים עליונים מתחתונים קול שבכו כמ"ש קול ברמה נשמע. וס"ד נהי בכי תמרורים. עפ"י מדה י"ז:

פסקה ה

א"ר יוחנן תנאים התנה. עי' שמ"ר פר' כ"א סי' ו' ושם פירשתי. שהתנאי היה כשברא אותן שכל זמן שיצטרכו ישראל יקרע לפניהם ועל תנאי זה חזר הים שכשיצטרכו עוד

הפעם לעתיד יקרע לפניהם. וזהו וישב הים לפנות בוקר לאיתנו שהול"ל וישב כו' כשהיה. ע"כ דורש עפ"י מדה כ' ומדת ממעל. א"ת לאיתנו אלא לתנאו:

אני ידי נטו שמים. ופירושו אחר שידי נטו שמים. אז כל צבאם צויתי. וזהו שאמר מידי נטו שמים. ואין מדבר כאן מצווי של קודם הבריאה. כמ"ש כי הוא צוה ונבראו. אלא על הצווי שאחר הבריאה כפשטא דקרא שתחלה הקדים אנכי עשיתי וגו'. אני ידי נטו שמים. ואח"כ כל צבאם צויתי ולא פי' מה צווה לצבאם. אך עפ"י מדה י"ז אנו יודעים מה שמפורש במקום אחר. שהברואים יצאו לפעמים חוץ לטבעם. כמ"ש לגוזר ים סוף. שמש בגבעון דום. וכדומה. והכתוב אומר אין כל חדש תחת השמש. וכתיב כל אשר יעשה האלהים הוא יהיה לעולם עליו אין להוסיף. וממנו אין לגרוע. והם ב' כתובים מכחישים. כמ"ש בסמוך בריש סי' ו'. ואיך יצאו חוץ לגבולם. והוסיפו וגרעו. אלא כך נצטוו והתנה מתחילת הבריאה. ונתפרשו כל אחד במקומו וזהו מ"ש כאן וכל צבאם צויתי:

שישתקו לפני משה וכו'. עיין ד"ר פר' יו"ד סימן א' וסימן ב' באריכות. ובפר' י"א סי' ה':

צויתי את האור. דניאל ג'.

צויתי את האריות. שם ו':

פסקה 1

א"ר אליעזר מתחלת ברייתו של עולם. כאן חסר ותשלומו בד"ר פר' יו"ד סי' ב' ובקהלת רבה. פסוק וידעתי כי כל אשר יעשה כו'. ובד"ר פירשתי יותר ע"ש. וכוונתו על פסוק וידעתי כי כל אשר יעשה האלהים הוא יהיה לעולם. עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע. והאלהים עשה שייראו מלפניו. משמע שמ"ש ברישא דקרא. כל אשר יעשה אלהים וכו' אינו שייראו מלפניו. והול"ל כי כל אשר יעשה אלהים שייראו מלפניו. ע"כ דרש שרישא דקרא שמדבר בענין הבריאה הטבעית. במנהג תמידי. ואין זה גורם יראה לרוב בני אדם שחושבים שהוא דבר טבעי ולא יראו ולא יקחו מוסר. ואך כשרואים דבר חדש ועונש שיוצא ממנהג הטבעי. אז מתבוננים שיש דין ויש דיין ומתיראים. וא"כ מ"ש עוד הפעם והאלהים עשה. היינו היפך מ"ש ברישא דקרא שעליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע. שאם עושה שמוסיף וגורע. זהו גורם שייראו מלפניו. ומ"ש במדרש שהאלהים עשה שהוסיף וגרע דורש כן עפ"י מדה ט'. והוא"ו של והאלהים וא"ו המהפך. הרי שהוסיף וגרע. וכאן לא פירש מה שהוסיף וגרע. ומתפרש ע"פ מדה י"ז. הקורא למי המים וישפכם על פני ארץ. ב' פעמים. א' בעמוס ה' ח'. ושם ט"ו. ועיין לקמן סוף פר' כ"ג. וש"נ:

אחת בדור המבול. לא יתכן גירסא זו. שהרי דור המבול לא נידונו ע"י ים. כמפורש בתורה וצריך לגרוס בדור אנוש ובדור הפלגה. שדור אנוש היה קודם למבול. ועיין לקמן סוף פרשה כ"ג על דור אנוש. וכן מצאתי בירושלמי שקלים פרק ג' הלכה ב'. ולפי מ"ש לקמן פרשה כ"ה סימן ב' יש לקיים הגירסא ע"ש. וב' דרשות הם. ועיין לעיל פר' ד' סוף סי' ו'. ובפר' זו סוף סי' א':

לגיון קשה. לעיל פר' ד' סוף סי' ו'. והביא ראיה שמ"ש והאלהים עשה שייראו מלפניו מדבר בענין מים של ים שגורם יראה. כמ"ש כונס כנד מי הים וכו' ייראו מה' כל הארץ. ולכך עשה מי אוקינוס גבוה מכל העולם כמ"ש לעיל סוף סימן ג'. וזהו כנד כמ"ש נצבו כמו נד נוזלים. גבוה כחומה. וכן כאן והאלהים עשה שייראו מלפניו מדבר בים אוקינוס שהוסיף וגרע:

פסקה ז

בנוהג שבעולם שהחזיק מועט. שמ"ר פר' י"א סימן ה' ויק"ר סוף פר' יו"ד כל הענין במ"ר פר' י"ט סימן ט':

כמלא פי כברה קטנה. כמ"ש שבת דף ל"ה שהבאר של מרים היה דומה לכברה. וכתיב ויקהילו משה ואהרן את כל הקהל אל פני הסלע:

דחפן תרי מההוא דקמץ. שהקומץ הוא מלא יד אחד. ויהיה בשני ידים שני קומצים ובחפנים של שתי ידים יוכל ליתן בהם כפלים ארבע קמצים. וכאן היה מלא חפנו של משה ומלא חפנו של אהרן. הרי ב' חפנים ח' קמצים. וכתיב וזרקו וכו' כמ"ש מ"כ. שדבר הנזרק הוא ביד אחת. ומ"ש נמצא חפנו של משה פי' חפן א' והכוונה ידו וקומצו וכמ"ש שמ"ר פר' י"א סוף סימן ה'. ידו של משה. ועדיין יש לומר שזרקו בכמה פעמים. אך בויק"ר פר' יו"ד הנ"ל. איתא וז"ל. ואת אומר וזרקו משה השמימה בבת אחת. שאם היה כתוב וזרק היה משמע אפילו בכמה פעמים. ע"כ כתב וזרקו שזרק אותו. היינו הפיח. הרי שכללו כאחד:

אורך החצר. כוונתו על מ"ש ויקרא ח' פסוק ג' ד'. ואת כל העדה הקהל אל פתח אהל מועד. ויעש משה כאשר צוה ה' אותו ותקהל העדה אל פתח אהל מועד:

ויאמר וכו' גושו הנה. שלפי הפשט יקשה. שכמה פעמים דיבר אל כלישראל. ולא אמר להם גושו הנה. וכאן אמר גושו הנה. ועוד שלא פי' היכן יגשו. ואם אל יהושע הול"ל אלי. אלא שהכוונה על מ"ש שם. ויאמר יהושע אל הכהנים לאמר. שאו את ארון הברית. ועברו לפני העם וישאו את ארון הברית וילכו לפני העם. ואמר להם יהושע שיבואו כולם אל ארון הברית. ועפ"י מדה ט' מדרך קצרה. מן הסתם שמעו לו. ובאו כולם לפני הארון.

וזהו גושו הנה. משמע אל מקום מיוחד. שיפול עליו הוראת הנה. ובאגדת בראשית פרק י"ז מבאר סתרי המאמר:

ר"ה אמר זקפן. פי' רש"י העמידן בלא ישיבה וראב"ח אמר סמכן. וגירסת רש"י צמדן ופי' שהושיב כל אחד אצל בן גילו. זקן אצל זקן יושבים צמודים בריווח:

צמצם. בדוחק יושבים:

ממה שהחזיקו שני בדי הארון. דעת המדרש שזהו כוונת הכתוב מ"ש בזאת תדעון כי אל חי בקרבכם. והוריש יורש מפניכם את הכנעני ואת החתי וכו' מפשט הכתוב מבואר. שעל שיקרע לכם הירדן. ויעביר אתכם בחרבה. תדעו שעתיד להוריש הכנעני וכו' וא"כ כל הענין להבא שכאשר יעבירם הירדן ידעו שעתיד להוריש הגוים. אך אין זה ראיה. שעתה הוא בקרבם. ע"כ דרש שע"ש כי אל חי בקרבכם שמשמעו עתה. זאת תדעו מנס זה שעושה לכם עתה. והיינו בגשו הנה במה שעמדו לפני הארון כולם:

אף בירושלים כן. היה נס זה תמידי בבית המקדש ברגלים. שהיו מתקבצים כל ישראל לרגל היו עומדים צפופים ומשתחווים רווחים. כמ"ש בפרק ה' דאבות. עיין קהלת רבה פסוק כל הנחלים:

ארבע אמות לכל אחד מכל צד. כך צ"ל ארבע אמות לכל אחד אמה מכל צד. פי' שהיה לכל אחד. ארבע אמות שהוא באמצע. ואמה אחת מכל צד. וכן הוא בויק"ר פרשה יו"ד ובילקוט יהושע ג':

בעת ההיא יקראו לירושלים. וס"ד ונקוו אליה כל הגוים. וע"ז שאל. וכי מחזקת היא פי' וכי תחזיק ירושלים כל הגוים. וצ"ל כן. וכי מחזקת היא אותן. וכן הוא בילקוט יהושע ג'. וב' תיבות כסא ה' מיותר וט"ס. וכן מורה לשון המדרש כאן. קבלי אוכלוסיך. הרי שבאוכלסין מדבר. לא בכסא ה':

האריכי הרחיבי. הנה מ"ש הרחיבי מפורש. בקרא הרחיבי מקום אהלך. ומ"ש האריכי נלמד ע"פ מדה ט' שאין בנמצא שטח רוחב בלא אורך. ויותר נראה שכוונתו מסיפא דקרא האריכי מיתריך והמדרש מקדים האורך שהוא יותר מן הרוחב. וימין ושמאל. הוא צפון ודרום ברוחב. והאורך מזרח ומערב:

פסקה ח

ויקרא אלהים ליבשה כו' שרצתה לעשות רצון קונה. שהרחיבה והאריכה עצמה והתפשטה במרוצה עד שאמר לה די שהכח שנתן לשמים וארץ. בתחלת הבריאה היה מספיק שיהיו מותחים והולכים תמיד. וכשנתמתחו כפי רצונו מה ששיער בתחלה. אמר לה די. וא"כ צ"ע שגם השמים רצו לעשות רצון קונם והיה לו לקרות ארץ גם לשמים.

ויתכן שעל שהארץ הוא היסוד. כמ"ש אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים. הבנין הוא היסוד וכל זמן שהתפשט היסוד התפשט הבנין. והכל היה תלוי בארץ. ועיין סוף פר' י"ב. ולפי טעם דשם ניחא. דדוקא הטעם על הארץ ולא על השמים:

והלא ים אחד הוא. לא יתכן לפרש שאין בעולם אלא ים אחד. שהרי יש הרבה ימים בעולם כידוע. אלא כוונתו על פסוק זה. מ"ש ולמקוה המים. היינו מקום מקוה אחת. וכמ"ש בתרגום ולבית כנישת מיא. ולא אמר ולמקוואות המים קרא ימים. א"כ למה אמר ימים לשון רבים. ע"כ פירש שאין כוונתו כי אם על ים אחד. והיינו אל הגדול מכולם. הוא ים אוקינוס. ומתחלק בטבעו לפי אוירי המדינות כאלו מתחלק לכמה ימים. ופה המקום לרמז על מקום ספק אחד שמ"ש בפ' מסעי. והיה לכם הים הגדול וגבול. הים האמצעי הנקרא (מיטלענדישע"ר מעער) המפסיק בין איראפיע לאפריקע. וצד מזרחי מגיע לעכו וליפו. וכדומה. וכאן מדבר בים אוקינוס שמתחיל בקצה ספרד במערב העולם בגיבראלטר ואיך אמר כאן אינו דומה טעם דג העולה באספמיא. לטעם דג העולה בעכו. שהם ערים של ים הגדול. אך הענין בזה מ"ש לקמן סוף פרשה כ"ג שים אוקינוס יצא ממקומו בדור אנוש ובדור הפלגה עד עכו ויפו וממנו נעשה הים הגדול הזה וא"כ הכל אחד וקורא לים האמצעי ג"כ ים הגדול ואוקינוס. וזה דבר ברור לדעת חז"ל האמיתים:

פסקה ט

ויאמר אלהים תדשא תני בשם ר' נתן. ירושלמי כלאים פרק א':

יתושים זבובים פרעושין. עי' לקמן פר' יו"ד סימן ז' ופר' כ' סימן ח' וע"ש מ"ש בפירושי:

אף הן יש בהן הנאה. לפי מ"ש כאן משמע שהדברים הארורים אלו יש בהן הנאה לאדם וכמ"ש לקמן פר' יו"ד ריש סימן ז' שבכל הקב"ה עושה שליחותו אפי' ע"י יתושין אך לפי מ"ש לקמן פר' כ' סימן ח'. הדבר נראה שכאן חסר העקר מ"ש ותעלה לך גמל. וע"ז השיב ר"י מגדלאה. אף הוא יש בו הנאה שמוכרו ונהנה בדמיו. ושם כתבתי באריכות ע"ש וכן משמע מפי' רש"י כאן במדרש. שגורס כאן כמו שם. וטעם הדרשה נ' שמ"ש ארורה האדמה בעבורך. אין פירושו שבעבור חטאו תהיה הארץ ארורה. שעל זה יקשה למה תלקה בעבור חטא האדם. ע"כ פירש שהארור הוא לאדם ולא האדמה. אלא שהאדמה תהא מעלה לך דברים ארורים. ואין זה דברי נתן אלא מדברי המדרש. ואינו סובר כר' נתן:

ולמה נתקללה. מקשה לדברי ר' נתן שסובר שמ"ש ארורה האדמה כפשוטו. ואף לפי הדרשה הנ"ל תלה הקנלה באדמה. ולזה הביא דברי הפלוגתא של ריב"ש ור"פ שלדברי ריב"ש ניחא:

תדשא הארץ דשא. עץ פרי עושה פרי. והארץ לא עשה כן אלא ותוצא הארץ דשא עץ עושה פרי ולא עץ פרי:

סמכה לעשות רצון בוראה. גירסת הירושלמי שמחה בצווי והוסיפה ומ"ש כאן אפילו אילני סרק עשו פירות. מ"ש עץ עושה פרי אפילו שאינו עץ פרי אלא אילן סרק ג"כ עושה פרי. ומאחר שהוסיפה כש"כ שלא חסרה מן הצווי. וקיימה העיקר. שהוציאה עץ פרי. כמו אתרוג ופלפלין. שהם עץ פרי עושה פרי. שאם לא עשתה עקר הצווי לא היה יתכן שתוסיף:

על דעתיה דר"י בר שלום. כצ"ל כדלעיל וכן הוא בירושלמי שם ועיי"ש עוד שינויים:

לייטין ביזיא. פירוש ביזייא נקבים והיניקה הוא מהנקבים של הדדים:

פסקה י

ויהי ערב. שלישים וקרואים. יחזקאל כ"ג כ"ג. וכל הפרשה מדבר שם איך שישראל בעצמם משכו עליהם האויבים. שמתחלה נתקרבו אליהם לחטוא עמהם ואח"כ נהפכו להם לאויבים להרע להם: ולזה הביא המשל שהעץ נכנס בברזל גורם שאח"כ יקצץ העץ עם הברזל את העץ. ואם לא נכנס תחלה העץ בברזל לא היה הברזל מזיק לעץ. וכן ישראל אם לא קרבו תחלה את הרשעים לחטוא עמהם. לא היו מזיקים אותן אח"כ. ואגב שהביא הפסוק דרש ענין הפרשה. אך צ"ע מה לענין הזה כאן. ואיך נבראו בשלישי גיבורים הלא בשלישי נבראו אילנות ודשאים. אך מצאתי זה רבות בשנים בימי נעורי במדרש כונן וז"ל ביום השלישי נבראו דשאים ואילנות. כיון שראו ארזי הלבנון ואלוני הבשן שהם גבוהים מכל הבריות. מיד נתגאו העצים כיון שראה הקב"ה שנתגאו מיד ברא כנגדו הר הברזל. התחילו האילנות מרתתין אמר להם עץ אחד מכם אל יכנס בי ואין אחד מכם ניזוק. ע"ש עוד באריכות:

פרק ו

פסקה א

ר' יוחנן פתח. ירושלמי ר"ה סוף פרק ב'. פסיקתא רבתי ריש פר' ט"ו. מדרש תהלים ק"ד. ובא לדרוש מדה י"ז שכאן כתוב יהי מאורות ברקיע השמים. וכן והיו לאותות ולמועדים ולימים ושנים. והיו למאורות ברקיע השמים להאיר על הארץ. משמע שניהם למועדים. ושניהם למאורות. וכאן אינו מפורש. ומפורש בתהלים ק"ד. עשה ירח למועדים. הרי שמ"ש בתורה ולמועדים הוא על הירח. א"כ מ"ש להאיר הוא על השמש וכמ"ש לעיל פר' א' סימן ו' גלי עמיקתא ועיין שמ"ר פר' ט"ו סימן כ"ב:

שמש ידע מבואו. שאין מונין ללבנה בעוד שהשמש על הארץ. אלא אחר שקיעתה. שאין ממשלה ללבנה. בעת ממשלת החמה:

ויסעו מרעמסס בחודש הראשון. פי' מאמר זה כתוב בפסיקתא רבתי ריש פר' ט"ו וז"ל שם ה"ג בב"ר ריש פר' ו' אעפ"י שעשה ירח למועדים. שמש ידע מבואו. פי' שאין מונין תחילת החודש בעת מולד הלבנה. למשל שאם נולדה הלבנה ביום רביעי אחר חצות היום ואם היינו מונים ללבנה היינו עושים ר"ח ביום רביעי. והיינו בתחלת ליל ד' ודרש ר' שילא בשם ר"י שאינו כן אלא ממתינין שיעבור על המולד שקיעה אחת מן השמש ומקדשין את החודש יום ה'. היינו בתחלת לילה. והביא ר' ברכיה ראיה מדכתב ויסעו בני ישראל מרעמסס בחודש הראשון. בחמשה עשר יום לחודש. והיינו ביום ט"ו בבוקר. ואין כאן מן החודש אלא ארבעה עשר שקיעות. שהרי ביום שנסעו עדיין לא שקעה חמה. ולקמן פרשה זו סי' כ"א שהמולד מחודש ניסן שבו יצאו ישראל ממצרים היה ביום ד' אחר חצות היום. ור"ח היה בתחלת ליל ה' ע"ש. ויום שיצאו בו היינו ג"כ ביום ה' יום ט"ו מר"ח. ומדקרא אותו חמשה עשר. והיינו י"ד שקיעות חוץ מיום זה. מכלל שאין מונין ממולד הלבנה אלא אחר שקיעת החמה. שאם היינו מונין ממולדה. היה לנו לחשוב גם השקיעה ראשונה מיום ד' שבו נולדה הלבנה. ובו היה ראוי להיות ר"ח. וא"כ יצאו ביום ה' היינו יום ששה עשר. וכבר עברו חמשה עשר שקעות לבד יום שיצאו בו. וזהו שאמר אם ללבנה אתה מונה. פי' היינו ממולדה עד כדין לית בה אלא ארבעה עשר משוקעות בתמיה. והרי כבר יש בה חמשה עשר משוקעות עכ"ל:

אלא גלגל חמה בלבד. יהי מאורת חסר כתיב. כן הוא בפסיקתא שם. פירוש שלכך כתיב חסר שלא נברא להאיר אלא אחד היינו החמה. והלבנה בא להכחיש ממשלת השמש. ואם יאמר האחד שהשמש אלוה. יכחישו השני שהלבנה אלוה. וכך להיפך. וזהו יגרום שיודו ששניהם אינם אלהות. ואם לא היה אלא אחד היה מקום לטעות:

שנאמר והיו למאורות. ואעפ"י שבראש הענין כתוב מארת חסר אף על פי כן בסוף כתוב מאורת מלא. ועוד כתוב ויתן אותם אלהים ברקיע השמים להאיר על הארץ שניהם להאיר ושניהם לאותות ולמועדים:

אותות אלו שבתות. כמ"ש אצל שבת כי אות היא. וכתיב. ביני ובין בני ישראל אות היא לעולם. ולמועדים אלו ימים טובים. כמ"ש אלה מועדי ה'. ולימים אלו ראשי חדשים כמ"ש עד חודש ימים. ולשנים. אלו ראשי שנים. פסיקתא שם. וילקוט כאן. ומ"ש כאן קידוש שנים. הכוונה ע עיבור שנים. שלא היה קידוש מיוחד לשנים. כי גם על חודש

תשרי היו ב"ד אומרים מקודש החודש. ולא מקודש השנה. כי כל חודש צריך קידוש מיוחד:

פסקה ב

לך יום אף לך לילה. וס"ד אתה הכינות מאור ושמש וכמ"ש בסוף הסי' ואגב בא לפרש רישא דקרא. שיקשה שאם הכוונה כפשוטו. הלא הקב"ה כ"י אין לפניו לילה. ונהורא עמי' שרי. וע"כ אף יום אין שייך בו. ואם הכוונה שברא יום ולילה. למה שינה מפסוקים הקודמים. אתה פוררת אתה רצצת אתה בקעת וכו'. וכן אחר שאמר לך יום חזר ללשונו אתה הכינות מאור ושמש אתה הצבת רק בפסוק זה שינה לומר לך יום. והיל"ל אתה עשית יום ולילה. על כן דורש אא"ע לבריאה ת"ע לקילוס שיום ולילה מקלסין לו. וכמ"ש יום ליום יביע אומר. ולילה ללילה יחוה דעת. וזהו ע"פ מדה ט' וע"פ מדה י"ז. וכן לדרשות האחרות:

מה היום ברשותך אף הלילה. בא ליישב תיבת אף דמשמע רבותא אף הלילה. ע"כ דורש על שהיום עת מעשה ומלאכה וכל הבריות עושים ועוסקים בכחות שקבלו מהשי"ת. אך הלילה שכולם בטלים והחושך וההעדר שולטים בו. ולא שייך בו מעשה. אעפ"כ מיחסם להקב"ה אף הלילה ברשותך שאתה מושל ושולט גם על החושך כי בראת אותו וברשותך הוא. וזהו לך ברשותך:

נסים ביום לך יום. שיום זה שנעשה בו נס הוא מתקדש ומתעלה ומיוחס לה' כמ"ש זה היום עשה ה'. פי' שעשה בו נסים ונפלאות. ונעשה יום מיוחד לה'. וכמו חודש ניסן וימי הפסח וכל ימים טובים לזכרון. וכמ"ש והימים האלה נזכרים ונעשים:

בשעה שאתה וכו' שירה ביום. כולל שני הדרשות. ושניהם כלולים במ"ש לך יום. שהיום נקנה להשי"ת כשעושה בו נס. ואנו מקלסין בו ואומרים שירה עפ"י מדה ט' וכנ"ל. ולכן בדרשות הנ"ל אין שייכות לרישא דקרא עם סיפא דקרא אתה הכינות מאור ושמש ולכך שינה ברישא דקרא כנ"ל:

לך נאה לומר שירה ביום. עכשיו בא לפרש רישא דקרא עם ס"ד. לך יום היינו שראוי לך להודות ביום. ולהודות בלילה. על המאורות שעשית למשול ביום ובלילה. וזה אתה הכינות מאור ושמש וכמו שאנו מברכים בבוקר ובערב על המאורות. שעל ידיהם נעשים יום ולילה:

פסקה ג

מאחר שהוא קורא כו'. וכמ"ש פר"א פרק ו' ברביעי ברא שני מאורות הגדולים לא זה גדול מזה ולא זה גדול מזה ושוין בגדלם ובתוארן ואורם שנאמר ויעש אלהים את

שני המאורות הגדולים. (וכמו שדרשו על שני שעירים שיהיו שוים בגדלם ותוארם וכן שניהם מלאים שניהם שוים). נכנס תחרות ביניהם זה אומר אני גדול ממך. וזה אומר אני גדול ממך. מה עשה הקב"ה הגדיל את האחד והקטין את האחד. שנאמר את המאור הגדול ואת המאור הקטן. והדרשה עפ"י מדה ט"ו ב' כתובים מכחישים והכריע דשניהם אמת אלא שאין שני הפסוקים על זמן אחד. שבתחלה נבראו שוין. ואח"כ נעשה אחד גדול ואחד קטן:

שנכנס בתחומו של חבירו. שהלבנה מושלת ביום ובלילה כדלקמן סימן זה:

ר' פנחס. פר"א פרק כ"א מאמר ר' זכרי' ע"ש. הוספת דברים. וע' שבועות דף ט' חולין ס"ו:

חטאת לה'. מדה ט"ז מיוחד במקומו:

הביאו עלי כפרה. עי' מה שפרשתי שם בפר"א. ועיין בספר נזר הקודש פי' נפלא. ואף שאצל כל הקרבנות כתב קרבן לה' שלמים לה'. ואנו מפרשים שיקריב האדם לה' אך כאן עיקר הדקדוק וההכרח. על שבכל הקרבנות שבפרשת פנחס לא כתוב כן. אף שבכל יו"ט כתב חטאת רק כאן כ' חטאת לה'. וגם לא נמצא כן בכל התורה שיאמר חטאת לה' רק כאן אצל ר"ח. ומיוחד במקומו שבכאן הוצרך לכתוב כן חטאת לה':

ר' לוי בשם ר' יוסי. פסיקתא רבתי פר' ט"ו סימן כ':

דרך ארץ הוא. פי' דרך ארץ הוא בעולם שהאב שנותן ב' חלקים אחד גדול ואחד קטן לשני בניו אחד גדול ואחד קטן מן הסתם דרך ארץ הוא שהחלק הגדול לבן הגדול והחלק הקטן לבן הקטן. ומזה נלמוד שהש"י ברא ב' מאורות לתשמיש העולם. שנקרא אחד גדול ואחד קטן. ולמנות בהם ימים ושנים. ויש לו שני אומות. מאבות העולם. ונמסר להם העולם. אחד נקרא גדול ואחד קטן מן הסתם היתה כוונתו כו'. שהגדול ימנה לגדול והקטן לקטן:

מה המה. שמ"ר פר' ט"ו סימן כ"ז באריכות וע"ש סוף סימן כ'. והדמיון שהחמה אינה שולטת כי אם בזמן אחד. אך הלבנה שולטת בשני זמנים:

כי הנה החושך יכסה ארץ. וס"ד ועליך יזרח ה' וכבודו עליך יראה:

פסקה ד

שולט בעיר ואחד שולט במדינה. עיר הוא כפר קטן. ומדינה הוא כרך גדול ועיין בריש אסתר סוף ויהי בימי השני שחושב לחידוש מה שנמצא בשינוי:

בולי ודימוס. עיין שמ"ר פר' ט"ו סי' י"ז. וכן דימוס וכן בולי. ופירש"י בולי המון. דימוס שורות של חיילות. ס"א בולי עשירים:

גוזר אני עליה. פי' לצורכה ולטובתה. ומ"ש ומיעטה עצמה להיות שולטת בלילה כולל שני דברים שהקטינה עצמה וגם שולטת בלילה:

למה נקרא שמו יקטן. עיין לקמן סוף פרשה ל"ז פי' כי ברישא דקרא אצל פלג כתב טעם למה נקרא כך ואצל יקטן לא פירש טעם. אך אנו לומדים כוונת הכתוב שכמו שיש טעם לשם פלג כך יש טעם לשם יקטן. אך להיות שם פלג סימן על הדור מה שנעשה בסוף ימיו לדורו ע"כ נתפרש. כי היתה נבואה. וכמ"ש בריש סדר עולם. נביא גדול היה עבר. ושם יקטן בעבור עצמו ע"כ לא נתפרש. והוא מפרש עצמו עפ"י מדת ממעל ודרך קצרה. ויקטן שהקטין עצמו:

י"ג משפחות. כמפורש בקרא. ויקטן ילד את אלמודד ואת שלף. עד כל אלה בני יקטן. י"ג בנים כולם ראשי אומות של שבעים בני נח. ומ"ש מקטין את עסקיו פי' שהיה עניו ולא החזיק טובה לעצמו במעשיו הטובים:

וכי מן התולדות. כמ"ש בראשית מ"א ויקרא יוסף את שם הבכור מנשה. ואת שם השני קרא אפרים:

שהיה מצעיר עסקיו. כדאי' בפסיקתא סוף פר' ג' וז"ל. ולמה זכה אפרים לפי שמיעט עצמו. שהקב"ה אוהב למי שמשפיל עצמו. אבל מנשה היה יוצא ונזקק עם אביו לענקים. פי' שהיה גבור מלומד מלחמה וממונה על גבורי מלחמה של אביו. וכמ"ש לקמן פר' צ"ג סוף סי' ו' מגבורת מנשה:

פסקה ה

ג' דברים נתנו מתנה. שמ"ר פר' מ"א סימן ב'. הוקשה לו מ"ש ויתן אותם אלהים ברקיע השמים משמע שמתחלה לא היו ברקיע ואח"כ נתן אותם ברקיע. והלא מתחלה אמר יהי מאורות ברקיע השמים וכו'. והיו למאורות ברקיע השמים. וא"כ מ"ש ויעש אלהים את שני המאורות הגדולים. היינו ג"כ ברקיע השמים כנ"ל. ולמה אמר ויתן אותם אלהים ברקיע השמים. והלא שם נבראו. ע"כ דרש שמ"ש ויתן פירושו שנתן אותם מתנה ברקיע השמים להאיר על הארץ. שאין העולם כדאי להשתמש במאורות אלו. אלא שנתנם במתנה לעולם. וכן התורה. וכן הגשמים כתוב בהן לשון ויתן. וכן כל אותם דברים שהוסיפו שאר האמוראים על אלו על שכתב בהם לשון מתנה. ועיין מ"ש בזה לקמן פר' י"ג סי' י"א:

ר' יצחק ב"ר מריון. ירושלמי שבת פרק ב' הלכה ג'. ילקוט ישעיה מ"ג:

אף הפרשת ים הגדול. שאלמלא כן כיון שאדם יורד לתוכו מיד מת. כ"ה ויקרא רבה פר' ל"ה סי' ח'. אלא שנתן הש"י מתנה לעולם שיוכלו ללילך בים על ידי ספינה:

צלי עלי. רנה לפרוש בים אחר החג שאז הדבר מסוכן:
אין עיילית לכנישתא. בירושלמי שבת פרק ב' הלכה ג' שם הגירסא. אין דצליתי עלך. אלא אין חמיתינון לציבורא מצליין על מיטרא נא תתראץ על צלותי. הן דאת קטר לולבך קטור רגלך. פי' מאחר שלא תועיל לך צלותי. טוב שתקשור רגליך בשעה שתקשור לולבך. היינו כשתקשור לולבך אחר החג להצניעו. שהרי בחג עצמו מתחילין להתפלל על הגשמים. היינו ביום שמיני עצרת ואז כבר עבר זמן לולב:
ר' יהושע בריה דר"ת. כאן משמע שר' יהושע עצמו עשה כן. וקשה הרי אסור לעמוד במקום סכנה אך בירושלמי. שם הגירסא ר' יוסי בר' חיסדא דכפר אגין עובדא הוה באסיא. אתא בעא מפריש יכו'. והמעשה היה באדם בעלמא:

פסקה 1

מקרא מלא הוא. כאו ברקיע השמים שהיה די שיאמר או ברקיע או בשמים לרמוז שהוא נתון ברקיע השני. ואנשי כנה"ג פירשו יותר בהדיא השמים ושמי השמים וכל צבאם שצבא השמים נתונים בשמי השמים. ופסוק זה הוא בנחמיה שאמרו התפלה חבורתו של נחמיה. והם נקראו אנשי כנה"ג:
ומן הארץ עד לרקיע. ירושלמי ריש ברכות. חגיגה דף ט"ו. ומשמע שסוברים שהם ב' רקיעים ולא ז'. כמ"ש הפלוגתא בחגיגה. וכמ"ש לעיל פר' ד' סימן ב':
ועוביו של רקיע מהלך ת"ק שנה. פליג על מ"ש לעיל פר' ד' סוף סימן ה' ועיין ירושלמי ריש ברכות דסובר שעובי' של רקיע נ' שנה ע"ש החשבון:
ותנן באחד בתקופת תמוז. שאז החמה בראש הגלגל. ואז החמה באותן מדינות שתחת עיגול סרטן. עומד כנגד הראש ומסבב את האדם מכל צד ואין מנוס מגלגל החום. אך בשאר המדינות הנוטים מן העיגול. וגם במדינות הנ"ל בשאר זמנים השמש נוטה אל צדי המשוה אז יש צל לבריות:
גלגל חמה יש לו נרתק. מדרש תהלים י"ט קהלת רבה פסוק וזרח השמש. וכל זה לרבותא. ואעפ"י שיש לו נרתק ולפניו בריכה של מים יגבוה כל כך עם כל זה אין נסתר מחמתו. ולפי מ"ש כאן ובקהלת שם משמע שהבריכה הוא ים אוקינוס שהשמש פוגע בו בצאתו מן הרקיע לפי דעת חז"ל שים אוקינוס מגיע עד קצות השמים. ועיין מ"ש לעיל פר' ד' סימן ה'. ועיין מ"ש שם בשם הפר"א אך במדרש תהלים י"ט מבואר וז"ל על פסוק מקצה השמים מוצאו. את מוצא שהוא נתון בנרתק. והוא נתון בגלגל. ובריכה של מים שעל גבי הרקיע עוברת תחתיו והוא מתיש חמתו במים אשר מעל לרקיע. ואעפ"כ

אין נסתר מתמתו. ועיין פר"א פרק ששי בסוף בא"א. ושם במ"ת י"ט גורס מאמר זה אחר דברי ר' ינאי. בוער כתנור את מוצא:

מערטלו. תרגום ערומים ערטילאין:

וליהט אותם היום הבא. ורישא דקרא הנה היום בא בוער כתנור והיו כל זדים וכל עושי רשעה קש וליהט אותם היום הבא. ויום הוא השמש עיין נדרים דף ח':

ר' ינאי ור' שמעון. לקמן פר' כ"ו סימן ו'. בוער כתנור. ותנור הוא גיהנם. כמ"ש ותנור לו בירושלים. ולעתיד לבא היום הוא השמש יבער כמו הגיהנם:

אשר אור לו בציון. פי' בזמן שיהיו ציון וירושלים. תלם לעתיד ואז יהיה אור לו בציון ותנור לו בירושלים. ועי' עירובין דף י"ט ציני הר הברזל:

תהרו חשש. מחשבתכם הרעה שדומה להריון. והמעשים הרעים שדומה ללידה. יהפכו בכם לאש ותאכל אתכם:

ויגידו שמים צדקו. פי' צדקו של הקב"ה. דאי על חסידי של פסוק הקודם. אספו לי חסידי. הול"ל צדקם או צדקותם ע"כ שפירושו על הקב"ה כמ"ש בס"ד כי אלהים שופט הוא סלה: לעתיד לבא. על שלעתיד מערטלו וליהט הרשעים. אז יתנו צדקות ה'. שנצלו משריפתו עד עתה. ויגידו משמע לעתיד:

מאשו של יום. ומפורש במדרש תהלים מאשו של יום שנאמר ואין נסתר מחמתו אבל לעתיד לבא מי נסתר מחמתו מי שהוא עוסק בתורה. שכתוב אחריו תורת ה' תמימה משיבת נפש. ומאמר זה שייך לדברי ר' ינאי ור"ל:

פסקה ז

אמר ר' לוי שלשה דברים. עיין שמ"ר פר' ה' סימן ט'. ועיין פר"א פרק ל"ד. ששה דברים. ה' דברים אחרים וא' והוא מ"ש כאן הנפש בשעה שיוצאה מן הגוף. ומ"ש היום הוא השמש כמ"ש בסימן הקודם שהיום הוא השמש. וכמ"ש חז"ל אלמלא קול עיר הגדולה היה נשמע קול גלגל חמה:

שהוא שף ברקיע. שהשמש הולך ברקיע בשפי ובשתיקה. או שפירושו מלשון ושפית יתי' בשופיני שף כנחש. וכדלקמן בסימן ח'. שפין ברקיע. אלא הוא מנסר ברקיע כמסר שנוסר בעץ. וע"כ קולו נשמע מסוף העולם ועד סופו:

תהום אל תהום. בשמ"ר שם פרשה ה' סימן ט' באריכות. שתהום התחתון קורא לתהום העליון. והבריות בינתים ואינם מרגישים:

כמה נפשיה דאחוה. הקול זה של הנפש אינו דומה לקול השנים הנ"ל. כי קול השמש וקול הגשמים הוא קול טבעי. ומאחר שהוא דבר הרגיל תמיד לאדם נברא וגדל בשמע

קול זה. ע"כ אינו מרגיש בו. אך קול הנפש הוא קול נשגב מהטבע. והוא מהדברים המופלאים. השגת עבדי ה' כמו ר' פינחס וכדומה לו. אך שאר בני אדם לא ירגישו בו וכמו שלא הרגישו בו חבירי ר' פינחס:

פסקה ח

ויתן אותם אלהים ר' יהודה בר אילעאי ורבנן. דעת חז"ל בענינים אלו ידוע שהם סוברים שהארץ בכללה עם ים אוקינוס הוא שטחית. וקצוותיו מגיעים עד הרקיע כמ"ש פר"א פרק ג'. פסחים צ"ג והרקיע הוא כמו כיפה כדורית על הים. והארץ וכל הישוב שאנו ראוים ויודעי' הוא מחצי העליונה של האהל. והחצי התחתונה שקוע באוקינוס. וזהו שאמרו מאחורי כיפה ולמעלה או למטה. ודעת ר' יוחנן שמכריע ומחלק בין ימות החמה לימות הגשמים דברים אלו נשגבים מדעתנו וה' יאיר עינינו:

אם פורחים באויר. בלא גלגל ואם שפין ברקיע כדלעיל בסימן ז' את סבור שהוא שף ברקיע ואם מהלכין כדרכן בגלגל. אי אפשר לבריות לעמוד עליו בשכל אנושי. ואין לנו אלא מה שקבלו החכמים מהנביאים:

פסקה ט

ולמשול ביום ובלילה אם לענין המאורות. פי' אם אין כוונת הכתוב במ"ש ולמשול ביום ובלילה. רק בענין המאורות שימשלו ביום ובלילה הוא מיותר. שהרי כבר כתיב ויעש אלהים. את המאור הגדול לממשלת היום ואת המאור הקטן לממשלת הלילה. אלא על כרחך לדרוש מדה כ'. אא"ע לממשלת יום ולילה ת"ע לממשלת הצדיקים. שהם מושלים במה שנברא להאיר ביום ובמה שנברא להאיר בלילה. כמ"ש בע"א דף כ"ה:

וידום השמש. ע"פ דברי יהושע שגזר ואמר שמש בגבעון דום וירח בעמק אילון שמשל על השמש והירח:

ספר אברהם יצחק ויעקב. ס' בראשית שכתוב שם תולדותיהם ומעשיהם של אבות. והאבות נקראו ישרים. כמ"ש תמות נפשי מות ישרים גז"ש. שהלכו בדרך הישר. וכמ"ש והאלהים עשה את האדם ישר. ואבות העולם אשר התהלכו לפניו בישרות בלא מסך מבדיל ביניהם ובין הש"י שהוא ישר. המה ישרים לו. והוא להם. כמ"ש קוה קויתי ה' ויט אלי. דוד נטה קו ישר אליו וה' נטה לו וכמ"ש. מישרים אהבוך. המה הישרים האמיתים. שעליהם ועל כיוצא בהם כתוב ולמשול ביום ובלילה. שלהם ניתן הממשלה על כל הבריאה כמ"ש שי"ר ב' על האבות כי הם נשארו ישרים כמו אדם קודם החטא ולא נתקלקלו בחטאו. ועיין קהלת רבה ק"ד ב' את האדם ישר ע"ש. כמ"ש כי אראה שמיך מעשה אצבעותיך ירח וכוכבים אשר כוננת וכו'. תמשילהו במעשה ידיך. כל

שתה תחת רגליו. וכן משה וכן יהושע. וכמ"ש ששקעה השמש שלא בעונתו למען יעקב אבינו. כמ"ש לקמן פר' ס"ח סימן יו"ד. וזהו מ"ש הלא היא כתובה על ספר הישר. דבר זה שיוכל אדם צדיק למשול בשמש וירח. היינו מ"ש ולמשול ביום ובלילה וכו'. על אברהם והאבות. וכמ"ש ויוצא אותו החוצה לקמן פר' מ"ד סימן ב' העלה אותו למעלה מכיפת הרקיע וכמ"ש שמ"ר פר' ל"ח סימן ו' לעולם ה' דברך נצב בשמים ע"ש. זהו דעת ר' חלפתא שמרמז על מ"ש בריש ספר בראשית שמאחר שלא פירש באיזה מקום בספר הישר ע"כ הכוונה על מקום מסויים ברישא או בסיפא ע"כ ר' חלפתא מייתי לה מרישא ור' חנן בר"ש מסופא דסיפרא. וכמ"ש בריש סדר עולם. הובא ברש"י ולעבר יולד שני בנים אם תאמר בתחלת ימיו הלא יקטן וכו'. אם באמצע ימיו. לא בא הכתוב לסתום אלא לפרש הא למדת שבשנת מות פלג נתפלגה הרי שאם נאמר בראש או בסוף. זהו לפרש:

מסיפא דאורייתא. שהוא מקום מסויים יותר מסיפא דספרא. וע"ז רמז מ"ש בס' הישר וכמ"ש בע"א דף כ"ה ואמאי קרי ליה ספר הישר שכתוב בו ועשית הישר והטוב. וגם טוב לדרוש גז"ש ספר הישר מן ועשית הישר. ולא הישר מישרים. ובספר בראשית לא נמצא תיבת הישר. ואף שגם בספר שמות כתיב והישר בעיניו תעשה. אין זה לפרש שאינו בסוף ולא בראש גם טוב ללמוד הישר מהישר. ולא מן והישר. גם אין רמז בספר שמות:

בכור שורו הדר לו. וקרני ראם קרניו בהם עמים ינגח יחדיו אפסי ארץ. והם רבבות אפרים וכו'. וכי עד אפסי ארץ הגיעו מלחמותיו. ונגח בקרניו. והוא לא נלחם אלא בארץ כנען. עלכן דרש מדה כ' אא"ע על מלחמותיו שיהיו עד אפסי ארץ ת"ע על שם פירסומו שהגיעו עד אפסי ארץ כנ"ל על שהעמיד חמה ולבנה שהם שולטים מסוף העולם ועד סופו:

נטלו והראה אותו לגלגל חמה. פי' שיהושע הראה ספר המשנה תורה לגלגל חמה שכתוב בסופו רמז. שיעמיד חמה ולבנה כמ"ש ר' חנן. במ"ש בהם עמים ינגח:

אף אתה דום מלפני. דורש מדת ממעל מדקאמר דום וכן וידום ולא אמר עמוד. וכמ"ש ויעמוד השמש בחצי השמים. אלא אמר לו דום כי אני לא דוממתי מהתורה. ע"כ דום מלפני. וכמ"ש לעיל סימן ז' שקול השמש הולך מסוף העולם ועד סופו בסבובו העולם. וקולו וסבובו הוא עוקר חיותו שאומר שירה בקולו וסיבובו. וכמ"ש השמים מספרים כבוד אל. וטען השמש שלא יתכן שיפסיק מהלכו וידום משירה וזמרה. ויהושע טען שעסקו תמיד בתורה יקר יותר משיר השמש. ויתקדש שם שמים מעמידת השמש ודממותו. יותר מסיבובו ושבחו וזמרתו. ומה שאמר בלשון דום כמו שלא דממתי ולא אמר שתוק כמו שלא שתקתי. שאם אמר כן היה משיב לו הרי אכלת הרי ישנת ושתקת.

אך לא דוממתי משמע פסיקה וכריתה ממש בהסח הדעת שהצדיק אף בעת אכילתו ושינתו אינו מסיח דעת. והכל לצורך התורה:

מיד וידום השמש. עי' ילקוט יהושע יו"ד באריכות:

עבדא בישא. אמר שלא בדרך כבוד כי היה השמש מסרב והוצרך לגעור בו. וכן משמע לשון דום בדרך גערה. עיין בגליון המדרש דפוס פד"א:

זבינא דאבא. יוסף ויהושע מאפרים:

והנה השמש והירח. וס"ד משתחוים לי כעבד מקנת כסף שמשתחוה לאדוניו. ועי' לקמן פר' פ"ד סימן י"א:

פרק ז

פסקה א

אין כמוך באלהים ה'. ואין כמעשיך. כי בשר ודם אין יכולת לעשות אלא יש מיש ובמקום שרואה והיינו ביבשה ובמקום אויר ולא במים אבל הקב"ה שעושה יש מאין אין מעכב בעדו. אם בחושך אם במים. וצורת ב"ו אינו כ"א מבחוץ באיזה מקרים חיצונים. אך הקב"ה עושה מבפנים צורה חיונית:

פסקה ב

הורה בצור. עיין קהלת רבה. פסוק כל זה נסיתי בחכמה. וע"ש בפסוק ומוצא אני מר שם. במ"ר י"ט סימן ג'. פסיקתא רבתי פר' י"ד סימן ט'. ירושלמי קידושין פ"ג. ירושלמי יבמות פ"ב:

הצאן ובקר ישחט אם את כל דגי הים יאסף. וכאן אי אפשר לדרוש מדה י"ט דבר שנאמר בזה וה"ה לחבירו. שהרי בהמה מפורש בה שחיטה כמ"ש וזבחת מצאנך ומבקרך. א"כ ע"כ דברים ככתבן ואם לא כתב יאסף אצל דגים הייתי מקיש דגים לבהמה שטעון שחיטה. אך מאחר שמפורש יאסף אי אפשר להקיש עיין חולין דף כ"ו:

רצוף רצפך. במקומות הנ"ל שציינתי ל"ג לי'. וכאן נ"ל פירושו שרצפה היא גחלת וכמ"ש. ובידו רצפה וגו'. עוגת רצפים. וכמ"ש הוי זהיר בגחלתם שלא תכווה. והאיש הנ"ל נכווה בגחלתם ונתחייב ללקות. ע"כ אמר רצוף ריצפך פי' הבער גחלתך. היינו מה שרוצה להכותו:

בנה של וכו'. מישראל הבא עליה והולידה לו בן. כן הוא במ"ר שם:

אמר ליה ויתילדו על משפחותם לבית אבותם. לפי גירסא זו צ"ע. וכי מה ענין המילה למשפחה. וכי במילה כתיב משפחה. אך בקהלת רבה שם הגירסא ויתילדו וכו' וכתיב

המול ימול יליד ביתך ומקנת כספך. ויליף יליד מויתילדו. דגם במילה הולכים אחר האב:

ומן הקבלה אתה מלקני. במ"ר פ' י"ט סי' ג' הנ"ל פירשתי כל הענין:

פסקה ג

ועוף יעופף בנוהג שבעולם. בא לדרוש פסוק אין כמוך באלהים ה' ואין כמעשיך וכמ"ש בריש הפר':

על הארץ. וס"ד על פני רקיע השמים היינו בחלל העולם:

פסקה ד

ויברא אלהים תנינם כתיב. חסר יו"ד בתרא ודריש שהם חסירים. שאין להם בן זוג ויליף מדכתיב הגדולים משמע שהם גדולים מכל הברואים. והם בהמות ולויתן המבוארים בסוף איוב. עי' ב"ב דף ע"ד כל הענין ויק"ר פר' י"ג סימן ג' וש"נ. וצ"ע איך יליף על בהמות ממ"ש תנינם ביום ה' בבריאת ברואי המים. ובפר"א פרק ט' בסוף לא דרש אלא על לויתן וכמ"ש תהלים ק"ד. לויתן זה יצרת לשחק בו ובסוף איוב תמשוך לויתן בחכה לשון יחיד הרי שהוא אחד ע"ש כל הענין. ובפר"א ריש פרק י"א. איתא שם שבהמות נברא בששי. ואיתא שם שהוא אחד וכאן יתכן ממ"ש התנינם הגדולים משמע שנים. ומאחר שאין ללויתן בן זוג. ואינו אלא אחד. על כן מרבה גם בהמות. ומ"ש בהמות לשון יחיד הוא. וכך שמו בהמות. כמ"ש תהלים נ' בהמות בהררי אלף. וכמ"ש איוב שם. הנה נא בהמות אשר עשיתי עמך חציר כבקר יאכל בלשון יחיד ע"ש כל הענין בלשון יחיד. ולריש לקיש שסובר שיש לו בן זוג. ולכך נקרא בהמות לשון רבים. שהם שנים. ומ"ש גידי פחדיו ישורגו. אצל בהמות כתיב. ופחדיו הם ביצים. שתרגום מרוח אשך. מריס פחדין וכתוב שם הנה נא כחו במתניו ואונו בשרירי בטנו. והיינו הזרע וכמ"ש יעקב כחי וראשית אוני על הזרע. ואצל הבהמות על שאין לו תאוה על כן נשאר זרעו במתניו ובשרירי בטנו ודרשה זו עפ"י מדה י"ז:

הצבוע הזה. פירש רש"י כאן ב' פירושים אחד שהוא מין חיה. ודורש מ"ש כל חי' הרומשת זה הצבוע מין נחש רע ידוע בדברי חז"ל ועיין ב"ק דף ט"ז. והב' שהיא מין עוף כמ"ש ירמיה העיט צבוע נחלתי לי העיט סביב עליה. ושייך למ"ש כל עוף כנף ובילקוט כאן גורס ועוף יעופף זה הצבוע. ופי' עוף אחד שיש בו הרבה מיני צבעים שדומה להרבה עופות:

מטיפה של לובן. מטיפת זרע של זכר שהוא לבן. כמו שאר הברואים ואע"פ כן יש בו כל כך צבעונים עיין תנחומא ריש תזריע:

ר' ירמיה כהנא שאל לר"ש. ולקמן אמר אתיב כהנא. מצדתיה לכהנא. לפי מ"ש כאן צ"ע שקרא אותו לקמן כהנא סתם. אך בירושלמי כלאים פרק א' הגי' ר' ירמיה אמר כהנא שאל:

אף הן כתיב בהם למיניהם. כמו חיה ועוף ירושלמי שם:

בהדא פרס בן לקיש מצדתא לכהנא. בירושלמי ליתא כל זה. וכאן צ"ע כי איך שייך ע"ז שפרס לו מצודה במה שהשיב לו על שאלתו:

והלא אף הרגים כתיב בהם למיניהם. זה צ"ע דמשמע כמו שכתוב בחית הים למיניהם. כתיב בדגים והלא אין כתיב אלא פעם אחת למיניהם ואת כל נפש החיה אשר שרצו למיניהם. ואמר ריש לקיש דקאי ג"כ על חית הים. ואולי כוונת כהנא. הלא גם הדגים בכלל למיניהם הכתוב בנפש חיה של מים. ובדגים לא שייך כלאים שאינם מזדקקים זה לזה. על כרחך שאין כוונת הכתוב לאסור כלאים בדגים וה"ה לחיות הים. מאחר שכלל שניהם בתיבה אחת למיניהם. אך בירושלמי הגירסא ר' אחא לא אמר כן אלא היה אמר ר' אחא בשם ריש לקיש כל שכתוב בו למיניהם כלאים נוהג בהם התיב כהנא הרי חית הים כתיב בהם למיניהם מעתה כלאים נוהג בהם כו' ע"ש:

והיך עבירא. לריש לקיש שאמר ששייך בחית הים. א"כ איך שייך אצל דגים. ע"ז השיב אם לא יתכן בהרבעה יתכן במנהיג:

חד מיירן וחד אספרון. בילקוט הגי' חד אוכם וחד חיוור. ובערוך כתב אספריון בלשון יוני לבן. ומורין בלשון יוני שחור. ובמ"ע כתב שהם שני מיני דגים חד רע ושפל. נקרא אספרון. וחד טוב נקרא בלשון יוני ורומי מורין:

דתנן כלאים. פרק ח' דכלאים. ומ"ש לקמן פרשה כ' וכן בבכורות דף ח' שהשוה בזה אדם ונחש ודג. וכאן אמר שאין שייך בהם למיניהם לפי שאין מזדקקים זה לזה. אלא כדאיתא בירושלמי בסוף ההלכה שם ומשפאין דין עם דין ומזרעין. משמע בלא אברי זרע. והרוצה לעמוד על דברי מדרש זה יעיין בירושלמי הנ"ל ובדברי הר"ש פרק א' דכלאים שכתב שדברי המדרש כאן בשיבוש. וכן דעת רש"י שהביא דברי הירושלמי כאן כמו שהבאתי אותו לעיל ופירושו. על כרחך דעתו שהמדרש בשיבוש שאין חילוק בין חית הים לדגים. שבשניהם אין שייך שימוש. אך בתוס' ב"ק דף נ"ה בסוף פ' שור שנגח צידדו להביא ראיה על מדרש הזה שיש חילוק בין חיות הים ובין דגים. שבחיות יש שימוש. ובדגים אין שימוש:

שנאמר ואת כל נפש החיה וכו' למיניהם. הביא פסוק זה לראיה על כל דברי המאמר. שכתוב בחית הים ובדגים למיניהם. והובא שלא במקומו. והיה לו להביאו לעיל בריש המאמר וכו':

זה הטווס. וכתוב בגליון המדרש דפוס פפד"א. שחז"ל דרשו כן לענין כלאים לאסור תרנגול טווס ופסיוני שהם כלאים זה בזה אע"ג דרבו בהדי הדדי:

פסקה ה

ויאמר אלהים תוצא הארץ זה רוחו של אדם הראשון. הוקשה לו שתחלה אמר תוצא הארץ נפש חיה למינה. בהמה ורמש וחיתו ארץ למינה ויהי כן. ואח"כ אמר ויעש אלהים את חית הארץ וגו'. ולא הזכיר נפש חיה. על כן דרש נפש חיה הוא רוחו של אדה"ר. וכמ"ש ויהי האדם לנפש חיה. וזהו מ"ש אח"כ נעשה אדם. וא"כ התחיל בד' וחשב ד'. וכמ"ש לקמן פר' ח' בסימן א' אמר ר"א. ולקמן פר' ל"א סי' ג'. תנחומא. תזריע:

זה הנחש. הוקשה לו שבתחלה חשבו לבסוף. בהמה ורמש וחיתו ארץ ואח"כ חשבו בתחלה ע"כ דרש שזהו הנחש. ובעבור חשיבותו מכל חית השדה כמ"ש והנחש היה ערום מכל חית השדה ע"כ התחיל בו בעת עשיה:

בנפשות אומר ד'. דרש שמ"ש תוצא הארץ הוא על הנפשות. ומ"ש בתחלה נפש חיה נמשך גם על כולם. עפ"י מדה כ"ב. כאלו אמר נפש חיה. נפש בהמה. נפש רמש. נפש חיתו ארץ. וזהו שאמר. בנפשות. שפסוק הא' כולו על הנפשות. ואח"כ ויעש. ולא אמר ותוצא הארץ כבתחלה הוא על הגופות שבהם שייך לשון עשיה. והתחיל בד' נפשות. ואח"כ אמר ג' גופות. ומי הוא הד' נפש בלא גוף. ע"כ דרש על השדים שהם נפש בלא גוף:

וקדש השבת ולא בראן. ע"כ לא חשב אותם. ומרומז במ"ש כי בו שבת מכל מלאכתו אשר ברא אלהים לעשות. היינו שברא הנפשות. לעשות הגופות כמ"ש ויעש אלהים. ולא עשה. ועפ"י מדה ט'. כאלו כתוב ברא לעשות ולא עשה. ובערוך ערך מריאים כתב וז"ל בב"ר פר' ד' אלו המריאים שברא נפשותם וכו' כמ"ש כאן. ופי' המוסף ערוך מריאים שדים. עיין לקמן פרשה י"א סימן ט' שם:

פרק ח

פסקה א

ר"י פתח. וכל הענין ויק"ר בריש פר' י"ד. ותנחומא שם. מדרש תהלים קל"ט. בא לפרש מ"ש בצלמנו כדמותנו. איך בראו. ודרש ע"פ מדה י"ז. בתהלים קל"ט. אחור וקדם צרתני כדלקמן סימן זה. ואגב דרש הפסוק באופנים אחרים. עד שמגיע לענינו:

אחור וקדם צרתני. דורש מדה ט"ו בכ"מ תחלה אחור וקדם צרתני משמע שעשה ברווחה. אחור וקדם ואח"כ ותשת עלי כפכה. דמשמע לרעה כמ"ש כפך מעלי הרחק. וכמ"ש והשיבותי את ידי עליך. וכדומה. והכריע כאן כשזוכה. כאן כשלא זכה:

אם זוכה אדם. וכמ"ש ספרי פרשה ברכה. שמ"ר סוף פרשה מ"ה. וראית את אחורי זה עוה"ב. ופני לא יראו זה עוה"ז. וכן כאן. ועיין כל זה ויק"ר ריש פר' י"ד. מדרש תהלים קל"ט ועי' מ"כ:

ואם לאו ותשת עלי כפך. ששת כפיו עליו ודנו וחייבו. וכאן חסר. וצ"ל כדכתיב. כפך מעלי הרחק. ע"פ מדה י"ז. וכן הוא בהדיא ויק"ר ריש פר' י"ד. ופירושו שיסיר מעלי המשפט והיסורין. הרי שהשתת הידים למשפט וליסורים הוא. ומקרא המכריע מלא בתנ"ך. שהטובה כשעושה טוב. והרעה כשעושה רעה:

אנדרוגינוס בראו. פי' במ"ע בלשון יוני ורומי מי שיש לו זכרות ונקבות. ועיין ברכות דף ס"א. עירובין י"ח ע"ש השינויים. ובערוך ערך אנתרופי אנדרי בל"י זכר. גינוס. נקבה:

זכר ונקבה בראם. וס"ד ויקרא את שמם אדם. ביום הבראם. הרי כשקרא שמו אדם היו זכר ונקבה יחד. והיינו בתחלת בריאתו במ"ש נעשה אדם:

דו פרצופים. דו בלשון יוני שנים. ועשאו גבים גב לכאן וגב לכאן. שהיו מחוברים במקום הגבים. ולא היו הגבים ניכרים. וכשנסרו ניכרו הגבים:

והא כתיב וכו' מצלעותיו. משמע צלע של שדרה. ובלשון משנה נקרא עצם אחד של שדרה צלע. כמ"ש חולין במשנה פרק ג' נשתברו רוב צלעותיה:

ולסטר משכנא. דופן המשכן צד אחד. וכן כאן אחת משני צדדים. ועיין לקמן פר' י"ג סי' ו'. וזהו פירוש הכתוב אחור וקדם צרתני. שהיה לו צורה לפניו ולאחריו. ומזמור זה דוד אמרו ודרשו כל הענין על אדם הראשון. כי לשון יצירה אינו שייך כי אם באדם הראשון כמ"ש וייצר את האדם ולא באחר כי כל בני אדם שייך בהם לשון לידה. וכן כל הפסוקים שם מורים על אדם. וזהו אם אסק שמים שם וגו'. אשכנה באחרית ים כי היה מלא עולם כדלקמן. ע"כ דרשו ע"פ מדה כ'. אא"ע לדוד ת"ע לאדם. וכן ע"פ גז"ש

צרתני כמ"ש וייצר. וכן חושך ישופני כמ"ש הוא ישופך. ולקמן פר' י"א סי' ב' וכן בסמוך מפסוק גלמי ראו עיניך:

גלמי ראו עיניך. וכמ"ש עיני ה' משוטטים בכל הארץ. ובכל מקום שעיני ה' רואים שם היה גלמי וכן הוא בסנהדרין דף ל"ח ולקמן פר' כ"א סי' ג' ופר' כ"ד סימן ב'. מדרש תהלים קל"ט:

ולמקצה השמים. ורישא דקרא. מן היום אשר ברא אלהים אדם על הארץ ולמקצה השמים ועד קצה השמים. היינו שאדם הראשון היה מקצה השמים ועד קצה השמים עי' חגיגה דף י"ב ולעיל פר' א' סי' י'. וצ"ע מנא להו דלמקצה השמים היינו דרום וצפון. ואפשר לומר דלמקצה השמים כולל כל הרוחות. מזרח מערב צפון ודרום. ומאחר שכבר דרש על מזרח ומערב מפסוק אחור וקדם צרתני. הביא פסוק ולמקצה השמים לדרוש גם על צפון ודרום. שהרי בחגיגה ובסנהדרין יליף שהיה עד לשמים. מפסוק ולמקצה השמים. הרי שכולל כל הרוחות. גם יתכן לומר. דלשון מקצה משמע צפון דרום. וכמ"ש אצל הכפורת. ועשה כרוב אחד מקצה מזה. וכרוב אחד מקצה מזה. והכרובים עמדו פניהם למזרח. ואחוריהם למערב. וכנפיהם פרושות צפון ודרום. ועוד ראיה ממ"ש אם יהיה נדחך בקצה השמים. והגליות היו לצד צפון כמ"ש ירמיה ט"ז וכ"ג. וכמ"ש עוד וייראו יושבי קצוות מאותותיך מוצאי בוקר וערב תרנין. הרי שקצוות הם צפון ודרום בראיות ברורות:

ותשת עלי כפך. היינו מלשון כיפה. היינו כיפת השמים. וכמ"ש לעיל פר' ד' סימן ה'. הרקיע דומה לבריכה ולמעלה מן הבריכה כיפה. ועיין יד"מ:

כד"א כפך מעלי הרחק. בטעות הובא פסוק זה כאן. כי מקומו בראש הפרשה. וכמ"ש שם לעיל וכן הוא ברש"י על המדרש:

אחור למעשה יום ראשון. כי ביום הראשון נבראו כל הברואים בכלל. ואח"כ יצאו בששת ימי הבריאה כל אחד בזמנו בפרט. כמ"ש לקמן פר' י"ב סימן ד'. וכשנעריך בריאת האדם נמצאנו מאוחר לכל. שהרי נברא ביום ששי. וזהו אחור בזמן מאוחר וקדם למעשה יום אחרון. שנברא קודם למעשה יום אחרון דאם כפירוש הקודם היל"ל מערב ומזרח צרתני. אלא שפירושו על הזמן. אחור בזמן. וקדם בזמן:

דאמר ר"א. לעיל בסוף פרשה ז' שביום ו' נברא האדם קודם. ולכך אמר תחילה אחור ואח"כ וקדם:

אחור למעשה יום אחרון. לכך אמר בלשון אחור וקדם. לדרוש מדת ממעל. אחור לאחרון וקדם לקדם. פי' אחור ליום אחרון וקדם ליום קדם. כי ביום אחרון נברא אחר בהמה חיה ורמש. וביום ראשון נברא קודם הכל:

זה רוחו של מלך המשיח. שנברא קודם לכל. כמ"ש לעיל פר' ב' סי' ד'. וכמ"ש חז"ל אין מלך המשיח בא עד שיכלו כל הנשמות שבגוף. שכל הנשמות נכללו באדם הראשון. ומשיח הוא אחרון. ומאחר שנכלל באדה"ר הרי רמוז כאן גם אדה"ר. אך במדרש תהלים קל"ט. ובילקוט שם הגירסא. זה רוחו של אדה"ר:

אתה קדמת למלאכי השרת. כמ"ש לעיל פר' א' סי' ג' שנבראו מלאכי השרת לר' יוחנן ביום ב'. ולר' חנינא ביום ה':

זבוב קדמך. יתוש קדמך. ומ"ש לעיל פר' ה' סימן ט' ארורה האדמה בעבורך שתהא מעלה לך דברים ארורים זבובים ויתושים אין הכוונה שלא נבראו אלא אחר הקללה. שבאמת עקרם נבראו תחלה. בכלל הרמשים. אלא שבחטא האדם נתגברו ונתרבו במקומות בני אדם לצערם:

אחור לכל המעשים. עיין ברכות ס"א. עירובין י"ח שם. לכך הקדים אחור לקדם ומ"ש וקדם לכל העונשים. פי' שאצל המבול כתיב. וימח את כל היקום מאדם עד בהמה ועד רמש גו':

אף בקילוס. במזמור הללו את ה' מן השמים וחושב כל ברואי השמים כל הפרשה עד הללו את ה' מן הארץ. וחושב כל מה שנבראו בארץ בכל הפרשה עד שמגיע לאדם. מלכי ארץ וכל לאומים שרים וכל שופטי ארץ וגו' יהללו את שם ה':

א"ר שמלאי כשם שקילוסו כך ברייתו. הוא בהיפך מדברי ר' שמואל שתלה הקילוס בבריאה מאחר שנברא מאוחר הקילוס מאוחר. ור' שמלאי תולה הבריאה הקדומה בקילוס המאוחר. וכן הגי' ג"כ במדרש תהלים קל"ט. כשם שקילוסו אחר בהמה חיה ועוף כך בריאתו כו' שנאמר זאת הבהמה אשר תאכלו. ולבסוף אשה כי תזריע. אך השיבוש נראה לעין. שהרי חתם המאמר שנאמר זאת הבהמה אשר תאכלו. הרי שהביא ראיה מתורתו. וצ"ל תורתו אחר בהמה חיה ועוף. וכמ"ש ויק"ר פר' י"ד. אמר ר' שמלאי כשם שיצירתו וכו'. כך תורתו וכו' וכך הוא בילקוט ריש תזריע. ובילקוט תהלים קל"ט הגירסא כשם שקילוסו כך תורתו. והגירסא הנכונה כנ"ל כשם שיצירתו כך תורתו. וכן העתיק רש"י במדרש. ואך יותר נכון כנ"ל כשם שיצירתו כך קילוסו. וכשם שקילוסו כך תורתו:

פסקה ב

הזאת ידעת מני עד. וס"ד מני שים אדם עלי ארץ וגו'. שהם ב' כתובים מכחישים. תחלה אמר מני עד משמע מעולם גם קודם שנברא העולם. ואח"כ אמר מני שים אדם על הארץ. דהיינו מיום ששי. כמ"ש פר' א' בסימן יו"ד באריכות ע"כ דרש מדה כ' אא"ע לאיוב שלא היה מני עד. ת"ע למי שהיה מני עד. ומי היה. דורש ע"פ גז"ש על התורה שנקראת זאת התורה. ואא"ע לחקירת הרשעים. כפשטיה דקרא ת"ע לחקירת מעשה בראשית. והגז"ש היא הכרעה. שמ"ש הזאת ידעת מני עד על התורה וא"כ מני שים אדם על הארץ אינו על התורה כי אם על האדם. וזהו שהשיב ע"פ מדה ט' וע"פ מדת ממעל. כאלו כתוב אבל אדם מני שום אדם על הארץ וזהו אבל אתה. ומ"ש מני שים אדם דהיינו מששי אינו דוקא כי מותר לחקור מיום ראשון ימים ראשונים דומיא דששי. כמ"ש בביאור לעיל פר' א' סימן יו"ד ע"ש. ומה שכתוב לקמן ברישׁ פר' ט' בשם ירושלמי פרק ב' דחגיגה. ועל זה בא הרמז ביום ששי שהתחיל בלשון שאלה והמלכה. נעשה אדם שבו מתחיל השאלה של ששי ושל חמישי וכו' עד לראשון ושם השאלה אסורה כמ"ש חגיגה י"ב וכמ"ש לעיל פר' א' סי' יו"ד באריכות. ודרשה זו ע"פ ה' מדות. מדה כ' מדה ט"ו מדה ז' מדה ט' ומדת ממעל. ומ"ש הזאת ידעת א"ת ידעת אלא יודעת. ע"פ מדה כ' וע"פ מדת ממעל וכנ"ל. ואא"ע לאיוב. ת"ע לתורה ע"פ גז"ש. וכנ"ל:

שני אלפים שנה. עי' לעיל ריש פר' א' וש"נ בפירושי מקום מאמר זה בסוף הסימן. ועיין ויק"ר ריש פרשה י"ט וש"נ:

ואהיה אצלו אמון. וס"ד ואהיה שעשועים יום יום וע"פ מדה יו"ד מדבר שהוא שנוי. הם שני ימים. וכאלו כתוב ואהיה אצלו שעשועים ע"פ מדה כ"ב. היינו שני ימים קודם שירדה לעולם. מ"ש אח"כ ושעשועי את בני אדם. כמפורש באריכות ריש פ' א' בפירושי שם. וזה יקשה שקודם לכן איזה ימים היו. ע"כ דרש על שני ימים של הקב"ה כמ"ש כי אלף שנים בעיניך כיום:

ר' אלעזר בשם בן סירא. שם בירושלמי הקודם. ומ"ש אין לך עסק בנסתרות. היינו קודם העולם. כמפורש שם בירושלמי:

פסקה ג

במי נמלך. בא לדרוש שמ"ש נעשה אינו לשון שיתוף ורבים. עיין לקמן פ' זו סי' ח'. אלא לשון המלכה כמפורש בסי' הנ"ל בהדיא. ע"ש ותבין כי כן הוא. וסובר שההמלכה היה ביום ששי. שכבר נעשה הכל ונמלך בהם על האדם. וענין ההמלכה על שרצה להמליך את האדם על הכל. כדלעיל פר' ו' סי' ט' באריכות:

במעשה כל יום. היינו בעת שברא בריאת כל יום. נמלך בו והודיעו שעל מנת כן בורא אותו. שיתן חלקו בו ויתרצה שימליכהו עליו. וכמ"ש בזוהר פר' פנחס באריכות וע"כ אמר המשל בלשון יחיד סנקתדרין. שבכל יום נמלך במעשה יומו. ועל שאין אנו יודעין הנחת השמות האלו וההפרש בין סנקליטין. ובין סנקתדרין. אין אנו יכולים לידע הנמשל רק דרך כלל כמ"ש נלעג לשון אין בינה:

בלבו נמלך. היינו בתורה והלב הוא משכן החכמה אצל האדם. ע"כ הונח שם זה של לב על התורה והחכמה. וכמ"ש לי עצה ותושי' וכמ"ש לעיל אמון אומן. אומן איננו בונה מדעת עצמו. אלא דפתראות ופינקסאות יש לו וכו' ע"ש. וכמ"ש בפר"א פרק י"א. מיד אמר הקב"ה לתורה נעשה אדם בצלמנו כדמותנו. ובלב הוא מקום העצה. והביא ראיה ע"פ מדה י"ז ממ"ש ויתעצב אל לבו. כאדם שמראה רוגז כנגד היועץ אם אין עצתו עולה יפה. ואם נזכה להבין פירוש הכתוב ויתעצב אל לבו. נזכה להבין פירוש מאמר זה. ודרך כלל על שברא את העולם להשרות בו שכינתו כביכול כמ"ש לעיל פר' ג' סי' ט'. ופר' י"ט סימן ז'. ועל שבקלקול מעשה בני אדם נתקלקל הפלטין כולו ע"כ היה העצב על היועץ. והארדכל:

שעשה סחורה. שעיקר כוונת בריאת האדם להרוויח לתיקון העולם וכמ"ש ריש פר' ה' בהדיא. ולא די שלא הרויח כביכול אלא שעוד הפסיד ע"י האדם שקלקל הכל:

פסקה ד

בשעה שבא. מדרש תהלים סוף מזמור א' עיין לעיל סוף פר' ב':

הפליג דרכן של רשעים. שסוף הכל כי רשעים יאבדו ואויבי ה' כיקר כרים. כלו בעשן כלו. ואז צדיקים יראו וישמחו וכו'. ואז ותמלוך אתה ה' לבדך. ושיתף בו מדת הרחמים. כי עד בריאת האדם. כתוב שם אלהים לבד ובבריאת אדם כתוב וייצר ה' אלהים ששיתף בו מדת הרחמים ובראו:

כי יודע ה' דרך צדיקים. דרש שמ"ש כי יודע קאי על שניהם על דרך רשעים ועל דרך צדיקים. שהוי"ו מוסיף ומחבר. ודרך רשעים ג"כ יודע. ומ"ש תאבד אין פי' שתאבד מעצמה אלא מוסב על ה' הקודם בפסוק. ואל תקרא תֹּאבֵד אלא תְּאַבֵּד וכמ"ש תְּאַבֵּד דוברי כזב. וכמ"ש גערת וכו' אבדת רשע. וכאן פירושו שיודע דרך צדיקים שיתקיים לעד. ויודע דרך רשעים לאבדם לעד:

ר' חנינא לא אמר כן. לא אמר כדברי ר' ברכיה שאין שייך אצלו ית' אבידה. אלא דרש ע"פ מדה כ' ומדה כ"ח ממעל. אל תקרא יודע. אלא הודיע. שהודיע למלאכים. שדרך צדיקים הודיע להם ודרך רשעים אבדה מהן. וא"כ לא ידעו כלל מדרך הרשעים:

לא היתה מדת הדין. פתח במלאכים וסיים במדת הדין. אך כוון המדרש למ"ש ויק"ר פר' כ"ד סי' ב' וש"נ. שהמלאכים הם בית דינו של הקב"ה. ולדרך צדיקים יועיל שיתוף מדת הרחמים. ולדרך רשעים לא יועיל רחמיו. שמהפכים מדת רחמים למדת הדין:

פסקה ה

ונעשו מלאכי השרת כיתות. פירוש מאמר זה נמצא בהקדמה בפתיחה שלפני המדות:
כבר נעשה אדם. דרש כן ע"פ מדה ט' מדרך קצרה. שמאחר שהש"י אמר נעשה. שפירושו שכבר נעשה. ואינו לשון שאלה. ולמה הוצרך לומר שכבר נעשה. ולמי אומר כן. אלא שאמר כן. לאותן שעסקו בענין בריאותו. אם לברוא אותו אם לאו. השיב להם בחנם אתם עוסקים בו נעשה אדם. ודורש ע"פ זה פסוק חסד ואמת כנ"ל שעל כן השיב כבר נעשה אדם וכמ"ש לעיל פר' ג' סי' ב'. בדבר ה' שמים נעשו שכבר נעשו. וכן כאן נעשה אדם שכבר נעשה. וזהו וירא אלהים את כל אשר עשה פי' עם כל אשר עשה המלאכים שעשה כמ"ש עושה מלאכיו רוחות. והנה טוב מאד. טוב אדם:

פסקה ו

בדעת בראו. פי' בחכמה. שהכין טענה נצחת ומוכרחת שיברא האדם. ועי' מדרש תהלים מזמור ח' באריכות. ולקמן פר' ט"ו סימן ג':
אמרו מלאכי השרת. שאם דוד אמרו היל"ל כי אראה וכו' אמרתי מה אני. או מה אנו. ומדקאמר מה אנוש משמע שאחרים שאינם אנוש אמרו על האנוש כן ועל בן אדם. והיינו המלאכים שקטרגו על בריאת אדם. שתחלה אמרו ה' אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ אשר תנה הודך על השמים. פי' אתה רוצה לברוא אדם בארץ שיהיה שמך אדיר בארץ. ותתן שם הודך עפ"י מדה ט'. טוב יותר אשר תנה הודך על השמים לא בארץ. כי אראה שמיך מעשה אצבעותיך ירח וכוכבים שם ראוי שתתן הודך ומה שאמר שמיך מעשה אצבעותיך כולל שמים וכל אשר בשמים. הם המלאכים:
הדא עקתא להון מברי. מאחר שיש בידו לקלקל במעשיו כל הברואים. לאיזה צורך יהיה נברא. הסתפק במעשה שמיך ולמה תמסור השמים מעשה אצבעותיך. תחת ממשלתו. תמשילהו במעשה ידיך. הם השמים. וכל צבאם. וכמ"ש תהלים ק"ב ומעשה ידיך שמים. וכן כאן מעשה אצבעותיך. וזהו כל שתה תחת רגליו. וכמ"ש לעיל פר' ו' סימן ט' ולמשול ביום ובלילה. וזהו הדא עקתא. צרה זאת שתמשילהו אלינו. ע"ז השיב צונה ואלפים כולם כי יקשה שמאחר שאמר תחלה תמשילהו במעשה ידיך כל שתה תחת רגליו. היינו העליונים כנ"ל. וטענה אשר תנה הודך על השמים. למה יזכירו צונה ואלפים כולם למה יקפידו המלאכים ע"ז. ע"כ דרש שמ"ש צונה ואלפים כולם צפור שמים ודגי הים

עובר ארחות ימים. הם דברי תשובת הש"י עפ"י מדה כ' ומדה ט' שאמר לטענה. מאחר שבראתי הכל בארץ לצורך האדם. בהכרח שאברא אדם שהרי אח"כ כתוב ה' אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ שהודו ולא אמרו עוד אשר תנה הודך על השמים וע"י איזה טענה הודו. אלא שאמר להם טענה נצחת שכבר ברא למינהו כל הברואים שבארץ: **עביד מה דאהני לך**. וזהו ה' אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ:

פסקה ז

בנפשותם של צדיקים. עיין מדרש רות רבה ריש פ' ב':

המה היוצרים. כתוב בבני שלה בן יהודה. עד והדברים עתיקים. המה היוצרים. ויושבי נטעים. וגדרה עם המלך במלאכתו ישבו שם. ודרשו והדברים עתיקים על מעשה בראשית כמ"ש לעיל פר' א' סימן ה'. הדוברות על צדיק עתק. דברים שהעתיק מבריותיו. היינו מעשה בראשית. והיינו עפ"י מדה י"א מסידור שנחלק ע"ש. והדברים עתיקים שייך למ"ש המה היוצרים שהיה להם שותפות במ"ש וייצר ה' אלהים את האדם. והיינו שבתורה מפורש נעשה אדם. שהיה דרך עצה והמלכה. וע"ז אמר והדברים עתיקים המה היוצרים ויושבי נטעים. שישבו בג"ע. שנברא בשלישי. וכן וגדרה. שהחול גבול וגדר לים. וים שנברא ג"כ בשלישי. עם המלך במלאכתו ישבו שם. ולא פי' עם איזה מלך. ולא בא לסתום אלא לפרש. ע"כ על מלך מלכי המלכים הקב"ה. שישבו אצלו בג"ע. ונמלך עמהם על יצירת אדם. ומ"ש עם המלך במלאכתו. כמ"ש כי בו שבת מכל מלאכתו. והאדם נקרא כל מלאכתו. וכמ"ש את כל אשר עשה על האדם. לעיל סימן ה' בסוף וכן כאן. מכל מלאכתו. על האדם שהוא סוף מלאכתו וכל מלאכתו שהכל למענו. וכלול מהכל. כמ"ש כי זה כל האדם. כל העולם לא נברא אלא בשבילזה:

וברא את העולם. התחיל באדם וסיים בעולם. א"כ נבראו הנפשות קודם העולם ולעיל פר' א' סימן ד' אמר שהאבות וישראל ושמו של משיח עלו במחשבה לברוא קודם העולם. ולא נבראו עדיין. ולעיל פר' זו סימן א' אמר. ורוח אלהים מרחפת על פני המים. זה רוחו של מלך המשיח. ושם העתקתי הגיר' רוחו של אדם הראשון. א"כ נבראו הנפשות בראשון. ולא קודם העולם. ואיך נמלך בהם. ועיין שמ"ר פר' מ' סימן ג'. שכל נפשות נכללו באדם ביום וא"ו. וברות רבה שם הגיר' וברא את עולמו. יתכן דקאי על האדם עם ההנהגה הנסיית וההשגחה העליונה שעם הצדיקים שזהו עולמו באמת לא הטבעי. ועיין שמ"ר פר' ט"ו סימן ז'. ותבין דברים אלו:

פסקה ח

נותן פה. שכתוב בלשון רבים וכמ"ש ריש סימן ט':

כתוב והרוצה לטעות. פי' אתה כתוב בתורה נעשה. ללמד שלא ימנע הגדול לטול עצה מן הקטן כדבסמוך ואין לחוש בשביל פתחון פה כו'. שהרי בפירוש כתוב בתורה שהש"י הוא אחד. וזהו יסוד התורה. ומי שיודע דרך התורה לא יבוא לטעות בעבור דקדוק זה לסתור מ"ש מפורש בתורה. ואין זה אלא למי שרוצה וחפץ לטעות בכוונה. ולאיש כזה אינו צריך לחוש לטעותו. שהרי יטעה עכ"פ:

לית הכא מלכו. שאין הקב"ה צריך ליטול עצה כי הוא באחד ומי ישיבנו. ומ"ש נעשה אין הכוונה בלשון שאלת עצה אלא לשון נסיון ובחינה של דעות אחרות. להראות להם שאינם יודעים להבחין מה שראוי לעשות מזה:

בלורין. פי' המ"ע לבנה קטנה. והנמשל שמתחלה בראו גולם כמ"ש גלמי ראו עיניך. מוכן לקבל כמה מיני צורות. ומה שאמר הקב"ה נעשה פירושו ע"פ מדה ט' מה נעשה בה. לראות מה יאמרו. והם אמרו כל אחד דעתו. והשיב דרך פסק אדם. שאעשה אדם לא דבר אחר:

אינדרטין אני עושה. צורת המלך להעמידה במקומות המשפט ובכל מקום קיבוץ שיראו רבים ויראו ממנו. אעפ"י שלא תסכימו שאעשה מדבר שפל כזה דבר שתצטרכו ליתן לו כבוד אעפ"כ כך רצוני מי מעכב:

פסקה ט

שאלו. שמ"ר ריש פר' כ"ט. ירושלמי ברכות ריש פרק הרואה:

כמה בראו. כמ"ש בראשית ברא אלהים. ואלהים לשון רבים הוא. כמ"ש לעיל פר' א' סי' ז' ד"ר פר' ג' סימן י"ג:

נשאל לימים ראשונים. פי' נעיין בפסוק כי שאל נא לימים ראשונים:

בראו אכ"כ אלא ברא. ומ"ש אלהים לשון רבים הוא דרך כבוד כמ"ש אדוני הארץ וכדומה:

לנו מה אתה משיב. מכל מקום הקושיא במקומה למה אמר נעשה בצלמנו כדמותנו:

מכאן ואילך. פי' שמ"ש לשון רבים אא"ע לבריאה הראשונה שעשה הקב"ה בעצמו בכל הבריאה. ת"ע לבריאה שאחר כן. שיש בו שותפות. איש ואשה ושכינה עיין לקמן פר' כ"ב סוף סימן ב':

בסילוגוס קיסר אגוסטוס קיסר. תיבת קיסר הב' מיותר כי בא ללמדנו. שגם לקיסר קוראים ג' שמות כאחד. בסילוגוס. קיסר. אגוסטוס שנקרא בהם המלך. וכן אל אלהים ה'. ג' שמות של הקב"ה. והוא יחיד:

אלא קדושים הוא. כאן אינו מסיים וחסר. ובירושלמי שם מסיים. א"ל תלמידיו ר' לאלה דחית בקנה לנו מה אתה משיב. א"ל קדוש הוא בכל מיני קדושות ע' מ"ש במ"כ:

פסקה י

טעו מלאכי השרת שמצד בריאת נשמתו היה גדול יותר ממלאכי השרת. כמ"ש אצל אברהם לקמן פ' מ"ח סי' י"ד. מיכאל מרתת גבריאל מרתת. וכן אצל משה מלכי צבאות ידודון. ודרשו מלאכי צבאות וכן אדם קודם החטא. וכמ"ש בפר"א פרק י"א. עמד על רגליו והיה מתואר בדמות אלהים. וראו אותו הבריות. ונתייראו. כסבורין שהוא בוראן. ובאו כולם להשתחוות לו. אמר להם באתם להשתחוות לי. באו אני ואתם ונלביש גאות ועוז למי שבראנו:

דומינו. פי' הערוך והמ"ע אדון. ובילקוט ישעיה ב' הגי' הימנון. ופי' המ"ע שיר של שבח וכן הי' הגירסא לפני רש"י:

הה"ד חדלו לכם מן האדם. לפי שאמר האדם בה"א הידיעה. ע"כ דרש על אדם הראשון. ועל שטעו בו הוצרך לומר להם. חדלו לכם מן האדם. אשר צריך לישן ואין ניכר בו שחי הוא כי אם ע"י הנשימה. וזהו אשר נשמה באפו. ואז תדעו כי במה נחשב הוא. וע"כ אמר בלשון ויפל. שהפילו שלא יטעו בו:

פסקה יא

זה אחר מהדברים. עיין לקמן פ' ל"ח ריש סי' יו"ד ומגילה דף ט':

זכר ונקבה בראם. פסוק זה הוא בבראשית ה' וכאן בפ' א' זכר ונקבה ברא אותם. והיה לו להביא פסוק שבפרשה א' שמדבר בו בכאן. וגם בירושלמי פרק א' דמגילה הלכה ט' סידר אעשה אדם. זכר ונקבה בראם. ויכל בששי וישבות בשביעי. משמע שהכוונה על פסוק שקודם ויכל ביום השביעי. וצ"ע דא"כ שינו ב' דברים. א' מנקבה לנקוביו. ואחד מברא אותם לבראם. וגם צ"ע מה הפרש מברא אותם לבראם. ולמה שינו. ואולי הכוונה שעיקר מה ששינו. הוא מנקבה לנקוביו. ולא שינו בין ברא אותם לבראם. ועל ששינוי זה בב' פסוקים. ע"כ תפסו פסוק אחרון והראשון בכלל. שהרי כבר עברו ממנו. אך אם תפסו הא' אין הב' בכלל:

ר' יהושע בר נחמיה. לקמן פר' י"ד סי' ג':

ארבע בריות מלמעלה. כאן בפסוק רמז ארבע בריות. א' ויברא אלהים. ב' בצלמו. ג' בצלם אלהים. ד' ברא אותו. וצ"ע איך דורש:

עומד כמלאכי השרת. כמ"ש שרפים עומדים ממעל לו:

העליונים נבראו בצלם ובדמות. של מעלה והם חיים לעולם. והתחתונים פרו ורבו. וחיים הם במינם זה אחר זה. והאדם ברא אותו. בצלם ובדמות מן העליונים. ואין לו קיום תמידי. שהרי מת. על כן נתן לו קיום במינו. שיפרה וירבה וזהו שסמך מיד אחר פסוק ויברא אלהים את האדם בצלמו. ויאמר להם אלהים פרו ורבו. ובזה השלים ברכתו: **ואינו מת**. ואין הרשעים נענשים. ואם מת ואינו חי מה יעשו הצדיקים. ע"כ ברא אותם באופן שאם יחטא ויהיה רשע גמור ימות מיתת עולם. ואם יזכה בהחלט. ויהיה צדיק גמור יחי'. והיינו בעוה"ב חיי עולם. והבינונים. רב חסד מטה כלפי חסד:

פסקה יב

זכה ורדו לא זכה ירדו. לשון זה זכו כך לא זכו כך רגיל בדברי חז"ל אצל שני כתובים מכחישים ובהכרח שדעת חז"ל שיש כאן ב"כ מכחישים כי בפסוק נעשה אדם כתוב וירדו. ובפסוק ויברך אותם אלהים כתוב ורדו. ורדו משמע שיהיו רודים באחרים וירדו לפי הכתיב משמע יֵרְדו מאחרים. ע"כ דרש והכריע. זכה ורדו לא זכה יֵרְדָו מאחרים. ופסוק ורדו שהוא לברכה הוא בפסוק של ברכה כמ"ש ויברך אותם. ור' יעקב דכפר חנן סובר בהיפך. שפסוק נעשה אדם בצלמנו כדמותנו הוא הגורם שירדו ואם הוא בצלם ובדמות. הוא ירדה באחרים. ולמוד מענינו שהוא לטובה. ומאחר שיש שני כתובים סותרים ועל החכמים להכריע. הסברה הישרה נותנת. שאת שהוא בצלמנו כדמותנו. ירדו באחרים ושאינו בצלמנו ירדו מאחרים וההכרעה היפך הכתוב וצ"ע ואולי ידרוש ע"פ מדה ל"א להכריע שהתיבות אינם במקומם. ואולי בכוונתו על תיבת ורדו עצמה שלא אמר וימשלו אלא שתיבת רדו כולל ממשלה וירידה זכו ממשלה לא זכו ירידה ור"ח מפרש בצלמנו ממשלה שאינו בצלמנו ירידה והבוחר יבחר. ור' יעקב דכפר חנן בא לדרוש פסוק ראשון. שמ"ש נעשה אדם בצלמנו כדמותנו וירדו בדגת הים וכו' משמע שעיקר הרדיה היא בדגת הים. ובעוף השמים ובבהמה וכו' אך לא בבני אדם. ואנו מוצאים בכל התורה. שהצדיקים מושלים ברשעים. ע"כ דרש שמ"ש נעשה אדם בצלמנו כדמותנו וירדו. הכוונה ע"פ מדה ט' ומדה כ"ח ממעל. כאלו כתוב וירדו במי שאינו כצלמנו כדמותנו וכמ"ש כי הוא רודה בכל עבר הנהר. וכמ"ש וירד מים עד ים. וכן דרשו לקמן פר' ל"ד סי' י"ב. שמ"ש וירדו נתקיים בימי שלמה. כי הוא רודה בכל עבר הנהר. ומ"ש עוד הפעם ר' יעקב דכפר חנן נראה מיותר או שהיה בכאן שם אמורא אחר ואם הכוונה שר"י עצמו דורש עוד פי' אחר הו"ל למימר ד"א:

תמן תנינן. ריש כתובות:

אלא בחמישי ושישי. בה' בעופות ודגים. ובו' באדם:

רביעי אור לחמישי. שהביאה תהיה בליל חמישי. וכן בחמישי תהיה הביאה אור לששי:

ר' אליעזר בשם ר' יוסי. יבמות ד' ס"ה ירושל' יבמות פ' ששי. שבת דף קי"א. עי' תנחומא וישלח פסוק ותצא דינה:

וכבשה כתיב. החסר מורה שאחד מהם כובש והטעם של פריה ורביה כדי לכבשה הרי שאחד מצווה:

ויברך אותם אלהים. ס"ד ויאמר להם אלהים פרו ורבו ומלאו את הארץ וכבשוה:

וכבשה כתיב. החסר וי"ו לא יתכן שיורה על פו"ר. שהרי על שניהם אמר פרו ורבו אלא מורה על דבר אחר:

פסקה יג

נטל הקב"ה. היינו תחת החופה כמ"ש לקמן ריש פר' י"ח וש"נ:

מיכאל וגבריאל. פר"א סוף פרק י"ב ביתר ביאור ע"ש ובפרשה י"ח הנ"ל שהש"י בעצמו כביכול היה שושבינם:

מצינו שהקב"ה. סוטה י"ד. עיין כל זה בפר"א פרק ט"ז וי"ז באריכות. ועיין קהלת רבה פסוק טוב ללכת דף ק':

אף מראה פנים. מנחם אותם כי עיקר הניחום הוא התראות פנים. עיין לקמן ריש פר' פ"ב וסי' ג' אצל יעקב. שאף שאין השכינה שורה מתוך עצבות. לנחם שאני כמ"ש ויק"ר פרשה י"ב סי' ד' אצל אהרן:

פרק ט

פסקה א

מתחלת הספר ועד כאן. בירושלמי חגיגה פרק ב' הגי' עד שלא נברא העולם הסתר דבר. משנברא העולם חקור דבר מכאן משמע חקור דבר מיום ו' ולהלן. עיין מ"ש לעיל פר' א' סימן י'. ולעיל פר' ח' סימן ב'. כי שני מאמרים אלו. סמוכים שם בירושלמי. ושניהם בשם ר' לוי. ופירוש אחד להם. וההכרעה יהיה מאמר של פר' א' סימן יו"ד ראשונים כיוצא בששי ואולי סבר כרב לעיל פ' א' סימן ה' ע"ש. וזהו מ"ש כבוד אלהים וכן בסמוך ועי' היטב בירושלמי שם:

כבוד אלהים הוא. כמ"ש בהדיא לעיל פר' א' סימן ה' ע"ש ותבין כאן. ויתכן שהפסוק השני. בא לפרש הפסוק הא'. שמים לרום וארץ לעומק. ולב מלכים אין חקר. שמים לרום וארץ לעומק. היינו מה למעלה ומה למטה. זהו כבוד אלהים הסתר דבר. וכבוד

מלכים. היינו ולב מלכים חקור דבר. אלא שאין חקר. ארוכה מארץ מדה ורחבה מצותך מאד. ונרמז בפסוק זה שהטוב האמתי הוא כשיכולים ליהנות ממנו. דאל"כ אין טובתו ידוע וזהו טוב מאד. שהותרה החקירה מעתה:

פסקה ב

בעונתו נברא. עיין לעיל פר' ג' סימן ג' וסימן ז' וש"נ. ורמז בזה לסוד מופלא. שהזכירו המקובלים על השמיטות ואני בער ולא אדע:

אמר ר' אבהו. עיין שמ"ר פר' ל' סימן ג' ומ"ש שם:

דין הניין לי. כמ"ש פי' לעיל פר' ג' סימן ז':

פסקה ג

כל אשר עשה והנה טוב מאד. תיבת והנה מיותר וכמו במעשה כל יום שאמר וירא אלהים כי טוב. ותיבת והנה מחלק הפסוק לשני מאמרים. וירא אלהים את כל אשר עשה מאמר מיוחד שראה כל אשר עשה בפעם אחת וראיה אחת. כי בשר ודם שרואה ע"י עינים. כשנושא עיניו למעלה אינו יכול לראות למטה. וכן בהיפוך. אבל הש"י רואה הכל בראיה אחת. והכל גלוי לפניו. גם לפי ראות ב"ו. כל בריאה היתה מיוחדת לעצמה. והאדם רואה כל העולם לפניו דברים נפרדים. אבל הקב"ה הכל יכול וכוללם יחד. יודע איך שכל הברואים אחוזים זה בזה. וזהו שרואה הכל בראיה אחת:

הנה טוב מאוד זה עוה"ז. וכמ"ש בסמוך מפסוק הנה אתה עשית את השמים ואת הארץ וכתב שם לא יפלא ממך כל דבר. הרי בתיבת הנה מרומז עוה"ז. והוי"ו של והנה מרבה עוה"ב. ומוסיף על דברי ר' יוחנן הנ"ל שהעליונים והתחתונים מכונים בשם עוה"ז. והקב"ה רואה העוה"ז והעוה"ב בראיה אחת שאין העוה"ז עולם שלם בפני עצמו. כי אם ביחד עם עוה"ב. וזה ראיה אחת:

מאותה שעה. משעה שבראת אותם לא נחדלת מהם ולא שכחת דבר מבריאותיך אלא הכל גלוי לפניך תמיד:

עד שלא נוצר יציר. לא נראה לו דעת ר' חגי כי יצירה שייך ביצורים לזה דרש ע"פ מדת ממעל וע"פ מדה ט'. כאלו כתוב בהדיא. וכל יצר יצורים מחשבותם מבין. ופי' היצורים שרצה ליצרם. הבין מחשבות יצורים אלו קודם שיצר. וכמו שכתוב על גוג ועל נבוכדנצר:

כי אין מלה בלשוני. ומאחר שעדיין לא דיבר. א"כ מה יודע. אלא פי' שיודע מה שאני עתיד לדבר. וכל דרשות אלו דרך אגב מ"ש ולא יפלא ממך כל דבר. ועיין באגדת בראשית פר' ב' באריכות:

פסקה ד

משל למלך. בא לדרוש מ"ש וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב. משמע שהיה צריך לראות לידע שהוא טוב. ואחר שראה הכיר בו שהוא טוב. ע"כ דרש שמ"ש וירא ראיה והתבוננות לעתיד. והנה טוב משמע עתה. ודרש משל המלך עם הפלטין שבשעה שגמרו לא ראה בו שום חסרון רק מעלות שמצא חן בעיניו. אך מאחר משיתכן שבאורך הזמן יתקלקל מעצמו. על כן ברך המלך את עצמו. שיהיה הפלטין מעלה חן תמיד. שיהיה תמיד כמו שהוא עתה. כך העולם בתחלת יצירתו היה טוב ושלם. וראה בעתיד שיתכן שיתקלקל במעשה אדם. ע"כ וירא בעתיד והנה טוב מאד בהוה. והכוונה עפ"י מדה ט'. כשם שהוא בהוה יהיה בעתיד שלא יתקלקל. ומ"ש תהא מעלה חן מרומז במ"ש. והנה טוב מאד. וטוב וחן ענין אחד הוא כמ"ש באסתר אם מצאתי חן לפניו וטובה אני בעיניו ובעוד שהעולה מעלה חן לפניו מרבה שפעו בו. ועושה בו חסד. ובאין חן אין חסד. והנה הפלטין נבנה לתכלית שידור המלך בו תמיד. וכשלא ימצא חן בעיניו לא ידור בו. וכן העולם נברא לתכלית שישרה בו הקב"ה שכינתו. ואם חלילה יתקלקל לא ישרה בו שכינתו. ודעת ר' יונתן שמאחר שאין ביד הפלטין בחירה לא להיטיב ולא להרע. אין שייך עליו לומר הלוואי תהא מעלה חן לפני. ע"כ דימה את העולם לחופה של בתו. וחן החופה תלוי במעשי הבת. שאם תטיב מעשיה ותהיה תמיד בשלום עם בעלה תהיה החופה קיימת ביפיה וטובה. ועיין ויק"ר ריש פר' י"א מש"ש ותבין כאן כי אין לכפול הדברים. ודרך הדרשה כמו לר' חמא בר חנינא. ובנמשל כשאין ישראל טובים. אז היתה באלמנה וביהמ"ק חרב בעונינו. וענין תפלה זו בתי הלואי וכו' כמ"ש חז"ל בברכות דף ה'. יהי רצון שיכבשו רחמי את כעסי וכמפורש בתורה. ומי יתן והיה לבבם זה להם ליראה אותי וזהו ברכה מאת ה':

פסקה ה

והנה טוב מות. הכוונה בכל דרשות אלו שדורש תיבת והנה שהוא מיותר. ודרש שתיבת הנה לא באה לרבות אלא שטוב העולם הוא בחיים. ויתכן מדכתיב ביהושע י"ד הנה החיה ה' אותי. הרי שהנה. הוא חיים. והוא"ו. מרבה מות. וכן בסמוך בשם ר"מ צ"ל ג"כ והנה טוב מות. וכן הוא במדרש דפוס אחר. ופי' רש"י במדרש דכתיב ויום המות מיום הולדו. ושוב אינו חוטא. וכל דרשות אלו נבנו על יסוד זה שכל מקום שכתוב הנה. כוונתו לפי סדר המקום והענין שמדבר בו. והוא"ו מהפך ומחדש:

ראוי היה אדם הראשון. בא לפרש מה טובו של מות מפני רשעים שלא יעשו עצמן אלהות. ויציר כפו של הקב"ה היה ראוי שיחיה כאחד מצבא מרום. וכמ"ש הן האדם היה כאחד ממנו:

חירם ונ"נ. חירם כתוב בו ביחזקאל ריש כ"ח. ותאמר אל אני מושב אלהים ישבתי. ונ"נ שכתוב בו אעלה על במתי עב. אדמה לעליון:

בעדן גן אלהים היית. וחירם לא היה בגן ואדם היה בגן דורש עפ"י מדה כ' אא"ע לחירם ת"ע לאדם. ועי' לקמן פר' י"ח סוף סימן א' וש"נ ומבואר ויתכן שדורש היית מלשון שבר. כמ"ש נהייתי ונחלתי. ופי' אתה שברת לאותו שבגן. ומרומז המיתה סוף הפסוק. ומלאכת תוכיך ונקביך ביום הבראך כוננו. וכמ"ש לעיל פר' א' סימן ג' שדמיון האדם לנוד מלא רוח. שאם יעשה בו נקב משהו יוצא הרוח. וחייו בפלא. ומותו בקלקול הנוד. וע"כ נברא באופן זה שמתחלת יצירתו מוכן למות:

את כרוב ממשח הסוכך. וס"ד ונתתיך בהר קודש אלהים היית בתוך אבני אש התהלכת. והוקשה לו וכי חירם היה בהר קודש אלהים בתוך אבני אש. היינו בין המלאכים משרתיו אש לוהט. אלא אא"ע לחירם ת"ע לאדם. שהיה בגן במקום מלאכים וכרובים. ומ"ש ממשח הסוכך פי' שהיה ארוך עד הסוכך היינו כיפת הרקיע הסוכך על העולם. או פי' שהכרוב יש לו כנפים ארוכים סוככים וכמ"ש בתורה אצל הכרובים פורשי כנפים למעלה סוככים בכנפיהם ועיין לקמן ריש פר' י"ח וש"נ ומבואר. ומ"ש אתה גרמת לאותו כרוב שימות. כוונתו במ"ש שם בפסוק ג' שלאחריו ואבדך כרוב הסוכך מתוך אבני אש אא"ע לחירם ת"ע לאדם. ופירושו שחירם גרם שימות הכרוב. ולכך כתוב הענין אצל חירם:

ואל יגזור מיתה אצל הצדיקים. שאין עושין עצמן אלהות ואיך יתכן שבעבור שני רשעים ויחידים שדומים להם ימותו כל בני אדם. אלא הטעם בעבור התשובה שייראו מן המיתה ומעונש הגיהנם ויעשו תשובה והאלהים עשה שייראו מלפניו וכמ"ש אבות ריש פרק ג' ולאן אתה הולך. ואמר עוד ושוב יום אחד לפני מיתתך. ולפי טעם זה ניחא שגזר גם על הצדיקים. שמאחר שיהיה נראה העונש בחוש שהצדיקים חיים והרשעים מתים הרי זה מופת אמיתי שמוכרח ללכת בדרך הצדיקים ולא בדרך הרשעים. ויהיה מוכרח במעשיו ולא בעל בחירה. ועיקר השכר ועונש תלוי בבחירה החפשית ביד כל אדם. וזהו שאמר שלא יעשו הרשעים תשובה של רמיות ולא מיראת האל ואהבתו:

ר' יוחנן ורשב"ל. חולקים על ר"ח ור"י שסוברים שהמיתה נגזר בשביל רשעים וצדיקים מתים בשביל רשעים זה לא יתכן. אלא בעבור טובת עצמם. רשעים שלא יוסיפו לחטוא

צדיקים שינוחו מיגיעת יצרם הרע הנלחם עמהם תמיד וכמ"ש איוב כי עתה שכבתי ואשקוט וגו'. וס"ד שם רשעים חדלו רוגז. ושם ינוחו יגיעי כח הרשעים מיגיעם. והצדיקים מיגיעם במ"ר פר' ח' סימן ט'. ואם הכוונה במ"ש חדלו רוגז על הרשעים שלא יהיו עוד בכעס משמע שמכעס לבד יחדלו הלא במותם יחדלו מהכל. ע"כ דרש שפי' שיחדלו מלהרגיז להקדוש ב"ה ולהכעיסו וליגעו:

דיינו מה שיגענו. דורש ינוחו שישיגו נחת רוח בגן עדן. כמ"ש ונחת שולחנך מלא דשן וידעו שלא לחנם יגעו. וכמ"ש שמ"ר פר' ל"ב סימן ג' על ר' אבהו שאמר קודם מותו. ואני אמרתי לריק יגעתי וכן אכן משפטי את ה' ופעולתי את אלהי. וכל זה נכלל במ"ש ינוחו. וזהו דיינו:

לכן בארצם משנה יירשו. ורישא דקרא תחת בשתכם משנה וכלימה ירונו חלקם. לכן בארצם משנה יירשו. היינו בארץ החיים משנה יירשו. וכמ"ש לעולם יירשו ארץ. ושם יירשו משנה על שסבלו צער משנה בשביל רשעים וכמ"ש ר' יונתן לעיל אלא שסובר שהוא לטובת הצדיק ג"כ כדי שיקבלו שכר טוב:

לפיכך משנה שכרן יירשו. ט"ס הוא וצ"ל לפיכך משנה שברון שברם. והוא פסוק בירמיה י"ז י"ח וכן מצאתי בילקוט איוב ג' הביא בסוף דברי ריש לקיש כל דברי ר' יונתן דלעיל. ראיה למ"ש שר"ל סובר כר' יונתן ועי' לקמן סימן י':

פסקה ו

הנה טוב מאד. זהו כפי טבע עולם כל בני אדם עוסקים במלאכתם בבנין עולם והוא"ו מרבה שינה שאינו עוסק בבנין עולם וכפי הוראתו שהוא"ו מהפך ענין הקודם וכמ"ש פר"א פרק י"ב מענין השינה וטובתה:

לא כן תנינן. סנהדרין ע"א. עיין חגיגה ט"ו שהרשעים כשמשתכרין וישינים אינם חוטאים ועיין לקמן פר' י"ז סימן ה':

פסקה ז

זה יצר הטוב. קהלת רבה פסוק את הכל עשה יפה בעתו דף צ"ב בשינוי ושם הגיר' והנה טוב זה יצר טוב מאד זה יצר הרע. כשמתנהגים ע"י יצר הטוב העולם מתכונן וזה טוב מאוד. והוא"ו המהפך מרבה אפילו היצר הרע שגורם הריסת העולם יש בו ג"כ טובה:

שאלולי יצר הרע. עיין מדרש תהלים מזמור ל"ז. ותמצא נחת שגודל צדקת אברהם ע"י קנאה בא לו:

כי היא קנאת איש מרעהו. כמ"ש ברישא דקרא. וראיתי אני את כל עמל ואת כל כשרון המעשה כי היא קנאת איש מרעהו. וכמ"ש במדרש תהלים הנ"ל:

פסקה ח

זו מדת הטוב. לפי טבע העולם ומנהג זהו טובתו הנראית שיתנהג במדת הטוב והוא"ו המהפך מורה שמרבה גם מדה יסורין שגם היא בכלל טוב העולם:

שעל ידיהם הבריות. כמ"ש שמ"ר פר' א' בסימן א'. ברכות ה'. ספרי ואתחנן פסוק ואהבת. וילקוט שם ועיין מדרש תהלים צ"ד:

ודרך חיים וכו'. ור"ד כי נר מצוה ותורה אור אעפ"י שלמד תורה וקיים מצות לא יזכה לעוה"ב חיים הנצחים כי אם ע"י יסורים שע"י יסורין הלב נכנע. ואז נכנס התורה ללב כי הרשעים תורתם מן השפה ולחוץ. ועיין לקמן סימן י"א ביתר ביאור:

פסקה ט

זו גן עדן. שזהו רצון הצדיקים וזה כל תקותם וטוב מאד והוא"ו המהפך מרבה גיהנם שגם הוא טוב שע"י הגיהנם נמנעים מלחטוא:

אל יכנס לאוצרו. והוא מת ברעב. וכן בנמשל כמ"ש והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים. וזהו באוצר החיים כמ"ש הפייטן אור עולם באוצר חיים. ועל נפש הרשעים אמר ואת נפש אויבך יקלענה בתוך כף הקלע. נעזב מרחמי ה':

פסקה י

זה מלאך חיים. ששומר את האדם בחייו כפי רצון מנהיג העולם וטבע בני אדם. והוא"ו המהפך אל היפך זה וכדלעיל בסימן ה' באריכות וכמ"ש לעיל פר' ח' סוף סימן י"א. ואפשר דגם כאן כוונתו על חיים הנצחיים:

פסקה יא

זו מדת הטוב. כפי טבע ורצון מנהיג העולם לפי ראות עיני בשר עיין שמ"ר סוף פרשה מ"ה כל טובי. והוא"ו המהפך על מדת פורענות:

שוקד על הפורענות. מתקן ומדקדק להביא העונש כנגד העבירה. שיבין האדם איך נענש על חטאו מדה כנגד מדה. ויבין שהוא בהשגחה וישוב בתשובה. וכלשון הכתוב וישקוד ה' על הרעה ויביאה עלינו. ואין זה מלשון מהירות. אלא מלשון דקדוק ותקנה. וכלשון חז"ל שקדו חכמים על תקנות בנות ישראל:

צפה הקב"ה. היינו מ"ש וירא אלהים וכו' מאד. ומאד הוא מדה כמ"ש ברכות נ"ד במשנה. ספרי ואתחנן פסוק. ואהבת בכל מאודך. בכל מדה שמודד לך:

שבמדה שאדם. סוטה ח' ב' במשנה:

לפיכך אמרו חכמים. הנה טוב זה מדת הטוב. והנה טוב זה מדת פורענות כמ"ש לעיל בסימן ח' וכאן ביתר ביאור:

פסקה יב
הוא אדם. עיין לעיל פר' ח' סימן ה' פירושו:

פסקה יג
דקיון של בריות. כמ"ש אבות פרק ג' הוי מתפלל בשלומה של מלכות שאלמלא מוראה איש את רעהו חיים בלעו:
ואדם עליה בראתי. שימשול עליה שיעשה דין ברשעים:
דקיון. עיין לקמן פר' י' סוף סימן ה' עלבונם וחמסם:

פסקה יד
ובה נגמרה מלאכת העולם. בא לדרוש יום הששי ויכולו שמ"ש ויכולו שייך לסוף יום ששי וע"כ כתב הששי ויכלו:
למנינו של עולם. יום אחד. יום שני. יום שלישי. הכל לבריאה מכאן ואילך מונין לשבת. אחד בשבת. ב' בשבת וכו'. ועי' מ"כ:

פרק י

פסקה א
ויכלו השמים. הוקשה לו שמ"ש פר"א בריש פרק י"ח ויכולו השמים וכי כלו שמים וארץ מלהיות ומלעמוד עוד. אלא שכלו ממלאכת ומפועל ומצווי עכ"ל כמ"ש בפירוש הב' שהיל"ל וישלמו השמים והארץ. וכמ"ש ותשלם כל המלאכה. או ויגמרו. ע"כ דרש שבא ללמדנו ששמים וארץ שיש להם תכלה בזמן שעתידין לכלות. כמ"ש כי שמים כעשן נמלחו. והארץ כבגד תבלה. ע"כ יש להם קץ במקום. אך דבר שאין לו תכלה וזמן אין להם קץ כי ארוכה מארץ מדה. ורחבה מני ים וכאן מרומז התורה במ"ש ויהי ערב ויהי בוקר יום הששי. ודרשו שבת פ"ח. הובא ברש"י בחומש. הששי שנתנה בו התורה. לזה אמר ויכולו השמים והארץ אבל לא התורה שנתנה בששי. והביא ראיה עפ"י מדה י"ז מפסוק לכל תכלה ראיתי קץ כל תכלה הם שמים וארץ וים וכל אשר בהם. כמ"ש ויכולו השמים וכו' לרמוז למ"ש כי השמים כעשן נמלחו וארץ כבגד תבלה ויש להם קץ באורך וברוחב וגובה ועומק. אך התורה שהיא נצחית שאין לה תכלה. ואין לה קץ במקום. ועל הרוחב הביא ראיה מפסוק. רחבה מצותך מאוד. וכאן אינו מפורש על האורך והגובה והעומק. ע"כ הביא מפסוק ארוכה מארץ מדה. שמדבר שם בתורה. כמ"ש בפסוקים הקודמים ויגד לך תעלומות חכמה וגו'. החקר אלוה תמצא וגו' גבהי שמים מה תפעל עמוקה משאול מה תדע. ארוכה מארץ מדה. ורחבה מני ים. ופי' הפסוק

עפ"י מדה ט' וי"ז לכל תכלה בזמן ראיתי קץ במקום. מצותך שאין לה תכלה בזמן אין לה קץ במקום כי רחבה היא מן הים. וארוכה מארץ. וגבהה משמים ועמוקה משאול. ועיין לעיל פר' ה' סוף סימן ז'. ומ"ש גבהי שמים פי' משמים כמ"ש משאול מארץ. עפ"י מדה כ"ב ועיין עירובין דף כ"א ילקוט יחזקאל ב'. ועיין לקמן פרשה צ"ח סימן י"ב. ארוכה מארץ זו התורה:

סיקוסים. רש"י פי' קץ וזמן בלשון יון. והערוך הביאו ולא פירשו והמ"ע כתב פירושו בלשון יון משקל ומדה וכאן כוונתי לשני הפירושים:

זו מלאכת שמים. שכתוב בהם ויכולו השמים והארץ. ופירושו כפשוטו כמ"ש בפר"א הנ"ל שכלו ממלאכת. ומפועל ומציווי ראיתי קץ שכלה מלאכתו בששת ימים. אך רחבה מצותך מאד שאין לה קץ ותכלה שלא כלה מלאכתה ולא תכלה. וכמ"ש לקמן פר' מ"ט סוף סימן ב' אין לך כל יום שאין הקב"ה מחדש הלכה בבית דינו שלמעלה וזהו חדשים לבקרים והבן:

פסקה ב

הגו סיגים. פי' ד"א ויכולו השמים. עיין במ"ר ריש פרשה ז':

דיוסקסים. פירש במ"ע מין כלי וקערה עגולה. וכן שמים וארץ עגולים הם:

כיון שנעקר תוהו ובוהו. בכל יום ויום בבריאת איזה בריה נעקר חלק מתוהו ובוהו עד שנגמר כל צבא שמים וארץ נעקר כל תוהו ובוהו. ותוהו ובוהו בברואים כדמיון סיגים בכסף. ודורש ויכולו שלא יתכן כפשוטו כנ"ל בריש סימן א'. מלשון כלים ע"פ מדת ממעל ואז היו ראוים לתשמיש העולם. וענין הדרשה לא עזב הקב"ה הבריאה לרשות עצמה כי הם תמיד בדמיון תשמיש כלים ביד המשתמש בהם. כך שמים וארץ כלים ביד יוצר הכל לכל חפצו. אך קודם עקירת הסיגים הם תוהו ובוהו לא היו חשובים שיקראו בשם כלים ודורש פסוק הגו סיגים מכסף. ויצא לצורף כלי. ובפסוק הקודם שמים לרום וארץ לעומק וכו'. וע"ז אמר הגו סיגים משמים וארץ. ואז ויכולו נעשו כלים. והצורף הוא השי"ת. שברא תבל בתורה. כל אמרת אלוה צרופה:

פסקה ג

כיצד ברא. הוא ד"א על מה שכתב ויכולו:

שתי פקעיות. משל על כחות מעשה בראשית. כמ"ש חגיגה י"ב. והיו מותחין והולכין כשתי פקעיות של שתי. עד שכלו בדברו. ופקעיות הם כדורים. וזהו ויכולו. שמתחילה נתן בהם כח כפי ששיער ברצונו כביכול לצורך בריאת העולם. עד כלות המלאכה. והיה מתפשט והולך עד שכלה. ולעיל פר' ה' סי' ח' וכן לקמן פרשה זו סימן ה' איתא שאמר

לעולמו די. שאלמלא כן היו מותחין והולכין עד עכשיו. אולי הכוונה שמתחלה נתן בהם כח זה שיהיו מותחין והולכין כשיגיעו לגבול ששיער יעמדו ולא ימתחו עוד. ושל אש שייך לשמים כמ"ש לעיל פר' ד' סי' ז' ושל שלג שייך לארץ כמ"ש כי לשלג יאמר הוה ארץ ומ"ש שפתכן זה בזה שטרפן ועירבן. הכוונה שהשמים והארץ דבוקים. ואחוזים זה בזה. השמים משפיעים והארץ מקבלת. וכן בהיפך. שהשמים מתפעלים ממעשה תחתונים כמ"ש והיה אם שמוע תשמעו ונתתי מטר. ואם לא תשמעו. ועצר את השמים. ונ"ל שפירוש המאמר שמשתי פקעיות אלו נעשו אחד. כמ"ש ופתכן זה בזה. ומי שסובר ארבע היינו שהיה כל אחד כלול משתים. אש ושלג. וכן מי שסובר שש. ג"כ באופן זה:

אפשר כן. ואיך יהיו מותחין והולכין. ואמר לו המשל של בית קטן. שיכול האדם לעשות בידיו בכל קצות הבית. שהרי ידיו מגיעים לכותלים. וכן כביכול הקב"ה ידיו מגיעים עד קצות השמים. ופועל מקצה השמים ועד קצה השמים כביכול בידיו. כמ"ש ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים. וכמ"ש ומעשה ידיך שמים:

פסקה ד

לשון מכה ולשון כליה. ד"א וכו' והדקדוק כמ"ש בריש הפרשה ע"פ מדה כ' וע"פ מדה נוטריקון ויך ויכלה:

בדיצה. פי' בשמחה:

בהדיוכין. פי' במ"ע בלשון יוני והצלחה ורצון היכול להיטיב לאחרים:

דרך קצרה ובמהירות. וגידול הפירות לפי מהלך המזלות כדלקמן פר' זו סימן ו'. וכמו שכתוב ממגד תבואות שמש וממגד גרש ירחים. ולפי שהיו מהלכין במהירות וקצרה היו עושין פירות בכל יום. כמ"ש בת"כ ריש פר' בחקותי. הובא בילקוט שם:

כל מזל מהלך י"ב. כך צ"ל כל י"ב מזל מהלך בשנה ומחצה:

בנות שוח. שביעית ריש פרק ב' במשנה:

מרפא אותה המכה. עיין לקמן פר' י"ב סי' ו' ופר' כ' סימן ה' ופר' צ"ה סימן א':

ומחץ מכתו של עולם. ובפסוקים הקודמים ונתן מטר זרעך וגו'. ולחם תבואות האדמה והיה דשן ושמן. והיה אור הלבנה כאור החמה. ואור החמה יהיה שבעתים כאור שבעת הימים. ביום חבוש ה' שבר עמו ומחץ מכתו ירפא הרי בהדיא שלענין הצלחת התבואות צריך להוסיף על המאורות כמו שהיו בתחילה. והכם ומחצם דרש אא"ע על עמו שכבר אמר ביום חבוש ה' את שבר עמו ת"ע למחץ מכתו של עולם. ומ"ש מחץ מכתו. כמ"ש מחצתי ואני ארפא מחיצתי אני ארפא. וזהו מ"ש כאן ויכולו ויך ויכלה. וע"פ מדה י"ז כמ"ש ומחץ מכתו ירפא. והנה המכה והקללה היה אחר חטא אדם ועונשו ודעת חז"ל

שחטא אדם וקללתו ועונשו היה הכל בששי. כמ"ש לקמן פר' י"א סי' ב'. ואז כבר נתקללו גם המאורות ופרשת ויכולו נאמר אחר כן. וזהו ויך ויכלה לעת ערב:

פסקה ה

נשתכללו. כתרגומו ויכולו ואישתכללו. והוא מלשון עיטור וכלילות יופי לשמחת חנוכה כמ"ש שמ"ר פר' כ"ט סי' ו' עטרתי כל מה שעשיתי. הה"ד ויכולו עכ"ל. ועיין שמ"ר ריש פר' נ' ועיטרה במאורות ופנסין. ועיין פסיקתא רבתי פר' מ"ו סימן ב' ענין העיטור והשכלול באריכות. שהשבת עיטרה ושכללה הכל ע"ש. וריב"ל סובר שהשכלול והעיטור יפוי המאורות בשמים ויפוי הצמחים בארץ:

מכוללים היו המעשים. וגירסת רש"י במדרש משוכללים היו המעשים מיום ראשון. והיו מותחין והולכין עד סמוך לחשיכה ערב שבת. מיד ויכל אלהים ביום השביעי גער בהם והעמידן עכ"ל. ומ"ש ביום ראשון. היינו השמים שנבראו בראשון. וכן מעשה כל יום נכלל ביומו ביופיו והדרו. אלא שהיה מותח והולך. ובערב ששי כלו ולא נמתחו עוד. שאמר לעולמו די כמ"ש לעיל בסי' ג' ולעיל פ' ה' סי' ח'. וזהו ויכולו כפשוטו. ולדעת הא' של ריב"ל ניתן להם עיקר היופי ביום ו' לעת ערב. ופי' תיבת ויכולו מלשון שכלול. ודעת ר' סימון שהופיע כל אחד בזמנו ויומו. ופי' ויכולו כפשוטו שכלו מלהמתח עוד וכמ"ש בסוף הפרשה:

ג' צבאים הם. מאמר זה צע"ג שכל התנ"ך מלא מתיבת צבא. ואיך אמר ג' צבאים הם. ומאין לו לדרוש זכה צבא לו לא זכה צבא עליו. ע"כ נראה לי בס"ד שכוונתו על ג' צבאים שבספר איוב שאין באיוב אלא ג' פעמים צבא. אחד באיוב ריש ז' הלא צבא לאנוש עלי ארץ וכימי שכיר ימיו. וכל הפרשה מדבר מגודל וריבוי יסוריו כמ"ש שם הים אני ואם תנין כי תשים עלי משמר. הרי צבא של יסורים סי' הרבה יסורים כצבא. וזהו שהתחיל הלא צבא לאנוש. אנוש מסובב בצבא יסורים. והב' באיוב יו"ד י"ז תחדש עדיך נגדי ותרב כעסך עמדי חליפות וצבא עמי. והמדרש במ"ש צבא לשמים ולארץ גלה עומק כוונת פסוק זה שמ"ש וצבא עמו כוונתו ע"פ גז"ש צבא שמים וארץ כמ"ש וכל צבאם. וזהו פי' הכתוב תחדש עדיך הם שמים וארץ כמ"ש בתורה סוף וילך העידותי בכם היום את השמים ואת הארץ ועדות אלו שראוים להיות בעזרי להעיד על צדקי. וכמ"ש איוב ט"ז י"ח. הנה בשמים עדי וסהדי במרומים תחדש עדיך נגדי שיעמדו נגדי להעיד על עוני כמ"ש לעיל פר' ד' סימן ז'. אם זכה ויגידו שמים צדקו. לא זכה יגלו שמים עונו. והארץ מתקוממה לו. ותרב כעשך עמדי. וכמ"ש נחמן ברי' דר"ש ב"נ זכה צבא לו. לא זכה צבא עליו. וזהו שאמר חליפות וצבא עמי. פי' שבאמת צבא עמי צבא שמים וארץ הם עמי

להעיד צדקי כנ"ל ואתה עשית חליפות שתחדש עדיך נגדי. והג' באיוב י"ד אם ימות גבר היחיה כל ימי צבאי איחל עד בא חליפתי ודרש המדרש כמ"ש חז"ל דוד שהניח בן כמותו נאמר בו שכיבה. יואב שלא הניח בן כמותו נאמרה בו מיתה. ותלמידים נקראו בנים. וכאלו לא מת אם מעמיד תלמיד כמותו. וזהו אם ימות גבר היחי'. רק אם מעמיד חלופו תלמיד כמותו אף שמת הרי הוא חי. כשאומר שמועה משמו. שפתותיו דובבות בקבר. הנה הבאתי ג' פסוקים שכתוב בהם צבא כסדר שכתובים באיוב והמדרש הביא כפי חשיבותן. צבא שמים וארץ. צבא תלמידים. צבא יסורים:

וכל צביונו של אדם. הוא ד"א על פסוק הלא צבא לאנוש וגו'. בלשון ארמי רצון. ופירושו שאם כל רצוני אינו אלא על הארץ בדברי הבל של ישוב הארץ מה הני' שהכל הבל ולא יחי' לעולם אלא כימי שכיר ימיו במספר. במהרה יחלופו. ומה יענה ליום הדין עיין שמ"ר פר' כ"ה סי' ב':

אם זכה צבא לו. פי' בא לפרש מ"ש חליפות וצבא עמי. שהצבא מתחלף לפי הזכות. וכמ"ש לעיל שאם זכה יגידו שמים צדקו. לא זכה צבא עליו. יגלו שמים עונו כדלעיל. זהו בצבא שמים. ובא עוד לפרש. צבא ארץ. בנה בנין וכו'. וכולל בדרשה זו. מ"ש הלא צבא לאנוש עלי ארץ. שנראים שהם כב' כתובים המכחישים. לאנוש משמע לעזרתו. עלי ארץ. משמע למשול עליו. ודרש זכה צבא לאנוש. לא זכה עלי ארץ. צבא עליו. כי עתה מפרש צבא כפשוטו. על צבא וחיל שבארץ. וכמ"ש חליפות וצבא עמי. ועוד דרש הלא צבא לאנוש עלי ארץ. הרבה צבאים שיתבעו עלבונו. מאחרים. ועלבון אחרים ממנו. ולא עוד שסוף הכל למיתה עומד. וכימי שכיר ימיו בצמצום. וכמ"ש שלש שנים כשני שכיר. ומ"ש דקיון כדלעיל פר' ט' סי' י"ג. דקיון של בריות:

פסקה ו

בר סירא. לשון רש"י במדרש בר סירא אמר וכל צבאם. הרבה דברים אתה רואה. וסבר מה הנייי' יש בהם אף הוא בכלל יתרונו של עולם. בהם הרופא מרפא את המכה. הרוקח מרקח מרקחתו. וכתב בן סירא. אלוה העלה סמים מן הארץ. כנ"ל להגי' דברי רש"י המשובשים מאד. והכוונה. שבן סירא לא דרש פסוק זה. אלא שהוא אמר כן בספרו. וחז"ל דרשו עפ"י זה. הפסוק וכל צבאם. ומקומם לקמן סי' ז' (ובשם ס"א כתב. בר סירא אמר וכל צבאם אלוה העלה סמים כו'):

העלה סמים מן הארץ. לפרש וכל צבאם מלשון רצון כנ"ל ע"פ מדת ממעל. ועי' מ"כ. ובכל עשב ובכל ברי' יש רצון ותועלת. לרפואות. וזהו בצבא ארץ. וכן בצבא השמים. כמ"ש ר' סימון שצבא השמים משפיעים בעשבי הארץ. לכך קרא אותם בלשון צבא.

ולא בלשון חיל וכדמתרגם. וכל חיליהון. וגם כלל צבא השמים והארץ בצבא אחד. במ"ש צבאם:

לשון שוטר. ע"פ מדת ממעל שעושה פעולת שוטר. שמכריח נקיים הדין של השופט. וכן חוקות שמים. מכריחים את העשבים שיגדלו:

מעדנת את הפירות. נ"ל שפירושו מלשון וירד אליו אגג מעדנות. שפירושו מלשון קשר שהיו ידיו קשורות. וכאן התקשר מעדנות כימה. פירושו שכימה קושרת הגידים ותהלוכות היניקה של כל העשבים ופירות וזהו שאמר וכסיל מושך בין קשר לקשר ונכלל בזה ג"כ מלשון עידון והמתקה. שנותן טעם בפירות:

התוציא מזרות. פירוסו מזלות וכפירוש הב' במ"ר פר' יו"ד בסי' ח' שהרי"ש והלמ"ד מתחלפין. ולכך החליף לכתוב מזרות לרמז על הקשרים הנ"ל. ופסוק זה סמוך יפסוק הקודם. וממזר הוא מלשון אריגה כמו מוזרות בלבנה. ועל כן נקראו מזרות שטווין ואורגים גידי העשבים והפירות. ועיין ערוך ערך מזור:

פסקה ז

אפילו דברים. דורשים וכל צבאם שכולם לתועלת. ונקראו צבא. מלשון רצון כנ"ל בריש סי' הקודם ועיין כל זה ויק"ר פר' כ"ב בסימן א' במ"ר פר' י"ח סי' כ"ב קהלת רבה פסוק ויתרון ארץ. ועיין תד"א סוף פרק א'. הא למדת שלא נבראו בהמה חיה ועוף שקצים ורמשים בעולם. אלא לרפואה לבני אדם על הארץ:

ר' אלעזר. בירושלמי פרק ששי הלכה ט'. במס' שבת:

גרגותני. פירשתי שם בויק"ר פר' כ"ב:

כל מה וכו'. פירשתי שם בויק"ר:

פסקה ח

ויכל אלהים. וכי ביום השביעי כלה. וכמ"ש לקמן ריש סי' ט'. וכאן חסר העיקר. וצ"ל מכאן שמוסיפין מחול על הקודש נמצא שכלה מלאכתו בשביעי. אך הקב"ה אינו צריך לתוספת. כמ"ש לקמן ריש סי' ט'. ואגב ענין זה של הוספה מחול על הקודש. הביא מעשים אלו לכאן ועיין בירושלמי ברכות פרק ד'. ובירושלמי תענית פרק ד' הלכה א' שעל שאמר שם שמוסיפין מחול על הקודש. הביא מעשים חלו לראי'. וכן צ"ל כאן. ועיין פסיקתא רבתי פר' כ"ג סי' ב':

ולא צריך מקשי. לשון הירושלמי דהא מוסיפין מחול על הקודש. ועוד דהא חמרי סלקין וכו':

פסקה ט

מהו ויכל. שכתב ויכל אלהים ביום השביעי מלאכתו אשר עשה דמשמע שביום השביעי עשה. והרי בשביעי לא עשה ע"כ פי' שהגמר היה בשביעי וההתחלה היה בששי. וההורדה הוא דבר שנעשה מעצמו. ודומה לפותקין מים לגינה וכדומה כשהתחיל מבעוד יום ונגמר מעצמו משתחשך. ומ"ש והורידה לא אמר כן אלא במשל. ולא בנמשל. כי די שיאמר וירדה משתחשך כי קשה לפרש שהורידה בידו בכוונה. הרי מלאכה גמורה היא כמ"ש במשנה. אף המכה בקורנס על הסדן. ע"כ ההכרח לפרש באופן שלא יהיה מלאכה של חיוב. ורשב"א סובר. שמ"ש ביום השביעי כוונתו שפגע ביום השביעי ברגע שנגמר ששי. שלפי ראותנו נקרא שביעי. שאין אנו יכולין לצמצם. ואנו צריכים להוסיף מחול על הקודש:

וציירה וכיירה. לעיל פר' ט' סימן ד' עיין שם במ"כ בשם הערוך:

היה העולם חסר שבת. וזהו ויכל אלהים ביום השביעי. שהחופה בלא כלה כחותם בלא צורה. ועם הכלה נשלמת צורת החופה. כך העולם והשבת בדמיון כלה וחופה. העולם כחופה כמ"ש ויק"ר ריש פר' י"א באריכות. והשבת בדמיון כלה וכמ"ש שבת דף קי"ט מבואר. ונצא לקרא שבת כלה מלכתא. ודורש מדת ממעל ויכל מלשון כלה:

חותם. והשבת נקרא אות כמ"ש ביני ובין בני ישראל אות היא לעולם והחותם הוא לאות נמצא שנגמר בשביעי אף שלא עשה בו מלאכה:

ששינו לתלמי. פרק א' דמגילה בבלי וירושלמי:

גיהנם ניסקת לרשעים. כמ"ש כי ערוך מאתמול תפתה. העמיק הרחיב מדורתה אש ועצים הרבה. נשמת ה' כנחל גפרית בוערה בה:

א"ר ברכי'. לעיל פר' ג' סימן ב' וש"נ:

אלא להפרע וכו'. כמ"ש אבות ריש פרק ה' ועיין פסיקתא רבתי פר' כ"ג סימן ה'. והדרשה ע"פ מדה כ' אא"ע לגופו פי' שנברא כולו בעמל ויגיעה ת"ע לעונש רשעים ולשכר צדיקים. ואין זה עלילה חלילה אלא שהקב"ה מתנהג עם האדם כפי דרכו שכל מה שעושה ביגיעה חביב עליו. ואינו רוצה שישחיתו אותו. ודבר שעושה בלא יגיעה וטורח אינו שוה כלום בעיניו. ואינו חושש עליו. וא"כ אם יציירו בני אדם את בנין העולם בזה האופן יהיה קלקול העולם דבר קל בעיניהם וכן תקונו לכך כתב לשון מלאכה שיהיו מתנהגים בתיקון העולם. כמו שמתנהגים בעסק עצמן שמתיגעים בו ויקר בעיניהם:

ומה נברא בו לאחר ששבת. לפרש מ"ש כי בו שבת מכל מלאכתו אשר ברא אלהים לעשות. משמע שלאחר ששבת ברא לעשות שהיל"ל בהיפוך כי מכל מלאכתו אשר ברא

לעשות שבת. ופשוטו ע"פ מדה ל"א כאלו כתב שבת לבסוף. או מ"ש ברא לעשות. פי' מה שכבר ברא לעשות עתה שבת. וחכמים באו לדרוש וליישב גם לפי מה שכתוב. והדבר למוד מענינו שבשבת ברא דברים. השייכים לשבת. דברים של מנוחה ושביתה ומאחר שלא פירש הרי פירש. או עפ"י מדת ממעל שיפול על לשון שבת:

ידי קוניהם. כמ"ש אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים. וכתיב ומעשה ידיך שמים:

מותחין והולכין. בא לדרוש מ"ש כי בו שבת מכל מלאכתו משמע מכולם יחד והלא מה שברא בכל יום ויום שבת ממנו. וביום שבת לא שבת אלא ממלאכת יום ששי. ע"כ דורש שמעשה כל יום היה נמתח והולך עד השבת. ובשבת נח מכולם יחד. ועיין לקמן פר' י"ב סימן ד':

וינח לעולמו. כוונת המדרש על מ"ש שמות כ' וינח ביום השביעי שהיל"ל ונח. אך וינח משמע שהניח אחרים. זהו שאמר וינח לעולמו:

אסטאטיבה. פי' הערוך בערך דנטיב. לשון עמידה בלע"ז כלומר שנח ממלאכה. ונתן דונטיבה בלשון לעז שברכו במזונות והמ"ע כתב אסטאטיבה בלשון רומי בנינים מוכנים לאנשי מלחמה בזמן שהם שוקטים ופי' דונטיבה בלשון רומי מתנות. ופי' כי המלך בשעה שפוטר החיל ממלאכה אינו נותן מזונות. ובשעה שנותן מזונות אינו פוטרן ממלאכה. אבל הקב"ה נתן מנוחה ובירך השבת במזונות. ברכו במן. ברכו במטעמים ברכו ביציאה כמ"ש לקמן פ' י"א סי' ב' ג' ד':

פרק יא

פסקה א

ויברך אלהים את יום השביעי. ולא פירש מה היא הברכה. ודרש עפ"י מדה י"ז דשם בפסוק ברכת ה' מפורש. מה היא ברכת ה' וכדמפרש והולך. וכן בפר' זו כמה דרשות על ענין ברכה זו:

כתיב ברכת ה'. ירושלמי ברכות. פרק ב' סוף הלכה של חתן פטור. ירושלמי מ"ק פרק ג' הלכה ה'. לקמן פר' ק' סימן ז' ושם פירשתי פסיקתא רבתי ריש פר' מ"ו:

זו השבת שנאמר ויברך. אמר שבירך ולא פירש איזה ברכה ושני הפסוקים מלמדים זה על זה כאן כתב ויברך ולא פירש במה. ושם כתיב ברכת כו' תעשיר ולא פי' על מה וע"כ שאשבת קאי דכתיב ויברך. וע"ז אמר ברכת ה' תעשיר שהשבת מעשרת. וכאן קיצר. ובפסיקתא שם מבואר יותר. וז"ל היא תעשיר כהעשיר יוסף מוקיר שבתא. ולא תוסיף עצב עמה. שדנו למיתה ואמרה השבת לא תוסיף עצב ביומו ואל תמיתהו. וזהו שכתב

ויברך אלהים את יום השביעי במה ברכו באורה שהוסיף לו אורה כל לילי שבת ויומו ל"ו שעות כדי שלא לצער אדם הראשון שעדיין לא ראה חשיכה ולילה וכו' ע"ש בדרך נפלא. וכמ"ש בסמוך סי' ב':

זה האבל. עיין לקמן פר' פ"ט ריש סימן ב' וכאן דורש ב' כתובים מכחישים. תחלה אמר ברכת ה' היא תעשיר. רוב טובה ושפע. ואח"כ אמר ולא תוסיף עצב. משמע שיש עצב אלא שלא יוסיף. והכריע ע"פ מדה י"ז על שבת ואדם שהשבת עצמה מעשרת ברוב טובה ושפע. אך האדם שכבר חטא ונתקלל הוא בעצבון תאכלנה. וחוה נתקללה בעצב תלדי בנים והיה ראוי למות בשבת ולפחות ממנו האורה ולהוסיף לו עצב אלא שהשבת הגינה עליו וכמפורש שם בפסיקתא:

נעצב המלך על בנו. וכמ"ש לקמן סוף פר' כ"ז במיתת אבשלום כתוב שדוד התאבל עליו שנהרג וכאן הגינה השבת שלא ימות. ומכאן למדו במקומות שציינתי. שאין האבל נוהג בשבת. ועיין תנחומא ריש שמיני ביאור דבר זה באריכות והביא עוד ראיה מפסוק ואל תעצבו ע"ש עוד:

פסקה ב

ויברך. פי' ד"א ויברך. במה ברכו. וכן ויקדש במה קדשו. ודרש עפ"י מדה י"ז שהרי מפורש. ראו כי נתן לכם את יום השבת ע"כ נותן לכם ביום הששי לחם יומים. וזהו הברכה שברך יום ששי בשביל השבת. וקדשו במן ע"י הברכה הנ"ל קדשו וזהו קדושתו להראות שהוא מובדל ונפרש מכל ימים. שאין בו הכנת מזון שדבר חול הוא. ובפסיקתא פר' כ"ג סימן ו' איתא. קדשו במן שלא הבאיש ורמה לא היתה בו. וקדשו בברכה. היינו בקידוש על הכוס. ודורש שמ"ש ויברך וכו' ויקדש מאחר שלא פירש הרי פירש ויברך ויקדש שקדשו בברכה. וג' דעות אלו במכילתא. יתרו סוף פסוק זכור. ר' ישמעאל. ור' עקיבא ור' יצחק. וכאן גורס ר' נתן במקום ר' עקיבא שם. וכן הגירסא בפסיקתא פר' כ"ג הנ"ל. תני ר' בשם ר' נתן אומר קדשו בברכה. מכאן אמרו מקדשין על הכוס בכניסתו. ור' אומר קדשו בעטיפה. ואיתא שם עוד זכור את יום השבת לקדשו. במה את מקדשו. במאכל ובמשקה ובכסות נקיה. וכן בשבת קי"ג יליף לה מפסוק וכבדתו שלא יהא מלבושך של שבת כמלבושך של חול. ע"כ נראה דכאן צריך להגיה. ויקדש אותו קדשו בעטיפה. וכן מ"ש כאן עוד ברכו בנר. ברכו באור פניו. ברכו במאורות. במכילתא איתא בכל זה קדשו. דאיתא שם ה' דעות אלו. וכולם מודים שברכו במן. אלא דפליגי בקדשו. וכן בפסיקתא הנ"ל. וקדשו באור פניו ואשתו. והגי' במכילתא ורשב"י אומר. ברכו במן וקדשו במאורות. ור' שמעון בן יהודה וכו' קדשו במאור פניו של אדם הראשון. וכאן צריך

להגיה. כמו בפסיקתא ובמכילתא. כי איזה ברכה שייך בעטיפה. אבל שייך לקדושה. שהש"י קדשו וצוה עלינו שנקדש את יום השבת מימות החול לשנות ולהחליף הבגדים שיהיו נכרים בו השומרים אותו שהוא יום קודש לה':

באור פניו של אדם. כאן משמע בסתם בני אדם השומרים אותו וכן משמע בילקוט. ובמכילתא ובפסיקתא הנ"ל מפורש על אדם הראשון:

במאורות. כולל מאורות השמים. חמה ולבנה כמ"ש לעיל פר' ט' סימן ד' שתחלה היו מהלכין דרך קצרה ובמהירות ונתקללו שילכו דרך ארוכה ובמתינות. ובשבת לא התחילה הקללה. ועיין לקמן פר' י"ב סימן ו' כל הענין. ונכלל בזה גם אור הראשון ששימש בשבת:

ולא אתי' כר' אמי. בפסיקתא פר' כ"ג סימן ו' שם איתא ר' יוסי וכן הוא לקמן פר' י"ב סימן ו' ר' יוסי. עיין ד"ר פר' י"א ריש סימן ג' ובפר"א ריש פרק י"ט איתא כר' יוסי שלא לן כבודו עמו מפסוק זה. אדם ביקר בל ילין נמשל כבהמות נדמו. פשוטו של מקרא שאותן בני אדם שאינם מתלוננים בצל הכבוד והיקר שחלק להם הש"י ע"י נפש המשכלת וצלם אלהים רק נמשכים אמר תאוות יצרם הם נמשלו כבהמה ולא יועיל להם מה שנבראו בתולדותם בצלם אלהים. וחז"ל אשר זה דרכם בקודש לתת מקום גם להיראת התיבות כפשוטן ומשמען דרשו לשון ילין שמשמעו לינת לילה אחת. שאדם לא לן לילה אחת בכבודו הראשון. שביום היה בכבוד עליון כמלאך אלהים. ואח"כ לעת ערב נתקלל ונקח כבודו ממנו ולא לן. ובזה יתיישב מה שתחלה אמר בלשון יחיד. ואדם ביקר בל ילין. ואח"כ אמר לשון רבים. נמשל כבהמות נדמו היינו שלשון אדם כולל שניהם אדם וחוה. כמ"ש לעיל ריש פר' ח' ואח"כ נמשל כבהמות נדמו שניהם. כלשון הפר"א בהדיא:

לן כבודו עמו. וסובר שמ"ש בל ילין שכן היה ראוי להיות לפי חטאו שלא החזיק בכבודו וחטא מיד. והיה ראוי שיענש מיד אלא שהשבת הגין עליו וכמ"ש בריש פר' זו בשם הפסיקתא. ויליף מפסוק משנה פניו ותשלחהו. שסובר שברכו במאור פניו כל השבת. ובמוצאי שבת שינה פניו ושלחו. היינו מ"ש וישלחהו מגן עדן שהשליחות היה אחר שינוי פניו כנ"ל. ועיין לקמן ריש פר' ט"ז. שהפסוק נדרש באדם:

כיון ששקעה. כאן צ"ל מאמר ר"י בר"ס. ומאמר ר' לוי בשם זעירא. שתחלה ביאר ענין העולם ואח"כ אמר כיון ששקעה. ביקש לגנזה. וכן הוא לקמן פר' י"ב סימן ו'. ובפסיקתא שם:

לגנוז את האורה. שכבר נגנז האור ביום ד' כדלעיל פר' ג' סימן ו'. והגניזה היתה בגן עדן ואדם היה בג"ע ושם האירה לו. וכשחטא בג"ע רצה לגונזו ממנו בערב שבת ולא גנזה לכבוד שבת:

והיתה משמשת. בכל העולם. כמו ביום ראשון. התחילו הכל מקלסין להקב"ה. כן היא הגירסא בפסיקתא שם. ועיין ברכות ירושלמי פרק ח':

ברכו באזרה. לפי מ"ש לעיל צ"ל קדשו באורה:

ואורו על כנפות הארץ. משמע אורו המיוחד לו בג"ע היתה אז בכנפות הארץ. ומ"ש ישרהו מלשון שירה על האורה המיוחדת לו וכמ"ש לעיל פר' ג' סימן ו'. הבדילה לו ואז ישירו לו תחת כל השמים. והלא בג' ימים הראשונים לא היה שום בריה אלא שמדבר בערב שבת לעת ערב על שברכו וקדשו באורה. ואז היו ברואים שנבראו בה' ובו'. והפסוק כלו ענין אחד הוא שתחת כל השמים ישירו לו. למען שאורו המיוחד לו על כנפות הארץ:

אמר ר"י בר"ס. עיין לעיל פר' ג' סימן ו' וש"נ ועי' שמ"ר ריש פר' ל"ה. ירושלמי ברכות פרק ח' ופסיקתא שם:

אדם צופה. לקמן פר' י"ב סימן ו' הגירסא אדם הראשון. וכן חוה. וקין והבל. שנולדו ביום ו'. וכמ"ש פר"א פרק י"א:

דור המבול. צ"ל אנשי דור אנוש. ובאנשי דור המבול. כן הוא לקמן פר' י"ב סימן ו':

וימנע מרשעים אורם. וכי רשעים אין להם אור ואינם רואים. אלא על האור הראשון שמנע מרשעים. ונתן חלקם לצדיקים. כי גם רשעים יש להם חלק בג"ע. ובאורה. כמ"ש חז"ל זכה נוטל חלקו וחלק חבירו בג"ע. והצדיקים נוטלים באור זה גם חלק רשעים. ע"כ כתב בהם ב' פעמים אור:

ר' לוי בשם ר' זעירא. שם בירושלמי ובפסיקתא הגי' בשם בר נזירא. ועיין לקמן סוף פר' פ"ב:

של ערב שבת. לאדם וחוה וקין והבל בג"ע כי כל היום עסק במלאכת האדם. והכל למענו. כמ"ש ויק"ר ריש פר' כ"ט. פר"א פרק י"א. פסיקתא פר' מ"ו סימן ב' וי"ב וי"ב של ליל שבת האיר לכל העולם:

ואומר אך חושך ישופני. גז"ש או מדת ממעל. ממ"ש הוא ישופך. וע"כ אמר כאן ואומר אך חושך ישופני. ובפסוקים הקודמים לא אמר ואומר כי לא בישרו אותו בזה. אך אצל החושך אמר ואומר אך חושך ישופני כי ע"ז הובטח ובמדרש תהלים צ"ב הגי' שמא יבא

הנחש שהטעה אותי ע"ש וישופני עקב. וכל המזמור באדם מדבר כמ"ש לעיל ריש פר' ח' ושם מבואר:

ולילה אור בעדני. ו' של ולילה הוא ו' המהפך. פי' אבל לילה היה אור בעדני. ולא ישופני החושך הנ"ל. שם. ושם הגי' מה עשה לו הקב"ה. א"ר לוי זימן לו שני רעפים ולמד כן ממנהג העולם. וכמ"ש במשנה ביצה. אין מוציאין את האש לא מן העצים ולא מן האבנים ולא מן העפר. ובפר"א פרק כ' איתא נשתלח לו עמוד של אש להאיר לו וכו'. ובמדרש תהלים צ"ב מבואר ב' האופנים. ועיין עוד שם שני האופנים בדרך פלא:

תחלת בריתה. תחלת יציאתה מהכח אל הפועל היה במוצאי שבת וכאלו נברא אז:

רב הונא בשם רב כו'. שם בירושלמי ובפסיקתא ולקמן פר' י"ב סימן ו'. הגיר' רב הונא בשם ר' אבהו בשם ר' יוחנן:

פסקה ג

ברכו ביציאה. הוא ד"א על מ"ש ויברך כמ"ש ביצה ט"ז. כל מזונותיו של אדם קצובין לו מראש השנה. חוץ משבתות ויו"ט. עיין פסיקתא פר' כ"ג סימן ו':

ואינו חסר כלום. פי' שהעולם אינו חסר מאותו מין בעבור חסרון הפרטים ובעבור הברכה המין פרה ורבה ומשלים הברכה את החסרון התמידי:

בשביעי מה אית לך למימר. הלא ביום ז' לא נבראו מינים שמחסרים אותם וברכה למה. אלא מפני היציאה. שאין ההוצאה שעל השבת מחסר ממון האדם שהברכה משלמת:

פסקה ד

מפני איסטניסים. שאינם יכולים לאכול אלא מעט וגם מפונקים הם. ואינם יכולים לאכול מאכל של אתמול ונפשו קצה בזה. ובירך השבת שיוכל לאכול שלש סעודות. ויוכל לאכול מאכלים של אתמול. ואין נפשו קצה. וזהו ענין הנשמה יתירה כמ"ש ביצה דף ט"ז. ופי' רש"י שם. נשמה יתירה רוחב לב למנוחה ושמחה. ולהיות פתוח לרוחה. ואוכל ושותה ואין נפשו קצה. והאיסטניס נפשו קצה עליו במאכל מעט. וכמ"ש על רבי שהיה איסטניס וכשאכל מידי בצפרא לא היה יכול לאכול עוד. ואיך יקיים שלש סעודות:

אית לך שבת. בפסיקתא שם הגי' אית לך ויברך ויקדש:

בני בבל. עיין שבת דף קי"ט. ולבבל גלו החרש והמסגר. ושם ישיבת נהרדעא מעולם. ובא"י נוהג תרומות ומעשרות:

דיוסקסים אחד. פי' במ"ע מין כלי וקערה עגולה. וכמ"ש לעיל פר' יו"ד סימן ב'. וכן הגי' בפסיקתא שם הביאו לפניו תמחוי של כסף וטבעותיו ומטותיו של כסף:

עובדא הוי ברומי. בפסיקתא הגי' אמר ר' פינחס מעשה בחסיד אחד ברומי שהיה מכבד ימים טובים ושבתות חדא ערובא. ופי' ערב אחד של שבת או של יו"ט ואית דאמרי ערובת צומא רבא:

מאן הוא א"ל בר נש פלן. בפסיקתא הגי' א"ל טימי אית ליה והוא למלכא פי' אוצר יש לו והוא של מלך:

פסקה ה

טורנוסרופוס. תנחומא תשא פסוק כתב לך כל הענין. פסיקתא פר' כ"ג סימן ח' בשנוי. ובריש השאילתות בשנוי לשבח:

אמר מה אמרית לך. ר"ע הבין מה שאמר לו טורנוסרופוס. והוא לא הבין מה שאמר לו ר' עקיבא. לפיכך שאלו:

מאי שנא טורנוסרופוס. שהיה שר הגדול של מלך רומי:

לנגדא את נגיד לי. פירושו לדבר שנמשך את מושך אותי כמ"ש נהר די נור נגיד ונפיק. והכוונה שמשכת אותי בדבר שאין אתה יכול להראותו כי רחוק הוא מהישוב:

ועל כרחו. שכפר בשבת כל ימי חייו ורשעים אינם חוזרים אפילו בגיהנם רק משמר בעל כרחו:

אל ישב בה רוחות. עי' שמ"ר פר' ל' סימן ט':

מותר בכל העולם. ואף ששאל אותו על המלאכה מאחר שהכל נעשין בדברו אין מלאכה לפניו רק הכל בדמיון טלטול:

פסקה ו

פילוסופוס. לפי מ"ש כאן צ"ע. איך שייך מאמר זה כאן. אך בפסיקתא פר' כ"ג סימן ד' מובא אחר מעשה זו עוד מעשה. והשיב לו קודם עשרת הדברות ניתנה המילה. ושמרתם את בריתי זו ברית שבת וברית מילה. וע' רש"י:

מפני מה לא נתנה לאדם הראשון. לקמן פר' מ"ו סוף סימן ב' פי' מפני מה לא צוה לאדם על המילה. ואעפ"י שאדה"ר נולד מהול. וכמ"ש מדרש תהלים מזמור ט'. שהוא אחד מי"ג בני אדם שנבראו מהולים אעפ"כ היל"ל מצוה זו לצורך בניו. או שהשואל לא ידע דרש זה ולא האמין:

מגלח פאת ראשו. הרי שאתה עוסק בתיקון גופך אעפ"י שהש"י ברא באופן שיהיו גדלים באדם. וכן המילה תיקון הגוף היא:

ולאילן מיליא אתינן. פי' אני מדבר עמך בדברים שהם חוץ לגוף בשיער. ואתה משיבני באברי הגוף שלא יתכן לקצצם. ואין זו אלא דברי שחוק:

פסקה ז

ר"י בר חלפתא. פסיקתא רבתי פר' כ"ג סימן ט':

שאין כתוב בו שמירת שבת. אין הכוונה שלא שמר אברהם את השבת שהרי בהדיא אמר לקמן פר' ס"ד סימן ד' על פסוק וישמור משמרתי מצותי חקותי ותורתי. שאברהם שמר עירובי חצירות אבל הכוונה שאין מפורש אצלו דרך פרט על שמירת שבת. כ"א דרך כלל על כל התורה. אבל ביעקב מפורש על השבת בפרט:

ירש את העולם במדה. בפסיקתא שם הגי' ירש את הארץ במדה וכן אצל יעקב ירש את הארץ שלא במדה:

ויתן את פני העיר. שתחלה אמר ויבא יעקב שלם עיר שכם. משמע שבא ונכנס לתוכה ממש. ואח"כ אמר ויחן את פני העיר. ולא בעיר. והם ב' כ"מ. מדה ט"ו. גם הוא מיותר מאחר שבא נח. ע"כ במ"ש ויחן את פני העיר אין פירושו שחנה חוץ לעיר שהרי היה בעיר. אלא מ"ש ויחן פירושו מלשון מנוחה. את פני העיר שעשה שם לפני העיר מעשה מנוחה ושביתה שקנה שם שביתה לצורך תחומין. שהרי מקנהו היו רועים בשדות. ומפני רובם הוצרכו לרעות מרחוק. וכמ"ש ובניו היו את מקנהו בשדה אך דירתם היה בעיר היו צריכין לעשות עירובי תחומין. וההכרעה עפ"י מדה כ"ו. ומדה כ"ח. ומ"ש נכנס עם דמדומי חמה פירוש שנכנס עם החמה לעיר כדין ואח"כ קבעו תחומין. שהיה פנאי עדיין. וזהו שלם עם החמה:

כעפר הארץ. וס"ד ופרצת ימה וקדמה וצפונה ונגבה. וענין ופרצת. היינו שיפרוץ גבולות ימה וכו'. ואגב שמדבר בענין שבת הביא ענין זה לכאן (וצ"ע איך הלך בערב שבת יותר מג' פרסאות וי"ל שהיה מהלך עם צאנו לאטו ולא הלך יותר מג' פרסאות. ועוד י"ל שמאחר שהלך עם כל ביתו עשה כל צרכי שבת בדרך):

פסקה ח

שאין לו בן זוג. כי ימות החול ששה והם ג' זוגות. לרמוז שהבריאה כולה אחוזים זה עם זה וצריכים זה לזה. ומצטרפים יחד. ומה שזה חסר זה משלים. ועיין לקמן פר' י"ב סימן ה' איך נתחברו ב' ימים והוציאו תולדות בג' וכו' ע"ש. אבל לא כן השבת שאין לו התחברות עם ימות החול כי קודש הוא. ונבדל הוא ממנו ואין בו מלאכת החול. וע"כ קדושת שבת מחובר עם הקדושה העליונה. וזהו הברכה:

כנסת ישראל. הם שומרים אותה ומברכים מקדש השבת ומקדשים ומבדילים:

זכרו הדבר. הוקשה לו שהיל"ל זכרו לקדש את יום השבת. ע"כ דרש שיש כאן עוד זכירה לבד הקידוש. והיינו מה שכבר הבטיח לה. גם מרומז בתיבת לקדשו מלשון קדושין

שמקדשין בן זוג. כמ"ש בהדיא במ"ר פר' י"ב סוף סימן ד' וש"נ וכן כאן. ולרמז שישראל ע"י נשמה יתירה שנתן להם בשבת מתיחדים בקדושת שבת. שהיא קדושה עליונה אצולה ממרומים מקדושתו ית"ש ע"ש:

פסקה ט

בב' רקיע וגיהנם ומלאכים. רקיע מפורש בתורה. גיהנם כמ"ש לעיל פר' ד' ריש סימן ו' וש"נ. ומלאכים כמ"ש לעיל פר' א' סימן ג' וש"נ. לדעת ר' יוחנן:

אילנות ודשאים וג"ע. לקמן פר' י"ב סימן ה' ופר' ט"ו סימן ג'. ופר' כ"א סימן ט' שג"ע נברא ביום ג' שאז נבראו דשאים ואילנות. וכן ג"ע שהוא דשאים ואילנות. ובמאמר תוצא הארץ דשא עשב וגו' ועץ עושה פרי נכלל בו גם ג"ע. ומ"ש ביום ששי ויטע ה' אלהים גן בעדן מקדם. עפ"י מדה ל"ב. דורש שמקומו במעשה יום ג'. עיין מ"ש בזה לקמן ריש פר' י"ג באריכות. וכן הוא בהדיא בפר"א פרק ה':

עופות ודגים ולויתן. לעיל פר' ז' ריש סימן ד':

ורמשים. זה כולל בהמה וחיה שבמאמר אחד נבראו. אך אדם וחוה בב' מאמרים נבראו ור' פינחס סובר שמאחר שנבראו כל אחד בפרט נחשבו לברואים בפני עצמם:

ומריאים. עי' ערוך ערך מריא ב' ז"ל בב"ר וכו'. ומריאים פי' שדים. וכתב שם המ"ע בלשון יוני שדים. ועיין לעיל סוף פר' ז' ומש"ש:

א"ר בנייה. בא לפרש שדברי ר' פינחס מרומזים במ"ש לעשות שברא לעשות בז' אלא שבעבור קדושת שבת הקדים וברא אותו בו'. וכמו שנתן מן של שבת בששי:

פסקה י

ממלאכת עולמו שבת. בא לדרוש מ"ש כי בו שבת מכל מלאכתו אשר ברא אלהים לעשות ממלאכה של בריאה שבת. אך לא שבת ממלאכה של אחר הבריאה שמסר העולם שיתנהג לפי מעשה בני אדם. מלאכות אלו פעל ועשה אף בשבת להשפיע בו עפ"י מעשה הצדיקים והרשעים. וזה הנהגת כל העולם הזה כל ימות עולם שעולם כמנהגו נוהג ועם כל זה הצדיקים משיגים ממנו כפי מעשיהם הטובים. וכמנהג האבות והנביאים והצדיקים שכל הנהגתם עפ"י נסים ונפלאות להיטיב להם. וכן העונש שהגיע להם. היה גם כן על דרך הנס. ומביא ראיה לדרשה זו עפ"י מדה י"ז. וזהו פעלת לחוסים בך נגד בני אדם. היינו בעוה"ז. ופעלת היא מלאכה וכן עונש רשעים כמ"ש כי מלאכה היא לה':

דוגמיגטורין שלהם. בערוך ערך דגם העתיק כל מאמר זה. וגורס דוגמטרין ולא פירשו ודעתו שהוא מלשון דוגמא. וע"כ חיברו בערך של דוגמא ובמ"ע פירש ג"כ כנ"ל:

פרק יב

פסקה א

כל מה שאתה רואה. פי' שמ"ש הן אלה קצות דרכיו משמע שמורה עליהן באצבע אלה שלפנינו. היינו מה שאנו יכולים להשיג בחוש ראותנו בשמים ובארץ והים שחושב שם בפר' כ"ו. וידומה שזה כל הבריאה וכל דרכיו. לזה בא לומר שמה שאנו משיגים בחושינו אינם אלא קצות דרכיו. ועיקר ההשגה במה שנעלם מעינינו כמעשה בראשית ומעשה מרכבה. ותיבת אלה דורש גז"ש ממ"ש כאן אלה תולדות השמים והארץ שזה כולל יותר ממה שחשב שם בפר' דברים כלליים. אך פסוק אלה תולדות השמים כולל כל פרטי עוה"ז איש לא נעדר. וע"ז אמר שהם קצות דרכיו כי לגדולתו אין חקר ולא סוף ולא תכלית. אשר לא יתכן שנאמר עליהם אלה:

כתיקונו. פירוש בחוזק כחו בבריאותו. אין יכולים להתבונן ולידע סבת כחו הנורא:

נתבונן אין כתיב כאן אלא יתבונן. לפי גירסא זו צ"ע ההפרש. בין מי נתבונן או מי יתבונן. אך בילקוט איוב כ"ו הגי' יתבונן אכ"כ אלא מי יתבונן. וכן הוא גירסת הערוך בערך רעם מתבונן אכ"כ אלא מי יתבונן וכן גורס רש"י במדרש שאם היה כתוב יתבונן או מתבונן היה משמע שכולם יכולים להתבונן. אך מי יתבונן משמע שלא יתבוננו בו אלא יחידים החכמים הגדולים. וזהו שאמר הפקחים. יודעים רומזו והגיונו על מה מרמז ואיזה חכמה יש בו. ומה פעולתו בעולם:

אם על סדרו של רעם. בא לדרוש שהתחיל הפסוק הן אלה קצות דרכיו דקאי על כל תולדות השמים והארץ. ובסוף אמר פרט אחד ורעם גבורתו מי יתבונן. ודרש עפ"י מדה כ"ה דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד לא ללמד על עצמו יצא אלא ללמד על הכלל כולו יצא. ועוד עפ"י מדה ו' ק"ו סתום אם על סדרו של רעם אי אתה יכול לעמוד. שהוא דבר נרגש לחוש השמע. ק"ו על כל אלה הנ"ל שאין אתה יכול לעמוד:

אם יאמר לך אדם. כוונתו למ"ש קהלת ב' י"ב. ופניתי אני לראות חכמה וכו'. כי מה האדם שיבוא אחרי המלך את אשר כבר עשוהו. פי' שמתחלה אמרתי לראות ולהשיג החכמה של עולם ולבא אחר המלך. ואח"כ אמרתי כי מה האדם. שיבוא אחר מלך בשר ודם. שלב מלכים אין חקר. ק"ו אחר הקב"ה ובית דינו. כמ"ש לקמן סימן זה. וזהו ק"ו מפורש מדה ה' שהדן והנידון שניהם כתובים. אלא שלא הזכיר הק"ו. וזה עפ"י מדה ט':

ר' נחמן. בא לפרש פסוק ופניתי לראות. שהוא שלמה המלך היה יכול לעמוד על החכמה ולהודיע לאחרים. ולא אחר. וכמ"ש כל זה בריש שיר רבה בהדיא. ומשל של חרישת קנים. הם עניני חכמה שהם סתומים ואין בהם פתח. ושלמה המלך עשה להם פתח.

והמשל של פלטין ובו פתחים הרבה. כנגד עניני חכמה הגלוים. אלא שטועה איך לסדרם מרובם. וכדאיתא כל זה קהלת רבה. פסוק ופניתי:

ויוצאין דרך הפקעת. כמ"ש ריש שה"ש רבה. כך עד שלא עמד שלמה לא היה אדם יכול להבין דברי תורה ומשעמד שלמה התחילו הכל סוברין תורה:

אמר ר' שמעון בן יוחאי. רשב"י בא לדרוש שמ"ש המלך הוא הקב"ה ואח"כ פי' הפסוק ע"פ מדה ט'. ופניתי אני לראות חכמה וכו'. ולבא אחר המלך הקב"ה. ואח"כ אמרתי כי מי יבוא אחר הקב"ה להתחכם על מעשיו. ואינו דורש ק"ו:

את אשר כבר עשוהו. עתה בא לחתום הדרשה על הפסוק ופניתי אני לראות חכמה וכו'. כי מי יבוא אחרי המלך את אשר כבר עשוהו. המלך הוא הקב"ה ומ"ש את אשר כבר עשוהו לשון רבים. על העצה וההמלכה עם בית דינו:

שנאמר הלה' תגמלו. הגיר' בקהלת רבה שם. וא"ת שתי רשויות הן. ת"ל הלה' תגמלו זאת הלא הוא אביך קנך הוא עשך ויכוננך. וכל דרשה זו עפ"י מדה י"ז. מה שקיצר בפסוק אחד פי' בפסוק אחר. ורעם גבורותיו מי יתבונן. ק"ו על סדרו של עולם. כי מי יבוא אחרי המלך את אשר כבר עשוהו הלא הוא אביך קנך הוא עשך ויכוננך. והובא כל דרשה זו לכאן דרך אגב של רישא דקרא. הן אלה קצות דרכיו. לדרוש שהכוונה על מ"ש. אלה תולדות השמים והארץ וכו' וכנ"ל. ואגב דורש גם סיפא דקרא:

ביבו על פתחו. הוא החוטם כמ"ש במדרש קהלת שם:

וייצר ה' אלהים. ובפסוק הסמוך. וישם שם את האדם אשר יצר. הוא מיותר שכבר אמר וייצר ואין לטעות באדם אחר:

מתגאה בעולמו. דורש אשר יצר עפ"י מדת ממעל מלשון ואשרו אתכם כל הגוים שיהללו ויתפארו. כך כאן אשר יצר שמהלל ומפאר אדם שיצר:

אמר ר' יצחק בר מריון. לקמן פר' ט"ו סימן ה':

אלה תולדות השמים. כאדם שמראה לכל מה שעשה ומתפאר ומתהלל במעשיו הנאים והמשובחים. וזהו אלה כמראה באצבעו:

פסקה ב

בהבראם בה' בראם. כי משמעות התיבה בהבראם שנבראו מעצמם. על כרחך דורש מדה כ' אם אין ענין כפשוטו תנהו ענין על כרחך לנוטריקון מדה כ"ט בה' בראם. והראי' ע"פ מדה י"ז כי ביה ה' צור עולמים כמ"ש בהדיא לקמן פר' זו וסי' יו"ד:

ואת כל אלה ידי עשתה. וכמ"ש ר"י בר"ס מסיפא דקרח. ויהיו כל אלה נאום ה'. שכל אלה תולדות השמים והארץ היו בנאום ה' בדברו. וכמ"ש בדבר ה' שמים נעשו. ע"פ

מדה י"ז. וכמ"ש בהדיא לקמן פר' נ' סי' ב' ובש"נ ושם מביא פסוק בדבר ה' שמים נעשו וגו'. הנה פירשתי כפי הגירסא דכאן אך בילקוט ישעיה ס"ו הגירסא ואת כל אלה ידי עשתה אר"ב בשם ר"י בר"ס. לא בעמל ולא ביגיעה ברא הקב"ה את עולמו. ואת אמרת ואת כל אלה ידי עשתה. ר' יודן אמר בזכות התורה. וצ"ע איך יתורץ הקושיא ב' כתובים מכחישים. תחילה אמר ואת כל אלה ידי עשתה ואח"כ אמר ויהיו כל אלה נאום ה'. ורש"י גורס דכוותה ואת כל אלה ידי עשתה. ויהיו כל אלה נאום ה' משמע שמדמה פסוק זה למ"ש כאן. אלה תולדות השמים והארץ בהבראם בה' בראם. ואח"כ אמר ביום עשות. הרי שהיה עשוי. נ"ל בס"ד שגירסת הילקוט ורש"י נכונה אלא שכאן חסר התירוץ והוא סוף המאמר לעיל פר' יו"ד ז"ל. אמר ר' ברכיה בשם ר"י בר"ס לא בעמל ולא ביגיעה וכו' ואת אמרת מכל מלאכתו אלא להפרע וכו' ועי' מ"ש לעיל פר' ד' ריש סי' ו' על פסוק ויעש אלהים את הרקיע. זה אחד מן המקראות ע"ש. הרי שיש הרבה מקראות באופן זה ותירוץ אחד לכולם:

ובזכות התורה שמ"ש ואת כל אלה ידי עשתה וכן מ"ש כאן אלה תולדות בזכות התורה אלה החוקים וגו' עיין שמ"ר פר' מ"ח סוף סי' ב':

פסקה ג

אמר ר' אבהו. שמ"ר פר' א' סימן ב' וש"נ. ובמ"ר פר' ג' סי' י':

פסקה ד

ר"י ור' נחמיה. והובא כאן לפי דברי ר"נ. וסובר ר"י שמ"ש ויכולו השמים והארץ וכל צבאם אין פירושו שכלו כולם בזמן אחד שהרי שמים וארץ נבראו ביום ראשון. ואז כלו. וכן רקיע בשני וכלו. וכן כניסת המים ודשאים וג"ע כלו בשלישי וכן כולם ופליג על מ"ש לעיל סוף פר' יו"ד. אלא שביום ו' כלה בריאה אחרונה. וא"כ כלה אז ונגמר הכל. ור' נחמיה סובר שנבראו ביום א' כל הנבראים. ודורש פסוק זה אלה תולדות השמים והארץ שזה כולל כל הנבראים והיו בהבראם בשעה שנבראו שמים וארץ. אז הוציאו תולדותיהם יחד:

אמר ליה והא כתיב ויהי. הרי שנברא כל בריאה ביומו. והשיב שהוצאתם מן הכח אל הפועל היה כל אחד ביומו. שבו ביום שנבראו שמים וארץ בו ביום הוציאו תולדותיהם. בדרך צמיחה. והדמיון כאילן של תאנה שהוא צומח כל פירותיו יחד. אך גמר הפרי נעשה מעט מעט. וכמ"ש במס' פאה פ"א מ"ד ועיין לקמן ריש פר' מ"ו:

ותוצא הארץ. בצווי כתיב תדשא הארץ. ובמעשה כתיב ותוצא הארץ. ודורש שזהו כוונת תדשא לא דבר חדש אלא בדרך הוצאה לבד דבר שכבר היה בידה והראיה ממ"ש בהבראם כפשוטו כנ"ל. ור"י סובר בהבראם בה' בראם כדלעיל סימן ב':

פסקה ה

כי ששת ימים. עשה ה' את השמים ואת הארץ את הים ואת כל אשר בם. ופסוק זה שמות כ' הרי שגם הים הוא עיקר העולם. ועיין כל זה בירושלמי חגיגה פרק ב' סוף הלכה א'. וא"כ הרי כמו שיש תולדות לשמים וארץ. כך יש תולדות לים. ואעפ"י שכאן לא כתב תולדות אצל הים. שהרי הוקשו בפסוק כי ששת ימים עשה ה'. ודרשה זו עפ"י מדה י"ז וע"פ היקש כנ"ל:

הארץ בראשון כב"ה. לעיל סוף פר' א' וש"נ:

וג"ע. עיין לעיל פר' י"א סימן ט' וש"נ ומבואר. ובפר"א פרק ג' איתא שג"ע נברא קודם לעולם:

חמה ולבנה ומזלות. כמ"ש את המאור הגדול וכו' ואת המאור הקטן וכו'. ואת הכוכבים וכו'. והכוכבים היינו מזלות:

מים בשלישי. הנה המים נבראו בראשון כמ"ש ורוח אלהים מרחפת על פני המים. אלא שהכוונה על הים. שבשלישי אמר יקוו המים מתחת השמים אל מקום אחד ונעשה הים כמ"ש לעיל פר' ה' סימן ב':

עופות ודגים ולויתן. כי גם עופות יש בהם חלק מים כמ"ש חז"ל עופות מן הרקק נבראו. ולויתן כמ"ש ויברא אלהים את התנינם הגדולים. וכמ"ש לעיל פר' ז' סימן ד'. ועכ"ז אמר אלה תולדות השמים והארץ. וה"ה לים שהוקש לשמים וארץ כנ"ל:

שני דברים הן עיקר ברייתו. והים בכלל הארץ הוא:

ונגמרה מלאכתו ברביעי. והם התולדות הכתובים. וכמ"ש בירושלמי. והוציאו תולדות ברביעי:

שמים בראשון. כמ"ש לעיל סוף פר' א':

ותוצא הארץ עיקר ברייתה. כי הארץ בעצמה גוף דומם. ועיקר חיותה וצורתה הוא כח הצמיחה שלה. ואח"כ החי כמ"ש תוצא הארץ נפש חיה ואח"כ המדבר הוא האדם. שנברא מן האדמה:

ואדם עליה בראתי. וכי לא נברא עליה אלא אדם אלא שפירושו שזהו גמר מלאכתה וצורתה האמיתי ואז נגמרה:

פסקה ו

בר מן תרין. עיין במ"ר פר' י"ד סימן י"ב באריכות:

כנגד ו' דברים. במ"ר פר' י"ג סימן ב' כל הענין. תנחומא כאן:

משנה פניו. איוב י"ד כמ"ש לעיל פר' י"א בסי' ב' ושם פירשתי ועי' לקמן פר' כ"א סימן ד'. ופירושו כששלחו. כמ"ש וישלחהו ה' מג"ע. עפ"י גז"ש אז שינה פניו:

כי עפר אתה. ואל עפר תשוב:

ויתהבא האדם ואשתו. בתוך עץ הגן. ואיך יכול להתחבא שם והרי היתה קומתו עד לשמים כמ"ש לעיל ריש פר' ח'. אלא שנתקצר ונעשה של מאה אמה. דבר זה פירשתי בס"ד לקמן פר' י"ט סי' ח' באריכות עפ"י המדות:

בעבורך. ותבואה נקרא עבור כמ"ש ויאכלו מעבור הארץ. בעבור האדמה חתה. ועבור כולל פירות הארץ. הדגן וכן ותבואת הכרם:

מאורות. לעיל פר' י"א סימן ב' כל הענין. עד מפני ששבת אותו יום וש"נ ומבואר. וכולל מאורות השמים ומאור פניו:

ולמה גנזו. לאיזה צורך גנזו ומי השתמש בו. ולמה לא בטלו:

על מלאתו. כמ"ש ר"ה דף י"א חולין ס'. לדעתן נבראו בצביונם נבראו בקומתן נבראו. ועשו פירות בני יומן. כמ"ש לעיל פר' יו"ד סוף סימן ד' וש"נ. ועיין לקמן פר' י"ד ריש סי' ז'. על מלאתו נברא:

בן פרץ. מלך המשיח שבא מפרץ. ועיין שמ"ר פר' ט"ו סי' כ"א וצ"ע ועיין במ"ר פר' י"ג סימן י"ב כל הענין:

שיחזרו ואלו הן וכו'. עיין לעיל פר' י' סוף סימן ד'. ולקמן פר' כ' סימן ה'. ופר' צ"ה סימן א':

השמש בגבורתו. כמ"ש לעיל פרשה ו' סימן ו'. מוציא חמה מנרתיקה כו'. צדיקים מתרפאים בה. שנאמר וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה:

אין עץ אלא תורה. פר"א ריש פרק י"ב. ויק"ר פר' ל"ה סימן ו' ודורש מדה ט"ו. דסותר רישא לסיפא. תחלה אמר כימי העץ שיאריך ימים כעץ. ואח"כ אמר מעשה ידיהם יבלו בחירי. היינו שאם יבנו בית יחיו יותר מהבית. ואם יטעו אילן יחיו יותר מן האילן. וגם מה טעם לתלות הימים בעץ. והכריע עפ"י גז"ש שהעץ היינו תורה. וכפי הזכות בתורה כך יהיו ימיו:

תנא ר' חייא. תורת כהנים ריש בחקותי. על פסוק זה. הובא ילקוט שם:

בקומה זקופה. כי הירא מבני אדם קומתו כפופה. ואינו יכול להרים ראשו:

מאה אמה כאדם. עיין סנהדרין דף ק' בבא בתרא דף ע"ה. וצ"ל ר' יהודה. ועיין פירושו לקמן פר' י"ט סימן ח' בדרך נפלא:

מאתים אמה. דורש קוממיות ב' קומות. שהיל"ל בקומה. ובמ"ר פר' י"ב סימן י"ב שם הגירסא קומה של מיו"ת פי' קומה של ב' מאות:

ג' מאות אמה. דורש קומה מיות קומה כנ"ל כאדה"ר והיינו מאה אמה. מיות. ב' מאות. הרי ג' מאות. מדלא קאמר בקומה:

ר' ברכיה בשם ר"ד. כמ"ש במדרש תהלים. וכמה ימות המשיח ר' ברכיה אומר שש מאות שנה. שנאמר כימי העץ ימי עמי וגמירא דהאי סדנא עביד בארעא שית מאה שנין. דמאחר שאמר כימי העץ ולא פירש איזה עץ ולא בא לסתום אלא לפרש בוודאי הכוונה על עץ שמאריך יותר מכל עץ והיינו סדן השקמה. ומ"ש ואולך אתכם קוממיות היינו לעתיד. והגאולה דומה ללידה וכמ"ש יתנם עד עת יולדה ילדה. וכמ"ש היולד גוי פעם אחת כי חלה גם ילדה ציון את בניה:

באמה גרומה. פי' בערוך באמה ותוספות וכמ"ש היה שוקל עין בעין נותן לו את גרומיו. הכרעותיו. היינו מעט יותר. וכן כאן שהוולד יצא ביותר מאמה בט' חדשים שהוא בבטן אמו וכפי חשבון זה יגיעו לשנה לערך אמה ומחצה ולשש מאות שנה ט' מאות אמה. ועדיין לא נשלם ביאורו. מאין לו לחשוב אמה ומחצה לכל שנה. מה שאין עתה כן וצ"ע:

הגפן תתן פריה. כמ"ש תורת כהנים שם על פסוק ועץ השדה יתן פריו לא כדרך שעושה עכשיו. אלא כדרך שעשתה בימי אדם. עושה פירות בן יומו. ת"ל זכר עשה לנפלאותיו. ואומר עץ פרי עושה פרי למינו. ביום שנוטע בו ביום עושה פירות. ומ"ש זכר עשה לנפלאותיו. יתכן שהכוונה על דרך דאיתא נפיק אחוי ליה תרנגולת שיולדת בכל יום. והניח לנו דבר זה לזכרון וכמ"ש פר' יו"ד סוף סימן ד' ע"ש. ועיין ירושלמי תענית פרק א' סוף הלכה ב':

והיה אור הלבנה כאור החמה. ואור החמה יהיה שבעתים כאור שבעת הימים. ביום חבוש ה' שבר עמו ומחץ מכתו ירפא. וע"כ כתוב תולדות מלא שעתיד לחזור כל הששה דברים שחסרו:

פסקה ז

לכל יש תולדות. הוא ד"א אלה תולדות השמים והארץ שכל הבריאה נאמר בהם תולדות בכלל ובפרט. שהם עצמם נולדו ומולידים אחרים ובתולדות השמים והארץ הכל בכלל. ומה שפרט הרים שהרים בריה בפני עצמה כמ"ש לעיל פר' ג' סימן ח' מהפסוקים ע"ש. וכן הטל תולדות האויר. וגם זה אינו בכלל שמים וארץ כי הרוח בריה בפני עצמה.

שנברא ביום ראשון כמ"ש פר' זו סימן ט'. וכן המטר תולדות המים שנבראו ביום ראשון כנ"ל וכן כוונת המדרש על הפסוקים הסמוכים שם מבטן מי יצא הקרח וכפור שמים מי ילדו:

מרגליות של טל. וזהו אגלי טל מלשון עיגול:

כל מי שיש לו תולדות. דורש אלה תולדות השמים והארץ בהבראם שמאחר שיש להם תולדות זה ראיה שנבראו ויש להם בורא. כי הבורא אילו מוליד ולא מתחבר עם הברואים כלל כי אינו גוף ולא ישיגוהו משיגי גוף וזהו מ"ש כלפי מעלה הדבר אמור כי כל הנבראים אף שהם סיבה לענינים אחרים הם אחוזים וקשורים זה בזה. ופועלים ומתפעלים זה מזה רק הבורא ית"ש הוא סיבת הכל סובב את הכל ומלא את כל ונבדל מהכל:

פסקה ח

כל מה שאתה רואה. פי' ד"א אלה תולדות השמים והארץ. אלה משמע מראה באצבע עליהם. כל מה שאנו רואים בעולם כמ"ש ריש הפר'. המה תולדות השמים והארץ בשוה. ודומין זה לזה תולדות הארץ לתולדות השמים ולא רבין ולא מכריעים זה על זה:

שנאמר בראשית ברא אלהים. מלשון רש"י במדרש משמע. דכאן היה גירסתו גדול השלום שכשברא הקב"ה את עולמו עשה שלום בין עליונים ותחתונים. ביום הראשון ברא מן שניהם שנאמר בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ בשני ברא מן העליונים וכו' וכמו כן כתוב בויקרא ולא כתב באיזה מקום. אך כוונת רש"י ז"ל להגיה כאן כמו שגורס בויק"ר בסוף פר' ט'. אמר ר' שמעון בן חלפתא גדול השלום. שכשברא הקב"ה את עולמו. עשה שלום בין העליונים והתחתונים הה"ד בראשית ברא וכו'. כל המאמר כמו כאן. והגהה יקרה היא מאוד. ולא זכיתי לה עד שראיתי בדברי מאור עינינו רש"י ז"ל. וכמ"ש כאן בסוף הסימן:

עכשיו העליונים רבים. ומכריע לצד עליונים. ובזה יתיפה ויתחזק כח העליונים ויחלש כח התחתונים. בראותם שאין ידו עמהם. וכן בהיפך. ויטיל קנאה במעשה בראשית:

מן האדמה. מיותר הוא ובא לדרוש מדה ט' מדרך קצרה מאחר שאמר עפר מן האדמה. כאומר מן התחתונים. א"כ מ"ש ויפח באפיו נשמת חיים. אינו מן האדמה אלא מן השמים. מן העליונים. וכאלו כתוב מן העליונים. והרי הוא בכח הכתוב. אלא שקצר:

אמר רשב"ל. מביא ראיה שאפילו העליונים צריכים שלום:

המשל זה גבריאל. עיין במ"ר פר' י"ב סימן ח' ד"ר פר' ה' סימן י"ב. שי"ר פסוק צאינה וראינה בהיפוך. ועיין ד"ר שם מה שכתבתי בראיות ברורות:

פסקה ט

בהבראם באברהם. דהיל"ל כאשר בראם או בבראם. בהבראם משמע בהתפעל. כאלו חלילה מעצמם נבראו. גם הוא מיותר. ע"כ דורש אל תיקרי בהבראם אלא באברהם. עפ"י מדה כ'. ועפ"י גימטריא. אופן ב' תמורת אותיות ולשון המדרש תהלים ק"ד הן הן אותיות של אברהם. ועיין לקמן פר' מ"ח סימן ח'. פתח האהל:

כל האונקים. פי' במ"ע כובד גדול ועצום:

בשביל מה. פי' בשביל מה ברא ה'. כל מה שמבואר בפסוק זה. בשביל מה שכתוב בפסוק השני הסמוך לו. אתה הוא ה' האלהים אשר בחרת באברם ושמת שמו אברהם וגו'. ובזה מרומז היאך ה' הוא אלהים לבדו בשמים ובארץ על שבחר באברהם שהמליכו על השמים והארץ וכל צבאם. ובשבילו בראם:

בהרים הגבוהים היעלים. פירוש אל תתמה שבעבור אברהם נברא כל העולם. וכן מצאתי הלשון שם במדרש תהלים אמר ר' יודן ואם תמה אתה על זה ראה מה כתיב הרים הגבוהים ליעלים וכו':

מה יעלה זו תיישה. בערוך ערך הר הגירסא תשה פי' שהיא חלושה:

רוח תזזית. במ"ר פר' י"ט סימן ח':

והיא שומעת קולה. בערוך הגירסא והחיה שומעת קולה:

הדין טפזא. פי' שתרגום שפן טפזא:

שקפא. שן סלע. שעושה הסלע למגן לו:

ומה בשביל דבר טמא. השפן דבר טמא הוא כמ"ש בפר' שמיני בחיות טמאות. את השפן ואת הארנבת:

פסקה י

בה' בראם. כדלעיל ריש סימן ב':

כל האותיות. אפילו אלף מחובר ללמ"ד פ"א. וכן כל אותיות הגרון עכ"פ מחוברים לשאר אותיות שתופס שאר מוצאות חי"ת עי"ן רק הה' אינו תופס בהברתו שום מוצא אחר ומ"ש הלשון לאו דווקא אלא כל מוצאות הפה:

כך לא בעמל. לעיל פר' זו סימן ב' וש"נ:

ר' יודן נשיאה. כל מאמר זה בירושלמי חגיגה פרק ב' סוף הלכה א'. מדרש תהלים מזמור ק"ד. וילקוט תהלים ס"ח. ובכל מקומות אלו המאמר כמו כאן. רק במקום שגורס כאן על בית גורס שם על באיי. וכתב הערוך ערך ביאה. ענין זעקה על עוות הדין. והמ"ע כתב שם בל"י ביא עול. ועוות דין. ובוי"א בל"י ענין זעקה ועיין לקמן פר' צ"ב סוף סי'

א'. תיסרנו יה כזה שהוא נידון לפני הדיין צועק ומצטער ואומר יה יה די שחז"ל דורשים שם יה שהוא מורה על הדין ועל הצעקה של יסורים עפ"י מדת ממעל בל"י:

ביה שמו. הב' מיותר ושיהל"ל יה שמו ועוד למה הזכיר דווקא שם זה. וגירסת המדרש תהלים קי"ד ביה שמו. אתמהא אל תהי קורא אלא ביא שלו:

אלא כי ביה ה' וכו'. כאן חסר שהרי התחיל בפסוק ביה שמו. אלא כמ"ש במדרש תהלים שם. אלא אמר ליה מה הוא ביה שמו בשני אותיות האלו ברא הקב"ה שני עולמים שנאמר כי ביה ה' צור עולמים. ופירושו שמ"ש ביה שמו. כאלו אמר בשמו יה. וגורעין ומוסיפין ודורשין וכאן קיצר ולא פירש מה עשה בשמו יה. ומפורש במקום אחר. כי ביה ה' צור עולמים. וכן כאן סולו לרוכב בערבות כי בשמו יה ברא הכל. וישעיה בא לפרש הפסוק שבתהלים. ועיין מנחות דף כ"ט ילקוט ישעיה כ"ו באופן אחר דרשא זו. והשלמת דרשה זו. ממ"ש כאן בהבראם בה' בראם היינו העוה"ז. וא"כ העוה"ב נברא ביו"ד. וסידור הדרשה. סולו לרוכב בערבות ביה שמו. כי ביה ה' צור עולמים. אלה תולדות השמים והארץ בהבראם ע"פ מדה י"ז כנ"ל:

מה ה' זה סתום. שהוא רמז לעוה"ז. שכל הפתחים שיוצאין בו הוא למטה. היינו לשאול וקבר שהוא למטה:

והעוקץ שלו. התג שעל הה'. והחלון שמן הצד. היינו הרגל של הה' שאינו מחובר לגג של הה'. רמז לבעלי תשובה שצריכין לדחוק עצמן ולכנוס בפתח הקטן מתוך צער ויסורין. כמ"ש בצר לך וגו' ושבת עד ה' אלהיך:

בלא עמל ובלא יגיעה. דורש בהבראם כאלו נבראו מעצמם. פי' בלא עמל ובלא יגיעה. ובלא ידים וכל מלאכה. וכמ"ש ריש שי"ר והבית בהבנותו מעצמו נבנה. והכוונה שאינו נראה לעין איך נבנה. וכן כאן איך ברא:

שנזף בעבדו ועמד לו תמיה. פי' שבדברו נברא והיו רופפים ובגערתו נתחזקו וזהו ויתמהו מגערתו. וכמ"ש לעיל סוף פרשה ד'. ושם נתבאר:

פסקה יא

ר"א אומר. מדרש קהלת פסוק הכל הולך אל מקום אחד דף צ"ג. ילקוט ישעיה נ"ה והוא ד"א על פסוק אלה תולדות:

כל מה שיש בשמים. חמה ולבנה ומזלות בריאתן מן השמים. וכל בריאות שבארץ בריאתו מן הארץ. ומביא ראיה ממ"ש הללו את ה' מן השמים ואח"כ אמר הללוהו במרומים. והיל"ל הללו את ה' בשמים. ומ"ש מן השמים פי' עפ"י מדה ט' הברואים שנבראו מן השמים. וזהו כלל ואח"כ אמר הפרט. הללוהו במרומים. הללוהו כל מלאכיו

וגו' עד יהללו את שם ה'. הרי שיחד כל ברואי שמים לבדם. ואח"כ אמר הללו את ה' מן הארץ. ג"כ פי' ע"פ מדה ט'. ברואים שנבראו מן הארץ. וזהו הכלל ואח"כ אמר הפרט תנינים וכל תהומות וגו':

כי לשלג יאמר הוא ארץ. שאומר לשלג שיהיה בארץ. מה שלג אעפ"י שצווה שיהיה בארץ אין ברייתו אלא מן השמים כמ"ש כי כאשר ירד הגשם והשלג מן השמים. כך הוא במדרש קהלת שם וכאן חסר זה. וכן משמע בילקוט ישעיה צ"ה. שהרי הביא דרשה זו על פסוק זה כי כאשר ירד הגשם והשלג מן השמים. והיינו שנברא מן השמים. וכאן במזמור חושב שלג בין נבראי ארץ תנינים וכל תהומות אש וברד שלג וקיטור וכו' ועפ"י בנין אב לומד כולם משלג מדה ח'. מה שלג שהוא בארץ ואינו מנבראי ארץ. אלא הוויתו בארץ. כמ"ש כי לשלג יאמר הוא ארץ וברייתו מן השמים כמ"ש כי כאשר ירד הגשם והשלג מן השמים. כך כל מה שחושב אין זה אלא שהוויתן בארץ אבל ברייתם מן השמים. גם יתכן שדורש מדה כ"ה דבר שהיה בכלל שהשלג היה בכלל. הללו את ה' מן הארץ. וחושב שלג ג"כ ויצא מן הכלל בפסוק כי לשלג יאמר הוא ארץ. שהוויתו בארץ וברייתו בשמים. כמ"ש כי כאשר ירד הגשם והשלג מן השמים ללמד. לא ללמד על עצמו יצא. אלא ללמד על הכלל כולו יצא. שכל מה שבארץ הוויתן בארץ. וברייתן מן השמים:

מה גשם וכו' אין ברייתו אלא מן הארץ. כאן חסר. וצ"ל מה טעם ואד יעלה מן הארץ והשקה את כל פני האדמה. והיינו הגשם שבאד הרי שהגשם מן האד שבארץ. וצ"ע איך מדמה כל מה שבמזמור לגשם. שהרי הגשם אינו כתוב כאן. וי"ל אעפ"י שאינו חושבו בפרטים הרי הוא נכלל בהכלל. כמ"ש הללו את ה' מן הארץ. והגשם ג"כ מן הארץ. כמ"ש ואד יעלה מן הארץ וכו' עפ"י מדת גז"ש גם יתכן שהרי הגשם הושווה לשלג בפסוק כי כאשר ירד הגשם והשלג מן השמים. וכאן חושב שלג. ועפ"י גז"ש. מה שם גשם עמו אף כאן גשם עמו. א"כ הרי יש כאן גשם במזמור ויליף הכל מגשם. מה גשם ירידתו מן השמים וברייתו מן הארץ כך ילפי כולם מגשם בבנין אב. ויותר נראה דיליף ע"פ מדה כ"ה. דבר שהיה בכלל. שהגשם היה בכלל מן הארץ וכנ"ל. ממ"ש ואד יעלה מן הארץ. ויצא מן הכלל במ"ש כי כאשר ירד הגשם והשלג מן השמים. ללמד. לא ללמד על עצמו יצא אלא ללמד על הכלל כולו יצא. כך כל מה שירד מן השמים ברייתו מן הארץ. והיינו אש וברד שלג וכפור. וכדומה. ואין בכלל זה השמים והעניונים שלא יתכן אלא ללמוד דברים שדומין לדבר שיצא מן הכלל. שירד מן השמים לארץ. ואין צבא השמים שמש וירח בכלל זה. שאינם יורדין לארץ. וכן משמע מדברי רב נחמן:

הכל היה מן העפר. אפילו דברים שבשמים כנ"ל:

פסקה יב

ר"י ור"ל. ד"א אלה תולדות השמים והארץ בהבראם:

בריה אחת. ר' יוחנן סובר כרשב"י לעיל סוף פר' א' מפסוק קורא אני אליהם יעמדו יחדיו. וזהו תולדות השמים והארץ בהבראם. משמע שהבראם ביחד:

קורות. לבנין הספינה עצמה לכותלים והקרקע. והארזים לנס ולתורן:

הוגנים. פי' הערוך ערך הגן. והוא מ"ש במשנה ב"ב דף ע"ב. מכר את הספינה מכר את התורן ואת הנס. ואת ההיגין. ס"א עגינין. והם הברזלים הגדולים שממשיכים בים בחבלים. וכן פי' רש"י. והם הנקראים בלע"ז אנקערס. שמעמידים את הספינה:

מעמיד עליה נווטים. ופי' במ"ע בלשון יווני ורומי מלח וספן:

ונוטיהם. פשטא דקרא שהוא בורא שמים ונוטה אותם וכמ"ש נוטה שמים כיריעה. אלא שא"כ היל"ל בורא ונוטה שמים. ועוד שאינו דומה לסיפא דקרא רוקע הארץ וצאצאיה. ע"כ דורש ונוטיהם כתיב פי' שכתוב ונוטיהם מלא בוא"ו ואנו דורשים עפ"י מדת ממעל בלשון יוני ורומי ונווטיהם. הם מנהיגי הספינה וכן כאן ברא שמים. וברא המלאכים. מנהיגי השמים. ודומה למ"ש רוקע הארץ וצאצאיה. ולפ"ז דרשת ר"ל אין לה שייכות לכאן. ואינו מענין דרשת ר' יוחנן שבא לרבות הנווטים ממ"ש ונוטיהם. אך נראה שר"י דורש מפסוק קורא אני עליהם יעמדו יחדיו כרשב"י. ור"ל דורש מפסוק בורא השמים ונוטיהם. רוקע הארץ וצאצאיה. הרי שבפסוק זה מבואר שאינם בריאה אחת. אלא תחלה ברא שמים ואח"כ ברא ארץ. ואגב שהביא הפסוק דורש אות וא"ו ונוטיהם. אך עיקר הדרשה מפשטא דקרא וכמ"ש בית שמאי לעיל סוף פר' א'. ולר"ל בהבראם דורש כמ"ש בסוף סימן י"ג הסמוך. ויותר נראה דלר"ל מ"ש בהבראם. הכוונה על הנווטים. וכמ"ש בורא השמים ונוטיהם:

פסקה יג

ר' יצחק ורשב"ל. ד"א אלה תולדות וכו' בהבראם. בירושלמי ריש ברכות ר' יוחנן ורשב"ל. ובילקוט כאן כמו כאן במדרש:

בונה אוהל ומותח אוהל. שיש ב' מיני אהלים. א' שהכותלים של בנין. והגג של יריעות פרושים. כמו האוה"מ והמשכן. והב' כמו שאנו עושין שהאהל כולו של יריעות. ודרך האהל שמותחין אותו בדוחק שיהיה מתוח היטב שלא יהיה בו קמטים. וזהו אננקו. ופי' בדוחק כמ"ש בשמ"ר פר' ה' סימן א' דהוות אחי באננקי. פי' בדוחק וצרה. וכן כאן שמותח ודוחקו שיהיה מתוח היטב ואעפ"כ ע"י שהות זמן הוא רפה מעצמו:

ברם הכא תרקיע עמו לשחקים. גירסא זו אין לה משמעות לפי הענין. ואולי מפרש תרקיע מלשון רוקע הארץ. ופי' שפורס ורוקע השמים כיריעה. אך בירושלמי שם הגירסא ברם הכא וימתחם כאהל לשבת. וכתיב חזקים כראי מוצקים. ע"ש עוד מאמר כדומה לזה:

מוצק כלים אננקי. פי' כשמוצק כלים הוא דוחק אותם ושופם היטב שיהיו יפים. ובהירים ומאירים:

תרקיע עמו לשחקים. דורש תרקיע מלשון תרקיא בלע"ז שפירושו מראה. ע"פ מדת ממעל וכל שעה הם נראים כשעת יציקתן ומ"ש תרקיע פי' בערוך בערך בוליס שפי' מראה. ולפי מ"ש כאן צ"ע. איך דורש ר' עזריה על ריש לקיש. אך בירושלמי שם הגירסא ויכולו השמים והארץ וכל צבאם ויכל אלהים ביום השביעי וישבות ביום השביעי. ויברך אלהים את יום השביעי מה כתיב בתריה. אלה תולדות השמים והארץ. ביום עשות. הרי שכתב כאן ד' פעמים יום. שמרבה זמנים הרבה. והיינו ד' מיני זמנים. יום. שבת. חודש. שנה. וכתיב אלה תולדות השמים והארץ בהבראם. כאלו עתה נבראו. ושבת נקרא יום. והחודש נקרא יום ושנה נקרא ימים. ע"כ מרבה כל אלו. ייתכן שדורש ביום עשות מלשון ברזל עשות. ביחזקאל כ"ז י"ט. ופירושו מצהיר ומזהיר:

פסקה יד

מחשבה בלילה. מדכתיב ביום עשות שהמעשה ביום אבל המחשבה בלילה איך לעשות ביום:

מחשבה ומעשה ביום. דורש עשות שהיל"ל ביום עשה. אלא שפירושו עפ"י מדת ממעל מלשון יתעשת האלהים. עשתות שאנן. אבדו עשתונותיו. הרי שמרומז בו המחשבה ג"כ. ורשב"י דורש ג"כ עשות מלשון מחשבה. ויום כולל גם לילה. היינו מעל"ע. והמעשה נעשה כרגע בסוף היום כמ"ש לעיל סוף סימן יו"ד וש"נ:

פסקה טו

הם מקריסין. הערוך הביאו בערך קרס. ולא פירשו. והמ"ע הביא פסוק אם בשרי נחושה. ומתורגם קריס כנחושה. מלשון נקרש הדם ונתקלקל. ועיין ד"ר פר' ג' סימן ב' ובמש"ש. והדין נמשל לאש. וזה חמין כמ"ש תשלח חרונך יאכלמו כקש. עלה עשן באפו ואש מפיו תאכל:

הוו חטאוי סגיאין. והרשעים יקלקלו העולם. ויתמידו תמיד בטובה ורחמים ולא יענשו על החטא. ומדת הדין לענוש אף על חטא קל. ועיין לקמן פר' כ"א סימן ז':

פסקה טז

ארץ ושמים. הקדים ארץ לשמים על שעשתה צביונו תחלה קודם השמים שתולדות השמים חמה ולבנה ומזלות היו ברביעי ותולדות הארץ הקואת המים ודשאים ואילנות בשלישי. ועיין מ"ש לעיל פרשה ה' סימן ח' ארץ שרצתה לעשות רצון קונה. ודרשה זו לב"ש או לרשב"י לעיל סוף פר' א'. ולא לבית הילל שסוברים שארץ נבראת תחלה. והביא ראיה מפסוק זה שמקדים ארץ לשמים. ואין ראיה לדרשה זו:

פרק יג

פסקה א

וכל שיח השדה וכו' הכא את אמר. וכן הגירסא בילקוט כאן ורש"י כתב גירסא אחרת וטובים השנים והכל אחר הרוב כאן ובילקוט. צ"ע מאי קשה ליה שהרי מבואר שקודם שהשקה האדמה וקודם שהיה אדם לא הצמיח. ואחר שהיה אדם והשקה האדמה הצמיח. אך דברי חז"ל כדרבונות. אמריהם מעטים וכוונותיהם רבים ועמוקים. ומאמר זה בנוי על מ"ש לעיל פר' י"א סימן ט' וש"נ שג"ע נברא בשלישי. ופסוק ויטע ה' אלהים גן בעדן. ופסוק ויצמח ה' אלהים מקומם ביום ג' שאז נבראו אילנות ודשאים וג"ע וזה עפ"י מדה ל"ב א"כ כבר ביום ג' כתוב שהצמיח האילנות ואיך אמר כאן וכל שיח השדה טרם יהיה בארץ. וכל עשב השדה טרם יצמח. והלא כבר צמחו ביום ג'. וזהו שאמר הכא את אמר וכל שיח וכו'. הם האילנות כדלקמן ריש סימן ב'. והלא כבר נאמר ויטע וכו' וכן כאן נאמר וכל עשב השדה טרם יצמח. והלא כבר נאמר ויצמח ה' אלהים. וזהו שאמר ולהלן את אמר. והם ב' כתובים מכחישים. מדה ט"ו עפ"י מדה ל"ב. וע"ז השיב להלן לג"ע. פי' ביום ג' נבראו כל הדשאים והעשב והאילנות וגם הג"ע. אלא שהאילנות של ג"ע צמחו ונתגדלו וכמ"ש לקמן ריש פר' ט"ו בהדיא. ור"ח כאן לשיטתו שם. אך שאר דשאים ואילנות לא צמחו. עד אחר שנברא אדם בששי וירד המטר. אלא עמדו על פתח הקרקע. ולא יצאו לחוץ:

תני ר' חייא. דעתו שמ"ש וכל עשב השדה טרם יצמח כי לא המטיר. הרי שלא יתכן להצמיח עד אחר המטר. הרי מ"ש ויצמח היתה ע"כ אחר המטר. ודעתו שירד בג"ע מטר קודם הצמיחה. גם יתכן שסובר שפסוק ויטע. מקומו ביום ג'. אך פסוק ויצמח אין מקומו שם. אלא כאן כמ"ש ואדם אין הרי שלא צמחו עד אחר בריאת האדם:

פסקה ב

כל האילנות. ממ"ש אחריו וכל עשב השדה. הרי שמ"ש וכל שיח אינו עשב. ודרש שהאילנות נקראו שיח. ע"ש שמשיחים אלו עם אלו. שהרוח משיב עליהם. והקול נשמע כמשיחים אלו עם אלו. ועם הבריות. וכמ"ש לקמן פר' נ"ג סימן י"ג. תחת אחד השיחים. וגם מודיעים חכמת הש"י בארץ כשבני אדם מתבוננים בהם:

להנאתם של בריות. לכך האילנות מלאים עלים ופירות להגן על הבריות מפני הרוח שלא יזיקו ב"א. וזהו שיחתן עמהם שמגינים עליהם. וכמעשה שהביא שלאחר הבצירה ניזוק שאז אין פירות ועלים. אך קודם הבצירה מגינים:

כל שיחתם של בריות. דאי כפשוטו היל"ל וכל אילני השדה ע"כ דרש עפ"י מדה ט' כאלו כתוב וכל שיח הבריות על השדה. אם עשתה תבואה אם לא כי חייהם תלוי בהם:

וכל תפילתן. כמ"ש לקמן פר' ס' סימן י"ד. אין שיחה אלא תפלה:

אלא על בית המקדש. ובית המקדש נקרא שדה. כמ"ש לקמן פר' כ"ב סוף סי' ז'. עיין מדרש תהלים מזמור פ"א. ילקוט ישעיה ב'. ומאחר שדורש גז"ש על בית המקדש. א"כ מי הוא המתפלל והמשיח. ע"כ ישראל. וזה עפ"י מדה ט'. וכל שיח ישראל על בית המקדש:

מזכיר שם מלא על עולם מלא. היינו מ"ש ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים. ויותר נכונה גירסת הילקוט. וז"ל הזכיר שם מלא על עולם מלא. וכשם שהזכיר שם מלא על עולם מלא כך מזכיר שם מלא על ירידת גשמים. שעל פסוק שלמעלה אמר הזכיר בעבר. ועל פסוק של כאן אמר מזכיר. וזהו ג"כ כוונת המ"כ ומ"ש שם מלא כדלעיל פר' י"ב סימן ט"ו:

שקולים זה כזה. שאצל ג' דברים אלו כתוב ה' אלהים זה אחר זה סמוכים. ואם אין ארץ אין מטר כי אד יעלה מן הארץ. ואם אין מטר לא תצמח הארץ. ואם אין שניהם אין אדם. פי' לא היה האדם נברא. כמ"ש לקמן ריש פר' י"ד בהדיא. וכן אם אין אדם אין שניהם כדלקמן סימן ח' עיין מש"ש:

פסקה ד

קשה היא גבורות. שע"כ כתוב שם מלא בירידת גשמים כנ"ל עיין מדרש קהלת פסוק כל הנחלים ובריש תענית ומדרש תהלים מזמור קי"ז. ובתענית דף ט' וכאן לא ביאר מנא ליה דהאי קרא עושה גדולות ואין חקר במעשה בראשית משתעי. אך בתענית ט' יליף שם מגז"ש דהאי ואין חקר במעשה בראשית מיירי ע"ש. וכתוב בסיפא דקרא הנותן

מטר. הרי שהוא שקול כמע"ב. וזהו ע"פ מדה כ"ד. דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד על עצמו:

המון מים בשמים. וזה במים עליונים שאינם גשמים ע"כ יליף גז"ש קול קול על גשמים כמ"ש צנוריך שמקלחים משמים לארץ והיינו גשמים. הרי שהגשמים שקולים כנגד כל מע"ב. עפ"י מדה כ"ד הנ"ל:

פסקה ה

שהיא מרצה. שהגשמים מרצים. פי' שאין הגשמים יורדין לארץ אלא כשהש"י ברצון טוב לעולם ע"ז מורה שם הרחמים שצירף לגשמים כמ"ש רצית ה' ארצך. וריצוי הארץ ע"י גשמים. הרי שגשמים נקראו רצון. וכן הקרבנות. וכ"ז ע"י תפלה ותשובה ומעשה טוב. וכשם שהשי"ת מתרצה ע"י הקרבנות כך מתרצה ע"י ירידת גשמים. והפסוקים סמוכים זה לזה. רצית ה' ארצך שבת שבות יעקב אספת כל עברתך השיבות מחרון אפך נשאת עון עמך. וכל זה תלוי במ"ש רצית. היינו גשמים. ועל שהגשמים באים ע"י תשובה ומע"ט. ע"כ חשוב ככל הנ"ל:

פסקה ו

ושקולה כתחיית המתים. ירושלמי ברכות פרק ה'. על משנה מזכירין. תענית דף ז'. ד"ר פר' ז' סימן ו'. שמ"ש בזה כתוב בזה ע"כ הם שקולים שהפלא של ירידת גשמים שקול כפלא של ת"ה שבענין תחיית המתים כתוב היתה עלי יד ה'. ובענין גשמים כתוב פותח את ידך. וכן פתיחה:

ירונו יושבי סלע. תירגם יונתן ישבחון מיתיא כד יפקון מבתי עלמוהי. ובגשמים כתיב פקדת ארץ ותשוקקה רבת תעשרנה. ואח"כ כתוב יתרועעו אף ישירו:

ר' חייא בר אבא אמר גדולה מת"ה. גירסא זו לא יתכן שהרי סובר בריש הסימן ששקולה כת"ה ע"כ בהכרח במקום אחד צריך לשנות שם האמורא. ופירושו שטובתו וחסדו מתפשטת יותר מת"ה:

אחד שאל. בד"ר פר' ז' שם איתא את ר' יוחנן בן זכאי. ובמדרש תהלים קי"ז איתא ריב"ח:

הריעו לה' כל הארץ. כאן דרש מסמוכין ובמדרש תהלים קי"ז דריש לה מפסוק כל גוים אשר עשית יבואו ויכבדו לשמך כי גדול אתה ועושה נפלאות אתה אלהים לבדך. ואין נפלאות אלא גשמים. שנאמר ועושה נפלאות עד אין חקר. הנותן מטר ע"פ האדמה:

בהמה מבקשת תפקידה. פי' כשהקב"ה מברך בגשמים ותבואה. מברך גם ברכה זו של רבוי בהמות. שבעת שהעמקים יעטפו בר בעת הזה לבשו כרים הצאן. ובמדרש תהלים

שם קי"ו יליף מפסוק הקודם. פקדת הארץ ותשוקקה. תן לה תשוקתה רבי אומר תן לה תאוותה כמ"ש ואל אישך תשוקתך:

פסקה ז

להעביד את הבריות להקב"ה. הוקשה לו מ"ש ואדם אין לעבוד את האדמה שהעבודה אינה שייכת אלא העבד לאדון והאדם לאלהים. ועוד איך תלה טעם שעל שאין אדם לעבוד את האדמה על כן אין המטר יורד. ועוד דמשמע דעיקר בריאת האדם לעבוד האדמה. ע"כ דורש עפ"י מדה כ' אא"ע שיעבוד האדם לאדמה ת"ע על עבודת הקב"ה. שכתוב בו כמה פעמים ולעבדו בכל לבבכם. וממ"ש את האדמה. דורש עפ"י מדה ט' אנשי האדמה. וא"כ מה שכתוב ואדם אין לעבוד את אנשי האדמה על כרחך פירושו אל תיקרי לעבוד אלא להעביד ע"פ מדת ממעל שהצדיקים ע"י תפלתם מורידים הגשמיס ומקדשים שם שמים בעולם ועי"ז עושים הבריות תשובה ודבקים להקב"ה. ועובדים אותו. וכשאין צדיקים כאלו בעולם אז אין מי שיוריד הגשמים. ואם אינו ענין לאדם הראשון בעת בריאתו שלא היו אז ברואים. ת"ע לדורות אחריו בעת שהיו צדיקים ובריות:

זכה הוא עמל בתורה. דורש ואדם אין לעבוד את האדמה ע"פ מדה ט' שאם אינו עושה האדם כפי מעלתו בעסק התורה ועבודת הש"י. אז יעבוד את האדמה כפשוטו לחרשה ולזרעה. ומי שאינו זוכה לעבודת הש"י בתורה הוא מיוחד לעבודת האדמה. ועיין ויק"ר ריש פר' כ"ח וש"נ ומבואר. וכאילו כתוב ואדם אין לעבוד את הש"י אז יעבוד את האדמה:

פסקה ח

אלמלא אדם. כמ"ש לעיל סימן ג':

להמטיר על ארץ לא איש. וסיפא דקרא מדבר לא אדם בו להשביע שואה ומשואה להצמיח מוצא דשא וכל זה דרך תמיה וכי ראוי להוריד הגשם במקום מדבר ושממה אין אדם בו. וכמ"ש במסכת ר"ה לא זכו מורידם ביערים ובמדברות כי עיקר הגשמים במקום אדם כמ"ש כאן כי לא המטיר ואדם אין:

פסקה ט

כל הנחלים. כל מאמר זה עד כיצד היתה הארץ שותה אין לו חיבור כאן. ומקומו לקמן סוף סימן יו"ד. וכאשר הוא מסודר יפה בקהלת רבה פסוק כל הנחלים ע"ש. וצריך להפוך הגירסא:

שאין המים מהלכים. פי' שאין הרוח יכול להוליך שם הספינה:

מי אוסינוס מה הינון. במדרש קהלת מפורש ששאל אותם על הפסוק כל הנחלים הולכים אל הים והים איננו מלא אפשר כן. ועל זה השיבו לו שפירוש הפסוק שהם שואבים. ובולעים הרבה מן המים:

על דעתיה דר"א. דס"ל לקמן סימן יו"ד. שהעבים ממי אוקינוס שואבים. ולכך איננו מלא. ודרש שבים שואבים עפ"י מדת ממעל. ולדעת ר' יהושע שאין העבים שואבים ומ"ש שבים כפשוטו שמתחת לארץ במחילות הולכים המים בחזרה אל הנחלים וכמו שכתבתי שכל זה שייך לקמן סוף סימן י':

כיצד היתה. מדרש קהלת פסוק כל הנחלים:

דמשקה והדר משקה. דמשקה בשנה זו וחוזר בשנה אחרת. וכן קבריאל וכן תוכיי'. ובמדרש קהלת הגי' כהין תיבה כהדין קבריאל. ושמות של נהרות הם תוכרי' או תיבה קבריאל. אשר היתה פעולתו כמו הנילוס. וכך מתחלה היתה פעולת האד כפעולות הנהרות הנ"ל. וזהו כי לא המטיר ואדם אין. ואז היה אד עולה מן הארץ. אבל אח"כ כשהיה האדם נתרבה המטר ע"פ הארץ:

וחזר בו הקב"ה. לא בעבור שינוי רצון והתנחמות חלילה כי לא אדם הוא להתנחם. אלא תחלה כשהיו בני אדם מועטים בעולם לא היו צריכים למקומות גבוהים. ולא היו בעלי זרוע. והיו מסתפקים במה שהיה משקה. ואח"כ כשנתרבו בני אדם. והלכו בעלי זרוע למקומות הנמוכים. ודחו את החלשים למקומות הגבוהים. אז לתיקון העולם שינה מדתו. והד' דברים מרומזים בפסוק. לשום שפלים למרום. וכך סגנון הפסוק. הנותן מטר על פני ארץ ושולח מים על פני חוצות. לשום שפלים למרום. וקודרים שגבו ישע. מפר מחשבות ערומים. שמ"ש לשום שפלים למרום. היינו להשוות מקומות הנמוכים לגבוהים. ונכלל בזה שישאו עיניהם כלפי מעלה. וזהו שפלים למרום. ומ"ש להדיח טללים רעים. נכלל במ"ש וקודרים שגבו ישע. היינו הטללים שנתקלקלו יושעו ע"י מטר. ומ"ש מפר מחשבות ערומים. היינו בעלי זרוע שגזלו מקומות הנמוכים [וכ"כ ביפ"ת]:

פסקה י

מהיכן הארץ שותה. פי' ששואל מהיכן הוא שותה עתה ולא במע"ב:

ר"א אומר מימי אוקינוס. ר"א סובר כי מ"ש תחלה. כי לא המטיר ואדם אין. ואד יעלה מן האדמה. שהאד הוא המטר. שהאד הוא הענן שואב מאוקינוס. וזהו המטר היורד. ועיין תענית דף ט' ב' ע"ש כל הענין. מדרש תהלים י"ח:

אשר יזלו שחקים. וס"ד כי יגרע נטפי מים. יזוקו מטר לאדו אשר יזלו שחקים. וכ"ה בקה"ר שם. ונוזלים הם המעינות ונחלים הנוזלים והם מתוקים ושחקים היינו בעבים. והם האד העולה מן האוקינוס. ובגמרא מפיק לה ממ"ש חשרת חשכת ע"ש:

למטר השמים תשתה מים. הם המים העליונים. וכאן כתוב ואד יעלה מן הארץ. והם שני כתובים מכחישים. ולזה הכריע מפסוק יזוקו מטר לאדו ומ"ש יזוקו כמו יצוקו מטר שמים לאד. שהעננים מתגברים מן הארץ עד לרקיע לפרש מ"ש ואד יעלה מן הארץ שעולה האד מן הארץ למעלה:

ואין טיפה נוגעת בחברתה. בא לפרש מ"ש ברישא דקרא. כי יגרע נטפי מים. וכמ"ש לקמן בסוף סימן ט"ו. עמש"ש וש"נ. ומביא ראיה ממ"ש חשרת מים עבי שחקים:

פסקה יא

ר"י ורשב"ל. בא לדרוש מ"ש ואד יעלה מן הארץ. מדרש תהלים מזמור קל"ה. כל הענין עד חזון ישעיה ומקצתו במדרש תהלים פסוק חשכת מים. והנה יש כאן שני כתובין מכחישים. כתוב אחד אומר ענני שמיא. הרי שעננים הם מן השמים וכתוב אחד אומר שעננים הן מן הארץ. שנאמר מעלה נשיאים מקצה הארץ. ופליגי בהכרעה. ר' יוחנן סובר שהמטר נתנו במתנה. כמ"ש לעיל פר' ו' סימן ה' מאמר ר' יוחנן. ולשיטתיה אזיל אעפ"י שכל מה שבעולם בערבון נתנו כמ"ש באבות הכל נתון בערבון. החנות פתוחה והחנוני מקיף. אך התורה והמאורות והגשמים נתנו במתנה. והנותן בעין יפה נותן על כן נותן המים עם העבים מלמעלה לסימן טוב לעולם. וע"כ תופש ר' יוחנן עיקר לפסוק ענני שמיא. וריש לקיש אינו סובר שהגשמים מתנה. אלא הלואה וכפשטות לשון המשנה. הכל נתון בערבון וכו' החנוני מקיף. וכמ"ש לוה רשע ולא ישלם. היינו שהכל לוים מהקב"ה. אך מי שעובד אותו ומברכו. הרי משלם לו. והרשע שאינו עובדו הוא אינו משלם. ועל שהכל דרך הלואה. והלואה אינו מלוה בעין יפה ואינו נותן כלי. וזהו הסימן שהוא דרך הלואה. ולא דרך מתנה. ור"י לא אמר אלא בדבר שדדכו להנתן בכלי תמיד. היינו יין בחבית. ע"כ כשנותן נותן הכל. אך חטין אין דרכן להנתן בקופה. וכן לרשב"ל אם ילוה יין ילוה עם הקנקן והחבית. והעיקר בדבריהם שלר"י הוא דרך כיבוד ונתינה ולריש לקיש דרך הלואה. וצ"ע מ"ש לר"י חבית של יין וקנקנה. ובילקוט כאן הגי' לאחד שאמר לחבירו תן לי סאה של חטין היינו בתורת צדקה ובמדרש תהלים קל"ה הגי' כמו כאן הלויני:

פסקה יב

שהוא מעכב פני הקרקע. בילקוט וערוך ורש"י הגירסא פני הרקיע. ובמדרש תהלים וכמה דפוסים במדרש הגי' פני הקרקע. וכן הוא בילקוט תהלים קל"ה:

ענוים אלו לאלו. ובמדרש תהלים שם ובילקוט שם הגירסא עניים אלו לאלו. ודרך אחד ופי' אחד להם. שיש לזה מין זה מן התבואה. ולזה מין אחר. לזה מעות ולזה תבואה. וצריכים להיות נכנעים אלו לאלו. וכן באופן זה מ"ש נשיאים אלו לאלו. שיש לזה שאין לזה. ובאופן זה הוא מתנשא על מי שאין לו:

חזיונות ברקיע. עיין לעיל פרשה ד' סמים ומראה כל המראות:

ומשרה רוה"ק. וכמ"ש לעיל פר' זו סימן ה' שע"י שרצית ה' ארצך בגשם. חושב שם כל הנ"ל. וכן מ"ש עוד הלא אתה תשוב תחיינו. ועמך ישמחו בך. הראנו ה' חסדך וישעך תתן לנו. אשמעה מה ידבר האל ה' וכל זה היינו רוה"ק וכל זה עפ"י מדת ממעל:

ארץ תבל ארקא. ארץ תבל כמ"ש לה' הארץ ומלואה תבל ויושבי בה. אדמה. ואד יעלה מן הארץ והשקה את כל פני האדמה. ארקא. בירמיה י' אלהא דשמיא וארקא לא עבדו:

מריצה פירותיה. כמ"ש ר"ה דף י"א איזה חודש שהארץ מלאה דשאים ואילן מוציא פירות הוי אומר זה ניסן. היינו בארץ ישראל ובמדינות הסמוכים לה:

תקופת תמוז. גם בארץ ישראל יש כמה מיני פירות שנמצאים בשדה עדיין בתקופת תמוז. ונתכלים במחובר. אך בשאר מדינות כמו בגבולינו עיקר הגידול בתקופת תמוז:

פסקה יג

כדי רביעה. בירושלמי ברכות פרק ט' במשנה על הגשמים. ובירושלמי תענית פרק א' הלכה ג' כמה גשמים יורדים ויהיה אדם צריך לברך. ר' חמא בשם ר' יוחנן. בתחלה כדי רביעה וכו' כל הענין. ושאל עוד שם וכמה ירדו ויהיה בהם כדי רביעה. בזה פליגי ר"י ור"ח ויש שם פלוגתא בשיעורים אלו. אם לברכה אם להפסק תענית ועיין בתענית דף ו' ע"ב ובמ"ש כאן ריש סי' ט"ו. וא"כ הובאו המאמרים כאן שלא כסדר. שעיקר השאלה לענין ברכה וכנ"ל. ומ"ש כדי רביעה בירושלמי שם. ושם הגי' למה נקרא רביעה שהיא רובעת את הארץ:

העליונים זכרים. עיין פר"א פרק ה' בסוף עוד ראיות:

תפתח ארץ. ור"ד הרעיפו שמים ממעל וגו' תפתח ארץ ויפרו ישע. ויפרו כדרך פריה ורביה ע"י זכר ונקבה. א"כ מ"ש תפתח ארץ היינו כנקבה לזכר ועי"ז הגשמים צומחים ומתברכים:

לכך בראתיו לתקונו. כוונת המדרש בזה כמ"ש בתענית ז' ב'. גדול יום הגשם כיום שנברא בו שמים וארץ. שנאמר הרעיפו שמים ממעל ושחקים יזלו צדק וגו'. אני בראתיו בראתים לא נאמר אלא בראתיו פי' שאם היה כתוב בראתים היה הכוונה על שמים וארץ המבוארים בפסוק אך בראתיו לשון יחיד על הגשמים אמאי דסליק מני' וצדקה תצמיח יחד כנ"ל שבאים ע"י שמתחברים העליונים ותחתונים יחד. וכאן מפרש בראתיו מלשון בריאות וטובות. וזהו לתקונו. וגם מלשון בריאה וכמ"ש לא תוהו בראה לשבת יצרה וזהו וישובו:

פסקה יד

אמר ר' ברכיה. ד"א על פסוק ואד יעלה מן הארץ. מלשון פתאום יבוא אידו. מלשון שבר. ששברו יצרם ולבם וערפם על פי מדת ממעל. ודרך קצרה. ושבר יעל מן אנשי הארץ. מדלא קאמר וענן או לשון אחר כמ"ש בסימן י"ב לעיל. שע"י התפלה הגשמים יורדים. עיין במ"ר פר' י"ב בסימן י"א:

יערוף כמטר. הי"ל ירד כמטר או ימטיר כמטר. ע"כ דורש מלשון וערפו שם את העגלה. שפירושו ישברו ויחתכו העורף. וכן כאן וזה עפ"י גז"ש ואינו יוצא מפשוטו. וזהו שאמר המטר יורד:

פסקה טו

כמה גשמים. ירושלמי שם ושם כל המאמר:

בתחלה. כשלא ירדו גשמים עדיין. ובסוף שכבר ירדו אז יש צורך יותר בגשמים ומברך אפילו על כל שהוא:

הקרמיד. פי' במו"ע רעפים שמכסים הגגות:

כהדא דתנינן. משנה ברכות פרק הרואה:

מייתא לה מהכא. זה לשון הירושלמי סוף ברכות. מה ראו לסמוך בשורות טובות לגשמים. ר' ברכיה בשם ריש לקיש וכן הוא לקמן פר' נ"ז סימן ב':

שאתה מוריד לנו. עי' לעיל פר' ד' סימן ה' ומש"ש וכאן צריך הגהה ותיקון כנ"ל. ועי' ויק"ר פר' ט"ו סי' א' שמ"ש כי יגרע נטפי מים אין בו משמעות של מדה אלא משמעות גרעון ומניעות נטפי מים זה מזה. וכמ"ש לעיל סי' יו"ד. וכן ונגרע מערכך פירושו מניעת חשבון זה מחשבון זה. וזה ראיה על מניעת הטיפות שלא יגעו זה בזה:

שמע קלי' מברך. ירושלמי ברכות סוף פרק הרואה. וירושלמי תענית פרק א' הלכה ג' ד"ר פר' ז' סימן ז':

ועל הנהר שמספח למדינה. מלשון נסתחפה שדך פי' נשטף שדך. וכן כאן נהר ששוטף ומשקה מדינה כולה במקומות שצריכים לזה שאין הגשמים יורדים כמו נילוס למצרים. ונהר תווי' בבבל כמ"ש לעיל סימן ט':

פסקה טז

והשקה את כל. פני האדמה ותיבת כל פני מיותר. ע"כ דורש שתיבת כל מרבה כל מה שיש באדמה הכל מרווחין בעת הגשם ופני האדמה פירושו העשירים הסוחרים כמ"ש לקמן פר' ע"ט סימן ה' פני העיר פנים שבעיר וכן כאן ושאר הדברים שחושב מרבה במ"ש את כל:

אף אבן טובה. דורש תיבת פני שהוא מיותר ע"כ דורש פני ע"פ מדת ממעל פנינים רמז שמשקה אפילו פנינים. ועיין כל זה ד"ר פר' ז' סי' ז':

פסקה יז

אלא לפי חיסומה. שמ"ר פר' ה' סימן ט' ירושלמי ברכות פרק ט' ירושלמי תענית פרק א' הלכה ג' ובירושלמי עבודת כוכבים פרק ג' ובא לדרוש מ"ש את כל פני האדמה. משמע שיש פנים לאדמה שמוכשר לעבודת גידול הצמחים והוא הנקרא פני אדמה ובזה מיושב לשון הירושלמי תענית שם מלמד שאין הארץ שותה אלא לפי חסומה מורה שדרש כן מהפסוק ע"כ אמר מלמד. ועיקר שם חסום כשגומרים איזה דבר. ועושין לה שפה או שאר תיקון נקרא חסום. כמ"ש בערוך ערך חסום הסלים של עץ כשיחסום ויקנב. מלשון לא תחסום. שעושה דבר לפה ושפה שלה. וכן כיון שגומר הקופה והסל וגומר שפתה היא חסומה. עיין עוד בערוך כדומה לזה. וכאן המקום המוכשר לזרעים היא שפתה וחסומה ואין הגשמים משקים בעומק יותר מזה. וזהו והשקה את כל פני האדמה. וע"ז מקשה מה יעשו שרשי חרוב ושקמה שהם בעמקי אדמה יותר מהחסום:

ששרשיהם עד התהום. זה צ"ע גדול שאם יורדין עד תהום. א"כ הרי יונקים מן התהום. ואין כאן קושיא וכן משמע בדברי ר' לוי שאמר תהום עולה. ואם מגיעין עד התהום אין צריך לעלות. והאמת שהמאמר נעתק מג' מקומות בירושלמי כנ"ל. וגם בילקוט ישעיה כ"ז. וליתא שם גירסא זו ששרשיהן עד התהום ובילקוט כאן איתא כמו כאן. וגם בשמ"ר פר' ה' סימן ט' שם איתא יש אילן ששרשיו יורדין כ' אמה ויש ל' אמה. ויש חמשים ויש שאין יורדין אלא ג' טפחים ע"ש באריכות הרי שאין בנמצא יותר מנ' אמה כלל. ויתכן שמ"ש כאן עד התהום הוא דרך גוזמא והכוונה עמוק יותר הרבה מכדי חסומה. גם מ"ש אלא כל אחד ואחד לפי צרכו לא מצאתי בשום מקום לא בירושלמי בג' מקומות הנ"ל ולא בילקוט בב' מקומות הנ"ל. וצ"ל דגם כאן אין זה הכוונה למסקנא ותירוץ אלא דרך

וויכוח לצדד שההכרח לומר שכל אחד שותה כפי צרכו. ואיך אתה אומר לפי חסומו. וכן מצאתי בפי' רש"י ז"ל על המדרש שפירש כן. והוסיף עוד להביא מאמר ר' חנינא בר עיזקא ששרשי חיטה בוקעין יותר מהכל והוא נ' אמה וכמ"ש שם בשמ"ר שנ' אמה הוא השורש שאין למטה ממנו. ועדיין עומד בקושייתו על דברי רשב"א עד שהביא דברי ר' לוי לתרץ הקושיא. ודברי ר' חנינא הוא הוספה על דברי הראשונים שהקשו על דברי ר"א ב"ש שאמר לפי חסומה ור"א ב"ש הוא תנא. ור' לוי שהוא אמורא מן האמוראים הראשונים בא לתרץ קושיית הראשונים בחרוב ושקמה. ולא הזכיר דברי ר' חנינא שהיה אחר ר' לוי אלא שמסדר המדרש הכניס דברי ר' חנינא בתוך הקושיא ותירוץ ר' לוי יעלה ג"כ לתירוץ על דברי ר' חנינא. ודרשת ר' לוי מפסוק תהום אל תהום. ודורש שתיבת אל מיותר שהיה די שיאמר תהום קורא תהום ע"כ דורש תיבות אל א' ל' נוטריקון אחד שלשים. ופירושו אחד לשלשים יום וכמ"ש בהדיא שמ"ר פר' ה' סימן ט' שם שדורש מפסוק תהום אל תהום. ומה שהביא פסוק. לרגעים אשקנה. לטעמא דמילתא למה צריך שיעלה תהום. לזה אמר אני ה' נוצרה לארץ לרגעים אשקנה מלשון עורי רגע רוגע הים היינו בשביל אותם ששרשיהם רוגעים ובוקעים בעומק הארץ הרבה ע"כ צריך התהום לעלות. ודורש מדת נוטריקון עפ"י מדה י"ז ושם מפורש שמשקה הבוקעים:

פנים לאדמה. אינו דורש כרשב"א שיש פנים לאדמה היינו חסומה ושפתה אלא פירושו שמהגשמים נעשה פנים לאדמה:

פרק יד

פסקה א

יעמיד ארץ. וס"ד ואיש תרומות יהרסנה. ופשוטו יושבי הארץ עפ"י מדה ט'. ולפי שלא כתוב מפורש יושבי הארץ ע"כ דורש על הקב"ה. שברא את הארץ עצמה במשפט בדין כמ"ש בראשית ברא אלהים ה' לא נאמר אלא אלהים. וכן ויאמר אלהים יהי רקיע וכן כולהון. וכן דוד אומר כי אלהים שופט. ללמדך שבדין נברא העולם. כן הוא בשמ"ר פרשה למ"ד סימן י"ג:

ואיש תרומות שהיה גמר חלתו. משמע שהיה חלה אחרת. אלא שהוא היה הגמר. רומז למ"ש תד"א פרק ל"א. העתקתיו לעיל פר' א' סוף סימן ד'. שלקח הקב"ה כביכול מכל מין מתן שכרו מן העולם:

ראשית עריסותיכם. וס"ד חלה תרימו תרומה:

א"ר יוסי. תנחומא ריש פרשת נח ולקמן סוף פר' י"ז. ירושלמי שבת פרק ב' סוף הלכה ו':

משקשקת. פי' מטרפת ומערבת. ובערוך ערך שק משמע שפירושו ממחה ומבטל כח הקמח במים. שהרי חברו עם מ"ש משקשקין לך מן חובך. ובירושלמי הגירסא מקשקשת. וכן הוא בילקוט כאן משלי כ"ט. והענין אחד:

חלתה מבנתים. פי' משניהם יחד מן הקמח ומן המים. ומ"ש לעיל פר' י"ג סימן ג' וסימן ח' שאם אין אדם אין מטר. ואיך אמר כאן שירד תחלה המטר. וי"ל דשם מדבר לדורות. גם מאחר שירד לצורך יצירת האדם נקרא אם אין אדם אין מטר:

ואח"כ וייצר. ה' אלהים עפר מן האדמה שעשאו חלה ותרומה. וכאן חסר סוף המאמר. מהו יהרסנה. ואיתא בשמ"ר פר' ל"ג סימן י"ג ואח"כ ויצר כיון שחטא אמר לו האלהים. ארורה האדמה בעבורך. וזהו שכתב כאן וייצר ה' אלהים. שכשחטא שפטו שנברא בשיתוף דין. ולפי זה פי' הפסוק מלך במשפט. יעמיד ארץ. שברא העולם בדין. וגם ברא את האדם בקדושה. והיה ראוי מתולדתו שלא יחטא בעבור קדושתו. וזהו ואיש תרומות. וגם שיירא מן הדין שנברא בו העולם והאדם עצמו. ועכ"ז יהרסנה שהרס הארץ עצמה שנתקללה עבורו:

פסקה ב

וייצר ב' יצירות. פי' ד"א וייצר על שכתוב בב' יודי"ן. ודורש מדה יו"ד מדבר שהוא שנוי באותיות. ומאמר זה בירושלמי יבמות פרק ד' הלכה ב' כל הסימן ושם מובן פירוש ב' יצירות. באופן אחר. ואולי גם כאן פירושו כן. ומ"ש יצירה לאדם יצירה לחוה. הוא ד"א ופירוש אחר:

זיטא אפטא איטא אוכטא. כתוב במוסף ערוך. אמר בנימין בלשון יוני אות זיטא עולה במספר שבעה. ואות איטא. שמונה וכו' ופירש מילת זיטא. תחיה. איטא השחתה ואבדון. א"כ הנולד באפטא. אשר פירושו בלשון יוני שבעה חי כמו זיטה והנולד באוכטא. הולך לאבדון כי אוכטא פירושו שמונה כמו איטה. ויהיה זיטא אפטא. פירושו שבעה חי. איטה אוכטא שמונה מת. שחז"ל דורשין לשון יוני. כמו שדורשין לשון הקודש. וכמ"ש שדרשו פסוק יפת אלהים ליפת וישכון באהלי שם. שהלשון עצמו יש לו משמעות דורשין:

פסקה ג

ר' יהושע בר נחמיה. לעיל פר' ח' סימן י"א ועמש"ש בפירוש המאמר:

פסקה ד

שני יצרים. זה כלל גדול בדברי חז"ל כל דבר שלא יתכן כפי פשוטו ניתן לדרוש בכמה דרשות. כמ"ש בפרשה יו"ד על תיבת ויכולו. וכן בכמה וכמה מקומות. וכן כאן שלפי

פשוטו של יצירת אדם היה די שיכתוב ביו"ד אחד ויצר וכתוב בב' יודין. ודורש מדה כ' אא"ע ליצירת אדם ת"ע לענין היצרים. שיש באדם ב' מיני מחשבות בלב יצר טוב ויצר רע. עפ"י מדת ממעל כמ"ש ויוצר עליכם מחשבה:

צרורה בקרבו. קשורה וצרורה בו יותר מרוח הבהמה בבהמה ע"כ הבהמה היתה מתה מהפחד אם היה לה יצר. כי כח היצר מעורר לכעס וקנאה. ולעורר מלחמה כנגד שונאו ואם היו בה כחות אלו בעת השחיטה היו מקרבים לה מיתתה קודם השחיטה. והיתה תמיד נבילה על כן לא נברא בה כח היצר הרע כמו באדם. והאדם אעפ"י שיש בו יצר רע ומתעורר בכחות הנ"ל. בעת פחדו אין שולטים בו כל כך להמיתו בפחדו עי' ד"ר פר' ט' סימן ג' וקהלת רבה פסוק אין אדם שליט. ושם מבואר יותר ועיין כל זה ברכות דף ס"א א':

פסקה ה

ב"ש וב"ה. ויק"ר פר' י"ד סי' ט' וסובר ב"ש שלעתיד תהיה היצירה באופן אחר מאשר הוא עתה:

במתי יחזקאל. שהוא אות ומופת על תחיית המתים לעתיד:

לקערה שהיא מלאה חלב. כאן חסר הנמשל ומפורש הוא בויק"ר פר' י"ח סימן ט' עיין שם. וענין המסו מבואר באריכות לעיל פר' ד' סימן ה' ובסוף הפרשה:

כתיב תתיכני. הכוונה על הסיפא וכגבינה תקפיאני. תחלה היה דומה לחלב שעומד מהותך ולא נקפא ואחר שניתן הזרע נקפא כגבינה. וזהו וייצר ב' יצירות:

פסקה ו

האדם. הילל"ל אדם והה"א מיותר. ע"כ דורש האדם גז"ש ממ"ש האדם הגדול בענקים הוא אברהם כמ"ש יהושע סוף י"ד ושם חברון לפנים קרית ארבע האדם הגדול בענקים הוא. וצ"ע איך דורש על אברהם ומוציאו מפשוטו שפירושו שארבע הוא אבי ג' הענקים ע"כ קורא אותו ארבע. ונ"ל שדורש ממ"ש הוא. שתיבה זו מיותרת ודורש גז"ש שכתוב באברהם. אברם הוא אברהם. דה"י א' א'. כאלו כתיב כאן האדם הגדול בענקים הוא אברהם. ועיין שמ"ר פר' כ"ח סימן א' ויק"ר פר' כ"ט סוף סימן ח' במ"ר פר' י"ג סימן ג' מדרש תהלים מזמור כ"ב ומזמור מ"ט. ונקרא אברהם האדם הגדול מן הסתם שיש אדם שאינו גדול. ודרשו על אדם הראשון שכתוב כאן האדם ולא כתב הגדול. ועיין לקמן פר' ט"ו סימן ד' ועיין כל זה מדרש קהלת פסוק את הכל עשה יפה בעתו. ועיין מסכת סופרים פרק כ"א הלכה ט':

קורה שופעת. מלשון שפע ויק"ר פר' ט' בסימן א' אדם משופע ביותר וכמ"ש קטיות משופעות פירושו ארוכה ורחבה ועבה וכאן קורה ארוכה ועבה ועיין לקמן פר' נ' סימן ו'. ומ"ש שתסבול הקורות שלפניה ושלאחריה. פי' שנותן התקרה והמעזיבה על הקורות. והקורות מסודרין מן כותל של הפתח שנקרא לפניה עד כותל שכנגדה שנקרא לאחוריה ונותן הקורה הגדולה באמצע התקרה שתסבול עלי' משאוי המעזיבה יותר מכל הקורות. ואברהם היה בדור עשרים של עולם ערך ב' אלפים שנה פחות ד' שנה בעת הפלגה. ואז היה בן מ"ח שנה:

את המתוקנת. כשיש לאיש אשה רעה. נושא עליה אחרת טובה. והרעה מבינה שכן הוא ונעשית גם היא טובה. וגם הטובה מתחזקת בטובתה. אך כשלוקח רעה על הטובה מתהפך הכל לרעה:

פסקה ז

עופר עולם. תיבת עפר מיותר שהיל"ל ויצר ה' אלהים את האדם מן האדמה ודרש עפ"י מדת ממעל ועפ"י מדה כ' אא"ע לעפר ת"ע לעופר כמו עופר האילים היינו וולד הנולד. ואדם היה וולדו של עולם. ומ"ש על מלאתו כמ"ש לעיל פרשה י"ב סימן ג' וסימן ו' וש"נ במדבר רבה פרשה י"ב סימן ח' ושם איתא ב"ק. וכל צבאם בקומתם נבראו. בצביונם נבראו ומ"ש אף חוה וכו'. היינו ויבן ה' אלהים את הצלע ג"כ בשם מלא להורות על מלאתה. ומ"ש כבני עשרים שנה. כוונתו למ"ש הטבעים שגידול האדם אינו כ"א עד כ' שנה ואח"כ אינו גדל יותר בגבהו. ואז הוא תכלית גידולו. לכך אמר כבני עשרים שנה ולכך קראו עופר כמו בחי' כי האדם בטבעו נולד חלש עד שמתגדל. אך בהמה וחיה מיד כשנולדים יש להם כח לעמוד ולהלוך כמו הגדולים. רק אדם נולד כמו עופר של חיה:

עפר זכר. עפר בלא ה' לשון זכר. אדמה בה' נקבה. ועפר הוא היבש. ואדמה היא הלחה כמו טיט וכן כאן לקח מן העפר וגם מן האדמה:

מעשה באחד מציפורי. במדרש תהלים ב'. ובילקוט תהלים שם הגירסא באחד מגדולי ציפורי. וא"ד כו'. ועל שהיה מגדולי ציפורי הוכרח ר' יוסי ללך אצלו לנחמו. וניחום אבלים נקרא מראה פנים לאבל:

חמיתי' יתיב ושחיק. האבל המתנחם ראה ר' יוסי ששחק שיושב בפנים שוחקות:

כלי חרס וכו' כלי זכוכית וכו'. פירש לו שמ"ש כלי יוצר אין הכוונה כלי חרס אלא כלי זכוכית. שגם כלי זכוכית מן החול בא ששורפין אותן באור. והאדם נמשל לכלי יוצר של זכוכית ואעפ"י שנשבר יש לו תקנה כשמחזירין אותו לאור. ק"ו לאדם שעשוי בנפיחתו של הקב"ה שיש לו תקנה כשמת שיחזור ויחי'. ור"י מפרש ככלי חרס ממש. ועי' במ"כ:

פסקה ח

ממקום כפרתו. בתד"א זוטא פרק ב' איתא בהיפך שהמזבח נעשה מאותו עפר שנברא ממנו אדם הראשון בג"ש זו עצמה. ועיין ברד"ל ובירושלמי נזיר פרק ז' הלכה ב' איתא מלא תרווד אחד נטל הקב"ה ממקום המזבח וברא בו אדה"ר. אמר הלוואי יברא ממקום המזבח ותהא לו עמידה. הה"ד וייצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה. וכתיב מזבח אדמה תעשה לי. מה אדמה שנאמר להלן מזבח. אף אדמה שנאמר כאן מזבח עכ"ל. ובפר"א פרק י"א איתא שצבר עפרו מד' כנפות הארץ וגבלו בטבור הארץ במקום טהור היינו מקום ביהמ"ק. ועיין סנהדרין ל"ח ראשו מא"י גופו מבבל וכו':

שהעמידו גולם. שלא היה גידול גוף האדם עם הנשמה כמו עתה. אלא שתחלה עשאו גולם עד הרקיע כמ"ש לעיל פר' ח' סימן א'. ואחר כך זרק בו נשמה. וזהו ויפח באפיו שכבר קודם שנפח בו נשמה. היה לו אפים. וכן הוא בפר"א פרק י"א:

בעוה"ז בנפיחה. שהנפיחה ברוח אין לו קיום. אבל הנתינה הוא דבר ממש ושל קיום:

פסקה ט

חמשה שמות. ד"ר פר' ב' סימן ט' בקיצור ובא לדרוש מ"ש כאן ויפח באפיו נשמת חיים ויהי האדם לנפש חיה. הרי כאן ג' שמות. נשמה נפש חיה. ולזה דרש שהנשמה נקראת בכל ג' אלו ועוד ב' שמות יחידה ורוח. ודורש מ"ש לנפש חיה על הנשמה כמ"ש לעיל פר' ח' בסימן א' תוצא הארץ נפש חיה. זה רוחו של אדה"ר:

רוח נשמה. עיין בסוף הפרשה:

מי יודע רוח. וס"ד ורוח הבהמה היורדת היא למטה לארץ:

זו היא האופי'. עיין שמ"ר פר' מ' סימן ג' מש"ש באריכות:

שכל האברים מתים. שאין להם כח החיים מעצמם. רק עיקר החיות בא להם מצד הנשמה ע"כ נקראת חיה שעל ידה כל האברים חיים:

יחידה. עיין לקמן פר' נ"ו סוף סימן ז' במ"ר פר' י"ז סימן ב'. את יחידך. מיד כלב יחידתי:

שכל האברים משנים שנים. ואף הלב והמוח והאף שנים שנים. בלב שני חללים. באף שני נקבים. במוח ב' חללים:

הה"ד אם ישים. על שאמר שהרוח היא העולה למעלה תמיד. אמר הה"ד אם ישים אליו לבו רוחו ונשמתו אליו יאסף. יגוע כל בשר יחד ואדם על עפר ישוב. ופשוטו שאם ישים אלהים לבו לשפוט אותו כמעשיו יאסוף אלהים אליו רוחו ונשמתו. ואז יגוע כל בשר יחד. ואדם על עפר ישוב. אלא שא"כ יקשה שמשמע שאם ישים אליו לבו אז יאסף אליו רוחו. הרי כתוב שהרוח תמיד בידו. אשר בידו נפש כל חי. ורוח כל בשר איש. וגם כתוב

בידך אפקיד רוחי פדית אותי. ובלילה אדם מפקיד רוחו ביד הקב"ה ואין זה תלוי בין אם ישים אליו לבו בין לא ישים. והרי זה ב' כתובים מכחישים. ועוד קשה שאליו הא' קאי. על האדם. ואליו הב' אליו יאסוף קאי על הש"י. על כן דרש ר' יהושע. אם ישים האלהים לבו על האדם הזה פי' שנזכר בפסוקים הקודמים עפ"י מדה כ"ב. כי פועל אדם ישלם לו. אף אמנם אל לא ירשיע היינו לאדם הנ"ל. כי איך ירשיע מי פקד עליו ארצה וכו'. אם ישים היינו האל הנ"ל אליו אל האדם הנ"ל לדקדק במעשיו להענישו. רוחו כבר הוא בידו היינו בעת השינה. כמ"ש בידך אפקיד רוחי. וכמ"ש אשר בידו נפש כל חי. ורוח כל בשר איש. וזהו שאמר כבר היה בידו. ומ"ש שנאמר ונשמתו אליו יאסוף ואין מזה ראיה שרוחו כבר בידו. ובילקוט לא גריס תיבת שנאמר. והוא בילקוט קהלת פסוק מי יודע רוח וכו'. ע"כ בהכרח שכאן חסר פסוק זה. אשר בידו נפש כל חי. ורוח כל בשר איש. או פסוק בידך אפקיד רוחי לראיה על מ"ש רוחי כבר הוא בידו. ע"פ מדה י"ז. ונשמתו אליו יאסוף בגופו. ודרש כן כי כמו אליו הא' אם ישים אליו לבו. היינו לאדם. כך אליו השני יגיד עליו רעו. שהוא על האדם. והיינו על כרחנו בעת השינה. בעת שרוחו כבר בידו. אז נשמתו יאסוף אליו בגופו של אדם. שלא יתפשט בגופו כמו בעת היקיצה. אלא יסתתר בגופו שלא יעשה פעולתו. אז יגוע כל אדם. וכוונתו שמ"ש יגוע כל בשר יחד. ואדם על עפר ישוב. שעפ"י מדה י"ט דבר שנאמר בזה וה"ה לחבירו כאלו כתוב יגוע כל בשר ואדם יחד. וכל בשר ואדם על עפר ישוב. ולזה אמר יגוע כל אדם יחד. אלא שאינו עושה כן שאינו שם לבו אליו. ואינו מאסף נשמתו בגופו. אלא שהנשמה מחממת הגוף בעת השינה. כמו בעת היקיצה. וכל זה עפ"י מדה ט' מדרך קצרה. שהרי אמר שאם היה שם לבו היה כן. ומאחר שאנו רואים שאינו כן הרי שאינו שם אליו לבו ואינו מאסף נשמתו בגופו אלא מתפשטת בגופו כמו ביום. וזה בכח הכתוב כמו שהוא מפורש. והוא עצמה של מדה ט'. ורבנן סברי ג"כ כר' יהושע. אלא דסברי שמ"ש יאסוף לא יתכן לפרש בגופו. שהרי תמיד היא בגופו. ואסיפה שייך מן החוץ כמ"ש ואספתו אל תוך ביתך. ואין איש מאסף אותי הביתה. כבוד ה' יאספך. הרי שמ"ש ונשמתו אליו יאסף לא קאי על האדם אלא על הקב"ה. וזהו שאמר למעלה שאר הדרשה כנ"ל:

הה"ד נר ה' נשמת אדם. וס"ד חופש כל חדרי בטן. פירושו לר' יהושע שאינה מסתתרת בגוף אלא מתפשטת בכל הגוף. וזהו חופש כל חדרי בטן. והיינו על כרחך בעת השינה וכנ"ל. ולרבנן שאינה עולה למעלה. אלא מתפשטת בגוף:

שואבת לו חיים מלמעלה. כמ"ש פר"א פרק י"ב ברא שינה ואדם שוכב וישן. והוא מזונו ורפואתו וחיים לו כו':

ועל כל נשימה. ד"ר פר' ב' סימן ל"ז בשם ר' מאיר:

פסקה י

שעשה. דעת ר"י שמ"ש לנפש חיה אין פירושו על הנשמה וכמ"ש לעיל סוף פר' ז' דמ"ש תוצא הארץ נפש חיה. דיש סוברים דקאי על רוחו של אדם הראשון כו' ע"ש. ור' יהודה סובר חי' ממש:

עבד מכורר. עיין מתנת כהונה. וכמו שכתוב תענית כ"ב נשמה שנתת בך החיה אותה. וכמו שכתוב באיכה רבתי פסוק נשקד בסופו נתנני ה'. ובקהלת רבה פסוק ושנאתי את החיים ושם הגירסא אמר ר"ה עשאו עבד מכודן בפני עצמו דאי לא לעי לא אכל היא דעתי' דר' חנינא. דאמר רבי חנינא. נתנני ה' בְּיָדִי לא אוכל קום. וכן הוא באיכה שם. אך בקהלת שם הגי' דאי לא לעי ביממא לא קאי בליליא. ושם הדרשה ממ"ש לא אוכל קום. ואין הקימה שייך כ"א אחר השכיבה כמ"ש בשכבך ובקומך. וזהו שדרש עפ"י מסורת והכתיב בידי. בידי היינו בעמלי ובמעשי ידי שהיום הוא למלאכה ואם לא יעמול ביום במלאכה ולא יהיה לו מה לאכול בלילה. אם ישכב בלילה לא יוכל לקום בבוקר ביום האחר למלאכה. וכל זה עפ"י מדה ט' ממ"ש קום היינו בבוקר. הרי הלילה בכח המאמר ושם דרש בעניני עולם. והוא משל לענין התורה שהוא הנמשל מאחר שנמסר לעמל עצמו לומד ושוכח. כי לאוקמי גירסא סייעתא מן שמיא. ובילקוט הגי' לעי באורייתא בליליא וביממא ולא מטי. ופי' הפסוק נתנני ה' בידי לא אוכל להשיג בשכיבה ובקימה ולפי המשל צריך לפרש אם לא אתיגע בעוה"ז שדומה לשכיבה. לא אוכל קום לעולם הבא בתחית המתים:

פסקה יא

נשמה נפש כו'. מנין שהכל אחד. ודורש גז"ש שלא נאמר שכאן מדבר בנשמות אלו. ושם מדבר בנשמות אחרות. ומלמדנו שמ"ש שם כל אשר נשמת רוח חיים באפיו. אינו קאי על כל מה שמבואר בפסוק הקודם ויגוע כל בשר הרומש על הארץ בעוף ובבהמה ובכל השרץ השורץ על הארץ וכל האדם. כל אשר נשמת רוח חיים באפיו. שעל הבהמה ועוף ושרץ לא שייך נשמת רוח חיים אלא קאי על האדם לבד. ודורש מדה י"א עפ"י מדת גז"ש. והיינו מסידור שנחלק כאילו כתוב וכל האדם כל אשר נשמת רוח חיים באפיו. וצ"ע למה לא יליף גז"ש נשמת נשמת. ונ"ל שעל שתיבת נשמת סמוך לתיבה שאחריה הרי בהדיא שהכוונה שאין ללמוד שהנשמות שוות אלא על ידי תיבות חיים:

פרק טו

פסקה א

ישבעו עצי ה'. הוקשה לו איך הם עצי ה' ע"כ דורש על גן עדן. וכן מ"ש ארזי לבנון אשר נטע משמע כשנטע כבר היו ארזים. ודרש ר' חנינא שלקח ארזים מלבנון ונטע בגן עדן. ומ"ש כקרני חגבים היו היינו כמ"ש ברישׁ פר' י"ג לעיל שהאילנות והדשאים וכן ג"ע נברא ביום ג' ולא צמחו עדיין אלא עמדו על פתח הקרקע עד שנברא האדם ועד שירד מטר. וקמ"ל שמ"ש כאן ויטע פירוש שלקח ארזים מארזי העולם ונטע ג"ע ביום ג' וצמח מיד ביום ג' ע"ש בהדיא ומש"ש. ור' חנינא לשיטתיה שם ועיין מדרש תהלים מזמור ק"ד וילקוט שם:

ישבעו חייהם. שאמר ישבעו עצי ה' ולא פירש במה ישבעו. וכי אכילה צריכים. ודרש שפירושו עפ"י מדה ט'. ישבעו אריכת ימים וישבעו בגודל שיחיו בגבהם וגודל ענפיהם וישבעו מים דברים שהם צריכים:

אלא לצורך בית המקדש. וזהו עצי ה' של משכן ה' ושל ביהמ"ק ששם שוכן הש"י כמ"ש שמ"ר פר' ל"ה סוף סימן א':

ארז שטה. וס"ד והדס ועץ שמן ברוש תדהר ותאשור יחדו הרי שבעה:

אלונים. (ישעיה ב' י"ג):

ארמונים. (יחזקאל ל"א ח') וצ"ל ערמונים וכ"ה בר"ה:

אלמוגים. (מ"א י' פסוק י"א י"ב):

פסקה ב

ר' יהודה ור' יוסי. שניהם דורשים מדה ט"ו ב' כתובים מכחישים. ופליגי בהכרעה ר' יהודה סובר ממ"ש כל עצי עדן אשר בגן הרי שהעדן בגן והגן גדול ממנו. וכאן חסר שהרי אומר בסמוך שר' יהודה יש לו שני כתובים. אך בילקוט מביא עוד פסוק אחד לר' יהודה בעדן גן אלהים היית. משמע שאדם היה בעדן של גן. הרי שהגן גדול מעדן. וכן הגירסא במדרש שעם נזר הקודש. ור' יוסי סובר שעדן גדול כמ"ש ויטע ה' אלהים גן בעדן. ומאחר שאין ראיה מסדור הכתובים הכריעו שניהם מפסוק ונהר יוצא מעדן להשקות הגן. לר' יוסי שסובר עדן גדול שדרך שדה קטנה שעומדת אצל שדה גדולה. שאין צריכים להשקות לקטנה אם אינה אלא חלק ס' ממנה. וכן גן אחד מס' בעדן כמ"ש תענית דף יו"ד. וכמ"ש בהדיא בירושלמי ריש ברכות וז"ל תני עץ חיים אחד משׁשים מג"ע גן אחד משׁשים בעדן. ונהר יוצא מעדן להשקות הגן תמצית כור תרקב שותה עכ"ל.

ור' יהודה שסובר גן גדול. שדרך השקאה הוא שמעין שבאמצע הגינה משקה הגינה. ועדן עומד באמצע הגן:

כפיגי. פירש במ"ע בלשון יון מעין:

שני מקראות. כמ"ש בשם הילקוט:

מדברה כעדן וערבתה כגן ה'. פי' וערבתה של מדבר שהערבה טפל למדבר ולא להיפך. שמדבר גדול מערבה. הרי שיש לו פסוק ב' וגם מכריע במ"ש וערבתה. גם יתכן שערבה נקרא הסמוך לישוב. כמ"ש ערבות מואב. וכמ"ש במדבר בערבה מול סוף. והוא תמיד קטן מן המדבר. ומ"ש מדברה וערבתה. היינו של ציון ומדבר הוא הרחוק וערבתה הוא הסמוך:

פסקה ג

את סבור קודם לברייתו של עולם. פשוטו מצד מזרח של עדן נטע גנן וכמ"ש להלן וישב בארץ נוד קדמת עדן. ועיין לקמן פר' כ"א סימן ט'. אלא שא"כ יקשה מאחר שבא להודיע לנו מקום הג"ע. שהוא מצד מזרחו של עדן. ועדן עצמו אמרו ברכות דף ל"ד. עדן לא שלטה בו עין כמ"ש עין לא ראתה וכו'. ולא בא לסתום אלא לפרש. ומאחר שאין עין שולט בו אין זה לפרש איזה צד הוא המזרח שלו. ע"כ דרש מדה כ' אא"ע למקום ת"ע לזמן ועל זה אמר את סבור מקודם לעולם. כמ"ש לעיל פר' א' סימן ד' קדם קודם לברייתו ש"ע. וכן הוא דעת הפר"א פרק ג' שנברא קודם העולם. והמדרש חולק על זה:

ג"ע בשלישי. לעיל פר' י"א סימן ט' וש"נ:

מלכי מקדם. עיין מ"ש לעיל ריש פר' י"ג וילקוט תהלים פסוק זה. ודורש גז"ש מקדם מקדם שמ"ש מלכי מקדם כמו מקדם הנ"ל בעדן מקדם. מה שם קודם לאדם אף כאן קודם לאדם היה פועל ישועות היינו ג"ע מקדם כנ"ל. וג"ע הוא מקום שילום שכר לצדיקים. וברא אותו עד שלא ברא אדם לפעול ועיין לעיל פר' ח' סימן ו' וכאילו כתוב תיבת פועל שתי פעמים. שמלכי פועל ישועות ושכר מקדם שנברא הפועל לפעול הוא האדם עפ"י מדה ט' ומדת ממעל. מקדם פועל. פעל ישועות:

פסקה ד

וישם. מדלא קאמר ויתן שם ועוד שהוא כפול לקמן ויקח ה' אלהים את האדם ויניחו בג"ע. ע"כ דרש שמ"ש כאן וישם עילה אותו והמליך אותו עפ"י גז"ש וכמ"ש לקמן ריש פר' ט"ז. וכמ"ש ויק"ר ריש פר' י"א ובכמה מקומות מגדולתו של אדם:

פיתה אותו למלך שעשה סעודה. וכמ"ש שמואל א' ט' שאמר שמואל לשאול. שים לפניך אכול וכו'. שפיתה אותו שיאכל וכן כאן שפיתה אותו שיאכל מכל הטוב שהכין

לפניו ולא יחטא ויקלקל כל הסעודה. גם יתכן כמ"ש ויק"ר ריש פר' י"א עד מי פתי יסור הנה. וכל הענין שם. אלא דכאן דורש מי פתי שפיתה אותו שילך על הסעודה. ומצאתי בהדיא בירושלמי סנהדרין סוף פרק ב' מי פתי יסור הנה שקראו לסעודה. ושמחתי שכוונתי בס"ד. ועיין לקמן פר' ט"ז סימן ה' ויקח:

אתה ידעת שבתי וגו'. כל מזמור זה באדה"ר נדרש כמ"ש לעיל ריש פר' ח' אחור וקדם צרתני וש"נ. והוקשה לו למה פרט דווקא פרטים שיודע שבתו וקומו. והלא כל האברים ופעולתם וכל המחשבות יודע. ע"כ דורש על שבתו בג"ע קודם החטא. והשבת מורה על המנוחה. והקימה להליכה אחר החטא. כמ"ש קומי לכי לך. וכדומה בנת לרעי מרחוק. הכנת מחשבה לעצה לתקן מה שקלקלתי מרחוק הוא אברהם כמ"ש בהדיא לעיל פר' י"ד סימן ו':

מארץ מרחק. היינו בבל כמ"ש מארץ רחוקה באו אלי מבבל. ואברהם מבבל כמ"ש אשר הוצאתיך מאור כשדים וכשדים היא בבל:

פסקה ה

א"ר יצחק בר מריון. דורש אשר יצר שהקב"ה כביכול מתפאר באדם ומאשר ומהלל. וכמ"ש לעיל פר' י"ב בסוף סימן א' בהדיא:

פסקה ו

ויצמח ה' אלהים. ועץ החיים בתוך הגן. ואיך הוא עץ החיים ודורש שהעץ הזה הוא פורה ומתרבה ומתפשט על פני כל החיים. ופירושו שהאילן הזה נותן כח החיים בתוך כל הברואים. ולשון פושה שהוא פושה תמיד. וכל הנולד בעולם מתפשט לו כח חיים מאילן זה. ולפי דעת זה יתכן שכן עץ הדעת שממנו ניתן דעת לכל הברואים:

מהלך ת"ק שנה. פי' שהעולם מתחשב ת"ק שנה. והוא מתפשט בכל העולם. ומאמר זה בירושלמי ריש ברכות וחותם שם מה טעם. והיה כעץ שתול על פלגי מים. וכן הוא במדרש תהלים מזמור א' והכוונה שאיזה שכר שיהיה כעץ אלא כעץ החיים ועליו כתוב על פלגי מים על מי בראשית שנחצו. וזהו מתפלגין מתחתיו:

לא סוף דבר נופו. שהנוף דרכו להתפשט. אלא אפילו קורתו עץ האמצעי עצמו ג"כ מהלך ת"ק שנה. ואיני יודע מה כוונת דרשה זו ואיך דורש על הקורה כי סתם עץ כולל הקורה עם הנופים שבכל צד. ולפי דרשה זו מחזיק הקורה עצמה ת"ק שנה והנופות מכל צד ג"כ כל אחד ת"ק שנה הרי ט"ו מאות שנה לכל הצדדים וכל זה צריך עיון לפי פשוטו והם מהדברים העומדים ברומו של עולם:

פסקה ז

מה היה אותו אילן. לא שאלו מה היה עץ הדעת. מזה יש ללמוד שדעת רז"ל שעץ הדעת הוא שם כולל לכמה מיני עצים על דרך שכתוב ועץ פרי עושה פרי שהכוונה כל מיני עצים. וכן עץ הדעת כולל הרבה מיני עצים. רק ששואל על אותו עץ שאכלו אדם מה היה שהרי לא בא לסתום אלא לפרש ושואל היכן מפורש. ועיין ברכות דף מ' כל הענין בשינוי שמות התנאים. והביא ראיה ממנהג העולם שמאכל חטים נותן דעת באדם. וכאילו פירש בתורה חטים בהדיא:

בארזי הלבנון. וכמ"ש לעיל ארזי לבנון אשר נטע. הרי שעצי הגן קורא ארזי הלבנון:

ר' נחמיה אמר המוציא. כן הוא בירושלמי ברכות פרק ו' אך בבבלי ברכות דף ל"ח בהיפך. לרבנן המוציא. ולר' נחמיה מוציא:

שכבר הוציא. שניהם מפרשים שהכוונה של הברכה שמוציא מן הארץ לחם גמור ממש. אלא דמר סבר שכבר הוציא בימי אדה"ר ומר סבר שעתיד להוציא לעתיד כמ"ש. יהיה פיסת בר היינו מלשון פס יד משמע חתיכת לחם של בר לא גרגירי דגן:

לפת תרין אמוראין. וגירסת הירושלמי אתיא אלין פלוגתא כאלין פלוגתא. פי' כמו שחולקין התנאים בלחם כך חולקים האמוראים בלפת. ובתנחומא פרשת עקב סימן ז' א"ר חייא ב"ר יעקב יש מקום שקורין לפת לפתותא פסתא שנאמר יהי פסת בר בארץ:

אלא שלא לערב את האותיות. פי' לעולם שסובר כרבנן. ואין הטעם מחמת שפוסק כר"נ אלא שלא לערב האותיות העולם מוציא. ובירושלמי מקשי א"כ היל"ל העולם המוציא לחם המן הארץ שלא לערב לחם מן. וזה לא יתכן לעוות האותיות ומשמעותם בשביל עירוב האותיות כמו בקריאת שמע אלא שסובר כר' נחמיה. ועי' בתוס' בד"ה המוציא ברכות ל"ח שם וצ"ע שאין דברי הירושלמי אלא בסלקא דעתיה ולא למסקנא. כלומר שא"כ היל"ל לחם המן. ומדלא קאמר כן גם העולם מוציא אין לומר כן אלא דסובר כר' נחמיה:

ענבים היו. אסת"ר פר' ה' לקמן פר' י"ט סימן ה' סחטה ענבים ונתנה לו עיין ויק"ר פר' י"ב בסימן א' במ"ר פר' יו"ד סימן ב' ובסימן ח':

אשכלות מרורות למו. שאם היה כתוב אשכלותם מרורות היה משמעותו שהאשכלות שלהם היו מרורות. וכמו שאמר ענבימו ענבי ראש. שאין לפרש של אחרים. רק על ענבים שלהם. של דורות הרשעים וא"כ אינו אלא משל על פרי מעשיהם. אך אצל אשכלות מרורות משמע שהאשכלות מרורות בעצמם. ואח"כ אמר למו. אין ההכרח לומר שהוא משל. אלא כפשוטו שהאשכלות היו מרורות. ועתה הם למו ואיזה אשכלות היו מרורות

אשר הם למו להרע להם. על כרחך שהכוונה על מרורות הארורים הכתובים אצל הפירות שאכל אדם ואשתו שנתקללו כולם עבורם. ולזה אמר שהאשכלות המרורות מכבר עתה נהפך למו. וזה עפ"י מדה י"ז כאלו פירש במקומו. ועיין שמ"ר פר' י"ב סימן ב' אשר לא היה כמוהו במצרים אשר לא היה בעולם ולא במצרים. וע"ש כמה דוגמאות כאלו. ע"כ אינו דורש מרישא ממ"ש ענבי אלא מסיפא ממ"ש אשכלות:

כי טוב העץ. ואח"כ כתוב ותקח מפריו הרי שהעץ עצמו נאכל כפריו. ואין אנו מוצאים בעולם אלא פרי האתרוג. וכאלו פירש שם שהיה אתרוג ועיין ויק"ר פר' למ"ד סימן ח'. ור' יוסי דורש מדת דבר הלמד מענינו שבכל הענין אינו מזכיר שם פרי מיוחד רק תאנים הרי אתה למד שגם מ"ש סתם ותקח מפריו שהיה תאנים ובילקוט הגירסא רשב"י:

הא גנב. לקמן פר' י"ט סימן ט' ושם מבואר הלימוד:

הה"ד אל תביאני רגל גאוה. וס"ד שם נפלו פועלי און דותו ולא יכלו קום. ודרשו פר"א פרק י"ג פסוקים אלו על הנחש כשנגע באילן ע"ש ודרש כאן ממ"ש שם נפלו פועלי און דוחו ולא יכלו קום. והיינו על שקצצו רגליו ונפל לעולם ולא יוכל עוד לקום ומ"ש שם נפלו אצל עצי ג"ע והם אמרו אל תבואני רגל גאוה. אתה רגל גאוה אל תבואני לא תבוא אצלי. ואתה יד רשעים על תנידני. וכאן במדרש כלל בפסוק זה גם על אדם וחוה שצווח האילן עליהם שלא ינודו את האילן. והיינו שלא יקחו עלה ממנו. ועיין ילקוט תהלים ל"ו:

ברת ז'. הם בנות שבע. ועיין ערוך ערך בנות שבע. והביאו ז' ימי אבל שעל ידיהן מתים. וצריכים לז' ימי אבל ועיין תוספות ע"א דף י"ד גירסא אחרת בזה:

ברת אליתא. מלשון אלי כבתולה חגורת:

ראה מה כתיב. עיין ויק"ר פר' כ"ז סימן ג'. ודעת ריב"ל אעפ"י שבכל התורה לא בא לסתום אלא לפרש אך כאן יש ק"ו שלא לדרוש כן שבענין זה רצונו ית"ש להסתיר. ק"ו מאשה ובהמה. ודעת שאר התנאים שהק"ו יש לו פרכא שצוה להרוג את הבהמה שלא לבזות האשה היינו שהכשרים יבזו אותה שאינה בכלל החטא. אך כאן מאחר שכולם בכלל העונש אין זה בזיון:

פרק טז

פסקה א

ונהר יוצא מעדן. פי' מאחר שכתב להשקות את הגן. שהוא אחת מעבודת הגן. וכתוב ויניחהו בגן עדן לעבדה ולשמרה הרי שעל האדם היה מוטל להשקות הגן. וכמו

שמשקים שדות מאמת המים פעמים סותמים ופעמים פותחים להשקות. וכן אדם קודם החטא היה סותם מוצא הנהרות. ופותחן להשקות הגן והיה בו גבורה גדולה כזו שהוא לבדו עשה הכל כמ"ש בסמוך וזה תתקפהו שהיה לו תוקף גדול מאד ומ"ש לנצח כמ"ש לעיל בפר' ט"ו סימן ה' וישם שם ויהלוך והליכה שייך בעצה. כמ"ש אשר לא הלך בעצת רשעים. וזהו ויהלוך שהלך בעצת רשעים הוא הנחש. וע"כ שהליכה זו לרעה כמ"ש אחריו. משנה פניו ותשלחהו. היינו מ"ש וישלחהו מג"ע גז"ש וזהו עיקר דרשתו שפסוק זה באדם מדבר. וא" כמ"ש ויהלוך ע"כ לרעה. ועיין מ"ש לעיל פר' י"א סימן ב' שנטל זיוו ושלחו מג"ע וש"נ. וכל דרשה זו לקמן פר' כ"א סימן ד' ועיין שמ"ר פר' ל"ב:

עמו חכמה וגבורה. דורש פסוק זה על אדם ממ"ש שם עמו חכמה וגבורה. לו עצה ותבונה הן יהרוס ולא יבנה וגו'. הן יעצור במים ויבשו וישלחם ויהפכו ארץ. עמו עוז ותושיה לו שוגג ומשגה. דורש וישלחם כמ"ש לעיל וישלחהו שמדבר כאן משלוחו מג"ע אותו ואשתו עפ"י גז"ש הנ"ל. עמו החכמה וגבורה לו עצה ותבונה. הן יהרוס כמ"ש לעיל ריש פר' י"ד ואיש תרומות יהרסנה ע"ש. ומה היתה גבורתו ומפרש. הן יעצור במים שתחלה היה פותק במגרופית אחת הוא כמו עץ מתוקן לסתום אמת המים שבגינה שיתקבצו המים וימלאו את הגינה ובזה משקה כל הגינה ואח"כ פותח. זה היה כשהיה מושלם לבוראו. אך אח"כ וישלחם ויהפכו ארץ כששלחם מג"ע. הפכו את הארץ שנתקללה הארץ בעבורם כמ"ש ארורה האדמה בעבורך. ואלו הן ד' ראשי נהרות וגו' כמפורש פישון וגיחון וחידקל ופרת:

פסקה ב

מגדל פשתן. עפ"י מדת ממעל ומימיו מהלכין בשופי בריבוי מלא וגדוש. או שהוא מלשון וילך שפי בנחת:

עדיין לא היתה חוילה. אף שיתכן לומר שמשה בשעה שכתב התורה כבר היתה חוילה וכל הערים. אלא שדעת חז"ל שספר בראשית היה כתוב כבר. כמ"ש שמ"ר סוף פר' ה' שאמר משה נטלתי ספר בראשית הרי שכבר היה נשלם וכמ"ש מכילתא יתרו. ויקח ספר הברית זה ספר בראשית:

שם הזהב וודאי. כפשוטו ואין צריך לדרוש בזה. וכדלקמן:

א"ר יצחק טובוי וכו'. פי' שכאן צריך לדרוש שאיננו כפשוטו. שאמר וזהב הארץ ההיא טוב. וכי זהב של ארץ אחרת אינו טוב והלא יש כמה וכמה ארצות שיש שם זהב טוב גם כל זהב טוב הוא ותלוי בצירוף שמצרפין אותו ועושין אותו טוב. ועוד שהיל"ל אשר שם זהב טוב על כן דרש דה"פ. וזהב הארץ ההיא טוב. פי' שמה שנתן הקב"ה זהב לארץ

הוא טובה גדולה הן בבית שאין צריך מקום גדול ויוכל לשמרו. וגם בלוויתא בדרך הוא טוב שיכול לישא אותו עמו. וכשפורט אחד מסתפק ממנו הרבה. וזהו ההיא טוב שראוי לקרותו טובה על דרך מ"ש ושמה תמר היא היתה יפ"ת. וריש לקיש דורש גז"ש על בית המקדש. ועיין כל זה יומא דף ע"ד. ירושלמי יומא פרק ד'. ושמ"ר פר' ל"ה סימן א' במ"ר פר' י"ב סימן ד' מדרש תהלים ק"ד:

כבדולח הזה של פטמים. נ"ל בס"ד דכצ"ל. ועינו כעין הבדולח א"ר איבו את סבור כבדולח הזה של פטמים. יגיד עליו רעו שם הבדולח ואבן השוהם מה זה אבן טובה אף זו אבן טובה. ופירושו שאצל המן כתוב ועינו כעין הבדולח. והיינו יכולים לטעות שפירושו כבדולח הזה של פטמים. והביא ראיה מכאן מ"ש שם הבדולח ואבן השוהם. מה שוהם אבן טובה אף בדולח אבן טובה. ומה בדולח זה אבן טוב. אף בדולח דשם אבן טובה. ובספרי יליף ג"כ מ"ש אצל המן ועינו כעין הבדולח ממ"ש כאן שם הבדולח אבן השוהם. הובא בילקוט בהעלותך בקיצור והמן כזרע גד הוא וכן הוא אומר. וזהב הארץ ההיא טוב. ולכאורה הוא פליאה. אך פשוט הוא שכוונת הילקוט על סוף הפסוקים וכמו שכתבתי. וז"ל הספרי פרשת בהעלותך פיסקא פ"ת. והמן כזרע גד הוא ועינו כעין הבדולח. כענין שנאמר וזהב הארץ ההיא טוב. שם הבדולח ואבן השוהם אלא שהילקוט קיצר. גם יתכן לכוון דברי המדרש באופן זה שם הבדולח ואבן השוהם א"ר איבו את סבור כבדולח הזה של פטמים. יגיד עליו רעו פי' מ"ש ואבן השוהם. שהייתי יכול לטעות שמ"ש שם הבדולח היינו של סימני הפטמים ע"ז השיב יגיד עליו רעו מ"ש ואבן השוהם מה שוהם אבן טובה אף בדולח אינו של פטמים אלא אבן טובה. ואח"כ הביא עוד שגם מ"ש אצל המן ועינו כעין הבדולח הוא ג"כ אבן טוב ויליף מכאן וכמ"ש בספרי מה זה היינו כאן אבן טובה וכנ"ל שהוא סמוך אצל אבן השוהם אף כאן ג"כ אבן טובה:

פסקה ג

ושם הנהר השני גיחון. הוא הסובב את כל ארץ כוש:

שהוא חד. פירוש שהולך במרוצה דרדיפי מיא כחרב חדה שחותך במרוצה וצ"ל שחד וקל כמ"ש לקמן בסימן ד':

פרת אוותינטין. דורש מ"ש והנהר הרביעי הוא פרת שתיבת הוא מיותר. ודורש הוא הגדול הידוע וכמ"ש בכורות דף נ"ה. הוא פרת דמעיקרא. היינו מ"ש ונהר יוצא מעדן כולל כל ד' נהרות:

אובל אוותינטין. כוונת המדרש למ"ש לעיל פר' ט"ו סימן ו' ובירושלמי ריש ברכות ומדרש תהלים מזמור א' עץ חיים מהלך ת"ק שנה וכל מימי בראשית מתפלגין מתחתיו

שנא' והיה כעץ שתול על פלגי מים. ובפסוק זה אינו מפורש שמם של פלגי מים. ומפורש בירמיה והיה כעץ שתול על פלגי מים ועל יובל ישלח שרשיו. ושני הפסוקים מדברים משכר הצדיקים. ועניינם אחד ומה שחסר בפסוק תהלים גילה בירמיה י"ז עפ"י מדה י"ז ודעת המדרש שעל כן הוא גדול מכל הנהרות. ובדניאל ח' ג' נקרא אובל. והכל ענין אחד וכן הוא בבכורות נ"ה מפסוק של ירמיה ועיין בהגהות הרד"ל כאן ועיין ויק"ר סוף פר' כ"ב ושמו יובל:

ראה ב' חלומות. פירושו כמ"ש במ"כ בשם הילקוט על שהחלום שראה בחדקל היה גדול שמאחר שלמדנו כנ"ל שיובל כל מימי בראשית מתפלגין מתחתיו א"כ הוא גדול מהכל ומ"ש אובל הוא יובל על כרחך שמ"ש חדקל הוא הגדול ולא אובל הם ב' כתובים מכחישים. והכריע עפ"י מדת אא"ע לגדול ת"ע למראה שראה עליו שהי' גדול יותר שבמראה הזאת שעל חדקל ראה כל מה שיקרא עד אחרית קץ. וגם הקץ גילה לו וע"כ נקרא מראה זאת גדולה:

והלא בברייתו של עולם. זה ראיה למ"ד שאובל גדול שאם היה פרת גדול מהכל שמאחר שנזכר בברייתו של עולם היה לו להזכיר שהוא הגדול מכל אלו אלא שלכן קורא אותו גדול על שהקיף ארץ ישראל שהעם שבה נקרא גדול ולא בעבור שהוא עצמו גדול וזה עפ"י מדה כ' כנ"ל אצל חדקל:

הדבק לשיחון. בריש ספרי הגירסא הדבק לשחוור. ועי' שבועות מ"ז ובערוך ערך שחן א':

עברת נהרא בנה. עיין ערוך ערך ואני ועיין מ"כ וכוונת רב על רוחב הנהר. וכוונת שמואל על אורך הנהר:

הוא פרת והוא נהר כבר. שהרי פרת נקרא נהרות בבל. וכמ"ש במדרש תהלים קל"ז שמ"ש על נהרות בבל הוא פרת וכתוב בריש יחזקאל בארץ כשדים על נהר כבר. וכשדים הוא בבל. וכמו שכשדים הוא בבל. כך כבר הוא פרת והכל אחד:

שפרה ורבה. שבתחלתו אינו רחב ואח"כ מתרחב. ועי' כל זה ספרי ריש דברים:

שמפרש והולך. פי' שמתפרש לנהרות קטנות לצדדים עד שנשאר הנהר עצמו קצר עד שכלה במגריפה וכמ"ש הגירסא שם שכלה במגרפה לגרפו פירשו שקצר כל כך עד שיכולים לנקותו במגריפה כמו שמנקין אמת המים הקצר:

כבר בפני עצמו. וע"כ אמר נהרות בבל שני נהרות:

לשלשים יום. בספרי ובילקוט שם הגי' לג' ימים וכמ"ש כאן אצל ירק ואולי הגירסא שבכאן עיקר שהירק גדל במהירות יותר מהנטיעה:

הלואי נשמע קולי ונראה. פי' הלואי שיפנו אלי על ידי סערת קולי כי אין מעשי מצליחין:

כבדי' מפירותיהן. ואין הרוח שולט בהם כ"כ. ואין משמיעין קולם. ואילני סרק קלים והרוח שולט בהם. וע"כ כתוב כנוע עצי יער מפני רוח על שהם קלים:

פסקה ד

עתיד הקב"ה. ויק"ר פר' י"ג סימן ה' כל הענין:

מעדן להשקות. מאחר שדורש לד' ראשים על ד' אומות עובדי כוכבים שהיו תחלת אלף הרביעי. א"כ ההשקאה אינו כפשוטו אלא משל. וכן מעדן אינו כפשוטו אלא נוטריקון מקום דין. ואינו מוציא הענין מפשוטו אלא שדורש שיבא תיבת ראשים כפי הוראתו על ראשים שמשלו בעולם מעובדי כוכבים הנ"ל שכבר עברו מן העולם. ודורש כל הענין עפ"י מדה כ' אא"ע לנהרות שא"כ היל"ל לד' נהרות ת"ע לראשים שהעדן יפרד לארבעה ראשים. ושאר הדרשה עפ"י מדה כ' הנ"ל ועפ"י מדת ממעל ונוטריקון:

ופשו פרשיו. בבבל כתיב ובבל הוא כשדים כמ"ש שם בענין. הנני מקים את הכשדים:

אלו דברי תורה. שהתורה גלה לבבל עם החרש והמסגר עם יכני' המלך:

שאין תורה כתורת. כמ"ש מלכה ושריה וכו':

ולא חכמה כחכמת וכו'. כמ"ש רבתי בדעות בריש מדרש איכה:

מקרא משנה. שנקראו פנינים כמ"ש יקרה היא מפנינים. וזהו בדולח ושוהם:

גיחון זה מרי. שהמן שדומה לנחש מלשין ומלחש לאבד את ישראל. והנחש הולך על גתון כמ"ש על גחונך תלך והיה שף פי' משפשף ומתחכך במלכות מדי. ומ"ש הסובב את כל ארץ כוש כמ"ש מהודו ועד כוש אצל מדי. ויק"ר פר' י"ג סימן ה':

שהיתה אומרת לישראל. לעיל פר' ב' סימן ד' ע"ש ביאורו:

בג' דברים קדמה. לפרש מ"ש ההולך קדמת אשור שאשור הוא הרביעי:

פסקה ה

ר' יהודה ור"נ. קחו עמכם דברים עיין לקמן פר' מ' סימן ה' פסוק ותקח שרה כמ"ש בתורת כהנים פרשה צו על פסוק קח את אהרן. והלא במקומות הרבה נאמר למשה לקיחה בבני אדם. שנאמר ולקחת את הלוים. ולקחת אותם. ויקח משה ואהרן את האנשים. מפשיל משה אנשים לאחוריו. אלא אמר לו הקב"ה. קח בדברים שלא יהיה לבם לדאוב עכ"ל. וכן כאן הדקדוק ויקחהו. אלא שלקח אותו בדברים. עיין ריש קרח משכם בדברים. וכן לקמן פר' כ' סימן י"ט:

ולקחום עמים. עד ס"ד ורדו בנוגשיהם:

קחו עמכם דברים. דברי ריצוי:

ויניחהו. הנחה שייך בדבר שאינו זז ממקומו כמ"ש אצל צנצנת המן בפרשת בשלח ואצל המטה בפרשת קרח. וכאן לא שייך הנחה. ע"כ דרש מל' מנוחה. ובמה הניח לו בג"ע שהגין עליו ועדנו. ור' ברכיה סובר להניח לו ולעדנו. ונ"ל דפליגי בפלוגתא דר' אמי ורבנן לעיל פרשה י"א סימן ב' וש"נ דר' יודן סובר שלן כבודו עמו. היינו שכל השבת היה בג"ע ושם הגין עליו שלא יחול עליו הקללה בשבת כמ"ש שם ור' ברכיה סובר שלא לן כבודו עמו. והניחו בג"ע על דעת להניח לו ולהגין עליו אך חטא וקלקל ולא היה פנאי לקיים לו זאת:

נתן לו מצות שבת. דורש ד"א על תיבת ויניחהו כנ"ל ודורש גז"ש. ומ"ש לעבדה. פירושו מ"ש ששת ימים תעבוד. ולא בשבת. ומ"ש לשמרה. שהשבת ישמור שלא יעשה בו מלאכה. ועיין לעיל פר' י"ג סי' ז'. וכן דורש גז"ש על קרבנות תעבדון את האלהים וסתם עבודה היא קרבנות כמו שאנו אומרין והשב את העבודה. גם מפורש בתורה שאמר משה וגם מקננו ילך עמנו כי ממנו ניקח לעבוד את ה':

פסקה ו

ויצו ה' אלהים. והיה די שיאמר. ויאמר לו מכל עץ הגן כו'. ע"כ דורש תיבות המיותרות. שהרי כבר כתיב ויקח ה' אלהים את האדם. עיין לקמן פרשה כ"ד סימן ה' סנהדרין דף נ"ו שמ"ר פר' ל' סימן ט'. ד"ר פר' ב' סימן כ"ה. שיר פסוק ישקני. מדרש תהלים מזמור א':

הואיל הלך אחרי צו. כ"ז עפ"י גז"ש צו של נביאי שקר כמ"ש כי צו לצו. לקמן פר' ק' סימן ב' ויצו הראשון על עבודת כוכבים. סנהדרין נ"ו איכא פלוגתא. דאיכא דיליף מפסוק סרו מהר מן הדרך אשר צויתים עיין שם:

ה' זו ברכת ה'. מזהיר על כבוד ה' כמ"ש ונוקב שם ה':

לאמר הן ישלח. נשאלתי ע"ז. שהרי כאן אינו מדבר מגילוי עריות אלא מחזרת אשה גרושה באיסור ותירצתי שכוונת חז"ל כמ"ש בירמיה ג' לאמר הן ישלח שלא מצינו דוגמתו להתחיל בתיבת לאמר בראש הענין שע"כ דרשו גז"ש מתיבת לאמר הראשון שבתורה והפירוש על לאמר היינו שישלח איש את אשתו. שעפ"י מדה י"ז שמפורש בתורה ושילח את אשתו כי מצא בה ערות דבר. והערוה מפורש בתורה בפרשת אחרי וקדושים. ועיין שיר פסוק ישקני. ואף שכתוב תיבת לאמר אצל ברכת התנינים תחלה. הכוונה על תיבת לאמר הראשון שאצל האדם כמ"ש לאמר הן ישלח איש וע' לקמן פ' י"ז סי' ו':

רבנן פתרי לה. עיין מ"כ:
מתי יתכשר באכילה. והכוונה דבר שכבר נאכל היינו ע"י מאכלת שנשחטה תֵּאָכֵל:
מות תמות. כפל לשון עפ"י מדה יו"ד שתי מיתות לו ולאשתו. והתי"ו לרבות תולדותיו:

פרק יז

פסקה א

ביו"ד מאמרות. משנה באבות ריש פרק ה'. וכאן חושב בראשית למאמר. דכתיב בדבר ה' שמים נעשו. ובפר"א פרק ג' חושב יו"ד ויאמר. היינו ויאמר לא טוב היות האדם לבדו. וחשב ג"כ ויאמר הנה נתתי לכם את כל עשב עיין מש"ש. וכאן חושב ורוח אלהים מרחפת על פני המים כמ"ש בסוף הסימן ר' יעקב בר קורשי שמאמר ניתן לרוח בפני עצמו וכמ"ש ענין הרוח במדרש תמורה פרק ב' באריכות איך שכל העולם מתנהג עפ"י הרוח ועד כסא הכבוד יגיע והרוח חיים לכל הברואים. וע"כ ניתן לו מאמר בפני עצמו:
מביא ויאמר ה' אלהים. שהיה בו בריאה חדשה שברא בו את חוה:

פסקה ב

כל שאין לו אשה. יבמות ס"א ב' קהלת רבה סוף פסוק ראה חיים:
אף ממעט את הדמות. דמות הוא הצלם. כמו שכתוב בצלמנו כדמותנו וכתיב בראשית ט' פסוק י' שופך דם האדם באדם דמו ישפך כי בצלם אלהים עשה את האדם. פי' ולכך אין לשפוך דם האדם כי בזה ממעט צלם אלהים וממעט הדמות. כי אם ואתם פרו ורבו. ובזה ירבה ויגדיל צלם אלהים. ובהיפך ממעטו:

פסקה ג

עזר כנגדו. הם ב' כתובים מכחישים מדה ט"ו וכמ"ש יבמות דף ס"א זכה עוזרתו לא זכה כנגדו. איכא דאמרי זכה כנגדו לא זכה מנגדתו וכמ"ש פר"א פרק י"ב ר"י אומר אל תקרי כנגדו אלא לנגדו. אם זכה תהיה לו עזר ואם לאו לנגדו להלחם כי תיבת נגדו מיותר וסותר. והכריעו עפ"י מדה כ' ומדה כ"ח ממעל א"ת כנגדו אלא לנגדו ומ"ש זכה כנגדו שתיבת כנגדו פירושו שוה לו ולפניו. כמ"ש שויתי ה' לנגדי תמיד. פירושו לפניו כנגד עיניו וזה ג"כ הכרעה:

פסקה ד

כתיב ויאמר אלהים. לפי גירסא זו אין כאן קושיא וכמ"ש אצל הרקיע ויאמר אלהים יהי רקיע. ואחר כך ויעש אלהים את הרקיע. וכן אצל מאורות ואצל הדגים חיה ועוף וכן אצל האדם הכל כמפורש בתורה. אלא הקושיא מפסוק השני שאחר שאמר תוצא

הארץ כתיב ויעש אלהים את חית הארץ וגו' וכן הוא בהדיא במדרש תהלים מזמור ח' כתיב ויעש אלהים את חית הארץ. וכאן כתוב עוד הפעם ויצר ה' אלהים מן האדמה כל חית השדה:

וכאן לכיבוש. שהרי בירך את האדם ומלאו את הארץ וכבשוה. ומחמת שובבתם חזקם ותקפם של חיות ובהמות לא היו מקבלין רדיית וכיבוש האדם. הוצרך הקב"ה להביאם לאדם מתחלת יצירתם לקבל כיבוש האדם ההכנעה והמורא והפחד הטבעי ודורש ויצר מלשון מצור וכיבוש עפ"י מדת ממעל:

אמר ר' אחא. עיין במ"ר פרק י"ט סימן ג' וש"נ ומבואר ענין קריאת שם. ועיין פסיקתא רבתי פר' י"ד סימן ט' קהלת רבה. פסוק כל זה נסיתי דף ק"ד פר"א ריש פרק י"ג אותיות דר' עקיבא אות פ'. ובמדרש תהלים מזמור ח' ושם גורס בדברי ר' אחא. והלא כבר נאמר ויעש אלהים את חית הארץ ומה תלמוד לאמר ויצר. אלא להלן כתיב ויעש אלהים שבראן וכאן כתיב ויצר לשון כינוס כמ"ש כי תצור על עיר:

ולא היו יודעין. שלא היה להם השגה מדברים תחתונים שבאדמה שלא נבראו ממנו רק מלמעלה לבד רק האדם שכלול מהכל יש לו השגה בכל:

ואתה מה שמך. זה מרומז במ"ש מה יקרא לו והול"ל להם. אלא מ"ש לו קאי על האדם מה שיקרא לעצמו:

ואני מה שמי. זה מרומז במ"ש עוד הפעם וכל אשר יקרא לו האדם על ה' הנזכר בריש הפסוק. ומרומז במ"ש ויבא היינו השם הנזכר ועל זה אמר וכל אשר יקרא לו:

הוא שמי שקרא לי אדה"ר. וזהו מ"ש כאן הוא שמו וקאי על כל הנ"ל. וכמ"ש במדרש תהלים מז' ח' וז"ל ויבא אל האדם לראות מה יקרא לו. וכי אין הכל צפוי לפניו. אלא מהו לראות מה יקרא לו להראות למלאכי השרת חכמתו של אדם ומהו הוא שמו שהתקין לו הקב"ה הוא שמו שקרא אותו אדם הראשון וכו' עד אני ה' הוא שמי. הרי שדורש מ"ש הוא שמו כנ"ל:

הוא שמי שקרא לי אדה"ר. הוא שמי שהתניתי ביני לבין עצמי. הוא שמי שהתניתי ביני ובין מלאכי השרת וכמ"ש בכל המקומות הנ"ל:

חזר והעבירן לפניו זוגות. דורש מ"ש ולאדם לא מצא עזר. דמשמע לאדם לא מצא עזר אבל לאחרים מצא עזר. והיינו לכל הנ"ל המפורשים. והוא למוד מענינו שכוונת הקיצור והדיוק אבל לאחרים מצא עזר ומי הם האחרים הם הנזכרים בפירוש בפסוק ותחלה העבירן לפניו לענין קריאת שמות ואח"כ חזר והעבירן לענין העזר כדי שיתבונן שגם הוא צריך עזר ויבקש כדמפרש והולך. ולאדם לא מצא שהאדם ביקש ולא מצא:

לקרות עליה תגר. שאמר האשה אשר נתתה עמדי דרך תגר ותרעומות:
עד שתבעה בפיו. ולא יוכל להתרעם ועם כל זה התרעם וכמ"ש ותפרעו כל עצתי כמ"ש לקמן פר' י"ח סימן ב':

פסקה ה

תחלת מפלה שינה. לקמן פר' מ"ד סימן ז'. שהול"ל ויתן ה"א תרדמה על האדם או וירדם האדם למה אמר בלשון מפלה ודורש מדה ט"ז שכאן אצל שינה צ"ל ויפל כדי לדרוש מדת ממעל מלשון מפלה ללמד לאדם שישמור עצמו ממפלתו. ומ"ש לעיל פר' ט' סימן ו' שהשינה טובה שם בשינה מועטת כמפורש שם אדם ישן קמעה וכאן בשינת עצל המרובה כדמיון של תרדמה:
תרדמת שינה. של סתם שינה כמ"ש וישן:
תרדמת נבואה. שלא כתוב שם וישן אלא ויאמר לאברם הרי תרדמה של נבואה. להסתיר כחות הגוף כדי שירגיש בנבואה וזה ענין אלהי בדרך פלא:
מרמיטא. ע' רש"ש ויתכן שפירושו תרדמת מות. כי מארטיס בלשון רומי מות ונשתבשה המלה וכן היה הענין אצל אנשי שאול:
כי נסך. ויעצם את עיניכם את הנביאים ואת ראשיכם החוזים כסה:
ג' נובלות הם. כמ"ש ברכות ריש פרק כיצד מברכין על הנובלות תמרי דזיקא שהרוח משיר מן האילן והם תמרים קלים שהרוח משירן שהתמרים הטובים קשים ליפול ברוח וכשנאצלים דברים קטנים וקלים מדברים גדולים וכבדים נקראים נובלות וכמ"ש כנבול עלה מגפן וכן כאן שהשינה חלק קטן מן המיתה והחלום מן הנבואה וכו':

פסקה ו

לקח אחת מצלעותיו. עיין לעיל ריש פר' ח':
עילא חדא. וכן תרגם אונקלוס ולא סבירא ליה שתי פרצופים בראו ועיין ברכות דף ס"א ובילקוט כאן פסוק וייצר כל ענין זה באריכות. ושם איתא רב ושמואל חד אמר פרצוף וחד אמר כו' ועל כרחנו לומר דמ"ש פרצוף היינו כמ"ד אחת מסטרוהי ואידך מ"ד ס"ל חדא מעלעוהי שלא להרבות במחלוקת. ועוד בעל כרחנו לומר ג"כ שמ"ש בגמרא שמואל היינו מה שאמר כאן שמואל. אלא שהגמרא מספקא. והמדרש פשיטא ליה דעת שמואל וע"כ שהוא דעת אחת ומ"ש עלעא חדא לפרש מ"ש אחת מצלעותיו עפ"י מדה ט' כאלו כתיב צלע אחת מבין שני צלעותיו לא הראשונה והאחרונה:
תחתיה אכ"כ אלא תחתנה א"ר חנינא וכו'. לפי גירסא זו צ"ע שהרי דרשת ר' חנינא הוא מהסמך לבד שהוא ר"ת סטן וכמו שהקשה ממ"ש הסובב. וא"כ למה הקדים מאמר

תחתנה. ע"כ נראה לי ברור שמקום מאמר זה אחר מאמר ר' חנינא בריה דרב אידא. קודם מאמר ר' חנינא בר' יצחק שדורש תחתנה תחתה נוי ע"כ הקדים תחתי' לא נאמר אלא תחתנה שעשה לו נוי לתחתיתו:

נברא שטן. שהיה די שיאמר ויתן בשר או והעלה בשר או וימלא בשר ע"כ דורש מדה ט"ז מיוחד במקומו שכאן הוצרך לכתוב ויסגור משום הסמך:

בנהרות הכתוב מדבר. ובנהרות אין שייך שטן ואין לדרוש אלא במקום ששייך גם יש לומר בנהרות הכתוב מדבר ובנהרות שייך ענין זה שהוא סובב את המדינה הסובב את כל ארץ החוילה הסובב את כל ארץ כוש וצריך לגופו. אך מ"ש כאן ויסגור על כרחך לדרשה:

נוי לתחתיתו. והול"ל תחתיה למה אמר תחתנה כדלעיל בסמוך ששייך כאן. ודורש נוטריקון תחת נוי לכלל אדם שעשה לו נוי לתחתיתו:

ואפיפורין. כמו דפוס שעל המנעל כמו אפפירות שנזכר במשנה כלאים פרק ו' משנה ג' המדלה את הגפן על מקצת אפיפורות. ופי' הר"ש הם העצים המתוקנים לגפנים שישכב עליו:

קבורה תכריכין. וזהו נוי לתחתיתו כשיורד לקבר בתחתי' הארץ זהו נוי שסוגרין הבשר בקבר שלא כבהמה וכן התכריכין נוי וכבוד לאדם להבדילו מן הבהמה וכמ"ש כל זה בקהלת רבה פסוק כי מקרה וכו'. ומותר האדם מן הבהמה אין אף שיש לו מותר זה אבל הוא אין והבל:

פסקה ז

למה בגנבה. עיין סנהדרין דף ל"ט ילקוט כאן:

בתחלה ברא אותה. שלא בשינה כ"א לפניו ועיניו ונמאסה בעיניו. וזהו זאת הפעם עצם מעצמי ובשר מבשרי לזאת יקרא אשה משמע בפעם זה ולא בפעם הראשון. ולזו יקרא אשה ולא לאחרת והיינו הראשונה:

אמורה הייתי. מלשון יעוד ויחוד. וכמ"ש ה' האמרת וה' האמירך. וברש"י איתא אמודה הייתי. פי' מלשון אומדנא מלשון אומדן דעת ותנאי:

הוי שהכל מן האשה. שהאשה לוקחת מן האיש את לבו ודעתו אל רצונה ופיתויה וזהו כי מאיש לוקחה זאת. לכך יש לה כח לקחת ממנו טוב טעמו ודעתו:

פסקה ח

שאלו את ר' יהושע. סוטה י"א ע"ב נדה דף ל"א ב' שמ"ר פר' א' סימן י"ד:

ואחריו כל אדם ימשוך. ובפסוק הקודם. והוא לקברות יובל ומרומז כאן נשים במ"ש כל אדם כמ"ש לקמן פר' כ"א סימן ב' היכן מצינו שנקראת חוה אדם כתפארת אדם לשבת בית. וע"כ כל הנשים נקראו בשם אדם:

ניתן לה מצות נדה. עיין בתנחומא ריש פר' נח ביאר ביאור. ועיין שבת דף ל"ב. ועיין ירושלמי שבת פרק ב' סוף הלכה ו' ביתר ביאור:

גמר חלתו של עולם. לעיל ריש פר' י"ד עמש"ש:

פרק יח

פסקה א

ויבן ה' אלהים. לקמן פר' ל"ד סימן ט' וש"נ וכמ"ש לקמן ריש סימן ב' ויבן כתיב שהול"ל ויבנה ועוד איך שייך בנין באשה והלא אין בנין אלא בעצים ואבנים וכדומה ודורשו עפ"י מדה כ' אא"ע לבנין כפשוטו. ת"ע עפ"י מדת ממעל בלשון בינה. ואא"ע על הש"י שאינו שייך אצלו שיתבונן בינה בשום דבר יותר מבדבר אחר. ת"ע לצלע שנתן בינה באשה שעשאה מן הצלע:

דתנינן. נדה נ"ו במשנה והובא ילקוט כאן. שהבינה ניכרת באשה קודם שניכר באיש:

אית דמחלפין. מחליפין שבאיש מתחיל הבינה להראות קודם האשה. וכמ"ש שם בנידה אלו דברי רבי אלעזר בר' שמעון אומר וכו'. בהיפך מדעת רבי. ומ"ש כאן דרכו של איש שם הגירסא הואיל והתינוק מצוי בבית רבו. ובתוספות שם הביא סברת המדרש ולא בשם המדרש ומ"ש ויבן כו' כרשב"י כדמפרש והולך עד בנייתא:

קישטה ככלה. שבת דף צ"ה ושם הגי' ר' שמעון בן מנסיא:

לקלעיתא בנייתא. יתכן על שהשער נקרא בניתא בלשון ארמי כמ"ש בתרגום יונתן על פסוק קולע אל השערה בבינת שערא. ועיין בערוך ערך בוניתא. אך בשבת דף צ"ה איתא בהדיא שהיא מלשון בנין שהמגדלת שיער חייבת משום בנין. ושניהם אמת שלכך אמר בלשון בנין היינו על השיער שניקרא בוניתא ושייך בו בנין:

שמתחת חרוב שקמה. מבין אילני ג"ע שהיה שם. וכוונתו שהביאה לו בלא שום הכנה לא כן אלא משקשטה בכ"ד מיני תכשיטין. שהרי היתה כלה עומדת ליחוד. וכמ"ש לקמן פר' כ"ב סימן ב' בו ביום שמשו בו ביום הוציאו תולדות. וכמ"ש כחתן יכהן פאר וככלה תעדה כליה. והתכשיטין הם כ"ד במספר כמ"ש שיר פסוק נופת תטופנה דף כ"ז א'. מה כלה זו נתקשטת בכ"ד תכשיטין ואם חסר אחד מהן אינו כלום כך ת"ח צריך להיות בקי בכ"ד ספרים. והכ"ד תכשיטין הן אותן המנוים בישעיה ג' ואעפ"י שבכללן יש המחלצות

והמעטפות הסדינין והחריטין מיני בגדים והכתוב אומר כאן ויהיו שניהם ערומים. י"ל שהתכשיטין לא היו רק בשעת חופה ואח"כ לא היו צריכין שהלכו ערומים:

בעדן גן אלהים. עיין לעיל פר' ט' סימן ה' ברייתא דל"ב מדות מדה י"ז. וז"ל מדבר שאינו מפורש במקומו ומתפרש במקום אחר כיצד ויטע ה' אלהים גן בעדן ויצמח ה' אלהים כו'. שמענו שהקב"ה נטע לאדה"ר כל עץ וכל מיני מגדים. אבל לא מצינו שברא לו הקב"ה חופות של אבנים טובות ומרגליות. והיכן שמענו בשעה שנאמר לחירום מלך צור בעדן גן אלהים היית כל אבן יקרה מסוכתך אמר לו שמא אדם הראשון אתה שעשיתי לו כל הכבוד הזה עכ"ל. ועיין פר"א פרק י"ב במש"ש. ב"ב דף ע"ה ויק"ר פר' כ' סימן ב' קהלת רבה פסוק מי כהחכם. פסיקתא פר' י"ד סימן י'. והדרשה עפ"י מדה י"ז שמפורש ביחזקאל כ"ח. אצל חירם מלך צור ענין החופות ושם עפ"י מדה כ'. אא"ע לחירם שלא היה בג"ע ת"ע לאדם שמפורש אצלו שהיה בג"ע. ומאחר שעשה להם חופות כמו שעושין לכלה כך קישטה לחוה כמו שמקשטין לכלה. ולכך הביא הה"ד בעדן וכו' ראיה שקישטה ככלה:

מסוכתך. היינו חופה שמסכך על האדם כמו סוכה כמ"ש ישעיה סוף ג' כי על כל כבוד חופה:

רבנן ורשב"ל רבנן אמרי עשר ורשב"ל אמר י"א. כל מאמר זה צ"ע גדול לפי מ"ש כאן שאיך אמר שרשב"ל סובר י"א ואח"כ אמר ר"ח ב"ח ורשב"ל וכו' עד הכל בכלל. ואיך הוא ראיה על דברי רשב"ל שסובר י"א ור"ח ב"ח סובר י"ג כמ"ש ויק"ר פר' כ' שם וגם שם צריך להגיה כמו בקהלת רבה שם. ובקהלת רבה איתא ר"ח ב"ח אמר י"ג חופות וריש לקיש אמר י"א. ורבן אמרי עשר ולא פליגי מאן דאמר י"ג עבד כל אבן יקרה תלת ומ"ד חד סר עביד להון חדא ומ"ד עשר לא עביד להון ולא חדא. ואיך משוה כאן דעת ר"ח ודעת ר"ל ועוד איך אמר כלל ופרט נעשה כלל מוספת לפרט שהרי בהדיא שנינו בי"ג מדות כלל ופרט אין בכלל אלא מה שבפרט פרט וכלל נעשה כלל מוסיף על הפרט והכל בכלל. וכאן הוא כלל ופרט. כל אבן יקרה מסוכתך כלל. אודם פטדה פרט אין בכלל אלא מה שבפרט ואין כאן אלא עשר כמפורש. וגם מ"ט דמ"ד ט' הרי יש כאן יו"ד בהדיא. ובמאי פליגי כל ד' דעות אלו כו'. חד אמר ט' וח"א יו"ד וח"א י"א וח"א י"ג. על כן בהכרח להגיה כאן וליתן טעם לכל הדיעות. והעיקר כמ"ש הגירסא בויק"ר פר' כ' ובקהלת רבה שם. ובשאר מקומות הנ"ל וכן צ"ל כאן. רבנן ור' חמא בר' חנינא ורשב"ל. רבנן אמרי עשר ור' חמא בר חנינא אמר י"ג ור' שמעון בן לקיש אמר י"א. רבנן אמרי עשר דרשי כלל ופרט אין בכלל אלא מה שבפרט. והרי כאן עשר אודם פטדה ויהלום

תרשיש שוהם וישפה ספיר נופך וברקת וזהב. ר"ח ב"ח ורשב"ל תרויהון אמרין כלל ופרט וכו' ונעשה כלל מוסיף על הפרט. ופירושו כלל ופרט אין בכלל אלא מה שבפרט. ופרט וכלל נעשה כלל מוסיף על הפרט והכל בכלל. ור"ח ב"ח סובר שלא יתכן לדריש כאן כלל ופרט שהרי בהכלל מפורש כל אבן יקרה מסוכתך. ואין בכלל אלא מה שבפרט מאבני יקרה אך לא זהב כי זהב אינו בכלל אבני יקרה. גם הוקשה לו כאן חשב ט' אבנים טובות מאבני חושן המפורשים בתורה. ולמה לא חשב עוד ג'. המפורשים שם לשם שבו ואחלמה. ע"כ דורש עפ"י מדה ל"א כאלו כתוב כל אבן יקרה מסוכתך אחר כל אבנים קודם לזהב. כדי לרבות שם ג' אבנים הנשארים בתורה לשם שבו ואחלמה. וא"כ נעשה כלל מוסף על הפרט. ומרבה כל אבני יקר הדומה לפרטים הנ"ל גם הג' החסרים כאן. הרי י"ב אבנים ואח"כ וזהב הוא הי"ג שאינו בפרט וכלל הנ"ל ודעת רשב"ל ג"כ שדורש כמו ר"ח ב"ח פרט וכלל שהכלל מוסף על הפרט ומרבה כל הנ"ל. אך שאותן המפורשים עשה מהם חופות מיוחדות חופה מכל אחד בפני עצמו ומהשאר לשם שבו ואחלמה עשה מהג' חופה אחת. ובפסחים דף ו' ובתוספות שם ראיה לדברי דהיכא דאיכא טעם אפילו בחד ענינא דרשינן מדה ל"א מוקדם שמאוחר בענין:

עשה כתלים של זהב. ובילקוט כאן הגי' וקתדראות של זהב. הם הכסאות וכנ"ל שאינו בכלל החופות ור' אלעזר בר' ביסנא סובר שאעפ"י שאינו חופה בפני עצמו עכ"פ היה בכלל מסוכתך שעשה הקורקסאות הם קרסים של יריעות של זהב כי אינו נזכר כאן כתלים כלל אלא חופות וא"כ הוא נטפל לחופות ולא לכתלים:

פסקה ב

ויבן כתיב התבונן. לקמן פר' מ"ה סימן ה' ופר' פ' סימן ה' ד"ר פר' וי"ו סימן י"א תנחומא סדר וישב פסוק ויהי אחר הדברים האלה. (ועיין כל מקומות אלו השינוים). והדיוק כמ"ש בריש הפר'. וההתבוננות לנו לא לו חלילה. ופי' שמאותו אבר שהיתה נבראת היה טבעה נוטה לטבע אותו אבר לפעול כמפעלו:

קנתנית. מלשון קנאה כמ"ש במ"כ. וצ"ע שהרי הלב כולל כל מדות טובות ורעות. ולמה פרט דווקא קנאה. ויתכן שפורט הקנאה על שהיא קשה מכל המדות שעליה מפורש קשה כשאול קנאה. ויותר נראה על שחשב אח"כ ותקנא רחל הקדים שלא תהא קנאית שגם הקנאה בלב:

מן הראש שלא תהא רוחה גסה תנחומא והילקוט גורס מקלת ראשה:

אלא ממקום שהיא צנועה. בד"ר שם הגי' מן הירך וצ"ע מניין לו שהרי מפורש אחת מצלעותיו. ופי' לעיל פר' י' סימן ו' ב' פירושים או אחת משני צדדים או צלע אחת

מצלעותיו. ואין זההירך וצ"ע ואפשר שמ"ש ירך כמ"ש על ירך המזבח שפירושו צד וצלע וסובר צלע מצלעותיו כתרגומו עילעא:

פסקה ג

בנה בה מגורות. כמו שבונין אוצרות שהדרך לבנות קצר מלמעלה ורחב מלמטה שיהיה כובד המשא על הקרקע לא על הכתלים. וכן עשה באשה שהאם של אשה רחב מלמטה וקצר למעלה:

דמלכא שושבינא. שכביכול הוא בעצמו הביאה אל האדם. כשושבין בין חתן וכלה. ובפר"א פרק י"ב בסוף שהמלאכים היו השושבינין ולעיל סוף פר' ח' איתא שמיכאל וגבריאל היו השושבינין ועי' מש"ש פירושו:

פסקה ד

בתחלה ברא לו. לעיל פר' י"ז סימן ז':

זאת היא של אותו הפעם. פעם זה עתה היא מיושרת בעיני ונושאת חן בעיני ולא של פעם אחר היינו פעם הראשון שלא ישרה בעיני:

זאת היא שעתידה להקיש. דורש מדת ממעל הפעם מלשון פעמון וכמ"ש לקמן פר' י"ט סימן ה' פר' כ' סימן ח' מיללת עליו ועיין ויק"ר פר' ח' סימן ב' אצל שמשון לפעמו:

שהיתה מפעמתני. אולי צ"ל שהיא מפעמתני פי' שעתידה לפעמתני. וכמ"ש במ"כ שע"י ההרהור ביום יהיה כל הלילה בחלום בענין זה וכמפרש והולך שהרהור זה קשה מכל הרהור:

כך נברא העולם בלה"ק. פירוש כשנברא העולם דיבר האדם בלה"ק וקרא לעזרו אשה כי לוקחה מאיש ואין בשאר הלשונות כן וזהראיה שכן הש"י כשברא העולם ויאמר יהי אור יהי רקיע הכל בלה"ק לפרש שמים אש ומים ארץ שרצתה. כן כל השמות שקרא אדם לכל הברואים עפ"י מדה זו ולעצמו אדם ולהש"י אדני. וזהו שאמר נברא העולם וזהו הכח הגדול של מדת ממעל:

גיני גיניא. פירש הערוך שבלשון יוני קורין לגיניס נקבה. ולזכר אין קורין גיניא. אלא אנתרופי. ואין קורין לנקבה אנתרופות ולנקבה קורין אתתא ולזכר אין קורין איתי אלא גברא. ולנקבה אין קורין גברתא אלא לזכר קורין בלשון יון אנדרו אנתרופי ובארמי גברא. ולנקבה בלשון יוני גינוס. ובארמי איתתא ע"ש בערוך ובמ"ע:

פסקה ה

תני גר שנתגייר והיה נשוי אחותו. ירושלמי יבמות פרק י"א הלכה ב':

אותבין ליה והא כתיב וגם אמנה אחותי בת אבי. וס"ד אך לא בת אמי ותהי לי לאשה. הרי שעיקר האיסור אם היתה בת אמו אך בת אביו אין איסור:

אמר להן בשיטתן השיבן. פי' שבאמת לא היתה לא בת אביו ולא בת אמו כי אם בת אחיו בת הרן כמ"ש לקמן סוף פר' ל"ח בהדיא. אך כאן אמר להם לפי מה שאמרו הם ולמה אמרתי אחותו וסברו אחותו באמת וא"כ אמר שקר לגמרי. ע"ז השיבן שלא היה שקר גמור שמצד האב יש לו קרבות עמה שהרן היה אחיו מצד האב ולא מצד האם שמ"ש אחותי פירושו קרובתי:

אתיב להון ר"מ ע"כ וכו' עד את אמו. וס"ד ודבק באשתו. ואיזה היפך הוא זה. וכי אינו יכול לקחת אשה והוא בבית אביו ואמו. ולא יעזוב אביו ואמו אלא על כרחך הפי' כשרוצה ליקח אשה יראה שלא תהיה לא בת אביו ולא בת אמו. מקשי לרבנן. ופשטו ליה פי' ותירצו לו דה"פ שיעזוב ליקח אשה שסמוכה לו מאביו ומאמו. ובהווה מדבר שדעתו קרובה יותר לאחות שהיא מן האב ומן האם יחד. ורוב אחים ואחיות של שניהם ועיקר האיסור על שהיא בת האם ועיין בירושלמי גירסא אחרת ואני באתי לישב גירסת המדרש:

ויקח עמרם וכו' לאשה. וחז"ל לשיטתם כמ"ש שמ"ר פר' א' סימן י"ט שיוכבד בת לוי ממש אחות קהת ועמרם בן קהת נמצא יוכבד דודתו. ולא יתכן לומר שהיתה דודתו מן האב ולא מן האם. שהרי בהדיא אמרו בפר"א פרק ל"ו ופרק ל"ט שבנותיו של יעקב נשי בניו היו וכל זרעו של יעקב אחיותיהם ושאר בשרם נשאו כדי שלא יתחתנו בכנענים. הרי שהיתה דודתו מצד האב ומצד האם. ודודתו ערוה היא וכמ"ש בהדיא בפרשת עריות דודתך היא ואף שהיה יכול להקשות יותר שהרי כולם לקחו אחיותיהם ותאומותיהם. אך זה אינו מפורש. ומקשה מפסוק מפורש וכן הוא לקמן פר' פ"ב סוף סימן ח' שתאומותיהם נשאו השבטים. וע"ז אמר ר"ש בריה דר"א שאפילו כבני נח לא עשו שלהם נאסר האחות והם נשאו אחיות. ועיין בירושלמי ואם כן הקושיא לתרוייהו. ותירצו דלעולם יעזוב את אביו ואת אמו כדקאמרת לר' מאיר בת אביו או בת אמו. ולרבנן בת שניהם יחד. ומבני יעקב אין קושיא כלל שיעקב נביא ועפ"י הדבור עשה שהרי נולדו תאומותיהם לזווג להם. הנה פירשתי המדרש כפי הגירסא שנמצא במדרש. ובדברי חז"ל בהדיא. אך באמת אין הגירסא ברורה כל כך. וגם בירושלמי איתא עוד פלוגתא אחות אביו וקיים דברי ר' מאיר ר' יודא אומר אחות אמו מאם יוציא. אחות אמו מאב יקיים וכו' וע"ז מקשה מיוכבד ע"ש:

השני חייב משום בעולת בעל. כוונת המדרש על הפסוק. הנך מת על האשה אשר לקחת והיא בעולת בעל. שאינו תלוי רק בבעל הראשון:
ומנין שאין להם קידושין. בירושלמי ריש קדושין ושם הגי' הרי למדנו וכו'. מהו שיהא להם ר' יודן בן פזי ור' חנן בשם ר"ה רבא דציפורן או שאין להם או ששניהם. ובאו לפרש הבעיא:
דופרין. דו שנים. פורין כתובה:
אשר שלחה. לשוב לקחתה לאשה:
תני ר' חייא. לשון הירושלמי מלתא דר' חייא רבה אמרו כנענים לא היו להם גירושין שאם גרשה באיזה אופן שיהיה אינה מגורשת ואין כאן אשר שלחה:
בכל ספר מלאכי כתוב. בירושלמי שם הגי' כי שנא שלח אמר ה' אלהי ישראל בישראל נתתי גירושין. ר' חנינא בשם ר' פינחס בכל הפרשה כתיב ה' צבאות וכאן כתיב אלהי ישראל ללמדך שלא יחד הקב"ה שמו בגירושין אלא וכו' כנ"ל. ופירוש המאמר מבואר בפירושי על ל"ב מדות מדה ט"ז באריכות. והכוונה בקיצור שבמקום זה שמדבר בגירושין שנשאו נשים עמוניות כמפורש ולא גרשו נשותיהם ופירשו מהם. והוכיחם הנביא כי שנא שלח אם שנאת אותה שלח אותה כדין התורה בגט כאשר צוה ה' אלהי ישראל וכאן במדרש חסר תיבת בגירושין ע"כ אין פירוש למאמר:
וזאת שנית כו' שנית לשטים. כמו שבשטים נשאו בנות מואב ועמון ומדין וכן כאן כי לפי פשוטו אין כאן אלא דבר אחד שעזבו נשותיהם והם היו בוכים לפני המזבח. ואיך אמר שהם עשו שנית שמשמע שאותו דבר עשו פעם שנית ע"כ דרשו חז"ל שנית לשיטים:
מאן קביל מהם. פי' איזה דבר אקבל. וכמ"ש שם מאין עוד פנות אל המנחה ולקחת רצון מידכם. פי' אתם מקריבים קרבנות ומנחות על המזבח. ונשותיכם סובבים את המזבח ובוכים על החמס שאתם עושים להם איזה דבר אקבל אם הקרבנות או בכי הנשים:
משגזלת וחמסת. כמ"ש וכסה חמס על לבושו שגזלו מנשותיהם בגדיהם וכלי חמדתם ונטלו יפים שהוליכום כל הדרך מבבל לא"י בחמה ונתפחמו פניהם:
והיאך עבידא. פי' איך אתה דורש כך ומאין למד ולשון הירושלמי מה טעם: שנאמר ודבק כו' פי' שילדו בנים:

פסקה 1

בשלותן שש שעות. דורש מ"ש ויהיו שניהם ערומים האדם ואשתו ולא יתבוששו. שאם הוא מלשון בושה. היה די שיאמר ולא בושו ע"כ דורש שאינו מלשון בושה אלא מלשון המתנה כמ"ש מדוע בושש רכבו. בושש משה מדת נוטריקון ולא המתינו בשלותן שש

ותיבת שעות הוסיף עפ"י מדה ט'. גם אפשר שזה מרומז בשני שיני"ן שש שעות. ולפי מ"ש החשבון של י"ב שעות בפר"א פרק י"א שבשעה שביעית נזדווגה לו חוה שמינית נצטווה. תשיעית עלו למטה שנים וירדו ארבעה. עשירית הכניסו לג"ע ועבר על צווי י"א נידון י"ב נתגרש. הרי שלא היו בשלוותן ו' שעות שתחלת שלוותן היה כשנזדווגה לו חוה בז'. ובי"א נידון ואבדו שלוותן. ועיין ויק"ר ריש פר' כ"ט חשבון אחר. והתחילו הו' שעות מעת שנזרקה בו נשמה בשעה ו' ובאבות דר"נ חשבון אחר. איך שלא היו בשלוותן ו' שעות. ועיין שמ"ר ריש פר' ל"ב ועיין ילקוט כאן. וילקוט שופטים ה':

כי בושש משה. שהיל"ל כי אחר משה או התמהמה. ע"כ דורש מדה ט"ז שכאן מיוחד שהוצרך לכתוב בושש. ודרש נוטריקון באו שש שעות ואינו יוצא מפשוטו מלשון איחור. וזהו ולא בא משה. ועיין שמ"ר פר' מ"א סימן ז' ומש"ש. וכן אצל סיסרא על פי מדות הנ"ל:

היה למוד לבא. היינו מן המלחמה ומן השלל. ועיקר דרשה זו כמו מסורת. כי בכל התנ"ך לא נמצא שורש זה בשני שיני"ן בין אצל המתנה ואיחור ובין אצל לשון בושה וחרפה. כי אם בג' מקומות אלו. ומ"ש בשלוותן אינו שייך אלא אצל אדם לבד שלא היה לו שלוה רק קודם שחטא ולא הגיעו לו' שעות כנ"ל. אך אצל ישראל וסיסרא היה להם שלוה הרבה מקודם לכן. ואיך יאמר שלא המתינו שש שעות בשלותן. ועל כן לא הזכיר תיבת בשלותן אצל ישראל וסיסרא. והכוונה באותו יום שנכשלו לא הגיעו לו' שעות ביום זה. ויתכן שכוון בזה לענין עמוק כי חטא האדם נתקן אצל מתן תורה ואז פסקה זוהמתן שהטיל בהן הנחש שמרומז במ"ש ולא יתבוששו. ואח"כ חזרו ונתקלקלו אצל העגל וחזרה זוהמתן כי בושש והיה שמור להן עד שבא סיסרא מדוע בושש. ונהפך הבושש עליו. כשאמרו שירה על מפלתו של סיסרא שאז נמחל להם הכל. והתחיל מאז חשבון חדש וכמ"ש מדרש שמואל פר' כ"ט העתקתי לשונו בשמ"ר פר' כ"ג סימן י"ב וש"נ ומבואר שהשירה מוחלת עונות ראשונים לגמרי ונעשו בריה חדשה. וע"כ נכתב בג' מקומות אלו לשון בושש:

לא היה צריך. לקמן פר' פ"ה סימן ב' שלאיזה ענין אמר שהם ערומים. לומר שלכך עשה להם בגדים. וכמ"ש ויעש ה"א לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם וא"כ היה צריך להסמיך כאן מיד פסוק ויעש שהלביש הערומים ולמה כתב כאן פסוק והנחש היה ערום:

מתעסקין בדרך ארץ. וקודם החטא לא היו יודעים מענין הבושה והצניעות. כי לא ידעו מהתאוה החומרית כי אם עשו בזה מצות הש"י וברכתו אותם כמפורש ויברך אותם

אלהים ויאמר להם פרו ורבו. וכמ"ש לקמן פר' י"ט סימן ג' וכמ"ש בפר"א פרק י"א שעה תשיעית עלו למטה שנים וירדו ארבעה. יו"ד הכניסו לג"ע ועבר על הצווי ודורש סמוכין:
שלא להפסיק בפרשתו של נחש. שלא לסיים כל פרשה זו של הנחש החטא והקללה בלא תיקון כלל. ע"כ כתב פסוק זה ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם שהוא ענין תיקון להם מהחטא לכסות הבושה של הערוה. וכתבו בסוף הפרשה לחתום בתיקון כי הפסוק ויקרא האדם שם אשתו חוה. דרשו לקמן פר' כ' מלשון חויא. הרי שהיה הסיום של הפרשה בענין הנחש והפסוק ויעש הוא ענין גמילות חסדים שהוא מלביש ערומים. ומ"ש מאיזה חטא עיין לקמן פר' כ"ב ריש סימן ב' והאדם ידע הודיע ד"א לכל ואז גם הנחש הרגיש בתאוה. ואמר חטא כפי שהוא עתה שהיפך הצניעות הוא חטא:

פרק יט

פסקה א

כתיב כי ברב חכמה. והענין בזה שכל מה שאדם מתחכם יותר בדברי עולם ומבין במנהג בני אדם. ורוצה לתקן ואינו יכול מרבה כעס וגם כל שהוא מוסיף דעת והשכל והחכמה מתוספים בו וגופו נחלש ומוסיף מכאוב טבעי. והעיקר אם רוצה להעמיד על חכמתו נגד חוקי התורה שמוסיף מכשול וקלקול כמו שמביא ראיה משלמה המלך:
צינה עליו. פי' צינה של עולם מזיק לו או חמה של עולם ומ"ש חמור אפילו בתקופת תמוז קריר ליה היינו שטבעו קר תמיד. אבל אינו מתפעל מצינת העולם ואינו מזיקו:
אין ת"ח צריך התראה. כי ענין התראה הוא שאם אדם רוצה לעבור עבירה. יודע שהדבר אסור ויענש על זה אלא שתאותו עומדת בפני ידיעתו ומסתרת אותה ואינו מרגיש בה. וכשמתרים בו בני אדם מחזקים כח ידיעתו שירגיש בה ויפרוש מן החטא. ואם אינו פורש הרי שנתגבר עליו יצרו כל כך עד שאבד דעתו ממנו וזה ראוי לעונש אך ת"ח שעוסק בתורה שהתורה מעוררת ומחזקת כח ידיעתו שעושה בו רושם יותר מרושם ההתראה. ע"כ אינו צריך התראה כי אם יתגבר כח היצר על כח התורה גם ההתראה לא תועיל:
כלי פשתן הרקים. כי בגד לבן הכתם ניכר בו יותר ומתקלקל כן המוסיף דעת מכשול קטן ניכר בו:
הארבליין. הערוך גורס מארכל בכ"ף והביאו בערך ארכל. והמ"ע הביא ראיה שיש עיר ששמה ארכל. ויש להביא ראיה לגירסת ארבל. כמ"ש כשוד שלמון בית ארבאל:

שחנא. ופי' בערוך שחן בלשון ישמעאל משאוי. וכן החכם לפי חכמתו החשבון והדקדוק עליו עיין כתובות דף ס"ז סוטה דף י"ג וכל דרשה זו כמ"ש כאן ערום מכל על כן ארור מכל:

דקרטים. פירש במ"ע בלשון יוני בעל שתי רגלים. ובלשון רומי זקוף וישר ועומד עיין לקמן פר' כ' סימן ה' שאחר הקללה כתיב על גחונך תלך הרי שקודם לזה היה זקוף מדלא קאמר על בטנך. והיה משמע שתחלה היו לו רגלים כבהמה וחיה ואח"כ על בטנו. אבל על גחונך משמע שתחלה לא היה גחון אלא עומד:

אפיקורס היה. לנסות את האדם נברא בריה בשכל גדול ועקום שאינו מסכים על דרך אמת וטועה במושכליו כפי דרך הדמיון הכוזב וכפי הרצון משולח ושובב:

כגמל היה. מתוקן לכל משאות כבידות ומאחר שהיה ערום מכל חית השדה וגם היו לו רגלים וא"כ היה בו צורך גדול לפרקמטיא שהרי עם כל הבהמות כששולח פרקמטיא צריך שילך אדם עמהם אך עם הנחש שהיה בו דעת וגם בעל כח היה יכול לשלוח בו בעצמו בלא אדם. ונראה שתפס לשון הגמל כי הגמל יש לו צואר ארוך וזקוף למעלה עם הראש וכן הנחש היה כצד הפנים של גמל. והגמל מין חיה רמ"ש בסוף סדר שמיני וגם הנחש מן חיה היה כמ"ש לעיל סוף פר' ז' וכמ"ש כאן מכל חית השדה:

פסקה ב

ויאמר אל האשה. אף כי ואצל הנחש שהוא התחלת דברים הוא מיותר והיה יכול לומר גם ואמר אף. וכן אצל כולם ע"כ דורש שעל שנתכוונו לרעה פיהם הכשילם להתחיל בלשון אף וגרמו אף לעצמן. ועיין לקמן פר' פ"ח סימן ו' בקיצור. ובאסתר רבה פסוק אף לא הביאה אסתר. ואצל שר האופים ג"כ תחלת דבריו. עדת קרח תחלת פסוק והיה יכול לומר גם. ואצל המן ג"כ תחלת פסוק ותחלת ענין הפרטי שסיפר כי הפסוק הא' דרך כלל ופתיחת פיהם באף הביאו אף על עצמם:

פסקה ג

נתעסק בדרך ארץ. כמ"ש לעיל סוף פר' י"ח עמש"ש בשם הפר"א שהתעוררות הנחש היה על ידי מה שראה שנתעסקו בדרך ארץ. ומאחר שקשה עלינו היכן היה האדם. ואנו יודעים שאז נתעסק בד"א שמביא לידי שינה. מן הסתם שהיה כן אצל אדם. ובפרט שהיה אז עת הנסיון שכל הנהגת העולם היה תלוי בו וניתן רשות לשטן ולנחש כמפורש בפר"א פרק י"ג באריכות עשה כל טצדקי שיהיה האדם ישן בעת שצריך לדבר עם האשה להסיתה. על שהאשה נוחה להתפתות אחר הדמיון הכוזב:

והחזירו בכל העולם. ברכות דף ל"א בארץ לא עבר בה איש ולא ישב אדם שם. וכי מאחר שלא עבר איך ישב אלא כל ארץ שגזר עליה אדם הראשון נתישבה וכל שלא גזר עליה אדה"ר לא נתישבה לשון הגמ' שם. ודורש מדה כ' מאחר שלא יתכן לומר ישב כפשוטו ע"כ שאינו מדבר מאיש ואדם סתם אלא מאדם הראשון ומ"ש ישב פירושו גזר להיות ישוב. ולכך קורא אותו כאן איש כי איש הוא שם משותף לשם אשה כמ"ש בפר"א פרק י"ב בהדיא כשניתן לו האשה אז נקרא הוא איש והיא אשה והיינו בעת שנזדווגה לו חוה. ואז נקרא איש ואדם ואז עבר בכל הארצות. והנה לא שאל המדרש על פסוק הקודם ויאמר אל האשה היכן היה האדם באותה שעה כי השאלה יתכן שישאל לתלמיד במקום הרב ולקטן במקום הגדול וכמו שהיה הענין אצל בנות צלפחד במ"ר פר' כ"א סימן י"ב תחלה שאלו אצל שרי עשרות וכו' עד למשה. אך להשיב כולם נתנו כבוד למשה ע"ש בהדיא. וכן היה הענין אצל אהרן ובניו שמשה קצף כנגד אלעזר ואיתמר. ואהרן השיב כמ"ש ויק"ר פר' י"ג סוף סימן א'. וכן כאן איך השיבה האשה בפני אדם אלא שלא היה שם. וזה לשון הפר"א פרק י"ג. דן דין נחש בינו לבין עצמו ואמר אם אני אומר לאדם יודע אני שאינו שומע לי שהאיש קשה לעולם להוציאו מדעתו אלא הריני אומר לאשה שדעתה קלה עליה שאני יודע שהיא נשמעת לי שהנשים נשמעות לכל הבריות שנאמר פתיות ובל ידעה מה:

אל תוסף על דבריו. עי' כל זה באבות דר"נ פרק א' באריכות. וכן בפר"א שם באריכות:

הגדר יותר מן העיקר. ובילקוט כאן הגירסא ועמדה והעידה שקר ולא תגעו בו פן תמותון. כיון שראה שכיזבה דחפה עליו וכו'. והענין שהנחש ידע איך היה הצווי כי הצווי היה על כל הברואים. שאדם אמר להם אלא ששאל אותה כדי לכנס בדברים עמה. כמ"ש רש"י בחומש. וידע שלא צווה אלא על האכילה לבד כמפורש בשאלתו אף כי אמר אלהים לא תאכלו מכל עץ הגן. והמשל שעושים הגדר לשמור הנטיעות ואם עושה כפי גובה הנטיעות ישמור הגדר את הנטיעות אך אם יעשה הגדר גבוה הרבה מן הנטיעות יהיה זה סיבה להכביד הגדר ויפול על הנטיעות ויקצצם וכן בנמשל כנ"ל:

נטלה ודחפה עליו. בפר"א שם איתא שהנחש עצמו נגע והראה לה שלא מת בנגיעה שהרי גם הוא נצטוה כנ"ל:

הא לא מיתת וכו'. דורש כן ממ"ש לא מות תמותון. שב' תיבות אלו מיותרות. שהרי האשה אמרה לו ולא תגעו בו פן תמותון והיה די שיאמר לה לא כי יודע וכו'. (ועוד גם יקשה מאד שהרי מה שיבא המקור מחובר להעתיד הוא לחזק הענין כמו שמור תשמרון עזב תעזב וכדומה ולא שייך זה אצל אמירה לשלילה לא מות תמותון). ועוד שמאחר

שאמרה ולא תגעו בו וכו' היה לו להנחש להשיבה גם מהנגיעה כי יודע אלהים כי ביום תגעו בו ותאכלו ממנו וגו'. ע"כ דרשו שעל הנגיעה כבר ניסה הנחש שלא מתה ואמר לה לא מות כאלו כתיב לא מות ולא תמותון על פי מדה כ"ב לא מות על הנגיעה לא תמותון על האכילה. וזה עפ"י מדה ט'. הרי שדורש מדה יו"ד שתי מיתות. ומדה כ"ב ומדה ט' וכנ"ל וע"פ היקש וזהו שאמר המדרש כמה דלא מיתת במקרבי' כן לא מיתת במכליה:

פסקה ד

השאלה הזו. השאלה שאלהים לשון רבים עיין לעיל פר' א' סימן ז' ופר' ח' סימן ט' בהדיא. והראיה ממ"ש כאן והייתם כאלהים יודעי וכו' ולא כתב והייתם יודעי טוב ורע כאלהים משמע שאלהים לשון רבים ולכך שאלו דווקא משם אלהים זה:

יודעים אלהים אין כתיב. עיין לקמן פרשה כ' ריש סימן ד' שבעים ואחד שמות מתחלת הספר ועד כאן וא"כ גם שם זה והייתם כאלהים קודש הוצרך לדקדוק זה שאין כתוב יודעים ברישא דקרא. א"כ גם מ"ש בסיפא דקרא והייתם כאלהים ג"כ לשון יחיד ומ"ש יודעי על אדם וחוה. אך לפי מ"ש במ"ר פר' י"ד סימן י"ב שיש ע' שמות מתחלת הספר עד סוף פרשת נחש ומ"ש והייתם כאלהים אינו קודש ע"ש. ודברי הכפירה של נחש הוא ואין כאן קושיא ושאלה:

דלטוריא על בוראו. לקמן ריש פר' כ' ולקמן פר' ל"ב סימך ב' שמ"ר פר' ג' סימן י"ב ד"ר פר' ה' סימן יו"ד מדרש תהלים א' סוף פסוק אשרי האיש. ושם הגי' ואם אתם אוכלים ממנו אתם יכולים וכו'. שנאמר והייתם כאלהים שסובר כנ"ל שאלהים זה הוא קודש. ואינו שייך למ"ש יודעי טוב ורע. שא"כ משמע שכל ענין של אלהים על שהוא יודע טוב ורע וכאשר דרש תחלה שמ"ש יודעי טוב ורע קאי על אדם וחוה א"כ לאיזה ענין אמר והייתם כאלהים על זה דרש מה הוא בורא עולמות כך אתם אם תאכלו כו'. ועדיין יקשה איזה טענה הוא שעל כן יאכלו מאחר שאלהים ברא העולם ואת האדם ואת העץ והוא צוה שלא לאכול אסור לאכול אף שיהיו יודעים טוב ורע. לזה דרש שכך אמר בטענתו. שגם הוא אכל מהאילן וע"כ ברא העולם ואם תאכלו אתם תהיו כאלהים ואין לכם לשמוע אליו בזה:

אינן מספיקין מימיו. פי' ששולט בו ושותה כל מימיו. ומוכרח להשפיע בו:

אינן מבשלין פירותיו. שהמאורות משועבדים להשפיע בפירות וטפולים להם ומשמשים אותם:

זיז עוף טהור. ויק"ר פ' כ"ב סימן ד' וש"נ:

ומכסה גלגל חמה. פירוש שמושל על החמה ומבטל אורו וכל דבריו אלו אינם אלא דברי כזב ולשון הרע ואין זה נקרא ממשלה בכל הנ"ל אלא כך פיתה אותם אם תאמרו שהרי גידל אתכם על כל באי עולם. ואיך נחטא נגדו בטובתו. דעו שכן טבע העולם שהנברא אחרון שולט במה שנברא קודם לו. וא"כ מה שהמשיל אתכם אינו אלא לשעה. עד שיברא עוד אחרים ע"כ אכלו אתם ותהיו מושלים ולא ימשולו בכם וכ"ז נרמז במ"ש והייתם כאלהים:

ראתה דבריו של נחש. כמו שכתוב רואה אני את דבריך טובים ונכוחים אצל אבשלום. ובמשנה. רואה אני את דברי אדמון. כי לפי פשוטו יקשה מה ראתה עתה באילן יותר מאשר ראתה מקודם אלא שראתה דבריו שכל טובות אלו כלולים בו:

פסקה ה

ר' יוסי בר זמרא. לקמן פר' ס"ה סימן י"ג ובקהלת רבה פסוק ברבות הטובה. ושם איתא ר"א בשם ר"י ב"ז ובקהלת רבה שם הגירסא נאמרו בגואי תאנה דסובר שאותו האילן תאנה היתה כמו שכתוב לעיל פר' ט"ו סימן ז' דר' יוסי סובר שהיה תאנה ואפשר שהוא ר' יוסי בר זמרא דכאן והמעיין שם ושם המאמר באריכות. יראה ויבין שאין כוונת המאמר לספר סגולות של עץ הדעת דייקא אלא סגולות ושלימות כל מאכל טוב של מטעמים. שהרי הביא שם ראיה ממטעמים של יצחק שלא היה אצלו הסגולה של ראיה אלא של טעם והשכלה ומביא ראיה. שהסומים אינם שבעים. הרי שבסגולת כל מאכל מדבר. ומצא ג' סגולות אלו רמוזים בפסוק זה. ופי' כשראתה האשה שיש בענין עץ הדעת שלימות הסגוליים לכל מאכל טוב אז אכלה ממנו. ומ"ש יפה לעינים פי' שמלבד שהוא טוב טעם ומשביע צריך שיהיה עוד גם נחמד למראה עינים שאז שבע ונהנה ממנו. ומ"ש ומוסיף חכמה פי' שכל מאכל טוב יש לו סגולה זו שמיישב הדעת והחכמה מתוספת בו ואם בעל רוח הקודש הוא רוח הקודש שורה עליו ע"י טוב טעם אם אוכל במדת צדיקים והראיה מיצחק שמה שצוה להביא לו מטעמים כדי שישרה עליו רוה"ק ויברך אותו:

ותקח מפריו ותאכל. הילי"ל ותקח פריו ותאכל. מפריו משמע ולא הפרי עצמו. ע"כ דרש שלקחה מה שבתוך הפרי. והיינו שסחטה ענבים ועיין לעיל פר' ט"ו סי' ז':

בישוב הדעת. בא לדרוש מ"ש ותתן גם לאישה עמה ויאכל. וזה יקשה מאד דבשלמא האשה היה לה פיתוי הנחש אחר טענות רבות. אך איך נתפתה האדם בנתינה לבד. והאיש קשה להתפתות וכמ"ש לעיל ריש סימן ג' בשם הפר"א ע"כ דורש ר' שמלאי שהאשה פיתתה אותו בדברי ישוב הדעת ומרומז כאן במ"ש ותתן גם לאישה עמה ויאכל

ופי' ע"פ מדה ט' שע"י דברים רבים השתדלה שיהיה שוה עמה בדעה אחת ולא יתפרד ממנה כי לא יועיל לו כלום ועיין לקמן פר' כ' סימן ח' ושם מבואר:

הטליס. פירש בערוך ובמוסף ערוך. אדם יחידי ובדד. ואיך תהיה עמי יחד שאתה תהיה כמלאך ואני בת תמותה אני בתאוה ואתה בלא תאוה. וא"כ לא תצליח חברתנו רק באופן שתדמה ותשוה אלי וכל זה נכלל במ"ש עמה שישווה לה:

מיללת עליו בקולה. לעיל פר' י"ח סימן ד' ולקמן פר' כ' סימן ח' כנ"ל ושם מפורש. ועיין ד"ר פר' ד' סימן ה' באריכות:

גם רבוי. ותתן גם לאישה עיין ילקוט כאן ועיין סנהדרין דף ק"ח באופן אחר הובא בילקוט איוב כ"ט:

וכחול ארבה ימים. ורישא דקרא ואומר עם קני אגוע וכחול ארבה ימים וכי מה ענין החול אצל הקן. ועוד איך אמר שירבה ימים כחול אשר לא ימד ולא יספר ואיך יחיה יותר מכל האדם אשר על פני האדמה. ע"כ דרשו שמ"ש וכחול. אינו על חול הים. אלא על עוף ששמו חול ויגיד עליו ריעו מרישא דקרא. ואומר עם קני אגוע היינו קן של עוף. ואיזה קן. בא ופירש וכחול ארבה ימים קן של עוף חול ומאחר שאין שייך לומר על איוב קני שאין זה שייך אצל אדם כלל דורש עפ"י מדה כ' אא"ע לאיוב ת"ע לקנו של העוף חול הנ"ל ומ"ש עם קני אגוע פי' שעם הדבר שנמצא תמיד בקן דהיינו ביצים שלו כמ"ש כי יקרא קן וכו' או ביצים. וזה עם קני אגוע רמז שמשתייר בו כביצה כמו שנולד תחלה מהביצה כך אח"כ חוזר ומתגדלת ומאחר שאמר כחול ארבה ימים שמדמה אריכות ימיו כחול. הרי זה בא ללמד ונמצא למד. עפ"י מדה י"ב שהחול מרבה ימים. ומאחר שבא ללמד על האדם ונמצא למד ממנו. ולא בא לסתום אלא לפרש ולא נוכל ללמד עליו שיחי' יותר מהאדם נמצא שהוא אלף שנים שלא מצינו מי שחי יותר ממשותלח. ואילו אמר תחלה וכחול ארבה ימים ואח"כ עם קני אגוע היינו אומרים שתחלה חי ואח"כ הוא גוע עם קנו ואינו חי עוד. אך מאחר שאמר תחלה עם קני אגוע ואח"כ וכחול ארבה ימים משמע שמאריך ימים אחר שגוע עם קנו. וכמה הוא חי עם קנו וגוע ילמוד סתום מן המפורש שמ"ש עם קני הוא סתום וכחול ארבה ימים מפורש שלא יתכן יותר מאלף שנים שהרי למוד מאדם כנ"ל א"כ מ"ש עם קני אגוע הוא ג"כ אלף שנים וכן הוא תמיד שחי אלף שנים ומשתייר בו כביצה היינו שמחמת רוב ימים הוא מתקטן עד כביצה וחוזר וחי אלף שנה ומתקטן כביצה. וכן תמיד גויעתו בא לו מקנו על ידי אש שהורגתו. וצ"ע מנין לו שע"י אש. וטעם פלוגתתם לר' ינאי משמע עם קני אגוע שהקן עוזר שיגוע. היינו ע"י אש של קן כנ"ל. ולר' יודן משמע ליה שהגויעה היא מעצמו שגוע בקנו:

פסקה ו

וכי סומין היו. ואחר שאכלו וחטאו נשכרו ונתפקחו ועוד שהיל"ל ויראו כי עירומים הם. ע"כ דרש שמ"ש ותפקחנה עיני אין פירושו על עיני בשר אלא על עיני דעת ושכל. וידעו ופירושו שידעו מה קלקלו ואבדו כמ"ש לקמן פר' כ' סימן י"א כדי שיכנעו ויבושו וישובו:

אפילו מצוה אחת. מדלא קאמר ויראו ע"כ פירש אא"ע לעירום גוף ת"ע לעירום הנפש מן המצוה שהיתה מוטלת עליהם:

עלה תאנה. כי למה פירש באיזה עץ היו העלים. ע"כ דרש דמ"ש תאנה. מלשון תאניה ואניה ואבילות ע"פ מדת ממעל וכמ"ש לעיל פר' ט"ו סימן ז' ברת אליתא ע"ש שמ"ר פר' כ"ג סוף סימן ג':

קלקלת עובדך סב חוט וחייט. דורש מ"ש ויתפרו עלה תאנה שהוא מיותר שהיה די במ"ש ויעשו להם חגורות מעלי תאנה מן הסתם שתקנו עד שנעשה טוב לחגורה. ומ"ש ויתפרו לדרוש שתקן מה שקלקלו שקלקול המעשים דומה לקריעה ופירוד שמוריד עצמו מהש"י. כמ"ש ונרגן מפריד אלוף לקמן פר' כ' ריש סימן ב' ועל ידי תיקון התשובה מחבר מה שהפריד. וכמ"ש לקמן פר' ל"ג סימן ג' אחות לנו שאיחה כל באי עולם להקב"ה וכו' כזה שהוא מאחה את הקרע ע"ש מה שכתבתי וכן כאן וזהו סב חוט וחייט:

אלא חגורות. דורש מחגורות מיני בגדים שסובבים וחוגרים את האדם. וכן אצל האשה וגי' הערוך ויעשו להם חגורות חגור חגורי חגורת אסתכיון גליונים כו' קילוסין סבכין ע"כ:

פסקה ז

שמענו שיש הלוך לקול. פי' מכאן למדנו שהקול אינו נשמע מיד בצאתו אל גבול רחוק אלא הולך ממקורו עד שבא למקום רחוק. וכן האש היינו ראיית האש שיוצא ממקומו והולך מרחוק אינו בא מיד אלא הולך עד שבא. והדמיון מהרעם והברק וכן קול ה' שהקול בעצמו הוא אש. וכמ"ש וכל העם רואים את הקולות ואת הלפידים. וכמ"ש קול ה' חוצב להבות אש הוא ג"כ דרך הילוך:

אלא מתהלך. ועיין פסיקתא רבתי פר' ה' סימן ז' במ"ר פר' י"ב סימן ו' שיר פסוק באתי לגני:

סדומים לו' ומצרים בימי אברהם לז'. לפי גירסא זו צע"ג. שהרי מ"ש מצרים בימי אברהם היינו מה שלקח פרעה את שרה. שמבואר שם בריש לך לך והרגו אותי ואותך יחיו הרי שהיו רעים וחטאים בעלי תאוה בעלי שופכי דמים ומ"ש סדומים היינו אחר

שיצא אברהם ולוט ממצרים ובא לו לוט לסדום. וא"כ מעשה המצרים קודם מעשה סדום והיל"ל מצרים לו' סדומים לז' אך בפסיקתא שם הגירסא באו פלשתים וחטאו וישלח אבימלך מלך גרר ויקח את שרה ונסתלקה לשביעי וזהו כסדר שכתוב בתורה. מעשה סדום בפרשת לך לך. ומעשה אבימלך בפרשת וירא אך במ"ר שם ובשי"ר שם כמו הגירסא שבכאן. ועניין הסילוק משל על ההשגחה ועל דרך הכתוב ואנכי הסתר אסתיר: **צדיקים יירשו ארץ**. וס"ד וישכנו לעד עליה ולפי הפשט יקשה וכי הצדיקים ישכנו לעד לעולם על הארץ. וכן יקשה לפי פשוטו. שהרי דומה כאלו כתיב ורשעים לא ישכנו ארץ. והיכן הם שוכנים. ע"כ דורש תיבת וישכנו עפ"י מדה כ' ועפ"י מדה כ"ח. א"ת וישכנו אלא וישכינו. ואת מי ישכינו. לעד עליה. מי שהוא שוכן לעד עליה ועפ"י מדת ממעל ודרך קצרה כאלו כתיב צדיקים יירשו ארץ וישכינו שוכן עד עליה ורשעים לא ישכינו שוכן עד עליה וכן מצאתי מפורש בשי"ר שם פסוק באתי לגני ישכנו לעד עליה ישכינו לשכינה עלי' שוכן עד וקדוש שמו. ובפסיקתא שם מביא פסוקים של משלי סוף ב' כי ישרים ישכנו ארץ וגו' וס"ד ותמימים יותרו בה ורשעים מארץ יכרתו. ועומק פשט הכתוב של תהלים צדיקים יירשו ארץ וישכנו לעד עליה. סמך על מ"ש משלי סוף ב' ורשעים מארץ יכרתו. ובוגדים יסחו ממנה עפ"י מדה י"ז על שלא השכינו כנ"ל:

פסקה ח

אל תקרי וישמעו. דעת חז"ל מאחר שכתיב וישמעו את קול ה' אלהים ולא פי' מה היה הקול היל"ל תחלה שהיה דיבור ואח"כ יאמר ששמעו קול דיבורו. ולפי פשוטו ששמעו מ"ש ויקרא ה' אלהים אל האדם. היינו שאמר לו אדם. ולא ענה ואז אמר לו איכה וקולות אלו שמע. אלא שא"כ יקשה שהיה לו להקדים פסוק ויקרא וכו' ואחר כך וישמעו את קול ועוד שתחלה אמר וישמעו שניהם שמעו היל"ל שהדיבור היה לשניהם ושמעו שניהם ואח"כ מפורש שהדיבור לא היה אלא לאדם ולא לה. וע"כ דרש שמ"ש וישמעו את קול הוא קול של דבור אחר שלא היה מאת ה' אלא קולן של אילנות שצעקו עליו וכמ"ש בפסוק הקודם ויתפרו עלה תאנה וכמ"ש לעיל פר' ט"ו סמוך לסופו. והיה מחזר על כל אילני ג"ע ולא היו מקבלים אותו ומה היו אומרים לו אמר ר' ברכיה הא גנבא דגנב דעתיה דמרא שהאילנות השמיעו קול זה ה' אלהים מתהלך בגן ואל תיקרי וישמעו אלא וישמיעו ואל תיקרי בגן אלא גנב אותיות בגן. שהאילנות אמרו לה' אלהים. מתהלך גנב. ע"כ לקח מעלי תאנה שחטא אדם עמהם וכמ"ש בהדיא לעיל. ויתכן שמ"ש הא גנבא שתיבת הא ר"ת ה' אלהים. ומ"ש גנבא דגנב דעתיה דמרא. דברי המדרש הוא לפרש למה אמרו גנב. וכמ"ש שם לעיל מפסוק אל תבאני רגל גאוה ויד רשעים אל תנדני.

והד"א דורש על המלאכים שהם השמיעו קול מבשר שה' אלהים בא ומתהלך לאותו שבגן לדונו על החטא ומאחר שזהו הקול מי אמר כן ע"כ המלאכים משרתיו עומדים לפניו ויודעים מה עושה וההכרח כמ"ש אצל אילנות שלא פורש מה היה הקול:

מת אותו שבגן. דורש מתהלך שהיה די שיאמר הולך ע"פ נוטריקון מת הולך. והולך קאי על הש"י כמ"ש הד"א ה' אלהים הולך לאותו שבגן למה והוא הולך אליו להמיתו כמ"ש ביום אכלך ממנו מות תמות ואמרו כן אותן המלאכים שקטרגו על בריאתו. אמרו עתה שחטא ימות ואיננו. ודעת ר' יצחק שלא יתכן לדרוש כן שחצי תיבה קאי על האדם והחצי השני על הש"י. ע"כ דורש התיבה כולה על האדם כמ"ש לעיל פר' ב' סימן ד' מת הלך לו. פי' שנתבטל כל בריאתו מן העולם. ולפירושים אלו מ"ש לרוח היום מאחר שהוציאו אותו מפשוטו שאינו על הילוך הקול. ע"כ דורש אותו שהם דברי הש"י שמשיב להם לרוח היום. וזה עפ"י מדה כ' ומדת ממעל אא"ע על הקול והמקום ת"ע עפ"י מדת ממעל על הריווח שמרויח לו הש"י ומחיה לו היום שאמרתי כי ביום אכלך ממנו מות תמות ומאותו יום עצמו ירוח לו וכן לתולדותיו ט' מאות ושלשים לאדם ושבעים לתולדותיו וע"כ שהשי"ת אמר כן. ומ"ש אם יום משלכם או יום משלי שיום של מלאכים במשמרותיהם ברקיע לפי מהלך השמש והירח כמ"ש בריש ברכות. ומ"ש יום משלי עיין לעיל פר' ח' סימן ב' מפסוק כי אלף שנים בעיניך כיום אתמול כי יעבור. ושם פירשתי ועיין לקמן ריש פר' כ"ב:

לרוח מזרחית דנו. דורש שה' אלהים הלך לאותו שבגן לדונו והלך לרוח מזרחית לסימן שדנו בכעס. ומ"ד לרוח מערבית לסימן רצון. על דעתיה דרב הקשה עליו שמ"ש שה' אלהים מהלך לאותו שבגן באותו אופן שהוא רוח היום וכפי המקום שהיה שם ודנו שם. ורב לשיטתו לקמן פר' כ"א ריש סימן ט' שגרשו למזרחו של גן עדן. ובמזרח שם עולה השמש מהבוקר עד חום היום ואז מרתיח הרי שהסימן של הדין כפי המקום שהיה שם. ועל דעתיה דזבדא בן לוי לרוח מערבית דנו כפי השעה שדנו. שהרי בשעה י"א דנו. וכמ"ש ויק"ר פר' כ"ט פר"א פרק י"א בי"א נידון היינו לעת ערב ע"כ מ"ש לרוח היום לרוח מערב. וזה לסימן שלא היה דין קשה. ופליגי בפלוגתא דר"י ור"נ פר' כ"א סימן ז' ע"ש שיטה גדולה בזה:

אמר ר' איבו גרעה קומתו ונעשה של מאה אמה. לעיל פר' י"ב סוף סימן ו' ע"ש והדרשה בדרך פלאי ע"פ המדות כמ"ש תורת כהנים ריש בחקותי על פסוק ואולך אתכם קוממיות הובא סנהדרין דף ק"ג ב"ב דף ע"ה שדורש שעתידין להיות וכו'. שנאמר אשר בנינו כנטיעים מגודלים בנעוריהם בנותינו כזויות מחוטבות תבנית היכל. וצ"ע איך יליף

שההיכל יהיה מאה אמה לעתיד. ומצאתי שאהבה נפשי בתנחומא פרשת בראשית סימן ו' ופרשת עקב פסוק כל המצוה ר' יהודה אמר עתיד להיות כל אחד וכו' שנאמר וההיכל מאה אמה. ועיין בספרי מדרש תנאים בילקוטים וחידושים חידוש ט"ו ושם הארכתי שהכוונה על מ"ש פסוק יחזקאל מ"א פסוק ט"ו. ואתיקיה מפה ומפה מאה אמה וההיכל הפנימי ואולמי החצר. ומ"ש וההיכל שיהיה ג"כ מאה כאתיקין ע"ש באריכות והגאון דווילנא זצ"ל פירש כן פשט הכתוב ובקונטריס נתיב חדש שהדפסתי מבואר באריכות וזה עפ"י מדה י"ז שכאן אמר תבנית היכל ולא פירש כמה הוא ומפורש ביחזקאל שם במ"ש וההיכל הרי שיליף בנותינו מההיכל ואיך דורש על בנינו זה נדרש עפ"י מדה י"ט דבר שנאמר בזה וה"ה לחבירו שנאמר אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה. אורה לצדיק וה"ה לישרי לב שמחה לישרי לב וה"ה לצדיק מאחר שהצדיק והישרי לב הם שקולים גם שכרם שקולים. וכן כאן בנינו כמו בנותינו כתבנית היכל ובנותינו כבנינו כנטיעים מגודלים בנעוריהם פי' שהיו מגודלים בגבהם מיד בנעוריהם שכשנולדו ונוצרו מיד היו כמו בני כ' שנה לתכלית גידולם כמפורש לעיל פר' י"ד ריש סימן ז' וכמ"ש ויק"ר ריש פר' י"א שלחה נערותיה תקרא זה אדם וחוה וזהו מגודלים בנעוריהם ושם פירשתי ומאחר שמדמה בנינו כנטיעים ולא פירש לאיזה ענין מדמה. דבשלמא בנותינו כתבנית היכל. היינו לדרוש מאה אמה. אבל בנינו כנטיעים לא פורש לאיזה ענין הרי זה נדרש עפ"י מדה י"ב דבר שבא ללמד ונמצא למד ממנו מה בנינו ק' אמה. ומגודלים בנעוריהם כך הנטיעים מאה אמה ומגודלים מיד בנעוריהם הרי שהנטיעים של ג"ע היו מאה אמה. וכאן כתוב ויתחבא האדם ואשתו בתוך עץ הגן. ודרך המתחבא שלא יתראה מתוך מחבואו על כרחנו שנקטן עד שהיה לא פחות שוה לגבהם של עצי הגן כי תחלה היה גבהו עד לשמים כמ"ש לעיל ריש פר' ח' שאם נאמר פחות ממאה אמה אי אתה יודע כמה ולא בא לסתום אלא לפרש. אלא שהיה גבהם שוה לעץ הגן מאה אמה:

ריתה עליו. הניח לו הדין כמ"ש רתוי לו שלא בא לעולם פירוש נוח לו שלא בא לעולם: **ניתנין בארונות של עץ**. וזה מרומז במ"ש ויתחבא ומעשי אבות סימן לבנים שהיה ראוי למות מיד ויהיה מחבואו בתוך עץ אלא שריחם עליו.

פסקה ט

איך היית. הוקשה לו שהרי הוא מדבר עמו איך שאל לו איכה. ועוד איך שייך שהש"י ישאל לאדם איכה היסתר איש במסתרים ואני לא אראנו. ע"כ דורש שאין זה שאלה אלא תמיה שהקב"ה מתמה על האדם ואמר לו התבונן על עצמך היכן מעלתך הקדומה. ואא"ע לשאלת המקום ת"ע לשאלת האיכות. ומ"ש אתמול צ"ע שהרי החטא והקללה

היה הכל ביום ששי כמ"ש ויק"ר ריש פר' כ"ט פר"א פרק י"א פסיקתא פר' מ"ו. ויתכן שמ"ש אתמול הכוונה כמו קודם ותחלה ועל כן אמר ועכשיו. ואם היה הכוונה על יום אתמול היל"ל והיום. אלא הכוונה תחלה:

והמה כאדם עברו ברית. איכה רבתי פתיחתא ד' והוקשה לו מ"ש כאדם. וכי כמלאך או כבהמה אלא פירושו כאדה"ר. ומ"ש הכנסתיו ואחר כך צויתיו כמ"ש ויק"ר ריש פר' כ"ט וכן הוא בפסיקתא רבתי ריש פר' מ"ו בח' הכניסו לג"ע בט' נצטוה וכפשטא דקרא תחלה כתיב ויניחהו בג"ע ואח"כ ויצו ה' אלהים על האדם. אך בפר"א פרק י"א איתא בח' נצטוה ביו"ד הכניסו לג"ע וכאן הולך לשיטתו כמ"ש ויק"ר שם ואצל ישראל תחלה צוה אותם ואח"כ הכניסם לא"י אלא אגב שאמר כן באדם. אמר אצל ישראל ג"כ גם יתכן שאצל ישראל ג"כ צוה אותם גם אחר שהכניסם לא"י ע"י יהושע וכל הנביאים וגם כוונת משה שישמרו המצות אחר שיבואו ואז חל עליהם המצות ומ"ש בשילוחין ובגירושין ההפרש שבין שילוחין לגירושין. שילוחין הוא לתיקון כענין השליחות. וכן האדם שלחו לסבול עול קללתו עד יתוקן וכמ"ש וישלחהו ה' מג"ע לעבוד את האדמה. והגירושין הוא בלא תיקון כמ"ש ויגרש את האדם ולא כתיב למה גרשו כי ענין הגירושין הוא רק שלא יהיה כאן. ובפתיחות איכה שם מקדים גירושין לשלוחין. וכן הוא הסדר הנכון עפ"י מדה ל"א. ומ"ש וקוננתי עליו איכה לבסוף ואחר הכל. כי כן דרך הקינה להיות אחר הצרה. וכמ"ש במדרש איכה וכי בוכין על המת קודם שימות אלא אחר החורבן נאמר הקינה. וכן אצל אדם נאמר לו איכה. שלא יתכן שישאל לו הקב"ה לאדם איכה הממנו יסתר כנ"ל. ע"כ דורש עפ"י מדה כ' אא"ע לשאלה ת"ע לקינה כפי המסורת והכתיב. וכמ"ש איכה ישבה בדד. ואעפ"י שתיבת איכה כתובה קודם הקללה והשילוחין זהו לפי פשוטו אך לפי הדרשה על הקינה על כרחך שהיה אחר הכל מטעם הנ"ל ודורש עפ"י מדה י"ב מדבר שבא ללמד ונמצא למד ממנו שמ"ש והמה כאדם עברו ברית ונמצא אדם למד מהם כמו שאצל ישראל היתה הקינה אחר הכל. כן אצל אדם וא"כ כאן עפ"י מדה ל"א מוקדם שמאוחר בענין וזהו עיקר הדרשה ועיין לקמן פר' כ"א סוף סימן ב' וסוף סימן ו' ג"כ שהקינה היה אחר ששלחו:

פסקה י

כל טוב עושה. ובנמשל מכל עץ הגן נאכל:

מלאה נחשים. ובנמשל פן תמותון:

כל קוזמיקון. ט"ס הוא כי קוזמיקין הוא פי' מושל עולם וצ"ל קוזמין והוא שם תכשיט בלשון יוני. וכן הביא הערוך בערך קזם. וגורס קוזמין. ומאמר זה הוא בפר"א פרק

י"ג והביאו ג"כ הערוך וגורס קוזמין כמו כאן. וכן הוא בילקוט כאן בשם פר"א קוזמין ועמש"ש באריכות:

אשה אחרת. כמ"ש לעיל בסימן ד' עד שלא יברא עולמות אחרים:

התחילו מנשכות. כמ"ש וידעו כי ערומים הם וענין המשל שמע קולה מצווחת כמ"ש ואירא כי עירום אנכי הוא דרך קובלנא וצעקת צרה והקב"ה השיב לו שגרם לעצמו המן העץ כמו במשל שמא באותה חבית וכו':

פסקה יא

ד' הן שהקיש. במ"ר פר' כ' סימן ו' ושם הגירסא ג' בני אדם ולא חשב אדם. דשם סובר שאינו דרך שאלה אלא תמיה וקינה כמ"ש בסימן הקודם וכאן כפי פשוטו. ועיין ילקוט כאן וילקוט מלכים כ' וסכלות אדם בזה שהיל"ל חטאתי והוא התנצל כאלו אינו חייב בדבר שאינו ממנו ועוד כפה טובה שאמר שאין באשה רק רעה ולא טובה:

ויאמר ה'. עיין לקמן פר' כ"ב סימן ט' באריכות:

לצפור שהיתה. בא לחדש במשל זה שמ"ש ה' אלהים אתה ידעת פירושו על פי מדה ט' אתה ידעת שהרי בך הדבר תלוי לעשות ולהחיות. שהרי שאלו על המעשה התחיינה והשיב לו על הידיעה ע"כ דרש שגם התשובה היתה על המעשה. שעל שהמעשה תלוי בו א"כ הוא יודע:

פסקה יב

אדברה ולא איראנו. שלפי הפשט יקשה איך אמר שידבר ולא ירא כי לא כן וכו' איזה נתינת טעם הוא ע"כ דורש טוב טעם שאדם הראשון אמר ואירא כי עירום אנכי ואחבא. ואח"כ האשה אשר נתתה עמדי ואם לא שמע לקול אשתו לא היה צריך להתירא. וע"ז אמר איוב אני איני צריך להתירא. למה שלא שמעתי לעצת אשתי ואח"כ מצאתי הדבר מפורש באגדת בראשית פרק י"א וז"ל אמרו לו חביריו לאיוב וכו'. אמרת אדברה ולא אירא. אדה"ר יציר כפיו כיון ששמע קולו לא יכול לעמוד בו וכו' אמר להם מפני ששמע לאשתו נעשה לו כך. התחיל אומר האשה אשר נתתה עמדי. אבל אני כשרצתה אשתי לאמר ברך אלהים ומות. אמרתי לה כדבר אחת הנבלות תדברי לכך אדברה ולא אירא כי לא כן אנכי עמדי איני כאדם וכו' וזהו בגז"ש בתיבת עמדי:

דינה אשתו של איוב. לקמן פר' נ"ז סימן ד' וש"נ:

כדבר אחת הנבלות. כמ"ש אצל דינה כי נבלה עשה בישראל לשכב את בת יעקב והוא גז"ש:

את הטוב נקבל. וס"ד ואת הרע לא נקבל. וע"ז אמר אקבל אין כתיב כאן שהרי הרעה לא קיבל אלא הוא. והיל"ל אקבל ע"כ דרש נוטריקון נקבל נאה לקבל. את הטוב נאה לקבל ואת הרע לא נאה לקבל בתמיה וכל זה הענין דרך אגב שזכר הפסוק:

ואכלתי איכ"כ. עי' מ"כ. ויתכן שכוונת המדרש לדרוש תיבת ואכל כפי הקרי כאלו כתיב בוי"ו מלשון יכולת ונצחון כמ"ש היכול אוכל. לא אוכל דבר. וכן לאיתיאל ואוכל כפי המדרש אתי אל ואוכל. ואדם אמר אכלתי והריני חי יכולתי ונצחתי הרי שהעיז פניו לומר בפני השכינה ואוכל וזהו הגידוף:

ויקו לעשות ענבים. וכל הענין נדרש באדה"ר עיין לקמן פר' כ"א בסוף סימן ח':

השיאני. שאם אמר גרני לבד לא היה כולל אלא אותו הלשון וכן כל אחד אך השיאני כולל כל ג' לשונות אלו:

לא תשה ברעך. מלשון הלואה וחיוב. ואצל חזקיהו אל ישיא אתכם אל יטעה אתכם. והנחש פעל כל שלשה דברים אלו עם האדם גירה אותו כמו שמגרים חיה על האדם להזיקו כך גירה את האדם להזיק העולם וכל הדורות. וחייב אותו אשר לא יוכל לשלם לעולם מה שהפסיד והזיק. והטעה אותו שנפל בטעות ודמיון כוזב לעולם:

פרק כ

פסקה א

איש לשון. ס"ד איש חמס רע יצודנו למדחפות עיין ילקוט תהלים ק"מ ועיין לעיל סוף פר' ה' ועיין לקמן פר' פ"ט ואין חמס אלא וכו':

למה הייתם קונסים. אותם שחמס את הצדיקים:

זה הנחש. לעיל פ' י"ט סימן ד' וש"נ:

בל יכון בארץ. שלא ילך בקומה זקופה. כי אם נופל וזהו על גחונך תלך וכמ"ש לעיל פר' ט"ו בסוף אל תבואני וכו' ע"ש מ"ש בשם פר"א מפסוק דוחו ולא יוכלו קום:

פסקה ב

שהיפך דברים. כמ"ש לעיל פר' י"ט סימן ד' מן האילן הזה אכל וברא העולם הרי שהיפך הכל וכן מצאתי בהדיא בילקוט משלי ט"ז:

שהפריד אלופו. הש"י אדון העולם שסילק השגחתו של טוב וחסד כמ"ש לעיל פר' י"ט סימן ז' ומיד נתקלל וכמ"ש בסוף הסימן אלא קפץ עליו ופסק את דינו ומ"ש ומיד נתקלל דברי המדרש שמוסיף על הפסוק שאינו מרומז בו כלל. גם המדרש פירש הפסוק היפך מה שפי' בתורה תחלה דברי הריגון לא מות תמותון. ואח"כ דברי ההיפך כי יודע וכו'.

ועל מ"ש ישלח מדון לא פירש כלל. אך המדרש בא לגלות עומק פשט המקרא כי לפי מה שנראה מפשוטו איש תהפוכות דברים הפוכים לגמרי ישלח מדון ישלח דברי ריב. ונרגן שאומר דברי תרעומות יפריד אלוף. ולפי זה יקשה שהיל"ל בהיפך איש נרגן ישלח מדון ואיש תהפוכות יפריד אלוף שהיה לו לתלות הקל בקל המדון בנרגן והחמור בחמור יפריד אלוף בתהפוכות ע"כ דורש הפסוק עפ"י מדה כ' אא"ע. ועפ"י מדה ל"א ועפ"י מדת נוטריקון באופן זה איש תהפוכות ונרגן יפריד אלוף ישלח מדון שהתהפוכות הוא מ"ש כי יודע שמאילן זה אכל וברא עולם. וע"כ ריגן ואמר לא מות תמותון שהוא הדבר הקל וסוף דברים במחשבה תחלה. שאם לא היה כאן אלא חטא של נרגן היה נידון ככל חוטא על ידי שאלה כמו אדם וחוה והיה מקבל ממנו התנצלות אך בעבור שדברי ריגון היה מסיבת תהפוכות שבלבו א"כ כלו תהפוכות ולא ריגון ועוד שאם לא היה אלא ריגון לא היה מפריד אלוף אלא על שהיה תהפוכות על כן הפריד אלוף. וזה להגדיל החטא שהיפך וריגן והפריד אלוף לזה הקדים הפסוק התהפוכות תחלה ועל כן ישלח מדון שהאלוף שלח מיד הקללה שלא עפ"י שאלה כלל ולא שמע ממנו התנצלות. ודורש מדון נוטריקון וזהו שאמר שהפריד אלופו של עולם ומיד נתקלל. גם יתכן שמ"ש ישלח מדון פי' ששלח ועזב דברי משא ומתן של הריב עמו ומ"ש שפסק דינו מיד הוא ע"פ מדה ט' שזהו הכוונה של מ"ש ישלח מדון ומיד נתקלל. כמ"ש ויאמר ה' אלהים אל הנחש כי עשית זאת ארור אתה. עיין סנהדרין דף כ"ט א'. ומ"ש עם אדם נשא ונתן. היינו מ"ש מי הגיד לך המן העץ וכו'. וכן עם האשה שאל אותה מה זאת עשית. ונ"ל שהם שני טעמים תחלה אמר שהטעם מחמת שהיפך דברים. ואח"כ אמר עוד טעם אחר:

פסקה ג

תני ר' חייא. ברכות דף ס"א ושם הגירסא רבי אומר:

ויאמר משה אל אהרן וכו'. בגמ' הגירסא עוד בניו הנותרים קחו וגו' והיינו בויקרא יו"ד פסוק י"ב קחו את המנחה הנותרת מאשי ה' ואכלוה מצות אצל המזבח. וזהו לגדולתם ותחילת חינוכם באכילת קדשי קדשים אצל המזבח. וא"כ מ"ש ויאמר ט"ס וצ"ל וידבר. אך צ"ע למה לא תפס פסוק ו' שם. ויאמר משה אל אהרן ולאלעזר ולאיתמר. שגם זה לגדולתם שהם אינם רשאים לבכות. ואם נאמר שאינו לגדולתן. א"כ גם מפסוק השני אין ראיה כלל שהוא בעבור גדולה. ויתכן שהפסוק הזה שמביא מורכב משני פסוקים וכוונתו על שניהם. והתחיל בפסוק ו' ויאמר משה. ואח"כ חתם בפסוק י"ב ולשניהם כוון בגמרא וגם כאן:

מלמד שבתחלה. צ"ע שבתחלה מביא מכאן ראיה למקומות אחרים. והיינו עפ"י מדת בנין אב. וחותם מלמד שבתחילה נתקלל נחש. ועוד למה הוצרך לומר מלמד על דבר שכתוב מפורש בתורה. ויתכן שבלתי דרשת ר' חייא היינו אומרים שמאחר שמתחלה דיבר עם האדם ובירר לו חטאו. וכן עם האשה ובירר לה חטאה. מן הסתם מיד פסק את דינם כי למה יפסיק בין בירור החטא להדין. והיינו דורשים עפ"י מדה ל"א מוקדם ומאוחר בענין שהרי לא נתיחד בהפסוק זה שום קולא בדינם א"כ תחלה נתקלל אדם ואח"כ חוה. ואח"כ הנחש אך מדברי ר"ח למדנו שהיה בסדר אחר כי כן הדין מחמת שבקללה מתחילין מן הקטן וזהו שאמר מלמד שבתחלה נתקלל נחש ומה שהתחיל לדבר עם האדם. ואח"כ עם האשה הוא בעבור גדולתם. על דרך שאמרו נכנס תחלה לדין. אך בפסק דין הוא מאוחר שהוא דבר קלקלה. וע"כ לא יתכן לדרוש כאן עפ"י מדה ל"א כ"א מאי דמוקדם מוקדם ומאי שמאוחר מאוחר:

הכל משמשין. בכורות ח':

מפני שהשכינה דברה. ודרך המדברים לדבר פנים בפנים. ועל כן נחשבים שיפנו תמיד פנום כנגד פנים:

ולאדם אמר. אצל האדם כתוב שדיבר עמו בפסוקים הקודמים והמאוחרים. אלא אגב שהביא על הנחש ממקום זה הביא ג"כ על האדם ממקום זה. ומ"ש ויאמר ה' לדג בהכרח שהכוונה שאמר לו בעת הבריאה וכמ"ש מפורש לפיל פר' ה' סימן ה' צויתי על הדג שיקיא את יונה וע"כ ניתן טבע חשיבות הפנים אצל כל הדגים. ומ"ש פא"פ אצל הדגים עיין מ"ש לעיל פרשה ג' סימן ד' ותבין כאן:

פסקה ד

בשביל זו. כי תיבת זאת מיותר או שהול"ל כי עשית כן גם יתכן שכל ג' תיבות אלו מיותרים מאחר שלא טען עמו כלל הול"ל מיד ארור אתה ופי' כי עשית בשביל זאת. והמדרש פירש וכי כל פעולה שלך לא בשביל זו. ופירושו שהאשה נקראת זאת כמ"ש כי מאיש לוקחה זאת. זאת הפעם עצם מעצמי:

בסנהדרין שלימה. היינו ע' סנהדרין עם המופלא הרי ע"א וכמ"ש לעיל פר' י"ט ריש סימן ד' שמ"ש והייתם כאלהים יודעי טוב ורע הוא קודש אך כפי מ"ש במ"ר פר' י"ד סימן י"ב אין כאן כי אם ע' שמות ע"ש ושם:

אררו בצרעת. כמ"ש שמ"ר פר' ג' סימן י"ג ממ"ש צרעת ממארת וזה ארור אתה:

תני בהמה. בכורות דף ח' וכמ"ש במ"כ:

וכתיב ארור אתה. לפי טבע ראשית הבריאה היו הכל יולדין ליום אחד כמו אדה"ר שעלו למטה שנים וירדו ד' כמ"ש לקמן פר' כ"ב סימן ב' וכמ"ש לעיל פר' י' סימן ד' שגם הארץ עשתה פירות ביומן. ולאחר החטא נתאררו הכל. ונתארך זמן עיבורן כמו אדם. וזהו ארור אתה מכל הבהמה ומכל החיה הרי שגם הבהמה נתאררה וכן החיה. ובהמה טמאה שבע פעמים כחיה והנחש שבע פעמים כבהמה. ודורש ארור אתה מכל הבהמה והבהמה מכל החיה שהול"ל מכל הבהמה והחיה אך מאחר שכתוב מכל הבהמה ומכל החיה על כרחך פירושו אתה מכל הבהמה. וארור הבהמה מכל החיה והוקשו הארורים זה לזה כמו שבהמה ארורה ז' פעמים כך הנחש ז"פ. ואי אתה מוצא אלא הכלב ובהמה טמאה. ועיין בכורות דף ח' מה שהקשה ע"ז ומתרץ:

ואמר לו. דרשה זו:

פסקה ה

קולה כנחש ילך. אצל מפלת מצרים כתיב. ועיין בספרי מדרש תנאים מדה י"ב ושם מבואר פירושו באריכות עפ"י מדה הנ"ל ובא נחש ללמד על מצרים שיהיה קולה הולך בכל הארץ ואצל מפלת מצרים מפורש וצוחתה מלאה הארץ. ונמצא למד הנחש ממצרים וכתיב שם כי בקרדומות באו לה כחוטבי עצים. ועיקר הענין שם בל"ב מדות:

ר' יודן ורב הונא. צ"ע דפתח בתרי וסיים בחד (ואולי פירושו שאחד משני אלה אמר זה ולא מסיימי מי מהם ע"כ הזכיר המדרש שניהם):

גידין של אדמה. פי' רש"י שיש בקרקע מיני אדמה כמין גידין שקורין ומו"ש בלע"ז. מדקאמר תאכל משמע שיש דברים שנאכל:

הכל מתרפאין. כל העולם כולו יחזור כמקדם ומחץ מכתו של עולם ירפא כמ"ש לעיל פר' יו"ד סוף סימן ד' פר' י"ב סימן ו' פר' צ"ה סימן א' ונחש עפר לחמו. ור"ד זאב וטלה ירעו כאחד ואריה כבקר יאכל תבן. ונחש עפר לחמו. שהנחש ישאר בקללתו. ועפר תאכל כל ימי חייך וכמו שדרשו ברכות פ"א. ומי חייך העוה"ז כל ימי חייך להביא לימות המשיח שאז הוא העת שהכל יתרפאו חוץ מן הנחש:

והעובד העיר יעבדוהו מכל שבטי ישראל. משמע מי שמיוחד לעבודת העיר תמיד היינו הגבעונים שנתנם יהושע לעבודת העיר ירושלים חוטבי עצים ושואבי מים לעדה ולבית ה' יעבדוהו כל שבטי ישראל והוקשה לחז"ל איך יתכן שמי שהיה עד הנה עובד העיר. איך יתגדל שיהיו הכל עובדים אותו ע"כ דרשו א"ת יעבדוהו אלא יאבדוהו. וכן הגירסא במ"ר פר' ח' בסימן ד' יאבדוהו וכנ"ל [ובירושלמי פ' עשרה יוחסין ובשוח"ט וכן באגדת שמואל פכ"ח. יפ"ת] ועיין ב"ב דף קכ"ב דרשה אחרת לפי הכתיב. וברש"י במדרש גורס

א"ת יעבדוהו אלא יעבידוהו. אך בדברי חז"ל מצאתי יאבדוהו ועיין ילקוט כאן. וילקוט ישעיה ס"ה וילקוט יחזקאל מ"ח:

אני עשיתיך מלך. סוטה דף ט' ב' כל הענין אבות דר"נ פרק א' בל הענין:

מלך על הבהמה וכו'. כמ"ש ערום מכל חית השדה:

קוממיות כאדם. כמ"ש ר' הושעיא לעיל פר' י"ט סוף סימן א':

בקשת להרוג את האדם. לעיל סוף פר' י"ח ופר' זו ריש סימן ד':

וכן מצינו בקין ובקרח. כל אחד מבואר במקומו בקרא:

פסקה ו

מעולם לא נזקק הקב"ה. כאן חסר ריש המאמר שהוא עיקר השייך לכאן וה"ג ירושלמי סוטה ריש פרק ז' ר"י בשם ר"א בר"ש ומ"ש כאן ר' אליעזר בר סימון ט"ס וצ"ל ר' אליעזר בר' שמעון. לא מצינו שדיבר הקב"ה עם האשה אלא עם שרה בלבד. והא כתיב ואל האשה אמר. ר' יעקב דכפר חנן ע"י תורגמן וכו' וע"ש. והיינו ע"י אדם שלא היה תורגמן אחר בעולם:

להשיח עם האשה. הנה מצאנו שהיו כמה נשים נביאות שדיבר ה' עמהם. אמהות נביאות היו וכן חנה ודבורה שאמרה הלא צוה ה' אלהי ישראל. אך הענין בזה שהנביאים הם שדבר ה' עמהם. ונראה להם בשביל ישראל. אבל שיהיה עסוק עמהם בשביל עסקי עצמם זה לא מצאנו אלא באבות שדבר עמהם בעסקי עצמם ג"כ. אך לא הנשים האמהות שלא דיבר עמהם על צרכי עצמם. רק עם שרה לבד שדבר עמה בצרכי עצמה. כמ"ש ויאמר לא כי צחקת. ועיין לקמן סוף פר' מ"ח וש"נ ומבואר כי שם מקומו:

שם ה' הדובר אליה. אצל הגר כתיב:

ויאמר ה' לה. אצל רבקה כתיב ותירץ שאמר לה ע"י שם בן נח שהיה נביא. וכמ"ש וישכון באהלי שם. ואיתא בתד"א שהיה נביא ד' מאות שנה וכמ"ש ותלך לדרוש את ה':

הרבה ארבה. כמ"ש לעיל בסימן ה' שקללתו של הקב"ה יש בו ברכה וכן כאן. קללתו בלשון מרובה רומז לברכה וכמ"ש בסוף פרשת וירא הרבה ארבה את זרעך וכן כאן מ"ש הרבה ארבה. הכוונה את זרעך. ופירושו כשיהיה עצבונך והרונך כמנין הרבה. אז ארבה את זרעך. והיינו שבעה חדשים שלמים למנין שס"ה של חמה והחצי היינו קפ"ב יום וחצי ועוד חודש ל' יום הרי ריי"ב ועוד יותר אלא על שאינו יום שלם אינו חושב אותו:

ר' הונא אמר. מאמר זה צ"ע עיין מ"כ:

בעון קומי ר' אבהו. פירשתי לעיל פר' י"ד סימן י"ב:

לעולם אין האשה. במ"ר פר' י"ח סימן כ"א. וע"ז רמז רש"י כאן במדרש שהביא המ"כ ועיבוריהם גימטריא הריון. וז"ל המדרש שם. ובגמרא נדה ל"ח ויתן ה' לה הריון גימטריא רע"א. ומ"ש הן ועיבוריהן שאין העיבורים שוים תמיד:

חייא בר אדא. ירושלמי יבמות פרק ד' הלכה י"א. ושם הגירסא ר' חייא בר אשי. וכן בירושלמי פרק א' דנדה:

ואני מתירא שמא תיצון. שם בירושלמי הגי' ואנא בעי מרבעתה עד לא תצטנן פי' כי החמור בטבעו קר לו תמיד. ובעת הלידה הקרירות סכנה וצריך פעולה לחממה ולכך היה טרוד אמר לו ומה איכפת לך פי' אם היה זמן הלידה ידוע דווקא היום יש בידך לחקנו. אך מאחר שמוספת או פוחתת בי"א יום א"כ טרדתך בחנם כי לא תדע לתקן. וא"כ בהכרח שתסיח דעתך שלא תהיה טרוד בחנם. ולא גרסינן אמר לו ב' פעמים. שהכל דברי רב המה. וכן הוא בילקוט כאן דלא גריס אמר לו. והקשה התלמיד לרב הלא כתוב הידעת עת לדת יעלי סלע תספר ירחים תמלאנה הרי שיש עת קבוע לבהמות וחיות. והשיב רב בדקה יש עת והיעלה דקה היא. אבל בגסה אין עת וחמור גסה היא. והקשה התלמיד לרב והא בקורת של אנטנינוס. בקרת פירושו שוורים ובקרים. וכן הוא בירושלמי הגי' שוורים ולפי מ"ש כאן צ"ע שהרי זה ראיה לדברי רב שהרי בקרים גסה היא וע"כ יש שילדו בזמן זה. ויש שילדו אחר זמן. ואפשר שאין זה דברי התלמיד אלא סתמא דמדרש שמקשה על רב. שהיאך אמר דווקא י"א יום שהרי כאן יש שילדו בזמן זה וזה בזמן אחר ולא בי"א יום. ובקרים גסה היא והקושיא גם על התלמיד. אך בירושלמי מעשה זו קודם שהקשה והכתיב הידעת. והקושיא כנ"ל איך אתה אומר י"א יום דווקא. ותירץ רב בטהורה אין שיעור ידוע ובטמאה גסה יש שיעור ידוע י"א יום וחמור גסה היא וכנ"ל:

עצבונך זה צער העבור והרונך זה צער העדוי. לפי תרגום אונקלוס עדוי הוא הריון. וכמו שתרגם כאן והרונך ועדוייכי והערוך בשם התרגום יונתן והרונך ועדונייכי. אך כאן במדרש לא יתכן לפרש כן שהרי אמר בהדיא עצבונך זה הריון. א"כ עדוי אינו הריון ועל כרחך שכוונתו על ווסת נדות וכמו שהביא הערוך בערך עד ז' ממ"ש לקמן פר' מ"ח אחרי בלותי היתה לי עדנה. ופירש המדרש שם עדנה ווסת נדות. וכמ"ש בתרגום יונתן שם. עדנה עידויין. וא"כ קשה מאד למה הוציא המדרש תיבת והרונך מפשוטו לפרש עצבונך על ההריון והרונך על ווסת. הלא הדבר בהיפך. שהווסת קודם העיבור. ע"כ נראה לי ברור שצריך להפוך הגי' עצבונך זה צער העדוי. היינו הווסת. והרונך זה צער העיבור וכן הוא בהדיא עירובין דף ק'. אדר"נ פרק א' וכן בפר"א סוף פרק י"ד:

בעצב זה צער הנפלים. הוא צער שאחר העיבור שהול"ל תלדי בעצב ומדלא קאמר כן ש"מ תרתי על הנפלים ועל הלידה:

בנים זה צער גידול בנים. כי תיבת בנים מיותר כי תלדי משמע בנים ובנות. ודורש עפ"י מדה כ"ב כאילו כתיב בעצב תלדי בעצב בנים שעפ"י מדה ט' פירושו בעצב תגדל בני' או עפ"י מדה כ' אא"ע על הלידה שהוא מיותר ת"ע על הגידול (או שמלת תלדי כולל ב' ההוראות לידה ממש ול' גידול כמו יולדו על ברכי יוסף שתרגומו ורבי יוסף):

לגיון אחד. אעפ"י שמגדלו בע"כ שלא בטובתו אף על פי כן אינו מרגיש בצערו כ"כ כגידול התינוק. אפילו בארץ ישראל שהזול והשובע מצוי לפי שצער גידול התינוק מרובה וטיפולו קשה:

פסקה ז

ארבע תשוקות הן. פירוש כי לא נמצא תיבת תשוקה בכל התנ"ך רק ד' פעמים אלו שמנה כאן. ועוד ב' פעמים כתיב בלא תי"ו ונפש שוקקה השביע נפש שוקקה. ודרשה זו כמין מסורה. וד' אלו על שאין להם קיום בעולם כי אם ע"י התחברות לאלו שמקיימים אותם נתן בהם כח התשוקה שיחשקו להדבק בהם ויתקיימו. ובלא תשוקה זו היו מתפרדים וכלים והולכים. כי האשה עיקר קיומה ע"י בעלה. וכן היצר הרע אין קיומו כי אם ע"י רשעים. וכן הגשמים לארץ שאם אין ארץ אין מטר. וכן הקב"ה לישראל. וכפי הגירסא בשי"ר פסוק ועלי תשוקתו בהיפך אין תשוקת ישראל אלא להקב"ה וכפי שדרש אצל השלשה הנ"ל. שהתשוקה לצורך קיומו למי שמקיים אותו ומושל בו. כמ"ש אצל האשה והוא ימשל בך והיא תשה ומקווה לו ואצל היצה"ר כתיב ואתה תמשל בו וכן הקב"ה עם הצדיקים. וכן הארץ עם הגשמים. ועיין ערוך ערך שק ב' וגורס ד' שוקין הן וכן הגירסא בשי"ר שם:

אלא על קין. עיין לקמן פר' כ"ז סימן ב' אלא בצד חבורה של רשעים. ופסוק ואליך תשוקתו אצל קין כתיב וה"ה לכל הרשעים עפ"י מדה ח' בנין אב וזהו שאמר וחביריו:

תשוקתן של גשמים. עיין מדרש תהלים קי"ז שדורש שוקקה. תן לה תשוקתה תן לה תאוותה:

תשים אנו. דורש ועלי תשוקתו נוטריקון תש קו ישועה תמיד ומיחדים. אע"פ שאנו תשים מן אלו שאמרו שובי שובי השולמית אעפ"כ אין אנו מניחים אותו ומיחדים שמו בכל יום תמיד:

יושבת על המשבר. דורש חיבור הפסוק עצבונך והרונך בעצב תלדי בנים ואל אישך תשוקתך אטפ"י שתלדי בעצב והיו ראוי שלא תתאוה אליו עוד שלא תתעבר ותוליד

אעפ"כ ואל אישך תשוקתך ודורש תשוקתך נוטריקון תשוב לשוקתך ע"י שתשוב התאוה למקומה כשתתרפא מהלידה. תשוקתך משמע תשוקתך הקודמת ועי"ז ואל אישך. וע"כ לא אמר ואל אישך תשתוקק. ודרשה זו אינה אלא אצל האשה. ולא אצל ג' הנ"ל:

שרפרפה בלבה. שהיתה במחשבתה בספק פורח ותלוי באויר בלא קיום דעת נכונה. אלא מחמת יסורים של לידה לשעה. לפיכך תביא קרבן פורח באויר על פי מדת מנגד. מרופרף פי' במוסף ערוך ערך רפרף. תנועה תמידית בלשון ישמעאל. ועיין לקמן סוף פר' כ"ב שריפיון פירושו אויר:

ולא יחבול רחים ורכב. ובפסוק הקודם כי יקח איש אשה חדשה עד ושימח את אשתו אשר לקח. ואח"כ כתיב כי נפש הוא חובל וכמ"ש במ"כ בשם אבן עזרא. וזהו כי נפש הוא חובל. נפש העתידה לצאת ממנה הוא חובל. או פי' נפש האשה המתאוה עתה מונע ממנה:

בית טבריונות. משפחה ידועה ויקרה בישראל. והיה ראוי מפאת משפחתה שהיא תמשל בו אך כך גזר הקב"ה בקללת האשה שהוא ימשל בה:

פסקה ח

בישוב הדעת. לעיל פר' י"ט סימן ה' וכאן מדויק כמ"ש לקול אשתך. שתיבת לקול מיותר. וגם הול"ל לאשה ואמר לאשתך. לדרוש שהיה שם קולות ודברים רבים שידקדק בה להיות היא אשתו. וזהו לקול אשתך:

הטליס. יחידי ובדד. עיין לקמן פר' פ"ז סימן ד' הטליס:

אלא לקול אשתך. ואין לקול אלא בכי כמ"ש לעיל פר' ה' סימן ד' אין קול אלא בכי שנאמר קול ברמה נשמע נהי בכי תמרורים:

א"ר אבהו אתרוג. לעיל פר' ט"ו סימן ז' איזה אילן שהעץ נאכל וכו' ע"ש:

מהו לאמר. לעיל פר' י"ט סימן ה' איתא. גם לאישה עמה גם לרבות שהאכילה את הבהמות ואת החיות ואת העופות שתחלה האכילה את האדם. ואח"כ האכילו שניהם לכל הנבראים:

מעלה לך דברים ארורים. עי' לעיל פר' ה' סימן ט'. ועיקר קללת האדם מבואר לעיל פר' יו"ד סימן ד' ופרשה י"ב סימן ו' וכאן דרש למה נתקללה האדמה בעבור האדם. ע"כ דרש שמ"ש בעבורך אין פירושו בעבור חטאו. אלא פי' שהקללה יהיה בעבורו ולצרכו. שיבואו עליו מהאדמה לצערו. ומתהוים מצעריו במקום בני אדם דווקא שיצערו אותו וללקק את דמו וגדילים מעצמם במקום עיפוש ולכלוך. ולא שנתחדשו ברואים אלו אחר

הקללה דווקא. שהרי מבואר לעיל פר' יו"ד סימן ז' שמינים אלו היו בכלל ברייתו של עולם. אלא שהיו רחוקים מן האדם ולא היו מתרבים כל כך:

ותעלה לך גמל. רש"י ז"ל הביא גירסא זו לעיל פר' ה' סימן ט' דשם צ"ל כן וכתב שם. קושיא הוא שקשה גידולו מקטנותו. ושמעתי עליו שממיתים בני אדם. וספק למורה אם הוא גמלא או חיה אחרת עכ"ל ולפ"ז גם כאן לשון קושיא הוא שתעלה לו גם גמל לצערו וכך פירושו אתה אמרת שתעלה לו יתושים ופרעושים וזבובים לצערו ולמה לא תאמר שתעלה לו גמל שגם הוא מצער את האדם וממית. ותירץ שיש הנאה בעורו. ושמעתי מגיהים נמלים במקום גמל. ומביאים ראיה מרש"י בחומש. שמביא יתושים פרעושים ונמלים. ולא יתכן שהרי אמר שמוכרו ונהנה בדמיו. ורש"י בחומש חושב נמלים במקום יתושים. אבל לא במקום גמל. גם יתכן שאינו לשון קושיא כלל. אלא שמי שסובר שתעלה לו דברים ארורים זבובים יתושים ופרעושים אמר עוד ותעלה לך גמל שלא די בדברים הנ"ל שהם רק ארורים בלא הנאה. אלא שגם בדברים טובים ויש בהם טובה יש בהם ג"כ ארור כמו גמל שאוכל קוצים ונושא משאות כבדות ובא ר' יצחק מגדלאה לומר שבכל קללות הקב"ה אין בהם קללה בהחלט. אלא שבכל דבר של קללה יש בהם ברכה ג"כ ודבר טוב. והגמל נהנה בדמיו. וכמ"ש לעיל סימן ה' אצל הנחש. וכן הזבובים והיתושים יש בהם צורך וטובה והם בכלל ברייתו של עולם וכמ"ש לעיל פר' יו"ד סימן ז'. ועכ"ז מאמר ותעלה לך גמל צע"ג עי' לעיל פר' ה' סימן ח' ובדברי ר"י שם:

פסקה ט

קשה היא הפרנסה. פסחים קי"ח לקמן פר' צ"ז סימן ב' וש"נ ועצבון מרבה יותר מעצב:

אף גאולה בכל יום. וכמ"ש באגדות פסח בכל דור ודור וכו' ועיין מדרש תהלים קל"ו:

פותח את ידך. בגמרא שם ובמדרש תהלים שם הגי' מפסוק האלהים הרועה אותי מעודי. הרי שהפרנסה ע"י הקב"ה. והגאולה ע"י מלאך. במ"ש המלאך הגואל אותי מכל רע. ורועה היינו פרנסה וכן הוא בילקוט כאן ובילקוט תהלים קל"ו:

מקריעת ים סוף. והנה אין כאן ראיה אלא על שהם שקולים וכנ"ל אצל הגאולה. וכן הוא לקמן סוף פר' צ"ז כקריעת ים סוף ולפי הגירסא מקריעת ים סוף יתכן על שכתוב לבסוף ע"כ היא גדולה וקשה מכולם. ויותר נראה דכאן חסר וריב"ל סובר כקריעת ים סוף כמ"ש לקמן סוף פר' צ"ז ור"י דסכנין במדרש תהלים קל"ו סובר יותר מקריעת ים סוף. וגם רש"י במדרש הגיה שיש ב' דעות אלו היינו כמ"ש כאן ובמדרש תהלים:

פסקה י

דרין דרין. בלשון ארמי דרי הוא שורה ע"כ דורש דרדר על קינרוס שהוא כן והן כולן מיני קוצים של אילנות כמ"ש ר' יהודה בסמוך:

מעלה לך מכל אילני ג"ע. כמ"ש בברייתא דל"ב מדות מדה י"ז וז"ל ויטע ה' אלהים גן בעדן מקדם ויצמח ה' אלהים. שמענו שנטע הקב"ה לאדה"ר בג"ע כל עץ וכל מיני מגדים וכו'. עמש"ש וכאן דורש מדת מנגד וממעל אם זכית היית בג"ע בכל הנ"ל. עכשיו שלא זכית וקוץ ודרדר תצמיח לך. קוץ ודרדר כנגד עץ נחמד וטוב למאכל תצמיח כנגד ויצמח. ור' יהודה דורש רישיה דקרא. ור' נחמיה דורש סיפא דקרא באופן הנ"ל ואעפ"י שאינו מפורש בתורה שיש זרעים בג"ע רק אילנות כמפורש ויצמח ה' אלהים כל עץ וכו'. אך מדקרי ליה גן וסתם גן יש בו זרעים וכמ"ש בישעיה סוף ס"א וכגנה זרועיה תצמיח. וגם מן התורה יש ללמוד שהיה בג"ע זרעים. עפ"י מדה י"ב מדבר שבא ללמד ונמצא למד בפ' לך לך את סדום ואת עמורה כגן ה' כארץ מצרים בואכה צוער. הרי שגן ה' ומצרים באים ללמד על סדום ונמצאו למדים מסדום שהיו בה זרעים ואילנות ע"פ מדה כ"א כמבואר לקמן במדרש פמ"א סי' ז' על פסוק כגן וכו':

משליף על שדהו. תיבת על ט"ס ובמדרש אחר ליתא. וכן בילקוט כאן ליתא:

הזיעו פניו. ברכות דף נ"א פסחים דף קי"ח והזיעו פניו מגודל החרדה ועייפות כח שאחזו:

תאכל לחם. כי תחלה אמר לו ואכלת את עשב השדה משמע ולא דבר אחר ואת"כ אמר לו תאכל לחם. הרי הם ב' כתובים מכחישים הכריע פסוק כי בזעת אפיך הצער שנצטער ע"כ תאכל לחם. ועיין תד"א סוף פרק א':

עטישותיו תהל אור. אצל הלויתן כתוב באיוב שם וכל הענין מדבר שם דרך פחד ואימה שלא יוכל להתקרב אליו מחמת פחד והפחד נמשל לחושך ואמר עטישותיו תהל אור שע"י העטוש הוא נח ושקט וזהו ענין האור על נחת רוח שלו. וכן אצל האדם. וכמ"ש ברכות דף כ"ד ב' כשם שעושים לו נחת רוח מלמטה כך עושים לו נחת רוח מלמעלה. וזהו סימן הטוב להחולה ג"כ שהלך החולי ממנו ומתקרב אל הבריאות ע"כ מקבל נחת רוח מתנועות גופו כי בעת החולי אין בו כח לעטוש:

בזעת אפיך. זהו דרך הבטחה ורצון:

ישנתי אז ינוח לי. איוב אמר כן שהיה חולה ובעל יסורים בן מות ק"ו לשאר כל אדם:

ותהלימני ותחייני. פשוטו הוא ותחלימני מלשון בריאות הגוף כמ"ש אם יש טעם בריר חלמות. אלא שאם כן הול"ל בהיפך ותחייני ותחלימני כי היה חולה מסוכן למות והול"ל

תחלה ותחייני שלא אמות. ואח"כ ותחלימני שיהיה ג"כ בריא ולא חולה. ע"כ דורש ע"פ מדת ממעל ותחלמני מלשון חלום. וכמ"ש ברכות שכל מי שאינו נפקד בחלום נקרא רע. ובהיפך בעת צרתו ונפקד בחלום טוב סימן טוב הוא ואנו למדים בנין אב שכן הוא לכל אדם:

יראה זרע יאריך ימים. ורישא דקרא וה' חפץ דכאו החלי אם תשים אשם נפשו יראה זרע יאריך ימים. הרי שהתחיל במי שחפץ ה' לדכאו בחולי ואם ישים אשם נפשו וישוב בתשובה אז יראה זרע. ופשוטו הוא שיוליד בנים. והוקשה לו שיותר הול"ל תחלה שאחר ששב בתשובה יחיה ויבריא ויאריך ימים ואח"כ יראה זרע ומה שייך באמצע שיוליד בנים על כן דרשו שמ"ש יראה זרע אין פירושו הבטחה על הבנים אלא תנאי שאם יראה בחליו שאז האדם יבש ואין בטבעו שיצא ממנו ואם נפקד סימן טוב לו שיחיה ויבריא. שמאחר שאמר ויאריך ימים. הרי בהכרח שיחיה ויבריא:

הולך מעים. בברכות נ"ז חושב ששה דברים וחושב גם שלשול בתוכם וסיגנון הפסוק מיהר צועה להפתח ולא ימות לשחת ולא יחסר לחמו. ופי' רש"י בגמרא מי שצריך להריק מעיו. והרקת כלי נקרא צועה שנאמר ושלחתי לו צועים וצעהו וכליו יריקו ירמיה מ"ח במואב כתיב עכ"ל. ויותר נראה שדורש א"ת צועה בע' אלא בא' שהמציק צריך לדברים אלו שאם מיהר צואה להפתח ולא יחסר לחמו אז לא ימות לשחת. ואם יחסר לחמו ימות לשחת ע"כ אין לירא מבן אדם שצריך לכל זה. וזהו ואיה חמת המציק. וכמ"ש כל זה בפסיקתא רבתי פרשה ל"ג באריכות ובביאור בסימן ה' ע"ש ותבין כאן:

קומץ עפר מן האדמה. כמ"ש בירושלמי נזיר פרק ג' הלכה ב'. מלא תרווד עפר נטל הקב"ה ממקום המזבח וברא בו אדה"ר העתקתי לשונו לעיל פר' י"ד סימן ח':

ולא גזולה היא בידך. הרי בראתי אותך מן האדמה שתתקן אותה לעבדה ולשמרה ואתה קלקלת אותה. וכמ"ש ארורה האדמה בעבורך. א"כ גזולה היא בידך. וזהו עד שובך אל האדמה כי ממנה לוקחת. וכמ"ש והשיב את הגזלה אשר גזל. וכמ"ש בתד"א שם פרק ל"א:

לתחית המתים מן התורה. מדלא קאמר ותשוב אל עפר. אלא תחלה אל עפר שתהיה עפר. ואח"כ תשוב מן העפר שתחיה וזהו שתחלה אמר עד שובך אל האדמה. היינו שימות וישוב הגוף אל העפר. והב' ואל עפר תשוב שישוב מהעפר ויחיה. כמ"ש תהלים ק"ד תוסף רוחם יגועון ואל עפרם ישובון תשלח רוחך יבראון ותחדש פני אדמה:

פסקה יא

שם אשתו הוה. כי היא היתה אם כל חי וא"כ היה לקראתה חיה על שהיתה אם כל חי. ע"כ דרש מ"ש כל חי פירושו על האדם שממנו כל חי דאי כפשוטו וכי ילדה כל חי. ואיך נקראת אם כל חי. ועוד דורש א"ת אם אלא עם. כמה שכתב בסמוך ר"ש ב"א עם כל חי עפ"י מדה כ' ומדת ממעל. וזהו שאמר נתנה לו לחיותו. שנבראת להיות עמו לעזר. ועתה נהפכה להיות חוה מלשון חויא בארמית נחש. כי כמו שהנחש נתן עצה רעה לאשה כך היא נתנה עצה רעה לאדם. וכן כל הנשים הרעות לבעליהן. וכמ"ש חז"ל אדה"ר בלשון ארמי סיפר פי' שדיבר בלשון הקודש ובלשון ארמית:

היוה לה כמה דורות. מלשון דיבור. ויגד תרגומו וחוי גם בתהלים כתוב יום ליום יחוה דעת ובאיוב ל"ו כתר לי זער ואחוך. ע"כ קרוב יותר לדרוש מלשון הגדה ולא מלשון נחש. ומ"ש אם כל חי פי' שאמר לה שהיתה ראויה להיות אם לכל הדורות. ועפ"י מדה ט' כאלו מפורש שלא היה כן כי אבדה אותן בחטאה:

חויא חויך וכו'. דורש חוה חויא נחש כנ"ל. שהנחש נשך אותה. והיא נשכה את האדם ואת כל חי עפ"י מדת ממעל ודרך קצרה כאילו כתוב ויקרא שם אשתו נחש כי היא היתה אם נחש של כל חי שהנחש נשך אותה והיא היתה אם נחש של כל חי:

עם כל חי. דורש א"ת אם אלא עם וכנ"ל וחי פי' עשיר כי עני חשוב כמת והעשיר כמו חי וכמ"ש במ"כ:

ר' סימן. דורש אם כל חי כפשוטו שילדה אותם שנקראו חי כדלעיל סוף פר' ז' נפש חיה:

כל ק"ל שנה. שתחלה כתוב והאדם ידע את חוה אשתו. והולידה את קין והבל ביום שנבראו כדלקמן פר' כ"ב סי' ב' וש"נ ואח"כ כתיב וידע אדם עוד את אשתו ותלד בן ותקרא את שמו שת. וזה היה פעם ב' שידע אותה וכתב עוד מוסיף על פעם ראשון. הרי שלא ידע אותה בנתיים כלל וכמ"ש לקמן פר' כ"ג סימן ד'. וזה היה אחר ק"ל שנה כמ"ש מפורש ויחי אדם שלשים ומאת שנה ויולד בדמותו כצלמו ויקרא שמו שת. הרי מפורש שק"ל שנה פירש ממנה ואחר ק"ל שנה ילד בדמותו כצלמו אך בק"ל שנה לא היה בדמותו כצלמו כמ"ש לקמן פר' כ"ד סימן ו' ילקוט שמואל ז' ע"ש ותבין כאן:

ובנגעי בני אדם. אצל שלמה כתוב וכמ"ש אצלו הנה מטתו שלשלמה וכו' מפחד בלילות. וכמבואר בדברי חז"ל ובזה פליגי איזה מהם טובים ואיזה מהם רעים כמ"ש במ"כ:

פסקה יב

כתנות אור. וכמ"ש לעיל סוף פר' י"ח שפסוק זה מקומו למעלה אצל פסוק ויהיו שניהם ערומים שהיה קודם החטא. ואז היו כתנות אור. וכדאיתא בפר"א פרק י"ד מה היה לבושו של אדה"ר עור של צפורן וענן כבוד מכוסה עליו כיון שאכל מפירות האילן נפשט עור ציפורן מעליו וראה עצמו ערום ונסתלק ענן כבוד מעליו ע"ש ועי' לקמן פר' כ"א סימן ה' כהדין קמצא וכו':

דומין לפיגם. בילקוט ורש"י הגי' לפנס. ופירש רש"י שהם ב' דברים. מאירים כפנס וכעששית. ומתוקנין כשאר מלבושי בני אדם כיצד רחבים מלמטה וקצרים מלמעלה ובערוך לא מצאתי:

כציפורן. כנ"ל בשם פר"א:

אמר ר' יצחק. עיין סוטה ט"ז ופי' כתנות עור שעור האדם נראה מהם. והבגדים אינם מעור כי איזה עור היה ביום ראשון שנברא. הלא כל הברואים נבראו זוגות ולא שמשו קודם אדם כדלקמן פר' כ"ב סימן ב' ולא מת ולא נהרג עדיין שום חיה ובהמה. ע"כ פירש שהיו דקים שעור האדם נראה מהם. או פי' שהיו דבוקים בעור כפי מדתם ממש:

איגיאה. וכן אנגיא פי' רש"י כולם בגדים חשובים הם ופירושו לא שמעתי. והמוסף ערוך גורס ברבי איבו אנגייא ופירושו בלשון רומי עור כבש בעוד צמרו עליו:

לנאי. הובא בערוך ערך לגא ופי' המוסף ערוך בלשון יוני ארנבת:

סיסרטון. הערוך גורס סיסרנון ופירש המ"ע בלשון יוני עור בעוד הצמר עליו:

גלא קסינון. במ"ע חולדה. נחמד:

בכורות משתמשין. כי עד המשכן היו בכורות מקריבין קרבנות כמ"ש לקמן פר' ס"ג סימן י"ג וש"נ:

שהן באין מעור. יתכן שסוברים שהיה כל זה אחר החטא ובקללה כפשוטו וכפי סידור הכתוב. והיינו אחר זמן שנתרבו בעלי חיים. ומתו מהם ומהם עשה לאדם ולאשתו כתנות של עור ובפר"א פרק כ' איתא מן העור שהפשיט מן הנחש עשה הקב"ה כתנות כבוד לאדם ולעזרו הרי שסובר ג"כ שהפסוק נכתב במקומו. והיה זה אחר החטא והעונש והפשטת הנחש נראה שהיה ביום ששי שנבראו:

לפום חילך וכו'. כמ"ש מ"כ בשם רש"י וכפשטות לשון המדרש. על מ"ש כתנות עור שבאים מעור בהמות וחיות שאינם דברים יקרים. הרי שפרא הוא פחות. וכמ"ש עוד ויתר ממה דאת שרי. וכמ"ש במוסף ערוך בשם ירושלמי בראיות ברורות. ואין זה חולק על גמרא שלנו עשיק לגבך ושוי לכרסך. שפירושו אם קונה מלבוש לא יצמצם כל כך במקחו שיהיה יפה וטוב. אבל לעולם הבגד פחות מכחו:

פרק כא

פסקה א

הן האדם היה כאחד ממנו. הוקשה לו איך היה אחר החטא כאחד ממנו. ע"כ דורש שהאדם יהיה כאחד ממנו לעתיד כשיצדק מהגזירה. וזהו שדורש פסוק בדניאל ח' ואשמע אחד קדוש מדבר. ופשוטו על המלאך שנקרא קדוש. שיש הרבה קדושים והוא שמע מאחד קדוש. אלא שא"כ היל"ל קדוש אחד. ועל שכתוב אחד תחלה. דורש על הקב"ה שהוא אחד. ומ"ש קדוש אין לפרש על שהוא קדוש שהרי גם המלאכים נקראו קדושים. ע"כ דורש שהכל אומרים לפניו קדוש. שהוא שבח מיוחד להקב"ה ולא למלאך וזה יהיה לעתיד שהכל יודו באחדותו וקדושתו כמ"ש ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד וכתיב והתגדלתי והתקדשתי לעיני וכו' וזה יהיה אחר תיקון חטא האדם:

מדבר. ולא פירש מה מדבר כי מ"ש ויאמר אחד קדוש ענין אחר הוא. ע"כ דורש מדבר גזירות קשות. שדיבור בכל מקום הוא קשה שקלל כל הברואים בקללת האדם. ומ"ש ויאמר אחד קדוש לפלמוני המדבר שלא פירש מי הוא הפלמוני וגם תיבה זו אין דוגמתה בתנ"ך. על כן דורש שהוא מפורש על פי נוטריקון על אדם הראשון פלוני פנימי כלומר שעתה הוא פלוני רחוק ונכרי מקדושתו. אבל מקודם היה פנימי. עד מתי החזון. פי' על הדיבור הנ"ל שהיא הגזירה הקשה. וחזון הוא ג"כ קשה כמ"ש לקמן פרשה מ"ד סי' ו' מפסוק חזות קשה הוגד לי ומ"ש המדבר עוד הפעם. פירושו על מקבל הדיבור והגזירה הקשה הנ"ל או יהיה פירושו על פי מדה ל"א ויאמר אחד קדוש המדבר לפלמוני וכנ"ל:

החזון התמיד. וכי החזון הנ"ל הקשה יהיה תמיד חלילה לא כן הוא כמ"ש לקמן פר' כ"ד סימן ד' לא לעולם אריב עם אדם ולא לנצח אקצוף עם תולדותיו:

והפשע שומם. שאף שכבר מת נשאר פשעו אחריו שומם עליו בקבר עד יכלה ויחזור לעפרו:

תת וקודש וצבא מרמס. נותן הכל למרמס למלאך המות. בין אותו בעצמו שהיה קודש הוא אדה"ר ובין תולדותיו שנעשו רבים וצבא:

ערב בוקר. שיהיה ערב ובוקר יחד וכמ"ש לעיל פר' ב' סימן ג':

אני מצדיקו. לאותו קודש הנ"ל ובאותה שעה יהיה מ"ש כאן הן האדם היה כאחד ממנו. וכמ"ש בריש הסימן. וכמ"ש חז"ל עתידים צדיקים שיאמרו לפניהם קדוש כדרך שאומרים לפני הקב"ה קדוש וזהו ונצדק קודש כשנצדק מהגזירה והדבור הנ"ל אז קודש יאמר לפניו קדוש ויהיה ג"כ כאחד קדוש וכנ"ל וכמ"ש לקמן סימן ז':

פסקה ב

על שדה איש עצל. דורש ד"א על הפסוק הן האדם היה כאחד עיין ילקוט משלי כ"ד:
קרוי איש. תחלה הפסוק משבחו שקורא אותו איש ואדם ואעפי"כ קורא אותו עצל. והיה די שיאמר על שדה עצל ועל כרם חסר לב. ועוד למה כפל איש ואדם. ע"כ דורש על אדה"ר שנקרא איש ואדם. כמ"ש פר"א פרק י"ב עד שהוא לבדו נקרא שמו אדם ואח"כ כשנתנה לו אשה נקרא הוא איש והיא אשה:
ועל כרם אדם חסר לב. בסיפא דקרא מרמז גם חוה שאדם לבדו נקרא אדם וגם חוה לבדה נקראת אדם. ועי' לעיל פר' י"ז סימן ב' שגם שניהם יחד נקראו אדם:
לשבת בית. היינו האשה שכל כבודה בת מלך פנימה. ועיקר הראיה ממ"ש כאן ועל כרם אדם חסר לב. כמ"ש בהדיא ויק"ר ריש פר' י"א חסר לב אמרה לו על אדם וחוה:
כסו פניו חרולים. שקללו בפניו שיכסנו זיעה מגודל היגיעה:
וגדר אבניו. שתחלה היה בג"ע שהיה מקיפו ומגין עליו כגדר כמ"ש לעיל פר' ט"ז סימן ה' להגן עליו. ובחטאו בטל ממנו גדר זה ונהרס ממנו וכמ"ש בישעיה ה' הסר משוכתו עי' רש"י שם:
מקונן עליו. ומ"ש הן האדם היה וכו' אין פירושו שאחר החטא היה אלא פירושו שמקונן עליו שקודם החטא היה כאחד מיוחד שבמלאכים ועתה ירד ממדרגתו לדעת טוב ורע. וכמ"ש לקמן סוף סימן ה' שמ"ש כאחד ממנו ומ"ש לדעת טוב ורע הם שני כתובים מכחישים. והכריע כאן קודם החטא כאן לאחר החטא קודם החטא כאחד ממנו לאחר החטא לדעת טוב ורע שנתחדש בו יצר מתעה ומטהו לחשוב ברע ומתאוה לעשות דבר שלא היה בעת בריאותו. שמצד נשמתו לא היה נוטה רק לטוב אמתי וכמ"ש לעיל פר' י"ט סימן ט' כיון ששלחו אחר שגרשו התחיל לקונן עליו איכה וכן כאן ע"ש איך יליף וכן סוף סימן ו' כיון ששלחו ע"ש:
הוה כחד מנן. הַוָה תרגום של היה ואין פירושו מלשון שבר חלילה שהרי כתוב כאחד ממנו:

פסקה ג

אם יעלה לשמים שיאו. דורש ד"א הן האדם היה כאחד ממנו שהיה דרך קינה. באופן הנ"ל. ומפרש שיאו מלשון התנשאו וגבהו ורומו:
ר"י בר חנינא. עיין לעיל פר' ח' סימן א' א"ר יהושע ב"ר נחמיה וש"נ ומבואר:
כגללו כו' על שגלל. פשוטו שהוא מלשון גללים אלא שא"כ יקשה שהגללים שייכים לענין מיאוס ולא לענין אבידה. ואיך אמר כגללו לנצח יאבד. שעל כן דרשו בויק"ר פר'

ט"ז סימן ג' על פסוק זה מה גללים מזוהמים מענין מיאוס על פי מדת ממעל כנ"ל וכאן דורש ג"כ ע"פ מדה זו מלשון ויגל את האבן. גולל אבן. וגללו את האבן שגללו ודחפו והעבירו את האבן וכן כאן כגללו כאשר גלל ודחף. וכאן בפסוק זה אינו מפורש על מי כוון במ"ש אם יעלה לשמים וע"פ מדה י"ז אנו דורשים על אדה"ר שמפורש במקום אחר שהיה עד לשמים. וכמ"ש לעיל ריש פרשה ח' מן הפסוקים ואע"פ שכן דרך התורה ע"פ מדה י"ז. אך כאן מרומז גם במקומו שמדבר באדם כמ"ש בפסוק הקודם הזאת ידעת מני עד מני שים אדם על הארץ כי רננת רשעים מקרוב ושמחת חנף עדי רגע אם יעלה לשמים שיאו ודרשו על פי מדה ל"א מוקדם ומאוחר שבענין מני שים אדם על הארץ אם יעלה לשמים שיאו וכו' כי רננת (וע"פ מדה י"ז אנו דורשים מדה ל"א). וכמ"ש חגיגה דף י"ב על פסוק כי שאל נא לימים ראשונים וגו' למן היום אשר ברא אלהים אדם על הארץ ולמקצה השמים ועד קצה השמים וכמ"ש לעיל פרשה א' סימן יו"ד ומזה יש ללמוד כי רננת רשעים מקרוב. בזמן מועט יאבד ק"ו מאדה"ר כנ"ל. ומ"ש כגללו כאן אינו מפורש מה שגלל. ומפורש בתורה שגלל המצוה שעל כן אבד. ומה שקראה מצוה קלה שלא היה שום צורך באכילת העץ ולא טורח ולא חסרון רק כשב ואל תעשה שלא לאכול:

רואיו יאמרו איו. הם המלאכים שקטרגו על בריאתו והביטו על מעשיו אמרו איו הוא האדם היכן הוא מעלתו הגדולה ומ"ש הן הוא האדם פי' היכן הוא. וכן הקב"ה מקונן עליו הן האדם היכן האדם וכמ"ש אַיֶּכָּה:

פסקה ד

תוקף שנתן. כמ"ש לעיל בריש פר' ט"ז ושם מבואר וע' שמ"ר ריש פר' ל"ב. וכוונת הדרשה ד"א על פסוק הן האדם:

והלך אחר דעתו. שמ"ש ויהלוך ולא פירש להיכן הלך. דורש שהלך אחר דעתו ועצתו והליכה שייך בעצה כמ"ש אשר לא הלך בעצת רשעים וכן בשרירות לבי אלך. ילכו במועצותיהם:

פסקה ה

דרש ר' פפוס. שי"ר פסוק לסוסתי ושם איתא דר' פפוס דורש כיחידו של עולם ור"ע דורש כאחד ממלאכי השרת ורבנן כמ"ש ר"ע כאן שני דרכים. וא"כ מ"ש כאן ורבנן צ"ל ר"י בר"ס וצריך להקדים דברי רבנן לדברי ר"י בר"ס כי רבנן דפליגי עם ר' פפוס ור"ע תנאים היו ור"י בר"ס אמורא וכמ"ש הגירסא שם וחכ"א לא כדברי זה ולא כדברי זה הרי שהיו תנאים ומ"ש כאן דייך פפוס צ"ע למה. ע"כ נראה עיקר כגירסת שי"ר שם וכאן נתחלפו השמות של כל הדיעות דר' פפוס סובר כיחידו של עולם והשיב לו ר"ע

על שכתוב ממנו לשון רבים דייך פפוס ע"כ דורש ר"ע כאחד ממלאכי השרת וחכמים חולקים על שניהם שהרי מפורש שהש"י אמר כן ואיך יאמר כאחד ממנו על המלאכים על כן דורשים על ב' דרכים ור"י בר"ס דורש כגבריאל:

שנתן המקום לפניו ב' דרכים. כי לדעת שניהם יקשה שאיך יאמר הקב"ה על עצמו או על מלאכי השרת כאחד ממנו. גם מ"ש כאחד ממנו ומ"ש לדעת טוב ורע הם ב' כ"מ כמבואר בסימנים הקודמים. על כן דורשים על פי מדה ל"א ומדה י"ז כאלו כתוב הן האדם לדעת טוב ורע היה כאחד ממנו. ופירושו שהאדם נתתי לפניו ב' דרכים וכמ"ש בפרשת נצבים בסופו ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב ואת המות ואת הרע וזהו הן האדם לדעת טוב ורע והמדרש הוסיף את דרך החיים ואת דרך המות כלשון הפסוק הנ"ל ומ"ש כאחד ממנו פירושו כאחד משני הדרכים היינו דרך המות וכמ"ש הגי' בשי"ר שם ובירר לו דרך המות וכאלו כתוב הן האדם בראתיו לדעת שני דרכים טוב ורע חיים ומות היה כאחד משני הדרכים כבורר לו דרך הרע והמות. ומ"ש ממנו פירוש מעצמו שנטה אחר דעתו ושכלו ואחר עיניו ע"כ בחר דרך המות שלא נטה למצות ה' וכמ"ש בסמוך מני' ובי':

כגבריאל. ויק"ר פר' כ"ו סימן ה' וש"נ ולמדו חז"ל שהוא גבריאל ממ"ש בדניאל ח' ט"ו ואבקשה לדעת בינה וכתוב שם. גבריאל הבן להלז את המראה. ובדניאל יו"ד כתיב וארא איש אחד לבוש בדים וכו'. דניאל איש חמודות הבן בדברים וכו' ובאתי להבינך. היינו לקיים מ"ש גבריאל הבן להלז את המראה. הרי בהדיא שמ"ש לבוש הבדים הוא גבריאל. התבונן ביושר הדברים. וכתוב אצלו איש אחד וכאן כתוב כאחד ממנו הרי שהוא גבריאל. גם דורשים גז"ש שכתוב ואיש אחד בתוכם לבוש בדים וכתיב והאיש גבריאל אך הראיה שהבאתי מפשט הכתוב חזקה היא וראוי לסמוך עליה:

לבוש הבדים. כן כתוב ביחזקאל ט' יו"ד וכן בדניאל יו"ד י"ב שנראה תמיד בלבוש אחד ונקרא על שם לבושו. ומאחר שצריך ללבושים כדרך האדם הלא דרך האדם לשנות לבושים ואיזה סימן נתן בלבושו אצל יחזקאל ואצל דניאל שהיה בערך שבעים שנה אחר יחזקאל. על כן דרש דלבושיה מני' ובי' ע"כ אינם משתנים לעולם שהוא תמיד לבוש בדים. ומרומז כאן במ"ש כאחד ממנו. כאחד היינו מ"ש ואיש אחד בתוכם לבוש בדים. ומ"ש ממנו באותו המלאך שלבושו ממנו. כי גם אצל מיכאל כתוב והנה מיכאל אחד השרים הראשונים בסוף דניאל והיה יכול לדרוש כאן במיכאל וכמו שדרשו בריש ברכות על אחד מן השרפים זה מיכאל מפסוק אחד השרים הראשונים אך כאן דורש

תיבת ממנו כנ"ל על הלבושים. ואדם נדמה בגדולתו כגבריאל ולא לענין הלבושים ועי' עוד שמ"ר פרשה י"ז סימן ה':

כיונה. דכאן כתוב כאחד ואצל יונה כתוב ואלישע קרא לאחד מבני הנביאים וכו' כל הענין שכל מה שמבואר בפרשיות של מעשה יהוא ובניו הכל היה על ידי יונה בן אמיתי וכמ"ש סדר עולם פרק י"ח בהדיא על שמפורש במלכים ב' י"ד כ"ה אצל ירבעם בן יואש בן יהוא הוא השיב את גבול ישראל מלבוא חמת עד וכו' כדבר ה' אלהי ישראל אשר דיבר ביד עבדו יונה בן אמתי. הרי פירש במקום אחד שהיה יונה ומזה נלמוד שכל מה שכתוב בפרשיות יהוא ובניו שדיבר ה' עליהם היה הכל על ידי יונה ע"פ מדת דבר הלמד מענינו ודבר הלמד מסופו ואותו קרא אחד מבני הנביאים ודורש גז"ש שמ"ש כאן כאחד ממנו על יונה. ובאיזה ענין נדמה ליונה על זה דורש מה זה בורח אף זה בורח כמפורש בתהלים קל"ט (שמדבר באדם הראשון כמ"ש לעיל ריש פר' ח') אנה אלך מרוחך ואנה מפניך אברח וזה היה אחר ששב בתשובה אך מתחלה ברח כמ"ש ויתחבא האדם ואשתו מפני ה' אלהים הרי מפורש שברח וכמו יונה על שלא רצה לקיים דברו ורצונו ושליחותו ברח מכבודו כך אדם ברח מכבודו ונתחבא וכששב בתשובה הודה ואמר ואנה מפניך אברח:

לא לן בכבודו. פירושו שלא נשאר בכבודו לעולם. כמ"ש אצל יונה ויהי דבר ה' אל יונה שנית. ודרשו בריש מכילתא שנית ולא שלישית איני חפץ בנבואתך. והובא בפסיקתא רבתי פר' כ"ט סי' ה' עי' מש"ש ובילקוט ירמיה ל"ו. וכן אדה"ר כמ"ש לעיל פר' י"ב בסימן ו' כר' יוסי:

כאליהו. סובר שמ"ש הן האדם היה היינו קודם החטא. ומ"ש כאחד ממנו פי' כאחד מיוחד שבאדם היינו אליהו שהוא לבדו מבחר הברואים כמלאך ה' שלא מת ועלה חי לשמים וכן האדם נברא על תנאי זה שיחיה לעולם:

היא דעתיה דר' ברכיה בשם ר' חנין. היינו ר' חנינא הנ"ל. כי מי שסובר כיונה אם כן מה שכתוב הן האדם היה הוא אחר החטא. אך רבי ברכי' שדורש כאליהו סובר שמ"ש הן האדם היה היינו קודם החטא. ולשון המדרש כשרוצה לומר שהולך לשיטתו אומר הוא דעתיה כמו שכתוב לעיל פר' י"ד סוף סי' יו"ד היא דעתיה דר' חנינא וכו':

כיון שנטלה ממנו. פי' כשנברא עם צלעתו ביחד קודם שנטלה ממנו נקרא אדם וכמ"ש ויקרא את שמם אדם ביום הבראם. וכמ"ש לעיל פר' זו סימן ב' בשם פר"א כשהיה לבדו נקרא אדם. וכשנטלה ממנו אשתו נקרא הוא איש והיא אשה. שמאחר שלכל הדעות הנ"ל לא יתכן לישב מ"ש כאחד ממנו כפשוטו ע"כ דורש ע"פ מדה י"א הן האדם היה

כאחד כשנקרא אדם היה כאחד. ותיבת ממנו שייך למטה. ממנו לדעת טוב ורע על פי מדה ט' מדרך קצרה כשנלקחה ממנו צלעתו. וכמ"ש ויקח אחת מצלעותיו וכמ"ש הצלע אשר לקח מן האדם וזה ממנו ואז נעשה לדעת טוב ורע שהחטיאה אותו:

פסקה ו

ר' אבא בר' כהנא. עיין לקמן פר' ל"ח סימן ט' ג"כ ר' אבא בר כהנא באופן זה ולקמן פר' מ"ט סימן ו' ג"כ ר"א ב"כ. ועיין במ"ר פר' י"ג ריש סימן ג':

אין ועתה אלא תשובה. שלפי פשוטו יקשה שאין לתיבת ועתה שייכות למעלה ולא נמשך ממנו שהרי הוא חששא בפני עצמו ופן יאכל מעץ החי. ויותר יקשה מ"ש פן ישלח ידו מי איכא ספיקא קמי שמיא. ועוד לפי קבלת חז"ל שכל מקום שכתוב השמר פן ואל אינו אלא לא תעשה וא"כ פירושו ועתה לא ישלח ידו. (ויתכן שעיקר הוראת תיבת פן הוא חששא אלא שמזה אנו מבינים כוונת האומר מאחר שאומר בלשון פן וחששא הרי כוונתו שלא לעשות עכ"פ יקשה מי איכא ספיקא) ע"כ דורש שמ"ש ועתה אינו שייך למעלה ולא נמשך ממנו אלא פירושו על פי גז"ש על התשובה מפסוק ועתה מה וכו' וכן ביואל ב' עתה שובו עדי וכו' (וכמ"ש באבות אם לא עכשיו אימתי ישוב היום שמא ימות למחר ובאופן זה מרומז התשובה בתיבת ועתה ופירושו שהקב"ה אמר לו שישוב בתשובה אמר פן לאו. ולא יתכן שהשי"ת אמר לאו שלא ישוב. ואא"ע על הש"י תנהו ענין על האדם שהוא אמר לאו שלא ישוב. וא"כ מ"ש ישלח ידו הוא בוודאי בלא ספק שישלח ידו אל עץ החיים. ומ"ש המדרש שאם אוכל הוא חי אינו בדרך ספק אלא שבא לפרש שמ"ש ואכל וחי אינו נבואה וגזירה שיאכל ויחי' שהרי לא היה כן אלא פירושו שמודיע טבע העץ כשאוכלים אותו חיים לעולם ואם היה נשאר בג"ע היה לוקח והיה אוכל והיה חי לפיכך וישלחהו. וכל זה ע"פ גז"ש וסידור שנחלק ודרך קצרה:

כיון ששלחו. בכתוב מפורש להיפך שתחלה אמר הן האדם וכו' ואח"כ וישלחהו. ועיין לעיל פר' י"ט סימן ט' שמאחר שגרשו התחיל מקונן עליו ומש"ש ולעיל פר' זו סוף סימן ב' ותבין כאן:

פסקה ז

ר' יהודה ור"נ. בילקוט תהלים י"ז הגי' בהיפך ובילקוט כאן כמו במדרש כאן. ודעת ר"י מכפל ל' וישלחהו ואח"כ ויגרש עפ"י מדה יו"ד שני גירושין וישלחהו בעולם הזה ויגרש בעוה"ב וכדלקמן בדברי ר' יוחנן כבת כהן ור"נ סובר שמ"ש וישלחהו כמ"ש לעיל פר' י"ט סימן ט' וישלחהו לתקן כהוראת תיבת שלח שהכוונה לתקן איזה דבר לעשות או להביא וכמ"ש חז"ל שלא אמרה תורה שלח לתקלה. ומ"ש ויגרש כמ"ש לקמן סימן ח'

כבת ישראל שנתגרשה וכמ"ש לעיל פר' י"ט סימן ח' בסופה פלוגתא דרב וזבדא בן לוי בלשון זה הקשה עליו וריתה פי' נוח וכמ"ש חגיגה ריש פרק אין דורשין רתוי לו שלא בא לעולם. פי' נוח לו:

אני בצדק. פשט הכתוב שדוד אומר אני בצדק שאני עושה אזכה לחזות פניך לחזות בנועם פניך במחזה הנבואה. אשבעה בהקיץ תמונתך לא בחלום. וא"כ מ"ש פ:יך ותמונתך בכפל לשון ולמה אמר בהקיץ שמשמעו אחר השינה היל"ל ביום. ועוד שפניך משמע פנים ממש ותמונתך משמע תמונה של פנים ולא פנים ממש. על כן דרש תמונתך אותו שנברא בתמונתך ע"פ מדה ט' כמ"ש נעשה אדם בצלמנו כדמותנו. ובהקיץ פי' אחר השינה. וכמ"ש הקיצו ורננו שוכני עפר וכמ"ש ורבים מישני אדמת עפר יקיצו וזהו בהקיץ ע"פ מדה י"ז על תחית המתים ואז אשבעה מכל טוב עוה"ב. וכמ"ש מה רב טובך אשר צפנת וכו' וכמ"ש בתפלת שבת שבענו מטובך וכמ"ש שבענו בבוקר חסדך היינו בעוה"ב שהוא בוקר וכן אשבעה בהקיץ מדה ט' כאלו כתוב מטובך על פי מדה י"ז כנ"ל:

אני מצדיקו מאותה גזירה. פירוש מאמר זה קשה מי הוא האומר כן אם דוד אמר איך שייך שיאמר אני מצדיקו וכי בו תלוי ואם הש"י אמר אני בצדק אני מצדיקו ואיך יפורש אחזה פניך וכן אשבעה אך באמת נראה לי שמ"ש אני בצדק פי' שדוד אומר שבצדק דינו של אדם אז אחזה פניך תמיד. אשבעה מטובך בהקיץ תמונתך בהקיץ אדה"ר וכנ"ל. והמדרש בא לרמוז על מ"ש לעיל פרשה זו סימן א' באותה שעה ונצדק קודש באותה שעה אני מצדיקו מאותה גזירה באותה שעה הן האדם היה כאחד ממנו ושם שייך לומר אני מצדיקו מאותה גזירה שהש"י אמר פסוק זה ונצדק קודש וכאן מעתיק אותו לשון שאמר לעיל לעורר שכוונה אחת לשני הדרשות. ועיין לקמן פר' ל"ד סימן י"ד בא אדם:

אמר ריב"ל. בא לפרש וישלחהו ה' אלהים בשני שמות רחמים ודין כמו שיצר אותו ברחמים ודין כך שלחו ברחמים ודין וכמ"ש לעיל פר' י"ב סימן ט"ו שמשתף לו מדת רחמים שיוכל לעמוד:

הא אדם. דורש תיבת האדם שהה"א מיותר ודורש נוטריקון הא אדם בלשון תמיה איך לא יכולת לעמוד:

דרש ר' יהודה. ויק"ר פר' כ"ה סוף סימן א' והכוונה שאצל אדם כתוב ויטע ה' אלהים גן בעדן מקדם ויצמח ה' אלהים מן האדמה כל עץ נחמד וגו' והיה כל זה בשביל האדם כמ"ש בהדיא בברייתא דל"ב מדות מדה י"ג ומדה י"ז וצוותו מצוה אחת בנטיעה שנטע למענו ולא המתין במצוה זו שעה אחת. כמ"ש ויק"ר פר' כ"ט סימן א' וש"נ. וז"ל בט'

נצטוה ביו"ד עבר ובערלה כתיב ונטעתם כל עץ מאכל שלש שנים יהיה לכם ערלים לא יאכל וממתינים. אדם לא המתין בנטיעותיו ובניו ממתינים. ואדם לא נצטוה אלא על אחת מנטיעותיו ולא שמר וישראל על כל נטיעותיהם ושומרים:

פסקה ח

ר' יוחנן ור"ל. הוקשה להם כפל לשון וישלחהו ויגרש וכמ"ש בריש סימן הקודם ודעת ר"י שבתיבת ויגרש גילה כוונתו באיזה אופן שלחו שלא להשיבו מה שלא יוכל לידע מתיבת וישלחהו:

כבת כהן. כמ"ש מ"כ בשם רש"י כאשת כהן וכו' שהכהן אינו יכול לישא גרושה ולא להחזיר גרושתו. וכמ"ש בתד"א ריש פרק א' ויגרש מלמד שנתן לו גירושין כאשה. וגירושין באשה לשון מקרא הוא כמ"ש. ואשה גרושה. נשי עמי תגרשון ובהכרח שהכוונה שעל שהיו מפתים אותם ומטמאים אותם בשכיבתם היו אוסרים אותם על בעליהן והיו מוכרחים לגרשם. ובכל התנ"ך כתיב לשון שלוחין על גרושי אשה. גם בלשון משנה מיוחד הגירושין לגרושי אשה. ולשון שלוחין הוא משותף בתנ"ך לכל השליחות לטוב ולרע ולגרושי אשה אך בגרושין אין בו כוונה לטובה רק לריחוק ולרעה. וכאן אצל האדם הכוונה שגרשו שלא יחזור עוד. ובזה פליגי ר"י ור"ל דלר"י לא יועיל הרצון אף שירצו שניהם לחזור כאשת כהן ולר"ל יועיל הרצון כאשת ישראל ועי' מ"ש לעיל בסימן ז' דשיטה גדולה היא פלוגתא דתנאי ואמוראי:

ויגרס בחצץ שני. על שתיבת ויגרש מיותר שכבר אמר וישלחהו כדלעיל ע"כ דורש עפ"י מדת ממעל מלשון ויגרס בחילוף שי"ן שמאלית וסמ"ך וע"פ מדת מנגד שעל שאכל בשיניו מה שאסור לו על כן גרשו שיגרס בחצץ שיניו וכמ"ש ערב לאיש לחם שקר ואחר ימלא פיהו חצץ. וזה נתקיים בחורבן בית המקדש בגלות וכמ"ש איכה רבתי פסוק זה:

למגרשו של ג"ע. שמאחר שכתוב ויגרש את האדם ולא כתב להיכן גרשו. ומאחר שלא פירש הרי שמפורש באותה התיבה עצמה כי לא בא לסתום אלא לפרש. ופירושו ויגרש למגרשו וזה על פי מדת ממעל ודרך קצרה שתחלה היה בפנים בג"ע וגרשו לחוץ למגרשו של ג"ע וכמ"ש אצל ערי הלוים ומגרשי הערים וכן ג"ע יש לו מגרש סביב ושם גרש את האדם ובפר"א פרק כ' איתא גורש וישב לו בהר המוריה ששערי גן עדן סמוך להר המוריה משם לקחו ולשם החזירו וכן הוא במדרש תהלים צ"ב וקרוב הוא למ"ש כאן שגרשו למגרשו שסמוך לו ומ"ש שג"ע סמוך להר המוריה זהו בזכות ובשכר רוחני וכמ"ש מי יעלה בהר ה' ומי יקום במקום קדשו וכו' שמי שזוכה במעשיו הטובים להתקבל בהר קדשו לרצון הוא זוכה להתקבל בג"ע וזהו מ"ש פתחו לי שערי צדק וכו'

זה השער לה'. וכן פתחו שערים ויבא גוי צדיק וכו' לג"ע התחתון והעליון כמ"ש וזה שער השמים:

והושיב עליו שומרים שישמרו אותו. פי' שישמרו שלא יכנס לג"ע ואותם שומרים ישמרו גם אותו שלא יגע בו רעה כמ"ש כי מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכיך. והביא ראיה מפסוק ועל העבים אצוה מהמטיר עליו מטר וכל הענין בפרשה מדבר באדה"ר אשירה נא לידידי וכמ"ש לעיל סוף פר' י"ט על פסוק ויקו לעשות ענבים ושם כתוב ועל העבים אצוה מהמטיר עליו מטר. ותיבות עליו מטר מיותרים על כן דורש מטר מלשון משמרת שתרגומו מטרתא וכן תרגם על משמר שפירושו בית האסורים ג"כ מטרתא. ותחלה אמר ועל הערים אצוה מהמטיר כפשוטו כמ"ש ועצר את השמים. ואח"כ אמר עליו מטר שהושיב עליו שומרים. וכאן מפורש וישכן וכו' לשמור וכו':

פסקה ט

רוח מזרחית קולטת. דורש שמ"ש ויגרש את האדם וישכן מקדם לג"ע שאין הכוונה שהשכין את הכרובים מקדם לג"ע א"כ יקשה למה דווקא מקדם לג"ע וא"כ יוכל לכנוס מרוח אחרת מדרום ומצפון ומערב ע"כ דורש על האדם ועשה לו שם כעיר מקלט. שהמקלט כולל שני כוונות יחד עונש ושמירה. עונש שאינו יכול לצאת משם ושמירה שלא יזיקו אותו וכן היה אצל אדם וקין:

קודם לג"ע נבראו. עי' ריש תד"א ולעיל פר' ט"ו סימן ג' בעדן מקדם והיינו כדעת ר' לולינא בסימן הקודם שהיה במגרשו סביב הג"ע ולא במזרח לבד ומ"ש מקדם אינו על המקום אלא על הזמן שהכרובים והמלאכים נבראו מקודם לג"ע. כמ"ש לעיל פר' י"א סיון ט' בב' רקיע וגיהנם ומלאכים. בג' אילנות ודשאים וג"ע וזה כדעת ר' יוחנן לעיל פר' א' סימן ג' וש"נ. ולר' חנינא שסובר מלאכים בה'. סובר שמ"ש מקדם על רוח מזרחית כרב. או יסבור מקדם לאדם שאדם בו' ומלאכים בה' או על הגיהנם כדלקמן ומ"ש כאן מקודם לג"ע נבראו המלאכים. סובר שמ"ש כרובים הם מלאכים וחיות כמ"ש בריש יחזקאל מענין הכרובים ומ"ש להט כמ"ש משרתיו אש לוהט. ופירוש הפסוק לפי זה וישכן מקדם לג"ע אותם שנבראו מקדם לג"ע והם הכרובים ואת להט:

שהם מתהפכים. עיין לקמן פר' נ' סימן ב' ועי' שמ"ר פר' כ"ה סימן ב' ה' צבאות:

נבראת גיהנם. עיין לעיל פר' ד' סימן ו' ומרומז כאן גיהנם בתיבת להט על פי גז"ש בסוף מלאכי הנה היום בא בוער כתנור והיה כל זדים וכל עושי רשעה קש וליהט אותם היום הבא. ומ"ש המתהפכת שייך ללהט שהלהט מתהפך על הרשעים וא"כ מ"ש החרב אין לו שייכות כאן לתיבת להט ודורש על פי מדה ל"א. מוקדם שהוא מאוחר בענין ואת

להט המתהפכת ואת החרב ותיבת את מוכיח גם על תיבת חרב מדה כ"ב כאילו מפורש את להט המתהפכת ואת חרב. ומה שדורש שהחרב מציל היפך כוונת הכתוב. אולי דורש חרב המתהפכת שהחרב מהפך מהלהט הנ"ל ומציל ממנו. ואיזה חרב מציל דורש ע"פ גז"ש או חרב מילה כמ"ש לקמן פר' מ"ח סימן ח' שהיא מצלת מגיהנם או חרב תורה כמ"ש רוממות אל בגרונם הוא התורה ואז וחרב פיפיות בידם להציל מכל שונא ורעה וגיהנם וכמ"ש לקמן פר' מ"ד סימן כ"א:

כיון שראה. כאן דרשו סמוכים שכתב מיד והאדם ידע את חוה אשתו שאחר ששמע מהגיהנם לא רצה להזקק לאשתו להעמיד תולדות לגיהנם אך כיון שהתבונן במ"ש חרב שרומז על התורה אז והאדם ידע. וכ"ו דורות מרומזים כאן בראשי אותיות ו'האדם י'דע א'ת ח'וה א'שתו הרי כ"ו. ולפי דרשה זו כל ענין תולדותיו קין והבל היה אחר החטא והקללה והעונש ואחר שגרשו וכמ"ש בריש פרשה הסמוכה על שם שהאריך לו היום נזקק להעמיד תולדות. וכן נראה בויק"ר ריש פר' כ"ט דלא חשיב בי"ב השעות עלה למטה שנים וירדו ארבע. אך בפרשה הסמוכה סימן ב' איתא שענין לידת קין והבל היה קודם החטא ביום שנברא ע"ש:

פרק כב

פסקה א

לא מן דכדון. שאם הייתי מבקש דבר חדש מעתה הייתי נדון אם לקיים בקשתו ואם לאו אך מאחר שאני מבקש דבר שנהגת בו מעולם עם כל הדורות טובים ורעים ואין זה חדש אצלך ע"כ ראוי שתעשה בקשתי ודרשה זו במדרש תהלים כ"ה וילקוט תהלים שם. ומ"ש כי מעולם היינו מתחלת העולם והבריאה ואין פירושו על הרחמים הטבעים שעם כל הברואים מששת ימי בראשית שאין זה נופל תחת הזכירה שהם תמיד אלא הרחמים הנפעלים על ידי תפלה ופקידה ורצון אחר הכעס וזה נתחדש על ידי האדם שריחם עליו אחר הכעס והקללה:

יום אחד משלך. עיין לעיל פר' י"ט סימן ח'. ומבואר לעיל פר' ח' סימן ב'. ומ"ש נזקק להעמיד תולדות מבואר בסוף פר' הקודמת שבסוף סימן ב' פליגא על זה. ועי' במ"ר פר' כ"ג סימן י"ג ושם לא נזכר התולדות שסובר כמ"ש לקמן סימן ב' ומדרשים חלוקים הם:

פסקה ב

והאדם ידע. תיבת והאדם מיותר שהול"ל וידע את חוה אשתו על כן דורש שבא לדייק ולמעט שהאדם ידע ולא ברי' אחרת:

וידע אכ"כ. כמ"ש וידע קין וידע אדם. וכאן שינה לומר והאדם ידע והדרשה הא' היינו דורשים ג"כ אם היה כתוב וידע האדם ולא ברי' אחרת קודם לו ושינה עוד לומר ידע לדקדק שאחר שהוא ידע ידעו כל הברואים ואיך תלה הענין באדם. על כן דרש שהוא הודיעם שעל שהאדם תכלית הבריאה וצורתו על כן בראשית הבריאה היו כולם תלויים בו שע"י נתן הש"י כח בכל הברואים:

ידע מאיזה שלוה נשלה. כמ"ש לעיל פר' י"ט סימן ו' וידעו כי ערומים הם ידעו כמה דורות אבדו וכן כאן והאדם ידע את חוה ידע מה גרמה לו חוה ודורש מלשון ידיעה והבנה מדלא קאמר שכב או בא:

א"ר אחא. לעיל פר' כ' סימן י"א ושם מבואר ועל שתיבת חוה מיותר כאן הביא דרשה זו:

ג' פלאים. כמ"ש לקמן סוף פרשה כ"ד מדכתיב זה ספר תולדות אדם ביום ברוא אלהים אדם שביום שנברא העמיד תולדות. ופירושו זה ספר סיפור פלאי הש"י א' תולדות אדם מה שהוליד. ב' ביום ברוא אלהים אדם שבו ביום נבראו. ג' זכר ונקבה ברא אותם. לרמוז שאז ג"כ שמשו יחד וכל אחד פלאי בפני עצמו אף כי שלשתם יחד ביום אחד ועי' סנהדרין דף ל"ח פר"א פרק י"א תשיעית עלו למטה שנים וירדו ארבע. וכאן דורש והאדם ידע כבר קודם שחטא ונתגרש וזהו שאמרה חוה קניתי איש את ה' דבר פלאי וענין אלהי ככל נפלאותיו בבריאה עשה גם על ידי ומ"ש ותהר ותלד פירושו סמוך להריון מיד היתה הלידה וכמ"ש לעתיד הרה ויולדת יחדו ואז יהיה כמו שהיה קודם החטא כמ"ש קהלת מה שהיה הוא שיהיה ומה שנעשה הוא שיעשה ודרשו שכל מה שיעשה הקב"ה לעתיד כבר עשה מקצתו בעוה"ז. ועיין לעיל פר' יו"ד סוף סימן ד' שגם האילנות עשו פירות ביום שנבראו:

וירדו שבעה. לקמן פר' ס"א סי' ד':

קין ותאומתו. מדכתיב את קין פעם אחת לרבות תאומה אחת. ואצל הבל כתיב את אחיו את הבל מדה ג' לרבות שתי תאומות (ואעפ"י שאמרו חז"ל אין ריבוי אחר ריבוי אלא למעט ע' מ"ש בזה בהקדמה בל"ב מדות מדה ג'). וע' כל זה פר"א פרק כ"א ועי' לקמן סימן ח' תאומה יתירה:

קניתי איש. בא לדרוש שאם הכוונה על קין הול"ל קניתי בן ע"כ דורש איש על בעלה שכשהאשה יולדת בנים קנין בעלה בידה שמתקרב לה ומה שקונה בעלה מוסר בידה מאהבתו לבניו. ומ"ש את ה' שייך לדרשה של ר' ישמעאל ולא כאן שאינו דורש אותם כאן:

את ה' ר' ישמעאל וכו'. ודברי ר' ישמעאל מבוארים לעיל פר' א' סימן י"ד באריכות וש"נ:

היה הדבר קשה. היינו יכולים לטעות ולפרש שקנתה איש ה' שנקרא ה' איש מלחמה. או יהיה הכוונה שקנתה איש אלהים כמו הר ה' הר אלהים. ופי' שקין הוא איש אלהים. ותיבת את להפסיק. ומ"ש ה' פי' שה' עשה לי כן:

אדם נברא מאדמה. שה' ברא אותו בריאה יחידית חדשה וכן חוה מאדם בריאה יחידית חדשה. אך מכאן ואילך בריאה טבעית לכל הדורות ע"י חיבור איש ואשה ע"י עזר הש"י. ופירוש הפסוק עפ"י מדה ט' קניתי בן ע"י איש את ה' בצירוף עזר הש"י שאין כאן עוד בריאה חדשה כלל:

פסקה ג

לר' יהושע ב"ק. מבואר בסימן הקודם:

ולא תוספת לעיבור. פירוש שמעיבור הראשון ילדה תחלה את קין ואח"כ הבל ותאומותיו:

ולא נמצא בם תועלת. על שהאדמה נתקללה. כמ"ש ארורה האדמה על כן אלו שכתוב בהם אדמה לסימן קללה קין לא נתקבל קרבנו והרג אחיו ונתקלל להיות נד באדמה נח נתגלה ונתבזה ונשתכר ונתקלל בנו. עוזיהו נכנס להיכל ונצטרע. על שעזבו עבודת ה' ודבקו באדמה. וכאן במדרש בקיצור ועיין בתנחומא כאן סימן י"ג באריכות דברים נפלאים:

פסקה ד

ר' אליעזר ור"י. ר"ה דף י"א:

מן החג ועד החנוכה. זה צע"ג שהרי בסימן ב' אמרו שביום שנבראו הוציאו תולדות וא"כ היה מראש השנה עד החנוכה שאדם נברא בר"ה וחג מאי בעי הכא וא"כ חי חודש תשרי חשוון וכ"ה מכסליו ולמאן דאמר מניסן הרי חיה מניסן עד עצרת ס"ו יום ואיך אומר לד"ה נ' יום ומלבד זה איני יודע דרך לדרשה זו איך דורש קץ הימים על עצרת וחנוכה. ובפר"א פרק כ"א איתא וז"ל הגיע ליל יו"ט של פסח אמר להם אדם לבניו בליל זה עתידים ישראל להקריב קרבנות פסחים הקריבו גם אתם לפני בוראכם וכו' ובתנחומא איתא ויהי מקץ ימים וכו' חז"ל אמרו בני ארבעים שנה היו קין והבל וכו' שדורשים גז"ש מאבשלום שכתוב אצלו ויהי מקץ ארבעים שנה:

פסקה ה

מן הפסולת. מדלא כתיב מבכורות פרי האדמה גם לא כתיב מפרי העץ מכלל שזה היה חטאו שהיתה עינו צרה להקריב מן הטובים אלא מן הרעים:

ר"א ורב"ח. לקמן פר' ל"ד סימן ט' ויק"ר פר' ט' סימן ד' במ"ר פר' י"ג סימן ב' שי"ר פסוק עורי צפון זבחים דף קי"ו ירושלמי מגילה פרק א' הלכה י"א:
הקריבו שלמים. פי' שהקריבו גם שלמים לא עולות לבד:
וישלח נערי בני ישראל. ואע"ג דפסוק זה כתוב בסוף משפטים וא"כ היה אחר מ"ת אך במכילתא יתרו איתא בהדיא שכל פרשה זו נאמרה קודם מ"ת ע"ש בפרשת החודש פר' ג'. וכן הביא רש"י בחומש במקומו:
עולה וזבחים. זבחים היינו שלמים:
אחר מ"ת. כמ"ש שמ"ר פר' כ"ז סימן ד' ומ"ש ולא פליגי פי' שאין פלוגתתם בענין זה עצמו אלא תלוי במחלוקת זו מה שהקריבו בני נח:
עורי צפון. וכמ"ש שי"ר פסוק ישקני ר' מאיר אומר באוה"מ נאמרה שנאמר עורי צפון. ועי' בכל המקומות שציינתי מה שדרש ר"א על פסק זה. ועי' סדר עולם פרק ז':
אר"י דסכנין. בכל המקומות שציינתי הגי' אף הדין קרא מסייע שכבר אמר קרא מסייע:
יקריבו לה'. צ"ל יקריב לה':

פסקה 1

נתפייס ממנו. דמ"ש ואל מנחתו פירושו ששלח אש מן השמים לאות שקבל מנחתו אך מה כוונתו במ"ש וישע ה' אל הבל לזה דרש נתפייס ממנו. ועל שנתפייס ממנו על כן קבל מנחתו:
שאת ברכה שאת קללה. ספרי ריש סדר ראה אנכי אם תיטיב שאת ברכה ואם לא תיטיב שאת קללה. ר"א בנו של ר' יוסי הגלילי אומר מי לחשך. אמרה תורה הברכה והקללה נתתי לפניך הברכה אם תשמעו והקללה אם לא תשמעו. וענין הדרשה שהוקשה להם שכתוב אם תטיב שאת ואם לא תטיב ולא פירש מה יהיה אם לא תטיב. והתרגום פירש על פי מדה ט' וי"ז אם תטיב עובדך ישתביק לך ואם לא תטיב עובדך ליום דינך חטאך נטיר. וכוונתו שמ"ש לפתח חטאת רובץ פירושו לפתח שאול ויום הדין. אך דעת חז"ל שהכל מרומז בתיבת שאת. והענין בזה שאמרו בשי"ר פסוק כי טובים שתיבת שאת הוא מחמש מקראות שאין להם הכרע. שאת. משוקדים. מחר. ארור. וקם. ושאת הוא מ"ש כאן אם תטיב שאת ואם לא תטיב. שלפי הפשט הוא שייך למעלה אם תטיב מעשיך ותשוב בתשובה שאת ישא לך חטאך וכמ"ש בתרגום הנ"ל ומ"ש ואם לא תטיב הוא ההיפך שאם לא תטיב לא שאת לא ישא חטאך ועל כן כתוב ואם לא תטיב בוי"ו המהפך. אך חז"ל קבלו שאלו חמש מקראות אין להם הכרע. ונמצא שבין תטיב ובין לא תטיב שאת ועל זה דרשו בספרי אם תטיב שאת ברכה פי' אם נאמר שתיבת שאת שייך למעלה.

פירושו שאת ברכה. ואם שייך למטה. שאת ואם לא תטיב פירושו שאת קללה. ועל זה שאל ר' אליעזר בנו של רי"ה מי לחשך פי' מי אומר לך לדרוש כן בתיבה אחת ברכה וקללה ועל זה השיב שאנו דורשים כן ע"פ מדה י"ז שמפורש במקום אחר שהברכה על עושה הטוב והקללה אם עושה רע. והמדרש דורש ג"כ כמו הספרי לענין ברכה וקללה אלא שדורש גם על פי גז"ש שמרומז באותה תיבה עצמה מה כוונתה שאם שייך למעלה הוא ברכה. כמ"ש וישא וכו' ויברכם ואם שייך למטה הוא קללה כמ"ש והשיאו וכו' אשמה. היוצא מזה שאין כוונתו לומר שתיבת שאת כאן כולל ברכה וקללה שזה לא יתכן. ולא אמרו שהוא שייך למעלה ולמטה אלא שאין הכרע ע"כ הוכרחתי לפרש כנ"ל. ועי' ויק"ר פרשה י"ד ריש סימן ב' שתיבת אשא כולל לשון שירה ולשון דֶבֶר יחד דשם אין הכרח מהמקום שכתוב שם אך כאן מקומה וענינה מכריע אותה:

אני מוחל לך. דורש שאת מלשון נושא עון. ומ"ש ואם לאו וכו' כוונתו כנ"ל שאת ואם לא תטיב מלשון התנשאות שהחטא גדול וחזק יותר מן האדם ומכריעו לכף חובה ומושל עליו ואינו מניחו להטיב דרכיו:

ונשוי פשע. שהתנשא על פשעו והתגבר עליו ומושל בו:

חטאת רובץ. חטאת הוא לשון נקבה והיל"ל רובצת ודורש על שתחלה היצר הרע חלש ואח"כ מתגבר עליו:

לחוט של עכביש. סוכה נ"ב. ומ"ש כקלע הזה של ספינה בא לפרש מ"ש כעבות העגלה ואם פי' על עגלה שהבהמות מנהיגים הלא אינה צריכה לחבלים עבות כל כך ע"כ דורש על עגלה שהולכת במים היא הספינה שהקלע שלה צריכה לחבלים עבות והקלע הוא המסך של הספינה שעל ידי המסך הרוח מוליך הספינה. גם יתכן שמפרש תיבות כעבות העגלה על הקלע של הספינה שהעגלה היא הספינה וכעבות פי' שע"י הקלע נעשה הספינה עבה וגבוה ונראית מרחוק אף שבאמת אינה עבה כך החטא נעשה עב וגבוה עד שעומד כנגדו כדלקמן:

ויחמול לקחת. נתן הנביא אמר כן לדוד על חטאו והנמשל על יצה"ר:

נעשה אורח. בפסוק י"ט ג' לשונות ויבא הלך ואח"כ לעשות לאורח ואח"כ ויעש לאיש הבא אליו והכל על איש אחד. הלך משמע שאינו עומד כלל רק בא בדרך הלוכו ובא לבית כרגע והולך לו. ואורח משמע שבא לבית בעה"ב ומתעכב שם ואח"כ הולך לו. ואיש משמע שאינו אורח כלל אלא כבעל הבית. וכאן במדרש חסר ענין ההלך ומפורש בסוכה שם:

ר' תנחום בר מריון. ילקוט תהלים פ"ט וענין המשל והנמשל כנגד יצר הרע. תחלה נראה לאדם באופן חלש וקל ועל כן אינו נשמר ממנו ואח"כ מתחזק עליו וקופץ עליו פתאום. ואף שהאדם עומד כנגדו ומתחזק עליו אעפ"כ מרויח היצר הרע שבין כך וכך מחטיאו מעט:

קמי פלטירא. לפני האופה המוכר פת ועגולי לחם. ובערוך גורס פרטירא ופירושו שוער וכתב המ"ע ובנוסחאות כתוב פלטירא ופירושו בלשון יון חנות שמוכרים בו פת:

דהוניא מצמית להון. בערוך ערך צמת גורס דהומיא ופירושו מקול מתקבצים והומים:

שאין בו תוחלת. שהוא חלש שאם יעמוד כנגדו בכל כחו יוכל לנצחו. ובילקוט תהלים הגירסא שאין בו תועלת וכן לקמן בנמשל תועלת. והענין בזה שעד אברהם היה דעת הרשעים שאין לעמוד ולהלחם עם היצה"ר שמאחר שהש"י ברא אותו באדם וכחו חזק וקשה על האדם זהו רצונו של היוצר שישמעו ליצר הרע שיהיה הוא מנהיג הגוף. וכמ"ש מפורש מלאכי ב' כל עושי רע טוב בעיני ה' ובהם הוא חפץ. וע"כ לא נתנו דעתם כלל לעמוד כנגד היצר. ומי שהתעורר לעמוד כנגד היצר הוא החוטא והפושע ודנו אותו למיתה כמו שעשו לאברהם. וכענין חוקי סדום:

וכתותי מפניו צריו. וכמ"ש חז"ל על פסוק צופה רשע לצדיק ומבקש להמיתו ה' לא יעזבנו שהשונא הגדול של האדם הוא היצה"ר ונקרא צריו בלשון רבים על רוב תחבולותיו וכמ"ש בקהלת ובא עליה שר גדול וסבב אותה ואין שר בלא עבדים והפסוקים שם נדרשים על אברהם כמ"ש ויק"ר פר' א' ריש סימן ד' בהדיא:

אין יצה"ר מהלך. ילקוט משלי כ"ו ופי' שאינו בא לפתות אנשים ענוים וצנועים שאינם עוסקים בצרכי הגוף ואינם מתחילים להלוך בדרכיו כלל אלא מהלכים בצידי דרכו. כי אם מפתה לאנשים המהלכים בדרכיו ועוסקים בצרכי הגוף והם באמצע דרכו אותם מפתה ומנצחם:

א"ר אבין. ילקוט משלי כ"ו ושם כ"ט ובשני מקומות אלו גורס סופו להיות מתוח עליו. ופי' שיהיה משוך עליו ומושל בו בלא רצונו כלל:

רחב"פ. ילקוט ישעיה כ"ו:

להשתיקך דחהו בדברי תורה. בילקוט שם הגי' סמכהו בדברי תורה פי' סמכהו שיעמוד במקומו ולא יקרב אליך ודורש פסוק יצר סמוך תצור שלום שלום כי בך בטוח. והוקשה לו שפסוק זה אין לו ביאור כלל על מי סמוך. ותיבת שלום כפול וגם יקשה שהנביא אומר לאדם תצור שלום כי בך בטוח איזה בטחון יש באדם. על כן דורש המדרש כל הפסוק שהנביא אומר כן לישראל. יצר סמוך על היצר הרע וכמ"ש בתורה כי יצר לב

האדם רע. ודורש תיבת סמוך כאילו כתיב בש' ובח' שמוח ע' שי"ר פסוק לסוסתי. ופי' אם בא יצר הרע להשחיקך ולשמחך. כמ"ש שמח בחור בילדותך שכל דברים אלו דברי יצר הרע המה (והצחוק והשמחה בלשון מקרא אחד הוא כמ"ש שרה צחוק עשה לי אלהים וכו' יצחק לי ופי' ישמח לי עי' לקמן פר' נ"ג סימן ח') דחהו בד"ת וגי' הילקוט סמכהו פי' כפי הכתיב סמוך שיסמוך אותו שלא יקרב אלא וידחהו. וד"ת מרומז במ"ש תצור שלום שלום. ושלום פי' תורה כמ"ש ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום. וכתיב דרכיה וכו' וכל נתיבותיה שלום שאין רפואה להיצה"ר אלא ע"י התורה כמ"ש חז"ל בראתי יצר הרע בראתי תבלין היא תורה. וזה ע"פ מדת ממעל יצר שמוח סמוך תצור שלום. וממ"ש עוד הפעם שלום דרשו שפירושו כאילו בראת את השלום ותיבת תצור מלשון יצירה וזהו כאילו בראת. מלשון שמירה ומלשון מצור כמ"ש כי תצור אל עיר השמירה והמצור כנגד היצה"ר והיצירה על השלום ברא ויצר השלום:

ב' עולמות. ע"פ מדה יו"ד שלום בעוה"ז שלום בעוה"ב ומ"ש במדרש ב' פעמים ואם עשית כן. כי המדרש העתיק המאמר מב' מקומות והעתיק ב' לשונות וכזה תמצא הרבה מאד במדרש. עי' ויק"ר פר' ל"ה סימן ז' זוהר בחקותי באריכות ושמרתם ועשיתם אם שמרתם התורה כאלו עשיתם ובראתם התורה:

וא"ת שאינו ברשותך. פי' שמאחר שהקב"ה ברא את היצה"ר באדם א"כ רצונו שישמע לו ואינו ברשותו לדחות אותו. תלמוד לומר כי בך בטוח שלא יתכן לפרש שהנביא אומר לאדם שיש בו בטחון אם לענין עוה"ז אל תבטחו בנדיבים וכמ"ש חדלו לכם מן האדם וכו'. ואם לענין עבודת ה' אמר התנא אל תאמין בעצמך עד יום מותך על כן דורש על פי מדה ט' וי"ז כי בך תלוי ואתה בטוח בזה בה' שמפורש בתורה ואתה תמשל בו וא"כ בך תלוי וכמפורש ראה נתתי לפניך את החיים ואת הטוב את המות ואת הרע ובחרת בחיים וכמ"ש התנא והרשות נתונה. ודעת ר' סימון שיותר טוב לדרוש תיבת סמוך על שמחה לבד. יצר שבא להשחיקך שמחהו בשלום היינו התורה ובשאר הדרשה דורש כר' חב"פ וככל המבואר. ועי' עוד סנהדרין צ"ט על פסוק או מי יחזיק במעוזי יעשה שלום לי שלום יעשה לי:

שמחהו בד"ת. שגם יצה"ר ישמח בד"ת היא מעלה עליונה וגבוה מאד אשר עליה נאמר ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלים אתו זה יצה"ר זהו מדת ישרי לב בלא עקמימות ודוק: [שני הדבורים האלה שייך מעבר לדף]:

פסקה ז

על מה היו מדיינין. שמ"ר פר' ל"א סימן י"ז תנחומא משפטים ועי' ב"ב דף ז' האחין שחלקו אין להם זה על זה והדרשה ע"פ מדה ט' שכתוב ויאמר קין אל הבל אחיו ולא פירש מה אמר לו. אך ממה שכתוב בסיפא דקרא ויהי בהיותם בשדה ויקם קין אל הבל אחיו ויהרגהו אנו לומדים מדבר הלמד מענינו שמ"ש ויאמר קין אל הבל אחיו שאמר לו דברי קטטות ומריבות על עסקי השדה שנטל קין בחלקו וכמפורש ויבא קין מפרי האדמה מנחה לה' הרי שנטל חלקו האדמה והבל הביא מבכורות צאנו הרי שחלקו היה המטלטלין. ובלשון התנחומא ויהי בהיותם בשדה על עסקי שדה נהרג הבל. וקין עשה בעקבה שנתן להבל המטלטלין ולקח לעצמו השדה שיוכל לומר לו שלא יהנה משדה שלו לבא עליו בעלילה להרגו על שהולך על חלקו. וכאן הגירסא אחד נטל ואחד נטל ואינו מבואר יפה אך בשמ"ר שם הגירסא מבוררת אמר לו קין טול אתה את המטלטלין ואני את הקרקעות נטל קין את הקרקעות שחשב להוציאו מן העולם פי' שלכך כוון מתחלה להתעולל עליו. וכמו שכתבתי. ויתכן שדורש בהיותם מלשון חז"ל הוויות דאביי ורבא. הוו בה במערבא. שפירושו דברי ויכוחים ודברי ניצוח. וכן כאן בהיותם על דברי מריבות על עסקי שדה:

ציון שדה תחרש. פי' כשחלקו ביניהם והגיעו למקום ביהמ"ק שהוא המעולה מכל המקומות של העולם נפל מריבה ביניהם שאין דבר שוה לו שיטול השני כנגדו שציון קודם בנינה ובחורבנה נקראת שדה ומוכנת שתבנה:

על חוה הראשונה. כמ"ש לעיל פר' י"ז סימן ז' ופר' י"ח סימן ד':

תאומה יתירה. ודורש ויהי בהיותם בשדה שאין שדה אלא אשה. וכמ"ש פר"א פרק כ"א וז"ל נכנס קנאה בלבו של קין על שנרצית מנחתו של הבל ולא עוד אלא שהיתה אשתו תאומתו יפה בנשים ואין שדה אלא אשה שנאמר כי האדם עץ השדה וע"ש עוד בריש הפרק שם. שהאשה נמשלה לשדה ולגן בענין הזריעה. וכן דורש יהודה בר אמי מתיבת שדה אלא שסובר שמאחר שיש לימוד שהיתה חוה אחרת שלא לקחה אדם כמבואר במקומות שציינתי והיתה מעשה ידי היוצר מעצמו ואינו מפורש מה נעשה בה א"כ הלימוד מתיבת שדה שהיו מדיינים על אשה. בוודאי הכוונה על חוה הראשונה. קין אמר שהוא הבכור והבל על שבו בחר ה' ושעה למנחתו כי התאומה שנולדה עם הבל הדעת נוטה שהיא שייכת להבל:

פסקה ח

שאין ת"ל ויקם קין. שהיה די שיאמר ויהי בהיותם בשדה ויהרגהו קין להבל. ועוד שתיבת ויקם משמע אחר השכיבה והנפילה ע"כ דורש שתחלה נפל קין תחת הבל שהפילו הבל לקין כאשר הבין בו שרוצה לרצחו ונתחנן לו קין שיניח אותו. וזה מרומז במ"ש אל הבל אחיו שתיבת אחיו מיותר ועוד שהיל"ל על הבל אלא שרומז על תתינת קין לאחיו וזה כולל שלש טענות. א' שראוי לאח לרחם על האח ועוד שאין לאדם בן אחר ואין להבל אח אחר והג' שלא יוכל להכחיש שהרי אין אחר בעולם וכל זה על פי מדה ט' שבתיבת ויקם מרומז הנפילה ובתיבות אל הבל אחיו מרומז הרחמים על אביו ועל אחיו:

תמן אמרין. עי' במ"ר פר' י"ח סימן כ"ב:

וילד לחבורתי. דורש מפסוק שאמר למך לנשיו כי איש הרגתי לפצעי וילד לחבורתי ודורש לקמן פר' כ"ג סימן ד' שאמר למך לנשיו בלשון תמיה. וכי איש הרגתי וכו' וכי ילד הרגתי וכו' כמו שהרג קין שעל זה חתם דבריו כי שבעתים יוקם קין וכו'. ולקמן מבואר איך דורש וע"פ מדה ט' אנו דורשים מדה י"ב מדבר שבא ללמד ונמצא למד שקין בא ללמד על למך ונמצא למד שנהרג הבל בדבר שעושה חבורה. וחבורה הוא הדם שנצרר ואינו יוצא לחוץ. ופצע הוא המכה פתוחה שהדם יוצא. וא"כ חבורה קטנה מפצע ולמה יזכור חבורה הקטנה מאחר שהיה כאן פצע ג"כ. ע"כ דורש שבהכרח שהרגו בקנה שאינו עושה אלא חבורה ועכ"ז עשה בו פצעים בקנה עד שהרגו. ורבנן סברי שבאבן הרגו דבר שעושה פצע וע"כ מקדים הפצע שאם בחבורה הרגו היה לו להקדים החבורה שהיא העיקר. אלא פירוש שעשה בו פצע באבן והרגו ועם זה לא נמנע ג"כ לעשות בו חבורות מגודל כעסו וכמ"ש בפר"א פרק כ"א שטבע אבן במצחו והרגו. ועדיין צ"ע שהרי מ"ש לפצעי פירושו פצע שלי לא על פצע שעשה לאחר ואיך דורש מלמך על קין. אך באמת עומק פשט המקרא כך הוא כי איש וכו' וכי איש הרגתי בפצע לפצעי שיבא לי פצעים בעבור זה וילד בחבורה לחבורתי שיבא לי חבורה וזה ע"פ מדת ממעל ומנגד ודרך קצרה שאם הייתי הורג בפצע היה עונשי כנגד זה שיבא לי פצע ואם בחבורה היה ראוי כנגד זה שיבא עלי חבורה. ועל פי מדות אלו אנו דורשים על קין שהרג להבל אם ע"י פצע או חבורה ויתר ביאור הדרשה עי' לקמן פר' כ"ג סימן ד' ותבין כאן:

מהיכן שחט אביו. שבת דף כ"ח ב' וש"נ:

משור פר. מקרין מפריס תחלה קרניו ואח"כ פרסותיו כמו שיצא מן הארץ. כי כל מעשי בראשית בקומתן נבראו ובצביונן נבראו. עי' שמ"ר ל"ד סימן י"ז ומש"ש:

עופות השמים. עי' פר"א סוף פרק כ"א באופן אחר שאדם קברו על ידי שראה מעורב אחד שעשה כן. ונתן הקב"ה שכר לעורב ע"ש. וכאן סובר המדרש שעופות וחיות טהורות קברוהו ואיני יודע מאין דרשו. ואף שעיקר הדרשה נעלם ממני עם כל זה אנו לומדים דבר גדול מדבריהם שמה שאנו מוצאים שום דבר טוב בתורה אצל שום בריה אף שאינו ממין האדם הכל על ידי מעשה טוב כמ"ש פר"א שעל כן כתוב לבני עורב אשר יקראו על שעל ידי העורב נודע לאדם איך לקבור להבל. וכמו שדרשו לקמן פר' ל"ו סימן ו' אצל יפת על שכיסה ערות אביו זכו בניו לכיסוי קבורה וכן כאן על שקברוהו וכסוהו זכו שיכסו דמם במותן:

שכרן שתי ברכות. פי' שנתן להם ברכה אחת נוספת על ברכת הבהמה על השחיטה ועופות וחיות גם על הכיסוי:

פסקה ט

פתחו רשעים. הוקשה לו לשון פתחו רשעים שהול"ל הרגו רשעים על כן דרשו על קין שהוא הראשון שהתחיל בהריגה. וסובר שהרגו בחרב וכמ"ש בסימן הקודם מהיכן שחט אביו את הפר. וא"כ היה לו סכין וחרב וצור:

נע ונד. מדה כנגד מדה הוא הרג להבל שישאר הוא לבדו בעולם שיהיה לו מנוחה שלמה באין מפריע ע"כ נענש שלא יהיה לו שום מנוחה:

אנא בעי ליה גבך. וכמ"ש פר"א פרק כ"א שלא ידע קין שהנסתרות גלויות לפניו וטען אתה שואל אותי על הבל שלא יצרתיו ואין שמירתו עלי ואני שואל אצלך שיצרתו ושמירתו אליך. וענין המשל של האפרכוס שהוא ממונה לשמור את בני המדינה שלא יזיק איש לרעהו. ושיעניש למי שמזיק ומצא הרוג באמצע השוק ואדם אחד עומד על ההרוג אך לא ראה בעיניו שהרגו אלא שהדבר מובן מעצמו וכאילו ראה בעיניו. והאפרכוס שואל מי הרג לזה. והשיב לו אתה שואל אותי שאין שמירתו עלי ואני שואל אותך שהרי שמירתו עליך שאתה ממונה על זה. והשיב לו האפרכוס שמאחר שמצאתי אותך עומד עליו ולא לאחר הרי שאתה הרגתו ועלי לנקום דמו מידך. וכך הענין כאן שלפניו יתברך דומה שהבל שוכב במקום גלוי ומפורסם אעפ"י שהיה שוכב במקום סתר ודומה לפניו כמו שקין עומד עליו אף שהיה רחוק ממנו. שאין אחר בעולם. ובכלל זה שטען האיש להאפרכוס. הנה אתה שומר המדינה עלי לשאול אותך למה אין אתה משגיח שלא יהרוג איש את רעהו שאילו השגחת על זה לא היה אדם נהרג. כך טען קין אנא בעי ליה גבך שאם היית רוצה לא היה נהרג הבל וברצונך נהרג שלא הצלתו וכ"מ בהדיא בסמוך בסוף הסימן. וכן הוא בתנחומא ג"כ והשיב לו הש"י לא אמרת כלום

שהבחירה מסרתי ביד האדם והרי צויתיך ביד אדם ששפיכות דמים אחת משש מצות שנצטוה אדם ואין אני מבטל בחירת אדם אלא החוטא נענש:

וליקט תותין. הוא פרי רך שמן שנדבק ביד הלוקט וידיו מתלכלכים בלקיטתו ואף שלא ראו אותו לוקט הדבר מובן מליכלוך ידיו. כך בנמשל שאמר לו הקב"ה שאין אתה יודע שאני יודע נסתרות הרי ידיך מלוכלכות מן החטא וזהו מ"ש את אחיו מידך שהדמים נכרים על ידיך שהחטא נרשם ועושה פגם בנפש החוטא ובלבו ורואה הנסתרות רואה בלב כמו בידים. ועיין במ"ר פר' כ' סימן ו' וסימן ט' ולעיל פר' י"ט סימן יו"ד ויש כאן ג' משלים המשל של האפרכוס שמבין כאלו ראה בעיניו וכן קין אפילו לפי טעותו הרי אין אחר בעולם וזה שייך למ"ש השומר אחי אנכי. והמשל השני שייך למ"ש דמי אחיך מידיך שידך מלוכלכים וכנ"ל וניכר שאתה הרגתו. והמשל השלישי שהעון צועק אלי ושייך למ"ש קול דמי אחיך צועקים אלי מן האדמה כמו הגדי שצועק:

ודם זרעיותיו. שהיו ראויים לצאת ממנו על ידי זרעו והמאמר בסנהדרין דף ל"ז במשנה וע"ש עוד וכן הוא באדר"נ:

וימת בדם וכו' אלא בדמי. הפסוק בד"ה פ' כ"ד כ"ה וכאן הובא הפסוק בשיבוש. וכצ"ל התקשרו עליו עבדיו בדמי בני יהוידע הכהן ויהרגוהו על מטתו וימות ועל זה אמר בדם אכ"כ אלא בדמי:

אמר רשב"י. בא לפרש מ"ש צועקים אלי מן האדמה וכן הוא בילקוט כאן צועקים אלי אמר רשב"י:

אתליטין. כמ"ש במ"כ בפירוש השני. וכן הוא במוסף ערוך אנשים מתאבקין:

כך קול דמי אחיך. על שלא הצלתיו על כן צועקים אלי:

שעדיין לא עלתה לשם נשמה. פי' שעדיין לא מת אדם מיתה טבעית שהנשמה עולה למעלה אחר שנקבר הגוף ושב לעפר כמ"ש וישוב העפר על הארץ כשהיה והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה ולא ברא הקב"ה את האדם באופן זה שימות בהריגה והבל עדיין לא נקבר וע"כ צעקה הנשמה על דמי הבל כי הדם משכן הנפש וצעקה הנפש על הדם:

והיה דמו מושלך. בסנהדרין במשנה שם ד"א קול דמי אחיך שהיה דמו מושלך על העצים ועל האבנים והמדרש הפסיק לשון המשנה בדרשות אחרות:

פסקה י

בשלשה מקומות. מאמר זה צ"ע אם הכוונה מ"ש בלשון מועט על קיצור לשון של ג' מקומות אלו יקשה הרי כל התנ"ך מלא מזה ואין פרשה בתורה שאין בה כמה קיצורים. ועוד שכאן לא קיצר שהרי פירש שארר את קין מן האדמה לא תוסף תת כחה לך. ואשר

יתכן לומר במאמר זה שתפס ג' פסוקים אלו שכתוב בהם פציחת פה כאן בפסוק ועתה ארור אתה מן האדמה אשר פצתה את פיה ובפסוק ואם בריאה יברא ה' ופצתה האדמה את פיה וכן אצל יפתח ואנכי פציתי פי. ולשון פצה מורה על פתיחה מועטת שעל כן הונח לשון זה אצל צפצוף עופות כמ"ש ישעיה יו"ד ולא היה נודד כנף ופוצה פה. וכוונת המאמר שבג' מקומות אלו שהיה לו לומר בלשון פתיחה ואמר בלשון פציתה על שאמר על דבר רע וקללה ועונש לא אמר לשון פתיחה אלא פציתה וזהו לשון מועט ועל זה צ"ע שהרי נמצאים עוד פסוקים בלשון פצה כמ"ש פצו עלינו פיהם כל אויבינו ואיוב הבל יפצה פיהו ונאמר הטעם ג"כ על שהם דברי קללה וחרפה ע"כ אמר בלשון פציתה. גם בסדר עקב אשר פצתה הארץ את פיה. ויתכן שחושב ג' מקומות שכתוב פציתה אצל הארץ ונכון לגרוס כך בג' מקומות וכו'. א' ועתה ארור וכו'. ב' ואם בריאה וכצ'. ג' אשר פצתה והארץ וכו' שבג' מקומות אלו מדבר בפצות פי הארץ בענין קללה בלשון מועט ותחת פסוק של יפתח נגרוס פסוק אשר פצתה הארץ. אלא שלא מצאתי מזה דבר במקום אחר וקשה מאד לשנות הגירסא בלא ראיה ממקומות אחרים וצ"ע:

לא תוסף תת כחה לך. ודייק ר"א שאם לא היה כתוב תיבת לך היינו אומרים שלא תתן כחה כלל בעבודת קין כמ"ש כי תעבוד וגו' אך מאחר שכתוב לך דייק לך לא תתן אבל לאחרים תתן אף בעבודת קין. ודעת ר"י ב"ח שאם היה כתוב לא תוסף לך תת כחה היינו אומרים אבל לאחר תתן אך מאחר שכתוב לא תוסף תת כחה משמע לך ולא לאחר שזהו קללתו שעל ידי עבודת קין לא תתן שום כח. א"כ מ"ש לך יפורש ע"פ מדה כ"ב כאלו כתוב לא תוסף תת כחה לאחר ולא לך וא"כ תיבת לך מיותר ויהיה פירושו לא תוסף תת כחה כלל ע"כ דורש ע"פ מדה ל"א ועל פי מדה כ"ב לא לך ולא תוסף תת כחה היינו לאחר. וזהו שאמר ר"י ב"ח לא לך ולא לאחר:

זרע רב תוצא השדה. וס"ד ומעט תאסוף וזה דומה למ"ש לא תוסף תת כחה לך ע"כ ומעט תאסוף. ואם זורע סאה ומאסף סאה הרי זרע הרבה ומאסף מעט כי לפי הטבע הזורע סאה מכניס הרבה סאים:

פרנסה מנין. איך יחיו אם לא יאספו אלא סאה כפי שזרעו הרי רעב של כליה:

כל כחך. וכמ"ש ארור אתה מן האדמה שלא תתן לך למחיתך כל כחך אלא פרנסה בדוחק:

פסקה יא

לעליונים ולתחתונים. מדקאמר גדול עוני מנשא משמע שנושא וסובל דברים אחרים רק עוני על שהוא גדול אינו נושא וסובל וזהו שנושא כל העולם עליונים ותחתונים וזה

ע"פ מדה ט' וכמ"ש אני עשיתי ואני אשא ואני אסבול מה שעשיתי אני אשא ואסבול. ע' ד"ר ריש פר' ח' בא"א. והיא תפלה שכמו שסובל ונושא עליונים ותחתונים כך יסבול וישא עונו:

גדול עוני מעון של אבא. דייק מדכתיב גדול עוני משמע שעון שלו גדול מעון אחר וזה ע"פ מדת ממעל ודרך קצרה גדול עוני ולא פירש מאיזה דבר גדול הרי בהכרח מרומז באותה תיבה עצמה גדול עוני מעון אחר ועדיין לא היה אחר בעולם שחטא הרי בהכרח הכוונה על אביו וכאלו מפורש גדול עוני מעון אבא ואינו בדרך תמיה רק בדרך ווידוי ותשובה:

הן גרשת. בלשון עבר ולקין עדיין לא גרש אלא עתה רוצה לגרשו על כן דורש על אדם שכבר גרש ופירושו שאצל אדם כתוב הן האדם עד ויגרש וזהו הן גרשת האדם שכתוב בו הן האדם וכתוב בו ויגרש. ומ"ש אתמול שפירושו בזמן המוקדם. וכמ"ש לעיל פר' זו סי' ד' שמבריאת אדם ועד הריגת הבל לא פחות מנ' יום. ומ"ש ועכשיו אתה מגרשני היינו מ"ש אותו היום מעל פני האדמה כאלו כתוב הן גרשת כבר את אבא ואותי מג"ע שבג"ע נולד ועמו נגרש כמ"ש לעיל סימן ב' ועכשיו אתה מגרשני מעל כל פני האדמה:

שמא מפניך אסתר. דורש מ"ש ומפניך אסתר שאינו בניחותא שא"כ כפר בעיקר וכן אונקלוס תירגם כאן ומפניך אסתר ומן קדמך לית אפשר לאטמרא. ופירוש הפסוק לפי זה. הן גרשת אותי היום מעל פני האדמה שלא יהיה לי מנוח בה אלא נע ונד ואגל' למקום קיבוץ חיות רעות ונחשים פי' שמכעסך אי אפשר לי להסתר ויהרגוני כי לא תשמור אותי מהם בכעסך עלי ואתה לא גזרת עלי אלא נדידה. ומ"ש כל מוצאי פירושו אחד מהם שיפגעני תחלה:

פסקה יב

בהמה חיה ועוף. שעדיין לא היה אדם אחר בעולם שהרי אדם לא הוליד אחר החטא ק"ל שנה עד שת ואביו ואמו לא יהרגו אותו ולמי אמר לכן כל הורג קין על כרחנו הכוונה על בהמה חיה ועוף. והנה התחיל ויאמר לו ה' והיל"ל לכן כל הורג אותך אלא שמדבר לאחר ולא לקין והיינו לחיה בהמה ועוף שהיו בעולם. ומ"ש לכן אני אומר הוסיף המדרש ב' תיבות אני אומר. שתיבת לכן פי' על שנתקבצו לתבוע דמי הבל ורוצים להרגו ועדיין לא גזר עליו מיתה על כן אני גוזר עליהם ואומר כל הורג קין יהרג. הנה הקדמתי שהמדרש ביחוד מיוסד על המדות (יותר משאר מדרשי חז"ל). יען שבא לפרש התורה כסדר ודרשה זו על שהפסוק קיצר ולא פירש מה יעשה להורג קין וזה כלל גדול שלא בא לסתום אלא לפרש ומאחר שלא פורש הרי בהכרח שבמה שכתוב כבר מפורש

מה יהיה אם יהרוג קין והיינו ע"פ מדת ממעל ומנגד כל הורג קין יהרג מדה כנגד מדה על שהרג יהרג זהו במעשה וכן בלשון עפ"י מדת ממעל כל הורג קין יהרג שעל שאמר לכן כל הורג קין הרי בכח מאמר זה שיש עליו עונש ומדת מנגד מחייב שיהיה העונש מדה כנגד מדה ומדת ממעל לא תניח לנו להוסיף תיבה אחרת כמו יענש או ימות שהיה משמעותו איזה עונש שיהיה או מיתה טבעית אלא בהכרח להוסיף תיבת יהרג שדומה לתיבת הורג וכאילו מפורש לכן על שנתקבצו לתבוע דמו אני אומר כל הורג קין יהרג:

א"ר לוי. לדעתי צריך לגרוס כאן ר' נחמיה במקום ר' לוי וכמו שהתחיל ר' יהודה ור"נ וכמ"ש בהרבה מקומות שהם חולקים יחד בפירוש הפסוקים ור"י דורש שבאו בהמות חיות ועופות ור' נחמיה דורש שבא נחש הקדמוני ויבואר בסמוך ומ"ש אח"כ ר' נחמיה אומר ולא כדינן לפי זה צ"ל ר' לוי ונחלפו שמות האומרים. אלא שאין לי על חילוף זה ראיה רק ממקומו הוא מוכרע שהמחלוקת של ר"י ור"נ בענין אחד. וטעמו של ר' נחמיה. כמבואר בדברי חז"ל הוא השטן הוא המלאך המות הוא היצה"ר שתחלה הוא מסיתו לחטוא ונקרא יצה"ר ואח"כ עולה ומסטין עליו ומקטרגו ונקרא שטן ואח"כ הורגו ויקרא מלאך המות. וכאן אחר שהחטיא את קין בא לתבוע דינו ממנו ולהרגו. כי לזה נברא ושליחותו הוא עושה. וטעמו של ר' יהודה שא"כ לא היה אומר כל הורג קין דמשמע שהיו רבים שרצו להרגו:

ולא היה לו ממי ללמוד. צ"ע שהרי נצטוה מפי אדם על שפיכות דמים כמ"ש לעיל סוף פר' ט"ז. אך כוונת המדרש למ"ש בתנחומא כאן א"ל קין רבש"ע לא ידעתי ולא ראיתי הרוג מימי וכי הייתי יודע שאני מכהו באבן והוא מת. וזהו מ"ש ולא היה לו ממי ללמוד. וסובר בתנחומא כמ"ש לעיל פרשה זו סימן ח' באבן הרגו. (אך למאן דאמר שנתבונן מהיכן שחט אביו את הפר. הרי היה לו ממי ללמוד) וזהו לכן כל הורג קין ישפט במשפט הריגה אך קין עצמו נשפט כהורג בשוגג שגולה לערי מקלט כמ"ש לעיל פר' כ"א ריש סימן ט' דעת רב שם:

הזריח לו גלגל חמה. דורש גז"ש כמ"ש אצל חזקיהו מלך יהודה שאמר מה אות והחזיר החמה עשר מעלות שזרח למענו עשר שעות יותר מכל יום מלכים ב' כ' וישעיה ל"ח. וסובר שעשה תשובה גמורה כמ"ש בסמוך רב ור"ח:

שהזריח לו צרעת. כלשון הפסוק ד"ה ב' כ"ו י"ט והצרעת זרחה במצחו כי הצרעת של בהרת בהירה עזה בלובן כשלג על כן נקראת צרעת בלשון זריחה. והצרעת נקרא אות כמ"ש אצל יד משה לקול אות הראשון והיה זה לעונש על חטאו. והצרעת שנאמר בתוכחות כי תבא נקרא ג"כ אות כמ"ש שם והיה בך לאות ולזרעך:

כלב מסר לו. כמ"ש פר"א סוף פרק כ"א הכלב שהיה שומר צאנו של הבל היה שומרו ע"ש שיתכן על קין כמ"ש כאן ומאחר שאנו רואים בטבע העולם שהכלב שומר אדוניו כן היה אצל קין ג"כ:

קרן הצמיח לו. כלשון הכתוב שם אצמיח קרן לדוד. וכמ"ש בתנחומא על למך שראה את קין מרחוק והיה סבור שהוא חיה. וכמ"ש לעיל שנתכנסו עליו חיה ועוף ומלחמת החיה בקרניהם ובזה הם ניצולים מהקמים עליהם וכן קין עשה לו קרן להנצל מהחיה. וזהו לבלתי הכות אותו כל מוצאו:

עשאו אות לרוצחין. שמ"ש וישם ה' לקין אות שתיבת לקין מיותר שבו מדבר אלא פי' שעשה את קין עצמו אות לרוצחין לדורות שילמדו ממנו שלא לחטוא וסובר רב שעשאו אות לרוצחין בשוגג שדנו לקין כהורג בשוגג כדלעיל בדברי ר"י בסימן זה ועל כן נידון בגלות לרוח מזרחית למקלט וכמ"ש לעיל פר' כ"א סימן ט' קדמת עדן ע"ש וסובר שלא עשה תשובה גמורה. ור' חנן סובר שעשה תשובה גמורה והוא הראשון שממנו למדו והוא אות להם:

תלאו ברפיון. תלאו באויר. פי' שלא גמר דינו. והיה דינו תלוי עד המבול שהיה קץ כל בשר ע' לקמן פר' ל"ב סימן ה' ועי' שמ"ר פר' י"ב סימן ז' ופר' ל"א סימן י"ז ועי' לעיל פר' כ' סימן ז' שרפרפה בלבה לפיכך קרבנה מרופרף:

וימח את כל היקום. היל"ל את כל החי וכדומה מהו היקום על כן דורש על קין מי שכתוב בו ויקם קין על הבל אחיו ויהרגהו לפיכך וימח:

פסקה יג

מהיכן יצא. לפי פשט הכתוב ויצא קין מלפני ה' משמע שהיה לפני ה' ויצא ממנו. ויקשה וכי בית המקדש היה אז או בית מיוחד לעבודת ה' שהיה עמו ויצא מלפניו. ע"כ דורש שהפשיל דברים לאחוריו להיפך מהדברים שאמר לפני ה' אלא דברי ריבות ותרעומות. וזהו הכוונה שיצא מלפני ה' כי לא לפניו חנף יבא:

כספריס. פי' כחזיר שהוא מפריס פרסה והוא שוכב בטיט חוצות ופושט טלפיו לומר ראו שאני טהור וכן קין הראה עצמו שהוא טהור וכשר ושב בתשובה ולבו היה מלא מרמה. ובויק"ר פר' י' סימן ב' הגי' הפשיל בגדיו לאחוריו ויצא כמערים וכמרמה בבוראו:

יוצא לקראתך. וס"ד וראך ושמח בלבו:

פגע בו אדה"ר. שקין גלה לקדמת עדן כמ"ש וישב קין בארץ נוד קדמת עדן מקום שהיה אדם שם כמ"ש ויגרש ה' את האדם וישכן מקדם לג"ע וכו' כדלעיל פר' כ"א סימן ט':

עשיתי תשובה ונתפשרתי. פי' פשרה עשה מחטאי ועונשי שגבה ממני מקצתו ולא כולו. ובויק"ר פרשה י' שם ובמדרש תהלים שם הגי' ג"כ ונתפשרתי. והכוונה כי גזר עליו נע ונד ולאחר התשובה כתוב וישב בארץ נוד כן הוא בדברים רבה ריש פר' ח' שהתפלה עושה מחצה ע"ש:

ואמר מזמור שיר. פירוש מאמר זה למדתי מפר"א פרק י"ט וכן הוא במדרש תהלים מזמור צ"ב בלשון הפר"א. וז"ל בי ילמדו כל הדורות שכל מי שיודה פשעיו ועוזב ניצול מדינה של גיהנם שנאמר טוב להודות לה' הרי שמפורש מ"ש להודות מלשון ווידוי על כן שייך מאמר זה לתשובה וכאן הכוונה על סוף הפסוק. ואחר כתבי זאת מצאתי במדרש תהלים מזמור ק' כל מאמר זה ושם הגירסא פתח ואמר טוב להודות לה' מבואר כמו שכתבתי:

וחדשו על שמו. כמ"ש פסיקתא פר' מ"ו ובא משה והתחילו בראשי אותיות שמו. מזמור שיר ליום השבת וכו' ופירושו שראשי תיבות מזמור שיר ליום השבת למשה. גם משה נקרא טוב כמ"ש ויק"ר ריש פר' א':

פרק כג

פסקה א

וידע קין. וס"ד ויהי בונה עיר. ויקרא שם העיר כשם בנו חנוך וכמ"ש בסוף הסימן:

קרבם בתימו לעולם. פשט הכתוב שקרבם של רשעים ובטנם הם בתיהם ומשכנותם לעולם ולדור דור לא יתכן. על כן פירש ר' יודן שכך פירוש הכתוב שהנהגת רשעים ומעשיהם ודעתם לא יתכן אלא בדרך זה שסוברים שקרבם ובטנם הם בתיהם לעולם ושם ישכנו לדור ודור. ועל כן בוטחים על חילם ועשרם. וכל יגיעם למלא בטנם בחמס וגזל. שאם לא היו סוברים כן לא היו עוסקים כל כך בעסק קרבים והבטן. ולא היו קוראים בשמותם עלי אדמות. וכלשון הזוהר בר נש דאזיל בהאי עלמא חשיב דדיליה הוא תדיר וישתאר בגויה לדרי דרין. ודעת ר' פנחס שהם דברי הכתוב ולא דעת הרשעים. וכוונת הכתוב איך בוטחים על חילם ומתהללים ברוב עשרם. הרי למחר בתיהם נעשה קבריהם. פי' סוף כל סוף ימותו ויהיה בתיהם בתוך קבריהם לעולם לדור ודור. ודורש קרבם בהיפוך אותיות קברם. ונדרש ע"פ מדה כ' אא"ע לקרבם ת"ע לקברם והיינו במותם שאז יהיה קברם בתימו לעולם אף בעת תחית המתים שהכל יקומו והם לא יקומו במשפט והקבר לעולם קיים כי הארץ לעולם עומדת:

ולא עוד. פי' לא די שלא יקומו בתה"מ אלא שעוד יהיו לחרפות ולדראון עולם על זכר גאותם ורשעתם שקראו בשמותם עלי אדמות שבנו ערים וקראו בשמותם לזכר עבודת כוכבים באדמה ולא תשוב רוחם אל האלהים וזהו מ"ש כאן ויהי בונה עיר ויקרא שם העיר כשם בנו חנוך בחשבם שטבודת כוכבים שם עולם להם:

פסקה ב

ויולד וכו' לשון מרדות. לקמן סוף פר' כ"ד סוף סימן ו' וסוף פרשה כ"ו מדכתיב בסוף סדר בראשית אנשי השם מלשון שממה ע"ש:

עורדן אני. הכוונה עודרן מלשון חרישה וחפירה. ומ"ש אני אני ד' פעמים היינו מדכתיב שם אל ד' פעמים אצל שם רשעים בפסוק זה להורות אשר שם אל יעדור וימחה וישרש אותם מן העולם והנה בשם עירד ומחיאל ומתושאל יש בשם התיבה עצמה משמעות לרעה דורש כל התיבה על פי מדת ממעל לרעה אך בשם למך שאין בתיבה עצמה משמעות לרעה דורש התיבה נוטריקון ל' מ' ך' מה לי ללמך המ' על תיבת מה והל' על תיבת לי והך' על תיבת למך. ומ"ש ולתולדותיו כי כתוב שם למך קודם לקיחת נשיו ואחר לקיחת נשיו והוליד מהם תולדות. ובתנחומא איתא שנבלעו ד' משפחות חנוך עירד מחויאל מתושאל כשהרג למך את קין:

אנשי דור המבול. דורש כן מפסוק רועה עקרה לא תלד שכל הפרשה שם מתפרש בדור המבול כמ"ש סנהדרין ק"ח ולקמן פר' ל' סימן ב' ובכמה מקומות. וכאן ק"ו מלמך שהיה הברור שבהם שהרי האריכה התורה בפרטי סיפוריו וכמ"ש לקמן סימן ד' שהתפאר וכי איש הרגתי:

רועה עקרה לא תלד. הוקשה לו מ"ש כפל לשון עקרה לא תלד ואיך ולמה הוא רועה אותה על שאינה יולדת. ואלמנה לא ייטיב איך האלמנה היפך העקרה ועוד שלא ייטיב משמע שאינו מטיב לה אבל אינו מריע לה ושם בראש הפרשה אמר יחבלו שור אלמנה. על כן דורש שהאלמנה והעקרה שתיהן נשיו ומ"ש רועה עקרה היינו שמנהג אותה ומשגיח עליה וכל מעינו בה ומשקה אותה כוס עקרין שלא תלד ומאכילה מאכלים שגורמים שלא תלד וזהו רועה עקרה באופן שלא תלד גם רועה אותה בתענוגים על שאינה יולדת. ומ"ש ואלמנה לא ייטיב. היינו אשתו השניה שהיא היפך העקרה שלא תלד ואלמנה היא היולדת. וע"כ פירושו על אשתו היולדת שיושבת בביתו אבילה אלמנה שאינו רועה אותה בתענוגים ואינו משגיח עליה להיטיב לה אבל להעקרה מטיב לה. ובכלל מ"ש לא ייטיב שאינו מקשט אותה כמ"ש לקמן פר' כ"ו סימן ה' כי טובות הנה כשמטיבים אותה לבעלה פי' כשמקשטים אותה לבעלה. ולקמן פר' פ"ג סימן ד'

מהטבאל הרי פירושו שהאלמנה אינו מקשט והעקרה מקשט ולכוונה זו פירש הכתוב שמותן של נשי למך על דרשה זו שעל פי מדה י"ז שבאיוב מפורש. איך שנהגו עם נשיהם דורש כאן מדת ממעל עדה כו':

עדה דעדה מינה. שסר ממלה. סר בלשון ארמית עדה והיינו האלמנה שלא הטיב לה. וצילה שיושבת בצלו לתענוג בלבד. אך למך לא הצליח בעקרה שלו שכוון בה שלא תלד אך וצילה ילדה גם היא שתיבות גם היא מיותרים אלא שהפסוק מודיע לנו שהיה דבר חדש שלא היה אצל כולם שילדה גם היא. ובירושלמי יבמות פרק הבא על יבמתו הדרשה בהיפך ע"ש. ומלמך דורש בנין אב מדה ח' שכל דורו עשו כו':

פסקה ג

לשעבר היו מקנין. בא לפרש מ"ש יושב אוהל ומקנה שלפי פשוטו פירושו שהיו יושבים באוהלים ולא היו סוחרים ולא פורשי ימים. ועסקם לרעות מקנה. וא"כ היו מעשיהם כמעשה יעקב שכתוב בו יושב אוהלים והיה רועה צאן ומקנה אלא שאם כן הול"ל ורועי מקנה או ורועים לבד והעיקר חסר על כן דרש ומקנה מלשון קנאה ודורש גז"ש כמ"ש ביחזקאל ח' אשר שם מושב סמל הקנאה הַמַּקְנֶה וכן כאן שהיו יושבים באהליהם ומקנאים להקב"ה במעשיהם הרעים. וכאן לא הביא כל המאמר וקיצר. ועיקר המאמר בפתיחא דאיכה רבתי כ"ב הוי מגיעי בית ע"ש באריכות ותבין כאן. ועי' במ"ר פר' ט' סי' מ"ט:

זה תבל. פירוש למה נקרא שמו תובל קין ע"פ מדת ממעל תבלין בלשון משנה:

אבל זה לוטש. והמציא כלי משחית לרוצחים:

אשתו של נח. וא"כ מ"ש נעמה הוא לשבח שהיו מעשיה נעימים וכמ"ש אצל נעמי במדרש רות הפך מרה שם אף ע"פ שכל שמות שבפסוקים אלו הם נדרשים לרעה כמ"ש בסימן זה ובסימן הקודם אך שם נעמה כמו נעמי כנ"ל. ודעת רבנן שגם זה לרעה כמו כל השמות הנ"ל והדבר למוד מענינו:

פסקה ד

תבען לתשמיש. מאחר שכתוב ויאמר למך לנשיו וכו' נשי למך וכו' ולא פירש מה ישמעו הרי בהכרח שמפורש כאן בפסוק מה שאמר כי לא בא לסתום אלא לפרש. והיינו במ"ש לנשיו ובמ"ש נשי למך בדבר המיוחד ושייך לנשיו. גם דורש סמוכים שכתוב מיד אחריו וידע אדם עוד את אשתו וילמוד סתום מן המפורש וכמ"ש בסוף הסימן:

כי איש הרגתי. וכי קין אני שהרגתי איש בפצעים וחבורות שיבואו לי פצעים וחבורות וכוונתו מאחר שלא חטא בהריגת איש לא יענש באיבוד זרעו. ודורש כן מסיפא דקרא

כי שבעתים יוקם קין וכו' הרי הדבר למוד מסיפא דקרא שמדבר מקין שהוא הרג איש וילד בפצע וחבורה ועמ"ש לעיל פ' כ"ב בסימן ח' בביאור:

קין הרג. לפרש מ"ש כי שבעתים יוקם קין היינו ז' דורות אע"פ שחטא ואני לא חטאתי ק"ו שיתלה לי ז' דורות כמו לקין ועוד שבעים דורות יתלה לי שהרי לא חטאתי וא"כ לא יאבד זרעי במבול. והז' דורות המה קין חנוך עירד מחיאל מתושאל למך ותובל קין ונהרג על ידי למך ותובל קין. לדעת התנחומא וכן נראה סתימת דברי המדרש. שאמר ז' דורות. וכמ"ש לקמן סוף סימן ה' מחטאו של הבל נהרג קין. וחולק על מ"ש לעיל פר' כ"ב סימן י"ב תלאו ברפיון ונשטף במבול. וכאן סובר שנהרג בדור ז' וכן נראה דעת התרגום שתרגם שבע דרין אתליאו לקין. גם יתכן שסובר מדרש זה שלא נהרג קין ע"י למך. אלא נשטף במבול כנ"ל ומ"ש ז' דורות ועד המבול הוא יותר מז' דורות יהיה פירושו שעתה כבר הוא דור שביעי ועדיין הוא חי וכל עוד שיחיה קין יותר יתחזק הקל וחומר שיתקיימו זרעו של למך (ודרש קל וחומר בלא דיו שאם ידרוש דיו אין ללמוד אלא ז' ולא ע"ז):

ק"ו **של חושך**. פירוש של הבל ואין בו ממש שסותר דרכי הש"י ודרך התורה לשלם עון אבות אל חיק בניהם ופוקד עון אבות על בנים ובהכרח שהוא עם בניו יסבלו עון אדם וקין ומאחר שזרעו רשעים גמורים ונדונים בחטאם אין כאן קל וחומר כלל מקין. וסוף סוף רשעים יאבדו בעונם:

אם איש למה ילד. מאחר שאנו דורשים דברי למך על מה שמפורש בתורה במקום אחר שהרג קין להבל שלזה כוון למך כמ"ש יוקם קין וכנ"ל וקין לא הרג אלא איש אחד. וא"כ למה אמר למך כי איש הרגתי וילד. ע"כ דורש שהכל בהבל מדבר וקרא אותו איש וילד שהיה איש בגודל גופו וילד בימים. כמ"ש לעיל פר' כ"ב סימן ד' שלא היה הבל בעולם יותר מנ' יום ואף לדעת שהעתקתי לעיל שהיה אז הבל בן מ' שנה אעפ"כ היה איש וילד ביום הולדו שהרי קין והבל נולדו ביום שיוצרו אדם וחוה שעלו למטה שנים וירדו ארבע. ובאופן זה היה גידולם ג"כ שהיו מגודלים מיד בנעוריהם:

איתא ניזיל. בתנחומא הגי' נלך לב"ד הלכו להם אצל אדה"ר:

אסי חגירתך. אם הרופא חיגר ברגלו ורוצה לרפאות לחיגר אומרים לרופא רפא תחלה את חגירתך ואח"כ תרפא של אחרים. כך אתה אדם פירשת מאשתך ולנו אתה אומר לעסוק בפו"ר. ודורש סמוכין כמ"ש בריש הסימן ועי' לעיל פר' כ' סימן א'. ומ"ש ק"ל שנה מפורש בסמוך בפר' זה ספר תולדות אדם:

פסקה ה

נתוסף לו תאוה. שהרי תחלה כתיב והאדם ידע וכאן כתיב וידע אדם ומה מלמדנו בתיבת עוד ע"כ דורש שהעוד והתוספת הוא בענין של וידע שאינו חפשי מתאוה אף כשאינו עם אשתו. שאם היה כתוב וידע אדם את חוה אשתו עוד היה פירושו שנתחבר עמה עוד הפעם אך מאחר שכתוב וידע אדם עוד קודם שכתב את חוה אשתו בא ללמד כנ"ל:

רמז למפרשי ימים. בתוספות תאותו יש בו טובה רבה לצורך ישוב העולם. שהסוחרים המתרחקים מבתיהם ואינם רואים נשותיהם לא היו שבים לבתיהם. והנה אחר החטא נתחדש אצלו גם תאות ממון לסחור למרחוק מה שלא היה קודם החטא על כן קודם החטא היה מספיק לו בתאוה כשרואה לבד אך לאחר החטא בהכרח לו שיתאוה אף כשאינו רואה:

זרע שבא ממקום אחר. כי תיבת אחר מיותר ועוד שיש בו משמעות לרעה כמ"ש אל אחר אלהים אחרים וכמ"ש ויצאה והיתה לאיש אחר ודרשו שהוא אחר שאינו כראשון שהוציא רשעה מביתו והוא הכניס רשעה לביתו וכמ"ש אלישע אחר והבל היה צדיק ואיך התנחמה בזרע אחר אם לא היה צדיק. ע"כ דורש שהזרע בא ממקום אחר. והיינו זרע של מלך המשיח שבא מרות המואביה מבנות לוט רות ממואב ונעמה מעמון שאינם מזרע קודש. ועי' לקמן פר' נ"א סימן ח' על פסוק ונחיה מאבינו זרע. ודרש ר"ת בשם ר"ש ג"כ אותו הזרע שבא ממקום אחר כמו שדורש כאן. ושם סומך עצמו על תיבת אחר שכותב כאן וכאן סומך עצמו על תיבת זרע שכתוב אצל בנות לוט ע"פ גז"ש. וכן הוא במדרש רות פסוק ויהי ביתך וכו' מן הזרע. דרש ג"כ ר"ת בשם ר"ש ע"פ גז"ש מתיבת זרע הכתוב כאן. והמעיין בכל מקומות אלו ינעם דעת לנפשו בכל המקומות ע"פ דברינו:

מחטאו של הבל נהרג קין. לפי הפשט כי הרגו קין שקין הרג להבל א"כ הוא מיותר שכבר מפורש הוא והיה די במ"ש זרע אחר תחת הבל ועוד שלפי דעת התנחומא והמדרש כאן שקין נהרג על ידי למך וכנ"ל בסימן הקודם א"כ היה לה להזכיר גם קין ולומר תחת הבל וקין שנהרגו על כן דורש שמרומז כאן מיתת קין במ"ש תחת הבל כי הרגו שקין היה תחת הבל כמ"ש לעיל פרשה כ"ב סימן ח' ויקם קין אל הבל אחיו א"ר יוחנן הבל היה גבור מקין שאין ת"ל ויקם אלא מלמד שהיה נתון תחתיו וזהו תחת הבל כי הרגו שהבל הרג למי שהיה תחתיו היינו קין ואיך הרגו אחר שכבר מת הבל ונשאר קין חי ע"כ דורש מחטאו של הבל נהרג קין. גם מדייק שאם היה כתוב כי הָרְגו קין לא היה משמעותו אלא שקין הרג את הבל אך מאחר ששונה לכתוב כי הֲרָגו יש לפרש ההרוג שלו היינו של הבל הוא קין ואיך הוא אלא שנהרג מחטאו שעשה להבל שהרגו.

וכאן חולק על מ"ש לעיל פר' כ"ב סימן י"ב ובא מבול ושטפו. וכמ"ש רש"י בחומש בפסוק כי שבעתים. וק"ל שנה חי קין שאז היו ז' דורות לקין קודם שנולד שש כמפורש בתורה ששת נולד שנת ק"ל לאדם והתנחמה חוה על קין והבל יחד בלידת שת. וענין המשל שהרוח לא שבר אלא אילן אחד והאילן השבור שבר לאילן האחר ואילו לא שבר הרוח את האילן הראשון לא היה השני נשבר. כך קין הרג את הבל ועל ידי כן נהרג קין ואם לא הרגו להבל לא נהרג קין:

פסקה ו

אדם שת אנוש ושתק. פירושו שג' אלו פירש תולדותיהם בפרטות ואיך נקראו שמותם. ומכאן ואילך הפסיק מלספר בפרטות והתחיל לספר בכללות בפרשת זה ספר תולדות ולא סיפר עוד מעשה קינן מהללאל ירד וכן כל העשר דורות. ותירץ שעד כאן נבראו בצלם ובדמות שמפורש אצל אדם ואצל שת. ואצל אנוש כתוב ולשת יולד גם הוא לרבות שהוליד את אנוש ג"כ בצלם ובדמות. ואח"כ אז הוחל לקרא בשם ה' ונעשו חולין ולא יכלו עוד להוליד בצלם ובדמות:

קינטורין. פי' מלשון דברי היפוכים והתנגדות כך צורותם נבראו מהופכים ומתנגדים לצורות אדם שנעשו כקופים:

ההרים נעשו טרשים. פי' חרשים שלא שמעו לאדם העובד אותם ע' פר"א פרק א' שהארכתי בפירוש תיבה זו בראיות. ובילקוט סוף בראשית הגיר' נעשו הרים וטרשין פי' שמאדמה שוה וחלקה וטובה נעשו הרים וטרשים שאינם ראוים לזרע:

המת מרחיש. כי אותם שנבראו בצלם ובדמות גם הגוף היה מעשה פלא שאינו דומה לשאר ברואים והיה להם קיום גם בקבר ולא נתבלו וכמ"ש אצל דוד אף בשרי ישכון לבטח וכמו שמצינו אצל כמה צדיקים ששמרו צלמם ולא חטאו:

מה בין דגחין. פי' שהשפילו כבוד נשמתם שהיו מדמים כבוד צלמם לכל ברואי תבל דוממים וצומחים. ועל כן נעשו חולין למזיקין שהיו אומרים שאין הפרש לגוף האדם מגוף האבן והעץ. ועיקר השינויים האלו מקורם קללת האדם וחטאו. אך להיות אדם עצמו יציר כפו מעשה יוצר בצלמו ודמותו וגם שת ואנוש שנבראו בצלם ודמות לא חלה עליהם הקללה בשלימות. אך בני אנוש נתקלקלו לגמרי וחלה עליהם הקללה בשלימות:

פסקה ז

בג' מקומות. לקמן פר' כ"ו סימן ד' שמ"ש אז הוחל אינו מלשון התחלה וא"כ הוא לשבח שהתחילו לקרא בשם ה' ונהפוך הוא שהיו רשעים על כן דרשו שפירושו שעשו עבודת הש"י חולין. שאמרו שאין זה רצונו שיעבדו אותו בני אדם. לפי גדולתו ורוממותו ואין זה

כבודו ומרדו במצותיו שצווה לבני אדם. והג' מקומות הא' בדור אנוש. שכתוב אז הוחל לקרא בשם ה' שהתחילו לעבוד לכל הברואים והב' בדור המבול שכתוב ויהי כי החל האדם לרוב על פני האדמה וכו' וזה אצל גילוי עריות והג' בדור הפלגה שאצל נמרוד שהיה בדור הפלגה כתיב הוא החל להיות גבור בארץ. וזה בשפיכות דמים שבגבורתו התגבר על החלושים והרגם וגזלם וחמסם. ודרשו מ"ש אז הוחל. כי החל. הוא החל שאין זה מלשון התחלה דא"כ הוא מיותר דמאי קמ"ל בהתחלה זו. ועוד שאם נאמר שהוא לשון התחלה א"כ מ"ש אז הוחל לקרא בשם ה' פירושו שהתחילו לקרא בשם ה' ולא קודם לכן ונהפוך הוא. על כן דורש כפי שהיה באמת שאז מרדו ונעשו חולין וכן כל הג' וכנ"ל [וכ"ה ביפ"ת]:

וזה החלם. אצל דור הפלגה כתוב הן עם אחד ושפה אחת לכולם. וזה החלם לעשות ומאחר שאמר ושפה אחת לשון נקבה היל"ל וזאת ע"כ דורש וזה החילם על נמרוד שכתוב אצלו הוא החל שהוא מרד והמריד הכל. ומ"ש טפח בראשו פירושו שפרסם אותו לרעה והראה עליו כמו באצבע זה המורד והמריד הכל וא"כ פסוק הוא החל ופסוק וזה החילם שניהם על נמרוד על כן נחשבו לאחד. ועי' לעיל פרשה כ"ב סימן יו"ד בג' מקומות:

ראיתי בחלום. וכן בדור הפלגה כתוב שנתיראו ואמרו פן נפוץ. וע"כ בנו המגדל ומרדו ומגורת רשע תבואנו והפיצם כמ"ש ויפץ ה' אותם משם. ודמיון המשל כמו האשה על שחשבה בדעתה שבעלה שונאה ורוצה לגרשה רעיוני לבבה על משכבה סליקו וחלם לה כן עד אשר על כן מרדה בו ולא שמעה לו כלל. וגרמה שבעלה גרש אותה. ואם לא הסכימה בדעתה לא היתה רואה בחלום ולא מרדה ולא גרשה וכן בנמשל. שאם לא היו חושבים שה' רחוק מהם ולא היו אומרים פן נפוץ לא היו חולמים ולא היו מורדים ולא היו נענשים. אך בעבור שהסכימו בדעתם הסכלה שה' רחק אותם מעבודתו עד שהיו חולמים כן ונתאמת אצלם יותר והיה עסקם בעניני כישוף והחלומות שוא ומרדו בו בפועל כי כן טבע אדם שכל מה שמסכים בהסכמה חזקה בדעתו רואה כן בחלום וכן היה עונשם שגרשם והפיצם. וסמיכות הדרשה על מ"ש וזה החילם שאם הוא מלשון מרד לבד היל"ל וזה המרידם ע"כ דורש שכולל ג"כ לשון חלום ע"פ מדת ממעל [וכ"כ היפ"ת]:

עשיתם עצמכם. שהסכימו בדעתם הסכלה שכל פרצוף שבעולם הוא אלהות בין של עצמם בין של כל חי והיו קוראים עצמם בשם אלהות וזה מרומז במ"ש אז הוחל לקרא בשם ה' שפי' כנ"ל שמרדו בה' וקראו לאחרים בשם ה' ולא פירש למי קראו ומאחר

שלא פירש הרי בהכרח שמפורש במקרא זה עצמו והיינו שקראו לאנוש שנזכר בפסוק זה לכל איש בשם אלהות וכאילו מפורש אז מרדו וקראו לאנוש בשם ה' וזהו וקראתם לשמכם וכמ"ש לעיל סימן ו':

אקרא למי הים לשמי. דורש מ"ש הקורא למי הים וישפכם על פני הארץ ה' שמו. ותיבות ה' שמו מיותרים כאן. ועוד למה אמר לשון קריאה היה די שיאמר וישפוך מי הים וכו'. ע"כ דרש הקורא וכו' להודיע שה' שמו משלם גמול לרשעים ועושה בפלא שידעו כי שמו ה' וכמפורש כמה פעמים וידעו כי אני ה'. פי' שקרא מי הים לשמו שיצאו מדרכם הטבעי לעשות פלא בעולם. וזהו ענין הקריאה וצרכו שיעשו רצונו בפלא. ואגב שהביא הכתוב הביא ג"כ דרשת ר' אבהו וע' לעיל פרשה ה' סימן ג' בסופו:

כזה שהא שופך. כי השפיכה שמלמטה למעלה וכן כנגדו בשוה נקרא זריקה אך מלמעלה למטה נקרא שפיכה:

ב' פעמים כתוב. לעיל פר' ה' סימן ו' לקמן פר' כ"ה סימן ב' ולקמן פר' ל"ח סי' י' שהציף מהם שלשים משפחות וע' שמ"ר פר' ט"ו סימן ז' ופר' כ"ג סימן ד' ד"ר פר' ט' סימן ב' קהלת רבה פסוק ידעתי כי כל ירושלמי שקלים פרק ו' והב' פעמים כי כתוב בעמוס ז' פסוק ח' ובעמוס ט' פסוק ו' ודורש מדה י' על שכתוב שתי פעמים הרי שיצא הים שתי פעמים ונשפך על פני הארץ ותחלה יצא מים אוקינוס ממערבו של עולם וצמצם עד עכו ויפו ועמד שם לעולם וזהו סוף ארכו ונקרא ים התיכון והוא מפסיק בין חלק איראפע לאפריקא. והנה עכו ויפו בחוף אחד יושבים במזרח הים וכחדא חשיב להו ואנו רואים גם עתה חוף הים למזרחו הוא בעכו ויפו ולא הציף יותר א"כ מהו שאמר המדרש ובשניה עד כפי ברבריא ע"כ אני אומר שהכוונה שהציף ברוחב עד כפי ברבריא גם מדעת ר' חנינא ור' אחא ראיה למה שכתבתי שמ"ש לכיפי ברבריא הוא ברוחב שאם נאמר באורך א"כ פליגי בדבר שבמציאות שזה יסבור שעכו ויפו קרובים וכיפי ברבריא רחוקים ועלה בשניה וזה יסבור שכיפי ברבריא קרובים ועכו ויפו רחוקים זה לא יתכן:

עד פה תבוא. ודרש כן מדכתיב עד פה תבא ופה ישית ולא פירש עד איזה מקום ומאחר שלא פירש הרי שהוא מפורש בתיבות אלו עד פה עכו. כי פה וכה משמעות אחד להם. ופה ישית יפו. ומ"ש ולא תוסיף היינו באורך אבל ברוחב פליגי. שמות ערים אלו מפורשים בתורה ונתנו לדרוש עכו בשופטים ב' ל"א אשר לא הוריש את יושבי עכו יפו בריש יונה ובד"ה ב' בט"ו ים יפו ודורשים עכו עד כה ופה ישית פה:

פרק כד

פסקה א

הוי המעמיקים. וסוף הענין ושמעו ביום ההוא החרשים דברי ספר כמ"ש בסוף הסימן דברי ספר זה ספר. וכאן דורש סמוכין שבסוף פר' הקודמת כתוב אצל אנוש אז הוחל לקרא בשם ה' ואח"כ כתוב זה ספר ופסוק זה הוי המעמיקים נדרש לעיל פר' ב' סימן ג' על אנוש וחושך זה דור אנוש שנא' והיה במחשך מעשיהם:

ארכיטיקטוס. חכם ממונה להעמיד בניני העיר ונקרא גם בלשונינו (ארכיטעקט) ע' במ"ר פר' ט' סוף סימן א' כל הענין:

כך הוי המעמיקים. וסלקו השגחתו ית"ש מן העולם כמ"ש לעיל פר' כ"ג סימן ו' ז' והם סבורים שבמחשך מעשיהם והם עמוקים ונסתרים מעיני כבודו ית"ש:

הפככם אם כחומר. אתם מהפכים דעת האמת והישר שאתם אומרים שהיוצר דומה לחומר שאינו יודע ולא רואה. אם כחומר היוצר יחשב וזה היפך האמת שצריכים לדמות הצורה ליוצרה והנטיעה לנוטעה היא הנפש העליונה האצולה ממרומים לדמותה ליוצר אותה ונתנה באדם ואיך יאמר מעשה לעושהו לא עשני ויצר אמר ליוצרו לא הבין היפך המושכל ראשון שאין מעשה בלא עושה ולא יצר בלא יוצר והיוצר הוא העושה הכל והמבין הכל. ויתכן שאמר דרך כינוי מדמין צורה ליוצרה והכוונה בהיפך שהרשעים מדמין היוצר להצורה. ע' לקמן ריש פר' כ"ז וכן במדרש תהלים י"ד:

מעט מזעיר. בזמן עוד קטן בעיני הש"י שיבא עת התיקון שיתוקן החטא. ושב לבנון הוא ביהמ"ק שנקרא לבנון שהוא עתה חרב ישוב לבית מלכות עולם. והכרמל שהוא עתה כמדבר יתמלא מבני אדם כיער. וע' תרגום יונתן על פסוק זה. ושמעו ביום ההוא החרשים דברי ספר הם הרשעים שהיו במחשך ובסוף הכל שיתוקן החטא ומלאה הארץ דעה את ה' והתועים על דעתו ישפטו וישובו הכל לרוה"ק ויבינו בזה ספר וזהו מ"ש כאן אז הוחל וסמוך לו זה ספר שבתיקון החטא יבינו דברי ספר ופסוק הוי המעמיקים בא לגלות דרשה זו שמרומז בתורה על ידי סמוכים וכמו שאנו אומרים לתקן עולם במלכות שדי וכל בני בשר יקראו בשמך וכו':

פסקה ב

גלמי ראו עיניך. לעיל פר' ח' סימן א' וש"נ ומבואר כל הענין מדרש תהלים קל"ט:

עד שאדה"ר. עי' מדרש תהלים שם בסופו שמ"ר פר' מ' בסוף סימן ב' סנהדרין דף ל"ח וש"נ אבדר"נ פרק א'. כי לפי מ"ש כאן בפרשה שחשב רק י' דורות לבד איך אמר זה ספר אין זה כדי ספר ועוד שכתב ביום ברוא אלהים וכו' וכי כל העשרה דורות היו ביום ברוא

אלהים אדם ע"כ דורש שביום שנברא הראה לו כל הדורות שיבראו וזהו זה ספר תולדות אדם ביום הבראם וזהו שאמר גלמי ראו עיניך ועל ספרך כולם יכתבו ע"פ מדה י"ז ופסוק זה מגלה שבספר התולדות ביום שנברא אדם כתוב שם כל בני אדם עד סוף כל הדורות והחכמים האמתים חכמי תורה היו יודעים מספר זה וכמ"ש בגמרא על שמואל ירחיאנה אנא חזיתי' לספרא דאדה"ר וכתוב ביה שמואל ירחינאה אסיא דרבי חכם יתקרי רבי לא יתקרי וזהו מ"ש זה ספר תולדות אדם ביום ברא וכו':

פסקה ג

ימחו מספר חיים. ר"ה ט"ז ירושלמי ר"ה פרק א' הלכה ג' וג' מקומות אלו הם ג' נוסחאות משונות זו מזו. ורומז המדרש על ג' ספרים הנפתחים ליום הדין:

תולדות של מטה. ומ"ש מספר החיים פירושו מספר של ברואי מטה שנקראו ג"כ בשם נשמת רוח חיים. ומדכתיב בסיפא דקרא ועם צדיקים אל יכתבו הרי שמ"ש ברישא דקרא מספר החיים אינו מדבר בצדיקים. והצדיקים הם תולדות של מעלה כמ"ש במדרש קהלת פסוק רוח בני האדם העולה היא למעלה אלו נשמותיהם של צדיקים וקלל דוד שונאיו שימחו מכל הנ"ל ביום הדין:

חי צדיק. וכמ"ש ברכות בפרק א' ובניהו בן יהוידע בן איש חי וע' בירושלמי שם באופן אחר:

ד"א ימחו. מדבר באנשי דור המבול שכתוב בהם וימחו מן הארץ וּמְחֵיָה שייך בספר כמ"ש מחני נא מספרך ואנשי דור המבול נמחו מספר תולדות אדם וכמ"ש בסימן הקודם שהיו כתובים שם וזהו מ"ש זה ספר קודם מעשה דור המבול:

פסקה ד

עם אדם. פי' בעבור חטא האדם עשה ריב עם כל הבריות. והריב הם כל הקללות המפורשות בתורה על האדם. וכמ"ש בישעיה ה' שפטו נא ביני ובין כרמי שכל הענין דרשו חז"ל על אדה"ר וכמובא ברש"י שם. ולא לנצח אקצוף עם תולדותיו. שמוסיפים לחטוא ומוסיפים קצף כי רוח מלפני יעטוף ונשמות אני עשיתי. פי' שיגלה הרוחות העטופות מלפניו ונשמות שעשה וברא בעת בריאת אדם הכלולים בספרו של אדם ואז יתוקן כל חטא אדם ותולדותיו ואז יקויים מ"ש בפסוק הקודם כה אמר רם ונשא וכו' אשכון את דכא וכו' להחיות רוח שפלים וכו' זהו כוונת הדרשה וכמ"ש בסוף הסימן ואגב שהביא הפסוק דורש בו אופנים אחרים בענין הרוח. והפסיק באמצע הדרשה בדברי ר"מ. ועל הקורא לשמור מה שהוא עיקר הדרשה לפי המקום. ומה שהוא דרך אגב. ולא יתבלבל בעירוב דרשות וישכח כוונת עיקר המאמר:

אמר ר' הונא. עי' ויק"ר ריש פר' ט"ו קהלת רבה פסוק הולך אל דרום ירושלמי ברכות פרק הרואה ובכל המקומות הנ"ל הגירסא א"ר יהושע בר חנניא ור' הונא הוא בעל המאמר דלקמן ג' רוחות:

היה העולם חרב בהם. ובמקומות הנ"ל הגירסא וביקשו לחרוב את העולם:

על אותה הספינה. ולא על כל העולם. וכמ"ש פר"א פרק יו"ד ודרך כל האניות עוברות ושבות בשלום בשתיקת הים והאניה שירד בה יונה היתה בצרה גדולה. שנאמר והאניה חשבה להשבר משמע אניה זו לבד ולא שאר האניות:

מעבר המדבר. וסיפא דקרא רגע בארבע פנות הבית משמע ולא במקום אחר. רק של אליהו על כל העולם כמ"ש מפרק הרים ומשבר סלעים משמע הרבה הרים והרבה סלעים של העולם:

לעולם אין מלך המשיח. יבמות ס"ב:

כל הנשמות. מפסוק זה הנ"ל כי רוח מלפני יעטוף ונשמות אני עשיתי אז יקויים מ"ש מפסוק הקודם אשכון את דכא וכו' כנ"ל בריש הסימן. וכמ"ש לעיל פר' כ"א סימן א' ונצדק קודש ע"ש:

פסקה ה

רבנן ור' אחא. שמ"ר פר' מ' סימן א' במ"ר פר' י"ב סימן ד':

ראה ויספרה חד. שהוי"ו של תיבת ויספרה מחבר תיבת ראה לתיבת ויספרה ומפריד אותה מתיבות הכינה וגם חקרה ועל כן חשיב ליה חד וכן תיבות הכינה וגם חקרה מחוברים יחד ע"י תיבת וגם וחשיב ליה ג"כ בחד. ועל ענין האותיות והתיבות והפסוקים והפרשיות שייך לומר ראה ויספרה ומ"ש הכינה וגם חקרה שייך על תוכן הענינים ופנימיותם שהכין וחקר וכלל בפרשיות. ור' אחא סובר. שארבע תיבות אלו מורים על ארבעה ענינים:

ראוי היה אדה"ר. קהלת רבה פסוק את הכל עשה יפה. כל הענין:

זה ספר תולדות אדם. זה משמע מורה באצבע ועל מי מורה ועל איזה ספר כוונתו. גם יקשה מ"ש ביום ברוא אלהים משמע שביום הבראו נעשה ספר תולדותיו. על כן דורש שתיבת זה מורה על האדם שמדבר בו בסיפא דקרא. וספר הוא ספר התורה כמ"ש בסוף סדר וילך לקוח את ספר התורה וכו' ובכמה מקומות בתנ"ך ופירושו שלאדם זה אני נותן ספר התורה על שהוא יציר כפי וחכמתו מרובה וכוחו גדול לעמול בה ולקיימה. כמ"ש שם בקהלת רבה. ואח"כ אמר תולדות אדם לתולדות אדם אני נותנה ולא לאדם עצמו. ודורש עפ"י מדה י"ז שכאן אינו מפורש טעם הדבר ומפורש באיוב כ"ח אז ראה

ויספרה שסיפר כל תרי"ג מצות הכינה וגם חקרה פנימיותה וסודה והיינו בעת בריאת עולם כמפורש בכל הפרשה שם ובפסוק הקודם לעשות לרוח משקל ומים תכן במדה ויאמר לאדם ומנוקד לְאָדָם הלמד בקמץ והקמץ מושך א' כאילו כתוב לא אדם ופירושו לא לאדם אני נותנה וכאן כתוב תולדות אדם וזהו שאמר לא לאדם אני נותנה כי אם לתולדותיו. והדרשה יוצאת מבין שני הכתובים על פי מדה י"ז מה שאינו מפורש במקום זה מפורש במקום האחר. גם יתכן שמ"ש אז ראה פי' כמ"ש גלמי ראו עיניך אז ויספרה ויאמר לאדם:

שש מצות. לעיל פר' ט"ז סימן ו' וש"נ:

י"ב שבטים. ע' לקמן פר' ס"ג בסימן ו' שמ"ר פר' ל"ח סימן ח' והכוונה שרצה ליתן לו י"ב שבטים וספר התורה יחד. והענין בזה שהקב"ה בעת שברא העולם היתה כוונתו ית"ש שיכירו הברואים גדולתו ויעבדו אותו וישיגוהו כמו שהיתה בעת נתינת התורה. ותנאי נתינת התורה שתהיה בששים רבוא וי"ב שבטים. אלא שע"י חטא האדם נאבד ממנו סגולה זאת. וכמ"ש סיפא דקרא הן יראת ה' היא חכמה וסור מרע בינה ומאחר שלא היתה לו יראת ה' חכמת מה לו. וראוי לקורא בדברי חז"ל המתעלס בהם באהבים להיות שעשועים יום יום בדבריהם העמוקים והנעימים ולהתבונן במאמר זה איך שחברו ר"י בר"ס ור"י דכפר חנן שני פסוקים אלו זה ספר תולדות אדם ופסוק אז ראה ויספרה הכינה גם חקרה ויאמר לאדם כאלו הוא פסוק אחד ועל זה בנו יסוד דרשתם. והפסוקים רחוקים וע"י רוח בינה קרבום יחד והיו לאחדים בידם. אין זאת אלא שהיה בידם דרכים ידועים ואופנים מקובלים בדרכי הדרשות שעליהם סמכו ולהם כוונו. והם דרכי המדות:

פסקה ו

אלין תולדות. יו"ד דורות לבד ג' דורות הראשונים שאינם תולדות ושואל המדרש ומה הן אלהות. וכוונתו למ"ש לעיל פרשה י"ב סימן ז' כל מי שכתוב בו תולדות הוא מת ובלה ונברא וכו' ע"ש ועל זה שואל מאחר שאינן תולדות וכו' ותירץ שהכוונה כמ"ש לעיל פר' כ"ג סימן ו' על שהראשונים נבראו בצלם ובדמות ואם כן מ"ש תולדות הכוונה על ז' דורות מיו"ד דורות אלו והג' הראשונים אינם בכלל התולדות:

ומה הן רוחות. וקאי על ט' דורות משת עד נח לבד אדם וכמ"ש לעיל פר' כ"א סימן י"א:

ובנגעי בני אדם. והיה די שיאמר בשבטים ובנגעים. ע"כ דורש ובנגעי בני אדם כמשמעותו שהם בני אדם ממש:

אין הראשונים תולדות. שענין התולדות הוא על קיום המין שעל ידם הוא קיום העולם. לזה אמר אלה תולדות שהם מבני שת שממנו נבנה העולם שיצא ממנו נח ובניו אך הראשונים הם בני קין שכלו כולם ולא נשאר מהם שריד במבול:

כל השמות הללו. לעיל פרשה כ"ג סימן ה' וש"נ ומבואר. וחתימת המאמר הוי זה ספר תולדות ד"א זה ספר וכו':

פסקה ז

וחרשים המה מאדם. הוקשה לו שתיבת מאדם מיותר והובא הדרשה להקדמה לדברי רבנן שדרשו על פסוק זה ספר:

הוא וסירגולו. זה ספר מורה על סידור הכתיבה ביושר שיכולים לידע ולספר כל תיבה בפני עצמה וכן כל אות בלי בלבול. ובלא סירגול הכתיבה מבולבלת ואינו ראוי לקרא לו ספר ומרומז במ"ש זה ספר תולדות אדם שאדם הוליד ידיעה זו:

ג' פלאים. לעיל פר' כ"ב סימן ב' ושם מבואר:

בן עזאי. ירושלמי נדרים פרק ט' הלכה ד' ושם מקדים דברי ר"ע לדברי בן עזאי כי ר"ע הרב וב"ע התלמיד. ובירושלמי שם מביא משל על זה שאם היה חותך בשר בידו אחת וחתך את ידו השני'. האם יאמר שינקום לידו האחת על שחתכה ויחתוך אותה כך לא יאמר אדם הנה חברי עשה לי רעה אנקם ממנו. הרי בשרך הוא ולא יתכן לעשות כן ע' בירושלמי:

פרק כה

פסקה א

אינו נכתב בתוך טימוסן. טימוס הוא ספר ופנקס שכתובים בו שמות אנשי העיר והמדינה. ושמות של אנשי חיל. ודורש ר' חמא שמ"ש ואיננו פירושו איננו כמו שהתחיל שהתהלך עם אלהים ולא נשאר במקומו היה במדרגה זו ועל כן לקח אותו אלהים מדת הדין שדן אותו ולקחו מן העולם ומתחלה הי' נכתב בטימוסן של צדיקים ואיננו שם שלקח אותו משם וכתבו בטימוסן של רשעים. ודעת ר' איבו שהיה חנף פעם צדיק ופעם רשע. שתחלה כתוב ויתהלך חנוך את האלהים ואחר כך ואיננו במדרגה זו שלא התהלך אתו. ואח"כ כי לקח אותו אלהים ולקיחת אלהים הוא לשבח ולטובה. שאחר שכתוב ואיננו במדרגה טובה כתוב שלקח אותו. כי נשתנה עוד הפעם לטובה על כן לקחו בעודו במעמד טוב לאהבתו וטובתו שלא ישוב עוד לכסלה:

אין אנו מוצאים. שמ"ש כי לקח אותו אלהים אינו על המיתה אלא כמ"ש אצל אליהו שנכנס חי בסערה השמים. וכמ"ש כי היום לוקח אדוניך מעל ראשך וכן אצל חנוך: **לוקח ממך**. וס"ד את מחמד עיניך במגפה שמתה פתאום בלא זמנה וכן חנוך מת פתאום וזהו משמעות לשון של ואיננו וכמ"ש התעיף עיניך בו ואיננו כי דורותיו האריכו ימים והוא מת בקיצור ימים ויתכן שהאפקורסים והמטרונא היתה כוונתם לרעה שראוי לעשות אותו אלהות ע"כ השתדלו חכמים לדחותם. אך דעת הזוהר והמקובלים שחנוך לא מת ונעשה גופו אש לוהט וכאמרם ז"ל חנוך הוא מט"ט [וכ"נ בויק"ר פר' כ"ט כל השביעין חביב לעולם ומונה חנוך שביעי לדורות וכן במס' ד"א מונה אותו בכלל אותן שנכנסו חיים לג"ע ועי' בתוספו' סופ"ק דיבמות גבי נער הייתי מ"ש שם. יפ"ת] וכן הוא בספר הישר באריכות שלוקח לשמים:

פסקה ב

לא המדרש הוא השם. השם הוא נח. ודרשה בתורה זה ינחמנו ע"פ מדת ממעל. ומתיבת נח יש לדרוש יניחנו ולא ינחמנו שאינו נופל על שם נח עי' לקמן פר' למ"ד סימן ה':
נשמעת לחורש. לחרוש טוב ולא מרדה בו וכן התלם. היה נשמע מצליח מה שנזרע בו. וגירסת הילקוט התלם היה נשמע ליחרש וכן לקמן לא היה נשמע ליחרש ופי' שיחרש:
שעמד נח נחו. ועל שם ההנחה קרא אותו נח על פי מדת ממעל וממאמר זה יקח הקורא ראיה. על מקומות הרבה מאד שכתבנו באופן זה של מדת ממעל ודרך קצרה שהרי כאן לא הסתפקו חז"ל במה שמפורש בתורה על שם נח ודרשו והוסיפו. כדרכם בשאר מקומות וכאלו מפורש בכתוב ויקרא שמו נח לאמר זה יניחנו כי נחו. וזה ינחמנו וכו' או ויקרא שמו נח כי נחו לאמר זה ינחמנו. ומ"ש מעצבון ידינו היינו כמ"ש בעצבון תאכלנה וכאשר ראה ההנחה הוכיח על הנחמה ולא בנבואה אמר כן וכמפורש כאן בתנחומא. זה ינחמנו. וכי נביא היה א"ר שמעון בן יהוצדק. למודים היו כשנאמר לו ארורה האדמה בעבורך אמר לפניו רבש"ע עד מתי אמר לו עד שיולד אדם מהול ממעי אמו. כיון שנולד נח אמר למך זה ינחמנו עכ"ל וכן הוא בילקוט בשם מדרש אבכיר ועדיין אין אנו יודעים למי היתה ההנחה לזה דרש גו"ש על נייחת שור:
ב' פעמים כתיב. עי' לעיל סוף פ' כ"ג בא"א. ומ"ש אחד בשחרית ואחד בערבית. כמ"ש ברישא דקרא. והופך לבוקר צלמות ויום לילה החשיך הרי שכתוב כאן בוקר וערב וכתוב ב"פ הקורא למי הים. הדבר למוד מענינו. שהב' פעמים שאנו דורשים ע"פ מדה יו"ד ששפך מי הים היינו אחד בבוקר ואחד בערב ואם היה כתוב קרא מי הים בעבר היה

משמע שקרא רק ב"פ אך מאחר שכתוב הקורא משמע דבר תמידי. ע"כ דורש שהיה משך זמן שהיה קורא מי הים א' בבוקר וא' בערב:

כמו חללים שוכבי קבר. וראיה שמדבר באנשי דור המבול ממ"ש בס"ד אשר לא זכרתם עוד והמה מידך נגזרו. והם נקראו חללים וכמ"ש איוב הרפאים יחוללו מתחת מים ושוכניהם והמשורר מדמה עצמו לחללים שוכבי קבר. והרי זה בא ללמד ונמצא למד שהיו דור המבול שוכבי קבריהם חללים וכמ"ש לעיל ריש פר' כ"ג על דור המבול קרבם בתימו לעולם. שאינם לא חיים ולא נדונים. וזהו אשר לא זכרתם עוד והמה מידך נגזרו. וקראם חללים ושוכבי קבר שאפילו היו חיים בקבר היו חללים מחמת מים. ע"פ גז"ש הרפאים יחוללו מתחת מים:

לשם קרבנו. פי' שכוונת דרשת שם נח מפורש בתורה ע"פ מדה י"ז וירח ה' את ריח הניחוח ע"פ מדת ממעל. וכן לר' יוחנן לנחת התיבה דורש מדת ממעל ע"פ מדה י"ז כנ"ל:

לא שמשו המזלות. לקמן פר' ל"ד סוף סי' י"א. ושייכות מאמר זה לכאן אגב שדורש ר"ל פסוק הקורא למי הים וכו' דורש רישא דקרא. והופך לבוקר צלמות ויום לילה החשיך והיינו דור המבול שאז לא שמשו המזלות תהפך הכל לצלמות וחושך כשקרא למי הים וכו':

שלא היה רשומן ניכר. כמ"ש ויום לילה החשיך שהפך אור יום לחושך אבל המזלות שמשו מלמעלה:

לא ישבתו מכאן שלא שבתו. דעת ר"א שהרי מפורש ויהי הגשם ארבעים יום וארבעים לילה ויגברו המים על הארץ חמשים ומאת יום שפי' עם הלילות ויחסרו המים מקצה חמשים ומאת יום עם הלילות הרי שלא שבתו אך קיץ וחורף וזרע וקציר קור וחום שבתו. ועתה מבטיח עוד כל ימי הארץ זרע וקציר וכו' יהיו כמו יום ולילה שלא שבתו ולא ישבתו כך זרע וקציר וכו' לא ישבתו ומ"ש יום לילה החשיך פי' שהיה יום אלא שהיה בו חושך מחמת רוב עננים ועכ"ז היה ניכר שהוא יום. ור' יהושע סובר כפשוטו לא ישבתו אבל במבול שבתו כמ"ש יום לילה החשיך ממש. ומ"ש ארבעים יום וכו' פי' שהש"י ידע מדת הזמן ולא היה נרגש. ויתכן שמ"ש ר' יוחנן לא שמשו המזלות כי באיוב ט' כתיב נוטה שמים לבדו ודורך על במתי ים עושה עש כסיל וכימה וחדרי תימן עושה גדולות עד אין חקר וכו' וזהו כסדרו של עולם אך בעמוס ה' כתוב ההופכים ללענה משפט וצדקה לארץ הניחו עושה כימה וכסיל והופך לבוקר צלמות ויום לילה החשיך הקורא למי הים וישפכם וכו' שעל שהפכו מעשיהם הפך עליהם המזלות כימה קודם

כסיל ועי"כ הפך יום והחשיך ושפך מי הים. כלשון הגמ' בר"ה י"א מתוך מעשיהם שינה עליהם סדרי בראשית עכ"ל:

פסקה ג

יו"ד שני רעבון. מדרש שמואל פר' כ"ח כל הענין עי' לקמן ריש פר' מ' ובריש פר' ס"ד ובריש רות:

ר' שמואל בר רב יצחק. קאי על הרעב שהיה בימי דוד שהזכיר שהיה ראוי להיות בימי שאול. כמפורש שם שדרש דוד את ה' והשיב לו. אל שאול ואל בית הדמים על שהמית את הגבעונים:

גרופית של שקמה. כמ"ש לקמן פר' ל"א סימן י"א גרופית לזיתים ענף של זיתים וכאן פירש ענף אילן שקמה ונמצא שם הרבה בא"י כמ"ש כשקמים אשר בשפלה לרוב וע' ירושלמי ריש פרק ב' דע"כ שנתמעט זכותו על שחטא בעמלק ע"ש:

בני אדם שפופים. נמוכים ושפלים בכחם ובלתי מצליחים מעת אשר נטלה המלוכה משאול ונתנה לדוד:

נותן ליעף כח. והלא נותן כח לכל אלא פירושו שנותן כח לסבול יסורים ועייפות. שלא ימות וכענין איוב שכתוב אך את נפשו שמור ואמרו חז"ל משל למי שאומר שבור החבית ושמור יינה:

פרק כו

פסקה א

אשרי האיש. מדרש תהלים מזמור א'. זה נח שכתוב בו איש צדיק תמים כן הוא שם:

זה דור אנוש. כמ"ש לעיל ריש פר' כ"ד המעמיקים מה' לסתיר עצה:

זה דור הפלגה. כמ"ש לקמן פר' ל"ח ענין ליצנותם בכמה אופנים:

שבע מצות. כי לאדם נתן שש מצות כמ"ש לעיל פר' ט"ז סימן ו' וש"נ ועיין לקמן פר' ל"ד סימן ח' באריכות ולנח הוסיף אבר מן החי:

ובתורתו יהגה. והגה הוא בינה וכמ"ש והגות לבי תבונות וכמ"ש לקמן פר' ל"ח סוף סימן ח' ויבן נח נתבונן וכו'. ובתהלים מפורש שכן עשה תמיד וזהו יהגה יומם ולילה:

ששתלו הקב"ה בתיבה. הגי' במ"ת שם דאמר ריב"ל ד' חדשים היתה התיבה עומדת במים וכו'. היינו כמ"ש ותנח התיבה בחודש השביעי על הרי אררט והמים היו הלוך וחסור עד החודש העשירי הרי ד' חדשים ז' ח' ט' י' וזהו כעץ שתול על פלגי מים וקודם

לכן היתה מהלכת על פני המים. ואח"כ לא היו מים והשתילה מורה על קביעות במקום אחד:

זה שם. שהוא עיקר פריו שהיה צדיק. וכמ"ש לקמן סימן ג'. ומ"ש בעתו כמ"ש להלן בסימן ב' שכבש מעינו וכו' וכמ"ש במדרש תהלים שם:

זה הם. שהיה השפל שבאחים ואף שלא הצליח עכ"פ לא יבול שלא יתבטל מן העולם:

זה יפת. כמ"ש בדניאל ח' בסופו ב' פעמים והצליח אצל צפיר העזים אצל בני יפת ע"ש ותבין:

פסקה ב

זה נח ששתלו. כמ"ש בסימן הקודם והיה כעץ שתול והתיבה הוא הבית שצוה ה' לבנותו. וזהו בית ה' וכדמיון החצר לפני הבית כך דמיון העולם לפני התיבה. ומה שילד נח תחלה בעולם שהוא בדמיון חצר השתול אח"כ בתיבה בבית ה'. ועל זה נאמר עוד ינובון בשיבה שהוציא תנובתו לעת זקנתו שהיה בן חמש מאות שנה. דשנים ורעננים יהיו שמבניו נבנה העולם כי פרו ורבו מאד. ומ"ש ויולד נח כוונתו וגו' על סוף הענין כנ"ל:

א"ר יודן. בא לפרש מ"ש אשר פריו יתן בעתו כמ"ש בסי' הקודם. וכמ"ש בהדיא במדרש תהלים פסוק זה. אלא שכאן הפסיקו בפסוק שתולים בבית ה' שהוא ג"כ מעין דרשה הנ"ל:

אם רשעים וכו'. ואף שאין ספקא קמי שמיא ויודע בעתיד אם יהיו צדיקים או רשעים. הענין בזה שהקב"ה כביכול אמר כפי ידיעתו באמת על אופן אחד בלא ספק. אך המדרש דורש שאם צפה הקב"ה שיהיו צדיקים אמר כך ואם צפה שיהיו רשעים אמר כך והנה בנין התיבה מאחר שיהיו בניו רבים ירבו העוזרים לבנות אך עיקר הטורח הוא השמירה מהרשעים שמנעום מלבנות ורצו לשבור התיבה וגם גודל הטורח שהיה להם בתיבה כל השנה בסכנת מות. וההצלה מהם לא היה כ"א בדרך נס. ואין להרבות נסים:

למאה שנה ולמאתים. ובמדרש תהלים הגי' כל בני גילו היו מולידים בני חמשים בני שבעים ושמנים ונח בן חמש מאות שנה. וכל זה שלא כמפורש בתורה שאין בכל י' דורות לא ר' ולא ק' ולא פ' ולא נ' וזה פרטם אדם ביום הבראם הוליד קין והבל ולאחר ק"ל שנה הוליד שת שת הוליד בן ק"ה שנה אנוש בן צ' קינן בן ע' מהללאל בן ס"ה ירד בן קס"ב חנוך בן ס"ה מתושלח בן קפ"ז למך בן קפ"ב ויתכן שדעת המדרש שכל מה שמפורש בתורה לא היה אלא אצל אלו המפורשים אבל שאר בני אדם הולידו כל אחד כטבעו והמדרש תפס מספר שוה בלא דקדוק:

יפת שהוא גדול. כמ"ש בראשית יו"ד אחי יפת הגדול. ונח התחיל להוליד כשהיה בן ת"ק שנה. והמבול התחיל בשנת ת"ר שנה לנח נמצא שהבן הראשון היה בן מאה שנה במבול. ואצל שם מפורש שם בן מאת שנה שנתים אחר המבול. נמצא שהיה בן צ"ח שנה וחם קטן מכולם כמפורש על חם. את אשר עשה לו בנו הקטן. וא"כ היה יפת במבול בן מאה שנה. וצ"ע איך אמר המדרש שלא היה יפת בן מאה שנה במבול. שהרי מבואר שהיה בן מאה שנה בדקדוק. ויש לומר שמ"ש ויהי נח בן חמש מאות שנה ויולד נח היינו שנשלמו הת"ק שנה והתחילה התק"א שנה ואז התחיל להיליד [וכ"נ מדברי רש"י בע"ז פ"ק גבי ב' אלפים תורה ע"ש. יפ"ת] ואצל המבול כתוב בשנת שש מאות שנה לחיי נח בחודש השני בי"ז לחודש הרי שלא נכנס לשנת ת"ר רק חודש וי"ז יום הרי שלא היה ליפת מאה שנה בשלימות ולשון מדרש תהלים שם שאין ב"ד של מעלה עונשין עד ק' שנה. ואם היה לו בן של מאה שנה היה נידון עמהם. אמר רשב"ל ועתיד לחזור בימי מלך המשיח שנאמר והחוטא בן מאה שנה יקולל ע"ש עוד. ועי' לקמן פר' ל"ב סימן ו' מ"ש המ"כ בשם רש"י וצ"ע ליישב:

א"ר חנינא. ס"ל כמ"ש סנהדרין צ"א ב' עולא רמי כתיב בלע המות לנצח. וכתיב כי הנער בן מאה שנה ימות. כאן בצדיקים וכו'. וההוכחה שקודם המבול לא היו נענשים עד ק' שנה כמ"ש לעתיד כי הנער בן מאה שנה ימות. והחוטא בן מאה שנה יקולל. שאנו מוצאים כן בבני נח. כמו שמפורש לעתיד. וזה כלל גדול שכל מה שיהיה לעתיד כבר היה כן בעוה"ז כמ"ש ויק"ר פר' כ"ז סימן ד' ובקהלת רבה פסוק מה שהיה כבר הוא ואשר להיות כבר היה ומאחר שלעתיד כאשר ירבו הימים. ויאריכו השנים יתארך ג"כ העונש של החוטא כך היה בזמנו שהרבו שנים שלא היו נענשים עד מאה שנה:

ראוי לכל העונשים. כמ"ש בסיפא דקרא והחוטא בן מאה שנה יקולל. ומ"ש ימות אינו בדוקא אלא פירושו עונש שבזה יפדה מן המיתה:

כצאן לשאול שתו. וס"ד וירדו שם ישרים לבוקר וצורם לבלות שאול מזבול לו ופסוק זה מדבר לעתיד שהמות ירעה וינהיג אותם לעולם התחיה והעוה"ב ואז וירדו גם ישרים לבוקר אחר המות היינו לעולם הבא שנקרא בוקר. אז יהיה זמן ממשלת צדיקים שימשלו ברשעים וכמ"ש בסוף מלאכי ועסותם רשעים כי יהיו אפר תחת כפות רגלכם. וכן כאן וירדו בם ישרים לבוקר. הרי שגם לעתיד כתוב מות ירעם. ותירץ שהמות הזה אינו מן החיים שיחיו אז וימותו אח"כ אלא הכוונה על אותן שכבר מתו על ידי מלאך המות. והפסוק מדבר מאותם שהחריבו בית המקדש ומ"ש מות ירעם פי' מלאך המות שאחר המות ידון אותם בשאול והם יכלו השאול. כמ"ש וצורם לבלות שאול ופירושו וצורתם

ונשמתם מוכנת לבלות השאול שהם יבלו את השאול שהשאול יכלה והמה לא יכלו שיהיה דינם ומשפטם לעולמי עולמים על שפשטו ידיהם בזבול:

פסקה ג

והלא יפת הוא הגדול. כמ"ש בסימן הקודם שנולד ראשון ולמה חושב את שם ראשון:

שהיה צדיק. כמ"ש ברוך ה' אלהי שם שאין הקב"ה מיחד שמו אלא על הצדיק:

שנולד כשהוא. אבות דר"נ פרק ב' וילקוט בראשית ה' ט"ז ובמדרש תהלים מזמור ט' פסוק גערת וכמ"ש מלך שלם הוא שם שהיה שלם בגופו שנולד שלם. וע"ש שאברהם עתיד לצאת ממנו כמפורש בסוף נח שאברהם דור עשירי ממנו. ומ"ש ששימש בכהונה גדולה כמפורש בתורה והוא כהן לאל עליון. וכמ"ש במדרש תהלים ע"ו את מוצא שנקרא ביהמ"ק שלם כמ"ש ויהי בשלם סוכו ומלכי צדק מלך שלם והוא שם בן נח שאמר יפת אלהים ליפת וישכון באהלי שם ששיכן באהלו הוי זהו שם וכו' עכ"ל וכמ"ש פר"א פרק ח':

שמנין אותיותיו. כך הוא החשבון של יו"ד דורות מנח עד שהיה אברהם בן מ"ח שנה שאז היתה ההפלגה כמ"ש מפורש החשבון בתורה וברישׁ סדר עולם רבה. ב' של שם אחר המבול עד שהוליד ארפכשד ל"ה של ארפכשד עד שהוליד ל' של שלח ל"ד של עבר ל' של פלג ל"ב של רעו ל' של שרוג כ"ט של נחור ע' של תרח מ"ח של אברהם עד ההפלגה בשנת מות פלג הרי ש"מ שנה אותיות שם:

פסקה ד

בג' מקומות. לעיל פר' כ"ג סימן ז' וש"נ ומבואר:

לרוב ע"פ האדמה. פשט הכתוב שהיו להם בנות רבות על כן הרבו נשים והרבו בנים ועי"כ רבו ע"פ האדמה שרבו הנקבות על הזכרים. אלא שא"כ מ"ש על פני האדמה מיותר. ועוד שהיל"ל תחלה ובנות יולדו להם ואח"כ לרוב ע"פ האדמה והפשט ע"פ מדה ל"א ויהי כי יולדו להם בנות החלו לרוב ע"פ האדמה ובא לדרוש ולפרש כפי מה שכתוב. שלפי שע"י חטא האדם נתרבה תאוותם וכמ"ש פר' כ"ג ריש סימן ח' והיה רב בגופם והיו משחיתים על פני האדמה על העצים ועל האבנים. ומ"ש לרוב פי' מלשון רביית חץ וכמ"ש רובה קשת ובלשון חז"ל יורה כחץ. שיוצא בכח גדול כחץ ולתקן זה נתן להם הקב"ה בנות רבות. אבל הם חטאו גם בבנות שלקחו להם נשים מכל אשר בחרו שגזלו הנשים זה מזה:

ר"ש ברבי אמי. תיבת אמי ט"ס וצ"ל ר"ש ברבי ור' חייא היה תלמיד רבי. וכולם תנאים ור' אמי אמורא היה. וכן הוא בבבא בתרא דף ט"ז ר"ש ברבי. וע"ש עוד שינוים:

צורך לחטים. וכן צורך לעולם בזכרים יותר מהנקבות. המלאכות נעשים על ידי הזכרים שהם חזקים בכחם מהנקבות וכן בענין המסחר שנעשה רק על ידי הזכרים וביחוד בלימוד החכמה והתורה ומעשה המצות שהחיוב על הזכרים יותר. כי עיקר ענין האשה בעיבור ובלידה ובגידול בנים:

משהאדם משיא. עוד טעם וראיה שהזכרים יותר טוב להאבות מהנקבות שהרי מוכרח להתפלל על הבנות שלא יחזרו לביתו אחר טורחו הגדול בהם כאילו מגרשם שלא יחזרו לעולם:

פסקה ה

בני דייניא. ובפר"א פרק כ"ב איתא שמ"ש בני האלהים פירושו על המלאכים שהפילם הש"י משמים ע"ש באריכות וכן הוא בזוהר:

מקלל לכל מאן. ע' שי"ר פסוק אמרתי אעלה בתמר על פסוק וריוי' די רביעאה דמי ועי' שמ"ר פר' כ' סימן יו"ד:

כומריא גנבו. פי' שהכומרים והכהנים של עובדי כוכבים שדורשים להמון עם לירא מהם ולהשבע בשמם. ומזהירים אותם שלא לגנוב ושלא לגזול וכשהכומרים בעצמם גונבים וגוזלים אז גם ההמון לא ישמעו להם. ומי מהעם יפנה להשבע בשמם ולהקריב להם קרבנות ותיבת אלהיא שייך למטה:

בלא צער ובלא יסורים. ומ"ש בני אלהים כו' כמ"ש הררי אל וכדומה:

על התקופות. עי' לעיל פר' יו"ד סימן ד' שיש כוכבים גומרים מהלכם לכמה מאות שנים ויש כוכבי נבוכה וכוכבי דשביט שאינם מתראים תמיד רק לעתים רחוקות ואין לעמוד על בירורם עד שיראום כמה פעמים בעתים שונות. ולזה צריך לחיות הרבה מאות שנים:

טבת כתיב. והקרי טובות ומשמעו שהיו בעצמן טובות יפות וטובות לב ומוצאות חן בעיני אלהים ואדם. ולפי הכתיב חסר משמע שאין להם טוב ומעלה מעצמן אלא שמטיבים אותן אחרים. והיינו על ההקשטה שמקשטים אותן ועל כן ויקחו להם ותיבת להם מיותר אלא ללמד שלא היו שלהם ולקחו להם שהיו הנשים מוטבות לבעליהן ובני אלהים לקחו להם. וע"פ מדה ט' כאלו כתיב כי טבת הנה לבעליהן ולקחו להם עי' לעיל פר' כ"ג בסימן ב' ואלמנה לא ייטיב. ולקמן פר' פ"ג סימן ד' מהטבאל:

אלו הבתולות. כמ"ש את בנות האדם שהיו עדיין בנות אדם תחת יד אביהן והן הבתולות ואינם נשים. ואח"כ אמר ויקחו להם נשים. לא אמר שלקחום לנשים אלא שלקחו נשים. פי' נשים של אחרים ולקחום בחמס וגזל. ומ"ש מכל אשר בחרו. משמע לבד בתולות

ונשים לקחו עוד אחרים מכל אשר בחרו היינו זכר ובהמה ותיבת מכל משמע לרבות שאר מינים:

גמומסיות. ויק"ר פר' כ"ג סימן ד' ופירש הערוך ומוסף ערוך שטר כתובה ונשואין. שטעו בדעתם המשובשת שמאחר שנבראו בעלי יצר ויש בהם כח. מחויבים לילך אחר יצרם באיזה אופן שיהיה והפקירו עצמם ליצרם וכתבו שטרי כתובה ונישואים לזכר ולבהמה בצווי השופטים שלהם ובעלי דתם והם בני אלהים הנ"ל. ודייק מ"ש ויקחו וכו' שתיבת ויקחו קאי גם על אשר בחרו ע"פ מדה כ"ב שהזכר והבהמה לקחו להם על ידי כתובה ונישואים כמו שלקחו הנשים:

חוץ מן הזנות. עי' שמ"ר פר' למ"ד סימן כ"א מלתא בטעמא וע' מש"ש וכאן לא פרט אלא הזנות. אעפ"י שעשו כל העברות כמ"ש בריש סדר נח וזה ע"פ מדה ט"ז:

ריב"ל. לקמן פר' נ' סימן ה' ע"ש:

מכאן ואילך. עד כאן היה לך רשות ללמד עליהם סנגוריא כן הוא בהדיא שם לקמן. ובא להורות חומר העבירה של זנות שאין להזכיר עליהם זכות של צדיקים שלא יועיל:

פסקה ו

ולא ידון רוחי. משמע שלא ידון אותם על מעשיהם הרעים היפך מה שמפורש. וכמ"ש לקמן סימן זה בדברי ר"ע ע"ש וגם תיבת רוחי אין לו שייכות אל הדין כלל כי אם אל הרחמים וכדלקמן בדברי ר"י הגלילי ודורש לא ידון כמ"ש במשנה ויתבאר בסמוך:

איני נותן רוחי. כמ"ש סנהדרין ק"ז במשנה. דור המבול אין להם חלק לעוה"ב. ואינן עומדין בדין. שנאמר לא ידון רוחי באדם לא דין ולא רוח. וע' בסדר עולם ריש פרק ד'. ומ"ש אין עומדין בדין. זה מרומז במ"ש לא ידון באדם ע"פ מדה ט' ומדה ממעל לא ידון בדין בשעה שידון את כל באי עולם ומ"ש לעולם פי' לעוה"ב. וזהו באדם כמ"ש בהדיא לקמן פר' ל"ד סימן י"ד באדם לכשיבא אדם עמש"ש. ומ"ש שאין להם חלק לעוה"ב במשנה אינו מבואר מנין לו ואנו לומדים מדברי המדרש אלו שדורש על פי מדה ז' וי"ז מפסוק ואת רוחי אתן בקרבכם אז לא רוחי לא אתן רוחי בהם וכאלו כתוב לא ידון בעת שאדון ולא אתן רוחי בעת שאתן רוחי שאין שייכות לתיבת רוחי עם תיבת ידין שע"פ מדה כ"ב תיבת לא שייכת גם לתיבת רוחי לא רוחי כנ"ל. וזהו עיקר כוונת ר"י בר' יוסי כאן שאמר איני נותן רוחי בהם בעת שאני נותן וכו'. ומ"ש מתן שכרן היינו מ"ש ואת רוחי אתן וכו' ובדברינו המעטים אלו זכינו להבין דברי המשנה הסתומים מאד. על פי דברי המדרש. וגם כאן במדרש לא פירש אלא תיבת רוחי ולא תיבות ידון וסומך עצמו על דברי המשנה כנ"ל והוא ברור מאד. ולפי מה שדורש רוחי מפסוק ואת רוחי אתן

וא"כ היה לו לדרוש כאן ג"כ אתן רוחי. אלא שע"פ מדת דבר הלמד מענינו אנו יודעים שכאן לרעה מדבר ואיך יאמר שיתן רוחו על כן בהכרח לדרוש ע"פ מדה כ"ב לא דין ולא רוח. התבונן באמיתות הדברים:

ר' ינאי ורשב"ל. הובאו כאן אגב מאמר ר' יהודה בר אלעאי שאמר שלעתיד נידון רוח של כל הרשעים שנעשה רוחם אש ועל זה אמר כאן שדור המבול לא יהיה רוחם אש שכבר נדונו באש וזהו שאמר ר"י ב"א עוד אין הרוחות נידונות לפני לעולם. ומ"ש רוחי אין פי' רוח שלי וכו'. אלא הכוונה על הרוח שהיא שלו ונתנה לאדם וכלשון ביתי שולחני כן פי' רוחי רוח שבראתי והוא בידי תמיד ואגב הביא המדרש גם דברי ר' ינאי ורשב"ל ורבנן ומבואר לעיל פר' ו' סימן ו' ע"ש ומ"ש בפני העולם ט"ס וצ"ל לפני לעולם וכן העתיק המ"כ וכן הוא במדרש ישן ועי' יד"מ ותיבת לעולם מפורש בפסוק ופי' לעוה"ב כנ"ל באדם לעולם ותיבת לפני מרומז ב"ד של רוחי שהם שלי ולפני. וכמ"ש כרמי שלי לפני:

הרוה לגדנה. דורש כנ"ל על שלא יתכן שהרוח ידון על כן דורש ידון מלשון נדנה כמ"ש דברי הימים סוף פר' כ"א וישב חרבו אל נדנה הוא התיק של החרב וכן הגוף הוא נדן ותיק של הרוח וכמ"ש דניאל ז' אתכריית רוחי אנא דניאל גו נדנה וזה ע"פ מדת ממעל ודרך קצרה כאלו מפורש לא ידון הרוח אל נדנה כשידונו הרוחות אל נדניהם ומ"ש רוחי פירושו כמ"ש ר"י ב"א רוח שלי והיינו הרוח שנתן באנשי דור המבול:

איני ממלא את רוחי. דורש רוח כמ"ש ר' ישמעאל בר"י בריש הסימן ותיבת ידון מלשון נדנה כר"ה אלא שדורש מ"ש באדם בכל האדם שלעתיד ימלא את כל הגוף ברוח. וכמ"ש שמ"ר פר' מ"ח סוף סימן ד' לפי שבעולם הזה רוחי נותנת בכם חכמה אבל לעתיד לבא רוחי מחיה אתכם ופירוש מאמר זה עמוק ושם מבואר מעט. והענין בקיצור שבעוה"ז הרוח הוא בלב. על כן הלב מקור החכמה ואין כל האברים מרגישים בחכמה רק נותן בהם כח החיים המושפעים מן הלב על שהוא משכן הרוח אך לעתיד יהיה כל הגוף בדמיון הלב שעל שיהיה משכן הרוח בכל האברים וירגישו כל האברים בחכמה. וזהו דעת המדרש כאן שבעוה"ז אין הרוח ממלא את כל הגוף אלא שוכן בלב ולעתיד ימלא את כל הגוף. אך של דור המבול לא ידון אל נדנה. ומ"ש נבזקת פירושו נתפזרת ע' לקמן ריש פרשה נ' ושם מבואר:

עוד איני דן. מאחר שלא יתכן לפרש שרוחי ידון כנ"ל על כן דורש ע"פ מדה ל"א מוקדם שהוא מאוחר בענין כאלו כתוב לא ידון לעולם רוחי באדם ופירושו ע"פ מדה ט' כאלו כתוב דין זה שאדון דור המבול לא אדון עוד לעולם כן. רוחי באדם פי' כי יהיה רוחי של רחמים באדם. ושל חכמה ורוה"ק. כמ"ש ואת רוחי אתן בקרבכם וכו' כנ"ל:

ליסגי ליסגי. לקמן פר' ל"ד סימן יו"ד ובא לפרש ולהביא ראיה לדברי ר' יהודה ב"ב שנשבע שלא יוסיף לדון דין זה. ועל כן הביא ר"י ב"ב תיבת עוד לרמוז על פסוקים אלו שכתוב בהם עוד. ושני פסוקים אלו ענינם אחד. שכאן כתוב לא ידון לעולם כנ"ל ובסדר נח כתוב לא אוסיף עוד לקלל את האדמה בעבור האדם. ולא אוסיף עוד להכות כל חי כאשר עשיתי וכמ"ש בישעיה נ"ד אשר נשבעתי מעבור מי נח עוד על הארץ וכמ"ש סוטה י"א ושמ"ר פר' א' סימן ט' וסימן י"ח. והיכן מרומז שבועה זאת בתורה אמרו בשבועות דף ל"ו שב' פעמים לא היא שבועה. וכאן כתוב לא אוסיף עוד לקלל ולא אוסיף עוד להכות וא"כ שני דברים הם שלא לקלל את האדמה ושלא להכות כל חי ואין זה דומה לאומר שתי פעמים לא ביחד שהוא שבועה. על כן דורש על פי מדה ל"א כאלו כתובים השתי פעמים לא אוסיף ביחד על כן נחשבים שבועה. דאל"כ היה די שיאמר לא אוסיף לקלל את האדמה ולהכות כל חי ולמה כתב עוד הפעם לא אוסיף אם אינו ענין לגופו ת"ע לשבועה ע"פ מדה ל"א. וזהו עומק ואמיתת כוונת דברי ר"ה בר"י לסגי לסגי שהם סמוכים יחד וכמו האדם כשאומר דבר בחום הלב על דעת לקיים דבר כופל דבריו. ומ"ש לסגי לשון ירושלמי הוא שמדבר בלישנא קלילא ומחסר ה"א ומבליעו שהיל"ל לא אסגי לא אסגי והבליע האלפי"ן ואומר לסגי. וכדרך המשנה קלני מראשי שפירושו קל איני. ורבנן דורשים עוד שהיה די שיאמר לא לא אוסיף והיה משמעו שבועה ועל כן דורשים הא' על בני נח והב' לדורות ושאר דרכי הדרשה דורשים רבנן כנ"ל לדברי ר"ה:

שתהא רוחי דנה בהם. דורש מ"ש רוחי על הנפש כמ"ש ר"י ב"א. רוח שלי שנתתי באדם ודנה מלשון דין שהרוח של האדם ידון את האדם וינהוג אותו והם לא עשו כן וזהו לא ידון רוחי באדם. על כן בשגם הוא בשר על שהלך אחר הבשר והגוף בתאוותו על כן אייסר את הגוף. והענין בזה שרצון הש"י שיהיה האדם נמשך אחר רוחו ושכלו שהם ממעלה שהשכל ינהיג הגוף ומושל על התאוה וכמ"ש חז"ל צדיקים יצר הטוב שופטן ואם היו עושים כרצון הש"י היה הרוח סובלם ומנהיגם לשמור הגוף והבשר והדם שיהיה כל אחד עושה פעולתו בשלימות כבריאתם וכמ"ש רוח איש יכלכל מחלהו והם לא עשו כן אלא הלכו אחר גופן וחומרם והשליטו תאותם על שכלם. על כן לא יכלכל רוחם את גופם ובשרם וידחקו חלקי הגוף זה את זה הדם יגבר על הבשר והליחות על הדם וכדומה ויתיסר ביסורים. והנה תיבת בשגם קשה במשמעותה ובא לפרש שהשי"ן משורש התיבה והוא לשון המשנה (הובא בערוך ערך שגם) כלים פרק כ"ב נסרים שבמרחץ ששגמן. ונקראים הלייסטין שמחברים הנסרים והעצים העגולים שנקראים רייפין שמחברים דפי הכלי ולשון זה כולל סיבוב וקשר ודוחק ומהדק שהרייף

והלייסט דוחק דפי הכלי והדלת. כך אעשה לבשר שלהם אסבבם ואדחקם ביסורים וזהו בשגם הוא בשר ששגם וידחוק הבשר ויקשרם וזהו עיקר יסורי הגוף. והנה אמר המדרש ב' פעמים אני אמרתי וכו' והכוונה שתחלה אמר על כל איש פרטי שינהוג כפי השכל ונמשך אחר הבשר לכך ישגמנו ביסורים. ואמר עוד הפעם כנגד הכלל אני אמרתי שכל חברתם יתנהגו בחכמה כפי השכל והם נמשכים לפי סכלותם ומסכימים יחד על משפטים רעים לכך מדה כנגד מדה אשגמם ואדחקם אלו באלו על דרך שכתוב וסכסכתי מצרים במצרים וכמ"ש ונגש העם איש ברעהו וכמ"ש איש את אחיהו יצודו:

אלא אדם כיוצא בו. היינו איש אחד חוטא וחבירו הורגו ונענש על חטאו וגם חבירו נענש על שהרג ונהרג ג"כ וכמ"ש באבות על דאטפת אטפוך וסוף מטייפיך יטופון. וזהו בשגם הוא בשר משמע גם הוא בשר כמו חבירו ואשגם אלו באלו. ודעת ר"נ שאפילו זאב וכלב שגם זה נכלל בכלל בשר כמ"ש כל בשר אשר הוא חי וכמ"ש שנים מכל בשר. וע' במדרש קהלת פסוק את כל זה:

כי את עול וגו' שבט וגו'. פשט הכתוב שדברי משל הם על סנחריב שהכה אותם בשבטים בחנם כמ"ש הוי אשור שבט אפי ומטה וגו'. אך כבר הקדמנו שחז"ל זה דרכם בקודש לדרוש כל תיבה במשמעותה כפי מה שכתוב כי תורת ה' לפי שלימותה לא היתה צריכה לדבר דברי משל והיה יכול לומר כי סנחרב המושל והנוגש ולמה הזכיר עול ושבט אלא ללמד שהעול והשבט עצמם יתחתו ליום הדין. והעול ראיה על הרצועה שאמר. והשבט ראיה על המקל. ודורש מ"ש כיום מדין משמע שביום מפלת מדין שיבר עול וחתת שבט והיכן מצינו כן בכל התנ"ך. על כן דורש א"ת כיום מדין אלא כיום הדין ע"פ מדה כ' וכ"ח. גם יתכן שאין כוונתו לשנות התיבות. רק דורש תיבת מדין ע"פ מדת ממעל מלשון מדין כמ"ש שופטים ה' יושבי על מדין. ודורש עוד ע"פ מדה י"ב מדבר שבא ללמד ונמצא למד שיום מדין בא ללמד ונמצא למד שביום דין יחתה וישבר העול והשבט. והכוונה ללמד לאדם שיקח מוסר שיטפל עצמו לעושה טוב וחסד ולא לדבר רע שלא להזיק שום אדם כי יענש ביום הדין ק"ו משבט ועול:

כי האדם עץ השדה. וס"ד לבא מפניך במצור. כי לפי פשוטו מ"ש כי האדם עץ השדה מיותר שכבר אמר הטעם כי ממנו תאכל ואותו לא תכרות. ועוד באיזה אופן ידמה עץ השדה לאדם ומה מלמדנו שאין האילן בא במצור. על כן מצאו חכמים לדרוש שפירושו כמשמעו כי האדם עץ השדה שעץ השדה דומה לאדם לבא מפני האדם ומחמתו במצור ובמצוק. ואם אינו בעוה"ז שאינו נוהג כן ת"ע בעוה"ב ליום הדין ע' פר"א פרק כ"א:

אין דנין. כ"ה הגי' בדפו"י ופי' אינם חושבים בפחיתותם שהם בשר ודם שסופם למות. על שחיו שנים רבות מלא כל טוב בלא יסורים. ע"כ חשבו שיחיו לעולם. ועל כן והיו ימיו ק"כ שנה לא יותר. וזהו מ"ש לא ידון רוחי באדם הוא בשר. רוחי פירושו הנפש ורוח שלהם שנתתי בהם לא ידונו בעצמם באדם שהוא בשר ודם. והיו ימיו מאה ועשרים שנה וא"כ תיבת בשגם הוא מיותר ואין לו מקום באמצע הפסוק שהיה די במ"ש לא ידון רוחי באדם הוא בשר. ע"כ בהכרח לדרוש ע"פ מדה ל"א והיו ימיו מאה ועשרים שנה בשגם שני עונשים א' שקיצר ימיהם שלא יהיו כ"א ק"כ שנה והב' בשגם שישגמם ביסורים שלא יבלו עוד בטוב ימיהם וכנ"ל:

שימרדו וכו' שלא שגמתי. וכך פירש הפסוק לא ידון רוח ונפש שנתתי בהם באדם בעצמו כמ"ש במאמרים הקודמים אלא מרדו למה כן לא בשגם על כן מרדו ע"פ מדה כ"ב כאלו כתוב לא ידון וכו' לא בשגם שלא דחקתים ביסורים. גם יתכן שדורש ע"פ מדה ל"א שכך פי' הכתוב ידון רוחי באדם שהרוח שנתתי באדם ידון עמי ומרד בי לא בשגם ואופן זה מיושב יותר במדרש:

במקום שאין דין יש דין. ד"ר פ"ה ס"ה והגירסא שם במקום שיש דין אין דין במקום שאין דין יש דין. ומהו כן אר"א אם נעשה מדת הדין מלמטה. אין הדין נעשה מלמעלה. לא נעשה הדין מלמטה. נעשה הדין מלמעלה. וכן גורס בילקוט הם לא עשו מדת הדין מלמטה אני אעשה להם מדת הדין מלמעלה. ודורש ר' ביבי לא ידון רוחי. על שהרוח והנפש שלהם לא ידון באדם שלא עשו הדין מלמטה. ע"כ בשגם אני משגמן ביסורים כנ"ל ועושה בהם דין שלא באדם אלא מלמעלה:

א"ר מאיר. דורש לא ידון רוחי שבאמת תיבת רוחי הוא רחמים. וכל דינים שדן העולם הוא ברחמים בלא כליה שדן מקצתם ומניח מקצתם אך כאן לא ידון ברחמים אלא דין גמור של כליה והעולם נבנה על דין של רחמים אך דין של כליה הוא חוץ לדין כשם שהם לא עשו ביניהם דין אלא גזלו וחמסו כך אני לא אעשה כפי מדת הדין וכמ"ש מבואר שמ"ר פר' למ"ד סוף סימן א' ע"ש ותבין כאן וזהו איני עושה דין אלא חוץ לדין:

הלא נסע יתרם בם. לקמן פר' ל"א סימן ה' וש"נ:

ואין משים אלא דין. שמ"ר פר' למ"ד סימן י"ג על פי גז"ש כי השימה הוא מה שאדם משים על דעתו ולבו נגד יצה"ר. וזה לא יתכן כי אם שיסכים על הדין של משפטי וחוקי תורה וביחוד בגזל והחי יתן אל לבו וכמ"ש בהדיא לקמן פר' ל"ד סי' י' וש"נ ומבואר וע"כ נכללו המשפטים בתיבת שימה:

כנגד מדת רחמים. כי רוחי מורה על הרחמים כמ"ש אשפוך את רוחי ואת רוחי אתן. ורוחי עומדת בתוככם שכולם מורים על רחמים ועזרה ורוה"ק. וכטבע הרוח ממוזג בין אש למים שמורים על דין וחסד. ופי' הכתוב ע"פ מדה ט' ומדת ממעל לא ידון בדין של מדת הדין כנגד מדת רחמים של רוחי וכמ"ש לעיל בדברי ר' ישמעאל בר' יוסי שמנהג הקב"ה שהרחמים עומדים כנגד הדין והדין נגד הרחמים ומעכבים זה על זה עד שעושה בדרך ממוצע. וכמ"ש וכל צבא השמים עומדים עליו מימינו ומשמאלו אלו מיימינים לזכות ואלו משמאילים לחובה. וכמ"ש ויק"ר פר' כ"ד סוף סימן ב' ושם מבואר. אבל כאן במבול היה דין בלא רוחי שמדת הרחמים יהפך להם לדין כי אוי להם לרשעים שמהפכים מדת הרחמים לדין:

ויאמר דור המבול אל ה'. על שאין תיבת רוחי שייכת לתי' ידון כמ"ש בריש הסימן. ודורש ע"פ מדה י"ז שמפורש במקום אחר שהרשעים אומרים שאינו דורש מהם על מעשיהם הרעים וכמ"ש תהלים יו"ד מרום משפטיך מנגדו (שלא ידון) אמר בלבו לא תדרוש וכמ"ש בסוף מלאכי או איה אלהי המשפט א"כ מ"ש לא ידון בהכרח שרשעי דור המבול אמרו שלא ידון. ומ"ש ויאמר ה' לא ידון ע"כ פירושו ע"פ מדה ט' וי"ז ויאמר ה' אמרו הרשעים לא ידון וכך מצאתי באבות דר' נתן סוף פרק ל"ב בשם ר"מ וז"ל אמר הקב"ה אמרו דור המבול לא ידון. והרבה דעות של סימן זה מפורשים שם בשינוי שמות התנאים:

ואית דיין. כוונתו לפסוק הסמוך אמר בלבו לא תדרוש שבור זרוע רשע ורע תדרוש. הַרְאה לו שיש דין. ודעת ר' עקיבא ג"כ שפירוש הפסוק שדור המבול אמרו לא ידון:

אפילו נח. כמ"ש סנהדרין ק"ח ולקמן סוף פרשה כ"ח וריש פרשה כ"ט ופירוש הפסוק לפי זה לא ידון כמשמעו שלא ישפוט היינו לנח אעפ"י שהיה ראוי לדונו. אלא רוחי באדם ברחמים בשגם בזכות בשגם. על שהיא מלה קשה וכמ"ש לעיל. על כן דורשו גימטריא על משה שבזכות שיקבל התורה ניצול נח וכמ"ש ה' למבול ישב וישב ה' מלך לעולם ה' עוז לעמו יתן שבזכות התורה ניצול העולם ע"י נח מהמבול:

חיה ק"כ שנה. כמ"ש בסוף התורה ומשה בן מאה ועשרים שנה במותו ורמז על זה בשגם הוא בשר אעפ"כ לא נהג מנהג בשר אלא אלהים שע"כ נקרא איש אלהים:

פסקה ז

ז' שמות. אמים ענקים רפאים כמ"ש דברים ב' פסוק י' האמים לפנים ישבו בה עם גדול ורב ורם כענקים רפאים יחשבו אף הם כענקים והמואבים יקראו להם אמים וכן שם בפסוק כ'. רפאים ישבו בה לפנים והעמונים יקראו להם זמזומים. הרי שרפאים יחשבו

כענקים ובלשון מואב נקראו אמים ובלשון עמון יקראו זמזומים ואנשי דור המבול נקראו רפאים כמ"ש איוב כ"ו. הרפאים יחוללו מתחת מים וכמ"ש לקמן פר' ל"א סימן י"ב על דור המבול. הרי שנקראו רפאים ענקים אמים זמזומים ד' שמות. וכאן נקראו עוד ב' שמות נפילים גבורים הרי ו' שמות של רפאים והז' הוא עוים היינו מ"ש דברים ב' פסוק כ"ג והעוים. ודעת המדרש שמ"ש והעוים פירושו שהם עם גדול כענקים ועל כן ישבו בחצרים הרי שהעוים נקראו רפאים וענקים. וכמ"ש יהושע י"א כ"ב ולא נותר ענקים בא"י רק בעזה וכו' וכמ"ש זה אצל עוים היושבים בחצרים עד עזה. גם רמוז במ"ש אנשי השם כדלקמן. הרי ע"י שאנו דורשים פסוק הרפאים יחוללו על דור המבול וכמ"ש מתחת מים היינו מ"ש נבקעו כל מעינות וכו' אנו דורשים ע"פ מדה י"ז שנקראו בז' שמות והמדרש פירש טעם לז' שמות אלו ע"פ מדת ממעל ודרך קצרה:

מוח קוליות. ועיקר גבורת האדם ע"י העצמות ומוח. וע"י שהיה מוח העצמות רב בהם כ"כ ע"כ היו גבורים גדולים "ע מנין לו כך:

מנטרומין. פי' במוסף ערוך מחרידים ומטילים אימה:

ענקים פי' תכשיטין. כמ"ש משלי א' וענקים לגרגרותיך:

עונקים גלגל חמה וכו'. עי' מ"כ בשם רש"י ועיין במ"ר פר' ט"ז סימן י"א. וצ"ע מניין להמדרש כל זה ומה ענין ענק לחמה ונשמים:

שצדו את העולם. בגזל וחמס ורציחה ושאר חטאים שעשו וגרמו שיענש העולם במבול ודורש עוים הרבה עוים ואף שבכל מקום מעוט רבים שנים כאן דורש גז"ש מפסוק עוה עוה אשימנה:

כנחשים. שהנחש דר בעפר ומאכלו עפר עיין לקמן פר' מ"ד ריש סימן כ"ג:

שהפילו את העולם. מחטאם שחמסו וגזלו ועשו כל רע ונפלו מן העולם שנכרתו ונאבדו ומ"ש שמלאו את העולם נפלים יתכן הכוונה כמ"ש לעיל ריש סימן ד' שהשחיתו על פני האדמה. ואולי הכוונה שע"י ריבוי הזנות אין הנקבות מולידות אלא מפילות נפלים. גם יתכן על שנפלו כל בני תבל ונאבדו וכמו שדורש עוים ג"פ עוה כך דורש נפילים ואנשי שם שסמוכים זה לזה והוקשו זה לזה. ודורש כל ד' שמות חוץ מגבורים שפירושו ידוע:

אחראי לא ילפון. כי תיבת וגם אחרי כן מיותרין ע"כ דורש שהכתוב מתמיה שמאחר שנענשו דור אנוש היה להם לדור המבול ללמוד ולא למדו. וכמ"ש על נפילים שנפלו מן העולם היה להם לגבורים ללמוד מהן. וכן אנשי השם ולא למדו. וכאן דורש שדור המבול לא למדו מאשר לפניהם כי כאן בדור המבול מדבר ומ"ש בדור הפלגה לא למדו מדור

המבול דורש מפסוק שלהלן בסוף נח. ויולדו להם בנים אחר המבול כמפורש לקמן פר' ל"ח סימן ד' ע"ש בהדיא:

מעמדת בחור כיוצא בו. דורש אריכת לשון הפסוק שהיה די שיאמר הנפילים וכו' אשר הולידו המה הגבורים ע"כ דורש שבני אלהים המה בני הדיינים והשרים שבאו אל בנות האדם ונתנו בנות האדם עיניהם וחמדתם בנפילים והמה ילדו להם גבורים כנפילים:

בני בלי שם. וס"ד נכאו מן הארץ והיינו בני דור המבול שנאבדו מן הארץ כדברי ר' יוחנן וכאן קורא אותם אנשי השם לשבח וכמ"ש קריאי מועד אנשי שם. והם שני כתובים המכחישים מדה ט"ו והכריע ע"פ מדה כ' אא"ע. ימדת ממעל שדורש שם מלשון שממה וכמ"ש אצל עוים ונפילים:

שנתפרשו שמותם. שמ"ש אנשי השם שלא יתכן כפשוטו כנ"ל דומים לגבורים של דור אנוש שנזכרו בשמותם עירד מחויאל מתושאל וכמ"ש לעיל פ' כ"ג סימן ב' ופ' כ"ה סוף סימן ו':

ומי פי' מעשיהם. דורש אנשי השם כפשוטו לשבח חכמים וצדיקים ואם א"ע לדור המבול בעצמם שנקראו בני בלי שם תנהו ענין למי שפרשו שמותם שהם היו אנשי השם:

לא בא איוב. פי' ספר איוב שכולל איוב וחביריו שהספר מיוסד על סיפור הצלחת הרשעים של דור המבול שנאבדו מהעולם וכמ"ש לעיל אצל רפאים וכמ"ש עוד בפ' הבאים:

אליהוא. הוא הנזכר בסוף איוב:

קשה היא המחלוקת. בא לדרוש שמ"ש אנשי השם שהם בלי שם כנ"ל והכריע ע"פ גז"ש מאנשי קרח ללמד על דור המבול שהיו בעלי מחלוקת נוסף על רשעתם וחלק לבם ונאשמו:

פרק כז

פסקה א

כתיב כי יש אדם. מדרש תהלים ריש מזמור י"ד וסיפא דקרא ולאדם שלא עמל בו יתננו חלקו גם זה הבל ורעה רבה. וכמ"ש בסוף הסימן. ועיין קהלת רבה פסוק זה ופשט הכתוב שיש אדם שהוא עמל בחלקו בעוה"ז ואח"כ יעזוב לאחרים חלקו במותו. אלא שא"כ יקשה איך אמר יש אדם הלא זה כל אדם שכולם עוזבים לאחרים חילם. ואיך יאמר על זה שהוא רעה רבה. מאחר שזהו בנין העולם ומנהגו. על כן דורש על דור המבול שכתוב בהם רעה רבה ע"פ גז"ש:

גדול כחן של נביאים. במ"ר פר' י"ט סימן ד' ד"ר פרשה א' סימן ג' קהלת רבה שם ובפסוק מי כהחכם. ומ"ש שמדמין צורה ליוצרה. דברו דרך כבוד וכינוי כלפי מעלה והכוונה בהיפך שמדמין היוצר לצורת אדם ועי' לעיל ריש פר' כ"ד. ולשון במ"ר שם שמדמים דמות גבורה של מעלה לצורת אדם:

ואשמע קול אדם. ויקרא ויאמר גבריאל הבן להלז את המראה ומי הוא זה שיצוה על גבריאל אלא הש"י וכמ"ש לכולם בשם יקרא:

דמחוור יתיר מן דין. כי דניאל לא השיג אלא קול אדם. אך יחזקאל השיג דמות אדם על כסא הכבוד:

שעמלו בחכמה. היינו הארץ שברא בחכמה. ובדעת היינו ימים ותהומות ומים. ובכשרון לרמוז על השמים כדמפרש והולך:

ר' ברכיה בשם ר"י. לעיל פר' ג' סימן ב' ובסוף פר' יו"ד וש"נ וזה מרומז בתיבת וכשרון. וכמ"ש וכשר הדבר לפניו. ופי' שטוב עליו הדבר וקל בלא טורח ובלא העברת רצון כי כל דבר שאינו לרצון שעושה בעל כרחו וכובד זהו הטורח והעמל וכשכשר עליו הוא קל:

שלא עמל בו. זה דור המבול שהיו זורעים אחד לארבעים שנה כמ"ש בתנחומא כאן. ומ"ש יתננו חלקו שעל ידי טובה שנתן להם בעוה"ז קבלו כל חלקם של עוה"ב. וגרם להם שרבה רעתם בארץ וזהו ורעה רבה כנ"ל:

פסקה ב

כי כל ימיו מכאובים. ובפסוק הקודם כי יש אדם שדרש בסימן הקודם. ומ"ש כי מה הוה לאדם בכל עמלו יתפרש גם כן על הש"י כנ"ל ואח"כ אמר כי כל ימיו מכאובים וכעס ענינו שלא יתכן לפרש כן על הש"י ולא על דור המבול שהרי מפורש עליהם בתיהם שלום מפחד ולא שבט אלוה עליהם ישאו בתוף וכנור יבלו בטוב ימיהם על כן דורש שהכוונה שהיו דור המבול מכעיסים להקב"ה ומכאיבים במעשיהם הרעים. וכמ"ש שמ"ר פר' ג' פסוק כי ידעתי את מכאוביו שעתידים להכאיבני במעשיהם הרעים וכדומה הרבה ועי' במדרש קהלת שהבאתי בסימן הקודם דשם הוא דרשה אחת עם הסימן הקודם:

גם בלילה. וכמ"ש בריש משלי ונגזלה שנתם אם לא יכשילו. ופליג על מ"ש לקמן פר' כ"ח סימן ה'. וכמ"ש ועין נואף שמרה נשף. ובא להוסיף על מ"ש כי כל ימיו מכאובים שהיו מכעיסים בימים ובלילות:

ד"א וכו' זה הקב"ה. הגי' במדרש קהלת שם ואף הקב"ה הביא עליהם פורענות ביום ובלילה שנאמר ויהי הגשם על הארץ ארבעים יום וארבעים לילה ע"פ מדת מנגד וכצ"ל כאן:

ד"א גם בלילה וכו' עד וימח. צ"ע איך מרומז בפסוק וימח. ונראה לגרוס פסוק זה שעומד בו ויאמר ה' אמחה היינו שאמר אל לבו כמ"ש כאן בסוף פסוק הקודם ויתעצב אל לבו. וזהו לא שכב לבו. ומ"ש ביום ובלילה היינו ממ"ש גם בלילה מרבה ביום וע"פ מדת מנגד כנ"ל שכשם שחטאו ביום ובלילה כך הביא עליהם פורענות ביום ובלילה. וע' במדרש קהלת שם:

גומר את מלאכתו. היינו מלאכת היום בטיט ולבנים היה עובד בו בביתו גם בלילה:

גם זה הבל. כוונת המדרש שמ"ש בפסוק זה גם זה הבל. נלמד מפסוק הקודם שכתוב שם גם זה הבל ורעה רבה וכאלו כתוב גם בפסוק זה ורעה רבה אלא שקיצר על זה חתם המדרש וירא ה' כי רבה רעת האדם בארץ ובאופן זה שייך פסוק גם זה הבל לפסוק כי רבה רעת האדם:

פסקה ג

רבה והולכת. מתחזק והולך וכן הוא לקמן פר' מ"ט סימן ה'. ולא כן תיבת רב שמשמעו גדול ועומד בגבולו. כמ"ש רב לך אל תוסף אך רבה משמע שעובר גבול רב ומתוסף:

ומנין ליתן. וכמ"ש לקמן סוף פר' כ"ח בחומו נדעכו ממקומם וכמ"ש שם סימן ז' ויתרם אכלה אש. שהיה אצל המבול אש בצירוף מים ואצל סדום כתיב וה' המטיר על סדום וסתם המטר פירושו מטר מים:

לאור יקום. היינו ביום וכן מפסוק יומם חתמו למו:

וחותרים. חופרים תחת הבתים וגונבים:

כך דרשה. ע' מ"כ ועי' סנהדרין ק"ט ובירושלמי מעשר שני ריש פרק ה' הגירסא כמו כאן:

מה היו עושים. צ"ע מנין לו שהיה באפופולסימון:

הוה לחון. פי' אם היה להם. שציפוראי לא היה להם אפופלסימון והיו עושים סימן בדברים אחרים בלא ריח שקשה להכיר בלילה ועכ"ז חתרו ג' מאות ואם היו להם אפופלסימון היו מחתרין הרבה יותר:

פסקה ד

תווהות היתה לפני. לשון ניחום וחרטה וכמ"ש סנהדרין ק"ח כתיב הכא וינחם ה' וכתיב התם וינחם ה' על הרעה. שפירושו שכל גזירה רעה שגוזר הש"י הוא על תנאי שאם ישובו ויתפללו תבטל הגזירה וזהו וינחם שעל ידי התשובה והתפלה נעשה ניחום. וכן כאן ברא את האדם על תנאי שישמע וישמור מצותיו ומאחר שעברו והכעיסוהו הרי ניחם על ידיהם והם גרמו הניחום לא הוא כו':

שבראתי אותו מלמעלה. וכמ"ש לעיל פר' י"ד סי' ג' שברא בו ד' בריות מלמעלה וד' מלמטה ומאחר שמקומו תמיד למטה מתגברין בו כוחות שלמטה וחוטא וזהו כי עשה את האדם בארץ אך אם היו כל כחותיו משל מעלה אף שהיה שוכן למטה לא היה אפשר שיתבטלו:

מתנחם אני. מלשון נחמה ושמחה על שיפה עשה שנתנו בארץ כתיב הכא וינחם ה' וכתיב התם וינחם אותם ב"ה בסנהדרין שם. כי מאחר שנתנה הבחירה והרשות לאדם כחפצו. ואם היה מקלקל היה קלקולו יותר גדול שהיה מקלקל גם בכחות שלמעלה וממריד העליונים:

א"ר איבו. דורש כר' יהודא מלשון חרטה אלא שסובר שהניחום שייך למ"ש בסוף הפסוק הקודם כי יצר לב האדם רע מנעוריו וכמ"ש חז"ל על פסוק אשר הרעותי:

א"ר לוי. סובר כר' נחמיה. והנחמה כי עשה את האדם בארץ היינו שנתן לו קברות בארץ סנהדרין שם. ומאחר שימות ויקבר לא יחטא עוד:

שבנה פלטין. עי' לעיל פר' ח' סי' ג' ביתר ביאור וש"נ שסובר שבלבו נמלך על כן כתיב כאן ויתעצב אל לבו וכן המאמר שעשה סחורה הובא ונתבאר שם:

אלא אבילות. כמ"ש לעיל ריש פר' י"א ע' מש"ש:

ז' ימי אבילות. עי' לקמן פרשה ל"ב סימן ז' וש"נ ודורש מפסוק ויהי לשבעת הימים ומי המבול היו על הארץ ודרשו שהם ז' ימי אבילות כי כאן כתוב ויתעצב אל לבו והיינו אבילות ואבילות הם ז' ימים כמ"ש לקמן פרשה ק' סי' ז' ואף שאין למדין מקודם מתן תורה כמבואר שם היינו שאין למדין על אחר מתן תורה אבל מקודם על מקודם למדין. וזהו לשבעת הימים ומאחר שאינו מפורש איזה ז' ימים וכאן מפורש שהיו אבילות ואינו מפורש היכן ובאיזה זמן היה האבילות על כן דורש שבא זה ולמד על זה שלא בא לסתום אלא לפרש שע"פ מדה י"ז אנו יודעים שמ"ש כאן שהיה אבלות ומ"ש שהיו ז' ימים היינו ז' ימי אבילות והכל מפורש:

פרק כח

פסקה א

לכן יכיר מעבדיהם. ובדור המבול משתעי כמ"ש לעיל סוף פר' כ"ו שאיוב בא לפרש מעשה דור המבול. וכמ"ש לקמן פר' ל"ו סימן ב' על פסוק הקודם ירוע כבירים לא חקר וכו' על דור המבול ע"ש ועל זה אמר לכן יכיר מעבדיהם:

אגליגין. ובילקוט איוב ל"ד הגירסא אלוגין וכן כתב המוסף ערוך שצ"ל אלוגין ופירושו בלשון רומי ספר זכרון אשר בו ישובח אדם או יגונה. ובערוך הביא אלוגלוגין ופירש שטר חוב ודין:

הופך את היום ללילה. דורש סיפא דקרא והפך לילה וידכאו. שמשמעו שהפך את הלילה ליום. וא"כ נס גדול של חסד הוא כמו ליהושע וחזקיה על כן בהכרח לדרוש והפך לילה שהפך את היום שיהיה לילה וכמ"ש בהדיא עמוס ה' ויום לילה החשיך הובא לעיל פר' כ"ה סימן ב' ע' מש"ש וזה ע"פ מדה י"ז:

והקשיטן לפורענות. כמ"ש כל זה לקמן פר' ל"ב סימן ז' ובסנהדרין ק"ח:

פסקה ב

יקוו המים. לעיל פרשה ה' סימן א'. ושם מפורש כל המאמר איכה רבתי פסוק פרשה ציון:

אמחה את האדם אשר בראתי. ולא פירש כאן איך ימחה ובמה ימחה. ועוד שב' תיבות אלו אשר בראתי מיותרים ע"כ דורש אמחה כאשר בראתי. ומפורש במקום אחר שברא הכל בדברו כמ"ש בדבר ה' שמים נעשו. ובאופן זה ימחה ג"כ בדברו וכדמיון זה ד"ר פר' ה' סימן י"ג אכנו בדבר כשם שבראתי את העולם בדבר וכו' ע"ש. ומ"ש את האדם פי' עם האדם וכאלו מפורש אמחה הכל עם האדם בדבר כאשר בראתי הכל בדבר. וזה על פי מדה ט' וי"ז:

אריות וגסטריות. בילקוט כאן גורס חילות וגיסטריות. ופירש המ"ע הם מקומות שבונים החיילות למצורות:

אלא מן העפר. דעת ר"ב שמ"ש אשר בראתי כפשוטו על האדם שברא אלא שמפורש שבראו מן העפר וכמ"ש וייצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה וזהו מ"ש כאן אשר בראתי מעל פני האדמה היינו האדם. וכן כל הברואים וכמ"ש הכל היה מן העפר וכאלו מפורש אמחה עם האדם את הכל אשר בראתי מן העפר:

מי ממחה את העפר מים. שבמים נמחה ונשרה בטבעו. וכמ"ש במדבר ה' כ"ג ומחה אל מי וכו'. וכאלו מפורש אמחה במים את האדם אשר בראתי מעפר וכנ"ל. וע"כ אמר אמחה ולא אמר אשמיד אכלה שלא היינו יודעים במה אשמיד אבל בתיבת אמחה מפורש ברמז שהוא במים. וזה ע"פ מדה ט"ז שכאן צ"ל תיבת אמחה דווקא:

פסקה ג

אפילו אסטרובולין. דעתו ג"כ כר' ברכיה שמ"ש אמחה פירושו במים ואת האדם פי' עם האדם כנ"ל. ואפילו מן האבנים וכאן אינו מפורש איך דרש על אבנים ולמה דווקא

אסטרובולין ולא אמר אבנים סתם. ומפורש באיוב כ"ח אבנים שחקו מים. ופשט הכתוב שהמים שחקו את האבנים ועל שאמר בהיפך אבנים שחקו מים ע"כ דורש על אבנים ששוחקים הם אבני ריחים ששוחקים התבואה. וא"כ מ"ש שחקו נמשך למעלה ולמטה כאלו כתב אבנים שחקו שחקו מים. והתבוננתי שאם היה כן דעת ר' יוחנן לא היה אומר במים נמחה אלא נשחק. ע"כ נ"ל ברור שדעת ר' יוחנן שמ"ש שחקו נמשך למעלה לבד כנ"ל לדרוש על אסטרובולין ומ"ש מים דורש ע"פ מדה י"ז על שכאן כתוב אמחה ומחיה הוא במים כנ"ל שסובר כר' ברכיה כנ"ל. וזהו עומק דבריו במים נמחה שאין המים שוחקים אבנים אלא האבנים נמחים במים. ומ"ש ר"י בר"ס אפילו עפרו של אדה"ר. עיקר הלימוד ממ"ש כאן אשר בראתי פני אדם יציר כפי. ומרומז שם באיוב פסוק הנ"ל תשטוף ספיחיה עפר ארץ. זהו אדה"ר שכתוב בו וייצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה. ומ"ש אפילו לוז של שדרה. זה מרומז במ"ש שם פסוק הנ"ל ותקות אנוש האבדת שהלוז של שדרה תקות כל אדם שממנו יחיה עוד בתחיית המתים. כמ"ש בהדיא ויק"ר ריש פר' י"ח. מהיכן מציץ הקב"ה את האדם לעתיד לבא א"ל מלוז של שדרה כמ"ש וינץ השקד וגו' ע"ש וזה מ"ש כאן שממנו מציץ כנ"ל. אך דור המבול תקות אנוש האבדת כי לא יחיו לעתיד כמ"ש לעיל פר' כ"ו סימן ו'. וכמ"ש שם סוף הפרשה שאיוב בא לפרש מעשה דור המבול. ואחר כתבי זאת התבוננתי שכן מפורש לקמן פר' למ"ד סימן ח' אתמול אבנים שחקו מים דאמר ר' יוחנן אפילו אסטרובולין של ריחים נמחה במים. וכן הוא במגילת אסתר פסוק איש יהודי וממה שכתבנו מבואר שדעת ר"י דווקא על אצטרובולין של ריחים על שהם תשמישי אדם ומרומז היטב בתיבת שחקו ולא שאר אבנים. ור' ברכיה דורש את האדם על כל אדם שע"פ האדמה ור"י דורש על אדם הראשון ג"כ:

ולא קיבלו מניה. כמ"ש לקמן פר' נ"ח סימן ד' שאדם וחוה הם מארבע זוגות שנקברו במערת המכפלה. וכמ"ש בגמרא דילן שראו שני עקיביו כשני גלגלי חמה:

פסקה ד

אני ממחה. על שלא אמר אשמיד אכלה. דורש ע"פ מדת ממעל מלשון מוחה וממחה בלשון חכמים. על ביטול והשבתת רצון אחרים. ופי' אני מבטל רצון בריותי ואין בריותי מבטלים רצוני שלא כדעת הרשעים של דור המבול שסברו שהעולם שלהם ויעשו לעולם רצונם בו. חוץ מן הצדיקים שמשתמשים במדת קונם שהם מבטלים גזירתו ית"ש שזהו רצונו באמת שיבטלו גזירתו:

אוצרות בלוסים. פירש הערוך מלוכלכים. והמוסיף ערוך פירש בלשון רומי דבר בזוי. ובני המדינה היו סבורים שהיו האוצרות מלאים כל טוב. אלא שבעל האוצר צר עין מלפתוח ומלהנות אותם מהם:

המאושרים שבהם. ובא לדרוש תיבות אשר בראתי שהיל"ל שבראתי ודרש אשר מאושרים וכן לקמן פר' צ' בסופו אשר המאושרים. עי' במ"ר פר' ג' סימן י"ג עד נפח אשר וכו' ומש"ש. והנמשל כמ"ש בסמוך בדברי רב הונא שהיה ראוי שיבראו עוד תתקע"ד דורות ולא נבראו. שאותם נבראו מלאו העולם חטאים ונאבדו מן העולם דור אנוש והמבול והפלגה מזה יבינו שאותם שלא נבראו יותר רעים מהם:

אדם אחד מאלף. מדרש תהלים ק"ה ובילקוט שם:

אלפא ליין. ראשון בחשיבות וכן כאן אחד מאלף אחד מיוחד מן החשובים שבהם שאלו הדורות העשרה היו חשובים מן הדורות שהיו ראוים להבראות ולא נבראו ונח אחד מיוחד מן החשובים. ואותו מצאתי צדיק לפני. ולשון הערוך כמו אלפא שהיא ראשונה לאותיות של יון. והמ"ע כתב ועוד אלפא בלשון יוני כבוד ויקר וסולת זה ראש ומובחר הסלתות הוא עכ"ל וכן אצל היין והשמן. ולפי דרשה זו אין מרומז כאן מספר הדורות שהיו ראוים להבראות. ודורש עוד ד"א שתיבת אלף כפשוטו על מנין אלף והיינו אלף דור שבמקום אחר מפורש דבר צוה לאלף דור מדה י"ז. ודבר צוה פי' על התורה שצוה וכו' דור שהיה ראוי שתנתן לאלף דור ולא נבראו מהם אלא כ"ו דור וזהו שאמר אלף דור עלו במחשבה (או על אברהם וזהו דבר צוה משמע דבר אחד היינו המילה):

וכמה נמוהו מהם. מלשון המדרש משמע שבוודאי נמוחו אלא ששואל כמה נמוחו. וזה מרומז במ"ש כאן אמחה את האדם אשר בראתי מעל פני האדמה. שמ"ש מעל פני האדמה מיותר. אלא שא"כ היה משמעותו שאותם שבראתי אמחה ואשר לא בראתי לא אמחה אבל עוד יבראו אך מאחר שכתב מעל פני האדמה משמע שאותם שבראתי אמחה מעל פני האדמה ואותם שלא בראתי אמחה ממקום שהם שם באוצר הרוחות וזהו ששאל כמה נמוחו מהם:

דבר צוה לאלף דור. וסיפא דקרא אשר כרת את אברהם ושבועתו ליצחק ויעמידה ליעקב לחוק לישראל ברית עולם היינו התורה שנתן לישראל ברית עולם והשבועה לאבות על ישראל שיקבלו התורה. ועל זה אמר דבר צוה לאלף דור:

זו המילה. כמ"ש דבר צוה משמע דבר אחד זו המילה וזהו שסמך לו אשר כרת את אברהם וכמ"ש וכרות עמו הברית. ובקהלת רבה פסוק אדם אחד מאלף מצאתי שני דעות אחד על אברהם היינו על המילה ואחד על משה היינו על התורה כמ"ש כאן. וכאן

אמר אמחה ולא פירש כמה ימחה. ושם כתוב דבר צוה לאלף דור ולא היו אלא כ' או כ"ו כנ"ל. וע"פ מדה י"ז מלמדים זה על זה שרצה ליתן לאלף דור ומה שחסר מאלף הם שנמחו ובכתוב ג' מפורש אדם אחד מאלף מצאתי או על אברהם ונמחו תתק"פ או על משה ונמחו תתקע"ד וא"כ לא יתכן לפרש על נח. וזהו מצאתי וכמ"ש מפורש לקמן פר' כ"ט סימן ג' שאצל דור של תורה כתוב מצאתי ואצל אברהם ג"כ מצאתי אך על נח כתוב מצא שהוא מצא:

פסקה ה

ארי אבא ב"כ. שי"ר פסוק משכני ילקוט יחזקאל י"ד וילקוט מיכה ב':

רק רע כל היום. עי' לעיל פר' כ"ז סימן ב' ומדרשים חלוקים הם:

ובי' שבטים כתיב. הוי חושבי וגו' וס"ד באור הבוקר יעשוה. ופסוק זה כתוב במיכה אשר כתוב עליו אשר חזה על שומרון וירושלים. ושומרון הם יו"ד השבטים. ופסוק הוי חושבי וגו' סובר שמדבר ביו"ד השבטים ולא בירושלים. כמ"ש בפסוק הקודם קרחי וגוזי על בני תענוגיך וגו' כי גלו ממך שכבר גלו והיינו יו"ד השבטים שגלו בימי יחזקי' ובנבואת מיכה מפורש שהיתה בימי יותם אחז יחזקי' וא"כ פסוק זה נאמר בימי יחזקי':

על משכבותם. שמרוב הדבקם בחטא נגזלה שנתם ושינת רשעים נאה להם ונאה לעולם:

והנה נותרה בה פליטה. בגלות ירושלים של צדקי' כתוב וכמ"ש בסיפא דקרא על גלות יכניה שיצאו לקראתם הנם יוצאים אליכם. וכמפורש בפסוק הקודם ובסוף פסוק זה. וצ"ע איך דורש על יו"ד שבטים. וצריך לומר שמ"ש המדרש נעשה ביו"ד השבטים מה שלא נעשה בדור המבול אין הכוונה דווקא על יו"ד השבטים אלא גם יהודה ובנימין בתוכם. רק מ"ש יו"ד השבטים על שמוצא בהם צד חמור כנ"ל מה שאין ביהודה ובנימין שאף שנאמר שהם שוים לדור המבול יקשה כן. אך ביו"ד השבטים נכתב בל' על גודל רעתם יותר מדור המבול ועם כל זה נשתייר בהם פליטה. ותירץ של המדרש מבואר בפסוקים שם בפרשה י"ד של ד' שפטים רעים שאפילו יהיה נח דניאל ואיוב בתוכם. נח היה בדור המבול דניאל בגלות ירושלים והיה ראוי שלא ישאר מהם פליטה בימי דניאל כמו בימי נח והפסוק מתמה והנה נותרה בה פליטה בגלות ירושלים בימי דניאל. ותירץ הפסוק המוצאים בנים ובנות. ולא אמר והנה מוצאים בנים ובנות והיה משמע שמוצאים להגלות. מירושלים לבבל אך כתוב והנה נותרה בה פליטה המוצאים משמע שהפליטה עתידים להיות מוציאים בנים ובנות ובזכות זה נותרה בה פליטה. ועל כרחך שהכוונה על צדיקים:

במאד מאד. וכן מפורש ביחזקאל ט"ז פסוק מ"ח אם עשתה סדום אחותך כאשר עשית את. ובמדרש איכה פסוק ויגדל עון בת עמי אמר ר"ת אית לן חורי (פירוש פסוק אחר כזה) ויגדל עון בת עמי מחטאת סדום וצ"ע למה לא הביאו הפסוק של יחזקאל ט"ז שהבאתי. ויתכן לומר שדעת המדרש שמ"ש אם עשתה סדום אחותך כאשר עשית את הוא לטובה ולשבח וכמ"ש כאן ולא חלו בה ידים שלא פשטו ידיהם במצות וצדקות וכמ"ש מפורש שם הנה זה היה עון וכו' ויד עני ואביון לא החזיקה אבל את החזקת יד עני ואביון שחלו בך ידים:

ההפוכה כמו רגע. סגנון הפסוק כך הוא ויגדל עון בת עמי מחטאת סדום ההפוכה כמו רגע ולא חלו בה ידים והמדרש כוון בזה כמ"ש במדרש איכה שהעתקתי שגם מפסוק זה ראיה שעון יהודה גדול מעון סדום והפסוק מתמה מאחר שגדול עונם מחטאת סדום ולמה בסדום נהפכה ברגע בכליון ולא כן את בת עמי. ותירץ המדרש מפסוק ולא חלו בה ידים ופשט הכתוב כמ"ש רש"י באיכה שלא חלו בה ידי שונאים שנהפכה על ידי מלאכים. אלא שא"כ יקשה איך אמר סתם ולא חלו בה ידים הרי חלו בה ידי המלאכים וכמ"ש מפורש על סדום בחלמיש שלח ידו הפך משורש הרים והם ב' כתובים מכחישים. ועיין לקמן פר' נ"א סימן ד' שדרשו פסוק בחלמיש על סדום. על כן דרש והכריע שמ"ש ולא חלו בה ידים. שלא עשו הידים שלהם כחם לפשטם במצות וסתם מצות בלשון חז"ל על הצדקה. שסמכו על הפסוק בנחמיה יו"ד ל"ג והעמדנו עלינו מצות לתת שלישית השקל לשנה הרי שהצדקה נקרא מצות סתם. אך בירושלים אף בעת חטאם וכשלונם פשטו ידיהם במצות כמ"ש שם באותה קינה ידי נשים רחמניות בשלו ילדיהם היו לברות למו בשבר בת עמי כדי לנחם אבלים במצות סעודת הבראה ע"ש במדרש איכה שם ביתר ביאור. ודעת המדרש לדרוש ע"פ מדה ל"א. לסמוך פסוק ולא חלו בה ידים לפסוק ידי נשים רחמניות בסדום לא חלו בה ידים אך בירושלים ידי נשים רחמניות וחלו בה ידים:

גוי כרתים. ע' מ"כ ומ"ש בזכות ירא שמים אחד וכו' איני יודע מנין לו וגם שאר דברי המאמר אינם ברורים ומאירים אצלי כלל ודעת ר' יוחנן שמדבר בעובדי כוכבים שאינם בעלי ברית א"כ מ"ש כרתים פי' שחייב כרת. ודעת ר"ל שמדבר בישראל שהם בעלי ברית א"כ מ"ש כרתים מלשון כורתי בריתי עלי זבח שאם מלשון כרת הי"ל נכרתים. אך כרתים משמע שהם כורתים:

פסקה ו

משל למלך. לקמן פר' ל"א סימן ז':

לפדגוג. ועל הפדגוג לזונו ולפרנסו ולהדריכו בדרך טובה. והעולם לאדם כדמיון פדגוג. לזון את האדם ולפרנסו בכל צרכיו. וילמוד האדם ממנהג העולם איך לעבוד את הש"י כענין שכתוב מלפנו מבהמות הארץ ומעוף השמים יחכמנו:

אלא זה. וכמ"ש לקמן בדברי ר' פינחס וכמ"ש סנהדרין ק"ח שלא נתגאו אלא בעבור טובה:

משיא את בנו. סנהדרין ק"ח א'. והנמשל שהקב"ה ברא האדם שיעבוד אותו ע' שמ"ר פר' ל"ג סוף סימן א' וש"נ ומבואר. וע' ויק"ר ריש פרשה י"א ותבין כאן ענין החופה והסעודה ועל ידי רוב טוב החופה בעטו ומרדו. ועל כן גם החופה והטובה אובדת באבדו. ודורש ע"פ מדה י"ז למה מאבד את כל מעל פני האדמה על שהכשילו את הרשעים:

פסקה ז

הלא נכחד קימנו. בפסוקים הקודמים האומרים לאל סור ממנו וגו' והוא מלא את בתיהם טוב. אם לא נכחד קימנו ויתרם אכלה אש ודורש המדרש מ"ש קימנו מלשון היקום אשר ע"פ האדמה הוא הממון. כמ"ש במ"ר פר' י"ח סימן י"ג והובא ברש"י סדר עקב על פסוק ואת כל היקום אשר ברגליהם והוא בפסחים קי"ח הובא ילקוט עקב שם:

בתחילה אבד. כי אין בעל הרחמים פוגע בנפשות תחילה כמ"ש ויק"ר פר' י"ז סימן ג' באריכות. ואף שפסוק אם לא נכחד קימנו מאוחר לפסוק אשר קומטו בלא עת. יפרש ר"א שמ"ש אם לא נכחד פי' אם כבר לא נכחד קודם אשר קומטו או שיפרש על פי מדה ל"א שמאחר שאנו מוצאים בתורה שזהו דרך הש"י א"כ זהו הסדר האמתי. וכן בפסוק וימח את כל היקום ואח"כ מאדם ועד בהמה ומעצמו מובן שתחילה בהמה ואח"כ אדם. אלא על שעיקר הגזירה על האדם לכך הקדימו. ומ"ש ויתרם אכלה אש פירושו על נכסיהם וכמ"ש והניחו יתרם לעולליהם. וכאן מרומז הנכסים והממון בתיבת היקום ובאיוב מפורש יותר:

בלוריות של זהב. פירש במוסיף ערוך ערך בלר בלשון יון לבנה קטנה:

הכל קראו תגר. כל הנביאים הזכירו כסף וזהב ועשרם לרעה וביותר על כסף וזהב שיצא עמם ממצרים שממנו עשו העגל:

ר' הונא ור' ירמיה. ירושלמי סנהדרין פרק ד' מיתות סוף הלכה ט':

אלא למען יכרת. ואם הפירוש על העצבים היה לו לומר למען יכרתו לשון רבים אלא דקאי על כספם וזהבם שהכשילום ומ"ש נתרות אין פירושו נתכות שאין זה אבידה גדולה אלא פירושו שנפרכות ונפזרות עד שנאבדו ולא יצלח לכל. כמ"ש לנתר בהם על הארץ.

ועל כן אמר ויתרם ולא אמר וחילם או ממונם כדי לדרוש ויתרם נתרות ע"פ מדת ממעל עי' לקמן פר' ע"ג סימן ט' נתור ככיה ושיניה:

פסקה ח

הכל קלקלו מעשיהם. דורש שעל כן עד בהמה ועד רמש וכו' על שכולם קלקלו מעשיהם על כן נענשו כולם ואבדו שאם בעבור חטאת האדם לבד לא היה ראוי שיאבדו אלא קניני אדם צאן ומקנה ועוף. אך לא חיות ועופות ורמש שאינם סמוכים לאדם כלל והם חבואים ביערות ועמקים והרים. אלא שבני אדם היו עוסקים בזה להזקיק ולחבר כל מין בשאינו מינו:

הכלב אצל הזאב. נראה דעת המדרש שהשחתת בעלי חיים לא היה אלא כי אם במינים קרובים זה לזה במראיהם כמ"ש כדי שיכיר בין זאב לכלב הרי שיש לטעות וצריך הכרה וכן התרנגול והטווס מראיהם קרובים אך בסנהדרין ק"ח איתא מלמד שהרביעו חיה על בהמה ובהמה על חיה משמע כל המינים עם כל המינים בערבוביא. ואפשר דלא פליגא שהברואים בעצמם לא נזדקקו בעצמם אף בהשחתתם אלא במינים דומים אך בני אדם עשו עמהם כמבואר בגמרא:

פסקה ט

י"ב חודש. עדיות פרק ב' ס"ע ריש פרק ד' באריכות ועיין גם כן החשבון לקמן סוף פר' ל"ג:

ויהיה להם חלק לעוה"ב. גירסא זו לא יתכן שהרי משנה שלמה שנינו דור המבול אין להם חלק לעוה"ב סנהדרין ק"ז והעתקתי המשנה לעיל פר' כ"ו סימן ו' ופירשתיה ובברייתא בגמרא פליגי ר"ע וריב"ב אם יעמדו בדין אך ליכא למאן דאמר שיהיה להם חלק לעוה"ב. וכן הוא בהדיא בס"ע ריש פרק ד' שם וכן הוא בהדיא לקמן פל"ב סי' א' ויק"ר ריש פר' ד'. וכן הוא במדרש קהלת דר"י אית ליה שאינם לא חיים ולא נדונים ועל זה הביא שם מאמר ר' יוחנן כל טיפה כמו כאן לומר שעל כן אינם נדונים עוד ובירושלמי דפרק חלק איתא דב' מאמרים הם דשאר רשעים נדונים בגופם י"ב חודש ויש להם חלק לעוה"ב ודור המבול נדונו י"ב חודש ואין להם חלק לעוה"ב וכמ"ש לקמן וחלק אין להם עוד לעולם:

מרתיחה בניהנם. דעתו שמ"ש שמשפט דור המבול י"ב חודש היינו כמו כל הרשעים שמשפטן י"ב חודש בגיהנם וע"כ אין להם עוד דין אחר:

בעת יזורבו נצמתו. בדור המבול מדבר כמ"ש לעיל סוף פר' כ"ו שאיוב וחבריו באו לגלות מעשה דור המבול. וכל מה שכתוב באיוב שמדבר ברשעים מן הסתם מדבר בדור

המבול. ופירוש הפסוק בעת יזורבו שזב עליהם המטר כמו מן מרזב נצמתו שנחלטו לאבדון עולם וכמ"ש ויק"ר פר' ז' סימן ז' כמה דתימא לצמיתות לקונה אותו ותרגם אונקלוס לחלוטין. וכן דרשו מ"ש אותו אצמית לחלוטין ועיקר הלימוד של החמימות של גיהנם מסיפא דקרא בחומו נדעכו ממקומם. וכמ"ש פר"א סוף פרק כ"ב א"ת בחומו אלא בחמימות. שבחומו משמע בחמתו וכעסו וא"כ הילל"ל בחמתו על כן דורש. שלכן שנה לדרוש בחמימות:

גם אהבתם. ועי' מדרש קהלת ועי' לקמן פר' ל"א סימן ו' היכן מרומז שעבדו כוכבים:

מקנאין להקב"ה. עי' מ"ש לעיל פר' כ"ג סימן ג' אוהל ומקנה ותבין כאן ועי' מ"ש ילקוט כאן סוף בראשית ביתר ביאור וכמו שהביא רש"י במדרש שם פרשה כ"ג בשם ברייתא דל"ב מדות ולא נמצא בברייתא שלנו:

בכל אשר נעשה תחת השמש. על כל אשר עשו בחייהם תחת השמש על כן אבדו חלקם לעוה"ב:

א"ר אבא בר כהנא. לקמן ריש פר' כ"ט וריש פרשה ל"א סנהדרין ק"ח ועי' לעיל פר' כ"ו סוף סימן ו':

ונח מצא חן אתמהא. שכל הפסוק מיותר שהרי בסדר נחהסמוך מפורש הכל באריכות. גם הוי"ו של ונח משמע שמוסיף על ענין הראשון. על כן דורש שמ"ש כי נחמתי כי עשיתים ונח שגם נח בכלל כי נחמתי וא"כ מ"ש מצא חן הם ב' כ"מ מדה ט"ו והכריע ע"פ מדה ט'. אלא שמצא חן וזהו שאמר לא שהיה כדאי אלא שמצא חן:

פרק כט

פסקה א

ימלט אי נקי. שסתם ספר איוב מדבר ברשעי דור המבול כמ"ש לעיל סוף פר' כ"ו. ופרשה זו בפרט נדרשת על דור המבול ובסוף הפרשה כתוב ימלט אי נקי וימלט בבור כפיך. והיינו שהרשעים שזכר תחלה לא נמלטו ונאבדו במים שנהר יוצק יסודם. אך מלט לאי נקי משמע אין נקי שלא היה נקי וצדיק וכמ"ש ונקי וצדיק אל תהרוג. ויקשה שמאחר שמפורש בתורה שלא נמלט כי אם נח ועליו מפורש שהיה צדיק ואיך אמר שאינו נקי. ע"כ דורש ע"פ מדת גורעין ומוסיפין ודורשים ומדת ממעל אי נקי אינוניתא בלשון ארמית בלא הקוף ודורש ג"כ עם הקוף אונקיא שפירוש אינוניתא אונא הקטנה של הריאה שהוא דבר קטן וכן אונקיא פירושו ג"כ דבר קטן משקל קטן. ובילקוט כאן וילקוט איוב אינו גורס אינוניתא אלא אונקיא והוא חיבור של השני תיבות אי נקי שאין

פירושו שאינו נקי לגמרי שא"כ לא היה נמלט אלא פירושו שהיה צדיק קטן שזכיותיו מועטין ועל זה אמר ונמלט בבור כפיך שהפסוק מתמה ונמלט מאחר שזכיותיו מועטין איך נמלט הרי לא היה כדאי אלא בבור כפיך בצדקתו של הקב"ה ועיין במוסיף ערוך ערך תתיה שמביא עוד פירוש אחר שבלשון יוני אי אחד נקי יונק ופי' יונק אחד פי' צדיק קטן אחד הוא נח:

אתיא כההיא. לעיל סוף פר' כ"ח:

פסקה ב

התירוש באשכול. הוא ד"א על פסוק ונח מצא חן. ופי' שבאשכול שלם לא מצא אלא ענב ותירוש אחד וכרם כזה כדאי להשחיתו אך בעבור שהיה בו ברכה בענב ותירוש האחד אמר אל תשחיתהו. וכמעשה של החסיד ומגודל חסידותו חשב אותה העוללה היא גרעין ענבה אחת שאינה טובה לטובה רבה ונתן להקב"ה הודאה עליה שכל יש הוא טוב מהאין ולא בירך לאכלה בשבת שהרי היתה מחובר אלא נתן הודאה ושבח כן הענין אצל נח ועליו כתוב כאשר ימצא התירוש וכמ"ש המ"כ בשם התרגום:

כך כה אמר ה'. הוא ע"פ מדת ממשל על נח מסוף הפסוק כן אעשה למען עבדי לבלתי השחית הכל. והרי זה בא ללמד ונמצא למד מדה י"ב שנח שהוא התירוש ובא ללמד על עבדי ונמצא נח למד מהם שהיה ראוי ג"כ להשחיתו ולא נשחת וזהו ונח מצא חן:

פסקה ג

ג' מציאות. ילקוט במקומות של הפסוקים בהושע ותהלים ונחמיה. ועי' במ"ר פר' ב' סימן ו' ומש"ש וכוונתו לדרוש ד"א על ונח מצא:

אברהם. כי העולם נחלק לג' חלקים שני אלפים תוהו שני אלפים תורה ושני אלפים ימות המשיח ובימי אברהם כבר כלו שני אלפים של תוהו כי עד המבול אלף ותרנ"ו ומהמבול עד הפלגה עוד ש"מ שנה ואז היה אברהם בן מ"ח שנה נמצא חסר עוד ד' שנה הרי בשנת נ"ב לאברהם נשלמו השני אלפים של תוהו וכמ"ש בתד"א. והחשבון עיין לעיל פר' כ"ו סימן ג' ורצה הקב"ה להתקרב אל העולם ולהתחיל שני אלפים תורה. ועי' לקמן סוף פר' ל' בענין הלך במבואות האפילות אף שלא מצא צדיקים ומצא את אברהם שהיה ראוי מעצמו. וכן ישראל שהיו הזמן ראוי שתנתן התורה ומצא את ישראל ראוים לקבל וקבלוה באהבה רבה וכן דוד שהגיע העת של מלכות יהודה ומצא את דוד שהיה ראוי מעצמו:

והכתיב מצא חן. והם ישראל שמצאו חן במדבר והם מג' מציאות הנ"ל שחושב שמצא הקב"ה אעפ"כ כתוב עליהם מצא חן וכן נח שכתוב עליו מצא חן יש לחשבו ג"כ בין

המציאות ויחשוב ד' מציאות. ותירץ שכך פי' הפסוק מצא דורו של ירמיה חן בזכות דור המדבר שדורו של ירמיה לא היו טובים ומצאו חן ולא הקב"ה מצא אותם וכן נח. וכמ"ש בריש ירמיה מענין דור המדבר זכרתי לך חסד נעוריך וגו' כל הענין:

ומצאת את לבבו. גם מצאו דור של ירמיה חן בזכות אברהם שכתוב אצלו ומצאת וא"כ חסר ב' תיבות ובזכות אברהם ובמדרש עם פי' נזר הקודש הביא נוסח אחר שאינו גורס כאן פסוק זה:

פסקה ד

לא מפרשים. שסוברים שמ"ש מצא חן כפשוטו וכנ"ל שלא היה כדאי להנצל אלא על שמצא חן ואינם דורשים גז"ש כמו ר"י ור"ל ורבנן. ועיין לקמן פר' ל"א סימן י"א בלשון הזה:

שהיה מהלך בדרך. על שהלך בדרך לבדו והיה מצטער שאין לו צוותא ופגע באדם אחד לצוותא וקשר עמו אהבה אף שלא היה כדאי לזה שאם מצא אותו בעיר לא היה מדבר עמו. כך נח מצאו הקב"ה בדור של תוהו וקשר עמו אהבה. ואף שלא היה ראוי. עכ"ז האהבה והברית שקשר עמו היה כמו אם היה ראוי לזה:

וימצא יוסף חן. וישרתהו וכן נח את האלהים התהלך נח:

נושאת חן. ועי"כ נעשית מלכה שולטת במדינתו. וכן נח נעשה שליט על כל ברואי תבל ואח"כ נעשה אביהם של כולם:

בתו. היינו רוח החכמה רוה"ק והתורה שנקראת בתו של הקב"ה כמ"ש ואהיה אצלו אמון וכו' כל הענין. וכמ"ש לעיל ריש פר' א' שמ"ר ריש פר' ל"ג וכמ"ש בשי"ר פסוק א' הריני שואל בתו והכל בכלל. ועי' עוד שמ"ר פר' למ"ד סימן ה' על פסוק וכי ימכור איש את בתו ע"ש באריכות שדורש על התורה. וג' דרשות אלו ע"פ גז"ש מתיבת חן שלא פירש מה הרויח בחן שמצא שאם על שהצילו מהמבול זה מפורש בתורה על כן דורש שבתיבת חן עצמה מפורש מה מצא והרויח:

עד היכן. פי' עד היכן הגיע מעלת חכמתו עד שהיה יודע ומשיג בכח התורה והחכמה טבעי כל יצור. וכמ"ש אצל שלמה וידבר על הבהמה ועל העוף ועל הרמש וכו' וכמ"ש במדרש תהלים י"ט על פסוק מי יספר שחקים בחכמה בחכמת התורה. וזהו שמואל שהשיג חכמת אסטרלוגיא של חכמת כוכבי שמים על ידי חכמת התורה. ועיין מזה ד"ר פר' ח' סימן ו' מש"ש:

פסקה ה

בזכות תולדותיו. דורש סמוכין שלכך סמך ונח מצא חן לפסוק אלה תולדות נח שבזכות תולדות נח מצא חן ונמלט שאם בעבור בנין העולם לבד היה ראוי שימלטו תולדותיו לבד ולא הוא עצמו שהרי לא הוליד עוד אחר המבול אלא כנ"ל:

פרק ל

פסקה א

כעבור סופה. כשעבר סופה וסערה במבול כמ"ש לעיל פר' כ"ז ריש סימן ג' ולקמן פר' מ"ט סי' ה' גז"ש שמה שהיה בסדום היה במבול ושם פר' מ"ט סוף סימן ו' מבואר שאצל סדום היו סערות וכפי טבע העולם שלפני כל גשם יש רוח ואין רשע שע"י זה נאבדו כולם. ואז וצדיק יסוד עולם. כמו יסוד זה שאף שכל הבית נופל ברוח היסוד נשאר קיים. כך נח נמלט ולא די שנמלט בעצמו אלא גם ביתו. ועל זה הביא עוד פסוק הפוך וגו' ובית צדיקים ובית יש לו ג' משמעות בית ממש שדר בו זה התיבה. ביתו זו אשתו. והמשפחה נקראת בית. וגם אח"כ יציץ ופרח תנובת העולם וע"ז הביא הפסוק הג' ואהל ישרים יפריח:

פסקה ב

גזירה שנגזרה עליהם. כמ"ש סנהדרין ק"ח מלמד וכו' ואם לאו וכו' את המבול ומקפה את נבלתכם על המים כזיקים שנאמר קל הוא על פני המים. וכן הוא בהדיא בתד"א בריש פר' ל"א. ומהו עונשן בעוה"ז הקב"ה הציף אותן על פני המים כמו זיקים שנאמר קל הוא על פני המים:

תקולל חלקתם בארץ. בגמרא שם. ולא עוד אלא שלוקח מהם קללה לכל באי עולם. וכמו שתקנו חז"ל להשביע מי שפרע:

אלא למטעת כרמים. כמ"ש בירושלמי יבמות פרק ו' הלכה ה'. א"ר יודן בן פזי בין שורותם יצהירו ולא יפנו דרך כרמים שלא היתה בעילתן לשם בנים. ודברים סתומים הם ופירושו נדרש ע"פ מדה ט"ו בכ"מ כתיב בין שורותם יצהירו וס"ד יקבים דרכו ויצמאו. הרי היו עוסקים בכרמים. וכתיב ולא יפנה דרך כרמים הרי לא עסקו בכרמים והכריע ע"פ מדה כ"ו ממשל שמ"ש לא יפנה הוא משל. והנמשל על בעילתם שלא היה לשם בנים. כמו הכרמים שעיקר הכוונה על הפרי ולא על הזרע שנוטע בארץ והם שמו עיקר הכוונה על התאוה. וכמ"ש בפר"א בריש פרק כ"א. הבאתיו לעיל פרשה כ"ו סימן ו'.

ותיבת אלא טעות שכתוב בהדיא לא יפנה כו' וכדברי הירו'. וזהו שחתם אבל נח כו'. וכן בס' נזר הקודש מוחק תיבת אלא:

פסקה ג

א"ר אבהו. לעיל פ' י"ב סימן ג' וש"נ וכאן אלה תולדות פסל את הראשונים של סוף סדר בראשית כי רבה רעת האדם וכל הענין:

פסקה ד

נח נח. וא' מיותר לדרוש ע"פ מדה יו"ד שהיה ב' פעמים בעוה"ז ובעוה"ב. עי' לקמן פ' ל"ח סי' י"ב שמ"ר פר' ב' סי' וי"ו:

שיש לאביו חלק. ובמותו יבוא אל אביו בג"ע בשלום שאם מת ברשעו הלא כתוב אין שלום אמר ה' לרשעים:

שישמעאל עושה תשובה. ואם יהיה בנו רשע איך יהיה לו שיבה טובה ורבקה אמרה קצתי בחיי מפני בנות חת. וכמ"ש בהדיא לקמן פר' ס"ג סי' י"א וע' ב"ב ט"ז ב':

פסקה ה

אלא נייחא לו. דורש ע"פ מדה יו"ד בד' אופנים וע"פ מדת ממעל וכמבואר לעיל פרשה כ"ה סימן ב' באריכות ותבין כאן. ומ"ש נייחא לאבות כמ"ש ויקרא את שמו נח וגו':

פסקה ו

פרי צדיק. והפסוק הסמוך הן צדיק וגו'. והוקשה לו כדלעיל סי' ה' ע"כ דורש ע"פ מדה י"ז שמפורש שם שעיקר תולדות ופירות של צדיקים הוא עץ חיים תורה ומע"ט וזהו פרי צדיק זה נח שנקרא צדיק בתורה:

חכם שזן ופרנס. כמ"ש לעיל פר' כ"ט סימן ד' בהדיא עיין שם ותבין כאן:

בא לצאת. תיבת בארץ מיותר ודורש נוטריקון בא ארץ שבא מהתיבה לארץ ולא נשתלם בתיבה מפני הברית שמפורש לקמן פר' ל"א סימן י"ב וכשבא לצאת נשתלם על ידי ארי ק"ו לרשעי דור המבול שנשתלמו ע"י אריות ג"כ כמו שכתוב לקמן פר' ל"ב סוף סימן ח':

דאמר ר"ח. לקמן פר' ל"ו סימן ד'. וע' לקמן סוף פר' ל"ב באופן אחר ועי' ויק"ר ריש פר' כ':

והקריב שם. כמ"ש והוא כהן לאל עליון:

פסקה ז

ומומחה. גדול הדור ומוכיח לרבים. ונח הוכיח לדורו שייטיבו דרכיהם ולא יבוא עליהם המבול:

נוטע ארזים. לשם התיבה והם העצי גופר. ולפרסם ענין המבול כדי שישובו בתשובה כמפורש בתנחומא סוף סימן ה' ביתר ביאור:

אין אתי מבולא. עיין מדרש קהלת פסוק עיר קטנה ועי' סנהדרין ק"ח א' בא"א. ועי' לקמן פר' ל"ב סימן ז':

וכשמת מתושלח. קהלת רבה שם. והחשבון מצומצם שמת בשנת ת"ר לנח. וכמ"ש בריש סדר עולם מתושלח מיצה ימיו עד המבול ולמך מת ה' שנים קודם המבול. ואמרו לו הרי כל משפחתך ימותו וזהו המבול שלו ודאוג על עצמך. ועי' לעיל סוף פר' כ"ז:

כרוז אחד. עיין סנהדרין ק"ח ולקמן פר' ל"א סימן ג' ומרומז על נח בפסוק הקודם שחוק לרעהו אהיה וגו' שחוק צדיק תמים. וכמ"ש לעיל סוף פר' כ"ו שכל עניני איוב בדור המבול מדבר. ופירוש הפסוק שאמר איוב שהיה שחוק לריעיו כמו שהיה הצדיק תמים שחוק לדורו ונח נקרא בתורה איש צדיק תמים. ועל שהיה לפיד ומוכיח היה לשחוק שאמרו שגם נכון למועדי רגל כמו שאמר להם שהם נכונים למועדי רגל:

פסקה ח

שנאמר בו תמים. נח שנאמר בו צדיק תמים. אברהם והיה תמים. דוד ואהיה תמים עמו. והחשבון כמ"ש במ"כ בשם רש"י נח מעת המבול עד שמת ש"נ שנה נ' פעמים ז' הרי כולם שביעיות. אברהם כשנצטווה על המילה היה בן צ"ט וחיה קע"ה הרי ע"ז עם שנה הצ"ט י"א שביעיות. וכן דוד חיה ע' שנה יו"ד שביעיות ודורש גז"ש שבע שבתות תמימות תהיינה:

היה מתחלתו. מדלא הקדים תיבת היה לפני התחלת הסיפור. היה נח וכן כולם. ע"כ דורש שלכך הקדים ואמר נח איש צדיק תמים וכן היה תמיד וכן אצל כולם: וזהו בדורותיו שבכל דורותיו והם למך ומתושלח ויו"ד דורות מנח עד אברהם שהיו כולם בימי נח היה צדיק:

ר' לוי בשם ריש לקיש. לקמן פר' ס"ד סימן ד' במ"ר פר' י"ח סימן כ"א אסתר פסוק איש יהודי לקמן פר' צ"ה סימן ג' שי"ר ריש פסוק חכו ממתקים ושם איתא שדורש תיבת עקב כדמיתלא עקיבא מן ארעא בתחילת שנה ג' שאז מתחיל התינוק לילך. ובמ"ר פר' י"ח הנ"ל דורש עקב הוא קע"ב והוא חיה קע"ה. ובכל המקומות כתוב כמו כאן. דר' יוחנן סובר בן מ"ח ור"ל סובר בו ג' שנה וא"כ יקשה דהא איתי ליה לר' יוחנן שהיה צדיק מתחלתו ועד סופו ואיך אמר בן מ"ח שנה. רק במדרש אסתר מצאתי דר"י סובר בן ג' שנה ור"ל סובר בן מ"ח שנה וכאן בהכרח צריך הגהה. ובנדרים דף ל"ב איתא בן ג' שנה. ומאן דאית ליה בן מ"ח שנה היינו בעת ההפלגה שאז היה אברהם בן מ"ח שנה

כמ"ש בריש סדר עולם שהרי ההפלגה היה בסוף ימי פלג היינו ש"מ שנה אחר המבול כמ"ש לעיל פר' כ"ו סימן ג' מנין אותיות שם והחשבון מפורש בתורה שאז היה אברהם בן מ"ח שנה כמ"ש פר"א פרק כ"ד מפסוק בלע ה' פלג לשונם כי ראיתי חמס וריב בעיר שאברהם אמר פסוק זה כשראה אותם שבונים העיר והמגדל ואז הפיל הקב"ה גורלות ונפל אברהם בגורלו ואיתא שם שע"ז אמר הקב"ה כמ"ש תהלים ט"ז חבלים נפלו לי בנעימים אף נחלת שפרה עלי (ע"ש עוד מפסוק בהנחל עליון גוים בהפרידו וגו' כי חלק ה' וגו') אז אמר אברהם הפסוק הסמוך אברך את ה' אשר יעצני וגו' שויתי ה' לנגדי תמיד כי אז הכיר בוראו. וכמ"ש מפורש לקמן פרשה ס"א סימן א' אברך את ה' אשר יעצני אף לילות יסרוני כליותי שנעשו כליותיו כשני רבנים והיו מלמדות אותו תורה וזהו באמת דעת מי שסובר שבן מ"ח הכיר בוראו. התבונן באמיתות הדברים:

ומה אני מקיים. למ"ד בן מ"ח הרי שלא היה תחלתו צדיק:

מתוקן למיתה. עי' שמ"ר פר' ב' סימן ד' שהעתקתי מהתנחומא שמות ותבין כאן:

והנחש היה. סגנון הפסוקים והנחש היה. וקין היה. איש היה בארץ עוץ. נח איש צדיק חמים היה. וחסר במדרש כאן על יוסף שהיה מתוקן לפרנס ולכלכל. ע"ש בשם תנחומא שהעתקתי:

אתמול אבנים שחקו מים. לעיל פר' כ"ח סימן ג' וש"נ ומבואר. ועי' עוד ויק"ר פר' ל"א סימן יו"ד. ובא הרמז בתיבת היה שתחלה היה באופן זה ואח"כ ראה עולם חדש. וצ"ע למה לא הביא מדוד שכתוב בו רועה היה עבדך לאביו בצאן. ויפתח הגלעדי שכתוב בו ויפתח הגלעדי היה גבור חיל. ואיך אמר המדרש וחמשה הן:

זן ומפרנס. דעתו שטוב יותר לדרוש בענין השוה אצל כולם ולומדים זה מזה:

מרדכי זן ופירנס. כמ"ש ויהי אומן את הדסה שזן ומפרנס אותה ואח"כ כשהיה משנה למלך ודורש טוב לעמו זן ופרנס כל ישראל כי אז היו ישראל בעוני ולחץ בגלות מדי ובלתי ספק פרנס אותם בכלל שאר טובותיו. ומעשה דר' יודן הובא דרך אגב. ורבי ברכיה ור' אבהו לא באו לפרש דברי ר' יודן אלא דרשו כן מעצמם. (וצ"ע מנין להם כל זה):

ואתה קח לך. מכל מאכל אשר יאכל וגו' והיה לך ולהם לאכלה. שיזונם ויפרנסם וכמ"ש לעיל סוף פר' כ"ט עד שהיה יודע וכו':

ואוכל פתי לבדי. סיפא דקרא ולא אכל יתום ממנה:

פסקה ט

ר"י אומר. ואזלי לשיטתייהו בריש סימן יו"ד הסמוך. ועי' לקמן ריש פר' ל"ה ג"כ פלוגתא דר"י ור"נ דאזלי ג"כ לשיטתייהו. ר"י שסובר כאן שבדור אחר לא היה צדיק אית ליה שעבר על הצווי ור"נ דאית ליה כאן לשבח אית ליה שהוסיף על הצווי והוסיף קדושה:

טב מינה. פי' אם יש להשיג טוב מזה לא אשתה מזה ואם אין טוב מזה בהכרח לשתות מזה והמדרש קיצר במובן. ודעת ר"י לדרוש ע"פ מדת ממעוט ודעת ר"נ לדרוש ע"פ מדה ו' ק"ו סתום:

משל לצלוחית של אפרסמון. שמעצמה ריחו טוב ושוה בין בבית הקברות בין חוץ לקברות אלא שבבית הקברות יש לו מעכבים ונותן ריחו כפי שאפשר לו ואין בכחו להוסיף ומשל הב' של הבתולה שבשוק כשירות היתה מוספת במעשים טובים:

פסקה י

ר"י ור"נ. הולכים לשיטתם בריש סי' ט' ע"ש:

הלך עמי. ואהיה עוזר לך כי אין לך יכולת להלוך בעצמך מחולשתך:

שכחו יפה. שהיה לו הכרה אמיתית ברורה בחכמה אלהית באור האמת שהיה מכריע יצרו בהחלט וכל כחותיו בידו להטותם כפי הסכמתו. ולא היה צריך כלל סעד לתומכו. אך נח לא היה לו שכל גדול כל כך ולא היה כח שכלו מספיק להכניע יצרו בלא סעד אלהי וזהו את האלהים התהלך נח:

ר' נחמיה אומר. לשיטתו שדורש לשבח שאם היה בדור צדיקים היה צדיק יותר רק לפי זמנו הוצרך שיעזר לו הקב"ה שאם לא היה עוזר לו לא היה יכול לעזור עצמו. וכמו מי שאוהב להמלך ורוצה לילך ולהתקרב אליו רק שהיה הדרך של טיט עבה ומשתקע בטיט בהכרח הוצרך המלך לשלוח ידו ולהצילו. כך נח בדורו שמפורש בתורה שרבה רעת האדם והחרון אף היה גדול והעולם מקולקל עומד לכלות:

במבואות האפלים. דבר עמוק הוא. והענין בזה שהקב"ה רצה להתקרב אל העולם. שכבר עברו שני האלפים של תוהו שלא היו עדיין צדיקים. והיה החושך בעולם ואברהם בשכלו הגדול והכרתו הנפלאה האיר לו האמת כשמש בצהרים. רק שהיה בארץ רחוקה. כמ"ש מארץ רחוקה באו אלי מבבל. פי' רחוקה מאור כבודו ית"ש ע' מש"ש ויק"ר פר' א' סימן י"ב וארם נהריים. על שהיו מתועבים במעשיהם אז מאד. אך ארץ ישראל היתה מעולם מוכנת להשגחה הנסית. וכמ"ש ארץ אשר ה' אלהיך דורש אותה תמיד עיני ה' אלהיך בה. ורמזתי ג"כ על ענין זה לעיל פר' כ"ט סי' ג' ועי' עוד לקמן פר' ל"ט סי' יו"ד.

ואברהם השיג שהקב"ה מתקרב אל העולם לבנותו והתחיל להאיר לו במעשיו הטובים שהוא אוהב. דוק והתבונן:

ממספוטמיא. בלשון יוני מוסו תוך. פוטמיא נהרות וזהו ארץ ארם נהרים תוך נהרות פרת וחדקל. מוסף ערוך:

אשר התהלכו. וס"ד אברהם ויצחק. ופסוק זה ראיה שמ"ש התהלך לפני היינו בא"י ששם התהלכו לפניו במקום שכינתו:

ר"י ור"ל. לקמן פר' צ"ז סי' ב' ושם מפורש כי שם מקומו וכאן דרך אגב שהזכיר הכתוב הזכיר מה שדרשו בו:

פרק לא

פסקה א

קץ כל בשר. וס"ד כי מלאה הארץ חמס ויקשה שהרי מפורש בסוף סדר בראשית שעיקר חטאם בזנות. ועל זה חתם את עונשם אמחה את האדם וגו' וכמ"ש לעיל פר' כ"ח סימן ח' והם ב' כ"מ. על כן דורש ומכריע ע"פ מדה י"ז שמ"ש חמס אינו דווקא על הגזל. וכמ"ש ביחזקאל ז' קץ בא הקץ כדרכיך עליך אתן ותועבותיך בתוכך תהיינה. ועוד שם פסוק ו' קץ בא הקץ וגו' הרי שמדבר בכל רעותיהם ועל זה אמר בפסוק י"א החמס קם למטה רשע. הרי שהחמס כולל כל התועבות וכמ"ש לקמן פר' זו סימן ו' ונקרא חמס על שבא לחמוס אותם ולכלותם. והתבונן שלא זכר המדרש בסימן זה רק הזנות וכמ"ש בסוף הסימן ולפי שהיו שטופים בזימה. והביא פסוקים שמדברים בדור המבול. על פי גז"ש של תיבת קץ ותיבת נחַ שקשה במשמעותה וגז"ש מתיבת חמס:

החמס קם ח"ו אינו קם. שאם היה כתוב למטה רשע קם החמס לא היינו יכולים לפרש אלא שלצורך מטה רשע קם החמס. אך מאחר שכתוב תחלה החמס קם משמע שהחמס קם בעולם למשול בו. וא"כ היה העולם נהפך לתוהו ובוהו. וע"ד שדרשו ע"פ ונתן בידה מ"מ מדלא כתיב ובידה ינתן. וכמ"ש שמ"ר פר' י"ב סי' ב' שדרשו באופן זה והראיתי שם מכמה מקומות. וזה אמר ח"ו אינו קם. פי' שכאן לא יתכן לדרוש כן. שאין פי' אלא שקם למטה רשע. ושבט על הרשע להכותו ולחייבו:

לא מנדון. כמ"ש בסנהדרין דף ק"ח וכן הוא בתנחומא כאן א"ר אלעזר מלמד שהחמס זקף עצמו כמקל ועמד לפני הקב"ה ואמר לא מהם. וזה ע"פ מדה ט'. וכאלו כתוב החמס קם ואמר לא מהם לא מנהון:

ולא מהמונם. לפי הפשט פירושו מהמון עם שלהם וא"כ היינו לא מהם ולמה כפל. ע"כ דורש א"ת מהמונם אלא מממוניהם:

ולא מהמיהם. תיבה קשה במשמעותה ופירשה המדרש תמהתהון. במדרש דפוס פ"פ דאדר הגירסא בפנים ובמ"כ תמהתהון. אך במדרש דפוס אחר הגירסא בפנים ובמ"כ המהתהון. תמהתהון פירוש מה שתמהים ומתרעמים עליהם וכמ"ש לקמן סימן ד' ואלו רבים על אלו בחימוס דברים. ולפי הגירסא המהתהון יהיה פי' מלשון הומיה מה שהיו הומים ומהמין על הממון וכמ"ש פר' כ"ב סימן א' מי שהומה ומהמה אחר הממון ע"ש וזהו מ"ש כאן לא ממונם ולא מהמתהון:

למה לא נח בהם. צ"ל לא נחַ בהם ועל שהיא מלה קשה דורש לה בחילוף ה' בח' מלשון נחת שפי' ע"פ מדה ט' וממעל נחת רוח. ודורש עוד ד"א לא נח. פי' ע"פ מדה ט' וממעל שגם נח שהיה בהם לא היה בו נחת רוח:

שטופים בזימה. מבואר בריש הסימן. וכן משמע בסנהדרין דף ק"ח שמ"ש כאן חמס אינו על הגזל:

דאמר ראב"כ. לעיל סוף פר' כ"ח וריש פר' כ"ט:

פסקה ב

בדדיות קטנות. כן הגירסא בערוך ערך דד שבין שורית כרמיהם. היה להם יין ושמן והלא אין היין והשמן אלא בבית הבד על כן דורש שעשו להם בדדיות קטנות בין השורות וזהו מ"ש יקבים דרכו שדרכו בין השורות יקבים הרבה כמנין השורות ועם כל זה ויצמאו שלא היה להם יין ושמן. ובהכרח שזה היה סמוך למבול. אך מקודם לכן הרי מפורש והוא מילא בתיהם טוב:

לפי שהיתה מארה. עי' חגי פסוק ו' ופסוק ז' ובמלאכי ב' ב' וכמ"ש בסי' ג' מפסוקי עמוס שנאו בשער וגו' כרמי חמד נטעתם ולא תשתו את יינם ודו"ק:

שטופים בזימה וגזל. באיוב פרשה זו מבואר הזימה ועיין נואף שמרה נשף וגם הגזל כמ"ש עדר גזלו וירעו ושארי תועבות. ובא לדרוש שמ"ש כאן חמס כולל כל רעתם וכמו שכתבתי בסי' הקודם:

פסקה ג

שנאו בשער מוכיח. בפסוקים הקודמים ההופכים ללענה וגו' וכמ"ש לעיל פר' כ"ה סוף סימן ב' על דור המבול ואמר עוד שם שנאו בשער מוכיח ודובר תמים יתעבו היינו נח שנקרא איש צדיק תמים והיה מוכיח כמ"ש לעיל פר' למד סימן ז' לפיד בוז. ותוכחתו היה להם מענין ארזים שהיה נוטע כמ"ש לעיל פרשה ל' סימן ז' (וכלשון הכתוב קול ה'

שובר ארזים וגו' ה' למבול ישב וגו' (אשה"נ). והנה כל פרשה זו בישראל מדבר ובהכרח שכך פירוש הפסוקים דרשו ה' וחיו פן יצלח כאש וכו' ותהיו דומים לדור המבול וכל הענין ודו"ק:

ולפי שהיו שטופים בגזל. בפסוקים אלו התוכחה על הגזל כמ"ש ההופכים ללענה משפט וגו' לכן יען בושסכם על דל וגו':

פסקה ד

מרוב עשוקים יזעיקו. כמ"ש לעיל סוף פר' כ"ו שסתם פסוקי איוב בדור המבול מדבר וכאן כתוב בפסוק הקודם לאיש כמוך רשעך וגו' כמו אנשי דור המבול אשר מרוב עשוקים וגו'. ויזעיקו משמע לאחרים שהעושקים היו מזעיקין את הנעשקים. והעושקים היו צועקים כאשר יהגה הארי והכפיר על טרפו לאמר ידינו רמה ולא ה' פעל וכו':

אלו רבים על אלו. שמ"ש ישועו מזרוע רבים. תיבת רבים מיותר שכבר כתוב מרוב עשוקים. על כן דורש רבים מלשון מריבה. שלא יקשה למה נענשו גם הנעשקים אלא על שהיו מריבים על הש"י שעזב העולם אין דין ודיין והעולם הפקר וזהו החימוס דברים. או שפי' רבים ומתגדלים אלו על אלו. והנעשקים היה להם לבקש מהש"י שיצילם והגר"א פי' שהיו מחרפים להעושקים וזה ג"כ חמס כמ"ש ריבך ריב את רעך וסוד אחר אל תגל:

שטופים בגזל. שבפסוקים אלו בעושק מדבר שהוא הגזל:

פסקה ה

הגיע זמנם להקצץ. שהיל"ל עת או יום כל בשר וכמ"ש עד בא עת ארצו. וכמ"ש עד יבא יומו. ע"כ דרש קץ ע"פ מדת ממעל מלשון קציצה וכאלו מפורש קץ וסוף זמן של כל בשר בא לפני להקצץ:

לעשות בתה. מלשון חורבן ושממה כמ"ש ישעיה ה' ואשיתהו בתה. אך צ"ע איך דורש על בתה ונכונה גירסת הילקוט לעשות בוסר ודורש תיבת בשר מלשון בוסר:

הגיע קטגוריא. בא לפני לקטרג וכמ"ש לעיל סימן א' בשם התנחומא וסנהדרין ק"ח שהחמס קטרג לא מהם:

ואיזה הוא גזל. כך הגי' במדרש דפוס פ"פ דאדר. אך במדרש דפוס אחר הגירסא איזה חמס ואיזה גזל א"ר ח' וכו'. ועי' ב"ק דף ס"ב ובסוף ב"ק וע' יפ"ת:

וכך היו אנשי דור המבול. פי' דבר זה היו עושים בשוק בפרהסיא בהסכם כולם אך כל אחד בעצמו עשה חמס וגזל עד מקום שידו מגעת כמפורש איוב כ"ד כל הענין:

בלא חכמת התורה. וכמ"ש לקמן פר' ל"ב סימן ה'. ודרך התורה להיות הכל בשיעור ומדה. אך עמכם יתנהג בלא שיעור ומדה רק בכליון חרוץ:

מבוקר לערב. פסוק זה הוא קודם פסוק הלא נסע יתרם ע' לעיל פר' כ"ו סימן ו' וש"נ:

פסקה ו

חמס זה כו'. כמ"ש לעיל סוף פר' כ"ח וש"נ ומבואר ומ"ש שנאמר כי מלאה הארץ חמס בהכרח שכוונתו על פסוק ביחזקאל ח' י"ז כי מלאו את הארץ חמס. כן הוא ביפ"ת והדבר למוד מענינו שם שמדבר שם בע"א:

חמסי ושארי על בבל. ושארי הוא עריות שאר בשר ופי' חמס שעשה לי בבל ועריות שעשה לי בבל וכמ"ש נשים בציון ענו וכו' ומה שם חמס שיש בו שאר אף כאן חמס שיש בו שאר ע' לעיל סימן א':

פסקה ז

שהמחרישה שולטת. עיין בהגהות רש"ש גם יש ללמוד ממ"ש באיוב י"ד י"ט אבנים שחקו מים תשטוף ספיחיה עפר הארץ ודרשו לעיל פרשה כ"ח סימן ג' על המבול שהשטף של המים שטפו את העפר של הארץ ועפר נקרא מה שנעשה על ידי המחרישה על פני האדמה:

שהיה לו פדגוג. עי' לעיל פר' כ"ח ריש סימן ו' ותבין כאן:

שהיה לו מניקה. עי' לעיל פר' ב' סוף סימן ב' ותבין כאן. ושם מפורש ומבואר בב' המקומות:

ומחבל לארעא עמהון. וזהו הנני משחיתם עיקר ההשחתה בהם והארץ עמהם כי לפי המשלים הנ"ל הם העיקר והארץ טפילה להם:

פסקה ח

אין הלשון הזה. כבר כתוב פי' בהקדמה שלפני המדות שמתחיל משה דרש:

ר' פנחס ור' חזקי'. לעיל פרשה י"ח סימן ד' ושם מפורש:

פסקה ט

קיליז ומדורין. חדרים קטנים. תחילה פירש לפי פשוטו. וא"כ יקשה שהיה לו לומר חדרים תעשה. ע"כ דרש על פי מדה ט"ז מיוחד במקומו דכאן צריך לומר קנים כדי לדרוש מדת ממעל מלשון קן צפור. וכמ"ש פר' זו סוף סימן א' שאף נח לא היה כדאי והיה צריך זכיות הרבה וכמ"ש לעיל פר' ל' סימן ה' ולוקח נפשות חכם:

בחומר מפני הריח. פי' בחמר מבפנים ובזפת מבחוץ. כמ"ש רש"י בחומש כאן:

פסקה י

אורך הבנין במדה הראשונה אמות עשרים. כ"ה בדפו"י וטעות הוא וצ"ל האורך אמות במדה הראשונה אמות ששים ורוחב אמות עשרים. במדה הראשונה בהכרח שנזכר בתורה היינו אצל נח בתיבה:

ולמה הוא קורא. בערוך ערך תבקיון הגירסא ולמה הוא תבקיון. ופירש המוסף ערוך ולמה אמר הראשונה ותירץ הוא תביקיון כלומר אמת של בנין בית שלישי (צ"ל ראשון שבד"ה כתיב אצל בית ראשון ובית שלישי הוא ביחזקאל) תהיה באמת תיבת נח ותביקיון פירושו דבר של תיבה עכ"ל ולפי גירסת הספר תביקין הוא נוטריקון תיבת קינין נח לדברי רבנן:

מתביאות בה. פירושו משוויות שמשוה אמות ביהמ"ק לאמות הראשונות ועיין מ"כ ומתחלף הת' רפה בשי"ן וב' רפה בוי"ו. וע"ע ברש"י:

בפקודיך אשיחה. וס"ד ואביטה אורחותיך בחקותיך אשתעשע. ואביטה אורחותיך שמתוך דברי תורה אני לומד איך להתנהג בעולם כל דבר אל מה שצריך. היינו מבנין של מים אל בנין של מים:

אחד מששה בארכה. כמו בתיבה שהאורך ג' מאות אמה והרוחב נ' אמה אחד מששה בארכה והגובה שלשים אמה אחד מעשרה בארכה:

פסקה יא

ר' חוניה ור' פנחס. כלשון הזה לעיל פר' כ"ו סימן ד'. וזה צ"ע גדול למה צריך להזכיר מי שאינו מפרש ואולי פירושו מלשון הפרשה וחילוק שאלו החכמים לא הפרישו דעותיהם ולא חלקו רק ר"א ור"ל מחלקין וע' מ"כ:

ר"א ב"כ אמר חלון. כמ"ש לקמן פר' ל"ג סימן ה' ע"פ מדה י"ז וצהר מלשון צהרים על האור או שהצד"י מתחלף בז' מלשון זהר בזסשר"ץ והיינו על החלון שמביא אורה לבית:

מרגלית. סנהדרין ק"ח וע' פר"א פרק כ"ג ומרגלית היתה תלויה בתיבה וכו' ע"ש:

ובשעה שהיא כהה. כי אור החמה גדול מכל אור על כן כל מאורות כהים בעוד אור החמה בעולם וסובר כמ"ד לעיל כ"ה סוף סימן ב' שלא שבתו המאורות בשנת המבול וע' בירושלמי ריש פסחים וצ"ע גדול:

ר' יהודה ור"נ. ע' פר"א ריש פרק כ"ג באופן אחר והערוך יש לו גירסא אחרת ופירש באורך לפי גירסתו בערך # קל ח' וגירסת הילקוט כאן כגירסת הערוך וברש"י במדרש הביא ב' הגרסאות ופירושם ובמ"כ פירש לפי גרסת המדרש כאן וכן ציורה כאן:

קילין. פירש במוסף ערוך בלשון רומי שם כללי לחדר קטן ובפרט מיוחד החדר לדבר מאכל ומשתה:
שניים לו ולבניו. ולא בעליון ותחתון מפני המים של מעלה ומטה והיה בהם לחלוחית כמו בספינה וכן מטעם הצינה:
עליונים לזבלים. ולא בתחתון שלא יעלה הריח רע:
קטרקטין. פירש במוסף ערוך בלשון יוני ורומי אשנב ודלת פתוח מלמעלה למטה במקום משופע. ובילקוט גורס כמין טרקלין היה לו והיה פותח מן הצד וע' ערוך ערך פס אחרון לפתח מן הצד:
מסייעתא עצמה. דורש תעשה חסר יו"ד וקרי ביה תֵּעָשֶׂה וכמ"ש אצל המנורה תֵּעָשֶׂה ע' במדבר רבה פרשה ט"ו סוף סימן ד':

פסקה יב

הנני מסכים. שתיבת הנני פירושה שעונה לקורא אותו ומסכים עמו וכאן למי עונה שאומר הנני. על כן דורש שעונה למלאכים ומסכים עמהם שלא נתרצו בבריאת אדם ומקטרגים עליו תמיד וכמ"ש לעיל פר' ח' סימן ו' וש"נ:
מים היו. הוקשה לו מ"ש את המבול מים שהיה בהיפך המים תחלה ואח"כ מבול. על כן דרש ע"פ מדה ל"א כאלו כתוב את המים מבול. וזהו שאמר מים היו ונעשה מבול:
יצמוק. ע' מ"כ וכאן פי' יצמוק שיתיבש לחותו עד שיתבטל:
על התהום וסותמה. עי' פר"א סוף פרק כ"ב פושטין רגליהם וסותמין כל התהומות וכו' ע"ש:
על החלון סותמה. למעלה בעבים והם הענקים והיו עושים על ידי כישוף לשעה. וכמ"ש לעיל פר' כ"ו סימן ז' מ"כ בשם רש"י:
מתערכלות. אולי צ"ל מתערבלות כמ"ש בתרגום אונקלוס מתערבלין אינון בארעא והיינו בעת שנתן רגלו על התהום וכן כשבא לכנוס בתיבה. והרפאים הם אנשי דור המבול וכמ"ש לעיל פר' כ"ו סימן ז' עמש"ש. ויחוללו מלשון חלל או מלשון חיל ורתת. מתחת מים שהתגברו המים מתחת על הרפאים לדחות רגליהם מן התהומות. ואיתא בפר"א הנ"ל מה עשה הקב"ה הרתיח מי התהומות והיו שולקים את בשרם ופושטין עורן מעליהם וכו':
שאגת אריה. ובפסוק הסמוך מנשמת אלוה יאבדו ומרוח אפו יכלו והיינו דור המבול שכלו ואז שאגת אריה וגו' ושיני כפירים נתעו:

נגר היית. אל תחשוב אחר שבנית לך תיבה אם תכנס לתוכה תנצל בטבע. שאינך בענין התיבה אלא נגר לבנות אך לכנוס בתוכה שכפי הטבע היו בני הדור והחיות טורפים ומאבדים את נח ובניו ומשברים את התיבה כרגע באפם. ולענין זה צריך ברית ושבועה וקיום וזהו מ"ש והקימותי את בריתי אתך ובאת אל התיבה:

אתה ובניך לעצמך. בתנחומא נח סימן י"א שלא יהא הקב"ה עוסק בחורבן עולם והוא בונה. וכמ"ש באגדת בראשית בסוף פרק ז' וז"ל משל לשר שיצא לעשות מלחמה עם הברברין גזר ואמר מרחצאות לא יפתחו מוניטא לא תטבעו עד שאבא מן המלחמה וע' לקמן פר' ל"ו סימן ז' שקבע מוניטא שלו וכו':

בחסר ובכפן גלמוד. עי' ירושלמי תענית פרק א' הלכה ו' לקמן פר' ל"ד סימן ז':

וליוסף יולד. תענית י"א הובא ילקוט פסוק זה:

פסקה יג

אפילו רוחות. וכמ"ש לעיל סוף פר' ז' נפש חיה אלו וכו':

התקשר ראם. בקרא כתיב היאבה רֵם עבדך וכו' התקשר רֵם בתלם עבותו וחז"ל דרשו שמ"ש רם פירושו ראם. ופי' הפסוקים התקשור אתה ראם כמו שקשרתי אני ראם בתלם אם ישדד עמקים אחריך כמו ששדד עמקים אחרי וזה ע"פ מדה ט'. ולא מצאנו בתורה שיקשור ראם בתלם לחרוש בו ומכל שכן לייחס דבר זה אל הש"י על כן דורש על פי מדה כ' אא"ע לקשירת ראם בתלם לחרישה ושידוד עמקים ת"ע במקום שצריך והיינו בתיבה שלא היה יכול לכנוס בתיבה מפני גדלו וכמ"ש מדרש תהלים מזמור כ"ב ובילקוט שם. ואיך נמלט מהמבול אלא על כרחך שקשרו בתיבה כי שם צוה ה' ההצלה והיה נח מושיט לו מזונו וכמ"ש בפר"א פרק כ"ג שהיה נח מושיט מזון לעוג שהיה יושב על דף חוץ לתיבה. ולפי זה מ"ש התקשר רם בתלם על כרחך פי' במים שהיה עושה בהלוכו כמין תלמים במים. וכן אם ישדד עמקים אחריך כמו ששדד אחרי היינו בתיבה. ומ"ש כמן טבריא לסוסיתא כי טבריא יושבת בעמק כמ"ש. ובפסיקתא רבתי פר' ח' סימן ח' הובא ילקוט צפניה א' הילילו יושבי המכתש זו טבריא שעמוקה כמכתשת וסוסיתא רחוקה מטבריא מיל. והוא עמק גדול. וכן הלשון לקמן פר' ל"ב סימן ט' כמן טבריא לסוסיתא ע"ש:

פסקה יד

משום ר' נחמיה. עי' לקמן פר' מ"ב סוף סימן ז' על פסוק ואת אכלם ר"נ אומר אלו הכותבות. הם התמרים וצ"ע:

ר"א ב"כ. לקמן פר' ל"ו סימן ג':

זה שיכון לעשיית התיבה. שמ"ש תחלה ויעש נח ככל אשר צוהו ה' שזה שייך לעשיית התיבה אבל כינוס בהמה חיה ועוף לא נצטווה כאן אלא הוא הבטחה של הקמת ברית שיזכה שיציל הכל בתיבה ואח"כ ציוהו מכל הבהמה תקח לך שבעה וכו' ויעש נח וכו' וזה שייך לכנוס בהמה חיה ועוף. וכמ"ש לקמן פרשה ל"ב סוף סימן ה' בהדיא:

פרק לב

פסקה א

כתיב תאבד. ילקוט תהלים ה' כל הענין ועי' לקמן פרשה ל"ח סימן א' ג"כ כל הענין:

הן ודיבורם. ופירוש הפסוק ע"פ מדה ט' וכאלו כתוב אנשי כזב שמדברים כזב תאבד אותם ודיבורם:

הן ומדברותיהם. הם ומנהגיהם כזב [וכ"כ ביפ"ת שמצא בגליון ישן שפי' מדברותיהם מנהגם] שאם הכוונה על דבריהם היל"ל מדברי לכן דורש ע"פ מדת ממעל מלשון דוברות בים מלכים א' ה' כ"ג כבשים כדברם ובדברי חז"ל דַּבָּר אחד לדור:

התיר. שאחיתופל התיר בציווי לאבשלום. וצ"ע למה הביא ענין אחיתופל שהיה בימי אבשלום קודם לענין דואג שהיה בימי שאול. ואפשר על שבריש פר' ל"ח הוצרך להביא דברי אחיתופל תחלה כמבואר שם על כן גם כאן הביא כן:

זטויטוס. פי' במ"ע דל נחסר דבר מה וכאן פירושו שחסר חיים:

על פיו לפלטי בן ליש. כי מאחר שהרג דואג בעצמו לכל אנשי נוב על שנתן אחימלך לחם וחרב לדוד כל שכן וק"ו על דוד עצמו שבן מות הוא ואם היה כאן כבר היה נהרג:

שאינם לא חיין ולא נדונים. כי זהו ענין תועבה ושיקוץ ומטונף שלא ליגע בו ושלא יזכר שמו לא לטוב ולא לרע כי הרע והעונש בא לסוף לכלל טוב אחר עבור העונש והדין. וזה צ"ע דבריש חלק איתא דאין להם חלק לעוה"ב משמע שעומדים בדין כמ"ש בהדיא במשנה שם שאצל דור המבול איתא שם דף ק"ז ב' שאין להם חלק לעוה"ב ואין עומדים בדין משמע אבל אותם המבוארים במשנה א' עומדים בדין. ועי' במ"ר ריש פרשה י"א:

ואני כאשר עשו. נכשלתי בג"ע בבת שבע ובשפיכות דמים באוריה החתי. שהוי"ו של ואני דורש שמוסיף על ענין ראשון. ואני כמוהם עשיתי:

אלא שגמלת עלי. היינו כמ"ש ואני ברוב חסדך שפירושו ע"פ מדה ט' ברוב חסדך גמלת עלי וכאן אין הגמול מבואר אלא במקום אחר גם ה' העביר חטאתך לא תמות. כי מ"ש אבא ביתך אינו מחסד ה' אלא מבחירתו כמ"ש ויק"ר ריש פר' ל"ה בהדיא ואשיבה רגלי

ובהכרח מ"ש ברוב חסדך ע"פ מדה ט' וי"ז מה שגמל שעשה עמו בחסד שכיפר לו שלא ימות:

שאינן לא חיים. כמ"ש סנהדרין ק"ז במשנה וכמ"ש לעיל פר' כ"ו ריש סימן ו':

כי מלאה הארץ חמס. ועשו כן במרמה וכמ"ש לעיל פר' ל"א סימן ה' ליקח פחות פחות משפ"פ:

ואני. נח אמר כן ואני ומאחר שהענין מדבר בדור המבול וא"כ מ"ש ואני קאי על נח ועי' לעיל סוף פר' כ"ח וש"נ:

בא אתה וכל ביתך. וזהו ברוב חסדך אבא ביתך שהתיבה הוא הבית אשר צוה ה' שימלט בו נח וביתו וזה רק טובה וחסד ולא בחירה כנ"ל:

פסקה ב

ישר יחזו פנימו זה נח. בפסוקים הקודמים ה' צדיק יבחן כמ"ש בסימן הסמוך על נח ורשע ואוהב חמס זה דור המבול שעשו חמס א"כ גם פסוק זה מדבר בנח שהתיבה הוא בדמיון ביהמ"ק כמ"ש בסוף סי' א' ביתך ולקמן פר' מ"ו סימן ז' אהלו של מלך ושם היתה השכינה שרויה:

אין לך אדם. לעיל פר' י"ט סימן ד':

פסקה ג

כתיב ה' צדיק יבחן. לקמן פר' ל"ד סימן ב' ופר' נ"ה סי' ב' שמ"ר פר' ב' סימן ב' במ"ר פר' ט"ו סימן י"ב שי"ר סוף פסוק דודי לי ואני לו מדרש תהלים י"א:

היוצר הזה. דעת ר' יהונתן שהנסיון של הצדיק הוא להודיע לעולם שהוא צדיק וכמשל של נקישת הקנקנים שאינם לא לטובת הקנקנים ולא לטובת העולם. אלא להודיע לאחרים שהם טובים ויקנו אותם בשוִם וכן הצדיקים בוחן ומנסה אותם שידעו הבריות מעשיהם וידעו למה הקב"ה מטיב להם ודעת ריב"ח שהנסיון לטובת עצמו כדי שייטיב מעשיו על ידי הנסיונות שעומד בהם וזהו משל הפשתן שמקישין עליהם להשביחם ודעת ר' אלעזר שטעם הבחנת הצדיק לטובת העולם שיגין בזכותו עליהם כמשל חרישת הפרות שהוא לטובת העולם מצורך התבואה שתרבה:

מקצת שבחו. כי האדם אם משבחים אותו הרבה בפניו בא לכלל גאוה והתפארות. וע"כ טוב למעט בשבחו בפניו וכדי שלא יקפיד האדם על שממעט בשבחו. לזה דרש ראב"ע שכן מצאנו מפורש בתורה שנהג הש"י כן עם נח ור' אליעזר בנו של רי"ה מוסיף עוד שכן מצאנו אצל שבחי הש"י עצמו כי דברי ראב"ע אינם מספיקים ללמוד מהם כי מהש"י אין ראיה על האדם כי נח לא יקפיד אם הש"י קוראו צדיק ולא צדיק תמים אך איש

על חבירו יקפיד. על כן מביא ראיה משבח הש"י עצמו. שבפניו אומרים מקצת שבחו. והיינו כשמדברים לנוכחו כמ"ש אמרו לאלהים מה נורא מעשיך שהוא לנוכח בפניו כמ"ש מעשיך עוזך ואינו מזכיר חסד וטוב שעושה. אך כשאומרים בלשון נסתר אומרים ברחבה ובפה מלא. הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו:

פסקה ד

מצינו שעקם. ויק"ר ריש פר' כ"ו. במ"ר פר' י"ט סי' ב' וש"נ ומבואר הגירסא ופירושה:
שתים ושלש תיבות. שתי תיבות היינו בפסוק ח' כאן אשר איננה טהורה והיה לו לומר הטמאה הרי ב' תיבות. וג' תיבות בפסוק אשר לא טהורה היא. והיל"ל הטמאה הרי ג' תיבות:
סימני בהמה טמאה. כוון בזה שני ענינים. א' מאחר שבא לומר סימני טמאה לא היה צריך להזכיר של טהרה כלל. והב' שמאחר שהעיקר מדבר בסימני טומאה. היה לו להקדים סימני טומאה. אך דקדק להזכיר סימני טהרה ג"כ וגם התחיל בהם:
ז' **מכל מין**. כמו שאמר שנים אצל טמאה על כרחך פירושו שנים מכל מין וכמ"ש בפסוק ט' שנים שנים באו אל נח. א"כ מ"ש שבעה ג"כ פירושו שבעה מכל מין. אלא שהוקשה לו שתהיה א' בלא זוג ובהכרח שיהיה ז' זכרים וז' נקבות ואינו דומה למ"ש שנים שנים:
לא שאני צריך להם. פי' קרבן כמ"ש לקמן פרשה ל"ד סימן ט' מפני מה ציוני הקב"ה וריבה בטהורים יותר מבטמאים אלא להקריב מהם קרבן מיד וכו'. לזה אמר כאן לחיות זרע וזה טעם לכל המינים בין טהורים בין טמאים. אך נח הבין ממה שריבה בטהורים היה יכול להקריב היתרים. ויתכן כמ"ש לעיל פר' כ"ח ס"ס ו' שלא יאמרו לממונינו הוא צריך:

פסקה ה

כי לימים עוד שבעה. אנכי ממטיר על הארץ ארבעים יום. ורמז התורה בכאן ממ"ש אנכי על פי גז"ש שהתורה נקראת אנכי והלוחות נתנו למ' יום וע"פ מדת מנגד נענשו למ' יום. וצ"ע מה לענין דור המבול שיענשו בדמיון שקבלו ישראל התורה אחר ט"ז דורות. אך האמת יורה דרכו שרשב"י דורש כמ"ש שמ"ר פר' למ"ד סוף סימן י"ג ביקש הקב"ה ליתן לדור המבול ד' דברים תורה וקרבנות וכו' ולא ביקשו ע"ש איך דורש מהפסוקים והיינו על ידי נח שהיה נביא ה'. ואם היו מקבלים התורה היו מקבלים נם הלוחות לארבעים יום ולזה נענשו על שלא קבלו ועברו על כולם:
קלקלו את הצורה. כמ"ש ויק"ר סוף פרשה כ"ג כל ארבעים יום עוסק הקב"ה בצורת הולד ולסוף ארבעים יום היא הולכת ומקלקלת עם אחר וכו' מי מפסיד הקב"ה שמאבד

סממניו עכ"ל וזהו קלקול הצורה גם אפשר לפרש על שקלקלו צורת עצמם במה שנמשכו אחר יצרם ותאוותם. גם נכלל בזה על מ"ש לעיל פרשה כ"ג שנשתנה צורות פניהם ונעשו כקופות. ודרשה זו ע"פ מדת מנגד מ' יום כנגד מ' יום:

קיומו. שהברואים הם מקיימים את הארץ וכמ"ש דור הולך וכו' ובכן והארץ לעולם עומדת:

יקומיניה. הממון. וכמ"ש בהדיא לעיל פר' כ"ח סימן ז' וש"נ אם לא נכחד קימנו ממונם וכן דרשו במ"ר פרשה י"ח סימן י"ג ואת כל היקום אשר ברגליהם אלו הממון שמעמידים את האדם על רגליו ודרש כאן מדלא אמר את כל חי. ובקה"ר פסוק אם יוליד איש מאה ר' אבון אומר אוקימני ר"א אומר היקום הוא הממון וכו':

זה קין. כמ"ש לעיל פר' כ"ב סוף סימן י"ב ר"ל בשם ר' שמעון בן לקיש אמר תלאו ברפיון עד שבא מבול ושטפו. שנאמר וימח את כל היקום וגו' ויקם קין וכן הוא בשמ"ר פר' י"ב סי' ז' ופר' ל"א סימן י"ז. וכן בקהלת רבה הנ"ל שקין חי אלף ותרנ"ו שנה עד המבול. תשכ"ו שנה יותר מאדם הראשון:

ברפיון. הובא בערוך ערך רפן ופי' אויר בלע"ז ריפא ואולי הכוונה שהגזירה היתה רפויה ותלויה עד המבול:

זה שיכון. עי' לעיל סוף פר' ל"א מש"ש ותבין כאן ומ"ש ויעש נח על קיום המצוה בלא מעשה כי מאליהן באו והוא קבלן וזהו המעשה שלו:

פסקה ו

אינה עולה מן המנין. עי' מ"כ על שהיתה שנה ארורה וכמ"ש איוב ג' אל יחד בימי שנה במספר ירחים אל יבא ועל כן לא נחשבה בשנות נח:

בתקופות ובחשבונות. מה שכל שנה מוסף על שלפניה בכל חודש אי"ב תשצ"ג:

פסקה ז

של מתושלח. עי' לעיל פר' ג' סימן ו' ופר' למ"ד סימן ז' ומש"ש איך הוא החשבון. וכמ"ש בסדר עולם סוף פרק א' מתושלח מיצה ימיו עד המבול. ומ"ש כי לימים עוד שבעה וכן ויהי לשבעת הימים ולא פירש לאיזה חשבון. ומאחר שהחשבון מצומצם שאז מת מתושלח. על כרחנו שאלו ז' ימים הם ז' ימי אבלות וכמ"ש ויתעצב אל לבו כמ"ש לעיל סוף פר' כ"ז וכמ"ש אצל יעקב ויעש לאביו אבל שבעת ימים:

נתאבל הקב"ה. לקמן פר' ק' ריש סימן ז' וש"נ ע' לעיל סוף פר' כ"ז. ועי' סנהדרין דף ק"ח ג' דעות בזה:

א"ר יוסי. במכילתא בשלח פסוק כי גאה גאה. וז"ל ר' יוסי בן דורמסקית אומר הם נתנו עיניהם העליונה בתחתונה כדי לעשות תאותם והקב"ה פתח עליהם מעינות מלמעלה ומלמטה לאבדם שנאמר ביום הזה נבקעו כל מעינות תהום רבה וארובות השמים נפתחו עכ"ל ופירוש שהם נתנו את שכלם שהוא עין העליונה בתאוותם והלכו רק אחר עיניהם של זנות לכך נדונו בעיני המעינות של מטה. ועי' סנהדרין ק"ח וברש"י שם ועי' הגהות רד"ל וכן הוא בספרי עקב פיסקא מ"ג כמו במכילתא. ועי' במ"ר פר' ט' בסימן כ"ד ג"כ כנ"ל:

בגלגל העין. כדאיתא במסכתא דרך ארץ פרק ט' בסופו שמדמה דמיון העולם לעין. הלובן שבעין הוא האוקינוס. ועגול שבעין הוא כדור הארץ. שחור שבעין הוא ירושלים. פרצוף שבעין הוא ביהמ"ק. ולשון רש"י בגמרא שם. במים דומה לגלגל עין המעיינות שנובעין ממקום קטן כמו עין ונ"ל על שהעין הוא מקור נובע דמעה כמ"ש מי יתן ראשי מים ועיני מקור דמעה:

סילונות שלהם. שהשחיתו דרכם וקלקלו צנורותיהם:

דרך ארץ. כמ"ש לעיל פרשה י"ג סימן י"ג המים העליונים וכו' ע"ש וע' פר"א פרק ה':

פסקה ח

אם נכנס נח. לקמן פר' מ"ז ריש סימן ח':

כל צפור כל כנף. זה מיותר שכבר אמר ברישא וכל העוף למינהו ע"כ דרש מדה כ' אא"ע לכאן לכינוס התיבה ת"ע לענין קרבן שמפורש בתורה שהקריב נח מהבהמה והעוף. ובא להורות כל צפור שיהיה הכל של צפור שלא יהיה חסר אלא שלם. ושיהיה הכנף שלם לא מרוט וכן פסוק והבאים זכר ונקבה מכל בשר באו ג"כ מיותר לדרשה לסרוחין ולחסר אבר וזהו מכל ולא חסר:

קניני אנא. וכי ציד של חיה ועוף ושקצים ושרצים אני להיות בקי בכל מינים אלו ולהביאם כל אחד ממקומו. ודורש על שבפסוק י"ט אמר ומכל החי מכל בשר שנים מכל תביא אל התיבה להחיות אתך ואח"כ אמר כמה פעמים יבואו אליך והבאים מכל בשר ב' כ"מ והכריע ע"פ מדה ט' שהקב"ה אמר לו תביא ואמר לו נח וכי קניגי אנא ואז אמר לו יבואו אליך מעצמם. ומ"ש תביא בהכרח יתפרש שכאשר יבואו תקבלם:

דרשו מעל ספר ה'. וס"ד וקראו אחת מהנה לא נעדרה אשה רעותה לא פקדו כי פי הוא צוה ורוחו הוא קבצן. וענין הפרשה מדבר במפלת שונאי ציון באחרונה (וכמ"ש יחזקאל ריש ל"ט). וכמ"ש ישעיה שם פסוק ה'. כי רותה וגו' ואמר שם שיתקבצו שם מקצת העופות ולא פי' לאיזה צורך יתקבצו. ועל זה חתם שם דרשו מעל ספר ה' וגו' ולא פירש

איזה ספר ה' ולמה ידרשו מספר ה'. ודרש ר' יוחנן דרשה נפלאה ונשגבה. תחלה דרש שהענין מדבר במפלת גוג. כי כאן כתיב כי זבח לה' וגו' וטבח גדול וגו' וביחזקאל ל"ט אצל מפלת גוג כתוב ג"כ כה אמר ה' אלהים אמור לצפור כל כנף וגו' על זבחי אשר אני זובח לכם. וכן שאר עניני הפרשה ומליצתה דומה ממש לענין הפרשה שם הרי שגם ישעיה כוון על מפלת גוג. וביחזקאל ביאר שצוה לו הש"י שיאמר לכל חיות ועופות שיבואו כולם לאכול בשר גבורים ולשתות דמם אך לא ביאר איך יבואו האם על פי צווי יחזקאל לבד יבואו ובפרט שיאמר בימיו שיבואו לעתיד במפלת גוג כל חיות ועופות. אך ג' פרשיות אלו היינו כאן של נח ושל ישעיה ל"ד ושל יחזקאל ל"ט מלמדים זה על זה כי ספר ה' פי' ספר התורה שנקרא ספר ה' ושם מפורש שבאו כל החיות והבהמות והעופות לתיבה מאליהן. ולא פירש איך באו מאליהן. ומפורש בישעיה שם כי פי הוא צוה ורוחו הוא קבצן. ובתיבה היה ענינם שיסגרו י"ב חודש בהכרח נגד רצונם. וישעיה ניבא שם בפרשה שיבואו כולם במפלת גוג כמו שבאו לתיבה ולא פירש ישעיה למה יבואו והרי מפורש ביחזקאל לאכול בשר ולשתות דם להפטם מהם. הרי יוצא לנו קל וחומר. אם באו כולם להסגר בתיבה י"ב חודש כדמפורש בספר ה' ע"י שצוה בפיו וקבצן ברוחו כדמפורש בישעיה על אחת כמה וכמה שיבואו כולם להפטם כמפורש ביחזקאל. ומה שפרט המדרש שבאו להסגר י"ב חודש דעת המדרש שהק"ו שיבואו להפטם יהיה ג"כ י"ב חודש. כמפורש במדרש תהלים במזמור ק"נ ואכלתם בשר ושתיתם דם על זבחי אשר אני זובח לכם ולא פירש יחזקאל כמה זמן חיה ועוף אוכלים נבלתו של גוג בא ישעיה ופירש וקץ עליו העיט וכל בהמת הארץ עליו תחרף שע"פ מדה י"ז מדבר במלחמת גוג הרי י"ב חודש עושים על גוג. ודרשה זו ע"פ מדה י"ט דבר שנאמר בזה וה"ה לחבירו שהעופות יהיו בקיץ וכן בחורף ובהמות יהיו בחורף וכן בקיץ שכולם יהיו יחד י"ב חודש. ולזה כוון רבי יוחנן במ"ש י"ב חודש וכמו שכתוב מפורש בסדר עולם רבה פרק ג' משפט גוג לעתיד לבא י"ב חודש שנאמר וקץ עליו העיט וכל בהמת הארץ עליו תחרף. ועל פי דברינו הנ"ל יובנו בקל דברי הסדר עולם. וע' עוד שמ"ר פר' למ"ד סימן י"ז בסופו מה ששייך עוד לדרשה זו וכל דברים אלו היו ידועים ופשוטים לחז"ל ונפלאות הוא בעינינו:

דרולומוסיא. הרג של כליה כמ"ש לעיל פר' כ"ו סימן ה' מאמר ר' שמלאי וענין המשל שנותן אוהבו בבית האסורין להצילו מההרג הכולל. ועוד נותן חותמו עליו שלא יכנסו ההורגים שם ועי"כ ניצל אוהבו וכן נח שכתוב בו ויסגור בעדו והיה לשתי הכוונות יחד והזכיר שמו על הסגירה ויסגור ה' וזהו החותם:

והקיפה אריות. דורש כן ממ"ש ויסגור ה' בעדו. ואין סגר אלא חיות רעות שנאמר אֱלֹהּ שלח מלאכא וסגר פום אריותא [וביפ"ת הביא זאת בשם ר' תנחומא] כן הוא במכילתא ריש בשלח על פסוק סגר עליהם המדבר. וכן הוא בילקוט כאן בשם מדרש אבכיר על פי גז"ש כנ"ל ולמה הקיפה אריות אלא שהגבורים נתכנסו מפני המבול סביב לתיבה וראו שלא ינצלו בתיבה חלק אלף אלפים מהם ובקשו להפוך התיבה ולשברה. והאריות הרגום כמפורש לעיל פר' ל' סימן ו' ע' מש"ש:

פסקה ט

כעל ב' קורות. שהלכה בקלות כספינה קטנה השטה במרוצה על ב' קורות שאינה משוקעת במים:

כמין טבריא לסוסיתא. שעומדות על שפת ים כנרת קרובות זו לזו והולכות מזו לזו בקלות ובמרוצה. ועי' לעיל פר' ל"א סימן י"ג כמן טבריא לסוסיתא ומש"ש וזה היה דרך נס ופלא שהיתה נושאת עצמה לילך בקלות. וכמ"ש לעיל פר' ל"א סימן י"א תעשיה אף היא היתה מסייעת עצמה והיינו בבנינה וכן כאן בהילוכה אע"פ שהיתה משוקעת מפני כבדה וכובד המשא שבה אעפ"כ הלכה בקלות וזהו על פני המים:

פסקה י

והמים גברו מאד. וס"ד ויכוסו כל ההרים הגבוהים אשר תחת כל השמים. ועל זה הביא המעשה של ר"י וכמפורש לקמן בסמוך:

ר' יונתן סליק. ד"ר פר' ג' סימן ו' המעשה וש"נ וע' לקמן פר' פ"א סימן ג' ריש המעשה אך סופו באופן אחר:

קלקלתא. פי' מקולקלת וחריבה. ולקמן פר' ל"ג סימן א' קילקלתא זבנית שפירושו בית אשפה ושם קילקלתא ביו"ד:

דלא טף. כמ"ש יחזקאל כ"ב את ארץ לא מטוהרה ולא גושמה ביום זעם. וכן הוא בויק"ר פר' ל"א סי' י"א שי"ר פסוק הנך יפה א' ופסוק הנך יפה ב':

ולא השיבו לשעה. פי' שבשעה זו נעלם ממנו ולא היה לו פנאי להשיב ולהתישב בדבר:

לא יהיה בך עקר. מן התשובה. כן הוא בד"ר שם פר' ג'. ופי' להשיב תשובה לשואל דבר נגד התורה:

בבהמות שלכם. שם ושם הגירסא בבהמין שבכם והם בחמרין מנהיגי הבהמות בדרך שאינן בני תורה:

הה"ד כל כלי יוצר. כתב היד"מ שהוא ט"ס. וצ"ל והדין קרא ונכון הוא שהרי הוא פסוק הג' שאמר שקרא עליו ג' מקראות. ועי' פר"א פרק כ"ג שדורש שם ב' כתובים מכחישים

דכאן אמר ויכוסו כל ההרים ושם כתוב ולא גושמה ביום זעם והכריע שהגשם לא ירד בה אך כשנתרבו המים נתכנסו שם ג"כ:

פסקה יא

ט"ו אמה בבקעה. פשט הפסוק שאחר שכסו המים כל ההרים הגבוהים גברו עוד ט"ו אמה למעלה מכל ההרים. וא"כ יקשה שהרי אין שני הרים בעולם שוים ממש ובהכרח שיש הר אחד גבוה מכולם וכשהיו המים למעלה גם מהר זה ט"ו אמה א"כ מהר אחר היו יותר. ואיך אמר שכסו ט"ו אמה למעלה אחר שכסו כל ההרים משמע שמכל ההרים היו רק ט"ו אמה למעלה. ובזה פליגי ר"י ור"נ. שר"י סובר שהט"ו אמה היה שוה בכל הארץ. שהרי כתוב והמים גברו מאד מאד על הארץ ולא פירש כמה ולא בא לסתום אלא לפרש ויגיד עליו רעו בפסוק הב' חמש עשרה אמה מלמעלה גברו המים. וזהו שאמר ט"ו אמה בהר ט"ו אמה בבקעה. ור"נ סובר שכך פירוש הכתוב והמים גברו מאד מאד על הארץ עד שכסו כל ההרים אשר תחת כל השמים ואח"כ חמש עשרה אמה מלמעלה מכל ההרים היינו ט"ו אמה מכל הר והר לפי מה שהוא גדול או קטן ט"ו אמה:

וכאן הוא עושה. לעיל סוף פר' י"ד ושם מבואר:

פרט לדגים. ודייק מכל אשר בחרבה מתו עתה במים על שחייהם בחרבה אך הדגים שחייהם במים לא מתו במים:

בכלל מאוספים.פירש רש"י דכתיב אסף עוף השמים ודגי הים עכ"ל מ"כ והיינו בצפניה א' ולעיל פר' כ"ח סימן ו' דורש פסוק זהעל המבול. גם אפשר לפרש בכלל מאוספים היינו מ"ש כאן קח לך מכל מאכל אשר יאכל ואספת אליך ואצל הדגים כתוב אם כל דגי הים יאסף להם. ולא יתכן לומר שיאסוף אותם לאכילה כפשט הכתוב שהרי קודם המבול לא התיר לאכילה אלא ירק עשב. א"כ מ"ש ואספת אליך אא"ע לאכילה ת"ע לקיום זרע ומ"ש מכל אשר בחרבה מתו משמע שבמים לא מתו ולמה אספן על זה תירץ שהרבה מן הדגים ברחו אלים אוקינוס שים אוקינוס הוא חוץ מן האדמה עד קצות השמים כמ"ש פר"א פרק ג' ולא היה בכלל הקללה וע"כ כתוב מכל אשר בחרבה מתו. ולא מה שבים אוקינוס:

גונח דם. בברייתא דל"ב מדות מדה ב' שם מבואר ופי' גונח צועק מכאב לב והחזה ורוקק דם מפני הצינה ע"ש מה שהקשיתי ותרצתי:

פרק לג

פסקה א

צדקתך כהררי אל. וסיפא דקרא אדם ובהמה תושיע ה' וכמ"ש בסוף הסימן. וכל דברי סימן זה בויק"ר ריש פר' כ"ז בשינוי מאמרים בקדימה ואיחור ושם יתבאר:

א"ר לוי. בויקרא רבה ריש פר' כ"ז ובריש במ"ר שם הגירסא ר' מאיר. וכן העיר הגאון רש"ש זצ"ל כי הדרשה היא ברייתא מתנאים ור"ל והוא אמורא:

הובלתי כתיב. בויק"ר שם ובמ"ר שם לא גרסינן ליה ובקרא כתיב האבלתי אלא שדורש א"ת האבלתי אלא הובלתי כי הוקשה לו איך אמר ביום רדתו שאולה האבלתי כסיתי עליו את תהום משמע שתהום ענין אחר הוא שאחר שירד שאול האביב וכיסהו בתהום על כן דורש שהשאול הוא הקבר ואחר שירד בקבר יוביל ויוליך אותו בתהום בגיהנם ושם מכסהו בתהום וחושך. וכל זה ע"פ מדת ממעל ומנגד ודרך קצרה:

צדקתך עד משפטיך. כאן בשיבוש וכצ"ל כמ"ש ויק"ר פר' כ"ז שם צדקתך על משפטיך כהררי אל על תהום רבה ופי' באופן שעומדים ההרים על תהום כך הצדקה עומדת על המשפט וכמ"ש כאן מה ההרים נכבשים וכו' ומאמר מה ההרים אין להם סוף אין מקומו כאן אלא מקומו אחר שחותם הדרשה שלא יצאו וישרוף העולם שהוא פירוש על דרשת ר' יונתן וכמ"ש במ"כ ודרשת ר' יונתן ע"פ מדה ל"א ומדה ט' ע"כ מוסיף תיבת על משפטיך על תהום כי על שסומך תיבת צדקתך לתיבת משפטיך ע"פ מדה ל"א הוכרח להוסיף תיבת על. על פי מדה ט':

כך הצדיקים נכבשים. בויק"ר שם הגי' כך הצדקה כובשת על הפורענות:

אמרו צדיק. וס"ד כי פרי מעלליהם יאכלו. וצריך לסמוך לדרשה זו מ"ש אח"כ מה התהום לא נזרע ולא עושה פירות כך הרשעים וכו' שנאמר אוי לרשע רע וס"ד כי גמול ידיו יעשה לו ולא פירות. וכן הגירסא בויק"ר פר' כ"ז וכאן המאמרים והפסוקים בערבוב:

ריב"ל סליק לרומי. עי' לקמן פר' ע"ח סימן ה' ג"כ ריב"ל סליק לרומא:

גידומי דדהב. בויק"ר שם גורס רמוני דדהב וחזורין דדהב ולחמא דדהב:

בר דכר ברתא נוקבתא. כפול לשון הוא ושם הגירסא אית לך בר אית לך ברתא:

ר"י בר"ם. כל דרשה זו בשביל מאמר זה בלבד ששייך כאן על שבפסוק זה יש צדקה ומשפט הרים ותהום אדם ובהמה. וכל דברים אלו כתובים אצל נח ודורש גז"ש:

אלא עם הררי אל. כוונת המדרש על האבות שנקראו הרים כמ"ש שמ"ר פר' ט"ו סימן ד' וסימן ז' שנולדו אבות בר"ה היינו בחודש השביעי וכמ"ש פסיקתא פר' מ' סי' ו'

ובויק"ר פר' כ"ט סימן ט' בחודש השביעי בירחא דשבועתא שנשבע הש"י לאברהם בעקדת יצחק:

פסקה ב

ד"א הה"ד. פי' ד"א ויזכור אלהים את נח:

זה העולם. שבימי הרשעים נעשה העולם קטן ושפל והאנשים הרבים נעשו מעטים קטנים ושפלים:

מסכן וחכם זה נח. שהיה בזוי כמו מסכן כמ"ש לעיל פר' ל' סימן ז' לפיד בוז. ומ"ש וחכם כמ"ש לעיל פר' כ"ט סוף סימן ד' ופרשה למ"ד סימן ז' ולוקח נפשות חכם ונח בחכמתו וצדקתו מלט את העולם שממנו נבנה העולם:

עקמן וכמנן. עקמן פי' שהעקים עליהם את העולם ושינה עליהם סידרי בראשית. כמ"ש לעיל פר' ל"ב סוף סימן ז' ומ"ש וכמנן פירושו בלשון ארמית צדיה ואריבה ואשר לא צדה תרגם אונקלוס ודלא כמן ליה והוא כנוי על פעולת הפורענות והכנתה. כמ"ש דוב אורב הוא לי ארי במסתרים:

בחכמתו ויעל עולות. כמ"ש לקמן פ' ל"ד סי' ט' ויבן נח נתבונן מפני מה ריבה בטהורים ועל ידי כן הקריב קרבנות והיה לריח ניחוח והבטיח לו שלא יביא עוד מבול לעולם:

ואדם לא זכר. שכולם ביזו אותו ולא החשיבוהו כנ"ל:

מנהרים. ובקה"ר פסוק זה הגירסא אתון לא אדכרתוני ע"ש באריכות מה שביזו אותו:

פסקה ג

טוב ה' לכל. הוא ד"א על פסוק ויזכור אלהים את נח:

על הכל שהוא מעשיו. שלא נפרש טוב ה' לכל אפילו למכעיסיו על כן פירש על כל שהוא מעשיו שתיבת מעשיו נמשך גם לרישא ע"פ מדה כ"ב ופי' שניכר עליו שהוא מעשיו ולא שינה ולא קלקל עצמו במעשיו הרעים וכמ"ש כל רואיהם יכירום עי' ויק"ר ריש פרשה י"ז:

שהן מדותיו הוא מרחם. ופירוש הפסוק טוב ה' לכל ורחמיו על כל מי שעושה כמעשיו מדת טובו ורחמיו וכמדותיו עליו הוא טוב ומרחם. וכמ"ש חז"ל והלכת בדרכיו מה הוא רחום וכו'. ור"י דסכנין דורש על שטוב ה' לכל נתן מדת רחמים בלב מעשיו שירחמו על אחרים. ור' תנחומא ור' אבא דורשים כר' שמואל אלא דלר' שמואל מ"ש מעשיו פי' על כל מדותיו כנ"ל ולר"ת ור"א על הרחמים לבד:

ביומי דר' תנחומא. ויק"ר פר' ל"ד בסימן י"א המעשה באריכות ע"ש ותמצא נחת הרי שעל ידי הרחמים של יחיד לבד הש"י מרחם על כל בריותיו:

רבינו הוה יתיב. לקמן פר' צ"ו בסוף ובירושלמי כלאים פרק ט' והביא מעשה זאת שעל שלא ריחם על העגל באו עליו יסורים. ועל שריחם על השרץ נסתלקו ממנו היסורים. ולפרש שמ"ש ורחמיו על כל מעשיו כפשוטו שמרחם על כל בריותיו שברא ועשה גם על שקצים ורמשים:

כל אותן י"ג שנה. וכמ"ש ישעיה נ"ב והוא מחולל מפשעינו וגו'. ובאיכה פסוק רוח אפינו נלכד בשחיתותם ובויק"ר פר' ט"ו סימן ג' דשם ושם נדרש פסוק זה על רבינו הקדוש וכן באיכה רבתי פסוק הנ"ל:

בתר יומין. זה היה בסוף י"ג שנה וכן מפורש שם בירושלמי בסוף י"ג שנה ותלתין יומין:

רבינו הוה ענוותן. גם מעשה הזאת מירושלמי הנ"ל:

אנא קאים. ובירושלמי הנ"ל הגירסא אנא מותיב ליה לעיל מיניה:

נתכרכמו. נהפכו למראה ירוק גע"ל:

עומד בחוץ. ולא אמר שקר חלילה ורבי סבור שבא בחיים ור"ח אמר לשון שכולל חי ומת ע"כ הקפיד רבי עליו שלא אמר לו בפי' שארונו בא ונתן לר' מקום לטעות ועי' בירושלמי שם שהביא מעשה שם שר' חייא מת קודם ר"ה ור"ה נקבר במערת ר"ח. וצ"ע בירושלמי אם יתכן לפרש שהכוונה על ר"ה האחרון תלמיד רב שהוא נקבר במערת ר' חייא ע"ש:

שהוא נזוף. על שבא לנסות את רבי והחרידו פתאום:

וקרב תלמידים. שהתלמידים שהיו לומדים אצל רבי מחמת יראתו היו עומדים ברחוק ממנו ורבי בענוותו מקרבם אצלו ומקרב לר' חייא יותר מכולם. ובירושלמי שם הגי' כד הוה עלו לבית וועדא הוה אמר יכנס ר' חייא רובא לפנים:

לא יעשה כן בישראל. אלא ר' חייא רובא לפנים ור"י בר"י לפני ולפנים ירושלמי שם:

מסתכל הייתי באגדת. בירושלמי שם הגי' ויעול עלי (לשון שבועה היא יבוא כן וכן) דאין סחית לא ידעית בהאי שעתא אשגרת עייני בכל ספר תהלים אגדה. ופי' דאין סחית שהסחתי דעתי מעסק ב"א ולא ידעתי כלל שהוא עומד לנגדי:

לאשונה. לאישון לילה ואפילה. ובירושלמי שם הגיר' דיהלכון עמיה בגין סכנתא ופי' שמאחר שהוא טרוד כל כך בד"ת. עד שאינו מרגיש בכבוד אדם גדול ממנו לא יכיר ג"כ בדרך באבן ובבור ויבא לידי סכנה:

דלא ישהי ותזער נפשיה. שלא ישתהה שם בשכחתו וטרדתו. וכשיזכור שעומד במקום חושך יחרד ותקטן נפשו עליו:

ויזכור אלהים את נח. פסוק זה קודם לכל הזכירות שזכר אלא על שהוא עיקר הדרשה הביאו באחרונה כדרך המדרש ואגב מאמר זה הביא כל הדרשות על פסוק זה:
רשב"נ. לקמן פר' ע"ג סימן ג':
מה זכירה. עי' לקמן פר' נ"א סימן ה' אצל לוט ולקמן פר' ע"ג סימן ד' אצל רחל שהיל"ל וירחם ה' וכו' ואמר ויזכור משמע שהזכיר את שמו ואת מעשיו ושואל ע"י איזה זכירה ריתם:
אותם כל י"ב חודש. מ"ש אותם היינו המבוארים בפסוק את כל החיה ואת כל הבהמה משמע זכירה אחת לכולם. ומ"ש י"ב חודש לפי שהכין להם מזון על י"ב חודש אף שהזכירה היתה אחר ק"נ יום:
מזכות הטהורים. וזהו אשר אתו בתיבה והיינו הטהורים. וכמ"ש וישלח את היונה מאתו ודרשו סנהדרין ק"ח מכאן שדירתן של עופות טהורים עם הצדיקים:
לשם קרבנו. עי' לעיל פר' כ"ה סימן ב' ופירושו שם. ומאחר שנקרא על שם שעתיד לעשות נחת רוח להש"י ע"י קרבנו. הזכיר את שמו לזכות לשכך תגבורת המים שתוכל התיבה לנוח. וכן לר"י ב"ח מאחר שנקרא שמו לשם נחת התיבה זכר לו שמו לקיים לו כן. ויותר נראה פשט המדרש שהביא ב' מאמרים אלו על פסוק ותנח התיבה והעיקר הוא מאמר ר"י ב"ח ומאמר ר"א הובא דרך אגב שנאמרו יחד לעיל פר' כ"ה סימן ב':
ר"י אמר לא ישבתו. עי' לעיל פר' כ"ה סימן ב' וכאן הובא אגב מאמר של ר"י ב"ח כמ"ש שם:

פסקה ד

אר"א לרעה. שמאחר שלרעה נפתחו כל מעינות ומדה טובה מרובה וא"כ ק"ו שהיל"ל שנסתכרו כל מעינות שהוא לטובה. ותירץ שנשארו לברכה ולרפואה בעולם:
ותנח התיבה. וס"ד על הרי אררט ועל זה אמר טורי קורדניא. וכמ"ש בת"א וע' מ"ש לעיל פר' ל"א סימן ח'. ועל שעשה התיבה מעצי קרדו. לכן נחה התיבה ג"כ בהרי קרדו:

פסקה ה

ויפתח נח. את חלון התיבה אשר עשה. וכמ"ש לעיל פר' ל"א סימן י"א ולא מצינו שצוותו הקב"ה לעשות חלון אלא צוהר. אלא שמ"ש צוהר פירושו חלון שממנו בא האור והזוהר:
שלח חושך ויחשיך. אצל מכות אחרות הזכיר בפירוש שהיו על מצרים רק אצל חשך אמר סתם שלח חושך ויחשיך וגם אמר בל' שליחות. ע"כ דורש גז"ש מתיבת שלח על העורב שהוא שחור וחושך וכתוב בו וישלח את העורב:

ויצא יצא. שהיל"ל יצא ובא וכמ"ש אין יוצא ואין בא או הלך ושוב כמ"ש אצל דוד שמואל א' י"ז ט"ו ודוד הולך ושב. ע"כ דורש ושוב כמו והשב ע"ד שכתוב ושב ה' אלהיך שפי' והשיב:

לא לאכילה ולא לקרבן. שגם מהטמאים הרבה מהם היו ראוים לאכילה. אך העורב אינו ראוי ועי' בידמ. ובשליחות נח היה סכנה לעורב שמא יפרח מרחוק ולא יוכל לשוב ויטבע במים. ונח כוון לזה שאין לחוש אם יטבע. ועל כן כתב וישלח את העורב ולא כתב למה. אך אצל היונה כתוב לראות הקלו המים שחשב נח לתקן ע"י היונה:

קבלו שעתיד העולה. דרש ע"פ מדה ט' שאמר לו הקב"ה שיחזור ויקבלנו. שזהו שכתוב עד יבושת מים ואצל אליהו כתיב והעורבים מביאים לו וכו' ויבש הנחל. ואז היה צורך גדול בעורבים. שילמוד מהם אליהו. שהרי אפילו העורבים שהם אכזרים מביאים לך לאכול אף כי אתה שצריך אתה לרחם על ישראל וליתן להם מים שהיה תלוי בו כמ"ש כ"א ע"פ דברי:

ר"י ור"נ. ע' חולין דף ה' פלוגתא דאמוראי בזה:

בגנזך של מדי. על שהוא סמוך אצל הרי אררט על כן זכר שם המדינה:

הם שכחו רחמי. עי' לעיל ריש סימן ג' בדברי ר"י דסכנין ובהם כתוב לאור יקום רוצח וכו' ובלילה יהי כגנב וכן כל ענין הפרשה וע"פ מדת מנגד ישכחהו רחם:

שמיתקה רימה מהם. מנבלתם אחר המבול ואפי' אותם שנמוחו היה בשרם ודמם מובלל בעפר הארץ והיה לרימה. ובפר"א פרק כ"ג איתא וז"ל ושלח נח את העורב ומצא נבלת אדם על ראשי ההרים ולא השיב תשובה:

ואינו מעלה חלופין. תיבת ואינו הוא טעות שהאילן שנשבר יכול להוציא ענפים וכמו שמסיים בהדיא זה דור הפלגה. כי דור המבול ננערו מתיהם לבבל ושנער ועשו חילופין דור הפלגה שהיו בארץ שנער וכן הוא הגי' בילקוט איוב כ"ד שנשבר והוא מעלה חילופין:

פסקה ו

ולא מצאה היונה. ותשב אליו. ויתכן שבא לרמז על כנסת ישראל שנמשלה ליונה ודכוותה באיכה ג"כ על כ"י וכמ"ש בצר לך ושבת עד ה' אלהיך. וכן בכמה מקומות. ועל כן לטובה הוא מייסר אותה ביסורים ועוני שתשוב אליו:

ג' שבועות ימים. ג' פעמים כתיב ששלח את היונה וב' פעמים כתיב ויחל עוד שבעת ימים. ומזה אנו לומדים שגם הראשונים היו ז' ימים והמדרש בא ללמדנו שלא נדרוש הריבוים מזה שכתב שתי פעמים וייחל עוד שבעת ימים אחרים שיתרבו הרבה שבועות

וכאן לא יתכן שיסתור מ"ש מפורש שבראשון באחד לחודש חרבו המים וכמ"ש החשבון במדרש בסימן הסמוך והובא ברש"י בחומש:

אלו שבקת. כי אחר המבול שב לרחם להביא הטובה בברכה שהרי מצאה היונה עלה זית שלא נטע אדם אלא ברצות ה' בברכת הארץ. ועל זה התאונן נח שבזה שלקחה העלה קטנה מאילן ומנעה טובה מברכת הש"י ועל זה מורה תיבת טרף שהיל"ל מזון. ועל כן אמר טרף לדרוש קטל. ע' כל זה ויק"ר פר' ל"א סימן י"א ובשי"ר פסוק הנך יפה א' והנך יפה ב'. ובג' מקומות הנ"ל הגירסא אמר ר' ברכיה אלולי קטלתיה אילן רב הוה מתעבדא:

דלא טפת. לעיל פר' ל"ב סי' י' וש"נ:

מהיכן הביאה. דעתיה שקודם שחרבה אדמה לא גדל אילן כי מים אלו לא הצמיחו כמ"ש בסוף הפרשה:

אילו מג"ע. שמאחר שבהכרח שמג"ע לקחה וא"כ יקשה למה דווקא הזית וחולק על מ"ש לעיל אלו קטלתיה וסובר כמאן דאמר שגם בארץ ישראל היה המבול וכמ"ש לעיל פר' ל"ב סימן יו"ד ובשם פר"א:

אמרה לו. פירש רש"י בחומש מדכתיב בפיה היינו שאמרה לו:

הדא מסייע כמ"ש לעיל סימן זה וע"כ כתב אחרים ללמד שגם ראשונים היו ז' ימים:

פסקה ז

תנינן משפט. עדיות פרק ב' סדר עולם ריש פר' ד' וכל הפרק שם כמ"ש כאן עד סוף הפרשה רק דברי ר' יהושע לא הובא כאן וע' איכה רבתי פסוק לא עליכם:

זה מרחשוון. אליבא דר"א וכמפורש בסד"ע שם ובספר יפה תואר מאריך בכל חשבון זה וברש"י בחומש מפורש:

ד"א ויהי באחת. תיבת ד"א מיותר וט"ס שהרי באמצע החשבון עומד ואינו דורש דרשה אחרת. ועל שמזכיר את הפסוק פעם שני סבור המעתיק שהוא ד"א. וכן בילקוט כאן ליתא:

יסרוט סריטה. עי' שמ"ר פר' י"ב סימן ב':

בתקופת תמוז. בעת התקופה וכאשר יגיע י"ב חודש של לבנה שהוא שנ"ד יום עדיין לא יחזור השמש לאותו מקום עד אחר י"א יום:

פרק לד

פסקה א

שהיה סגור בתיבה. בריש המזמור כתוב משכיל לדוד והוא אמר הוציאה ממסגר נפשי ולא מצאנו שנסגר דוד במסגר שיצטרך לבקש הוציאה ממסגר על כן דרשו אא"ע לדוד ת"ע לנח שמפורש בתורה ויסגור ה' בעדו כי מגודל טרדתו בתיבה אפילו שינה בעיניו לא ראה כמ"ש תנחומא ריש נח. והיה בצרה גדולה מפני הצינה כמ"ש לעיל סוף פר' ל"ב ומריח החיות וכמ"ש פר"א ריש פרק כ"ג. על כך ביקש שיוציאנו ואז יתן הודאה לשמו. ומה שפי' המדרש להודות את שמך לתת הודיה לשמך פירושו כמ"ש מסדרי התפלה לפיכך אנחנו חייבים להודות לך וכו' ולתת הודיה לשמך שפי' שאין ליתן כל ההודאה לשום נברא על המעשה רק להחזיק לו טובה על הרצון והחסד אלא למסור כל ההודאה של כל המעשה לו יתברך בהחלט וכן כאן להודות את שמך לתת ולמסור כל ההודאה לשמו לבד:

יתכללון בי צדיקיא. מלשון כתר ועטרה של מלכות שמים. וענין הכתר כאן כמ"ש פר"א סוף פרק כ"ג. התקינו חכמים שיהיו מזכירים שבועת נח בכל יום. שנאמר למען ירבו ימיכם וגו' וביארתי שם בפר"א שכוונתו מסוף הפסוק אשר נשבע ה' לאבותיכם כימי השמים על הארץ. שזהו שבועת נח כמ"ש עוד כל ימי הארץ שדרשו לקמן פר' זו סימן י"א ע' מש"ש. ופסוק זה הוא בפרשת והיה אם שמוע בק"ש שאנו אומרים בכל יום שבועת נח. ואנו נושאים פסוק זה בתפילין בטוטפת וכלילא והנה יתכללון משמע שהצדיקים עצמם יתכללו והיינו בתפילין כנ"ל ולא אמר יכללו כמ"ש יכתירו שבהכרח שהיתה הכוונה על התפילין שישאו הצדיקים בעצמם להמליך עליהם מלכות שמים. וזהו עומק כוונת המדרש:

פסקה ב

א"ר יונתן. לעיל פר' ל"ב סימן ג' וש"נ ומבואר כל סימן זה:

צדיק יבחן זה נח. שלא יצא מן התיבה ואף לאחר שחרבו המים. וסבל יסורים בתיבה במסגר כנ"ל עד עת בא דברו שאמר לו צא מן התיבה אחר שהתפלל עד שנענה:

פסקה ג

ר' יודן. דורש ד"א על פסוק צא מן התיבה. עי' לקמן סוף פר' ס"ז ג"כ ר' יודן בשם ר' איבו. ועי' ילקוט משלי י"ב:

ממרד שמרדו. שאין פשע אלא מרד. ע' במ"ר ריש פר' י"ח אח נפשע וכו' ופשע שלהם על ידי שפתים שנאמר ויאמרו לאל סור ממנו. ע' סנהדרין ק"ח ועי' שמ"ר פר' ל' סימן י"ג וכן מצאתי בילקוט משלי הנ"ל ובאגדת בראשית סוף פרק ז':

ויצא מצרה. שהיה בתוך הצרה ויצא ממנה. וגם ביציאתו הראה צדקתו שלא יצא עד שאמר לו הקב"ה צא:

פסקה ד

מקומך אל תנח. שאין לו שייכות לרישא דקרא ע"כ דורש ע"פ מדה ט' שאם יעלה עליך רוח המושל שיצוה עליך לכנוס למקום אין לך רשות לצאת מן המקום עד שיאמר לך צא ע' קהלת רבה פסוק זה:

פסקה ה

לחכם זה נח. כמ"ש לעיל פר' כ"ט סימן ד' ופר' למ"ד סימן ו' מהו חכמתו:

לא דברתי וכו'. שהכוונה על לשון דיבור שלא נאמר אצל אדם וידבר אלא ויאמר. ואצל נח כתוב וידבר שהוא מדרגה גדולה יותר מהאמירה כמו אצל אברהם ומשה. ומה שדרש כן אצל יציאתו מן התיבה ולא אצל ביאתו שאמר לו בא אל התיבה. היינו מטעם זה עצמו דשם לא כתב וידבר. גם כאן יש הבטחות גדולות ושבועה על קיום העולם ומצות לדורות עולם כמפורש:

פסקה ו

ד"א כתיב. הכוונה ד"א צא מן התיבה ועל שכבר אמר כן כמה פעמים על כן קיצר כאן:

לכל זמן. דורש כופל הלשון זמן ועת זמן לכניסה ועת לכל חפץ ליציאה שאף שהיה חפץ לצאת והיה מתפלל הוציאה ממסגר עכ"ז לא יצא בחפצו עד שצוווהו. עי' קהלת רבה פסוק זה:

משל לפרנס. שמ"ש צא משמע שמגרשו ומוציאו. על שעתה הגיע העת שהש"י ישוב למלאות הארץ ולפרנס אותם. בהכרח לסלק את נח וליקח מידו מפתח הפרנסה. ועל כוונה זו אמר לנח צא מן התיבה מהתמנות שלך כי אני בעצמי חוזר למקומי לפרנס העולם:

משל לסופר. פי' חכם והנמשל על נח שנקרא חכם כמ"ש לעיל ריש סימן ה' ובתיבה היה סופר שהיה צריך לעיין בטבעי כל יצור באיזה שעה ניזון ביום ובלילה:

עד שנשבע. משמע שהשבועה היה קודם שיצא. ובתורה מפורש שאחר הקרבת הקרבן היתה השבועה וההבטחה וכמ"ש פר"א פרק כ"ג והקרבן הקריב בירושלים כמ"ש לקמן ריש סימן ט'. וכמ"ש בריש הפרשה שהתפלל שיצא מן התיבה. ובהכרח שמ"ש ולא

קיבל עליו לצאת היינו לעיקר הכוונה לפרות ולרבות בעולם. וכמ"ש ופרו ורבו על הארץ ועל כן אצל הצווי כתוב צא אתה ואשתך ובניך ונשי בניך. ואצל המעשה כתיב ויצא נח ובניו ואשתו ונשי בניו הרי שלא עשה כאשר אמר לו כי לא נתרצו לפרות ולרבות עד שנשבע להם ולכוונה זו הקריב תחלה קרבנות בירושלים לעורר רחמים שיעתר לו להבטיחו. וכן היה שנעתר לו והבטיחו ונשבע לו והשבועה מפורשת בישעיה נ"ה כי כאשר נשבעתי מעבור מי נח ודרשו חז"ל שבועות ל"ו שגם בתורה כתובה השבועה כמ"ש לעיל פר' כ"ו סימן ו' ולקמן סימן יו"ד לסגי לסגי. ועל כן אחר הקרבת הקרבן אמר לו עוד הפעם ויברך יכו' פרו ורבו ואתם פרו ורבו [וע"ע בזה בתנחומא על הכתוב לאמר לאסירים צאו. יפ"ת]:

פסקה ז

נח כיון שנכנס. לעיל פר' ל"א סוף סימן י"ב וש"נ:

גלמודה. וכמ"ש לעיל פר' ל"א הנ"ל שכן בכרכי הים קורים לנדה גלמודה:

פסקה ח

הוצא כתיב היצא קרי. דרך המדרש לכתוב המקומות שיש בהם קרי וכתיב אף שאינו דורש כלום. ורש"י בחומש כתב היצא אמור להם שיצאו הוצא אם אינם רוצים לצאת הוציאם אתה פירוש לפירושו כי היצא משמעותו שתגרום להם שיצאו והיינו ע"י אמירתך ושיפתח להם התיבה ויגער בהם שיצאו הוצא משמעותו שאתה בעצמך תוציאם. אם אינם רוצים לצאת ולא יהא די באמירה צריך אתה לעשות מעשה בעל כרחם למשכם בחבל ולהכותם עד שיצאו:

כל רומש. שיהיה כל רומש מלא כבריאותו שלא יתערבו המינים עי' ירושלמי כלאים פרק א' דיליף מפסוק את חוקותי תשמרו בהמתך לא תרביע כלאים חוקים שבהם חקקתי את עולמי תשמרו. פי' שלא לשנותם. ועי' ויק"ר פר' ל"ה סימן ד':

על ז' דברים. לעיל סוף פר' ט"ז וש"נ ועי' שמ"ר פר' ל' סימן ט' דו' מצות נתנו לאדם ומצות אבר מן החי נתוסף לבני נח כמ"ש בשר בנפשו דמו:

הכלאים. כמ"ש ר' איבו רומש מלא ועי' ירושלמי הנ"ל:

האמור בפרשה. היינו בפרשה של כשפים. עי' מ"כ ובשם רש"י וע' ספרי סדר שופטים הובא בילקוט שם:

פסקה ט

ויבן כתיב. ולא כתיב ויבנה או ויעש על כן דורש מלשון בינה וחכמה. עי' לעיל ריש פר' כ"ו. שמ"ר פר' מ"א סימן ז' ויבן אהרן ופר' נ' סימן ב' כמו כאן ועי' לעיל ריש פר' י"ח:

מפני מה ציוני. מפני מה ציוני הקב"ה תחלה להביא שנים שנים ולא חלק בין טמאים לטהורים. ואח"כ בפרשה מיוחדת ריבה שיביא מן הטהורים ז' ז':

מכל הבהמה הטהורה. ובפר"א פרק כ"ג איתא דקודם המבול היו הטמאים מרובים על הטהורים. רצה הקב"ה להרבות בטהורים ולמעט בטמאים. על כן צוה להביא מן הטמאים שנים שנים ומהטהורים ז' ז'. וכתב עוד שם שהקריב מכל מין מהטהורים מבהמות ומעופות ד' זוגות ונשארו שלשה זוגות מכל מין שיהיו הטהורים מרובים על הטמאים זוג אחד:

המזבח הגדול. על שהוא מזבח המקודש יותר מכל המזבחות קראו גדול עי' לעיל פר' ט"ז סימן ג' הנהר הגדול וכמ"ש מלכים ב' ט"ז ט"ו אלא כנ"ל. ע' במ"ר פר' כ' סימן י"ח ז' מזבחות וע' פר"א פרק כ"ג ופרק ל"א מש"ש:

ותיטב לה'. שבת כ"ח ר"ה כ"ו א' ע"א ח' א' חולין ס' ירושלמי שבת פרק ב' ר"ה פרק ג'. לעיל פר' כ"ב סוף סימן ח'. במ"ר פר' ד' ריש סימן ח'. מדרש קהלת פסוק מה שהיה תד"א פרק ו' ועיקר הדרשה על שכתוב מקרין מפריס והיינו שור הראשון. שיצא מן הארץ בריה שלימה קרניו קודם פרסותיו. ואח"כ גידול הבהמות בהיפך שהקרנים עולים באחרונה:

ר"ב ור"י ב"ח. לעיל פרשה כ"ב סימן ה' וש"נ ומבואר כל הענין:

דורון דידך. עי' שי"ר פסוק זאת קומתך דמתה לתמר. ויש לפרש שהתמר הוא אברהם. שאין לו אלא לב אחד ואצל אברהם כתוב ומצאת את לבבו נאמן לפניך. שמעשה חנניה מישאל ועזריה ששמרו קומתן להשתחוות לצלם של נ"נ דומה לאברהם:

משל למלך. עי' שמ"ר פר' ט"ו סי' ז' באריכות כל הענין בביאור:

פסקה י

ויאמר ה' אל לבו. אסתר פסוק ויאמר המן בלבו לקמן פר' ס"ז סימן ח' שהרשעים העיקר אצלם הוא התאוה והחמדה והתענוג הגופני לעשות מה שלבו חפץ. והם ברשות וחפץ לבם הרע. אבל הצדיקים נמשכים אחר רצון ה' ומכריחים חפץ לבבם שיהיה לפי הדעת והשכל:

לסגי לסגי. לעיל פר' כ"ו סימן ו' ושם ביארתי:

עלובה היא העיסה. הלב בדמיון עיסה והיצר בדמיון שאור שבעיסה וכאן כתוב יצר לב האדם רע היינו העיסה עם השאור:

עלוב הוא השאור. שבפסוק זה כי הוא ידע יצרנו אינו נזכר הלב רק היצר שהוא בדמיון שאור שבעיסה:

הנוטע אותך. בפסוק הקודם זית רענן יפה וגו'. אח"כ אמר וה' צבאות הנוטע אותך דבר עליך רעה. משמע שעתה נוטע אותה ומדבר עליה רעה. ואחר שאמר הצית אש עליה איזה רעה ידבר עליה עוד ואיך עתה נוטע אותה. על כן דרש שפסוק השני הוא טעם לפסוק הראשון למה הצית אש עליה אחר שהיתה זית רענן. אלא שה' צבאות הנוטע אותה פי' בעת שנטעה ידע טבעה ועיקרה שלא יהיה סופה טוב על כן הצית אש עליה:

מאימתי יצה"ר. סנהדרין דף צ':

מנעוריו כתיב. דורש מנעריו מלשון וינערו רשעים ממנה. חצני נערתי. ועל שלא פירש איזה נעירה ע"כ הכוונה על הנערה ראשונה שננער לצאת ממעי אמו. עי' ירושלמי ברכות פרק ג':

משהפקדתני. על ידי המלאך הממונה על ההריון ופוקד על הטיפה מה תהא עליה מיד נזרקה בו הנשמה. רש"י שם בסנהדרין:

פסקה יא

עוד כל ימי הארץ. פשוטו משמע שיהיה עת שלא תהא קיימת וכמ"ש והארץ כבגד תבלה. וכתוב ברישא דקרא כי שמים כעשן נמלחו. וברית זה נכרת עוד כל ימי הארץ. א"כ ה"ה כל ימי השמים. ומרומז בפסוק על פי מדה ט' זרע וקציר וגו' ודברים אלו נעשים על ידי המזלות ממגד תבואות שמש וממגד גרש ירחים:

שבריתן כרותה. עי' שמ"ר סוף פר' מ"ד ד"ר פר' ג' סימן ט"ו:

ותופר ביום ההוא וגו'. פסוק הוא בזכריה י"א ואקח את מקלי את נועם ואגדע אותם להפר בריתי אשר כרתי וגו' ותופר ביום ההוא והמדרש מחבר פסוק זה לפסוק שבישעיה נ"א ע"פ מדה י"ז שבזכריה כתוב שיבוא עת שיפר בריתו ולא פירש באיזה עת ובישעיה מפורש שיבא עת שיתבטלו שמים וארץ. ובתורה מפורש שהברית תלוי בשמים ובארץ א"כ מ"ש בזכריה ותופר ביום ההוא היינו ביום שיתבטלו שמים וארץ. והמדרש מלמדנו שמ"ש עוד כל ימי הארץ דשייך למעלה הוא על ידי הברית שכרת עמו והברית הוא אח"כ בפרשה מיוחדת. אך דעת חז"ל שהברית והשבועה ענין אחד והשבועה נזכרה בפסוק הקודם. לא אוסיף לקלל ולא אוסיף וכו' עוד כל ימי וכמ"ש לעיל ריש סימן י' וש"נ. ועי' ויק"ר פרשה ו' סימן ה' שהשבועה והברית ענין אחד הוא וכן הוא בפר"א סוף פרק כ"ג וז"ל ונתן קשת לאות ברית שבועה בינו לבין הארץ. וע' מש"ש באריכות דשייך כאן ורמזתי על זה ריש פר' זו:

שהיו זורעין. סנהדרין דף ק"ח. תנחומא פסוק ויזכור אלהים את נח וכמ"ש וצאצאיהם לעיניהם. כי הוקשה להמדרש שמאחר שאמר בפסוק הקודם לא אוסיף לקלל עוד וגו'.

הרי נכלל בזה שיתנהג העולם בכל ענינים אלו כמו קודם המבול ולמה הוצרך לפרט זרע וקציר וכו'. על כן דורש שמ"ש זרע וקציר וכו' הוא לקללה ומיעוט טובה ושייך למ"ש כי יצר לב האדם רע מנעוריו משמע שזה טענה ומליצה על האדם שלא לקלל האדמה בעבורו ובסוף בראשית כתוב וכל יצר מחשבות לבו רק רע על כן וינחם ה' וכו' וכאן אמר כן לזכות. ודורש ע"פ מדה ל"א שמ"ש כי יצר לב האדם רע מנעוריו שייך למ"ש זרע וקציר וכו' וזהו שאמר מי גרם להם שמרדו בי לא על ידי וכו' וע"כ אביא עליהם יסורים אך באופן אחר. שלא יהיה כליה עד קין וחורף על מלחמת גוג וכמ"ש לעיל פר' ל"ב סימן ח' עי' מש"ש ותבין כאן:

מקייץ אני עליהם. שישכון העוף עליהם כל הקיץ. ומחרף עליהם הבהמה כל החורף. שאם כפשוטו. קור וחום קיץ וחורף ענין אחד הוא. על כן דורש ע"פ גז"ש:

מה עבד לן. שסובר שמ"ש קור וחום פי' על יסורי אדם כנ"ל קור וחום שבגופו שחפת וקדחת כ"ה בתנחומא סוף בראשית:

שהיום והלילה. דורש כנ"ל דמ"ש עוד כל ימי הארץ שייך למעלה על השבועה של פסוק הקודם ונמשך מ"ש עוד כל ימי הארץ אל מ"ש יום ולילה לא ישבתו שהוא מיותר. ודורש דקאי על הברית וכל האדם הנ"ל שכל זמן שיהיה יום ולילה לא ישבתו האדם והברית שלהם. ושאר הדרשה כמ"ש בדברי רשב"ן:

לא על שהן זורעין ולא קוצרין. גירסא זו לא יתכן אם זרעו ולא קצרו מה היו אוכלים. ואולי כך צ"ל על שהן לא זורעים וקוצרים שהיו זורעים אחת לארבעים שנה וקוצרים בכל שנה כמ"ש יד"מ או שצ"ל לא זורעין ולא קוצרין שלא זרעו וקצרו אלא אחת לארבעים וכמ"ש לעיל פר' י"ג סימן ט' שהיה משקה אחת לארבעים שנה וצ"ע מנין לו זה. ועי' תנחומא סוף בראשית:

כמן פסח ועד עצרת. שהוא אויר ממוזג בלא קור וחום:

רשב"ג בשם ד"מ. ב"מ דף ק"ו בחילוף שמות התנאים:

חצי תשרי. ששה זמנים כתובים כאן כפי מנהג העולם כוללים כל י"ב חודש. והתורה סדרה כפי סדר דבר והפוכו זרע וקציר וגו'. וחז"ל כאן חשבו כסדר החדשים זרע חורף קור קציר קיץ חום. ור' יהודה מונה גם כן כפי סדר זה מר"ח חשוון ור' שמעון מונה מתשרי. ועי' פר"א פרק ח' באופן אחר:

לא שמשו המזלות. לעיל פר' כ"ה סימן ב'. ופרשה ל"ג סימן ג'. ושם מבואר:

שלא היה רשומן ניכר. שמחמת רוב הליחות והעבים התמידים לא ניכר פעולה בעולם:

לא ישבתו לא שבתו. פירשתי לעיל פר' כ"ה סימן ב' ע"ש:

פסקה יב

בזכות הקרבנות. עי' מ"ש לעיל פר' זו סימן ו' עד שנשבע ותבין כאן:

מורא וחתית חזרו. פי' כשנברא האדם ברך אותו ברדי' כמ"ש וירדו בדגת הים וגו' ורדו בדגת הים ורדי' הוא ממשלה טבעית משתמש בהם כאדון בעבד וכולל ג"כ מורא וחתית. והרדיה יותר ממורא וחתית. וקודם שנחתם גז"ד ונענשו היה להם רדי' וממשלה טבעית על כל הברואים וכמ"ש לעיל פר' כ"ח סימן ו' שהיו אומרים לעוף זיל אשתמן ואזיל ומשתמן ואתי ואחר העונש ניטל מהם הרדיה והחתית ונעשו חולין למזיקים כמ"ש לעיל פר' כ"ג סימן ו'. וכשהקריב נח קרבנות חזרו מורא וחתית אך לא עיקר הרדיה עד שבא שלמה וחזר לו גם הרדיה על כל חיה ועוף ומזיקין על כן כתיב אצלו כי הוא רודה בכל עבר הנהר:

תינוק בן יומו. שבת קנ"א:

דוד מלך ישראל מת. עי' שבת דף למ"ד כל המעשה שם:

אבל עוג וכו' שלא ינקרו את עיניו. ובגמ' הגי' ומן העכברים שנאמר ומוראכם וחתכם כל זמן שאדם חי מוראו מוטלת על הבריות וכו'. ומ"ש פעם ב' שלא ינקרו את עיניו. אפשר שמקום העינים שהוא רך משאר המקומות יש לחוש יותר:

פסקה יג

שלא הותר לו בשר. כמ"ש הנה נתתי לכם את כל עשב וגו'. אבל לא כל חי ואצל נח כתיב כל רמש אשר הוא חי לכם יהיה לאכלה. על כן הוזהר נח שלא יאכל אבר מן כל חי. וכמ"ש אך בשר בנפשו דמו לא תאכלו. בשר בנפשו הוא אבר מן החי. בנפשו דמו הוא דם מן החי. על כן כתב תיבת בנפשו בין בשר ובין דמו. דקאי למעלה ולמטה לאסור שניהם כמ"ש רש"י בחומש:

אך להביא את החונק. צ"ע הרי כל אך למעט ואיך אמר להביא את החונק. וגם למה חלק את שאול ותמו"ע בתרתי. על כן נ"ל ברור שהמדרש קיצר בלשונו. שעיקר כוונת הפסוק אע"פ שהתרתי לכם הריגת נפש כל חי ושפיכת דמו אך לא של אדם שזהו מ"ש ואך את דמכם לנפשותיכם אדרוש. ובכלל זה גם לחונק את האדם וזהו דמכם לנפשותיכם שנשאר דמו בנפשו. ותיבת את לרבות את החונק עצמו כי תיבת את תמיד לרבות ולא דווקא חונק אלא בין חונק ובין הורג את אחרים ובין עצמו בין שופך דם בין לא שופך. ועל זה אמר יכול כשאול שהרג עצמו ג"כ ידרוש דמו והכתוב אומר וימת שאול במעלו אשר מעל בה' וגו' וימיתהו ה' הרי הכתוב מעיד שה' המיתו ולא שהמית את עצמו אלא על ששאול נפל ביד פלשתים שבאו להרגו והיו מתעללים בו ומטמאים אותו והיה בזה

חילול שמו ית' יותר ועל כן בחר שיהרוג עצמו. וכמו שביקש דוד אל תאסוף עם חטאים נפשי ועם אנשי דמים חיי. ועל זה רמז בתורה במ"ש ואך את דמכם למעט שיש אופן שאינו חייב אם הורג עצמו. ואמר עוד יכול כחנניה מו"ע שמסרו עצמם לכבשן האש ונבוכדנצר באמת יותר היה חפץ שישתחוו לצורה ולא יושלכו לכבשן וא"כ הם בעצמם סבבו להם המיתה. על זה אמר ת"ל ואך פי' שדורש הוי"ו של ואך למעט גם באופן זה שהוא ג"כ פטור ומותר וקידוש הש"י כמפורש בהדיא בדניאל. ולכל זה כוון המדרש בקוצר מילין. כמין חומר:

מיד כל חיה. דעת המדרש שאין פירושו מהחיה עצמה ידרוש אם יהרוג אדם מאחר שזהו משלחת ה' לעונש על בני אדם כמפורש בתורה ושלחתי בכם את חית השדה וכו' ואין שום מצוה בתורה על שום בריה רק על האדם ע"כ דרש מיד כל חיה אדרשנו ומיד האדם פי' באיזה אופן אדרוש הריגת אדם על ידי חיה כשיש יד אדם באמצע:

זה השוכר את חבירו. איש ואחיו שותפים בהריגת אדם ששוכרו להרוג לאחר. שניהם חייבים בהריגתו. וזה ע"פ מדה ט' וכל זה כדעת ר' אלעזר לעיל פר' כ"ו בסימן ו' שאינו מתחייב על אדם אלא אדם ולא חיה ושאר בריה:

פסקה יד

א"ר חנינא. סנהדרין נ"ז ב':

כולהם כהלכות. כל אלו ענינים שחושב כהלכות הנ"ל הם בעד אחד בדיין אחד וזהו באדם:

בלא התראה. לקמן פרשה נ"ב סימן ה' וסימן ח' ומ"ש ב' פעמים בלא עדים צ"ע שהרי אמר בעד אחד. ובגמרא שם ליתא:

לכשיבא אדם. ולזה מורה הקמץ של באדם שמושך א' לדרוש בא אדם וכמ"ש לעיל פר' כ"ו ריש סימן ו' ועי' ד"ר פר' ב' סימן כ"ה ושם הגי' לכשיבא כל אדם והגירסא שבכאן לכשיבא אדם היינו כמ"ש פר' כ"א סי' ז' בהקיץ תמונתך:

את הדמות. של מעלה כמ"ש כי בצלם וכו' וצלם ודמות ענינם אחד כמ"ש בצלמנו כדמותנו וביבמות דף ס"ג איתא כל מי שהוא מבטל פ"ו כאלו ממעט הדמות ע"ש ב' ברייתות בלשון זה מדכתיב בתריה ואתם פרו ורבו שתחלה כתוב שופך דם האדם וגו' כי בצלם אלהים וגו' ואח"כ כתוב ואתם פרו ורבו ודורש סמוכים. ור' אלעזר סובר כאלו שופך דמים שנאמר שופך דם האדם היינו רישא דקרא הנ"ל ואח"כ כתוב ואתם פרו ורבו ובן עזאי סובר כשניהם. עי' בתוספתא יבמות סוף פרק ח':

נאים דברים. בתוספתא שם הגירסא נאה דורש ואין נאה מקיים. נאה מקיים ואין נאה דורש בן עזאי נאה דורש ואין נאה מקיים:

פסקה טו

ברית נחלק לאוירות. ואני הנני מקים את בריתי אתכם ולא פירש ברית זה למה שמ"ש והקימתי וגו' ענין אחר הוא. ועי' מ"כ בשם רש"י ודורש סמוכים:

גלי מאתראי. עי' לקמן פרשה ל"ח סימן י"א אצל בורסיף:

דלא יכלוני' יתושי. מחמת שהאויר רע ומעופש ועב היה מגדל הרבה יתושין מזיקין את האדם:

אף לעתיד לבא. פי' כמו שיש עתה ברית לאויר שלא יחשוק אויר של ארץ אחרת כן לעתיד יהיה זה הברית על כל דבר של חמדה ושל תאוה שיתבטלו כל חמדה וכל תאוה ולא יחזיק אדם אלא בשלו לבדו כי יתבטל היצר הרע:

פרק לה

פסקה א

לפי שעבר וכו'. עי' מ"כ וכמ"ש לעיל פר' ל"ד סימן ו' וש"נ. לפיכך נתבזה באהל אשתו וכמ"ש לקמן פר' ל"ו סימן ד' וזה ע"פ מדת מנגד. אח"כ מצאתי ברש"י על המדרש בשם ס"א בהוספת דברים שכתב שהמתין מלשמש עד ששתה מן היין עמש"ש:

לדבור. פי' לדבור הש"י ולנבואה שלא עשה בפרהסיא לצאת עם אשתו ובניו עם נשיהם אלא יצא עם בניו. ואשתו עם נשי בניו שנהגו בקדושה. וזכו נח ובניו לדיבור זה ואני הנני מקים את בריתי. ובדמיון זה ויק"ר פר' י"ג סוף סי' א' ע"ש:

פסקה ב

לדרת כתיב. כמ"ש מ"כ שחסר ב' ואוי"ן שהיו שני דורות חסרים קשת. ולשון הילקוט כאן שלא עמדו אלא בזכות עצמן. פי' שלא בזכות הקשת:

אליהו זכור לטוב. במדרש תהלים מזמור ל"ו פסוק משוך חסדך. ושם איתא והיו עוסקים במערת רשב"י ונתקשה ריב"ל בהלכה אמר לו אליהו ז"ל מבקש אתה לשאול לרשב"י. בא ואני מעמיד אותו לך וכו' ע"ש:

נראתה הקשת בימיך. עי' כתובות דף ע"ז ב' ובמ"כ:

לית הוא כדאי. יתכן שהכוונה על שהיה ריב"ל חי בגופו אמר כן. ויתכן שהמעשה היה אחר שבא לג"ע וכן מצאתי בברייתא דריב"ל בהדיא בסוף מדרש אגדת בראשית:

כך אמר רשב"י. וכאן המעשה בקיצור אך בשמ"ר פר' נ"ב סימן ג' המעשה באריכות וש"נ. במדרש תהלים שם איתא שהוא ודורו היו מתפללים בשם המפורש כמו בביהמ"ק ע"ש ובעת שחלה עליו רוה"ק אמר כן ע"פ רוח הקודש וכמו שאמר הלל הענותן אם אני כאן הכל כאן ג"כ ברוה"ק בביהמ"ק וע"כ נפלאת הוא בעינינו והמאמרים מסתרי דברי חז"ל:

אי בעי אברהם. סוכה דף מ"ה ג"כ חזקיה אמר ר' ירמיה ושם הרבה שינויים:

אין העולם יכול לעמוד. לקמן פר' מ"ט סימן ג' וש"נ ועי' במ"כ. וכן הוא בילקוט כאן:

פסקה ג

את קשתי. ע"פ מדת ממעל הוקש והיקש בלשון משנה ובברייתא. וכוונתו כמפורש ביחזקאל סוף פרשה א' כמראה הקשת אשר יהיה בענן כן מראה דמות כבוד ה' וזה ע"פ מדה י"ז ועל שם כך נקרא קשתי מוקש ונדמה לי. ע' מ"כ בשם רש"י ומ"ש קשין דפרי לפי דבריו שהקש יש בו קליפה סביב הפרי שהקש דומה ממש לתמונת הגרעין שבתוכו אף שאין דמיון כלל בין הקש לפרי באופן זה הוקש הקשת למראה הכבוד וגם תיבת קש מרומז בתיבת קשת וכאלו אמר קשתי דומה לי בדמיון קש שאין רואין הפרי עצמה בעודו בקש כך נראה כביכול הכבוד מתוך הקשת. כך נ"ל לפרש על דרך פירוש רש"י:

ר' יודן בשם ר"י בר"ס וכו' עד כל נפש חיה וגו'. כל מאמר זה אין מקומו כאן אלא לקמן שדורש פסוק ויסע מלאך אלהים בסוף הדרשה שם:

קלוב רותח. עי' לקמן פר' ל"ח ריש סימן יו"ד שהבאתי שם דברי הערוך והמ"ע שפירשו קרדום ובמ"כ בשם רש"י כאן:

ר' יצחק ור' יודן גיורי. במ"ק דף ט' ר' יונתן ור' יהודה בן גרים וכל הענין בילקוט יהושע כ"ב ונטלו הימנו רשות על דעת לנסוע משם מיד וע"פ איזה סבה נתעכבו שם עוד יום אחד:

אמר להון. ג' היו כנ"ל ודרש אחד לפני שנים:

גם כי שלחם. הרי כתוב שני פעמים ששלחם. ודורש ע"פ מדה יו"ד ששלחם שני פעמים. ופשטא דקרא דמ"ש וישלחם הוא על שבט ראובן וגד. ומ"ש גם כי שלחם קאי על חצי שבט מנשה לבד כמפורש שם פסוק ז' ולחצי שבט מנשה וגו'. אלא שהוקשה לחז"ל שהרי כתוב ברישׁ הענין אז יקרא לראובני ולגדי ולחצי שבט המנשי עד וישלחם וילכו אל אהליהם הרי שגם חצי שבט מנשה כבר שלחם. וא"כ מ"ש עוד הפעם כי שלחם אצל חצי שבט מנשה הוא מיותר וכפול. ועל כרחנו דשליחות השניה ג"כ כולם יחד ע"פ מדה כ"ה דבר שהיה בכלל שחצי שבט מנשה היה בכלל שליחות ראשונה שני השבטים

וחצי. ויצאו מן הכלל במ"ש גם כי שלחם לידון ע"פ מדה יו"ד ששלחם ב' פעמים ולפרש מה היה הברכה לא על עצמם יצאו אלא על הכלל כולו יצאו לידון ששלח את כולם ב' פעמים. ואיך שלחם ב"פ אלא לדרוש כנ"ל ששהו עוד יום אחד. גם יתכן לומר דמ"ש וגם כי שלחם יהושע במ"ש ברישא דקרא ולחציו נתן יהושע עם אחיהם מעבר הירדן ימה וגם כי שלחם עם אחיהם וזה ע"פ מדה כ"ב ומדה יו"ד כנ"ל ושני הדרכים יתכנו:

י"ד שנה. שבע שכבשו ושבע שחלקו:

פמליא של יהושע. צבאו וחילו של יהושע המיוחד לו וקרובים אליו:

עד הירדן. היינו ממ"ש בפסוק ו' וישלחם וילכו אל אהליהם. ואין שילוח אלא ל' לויה שהלך עמהם וכמ"ש מכילתא ריש בשלח שמ"ר פר' כ' סוף סימן ג'. וכאן אנו יכולים לפרש ששלחם ולוה אותם מעט ולא אל אהליהם. ובפסוק ז' הסמוך כתוב וגם כי שלחם יהושע אל אהליהם ויברכם הרי שלווה אותם אל אהליהם ולא יתכן לפרש שלווה את כל אחד ואחד ממש אל אהלו אלא על כרחך פירושו שלווה אותם עד תחילת גבולם היינו עד הירדן ששם מתחילים אהליהם. והפסוק השני מוכיח ומלמד על הראשון שהראשון ג"כ עד הירדן שלחם או שתיבת וגם מוספת על השליחות הא' שהיו שוים בזה שליווה אותם עד הירדן או ע"פ מדה כ"ה הנ"ל:

חזרו ולוו אותו עד ביתו. שמאחר שהכתוב מעיד שלווה אותם בפעם ראשון מביתו עד הירדן כנ"ל ואיך לוה אותם פעם ב' אלא שחזרו כולם עד ביתו. וזהו מ"ש וישובו וילכו בני ראובן וכו' היינו שמתחלה הלכו עד הירדן ואח"כ שבו וחזרו עם יהושע ואח"כ וישובו וילכו. הרי שהיו בכאן שני שלוחין ושני ברכות ולדברי ר' יודן אין מכאן ראיה על נטילת רשות שתי פעמים. רק שעשו בעבור כבוד יהושע. ומ"ש שהברכה האחרונה גדולה וכו' היינו על שפירש בה בעושר וכבוד וניצוח אויבים שהיא יקרה מן הכל:

ואוחרנא דרש. עי' תנחומא סוף בראשית מ"ק דף ט' ע"ש:

כתיב ביום השמיני. היינו כ"ב תשרי שמיני עצרת ובדברי הימים ב' ז' י"א כתיב בכ"ג לחודש השביעי שלח את העם:

ימים אחדים. על כרחנו פירושו יום כ"ב ויום כ"ג. וענין הדרשה שכתוב במלכים א' ח' פסוק ס"ה ויעש שלמה בעת ההוא את החג שבעת ימים ושבעת ימים וגו'. ובפסוק ס"ו ביום השמיני שילח את העם. ועל כרחנו פירושו שמיני לשבעת ימים השניים היינו שמיני עצרת כ"ב לחודש. ובד"ה ב' ז' פסוק יו"ד ויעשו ביום השמיני עצרת כי חנוכת המזבח עשו שבעת ימים והחג שבעת ימים. וביום כ"ג לחודש השביעי שילח את העם מדה ט"ו והכריע דשניהם אמת ששלחם בשמיני שהוא כ"ב. ועל שהוא יו"ט של עצרת

לא היו יכולים לילך ונשתהו עד מחר ושלחם עוד הפעם בכ"ג. ומ"ש המדרש ביום כ"ג לחודש הזה ט"ס וצ"ל ביום כ"ג לחודש הז' כמפורש בקרא:

אוכלים ושותים ושמחים ומדליקין. שזהו עי קר החנוכה שאין שמחה בלא אכילה ושתיה בבישול וצליה והדלקת נרות הרבה. וההדלקה היתה ביום הכפורים עצמו כמו האכילה והשתיה וכמ"ש בגמרא שם. ובלי ספק שעשו כן על פי הנביאים שביניהם. שמעי' ואחיה השילוני וגם שלמה היה נביא:

יצתה בת קול. עי' שבת דף למ"ד שכאן חסר. ודורש ר' לוי שמאחר שכתוב וילכו אל אהליהם שמחים וטובי לב משמע שתחלה לא היו שמחים. אלא שהיה להם צער של חילול יוהכ"פ ואח"כ הלכו שמחים וטובי לב אחר הב"ק. ובמ"ק ט' שם איתא על כל הטובה שיצתה ב"ק וכו' וכצ"ל כאן. וכ"ה בילקוט יהושע כ"ב. ומ"ש כאן מאמר יצאה ב"ק שתי פעמים על שהעתיק משני עקומות כמו שהעירותי הרבה פעמים ומ"ש שנאמר וילכו לאהליהם שמחים הוא ראיה על שני הדברים על הב"ק ועל הברכות וכאשר יתבאר עוד:

והברכה האחרונה. זה צ"ע גדול דאין רמז לא לברכה ראשונה ולא לאחרונה במקרא. ויתכן שעל שכתוב שהם ברכו את המלך כמ"ש ביום השמיני שילח את העם ויברכו את המלך. וזה כלל גדול שהמברך מתברך וכמ"ש ואברכה מברכיך שמאחר שהם ברכו את המלך הש"י ברך אותם. וכאלו מפורש על פי מדה י"ז ודורש שמ"ש אל אהליהם שמחים וטובי לב הוא הברכה מהש"י ובמלכים א' ח' כתוב שברכה זו היתה ביום השמיני היינו בכ"ב לחודש ובד"ה ב' ז' כתוב שהברכה היתה ביום כ"ג לחודש ובברכה הא' כתוב וילכו אל אהליהם שמחים משמע מעצמם ולא כתיב שילח ובאחרונה כתוב שילח ששלמה שלחם בברכה ויתכן שלומד כן מענין של יהושע שהברכה הב' היתה גדולה מהברכה הא' אף שאינו כתוב כאן ע"פ מדה ח' בנין אב. ומ"ש שמצאו בטהרה מדכתיב אל אהליהם שמחים ואין אהלו אלא אשתו וכן דרשו על פסוק וידעת כי שלום אהלך ופקדת נוך ולא תחטא והיינו בבואו מן הדרך עי' יבמות דף ס"ב הובא ילקוט איוב סוף ה' ומ"ש שילדו זכרים היינו כמ"ש שמחים וטובי לב. שהיו טובי לב מעין השמחה ומ"ש כאן שנאמר וילכו אל אהליהם פסוק של מלכים שהוא הברכה הא' וחסר הברכה הב' הפסוק של ד"ה שילח את העם לאהליהם. ואולי שצריך לגרוס פסוק זה לבד של ד"ה ויהיה פירוש על ברכה אחרונה. וראוי להתבונן שמ"ש שמצאו בטהרה אין הכוונה על שמחה של מילוי תאוה חלילה אלא הכונה שמאחר שנתרצו לה' שענה אותם באש מן השמים וראו כולם כבוד ה' שבא אל הבית ושאר הנסים שבביהמ"ק היו

אז כל ישראל דבקים וחשוקים בה' והיו מובטחים שע"י ביהמ"ק יפרו וירבו והיה זה כל חפצם להעמיד בנים עם קדוש לה' בעת שהיו כולם במעמד הקדוש הזה וסמוך לו כל מה דאפשר עד שלא יפנו דעתם אל עסקי עוה"ז:

ותלך מאתו. האשה שברך אותה בברכת השמן ואחר שנתקיימה ברכתו היה לה לשלם החוב שלא יקח הנושה את בניה לעבדים למה באת אליו עוד הפעם. אלא על שנתחדש לה דבר וכמ"ש ויעמוד השמן ולא אמר ויפסוק או ויעצור ע"כ דרש ויעמוד שהיה לו עמידה אחר שנפל שהיה מקח השמן בזול ועתה נתיקר והבינה שנעשה כן על ידי הנביא למענה ובאת לשאול איך תעשה אם תמתין עוד שיתיקר יותר או תמכור מיד ומ"ש אם תמכור וגו' תיבת וגו' ט"ס ובילקוט ליתא:

תחיי בנותר. והיל"ל תתכלכלו בנותר על כן דרש תחיי בתחיית המתים. ומ"ש בנותר כמ"ש והיה כל הנשאר בציון והנותר בירושלים קדוש יאמר לו כל הכתוב לחיים וזהו תחיי בנותר כי בעת ת"ה לא תצטרך לחיות במותר השמן אלא הבטחה אחרת היא:

הברכה האחרונה. שברכה בתחית המתים וחיי עולם והברכה הראשונה לא היה כ"א בעניני ממון. וכל דרשות אלו לראיה כמה מרויחים בקבלת פני צדיק. וכן כאן מוכרחים לילך לרשב"י עוד הפעם להתברך מאתו ודרשות אלו אמרו גם לפני רשב"י כששאל אותם למה באו. וכמ"ש שם מפורש בתנחומא ומזה ידע שהם בני אדם של ישוב הדעת. ועי' מ"ש במ"ר פר' י"ג סימן ג' וישובו מלשון לימוד בהרבה ראיות וכן לקמן פר' ע"ד סימן ט"ו וישב יואב חזר ולימד וכן כאן ב"א של ישוב פי' של לימוד התורה:

ומתחה כנגד המצרים. כאן צ"ל המאמר של ריש סימן זה ר' יודן וכו' לאחד שהיה בידו וכו' עד על עבדו. וכן המאמר הסמוך שם עד נפש חיה מקומו כאן. שמעתי בשם הגאון מוה' חיים זצ"ל האב"ד דוואלאזין:

מדת הדין של מעלה. דברים אלו עומדים ברומו של עולם:

וכל חפצים. משמע אפילו חפצי שמים שהם המצות לא ישוו לתורה ורישא דקרא כי טובה חכמה וגו'. וכתוב אחר אומר יקרה היא מפנינים וכל חפציך וגו'. משמע דווקא חפצי עצמו לא ישוו:

חפצים אלו מצות ומע"ט. לפי מ"ש כאן משמע דלא דרשו אלא מהו חפצים ומהו חפציך. ור' אחא בא לפרש שבין חפצי ובין חפציך לא ישוו בתורה. אך לפי מ"ש דרשה זו במ"ק דף ט' נראה דכאן חסר. והגירסא שם כאן במצות שאפשר לעשות על ידי אחרים זהו וכל חפצים וכאן במצות שאי אפשר לעשות ע"י אחרים זהו וכל חפציך. ובילקוט יהושע ג'

ובילקוט משלי ג' כמו כאן ובירושלמי פאה פרק א' הגירסא להיפך ע"ש וכן הובא בצד הילקוט מוחלפת השיטה:

כי אם בזאת יתהלל המתהלל. וס"ד כי באלה חפצתי נאם ה' הרי שהם נקראו חפצי ה' והם לא ישוו לתורה:

ארטבן. הביא מעשה זאת לפרש הפסוקים כר' אחא:

בשכבך וכו' בשעת מיתה. והמיתה נקראת שכיבה ותשמור עליך שלא תמסר בידי משחיתים רק ביד מלאכי חסד בצרור החיים. ולעתיד נקרא קינה כמ"ש ורבים מישיני אדמת עפר יקיצו:

פרק לו

פסקה א

והוא ישקיט. ויקרא רבה ריש פרשה ה' משמע כשישקיט בשלוה לבריות מי יעשה רשע. ויסתיר פנים אין מי שיראה אותו. וחלילה לפרש כן כי השלוה מרבה רשע. ולא ישורו אותו אף כשלא יסתיר פנים על כן דרש ר"מ שדור המבול אמרו כן. והוא ישקוט מעולמו שאינו חושש על מעשה הרשעים ומי ירשיע. ואיזה מוכיח יאמר לרשע שהוא מרשיע לעשות ויענש. שהרי הבורא עצמו ישקוט. וכמ"ש צפניה א' ופקדתי על האנשים הקופאים על שמריהם האומרים בלבבם לא ייטיב ה' ולא ירע. וכן אומרים שהוא יסתיר פנים מעולמו ואת מי מהברואים יראה כמ"ש איוב כ"ב עבים סתר לו ולא יראה. וזהו מ"ש כאן ומי ישורנו וזה ע"פ מדה י"ז שמפורש שהרשעים של דור המבול אמרו כן ע' ויק"ר שם ותבין כאן וכמ"ש לעיל סוף פר' כ"ו שאיוב וחביריו באו לפרש מעשה דור המבול. ודעת חכמים שמאחר שפסוק והוא ישקוט סמוך לפסוק וצעקת עניים ישמע שהוא דעת צדיקים. על כן אמרו לו לר' מאיר דייך מאיר לדרשו על טענת רשעים:

אמר נתן שלוה. פי' חכמים השיבו לר' מאיר. וגירסת ילקוט איוב אמרו לו ועי' עוד שם שינויים:

נתן שלוה. וכמ"ש תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך מרוב כל עי' לעיל פר' ל"ב סימן ה' ומש"ש:

ומי בא וחייבן. פי' שהשלוה היה בלא פגע רע. ועל כן הרבו להרשיע. וגרמו שיסתיר פנים מהם ושפטם כשורה כמ"ש בסוף הסימן ודורשים ישקיט על השלוה ע"פ מדה י"ז מגודל שלותם:

נכון לפניהם. ובפסוק הסמוך בתיהם שלום מפחד וכו':

אשתו מעוברת. ויולדת שלא היתה מעוברת אלא ג' ימים. וכן הוא ויק"ר ריש פר' ה' וכדלקמן:

להלן היו נכונים. לשלשת ימים ודורש גז"ש:

רואים בניהם וכו'. כמ"ש לעיל פר' ל"ד סימן י"א יולדים ולא קוברים. וכמ"ש תנחומא סוף בראשית רואים לעצמם בנים וב"ב חמשה וששה דורות. עי' סנהדרין ק"ח א' במ"ר פר' ט' סימן כ"ד:

ישלחו כצאן עוליהם. מיד שיולדין עומדים והולכים כמו הצאן:

כאלין שדיא. כמו רקידת השעירים כי בסדר אחרי מות כתוב ולא יזבחו וגו' לשעירים ובסדר האזינו כתוב יזבחו לשדים הרי שהם הם וכמ"ש בגמרא מענין רקידתם:

שמדון. כדלקמן סימן ג'. ופי' כח מזיק המשמיד ואם הגירס' שמרון פי' כח מזיק שמירת האדם והעולם. ובויק"ר ריש פר' ה' שם הגי' שריהון דרוחתא:

וכשהסתיר פנים מהם. סיום של דברי חכמים החולקים על ר"מ אלא שהפסיק בדברי ר"ל ורבנן. ודורשים ומי ישורנו מי יחקור אחר דינם לומר שעשה כשורה או לא כשורה. ולשון מקרא הוא בין שורותם יצהירו:

על כו' ועל אדם. על הרבים ועל אדם יחד וזהו נח שעליו ג"כ נגזר כמ"ש לעיל סוף פרשה כ"ח:

מאומה שלימה. דורש ד"א גוי על אומה שלימה בעת קבלת התורה שבזכות שעתידין ליעשות אומה שלימה ניצול נח מהמבול ונקראו גוי כמ"ש ומי כעמך זה וגו':

זה נח. שממנו הושתת העולם כנ"ל. ומ"ש מאדם אחד יתכן שכוונתו שכולם מתיחסים להתחלה אחת ולאדם אחד שראה בחורבן עולם ובנינו. וממנו ההסכם של כל העולם על ז' ימי השבוע. והתחלה של יום א' למנות ממנו. וכן הסכם מספר ביחידות ובעשיריות ובמאות ובאלפים הכל בחשבון עשרה וכדומה שאר ענינים מופת אמיתי על שהיתה ההתחלה מאדם אחד שהיה אביהם של כל בני תבל וממנו ירשו וקבלו כל דברים אלו כמבואר בכוזרי:

פסקה ב

ירוע כבירים. שהיל"ל ישבר או יכלה כבירים. ע"כ דורש שמ"ש ירוע כבירים. שבני דור המבול שהיו כבירים הרעו מעשיהם. על כן העמיד אחרים תחתיהם וכן פסוק לכן יכיר מעבדיהם על שמכיר מעשיהם וגו'. או כמ"ש לעיל ריש פר' כ"ח על פסוק זה ע"ש. ומ"ש לא חקר כמ"ש לעיל פר' ל"ג בסימן א' ומה תהום אין לו חקר וכו':

ואין מידי מציל. אבל צדיקים מצילים דורש כן שכל מקום שנאמר אין הוה כן כמ"ש לקמן סוף פר' ל"ח וזהו שאמר ואין מידי מציל מרשעים אבל מצדיקים יש מציל כמו אברהם בדורו וכו' ושאר צדיקים בדורם. וכן ומי ישיבנה. אבל הצדיקים ישיבו וכמ"ש לעיל ריש פרשה י"ב מי יתבונן הפיקחין יודעים ע"ש וכן כאן אבל נח וכו' ודורש הפסוק על דור המבול כי בפסוק הקודם מדבר בעת קבלת התורה כמ"ש שמ"ר פר' כ"ט סימן ה' ואח"כ אמר גם מיום אני הוא היינו מאז דור המבול שרצה ליתן להם התורה כו' כמה פעמים וכמ"ש ה' למבול ישב וכו' ה' עוז לעמו יתן היינו התורה וכמ"ש בסימן הקודם מאומה שלימה ע"ש. ומרומז ביחזקאל י"ד והיו שלשת האנשים האלה בתוכה. נח דניאל ואיוב וכו' לא יצילו בנים ובנות כי הם לבדם ינצלו. וזהו ואין מידי מציל בדור המבול דוק והתבונן:

לא עשית כשורה. אמר בלשון שדרש לעיל סימן א' על מ"ש ומי ישורנו. וכאן פירושו לא די שאין מעכב המעשה אלא אפילו בדיבור אין מי ישיבנו:

אבל נח נכנס. גירסת הילקוט. ויהיו בני נח היוצאים מן התיבה נכנסו בשלום ויצאו בשלום:

וחם הוא אבי כנען. הוקשה לו שלא חשב בני שם ויפת. וגם לא חשב שאר בני חם. על כן דורש שבעבור גריעותו ופחיתתו הוצרך להזכירו כדי לסמוך לו מיד מ"ש ארור כנען וגו'. ועי' רש"י בחומש וזהו אבוהי דפחתא:

ומאלה נפצה. הי"ל נפוצו לשון רבים וכמ"ש בתרגום אתבדרו וכמ"ש ואחר נפוצו משפחות הכנעני הכל באותה פרשה. ע"כ דורש על פי מדה ט' ומדת ממעל כאלו כתוב ומאלה נפצה כמו דגה שנפצה. וכמ"ש וידגו לרוב וכמ"ש במ"כ ואינו מלשון נפוצו:

פסקה ג

ונעשה חולין. שמ"ש ויחל איש האדמה מיותר שהיה די במ"ש ויטע נח כרם על כן דורש שאינו לשון התחלה אלא הוא לשון חלל וחולין. שנטע כרם לא לקיום העולם אלא לשתות יין הרבה:

א"ר אבא בר כהנא. לעיל סוף פר' ל"א וצ"ל כאן ר' לוי אמר הכניס עמו זמורות לנטיעות וגרופות לזיתים דלא כר' אב"כ ע"ש:

איש האדמה. למה דווקא כאן קראו איש האדמה. על כן דורש על פי מדה ט"ז שהיה להוט לעבודת האדמה ולגנותו בא:

ולא נמצא בהם תועלת. כי מאחר שהיו אנשים גדולים וצדיקים בעלי רוה"ק לא היה להם להשתקע רק לעבודת האדמה ולבסוף נכשלו וכמפורש כל אחד במקומו. ועי' תנחומא כאן. ועי' מ"ש לקמן פר' צ"ט סימן י"ב ואת הארץ כי נעמה:

קין היה. כמפורש בראשית ד' וקין היה עובד אדמה:

פנים לאדמה. בחרישה וזריעה ונטיעה ובשבילו נתלחלחה האדמה כמ"ש לעיל סוף ל"ג המתינו עד שירדו גשמים וזרעו והכל בשביל נח ובתפלתו גם נקרא איש האדמה שמזרעו נתמלאה כל פני האדמה בני אדם:

בורגר לשם בורגרות. עי' מ"כ ועי' ויק"ר פר' א' סימן יו"ד שנקרא נקדוד וע' עוד ד"ר פר' י"א סימן ג':

שירא שמדין. לעיל סימן א' פירשתי ועי' מ"ש ילקוט בשם מדרש אבכיר. כל דבר שאינו כפי התורה והחכמה האמותית מיוחס למזיקים ומשחיתים:

פסקה ד

שלא במדה. פי' לפי צורך בריאותו וכפי ישוב דעתו ויותר מזה הוא שלא במדה ומגיע לשכרות להיות יוצא מדעתו. ומ"ש ונתבזה עי' לעיל ריש פר' ל"ה:

בו ביום שתה. כמ"ש ויטע כרם וישת משמע שהשתיה סמוך לנטיעה דאל"כ מ"ש ויטע כרם מיותר. וזה היה בהכרח כמה שנים אחר יציאתו מן התיבה שכבר נתגדל כנען בן בנו וארור ביום שנטע וששתה:

ויגל איכ"כ אלא ויתגל. גם ויגל הוא לשון גלות. כמ"ש מלכים ב' י"ז ויגל ישראל מעל אדמתו אלא שאין במשמעותו אלא גלות אחד ולעצמו אך ויתגל שגרם גלות וגם הוא אותיות גליות משמע גליות הרבה לו ולבניו לדורות:

עשרת השבטים. רמז יו"ד שבטים ויהודה ובנימין בכאן בתיבת אהלה ע"פ גז"ש שעשרת השבטים נקראו אהלה כמ"ש יחזקאל כ"ג ד' ושמותן אהלה הגדולה ואהליבה וגו':

השותים במורקי יין. בתחלת הנבואה כתוב הוי השאננים בציון הם יהודה ובנימין. והבוטחים בהר שומרון הם יו"ד השבטים. וא"כ היה יכול להביא פסוקי הפרשה על יהודה ובנימין ג"כ. והמדרש מביא על יהודה ובנימין פסוק אחר. והענין כמ"ש ולא נחלו על שבר יוסף. ויוסף הוא עשרת השבטים. וכן פסוק לכן עתה יגלו בראש גולים פי' תחילה לגולים היינו יו"ד השבטים שגלו תחלה. וכן מה שהביא פסוק הוי משכימי בבוקר על יו"ד השבטים אעפ"י שעיקר נבואת ישעיה על שבט יהודה ובנימין כמ"ש בריש ישעיה יתכן דדייק ממ"ש בפסוק הקודם כי עשרת צמדי כרם יעשו בת אחת פי' בת אחת של יין טוב הוא משל על יו"ד השבטים. וכמ"ש כי כרם ה' צבאות וגו' ונקראו

עשרת צמדי כרם שיש בהם טובים מעטים. וגם מדקאמר שם לכן גלה עמי משמע שכבר גלה בימי ישעי' והיינו יו"ד השבטים שגלו בימי חזקיהו המלך. אחר כתבי זאת מצאתי כן בהדיא במדרש אסתר ריש פ' ד' וז"ל הוי משכימי בבוקר שמתוך כך לכן גלה עמי וכו':

גם אלה ביין שגו. בריש הענין הוי עטרת גאות שיכורי אפרים וגו' הם יו"ד השבטים ואח"כ כתוב וגם אלה ביין שגו לרבות שבט יהודה ובנימין. וכן מצאתי במדרש אסתר שם וגם אלה ביין שגו אלה וגם אלה שהיה די שיאמר אלה ואמר גם אלה לרבות שבט יהודה ובנימין:

כשיצא מן התיבה. לעיל פר' ל' סי' ו' הגי' כשהיה יוצא פי' שהכין עצמו לצאת ע' מש"ש. ובאגדת בראשית בסוף פר' יו"ד על פסוק והתענגו על רוב שלום על נח ובניו שהיו עמהם אריות ודובים ונמרים וזאבים ולא הזיקו אותם היש שלום גדול מזה על כן אמר כאן כשיצא מן התיבה:

ונתבזה. וצ"ע דלעיל פ' ל"ד סי' ז' אמרו נח ביציאתו מן התיבה הותר לו וכו' שנאמר צא מן התיבה אתה ואשתך וכו' ובריש פר' ל"ה איתא שעל שעבר על הצווי נתבזה ולר' הונא כאן הרי לא היה ראוי לזה ואולי אם גם לא היה ראוי להוליד מ"מ היה יכול לקיים מצות עונה. אך נח מאחר שאינו ראוי להוליד פירש מאשתו ובניו ממנו ראו וכן עשו שיצאו עם נח וכו'. ונח חשב שכאשר ישתה יין יתחזק ויתרפא שיוכל להוליד ג"כ כי ריש כל אסוון אנא חמר ע"כ נטע כרם והמתין מהעונה עד שתיית היין כמ"ש לעיל ריש פר' ל"ה בשם רש"י וכן משמע כאן בדברי ר"ה בשם ר' אלעזר. ולדעת ר' יהודה לעיל ריש פר' ל"ה עבר על הצווי שעל כל פנים היה לו לקיים מצות עונה וגם שלא להכשיל את בניו ונכשל והכשיל על כן גם היין הזיק לו. ור' הונא סובר דמ"ש וירא חם היינו ולא סרסו שכבר היה מסורס מן הארי. וכמ"ש בסנהדרין דף ע' עי' מ"ש לקמן סימן ז' ביתר ביאור:

י"ד פעמים. כאן לא חשיב אלא י"ג וחסר תיבת וישכר וביחד הם י"ד ובסנהדרין דף ע' לא חשיב אלא י"ג דכאן חשיב גם מ"ש ויאמר ארור כנען שגם זה גרם היין ובגמרא לא חשיב אלא אלו שכתובים בעוד היין בו ומה שחשב וידע את אשר עשה לו וגו'. לפי שהעשיה היתה מקודם היקיצה. ומ"ש שם ויפת אינו מן החשבון כי שמו יפת ואינו שייך לענין היין ועי' בתוספות שם בסנהדרין וכמ"ש כאן כן הוא בילקוט כאן ובמדרש משלי כ"ג חושב כמו בגמרא י"ג ווין וחותם שם ובא שלמה ופירש בחכמתו למי אוי למי אבוי. ועל כן נחית לחשוב כמה אוי ואבוי מרומז בתורה על השיכורים וכן הוא בילקוט משלי כ"ג:

ויאמר ארור כנען. עי' ויק"ר פרשה י"ב סוף סימן א' במ"ר פר' י' סוף סימן ב' אסתר פרשה ה':

פסקה ה

וירא הם אבי כנען. וס"ד ויגד לשני אחיו היל"ל ויאמר על כן דרש מדה ט"ז דכאן צ"ל ויגד לדרוש מדת ממעל מלשון הגדה שמושכת לבו של אדם. כמ"ש חז"ל על פסוק והמן כזרע גד וכן דרשו על פסוק ותגד לבני ישראל. ומ"ש עוד הפעם אמר להון ואגיד לון מיותר הוא ובילקוט ליתא:

מה טעם עבד. בתנחומא מאריך בזה ע"ש:

פסקה ו

ויקח שם ויפת. היל"ל ויקחו והרי יפת הוא הגדול והיה לו להקדימו. על כן דרש דשם הוא העיקר בזה שהוא לקח ואח"כ שמע לו יפת:

לפיוולא. עי' ערוך ערך אפילו ובערך פליום בלשון רומי מעיל ומעטה:

ידיהם על פניהם. שמירה על שמירה שלא יוכלו לראות ולכך הוצרכו לשום השמלה על שכמם שלא יכלו ליטול בידיהם:

אתה כסית. בעת קלקלתו. לכן פרע להם בעת קלקלה שלא יתבזו:

במקסיהון. פי' במוסף ערוך בלשון יוני כובע ומצנפת:

אמר הקב"ה לשם וכן ליפת וכן לחם. לא שאמר להם דיבור זה בנבואה אלא הכוונה שחז"ל דורשים מדת מנגד וע"פ מדה י"ז שמפורש אצלם דברים אלו בתורה. כי אברהם וזרעו באו משם וגוג ומגוג מזרע יפת כמ"ש ובני יפת גומר ומגוג. וזהו מ"ש אמר הקב"ה לשם אמר הקב"ה ליפת וזהו הדיבור שהקב"ה מדבר על ידי התורה הנתונה לנו מאתו קול גדול ולא יסף:

שבי מצרים. הם מבני חם כמ"ש ובני חם כוש ומצרים פוט וכנען:

פסקה ז

נתפרק יינו. כי תיבת מיינו מיותר אלא שלא נאמר שהקיץ משנתו ולא מיינו ויש לערער על קללתו וברכתו לכן הודיע שנתפרק ממנו היין ושב לדעתו. וברכתו ברכה וקללתו קללה.

ר' יהודה. דעת ר"י שכנען לא חטא ועל שלא היה יכול לקלל לחם והוא הקטן והפסול קלל לכנען שהוא הקטן והפסול מכל בני חם. ודעת ר"נ שאם לא היה לו חלק בחטא לא היה מקללו ועל פי מדת מנגד שיוצא בשן ועין דורש שחטא בעין שראה ובשן שאמר:

אותו מעשה. בקרא אינו מפורש מה שעשה. והמדרש סתם וכוון למ"ש סנהדרין דף ע' דפליגי בזה רב ושמואל חד אמר סרסו וחד אמר וכו' ע"ש ובפר"א סוף פרק כ"ג איתא ג"כ שסרסו. וכן נוטה דעת המדרש במ"ש אתה מנעת אותי מלהעמיד בן:

שישמשני. הוא עבדות וכמ"ש כאשר יחמול איש על בנו העובד אותו. על כן קללו בעבדות על פי מדת ממעל ומנגד. ולפי מ"ש בסימן ד' שלא היה ראוי לזה. דעת נח היה שיוכל להתרפאות והוא גרם לו שלא יוכל להתרפאות:

שהם עבדים לו. שעושים רצוני וכאלו כתוב עבד לאחיו העבדים לי ע"פ מדה ל"א ומדה ט':

כעור ומפוחם. מאחר שאנו רואים שכל זרע חם כעורים ושחורים ובתורה מפרש שנתקלל לעבד מן הסתם שזה מכלל הקללה וכמ"ש לקמן פר' פ"ו סוף סימן ג' בכל מקום גרמני מוכר כושי. ועי' תנחומא באריכות:

בן רביעי. כמ"ש ובני חם כוש ומצרים פוט וכנען:

וכלב. ובסנהדרין ק"ח איתא ג' שמשו בתיבה חם ועורב וכלב חם לקה בעורו עורב רק כלב כו' עי' רש"י שם:

שקבע מוניטין. חותם צורת וולד נקרא מוניטין כדמיון מטבע. וכמ"ש סנהדרין דף ק"ז במשנה אדם טובע וכו'. והקב"ה טובע כל אחד בחותמו של אדם הראשון וכו'. ועי' מ"ש לעיל פר' ל"א סימן י"ב בשם אגדת בראשית ועי' שמ"ר פר' ט"ו סימן כ"ז מוניטין של אלהיכם וכו':

ויפסל מטבעו. ובנמשל שיהיה עבד עבדים:

מפורסם. וכנ"ל בהגמרא:

פסקה ח

אף מיפת. וזהו יפת אלהים ליפת וישכון באהלי שם שיפת ישכון באהלי שם על דרך דברי ב"ק בסמוך:

בלשונו של יפת. כמ"ש ד"ר ריש פרשה א' וש"נ ומבואר:

ההכרעות. כי יש חמשה מקראות שאין להם הכרע ע' לעיל פר' כ"ב סימן ו' וחוץ מאלו יש להם הכרע. ועי' בהקדמה ב' שלפני המדות מענין ההכרעות:

מכאן למסורת. שמ"ש ויבינו במקרא פי' איך לקרות שלא כפי הכתיב הרי שידעו איך הוא הכתיב והוא המסורה:

והתני מעשה. מגילה דף ט':

פרק לז

פסקה א

א"ר שמואל בר אמי. עי' יומא דף י"א בשינוי וירושלמי מגילה פרק א' הלכה ט' בשמות חלופים ועל מדי כתב ומדי כשמועה פי' כמו שהוא בתורה בלא שינוי. וכך הוא תיקון לשון המדרש. גומר זו אפריקא. ומגוג גירמניא. ומדי מדי. ויון מוקדניא. ותובל אסניא. משך ותוניא. ותירס ר"ס אמר זו פרס וכו':

גירמנקייא. וכן הוא בירושלמי הנ"ל:

אליסטורוס אטליא ודורדניא. הנה כתוב ובני יון אלישה ותרשיש כתים ודודנים. ועל זה פירש שהם ג' אלו. וא"כ חסר עוד אחד. ומסתבר שהחסר הוא על ותרשיש כי אלישה הוא אליסטורוס הקרובים במבטא. וכתים הוא אטליא כמ"ש בריש יוסיפון ודודנים הוא דרדניא. ויתכן שאליסטורוס הוא ב' תיבות אליס פי' על אלישה וטורוס על תרשיש. אך בירושלמי הנ"ל הביא ג"כ על ד' שמות הנ"ל ג' שמות אליסטרוס אבי' ודרדניא הרי שחסר ג"כ אחד והיינו של כתים הוא אטליא הנ"ל וכאן חסר על תרשיש ואולי מ"ש אביא הוא על ותרשיש והירושלמי והמדרש מלמדים זה על זה דכצ"ל אליסטורוס אביא איטליא דרדניא:

בני דודיהם. שכאן כתוב כתים ודודנים ובריש ד"ה כתיב כתים ורודנים. ודורש שהכתים פעמים הם בני דודיהם ולפעמים רודים בהם. וכמ"ש ביוסיפון שצפו בן אליפז מלך בכתים. ונשארו זרעו לעולם בכתים אטליא והיו קרובים לישראל ורדו בהם:

פסקה ב

כוש ופוט ולוד. והכוונה שלא נזכר עוד פוט בכל התורה כמו כוש ומצרים והיינו סבורים שהוא מן המשפחות שנתבלעו וכמ"ש פר' ל"ח סימן י' שהים הציף מהם ל' משפחות מהשבעים כמו חול וגתר ומש שלא נזכרו עוד. בא יחזקאל והזכיר את פוט. וצ"ע למה לא הביא מיחזקאל כ"ז פרס ולוד ופוט היו בחילך. ויש לומר שהנבואה של יחזקאל היא נבואה של עתיד וגם היתה מקדם אך ביחזקאל כ"ז כתוב שהיו ואין ראיה שהם עתה [וע"ע ירמי' מ"ו ט' וצ"ע] [וביפ"ת תירץ כי מפסוק פרס ולוד ופוט נוכל לומר כי זו אומה חדשה שנתחדשה אח"ז אבל מפסוק זה דמדבר במצרים ומזכיר ג"כ כוש אשר היו בני חם כוש ומצרים ופוט מוכח שפיר דלא נתבלעה]:

הה"ד שגיון לדוד וכו' כוש בן ימיני. ועדיין צריכין אנו למודעי מ"ש לקמן פר' מ"ב ריש סימן ד' שג' שמות נקראו לנמרוד כוש ונמרוד ואמרפל ע' מש"ש בפירושו הרי שכוש

ונמריד אחד. א"כ מ"ש כאן כנמרוד גבור ציד היינו עשו שכתוב בו איש יודע ציד. וכמו שנמרוד נקרא כוש כך איש היודע ציד הוא ג"כ כוש והוא בן ימיני:

כנגד בימה. שעל כן נקרא גבור ציד על ענין המשפט בציד:

וכי כושי היה. כמו שכתבתי שעשו נקרא נמרוד וכושי ובן ימיני ודורש וכי כושי היה וכנ"ל. ועי' לקמן פר' ס"ג סימן יו"ד ד"ר פר' א' סי' י"ז:

פסקה ג

חמשה הוא לטובה. אסתר פסוק ויהי בימי ב' מגילה דף י"א מדרש תהלים ק"ה ובמדרש אסתר גורס עוד ודוד הוא הקטן. אך במדרש תהלים הנ"ל ליתא. וכמו כאן שלא חשבו אלא כשכתוב הוא קודם שמו ולא כשכתוב שמו קודם ואח"כ הוא. וכמו החמשה שכתוב לרעה וכן לטובה אצל כולם כתוב הוא קודם שמו:

הוא עשו. בראשית ל"ו פסוק מ"ג הוא דתן ואבירם במדבר כ"ו פסוק ט' הוא המלך אחז ד"ה ב' כ"ח כ"ב. הוא אחשורוש אסתר א' אברם הוא אברהם ד"ה א' כ"ז הוא משה ואהרן שמות ו' הוא אהרן ומשה שם פכ"ז. ומ"ש הוא חזקי' המלך לא נמצא פסוק זה. ובמדרש אסתר הגירסא הוא יחזקיהו. וכוונתו למ"ש בד"ה ב' ל"ב כ"ע והוא יחזקיהו סתם את מוצא גיחון העליון. וכן מצאתי במדרש תהלים ריש מזמור ק"ה ובילקוט שם. הוא עזרא (עזרא ז' ו'). ומ"ש לטובה פי' שכתוב אצל צדיקים. ותיבת הוא מורה שהיה כן לעולם וכמ"ש המדרש הוא ה' שמדת רחמיו לעולם וכן אצל לרעה כנ"ל. ואצל כולם תיבת הוא מיותר דורש כנ"ל ואצל אברם הוא אברהם שאינו מיותר. עכ"פ הי"ל בהיפך אברהם הוא אברם מה שעתה הוא אברהם היה שמו אברם אלא להורות על שיווי המעמד לטובה:

פסקה ד

חרן ונציבין וקטספין. ג' אלו הוא פירוש על ארך ואכד וכלנה. ובבל הוא שנער עי' יומא י"א:

בארץ שנער. כמ"ש בהדיא וימצאו בקעה בארץ שנער ואחר ההפלגה כתוב על כן קרא שמה בבל. ומ"ש כאן ותהי ראשית ממלכתו בבל יקראה כן על שם סופו שאחר ההפלגה נקראת בבל. ושנער נוטריקון שם ננערו שהכל ננערו שם היינו כל בני תבל של המבול. (וכמ"ש בירושלמי סוף תפלת השחר מפסוק גם לבבל לנפול חללי כל הארץ יפ"ת). ומ"ש מנוערת מן המצות על שם סופה כשיגלו ישראל מהארץ לתוכה נחסרו מכל מצות אלו:

מתים נערים. שנער ר"ת שר נער פי' שרים נשארים נערים תמיד ולא מזקינים ורמז על ת"ח בתיבת ער שת"ח נקרא ער כמ"ש ער ועונה ובערוך ערך שנער גורס ששרי' מביטים בתורה כשהם נערים וכן הוא במדרש דפוס אמשטרדם ובדפוס פפד"א ליתא:

שונא וער. שהשונא נקרא ער כמ"ש ויהי עריך:

מן העצה ההיא יצא אשור. דאם כפשוטו שיצא מן הארץ ההיא. יקשה שהרי אשור מבני שם כמ"ש להלן פר' זו בני שם עלם ואשור וכאן בבני חם מדבר. ואיך אמר שיצא אשור מבבל מבני חם ובהכרח שמ"ש בריש י"א ויהי כל הארץ שפה אחת וגו' וימצאו בקעה בארץ שנער וישבו שם וגו' כל הענין במרד עצת המגדל הוא מ"ש כאן ותהי ראשית ממלכתו בבל בארץ שנער היינו אחר שישבו בארץ שנער כנ"ל מלך עליהם וכמ"ש לעיל פר' כ"ג סימן ז' שהוא המרידן כשמלך עליהם בשנער ומפסוק ח' של פ' י' עד פסוק י"ג מקומם בריש פ' י"א ובכלל מ"ש ויהי כל הארץ וגו' היינו גם בני שם הסמוכים שם בפרשה ואשור בתוכם שכולם ישבו בארץ שנער. וא"כ יתכן לומר מן הארץ ההיא יצא אשור שהרי כבר בא לתוכה אלא שיצא ממנה א"כ יקשה שהרי כתוב ויהי בנסעם מקדם ודרשו לקמן פרשה ל"ח סימן ז' שנסעו מקדמונו של עולם ואז וימצאו בקעה בארץ שנער וישבו שם. איזה שבח הוא לאשור שכפר בהקדוש ב"ה וישב עמהם בארץ שנער ואח"כ יצא ממנה אחר שכפר ואמרו במדרש תהלים ק"י וכן הביא בילקוט בשם תד"א ולקמן בסמוך שאשור צדיק היה ועל כרחנו שלא כפר ולא היה עמהם בעצה ולא בא כלל לארץ שנער. על זה דרש מן הארץ ההיא יצא אשור אא"ע שיצא משנער ת"ע שיצא מן העצה של הארץ ההיא שלא היה עמהם בעצה כלל וזהו עומק דברי המדרש כיון שראה שהם באים על הקב"ה אז פנה להתרחק ממקומם וזה אמת ויציב:

ונותן לך ד'. היינו ע"פ מדת מנגד ד' כנגד ד':

תלתסר. יתכן שהוא מ"ש אצל סנחריב מלך אשור ורצף ובני עדן אשר בתלשר:

ולא עשה אלא וכו'. פירוש שלא עשה כמו שהתחיל אלא באופן אחר שמרד בהקב"ה ונשתתף בחורבן ביהמ"ק וכמ"ש על עמך יערימו סוד וגו' גם אשור נלוה עמם וכו' אשר אמרו נרשה לנו את נאות אלהים היינו חורבן ביהמ"ק שנשתתף עם מואב ועמון. ומ"ש אמר הקב"ה אתמול אפרוח. היינו מ"ש גם אשור נלוה עמם מאי גם אלא שהפסוק מתמה על אשור שהיה מתחילה צדיק איך נהפך. ומ"ש המדרש אמר הקב"ה לאשור היינו הדיוק של תיבת גם:

אתמול אפרוח. היינו בדור הפלגה ודרך טבע העולם שמהביצה יוצא אפרוח ומהאפרוח נעשה עוף גדול והנמשל שבדור הפלגה לא מרד בהקב"ה וקידש את שמו ועתה בבית

מקדשו ושכינתו מרד בו ונעשה מהאפרוח ביצה והאפרוח חי והביצה הוא מת. (ומ"ש מכונן כביצה פירושו כמ"ש במשנה שמכבנין אותו למילת פירושו שמסבבים אותו. וכן הביצה מסובבת וקשורה בקליפתה) ואולי צ"ל כאן מכובנן כביצה:

ללוט. דורש מ"ש היו זרוע לבני לוט סלה ובני לוט המה מואב ועמון שהסכימו לחרוב ביהמ"ק כנ"ל. וא"כ יקשה שהרי מפורש שם בפסוק הרבה אומות כמ"ש אהלי אדום וישמעאלים וגו' ט' אומות שחשב. ואח"כ אמר היו זרוע לבני לוט סלה הרי הם ב' כ"מ. ע"כ דורש ומכריע שמ"ש לבני לוט אין פירושו על מואב ועמון אלא על כל הט' אומות שחשב שהם בני קללה ולווטא:

אין אנו יודעים. שמפסוק זה אין אנו יודעים שיכולים לפרש כך וכך. ועל פי מדה י"ז אנו יודעים:

פסקה ה

מוניטא של מצרים. מטבע וחותם שמות משפחות מצרים אינם אלא באותיות ים בסופם על שהם יושבים אצל הים:

לודים לודי ים ענמים כשמן. ופי' לודים נקראו עתה לודיים וענמים עתה נקראים כשמן המפורש בתורה וכו':

פתרוסים וכסלוחים. בילקוט הגירסא א"ר אבא בר כהנא מוניטא של מצרים אינן אלא פסולים פתרוסים וכסלוחים היו מעמידים איטליסים וכו' והדבר נראה לעין שבילקוט חסר כל מאמר כלשון של ר' אב"כ בשם ריב"ק וחלילה מלמחוק מאמר שלם מן המדרש מטעם שבילקוט אינו. איפכא מסתבר שבילקוט חסר שכן דרכו לקצר מן המדרש. ולמדנו מן הילקוט שבמאמר הב' של ר' אבא ב"כ גורס כל מוניטא וכו'. וזה חסר במדרש ויתכן שמ"ש בילקוט מוניטא וכו' היינו המאמר הא' של ר' אב"כ וצ"ל וכו' ומ"ש אינן אלא פסולים שייך למאמר הב' והדרשה מפסוק אשר יצאו וגו'. וכמ"ש רש"י בחומש:

פסקה ז

אבי כל בני עבר. וס"ד אחי יפת הגדול עי' במ"ר פר' ד' סימן ח'. עי' רש"י בחומש החשבון בבירור. ואחריו שם ואחריו חם. ועי' לעיל פר' כ"ו בסימן ב' שחם נקרא בנו הקטן. וסדר הבנים יפת שם חם:

מכירים יחוסיהם. לא היו צריכים לקרוא שם בניהם לשם אבותיהם שהרי היו בחיים לפניהם מאדם עד נח וכן כל יו"ד דורות מנח ראו זה את זה וחיו כולם בהפלגה. על כן קראו לבניהם שמות על שם המאורעות שקרו אותם ואך אחר שנתמעטו השנים ואין אדם מכיר יחוס אבותיו שכבר מתו ע"כ קראו שם בניהם כשם אבותם שלא ישכחום:

נביא גדול היה עבר. סדר עולם פרק א' הובא ברש"י בחומש בתוספת ביאור:
שהיה מקטין. דייק מ"ש ושם אחיו יקטן ויקטן ילד שתיבת ויקטן מיותר שהיל"ל ויולד שהרי בו מדבר ועל כן דורש על שהיה מקטין עצמו על כן ילד י"ג משפחות ונתגדל בעולם. וזה ע"פ מדת ממעל ומנגד ועי' לעיל פרשה ו' סימן ד' וע"פ זה דרש קל וחומר:

פסקה ח

מקום הוא. שנקרא חצרמות על שם האיש הזה שנקרא כן. ורב הונא ידע את המקום ששמו כך ובני משפחה זו:
מישה מיתה. ירושלמי קדושין ריש פרק עשרה יוחסין:
טור מדינחא. כן תרגום אונקלוס. ועל מ"ש בנסעם מקדם ת"א בנטלהון מקדמיתא וכמ"ש לקמן פרשה ל"ח סימן ז' הסיעו עצמן מקדמונו של עולם:

פרק לח

פסקה א

אל תהרגם. ילקוט תהלים נ"ט כל הענין. ורבנן פתרי כפשוטו על אויבי דוד שהם דואג ואחיתופל ובריש המזמור כתוב לדוד מכתם בשלוח שאול וישמרו את הבית להמיתו ואצל שאול היה דואג אויבו אך אחיתופל אויבו היה בימי מרד אבשלום ואין שייך לשאול. ודעת רבנן שעל שאמר בלשון רבים בפסוק הקודם אלהים יראני בשוררי אל תהרגם שהתנבא גם על אחיתופל:
ישכחו הדורות. ישכחו חטאם וענשם:
טלטלימו. טלטל אותם שיגלו טלטול הגוף. ומ"ש הורידמו על הורדת כבוד ומעלה ואינו דומה למ"ש טלטלימו:
ולנו מה יעשה. פי' שמ"ש מגננו ה' שמתפלל שיהיה ה' למגן לו ולאנשיו במערה וע"פ מדה ט' כאלו כתוב מגננו תהיה ה' או היה ה':
זה התיר. לעיל ריש פרשה ל"ב ושם נתפרש:
הסיר קנעתו ממנו. שם הגי' התיר קונעתו ופי' אשתו. והנה חשב אחיתופל קודם דואג ודואג היה הרבה שנים קודם אחיתופל כנ"ל אלא על שבא לפרש מ"ש חטאת פימו דבר שפתימו על אחיתופל שלא היה רק בדיבור שאמר בא אל פלגשי אביך וכן מ"ש והכיתי את המלך לבדו. אך דואג היה במעשה ג"כ שהרג בעצמו כהני ה'. ע"כ הקדים אחיתופל:
אמרו ישראל. פי' שלדעת רבנן הנ"ל דוד אמר כן כנ"ל. וא"כ יקשה שלא מצאנו אצל שונאי דוד שגלו ממקומם ואצל אחיתופל מפורש שחנק עצמו בביתו. ולא יתכן שלא

יתקיים קללת דוד. על כן דורש ר"א ע"פ מדה י"ז על דור הפלגה כמ"ש בפסוקים הקודמים הקיצה לפקוד כל וגו' היינו כל ע' משפחות בני נח שמפורש בתורה שנטלטלו וירדו מלמעלה למטה וזהו מ"ש הניעמו והורידימו ומ"ש אל תהרגם הניעמו והורידימו הכל בעתיד אברהם אמר כן בשעה שקלל אותם כמ"ש פר"א פ' כ"ד שאמר בלע ה' פלג לשונם כי ראיתי חמס וריב בעיר וגו' אמר הקיצה וגו' וכן תלעג לכל גוים הכל על ע' המשפחות. וכן מ"ש ויסובבו עיר כמ"ש בתורה נבנה לנו עיר שאז לעג לכל משפחות האדמה שמרדו בו. ומ"ש אמרו ישראל שאברהם אמר כן לצורך ישראל:

ולנו מה יעשה. לפי הנ"ל שאברהם אמר כן אתי שפיר על אברהם וזרעו כמ"ש אצלו אנכי מגן לך:

לאלף ותרנ"ו שנה. שמבריאת עולם עד המבול החשבון מצומצם אלף ותרנ"ו שנה. כמ"ש בריש סימן ד' ע"ש:

אחד מהצפון. והתחילו במקום שהיו שם במזרח כי בבל ושנער במזרח העולם כמ"ש מי העיר ממזרח היינו אברהם באור כשדים וכמ"ש ויהי בנסעם מקדם וימצאו בקעה בארץ שנער ודורש סמוכים שאמר בפסוק הקודם ומאלה נפרדו הגוים אחר המבול ועל זה אמר ויהי כל הארץ שפה אחת שחשבו לתקן קלקול המבול לעשות סמוכות לרקיע. וזהו מ"ש ועתה לא יבצר מהם כל אשר יזמו לעשות. שהיה בדעתם לעשות בד' רוחות:

פסקה ב

במלבן. הוא הכלי שמניחים בו שעורים והכוונה שכל היסורים לא יועילו למו להביאם למוטב. אע"פ שהעלי שכותשין בו עולה ויורד עליהם הרבה פעמים אינם נותנים אל לבם ועיין תנחומא כאן שמאריך בזה ודורש ג"כ סמוכים כמ"ש סוף סימן א' הנ"ל שלא די שלא למדו מוסר מדור המבול להטיב מעשיהם אך הרעו עוד לחשוב לתקן שלא יבא עוד מבול:

פסקה ג

ר' יוחנן פתח. ילקוט משלי י"ז:

קדמנו בבשר. שאם יקדמנו ג"כ בעדשים אין זה קדימה אלא שילם עדשים בעד עדשים אך לא בעד החסד שהקדימו. אך אם יקדמנו בבשר הרי משלם לו ג"כ בעד הקדימה של חסד:

משיב רעה תחת רעה. דורש כן ממ"ש משיב רעה משמע הדבר שקבל הוא משיב בחזרה הרי שבתיבת משיב מרומז ע"פ מדה ט' משיב רעה תחת רעה (יפ"ת) ומ"ש תחת טובה הוא קל וחומר וכאילו כתוב משיב רעה (תחת רעה וק"ו תחת טובה) דאל"כ שתחת רעה

טובה הרי כתוב אל תאמר אשלמה רע ועוד כתיב אל תאמר כאשר עשה לי כן אעשה לו. וכן מפסוק כי תראה חמור שונאך כמבואר במדרש והם ב' כ"מ מדה ט"ו והכריע ע"פ מדה ט' וממעל:

א"ר אלכסנדרי משיב רעה תחת טובה. בילקוט משלי י"ז הגירסא משיב רעה תחת רעה. וכן כתב רש"י במדרש כאן. ועם כל זה אין לשבש גירסתנו שהביא לשון הפסוק וכוונתו להביא ראיה לדברי רשב"א שע"כ פי' תחת רעה שמאחר שהכתוב קורא אותו שונא הרי שעשה לו רעה. והתורה מצוה לו שיגמול לו טובה:

ר' ברכיה. עיקר הדרשה בשביל דברי ר' ברכיה. ואגב הובאו גם שאר דברי אמוראים ר"י ור"א. ומ"ש ר"י פתח פירושו שפתח שם במשלי:

דכתיב אחר המבול. דורש סמוכין כנ"ל שבסוף פסוק הקודם כתוב אחר המבול ואח"כ כתיב ויהי כל הארץ וגו' שאחר שראו וידעו שאבותיהם נצלו מהמבול וכל היו".. דורות מנח והוא בכלל ועד אברהם כולם חיו בהפלגה שמהמבול ועד ההפלגה ש"מ שנה וחיו יותר מזה כמפורש בתורה ונתרבו בשנים אלו בהשגחה ומלאו העולם וחיו ברוב טוב ושלמו רעה. ושייכות הדרשה לדור המבול והפלגה ממ"ש בפסוק השני פוטר מים ראשית מדון שאחר המבול שפטרו את המים התחילו למרוד ולדון כנגד הקב"ה וכמ"ש ותהי ראשית ממלכתו. הוא החל להיות גבור שהמרידן:

פסקה ד

היו בארץ. וכמ"ש לעיל פר' כ"ו סימן ז' ושם נתפרש:

פסקה ה

רפינו את בבל. ועי' לקמן פר' ל"ט סימן ה' דכאן חסר וכצ"ל עזבוה בדור הפלגה ונלך איש אל ארצו ויאמר ה' אל אברם לך לך מארצך. וגם שם בעל המאמר ר' עזריה. והנה דור המבול והפלגה שייך לבבל. כי ננערו שם כל מתי המבול כמ"ש לעיל פר' ל"ז סימן ד'. וע"פ מדת מנגד שהיה שם העונש יותר גדול מן הסתם שהיה שם החטא יותר גדול. ועל שאברהם מבבל כמ"ש אשר הוצאתיך מאור כשדים. ואם היו משלימים אתו לא היה הש"י מצוה שיצא ממנה אלא היה זוכה ומזכה כל בני מדינתו ובכלל מ"ש עזבוה ונלך איש אל ארצו שנפרדו ונפלגו כל הגוים שהיו כולם בבבל ונפלגו בכל הארץ. ועל שאמר לשון יחיד דרש על אברהם. ושייכות דור אנוש לבבל יתכן שאצל אנוש כתוב אז הוחל ואצל המבול ויהי כי החל ואצל הפלגה וזה החילם וכמ"ש לעיל פר' כ"ג סימן ז' ופר' כ"ו סי' ד' שמשמעות כולם לשון מרד ודורש גז"ש שגם דור אנוש היה בבבל. ומ"ש

רפאינו את בבל היינו שהוכיחו אותה שתשוב בתשובה בכל דורות אלו שזהו רפואתה.
ועל שלשונות הפסוק כפולים ומיותרים ע"כ דורש על דורות שונים:
נגעה אל שמים. כמ"ש וראשו בשמים:

פסקה ו

דיבורים אחדים. היל"ל דיבור אחד כמ"ש שפה אחת וגם הוא מיותר על כן דורש כל דרשות אלו ובילקוט הגירסא כאן דיבורים אחודים ופירושו סגורים וסתומים והמדרש פי' שלא נתפרשו חטאם וכמ"ש מ"כ בשם רש"י:
שאמרו דברים חדים. ובילקוט הגירסא שאמרו דברים על שני אחדים. ודורש כאלו כתוב דברים חדים על אחדים ע"פ מדת ממעל ודרך קצרה:
היה אברהם בארץ. בילקוט לא גרס בארץ ולשון הפסוק אחד היה אברהם וירש את הארץ יחזקאל ל"ג כ"ד:
אברהם פרדה עקרה. עי' לקמן פר' מ"א סימן ה'. וכוונתם בזה שאברהם המוכיחם ומודיעם אמונת האל ב"ה אם היה לו בנים היה יתכן שתשאר אמונתו ביד בניו אך מאחר שאין לו זרע ישכח שמו מן העולם ושם ה' אחד שהוא מודיעו: וידעו זה במזלות ובאצטגנינות. וזה מרומז בתיבת אחד שאמרו על אברהם שישאר אחד:
לבור לו. מרומז במ"ש וראשו בשמים פן נפוץ שאין רצוננו לדור בארץ נפוצים אלא נעלה לשמים ונדור שם:
ונעשה ע"א בראשה. כמ"ש שמ"ר פר' כ"ד סימן ב' נתנה ראש נעשה ע"א ותלך בראשנו ועי' מש"ש עוד וע' בסנהדרין דף ק"ז על פסוק ויהי דוד בא עד הראש. ואין ראש אלא ע"א ולקמן סוף סימן ח' ובסנהדרין דף ק"ט א' יליף ממ"ש כאן ונעשה לנו שם וכתוב ושם אלהים אחרים:
ותהא נראה. וכן לקמן סימן זה בלשון זה. והענין בזה שחכמיהם וכומריהם מנהיגי ההמון התחכמו כנגד אברהם שהוכיחם להאמין בה' והם אמרו להמון לעשות עמו מלחמה אע"פ שידעו הם עצמם האמת שאין בדבריהם ממש התחכמו לרמות ההמון בשקריהם. שידמו שהיא עושה מלחמה:
ודברים אחודים. פירוש אחודים ותפוסים. וכמ"ש ותתפשהו בבגדו ות"א ואחדתיה בלבושיה ומ"ש ודברים פירושו מלשון ענין וחפץ וכמ"ש על כל דבר פשע על שור וגו' שמגודל השלוה וההרווחה לא היו מקפידים זה על זה אלא אוחזים זה מזה:
רבנן אמרי שפה אחת. שמאחר שכתוב דברים אחדים הרי מ"ש שפה אחת מיותר. על כן דורש שפה מלשון וילך שפי שפי' מלשון השקט וישוב דעת ע"פ מדת ממעל. אחת. שכל

הדור זה ודורות של אחריהם יהיה באופן אחד. מאחר שדור אנוש והמבול וההפלגה לא לקחו מוסר זה מזה הרי יהיה כן לדורות עולם ועיקר הדרשה על פסוק ו' ושפה אחת לכולם וזהו משפו דכולא בישא עי' בדומה לזה בפתיחא דאיכה רבתי פתיחא י"ב מעדה בגד. וע' מש"ש ושם הגי' מסתייא דכולא בישא. ובערוך ערך מסתו גורס מסתו דכולא בישא וכתב שם המ"ע א"ב משפו כתוב וכמו כאן:

או אני או אתה. פי' מאחר שאתה בפלטין אלך לי ואעזוב אותך בפלטין כך דור המבול הניחו אותו בפלטין והם רחקו ממנו שאמרו לו מה שדי וכו'. אך דור הפלגה אמרו וראשו בשמים שנגרש אותו מן השמים. ודור המבול אבדו כולם ודור הפלגה נשארו בחיים. אלא בשביל השלום והאחדות:

גדול השלום. במ"ר פר' י"א סימן ז' וש"נ ומ"ש ר"א ר"ת רבי אומר וכן הוא במדרש שעם יפה תואר. אך במ"ר שם הגירסא. ר"א בנו של ר"א הקפר אומר:

מעשה דור המבול. הדברים כפולים לעיל ריש סימן זה וכן מ"ש דברים חדים כפול לעיל סימן ה' ושם מבואר וכל דברים אלו העתקה ממקום אחר ומ"ש אמרו אחד לאלף ותרנ"ו לעיל סוף סימן א':

פסקה ז

למיזל למדינחא. מאחר שמ"ש בנסעם מקדם משמע שנסעו ממזרח למערב והרי שנער ג"כ במזרח כמ"ש מי העיר ממזרח הרי אברהם שיצא מאור כשדים אמרו עליו שהעירו ממזרח וע' לקמן פרשה מ"ג סימן ג'. על כן דרש שמ"ש בנסעם מקדם. אא"ע על המקום ת"ע על הזמן וע"פ מדה ט' ממי שהוא קודם לכל וזהו קדמונו של עולם. שאם היו מודים שהוא קדמונו של עולם היו מודים בו ובאלהותו וממשלתו וקבלת מלכותו. ועי' לקמן פר' מ"א סימן ז' ויסע לוט מקדם כמ"ש כאן:

התכנסו כל וכו'. שמ"ש וימצאו שתחלה בקשו ואח"כ מצאו שאין מציאה אלא אחר חיפוש ובקשה ומ"ש ר"נ וימצאו אם כו' שכאשר הסכימו על עצה רעה היה מן הדין שלא ימצאו אלא עושה הש"י לנסות הרשעים שיגלו כל רעתם להפרע מהם ונותן להם מקום לטעות ועי' במ"ר פר' כ' בסימן י"ב אצל בלעם:

שאתה מוצא ישיבה. סנהדרין ק"ו ע"א ספרי סוף פרשת בלק פר"א פ' מ"ז לקמן ריש פרשה פ"ד וע' שמ"ר פר' מ"א סימן ז'. וטעם הדבר שהעולם נתארר מימות אדם וקין כמ"ש ארורה האדמה בעבורך. וכמ"ש בעצבון תאכלנה. כי אם שמחה של מצוה שהיא עבודת ה' וגם זה בחרדה וצד עצב:

פסקה ח

מי אמר למי. שמ"ש ויאמרו איש אל רעהו שמאחר שהיו כאן כל בני עולם בעצה אחת אין שייך לומר שאמרו יחידים איש אל רעהו. על כן דורש על משפחות שנקראו על שם יחידים. ודורש שמצרים אמר לכוש שכאן כתוב הבה נלבנה לבנים ואצל מצרים כתוב. הבה נתחכמה וכו' עד בחומר ובלבנים. ע"פ גז"ש או מדה יו"ד נלבנה לבנים א' כאן וא' לישראל במצרים וכן והחמר היה להם לחומר כאן ובמצרים כנ"ל שגם כאן הם שפתחו בעצה זו וכוש הוא אחיו של מצרים. והוא נמרוד שנקרא כוש כמ"ש לקמן פ' מ"ב סימן ד' ובפסוק הב' לא כתוב איש אל רעהו. שאמרו כן כולם שכל ראשי המשפחות של בני נח היו בחיים בהפלגה וכמ"ש מפורש אצל י' דורות של בני שם וכפי חשבון שנותיהם היו כולם חיים ומן הסתם שכן היו כל המשפחות של יפת וחם ומצרים וכוש בני חם חיים עדיין וזהו איש אל רעהו מצרים לכוש יחיד ליחיד וכדומה אך מצרים התחיל:

לשרפה. שתיבת לשריפה מיותר על כן דורש שפיהם הכשילם שלבסוף עתידים להשרף על דרך שכתוב הנה היום בא בוער כתנור וגו' וכמ"ש והיו משרפות סיד ומרומז ג"כ בזה מ"ש בסמוך שהמגדל שלישו נשרף ממ"ש ונשרפה לשריפה שהלבנים שישרפו יהיה לשריפה מן השמים:

חד הוא בני תרתין. פי' כשהיה צריך ליתן לבנה ואבן היה נותן לבנה לבד ועומד לו במקום אבן ג"כ וזהו ותהי להם הלבנה לאבן לבנה במקום אבן אע"פ שלא יתן אבן:

למשוע תרתין. סתם משוע שנותן חמר בין שני לבנים ומחליקם והיה מחליק בפעם אחת בין שני לבנים. וזהו והחמר היה להם לחומר. שהחמר של פעם אחת כאלו נתן שני פעמים חמר ע"פ מדה יו"ד:

מגדל בנו עיר לא בנו. דורש מדה ט"ו ב' כ"מ תחלה אמר את העיר ואת המגדל אשר בנו ואח"כ אמר ויחדלו לבנות העיר. ע"כ דרשו והכריעו על פי מדה י"א שמ"ש וירד ה' לראות את העיר וגו'. ופי' לראות אם יבנו העיר וגם את המגדל אשר כבר בנו. ועל כן אמר ויחדלו לבנות העיר שהתחילו ולא גמרו אבל המגדל כבר בנו:

א"ר חייא בר אבא. סנהדרין ק"ט ב' הגירסא ר' יוחנן:

תני ר' ישמעאל. שם הגי' ר' נתן. וה"ג שם כתיב הכא ונעשה לנו שם וכתיב ושם אלהים וגו' וכמ"ש לעיל סימן ו'. ומ"ש שלישו נשרף כבר בארנו ממ"ש ונשרפה לשרפה ומ"ש שלישו נבלע זה מפורש בפסוק בלע ה' פלג לשונם וגו'. וכמ"ש בהדיא פר"א פרק כ"ג ועבר אברם וראה אותם וכו'. וקללם בשם אלהיו. ואמר בלע ה' פלג לשונם וכו'. וכמו שנתקיים פלג לשונם כך נתקיים בלע ה' שבלע הארץ שלישו של מגדל. גם יתכן ללמוד

על מ"ש שלישו נשרף. שהרי נתגאו יותר מדור המבול כמ"ש לעיל סימן ו'. ואיתא בויק"ר פר' ז' סימן ז' היא העולה על מוקדה וכו' ע"ש דור המבול שנתגאו ונידונו באש. והרי ק"ו אמתי שנדונו דור הפלגה באש:

פי כסיל. שבדבר שנתיראו והוציאו מפיהם מגורת רשע היא תבואנו הם אמרו פן נפוץ על פני כל הארץ על כן ויפץ ה' אותם משם על פני כל הארץ. ובלשון שחטאו בו נדונו. ע"פ מדת ממעל:

פסקה ט

אחת מעשר ירידות. בפר"א פרק י"ד מבואר כל הירידות וש"נ וע' מש"ש וזו היתה ירידה הב':

בנוי דאדם. ע"פ מדה ט"ז מיוחד במקומו ולעיל פרשה כ"ד סימן ו' דורש ג"כ בנוי דאדם קדמאה. ושם פי' כפשוטו. אך כאן לא יתכן לפרש כן. אלא על שהם כפויי טובה כמוהו כמ"ש לעיל פר' י"ט סימן י"ב וע"כ כתוב האדם בה"א הידיעה:

שנתים מדור המבול עד דור הפלגה. פי' שהרי ארפכשד נולד שנתים אחר המבול. וממנו ומבניו התחיל דור הפלגה כמפורש בתורה. והוא עצמו חיה בעת הפלגה. שהרי חיה תל"ח שנה הרי ת"מ מן המבול. וההפלגה היה ש"מ שנה אחר המבול כמ"ש לעיל פרשה כ"ו סוף סי' ג' וש"נ וכן כל היו"ד דורות היו בהפלגה. ועיקר הדרשה מארפכשד על שאצלו מפורש כנ"ל. וכמ"ש לעיל סימן ג'. וע"פ מדת סמוכים דורש. שכאן כתיב אחר המבול ויהי כל הארץ שפה אחת ושם כתיב שנתים אחר המבול א"כ מ"ש כאן אחר המבול פירושו ג"כ שנתים שמאחר שנולד שנתים אחר המבול ראה וידע ככל המבואר:

הואיל והן עם אחד. ר"י דורש מאחר שהם דברי שבח אמר כן בכוונה לטובה שעם אחד ושפה אחת הוא שבח גדול מחוייב שימשך מזה להם הנחה מעונש. וכמ"ש לעיל בסימן ו' בהדיא על כן אמר אם עושים תשובה אני מקבלם וכמ"ש ועתה. וכדברי ראב"כ בסמוך. ור' נחמיה סובר שאף על פי שבמקום אחר הוא שבח אך כאן הדבר למד מענינו שהוא לגנאי ולרעה וכמ"ש וזה החלם שפירושו המרידם כמ"ש בהדיא לעיל פר' כ"ג סימן ז':

א"ר אב"כ מלמד. עי' לעיל פר' כ"א סימן ו' ג"כ ר"א ב"כ וע"ש פירושו וכן לקמן פר' מ"ט סימן ו':

פתח של תשובה. וכמ"ש בתנחומא כאן אע"פ שמרדו ובעטו ועשו מגדל אם עושין תשובה אני מקבלן וזהו ועתה וכמ"ש רש"י בחומש על פסוק ועתה ישראל וגו' ע"ש:

והן אמרין לא אמר הקב"ה. הנה כל רואה יתפלא איך חלקו חז"ל כאן הפסוק לתיבות והוציאוהו מפשוטו שהכל מאמרו של הקב"ה שהם דרשו שתיבת לא אמרו הם. ותיבת

יבצר אמר הקב"ה. אך הענין בזה כבר הארכנו בהקדמה ובפנים הביאור כמה פעמים. שדרך חז"ל להעמיד כל תיבה על מכונה שתשא התיבה עצמה משמעותה שלפי הפשט יקשה מהו ועתה דמשמע שקודם לכן ואחר כן היה נבצר מהם. ועוד איך אמר ועתה לא יבצר וגו' הלא הוא מפר מחשבות ערומים וגו'. ועוד שכביכול מדבר כבן אדם שמתיירא. על כן בהכרח שלא יובנו התיבות כפי המשך פשוטם מכולם יחד כי אם כל תיבה תישא משמעות מיוחד לפי כבודו ית"ש ולפי אמיתת הענין ועל פי המדות שהתורה נדרשת בהם. על כן דורש תיבת ועתה על התשובה וכאשר נתבאר דעת ר' יהודה ור"נ ע"פ מדה כ' ומדה ח' גז"ש. ותיבת לא מאחר שלא יתכן שהקב"ה יאמר לא יבצר שהרי הוא כל יכול ועוד מאחר שיעשו תשובה הרי מעצמם יבצר מהם ולא יעשו מה שיזמו. על כן דרשו שתיבת לא אמרו הם שהשיבו על מ"ש ועתה שיעשו תשובה והשיבו לא שאין רוצים לשוב. וכמ"ש ויאמרו לא נשוב. ומאחר שאינם רוצים לשוב וא"כ רוצים לגמור אשר יזמו לעשות ועל זה אמר מפר מחשבות ערומים ויבצר מהם כל אשר יזמו לעשות היינו שחשבו לעשות ד' סמוכות לד' רוחות העולם. כמ"ש לעיל סוף סימן א':

הכרם הזה. שהול"ל ימנע למה אמר יבצר ע"כ דורש ע"פ מדת ממעל על בצירה של כרם כמ"ש כי תבצור כרמך וכדומה הרבה. ומ"ש מגממים אותו. פירושו כורתים הענפים הרבים הרעים ואין משאירים רק מעט הטובים. וזהו יבצר מהם שיחסר ויגמם מהם על שאין מהם בצירה של פרי מעשה טוב וזה ע"פ מדת מנגד וממעל ודרך קצרה:

פסקה י

ששינו לתלמי. עי' לעיל פרשה ח' ריש סימן י"א וש"נ. וכן אצל סדום ארדה נא ואראה על כן שינו כאן ללשון יחיד:

משפתם אעשה נבלה. שמאחר שאמר אשר לא ישמעו איש שפת רעהו א"כ מ"ש ונבלה שם שפתם מיותר והיל"ל ונבלל וכמ"ש כי שם בלל על כן דורש גורע ומוסיף גורע המ"ם של תיבת שם ומוסיף לתיבת שפתם. והשי"ן נוטריקון של אעשה או שדורש תיבת שם נוטריקון אעשם ואינו גורע ומוסיף. ומ"ש נבלה כמו נבילה על פי מדת ממעל וכאלו כתוב ונבלה אעשה משפתם וזהו שמוסיף הה"ד משפתם אעשה נבלה עיין לקמן פר' צ"ז סוף סימן ו'. ופי' שעל ידי שפתם אעשה את עצמם נבלה שימיתו זה את זה וכדמפרש והולך וכמו שחטאו על ידי שפתם. ע"פ מדת ממעל ומנגד. עי' לעיל פר' ל"ה ריש סי' ג':

ר' יהודה ור' נחמיה. שתחלה אמר ויפץ ה' אותם משם ואח"כ אמר ומשם הפיצם ה' הרי שהיו שני הפצות ע"פ מדה יו"ד ור' יהודה סובר שהפצה הא' היתה משם לארצות והב' מארץ לארץ אחרת שלא שב אל ארצו שהיה שם קודם. ור' נחמיה סובר שהפצה א'

היתה להרים וכמ"ש מלכים א' כ"ב ראיתי את העם נפוצים על ההרים וכן הוא ביחזקאל ל"ד. והב' שמ"ש ומשם הפיצם שחזרו אל ארצם שנתן לכל מדינה כח המושך שתבלע אותם שנתן חן מקום על יושביו וחזרו למדינתם. וזהו מ"ש בלע ה' פלג לשונם שהיה פליגתם בבליעה כנ"ל. וכמ"ש לעיל פר' זו סימן ה' ונלך איש אל ארצו הרי שהלכו איש אל ארצו. ומ"ש בדברי ר' יהודה ומצרים תופסת לארצו דורש רמז ממ"ש ויפץ העם בכל ארץ מצרים. ויפץ למקום שכתוב בו ויפץ ויתכן שע"כ ואת העם העביר הפצה ב' ודו"ק. ומ"ש אלא מהו ויפץ הכוונה וכו' על כל הענין של כופל הפצה ויותר נכון לגרוס אלא מהו ומשם הפיצם:

ויפץ אלא ויצף. על שכתוב ב' פעמים כנ"ל ואחד מיותר לדרוש בהיפוך אותיות ויצף ע"פ מדת ממעל לשון ששייך אצל מים:

ל' משפחות. ורמז לזה בתיבת בלל ר"ת בלע למ"ד משפחות. גם בשני פסוקים אלו ויפץ וכו' על כן וכו'. שלשים תיבות גם יתכן שתיבת משם מיותר ודורש נוטריקון ויפץ מהם שלשים משפחות:

עמדו מאברהם. וזהו ואעשך לגוי ל' גוי. כמ"ש במ"ר פר' כ"ב סוף סי' ח':

פסקה יא

חד תלמיד. עי' לעיל סוף פר' ל"ד:

פסקה יב

כל שנכפל שמו. לעיל פרשה ל' סימן ד' וש"נ ומפורש. שמ"ר פרשה ב' סימן ו':

פסקה יג

תרח היה. כל הענין בתד"א בשינויים:

הרן קאים פלג. עומד שם ולבו חלוק. עי' כל זה במדרש תהלים קי"ח באריכות:

וימת הרן על פני תרח. וס"ד באור כשדים. הרי שמת באור כשדים שניצל אברהם משם ואיך אמר על פני תרח אביו משמע חוץ לאור כשדים ב' כ"מ ודורש דשניהם אמת ועל שמסר עצמו למות על קדושת שמו היה ע"י קידוש ה' שלא שלט בו האש אלא על שלא היה בלב שלם נחמרו מעיו:

פסקה יד

אברם היה גדול. סנהדרין ס"ט ב' ע"ש דקאי בצ"ע. לקמן ריש פר' מ"ה:

הרן גדול מאברהם. טעות וצ"ל בהיפך אברהם גדול מהרן וכן הוא בגמרא שם ולקמן מ"ה שם ובסדר עולם רבה סוף פרק ב':

אין לה הוה לה. וה"ה לתיבת לא וכמו שהביא פסוק לא ילדה. במ"ר פר' ט' סוף סי' י' ע' פסיקתא רבתי פר' ל"ב סימן ב' ועי' לעיל פר' ל"ו סי' ב'. ופירושו דמ"ש אין לה אין הכוונה שאין לה בהחלט אלא שבדרך הטבע אין לה אך בדרך נס יש לה גם דרשו אין לה עיין עליה:

רני עקרה לא ילדה. וס"ד כי רבים בני שוממה מבני בעולה. אע"פ שכתוב לא ילדה אעפ"כ כי רבים בני שוממה שהוה לה. ובפסיקתא שם הגי' רני עקרה לא ילדה פצחי רנה וצהלי לא חלה. והוה לה שנאמר ואמרת בלבבך מי ילד לי את אלה. ועי' מ"ש ויק"ר סוף פרשה ל"ב ואין לה מנחם. ובפרשה ל"ד סוף סימן ד'. ואין בידו מאומה. ובמ"ר פר' ט' סוף סימן י' חושב גם פסוק לא הגידה אסתר ולבסוף הגידה ופסוק ועד אין בה אע"פ שאין לה עכשיו יש לה לאחר זמן והייתי עד ממהר וכו' ובמנאפים. שכל אין ולא כוונתם לשעה אך לאחר זמן יתכן שיהיה ברצות הש"י:

פרק לט

פסקה א

שמעי בת ודאי. הוקשה לו מ"ש לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך. שהיל"ל בהיפך לך לך מבית אביך וממולדתך ומארצך על כן דרש שהכוונה על הליכה והעתקת הנפש שתעזוב ותשכח מנהגי ארצה וא"כ הסדר בהיפך תחלה שוכחים מנהגי ארץ ואח"כ של המשפחה ואח"כ של בית אביו. וסדר זה מפורש בפסוק שמעי בת וגו' ושכחי עמך ובית אביך שהמזמור הזה הוא משל על נפש אברהם שקורא אותה בת וע"פ מדה י"ז אנו יודעים כוונת הפסוק כאן שילך כדי שישכח ויעזוב. ובתנחומא ריש פרשה זו שמעי בת וכו' זה אברהם ושכחי עמך ובית אביך זה עבודת כוכבים כמ"ש הוי האומרים לעץ אבי אתה. ויתאו המלך יפיך זה הקב"ה וכמ"ש כאן:

וראה בירה. ענין המשל מי שרואה בנין יפה ומסודר מבין ומודה שיש אדון ובעל לבירה זו ואומן חכם בנה אותה. אך ראה שהבירה נשרפת באש אז חשב שאדונה ובעלה עזב אותה. עד שאמר לו בעל הבירה אני הוא אדון הבירה ובעלה ובכוונה מאתי היא בוערת. כך העולם מעיד על עצמו שיש לו בורא קדמון מנהיג בחכמה וחסד. אך כשראה הבורא שהרשעים מפסידים העולם והאבדון והכליון בוער כאש לאבד ולכלות בדור המבול וההפלגה. ומזה נתבלבלה דעת אברהם שאדון העולם עזב אותו וחלילה אינו חפץ שיעבדוהו עד שנגלה עליו הקב"ה ואמר לו אני הוא בעל העולם ואדונו ובכוונה

נעשה כל הכליון והעונש. עי' יד"מ. אך באמת חפץ שיעבדוהו. וזהו מ"ש ויתאו המלך יפיך כי הוא אדוניך והשתחוי לו שרוצה בעבודתו:

ליפותך בעולם. שהיל"ל ויתאוך המלך ובנמשל מהו יפיך. ודורש הנמשל ליפותו ולהדרו בעולם וכמ"ש ואברכך ואגדלה שמך:

והשתחוי לו. בארצו ומקום שכינתו וביתו וזהו לך לך מארצך כו':

פסקה ב

לריח שמניך טובים. שמן תורק שמך על כן עלמות אהבוך. עי' שי"ר פסוק זה ושם איתא ר' יוחנן וכאן קיצר בנמשל וע' בתנחומא ביתר ביאור והגירסא שם:

פסקה ג

אחות לנו. הוא ד"א על מ"ש ויאמר ה' אל אברם והוא בשי"ר פסוק זה:

שאיחה את כל העולם. שחיבר ותפר את כל העולם להקב"ה שמתחלה היה העולם מחובר להקב"ה כמ"ש לעיל פר' י"ט סימן ז' אלא שבחטא אדם והדורות נקרע החיבור. ואברהם איחה וחיבר וכמ"ש בפ' הנ"ל סימן ו' קלקלת עובדיך סב חוט וחייט:

קטן. צ"ל קטנה עד שהוא קטן ותיבת קטנה היא ציון על תיבת קטנה שבפסוק. וכמ"ש לעיל פר' ל' סי' ח' בן ג' שנה הכיר אברהם את בוראו:

לא הניקוהו. תיבת לא השני מיותר. ופירושו שלא היה לו מי שילמדהו להכיר להקב"ה אלא הוא מעצמו הכיר. ועי' לקמן פר' ס"ד סי' ד' ופר' צ"ה סימן ג' ובמ"ר פר' י"ד ריש סימן ב' ושם מבואר:

דברים כחומה. שיעמוד בלב חזק בנסיון לקדש שמו יתברך נבנה עליה שיבנה ממנו העולם. טירת כסף. שיעמדו ממנו דורות של צדיקים כמ"ש חולין צ"ב שלשים כסף הובא בילקוט זכריה י"א על שלשים צדיקים וכמ"ש שי"ר שם שאני עתיד להעמיד כיתות וחבורות של צדיקים כיוצא בו:

אלא לשעה. עד שיעמוד צדיק אחר גדול ממנו שיבנה ממנו העולם. וכמ"ש לקמן פר' מ"ד סימן ה' ע"ש. והשיב אברהם מעמיד אני וכו' לעמוד בנסיון:

זה חמו"ע. עי' שי"ר פסוק אמרתי אעלה בתמר סנהדרין דף צ"ג:

נכנס בשלום ויצא. נכנס לכבשן האש בהבטחה שיעמדו ממנו כל חבורות הצדיקים ואז אמר לו אח"כ לך לך מארצך:

פסקה ד

מעשרה דורות. עי' קהלת רבה פסוק זה:

לא דברתי עם אחד. היו"ד דורות הם שם ארפכשד שלח עבר פלג רעו שרוג נחור תרח אברם הרי ביחד עם אברהם יש יו"ד דורות ואיך אמר מעשרה שליטים ולא יתכן לכלול גם נח שהרי עם נח דיבר כמפורש בסדר נח ומההכרח לומר שחושב דרך כלל יו"ד דורות עם אברהם וכן הפירוש במשנה עשרה דורות מאדם ועד נח עם אדם ונח ועשרה דורות מנח ועד אברהם היינו מלבד נח. ואף דאיתא בתד"א. שם היה נביא ד' מאות שנה וכמ"ש לקמן סוף פר' מ"ח ויאמר ה' לה ע"י שם בן נח. ולעיל סוף פר' ל"ז סי' ז' איתא נביא גדול היה עבר מאחר שאין נביאותם מפורשת בתורה אינם נחשבים. ובקהלת רבה פסוק החכמה תעוז שם הגירסא שמנח עד אברהם לא בחר הקב"ה בכולם ולא כרת אתם ברית אלא עמו ועיין לקמן סוף סימן ו':

פסקה ה

רפינו את בבל. לעיל פ' ל"ח סימן ה' ושם מבואר:

פסקה ו

אהבת צדק. לקמן פר' מ"ט סוף סימן ט'. ויק"ר ריש פר' י' עי' מש"ש:

נשבעת ואמרת. כמ"ש אשר נשבעתי מעבור מי נח עוד על הארץ וכמ"ש לעיל פרשה כ"ו סימן ו' לסגי לסגי ודייק לשון חלילה לך דמשמע שההפך ידוע והיינו שנשבע. ואין הפרש בין מים לאש שלא פירש ההיתר של אש וזהו מעשות כדבר הזה דבר שהוא דומה לעיקר השבועה:

השופט כל הארץ. לא יעשה משפט. ויקשה הלא עושה משפט חרוץ בסדום. וגם הוא היפך כוונתו שרוצה אברהם שישא לעון סדום. על כן דורש שכך פירושו מאחר שאתה שופט כל הארץ בהכרח שלא תעשה משפט גמור שאז יבטל כל הארץ מפני המשפט:

חבל בתרין ראשין. מי שרוצה להשיג דבר רחוק או עמוק צריך לקשור ראש האחד של החבל באותו דבר והראש השני בידו אך אם תופס שני ראשי החבל בידו לא ישיג מבוקשו לעולם וכן אתה צריך לעזוב ראש האחד מידך:

פסקה ז

ויאמר ה' אל אברם. לך לך. וצ"ע שהרי קדמה פרשת לך לך לפרשת סדום לא פחות מכ"ה שנים כמ"ש ואברהם בן ע"ה שנים בצאתו מחרן. ובענין סדום היה בן ק' שנה. ויש לומר שאנו דורשים בנין אב שמאחר שספרה תורה שעשה כן בסדום מן הסתם שכן היה מדתו תמיד ללמד זכות על העולם ולהתפלל עליהם תמיד:

וימת תרח בחרן. שמאחר שפורט כאן שנות תרח שהיו ר"ה ואחר שישב בחרן חיה עוד ס"ה שנה היה יותר נכון שיספר ענין מיתתו במקומו וזמנו אחר מיתת שרה שתי שנים

גם הוקשה שאצל כל יו"ד דורות לא סיפר מיתתם רק אצל תרח על כן דרשו שכוונת התורה לדרוש סמוכין שלכך כתב וימת חרח בחרן כדי לסמוך לו לך לך לדרשה זו:

ס"ה שנים. שהרי תרח היה בן ע' שנה כשהוליד לאברם ואברם היה בן ע"ה שנים בצאתו מחרן ואז ישב תרח בחרן א"כ היה אז תרח בן קמ"ה שנה ויחסר עוד עד תשלום חיי תרח ס' שנה שחיה ר"ה שנה ומ"ש כאן ס"ה שנה שסובר כמ"ש ר"נ בסימן הסמוך והיא דעת הס"ע בפרק א' שמ"ש לך לך מארצך היה בשנת ע' לאברם וא"כ היה אז תרח ק"מ שנה וחסר עוד ס"ה שנה. וע' לקמן פר' נ"ח סימן ה':

בחייהם קרויים מתים. וכל זמן שהיה אברהם עמו לא כתב עליו וימת שחיה בשביל אברהם:

אני פוטרך מכיבוד. כמ"ש לך לך וכו' ומבית אביך הרי פטרו:

מקדים מיתתו. שצווהו שישכח אביו וביתו ואין החי משתכח מן הלב ע"כ כתיב עליו וימת תרח וכאלו מת ועל כן יתכן שישכחנו:

פסקה ח

לך לך שתי פעמים. הנה בענין זה לא כתוב אלא פעם א' לך לך. נראה שהכוונה האמתית על שכתוב שתי פעמים שהלך. בפסוק ד' וילך אברם ובפסוק ה' ויקח אברם וכו' ללכת ארצה כנען וע"פ מדה יו"ד מדבר שהוא שנוי שהלך שתי פעמים לארץ כנען וכאשר ציוהו בהליכה ראשונה לך לך כך ציוהו בהליכה שניה לך לך הרי שנאמר לו לך לך שתי פעמים. וזהו מ"ש כאשר דבר אליו ה' ע"פ מדה יו"ד אמירה ודיבור וילמוד סתום מן המפורש שדבר לו לך לך והלך:

אחד מארם נהרים וכו'. כי יש שני ארם כמ"ש ריש תולדות פדן ארם ופי' רש"י שני ארם ארם נהרים וארם צובה ובשמואל ב' יו"ד ארם בית רחוב וארם צובה. ומפורש בתורה פרשת חיי שרה וילך אל ארם נהרים אל עיר נחור. וכן בריש ויצא וילך חרנה והיינו פדן ארם שכתוב בסוף תולדות וילך פדנה ארם וא"כ מ"ש מארם נהרים היינו מ"ש מארצך ואחד מארם נחור היינו מעיר נחור כנ"ל. והיינו מ"ש מבית אביך והמדרש אמר בסדר הכתוב. בהערת הררי"ב:

שהפריחו מארם. כמ"ש בסימן הקודם בשם סדר עולם וכאשר היה בחרן אחר ה' שנים ציוהו שילך עוד הפעם לארץ כנען:

עמך נדבות. עי' סנהדרין ק"ח מדרש תהלים ק"ו ויק"ר פרשה כ"ה בסי' ו' ד"ר פר' ב' סימן ז' ובכל המקומות הנ"ל מפורש שכל המזמור באברהם מדבר. וסגנון הכתוב עמך נדבות ביום חילך בהדרי קודש מרחם משחר לך טל ילדותך ויקשה איזה עם היה לו ואיזה

יום חילו. על כן דרש אל תקרי עמך אלא עִמְּךָ. ולקשר תיבות הפסוק הוצרך להוסיף תיבות ע"פ מדה י"ז וע"פ מדה ט' עמך הייתי בעת נדבות שנדבת נפשך למסור אותה לכבשן האש על קדושת שמי. ביום חילך כשירד לכבשן האש באור כשדים נתכנסו כל בני המדינה לראות איך ישרף אברהם ונקראו חילו על שכולם נתכנסו למענו ואז הייתי עמך והצלתיך. גם יתכן שהכוונה על יום שהתנדב לרדוף המלכים שנתכנסו כולם עליו. ומ"ש חילך שנתכנסו להלחם אתו:

בהדרי קודש. משמע שיום חילו היה כהדרי קודש ציון וירושלים כמ"ש השתחוו לה' בהדרת קודש ולא היה כל הנ"ל בציון וירושלים כלל. על כן דורש אל תקרי בהדרי אלא מהדרי וכמ"ש מרחם. שמהדרו של עולם הקדשתיך. והיא רחמה של עולם כי משם התחלת בריאות עולם משם שחרתיך שתבא לשם ולא רצה לפרש מרחם משחר ששחרו לשמו מרחם אמו על דרך בטרם צאתך מרחם הקדשתיך. שהרי סובר שבילדותו היה עובד כוכבים:

מה טל פורח. כי בזרוח השמש הטל הולך לו. כך כאשר זרחה שמש חכמתו של אברהם והכיר את בוראו פרח ונמחק ממנו כל טעות ונמחו כל עוניתיו:

ומה הטל. וזהו לך טל שאתה בעצמך דומה לטל. ושייכות הדרשה לכאן. שאמר אל הארץ אשר אראך היינו ציון וירושלים וכמ"ש בסוף הפרשה מחקה והולך כנגד בהמ"ק הדרו וכו' של עולם:

ואומר מי יתן לי אבר כיונה. הביא דרשה זו לפי שאמר תחלה שהיה אברהם מתפחד והיכן מרומז הפחד הזה. על כן הביא פסוקים של מזמור נ"ה שמדבר מאברהם בעת הפלגה ושם מבואר הפחד. כמ"ש שם לבי יחיל בקרבי ואימות מות נפלו עלי וכו' וכן מי יתן לי אבר כיונה וכו' בלע ה' פלג לשונם וכו' וכמ"ש פר"א פרק כ"ד וכמו שביארתי לעיל פר' למ"ד סימן ח' שאז היה בן מ"ח שנה. ע"ש החשבון בבירור. הרי מפורש שבעת הפלגה שאז הכיר בוראו כמפורש לעיל שם. רצה לברוח מהם. והיה מתירא מן עברות של ילדותו. וזהו לבי יחיל וגו' כי מן האויבים לא היה מתירא שהרי היה בוטח בהקב"ה בכל לבו התבונן בזה:

קופצת באחת מאגפיה. פי' סותמת אחת מאגפיה שינוח אצל גופה וכמ"ש ועולתה תקפץ פיה פי' סותמת וכן כאן והיונה אינה נחה מפריחתה על איזה מקום אלא נחה באחת מאגפיה ופורחת בשניה כך רצה אברהם לרוץ תמיד בלי מנוחה בנתיים עד בואו אל מקום הקודש:

נדוד. היל"ל נוד ע"כ דורש כופל הד' נדידה וטלטול הרבה ובילקוט כאן הגירסא נדנוד אחר נדנוד וטלטול אחר טלטול:

אלין במדבר סלה. משמע שזהו רצונו ותכלית פריחתו שילין במדבר סלה. על כן דורש שאמר שמוטב לו ללון במדבר של ארץ ישראל מללון בפלטריות של הרשעים של דור הפלגה. ואיזה תאוה וחשק היה לו לבא לארץ כנען שגם שם היו כולם רשעים אלא שמאז נצטווה. ולא הלך עד שהיה בן ע' שנה שאז נתן לו רשות ללילך. וזהו שאמר ואם תאמר שלא גהץ וכו' אלא אע"פ שציוהו כשהיה בן מ"ח שנה עכ"ז לא היה רשאי ללילך עד שאמר לו לך וזהו וילך אברם כאשר דבר אליו ה'. ולעיל ריש הסימן באופן אחר וכאן דורש שבפעם א' אמר לו שיהיה מוכן להליכה ולא הלך עד שאמר לו עוד הפעם לך לך וזה ע"פ מדה יו"ד אמירה ודיבור. וכאן לא פירש מה דבר לו וילמוד סתום מן המפורש וילך אברם כאשר דבר אליו ה' לך לך:

אוכלים ושותים ופוחזים. זה מרומז במ"ש אצל חרן ויבואו עד חרן וישבו שם ופי' שאנשי חרן יושבים שלוים ובטלים. וכמ"ש לעיל פר' ל"ח סימן ז' בכל מקום שאתה מוצא ישיבה השטן קופץ ועל כן אמר לו הקב"ה לך לך מכאן. וכשבא לארץ כנען כתוב ויעבור אברם בארץ וגו' והכנעני אז בארץ פי' שראה אותם עוסקים בעבודת הארץ וכשר הדבר בעיניו אז אמר לו הש"י לזרעך אתן את הארץ הזאת ודעת המדרש שכל עניני אברהם והאבות רק ע"י תפלה ולא עשו שום דבר בלא רשות הש"י. גם מרומז במ"ש אל הארץ אשר אראך מלשון הרואה אתה שובה העיר אשר תהיה ישרה ונכונה בעיניך:

פסקה ט

שתי פעמים. עי' לקמן פר' נ"ה סימן ז' דכאן חסר סוף המאמר באיזה דפוסים מן מה דכתיב ולך לך אל ארץ המוריה הרי השני' חביב פירוש שכאן כתוב לך לך אל הארץ אשר אראך הרי לא ידע להיכן ילך ושם כתוב ולך לך אל ארץ המוריה שגלה לו להיכן ילך. נמצא שהשניה חביבה שארץ המוריה ששם הר המוריה חביבה מכל ארץ כנען:

מאפרכיה שלך כו' זו שכינתך. כמ"ש לקמן שם נ"ה ופר' נ"ט סימן יו"ד היינו עיר מולדתו והערים הסמוכים לה:

על כל פסיעה. ושם נ"ה הגירסא על כל דיבור ועל כל פסיעה כי מאחר שאינו ידע להיכן הולך הרי כל פסיעה בספק ונסיון ושמא יצטרך לחזור לאחוריו:

הוא דעתיה דר"י. עי' לקמן נ"ה שם כלשון זה על מ"ש שם אשר אומר אליך ומביא מכאן אשר אראך:

ומתלא עיניהם שיהיו עיניהם תמיד נשואות אליו ליחל ולצפות:

וקרא אליה את הקריאה. כששלח את יונה לנינוה בפעם הב' ויקשה למה לא הביא פסוק של נבואה א' ושם בקיצור וקרא עליה. ונראה לי דכצ"ל וקרא עליה בע' היינו של נבואה א' ואח"כ גורסאת הקריאה אשר אנכי דובר אליך של נבואה ב' וכוון לשתי הנבואות:

פסקה י

שהיה עובר ממקום. והנמשל כמו שכתבתי לעיל סוף פר' למ"ד במבואות האפילות ע"ש ותבין כאן. ועי' מ"ש עוד לעיל פר' כ"ט סימן ג' שאברהם אחד מג' מציאות ע"ש דברים של טעם:

ונפלה מרגלית מראשו. רומז למוד של חכמי הקבלה על ניצוץ קדוש שנפל לס"א:

ובג' מצאה. התחיל במשל בג' וסיים בנמשל ביו"ד שמונה יו"ד דורות אך כוונת המדרש על ג' בני נח שמיחס אותם אחר המבול ולא מצא בג' היינו בזרע שם ושם מצא והיינו כמ"ש בסוף סדר נח שחושב שם סדר יחס שם פעמיים. קודם הפנגה ואחר ההפלגה ובפעם ב' מונה יו"ד דורות עד אברהם ומונה בקיצור וכשהגיע לאברם אמר ויאמר ה' לאברם וזהו מ"ש שמצא וכו':

אלא בשבילך. כדי להזכיר בסוף ענין אברהם באריכות. ובמדרש רות בסופו הגיר' אלא בשבילך אברם הוא אברהם. כוונתו למ"ש בריש דברי הימים אחר שחשב שמות היו"ד דורות אמר אברם הוא אברהם. כלומר זהו שציפיתי ויחלתי לו בקשתיו ומצאתיו:

פסקה יא

שבעים. הרי בריתו יקר מבריתו שלי שבעים פעם והשיב לו שאחד שלך יקר:

אתנך אשימך. משמע שהוא עצמו כבר עשוי אך שיתן וישים לו דבר שלא היה לו אך אעשך משמעותו שיעשנו בריאה חדשה ע' במ"ר פר' י"א סימן כ' כל הענין שם באריכות. ושם הגיר' ואעשך כמ"ש ויעש אלהים את הרקיע. ומ"ש בריאה חדשה. פירושו שהוסיף לו כח עליון ממרומים למעלה מכיפת הרקיע בעבור תוספת הרוח נקרא בשם חדש אברהם אב המון גוים נשיא אלהים וכמ"ש יבמות פרק הבא על יבמתו שאברהם ושרה טומטומים היו והובא בילקוט ישעיה נ"א אל צור חוצבתם וע' יד"מ. ועי"כ נשתנה טבעו ומזגו להוליד בנים:

ג' גדולות. הגדולה היותר גדולה שיתכן בעולם הזה והבא הוא מי שזוכה להיות קרוב אל הש"י לעמוד לפניו לעולם הוא ובניו והם האבות השלשה:

ממעטת פריה ורביה. שאכסניא אסור וממעטת היציאה פי' הממון של הוצאה וממעט את השם. כי בדרך אינו יכול לעשות מעשים טובים ואין פרסום. ומ"ש לעיל סימן ב' טלטל עצמך בעולם ושמך מתגדל. שהאמת שאצל בני אדם שאינם גדולים ומפורסמים

שמם מתמעט בדרך שאין מכיר אותו אך בני אדם הגדולים והמפורסמים אם נוסעים ממקום למקום אז שמם מתגדל הרבה יותר מאשר נתגדלו בביתם וכאן מדבר ממנהג העולם וסתם אנשים ושם מדבר כפי מעלת אברהם:

לא נפש את חסר. אבל בהיפך כי ואעשך לגוי גדול. ולא ממון אבל בהיפך ואברכך וכמ"ש במ"ר פר' י"א סימן ה' יברכך בממון:

ארבעה הם. פי' שאלו ד' רמזה תורה שיצא להם מוניטין והתקינו להם מטבע יוצא בעולם מגודל חשיבותם ויקרותם:

ואעשך לגוי גדול. כוונתו למ"ש בסיפא דקרא ואגדלה שמך וכמ"ש אצל יהושע ודוד ומרדכי וע' ב"ק דף צ"ז מטבע של ירושלים ומטבע של אברהם אבינו:

בכור שורו. פסוק בברכת משה ליוסף ויהושע בא מאפרים:

שק ואפר מכאן. ובסוף מדרש אסתר הגירסא מרדכי מכאן ואסתר מכאן:

קובע אני לך ברכה. וזהו והיה ברכה שהיה לו לומר והיה מבורך או מברך אך ברכה הוא השם לדיבור של ברכה ואיך יהיה אברהם דיבור של ברכה. על כן דורש על נוסח ברכה בלשון משנה שלמדו מכאן חז"ל לקבוע להש"י ברכה על שם אברהם מגן אברהם. וע' תנחומא כאן וברכת תחית המתים נקראת ברכה של הקב"ה כי מפתח של גשמים ושל תחיה בידו של הקב"ה ונתקנה הברכה לשמו ולכבודו לבדו וברכת מגן אברהם ג"כ להקב"ה אך לשמו ולכבודו של אברהם ובזכותו. וצ"ע על הספק הזה אם שלו קודמת אם של הקב"ה קודמת ואיך יליף ששלו קודמת שלא הביא על זה שום פסוק. וגם על מתקני התפלה יקשה למה לא תקנו שלו תחלה ומאין למדו כן. אך כאן חסר וה"ג במ"ר פרשה י"א סימן ב' הובא ברש"י בחומש כאן ואעשך לגוי גדול זה שאומרים אלהי אברהם ואברכך זה שאומרים אלהי יצחק ואגדלה שמך זה שאומרים אלהי יעקב יכול יהא חותמים בכולם ת"ל והיה ברכה בך חותמין ואין חותמים בכולם א"ר חייא בר זעירא והיה ברכה ברכתך קודמת לברכתי משהם אומרים מגן אברהם אומרים מחיה המתים. ומ"ש והיה ברכה ברכת מגן אברהם היא ברכה שלימה בפתיחה וחתימה אך שאר ברכות י"ח אין בהם פתיחה. ומה שמקדים ברכת הש"י על ידי האבות ואברהם לברכת הקב"ה בעצמו הענין בזה כי הטובה שעושה הקב"ה ע"י תפלת הצדיקים הם מתגברים על מדה"ד ונעשה טובה בריבוי שפע וש"ש מתקדש בעולם. וע"כ ברכת האבות גדולה יותר מברכת מחיה מתים וקודמת לה והבן זה:

אלא השמים. צ"ל אלא השמימה וכן הוא בדפוס אחר ויש כאן שני ההי"ן מיותרים. האחד לרמוז על שבה"א ברא שמים כמ"ש לעיל פר' י"ב סימן ב' וההי' הב' לרמוז שעל

ידי שיוסף לו ה' על שמו יהיה פרה ורבה וזהו מ"ש בסיפא דקרא כה יהיה זרעך כמו השמים והובא מאמר זה אגב מאמר ר' יודן שדורש ואעשך לגוי גדול ואברכך על מנין אותיות אברהם וזה צ"ע שהרי כתוב ואברכך בלא ה' והוי"ו לא חשיב ואינם אלא רמ"ג ואפשר שהכוונה על מ"ש ואברכך ואגדלה שמך פי' כשאגדל שמך על מספר אברכך ויהיה שמך מספר אברככה בה"א אז תהיה לגוי גדול וע' רש"י בחומש בשס"א:

לא שם אדם פרה. מיד כשנתרצו על סכום המקח ופיסוק דמים נתברך וכמ"ש בסמוך אצל איוב. וכן אצל אברהם שכתוב אצלו ריבוי ברכות:

כיצד. בא לפרש מ"ש ונברכו בך כל משפחות האדמה:

אפילו ספינות. כמ"ש ביבמות דף ס"ג ואמר ר"א מאי דכתיב ונברכו בך כל משפחות האדמה אפילו משפחות הבאות באדמה אינן מתברכות אלא וכו' כל גויי הארץ אפי' ספינות הבאות בים אינן מתברכות אלא בשביל הצדיקים עכ"ל ופי' שכאן כתוב ונברכו בך כל משפחות האדמה ואין הים בכלל אדמה ובקאפיטיל י"ח פסוק י"ח כתוב ונברכו בו כל גויי הארץ והים בכלל הארץ כי ארץ פי' העולם בכללו:

לא נטל אדם פרוטה. ב"ב דף ט"ו ב':

קרי ביה בריכה. שהיל"ל והיה מבורך או מברך על כן דורש אל תקרי ברכה אלא בריכה:

דחזי לך למברכא. שאם היה כתוב והיה מברך היה משמע שהוא מצווה על זה לברך את הכל על כן אמר לו והיה ברכה שהוא רשות למי שירצה ויהיה ראוי לה ולא את הכל:

פסקה יב

בכבוד של צדיק. וכמו שהיה הענין אצל ירבעם עם הנביא שיבשה ידו כששלחה על הנביא ולא יבשה כשהקריב על המזבח:

תניא אלו ברכות. ברכות דף ל"ה וכל הענין ירושלמי ברכות קרוב לסופו ע"ש השינויים:

איזה כריעה ואיזה בריכה. ע' שבועות דף ט"ו ב' וש"נ וקידה היינו בריכה וכאן דורש ונברכו בך שכולם יהיו כורעים ובורכים לך ע"פ מדת ממעל ואגב זה הביא כל המאמר מהירושלמי:

בר סיסי. היינו ר' לוי בר סיסי שם ולא נתרפא על שהטיח דברים כלפי מעלה כמ"ש בגמרא דף ל"ו:

הגשמים בזכותך. שהיה הברכה בכל העולם בזכותך: הה"ד ויורע. הוא ד"א על פסוק ונברכו בך ודורש ע"פ דברי ר"נ:

ונברכו וכו' ובזרעך. תיבת ובזרעך אינו כתוב כאן וכוונת המדרש על פסוק שבסוף עקידה והתברכו בזרעך כל גויי הארץ על שהיו משיבים ומגלים להם שאלות אלהיות בנבואה ורוה"ק:

פסקה יג

וילך אברם. וס"ד וילך אתו לוט משמע שהוא טפל לו שגם הוא רצה להתקרב אל ה' ולקיים דיבורו לאברהם וזהו שבחו מבחירתו הטובה שהרי בפסוק הסמוך ויקח אברם את שרי אשתו ואת לוט בן אחיו ואת כל רכושם כי היה הכל ביד אברהם:

בת ארבעים. במדרש רות פסוק ותאמר רות המואביה ואין קורין בת אלא לבת ארבעים שנה ע"ש ובאסתר כתוב לקחה מרדכי לו לבת. ושמואל דסובר בת פ' שנה סובר כרבנן שבשעה שנשאה אחשורוש היתה בת ע"ה אלא שלא נקראת גואל רק בעת שנהרג המן ובטלה הגזירה וזה היה אחר חמשה שנים שנשאת לו בשנה השביעית והמן נהרג בשנת י"ב ורבנן דסברי בת ע"ה החשבון מצומצם שהרי מרדכי גלה עם יכניה והיה שם ל"ז שנה עד תחלת מלכות אויל מרודך כמ"ש בסוף ירמיה אויל מרודך מלך כ"ג שנה כמ"ש במסכת מגילה. בלשצר ג' שנה כמ"ש דניאל ריש ה'. ה' של כורש ז' של אחשורוש עד שנשאה וסוברים שגם אסתר גלתה עם מרדכי שמ"ש ויהי אומן ולא פירש באיזה זמן ילמוד סתום מן המפורש בפסוק הקודם שהיה בעת אשר הגלה. ואז מתו אביה ואמה ואז לקחה לבת הרי שהיתה ע"ה שנה ועי' לקמן פ' פ"ה סימן י' מש"ש על זה שהוא שייך כאן. ומרומז במ"ש אשר הגלה עם הגולה אשר הגלתה על אסתר ע"פ מדה ל"א שמקומו בפסוק ויהי אומן את הדסה היא אסתר בת דודו אשר הגלתה:

אתה יצאת. שזהו התחלת צמיחת מלכות שמים בעולם אשר זהו הישועה האמיתית וגאולת אברהם. ומעשה אבות סימן לבנים הגאולת ישראל בימי המן. וכמו שעזב אברם אביו ואמו לפנות לעבודת ה' כן אסתר תהיה בלא אב ואם וכמ"ש כי אבי ואמי עזבוני וה' יאספני ותהיה בת ע"ה שנה ותבא הישועה על ידה בזכותך:

מנין הדסה. הדסה בגימטריא ע"ד שאז נלקחה מבית מרדכי אל בית הגי שומר הנשים. וי"ב חודש היתה בתמרוקיה הרי ע"ה ועי' בילקוט אסתר כל המאמר:

פסקה יד

אם מתכנסין. לקמן פר' פ"ד סימן ד' ודורש ג"כ כפי מה שכתוב עשו כאילו עשו ובראו. וע' במ"ר פר' י"ד סימן א':

פסקה טו

עד עכשיו נתבקש. מסיפא דקרא והכנעני אז בארץ שהיה להם עדיין זכות בארץ עד שתתמלא סאתם כשיצאו ישראל ממצרים לקמן פ' מ"א סימן ה':

ויאמר לזרעך. אתן את הארץ הזאת ויבן שם מזבח לה'. ועל זה אמר לא בנה מזבח אלא על בשורת האץ ויתבאר בריש סימן הסמוך עי' במ"ר פר' יו"ד בסי' ח' ושם נסמן לכאן:

לשעבר היתה נקראת בית אל ועכשיו נקראת בית און. פי' שכתוב ויעתק משם ההרה מקדם לבית אל ויט אהלו בית אל מים והעי מקדם וא"כ מ"ש תחלה מקדם לבית אל מיותר. והיינו יודעים שההר מקדם לבית אל שהרי בית אל מים להר. על כן דורש שמ"ש מקדם על קדמת הזמן. וזהו שאמר שלשעבר היתה נקראת בית אל ולא עתה שעתה נקראת בית און. וכוונתו בזה להוכיח על מ"ש בסימן הסמוך שכאן מרמז על צרת העי. שהנה ביהושע ז' פסוק ב' וישלח יהושע אנשים מיריחו העי אשר עם בית און מקדם לבית אל. הרי שבית און הוא מקדם לבית אל וכאן שכתוב מקדם לבית אל כאלו מפורש בית און מקדם לבית אל. ע"פ מדה י"ז. הרי משמע מכאן ומיהושע שם שבית און ובית אל הם שני מקומות. ובמלכים א' י"ב כתוב אצל עגלים של ירבעם וישם את האחד בבית אל. ועל זה כתוב בהושע יו"ד לעגלות בית און הרי שקורא לבית אל בית און שהם עיר אחת. והם שני כתובים מכחישים. על כן דורש ומכריע כנ"ל שמ"ש ביהושע מקדם לבית אל שלשעבר היתה נקראת בית אל ועכשיו נקראת בית און על שם העון והאון שנעשה בה בחרם עכן. ועל שם העונש שפקד עליהם בעי. וכן בימי מלכי ישראל שתחלה היתה נקראת בית אל עד שלא פקד עליהם עון העגל. אך בעת שפקד עליהם עון ועונש העגל נקראת בית און. (וכמ"ש בעמוס ה' פסוק ה' ואל תדרשו בית אל וכו' עד ובית אל יהיה לאון שמעתי). וכאן שכתוב מקדם לבית אל שפירושו כמ"ש ביהושע בית און מקדם לבית אל שפי' ג"כ שלשעבר היתה נקראת בית אל ועכשיו נקראת בית און שגם אברהם ראה כאן צרת ישראל בעי ובית אל וכמ"ש בריש סימן הסמוך שבנה מזבח שלא יפלו בניו בעי ובכל הענין ביהושע מזכיר בית אל אצל עי שם ח' פסוק י"ב וי"ז ועי' יהושע י"ח בגבול בנימין והדרשה ע"פ המדות תדרוש. כי זהו באמת כוונת המדרש:

ויט אהלו. הקרי אהלה בחול"ם כאלו כתוב בי"ו והכתיב אהלה בה"א ותחלה דורש המדרש כפי המסורת והכתיב אהלה וכמ"ש מנשים באוהל תבורך ואח"כ אהלו כפי הקרי:

פסקה טז

ג' מזבחות. הראשון כמ"ש בסימן הקודם. והב' הוא מ"ש כאן בפסוק ח' בית אל מים והעי מקדם ויבן שם מזבח לה' וזה היה שלא יפלו בניו בעי שעל כן כתוב אצל מזבח זה ויקרא בשם ה'. והג' הוא לקנינה של הארץ. היינו מ"ש להלן אחר שנתפרד לוט מעמו קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה וכמ"ש לקמן סוף פרשה מ"א. והמדרש חושב כסדר שהיו המעשים א' בשורת הארץ ואח"כ קנין הארץ ע"י אברהם ואח"כ שלא יפלו בניו בעי:

ויעלו עפר על ראשם. שהיל"ל ויתנו עפר. על כן דורש שמ"ש ויעלו עפר על ראשיהם פירושו שהעלו על זכרונם מי שנקרא עפר על פי גז"ש ונראה שעד הערב נפלו לארץ בשתיקה ולעת ערב התחילו להתפלל ולהזכיר זכות אברהם וכמ"ש עזרא ט' ע"ש וע' לקמן פר' מ"ט סימן י"א וש"נ:

שלא יפלו בניו בעי. הגי' בילקוט כאן שלא יפלו בניו בעי. ויקרא בשם ה' צלי ד"א ויקרא בשם ה' התחיל וכו'. תחילה פירש מ"ש ויקרא צלי שהתפלל שלא יפיו בניו בעי אך לפי זה היל"ל ויקרא אל ה' ע"כ דורש שהקרא שם ה' בפי אנשי דורו ודרש להם:

הלוך ונסוע הנגבה. שתמיד היה עושה כן וזה היה די בב' וג' ימים עד שיעבור צד הדרום על כן דורש על ביהמ"ק שתמיד היה חושב ומחקה בדעתו ענין עבדותו בבית מקדשו ושכינתו וכדלעיל פר' י"ט סימן ז' שאברהם התחיל להוריד השכינה משמים ובית המקדש נקרא נגב וכמ"ש יחזקאל ריש כ"א אל יער שדה נגב והנמשל והטף אל מקדשים עי"ש:

פרק מ

פסקה א

כתיב הנה עין ה'. הוקשה לו מ"ש ויהי רעב בארץ וירד אברם מצרימה וכו' מאחר שצווהו הש"י תחלה שילך לארץ כנען איך היה רשאי לצאת ממנה ברעב. גם בפסוק זה הנה עין ה' אל יראיו הוקשה לו למה פרט דווקא שני דברים אלו להצילם ממות ולהחיותם ברעב. על כן דורש שפסוק זה הנה עין ה' ע"פ גז"ש מדבר באברהם שכמו שהיתה עין השגחתו עליו בדיבור מאתו יתברך להצילו ממות מיד נמרוד וכמ"ש אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים ואח"כ אמר לו לך לך מארצך וכו' כן בשעת הרעב אמר לו ג"כ שילך למצרים להנצל מהרעב ע"כ פרט להציל ממות נפשם ולחיותם ברעב וגם בכוונה להביאו לנסיון עם שרה. ומ"ש יראיו לשון רבים שכולל גס שרה עמו:

למיחלים לחסדו. תיריץ הלשון למיחלים לחסדו זה אברהם שנאמר חסד לאברהם:

פסקה ב

אשרי הגבר אשר תיסרנו. עי' לקמן ריש פ' צ"ב בביאור:
אם בא להקפיד. הוקשה לו שהיל"ל ותורתך תלמדנו. והי' לו להקדים התורה להיסורים. על כן דורש שכל הפסוק אינו מדבר אלא ביסורים לבד שהגבר אשר הש"י מיסרו אשרי לו. ובאיזה אופן הוא באשרי כשמתגבר כנגד יצרו ולומד מן התורה איך לקבל יסורים באהבה והיינו כאברהם שקבל נסיונותיו ויסוריו באהבה ולא הקפיד כנגד הש"י בגזירתו ולא הרהר אחר מדותיו וע' בריש ברכות באופן אחר:
טרף נתן ליראיו. לפי הפשט שהיל"ל מזון או לחם ולמה אמר בלשון עבר נתן והיל"ל נותן וכמ"ש נותן לחם לכל בשר שתמיד הוא נותן ע"כ דורש ע"פ מדה כ' ומדת ממעל א"ת טרף אלא טירוף שפירושו נדנוד ומחסור ורעב על שיזכור לעולם בריתו לעולם הבא כי אין הבטחה לצדיק בעולם הזה כמ"ש לקמן פר' ע"ו סימן ב' על כן לא הקפיד ולא קרא תגר. ועי' ילקוט תהלים קי"א וילקוט כאן:

פסקה ג

יו"ד רעבון. לעיל פר' כ"ה סימן ג' וש"נ ומבואר כל הסימן:

פסקה ד

כל השנים הללו. ע' מ"ש לעיל פר: ל"ח סי' ו' אברהם פרדה עקרה. שעל דרך הסברא נשא אברהם אשה בילדותו כמו הרן אחיו וכמ"ש לעיל בסוף פר' ל"ח:
וזו עמדה. שאם היו כפי הטבע היה משתנה מפני הדרך ולא היה חושש שיחמדו אותה המצריים. אך מאחר שלא נשתנה על כן יש לחשוש:
הלכנו בארם. שעד עתה היה יכול לחשוב שיש הרבה כמותה עד שהלך בארם ונודע לו שאין כמותה. ודורש ע"פ מדה ל"א כאלו כתוב הנה ידעתי פי' מכבר שאשה יפת מראה את. והיה נא כי יראו אותך המצרים שהם שחורים ושם ניכר יותר היופי. וזהו מ"ש עכשיו שאנו נכנסים למקום שחורים. שתיבת נא שייך כאן:
ר' פנחס בשם ר"א. בא לדרוש ס"ד מ"ש למען ייטב לי בעבורך וגו' ועל זה אמר שעשה עצמו טפילה שעיקר הטובה שייך לה. ולו בעבורה ובגללה:
אברהם וברק. תחלה חושב כסדר. אך כשבא לדרוש בהם דורש תחלת מברק ואח"כ מאברהם כדרך המדרשים שהדבר שהוא עקרי בדרוש חושב בסוף:
אם תלכי עמי לקדש. הוקשה לו מ"ש ואם לא תלכי עמי לא אלך. הלא היא אמרה לו בנבואה בציווי מהש"י ועוד שהיה די שיאמר אם תלכי עמי ותיבת והלכתי מיותר

ע"כ דורש מ"ש והלכתי פי' והלכתי עמך וכמ"ש ברישא דקרא אם תלכי עמי א"כ מ"ש והלכתי פי' והלכתי עמך ע"פ מדה ט' הרי יש כאן שתי הליכות אחת הליכה שצותה אותו לקדש ועל זה ביקש שתלך עמו והב' הוא לחצור והוא עמה וצ"ע שלא כתוב כלל שהלכה לחצור. אך הענין בזה שאחר מפלת סיסרא כתיב ויכנע אלהים ביום ההוא את יבין מלך כנען. וגו' עד אשר הכריתו את יבין מלך כנען והנה להכניע מלך גדול כזה לא יתכן בלא מלחמה ובפסוק הנ"ל וכפי המבואר שתיבת והלכתי שפירושו והלכתי עמך היינו הליכה למלחמה אחרת היינו מלחמת יבין מלך כנען אשר מלך בחצור כמ"ש בריש הענין. ובמלחמת חצור היתה דבורה העיקר והוא עמה:

אם תלכי עמי לשירה. דעת ר' נחמיה שמאחר שאמרה בנבואה לא יתכן שיסרב בזה ולצרף את דבורה עמו גם יקשה מ"ש דבורה כי לא תהיה תפארתך משמע שכל הענין שיתפאר שהוא הכניע לסיסרא ולתפארתו וכשתלך עמו הנביאה בעצמה לא יהיה לתפארתו חלילה לומר כן. ע"כ דורש שמ"ש תפארתך פירושו מלשון פאר ושירה כמ"ש ימלא פי תהלתך כל היום תפארתך וכלשון מתקני הברכות יפארוך סלה. תפארת וגדולה יתנו. והשיבה לו שעל ידי שלא התהלך בתמימות במצות הש"י הפסיד שלימות השירה והניחה מידו וכאן חסר וצ"ל כמ"ש שמ"ר פר' מ"ה בסימן ב' לשון יוני הוא אפס הניח. ובמוסף ערוך כתב בלשון יוני אפס עזוב והענין אחד שהניח ועזב מה שבידו ועתה תהיה דבורה העיקר והוא הטפל. ומתשובתה אנו יודעים שברק ביקש שתלך עמו לשירה ע"פ מדה ט' וע"פ מדת מנגד ומ"ש אלך עמך למלחמה. היינו מלחמת חצור שמרבה מיתור תיבת והלכתי כמו לר' יהודה. ולדעת ר"נ היה עיקר בשירה ונעשה טפילה. ולדעת ר' יהודה שהיה עיקר במלחמת קדש ונעשה טפילה כי ביד אשה ימכור ה' את סיסרא היינו על ידי יעל. ואם לא היה מבקש שתלך עמו דבורה היה סיסרא נופל בידו:

פסקה ה

ויהי כבוא אברם. הוקשה לו שתיבת אברם מיותר שהרי בפסוק י"א ויהי כאשר הקריב לבא מצרימה לא כתב אברם שסמך על מ"ש בתחלת הענין וכן כאן היה די שיאמר כבואו או כבואם. ובהכרח שבא לדייק שאברהם בא ולא שרה והיכן היתה שלא באה והרי מפורש ויראו המצרים את האשה. על כן דורש שתחלה הטמינה ובא אברם לבדו ומרומז גם בפסוק והיה כי יראו אותך המצרים משמע שיתכן שלא יראו אותך כי אטמינך:

הבהיקה כל ארץ מצרים. היינו שאותם שראו אותה התפלאו מאד ופרסמו עד שנתפרסמה בכל ארץ מצרים:

לראשי הדורות. כמו יוכבד ומרים וצפורה ובת שבע ושאר נשי דוד והשונמית שמפורש בדברי חז"ל מן הפסוק:

עד מאד. עד גבול של חוה ולא מאד בכלל. אך בשרה לא כתיב עד. ומ"ש במדרש מאד מאקונין של חוה פירושו בהכרח שהיה בה מעין איקונין של חוה. ורמז על חוה כאן בתיבת מאד כי תיבת מאד הוא אדם כמ"ש לעיל פר' ח' סימן ה' וחוה נקראת אדם כמ"ש לעיל פר' כ"א סימן ב':

ויראו אותה. וס"ד ותקח וגו' ועל זה דורש מתעלה והולכת וכמ"ש לעיל פר' ט"ז סימן ה' ושם נסמן ומבואר. ועי' במ"ר ריש פר' י"ח. וכן במדרש אסתר פסוק ותלקח. ומ"ש ואעילל פי' ואכנס עמה לפרעה:

אלא בעלייתן. בעת שהיו במעלה והצלחה אשר מזה יש סימן להצלחת צדיקים שיתעלו כמ"ש בסי' הסמוך:

ויעלו אותו מן הבור. וזה היה בעת ירידתו ושפלותו וכתוב שם בפסוק הסמוך וישלח המלך צדקיה ויקח את ירמיה כי כל הדרשה מתיבות ויקח ותקח ותלקח ולקחום וכדומה. ופסוק זה הוא בירמיה ל"ח:

פסקה ו

ויהי כאשר הקריב. פסוק זה מדבר בפרעה וזה צ"ע. שהרי עיקר הכוונה לדמות מעשה ישראל למעשה אברהם אך לא למעשה פרעה. אך לשון חכמים מרפא ומלמדנו דעת עומק הענינים. שהוקשה לחז"ל שהיל"ל כאשר קרב. על כן דורש אא"ע על קרבת המקום ת"ע על קרבת הלב שהרי לקיחת שרה לפרעה הוא אחד מיו"ד נסיונות. שאברם הבין וידע שתלקח שרה והקריב לבו ולבה להש"י על ידי פרעה ומצרים לבטוח בה' לעמוד בנסיון וזה סימן לישראל שנתקרבו ג"כ אל הש"י ע"י פרעה ומצרים אצל הים כמ"ש ופרעה הקריב ודרשו בשמ"ר פר' כ"א סימן ד' שהקריב לבן של ישראל לתשובה וזהו באמת הדמיון שאצל ישראל כתוב ופרעה הקריב ואצל אברהם כתוב כאשר הקריב. אחר זמן רב מצאתי כל זה מפורש בזוהר על פסוק זה כאשר הקריב ושמחתי כי כוונתי בדעת המדרש לאמתה של תורה. וז"ל הזוהר אר"א כאשר הקריב כאשר קרב מבעי ליה מאי כאשר הקריב אלא כדכתיב ופרעה הקריב דאיהו אקריב להו לישראל לתיובתא אוף הכי דאקריב גרמיה להקב"ה וכו':

ובישראל כתוב כל הבן. וס"ד וכל הבת תחיון:

וייטב אלהים למילדות. והטובה היה מ"ש בסיפא וירב העם ויעצמו מאד הרי שהטובה לישראל:

ואברם כבד מאד במקנה. בכסף ובזהב לקמן פר' מ"א סוף סימן ב':
ויצו עליו פרעה. אנשים וישלחו אותו ובישראל כתיב ותחזק מצרים על העם למהר לשלחם מן הארץ ואין שילוח אלא לשון לויה כמ"ש במכילתא ריש בשלח ובשמ"ר פרשה כ':

פרק מא

פסקה א

צדיק כתמר יפרח. במ"ר ריש פרשה ג' באריכות ושם מפורש ומבואר ועי' תענית דף כ"ה ב"ב דף פ' מדרש תהלים צ"א ברייתא דל"ב מדות מדה כ"א שדרשה זו על פי מדה זו מדבר שהוקש לשתי מדות אתה נותן לו כח היפה שבשתיהם. וכאן הוקש לשתי מדות לתמר ולארז וחושב מעלות של שניהם:
סיקוסים. פירושו סוף וקץ ויש עצים קשורים הנקראים גם בלעז שלנו סוקעס שהעצים החלקים הולכים גידי העץ מהשורש עד ראש העץ. אך העצים הקשורים הגידים כלים ונפסקים אצל הקשרים ושם נסבכים והולכים בסיבובים ועקומים כך הצדיקים כל מעשיהם לשם הש"י ואין מחזיקים לעצמם והם ישרים וכמ"ש והאלהים עשה את האדם ישר שאין לו אלא תכלית אחד לעשות רצון אביו שבשמים והרשעים דומים לקישורי העץ שלהם תכליתים רבים כמספר תאוותיהם ורעותיהם. ואצל כל רצון משולח שם סוף תכליתו:
ציילן רחוק. פירושו שהוא ארוך ורחוק משרשו לפי נטות השמש ועי' בספרי מדרש תנאים מענין זה ההפרש בין תמרה וארז לענין הנ"ל וכאן חושב תחלה מעלות ששוה בשניהם ואח"כ חושב מעלות שיש בזה ואין בזה:
תמרה היא צופה מיריחו. ויריחו נקראת עיר התמרים עי' זוהר על פסוק ויצו עליו פרעה אנשים ובמדרש תהלים שם הגי' תמרה היא צופה ומריחה. ופירושו שהיא רואה וצופה תמרה פלונית ומריחה ריחה ולא תגדל פירות עד שירכיבו אותה ממנה. וכן הארז יש בו תאוה שהרי נמצא בו זכר ונקבה וכמ"ש ויקח תרזה ואלון תרזה ארז נקבה ואלון מלשון איל זכר דכר כמו איילונית וכמ"ש כאלה וכאלון אלה נקבה כמ"ש תחת האלה הגדולה ואלון זכר כנ"ל וכן כי ארזה ערה בלא מפיק ג"כ ארז נקבה:
מהם בעלי אגדה. מהם בעלי מצות מהם בעלי צדקות כן הוא במ"ר שם ע' עוד שם:

להזדווג. פי' ואינו משמר עצמו שלא יוסיף על רצון הש"י וכמ"ש אשר אני קצפתי מעט והמה עזרו לרעה ולומד מפרעה שהיה לו רשות ליקח מס מאברהם אך לא למשול באשתו ועל כן נענש פרעה. ואגב דרשה זו הובא כל מאמר זה לכאן:

פסקה ב

ארשב"ג. ויק"ר פר' ט"ז סוף סימן א' וש"נ:

ובו לקה פרעה. על פי מדת מנגד על שרצה לבא אצלה לקה באופן שלא יוכל ע' תנחומא כאן:

אפילו קורות ביתו. כמ"ש ואת ביתו ודורש כמשמעות התיבה בית ממש וכמפורש בתורה שהבית לוקה בנגעים ולשון רש"י בחומש ואת ביתו כתרגומו וית אנש ביתיה ומדרשו להכות כותליו ועמודיו וכליו ברש"י ישן ונכון להגיה במדרש קירות ביתו וכמ"ש ברש"י כותלי ולא קורות:

והכל אומרים על דבר. שאם כפשוטו שלקה על אודות שרה היה די שיאמר וינגע וכו' בעבורה וכמ"ש לאברהם היטיב בעבורה. ע"כ דורש על דבר כמשמעותו מלשון דיבור ואמירה וכמ"ש וזה דבר השמיטה דרשו שיאמר משמט אני וכן וזה דבר הרוצח צריך שיאמר רוצח אני. ומאחר שלא פירש מה היה הדיבור הרי הוא מפורש כאן. על דבר שרי אשת אברם שאינו יוצא מפשוטו וכמ"ש בתרגום על עסק שרי:

עלו דטולמוסין. לקמן פר' נ"ב סימן י"ג ע"ש בשם הירושלמי. ופי' רש"י במדרש דטולמסין בלשון יוני דוחקין שאנשי ביתו דחקו בו שיקרב אליה ויגע בה ובכל אשר לה לכן לקו אנשי ביתו וכתרגומו ואת ביתו וית אינש ביתיה:

היתה שרה שטוחה. דורש ג"כ מ"ש על דבר שרה על דיבורה של שרה ותפלתה:

יצא בהבטחה. שהש"י מבטיחו ואברככה ואגדלה שמך. ולשרה לא הבטיח אלא האמינה ובטחה בנבואתו. ואם היה אברהם ג"כ בתוך הצרה היתה שרה בוטחת ומאמינה על הבטחת הש"י לאברהם. והיתה גם היא נצלת על ידי הבטחתו. ולא כן עתה שאברהם חוץ לצרה והשיב לה הקב"ה לא בעבור הבטחה אני עושה אלא תפלה אני שומע וגדול שכר המאמין משכר המובטח ויתקדש שם שמים על ידך:

א"ר לוי. ע' תנחומא כאן ובשמ"ר פר' כ' סימן א':

פסקה ג

ואברם כבד מאוד. עי' לעיל סוף פ' מ' שאברהם בכל ענייניו סי' לבניו:

וילך למסעיו. איך הם שלו ודרש על שכבר הלך בהם בנסעו למצרים:

שפרע הקפותיו. הוקשה לחז"ל שכאשר יצא מחרן כתוב. ויקח אברם וכו' ואת כל רכושם אשר רכשו וכשהלך למצרים ברעב לא נזכר רכוש ויתכן שבעת הרעב פיזר כל אוצרותיו לצדקה ועשה חסד עם כל באי עולם על כן הוכרח בלכתו למצרים ליקח בהקפה על בטחון הש"י. ובחזירתו ממצרים כתיב ואברם כבד מאוד במקנה בכסף ובזהב ועל כן פרע הקפותיו. מה עמקו דברי חז"ל:

ד' דברים טובים. איכה רבתי פסוק ידו פרש צר כל הענין:

וילך אברם וילך אתו לוט. ברישׁ לך לך בראשית י"ב ד' ועי' מ"כ. וגם ללוט וס"ד ההולך את אברם היה צאן ובקר ואהלים. שם י"ג ה' וישב את כל הרכוש וגם את לוט ורכושו השיב. שם י"ד ט"ז ויהי בשחת אלהים שם י"ט כ"ט. הרי כתוב ד' פעמים טובות שהיו לו ע"י אברהם:

וישלח מלאכים. וכמ"ש שבלק היה מלך מואב וכן בסוף בלק ויחל העם אל בנות מואב וגם אל בנות עמון. כמ"ש ספרי סוף בלק עי' במ"ר פר' כ' סימן כ"ב משׁ"ש בביאור:

ויאסוף אליו. היינו עגלון מלך מואב כמפורש שם הרי מואב ועמון:

ויהי אחרי כן ויבואו בני מואב ובני עמון. ד"ה ב' כ':

ידו פרש צר. וס"ד אשר צויתה לא יבואו בקהל לך היינו בני מואב ובני עמון כמפורש בתורה סדר תצא:

ונכתב חטא שלהם בד' מקומות. כאן לא הובא אלא שתים וחסר עוד שתים הובא באיכה רבתי שם פסוק ידו פרש צר הנ"ל ביהושע כ"ד ויקם בלק בן צפור מלך מואב ויקרא לבלעם וגו' והב' בנחמיה י"ג וישכור את בלעם לקלל. כן הוא בהדיא שם וכנ"ל בספרי שגם עמון היה עמהם וכל דרשה זו ע"פ מדה י"ז ומדת מנגד:

משא מואב. ועמון בכלל ואע"פ שאינו מפורש כאן מפורש הוא ביחזקאל ובצפניה ומאחר שכולם נתנבאו על לעתיד הרי כולם נבאו על זמן אחד:

פסקה ד

צאן ובקר ואהלים. וגם ללוט ההולך את אברם היה צאן ובקר ואוהלים ואצל אברם לא כתב אהלים. ודורש גז"ש מנשים באהל תבורך וכתיב וישב חוץ לאהלו שבעת ימים ודרשו אהלו זו אשתו. על שהם נמצאו תמיד באהליהן וכמ"ש כל כבודה בת מלך פנימה וכן כאן הכוונה על נשים צנועות העתידות לצאת מלוט. ומיעוט אהלים שנים. ובזה יתישב שייכות פסוק וגם ללוט היה לפסוק ויקרא שם אברם בשם ה'. שגם לוט אף שהוא עצמו לא קרא בשם ה' ונפרד מאברהם לסדום הרי עתידין לצאת ממנו שתי בנות שתקראנה בשם ה':

ואת שתי בנותיך הנמצאות. תיבת הנמצאות מיותרת ודורש שהן נמצאות ורמוזות בתורה כבר בתיבת ואהלים ב' אהלים אך לקמן פר' נ' סוף סימן יו"ד ליתא למאמר זה של ר' טוביה ב"ר יצחק פעם ב' וכן בילקוט כאן ליתא ועם כל זה אין למחקו שיש לישבו כנ"ל:

שתי מציאות. דורש הנמצאות כי בדבר שבא בהיסח הדעת ושלא במקומו ובמקום שאינו נשמר נקרא מציאה וכן כאן על שעתידים לצאת מבנות לוט כל זרע מלכות בית דוד ומשיח צדקנו. ועל כן כתב בהם לשון מציאה. וכן מצאתי דוד עבדי בסדום הנמצאות כנ"ל ע"פ מדת גז"ש:

פסקה ה

בהמתו של א"א. כל הענין בפסיקתא רבתי פר' ג' סימן ג' ביתר ביאור וכל דרשה זו הוכיחו ממ"ש כאן וכו' והכנעני והפרזי אז יושב בארץ שהוא מיותר וכפול בריש הפרשה ויושב משמע שיש להם ישיבה ואחוזה בארץ ודורש ע"פ מדה ט"ז ומדה ט' שזהו סבת המריבה וכמ"ש בסוף הסי'. ומ"ש זמומה כמ"ש לקמן פר' נ"ט סימן י"א ע"ש ובפרשה ס' סימן ח' ויפתח הגמלים ע"ש:

עד עכשיו מתבקש. עי' לעיל פר' ל"ט סימן ט"ו:

אברהם פרדה עקרה. עיין לעיל פר' ל"ח סימן ו' מש"ש:

פסקה ו

אלא הפרד. מדה ט"ז ומדת ממעל:

ואשמאלה אכ"כ. ועי' לקמן פר' נ"ט סימן ב' בשמאלה עושר וכבוד דורש ג"כ אע"פ שהוא בא להשמאל לאדם וכו'. כי שם דברי משל וכאן כפשוטו ודוק. וכתב כן שלא יתכן שיתן אברהם את הברירה ללוט לבחור לו צד הימין כי הימין לעולם לאברהם כמ"ש הלוך ונסוע הנגבה וכמ"ש נאם ה' לאדוני שב לימיני. ונדרש על אברהם וימין הוא חסד לאברהם. ואם פי' שהברירה ללוט היה די במ"ש סתם הפרד נא מעלי אלא בהכרח שאמר לו שאני לעולם לימין ואתה לשמאל:

ושמאלה איכ"כ. צ"ל ואשמאולה איכ"כ. וכ"ה בילקוט וכן הוא במדרשים אחרים:

מן כל אתר. כמו מכל מקום בלשון חז"ל שפירושו באיזה אופן שיהיה:

פסקה ז

אמר רב נחמן. לקמן פר' נ"א סימן ט'. פסיקתא פר' ג' סימן ג' ומ"ש בולמוס וכו' פירושו תאוה בלא גבול כמו בולמוס של רעבון הגוף. ועריות שהן אשת איש וכלתו ואשת אחיו

וכדומה. אך בתו ואחותו אין דרך אדם להתאוות להם אלא מי שהוא משולח בתאוותו. ועל דרך העונש שעבירה גוררת עבירה מזמינים לו לאדם:

כל הפסוק הזה. עי' נזיר דף כ"ג א' ותשא אשת אדוניו את עיניה אל יוסף וכאן וישא לוט את עיניו. כי הוקשה לחז"ל שלא יתכן שיהיה כפשוטו שנשא את עיניו וראה את כל מדינת סדום. והיה בארץ כנען במקום רחוק מסדום ובהכרח שהלך ברגליו וראה ובחר וכמ"ש בסוף הסימן כאן שחזר על כל ערי הככר וכו'. ועי' עוד ויק"ר פר' ה' בסימן א' נתיב לא ידעו עיט שלא יתכן לראות בסדום מרחוק ואיך כתב כאן וירא. וזה ע"פ מדה ט"ו שכאן כתוב וירא את כל ככר והכרייע שמ"ש וישא וכו' וירא וכו' הוא הכל על ראית הלב לתור אחר הזנות כנ"ל. כמ"ש ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם וסופו מוכיח המעשה של בנותיו שידעו בנותיו שלא יקפיד ומה שהוצרך לדרוש כל הפסוק על שכולל הרבה מיני עברות של ג"ע. בולמוס וכו' ובערוך הובא מאמר זה וכתב בלשון יוני גרונו של שור זה החולי אוכל הרבה כלחוך השור וי"א לשון לעז שאוכל הרבה קורין לו בולימו. והמ"ע כתב בלשון יוני ורומי פוגת נפש מפני רעב עד שידיו ורגליו קרים ופניו ירוקים וחושיו נחלשים עד שכמעט לא נותרה בו נשמה ונעתק המלה זו לחשק חזק של דברים אחרים. ולוט נתפתה בכולם כשנפרד מעל אברהם. וכענין ערפה בהפרדה מנעמי לכוונה זאת. וכמ"ש בסמוך שהסיע עצמו מקדמונו של עולם. ועי' עוד במ"כ בשם ילקוט והוא בהוריות דף י'. אך מה שדורש פסוק לפני שחת ה' זה צ"ע איך דורש תיבות שכתובים אצל הש"י על לוט. אך האמת יורה דרכו שדורש מדת מנגד. למה שחת אותם וזרעם על שהשחיתו את דרכם והיינו מ"ש ושחת ארצה. וכמ"ש אצל דור המבול כי השחית כל בשר את דרכו וכן בסדום. וע' נדרים דף ל"ב כי לא נחש ע"ש ותבין כאן:

כגן ה' לאילנות וכו'. דורש מדה כ"א מדבר שהוקש לשתי מדות אתה נותן לכל אחד כח היפה שבשניהם. וכאן הוקש לשני דברים שאמר כגן ה' כארץ מצרים. ואצל הגן כתוב ויצמח ה' אלהים מן האדמה כל עץ נחמד ובארץ מצרים כתיב דברים י"א כארץ מצרים אשר תזרע וגו' כגן הירק הרי שארץ מצרים מיוחד לזרעים ובסדום היו שתי מעלות אלו וכמ"ש איוב כ"ח ארץ ממנה יצא לחם וגו' נתיב לא ידעו עיט מחמת אילנות כמ"ש ויק"ר פרשה ה' בסימן א' שם:

כאינש דבחר פורנא. פורנא עי' ערוך ערך פרן שהוא מלשון כתובה ונדוניא. כי הארץ היא אם כל חי ונתקללה כמ"ש ארורה האדמה בעבורך. ולוט בארמית הוא קללה כמ"ש לעיל פר' ל"ז סימן ד' לוט ללווט וכן לקמן פר' מ"ד סימן י"א לוט ליטא וכו' וסדום

חטאה יותר מכולם ואחר כך נתקללה יותר מכולם. והפסוק מתמיה על לוט איך בחר לוט בסדום ולא ירא מהקללה שכבר הובטחה עלי' כאשה שיש לה כתובה ובנה יורש כתובת אמו:

ויסע לוט מקדם. משמע שנסע משם לצד מערב. והרי אברם היה הלוך ונסוע הנגבה. וסדום הוא בדרום ארץ ישראל כמ"ש יחזקאל סימן ט"ז פסוק מ"ו. ואחותיך וגו' על ימינך סדום ובנותיה. והיה משוך לצד מזרח כמ"ש במסעי והיה לכם גבול נגבה מקצה ים המלח קדמה. וים המלח הוא מקום סדום כמ"ש אל עמק השדים הוא ים המלח ומקום אברם ולוט בין בית אל ובין העי עיירות של בנימין אצל יהודה בדרום ארץ ישראל וא"כ נסע לוט לצד קדם היינו מזרחית דרומית. ע"כ בהכרח לדרוש ע"פ מדה כ'. אא"ע של תיבת קדם על צד מקום מזרח ת"ע על קדמונו של עולם כמו כל אנשי סדום שלא היו מודים בקדמונו של עולם וכמ"ש וחטאים לה' מאד. וכמ"ש לעיל פר' ל"ח סימן ז' ויהי בנסעם מקדם:

רבי אומר. כמ"ש בריש הסי' שעל שידע שאנשי סדום רעים מכולם בחר לדור שם לעשות כמנהגם. ודעת ר' יוסי כפשוטו ע"פ מדה ט' שמ"ש ויבחר שבקש מקום יפה שיהיה מצוי שם מטוב הארץ שסדום מובחר מכל המקומות. על כן דרו שם חשובי המדינה וכמ"ש שמעו דבר ה' קציני סדום:

רעים אלו לאלו. בעניני ממון בגזל וחמס וכיוצא בזה וחטאים בג"ע כמ"ש יוסף ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת וחטאתי לאלהים הרעה כנגד אדוניו כנ"ל. וחטאתי לה' בג"ע ועי' סנהדרין דף ק"ח ולקמן פר' פ"ח סימן ב':

לה' בעבודת כוכבים. שהיה החטא בענינים המיוחדים לה':

מאד זה ש"ד. עי' מ"כ גם יתכן כי מאד הוא אדם כמ"ש לעיל פר' ט' סי' י"ב ובתרגום ירושלמי דם הוא אַדַם ובלשון אונקלוס דמא וזהו מאד אותיות דמא ואַדַם:

פסקה ח

ר' יודה. הוא ר' יהודא ועל שהמדרש הוא אגדות ירושלמי גם מעתיק לפעמים מאמריו מהירושלמי עצמו על כן מדבר בלישנא קלילא ומבליע אות. ודעת ר"י ממ"ש וה' הוא ובית דינו כמ"ש ויק"ר פר' כ"ד סוף סימן ב' הרי שישב עליו בדין על שהפריד את לוט ממנו. ודעת ר"נ שאחר שהפריד את לוט דיבר וברך אותו ולא כן בעת שהלך עמו כי דעת אברהם היה בטעות שלוט יהיה יורש אותו על שהוא בן אחיו ואחר שהפרידו ממנו על רשעתו נתרצה לו הש"י ואמר לו שאין לוט יורשו:

א"כ ילך ויביא לו. מאחר שאתה סבור לעשות כן מדעתך בלא דעת הש"י כביכול א"כ יתכן שיעשה גם בשאר אופנים שאפשר:

גרש לץ. דעת חז"ל ע"פ מדה י"ז שכל פסוקים סתומים של נביאים וכתובים באו לפרש סתרי התורה. ודרש ר"נ שפסוק גרש לץ בא לגלות לנו שיפה עשה אברהם שהפריד את לוט ממנו וזהו שסמך פסוק אוהב טהר לב לפסוק גרש לץ. שהרי אברהם קבל שכר על שהתפלל על סדום ולמד עליהם זכות כמ"ש לעיל פרשה ל"ט סימן ו'. ולמה כאן קיבל שכר על הרחקת לוט. לזה דרש אוהב טהר לב וגו'. שע"פ מדה י"ז בא ג"כ לפרש על אברם ולוט שהקב"ה אוהב למי שהוא טהר לב שעושה מעשיו בתמימות ובטוהר לב שאברם אע"פ שחבב את לוט בן אחיו. אך כשבא לוט לכלל גזל. ע"פ טענתו שהוא יורש את אברם ולא היה ראוי וגם ידע שהש"י אמר לאברם לזרעך נתתי את הארץ הזאת הרי שלא האמין לוט בנבואה של אברם ולכך קרא אותו לץ ועליו אמר גרש לץ ולא פנה אברם לאהבתו ורחקו וגרשו מחברתו וזה נכלל בכלל מ"ש טהר לב ומ"ש חן שפתיו רעהו מלך שעל ידי חן של שפתיו שהתפלל על סדום נעשה המלך הקב"ה רעהו וכן אברהם להקב"ה. ומ"ש לפי שהיה לו חן בשפתיו היינו על תפלותיו עבור סדום. כמ"ש לקמן פר' מ"ט סוף סימן י' על פסוק ודבר גבורות וחין ערכו. ולקמן פר' נ"ט סימן ד' הוצק חן בשפתותיך עי' מש"ש. וכן הוא בתנחומא סדר זה בענין המילה:

ומתוך אהבתו שאהבו. חוזר לתחלת הדרשה השייך כאן אוהב טהר לב:

פסקה ט

מה עפר הארץ. לקמן פר' ס"ט סימן ה' ועי' ילקוט שם ובמ"ר פר' ב' סימן י"ב. שאם כפשוטו לענין הריבוי לבד היל"ל והרביתי את זרעך ע"כ דורש על שישים אותם כעפר כמשמעותו:

מבלים כל כלי מתכות. שהמתכות שניתן בעפר מעלה חלודה והוא מתעכל ומתקלקל:

דמלחלחין. והמ"כ כתב ס"א מחלחלים והענינים קרובים כי כשהמטר יורד על התלמים מלחלחו ומתמוגג ממקומו ומ"ש משקשקין מענין כיבוס ומירוק:

ומעבירים רדיה. הם כלי מחרישה וזהו פירוש של כעפר הארץ שעשוי דייש:

תני הלך בשדה. ב"ב דף ק' ירושלמי קדושין פרק א' הלכה ה'. ועי' מ"כ:

פרק מב

פסקה א

מעשה בר' אליעזר. פרקי ר"א פרק א' אבות דר"נ פרק ו' בא"א ובילקוט כאן כמו במדרש כאן:

והוא חורש בהר. שבהר יקשה יותר לחרוש ור"א לחזק כחו חרש בהר ועי' בריש פר"א שם:

לטובתי נשברה רגל פרתי. וכן הלשון בויק"ר פר' ה' ריש סימן ב' אצל אבא יודן ושם הכוונה על שמצא אוצר רב ע"י נפילת הפרה. וכאן הכוונה על שהיה בדעתו לעזוב מלאכתו ובית אביו לילך ללמוד תורה וכשנשברה רגל פרתו ולא היה לו במה לחרוש עוד אמר הרי הגיע העת לילך וזהו טובתו שזהו רצונו. ורגיל בדברי חז"ל למשל על רעה שהיא לטובה:

קוזזות אדמה. עי' ערוך ערך קזז והוא עפר אדום. ועי' שבת דף קי"ג שאסור לאכול אדמה מפני שהוא מלקה:

כשם שהבאיש. ע"פ מדת מנגד. והוקשה לו לשון פתרחו. ודורש ע"פ מדה י"ז על מלחמת אמרפל הראשונה שנזכרה בתורה שהיתה בעולם וזהו לשון פתחו וכן מצאתי בילקוט תהלים ל"ז וז"ל עד עכשיו לא היה מלחמה בעולם ועמדו ופתחו שנאמר עשו מלחמה פי' שהם עשו ותקנו ענין המלחמה:

זה אברהם. כדלקמן סימן ג' שעיקר כוונתו היה על אברהם:

פסקה ב

גם זו רעה חולה. קהלת רבה:

כמה דאתא בחליטין. חפשתי ולא מצאתי פירושו וע' מ"כ בקה"ר שם שפירושו מלשון רקיקין דקין כמ"ש ברכות חלוט שחלטו ברותחין ואולי הכוונה על הילד אחר שנה שמאכילין אותו מאכלים דקים וכן הזקנים:

כשם שפתח. היינו מאברהם שהיה תחלת בנין עולמו של הקב"ה בעולם כמ"ש שמ"ר פר' ט"ו סימן ז' בהדיא:

את כדרלעומר. הביא פסוק ט' שמונה שמות הד' מלכים פעם שני. ודורש מדה יו"ד מדבר שהוא שנוי שני מיני מלכים ועילם היינו מדי כמ"ש שמ"ר פרשה ט"ו סימן ט"ז בהדיא. מלך גוים זו אדום. מלך שנער הוא בבל. ואריוך מלך אלסר זה יון. כמ"ש ובני יון אלישה הוא אלסר וכמ"ש לקמן פר' זו סימן ד' ועי' לעיל ריש פר' ל"ז אלישה אליסטורוס ומש"ש:

והמה לא ידעו. ובפסוק הקודם ועתה נאספו אליך וכו' והמה לא ידעו וכו' קומו ודושי וכו' ומעשה אבות סימן לבנים. שכך יהיה בסוף אצל ציון:

פסקה ג

זה מדרש עלה בידינו. ויק"ר פר' י"א סימן ג' וש"נ ומבואר ומוגה היטב:

אמר ר' אחא. לקמן פר' זו ריש סימן ז':

וישובו ויבואו אל עין משפט. כפי הפשט משמע שמתחלה היו שם והלכו ושבו אח"כ לשם. וזה אינו נזכר גם לא מצינו שנקרא קדש עין משפט. על כן בהכרח לדרוש ע"פ מדה כ' על אברהם. שעליו היה עיקר הכוונה כמ"ש לעיל בסימן א'. והיינו שמתחלה באו על אברהם לשרפו באש באור כשדים היינו נמרוד שהוא אמרפל וחביריו כדלקמן סימן ד' והצילו הש"י מידם כמ"ש אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים ואח"כ וישובו ויבואו וגו' להרגו וזה ע"פ מדה ט'. וכמ"ש כי ידעתיו וגו' לעשות צדקה ומשפט ומאחר שאמר אל עין הרי בהכרח פירושו שרצו לעשות רעה לעין ולסמותה. ע"פ מדה ט' שעד עתה היו סומים וטועים ואברהם האיר עיניהם להכיר את הקב"ה ויהיה העולם בלא עין:

היא קדש אר"א הוא שקדש. וכמ"ש לקמן ריש סימן ז' הוא כתיב וזהו שאמר הוא שקדש הקב"ה והצילו כבר ממות מיד נמרוד שהשליכו וכן עתה יצילנו ג"כ מאמרפל שהוא נמרוד ועל רצון הרשעים להרגו היו צווחים כל החכמים שידעו ענין אברהם ווי וזהו ויהי בימי אמרפל:

פסקה ד

שלש שמות. וכן הוא לעיל פר' ל"ז בסימן ב' שנמרוד הוא כוש שאמר שם וכי כושי היה כו' אלא שעשה כמעשה נמרוד וזה צ"ע שהרי כתוב בבראשית יו"ד וכוש ילד את נמרוד והאמת יורה דרכו כי שם כתוב ובני כוש סבא וחוילה וסבתא ורעמה וסבתכה ובני רעמה שבא ודדן הרי שחשב כל בני כוש ובני בניו משמע שלא היה לו בן אחר ואח"כ אמר וכוש ילד את נמרוד הוא החל הרי שהיה לו עוד בן אחר והם ב' כתובים מכחישים מדה ט"ו. על כן בהכרח שנמרוד לא היה בנו של כוש ודורש והכריע שמ"ש ילד פי' העמיד והמציא. ונמרוד מלשון מרד שהעמיד והוליד מרד בעולם. וכמ"ש לעיל פר' כ"ו סימן ד' וש"נ ומבואר. ומ"ש שנקרא אמרפל שהרי כתוב על נמרוד ותהי ראשית ממלכתו בבל וכו' בארץ שנער וכאן אמר אמרפל מלך שנער הרי שנקרא כוש ונמרוד ואמרפל:

שהיה כושי וודאי. פי' כפשוטו שהיה שמו כוש וכמו היום שקורין לשחור כושי כך היה כוש בעצמו שחור ומפוחם:

אמירתו אפילה. עי' בערוך ערך אספרון וז"ל וכן בבראשית רבה אמרפל לשון חושך. אמרה אפילה כמו חושך ואופל עכ"ל ויתכן שהוא מלשון אמירה ופירושו שהיתה אמירתו חושך דבר רע ע"פ מדת ממעל ונוטריקון:

דאמרי ואפלי בעלמא. עי' מ"כ שהכעיס להקב"ה ולצדיקים והתלוצץ בב"א שהטעה אותם אחר עבודת כוכבים שהוא בעצמו היה יודע שאין בדברים ממש אלא על שרצה להתחזק ממלכתו במרד שמרד בהקב"ה וכן התלוצץ באברהם:

שאמר שירד. זהו דרשה אחרת על אמרפל שאמר פול:

ותדעל מלך גוים. ולא פי' איזה גוים. על כן דרש שיש מקום שקורין אותו גוים והיה מלך עליהם וכמ"ש בדרשה הסמוכה וכן לעיל בסימן ב' כנגד כו' ומ"ש ונטלו אדם אחד והמליכו עליהם עיין לקמן ריש פרשה צ"ג ותבין כאן:

ותדעל היה שמו. שהרי נזכר בפסוק רביעי וקראו ותדעל וכן בפסוק ט' בשניה קראו ג"כ ותדעל הרי שהיה שמו ותדעל:

שנער זו בבל. וכמ"ש ותהי ראשית ממלכתו בבל בארץ שנער וכדומה הרבה:

ואריוך מלך אלסר. עי' מ"ש על זה לעיל בסימן ב':

מכתבת טרוניא. עי' לעיל פר' ט"ז בסימן ד' ולקמן פר' ע' בסימן ח' כל העדרים. עי' מש"ש על תיבת טירוניא בשם מ"ע ועי' לקמן סוף פר' ס"ח:

הגאולה לאברהם. שהרי נמרוד היה מעולם מבקש נפשו וכאן הביא עליו כל מלכים אלו כדלעיל בסימן א' וריש סימן ג' וכשהרגם זהו הגאולה שלו לעולם:

פסקה ה

דורש שמות. דאל"כ למה נכתבו שמותיהם בתורה שהיה די בזכירה שהיה מלך סדום ומלך עמורה וכו' אלא לדרוש מהות האדם. שנאב אותיות שאב והנו"ן נוטריקון של ממון. ופי' שואב כמו שואף מתאוה בהון. וכמ"ש באות נפשה שאפה רוח וכן שמאבר נוטריקון שם מ' אבר שם אבר וכנפים לעוף ולהביא ממון בדרכי הכישוף שהיה נוהג בדורות ראשונים כידוע מענין בלעם ומלכי מדין כמ"ש במ"ר פר' כ"ב סימן ה' גם יתכן שפירושו שהיה פורח ונוסע מרחוק ובספינות כדי להרבות ממון:

שנתבלעו דיורין. כמ"ש אצל צוער לבלתי הפכי את העיר הרי שהיתה ראויה להיות נהפך ולא יתכן לומר שניצלה לגמרי שהרי כתוב כי ירא לשבת בצוער הרי שהיה העונש מעותד לבא עליה על כן דרש שלא נהפכה עם סדום אבל אח"כ נתבלעו דיורי' ולא העיר עצמה כמ"ש לבלתי הפכי את העיר:

ג' שמות. שמ"ש ויצא מלך סדום לקראתו אל עמק שוה הוא עמק המלך פי' שיצא מלך סדום מבארות החמר. שבעמק השידים שנפל שם כמפורש הרי שיצא אל עמק השידים. וכאן כתוב ויצא מלך סדום לקראתו אל עמק שוה. וכמו שכתוב לקמן פר' זו סימן ז' כדעת רבי נחמיא וכן הוא לקמן פר' מ"ג סימן ה'. הרי שעמק שוה הוא עמק השידים. (ונקרא גם כן עמק המלך כמו שכתוב הוא עמק המלך על ששם המליכו את אברהם. תנחומא סדר זה ועי' במ"ר פר' ט' בסימן כ"ד קרוב לסופו עצה עמוקה של מלכו של עולם). ומ"ש עמק סוכות כוונתו למ"ש תהלים ס' אלהים דבר בקדשו אעלוזה אחלקה שכם ועמק סוכות אמדד. וכמ"ש בהדיא שמ"ר פר' ט"ו סוף סימן ח' שפסוק זה אברהם אמרו. ומ"ש אחלקה שכם נדרש שם. וכאן דרשו מ"ש ועמק סוכות אמדד. והיינו כשנצח המלחמה ושבה ובזז כל הביזה. וחלק ומדד הביזה בעמק סוכות ועמק השידים ששם היה מקום המלחמה:

שרים תלמים. ארץ עבודה וחרושה תמיד ועשויה תלמים תלמים בולטים כמו שדים:

שהוא מניק את בנו. לשון התנחומא שהיתה מניקה אותם כשם שהשדים מניקה את התינוק:

ששם הושוו. שעד עתה חלקו על אברהם כל המלכות ורצו להרגו וכנ"ל בסימן א' ובריש סימן ג' ואחר שראו כאן שה' עמו ועזרו לנצח כל המלכים הגדולים הנ"ל הסכימו כל הנשארים להשלים עמו ולהסכים לדעתו עי' לקמן פר' מ"ג סימן ה' ולקמן פר' נ"ה בסימן ו' במ"ר פר' ט"ו סוף סימן י"ד ורמוז בד"ר בפרשה ב' בסימן ז' וסימן ל"ג:

ועשו לו בימה גדולה. וכמ"ש לקמן פר' פ"א סימן ב' וש"נ אצל ר' לוי בר סיסי כלשון שכתוב כאן. ומאחר שדרשו שהסכימו לגדלו כדלקמן אמר שעשו לו בימה:

ואמרו שמענו אדוני נשיא וכו'. כשאמר אברהם תנו לי אחוזת קבר עמכם השיבו לו שמענו אדוני וכו'. משמע שהם מבקשים ממנו דבר שישמע להם הלא הוא היה מבקש מהם והיה להם להשיב במבחר קברינו קבור. על כן דרשו שהבקשה היתה שיקבל עליו שיהיה עליהם לנשיא ולמלך ולאלוה. ועיקר הדבר היה בעמק שוה שהשוו כל האומות דעותיהם לדבר הזה שהמליכוהו אלא שהוא לא קבל עליו על כן בכל פעם שנצטרך הוא להם לאיזה דבר חזרו ובקשו ממנו שמענו אדוני וכו' ומ"ש שאמרו לו ג' דברים מלך ונשיא ואלהים. היינו ממ"ש שמענו אדוני שיהיה להם אדון ומלך. ונשיא אלהים והיל"ל נשיא מאלהים. ע"כ דרשו שאינו סמוך אלא הם שני ענינים נשיא ואלהים. ובסוף תד"א יליף שמ"ש נשיא הוא מלך וכמ"ש אשר נשיא יחטא. ומ"ש שמענו פירושו קבל ממנו כתרגומו. אך אברהם לא שמע להם לכלום:

שהיה מסוכך באילנות. וכמ"ש ויק"ר פר' ה' סימן א' מפסוק נתיב לא ידעו עיט מחמת רוב האילנות וגובהם ע"ש ועי' בתנחומא ולשון רש"י ומפרש במדרש הרנינו שאין לך שביל ושביל בסדום שלא היה בו שבעה מיני אילנות זה למעלה מזה שהיה כל השביל מסוכך בו לקיים מ"ש נתיב לא ידעו עיט עכ"ל וביד"מ הביא בשם מדרש האזינו שפסוק הרנינו הוא בסדר האזינו:

לא היה שם אלא צינורות. ובילקוט הגי' לא היה שם אלא צורות ופירושו צורים ואבנים כלשון הפסוק שמביא בצורות יאורים בקע ובפסוק הקודם בחלמיש שלח ידו הפך משורש הרים. וכמ"ש לקמן פר' נ"א סימן ד' שהפסוקים מדברים בסדום ע"פ מדה י"ז שבתורה מפורש בהפוך את הערים. וכשנהפכה סדום נתבקעו היאורים זה לזה ונעשה ים המלח. וכמ"ש בתנחומא כאן הוא ים המלח שבעונם נעשה אותו מקום למים מלוחים. וכן הוא אומר ארץ פרי למליחה מרעת יושבי בה. וא"כ יש לסדום עוד ה' שמות. עמק השדים. ים המלח. עמק שוה. עמק המלך. עמק סוכות. אלא שהם כלולים בג' מקומות שאצל עמק השדים כתוב ים המלח ואצל עמק שוה כתוב עמק המלך:

פסקה ו

ר' יוסי ורשב"ג. דעת ר' יוסי שי"ג שנה החזיקו במרדן אחר שעבדו י"ב שנה. ומ"ש ובארבע עשרה שנה היינו י"ד למרדן בשנת כ"ו לתחלת עבודתם ועי' ריש ס"ע וכן הוא ברש"י בחומש. ודעת רשב"ג י"ב עבדו ובשנת י"ג מרדו ובשנת י"ד לעבדם בא כדרלעומר והכל ביחד י"ד שנה. כצ"ל במדרש מה מקיים רשב"ג ובארבע עשרה שנה לעבדם ומה מקיים ר' יוסי ובארבע עשרה שנה למרדן וכמ"ש בס"ע וברש"י לדעת ר' יוסי. וטעם פלוגתתם דר' יוסי סובר דמ"ש ושלש עשרה שנה מרדו דומה לרישא דקרא שתים עשרה שנה עבדו היינו שנה אחר שנה. וכן מ"ש מרדו ג" כשנה אחר שנה. ומ"ש ובארבע עשרה שנה סובר ר"י שאם היה כתוב וארבע עשרה שנה היינו מפרשים ג"כ שנה אחר שנה ומאחר שכתוב ובארבע על כרחך פירושו בשנת הי"ד מוסיף על ענין הי"ג של מרידה הי"ד למרדן. ורשב"ג סובר שא"כ היל"ל ובשנת הארבע עשרה ומאחר שכתוב ובארבע עשרה שנה ואנו מפרשים על כרחנו שנת הי"ד א"כ גם מ"ש שלש עשרה ג"כ פירושו שנת הי"ג:

בעל הקורה טעין בעובי'. שבפסוק א' אמרפל תחלה וכדרלעומר שלישי ובפסוק ט' כדרלעומר ראשון. ותירץ שבמלחמת המלכים עם סדום ועמורה וכו' היה כדרלעומר העיקר וכמ"ש עבדו את כדרלעומר ע"כ חושבו ראשון. אך בפ' א' שהקיבוץ היה בעבור אברהם והיה אמרפל העיקר וכמ"ש סימן א' וברר"ס ג' וד' ע"כ חושבו ראשון:

בעשתרות דקרניא. כי בכל מקום נקראת רק עשתרות לבד לז"א בעשתרות דקרניא פי' שהיא בין שני הרים (עי' ריש סוכה) כעין קרנים. ועי' חשמונאים א' ה' וכ' י"ב משמע שקרנים שמה ועשתרות הוא על שם בית האליל שבה וי"ל גם דעת המדרש כן. וכן בשוה קריתים בכ"מ שמה קריתים לבד. לז"א ב' עירות הן ושוה הוא המישור שביניהם ע' יפ"ת ורב"ח ודו"ק. מהרי"ב:

זיותני דבהון. כי לא מצינו אומה זוזים ולא מקום ששמו הֵם על כן דורש א"ת הזוזים בהֵם אלא זיותני שבהם והיינו האנשים הגדולים המאירים שלהם בעשתרות קרנים הנ"ל ויש להביא ראיה שזיז מלשון זיו כמ"ש ישעיה ס"ו למען תמוצו והתענגתם מזיז כבודה שפירושו מזיו:

זו מטרפולין. עיין מ"כ והוא בערוך ערך מטרפלין אך בערך אליותרו פוליס הביא מאמר זה וז"ל ואת החורי אליותרו פוליס ולמה קורא אותה אליותרו פאליס שבררו אותה ויצאו להם לחירות בדור הפלגה. פי' בלשון יון אליותרו חירות פוליס עיר. ודורש חורי מלשון חירות ומ"ש בהרים שהיל"ל בהר שעיר על כן דורש בהרם בברם שבררו אותה והיינו שנמרוד מלך שנער היה תחלה מושל בכל העולם קודם ההפלגה אך אחר ההפלגה יצאו האומות מתחת ידו ונעשה כדרלעומר מלך על הרבה אומות. והחורי יצא לחירות לגמרי ושם האומה שעיר כמ"ש בסדר וישלח תחלה וסוף והארץ ארץ שעיר והר שעיר:

משריא פארן. וכן תרגם אונקלוס:

פסקה ז

א"ר אחא. לעיל ריש סי' ג' וש"נ ומבואר:

ובעין גדי לתמריא. כן תרגם אונקלוס על בחצצון תמר עין גדי והוא פסוק מפורש בד"ה ב' כ' פסוק ב' והננם בחצצון תמר היא עין גדי ומ"ש דתמריא ששם גדלים התמרים:

בירין בירין מסקן חמר. כן תרגם אונקלוס. כי סתם באר שכתוב בתורה פירושו באר נובע מים חיים וכאן היל"ל בורות בורות חמר על כן תרגם מסקן חמר שבענין זה היו דומים לבאר שכך היה טבעם לנבוע חמר:

ויפלו שמה אלו האוכלסין. דורשים מדה ט"ו כאן אמר ויפלו שמה. שמשמע שהמלכים נפלו שמה וטבעו שם. והרי כתוב אח"כ ויצא מלך סדום ויאמר מלך סדום ע"כ דורש ר"י ומכריע ע"פ מדה ל"א וממעל וינוסו מלך סדום ועמורה הרה נסו שאותם שכתוב בהם וינוסו כתוב בהם הרה נסו. והנשארים ויפלו שמה הם האוכלסים הנשארים. ומ"ש ויצא מלך סדום והוא כפשוטו שיצא מביתו השדה לקראת אברהם. ור' נחמיה סובר שהפסוק וינוסו מלך סדום כפשוטו וסדרו שמלך סדום ועמורה נפלו בבארות החמר והנשארים

האוכלסים הרה נסו אלא שמ"ש ויצא מלך סדום אינו כפשוטו. שפירושו שיצא מבארות החמר לקראת אברהם ע"פ נס בזכות אברהם כמו שהציל כל נפש ורכוש סדום וכמ"ש לעיל סימן ה' ולקמן פר' מ"ג סימן ה':

עבודה. צ"ל עבורה כמ"ש מ"כ בשם אב"א ופי' דגנה ולחמה וכמ"ש איוב ארץ ממנה יצא לחם:

אלו הכותבות. הם התמרים. לעיל פרשה ל"א ריש סימן י"ד על פסוק מכל מאכל אשר יאכל דורש ר"נ על הדבלה. (ובברכות פ' כיצד מברכין איתא שהתמרים משביעים והתאנים אינם משביעים. וא"כ יתכן שבתיבות כל אכלם מרמז על התמרים על שמשביעים באכילה אחת ובתיבות מכל מאכל אשר יאכל משמע שאוכלים ואוכלים עוד הפעם שאינם משביעים היינו דבילה של תאנים):

ויקחו את לוט וכו' כך עשו וכו'. פ' כמו שכתוב אצל סדום ויקחו את כל רכוש סדום וכו' וילכו כך כתוב אצל לוט בפסוק הסמוך ויקחו את לוט וכו' וילכו והוא יושב בסדום וע"פ מדה ט' שבא לפרש איך נדמה לסדום והשיב והוא יושב בסדום על כן נדמה להם:

הולך את חכמים. פי' כשהלך את אברהם ולמד מדרכיו התחכם ממנו והצליח כמ"ש לעיל פר' מ"א ריש סימן ג' וכאן על שישב בסדום ולמד מדרכיהם נשבר. ופירוש הפסוק על פי מדה ט' וע"פ מדת ממעל הולך את חכמים יחכם ויִבָנה ורועה כסילים יסכל וירועע:

פסקה ח

הוא עוג. נדה דף ס"א א' שהפליט הוא עוג על שפלט מדור המבול הובא ילקוט כאן. ד"ר פר' א' סימן כ"ה וכאן מפורש כפשוטו שנקרא פליט על שפלט מהמלחמה. ונקרא עוג על שם עוגות מצות וכדלקמן פר' מ"ג ריש סימן ג' שזה היה בליל פסח ועוג הוא הפליט. כמ"ש כאן ויכו את רפאים בעשתרות קרנים ובריש דברים כתוב ואת עוג מלך הבשן אשר יושב בעשתרות. ובדברים ג' י"א כתוב כי רק עוג מלך הבשן נשאר מיתר הרפאים. שהכו ד' המלכים את כל הרפאים שבעשתרות ונשאר עוג והוא הפליט ומלך בעשתרות. וכן הוא בהדיא בתנחומא בסוף פרשת חוקת ובמ"ר פר' י"ט סימן ל"ב ג"כ בהדיא. וצ"ע איך נקרא שמו עוג על שמצא את אברהם יושב ועוסק במצות עוגות. ויתכן שהראה לבריות שבא ללמוד המצוה ולקבלה עליו. אך המדרש אומר שהאמת שעשה זאת כדי שיהרג אברהם ויקח את שרה:

כי בידך וגו'. נתתי אותו נתתי כבר והיינו מימות אברהם ופסוק זה כתוב אצל עוג מלך הבשן וכנ"ל:

מעבר אחר וכו'. כי כל בני תבל לא ידעו אז את ה' כי עבדו כולם לכוכבים ומזלות רק אברהם הכיר בורא עולם והוא לבדו היה לעבר אחד בעולם לעבוד אלהי אמת וכל בני תבל לצד אחר לצד חוץ:

מבני בניו של עבר. שהיה צדיק ונביא גדול כמ"ש בריש ס"ד. ועל שאברהם הלך בדרכיו. אף שהיה אחר ז' דורות עבר פלג רעו שרוג נחור תרח אברם נקרא על שמו ועבר חי עד שנת ע"ז ליעקב ואברהם יצחק ויעקב היו בית דינו של עבר:

מעבר הנהר. כמ"ש בסוף יהושע בעבר הנהר ישבו אבותיכם וכו' ואקח את אביכם את אברהם מעבר הנהר:

ולמה נקרא שמו ממרא. כי ממרא מלשון מרי כמ"ש ממרים הייתם והרי היה תלמידו של אברהם על כן דרש לטובה שהמרה פנים באברם:

ואתה מצער עצמך. פי' שתכניס בסכנת מות ותהיה שופך דמים שהרגת עצמך:

ומסייף עצמך. עי' מ"כ ובאגדת בראשית הגי' מסורס הוא רוצה לעשותך. ואברהם ששאל אותם. יתכן שהיתה כוונתו לנסותם מה דעתם ומה יאמרו וכדרך שמנסים התלמידים. והדרשה בדברי ר"נ בפלטין דממרא ע"פ מדת סמוכים ומדת מנגד שסמוך מיד אחר המילה כתוב וירא אליו ה' באלוני ממרא. אנו לומדים שממרא היה לו חלק טוב זאת של אברם. וכל זה רמוז במ"ש כאן והם בעלי ברית אברם. והיל"ל כרותי ברית אברם. ועוד שתיבת והם מיותר על כן דורש בעלי ברית מסלקי וכובשי ברית אברם כמ"ש נוקם ה' ובעל חמה ודרשו חז"ל ב"ו חמה כובשתו אבל הקב"ה כובש את החמה וכן בעל קנאה כובש ומסלק הקנאה וכן כאן בעלי ברית מסלקי וכובשי ברית אברם ותיבת והם חוזר על מ"ש אחי ענר ואחי אשכול. ויתכן שהכוונה והם בעלי ברית אברם שהיו לו בעלי עצה בענין זה ומאחר שאנו רואים ששכן באילוני ממרא ושם נראה לו השכינה הרי אנו לומדים שהוא יעצו לטובה והם לרעה. ואחרי כתבי זאת מצאתי כן בהדיא באגדת בראשית סוף פר' י"ט וז"ל וכיון שאמר לו הקב"ה מול עצמך נטל מהם עצה אמר ענר כו' א"ל ממרא כו' ומנין שנטל מהם עצה לימול שנאמר והם בעלי ברית אברם עכ"ל ע"ש (ועי' רש"י וצ"ע):

פרק מג

פסקה א

משמועה רעה לא ייירא. המזמור מדבר באברהם כמ"ש במדרש תהלים ריש מזמור זה שבאברהם כתוב כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה ופירושו שעל שכתוב בו כי ירא

וכו' מדה כנגד מדה לא יצטרך לירא משמועה רעה. גם יתכן שפירושו על שהיה ירא את אלהים באמת לא היה באפשרי לו לירא מפני שום דבר וכמ"ש אצל ר' חנינא שלא היה ירא מפני כישוף אין עוד מלבדו כתיב. וכן רחב"ד שלא ירא מן הנחש. וכמעשה שהובא בחובת הלבבות בחסיד א' שהיה לן ביער במקום חיות רעות. ושאלו אותו איך אין אתה מתירא והשיב אני מתירא לירא מפני אחר מפני יראת אלהים. והענין בזה כמ"ש לעיל פ' מ"ב סימן א' וריש סימן ג' וש"נ שעיקר כוונת המלכים היתה להרוג את אברהם על כן באו תחלה על לוט וכששבו את לוט נתנו דעתם לבוא על אברהם. זהו משמועה רעה שהיה לו לירא ולא נתירא מפני יראת ה' משמועה רעה לא ייירא זה אברהם:

סמוך לבו לא ייירא. שסמך עצמו על מאמר הש"י שאמר לו אל תירא אברם. עד אשר יראה בצריו והיינו על לעתיד במצרים ולגאולה אחרונה ב"ב וזהו ויחלק עליהם לילה שנחלק על שתי ישועות החצי הא' על ישועת עצמו מהשמועה כנ"ל. ועל הישועה העתידה בחצי' הב' כמ"ש לקמן סימן ג':

פסקה ב

הה"ד אוטם אזנו. עי' לקמן פר' מ"ח סימן ו' שפסוקים אלו מדברים באברהם וכאן קיצר וסמך על דרשה דשם. ושם חסר דרשה זאת וסמך על מ"ש כאן. וכוונת הדרשה שהיה אוטם אינו מלשמוע שפיכת דם נקי אלא נזדרז לרדוף ולהציל. ועל כן הוא מרומים ישכון. וע' לקמן פ' נ"ג סי' י"ב על הפסוק הסמוך שם בישעיה ל"ג עוצם עיניו מראות ברע. ועל פי ג' מקומות אלו תהיה הדרשה בשלימות וכל אחד צריך לחבירו:

הוריקו פנים. לכל פירושים אלו פי' וירק מלשון זיון וחימוש וזירוז. ודעת ר' יהודה שאברהם גרם שאנשיו הוריקו וזיינו פניהם נגד רצונו וכמ"ש ריש לקיש סוף סי' זה שאליעזר לבדו הלך והם לא רצו לילך. ור"נ סובר שאברהם זיין וחימש פניו ואמץ רוחו כנגד רצונם שגלה להם דעתו שהם באים עליו וכמו שכתוב לעיל שעל שהוא עובד השם יתברך רוצים להרגו על כן מחויב למסור נפשו על קדושת שמו. ולמדם אברהם שגם הם חייבים לעשות כן. ודעת ר"י ור"נ שלא הוריקן בכלי זיין. וכדלקמן שאברהם נלחם עמהם בקש ועפר. ודעת ר' אבא ב"ז אף על פי כן היו עושים בכלי זיין בדרך הטבע וזהו פשוטו של מקרא:

באבנים טובות ומרגליות. משמע שמ"ש בירקרק חרוץ פירושו אבנים טובות ומרגליות ולא משמע כן במדרשים ובפשוטי הכתובים. שחרוץ משמע שהוא זהב בהרבה מקומות וכמ"ש טוב פריי מחרוץ ומפז ותבואתי מכסף נבחר (ואצל כסף שייך זהב) אך בנדרים ל"ב איתא רב אמר בתורה הוריקן היינו בפרשת שוטרים ושמואל אמר בזהב הוריקן.

ובאגדת בראשית פרק י"ג ובתנחומא כאן וירק את חניכיו. מכאן אתה למד שנטל אברהם כסף וזהב וחיפה אותן ואמר להם וכו' שנאמר וירק את חניכיו ואין וירק אלא שחיפה אותן בכסף וזהב שנאמר כנפי יונה נחפה בכסף ואברותיה בירקרק חרוץ וקיצור לשון הוא וכאלו אמר שחיפן בכסף והוריקן בזהב וכלשון הגמרא שם. ומ"ש בירקרק חרוץ פירושו בהורקת זהב. ומה שם כסף עם הזהב אף כאן כסף עם ההורקה גז"ש ויתכן שהגמרא סובר שמ"ש וירק פירושו לשון זירוז וכמ"ש בפרשת שוטרים הוריקן וכן פי' בזהב הוריקן. אך המדרשים הנ"ל שאמרו שחיפה אותן בכסף וזהב וכמ"ש נחפה בכסף וא"כ מ"ש בירקרק חרוץ פירושו שחיפן בירקרק חרוץ שתיבת נחפה נמשך ג"כ למ"ש בירקרק חרוץ שהוי"ו של ואברותיה מושך תיבת נחפה והכוונה על שהזהב ירוק מראה (געל):

בפרשת שוטרים הוריקם. כמ"ש שם באגדת בראשית פרק י"ג הנ"ל. ד"א וירק שהוריקן בדברים שכתוב בתורה מי האיש הירא ורך הלבב וגו' א"ל למלחמה אתם יוצאים מי שיש בידו עבירות ומתירא מן מעשיו לא יצא עמנו. כיון ששמעו כך וכו' וחזרו להם כולם ולא נשתייר עם אברהם אלא אליעזר בלבד שהיה כשר אמר לו הקב"ה לאברהם הוא ילך עמך שאני נותן בו כח של שי"ח וכאלו אף הם יוצאים עמך וכן את מוצא שאליעזר בגימטריא שי"ח. וזהו מ"ש כאן ר"ל בשם ב"ק וכו' וכן הוא בתנחומא כאן ועי' פר"א פרק כ"ז ברייתא דל"ב מדות מדה כ"ט לקמן פר' מ"ד סי' ט' במ"ר פר' י"ח סימן כ"א כלשון הנ"ל:

שם עבודת כוכבים. סנהדרין צ"ו ביתר ביאור וכמ"ש הנשבעים באשמת שומרון ואמרו חי אלהיך דן וכמ"ש וישם את האחד בדן. וכמ"ש באגדת בראשית פרק י"ג הנ"ל וז"ל ומכה מלפניה וכו' ואיך לפני' עד עכשיו שעתיד ירבעם ב"נ שמעמיד עגל בדן שנאמר וישם את האחד בדן וכבר הגיע אברהם עד אותו מקום ולא רדף עוד שנאמר וירדוף עד דן ע"פ מדה י"ז:

מדן נשמע נהרת. והיינו בימי ירמיה והכוונה שכבר גלו עשרת השבטים שעבדו העגלים והעגל עמהם. ואיך ניבא ירמיה על יהודה מדן נשמע נחרת סוסיו. אלא שהמקום של חטא העגל גורם גם אחר קבלת העונש ללקות אחריו אף למי שלא חטא בהם:

פסקה ג

הלילה נחלק. עיין שמ"ר פר' י"ח בסוף סימן א'. ועי' לעיל פר' מ"ב ריש סימן ח'. פסיקתא רבתי פר' י"ז סי' ג'. מכילתא בא פסוק ויהי בחצי הלילה פר"א פרק כ"ז שמואל הקטן. ועי' בדומה לזה בויק"ר פרשה ו' סי' ו' שכן הוטבע ששת ימי בראשית שיהיה חלוק

בעת פלוני וכשהגיע העת עשתה הלילה פקודתה שמבראשית ונחלקה. וזהו וַיֶּחָלֵק משמע מעצמו:

יוצרו חלקו. קרי ביה וַיְחַלֵּק שאין הנס בהלילה אלא בהקב"ה שחלקו עתה לשני חצאים ממש מה שאי אפשר לב"ו לעשות כן:

אביהם פעל עמי. פי' שמסר נפשו על קדושת שמי בחצי הלילה וממ"ש ויחלק וע"פ מדת מנגד דורש שאמר הקב"ה:

אית דמפקין. כי לפי לשון ראשון יקשה מ"ש אביהם פעל עמי בחצי הלילה שבאמת אברהם לא עשה כלום ומרומז בתיבת כחצות כמו כהחצות שמפסוק ויחלק שכתוב כאן. על כן אמרו בלשון אחר שאברהם יצא ברגע חצי הלילה וכן שילם לו הקב"ה. והיציאה היה עיקר הנסיון. ובשמ"ר פר' י"ח הנ"ל גי' אחרת:

הרוגים. שתחלה סר צילם וכאלו מתו ואברהם גמר הריגתם. ועל דרך שכתוב על ישראל כי אתה אשר הכית רדפו. ועי' ויק"ר פר' ב' סימן ד' בביאור:

מי העיר ממזרח. עי' לעיל פר' ב' סימן ג' שמ"ר פר' ט"ו סימן כ"ו ומדרש תהלים מזמור ק"י באריכות:

מזרחיים. שנער ועילם במזרח העולם וכמ"ש לעיל פר' ל"ח ריש סימן ז' למיזל למדינחא והיינו שנער כי שאל מי העיר ממזרח ולא פי' למי העיר והיל"ל מי קרא ודורש ע"פ מדה ט' מי העיר לבם של מזרחיים ודורש עוד א"ת העיר אלא האיר והשיב צדק קרא והאיר לרגלו בכל מקום שהיה הולך וכמ"ש לעיל פר' ל"ב סימן ג' והיינו צדקתו של חי עולמים עשתה כן. וכמ"ש מ"כ בשם ילקוט ישעיה מ"א:

מזל צדק. וכמ"ש שבת קנ"ו שצדק הוא מזלו של אברהם. ומ"ש יקראהו דורש שהצדקה קראה עליו זכות שראוי להנצל מאויביו. ומאחר שאמר שהצדקה קראה ולא פירש מה קראה הרי פירש ע"פ מדת ממעל ודרך קצרה צדק יקראהו צדק. שהצדק למדה עליו זכות הצדקה שעשה:

יתן לפניו וגו'. סמוך לפסוק הנ"ל צדק יקראהו וס"ד יתן כעפר חרבו כקש נדף קשתו. ודעת ר' יהודה שתחלה אמר יתן לפניו גוים היינו שהקב"ה נתן לפני אברהם גוים המפורשים ואחר כך אמר יתן כעפר חרבו לשון יחיד וע"כ פירושו של אברהם שאם על הגוים הנ"ל היל"ל חרבם קשתם. וא"כ יקשה איך אמר שנתן חרבו כעפר שהוא דבר בטל בלא כח וכן כקש נדף קשתו. וסותר למ"ש תחילה יתן לפניו גוים על כן דורש ומכריע ע"פ מדה י"ב מדבר שבא ללמד ונמצא למד שהקש והעפר באו ללמד על החרב והקשת ונמצאו למדים מהם שהעפר היה חרב והקש היה קשת שבזה נצחם אברהם להגוים.

ועי' סנהדרין ק"ח ילקוט ישעיה מ"א. ודעת ר"נ כמ"ש במדרש תהלים ק"י אמר לו ר"נ א"כ עקרת את המקרא. פי' אימתי אנו יכולים לדרוש מדה זו כשאין הדרש עוקר את הפשט. אבל כאן הדרש עוקר את הפשט שפשט התיבות שהחרב נעשה בטל כעפר ואתה דורש מזה ההיפך ממש שהעפר נעשה כחרב ועל כרחנו כאן אי אפשר לדרוש כן. ומ"ש כאן במדרש עפר לא נאמר וכו'. פי' שאם היה כתוב יתן עפר חרבו היינו יכולים לפרש כר' יהודה שנתן עפר כחרב אך מאחר שכתוב כעפר ע"כ פירושו שהחרב בטל כעפר ע"כ דורש ר"נ שחרב השונאים של אברהם נעשו כעפר וכן קשתם כקש. ומ"ש בלשון יחיד חרבו קשתו. מבואר במדרש תהלים שם שהכוונה על אמרפל שחרבו נעשה כעפר וקשתו כקש נדף שאמרפל הוא העיקר במלחמה זו כמ"ש לעיל פר' מ"ב סי' ו'. ועם כל זה גם ר"נ אינו חולק על המדה על פי מדה כ' שאם אינו ענין למדה זו על אמרפל תנהו ענין על אברהם. ועל כן בסנהדרין שם גם ר"נ מודה ודו"ק:

ירדפם יעבור שלום. פסוק זה סמוך לפסוק יתן לפניו גוים וס"ד ירדפם יעבור שלום אורח ברגליו לא יבוא. ואם כפשוטו שאורח אשר לא בא בו מעולם אעפי"כ נצח בהם המלכים היל"ל לא בא. ע"כ דרש לא יבא שאסור לבא. היינו שביו"ט אסור לרכוב אלא הלך ברגליו בליל יו"ט של פסח כנ"ל אורח שאסור לבא ביו"ט שב' מילין אפשר לבא בעירוב וג' מילין אפילו ע"י עירוב אסור לבא בו. וא"כ יקשה שהרי הלך מחברון עד דמשק מהלך י"ב מיל ע"כ דרש שהכוונה שכל הליכתו היה של ג' מילין היינו כל פסיעה וכמ"ש במדרש תהלים ק"י כשבא לרדוף אחריהם נקפצה הארץ לפניו ג' מילין. ועי' לקמו פר' נ"ט סימן י"א הרעשת ארץ בימי אברהם וצ"ל שכל פסיעה היתה של ג' מילין שלא יתכן לומר שלא הלך אלא פסיעה אחת:

ר"י ברס"א מיל. שמאחר שאין כאן רמז על עירוב אין כאן ללמוד אלא על אורח של מיל ופי' שביו"ט אסור לילך חוץ לתחום אפילו פסיעה אחת. ובמדרש תהלים שם הגירסא בדברי ר"י בר"ס שני מילין פי' ג"כ שע"פ ערוב אסור יותר מב' מילין:

לא נתאבקו רגליהם. כוונתו כמ"ש בפר"א פרק כ"ז. הלל הזקן אומר וכו' והיה אברהם מתפחד ואומר אפשר שהרגתי כל האוכלסין האלו ולא נמצא בהם צדיק א"ל הקב"ה אל תירא אברם ועל זה אמר אורח ברגליו לא יבא לא בא ברגליך לכלוך בדבר זה עכ"ל פי' לא נכשלת בעבירה וזהו שאמר כאן לא נתאבקו רגליהם. ועי' בפירושי שם. ומבואר עוד שם בחלק המדות בסוף מדה י"ז. ומ"ש כהולך מביתו לביהכ"נ. והנמשל פי' שלא נכשל בעבירה אלא שהלך בזה כהולך מביתו לביהכ"נ ולפי פשוטו שלא נתאבקו רגליו

אלא כהולך דרך קרובה. וא"כ היה יכול לומר מביתו לבית חבירו על כן רמזתי במדרש כוונה שריה:

פסקה ד

וגם את לוט וגו'. ורכושו השיב וגם את הנשים ואת העם וזהו שדרש אנשים ונשים השיב וטף לא השיב וכוונתו היתה להדריכם שילכו בדרכיו כי לקטנים יועיל הלימוד אך לא לגדולים שכבר נשחתו ובנדרים דף ל"ב א' איתא שנענש על שהשיב את הנפש שהיה לו להחזירם למוטב:

והבאתי רעי גוים. וס"ד וירשו את בתיהם והשבתי גאון עזים. פי' שהוכיח את ישראל שהם בני אבות צדיקים ולא הלכו בדרכיהם שיביא עליהם בני סדום שהם הלכו בדרכי אברהם וקבלו ממנו שיבואו וירשו את בתי ישראל:

פסקה ה

התחיל לקשקש לו. הוקשה להמדרש שלא פירש מה עשה מלך סדום ביציאתו לקראתו ע' יד"מ. על כן דרש שמ"ש ויצא מלך סדום היינו שיצא מבארות החומר ובשם הרמב"ן שמ"ש לקראתו פירוש שכשקרב אברהם אל בארות החמר יצא בזכותו. ועיין לעיל פר' מ"ב סימן ה' וש"נ ומבואר ומלך סדום לא הבין שזה היה בזכות אברהם וע"כ יצא לקראתו בעזות לאמר שגם הוא כמוהו. ועל כן אמר המדרש דרך גנאי ככלב היוצא לקראת אדוניו ומקשקש לו ומתקרב אליו. בלא יראה והכנעה:

פסקה ו

ומלכי צדק. עי' לקמן פר' נ"ו סי' יו"ד:

אדוני צדק. יהושע יו"ד ויהי כשמוע אדוני צדק מלך ירושלים:

ובת צור. כל המזמור נדרש על אברהם כמ"ש לעיל ריש פר' ל"ט שמעי בת וגו' ותזכה שמדינות יקדימו פניך במנחה. ומ"ש בת צור לאו דווקא אלא פירושו כל המדינות וכמ"ש ומלכי צדק וגו' ועי' מ"כ ויד"מ:

שנולד מהול. עי' ילקוט בראשית ט"ז בשם אבות דר"נ והוא בפ' ב' שם. וכן במדרש תהלים מזמור ט' חושב י"ג שנולדו מהולים. שכל שנכפל שמו נולד מהול ושם נכפל שמו. ובתנחומא סדר נח סימן ה' חושב ז' שנולדו ולא חשיב מלכי צדק ומדרשים חלוקים הם. וכאן דורש מ"ש מלך שלם ולא אמר ירושלים לדרוש שהוא בעצמו היה שלם בגופו מתולדתו ועי' מה שכתבתי שמ"ר פר' א' סימן כ' אצל משה וכן כאן:

והוא כהן. למה הודיע שהוא כהן אלא בשביל מ"ש ויתן לו מעשר מכל א"כ היה לו לכתוב אצל ויתן לו מעשר למה כתבו אצל הוציא לחם ויין על כן דורש ע"פ מדה ט"ז

שמ"ש והוא כהן שייך למ"ש הוציא לחם ויין שגלה לו הלכות כה"ג וכו' ועי' לקמן פר' מ"ו סי' ה' אברהם כה"ג ולכך גלה לו ומסר לו הכהונה:

תורה גלה לו. שאם כדעת ר"ש שרמז לו על כהונה היה לו לרמוז על קרבנות וקטורת שהם עקרי הכהונה ולמה דווקא לחם ויין על כן דורש על התורה שנקראת לחם ויין. ועיין לקמן ריש פר' ס"א רב לא למדו. עי' מש"ש:

עושה רושם. עי' ויק"ר ריש פר' י"ב סוף סימן א' וכצפעוני יפריש וכדמיון שהיה אצל נח שעל ידי יין נתקלל חם ובניו וכדמיון לוט ובנותיו:

לא יצאנו מידו. עי' מ"כ דורש סמוכים:

פסקה ז

ממי קנאן. כי קונה שמים וארץ משמע כאדם שקונה חפץ מחבירו ועל זה שואל ממי קנאן מי הוא המוכר ועוד יקשה שהקדים ברכת אברם לברכת הש"י אל עליון. ומלכי צדק חטא בזה כמ"ש מדרש תהלים ק"י ורמוז לקמן פר' מ"ו סי' כ' על פסוק נשבע ה' וגו' על דברתי מלכי צדק על דיבורו של מלכי צדק. ועל זה בא ראב"כ במשל כאינש דאמר פלן עינוהי יאי וכו'. פי' כשבא אדם לשבח לאדם כמוהו דרכו להזכיר את האדם תחלה שהוא הכל ואח"כ הוא משבח החלק האבר היפה שלו וכ"ש וקל וחומר שהיל"ל תחלה שבח האל שהוא הכל ואח"כ שבח אברם שהוא החלק. כי אברהם נקרא עין כמ"ש לעיל פר' מ"ב סימן ז' אל עין משפט עמש"ש. ור' יצחק בא לתרץ קושיא הא' ממי קנאן כנ"ל ובמה קנאן והענין בזה שהקונה דבר מוציאו מרשות האחר לרשותו. ומתחלה היה שם האחר נקרא עליו ועתה שמו נקרא עליו וכן ענין אברהם עם העולם שמתחלה היו כל בני תבל סבורים שהעולם הוא של כוכבים ומזלות ובא אברהם והודיע לבאי עולם שהעולם הוא של בורא יחיד וכל הבריאה שלו הרי קנה אברהם שמים וארץ מידי אחרים והקנה אותם להקב"ה:

שותף עמי. שמ"ש קונה שמים וארץ פירושו על אל עליון הנ"ל ועל אברהם הנ"ל שאברהם יש לו שותפות בקנית שמים וארץ:

פסקה ח

מגנון וכו' מנגנאות. בערוך ובמוסף ערוך פירושו מלשון עצה ותחבולה ומלאכת ערמה ולפי זה יהיה פירוש הפסוק והמדרש שהעצה והתחבולה אשר חשבו לצוד ולתפוס בו את אברהם נהפך על שונאיו לצודם ולתופסם בו. אך בשמות רבה פרשה י"ח סימן ה' ובאיכה רבתי פסוק בכה תבכה וז"ל שם ואין נגינתי אלא מל' שבר שנאמר אני מנגינתם. אשר מגן צריך בידך עכ"ל ועי' מ"כ ורש"י. ועוד ברש"י ל' אחר:

זה משלח לזה כתבים. כדרלעומר והמלכים אשר אתו היו משלחים למלכי סדום כתבי שלום וברית שיעבדום באמת ומלכי סדום שעבדו לכדרלעומר היו משלחים להם דורונות ומתנות:

מכח אותה ברכה. המעשר והמנחה שנתן אברם למלכי צדק קורא אותה ברכה כמ"ש יעקב לעשו קח נא את ברכתי אשר הובאת לך וכמ"ש ויקח בידו מנחה לעשו אחיו. וכמ"ש פר"א פרק ל"ז שהמנחה היתה מעשר קנינו וקראה ברכה וכן כאן קרא המעשר ברכה והדרשה ע"פ מדת ממעל ומנגד:

מהיכן זכו ישראל. הובא מאמר זה אגב מאמר הראשון שדומה לו ודורש גז"ש עי' במ"ר פר' י"א סי' ב' וש"נ ושם לא נזכר אלא מאברהם:

נלכה עד כה. הרי שגם יצחק כתוב בו כה שתיבת כה קאי על שניהם:

כה תאמר לבית יעקב. עם ומשפחה הבאים מיעקב וזה דוחק ויותר נראה שצ"ל פסוק שקודם לו בריש וישלח כה אמר עבדך יעקב ונמשך פסוק כה תאמר לבית יעקב מדברי ר"א בסמוך כן נ"ל ותוכן מאמר זה ששאל מהיכן זכו ישראל לברכת כהנים כי בברכת כהנים מבואר שנהיה רק מבורכים מאת הש"י בעצמו בלא אמצעי כמו צבא השמים כי כמו שנקרא הש"י ה' צבאות כך נקרא אלהי ישראל. וזהו יברכך ה' יאר ה' ישא ה' וזכו לזה על ידי האבות. לאברהם אמר כה יהיה זרעך כמו הכוכבים וצבא השמים וכמ"ש לקמן סי' זה אימתי אני מגדל את בניך. וכן ממ"ש ואני והנער נלכה עד כה היינו בהר המוריה הר ה'. ששם השכינה נגלית ושם מקור הברכה כמ"ש יברכך ה' מציון וכמ"ש כי שם צוה ה' את הברכה וכן מיעקב שנתברך ג"כ מציון בחלום הסולם שכתוב אצלו כה כנ"ל:

אימתי אני מגדל. וכמ"ש במ"ר פר' כ' בסי' י"ב שהכוכבים יש להם ב' סגולות. הא' בריבויים והב' בגדלם. שהם קרובים אל אור כבודו ית"ש יותר מהתחתונים. ובמ"ש כה יהיה זרעך כוון לשתי הכוונות יחד. ור"א וריב"ח באו לפרש הדימוי של גדלם וכבודם כמו הכוכבים וזהו שאמר אימתי אני מגדל וכו' וע' מ"כ:

על מנהיגם בכה. אצל מכת בכורות כתוב כמש"ש הנה אנכי הורג את בנך בכורך שזהו עיקר גדולתם של יציאת מצרים. וקראם בני בכורי. ומאמר זה הובא דרך אגב. שהזכיר במאמר הקודם כה יהיה זרעך:

פסקה ט

הרימותי ידי. הילי"ל הגבהתי ידי. ומה הכוונה בהגבהה זו. ע"כ דרש ר"י שע"פ מדת ממעל נכלל בתיבה זו ענין התרומה. כמ"ש והרמותם וכו' והתרומה אסור לזרים ואסר

אברהם שלא יהנה משלל סדום כמו מתרומה. ודעת ר"נ שאם הוא מלשון תרומה א"כ היה אסור גם לאחרים. ומאחר שחלקם לאחרים לסדום ולאנשים שהלכו אתו אין כאן ענין תרומה. ע"כ דורש שאסרם על עצמו באיסור שבועה. ולאחרים מותר ודעת רבנן שאין בענין ההרמה עצמו שבועה אלא שעם השבועה עצמה לפעמים מרימים הידים. וא"כ היל"ל העיקר שנשבע לה' שלא יקח. על כן דרשו שעשאן שירה. פי' שאברהם התבונן בגודל הנס שעשה לו הקב"ה יתי"ש למעלה מן הטבע. והוא לא עשה כלום ואין לו חלק בכל השלל רק לשורר ולזמר לה' ולקדש שמו יתברך וכל דרשות אלו ע"פ מדת ממעל וגז"ש:

אתה אמרת אם מחוט. סוטה י"ז ושם נסמן שמ"ר פרשה מ"א סימן ב' אגדת בראשית סוף פרק י"ג על פי מדת ממעל ומנגד:

זה המשכן. שנארגו היריעות מחוטי שש וארגמן ותולעת שני:

עורות תחשים. שנקרא בלשון נעל כמ"ש ביחזקאל ט"ז י"ב ואנעלך תחש וכן מצאתי בהדיא בפסיקתא רבתי פר' ל"ג סי' ט' ובילקוט יחזקאל ט"ז והוא מפסיקתא ולא מאיכה ועיין עוד בשם תנחומא שם. וזה על פי גז"ש:

הה"ד ויען כל איש רע. צ"ע איך למד דוד מאברהם שיהיו שוים וכו'. אך המאמר הזה נסמך על מ"ש בפר"א פרק כ"ז וז"ל שם לקח אברהם את ג' תלמידיו ואת אליעזר עבדו עמו ורדף אחריהם עד דן וכו' ושם הניח תלמידיו ונשיהם עמם. (כמ"ש פסוק י"ד ילידי ביתו י"ח וג' מאות וירדוף עד דן ויחלק עליהם וגו' הוא ועבדיו. ואח"כ וירדפם עד חובה לבדו עם אליעזר ודו"ק) ולקח אליעזר עבדו עמו וכו' ורדף אחריהם עד משמאל לדמשק עכ"ל. הרי שתלמידיו ענר אשכל וממרא נשארו בדן וישבו שם על הכלים והמתינו עד שחזר אברהם. ואברהם עם אליעזר רדפו אחריהם והצילו הרכוש ועכ"ז מפורש בתורה שנתן להם חלקם. ומזה למד דוד ג"כ וכו' שכאן משמע שגם אליעזר לקח חלקו והוא בכלל מ"ש וחלק האנשים אשר הלכו אתי:

ויהי מהיום ההוא ומעלה. ומעלה משמע בדורות שקודם לו. על כן בהכרח לדרוש על פי מדה ט' כאלו כתוב ויהי מהיום ההוא והלאה. ומעלה. ובכח הכתוב ויהי מהיום ההוא משמע שמדבר לעתיד ובהכרח שכונתו על תיבת והלאה שמשמעו לעתיד וכמ"ש במדבר ט"ו כ"ג מן היום אשר צוה ה' והלאה לדורותיכם. בישעיה י"ח מן היום והלאה. ותיבת ומעלה בא ללמדנו שלא תיקן דוד החוק הזה מדעתו ולבו אלא שכך היה החוק מעולם והיינו על פי מדה י"ז שכן היה באברהם:

פרק מד

פסקה א

האל תמים דרכו. מאחר שכתוב האל תחלה הרי שמדבר מהאל עצמו. אלא שאין אנו מכירים את האל רק מצד דרכיו וכל שלימות ומעלה שאנו רואים מדרכיו אנו לומדים קל וחומר שהשלמות והמעלה נמצא בעצם וראשונה בהאל עצמו כ"י. והוא ק"ו סתום. שאנו רואים ב"א יודעים עתידות עושי פלאות מחיה מתים אף כי יוצר בראשית. כזה וכיוצא בזה לאין שיעור עלינו ללמוד מדרכיו ק"ו על תמימות מעשה האל. ועיקר הדרשה השייך כאן הוא הדרשה השניה שדורש על אברהם והדרשה ראשונה דרך אגב:

אלא לצרף בהם. עי' דרשה זו ויק"ר פרשה י"ג סימן ג' על פסוק בדומה לזה כל אמרת אלוה צרופה מגן הוא לכל החוסים בו משלי ל' ולפי פשוטו שאמרת ה' בעצמה צרופה. איך הוא שייך למ"ש מגן הוא לכל החוסים בו. אלא הכוונה שהיא מצרפת למי ששומע האמירה ועושה אותה. וכשעומד בנסיונות נעשה לו הקב"ה מגן שאם לא נצרף לא היה נעשה לו מגן. ועיקר הכוונה בזה שאין הקב"ה כ"י צריך בענין מעשה כל המצות לצורך שלימות עצמו אלא לזכות אותנו לצרפנו ולעשות מגן לנו וכמ"ש ר"ח בן עקשיא רצה הקב"ה לזכות וכו'. ובתנחומא סוף שמיני הגי' וכי מה איכפת להקב"ה בין שוחט או וכו' מה איכפת לי' בין אוכל טהרות לאוכל נבילות ע"ש וכאן קיצר וא"כ ה"ה לכל שאר המצות כמ"ש איוב ל"ה אם חטאת מה תפעל לו וגו' אם צדקת וגו':

את לבבו נאמן לפניך. וזהו התמימות האמתי. אך במדרש תהלים י"ח שם הגי' שנאמר התהלך לפני והיה תמים. ופי' הפסוק ע"פ גז"ש ומדה ט' האל רוצה ואוהב למי שתמים דרכו. וכן הוא שם ט"ו על פסוק. הולך תמים זה אברהם שנאמר התהלך לפני והיה תמים:

בכבשן האש. ושם במדרש תהלים הגי' שצרפו ביו"ד נסיונות. ועל שהוא תמים ונצרף. זכה שנעשה לו מגן וזהו מגן הוא לכל וגו'. וקיים כן לאברהם וזרעו כמ"ש אנכי מגן לך:

פסקה ב

כתיב חכם ירא. כבר הודעתי נאמנה בהקדמה הב' שדעת חז"ל שפסוקי נביאים וכתובים שכתובים סתם. הכוונה על ענינים מפורשים בתורה. וכן פסוק חכם ירא שפירושו לפי פשוטו על סתם חכם וחז"ל דורשים ע"פ מדה ז' וי"ז על אברהם שהוא היה ירא כמ"ש אל תירא אברם הרי שהיה מתייראי. על פי מדה ט' וכמ"ש לקמן ריש פ' ע"ו אינו אומר אל תירא אלא שהיה מתירא. וענין יראתו היתה על פי חכמתו וכמ"ש לקמן סימן ד' ענין הפחד שלו עד שאמר לו אל תירא אנכי מגן לך שלא תלכד בדבר עבירה וכמ"ש לעיל

פ' א' סימן י"ד. שלא יתכן לפרש שהיה מתירא משונאים ומיסורים שהרי מפורש שרדף המלכים והרגם ומסר עצמו ליסורי מות על יחיד שמו. ובתנחומא כאן הגי' אל תהי קורא אלא חכם וסר מרע ירא כמ"ש בסימן ז' פ"א ע"ש ובתנחומא דורש על פי מדה ל"א:

אל תהי חכם בעיניך. היה לו לומר בדעתך או בלבך ומה ענין עינים אל החכמה. על כן דורש בעיניך במה שאתה רואה בעיניך. וכמ"ש בפסוקים הקודמים (במשלי ג':ה') בטח אל ה' בכל לבך ואל בינתך אל תשען וגו'. ופסוקים אלו מתקיימים באברהם וכמ"ש ומצאת את לבבו נאמן לפניך וזהו בכל לבך וכמ"ש שבת דף קנ"ו מה דעתך דקאי צדק במערב. מהדרנא ליה. ועי' לקמן פר' זו סימן י"ב ועל זה אמר ירא את ה' לבדו ולא תירא מן המזל כלל. ועי' ילקוט משלי ג':

רשע עושה פעולת שקר. עי' אגדת בראשית פרק י"ג ובתנחומא כאן שמ"ש שהיו פעולותיו של שקר על עבודת כוכבים שהיה עושה להטעות הבריות וכמ"ש כי שקר נסכם:

שכר אמת וכו'. עד שכרך וגו' ולא פירש כאן למה ובפסוק זה מבואר שהשכר הוא על הצדקה שזרע ועשה ע"פ מדה י"ז:

פסקה ג

ממספוטמיא. פירשתי לעיל סוף פר' ל'. ודעת המדרש שפירוש הפסוק על אברהם אע"פ שהתחיל ואתה ישראל עבדי אך מאחר שאמר בס"ד זרע אברהם אוהבי דורש מ"ש אשר החזקתיך מקצות הארץ שלא יתפרש ביעקב שהרי תחלתו היתה בארץ ישראל ודיבר עמו והחזיקו במקום הקודש. אך אברהם החזיק בו מקצות הארץ מבבל שהיא רחוקה. ומ"ש מאציליה קראתיך פירש מגדולי הארץ כמ"ש ואל אצילי בני ישראל. כמ"ש פר"א פרק ט"ז רבקה בת מלכים. וכמו שכתב בספר הישר שתרח היה שר צבאו של נמרוד וכמ"ש אל עיר נחור:

קראתיך זמנתיך. שאמר תחלה החזקתיך. ואחר כך קראתיך מתחלה קוראים ואח"כ מחזיקים. על כן דרש זמנתיך. שאחר שמחזיקים באדם מזמינים אותו לסעודה כמ"ש ותחזק בו לאכל לחם:

בחרתיך באברם. כמ"ש אשר בחרת באברם וכמ"ש ברכות סוף פרק א' שבחר בו בעת שהיה שמו אברם. ולא מאסתיך באברהם. שאז כבר היה זקן ועכ"ז לא מאס בו אבל עוד ינובון בשיבה וכמ"ש אל תבוז כי זקנה וגו':

אל תירא וכו' אל תשתע. חוזר לדרוש על יעקב מכופל לשון. אל תירא וכו' האומר לך אל תירא ופסוק אל תירא על יעקב. ופסוק האומר לך על תירא על אברהם שמפורש בו שא"ל

הש"י אל תירא אברם ולא אצל יעקב. וא"כ נאמרה נבואה זו בימי אברהם ובימי יעקב. ויותר נראה שכל הפסוק מדבר ביעקב כי מאחר שכל כוונת הש"י באברהם הוא על יעקב וזרעו אמר אשר החזקתיך מקצות הארץ פירוש שכל מה שהחזקתי באברהם הוא למענך. וכן פסוק האומר לך אל תירא כאלו אמר ליעקב כי למענו ועליו אמר לאברהם. וכל הענין בילקוט ישעיה מ"א בגירסא מתוקנת וכאן חסר כמ"ש במ"כ:

נשפכו מים על שוקיו. מאמר זה לקמן פר' ס"ה סימן י"ט ושם פירשתי:

הן יבושו ויכלמו. וס"ד כל הנתרים בך. ועל זה פירש אלו שהם סוטנים בך וזה במעשה. אנשי ריבך. בדברי ריבות:

ולא תמצאם. וס"ד אנשי מצותך. וזה שאמר אלו שהם עושים עמך מצות. היינו ריב דברים עם מעשה מות כמ"ש שמ"ר פר' א' סוף סימן כ"ט בהדיא וכמ"ש בפסוק אנשי מלחמתך:

אף עזרתיך. גירסת הילקוט אמצתיך במיכאל אף עזרתיך בגבריאל. והוא בעצמו אומר לך אל תירא עכ"ל. במ"ש כאן אל תירא אברם:

פסקה ד

מתפחד. לא די שאין לו לירא אבל עוד יקבל על זה שכר טוב וכדברי המשל ודורש סמוכים לפי הסדר שכתוב בלא סירוס הפרשיות. ועיין לקמן סימן ה' לפי הסירוס:

שיקושו אותו וכו' שקששת. מלשון לקיטה כמ"ש לקושש קש מקושש עצים וכדומה: (וקשקוש הוא לשון עידור כמ"ש בערוך אך כאן קישוש הוא לקיטה):

משרפות סיד. מדבר באברהם לפניו כתיב הן אראלם כמ"ש לקמן פרשה נ"ו סי' ה' ולאחריו כתיב פחדו בציון וגו' הולך צדקות וכמ"ש לקמן פר' מ"ח סימן ו'. וכתיב אחריו שמעו רחוקים אשר עשיתי ודעו קרובים גבורתי. פירוש כשתתבוננו את אשר עשיתי כבר בימי אברהם תדעו מה שאעשה להבא כמ"ש לעיל פר' מ"ב סי' ב' בהדיא שכל ענין הד' מלכים שבאו על אברהם סימן הוא שכן יהיה לעתיד בגוג וכאן שכתוב משרפות סיד הרי שכן היה בימי אברהם. ולפי זה פירוש הפסוק אל תירא וגו' שכרך וגו' אנכי מגן לך ע"פ מדה ל"א פירוש לא די שלא תירא אלא תקבל שכר. ולפי פירוש הב' הפסוק כסדר ואינו שייך למ"ש שכרך וגו' ולרבנן יפורש כל הפסוק אלא שמ"ש מגן ולא אמר צנה וסוחרה וכדומה. דורשים מלשון חנם בארמית ע"פ מדת ממעל:

מתוקן לעתיד. מאחר שאמר בלשון שכר ושכר מצוה בהאי עלמא ליכא ע"כ שפירושו על לעתיד לבא. וכמ"ש עין לא ראתה וגו':

פסקה ה

בכל מקום שנאמר אחרי. הדבר נראה לעין שכל אחד מן הדעות ידע כל המקומות שכתוב בהם אחר ואחרי ופירש כל אחד לפי שיטתו כל המקומות הנ"ל ומאחר שאין לנו המדרשים של כל התנ"ך על כן נעלם ממנו ידיעת מאמר זה וה' יראנו נפלאות מתורתו:

אחר הרהורי דברים. עיין לקמן פ' נ"ה סימן ד' ופרשה נ"ז סימן ג' ופר' פ"ז ריש סי' ד'. ומדרש אסתר פסוק אחר הדברים כשוך. שהוקשה לחז"ל מ"ש אחר הדברים שפי' שדברי פר' המאוחרת מסובב ממ"ש בפרשה הקודמת ושייכת לה ובאמת אינו כן על כן דרשו תיבת הדברים שאות ה' מיותר לדרוש נוטריקון הרהורי דברים ועל פי מדה נ"ב ומדת סמוכים אנו יודעים מה שהרהר אברהם. וכמ"ש בריש סדר עולם ובברייתא דל"ב מדות ברכות דף ז' שבת דף י"א ברש"י ותוספות שם שפרשת בין הבתרים לא נאמרה על הסדר ע"פ מדה ל"ב שמתחלת אחר הדברים עד ויחשבה לו צדקה נאמר בשנת ע"ג לאברם או בשנת ע"ה למר כדאית ליה ולמר כדאית ליה ומפסוק זה עד סוף הפרשה נאמרה בשנת ע' לאברם הרי שפרשת בין הבתרים שמסיימת בפסוק ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית נאמרה קודם פסוק אחר הדברים האלה ועל זה אמר אחר הרהורי דברים שהיו שם על כריתת ברית של אברם שהיה קודם לכן שעל זה אמר אל תירא אברם שהיה מתירא מכריתת בריתו שלא יודחה ועי' לעיל פר' ל"ד סימן י"א ותבין ענין הדחיה והקודם היה על דברים גשמים וארצים אך ברית אברם על ארץ הקדושה ועל בית המקדש השראת השכינה ומ"ת והגאולה ותה"מ. והוקשה לחז"ל שעל יראתו שיעמוד צדיק אחר מה השיבו אנכי מגן ע"כ דורש שמ"ש מגן פירושו מגין ופי' שאני נותן לך מתנת המגינות שלא היה עד עתה שממך יעמדו צדיקים מגינים על דורם ועל דורות הבאים שלא יודחה הברית. וכמ"ש לקמן פר' מ"ט סימן ג' שיעמוד ממנו בכל דור צדיק ע"ש ומה נפלאו הדברים לפי מ"ש שי"ר סוף פסוק כמגדל דויד ר"ב בשם ר"י אמר אברהם לי נעשית מגן ולבני אי אתה נעשה מגן אמר ליה הקב"ה לך נעשיתי מגן אחד שנאמר אנכי מגן לך אבל לבניך אני נעשה מגינים הרבה:

ולא עוד אלא בשעה. צ"ע מנין לו. אך כאן חסר עיקר הענין וכוונתו על מ"ש בשי"ר פסוק צרור המור דודי לי וגו' צרור המור זה אברהם וכו' ע"ש בין שדי ילין שיכול לומר למדת הדין די אשכול הכופר איש שהכל בו יכפר על ישראל וכו' ע"ש ומכריע עליהם עכ"ל. פי' שכשיבואו לידי עבירות ויכריע המאזנים לצד הדין ולקיחת הצדיק יכריע המאזנים לצד החסד:

פסקה ו

עשרה לשונות. כאן יתפרש בדוחק שתיבת נבואה עצמה ג"כ מהעשרה לשונות וחושב עוד ט' ובאגדת בראשית פרק י"ד חושב נבואה בתוך היו"ד לשונות כמו שהוא בילקוט כאן ב' פעמים תיבת נבואה:

נבואה. כמ"ש בתורה כי נביא הוא וכמוהו הרבה. חזון כמ"ש חזון ישעיהו וכדומה וכמ"ש כאן במחזה. הטפה כמ"ש מיכה ב' אטיף לך ליין ולשכר והיה מטיף העם הזה. דיבור כמ"ש וידבר ה'. אמירה ויאמר ה'. צווי כאשר צוה ה' והיה להם דבר ה' צו לצו. משא. משא בבל משא צור משא דבר ה' ביד מלאכי. משל מליצה חידה כמ"ש בריש משלי להבין משל ומליצה וגו' וחידותם שהכל ברוה"ק. וביחזקאל י"ז חוד חידה ומשל משל. ובאגדת בראשית אינו חושב ציוי וחושב אגדה. וכמ"ש חזות קשה הוגד לי. ולפי מ"ש כאן חושב יו"ד לשונות אלו כדי לסיים גדול כחו של אברהם וכו'. וכמ"ש ויק"ר פרשה א' ריש סימן ד' מדבר באברהם שנדבר עמו בדיבור ובחזון. אך באגדת בראשית הנ"ל מסיים וכשנגלה הקב"ה אל אברהם בחזיון וכו' אל תתירא שנגליתי לך בחזיון אל תירא אברם:

פסקה ז

ממי נתירא. עיין לעיל ריש סי' ב':

ראו איים וייראו. ילקוט כאן וישעיה מ"א וברש"י שם בישעיה מ"א בפסוקים שם לפניו ולאחריו מדברים באברהם וכמ"ש לעיל פרשה מ"ג סי' ג' ובפרשה זו לעיל סי' ג' ואמר שם מי פעל ועשה קורא הדורות מראש וגו' ראו איים וייראו וגו' ויחזק חרש את וגו' ויחזקהו במסמרים לא ימוט. שאינו מבואר מה ענין להאיים כאן שמדבר באברהם. ועוד שמ"ש ויחזק חרש את צורף וגו' ויחזקהו במסמרים לא ימוט זה נוטה לצד עבודת כוכבים וכמ"ש ירמיה יו"ד פסוק ג' ד' ה' בהדיא. וא"כ הם שני כתובים מכחישים. שמ"ש ראו איים וייראו היינו שראו גודל הנס וגבורת ה' וייראו מה' והיה ראוי שישליכו עבודת כוכבים שלהם וכמ"ש בריש ישעיה ביום ההוא ישליך האדם את אלילי כספו ואת אלילי זהבו וגו' מפני פחד ה' על כן דרש והכריע על פי מדת ממשל ועל פי מדה י"ז שהפסוקים האמצעיים גם כן מדברים באברהם והדבר למוד מענינו:

מסויימים בים. שעוברי ימים מצפים ומקוים להגיע להם מהים. והוא משל שהעולם עם הרשעים נמשלו לים זועף וכמ"ש והרשעים כים נגרש. וכתיב כהמות ימים יהמיון. והצדיקים נדמים ביניהם כאיים בים. אשר אצליהם ינוחו יגיעי כח מיד הרשעים. ואז

לא היו בעולם כי אם שני צדיקים אלו שם ואברהם. כי שם היה אז בן תנ"ד שנה לערך ואברהם בן ע"ג:

שהרגתי את בניו. כמ"ש כדרלעומר מלך עילם. וכתיב בני שם עילם. ועילם הוא מדי. כמ"ש לעיל פר' מ"ב סימן ד':

שהעמדתי רשעים. שעמדו להכעיס להקב"ה ולהרוג אברהם:

בקיצו של עולם. אצל אברהם כתיב אשר החזקתיך מקצות הארץ עי' לעיל סי' ג' ועי' יד"מ. קיצו של עולם ועל שמתחלה היו דרים רחוקים זה מזה זה בבבל וזה בירושלים נקראים קצות הארץ ואח"כ קרבו ויאתיון שרצו להתקרב באהבה:

ויחזק חרש זה שם. רש"י בישעיה הביא מדרש זה בלשון אחר ע"ש. ובילקוט כאן ובילקוט ישעיה מ"א הגי' שהחליק פטישו והלם כל באי עולם פעם אחת והוא משל על שכלו הטוב שבו הוכיח כל באי עולם ובדרך שהתחיל פעם הא' לא שינה ותיבת אחת ע"פ מדה ט' וזה מ"ש כאן בדרך אחת והחלקת פטיש נצרך להיטיב המלאכה והוא משל על חידוד שכלו וגי' הילקוט נכונה מאד:

את צורף. כמ"ש לעיל פר' זו סוף סימן א':

ולא ימוט זה אברהם. כמ"ש תהלים ט"ו עושה אלה לא ימוט לעולם ודרשו במדרש תהלים כל המזמור על אברהם:

פסקה ח

עוד שנים מן ההגדה. ע"פ מדרש המדות. שהוקשה לו מ"ש ה' אלהים מה תתן לי איך ידע שיתן לו דבר בעוה"ז שהרי מ"ש שכרך הרבה מאד דרשו לעיל פר' זו סי' ד' לעוה"ב ע"כ דורש ע"פ מדה ט' ומדת ממעל שהקב"ה אמר לו שאל מה אתן לך והשיב לו תן לי כך וכך והשיב אתן והשיב מה תתן לי וכן אצל יעקב שאמר וכל אשר תתן לי וגו'. איך ידע בוודאי שיתן לו אלא שאמר לו שאל מה אתן לך והשיב לו תן לי כך וכך ואמר לו אתן לך ועל זה אמר וכל אשר תתן לי וכמ"ש אצל שלמה שהש"י אמר לו שאל מה אתן לך והשיב לו ונתת לעבדך לב וכו' והשיב לו הנה נתתי לך וכו':

פסקה ט

אם עתיד אני להעמיד בנים. הוקשה לו מ"ש ואנכי הולך ערירי דרך וודאי הרי עדיין יש תקוה. על כן דורש שיש אופן שיבקש אברהם לילך ערירי שימות בלא בנים שהרי כל חשק וחפץ אברהם ותפלתו להעמיד מזרעו עם ומשפחה בעולם שיעבדו הש"י שילמדם וידריכם מקטנותם. אך אם יהיו זרעו רעים וחטאים מוטב שלא יעמיד בנים:

אם דרך עצב. ודאגה בי. ונחני בדרך עולם חסר ביאור ועוד איך אמר אם דרך עוצב בי בספק הלא דוד עצמו ידע את לבבו אם הוא בעצב אם לא אלא פירושו אם יתכן שיצא ממנו עצב להקב"ה כ"י וכמ"ש ויתעצב אל לבו והיינו על ידי רשעים מתעצב כו' ועל כן טוב שינחני בדרך עולם וכמ"ש דוד לשלמה אנכי הולך בדרך כל הארץ. ומ"ש דע הפורשים ממני. שתיבת סרעפי ותי' סעיפי פירוש שניהם על המחשבות והוא שם משאל מסעיפי וענפי אילנות שפורשים לכמה צדדים כן מחשבות אדם פונים לכל צד. וכמו שדורש לקמן פר' נ"ב סימן ד' על פסוק בשעיפים מחזיונות לילה בשעה שדרך בני אדם לפרוש זה מזה. וכן כאן סרעפי מלשון פרישה. והכוונה על הבנים שהם ענפי האדם:

ר' אליעזר. בילקוט כאן הגי' ר"א בשם ר' יוסי בן זמרא שמ"ש ובן משק ביתי הוא דמשק אליעזר אשר לפי הפשט שדמשק אליעזר הוא שם אדם שהיה בן ביתו. וא"כ יקשה מ"ש הוא דמשק אליעזר משמע הוא הידוע. ועדיין לא נזכר שמו בתורה. ואינו ידוע לנו כלל לא כאן ולא במקום אחר. ע"כ דורשו על לוט וכמ"ש לעיל פר' מ"א סימן ח' ודעת ר"א כדעת ר"י שם שהכעס היה על אברהם בעת שהפרידו ממנו. ולוט היה רוצה ליורשו כמ"ש שם סי' ה' וסי' ו'. ומשק פירושו מלשון תשוקה ע"פ מדת ממעל וזה עפ"י מדה י"ז שמפורש בתורה במקום אחר. ומ"ש דמשק אליעזר ראי' לדבר שעל כן רוצה לירשיני שהרי ראה שבשבילו רדפתי האומות עד דמשק כמפורש בפסוק וירדפם עד חובה אשר משמאל לדמשק וכמו שם דמשק שם עיר כך כאן דמשק שם עיר. ע"פ מדת ממעל ועל כן אמר הוא דמשק שכבר הוא ידוע שנזכר לעיל וא"כ מ"ש אליעזר אינו שם אדם אלא נוטריקון עזר אל. ודעת ריש לקיש שאליעזר הוא שם בן ביתו של אברהם כפשוטו כמו שם משה וכדומה הרבה בתנ"ך. ומ"ש בן משק ביתי פי' כתרגומו ובר פרנסא הדין דבביתי. ומ"ש הוא דמשק אליעזר שמשמעו שכבר הוא ידוע בתורה דורש ע"פ מדה י"ז שהכוונה על מ"ש לעיל וירק את חניכיו ילידי ביתו שלש מאות ושמונה עשר שעפ"י מדת גימטריא הכוונה על אליעזר כמ"ש לעיל פר' מ"ג סוף סימן ב' וש"נ להרבה מקומות הרי כבר נזכר שמו בתורה. ועפ"י מדה ל"א כאלו כתוב הוא אליעזר ומ"ש דמשק פירושו ג"כ כנ"ל שרדף עמו מלכים עד דמשק. ע"פ מדה הנ"ל הרי ראיה שרצונו של הקב"ה על אליעזר שהוא יהיה היורש שהרי עשה נסים לאברהם עמו. והנה דעת ר"א הוא דעת יחיד אך דעת ריש לקיש הוא כל המקומות שציינתי ועוד בהרבה מקומות. ומכמה שנים הוקשה לי בברייתא דל"ב מדות מדה כ"ט גימטריא שאומר שם מנין משמע שמפורש בתורה כמו מדת ממעל ומנגד ונוטריקון שמפורשים בתורה ע"ש ולא מצאתי מפורש. וכאן נודע לי שדורש מדה ט"ו דשם כתוב ג' מאות וי"ח שרדפו עד

דמשק וכאן כתיב הוא דמשק אליעזר הוא הידוע שרדף עד דמשק ולא אחר ואם פי' שרדף עם אחרים תיבת הוא מיותר והם ב' כ"מ כנ"ל. והכריע ע"פ מדת גימטריא שהכל אחד. והבן זה כי הוא פלאי לאמתה של תורה:

פסקה י

המזל דוחקני. שתיבת הן מיותר ודורש גז"ש הן לה' אלהיך השמים ושמי השמים פירושו מהן אני יודע שלא נתת לי זרע היינו מהמזל שבשמים. וכמ"ש שבת קנ"ו מאי דעתך דקאי צדק וכו'. וכמ"ש בפסוק הסמוך ויוצא אותו החוצה. דרשו על זה בסמוך ברישׁ סי' י"ב. שהוציא אותו למעלה מן המזל:

הן כדבריך אברם לא וכו'. דורש גז"ש מ"ש והנה דבר ה' אליו. ממ"ש בסדר זה הנה בריתי אתך והיית לאב המון גוים. ולא יקרא שמך אברם והיה שמך אברהם וכאלו כתוב כאן שנוי שמו ושנוי שם אשתו:

פסקה יא

ה' אליו. עי. מ"כ ודבר ה' פירושו על ידי מלאך. שאינו דומה למ"ש ויאמר ה' וידבר ה' לרבות ד' דיבורים. א' ה' אליו לאמר ב' דבר ג' הנה ד' והנה הרי דבור אחר דיבור ומלאך אחר מלאך להודיע שהיה הדבר בהסכם כל ב"ד של מעלה וכמ"ש בהדיא ד"ר פר' ב' סימן ז' עמש"ש ותבין כאן. ומ"ש ה' אליו לאמר. משמע שהש"י בעצמו דיבר וזהו אני וג' מלאכים:

ר"ה ור"א בשם ריב"ז. אולי הכוונה שיש שונים שר"י ור"א אמרו כך בשם ריב"ז ויש שונים שר"ה ור"א אמרו כך בשם ריב"ז:

והנה ה' בא ודיבר עמו. דורש שאין לרבות דיבור מלאכים במקום דיבור ה' כדרך שאמרו את ה' אלהיך תירא מה את מרבה ובהכרח שהש"י בעצמו דיבר עמו ולמוד מענינו כמ"ש אני ה' אשר הוצאתיך מאור וגו'. ובהכרח שמ"ש והנה דבר ה' ג"כ הש"י וכאלו כתוב והנה דיבר ה' אליו. ומ"ש בא. כי תחלה כתיב. היה דבר ה' אל אברהם במחזה ואחר כך אומר שהש"י דיבר עמו הוסיף תיבת בא ע"פ מדה ט':

פסקה יב

וכי חוץ לעולם. עדיין לא זכר שהיה בבית. והי' די שיאמר הבט נא השמימה ע"כ דורש החוצה על חוצות השמים עפ"י גז"ש שכתיב ארץ וחוצות הרי מדבר בענין הבריאה ואיך הזכיר חוצות שנעשו ע"י בני אדם אחר שבנו ערים ע"כ בהכרח שחוצות היינו שמים שנבראו בסדרים סדרים של כוכבים ומזלות כמו חוצות. וכמ"ש לקמן פר' נ"ו סי' ה' על פסוק הן אראלם צעקו חוצה. ועיין שמ"ר פ' ל"ח סימן ו'. ובמ"ר פ' ב' סימן י"ב ע"ש

דבר חדש ונראה דשם המאמר בשלימות בגי' מתוקנת ודו"ק ובא להוסיף על דברי ר"י דסכנין בסיפא דקרא. ועי' לקמן פ' מ"ח סימן ו':

למעלה מכיפת הרקיע. אין פירושו שהעלה את אברהם בגופו למעלה מן השמים. שהרי אמרו ריש סוכה מעולם לא עלו משה ואליהו למרום אלא פירושו שהעלה הנהגתו ומדרגתו. שלא יהיה תחת ממשלתם אלא תחת השגחת הש"י:

אלא מלמעלה למטה. כמ"ש הבט משמים וראה. במ"ר שם:

נביא את. פי' שהנביא השגתו במראה הנבואה מראות אלהים:

כי נביא הוא. וס"ד ויתפלל בעדך וחי'. פי' האסטרולוגיס השיג במזלות שאין ביכלתו לשנות דבר. אבל הנביא היה קרוב אל הש"י. וע"י תפלה היה יכול לבטל המזל:

בימי ירמיהו. שניבא על גלות ישראל. סברו שיחזרו להיות תחת המזל ולהביט באותות השמים ולירא מהם עד שאמר להם ומאותות השמים אל תחתו וכמ"ש לקמן פר' נ"ו סי' ה' כיון שהפליגו ישראל עצמן בימי ירמי' וע' כל זה ילקוט ירמיה י':

שהוא נתון למטה מהם. מי שעובד למזלות צריך לירא מהם. ולא בעבור ידיעתם בעובדי' חלילה. אלא שלא ישנה הש"י המזל בשבילו אבל אתה בהכרח שתעבוד לעולם ליוצר הכל ית"ש. אני מבטיחך שאין אתה צריך לירא מהם שמעלתך גדולה ממעלתם:

עד דסנדלא ברגליך דרוך כובא. עי' מ"כ ופי' שמי שאין רגלו יחף אלא לבוש סנדלים יכול לדרוס על הקוצים והוא משל והנמשל שהוראת מערכת השמים הם מתנגדים להוראת השפעה שעל פי התורה ומע"ט והוראת המערכת כקוצים ואברם בזכותו יכול לדיישם וכו' ודו"ק:

שלשה דברים מבטלים. עי' ירושלמי ריש פרק ב' דתענית קהלת רבה פסוק כי ברוב חלומות ובפסוק ברבות הטובה:

ויבקשו פני זו צדקה. שאם פירושו על התפלה הרי כבר כתיב ויתפללו על כן דורש ויבקשו להשיג פני על ידי הצדקה:

אף שינוי השם. על ידי התשובה אינו אותו איש שהיה וצריך שם חדש. והגזירה הרעה לא עליו נגזרה מדברי הרמב"ם:

לך לך מארצך. שצוה לו שישנה מקום ארצו. וישונה גזירתו:

אף התענית שנאמר יענך. צ"ע איך מרומז כאן תענית אך בקהלת רבה פסוק ביום טובה מסיים יענך ה' ביום צרה למה כי גם את זה לעומת זה עשה האלהים. ופי' אם תתענה ותקרא יענך כי אין עניה בלא קריאה:

יפה תענית. שבת דף י"א א'. וה"ג שם א"ר חסדא ובו ביום א"ר יוסף אפילו בשבת:

פסקה יג

מיכאל ירד והצילו. שאברהם נקרא אחד היה אברהם ומיכאל אחד השרים הראשונים עי' כל זה שמ"ר פר' י"ח סי' ה'. פסחים קי"ח. ועי' ד"ר פר' ב' סימן כ"ט. שהש"ר פסוק עד שהמלך ושם פסוק אם חומה היא:

פסקה יד

כקורא תגר. כמסתפק ומבקש אות שיעמיד דבריו. אלא הספק היה על עצמו איך יזכה לזה ואיך יזכו בניו לדורות אולי יחטאו ויאבדו הכל. והשיב לו שיתן לבניו מצות הקרבנות ובזכות זה ישארו בירושתם:

עגלה משולשת. פי' ג' מינים עגלים. והם פרים בני בקר. ועגל הוא בן שנה ופר הוא בן ג' שנה רומז לפר משולש בשנים ומשולש בעגלים לרומז על פר יוה"כ ופר בא על המצות ועגלה ערופה. וגם זה מרומז בעגלה משולשת שהשלישית היא עגלה. ושנים פרים ועז ואיל הוא כפשוטו שיש ג' מיני עזים וכמ"ש שעיר עזים וגם איל כפשוטו:

וכבשה של יחיד. אעפ"י שאינו איל הוא ממין אחד. וצ"ע למה לא חשיב פר ואיל עצרת. ואולי הוא בכלל מ"ש ויקח לו את כל אלה כמ"ש אלה תעשו לה' במועדיכם ובילקוט כאן גורס עוד ותור וגוזל אלו תורים ובני יונה:

רשב"י ורבנן. עי' ויק"ר פרשה ג' סימן ג' בהיפך:

ועשירית האיפה. של מנחת עני וכל המנחות אין כאן רמז. ורבנן דורשים גז"ש גם על כל המנחות:

שמבדילים ואין מבדילים. פי' שכתב שצווהו ליקח שנים תור וגוזל וכתיב ואת הצפור לא בתר שאחד בתר ואחד לא בתר רמז בזה על שני מיני קרבנות עוף שאחד מבדילין ראשו ממנו ואחד אין מבדילין:

פסקה טו

עז משולשת זו מדי ואיל משולש זו יון. צע"ג שסותר הפסוקים המפורשים בדניאל ח' פסוק כ' וכ"א. האיל אשר ראית וגו' מלכי מדי וגו'. והצפיר והשעיר מלך יון וגו'. והיל"ל כאן בהיפך עז על מוקדון ואיל על מדי ואם על שמדי היה קודם מוקדון. אין הטעם של הסידור כדאי להפוך הכתובים המפורשים כל אחד בשמו ובהכרח שמ"ש בדניאל כנ"ל היינו שבעת גדולת מדי היה מוקדון קטן עדיין ואח"כ נתגדל השעיר כמפורש שם וצפיר העזים הגדיל עד מאד יותר מהאיל על כן כאן שמדבר ממלכות מוקדן בגדולתו מדמה מלכות מדי לעז ומלכות מוקדון לאיל:

כל הרוחות כבשו. פי' שעל מדי הטעם שנקראו משולשת על ג' מלכים. אך מוקדון שלא העמידה אלא מלך אחד הוא אלכסנדר שמלך על כל העולם ולמה אמר משולש. ע"כ דרש על אשר כבש שלשה רוחות העולם:

והכתיב ראיתי את האיל. צ"ע שהרי מפורש בדניאל שם שהאיל הוא מדי ואיך מקשה על מוקדון. ויתכן שדעת ר' אליעזר שגם מלכי מדי לא כבשו אלא ג' רוחות וכן מוקדון. ואצל מדי יש שני טעמים שנקראו משולשת ואצל מוקדן טעם אחד. ועל זה מקשה לו ר' יוחנן. ממשמעות לשון הפסוק ראיתי את האיל וכו' וכל חיות לא יעמדו לפניו ועשה כרצונו והגדיל משמע בכל רוחות העולם כרצונו. ודעת ר"א מאחר שכתוב ימה וצפונה ונגבה וכו' ולא פרט מזרח מכאן הוכיח שלא כבשו שניהם רוח מזרח ובילקוט שלא גרס מוקדון אלא כבשו סתם א"כ יתפרש על מדי ועל מוקדון:

אלא שגזלן הוא. שהיל"ל בן יונה כמ"ש כ"פ בספר ויקרא תור עם בן יונה ודורש ע"פ מדת ממעל שכתב וגוזל על שדרך העוף לאכול מן הגזילות שעל כן צווה שלא להקריבם וכן בנמשל:

שרי כו' הראה. כמ"ש שהעז והאיל והעגלה רומזים על המלכיות הקדומות שמשלו על ישראל ועל זה אמר ויקח לו את כל אלה. כמ"ש זכריה ב' אלה הקרנות וכו' ועל זה אמר ויתן איש בתרו לקראת רעהו איך קורא לחצאי הבהמות והעוף איש ולמה אמר בתרו שהיל"ל חציו. על כן דורש בתרו על פי גמטריא של חלופי אותיות תי"ו רפה בשי"ן שמאלית ודומים במבטא ואיש פירושו על האומה כמו איש ישראל וכאלו כתוב ויתן אומה בְּשָׁרָה לקראת רעהו. ופליגי ר"י ור"נ דר"י סובר על שרי אומות וכמ"ש בסוף דניאל שר פרס שר יון מיכאל שרכם. ומ"ש לקראת רעהו שרמז בזה איך שם נלחמים זה כנגד זה וכמ"ש דניאל סוף י' להלחם עם שר פרס:

קתדרין כו'. כסאו של זה שכל אחד מבקש להגדיל כסאו. ור"נ סובר שמרמז על שרי ישראל הם הסנהדרין וכמ"ש במ"כ. ומ"ש את כל אלה כמ"ש אלה שמות בני ישראל:

מעמיד פנים בגל. שהעגלה והעז והאיל על שהם קשים הוצרך לבתר אותם ואת הצפור לא בתר שאינו עומד בעזות כי הצפור חרד משאר בעל החיים כמ"ש יחרדו כצפור ועי' רות רבה ריש פר' ה' חצות לילה חרדת אדם ומש"ש ועי' מ"כ כאן:

פסקה טז

נסב אברהם מכישא. בערוך ערך מכוש לא פירש מהו מכושא רק הביא המקומות שנזכר תיבה זו אך במוסף ערוך פי' פטיש או מגרופי ובערוך כש פירוש לשון חפירה או הכאה והכוונה בדבר שחופרין ומכין ודייק שהיל"ל ויפריחם או ויגרשם יהיה משמע שהרים

עליהם במקל ופרחו וכמ"ש בתרגום ואפרח יתהון אברם וזהו נכלל בלשון וישב על פי מדת ממעל וישב בתשובה. ומ"ש וירד העיט משל על השונאים כמ"ש ירמיה י"ב פסוק ט' העיט סביב עליה ובתשובה הפריחם:

כשיעשו בניך פגרים. הגופות המתים נקראים פגרים והעופות יורדים על הגופות לאכול הבשר והגידים. ולגרור העצמות ונעשו הפגרים עפר אז יחיו וישובו לקדמותם בזכות אברהם:

פסקה יז

ויהי השמש לבא. וס"ד ותרדמה נפלה על אברם. והיל"ל וירדם אברם ודורש שהכוונה שהנפילה באדם ע"י השינה. והאמת שעיקר מאמר זה הוא לעיל פר' י"ז סי' ה' על פ' ויפל ה' אלהים תרדמה על האדם ויישן שמדבר בסתם אדם וסתם שינה אך כאן בתרדמת נבואה מדבר:

שלש נובלות. גם מאמר זה לעיל שם:

אימה זו בבל. ספרי סדר האזינו. שמות רבה פר' נ"א סימן ז'. מדכתיב איום ונורא הוא ע"ש. וכאן דורש אימה לשון חימה על פי מדת ממעל. והחמה נותן אימה גם אל"ף וחי"ת מתחלפין באחה"ע וע' לעיל פר' ב' סימן ד'. ויק"ר פר' י"ג סימן ה' וע"ש השנויים:

נחש זו בבל. עי' מ"ש בויק"ר שם:

ויש שמחלפין. פר"א בסוף פרק כ"ח ע"ש:

פסקה יח

ידוע תדע. על פי מדה י' על שני ידיעות ידוע בהוה מיד ביצחק ועל הגלות היינו מ"ש כי גר וכו' ועל הגאולה תדע בעתיד במ"ש וגם את הגוי וכו' ומ"ש מפזרן מכנסן ממשכנן מפרקן צ"ע מה דורש וכו':

אמר ר' יודן. עי' מ"כ פסיקתא רבתי פר' ט"ו סי' ז' שי"ר פסוק עד שיפוח היום ובמוסף ערוך פי' אספטיה ענין גירות בלשון רומי. ואין בירור לדברים:

פסקה יט

היל"ל גם. ויהיה פירושו כשם שדנתי את זרעך כך אני דן את הגוי והוי"ו מיותר. וצ"ע שהרי גם הוא לרבות ואיך אומר היל"ל גם מה היה מרבה. ונראה שבאמת יש כאן ריבוים הרבה שהיה די שיאמר גוי אשר יעבודו על מצרים וכתב הגוי הרי ריבוי א' את ריבוי ב' גם הרי ג' וגם הרי ד' ריבוים. הרי מצרים וד' מלכיות הקדומות. ועי' בל"ב מדות מדה ג' ריבוי אחר ריבוי ומש"ש בהכרח שחסר במדרש וצ"ל גוי הגוי את גם וגם. גוי זה מצרים וגם את הגוי לרבות ד' מלכיות הקדומות:

ר"א בשם ר' יוסי בן זמרא. עי' ד"ר פר' א' סי' י"ז גירסא אחרת:
דאמר רבי יודן. ויק"ר פר' כ"ג סימן א' שי"ר פסוק כשושנה:
מלבוא לקחת לו גוי. מתחלת תיבת לבא עד סוף תיבת גדולים. וג' תיבותאו הנסה אלהים אינם בחשבון כי ג' תיבות אלו הוא שאלה הנסה לעשות מעשה זו לבוא לקחת לו גוי. ומ"ש שאם יעשו תשובה. ליתא שם:
גוי שני. שכתוב גוי מקרב גוי ופירושו ישראל ממצרים ואין תיבת מצרים עולה בשמו של הקב"ה. ומאמרים אלו עומדים ברומו של עולם בסוד שם של ע"ב ואני בער ולא אדע:

פסקה כ

אף אני בשיעבוד. הוכיח כן שהיה לו לסמוך פסוק ודור רביעי לפסוק וגם את הגוי וכו' ואחרי כן יצאו ברכוש גדול שאחר הגלות יגאלנו ואחר הגאולם ישובו הנה ולמה הפסיק במ"ש ואתה תבא וגו'. אלא שאחר שבישר לו הגלות והגאולה ושיותחל הגלות מיד כשיהיה לו זרע שאל אם גם הוא בכלל ועבדום וגו' כמו שהוא בכלל כי גר וגו'. והשיב לו ואתה תבא אל אבותיך בשלום שלא תהיה בכלל העינוי וכל האבות והשבטים לא היו בכלל העינוי כמפורש שמ"ר פר' א' סימן ח' ויתכן שהם רמוזים במ"ש ואתה בוי"ו:
ג' שנאמר בהן בשיבה טובה. לקמן פר' ס"ב סוף סי' ב'. אברהם כאן ולקמן סוף סדר חיי שרה. דוד בסוף דה"י א'. גדעון בשופטים ח' ל"ב. ומוטב שלא היה לו שיבה טובה על מ"ש ויעש אותו גדעון לאפוד ויזנו וגו' וזהו שאמרו ולא שוה לו שלא היה ראוי לו:

פסקה כא

אמיטתא הות. ובתרגום כאן מתורגם וקיבלא הות. ובדברים ה' י"ט הענן והערפל מתורגם שם עננא ואמיטתא:
ארבעה דברים. מכילתא יתרו פסוק וכל העם רואים. מדרש תהלים מזמור מ' ומזמור נ"ב עיין לעיל סוף פר' כ"א חרב תורה וכו'. שמ"ר פר' נ"א סימן ז' פסיקתא פר' ט"ו סימן ב'. תורה לפיד אש (וכמ"ש ואת הלפידים) קרבנות קחה לי עגלה (כמ"ש לעיל סימן י"ד). גיהנם תנור עשן (כמ"ש הנה היום בא בוער כתנור. גליות והנה אימה חשיכה. (כמ"ש לעיל סימן ט"ו):
עסוקים בשתים. בתורה וקרבנות. וכשפירשו מתורה וקרבנות נידונים בגיהנם וגלות:
רוצה שירדו בניך. לפי מ"ש כאן קאי על מ"ש פירשו משתים. ועל זה שאלו במה אתה רוצה שירדו בניך. ופי' מלשון ירידה גם יתכן מלשון הרודה את בנו. ובמדרש תהלים מ' ובילקוט שם הגי' ועתידה תורה לבטל ועתיד ביהמ"ק ליחרב במה אתה רוצה וכו':

אברהם בירר לו גיהנם וכו'. לפי גירסא זו לא יתכן ליישב הפסוק שהביא אם לא כי צורם וגו'. אלא כאן צ"ל פסוק הרכבת אנוש לראשנו באנו באש ובמים הוא הגיהנם. וכמ"ש בהדיא שמ"ר פר' נ"א סי' ז' ובפסיקתא פר' ט"ו סימן ב' שם. ותוציאנו לרויה על ידי גליות ע"פ מדה י"ז. ופסוק אם לא כי צורם מכרם. מקומו על דברי רבי חנינא בר פפא שלפני זה. שסובר שאברהם בירר גליות ור"ד איכה ירדוף אחד אלף היינו גליות. וצורם הוא אברהם שנקרא צור כמ"ש הביטו אל צור הביטו אל אברהם אביכם הוא במדרש תהלים נ"ב:

כל אותו היום. כמ"ש ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית כדלקמן בסמוך:

פסוק הדין מוניטא מן כדו. פי' חתוך לך מטבע זו של גליות מכאן שם ושם גי' אחרת:

הה"ד הרכבת. כאן חסר וכצ"ל ר"י ור"א ור"ח אמרי אברהם בירר לו גיהנם והקב"ה בירר לו גלות כנ"ל. ומ"ש באנו למחלוקת באו לפרש תיבת לאמר דלר"ח ב"פ תיבת לאמר שהברית היה כמו שאמר אברהם. ולר"י ור"א ור"ח שאברהם בירר לו גיהנם וכו' קאי תיבת לאמר על הקב"ה שהוא אמר על הגליות וכרת ברית. ולפי זה סוברים שפסוק ביום ההוא וגו' שייך על הפסוק הקודם והנה תנור עשן ולפיד אש וכמבואר לעיל בפרשה פירושם. ובמדרש תהלים סוף מזמור מ' איתא אמר ר' ברכיה היה אברהם אותו היום יושב ודומם וכו' התחיל הקב"ה חותך את הדבר שנאמר ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית עכ"ל הרי מפורש שדורש מ"ש כרת ברית על חיתוך הפסק ומ"ש ביום ההוא משמע שכל היום היה כן ועל פי מדה ל"א כאלו כתוב ביום ההוא אברם וע"פ מדה ט' שישב כל היום דומם וחושב כרת הש"י הברית וחתך הפסק ברגע א' ועל שתיבת לאמר כאן אינו אחר אמירה ודיבור בהכרח לפרשו על הענין של מעלה ואא"ע של הפסק בענין של מטה לזרעך נתתי את הארץ שכבר מבואר הוא בכמה מקומות ת"ע בענין של מעלה מה שיברור לו שהיה בספק ודרשה זו על פי מדה כ' ומדה ט' ומדה י"א. שמ"ש לזרעך וכו' ענין אחר הוא. והנה בתהלים ק"ה י"ח ובד"ה א' ט"ז י"א מפורש שתיבת לאמר שייך למ"ש לזרעך וכו' כמ"ש שם לאמר לך אתן את ארץ כנען ובפסוק כתוב ברית עולם. ואחר כך מתחיל לאמר לך אתן וכאן האתנח אחר תיבת לאמר. כאן לפי הדרש. ושם לפי הפשט. ועי' עוד כל זה תנחומא פקודי סימן ח':

באנו באש ובמים. הוא הגיהנם שחציו אש וחציו מים (היינו שלג) כן הוא בשמ"ר פר' נ"א סימן ז' ובמדרש תהלים סוף מזמור מ'. וע"י אברם שבחר בגיהנם באנו שם. ותוציאנו לרויה. פי' שע"י גליות יצאנו לרויה מן הגיהנם:

בין הגזרים. הי"ל בין הבתרים האלה כמ"ש ויבתר אותו וכמ"ש ואת הצפור לא בתר ואמר גזרים לדרוש גז"ש על גזרים של ים סוף:

פסקה כב

ר' יודן וריב"ז ור"ע. צ"ע דהתחיל בתלת וסיים בתרתי שלא הביא אלא ב' דעות. ועוד שמקדים ר' יודן שהוא אמורא לריב"ז ור"ע שהיו תנאי קדמאי על כן בהכרח לומר שהכוונה שר' יודן היה שונה שריב"ז ור"ע פליגי בזה וצ"ל ר' יודן אמר. ריב"ז ור"ע. (וכמ"ש לקמן ר"ב אמר ר"א וריב"ח) וכאן פליגי במ"ש ביום ההוא כרת ה' את וכו' היינו ככל המבואר בסימן הקודם על הד' גליות וזהו בעוה"ז עד ימות המשיח ומר סבר דמ"ש ביום ההוא ע"פ גז"ש כמ"ש ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד היינו לעוה"ב. והפלוגתא שהביא ר' יודן בשם תנאי הביא ר' ברכיה בשם אמוראי:

פסקה כג

החוי לפיכך מביא רפאים. עי' לעיל פרשה כ"ו סי' ז' שעוים ורפאים שם אחד ושם מפור' שעל כן נקראו עוים על שמריחים את הארץ כחוויא וזהו החוי. ועי' ברמב"ן דברים ב' באריכות:

ולמה ניתן להם שבעה פירושן לעיל. מאמר זה צ"ע ולא מצאתיו ובמקום אחר מפורש שבעולם הזה ירשו כבת שנוטלת עישור נכסים ועישור של שבעים הוא שבעה אך לעתיד ירשו כבן ומ"ש פירושו לעיל. ולעיל לא נזכר טעם על זה בהכרח שהוא העתקה ממקום אחר ושם אינו חסר:

ערביה שלמיי' נוטייה. ירושלמי שביעית פרק ו' הלכה א'. ירושלמי קדושין פרק א' הלכה ח' בחילוף שמות תנאים. וטעם דעות אלו נעלם ממני לבד דעת רבנן שיש להם ראיה ברורה מן הפסוקים. ועיין לקמן פר' ס"ד סימן ג' בסוף. ושלמיי' הוא שלמאה שתרגום אם יהיה לבער קין שלמאה וכן כאן את הקיני הוא שלמאה. וערביי ונוטיי הובא ג"כ לקמן פ' מ"ח סימן ט'. א' בדמות נוטי ואחד בדמות ערבי וכו' ע"ש:

כי ירושה. מדהוצרך לומר טעם למה אינו נותן להם את ארץ שעיר וכן אמר טעם למה אינו נותן להם ארץ מואב וארץ בני עמון אלא שהם ג' אומות קיני וקנזי והקדמוני שהבטיח להם:

ומואב וראשית בני עמון. פסוק הוא בדניאל י"א מ"א ואלה ימלטו מידו ומואב וראשית בני עמון וכטעם המפורש בתורה אצל ג' אלו כי ירושה וכו' מטעם זה עצמו ימלטו גם אז. ור"ד ובא בארץ הצבי הרי שגם ג' אלו הם בארץ הצבי היינו ארץ ישראל:

קנזי הוא משעיר. כמ"ש בסוף סדר וישלח אלוף קנז:

אבל לימות המשיח. כמ"ש ישעיה י"א י"ד ומואב משלוח ידם ובני עמון משמעתם. בענין יוסף ה' שנית ידו לקנות שאר עמו וגו'. ומצאתי כן בהדיא בילקוט כאן. ומ"ש יחזרו כי עתה גם הם גלו ואינם במקומם אלא לימות המשיח יחזרו למקומם וירשו אותם ישראל: **ועדיין ושרה וכו'**. דורש סמוכים. שאחר שכתב העשרה האומות כתיב ושרה אשת אברם וכו' משל החזירה ואמרה שכן דרך ומנהג שיהיו ב' מינים אלו רועים יחד:

פרק מה

פסקה א

אשת חיל. לקמן ריש פר' מ"ז דורש אשת חיל זו שרה. וכן במדרש משלי למ"ד. וכן קיצר וסומך עצמו על מקומות הנ"ל. וראב"כ דורש סיפא דקרא ורחוק מפנינים מכרה. ועיין לקמן פר' מ"ז סי' ב'. ופר' נ"ג סי' ה' ג"כ ראב"כ שלא היה לה עיקר מטרין וכו'. זוהי עיבורה עיקר מקום עיבור שלה. ועי' יבמות דף ס"ד וסובר כר' נחמיה בסמוך. ומ"ש מפנינים פירושו מלשון פנים ולפנים ומקודם. וכמ"ש בהדיא במ"ר פר' ו' סוף סימן א'. ופירושו שמכרה ועיבורה רחוק מאבותיה שהיו לפניה. ועיין לעיל סוף פר' ל"ח והביאור שם:

לאברם לא ילדה. שאברהם שהיה במזל שלא יוליד כדלעיל פר' מ"ג סימן י' ולא שרה שאם היתה עם אחר היתה יולדת דלא כר' אב"כ אך ר"נ סובר כר' אב"כ:

בעון קומי ריש לקיש. ירושלמי יבמות פרק ז' סוף הלכה א' ושם הגי' קומי ר' מנא:

בתה של פרעה. כמ"ש ולאברם הטיב וגו'. ועבדים ושפחות א"כ מ"ש ולה שפחה מצרית היה ג"כ מפרעה וממ"ש ולה שפחה משמע ולא לאחרים שפחה כי לאחרים היתה גבירה כנ"ל. ולמה יתן פרעה בתו לאברם לשפחה אלא שאמר לה בתי מוטב וכו' ועל כן נקראת הגר נוטריקון הא אגריך בשעה שנתן לה פרעה בתו אמר לה לשרה הא אגריך על שלקחתי אותך לביתי ולא לאברהם: ועיקר ההוכחה שהיתה בת פרעה ממ"ש בנות מלכים ביקרותיך. כדלקמן בסמוך על פי מדה י"ז ובתורה מרומז כנ"ל:

אף אבימלך. וכמ"ש פר"א פרק כ"ו כל מה שנתן פרעה לאברהם נתן אבימלך לאברהם כמ"ש ויקח אבימלך וגו' ושפחות ויתן לאברהם:

בנות מלכים ביקרותיך. כמ"ש לעיל פר' ל"ט סימן א' וסימן ו' שכל המזמור מדבר באברהם ולשון ביקרותיך שייך על השפחות כמ"ש בסדר קדושים והיא שפחה וכו' בקורת תהיה ולשון הילקוט כאן בנות מלכים בנותיהם של מלכים. נצבה שגל לימינך זו שרה:

פסקה ב

מהיכן היא סבתי. זקנתי. שזקנתי בלא לידה. ויותר נראה שהוא מלשון סיבה יודע אני הסיבה שלי וגירסת הילקוט כאן מהיכן הוא מכתי וכו':

וכל מי שאין לו בן. לקמן פר' ע"א סימן ו' וש"נ:

הבה לי בנים. וס"ד ואם אין מתה אנכי:

אלא ההרוס. כמ"ש אני ה' בניתי הנהרסות. יחזקאל ל"ו. וכמ"ש ריש מלאכי. המה יבנו ואני אהרוס:

ואתה תשמע לקול דברי ה'. לא נמצא פסוק בלשון זה. ויתכן הכוונה על פסוק בסוף נצבים ואתה תשוב ושמעת בקול ה'. וכמוהו הרבה:

ולקחתה בדברים. עיין לעיל פ' ט"ז סי' ה' פיתה אותו וש"נ ומבואר:

מנין תנינן. יבמות ס"ד. ירושלמי יבמות פרק ו' הלכה ו':

ולא לאחר ולא לפילגש. מדכתיב לאברהם אישה לו לאשה. ותיבת אישה שעד עתה היה אישה לבד ועתה נעשה איש לאשה אחרת ברצונה הטוב. אך תיבת לו וודאי מיותר ודייק לו ולא לאחר אפילו לאשה כי הגר היתה בת מלך כמ"ש לעיל סימן א' והיתה צדקנית:

פסקה ד

מביאה ראשונה. שמ"ש ויבא אל הגר מיותר על כן דורש דאשמעינן שמיד שבא אליה הרתה. ועוד דייק מ"ש ותרא כי הרתה שכבר כתב ותהר ומה ראתה. אלא פירושו שראתה והתבוננה דבר חדש בהריונה:

והכתיב ותהרין. כל אחת בלילה אחד ומשכיבה אחת כמפורש בתורה ובתולות היו כמ"ש לוט שתי בנות אשר לא ידעו איש. והן עשו מעשה רשע ולא היו ראויות לנס:

הקוצים הללו. בנות לוט. והגר. שהן כקוצים נגד שרה רבקה רחל שהן בדמיון החטים:

מתאוה לתפלתן. עי' מ"ש לקמן ריש פרשה ע"א. וביבמות דף ס"ד:

יונתי בחגוי הסלע. שי"ר פסוק זה בסופו. כל הענין. וכמ"ש יבמות שם שאברהם ושרה טומטמים היו. שנאמר הביטו אל צור חצבתם ואל מקבת בור נוקרתם אל אברהם אביכם ואל שרה תחוללכם. ואיתא שם שגם שאר האבות נתעקרו וזהו יונתי בחגוי הסלע דומים לסלע וצור וסיפא דקרא השמיעני את קולך כי קולך ערב זו התפלה על כן העקרתי אתכם והייתם כסלע וצור:

בשם ר' יוחנן בר פפא. צ"ל ר' חנינא בר פפא כ"ה בשי"ר שם ובערוך:

מתדפקות. ובערוך ערך פרקד הגירסא כדי שתהיינה מתפרקדות וכו' וכתב המוסף ערוך בנוסחאות כתיב מתדפקות וכו'. ולא פירשו. אך למוד מענינו שהוא מלשון געגועים מאהבה וכמ"ש מתרפקת על דודה. וגירסא זו אינה מחוורת שהרי כתיב באברהם הנה נא

ידעתי וגו' ודרשו חז"ל שלא ידע בה עד עתה שהיא יפ"ת. שהאבות היו האנשים אלקיים ולא הרגישו במראה עינים ואיך יתרפקו עליהם ואיך עשה להם העיקר טפל והטפל עיקר. ויותר נכונה גירסת מדרש שיר רבה שלא יהיו מתרפקות על בעליהן בנויהן. שלא יתפארו ויתגעגעו על בעליהן לכך נתעקרו שיהיו נכאות רוח ולא יתגדלו על האבות:

רוב שנים בלא שעבוד פי' שהתחלת הגלות משיהיה לו זרע כמ"ש לעיל פרשה מ"ד סוף סימן י"ח ומיד שנולדו יהיה בכלל השעבוד והגזירה. ומ"ש רוב שנים פירושו הרבה שנים. שאם היה יצחק נולד עשרים שנה מקודם היה מתחיל אז השעבוד. וצ"ע מאי נפקא מינה מאחר שימי הגלות קצובים ת' שנה ומלידת יצחק. הרי בשנה שהיה יצחק נולד היה מתחיל הת' שנה. והשיב לי בני המופלא מו"ה אברהם ישראל שי' שהכוונה על האבות ואמהות שהם היו מקדימים לראות בניהם בגלות ושעבוד. אברהם ושרה היו רואים את יצחק בגלות הרבה שנים וכן יצחק ורבקה ביעקב ושבטים. ויעקב ורחל בבני רחל ושבטים:

שכל תשעים שנה. כאן חסר. אך גירסת מדרש שי"ר פסוק יונתי הנ"ל. שכל השנים וכו' כיון שעברה נשתנה זיוה כד"א בעצב תלדי בנים עכ"ל ועי' מ"ש על פסוק זה לעיל פר' כ' סוף סי' ו':

והיו מטרוניות. חוזר למ"ש ותקל גברתה בעיניה ולא אמר ותקל שרי וכמ"ש בפסוק שלפנינו ותקח שרי ובפסוק שלאחריו ותאמר שרי על כן דרש על פי מדה ט"ז מיוחד במקומו ועפ"י מדה ט' טעם הדברים. ששרי היתה גבירה ונוהגת כדרך הגבירות שהמטרונות הן נשים של שרים גדולים באות אליה לבקרה. ועל שהיתה הגר בת מלך פרעה כדלעיל סי' א'. והיתה צדקנית ועלובה וגרה בבית אברהם. בקשה שרי פני המטרונות. שישאלו גם שלום הגר. וסיפרה להן הגר מחשבות לבה ומהן נודע לשרה. וכל זה רק במחשבה. וזהו בעיניה שאם היה במעשה שלא היתה שומעת לקול שרי ואינה מכבדת אותה כמו מקודם א"כ היל"ל ותקל את גבירתה:

עם דא אנא מיסב. שאין כבוד הגבירה לשאול לשפחתה למה את מקלת בכבודי אלא אומרת לאדונה שהוא יתקן זה אם ירצה וחשדה לאברם שהראה לה חיבה יתירה וע"כ מקלת ולא יועיל מה שתאמר לה:

פסקה ה

חומסני אתה בדברים. דורש חמסי עלך על חמס דברים שהדברים שהיה ראוי שידבר אברהם עבור שרה להגר שתכבדנה חמס וגזל ממנה שלא דיבר עבורה. וזה ע"פ מדה

ט'. ואברם עשה כן לכבודה של שרה שלא היתה שפחתו אלא שפחתה. ואולי אם יגער בה ירע בעיניה של שרי וע"כ שתק וכמ"ש הנה שפחתך בידך ובך הדבר תלוי:

בעי דיני גבך. דורש שהחמס הוא שגזל ממנה תפלתו. והדין שנעשה לי שלא ילדתי אני תובע ממך. וא"כ התרעמה עליו בשני דברים. א' שלא התפלל בעדה כנ"ל והב' על הקלת הגר:

חבושים בבית האסורים. והנמשל כמ"ש לקמן ריש פרשה ע"א ואת אסיריו לא בזה אלו העקרות שהן אסורות. גם יתכן על שסבר אברהם שהמזל גורם שלא ילדו וזהו הבית האסורים כמ"ש לעיל פר' מ"ד סימן יו"ד והקב"ה הוציאו מהמזל וכמ"ש ויוצא אותו החוצה כמ"ש שם סימן י"ב ואם היה אומר בלשון רבים היה מוציא אותה ג"כ מבית האסורים. ומשל זה בהסרת הגזירה הרעה. אך אינו די בזה. שצריך עוד פקידה על גזירה טובה ועל זה אמר המשל השני של נתינת הזרע:

ואנכי הולך ערירי. ועפ"י מדה ט' הכוונה הושיעני שלא אלך ערירי ותן לי בנים. וכן בפסוק הן לי לא נתת זרע פי' על פי מדה ט' תן לי זרע והשיב לו כה יהיה זרעך. ואם היה אומר הן לנו לא נתת זרע תן לנו זרע היה משיב לו כה יהיה זרעכם:

חימסה בפניו. דורש התיבות כמשמעותם חמסי עליך חמסי על גופך ופניך. וגירסת הערוך ר' מנחמא אמר בשם רבי אבין חימסה פניו. ובילמדנו ותדבר מרים ואהרן אסטטניות שנאמר חמסי עליך מהו חמסי שחיטטה אותו וחימסה פניו כנמיה:

אסטטניות. בערוך הביאו ולא פירש ואולי הוא מלשון אסתניס ע"ש בערוך:

ד' מדות. לעיל פר' י"ח סימן ב' וש"נ:

ושרה שומעת. ואין אדם צריך לשמוע אלא דבר שנאמר לו ולא מה שנאמר לאחר. אולי דבר סוד וסתר הוא ומזה הגיע לה שצחקה:

ותצא דינה. בד"ר פר' ו' סי' י"א איתא ותצא לאה עי' לקמך ריש פר' פ':

שהרתיק. מלשון רתוקות זהב מלכים א' ו' כ"א וכן ביחזקאל עשה הרתוק. שהתחבר והתקשר עי' מוסף ערוך ערך רתק ב' ועי' ב"ק דף צ"ג א' ופי' מי שמבקש מדת הדין על אחרים:

שפוי. בנחת ושתיקה:

שלשים ושמונה שנה. צ"ע שהרי אברהם חיה קע"ה שנה ושרה קכ"ז הרי מ"ח שנה. ונ"ל שהכוונה שהיה ראוי לשרה שתגיע לשנות אברהם ולמות עמו יחד. שנמנעו משנותיו ה' שנים שלא לראות את עשו שיצא לתרבות רעה כמ"ש לקמן פר' ס"ג סי' י"א וגם שרה היתה ראויה לחיות עד שיחיה אברהם ולא יותר מטעם זה עצמו. ואברהם חיה קע"ה

והיה גדול משרה יו"ד שנים. וכמ"ש הלבן מאה שנה יולד ושרה הבת תשעים שנה הרי כשהיה אברהם בן קע"ה שנה היתה שרה ראויה להיות קס"ה ומתה בת קכ"ז הרי ל"ח בצמצום וכ"כ היפ"ת:

כתיב ויבא אל הגר. וגירסת הילקוט כבר כתיב ויבא אל הגר ותהר. והיינו פסוק ד' ולמה כתב עוד בפסוק י"א הנך הרה:

עין רעה. אע"פ שלא קללה בפירוש. ור"י דורש שקללה בפירוש באומרה ובינך כאלו כתוב ובנך. וצ"ע שבספרים שלנו כתיב וביניך בשני יודי"ן אך במ"ר פר' ג' סימן י"ג וש"נ ושם איתא שתיבת וביניך נקוד והיינו על יו"ד השני. ואף שלא נזכר שם שנקוד. על שמביא שם כל הענין הרבה דברים של ניקוד ואמר שם ודכוותי' הרי שדומה לכל השאר וכמ"ש מפורש במקומות שציינתי שם שהוא נקוד:

אלו אלישע אמר. פי' שאלישע אמר להשונמית ברוח הקודש למועד הזה כעת חיה את חובקת בן והשונמית שמעה מהנביא והיה אצלה זכיה גדולה ששמעה בשורה טובה מפי נביא אמת. אף כי הגר שזכתה בעצמה לשמוע בשורה טובה זו מפי מלאך ה' ולראות המלאך ודיברה היא לו והוא השיבה וזה מדרגה גדולה מאד בנבואה. והמדרש הזכיר אלישע על כי אצלו מצינו שבישר להשונמית כנ"ל וכאן הכוונה על הנביא שהיה בימי הגר היינו שם בן נח וכמ"ש לקמן סוף פרשה זו. ונ"ל שבא לדרוש פסוק וימצאה מלאך ה' שנחשב לה למציאה שהיה די אלו שמעה בשורה טובה זו מפי נביא כנ"ל. וא"כ דרשה זו אין כאן מקומה אלא בריש סי' ז' וימצאה מלאך ה' כנ"ל ברור:

פסקה 1

מה איכפת לי וכו'. פי' איני חושש לטובתה על שהיא אשתי ולא ברעתה על שהקלה בכבודך אך אני אומר שאני איני יכול להרע לה שאף שהדין עמך מאחר שציערנו אותה פי' שעניתי אותה שבאתי אליה אבל את עשי לה כטוב בעיניך כי היא שפחתך וברשותך היא. ודורש שלמד כן מדין התורה שכתיב אצל יפ"ת שלא תמצא חן בעיניו אחר שבא אליה וזה על פי מדה י"ז. ודורש עוד ע"פ מדה הנ"ל שיש בו עוד ק"ו שכתוב באמה עבריה שהיה ראוי שייעד אותה ואם לא יחפוץ ליעדה אמרה תורה לעם נכרי לא ימשול למכרה וק"ו כאן שכבר היתה אשתו גבירה כמ"ש לעיל סוף סימן ג':

מנעתה וכו'. כמ"ש לבן אם תענה את בנותי ופי' רש"י מעונה וכן כאן ותענה ועי' מ"כ ועל פי מדת ממעל ותעניה בענוי בדבר שנקרא ענוי והבינה שאינה עוד אשתו של אברהם ולא יתקרב אליה. ודרש מדלא כתיב ותיסרה שרי:

טפחה בקורדקייסין. דייק מ"ש ותענה שרי ותברח מפניה שתיבת מפניה מיותר שהרי אצל משה כתוב וינס משה מפניו ודרשו שמ"ר פר' ג' סימן י"ב שהיא בריחה מועטת רק מאת פניו לבד וכאן ברחה מרחוק למדבר. על כן דרש ע"פ מדה ל"א וכאלו כתוב ותענה שרי מפניה ותברח ועשתה דרך בזיון שהכתה במנעלה שתבין שהיא מחזקת אותה לשפחה גמורה. ודרשו ע"פ מדת ממעל ותעניה מפניה היינו בחליצת הסנדל שנקרא עינוי כמפורש ביומא ריש פרק יוה"כ:

הוליכה לה למרחץ. שהיא מלאכת עבד ושפחה כנענית שאסור לעשות כן בעבד עברי:

פסקה ז

באורחא דחלוצה. זהו פי' על מ"ש בדרך שור וכן הוא בתרגום אונקלוס כאן אך בסדר בשלח ויצאו אל מדבר שור למדברא דחגרא וכן ת"א דחגרא רק בתרגום ירושלמי כאן וביונתן שם דחלוצה והוא שם מקום בא"י:

חד אוניך. אם יאמר לך אדם אחד שאזנך של חמור אל תחוש לדברי יחיד אך אם יאמרו לך שנים שאזניך של חמור צריך אתה לחוש. וכוונת המשל שמאחר שהבריות מחזיקים מעשיך למעשה חמור צריך אתה להודות להם ולתקן מעשיך שיהיו שוים למעשה בני אדם ישרים והנמשל על שאמר אברם וכן המלאך שהיא שפחה הודה הגר לדבריהם. ומ"ש עתיר לך וכן גורס בערוך עתר. ואולי הוא מלשון עתר המהפך תבואה בגורן וכאן פי' הפך לו פרומבי'. ובמוסף ערוך כתב וז"ל ובניסחאות כתיב עביד לך (והוא בילקוט) ואולי יש לגרוס עתד ולשון מקרא הוא ועתדה בשדה לך עכ"ל:

ריב"ח אמר חמשה. לקמן פר' ע"ה סימן ד' שמ"ר פר' ג' סי' ט"ז:

בכל מקום שנאמר אמירה מלאך. שתחלה אמר וימצאה מלאך ה' ויאמר הגר שפחת. ואח"כ כתיב עוד ג' פעמים ויאמר מלאך ה' והם מיותרים שהרי כבר אמר ויאמר ולא אמר מלאך ה' כי הוא סמוך על מ"ש בפעם הא'. על כן דורש על פי מדה יו"ד מדבר שהוא שנוי. וכאן יש ד' פעמים ויאמר מלאך ה'. ועל זה אין חולקים שהם ד' מלאכים ועל שאצל ויאמר הב' לא נזכר בו מלאך. ריב"ח סובר שמאחר שעפ"י מדה ט' פירושו ויאמר מלאך ה' כאלו מפורש בפסוק ונתן ג"כ לדרוש ע"פ מדה יו"ד. ודעת רבנן שהוא נמשך לויאמר הא' ומלאך אחד אמרם ואין כאן אלא ד' מלאכים:

כי אלהים ראינו. היינו המלאך שנראה להם. וצ"ע שאצל מנוח ואשתו כתיב יו"ד פעמים מלאך ה' ולא דרשו על יו"ד מלאכים ע"פ מדה יו"ד וכאן דרשו אך האמת כן שהרי מפורש היטב שלא היה אלא מלאך אחד כמ"ש האתה האיש אשר אמרת וכתיב עוד מכל אשר אמרתי אל האשה הרי שהכל אחד ובסוף כתיב אז ידע מנוח כי מלאך ה' הוא היינו

הראשון. ועל שהפסיק בין המאמרים של המלאך הוצרך לומר אחר כל הפסק מלאך ה' וכאן לא הפסיק. ואף שבפעם הראשון הפסיק במ"ש ותאמר מפני שרי וגו' מאחר שהוא לשון נקבה אינו הפסק:

ציפורנן של אבות. פי' שהציפורן הוא דבר יתר באדם וחוץ לגופו שהרי נחתך ונשלך. והבטן הוא עיקר האדם. והגר שהיתה היתר בבית אברהם שהרי נגרשה והושלכה מביתו כמו הציפורן וזכתה מה שלא זכו הבנים. ומ"ש מכריסן של בנים ולא אמר מראשם ולבם. כי אלו שהם בגדר לב וראש כמו משה ואהרן והנביאים ראו יותר מהגר אך אלו שאינם אלא בגדר אברים האמצעים של האדם הם הכרס והמעיים עליהם אמר שציפרנם טוב מהם:

צופיה הליכות ביתה. כתיב בפרשת אשת חיל שנדרש על שרה לעיל ריש פר' זו ועל זה אמר צופיה הליכות ביתה אותם שהיו מהלכים בביתה כמו הגר:

פסקה ח

הנך הרה. וס"ד וקראת שמו ישמעאל. ואגב זה הובא כל המאמר ישמעאל באומות:

עד שלא נוצרו. ומורה על גודל חשיבותן כמ"ש בטרם אצרך בבטן ידעתיך וכאן מונה ג' וכן הוא במכילתא פרשת בא. ובירושלמי פרק א' דברכות חושב ד' וחושב ישמעאל ג"כ כמ"ש יש אומרים כאן. ובפר"א פרק ל"ב חושב ששה שחושב גם למשה ולמשיח. ע"ש בפירושי על זה. ומפורש בירושלמי שעל כן אצל אברהם ויעקב נשתנה שמם הקודם ולא ביצחק וכן כולהו:

יולדת לך בן. וס"ד וקראת שמו יצחק:

פסקה ט

יהיה גדל במדבר. כמ"ש ירמיה ב' פרא למוד מדבר ופי' שיהיה אדם פרא. אדם של מדבר. וריש לקיש סובר שתיבת פרא פירושו פחות ופוחת וכמ"ש לעיל סוף פר' כ' ופרא ממה דאית לביש ע"ש וכן ברות רבה פסוק וירדת הגורן פרי מאה פחות ממאה וכן כאן פרא אדם פוחת אדם וממעטו וע' מש"ש לעיל פר' מ"א סוף סימן ז':

ויד כל בו. איך יתכן שיהיה יד כל בו שאם זה ימשול בו לא יניח לאחר למשול בו על כן דרש כלבו. ור"א בא לתרץ הקושיא הנ"ל שמ"ש ויד כל בו הכוונה על נבוכדנצר שכתוב בו ובכל די דארין בני אנשא וגו' והשלטך בכלהון הוא ימשול עליו:

לקדר ולממלכות חצור. עד ושדדו את בני קדם. וקדר וקדמה הם מבני ישמעאל וע' מ"ש בזה בפר"א פרק ל' באריכות:

שאצרן במדבר והרגן. הנה בירמיה כתיב כמה פעמים נבוכד ראצר אך כאן כתיב ראצור בויי"ו ודורש ע"פ מדת נוטריקון שאצרן והוי"ו מורה והרגן ומ"ש במדבר כדעת ר' יוחנן שהיו שוכנים במדבר. ומ"ש שאצרן פירושו שסבבם וכבשם והרגם:

הכא את אמר ישכון. לקמן סוף פר' ס"ב ודורש מדה ט"ו ב' כ"מ שכאן כתוב ישכון משמע לבטח בגדולה ובסוף פרשה חיי שרה כתיב נפל שמשמעו נפל לארץ בשפלות ודורש תחלה על עצמו ואח"כ על בניו לדורות שעליהם עיקר הנבואה. ומ"ש כיון שפשט ידו כמ"ש תהלים פ"ג אהלי אדום וישמעאלים וגו' אשר אמרו נירשה לנו את נאות אלהים וכמ"ש באיכה רבתי פסוק שמעו:

פסקה י

מעולם לא נזקק. לקמן סוף פר' מ"ח וש"נ כי שם מקומו ופירשתי לעיל פר' כ' סימן ו' כי שם נכתב ראשונה:

כמה כרכורים. גירסת הילקוט כמה דברים וכמה כרכורים:

הרואה בעלבון של עלובים. שמ"ש אל ראי שפירושו אל שראה אותי וא"כ מעטה בשבחו שהרי את הכל הוא רואה. על כן דורש שפירושו אל בעל הראי' ת"א אלה דחזי כולא. והמדרש הוסיף ביאור שהוא רואה בעלבון עלובים. פירוש שרואה בצרתם ועונה אותם שזהו עיקר אמונת ההשגחה וכמ"ש בתפלה סומך נופלים ורופא חולים וכו':

אלא למלכות. דייק מ"ש הגם הלום שהיל"ל הגם פה. ותיבת הגם מיותר. על כן דורש הגם מלכות מוסף על הראיה שבישר אותי שיהי' בני ישמעאל גדול בעולם. ועי' לקמן פר' נ"ה סימן ו':

לא די שנזדקקתי עם גברתי. הוא ד"א על מ"ש הגם הלום. שמה שראיתי הנבואה אינו בזכותי אלא בזכות שרה שהיא מלכה כי אברהם מלך כמ"ש לעיל פר' מ"ג סימן ה'. וזהו הגם הלום אע"פ שבזכות גברתי ראיתי עכ"ז אני ראיתי ולא היא. ורשב"ן בסמוך בא לגמור פירוש זה אלא שהפסיקו בד"א:

ד"א לא דיי. פי' הלום כנ"ל ולא די שזכיתי לראות המלאך כשהייתי עם גברתי ביחד בביתה. אלא אפילו כאן שאני לבדי ראיתי ג"כ אחרי רואי עמה:

עברי לפני. שתעבור לפניו לבדקה שאין בה מום כמ"ש לקמן פר' מ"ו סי' ד' בהדיא ודרך המלכה לסמוך על שפחתה בהליכתה. והמלכה מפחדה מהמלך שמא לא ימצא אותה כתיקונה לא ראתה את המלך אך השפחה לא פחדה והסתכלה במלך. וכן כאן עיקר המראה בשביל שרה ולא ראתה:

פרק מו

פסקה א

אחת אחת ואח"כ שתים. עי' במ"ר פר' ב' סימן י"ב אצל כוכבים. ועי' לקמן פר' נ"ג סימן ג' על פסוק כענבים ועי' לעיל פר' י"ב סי' ד' וכמ"ש פאה פרק א' משנה ד':

עד אברהם יצחק ויעקב ואח"כ. בילקוט הושע ט' הגי' ואח"כ שלשה אברהם יצחק ויעקב עד ובני ישראל פרו וישרצו וירבו וכו' וכן צריך להגיה כאן:

אלא עוקצה בלבד. כי כל הפירות יש להן קליפה מבחוץ וגרעינים מבפנים ובראשם פיקס של שער והכל פסולת אבל התאנה אין לה רק עוקץ בלבד שהוא תלוי בו באילן שעל ידו עיקר גידול הפרי:

אחד היה אברהם. פסוק הוא ביחזקאל ל"ג סימן כ"ד שאחד היה שבא תחת כנפי השכינה במ"ר פר' ב' שם בהדיא:

ובטל המום. וזהו והיה תמים:

פסקה ב

לכל זמן. קהלת רבה פסוק זה:

שנתנה לו המילה. שתגלה סוד ה' שתהיה תחת השמים עי' לעיל פר' כ"ח סימן ד' קהלת רבה פסוק אחד מאלף וכמ"ש מדרש תהלים ק"ה על פסוק דבר צוה לאלף דור זו מילה:

בעצם היום הזה. ולא פירש באיזה יום ע"כ דורש יום שהוא מוכן ובא משמת י"ב לא קודם ולא אחר כן:

זמן היה לבניו. לקמן סימן ו'. ולקמן פר' מ"ז סימן ג':

שנמולו שתי פעמים. פי' שנמולו כל ישראל ביחד ביום אחד. וזה לא היה בעולם אלא ב' פעמים. וזה מרומז במ"ש זמן ועת על שני עתים. עי' שמ"ר פר' י"ט סימן ה' וש"נ. וזמן אחד היה על ידי משה והשני ע"י יהושע. כמ"ש ושוב מול את בני ישראל שנית עד כי מולים וגו' ופירושו כמו שנמולו בראשונה כל העם היוצאים יחד כך בשניה:

בן מ"ח שנה. כמ"ש לעיל פרשה למ"ד סימן ח' וש"נ ומבואר בבירור. ואז היה לו למול ולמה לא ציוה לו אז. וזה לדעת ר' יוחנן ור' חנינא שם. אך לדעת ר"ל שסובר שבן ג' שנה הכיר ולא היה עדיין ברשות עצמו. ולא בכחו ומי ימול אותו:

בן שמונים וחמשה כשנדבר עמו בין הבתרים. הנה כשנדבר עמו בין הבתרים היה בן ע' שנה כמ"ש בסדר עולם ריש פרק ג' ובברייתא דל"ב מדות מדה ל"ב ושם מבואר באריכות. וכאן על כרחנו פירושו שהם ב' זמנים כשהיה בן פ"ה קודם לידת ישמעאל שנולד כשהיה בן פ"ו או כשהיה בן שבעים כשנדבר עמו בין הבתרים. וגי' הילקוט וימול

בן ע"ה שנה כשנדבר עמו בין הבתרים הם ג"כ ב' זמנים בן ע"ה וכמ"ש מפורש ואברם בן ע"ה בצאתו או כשדיבר עמו בין הבתרים כנ"ל והקשה עוד שהיה לו לצות אותו בלידת ישמעאל כשהיה בן פ"ו וימול אתו יחד:

מזבלו ומעדרו. וכל מי שעובד בהכנה הפרי יותר טוב וכאן הקינמון הוא יצחק וההכנה שיהיה צדיק מתולדתו הוא צרירת הדם וכו'. וכמ"ש אבות סוף פרק ה' בן מאה כאלו מת וכו':

אמר אם חביבה. עי' מאמר זה בשלימות לעיל פר' י"א סימן ו' שפילוסוף שאל את ריב"ח והובא כאן דרך אגב ענין המילה בקיצור וצ"ל וכו'. וחלילה לומר שהם דברי אברהם שהקשה קושיות על מצות ה' ויהרהר אחריו:

פסקה ג

דייך אני ואתה. בא לדרוש פסוק ויאמר אליו אני אל שדי וגו' ומתחלת התורה ועד כאן עדיין לא נזכר שם שדי. וגם תיבת אליו מיותר. ע"כ דורש מדה ט"ז שכאן צריך לומר שם זה. והדבר למד מענינו שמדבר באברהם והמילה. ועל דברים אלו אמר די עד כאן כמ"ש ריש סימן הקודם. ומ"ש אליו פי' שהדיבור של די מיוחד אליו וממנו. שדי לעולם אני ואתה. שאין אחר מכיר ומודיע אלהותי רק אתה. ואם לא תכרות עמי ברית די לעולם וכו' ויחרב. ודי למצוה זו שהיתה מצפה ומיחלת עליך. וכמ"ש בסימן הקודם דבר צוה לאלף דור וכמ"ש אם לא בריתי וגו'. וזה ע"פ מדת ממעל:

היו באים ומזדווגים. נזדווגו המלכים להלחם אתי ולשון הזדווג משמעו על המלחמה כמ"ש לעיל פר' מ"ב ריש סי' ג' וש"נ ושאל מה יעשה אם יבואו להזדווג לו בעת שימול ויהיה חלש וכטענת אשכול לעיל סוף פרשה מ"ב וזה מרומז במ"ש ויפול אברם על פניו אחר שציוהו על המילה. ודורש שהכוונה שאז התפלל שלא יכשל. וזה על פי מדה ט' ולמוד מענינו שמהתשובה שהשיב לו אחר נפילתו וידבר אתו אלהים לאמר אני הנה בריתי וכו' שתיבת אני מיותר. וגם תחלה אמר וירא אליו ה' וגו'. אני אל שדי ואח"כ אמר אלהים. על כן דורש שעל תפלתו השיב לו אלהים. שהכוונה שאלהותי יעמד לך. ואהיה פטרונך. ואם אמר אלהיך היה הכוונה על אברם בלבד אך מאחר שאמר אלהים משמע לכל. וזהו שאמר ולא לך בעצמך אלא דיו לעולמי שאני אלוהו ועיין לקמן סימן ט'. ובריש מדרש רות פסוק אלהים אלהיך אנכי. דייך אני פטרונך ומ"ש דייך יכו' דעת המדרש שמ"ש אני נלמד מפסוק הקודם אני אל שדי וכאלו כתוב גם כאן אני אל שדי ועל כן יתכן לדרוש דייך דיו:

שאמרתי לעולמי די. הוקשה לו איך קורא להקב"ה שדי הרי הוא באמת אין די ואין סוף ע"כ דורש נוטריקון שדי שאמר די וע"פ מדה ט' שאמר לעולמו היינו לכל המציאות שהמציא. וכמ"ש לעיל פר' יו"ד סימן ה' שהיו מותחים וכו' וכמ"ש לעיל פר' ה' סימן ח' בביאור ע"ש השינוי. ור"א בן יעקב דורש על הקדוש ברוך הוא בעצמו והנוטריקון שדי שאין די. ועל פי מדה ט' שאין העולם ומלואו כדאי וכמ"ש הנה השמים ושמי השמים לא יכלכלוך:

אכסיוס ואנקוס. בערוך ערך אקיוס גורס אקיום ואקנוס וכתב המוסף ערוך פירושו בלשון יוני בלתי נפסד. ופי' אקנוס מספיק בעצמו. פי' שעצמותו מספיק הכל:

פסקה ד

למטרונה שאמר לה. בא לפרש מ"ש התהלך לפני וגו'. איך שייך זה אל המילה ודור שע"פ משל שאמר המלך להמטרונה שלו שתעבור לפניו לבדקה אם היא שלמה בגופה ונתכרכמה פניה פירוש הוריקו פניה ככרכום ממוראו אולי ימצא בא איזה חסרון וכן אברהם א"ל התהלך לפני והיה תמים נתירא. ונפל על פניו מהמורא שהרגיש בו איזה חסרון והשיב לו ואתנה בריתי ע"פ מדה ל"א. ויתכן עוד שתחלה אמר לו והיה תמים ונתכרכמו פניו ופירש לו ואתנה בריתי. וזה ע"פ מדה ט'. וענין הנפילה מבואר בסי' ו' ולעיל סימן ג':

ישב אברהם ודן. פי' שהתישב בדעתו וחקר מהו כוונת הש"י במ"ש ואתנה בריתי ובמ"ש המול לכם כל זכר וכדומה. ולא פירש לו מהיכן ימול. ודרש בעצמו שכאן כתוב בפרשה כמה פעמים ערלה. ובאילן כתוב בפרשת קדושים וערלתם ערלתו את פריו. ועיין כל הענין בויק"ר פר' כ"ה סימן ו'. ודעת ר"ה כמ"ש לקמן פר' מ"ט סימן ב' שאברהם ידע את כל התורה וא"כ גם מדת גז"ש ידע לדרוש. והשיב לו רחב"פ שאף ע"פ שידע כל התורה וכל המצות אך לא נתנה לו בתיבותיה שידע לדרשה אלא שרמז לו כאן בפסוק ואתנה בריתי וארבה אותך. ולמוד מענינו שענין הריבוי אצל נתינת הברית:

פסקה ה

אברהם כה"ג היה. ועי' לקמן פר' נ"ה סימן ו' ובויק"ר פר' כ"ה סימן ו':

מן האוזן וכו' מן הפה וכו' מן הלב וכו'. בכל אלו כתוב ערלה וכדלקמן בדברי ר"ע. ומ"ש מן הלב אגב שזכר כל הערלות זכר ג"כ ערלת הלב. אע"פ שאין שייך בו תיקון כי הלב בנקיבה דקה ימות:

זו ערלת הגוף: שאין שייך מום בעור יתר:

התהלך לפני והיה תמים. וסמיך ליה ואתנה בריתי ביני ובינך. שאע"פ שימול אעפ"כ יהיה תמים:

מקרא אמר. וכן בסוף הדרשה מסתברא הדא מקרא. אם הוא שם חכם צ"ל הדא דמקרא. ויתכן הכוונה במ"ש מקרא אמר. הכתוב אומר. ופי' מקרא זה אומר. וכן מ"ש מסתברא הדא מקרא. שהפסוק זה כדאי להוכיח ממנו. ובויק"ר שם הגי' נגדא אמר וכן בסוף הדרשא מסתברא דנגדא. וענין דרשה זו שמאחר שהקב"ה צוה כן על כל ילדי ישראל לעולם בהכרח הוא במקום שאין בו מום:

וערל זכר. דרשה אחרת היא. ועי' בויק"ר פר' כ"ה שם שמות הדורשים. ועי' סוף הפרשה:

פסקה ו

ב' פעמים. בפרשה זו של צווי המילה א' בפסוק ג' וא' בפסוק י"ז. שצפה שיבטלו בב' זמנים אלו ונפל על פניו שהתפלל שלא יבטלו לגמרי. על דרך מ"ש לעיל פר' ל"ט סימן ט"ז שלא יפלו בעי:

אחד במצרים ואחד במדבר. עי' לעיל פר' זו ריש סימן ב' ולקמן פר' מ"ז סימן ג'. ולפי מ"ש בסימן ד' שהנפילה מחמת יראה או כמו שכתוב בסי' ג' גם כן בעבור חששא אם כן הוא סימן לכשלון בנים במילה:

פסקה ז

דהוה חסר רי"ש. פי' מאמר זה כתבתי באריכות בספרי מדרש תנאים במדת נוטריקון והעתקתיו בהקדמה לפני המדות שמתחיל הקב"ה דרש ע"ש ושם והפירוש עמוק ואמתי:

פסקה ח

ב"ק אמר. ברכות סוף פרק א' בבלי וירושלמי שם ושם השמות בהיפוך וחילוף לב"ק בעשה ול"ת ולר' לוי בל"ת לחוד. וכן הוא לקמן פר' ע"ח בסימן ג' כמ"ש בגמרא וירושלמי. וטעם פלוגתתם שמי שסובר בל"ת לחוד כמ"ש ולא יקרא עוד שמך אברם והיה שמך אברהם שאם כתב ויהיה נקרא שמך אברהם היינו אומרים שהוא מצות עשה. אך מאחר שלא כתב כן אין כאן אלא הבטחה לאברהם. ודעת מי שסובר בעשה ול"ת. היינו שדורש מ"ש והיה שמך אברהם ע"פ מדה ט' כאלו כתוב והיה שמך נקרא אברהם וכמ"ש ברישא דקרא ולא יקרא על אחרים שלא יקראו כן מ"ש והיה שמך ג"כ על אחרים:

דכוותה הקורא לשרי. כר' לוי כאן בעשה ול"ת שמ"ש כי שרה שמה פי' לא תקרא שמה שרי כי שרה תקרא שמה על פי מדה כ"ב. ולב"ק בל"ת לבד שמ"ש כי שרה שמה אינה

מצוה אלא הבטחה כנ"ל. ולדברי הכל אינו עובר על שרה אלא אברהם בלבד כמ"ש אל תקרא ולא אמר ולא תִקָרֵא כמ"ש אצל אברהם וגם כאן הפלוגתא בעשה ול"ת כנ"ל. ומקשה למה אינם חולקים כך אצל יעקב שכתוב בו לא יקרא שמך עוד יעקב כי אם ישראל יהיה שמך. לא יקרא לאו כ"א ישראל וכו' עשה וכנ"ל אצל אברהם למר כדאית ליה ולמר כדאית ליה ועל זה תירץ תני לא שיעקר וכו' אלא כי אם ישראל שתיבת אם מיותר ומשמע מיעוט כמו רק שבא למעט שלא יקרא שם ישראל לבד. ואצל אברהם כתיב והיה שמך אברהם בלא מיעוט ועל כך אצל אברהם לא נזכר עוד בכל התורה שיקרא בשם אברם ואצל יעקב נקרא בכל התנ"ך בשני שמות יעקב וישראל וגם באותה פרשה עצמה ויצב יעקב מצבה ויקרא יעקב:

דלמא שנייה. דלמא בלשון ירושלמי מעשה שמספר שכן היה המעשה שבחר בו כשהיה שמו אברם כמו שכתוב בגמרא הנ"ל:

פסקה ט

רבי יודן אמר חמשה. הוקשה לו כופל לשון שבפסוק ז' אצל המילה חותם להיות לך לאלהים ובפסוק ח' שאצל הארץ חותם והייתי להם לאלהים על כן דורש בזה חמש דרשות. א' שמ"ש להיות לך לאלהים פי' אם מקבלים אלהותי אז והייתי להם לאלהים והיינו לפטרון ולמליץ טוב וכמ"ש לעיל בסימן ג' וש"נ. ב' כי אם בניך נכנסים לארץ. היינו מ"ש בפסוק ח' ונתתי לך ולזרעך את ארץ מגוריך וגו' אז והייתי להם וגו' וכמ"ש חז"ל כל הדר בארץ ישראל דומה וכו' ג' אם מקיימים בניך את הברית וכו' היינו מ"ש בפסוק ז' והקימותי את בריתי וגו' וסמך לו ונתתי לך ולזרעך אחריך את ארץ מגוריך וגו' שזה תלוי בזה. ד' אם מקבלים בניך את השבת כי כאן כתוב והקימותי את בריתי ביני ובין זרעך אחריך לדורותם לברית עולם. וכן כתוב אצל שבת לעשות את השבת לדורותם ברית עולם ביני ובין בני ישראל אות היא לעולם. הרי שכאן מרומז שבת בפסוק ז' וסמך ליה ונתתי לך ולזרעך אחריך את ארץ מגוריך היינו בזכות שבת והנה התחיל בחמשה דברים ולא פירש אלא ד' דברים. אך בילקוט כאן אינו חושב שבת וחושב אם בניך מקיימין את הברית אהיה להם לאלוה ולפטרון. ואם לאו וכו' היינו פסוק ז' אם בניך מקיימין הברית הם מקבלים אלהותי ואם לאו וכו'. הרי ה' דברים לבד שבת:

דבר אמר להם. כמ"ש וזה דבר הרוצח. וזה דבר השמיטה שדרשו שצריך לומר רוצח אני. משמט אני וכן כאן:

על מנת ואתה את בריתי. ובפסוק הקודם. ונתתי לך ולזרעך אחריך את ארץ מגוריך. אם ישמרו בריתי יירשו הארץ:

מכאן למוהל. ממ"ש ואתה וגו' אתה וזרעך. ולשון הירושלמי. כל שכיוצא בך ימול אחרים. ודורש כופל תיבת אתה שתיבת אתה הב' מורה כמו אתה כך זרעך כיוצא בך. ולפי דברי הירושלמי שבת פרק ר"א דמילה מובא כאן לקמן פליגי בפלוגתא דר' ישמעאל ור"ע. וכן מצאתי בהדיא בירושלמי יבמות פרק הערל דר' עקיבא סובר לשונות כפולים רבוים הם המול ימול המל ימול. וכן דעת ר' יוחנן. ור' ישמעאל סובר דברה תורה כלשון בני אדם לשונות כפולים ועל כן דורש מפסוק ואתה את בריתי תשמור וכנ"ל:

פסקה י

כנומי היא תלויה בגוף. דייק ונמלתם שהיל"ל ומלתם כמ"ש ומלתם את ערלת לבבכם. נוטריקון נומי מלתם [יפ"ת]:

ומעשה במונבז. מעשה זה הובא בדברי הימים של קדמוניות באריכות:

סיעה של פסטון. עי' ערוך ערך פסט וכתב המ"ע אנשי צבא רגלים:

פסקה יא

תניא הלוקח עובר. היינו שעדיין הוא במעי אמו ולכשיולד יהיה שלו:

לבן או לבת. ברישׁ תזריע ובמלאת ימי טהרה לבן או לבת. וזה צע"ג שהרי פסוק זה מדבר בטהרת יולדת מטומאת לידה ואיך יליף מכאן על שפחה. והיפ"ת מגיהה מדעתו מה דאמר שמואל מכל בן נכר מכ"מ ועי' מ"כ. ואולי שעל שפסוק זה מיותר שהרי דיבר לעיל בטומאת זכר ונקבה ועל זה אמר ובמלאת ימי טהרה לבן או לבת. ואא"ע לטהרה ת"ע למילת בן שכתוב למעלה וביום השמיני ימול. ודורש לבן מכל מקום. ומאמר זה לא מצאתי לא בירושלמי שבת ולא ביבמות. רק בילקוט כאן הביאו. וצ"ע:

פסקה יב

מילה ופריעה. ד"ר ריש פרשה ו' שבת דף קל"ה. יבמות ע"ב תוספ' שבת פרק ט"ז. וירושלמי שבת פרק ר"א דמילה וירושלמי יבמות פרק הערל:

שחל יום ח' שלו. והפלוגתא לענין חילול שבת דלב"ש חייב לחלל ולב"ה אסור לחלל:

הלכה כדברי התלמיד. היינו כדברי ר"ש בן אלעזר שהוא תלמיד של ר"א בנו של רבי יוסי הגלילי ובירושלמי גורס זה אצל דברי ר"ש ב"א. אך צ"ע דבירושלמי שם ושם אינו מביא דברי ר"א בנו של ריה"ג. ובהכרח שצריך להגיהה שם מכאן להביא דברי ר"א בנו של ריה"ג:

פסקה יג

אלא ממקום שהוא ניכר. לעיל פר' זו סוף סימן ה' ויק"ר פר' כ"ה סוף סימן ו':

פרק מז

פסקה א

אשת חיל עטרת בעלה. עי' לעיל ריש פר' מ"ה. לקמן פרשה נ"ב סוף סימן ה' ילקוט כאן וילקוט משלי י"ב. ובמדרש משלי ל"א ששרה נקראת אשת חיל ובעלה נתעטר בה ועי' מ"כ בשם רש"י. כמ"ש לעיל פר' מ"ו סימן ז' עי' מש"ש. וכן הוא במדבר רבה פרשה י"ח סימן כ"א עיין שם:

בכל מקום האיש גוזר. כמ"ש להיות כל איש שורר בביתו:

יו"ד שנטל. שמ"ר פרשה ו' סימן א' וש"נ:

שאני קטנה שבאותיות. ואין זה כבודה של שרה. אך מאחר שכבר זכיתי מקומי. מעלין בקודש ואין מורידין. והשיב לה שכן יעשה שיעלה אותה להיות בראש שם של זכר של גדול העולם:

שרה לעצמה. בגמרא סוף פרק א' דברכות הגי' שרה לאומתה וכצ"ל ומאחר שאברהם היה תחלה אב לארם וכן שרה. וכן הגירסא במדרש שעם יפ"ת:

פסקה ב

וברכתי וכו' וברכתיה וכו'. וסובר ר"י שכופל לשון ברכה ע"פ מדה יו"ד על שני מיני ברכות. הראשון של ברכת הבן כמ"ש וברכתי אותה וגם נתתי לך ממנה בן וכמ"ש ר' יודן. וזהו וברכתי אותה במטרין. ומ"ש וברכתיה היינו אחר שיהיה לה בן אברך אותה בחלב שתהיה כמו בריכה של חלב ועל ידי כן מלכי עמים ממנה יהיו וכמ"ש מפורש לקמן פר' נ"ג סי' ט' בדברי ר' אחא. והקשה לו ר"נ שמאחר שיש לנו לדרוש על דברים של קודם העיבור אין לדלג לדרוש על אחר לידה ומ"ש שהחזירה לנערותה כמ"ש לקמן פר' נ"ג סימן ה' נתפשטו הקמטין ונתעדן הבשר:

מונין לה. מחרפין אותה וקורין אותה עקרה מלשון לא תונו:

נותן אני יראתה. שמ"ש והיתה לגוים שהיתה שרה לגוים כמו אברהם והיית לאב המון גוים כך כי שרה שמה והיתה שרה ודו"ק. ודברי רש"י בחומש אולי היה לו גי' אחרת במדרש וצ"ע:

ר' יודן בשם ר"ל. לפרש מ"ש וברכתי אותה וגם נתתי לך ממנה בן וכנ"ל בדברי ר' יודן:

מכאן דרש אברהם. צ"ע איך דורש הברכה המפורשת לשרה על קטורה. ונ"ל שדורש רישא דקרא וגם נתתי לך ממנה בן משמע שכבר נתן ואחר כך ממנה יהיו בעתיד שמ"ש נתתי היינו ישמעאל מלכי עמים ממנה יהיו בעתיד שאותה שכבר היה ממנה בן יהיו ממנה מלכי עמים י"ד משפחות ועל כן החזיר את קטורה היא הגר. ופשוטו על שרה.

ומ"ש נתתי עבר במקום עתיד. ומרמז בתיבת גם לרבות אותה שכבר נתתי וגו'. עי' לקמן פר' ס' סימן י"ד ופר' ס"א סימן ד':

פסקה ג

ב' פעמים נפל. לעיל פר' מ"ו סימן ו' וש"נ ומבואר:

למה ששרה וכו'. שלעצמו לא אמר בלשון אם בספק אלא אמר בניחותא הלבן מאה שנה יולד יתכן שיולד אך אם שרה בזה יש ספק ופלא:

אף לזאת לא נצרך. פירושו לכאורה שלא היה צריך להסתפק שהרי באמת ילדה בת צ' שנה. ולפי זה סובר ג"כ כר' יודן. אך באמת נראה לי שמ"ש לא נצרך פירושו לא הסתפק ולשון ירושלמי הוא וכמ"ש לקמן פרשה צ"א בסימן ג' תמן צריכא ליה והכא פשיטא ליה. ורבי עזריה חולק על ר' יודן שכמו שכתוב אצל אברהם הלבן מאה שנה יולד שהוא לשון ודאי ולא בפלא וספק כך כתוב אצל שרה הבת תשעים שנה תלד בוודאי ומ"ש ואם שרה ע"פ מדה ט' שרבים לא יאמינו כי זה חידוש אך גם בזאת אני מאמין באין ספק הבת תשעים שנה תלד. ומ"ש הלבן הבת הן תמיהות מתקיימות כמ"ש רש"י בחומש:

איזה זקנה. הובא מאמר זה לכאן דרך אגב:

פסקה ד

אנונה. מנה ומתנה והיה נותן לו תמיד בקצבה די מחסירו:

לא תמלא רוחי וכו'. לא תטרח למלאות לי כל כך כי יש לי קורת רוח ונחת ממה שנתת לי והלואי שלא תקח ותחסיר לי מהקודם:

פסקה ה

בן הגבירה. עי' מתנות כהונה גירס' הילקוט וכ"ג רש"י בחומש. וז"ל אראב"כ מכאן למד ק"ו בן הגבירה מבן האמה כתיב הנה ברכתי אותו והפרתי אותו והרביתי אותו זה ישמעאל וק"ו ואת בריתי אקים את יצחק עכ"ל ומ"ש ואת בריתי אקים את יצחק שהוא מיותר שהרי כבר כתב בפסוק י"ט והקימותי את בריתי אתו ע"כ דורש שהוא ק"ו מפורש ע"פ מדה ט' אם לישמעאל אני מברך כל כך בי"ב נשיאים וזה תראה בעיניך ק"ו שאעשה כך ליצחק אע"פ שלא תראה בחייך בעיניך. שהרי אברהם מת כשהיו יעקב ועשו בני ט"ו שנה ולא נשאו עדיין נשים. אך ר"י בשם ר"י ב"ח סובר שמאחר שעיקר פרשה זאת על שרה ועל יצחק ולא הוזכר ישמעאל רק בעבור שאמר אברהם לו ישמעאל יחיה לפניך היה די שישיב לו מה שביקש שיחיה לפניו ואיך יתכן לומר שקבע עיקר הברכה לישמעאל ואת יצחק הזכיר מן הצד ללמדו מישמעאל. גם למה הפסיק בברכת ישמעאל באמצע ברכת יצחק על כן בהכרח ע"פ מדה ל"א מוקדם שמאוחר בענין. שמ"ש

ולישמעאל שמעתיך מקומו בסוף אחר ברכת יצחק וא"כ ממילא יהיה כל הברכה שייך ליצחק ואחר שגמר ברכת יצחק אמר ולישמעאל שמעתיך כבר שמעתי אותך קודם שהתפללת בעבורו היינו מ"ש המלאך להגר כבר הרבה ארבה את זרעך וגו' וכן אקיים וא"כ מ"ש שנים עשר נשיאים יוליד וכו' קאי על יצחק. ועל שישמעאל הוליד ג"כ שנים עשר נשיאים כמ"ש בסוף פרשת חיי שרה על זה אמר שבן האמה למד מבן הגבירה שכתוב ולישמעאל בוי"ו המוסיף על ענין ראשון הרי למד ממנו שיתברך כמו יצחק שכל הברכה עליו לבד. דוק והתבונן בכתובים איך אלו ואלו דברי אלהים חיים ומה דאתי מדרשא חביבא ולר"י החידוש הדרשא של מדה ל"א. ולראב"כ החידוש דרשא של ק"ו מפורש ושניהם יחד לא יתכן כאן:

כל אלה שבטי ישראל. ע' לעיל פר' י"ב סוף סימן א' שתיבת אלה מורה התפארות ושבח. ומהו ההתפארות בזה הלא גם בן האמה היו י"ב נשיאים. ולמה קורא לבני האמה נשיאים ולבני הגבירה שבטים. על כן דורש ר' יצחק. שמ"ש נשיאים על שם נשיאים ורוח הם העננים הנישאים על כנפי רוח ורומז למ"ש דניאל ונשא הימון רוחא וכמ"ש פר"א פרק שלשים בסופו ע"ש ותבין כאן:

אבל אלו מטות. ושבט ומטה ענין אחד הוא וכמ"ש ישעיה י' הוי אשור שבט וגו' ומטה הוא וגו' וכן שם פסוק ט"ו כהניף שבט. כהרים מטה. והשבטים יקראו גם בתורה בשם מטה ומטות. אך ניחא ליה להביא פסוק מחבקוק ששם מבואר שכשם שנשבע לאבות בשמו הגדול כך נשבע לשבטים וכמ"ש שמ"ר בפר' מ"ד בסי' ט':

ואת בריתי וכו' מעוברת היתה. הכוונה על מ"ש בס"ד אשר תלד לך שרה למועד הזה לשנה האחרת וכמ"ש במ"כ וזה צע"ג דבשלמא הגמרא דסובר שהמילה היתה ביהכ"פ כמ"ש פר"א פרק כ"ט וביום הג' אחר המילה באו המלאכים לבקרו וא"כ בהכרח לומר שהיתה השנה מעוברת שילדה לז' חדשים אך המדרש שסובר שהמלאכים באו בפסח כמ"ש לקמן פר' מ"ח סימן י"ב וכמ"ש שם סימן ח' וסימן ע' שהחימום יפה למכה וכו' ואני ופמליא שלי וכו'. וא"כ למה צריך לומר שהשנה היתה מעוברת שהרי מ"ש למועד הזה לשנה האחרת יתפרש כפשוטו בפסח של שנה האחרת כי בתשרי בר"ה נתחדשה השנה ולמ"ד בניסן נברא העולם נתחדשה השנה בניסן ולישב זה נ"ל בהכרח לומר דבזה כולם מודים שהציווי על המילה היה בפסח כמ"ש כאן אשר תלד לך שרה למועד הזה לשנה האחרת ומאחר שנולד בפסח היה ההבטחה והציווי על המילה ג"כ בפסח וגם בזה מודו לדעת הגמרא בפסוק למועד הזה כעת חיה דקאי בסוכות וקאמר שבפסח יולד יצחק אלא דבזה פליגי שהגמרא בשיטת הפר"א הנ"ל שהמילה היתה חצי שנה אחר

הציווי היינו ביום הכפורים ע"פ גז"ש עצם עצם ומה שלא קיים המצוה מיד כמ"ש לעיל פ' ל"ט בסי' ח' משהורשה וילך אברם כאשר דיבר אליו ה'. וכן כתוב כאן בפסוק כ"ג וימל את בשר וגו' כאשר דיבר אתו אלהים היינו משהורשה כנ"ל וכל התורה היה באופן זה כמ"ש ויק"ר פר' א' ריש סימן א' אע"פ שנתנה בסיני לא נענשו עליה עד שנשנית באוה"מ. זהו דעת הגמ' והפר"א. ודעת המדרש שדורש גז"ש של ועשי עוגות כמ"ש עוגות מצות הרי שבאו המלאכים בפסח ובאו לבקרו אחר המילה שדורשים סמוכים תחלת וירא לסוף לך לך הרי שהכל היה בפסח רק שסוברים שמ"ש ויאמר ה' למה זה צחקה שרה ופסוק היפלא מה' דבר למועד אשוב היה חצי שנה אחר ביאת המלאכים כפשטא דגמרא דקאי בחג וקאמר למועד שבפסח ישוב ויולד יצחק. וא"כ בהכרח שגם המדרש סובר שאותה שנה מעוברת היתה. ע"ש בגמרא ותוספות ובהגהה שם ויתוודע ויתברר איך נתיישבו על פי דברי בראיות ולפי זה צ"ע ברש"י בחומש ריש וירא שאינו לא כדעת הגמרא ולא כדעת המדרש וע' לקמן פר' נ"ג סימן ו' גם יתכן לומר שר' הונא בר רבי אידי כדעת הגמרא אך המדרש אינו סובר כן. והקושיא מעיקרא ליתא:

הנפטר מחבירו וכו'. וכן הגירסא בילקוט כאן ואם יכוון למלאכים שבר"פ וירא היה לו לדרוש שם ולא כאן. גם לא הביא ראיה להפך על גדול מקטן וגם לא נטל רשות כלל לפטור שמפורש ואברהם עודנו עומד לפני ה' עד אחר התפלה על סדום. ונראה דכאן כתוב ויכל לדבר אתו ויעל אלהים מעל אברהם. וכן אחר שהתפלל על סדום כתוב. וילך ה' כאשר כלה לדבר אל אברהם. ושני הפסוקים מיותרים דמן הסתם כן הוא. ודורשים על נטילת רשות ומפסוק ויכל למדו על קטן מגדול כנ"ל ומפסוק וילך ה' על גדול מקטן. וכמ"ש בנזה"ק בשם התנחומא הובא לשונו בביאור הרי"פ וכאן דרשו מ"ש ויכל לדבר משמע שהיה לו לדבר וכלה דבורו ודרשו ששלחו מלאכים באמצע הדבור והבין אברהם שרצון ה' שידבר עם המלאכים. ועדיין עמדה מראה השכינה ואינה מדברת. וכן המלאכים. מזה למד אברהם שצריך לפטור מהשכינה בנטילת רשות. כי גם הוא לא היה לו מה לדבר שדבר כל צרכו עם ה'. ואח"כ ידבר עם המלאכים. וכמ"ש בריש ערבי פסחים משל למלך יוצא ואפרכוס נכנס מלוים את המלך ומקבלים האפרכוס. וזהו מ"ש כאן פעם אחת פי' שעל קטן מגדול ראיה מהפעם של כאן ועל גדול מקטן ראיה מפעם הב' כנ"ל מהתנחומא ומ"ש עוד בנזה"ק בשם מסכת ד"א פרק ד'. ושם איתא נ"א שהדרשה ע"פ של כאן ויכל לדבר אתו ולגרסא זו אין ראיה ממאמר זה כי הועתק ממדרש זה לשם דרך אגב:

הה"ד ויעל. וכן הוא בילקוט דדורש ממ"ש מעל אברהם שהוא נטל רשות. וגם דרשת ר"ל מפסוק ויעל כאלו כתב ד"א ויעל אר"ל והדבר מובן:

המרכבה. לקמן פרשה פ"ב סימן ו'. והכוונה כמו המרכבה שראה יחזקאל שעליהם נישא הכ"כ בשמים ועל הצדיקים בארץ:

פסקה ז

בשעה שמל. תנחומא כאן ועי' כל זה בשי"ר פסוק עד שיפוח היום ושם יתבאר וע' עוד באגדת בראשית פרק י"ט ומ"ש כאן ר' אייבו יתכן שהכוונה על ר' אבהו הנזכר בשי"ר שם ע"ש ותבין:

פסקה ח

ואברהם בן תשעים. עי' מ"כ וז"ל רש"י בחומש סוף לך לך באברהם לא נאמר את לפי שלא היה חסר אלא חיתוך בשר כו' אבל ישמעאל שהיה ילד הוזקק לחתוך ולפרוע לכך נאמר בו את ב"ר עכ"ל:

פסקה ט

לא מראש בסתר דברתי. מעת שהתחלתי לעשות אתכם לעם היינו מאברהם שצויתיו למול התחלה זאת לא היה בסתר אלא בעצם היום הזה. וגם מאמר זה בשי"ר שם ויותר נראה שמ"ש לא בראש הוא אברהם שנקרא ראש אמנה כמ"ש בשי"ר פסוק אתי מלבנון תשורי מראש אמנה זה אברהם:

הרגיש ליה. מי שירגיש במילת אברהם ויחרה לו ידבר נגדו וימחה ולא יוכל לומר א"כ לא הייתי יודע ואם הייתי יודע הייתי מוחה וכן הוא לעיל פר' ל"ב סימן ח' אצל נח:

הרגיש ונצטער. דורש מ"ש נימול משמע מעצמו כמ"ש נמולו אתו ע"כ פירושו ע"י שאברהם מל אותם כמפורש בפסוק כ"ג וימל את וגו' א"כ מ"ש אצל אברהם נימול ג"כ פירושו ע"י שמל עצמו וכן מ"ש בהמולו אצל אברהם ואצל ישמעאל. ואפשר דר' לוי סובר כמ"ש לקמן פרשה מ"ט סימן ב' בביאור ובאגדת בראשית פרק י"ט. וזהו נימול ואף ר"ל אינו סובר כן אלא אצל אברהם אך ילידי ביתו שכתוב נמולו אתו פירושו כפשוטו כמ"ש וימל את בשר וכו':

פסקה י

אמר אברהם. לקמן פר' מ"ח ריש סי' ט' וע"ש סי' ב':

אני בכבודי. ולקמן שם הגירסא אני ופמליא שלי היינו המלאכים וזהו כבודו:

הה"ד וירא. דורש סמוכין פרשה זו עם ריש פרשת וירא:

פרק מח

פסקה א

והוא יושב פתח האהל. למה לא עמד מפני מראה השכינה. ותירץ שלא הניחו לעמוד וזה מפורש בתהלים. מדה י"ז ע"פ גז"ש:

ותתן לי מגן ישעך. מדרש תהלים י"ח ילקוט שמואל כ"ב. ודורש גז"ש ממ"ש אצל אברהם אנכי מגן לך. וכן מ"ש וימינך תסעדני כמ"ש תהלים ק"י נאם ה' לאדוני שב לימיני עד אשית אויביך הדום לרגליך. כמ"ש במדרש תהלים שם י"ט ופר"א פרק ח' נדרים ל"ב שכל המזמור מדבר באברהם. שסעדו בימינו מאויביו כמ"ש ימינך ה' תרעץ אויב ומ"ש ברעבון מתיבת תסעדני. כמ"ש ולחם לבב אנוש יסעד. וסעדו לבכם. סעד לבך פת לחם ועי' לעיל ריש פר' מ'. ועי' רד"ל:

בכבשן האש. וכמ"ש פר"א פרק כ"ו והמלך הכבוד פשט ימינו והצילו מתוך כבשן האש שנאמר ויאמר אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים:

שהיה יושב והשכינה עומדת. כמ"ש והוא יושב. משמע ששכינה שנגלית עליו עומדת כביכול וכמ"ש בהדיא לקמן פרשה מ"ט סימן ז' ואברהם עודנו עומד לפני ה' תיקון סופרים הוא והכוונה שה' עודנו עומד לפני אברהם ע"ד והנה ה' נצב עליו שכך נדמה לו במראה הנבואה וכמ"ש באגדת בראשית פרק י"ט וז"ל כיון שנגלה לו הקב"ה היה יושב שנאמר והוא יושב פתח האהל בא אברהם לעמוד כשראה את השכינה. אמר לו הקב"ה אל תצטער שנאמר נאם ה' לאדני שב לימיני התחיל אברהם לקלס ותתן לי מגן ישעך כשרדף את המלכים וימינך תסעדני כשאחזת בימיני לכרות וכו'. וענותך תרבני שאני יושב ואתה עומד עכ"ל:

פסקה ב

ואחר עורי וגו'. על אברהם על פי גז"ש של תיבת זאת. ואחר עורי פירושו ואחר שחתך עור המילה נקפו ונקוו עליו ונתכנסו רבים להדבק בזאת אות הברית. ונקפו כמו נקוו בחילוף בומ"ף. ועי' סוף פר' דלעיל ומבשרי וגו'. כמ"ש וירא אליו ה' סמוך לפרשת המילה ודורש סמוכים. ועי' יד"מ:

פסקה ג

אם אמאס משפט עבדי. שמ"ש ומה אעשה כי יקום אל הוא מיותר ומה ענין קימה זו. ע"כ דורש מדה כ' אא"ע על איוב שאינו מפורש שקם עליו האל ת"ע על אברהם שמפורש עליו שקם עליו האל. כמ"ש בסוף סימן א'. וכך פירוש הפסוק אם אמאס לקיים משפט ומצוה שנצטויתי על עבדי למול אותו וכן ילידי ביתו אף שרבו עליו שלא רצו

לעשות כן. אם כן מה יעשה איזה סבה יעשה שיקום עליו האל ועוד וכי יפקוד וגו'. וזהו אמיתות דרך התורה. שמשמעות התיבות מודיעים ענין אחר לבד הפשט. כמבואר בהקדמה באריכות:

ויקח אברהם את ישמעאל בנו. וס"ד ואת כל ילידי ביתו ואת כל מקנת כספו וכו' וגם ישמעאל נקרא בן האמה וזהו ואמתי:

לא כך אמר איוב. שמ"ש בריבם עמדי. היינו אשתו שקרא לאשתו עמדי שהיא עמו תמיד או על שם הכתוב היא האשה אשר נתתה עמדי. וכמ"ש לעיל פר' י"ט סימן ב' שאמר איוב לא כן אנכי עמדי ע"ש ותבין כאן. וכפשט הכתוב שאיוב אמרו על עצמו:

פסקה ד

מזבח אדמה תעשה לי. וס"ד וזבחת עליו את עולותיך ואת שלמיך וגו' בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבא אליך וברכתיך. ועי' במ"ר פר' י"א סימן ד' שהמקרא מסורס ע"פ מדה ל"א שמ"ש אבוא אליך וברכתיך שייך למ"ש וזבחת ואחר כך בכל המקום אשר אזכיר את שמי. שהבטיח הקב"ה שעל שיקריב מעט דם של בהמה על המזבח שיבא אליו ויברכנו אברהם שמל עצמו וכל ילידי ביתו ונהר של דם יוצא מביתו (כן הוא באגדת בראשית פרק י"ט) עאכ"ו שיבא ויברכנו וזהו מ"ש וירא אליו ה' ולא כ' כלל מה עשה בהראותו ומה דבר לו על כן דרש ק"ו על פי מדה י"ז שברכו. שביאתו של הקב"ה לצדיק היא לברכה. וכאלו כתוב כאן מפורש וירא אליו ה' ויברך אותו:

פסקה ה

ושור ואיל לשלמים. וס"ד כי היום ה' נראה אליכם. והיינו שיברכם וכמ"ש אבא אליך וברכתיך וכמבואר בסימן הקודם:

פסקה ו

לשני תינוקות. והנמשל על שבפסוק הקודם כתיב והיו משרפות סיד קוצים כסוחים באש יצתו. ואח"כ כתיב פחדו בציון חטאים שאותם שעדיין לא לקו פחדו על ידי אותם שכבר לקו:

הכתוב מדבר. היינו מכחישי התורה מן השמים. ולא על סתם חנפים בני אדם בשביל הנאתם שמדבר מסוף עונש הרשעים:

ופחדו אל ה' ואל טובו. אותם שלא הורגלו בטובה וכבר שכחו אותה. מתפחדים מרוב טובה פתאומית ושני הפחדים יהיו באחרית הימים וכאן כתוב ואל טובו באחרית הימים וביחזקאל ל"ט א' אצל גוג כתוב ג"כ באחרית הימים:

מוקדי עולם. ר"ד פחדו בציון וגו' מי יגור לנו אש אוכלה וגו' מוקדי עולם. ולא פירש כן המדרש ברישא מ"ש אש אוכלה שכוונתו על הש"י כמ"ש כי ה' אלהיך אש אוכלה אל קנא. שהרשעים מתפחדים לגור בציון אשר שם שוכן הש"י שהוא אש אוכלה. וס"ד על פי מדה ט' שהצדיקים אומרים מי יגור לנו מוקדי עולם ודרשה זו דרך אגב שדרש הפסוק השני הולך צדקות על אברהם:

ושמרו דרך ה'. ורישא דקרא כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו וגו' ושמרו פירושו כמו שהוא עצמו היה עושה כך יצוה שיעשו בניו וזהו אחריו:

מישרים אהבוך. בשי"ר פסוק זה וכן הוא לקמן פר' מ"ט בסי' ב' ע"ש. עי' קהלת רבה והאלהים עשה את האדם ישר והאבות היו ישרים כמדרגת אדם קודם החטא כמ"ש לעיל פר' ו' סימן ט' ספר הישר:

אם מחוט. וממון של סדום היה מעושק וגזל על כן מאס בבצע של עושק:

נוער כפיו. בהרמת ונעירת כפיו הראה שידיו נקיות וכמ"ש נשא לבבנו אל כפים. וכמ"ש ובכפי דבק מאום שלא לקח שוחד. על כן לא רצה לקבל ממלך סדום כלום שהיה ממון של שוחד. וכאן לא דרש על מ"ש אוטם אזנו משמוע דמים שסמך על מ"ש לעיל ריש פר' מ"ג ע"ש. ומ"ש ועוצם עיניו מראות ברע סמך על מ"ש לקמן פר' נ"ג סימן י"ב וש"נ. על כן לא דרשם כאן:

העלה אותו למעלה. לעיל פר' מ"ד סימן י"ב ושם מבואר שמ"ר פר' ל"ח סימן ו' במ"ר פר' ב' סימן י"ב בריש הסי':

אלו ענני הכבוד. כי מאחר שדורש מרומים ישכון על למעלה מן השמים. א"כ מ"ש מצדות סלעים משגבו הוא דרך משל על ענני הכבוד כמ"ש לקמן פרשה זו סימן י' ועי' ויק"ר פר' כ' סימן ד' על שן סלע ומצודה על מקום הארון כמ"ש כי בענן וגו'. ועל שאמר רחצו נותן להם מים במדבר. ועל שאמר ואקחה פת לחם נותן להם מן במדבר כמ"ש לקמן סימן יו"ד באריכות ובשמ"ר פר' כ"ה סימן ה' ע"ש ותבין כאן וכצ"ל לחמו ניתן ואקחה פת לחם מימיו נאמנים יוקח נא מעט מים. ועי' ב"מ דף פ"ו ב':

פסקה ז

ישב כתיב וגו'. עי' במ"ר פר' י"א בסימן ב' שי"ר פסוק דומה דודי לצבי פסיקתא רבתי פר' ט"ו סימן ט' מדרש תהלים י"ח. וכמ"ש לעיל בריש הפרשה. ובשם אגדת בראשית. והכתיב ישב חסר ו' וכאלו כתב יָשַׁב כשנראה לו היה יושב כפי הקרי ביקש לעמוד ואמר לו שישב וכאלו עתה ישב בפניו:

אתה סימן לבניך. כמ"ש לעיל פ' מ"א סימן ו' וכן כאן במעשה זו:

נכנסין לב"כ. ומרומז במ"ש פתח האהל וכמ"ש מה טובו אהליך יעקב משכנותיך ישראל שפירושו ב"כ וב"מ. ובמקומות שציינתי הוא כתוב אצל מ"ש בסימן א' שישב ושם מקומו. וכאן הפסיק בכמה דרשות. ושם הגי' אתה סימן טוב לבניך:

בעדת אל. כשנועדים ומתאספים לשם האל לקרות שמע ולהתפלל ולהלל:

אטימוס. עי' מ"כ וזהו שהביא ראיה מפסוק ונצבת על הצור שמשה עמד מוכן ומזומן קודם שיבא הקב"ה כמ"ש שם והיה בעבור כבודי וגו' ומ"ש כתיב והיה טרם יקראו שם במ"ר הגי' כמה דתימא והיה טרם יקראו וכאן צ"ל וכתיב. וזהו ניצב עומד וממתין על תפלות ישראל:

על כל שבח. כל מה שמוסיפין לשבח מוסיף להשרות שכינתו ביניהם ובא לדרוש שמאחר שמ"ש אלהים נצב הוא בדקדוק ניצב ולא יושב. וע"כ סותר למ"ש ואתה קדוש יושב תהלות ישראל ע"כ דורש ומכריע שמ"ש יושב פירושו שוכן ומתעכב וכמ"ש ותשבו בקדש וכדומה. ומ"ש נצב בעדת אל כנ"ל ולא יושב שבשעת תפלה כ"י עומד מוכן ומזומן לקבל תפלה:

פסקה ח

פתח האהל. לפי מה שדורש שמ"ש והוא יושב שאמר לו שישאר יושב א"כ מ"ש פתח האהל הוא ענין בפני עצמו. ודורש ע"פ מדה ט' שמאחר שאמר וירא אליו ה' ולא פירש מה אמר לו. הרי פירש פתח האהל. וכאלו מפורש ויאמר לו פתחת פתח האהל. לכל עובר ושב להכניסם להאכילם ולהשקותם. ודורש עוד האהל על ב"כ וב"מ ששם לומדים תורה וחכמה ומתפללים וכאלו אמר ד"א פתח טוב פתחת וכו' ד"א אלולי את וכו' ד"א אלולי את וכו':

לא בראתי. כמ"ש לעיל פר' י"ב סימן ט'. בהבראם באברהם. ודורש פתח האהל גז"ש ממ"ש כאהל לשבת. השמים כיריעה פרוסה והארץ מתחת לשבת שבזכות אברהם נבראו שמים וארץ ושמש וירח ובזכותו עומדים ומתקיימים:

ולא יאהיל. פירש עד ירח מסיר הירח שלא יאיר ודורש אהל מלשון עטישותיו תהל אור:

על פתח גיהנם. משמע שדורש פתח האהל על הגיהנם וצ"ע איך הוא דורשם שהרי בתיבת אוהל אין שום רמז ואם נאמר שדורש כחום היום על הגיהנם וכמו שמביא מפסוק כי הנה היום בא בוער כתנור. שהרי מפורש לעיל פר' כ"ו סימן ו' ר' ינאי ור"ל אמרין אין גיהנם וכו' כי הנה היום בא בוער כתנור וכו' וליהט אותם היום הבא עי' סנהדרין דף ק"י הובא בילקוט מלאכי ג' הרי מפסוק זה שאין גיהנם ע"ש דעת רבנן ואיך דורש כאן מפסוק זה על גיהנם. ויתכן דכאן אינו מדקדק בזה וקורא ליום בשם גיהנם.

והוא יושב פתח האהל כחום היום. פירושו על השמש כנ"ל שנקרא אהל ופתח האהל פירושו שהוציא חמה מנרתיקה וכמ"ש בבא מציעא דף פ"ו ב' בהדיא וכן יהיה לעתיד. גם יתכן שסובר כאן כדעת רבנן שיש גיהנם ומ"ש כי הנה היום בא בוער כתנור שגם היום יהיה בוער כי יפתח הגיהנם ויורתח העולם כמו התנור וכמ"ש בסוף הסימן שניקב נקב בגיהנם (ועוררני הררי"ב לפרש ע"פ מדה י"ב והוא יושב פתח האהל שישב עתה פתח האהל כמו שישב בחום היום לעתיד והרי זה בא ללמד ונמצא למד שבחום היום יהיה יושב על פתח של חום פתח של גיהנם):

שמתו עד שלא. עי' שמ"ר פר' י"ט סוף סימן ד' באופן אחר:

שלח ידיו בשלומיו. כי מ"ש אשר אין חליפות למו אין לו קישור למעלה שמדבר בצדיקים. וע"כ לפרש ע"פ מדה י"א מסידור שנחלק שמ"ש אשר אין חליפות למו שייך למטה שהרשעים שחושבים שיחיו לעולם ולא יחליפו מן העולם. ובני העולם נקראו בני חלוף כמ"ש משלי ל"א. וזהו אשר אין חליפות למו ולא יראו אלהים מה יעשה עמהם שלח ידיו בשלומיו שעדיין שלימים עמו כמו שנבראו למעלה. הם התינוקות נפשות שלימות. ונחסר מהם כי כל שליחות יד פירושו להחסיר ועי"ז חלל בריתו עם אותם הרשעים ויחליפם מדה כ"מ:

כי הנה היום בא. וס"ד והיו כל זדים וכל עושי רשעה קש וליהט אותם היום הבא. וזהו כחום היום:

תני רבי ישמעאל. ברכות כ"ז וש"נ וע' עוד במ"כ:

שאין לבריה צל תחתיו. לפרש מ"ש כחום היום. היינו באמצע וחצות היום וחסר כאן תיבת אלא וצ"ל שאין לבריה צל אלא תחתיו. כי בשאר עתות היום השמש נוטה לצדדי העולם ועושה צל לשכנגדו אך באמצע היום השמש למעלה נגד הראש. ועושה צל עכ"פ תחתיו:

ניקב נקב בגיהנם. עי' בריש הסימן כמ"ש פר"א פרק כ"ט ר"ג בשרי"ה אומר. ביום שנמול אברהם ביום השלישי כאב גדול היה לו מאד. כדי לנסותו מה עשה לו הקב"ה נקב חור אחד בגיהנם והרתיח את היום כיומו של רשעים ויצא וישב לו בפתח האהל לרוח היום. ומ"ש כיומו של רשעים כוונתו לפסוק שהובא לעיל ריש סימן זה:

צדיקים בצער. אברהם וכל אותם שנמולו אתו שקורא לכולם צדיקים. והעולם בריוח כמנהגו התמידית:

פסקה ט

אמר עד שלא. לעיל סוף פר' מ"ז וכאן בשינוי לשון וחסר ושם המאמר בשלימות ובביאור ויתכן שהועתק ממקום אחר:

וירא בשכינה כו'. כפל לשון. וירא והנה שלשה אנשים. וירא וירץ לקראתם דורש ע"פ מדה יו"ד מדבר שהוא שנוי על שני ראיות ודורש עוד מדה י"א מסדור שנחלק. שמ"ש וישא עיניו וירא שייך לפסוק הקודם וירא אליו ה' ועל זה אמר וישא עיניו וירא בשכינה. ואח"כ כתוב והנה שלשה אנשים נצבים עליו הם המלאכים וע"ז אמר וירא במלאכים. ע' לקמן פ' ע"ז סי' ג' וירא בשכינה:

שמות חדשים. ירושלמי ר"ה פ"א ריש הלכה ב'. ובתנ"ך נמצאו שמות ז' חדשים ניסן סיון אלול כסליו טבת שבט אדר. שהמה בספרים שאחר גלות בבל כמו אסתר זכריה נחמיה. וגם שמות שאר ה' החדשים שלא באו בתנ"ך מבבל הביאו:

אף שמות מלאכים. מיכאל וגבריאל נמצאים בסוף דניאל (ע' מ"כ) אבל רפאל לא נמצא ואולי חשיב ליה על שנמצא בספר טוביה שהוא אחד מח' ספרים הנוספים על התנ"ך והמעשה היה בימי חזקיהו המלך. ובדחז"ל נמצאים עוד שמות מלאכים כמו נוריאל יורקמי שר הברד דומה ועוד רבים. ומפורש כתוב שיש להמלאכים שמות כמ"ש לכולם שמות יקרא וכתיב לכולם בשם יקרא וכמ"ש לקמן פר' ע"ח סי' ד'. וצ"ל שגם שמות שאר המלאכים העלו מבבל כמו אלו השנים שנזכרו בדניאל. וכמו בחדשים לפני זה. ואין כוונת ר"ל לפרש פסוק זה והנה שלשה אנשים והובא דרך אגב של פסוק הנ"ל. ומאמר ר' חנינא אגב מאמר ר"ל. ור"ל לא הזכיר שמות מלאכים כלל. וכמ"ש בירושלמי שם שמאמר ר"ח ור"ל בעלמא אתמר. וכאן חסר וצ"ל כמ"ש ב"מ דף פ"ז ב' והנה ג' אנשים מאן נינהו ג' אנשים מיכאל וגבריאל ורפאל ויתכן שדורש גז"ש והנה שלשה אנשים. והנה מיכאל וגו' בדניאל. וגם כתוב שם והנה כדמות בני אדם וגו'. הם מלאכים שכבר נדמו בדמות בני אדם כמ"ש והנה שלשה אנשים. ועי' לעיל סוף פרשה ח' ומש"ש. ועל שנראו לו המלאכים עם השכינה מן הסתם שהם המלאכים היותר גדולים. וכמ"ש במ"ר פר' ב' סוף סי' יו"ד. וזהו שאמר המדרש אני ופמליא שלי. וע' יומא דף ל"ז מיכאל באמצע גבריאל מימין ורפאל משמאל מסכת ד"א פרק ד':

בדמות סדקי כו'. וע' לעיל פר' מ"ד סימן כ"ג ערביה שלמיי נוטיה ובילקוט כאן הגי' אחד בדמות סרקי ואחד בדמות נווטי. וכתוב בצד הילקוט סירקי תרגום מיד הישמעאלים מיד סירקיי. נווטי ספן כמ"ש לעיל פר' י"ב סי' י"ב ונווטיהם וכ"ג הערוך ופירושו אבל רש"י במדרש במקום סרקי גורס סדקי ופירש מוכר פת בלשון משנה ועי' במוסף ערוך

חידושי דברים. וצ"ע מנא ליה כל זה. ולפי גירסת רש"י שדורש סדקי ולפי מ"ש רש"י בחומש על מ"ש ורחצו רגליכם שהיה סבור שהם אורחים ערביים. וא"כ הרמז על ערבי במ"ש ורחצו רגליכם אף שאחד היה ערבי אמר כן לשלשתם בשביל אחד וא"כ יתכן שמ"ש ואחד היה נווטי כמ"ש והשענו תחת העץ על שכל חייהם של מנהיגי הספינות על ידי עץ התורן ותחתיו. ואחד סדקי כמ"ש ואקחה פת לחם אך לפי גירסת הילקוט והערוך צע"ג מנא להו:

שכינה ממתנת עליהם. וירא אליו ה' ואח"כ כתוב וישא עיניו וירא והנה וגו' היינו בעוד שהשכינה נגלית לו ראה אותם. והתבונן אברהם שצריך לקבל האורחים. ע"כ אמר אם אבין שרצון השכינה להמתין עליהם כל זמן קבלתם כדאי לקבל אותם ולהפסיק ממראה הנבואה וזה ראיה שהם אנשים נביאים וצדיקים גדולים אצל הקב"ה. ואם לא יחפוץ להמתין אמתין עד שיסתלק מראה הנבואה ואח"כ אקבל אותם. ואע"פ שאינם גדולים עכ"פ אם אראה אותם חולקים כבוד זה לזה הם בני אדם מהוגנים בעלי דרך ארץ ואם לאו אפילו דרך ארץ אין בהם ולא אתן דעתי עליהם עתה וכמ"ש ריש סימן יו"ד לגדול שבהם אמר ואיך ידע אלא שראה אותם שהם חולקים לו כבוד כמ"ש ב"מ פ"ו. ומרומז ג"כ במ"ש ב' פעמים וירא וכנ"ל והמדרש לא פירש אלא הראיה הב' שהם מהוגנים אך הראיה הא' אם הם גדולים לא פירש כי סמך עצמו על מ"ש ואברהם עודנו עומד לפני ה' עד ששלח את המלאכים לסדום ולא נודע לו מיד:

אהל פלן. בערוך ערך פלן גורס פלונו של אברהם אבינו ופירש מקום מפולש ואורח ישר. ופי' המוסף ערוך אולם ושער וחצר בלשון יון:

דרומילוס. בערוך ערך דרמליס וז"ל מקום של א"א מפולש היה כו' דורמליס. פי' רחבה גדולה בלשון יון ע"ש במ"ע. והנה בערך פלן גורס פלוני של א"א וכאן מקום של א"א על שכאן אין הכוונה אלא בעבור תיבת דורמילוס ע"כ מעתיק כפי פירושו. מקום:

שהפליגו את דרכם. שנוטים מן הדרך להתקרב אצלי. אך כיון שראה אותם שהפליגו ולא נתקרבו אצלו ועברו על אהלו. ועל שכתוב ב' פעמים מפתח האהל דורש מדה יו"ד שהיה לו שני פתחים. וזהו וירץ לקראתם. שעברו לפניו ועל אהלו וירץ מפתח הב' ובא לקראתם ובתחלה באו לפניו בפתח הא' וזהו נצבים עליו. ועי' ב"מ דף פ"ו בא"א:

פסקה י

לגדול שבהם אמר. הוא מי שהשנים חולקים לו כבוד וממצעים אותו באמצע. ומ"ש זה מיכאל על שהוא הגדול שבמלאכים כמ"ש והנה מיכאל אחד השרים הראשונים בא לעזרני דניאל י"א י"ג. ועליו כתוב ויעף אלי אחד מן השרפים. עי' שבועות דף ל"ה ב'

פלוגתא דתנאי בזה. דמאן דאמר לגדול שבהם סובר שמ"ש אדני הוא חול מלשון אדנות ומ"ד להקב"ה אמר סובר שהוא קודש ורש"י בחומש אמר שתי הלשונות מב"ר וכאן לא נמצא אלא לשון אחד:

אתה אמרת יוקח נא. עי' שמ"ר פ' כ"ה סי' ה'. במ"ר פ' י"ד סי' ב'. ויק"ר פ' ל"ד סי' ח' קה"ר פ' שלח לחמך. ושם הגירסא מתוקנת חייך שאני פורע לבניך במדבר ובישוב ולעתיד לבא. וכאן חסר על תיבת יוקח ואיתא במ"ר שם. עי' פסיקתא רבתי פ' י"ד סי' ג' ועי' ב"מ דף פ"ו ב':

אז ישיר ישראל. וס"ד באר וגו' כרוה נדיבי העם בזכות אברהם שנקרא נדיב כמ"ש בת נדיב:

ורחצו רגליכם. כמ"ש רש"י בחומש כאן. ולקמן פ' נ' סי' ד' שהיה חושדן שהם ערביים. שהיו משתחוים לאבק שברגליהם. ולזה היה השכר במ"ש רחצו הזכו. אם רחץ ה' וגו'. וארחצך במים. כינוי לטהרת הטומאה. וסובר שמ"ש יוקח נא מעט מים היה לשתיה וגם לרחיצה:

והשענו תחת העץ. והעץ היה סוכך עליהם מחום השמש לצל:

ארץ חטה ושעורה. וס"ד אשר לא במסכנות תאכל בה לחם:

כך כתיב ואל הבקר. היינו בשר והשלוים ג"כ בשר ומלבד שנתן בשר כנגד בשר אלא גם שאצל הבשר ניתן ברוח במרוצה: בד' חלוקות ראשונות אמר המדרש בלשון אתה אמרת שד' אלו סובבים למ"ש ויאמר בב' האחרונות לא היה שם אמירת אברהם. על כן החליף המדרש הלשון לכתוב כך כתיב:

והוא עומד עליהם. לשמש אותם. ועמוד כנגד עומד וכן נצב בעדת לשמוע תפלתם לעיל סי' ז'. וכן עלה הפורץ וגו' וה' בראשם לשמרם ולהגן עליהם:

פסקה יא

שיתו לבכם לחילה. עי' ויק"ר סוף פ' י"א שהענין מדבר לעתיד וכן במדרש תהלים סוף מזמור מ"ח. ירושלמי מגילה פ"ב ה"ד. שי"ר פסוק לריח שמניך ובפסוק שובי שובי ובקה"ר פסוק אין זכרון:

מיום שברא הקב"ה את עולמו. צ"ע מה לענין בריאת עולם כאן ולמה הזכיר פסוק יהי כן ה' עמכם. ונ"ל לישב שהוקשה לחז"ל מ"ש ואקחה פת לחם וגו' כי על כן עברתם משמע בשביל פת לחם שלא יתכן שיאמר אברהם כן לאורחים הגונים ע"כ דרש כי בכל מעשה בראשית כתוב ויהי כן שפירושו מלשון אמת וברור וקיים. וכשברא הש"י את העולם. נתן בו כח הקיום שיתנהג בהנהגה ישרה. וכל דבר טוב. הכל מהכח שנתן בקיום העולם

במאמר ויהי כן שנאמר במעשה כל יום. שכתוב שש פעמים ויהי כן כנגד ו' ימי בראשית ובתיבת כן ג' משמעות. א' הודאת דברים כמ"ש כדבריכם כן הוא. ב' לאמת דבר כן בנות צלפחד כן בני יוסף. כנים אנחנו. ג' מלשון כֵּן ובסיס מלשון כונן שמים כוננת מישרים. ותלוים זה בזה שעל שמודה באמת ומתנהג באמת יש קיום לעולם כמדת הנפש כך קיום העולם. וזהו מ"ש כאן כי על כן עברתם על כן של בריאת עולם שהייתם ראוים לזה מיום שנברא העולם. וכן יהי כן ה' עמכם. הטוב של כן ה'. היינו כן של בריאת עולם יהיה עמכם אם אשלח. ומכלל הן וכו' שהרי לא אשלח ולא יהיה כן ה' עמכם כך חשב פרעה. והאמת ששלח והיה כן ה' עמהם. וכמ"ש מפורש במדרש תהלים. הובא ילקוט תהלים א' פסוק לא כן הרשעים וז"ל א"ר יודן אמר הקב"ה לרשעים אני בראתי העולם בכן שנאמר ויהי כן. אתם אומרים לא כן שנאמר ולב כסילים לא כן (לא כן הרשעים) חייכם על כן לא יקומו רשעים. ומבואר מדברינו הנ"ל דוק והבן:

יהי רצון שתזכה. שהיל"ל כן עשה אשר דברת אך תעשה משמע בעתיד וכן כאשר דברת משמע גם כן שתעשה דבר אחר בדומה לזה:

פסקה יב

תשע סאין. שהיה די שיאמר מהרי שלש סאים סולת לעוגות ומ"ש קמח לושי ועשי מיותר. ע"כ דורש ע"פ מדה כ"ב שמ"ש שלש סאים קמח סולת נמשך אל לושי ואל עשי ואל עוגות וכמ"ש בשמואל ב' י"ג. ועשי לו הבריה כן מ"ש עשי כאן פירש ג"כ הבריה מיני מלוטמיה ופירש בערוך היינו מאכל מקמח מתוק בדבש. ועוד שם ותלש ותלבב לעיניו ותבשל את הלביבות. וכן כאן לושי על חביץ קדרה ולביבות. ומ"ש במדרש ט' סאין אפתה צ"ע. שהרי דורש לושי בפני עצמו ועשי בפ"ע ואפשר שגם החביץ והמלוטמיה נעשים על ידי אפייה ואח"כ מחזירם לקמח ועושים מהם מאכלים. ודעת רבנן שלשלשה אנשים די בסאה אחת לכל מין שגם זה וויתור גדול מאד. ותחלה אמר דרך כלל. מהרי ג' סאין קמח סולת סאה אחת לושי וסאה אחת ועשי וסאה אחת עוגות ע"פ מדה ט':

מדבר סין הוא אלוש. שמ"ר פר' כ"ה סוף סימן ה' ד"ר פר' ב' סימן א' סדר עולם סוף פרק ה' ודורש מדה ט"ו שבפרשת בשלח כתוב שבמדבר סין נחן להם המן וכתוב שם ויסעו ממדבר סין ויחנו ברפידים. ובפרשת מסעי כתוב ויסעו ממדבר סין ויחנו בדפקה ויסעו מדפקה ויחנו באלוש ויסעו מאלוש ויחנו ברפידים. הרי שמאלוש נסעו לרפידים וקודם רפידים ניתן להם המן הרי שבאלוש ניתן להם המן והכריע שמדבר סין כולל דפקה ואלוש וסין ובאלוש ניתן להם המן ע"פ מדת ממעל ומנגד שעל שנתן להם פת

ניתן להם המן כדלעיל סימן יו"ד ועל שאמר בלשון לושי ניתן להם באלוש. ועי' מ"ש בשמ"ר שם דברים של טעם:

פרוס הפסח. פירושו זמן הפסח והוא ל' משנה בשקלים בג' פרקים תורמין את הלשכה בפרוס הפסח וכו' ועי' בערוך ערך פרוס א' באריכות שהוא מלשון חצי על שהוא בחצי החודש. וע"ש במוסף ערוך:

פסקה יג

רץ לקדם אותה אומה. שהיה לו לומר. וימהר ויקח בן בקר וגו' על כן דרש שרץ במכוון אל הבקר אומה שנקראת עגלה ובקר ועי' לקמן פר' נ"ג סימן ג' ואין בקר ברפתים ועגל הוא בן בקר כמ"ש עגל בן בקר:

יכול גדול. שכבר הוזקן ונתקשה הבשר ת"ל רך. אם רך יכול חסר פירוש חסר זמן שאין בו טעם בשר גמור ת"ל וטוב שהגיע לטעמו במלואו וטובו:

זה ישמעאל. הוקשה לו מ"ש אל הנער הידוע והלא היו לו נערים הרבה כמ"ש בלעדי רק אשר אכלו הנערים. על כן דורש שהכוונה על ישמעאל. שנקרא הנער כמ"ש בסדר זה אל ירע בעיניך על הנער ועל אמתך וכאן הוא הפעם הראשון שנזכר תיבת הנער בתורה והפעם השני הוא הפסוק אל ירע בעיניך על הנער כדי לחנכו במצות ומ"ש לזרזו היינו ממ"ש וימהר לעשות אותו:

פסקה יד

המעולה אחד בששים. אם אינו לוקח מהחלב רק אחד מששים הוא המעולה וכו' עי' יד"מ לפי שהחמאה הוא שומן של החלב:

ופת היכן. שאמר ואקחה פת לחם:

ונטמאת. כמ"ש לקמן סימן י"ז היתה לי עדנה. וכן הוא בבבא מציעא דף פ"ו ב' וכן הוא בפר"א פרק ל"ו ראתה דם נידה לפיכך לא הגיש מן העוגות עכ"ל:

רבנן אמרי. יתכן שאינם חולקים על אפרים מקשאה שלא הביא עוגות של שרה אלא פת לחם כדי לקיים דברו:

נצבים עליו. משמע שהם גדולים ממנו ומושלים עליו. וכמ"ש שמואל עומד נצב עליהם. ואח"כ אמר והוא עומד עליהם. משמע שהוא מושל עליהם. מאחר שנהנו ממנו נכנעו לו ועמד עליהם. ומ"ש מיכאל גבריאל כמ"ש לעיל סי' ט':

עלת לקרתא. שמ"ר פר' מ"ז סימן ה'. ועי' במ"ר פר' י' סוף סימן ה'. ויק"ר פר' ל"ד סי' ח':

פסקה טו

ארשב"א. לקמן פר' ע"ח סימן ט' עי' במ"ר פר' ג' סימן י"ג וש"נ. ועיין ב"מ דף פ"ז:

כתב רבה. שהאותיות הבלתי מנוקדות רבים על המנוקדות. וניקוד אות אחת לרמוז על איזה דבר ודורש התיבה כולה כאלו לא היתה מנוקדת. אך כשרבו המנוקדות אז מורה שעיקר התיבה כפי הניקוד. וכמו שפירש ר' עזריה ששאל לשניהם שאלו לאברהם על שרה כפי הפשט ושאלו לשרה על אברהם כפי הניקוד. ועי' יד"מ:

אבודין. ע"י סיסרא:

פסקה טז

זה ישמעאל. צ"ע שהרי ישמעאל לא נזכר כאן כלל רק ברמז בפסוק ויתן אל הנער. ויתכן שדורש ע"פ מדה ל"א מוקדם ומאוחר בענין שאמר המלאך שוב אשוב אליך כעת חיה והנה בן לשרה אשתך והוא אחריו שמ"ש והנה בן היינו יצחק והוא ישמעאל יהיה אחר יצחק שיצחק יהיה קודם לו במעלה ובגדולה כמ"ש ויקברו אותו יצחק וישמעאל בניו. ויתכן שישמעאל היה עומד ליד אברהם לשמשו שהרי רצה אברהם לזרזו במצות כמ"ש לעיל סימן י"ג ועל זה אמר והוא אחריו כנ"ל ואפשר לפרש והוא על יצחק שיהיה אחר ישמעאל כמ"ש פר"א סוף פרק ל'. גם יתכן שדורש גז"ש כמ"ש והוא יהיה פרא אדם. ומ"ש מפני היחוד דרשה אחרת היא על מ"ש והוא אחריו שהמלאך עמד אחר אברהם שלא יתיחד עם שרה. היינו כשאמר לה איו אברהם כנ"ל. והפירוש הג' והוא אחריו המלאך היה פונה אחריו שבאתה לו אורה מאחריו מאהל שרה ודורש אהל מלשון אור כמ"ש לעיל סימן ח' וכמ"ש לקמן סוף פר' ס' שכל זמן שהיתה שרה קיימת היה ענן קשור על פתח אהלה:

כבר כתיב. היינו כאן ולמה כתוב עוד הפעם ואברהם זקן בסדר חיי שרה:

כאן לזקנה שיש בה לחלוחית. פי' שמ"ש תחלה כאן ואברהם ושרה זקנים הוא זקנה שיש לה עדיין לחלוחית בטבע ומ"ש ואברהם זקן הוא זקנה שאין בה לחלוחית בטבע אבל נתקיים באברהם עוד ינובון בשיבה דשנים ורעננים יהיו שהרי אח"כ לקח אשה וילדה לו ששה בנים:

פסקה יז

ששינו לתלמי. מגילה דף ט' ע"ש:

ילדה יש לה תכשיטין. כך נתן הש"י טבע לנשים ילדות להתקשט ולהתיפות בפני בעלה. ואני צריך לדבר זה לעת זקנה אחרי בלותי היתה לי עדנה. ודורש ע"פ מדת נוטריקון עדי נאה:

זמני. על שלרוב הנשים יש קביעות זמן לנידתן:

אלא ואדוני זקן. ולא עוד אלא שאדוני זקן ואינו ראוי להוליד:

ר' יהודה אומר כו'. צ"ע דלעיל פר' מ"ז סימן ג' אמר ר' יודן שהאיש אינו מזקין ויתכן דר' יהודה דכאן אינו ר' יודן וחולק עליו גם חולק על מ"ש בסימן הקודם שזקנה של כאן הוא זקנה שיש בה לחלוחית ומ"ש טוחן כמ"ש איוב תטחן לאחר וגו' וכן ויהי טוחן בבית האסורים. ומ"ש ואינו כו' כמ"ש לקמן פר' נ"ג סימן ט' מי מלל ע"ש ותבין. ואח"כ עוד ינובון בשיבה:

מילדים עצמכם. שאמרה שרה שאחרי בלותה היתה לה עדנה שחזרה לנערותה אלא ואדוני זקן על אברהם שאחר הזקנה לא יתכן שאלד. וזה מ"ש האף אמנם אלד. ואני זקנתי מלעשות נסים. לפרש למה זה צחקה וגו' כנ"ל:

פסקה יח

גדול השלום. ספרי נשא פסוק וישם לך שלום במ"ר פר' י"א סימן ז' ויק"ר פר' ט' בסימן א' וש"נ:

אלא ואני זקנתי. ששרה אמרה על עצמה ואני זקנתי. גם יש לפרש כמ"ש בסוף סימן הקודם ואני זקנתי מלעשות נסים על הקב"ה כ"י:

פסקה יט

שתי קפליות של ברזל. חתיכות ברזל והביאם לנפח שהוא האומן של ברזל לחברם יחד. וכמ"ש ויק"ר פר' כ"א סימן א' רמ"ח קופליות של ברזל. השיב להם הש"י היפלא מה' דבר. ודורש היפלא מה' דבר כמו שדרשו לעיל פר' כ"ח ריש סימן ג' ע"ש. ד"ר פר' ה' סימן י"ג על מ"ש אכנו בדבר בְּדָבָר בראתי העולם כמ"ש בדבר ה' שמים נעשו דבר אני מוצא. וכן כאן היפלא מה' דבר לברא אותן כבתחלה:

פסקה כ

מעולם לא נזקק. ירושלמי סוטה ריש פרק ז'. לעיל פר' כ' סימן ו' ופר' מ"ה סימן י' ולקמן פר' ס"ג סימן ז':

כמה כרכורים. כמה דבורים וצעקות. שתחלה דבר המלאך באופן שתשמע שרה וצחקה ואמר ה' לאברהם ואברהם אמר לשרה עד שהשיב לה השי"ת כו' לא כי צחקת. ומ"ש ע"י עילה פי' על ידי שהכחישה. ועי' לעיל פר' כ' סימן ו' ושם מבואר:

שם בן נח. וכמ"ש בתד"א סוף פרק כ"ח שם בן נח נתנבא ד' מאות שנה:

לשלחם. ללות אותם כמ"ש מכילתא ריש בשלח. שמ"ר פר' כ' סוף סימן ב' וש"נ ומאחר שהתחיל במצוה של הכנסת אורחים היה מחויב לגמור והגמר הוא הלויה:

פרק מט

פסקה א

המכסה אני מאברהם. ובפסוק הסמוך ואברהם היה יהיה והיל"ל מיד זעקת סדום ולמה הפסיק בברכתו לאברהם ואגב זה הביא כל הדרשה כמ"ש בסוף הסימן. ובריש מדרש שמואל כל הענין ע"ש:

עובר בעשה. זה מ"ע מדברי קבלה. ומרומז בתורה כאן אצל אברהם שמי שאינו עושה כן הוא עובר על מצות עשה. וכן אצל רשעים להפך. כי עומק פשוטו של מקרא כאלו כתוב זכר צדיק לברכה וזכר רשע לקללה. ושם צדיקים יעמוד לעד ושם רשעים ירקב. שמברכת הצדיק אנו לומדים קללת הרשע. ומקללת הרשע בסיפא דקרא אנו לומדים ברכת הצדיק. וזה על פי מדה ט'. וזהו שאמר ירקב פי' שבזה גלה הכתוב ללמוד הצדיק מן הרשע והרשע מן הצדיק ודוק. ועוד יתכן שכוונתו שכמו בר"ד תיבת לברכה שמ"ע לומר ברכה:

כלי קורייס. לשון משנה הוא פרק ר"א אומר האורג בנירין בקירוס. ובירושלמי שם איתא קירוס הוא קירומה תרגום חטובות אטון מצרים תרגם ומקרמא מצראי וזהו מ"ש במסכת ביצה ועיטרה בקרמים. ועיין ד"ר פר' ז' סימן י"א ומש"ש ועי' מוסף ערוך ערך קרומא. וכלים אלו צריכים לאויר העולם. ואם מסגירים אותם בתיבות זמן רב הם כלים והולכים:

פרעה סיסרא סנחריב. שמאחר שנהרגו ולא מתו כשאר כל אדם. אין שום אדם רוצה לקרא שם בנו בשמם וכמ"ש חז"ל דלא מסקי בשמייהו של רשעי ישראל כדואג ואחיתופל: ומ"ש פרעה סיסרא סנחריב צ"ע שהרי פרעה שם המלוכה שכל מלכי מצרים היו נקראים פרעה וגם בדור ירמיה ובדור יחזקאל היו נקראים כן. ואיך יקרא אדם שם בנו פרעה. וגם על סנחריב יקשה שהרי איתא בפרק חלק שהיו לו שמונה שמות. חוץ מסנחריב שאינו שם כלל ע"ש. ועל סיסרא יקשה שמפורש בעזרא ובנחמיה בני ברקוס בני סיסרא עי' במ"ר פר' ט"ז סימן י' ושם תמצא ישוב נכון על ענין סיסרא. ובפרעה וסנחריב צ"ל שתפס אותם למשל בעלמא ובדברי משל אין לדקדק בכל חלקיו ודיבר כפי הנראה מפשוטי הדברים שהם שמות בני אדם ובימי הנביאים היו השמות האלו ידועים ואח"כ נשתכחו לגמרי ובימי חז"ל לא היה עוד זכר לשמות אלו:

ור' יונתן. צ"ל בלא וי"ו ופירושו שר"ב ור"ח בשם ר' שמואל ב"ר נחמן העידו על ר' יונתן שעשה כן. וכ"ה בירושלמי פרק ג' דמגילה ובמס' סופרים פרק י"ד ובריש מדרש שמואל ועי' ג"כ במדרש אסתר פסוק אשר הגלה מירושלים כי כן הוא:

אשר הגלה מירושלים. וס"ד אשר הגלה נבוכד נצר:

בפורים. לרבותא אף שמברכים אין זה הפסק כנ"ל אך במס' סופרים איתא בהדיא שרב אמר כן אחר קריאת המגילה. ואפשר שהטעם משום הפסק הברכה והמ"ע יקיים אחר הקריאה. ועיין ביפ"מ וקרבן העדה. וגי' המדרש כאן ראיה לפירוש היפ"מ. וגי' המ"ס ראיה לבעל קרבן העדה:

חרבונה זכור לטוב. במדרש אסתר פסוק והמלך קם בחמתו הגי' דאמר ר' פנחס צריך לומר חרבונה זכור לטוב. וגירסת רש"י כאן כי הוה מטי לחרבונה אמר חרבונה זכור לטוב ולענין אי הוי הפסק כמ"ש בדברי רב וז"ל המדרש שם מה עשה אליהו זכור לטוב נדמה לחרבונה ואמר לו אדוני המלך גם הנה העץ דאמר ר' פנחס וכו' כנ"ל. ואין הכוונה שצריך לברך את חרבונה כמו ברוך מרדכי היפך ארור המן. דא"כ הי"ל ברוך חרבונה אלא הכוונה על שנדמה אליהו ז"ל בדמות חרבונה ואליהו נקרא בכל מקום זכור לטוב וכשמזכיר את חרבונה צריך להזכירו בשם זכור לטוב לרמז שמו של אליהו עליו על שנדמה בשעה זו בצורתו. וכדומה לזה לעיל פר' ל"ג בסימן ג' ע"ש:

זכרנו יברך. כשמזכיר אותנו יברכנו:

אשר אני עושה. היינו עונש סדום על רעתם והיה צריך לומר מיד זעקת סדום וכו':

פסקה ב

כתיב סוד ה'. ד"א המכסה אני מאברהם. עי' אגדת בראשית פרק ט"ז תנחומא בריש לך לך. ועיין לעיל פר' מ"ו סי' ב' ומש"ש וש"נ:

איזה סוד ה'. עיקר הראיה מס"ד ובריתי להודיעם. אלא שבא ליתן טעם למה נקרא המילה סוד ה' על שלא גלה עד ך' דור:

עד שעמד אברהם. וז"ל אגדת בראשית שם עד שעמד אברהם ונתנה לו. שנאמר סוד ה' ליראיו זה אברהם שנאמר בו כי ירא אלהים אתה. וכאן הוכיח שמדבר באברהם ממ"ש ובריתו להודיעם כמ"ש ואתנה בריתי ביני ובינך:

אם תמול תטול סוד. פירוש אחר הוא שסוד אינו המילה אלא שכר המילה שמ"ש ובריתו להודיעם הוא המילה שעל כך תיטול סוד ה' שבעים נפש. וענין השבעים נפש שאז נפלו בגורלו של הקב"ה. יעל זה נאמר יצב גבולות למספר בני ישראל. וכמ"ש בהדיא בפר"א פ' כ"ד וז"ל ומנין שהפיל גורלות ביניהם. שנא' בהנחל וגו'. בהפרידו בני אדם יצב וגו' למספר בני ישראל. כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו עכ"ל. וזה דווקא על ידי הברית שאז יזכה לזה. וכן ע' זקנים שהם סנהדרין שיהיה בכל דור שהם כנגד ע' נפש וע' לשונות הנ"ל:

הואיל משה באר. משמע שבא לבאר שכל באי עולם ידעו אותה והיינו בכל לשון שבעולם. וכמ"ש בספרי ריש דברים. וכמ"ש אצל אבנים של הר עיבל וכתבת על האבנים וגו' באר היטב. ודרשו. בשבעים לשון. ובאגדת בראשית פ' ט"ז הנ"ל איתא ז"ל. ומעמיד אני מבניך את משה שהוא הוגה בשבעים לשון שנאמר וגו' הואיל משה באר וכו' בזכות מה בזכות הברית שנא' ה' אלהינו כרת עמנו ברית בחורב וכו' שמ"ש בריש דברים הואיל משה באר וגו' בחורב וגו' ומ"ש בדברים ה' כרת עמנו ברית בחורב דבר אחד הוא:

דיו לעבד שיהיה כרבו. אין למאמר זה שום ביאור ושייכות כאן. אך הוא לקוח מאגדת בראשית וכאן לא כתב אלא ריש מילין. וז"ל האג"ב אחר מאמר הנ"ל. א"ל הקב"ה לאברהם דיו לעבד ששוה לו קונו ובריתו להודיעם. משל לשר שהיה לו אוהב והיה עשיר יותר מדאי אמר כו' ומה אתן לו זהב וכסף יש לו עבדים ושפחות יש לו אלא הריני חוגרו זונין שלי. כך אמר הקב"ה לאברהם מה אתן לך ואתנה בריתי ביני ובינך וגו' ויפול אברהם על פניו וגו' הנה בריתי אתך סוד ה' ליראיו. הרי מבואר הכוונה שבמשל שבזה שחגרו זונין שלו נתן לו מתנה גדולה שידומה לו. ובנמשל בזה שגלה לו סודו והודיעו בריתו נדמה לו וזהו זונין שלו. ורומז לדברים העומדים ברומו ש"ע בסודות הזוהר ופשוטו כמו שאני תמים בלא חסרון כן אתה וכן מאמר הסמוך הוא משם. עד אוחז כו':

בתחלה סוד ה' וכו'. תנחומא וירא סי' ו' מדרש תהלים כ"ה בילקוט:

ולישרים סודו. אין פסוק כזה בתנ"ך. ובתנחומא שם הגי' בסוד ישרים ועדה תהלים קי"א. ובמדרש תהלים שם ובילקוט שם ובילקוט עמוס ג' מביא פסוק ואת ישרים סודו (ע' מ"כ). ומ"ש בתחלה וכו' ואח"כ הבליע בנעימת לשונו הכרעת הכתובים הנראים סותרים זא"ז. שתחלה כתב בתהלים כך ואח"כ במשלי כך ואח"כ בעמוס כך. והסדר לאו דווקא שלכל ג' אלו ראוי הסוד. ואברהם ראוי לו הסוד מג' טעמים הנ"ל וסימנך נכנס יי"ן יצא סוד שעל ידי יראים ישרים נביאים נגלה הסוד. וכן שמעתי בשם הגאון דווילנא:

מישרים אהבוך. לעיל פרשה מ"ח בסימן ו' וש"נ ומבואר:

פטריקון שלו. אלו הייתי מבקש משל ירושתו שהיא חביבה עליו ביותר. וכמ"ש חלילה לי מה' מתתי את נחלת אבותי לך. לא היה משיב דברי ריקם:

מה בכך. מה אפסיד אם אבקש רשותו. מאחר שהוא אוהבי:

וחמשה כרכים הללו בתוך שלו. כמ"ש מפורש בראשית יו"ד י"ט ויהי גבול הכנעני וגו' בואכה סדומה ועמורה וגו' וכן מצאתי בתנחומא כאן. והם דומים לאילני סרק:

כך אדה"ר. שהקב"ה קללו עם העולם כולו בלא דעתו ורצונו והיה בג"ע בתוך הפלטין וקרוב לו גרשו ורחקו מג"ע שלא יבקש לעכב. וכן נח רצה הקב"ה לקלל העולם ולקלקלו בזמנו. ובכדי שלא יעכב סגרו הקב"ה בתיבה:

אלא שלא לעשות. כאן חסר הנמשל ובילקוט כאן מפורש כך אמר הקב"ה כלום קראתי לאברהם מארץ מרחק איש עצתי אלא שלא לעשות דבר חוץ מדעתו. ומדאמר המכסה אני מאברהם משמע שהיו מקטרגים לכסות ממנו. ומ"ש שלא היה עושה דבר חוץ מדעתם. כמ"ש מפורש כל שתה תחת רגליו והכוונה הצדיק המובחר שבדור כמ"ש כי זה כל האדם. אדם בזמנו נח בזמנו אברהם בזמנו:

יש שם לוט בן אחיו. ואם אודיענו יתפלל עליו ויציל אותו ואם לא אודיע לו יצטער על אבדונו:

מתן תורה גליתי לו וכו'. לעיל פר' מ"ד סימן כ"א וש"נ ומבואר. שיצוה את בניו וביתו אחריו שישמרו התורה ואם לאו ידונו בדין הגיהנם. ודינה של סדום באש וגפרית שהוא בעצם דינו של גיהנם. כמ"ש מפורש לקמן פר' נ"א סימן ג' וטוב שיוכיח בניו וביתו ותלמידיו שידעו שעל שחטאו נגדו נדונו בדין הגיהנם ולא יאמרו מקרה היה:

ערובי חצרות. לקמן פר' ס"ד סימן ד' ע"ש וגם זה מרומז כאן בפסוק זה שאם אמר אשר אני עושה בסדום המכסה אני לא היה כוונתו אלא על ענין סדום בלבד אך מאחר שאמר תחלה מכסה אני מאברהם משמעותו שאינו מכסה ממנו שום דבר מהתורה ומכל סודות אלהיות ושל עתידות. וכן מה שאני עושה עתה בסדום איני מכסה ממנו. וכמ"ש שמ"ר פר' י"ב סימן ב' אשר לא היה כמוהו במצרים ע"ש:

שם חדש. עיין מ"ש על זה לקמן פר' ס"ד שם במדרש ובביאורי וכאן קיצר המדרש וקצרתי ועי' לקמן פר' נ"ו סימן יו"ד:

מחדש הלכה. בהנהגת העולם ע"פ החכמה והתורה העליונה כמ"ש בהקדמה הב' באריכות וזהו מ"ש בתד"א שהקב"ה עוסק בתורה בכל יום ואיתא שם שבשבעת הימים של המבול לא עסק בתורה שהיה כ"י בלול מהנהגת העולם. וחידוש הלכה היינו לעשות נסים והודעת עתידות ואברהם שכתוב בו קונה שמים וארץ וכתוב בו וישמור משמרתי וכו' ותורותי ידע הכל. והבן זה:

אפילו אותן הלכות. לפי מ"ש כאן צ"ע מנין לו על החדושים. ע"כ נ"ל שדורש מפסוק ובתורתו יהגה שדורש לקמן בריש פרשה ס"א על אברהם וכן בריש מדרש תהלים שבמקום פסוק והיגת וגו' צ"ל פסוק ובתורתו יהגה ודורש גז"ש ממ"ש והגה מפיו יצא ויצא משמע דבר של חידוש ועי' ויק"ר פר' י"ג סימן ג' חידוש תורה מאתי תצא:

פסקה ג

שלשים צדיקים כאברהם. לעיל פר' ל"ה סוף סימן ב'. עי' חולין צ"ב הובא ילקוט זכריה י"א מפסוק ותשקלו את שכרי שלשים כסף. ובתנחומא מקץ ריש סימן ו'. ובירושלמי ע"א ריש פרק ב' ובמדרש תהלים ריש מזמור ה':

ואברהם היו יהיה. שהיל"ל יהי ואמר יהיה לגמטריא של שלשים. ולא אמר ואברהם יהיה שהוא עצמו יהיה לז"א ל' צדיקים כאברהם ומשמע דר' תנחום יש לו דרשה אחרת היינו ממ"ש לגוי גדול שהלמ"ד מיותר לרמוז על ל' צדיקים:

פסקה ד

זו הובריא. בערוך ערך הווכריא גורס וואחוכריא ופי' המ"ע בל"י זריזות וחריצות עכ"ל וא"כ דורש למען אשר יצוה וגו'. ואין צו בכל מקום אלא זריזות כמ"ש וצו את יהושע וחזקהו ואמצהו. במ"ר פר' ז' סי' ז':

זו בקור חולים. כמ"ש חז"ל על פסוק והודעת להם את הדרך ילכו בה. ב"ק דף צ"ט וש"נ את הדרך זו ג"ח אשר ילכו זה ביקור חולים. ופי' כמ"ש והלכת בדרכיו שפי' מה הוא רחום וכו' וזהו מ"ש את הדרך זו ג"ח. אשר ילכו זו ביקור חולים שהמצוה בהכרח ע"י הליכה אל החולה. וכן צ"ל כאן ושמרו את דרך ה' זו ג"ח. וכאילו כתוב ושמרו את דרך ה' אשר ילכו בה כנ"ל. וזה על פי מדה ט':

חמרא במדברא. עי' ד"ר פר' י"א בסימן ג' אצל אברהם שאמר לו משה את היית זן בישוב וכו' וצ"ע ועי' מש"ש לישב שיתכן שהכוונה מ"ש בישוב באופן שזנים בישוב בלחם טבעי ובשר טבעי:

מתחלה צדקה כו'. דורש מ"ש אשר יצוה וגו' לעשות צדקה ומשפט משמע שיעשו הם אחר מותו מה שעשה הוא בחייו צדקה ומשפט. וזהו מ"ש אחריו ולא מצאנו לאברהם שהיה שופט כ"א שעשה צדקה. ע"כ דורש מתחלה צדקה ולבסוף משפט. ואצל דוד כתוב ויהי דוד עושה משפט וצדקה. ודרשו ד"ר פר' ה' סוף סי' ג'. ודרשו תחלה משפט ואח"כ צדקה כי דוד עיקר ענינו לענין המשפט. כמ"ש שימה לנו מלך לשפטנו על כן כתב תחלה משפט ובסוף צדקה:

אליו לא נאמר אלא עליו. מדקאמר למען אשר יצוה וגו' אחריו היינו אחר שימות אברהם. ואח"כ אמר למען הביא ה' על אברהם ועוד שאליו היה משמע שהדיבור לאברהם בשביל בניו. אך עליו משמע שהדיבור היה על עצמו. וכן מצאתי ברש"י בחומש שמדקדק גם ממ"ש על אברהם. וכן הוא דרך המדרש אחת דבר ושתים שמענו. עי' ב"ב

קט"ז על פסוק כי שכב דוד וכי מת יואב דוד שהניח בן כמותו וכו' עי' לעיל פר' יו"ד סימן ה':

פסקה ה

רבה והולכת. וכן לעיל פר' כ"ז סימן ג' ועי' רש"י בחומש על פסוק זה זעקת סדום ועמורה כי רבה. שכתב היפך דברי המדרש כאן. וצ"ל שעיקר דרשה של רבה והולכת אמרה ר' חנינא לעיל על פסוק כי רבה רעת האדם בארץ ושם הטעם למטה בב' כדברי רש"י ופי' גדלה והולכת. והובא כאן דרך אגב של מאמר ר' יוחנן שדורש גז"ש של רבה ויועיל גם לזה דשם פי' רבה והולכת וכן כאן. וכאן פירש שכבר גדלה וכן שם נמצא דבשניהם כבר גדלה ועל כל זה גדלה והולכת:

רבה רבה לגז"ש. וכמ"ש לעיל פרשה כ"ח סימן ע' וכמ"ש שם סי' ז' ע"ש הרי שבאיוב מפורש ע"פ מדה י"ז ובתורה מרומז ע"פ גז"ש. ואצל סדום היה מים ג"כ. ומרומז בתורה בגז"ש ובאיוב מפורש בצורות יאורים בקע כמ"ש לעיל פר' מ"ב סוף סי' ה' ע"ש. גם מרומז בתורה במ"ש המטיר על סדום ע"פ מדת ממעל המטיר מטר וסתם מטר הוא מים:

פסקה ו

אחת מעשר ירידות. עי' פר"א ריש פרק י"ד. וחושב שם תשעה בתורה ואחד בנביאים לעתיד. ואף שמבואר בכמה פסוקים הירידה של עתיד הכל רומזים על ירידה אחת:

א"ר אבא ב"כ. עי' לעיל פר' ל"ח סוף סימן ט' וש"נ לכמה מקומות ג"כ בשם ר"א ב"כ. והנה במקומות הנ"ל הדרשה על שכתוב בלשון ספק על הש"י. ע"כ דרשו שהספק הוא על האדם. וכן כאן שאמר ארדה ואראה הכצעקתה הבאה אלי עשו כלה משמע שצריך לירד ולידע ואם לאו לא ידע חלילה ומי איכא ספיקא קמי שמיא. ע"כ דורש שתלה הדבר בתנאי התשובה על להבא אם לא יעשו תשובה אז הם חייבים כליה ואם לאו אלא שיעשו תשובה אז לא אעשה כלה אלא אדעה בהם מדת הדין. ואם אינו ענין על ידיעת עצמו כ"י ת"ע שיודיע לאחרים. וכמ"ש שמ"ר סוף פר' א' וידע אלהים הודיע דרך הקץ. וכמ"ש בכל העונשים וידעו כי אני ה' וזהו אדעה שיודע בעולם כחו וגבורתו ומדת משפטו אך בלא כליה שאע"פ שיעשו תשובה לא יועיל להם לסלוח להם לגמרי:

עיקר שלותה. עיין שבת דף יו"ד ושם איתא ישיבתה של סדום נ"ב שנה ושלותה כ"ו שנה. וצ"ע מנין לו שכ"ה שנה היה מרעיש עליהם. וגירסת התנחומא וירא סימן י' נ"ב שנה היה מעיד בהם באנשי סדום. ומזעזע עליהם את ההרים. כדי שיעשו תשובה אמר רשב"י מקרא מפורש הוא המעתיק הרים וגו'. והחשבון של נ"ב שנה בסדר עולם פרק א' משנת מ"ח לאברהם עד שנת מאה היינו מעת ההפלגה עד שנהפכה. ונצטרך לומר

ששנת המאה של אברהם יעלה לכאן ולכאן ולא היו נ"ב שלימות וכמ"ש מפורש בסוף לך לך הלבן מאה שנה יולד ואח"כ כתיב ואברהם בן תשעים ותשע שנה והם ב' כ"מ וההכרעה כנ"ל:

המעתיק הרים ולא ידעו. ובפסוק הקודם מי הקשה אליו וישלם המעתיק הרים ולא ידעו וגו' אשר הפכם באפו. פי' מי הקשה אליו שלא לשוב בתשובה וישלם שישלים חפצו שהרי אנשי סדום חטאו והעיד בהם שישובו על ידי שהעתיק הרים ולא ידעו פי' לא נתנו לב לשוב בתשובה וכמ"ש גם שיבה זרקה בו ולא ידע עד אשר הפכם באפו כמ"ש ויהפוך את הערים וגו' על פי מדה י"ז. וזה בהכרח על פי זוועות גדולות. ורוחות וסערות וכמ"ש אצל אליהו ורוח גדולה וחזק מפרק הרים ומשבר סלעים לפני ה' ע"פ מדה הנ"ל:

פסקה ז

תיקון סופרים. עי' שמ"ר פר' מ"א סימן ד' כי לפי פשוטו ואברהם עודנו עומד לפני ה' כמו שהיה עומד תחלה יקשה שהרי הלך ללות המלאכים ואיך אמר עודנו עומד אלא אא"ע לאברהם ת"ע למי שעמד היינו השכינה וזה עודנו עומד. וסיפר הכתוב שלא נפסק מראה הנבואה עד ששלחם והתחיל הש"י לדבר עם אברהם אחר ששלחם. וכאלו כתוב וה' עודנו עומד לפני אברהם:

פסקה ח

ר"י ור"נ ורבנן. הוא לקמן פר' צ"ג סימן ו' ושם פירושו שנגש יהודה להלחם נגד יוסף כמ"ש שם ובספר הישר. ולפיוס כמ"ש ידבר נא עבדך דבר באזני אדוני ואל יחר אפך בעבדך וגו'. ולתפלה כמ"ש ועתה ישב נא עבדך תחת הנער וגו'. וכאן פירושו למלחמה להתווכח בטענות חלילה לך ולפיוס כמ"ש הנה נא הואלתי לדבר וגו'. ולתפלה כמ"ש אולי יש חמשים צדיקים וגו' והובא המאמר בשינוי ברש"י בחומש כאן. ובסדר ויגש לא הביא רש"י המאמר. משמע שעיקר המאמר מקומו כאן שהרי רש"י הביא ראיה על מ"ש הגשה לפיוס מפסוק ויגש אליו יהודה. הרי שסובר שפירושו לפיוס לבד. ולשון רש"י מצאתי באגדת בראשית פרק כ"ב. אך גירסת המדרש הגשה לפיוס מפסוק ויגשו בני יהודה אל יהושע ומבואר שם שכלב ביקש ממנו שיתן לו נחלתו המפורשת ואין זה תפלה אלא פיוס על שמטריחו:

זה שהוא עובר לפני התיבה. שייכות המאמר לכאן על שאמר בא וקרב שלשון הגשה שייך לתפלה כנ"ל:

חמש עשרה ברכות. עם ברכת ולמלשינים וברכת שומע תפלה היא ברכה ט"ז וכן האזכרות שבמזמור הבו לה' בני אלים הם ט"ו לבד ה' למבול ישב וחושב גם אל הכבוד

לשם. ואז נשבע שלא יביא מבול לעולם הרי שהעביר הפורענות מלבא לעולם. וכן ברכת שומע תפלה גורמת לבטל האף והפורענות. ושייכות המאמר לכאן למ"ש האף תספה כמ"ש בסמוך שמבטל האף:

ר' פנחס. ה"ג בירושלמי ברכות פרק ד' בהלכה ד' ר' פנחס ר"ל ר"י בשם מנחם דגליא. זה שעובר לפני התיבה אין אומרים לו בא והתפלל אלא בא וקרב. עשה קרבינו עשה צרכנו עשה מלחמותינו פייס בעדנו. והיא הפוכה מגירסת המדרש ומי יבחר איזה מהם אמתית ובגירסת הירושלמי יש פיוס ותפלה ומלחמה. ומה שכתוב בירושלמי אין אומרים לו בא והתפלל פירושו שאין צריך לדקדק בכך לומר לו דוקא בלשון תפלה אלא יכול לומר לו לשונות אלו שכולם כוללים התפלה ובזה נצלנו שלא לעשות פלוגתא רחוקה והפוכה בין הירושלמי והמדרש:

האף תספה. דקשה למה פתח באף וכמ"ש לעיל פר' י"ט סימן ב' ד' הן שפתחו באף וכו' וא"כ חמשה הם. והיל"ל הגם. או התספה וגו'. על כן דורש שאמר בזה שבת להש"י וכן ת"א הברגז ותיבת תספה אין פירושו על סדום כתרגומו תשיצי אלא פירושו על האף שאתה תספה ותגדור את האף שלא יתפשט ואתה מושל בו. ופירושו האף תספה ואיך תספה צדיק עם רשע ע"פ מדת ממעל ודרך קצרה:

אף שאתה מביא. ומה שפתח באף אין קפידא שהרי הש"י כבר בשרו והודיעו שרוצה להביאו לעולם ועל זה אמר האף שאתה רוצה להביאו שתספה צדיק עם רשע. ואין זה לפי מדת טובך וצדקתך וצ"ל ולא דייך שאין אתה תולה לרשעים כו' וכ"ה בילקוט. ומ"ש אתה מכלה בו. לפרש תיבת תספה על הש"י נוכח לזכר ולא על האף נסתר לנקבה שהאף ביד הש"י כמטה ביד המכה וזהו ג"כ בדרך האונקלוס שתרגם הברגז תשיצי וזה על פי מדה ט' הגם שאינו דומה ממש ודו"ק:

ר' ור' יונתן. הובא כאן אגב דברי רבי אחא:

אל קנא. שהרי הקנאה היא מדה רעה ואיך מיחסה להקב"ה. על כן דורש שהוא האל על הקנאה והוא במכילתא יתרו פסוק זה:

ר' שמלאי. הובא אגב מ"ש האף תספה וכמ"ש בילקוט האף תספה אמר רבי שמלאי. ועל זה הביא לפרש פסוק ויש נספה ור"ד רב אוכל ניר ראשים והוקשה לו ואיך יתכן שֶׁיֵּעָשֶׂה דבר בעולם בלא משפט. והלא כתוב כי כל דרכיו משפט:

בלא משפט מקומו. וגם זה במשפט וכאלו כתוב ויש נספה במשפט בלא משפט מקומו ושייכות המשל כמ"ש ר"ד רב אוכל ניר ראשים הוא הגבאי:

משכלת בהיה. שמ"ש ויש נספה בלא משפט הוא כפשוטו שבעת הכעס שניתן רשות למשחית אינו מבחין וכו' וכמשל הדוב בכעסו. וכמ"ש דוב אורב הוא לי ויש עת שנעשה כן במשפט:

פסקה ט

א"ר יודן חלילה וכו' ברייה וכו'. לפי גירסא זו פירוש שחלילה לך מלהחזיק דבר כזה אצלך אלא תוציאנו חוצה ויהיה אצלך מלבר וזהו בריה הוא לך ואולי בא ג"כ לפרש מ"ש ב' פעמים חלילה ובמדרש אחר מצאתי הגירסא חלילה לך חלולה לך דורש חלילה מלשון חלל היינו על חלל ואויר העולם שאיט בבית בפנים אלא בחוץ וזהו בריה הוא לך שכל דבר שיש בו צורך הוא בפנים בבית וכל דבר בטל והפקר הוא בחוץ בחלל העולם. וכמ"ש לקמן פר' נ"ו סימן ה' צעקו חוצה בריה הוא לך וכו' ע"ש:

חלילה חלילה. חלילה הראשון מלשון ברייה כר"י. והשני מלשון חילול. ורש"י בחומש כתב על חלילה השני שהוא בעוה"ב וא"כ הראשון הוא בעולם הזה ואולי היה גירסתו כן במדרש:

ולא פחות מינה. כי כל כ"ף הדמיון בא להפחית הדבר. כמ"ש מדרש איכה פסוק היה ה' כאויב. וכדומה:

אברהם ואיוב. אברהם אמר להמית וגו' והיה כצדיק כרשע. ואיוב אמר תם ורשע הוא מכלה. וההפרש ביניהם דומה לשנים שאוכלים מין פרי אחד זה אוכל וטוב לו כי אוכלה אחר שנתבשלה. וזה אוכל ורע לו כי אכלה קודם שנתבשלה וכן כאן אברהם אמר והיה כצדיק כרשע דרך תפלה אמר אבל איוב אמר כן דרך החלט:

ערבובי שאילות. שתחלה אמר חלילה לך וכו' להמית צדיק עם רשע שלא ידמו ואח"כ אמר והיה כצדיק כרשע שידמו ע"כ דרש ע"פ מדה כ' שאא"ע לאברהם ת"ע להקב"ה שהוא אמר והיה כצדיק כרשע ופי' אני הבוחן לב יודע שצדיקי סדום אינם צדיקים:

ויתלה לרשעים. פי' אתה רוצה שאתלה:

כל צדיקים וכו'. ד' פעמים כתוב צדיקם בענין זה וכולם חסרים יו"ד בתרא:

זקננו. זקני אשמה בילקוט כאן הגירס' זקני אשמאי של שממה וחורבן. אך בספרים שלנו כתוב זקינינו מלא בשני יודי"ן:

צרף מעשי ויעלו למנין חמשים. שהיל"ל הנה אנכי עפר ואפר הואלתי לדבר וגו'. על כן דורש על פי מדה י"א מסדור שנחלק וע"פ מדה ט'. ואנכי עפר ואפר אולי יחסרון צרף אותי ולא יחסרו:

צרף עצמך עמהם. היינו מ"ש התשחית בחמשה את כל העיר אלא עשה בצירוף חסדך וחשוב כאלו הם חמשים ויותר נראה שדורש מ"ש הנה נא הואלתי לדבר אל ה' שאתה תמלא החסרון לט' של כל עיר כמ"ש רש"י בחומש ומ"ש ואנכי עפר ואפר כמ"ש לקמן סימן י"א ורש"י בחומש:

אנקליטון. עי' ד"ר פר' ט' סוף סימן ג' והובא בערוך ערך אנקליטין ועי' בריי"פ בשם מ"ע:

מדוכוס לאפרכוס. כאן למדנו סדר ממשלתם שאפרכוס גדול מדוכוס וכו':

ביד שנים כו'. המדרש לקח ראיה משנים אלו שהיו בדורות אחרונים וכן אצוסטוס ואנטנינוס חבירו קסרי רומי בימי הורדוס כמבואר ביוסיפון ומן הסתם גם בימי אברהם בדוגמאות אלו ולפי מה שכתבתי בויק"ר פרשה כ' סימן ה' בשם תנחומא אחרי מות סימן ח' על ענין בדומה לזה שבעלי רוח הקודש צפו ברוה"ק מה שיהיה בדורות אחרונים. ועשו מזה טענה על מה שהיה בזמנם ויתכן גם כאן כן שצפה אברהם ברוה"ק שכן יהיה וכן הוא בהדיא באגדת בראשית פרק כ"ב צפה אברהם ברוה"ק וכו' ע"ש וכן כאן ומרומז במ"ש השופט כל הארץ שאתה שופט לבדך כל הארץ:

נשבעת כו'. לעיל פר' ל"ט סי' ו' וש"נ ומבואר היטב. וזהו מ"ש השופט כל הארץ (אתה ששפטת את כל הארץ היינו בדור המבול) לא יעשה (עוד) משפט (כזה) למה שהרי נשבעת וזה על פי מדה ט' וי"ז. והשבועה היתה שלא לחבל לעשות כליה ואין הפרש בין אם עושה כן בכל הארץ או במדינה אחת כדמיון המבול לכלות מדינה כולה היום תעשה במדינה זו ולמחר במדינה אחרת. והעולם כלה וזה הערמה על השבועה. ודעת המדרש לפרש שמ"ש לא יעשה משפט אינו בתמיה אלא בניחותא:

אהבת צדק כו'. הנה ענין לך לך היה הרבה שנים קודם ענין סדום. אך הכוונה שמענין סדום אנו לומדים מדתו של אברהם על פי מדה ח' בנין אב שהיה אוהב תמיד להצדיק הבריות על כן זכה לנבואה יותר מכולם. והנה אברהם ראה את כל העשרה דורות וראה את נח כי נח מת יו"ד שנה אחר ההפלגה. לפי חשבון שנותיהם המפורשים בתורה וכל היו"ד ראשי דורות משם מתו אחר הפלגה רק פלג ועל כן נקראו כולם חביריו. ומהם היו צדיקים שכל מי שנאמר בו חי היה צדיק כמ"ש וארפכשד חי ושלח חי. ונח ושם היו נביאים וכן עבר דרשו חז"ל שהיה נביא אלא שאברהם גדול מהם שדיבר עמו יותר מכולם וציוהו מצות יותר מכולם:

שמן ששון. שעל ידי דיבוק ודיבור אלהי נעשה עליון על כולם כשמן שעומד עליון על כל המשקים:

פסקה י

כי אל אל האמור נשאתי. כל הענין באגדת בראשית פרק כ"ב ובילקוט כאן ופי' שהאל כשאמר ונשאתי לכל המקום בעבורה ע"פ מדה י"ז. לא אחבול ולא אמסור ולא אמשכן אותם ביד מלאכי אפי וזעמי לכלותם ובפסוק השני בלעדי אחזה אתה הוריני ואם עול פעלתי לא אוסיף. ומדאמר אתה הוריני הרי משמע שמי שמדבר אליו אמר שטעה בדין וחבל. ע"פ מדה ט'. ואיך תאמר טעיתי הרי אמרתי ונשאתי אם אמצא וגו' הרי שלא מצאתי. וא"כ מחויב אני לכלותם שכולם רשעים. בלעדי אחזה לבד מה שאני רואה בענין זה ויודע שלא טעיתי. אתה הוריני. ראה אתה וחפוש וחקור בדין זה והשג האמת והוריני אם עול פעלתי בסדום וכו' ומ"ש והם חובלים עלי דברים הוא פירוש שני. שמ"ש לא אחבול פירוש לא חבלתי ולא קלקלתי מלשון לאחד קראתי חובלים. ובאגדת בראשית הנ"ל וכן בילקוט איוב מ"א והוא מאג"ב הנ"ל מבואר שאמר כל זה נגד אברהם שהוא חשב שקלקל ועיות הדין ודיבר קשות כנגד השי"ת ובאיוב פי' ע"פ רוה"ק מה שאמר הש"י כנגדו:

לא אחריש בדיו. לא כתיב לו קרי שפירושו לפי הקרי לו אני מחריש ולבדיו וכפי הכתיב אבל לא לאחרים כמפורש באגדת בראשית הנ"ל. והנה המדרש חבר שני פסוקים יחד וכפי מ"ש כאן אין פירוש לדברים. אך כפי מה שמבואר באגדת בראשית הדבר מבואר בטוב טעם שכתוב שם ל"ד המעמך ישלמנה וכתיב שם מ"א מי הקדמני ואשלם שם כתוב אתה הוריני וכאן כתוב ומה ידעת דבר ולו אחריש בדיו שאע"פ שאמר לי דברים קשים ודבר גבורות. וחין ערכו ערב לי ומה גבורות דיבר ויגש אברהם וכו' (וכמ"ש לעיל סי' ח' כל הענין). עוד שם לו אחריש בדיו לאברהם בלבד אני שותק למה שהוא שתק לי וכו' ואני כחרש לא אשמע אף אני מחריש לו ע"ש ובהכרח שכוונתו כמ"ש כאן במדרש לו אחריש ולבדים היוצאים ממנו פי' שהם כיוצא בו ראשי הדורות אבל לא לאחרים. וכאן במדרש ג"כ כוונתו שלאחרים לא יחריש:

וחין ערכו. לעיל פר' מ"א סי' ט' חן בשפתיו ולקמן פר' נ"ט סימן ד' הוצק חן בשפתותיך שמדבר באברהם וכן כאן ע"פ גז"ש. התבונן בדברים והמעיין בשני המקומות באיוב ל"ד ושם מ"א יראה שכוונה אחת להם שם ולכל זה כוון המדרש בלי ספק:

פסקה יא

הנה נא הואלתי. ואנכי עפר ואפר ואיך היה עפר והלא היה חי. ואפר אינו שייך אלא בדבר הנשרף ודורש שאברהם חשב עצמו שהיה ראוי להיות עפר ואפר אלא שניצל ע"פ נס. והנה סדר הנסים היו תחלה אפר ואח"כ עפר והמדרש חושב כסדר הכתוב עפר

ואפר. כפי פשט הכתוב שנמרוד ואמרפל הם שני מלכים אך לעיל פר' מ"ב סי' ד' איתא שאמרפל הוא נמרוד הוא כוש וכוונתו כאשר גמלת אתי חסד זה כך תעשה עם סדום:

חייך שאני נותן. במ"ר פר' ט' סי' ט"ו:

תנינן כיצד סדר תעניות. תענית ריש פרק ב' וירושלמי שם בריש הפרק והובא בילקוט כאן:

זכותו של אברהם. בירושלמי שם הגי' כדי להזכיר זכותו של אברהם וכו' בין עפר ובין אפר ע"ש ואנכי עפר ואפר וח"א כדי להזכיר זכותו של יצחק וכו' אפר בלבד רואים אפרו של יצחק כאלו צבור על גבי המזבח ועיין מ"כ וכאן חסר:

מלתא דר' יודן פליגא אהא דר"י ב"פ. גירסא זו צ"ע שעדיין לא נזכר כאן ר' יהודה ב"פ שיאמר פליג על ריב"פ ולהלן אינו מזכיר רק ריב"פ ולא ר' יודן. וגירסת הילקוט כאן ג"כ צ"ע ובירושלמי הגירסא ר' יודן ב"פ כד הוה נפיק בתעניתא הוה אמר קומיהון אחינן כל מאן דלא מטי שמשא לגביה יסב עפר ויתן גו רישא. פי' שהשמש היה מכין אפר ליתן כי באפר יוצא לכ"ע. אך הרחוקים שלא היה אפשר להגיע שם ולהספיק להם אפר היה מכריז שיקח כל אחד עפר ויוצא ידי חובתו שעפר נמצא אצל כל אחד וזהו מ"ש כאן בסוף המאמר מלתא דר' כו' אמרה הוא עפר והוא אפר שמ"ש במשנה אפר מקלה ה"ה לעפר שסובר כמ"ד כדי להזכיר זכותו של אברהם כנ"ל:

פסקה יב

חזור בך למפרע. שדעת אברהם היה להיות הולך ומבקש מחמשים עד שיהיה די בחמשה וזהו שאמר אולי יחסרון החמשים הצדיקים חמשה שיחסרו כל החמשים עד שיהיו חמשה. התשחית בחמשה כשלא יהיו אלא חמשה. והקב"ה בירר לו בתשובתו לא אשחית אם אמצא שם ארבעים וחמשה. וע"כ גם אברהם אמר עוד בלשון שאמר לו הקב"ה אולי ימצאון שם ארבעים שלשים עשרים. וזהו חזור בך למפרע ולך כסדר לפחות מעט מעט:

חלף סרדא. במוסף ערוך ערך חלף אחרון והוא בלשון יוני כלי שעות מלא מים ובתחתיתו נקב שיורד המים לארץ יכלה בתוך שעה ונותנים רשות לסניגור ללמד זכות כל זמן שיש מים בכלי. וכשכלה כל המים אין לו עוד רשות לדבר. וכשהדיין חפץ בסנגוריא שלו. מצוה להוסיף מים בכלי כך על שחפץ הקב"ה בסנגוריא של אברהם לא הלך מאתו עד שגמר כל דבריו אף שידע השם יתברך שאין בסדום צדיקים וכדלקמן בסימן י"ד מסביר לו פנים:

פסקה יג

כדי כניסה לכולם. פי' שתחלה ביקש על חמשים שיהיו עשרה לכל עיר כדי כניסה שיתקבצו עשרה צדיקים בכל עיר שיתפללו אל הש"י בעת צרה וינצלו כולם בזכותם. ואח"כ ביקש על מ' לד' ערים. כי בזכותם של נ' לא היה מקום לחרון אף לשלוט. אך במ' שעל כרחך ניתן מקום לחרון אף לשלוט בעיר אחת ע"כ הוצרך לבקש על ארבעים וביותר על שלשים של ג' עירות. ועל כ' ועל יו"ד לפ"ד רש"י ז"ל בחומש אך אין ראיה מהמדרש שכוון לכך כי לפי פשט הכתוב והמדרש משמע שאמר כדי כניסה לכולם שביקש על כל מדינת סדום שישא להם בשביל עשרה. וע' ד"ר פרשה ג' סי' ט"ו משמע ג"כ יו"ד כמו החמשים דו"ק בסוף סי' זה וצ"ע:

לוט ואשתו וכו'. עי' לקמן פ' נ' סי' ט':

שטטו בחוצות. וס"ד אם תמצאו איש אם יש עושה משפט מבקש אמונה ואסלח לה:

וכאן הוא אומר. צ"ל וכן הוא אומר:

אחת לאחת. פי' זכות צדיק אחד לעיר אחת. וחשבון עונות של העיר מתמצה וע' קה"ר פסוק זה וש"נ וע' לקמן פר' צ"ב סוף סי' ב' וכמ"ש על רבא מסתייך דמגנת על כולא כרכא:

פסקה יד

הדיין הזה. כי כל פסוק זה מיותר להורות לדרשה זו ה' הוא הדיין אברהם הוא הסניגור שני המלאכים שלוחים לגמור הדין של הדיין. ובזה שהדיין מקבל סנגוריא מהסניגור. מתחזק ללמד סנגוריא והקטיגור מתחלש מלגמור הדין והדיין כשמרגיש שטענותיו מתחלשים וכלים הולך לו ואז הקטיגור מתחזק וגומר הדין:

פרק נ

פסקה א

רצין לעשות. פי' שמחמת גודל הרצון הם רצים וגירסת הילקוט כאן כמו במדרש וביחזקאל א' הגי' רצים הכל מלשון ריצה:

בוזק גפת בכירה. בוזק פירושו מפזר ולשון משנה הוא עירובין ק"ד בוזקין את המלח. וכמ"ש בפסוק הקודם מראיהם כגחלי אש. א"כ מ"ש כמראה הבזק הוא ג"כ לענין האש והדבר למוד מענינו ודרשו שמרומז בתיבת בזק בדבר פיזור שמרבה אש והיינו כשמפזר גפת בכירה פסולת של זיתים שיש בהם שמנונית השמן הם מתלהבים כרגע ושוקע מיד. וזהו רצוא ושוב:

כרוחא לזיקא. זיקא בלשון ארמית נאד כמ"ש ערוך ערך זק ג' וגם מלשון רוח כמ"ש בערך זק ד' שהרוח רצוא ושוב בנוד הפתוח. הרי בתיבת בזק רוח ונאד וזהו רצוא ושוב כמראה הבזק. ודעת רבנן כרוחא לעננא. כרוח שמביא ומפזר העננים הנה והנה ומרומז הכל בתיבת הבזק מלשון רוח כנ"ל ומלשון פיזור כנ"ל והעננים הם כנודות כמ"ש יזוקו מטר לאדו לעיל פר' י"ג סי' יו"ד ע' מ"כ שם וזהו רצוא ושוב כמראה הבזק ודרשה זו ע"פ מדת ממעל בארמית ולשון משנה כנ"ל וע"פ דבר הלמד מענינו:

נפטרים מאברהם בשש שעות. כמ"ש והוא יושב פתח האהל כחום היום ודרשו לעיל פר' מ"ח בסי' ח' שהיה בשש שעות ועל שעשה הכל במרוצה ומהירות כמ"ש וימהר אברהם האוהלה. ואל הבקר רץ וימהר לעשות. בודאי נעשה הכל בשעה מועטת. ויכלו לעוף לסדום כרגע אחר חצות היום. אלא המתינו בשליחותם מאחר שראו שאברהם מלמדו סנגוריא. ויש להם רשות להמתין אולי ימצא זכות כמ"ש חז"ל בגבריאל שהיו הגחלים עמומות בידו ו' שנים. וכיון שלא מצא זכות באו סדומה בערב שהעונש דומה לערב וחושך כמ"ש לקמן סי' ג'. וכמש"ל פ"ב סימן ג' ויהי ערב:

פסקה ב

והוא באחד. הי"ל והוא אחד לכן פי' ע"פ מדה ט' באחד במלאך א' עושה שליחתו ולא בשנים (וגם משמע שלכל שליחות מלאך אחד ולא שתי שליחות ע"י אחד):

אלא מיכאל. וכמש"ל פמ"ח סי' ט' שהג' אנשים המה מיכאל גבריאל רפאל:

בשורתו. על שהוא השר של ישראל וכמ"ש בדניאל מיכאל השר הגדול העומד על בני עמך ועל גבריאל ע' לקמן פ' נ"א סי' ב':

ורפאל להציל. כמ"ש לקמן סי' י"א וב"מ פ"ו בא"א:

הכא את אמר. ע' פר' כ"א סי' ט'. ועיין שמ"ר פ' כ"ה סי' ב' וכאן ע"פ מדה ט"ו ב' כ"מ. הכריע ששם כתיב וירא אליו ה' וגו' וכן בפסוק ואברהם עודנו עומד לפני ה'. קראם אנשים. ואחר שכתוב וילך ה' וגו' אז ויבאו שני המלאכים:

שהיה כחו יפה. להשגת מראות אלהים וכמ"ש ר"פ כ"ז גדול כח הנביאים שמדמים הצורה ליוצרה. וכ"ש למלאכים. משא"כ לוט. וכמ"ש במנוח מות נמות כי אלהים ראינו. או שהיה כחו יפה במע"ט כמ"ש פ' ל"א סי' י':

הגמוניא. עיין ויק"ר פ' כ"ו סי' ב' ופי' שנטל הפקידות להיות הגמון ושר:

פסקה ג

תני משום ר"נ. לקמן פס"ח סי' ח' וש"נ:

בא ערבה. ע"פ נוטריקון. כי לא אמר לעת ערב כמו באליעזר. ולילה ממש הרי לא היה דהא כתיב ולוט יושב וגו' וירא לוט וגו':

א"ר לוי. מדרש תהלים ט':

שהם ישנים. ואינם חוטאים וזהו במישרים. ותבל הוא ארץ ישראל כמ"ש ילקוט משלי ח' בשם ספרי. והכוונה על הדרים בה:

אותו היום מינוהו. כן דרש גם לקמן פנ"ח סי' ז'. ובמדרש שמואל ס"פ א': ועיין במ"ר פ"ג סי' ח' מש"ש שתיבת יושב מורה על המשפט ע"פ גז"ש מן וישב משה לשפוט את העם וכן מדוע אתה יושב לבדך. והחסר מורה על שאותו היום מנוהו. גם בשער מורה על מקום המשפט בכמה מקומות וע' במ"ר פ' י"ג ר"ס ט"ז מש"ש:

רב מסטורין. בערוך הגי' מסטה דין ועיין מ"כ:

סק לעיל. כי גש משמע התקרבות והלאה משמע התרחקות גם ויאמרו ויאמרו ב"פ ע"כ שהם שני דברים. ובשעה כו':

פסקה ד

עקמו עלי. של' הסרה משמע מדרך הישר כמ"ש וסרתם מן הדרך וכדומה. עז"א אפי' איני כדאי ואין זה דרך ישר שתבואו אצלי עקמו כו' ור"ה פי' לשון הסרה שילכו דרך עקומה כו':

רחיצה ללינה כמ"ש ורחצו רגליכם וגי' ואקחה פת לחם ולשון ללינה לאו דוקא. ונקטה אגב שנקט בלוט לינה לרחיצה:

אף זה. פי' אף דבר זה וכר"ה:

ממאנין. עיין ב"מ דף פ"ו ושם איתא מסרבין:

הכניס בם אף וצרה. כך פי' תיבת ויפצר בכל מקום. שעל שמעביר את חבירו מרצונו מכעיסו ומצרת נפשי מתרצה:

מסייע כו'. דאי כר' יודן היה די שיאמר ויסורו אליו:

בביתו של א"א היה. פי' אף שדר בסדום. ולא הקפיד על עבודת האבק ונתאוה לבנותיו כמ"ש לקמן פ' נ"א. עכ"ז נמצאו בו דברים טובים יען גדל בבית אברהם:

מצות גדולה. כי אברהם אמר לשרה לושי ועשי עוגות אבל בלוט ומצות אפה בעצמו. שאשתו היתה סדומית ולא רצתה. וממ"ש מצות אין צורך להוכיח שהיה בפסח שכבר ידענו כן מאברהם כמ"ש לעיל פ' מ"ח סי' י"ב. ע"כ דורש ע"פ מדת ממעל ריב ומצה. ומרומז גם בתיבת מצות שהמצה היה על המלח כי דרך המצות לאפות בלא מלח. וצריך

לאכלם עם מלח. וע"פ מדת מנגד שהרי היתה לבסוף נציב מלח על שחטאה במלח. ועיין לקמן פ' נ"א סי' ה'. ובכל המאמר שם ר' יצחק כמו כאן:
סיניתא. אולי צ"ל סוגיתא מלשון סוגיא דעלמא בדחז"ל לשון דרך ומנהג:

פסקה ה

טרם ישכבו. וס"ד ואנשי העיר אנשי סדום וגו' שמלות אנשי סדום מיותר לכן דרשו וי"ו ואנשי הפך הקודם פי' אבל אנשי העיר הם אנשי סדום פי' רעים כמ"ש פ' מ"א ס"ס ז' כשאדם רע קורין אותו סדומי. וא"כ בהכרח ששאלו אותו ע"ז טרם השכיבה כדרך האורחים לחקור אז מהבע"ב על מנהג העיר והוא השיב להם כן. (ועיין פרש"י בחומש):
כל אותו הלילה. לעיל פ' כ"ו סי' ה'. ויק"ר פר' כ"ג סימן ד':
עוד מי לך פה. שתיבת עוד משמע שדברו כבר עמו על מה שנמצא לו והוסיפו לשאול עוד מי לך והרי לא דברו עדיין מזה. ע"כ דרשו קרי ביה פה בסגול מי לך עוד פה כמו שהיה לך עד עתה ומזה שעד עתה היה מלמד עליהם סנגוריא על פי מדה ט':

פסקה ו

האל הקשות. שתיבת האל מיותר שבהם מדבר. ע"כ פי' שהם קשים וגבורים (כמו שכתב היפ"ת מפ"ב דיבמות מאי משמע דהאל לישנא דקשה הוא דכתיב ואת אילי הארץ):
חזקים. (המ"כ מוחקו) ויתכן שמקומו אצל הקשות לפני זה:
של אברהם. דייק בצל קורתי לרמז על אברהם שמגין עליו בזכותו כקורה. עי' שמ"ר פר' א' סימן ו' מקוראי:
שהטתה את הבית. פרש"י במדרש בצל לשון הטיה כי תרגום לא תטה לא תצלי וזהו בצל קורתי בנטית קורתי. וגם יתכן שדורש ממ"ש ימי כצל נטוי. ופי' שהטתה אשתו את האורחים מהבית אל פנה של קורה אחת שהיה ללוט. עי' במ"ר פר' יו"ד סימן ה' הצללפונית:

פסקה ז

כל אכסנאי כו'. וזהו האחד בא לגור וישפוט שפוט כל גר שבא לכאן יהיה נשפט בשני משפטים ומלת וישפוט כמו וישפט בנפעל ליטול ממונו בדין שלנו. ומ"ש שפוט הוא על הזנות כמ"ש ונדעה. כמ"ש שמ"ר פר' ח' סימן ב' וביואש עשו שפטים א"ת שפטים אלא שפוטים והעתקתי שם מהמכילתא ששפוטים הוא זנות ע"ש וכמ"ש קה"ר פסוק ונתתי את לבי זה שפוטו ענין תאוה:

אפילו אותו כו'. אפילו אברהם שכתוב בו ושמרו וגו' לעשות צדקה ומשפט. ואברהם נקרא אחד כמ"ש לעיל פר' ל"ח סימן ו' אחד היה אברהם וזהו האחד בא לגור ג"כ וישפט שפוט בב' משפטים הנ"ל:

פסקה ח

מי שהתחיל. שמ"ר פר' א' סי' ט' וש"נ. ועי' במ"ר פר' ט' סימן י"ח באריכות וש"נ. ועי' בירושלמי קדושין פ"א ה"ז. וכאן כתוב מנער ועד זקן וזה ע"פ מדת מנגד:

וימח וגו'. וס"ד מאדם עד בהמה היינו לענין המיחוי שזה עיקר הגזירה כמ"ש אמחה את האדם. אך לענין הגויעה בהיפך כמ"ש בפסוק הקודם ודו"ק. וגם הבהמות חטאו כמ"ש כי השחית כל בשר וגו':

ביום הכותי כל בכור. וס"ד הקדשתי לי כל בכור בישראל מאדם עד בהמה וכאלו מפורש גם בר"ד מאדם ועד בהמה. וחטא הבהמות שנעבדו כי היו מצרים עובדים להצאן. ובמכילתא ובילקוט גורס פסוק של שמות י"ב והכיתי כל בכור. וכן מ"ש דכוותי' הכה תכה כו' ג"כ הכוונה על מ"ש אח"כ ואת בהמתה. והמ"כ גורס פסוק וה' הכה כל בכור בארץ מצרים מבכור פרעה וגו' כי פרעה התחיל בעבירה כמ"ש שם בשמ"ר:

נלאה מואב. וס"ד ולא יוכל וכל אלו נלאו למצא ולא יכלו:

אינסון. ל' אונס ביסורין הסנוירים ונלאו נשוא:

פסקה ט

שגילו מסטורין. כמ"ש המכסה אני מאברהם וגו' הרי שמאחרים כסה (קל"ח שנים) שהפיכת סדום בשנת צ"ט לאברהם וחי קע"ה הרי ע"ו שנה עד שמת ויעקב כשראה החלום היה בן ע"ז צא מהם ט"ו שנה שנולד קודם שמת אברהם הרי ס"א מאברהם וע"ז מיעקב הרי קל"ח עד שראה המלאכים עולים כמ"ש לקמן פר' ס"ח סימן י"ב שעלו כשנפתח שער השמים:

לישנא קלה. שהקלו בלשונם במ"ש אנחנו כרחב"ח. פי' אחר שר"ת היה אומר בלשונו קל"ה שנה ולא קל"ח דליתנהו אלא קל"ה שלמים כ"כ היפ"ת (וע"ע בהגהות רד"ל כי החשבון אחד הוא):

ארבע בנות. עי' לעיל פר' מ"ט סימן י"ב ודורש כפל לשון חתניו לוקחי בנותיו. חתניו שנים. לוקחי בנותיו שנים. דהיל"ל שלקחו בנותיו בעבר. אך לוקחי משמע שעתה לוקחים שהיו ארוסות (וכ"כ יפ"ת) ונפקי מינה של דרשה זו שמזה אלו יודעים שהיו בתולות וכמ"ש לקמן פר' נ"א ריש סימן ט' וש"נ:

הדרכולין. ע' לעיל פר' כ"ג סי' ג' כל תופש כנור ועוגב. עי' ערוך ערך הרדולוס שע"כ כתוב כמצחק לרמוז שלא האמינו על שראו שהעיר מלאה צחוק:

פסקה י

משיעלה עמוד השחר. שכאן כתוב כמו השחר עלה וגו' וכתיב השמש יצא על הארץ ולוט בא צוערה הרי שכל דבריהם עם לוט אודות ההצלה היה מע"ה עד הנץ החמה ואנו רואים שיש מסדום לצוער ד' מילין הרי הליכת לוט ובנותיו ד' מילין. א"כ באיזה זמן היה עסק המלאכים עם לוט ומפורש כתוב ויתמהמה ואח"כ הוציאוהו מחוץ לעיר ובהכרח שהיה בזה שיהוי זמן מה. ע"כ דרש שמעלות השחר עד הנץ יותר מד' מילין. ובזה זמן היתר היה עסק המלאכים עם לוט וכמה זמן היתר היה דורש מ"ש וכמו השחר עלה שתיבת וכמו מיותר ללמדנו. מה זמן המפורש הליכת לוט מסדום לצוער ד' מילין וזה היה משהאיר המזרח עד שיצאה השמש וזמן הדומה לו היינו מעלות השחר עד שהאיר המזרח. שמאחר שמרבה זמן ע"כ שהם דומים. והם ג' זמנים. עלות השחר. והאיר המזרח. והנץ החמה. וכצ"ל במדרש מעלות השחר עד שהאיר המזרח ד' מילין ומשהאיר המזרח עד הנץ החמה ד' מילין וכו'. ומנין שמשהאיר המזרח עד הנץ החמה ד' מילין שנאמר וכמו השחר עלה וגו' השמש יצא על הארץ וגו' זהו לפי שיטת הירושלמי ריש ברכות והיא העיקר וכן הגיה רש"י במדרש. וכ"ה בילקוט וגירסת ירושלמי יומא פ"ג ה"ב אין להולמה:

ומסדום לצוער. עי' מ"כ. וכמ"ש יומא ל"ג שהם ה' מילין ותירץ שזהו שכתוב ויאיצו ע"ש וכאן מתרץ שקידר לפניהם הדרך:

כמו וכמו מילתא וכו'. פירוש שמתיבת וכמו אנו דורשים שהזמנים שוים. כמו משהאיר המזרח עד יציאת השמש. וכמו מעלות השחר עד שהאיר המזרח:

תרין קרנין. זהו האיר המזרח שני קרני אור יוצאים מן המזרח ומאירים לעולם. ועיין בקרבן העדה שם:

הנמצאות. שהוא מיותר שהרי בהן מדבר. ועי' לעיל פרשה מ"א סי' ד' יבמות ע"ז א'. וענין המציאה שאם מוצת אבן טובה במקום סגולתו אין זה מציאה. אך אם מוצא באשפה זהו מציאה וכן כאן:

פסקה יא

תמהון כו'. שהיה מלא מחשבות ותמהון על הבנות והעושר:

עושר שמור. ועיין כ"ז בקה"ר פסוק זה:

זה שבט ראובן וגד. עיין במ"ר סוף פר' כ"ג באריכות:

למה דהוה. דורש מ"ש שמור לבעליו לרעתו. שאף בעת רעתו שמור הוא לבעליו וחוזר אליו:

זה רפאל. כמ"ש לעיל סי' ב'. ועל שכתוב בלשון יחיד וגם בלשון רבים ב' כ"מ הכריע שאחד היה עיקר בדבר זה. והשני עיקר בדבר אחר. ומ"ש אל נא אדוני וכל התפלה שהתפלל היתה לה'. וכמ"ש רש"י בחומש בשם חז"ל שהוא קודש:

בזכות אברהם. ע' פסיקתא רבתי פר' ג' סימן ג' כל הענין. ובאג"ב פרק כ"ה וז"ל מה כתיב למעלה אל תבט אחריך לא כשם שאתה תולה עיניך בחטא שנאמר כי בעד אשה וגו'. (עד ככר לחם וזהו מ"ש כאן ואל תעמוד בכל הככר) אמר להם מה אעשה. אמרו לו לך אצל אברהם שנאמר ההרה המלט וגו' אלא הנה נא העיר הזאת קרובה לנוס. כל הדברים הללו עשה כדי שילך למערה לעסוק בחטא וכו' ע"ש כל הפרק. ועי' רש"י בחומש:

לעמוד בנחלתו. יתכן שצ"ל בגחלתו וכלשון המשנה הוי זהיר בגחלתן שלא תכוה וכמ"ש לקמן פר' נ"ב סימן ד':

ומה אם לוט. ע' במ"ר פר' י"א ריש סי' ז' בשינוי ושם מבואר שהנשיאות פנים הוא לתפלה וע' מש"ש:

לך לא אשא פנים. לישרים שיש להם זכות אבות והם מכבדים ה'. ספרי פסוק זה ודורש מדה ו' ק"ו סתום ע"פ מדה י"ז שמפורש בהם נשיאות פנים במקום אחר:

פסקה יב

פטרונין. שרים מלמדים זכות וסניגוריא. עי' לעיל פר' מ"ו סימן ג' פטרונך. וע' ד"ר פר' ב' סי' כ"ט וע' ריש רות:

בי"ו בניסן. שאצל אברהם היו בט"ו בניסן ובאו ללוט בערב ליל ט"ז בניסן כמ"ש לעיל פר' מ"ח סימן י"ב פרוס הפסח היה:

פרק נא

פסקה א

שלשול. כמ"ש חולין דף מ' שילשול קטן שבים. וכתב המ"ע שהתולעים נקראים שלשול על שמשלשלים עצמם. תרגום והתנשמת ואישותא. ובמ"ק דף ו' אישות בריה שאין לה עינים וזהו בל חזו שמש. והערוך כתב שהשבלול הוא אשת וא"כ הוא כפול כמו שבלול נפל אשת. ויתכן דשבלול כולל כל מינים אלו (ומ"ש כשלשול כו' כתב היפ"ת שקרוב שצ"ל כשבלול הזה שהוא נמחה ביציאה ע"ש):

כאשת איש. ד"א הוא כמ"ש בספרי על פסוק אשת יפ"ת אשת אפילו אשת איש. וכתב בפסיקתא זוטרתי פסוק זה כי אשת הוא סמוך וחסר הנסמך. וכן כאן ע"פ מדה ט'. ופי' נפל של אשת איש והוא משל על הרשעים שמדבר שם בפסוקים הקודמים:

פסקה ב

ברם הכא. פי' סדום שחטאה על עצמה כמ"ש יחזקאל ט"ז מ"ט. הנה זה היה עון סדום וגו' כל הענין ע"ש ותבין. ונתן עליה עונש שריפה מן השמים בעולם הזה והובטחה שתשובנה לקדמותה כמ"ש יחזקאל ט"ז נ"ה. אך אותה שהחריבה בהמ"ק עונשה אש של עצמה ועל דרך שכתוב לעיל פר' ו' סי' ו' שאש יוצא מגופן של רשעים ומכלתן ולא כן בעוה"ז שיש לכל נמצא ברית הבטחת קיומו שלא יהפך ליבטל מעצמו. ועיין לעיל פר' ל"ד סי' י"א:

רודה פת. ע' תנחומא כאן. שמ"ר פר' כ"ה סי' א':

זה גבריאל. כמ"ש לעיל פר' נ' סי' ב' וכמ"ש ר"א והיינו גבריאל משמאל מלאך של הדין. וע' ויק"ר פר' כ"ד סי' ב' וש"נ ומבואר. ודעת ר"א הוא ובית דינו לא גבריאל לבדו. ומ"ש מאת ה' ולא אמר מאתו ע"ז אר"י מצינו כו'. ומ"ש שההדיוט מזכיר כו' פירושו שהכתוב מזכיר שמו ב' פעמים. שמ"ש ויאמר למך אין זה דברי למך אלא דברי הכתוב. וכן ויאמר המלך ותיבת אדוניכם אמר דוד על עצמו שהוא אדונם. והיה צ"ל את עבדיי. ומ"ש את בן המלך אכ"כ ע' מ"כ ודרשה אחרת היא אגב שהזכיר הפסוק:

פסקה ג

פחים וגו'. פסוק זה מדבר בסדום כמ"ש כאן המטיר וגו' גפרית ואש וע"פ מדה ז' וי"ז אנו דורשים שהיה שם גם פחים ורוח זלעפות. ודורש פחים ע"פ מדת ממעל בשני משמעות כמ"ש במדרש תהלים י"א פחים גומרין כמ"ש פחם לגחלים. פחים מצדן כמ"ש כמהר צפור אל פח:

פיילי פוטירין. ככוס של יין שמתוקן לשתות אחר המרחץ כך מתוקן אש וגפרית לרשעים. ובמדרש תהלים שם והובא בילקוט כאן ובילקוט תהלים י"א בשינוי נוסחאות וגם שם בילקוט מפורש דקאי על מ"ש ורוח זלעפות על לעתיד כמ"ש ברוח קדים אפיצם. וכצ"ל כאן שהיא נידונית בה לע"ל. ורוח זלעפות מנת כוסם ר"י ב"נ בשם ר"י כפיילי וכו' שנאמר ברוח קדים אפיצם. ומ"ש מנת כוסם קאי על אש וגפרית ועל רוח וכן תיבת זלעפות שפירושו פלצות ובעתה שייך גם כן על כל הנ"ל:

אין דבר רע. רמוז במ"ש המטיר שהיל"ל הוריד אלא לדרוש מדת ממעל ודרך קצרה המטיר מטר ונעשה גפרית ואש:

אש וברד. צ"ע שהרי מפורש הללו את ה' מן הארץ וגו' ואיך אמר מן השמים. ויש לומר שסמך על הפסוק כי כאשר ירד הגשם והשלג מן השמים. ואצל הברד כתיב גם כן נטה ידך על השמים ויהי ברד וכדעת רבי יהושע לעיל פר' י"ב סימן י"א וש"נ ומבואר. (ואח"כ מצאתי ביפ"ת) ומ"ש רוח סערה שהוא עושה דברו פירוש שמן השמים יורדים דברים טובים כנ"ל. וכשבאים לאויר העולם הרוח סערה גומרת דברו ושליחותו של הקב"ה. וכן כאן שכתוב אש וגפרית מן השמים היה ע"י רוח סערה כמ"ש לעיל פר' מ"ט סימן ו' וזהו מ"ש ימטר על רשעים פחים אש וגפרית ורוח זלעפות מנת כוסם ימטר מטר ונעשה אש וגפרית ע"י רוח זלעפות וכנ"ל:

מלתא דרשב"ל כו'. שמ"ש ר"ח אין דבר רע יורד מלמעלה הוא ר' חנינא ב"ר פזי. ורשב"ל שדורש פסוק יפתח ה' וגו' שיש לו בשמים ג"כ אוצרות רעים חולק על ר"ח ב"ר פזי. ובילקוט תהלים י"א הגי' מלתא דרשב"ל פליגא דאמר רשב"ל יפתח ה':

פסקה ד

חמשה כרכים הללו. הם סדום ועמורה אדמה וצביים ובלע היא צוער. ועל בלע אמר כאן לבלתי הפכי את העיר אשר דברת על כל זה לבסוף חרבה. כמ"ש כי ירא לשבת בצוער. וכמ"ש לעיל פר' מ"ב סימן ה' בלע שנתבלעו:

בחלמיש של אצבע. כמ"ש ילקוט כאן הובא במ"כ. ויתכן דפלוגתתם דמ"ד באבן של יד שהפך כל עיר באצבע אחת. וצוער שהיתה קטנה מכולם באצבע קטנה. ומ"ד באצבע קטנה שאף שכתוב ידו עכ"ז הפך כל אחת כמו באצבע קטנה ולכך כתיב ידו וכתיב בחלמיש. ורש"י בחומש היה לו גירסא אחרת ע"ש. ופסוק זה וכל הפסוקים שלפניו מדבר בסדום כמ"ש ויק"ר פר' ה' סימן א' מפסוק פרץ נחל מעם גר עד בצורות יאורים בקע. כמ"ש לעיל פר' מ"ב סוף סימן ה' ודרשה זו ע"פ מדה י"ז:

אפילו צמחי אדמה. כ' המ"כ כדמפרש ואזיל. יתכן שכוונתו כמ"ש ריב"ל שאם יקח ממטר סדום ליתן באדמה אחרת לא יצמח כי מ"ש וצמח האדמה הוא מיותר שהרי כתב ויהפוך וגו' וצמחי האדמה בכלל ע"כ דורש על כל האדמה (ועי' יפ"ת):

פסקה ה

מאחריו. ותהי נציב מלח. ולא של גפרית:

מה היא עושה. וכ"ה בילקוט ופי' שכך היתה עושה שהלכה כו' וע"כ ותהי נציב שלא תוכל ללכת. ועי' לעיל פ"נ סוף סימן ד' ושם מבואר:

פסקה ו
מה זכירה. פירש במה זכה לזכור לו זכות אברהם על שבשתיקתו הציל הוא לאברהם וע' לעיל פל"ג ס"ס ג' ולקמן פע"ג סי' ד' וש"נ:

פסקה ז
אל תשחת כו'. למה דווקא במערה אמר אל תשחת לפי שנאמר ויהי בשחת אלהים וגו' שעשה חסד עם לוט ובנותיו בזכות דוד כמ"ש לעיל פ"נ סי' י' ונמלטו במערה כמ"ש וישב במערה וע' ילקוט תהלים נ"ז עכשיו שדוד עצמו יושב במערה כ"ש שיציל אותו וק"ו זה ע"פ מדת ממעל של תיבת בשחת ומדה ט' וי"ז:

פסקה ח
זרע הבא ממקום אחר. ע"פ גז"ש כמ"ש חוה כי שת לי אלהים זרע אחר כמ"ש פכ"ג סי' ה' זרע שהוא בא ממ"א כו' ע' מש"ש (וכ"כ יפ"ת) ושם וכאן בעל המאמר ר' תנחומא בר"ש שעיקר כוונתו מתיבת אחר וכמש"ש ובסוף מדרש רות איתא ר' הונא אלא שמביא ג"כ להדיא פסוק זרע אחר הנ"ל ע"ש:
נקוד על וי"ו. עי' במ"ר פ"ג סימן י"ג וש"נ. ושם מפורש על וי"ו שבאמצע של ובקומה כו' וצ"ע שהרי כתיב ובקומה בוי"ו החבור ומוסב על ולא ידע ואילו היה נקוד וי"ו החבור היה בא לרמוז שאינו מושך אליו התיבות וכמ"ש במ"ר שם ע"פ אשר פקד משה ואהרן נקוד על וי"ו של ואהרן שלא היה מן המנין ע"ש. ועוד דלעיל פמ"ח סימן ט"ו איתא כ"מ שהכתב רבה על הנקודה אתה דורש הכתב ואיך עוקר כאן נקודה אחת את הכתב כולו. ע"כ נ"ל שהכתוב כפשוטו שלא ידע בשכבה ובקומה ומ"ש ובקמה ידע דורש הכתב והכוונה ע"ד שדרשו ע"פ ולא קמה רוח באיש זבחים ק"ג דאפילו כו'. וכן בפסיקתא פמ"ד סימן ג' על פסוק תן להם וגו' ע' מש"ש. וכן לקמן פנ"ג סימן ט' של א"א ע"ש:
ייטפו ההרים עסיס. ועסיס הוא יין כמ"ש ריש יואל והיללו כל שותי יין על עסיס וגו'. ואיתא בויק"ר פכ"ז סי' ד' וש"נ שכל מה שעתיד הקב"ה לעשות בעוה"ב עשה מקצתו ע"י נביא בעוה"ז ולוט היה נביא שדיבר עמו המלאך וכמ"ש לעיל פר' מ"ה סוף סי' ז' בני ביתו של אברהם אבינו צופים היו ולוט היה בן ביתו. והמערה היה תחת ההר כמ"ש וישב בהר וגו' וישב במערה וכשהטיף ההר עסיס בא למערה שתחתיו:

פסקה ט
לעולם אין האשה. פסיקתא פמ"ב סי' ג' לעיל פמ"ה סימן ד' ושם מבואר:
כל מי שהוא להוט. לעיל פמ"א ריש סימן ז' ושם מבואר:
א"א יודעים. ע"פ מדה י"ז:

יבקש נפרד. זהו לוט כמ"ש הפרד נא מעלי וכתיב אחרי הפרד לוט מעמו שהוא בקש תאוה כמ"ש לעיל פמ"א סי' ז' וישא לוט וגו' שבקש להפרד מאברהם בעבור התאוה. א"כ גם כאן במערה הוא נתאוה לבנותיו:

שאין כל שבת ושבת. ע' בהגהות רד"ל גם בילקוט כאן נכתב בצדו נ"א בכל שנה ושנה:

התגלעו אכ"כ. בילקוט משלי י"ח הגי' יתגלעו אכ"כ. ופי' בכל תושיה בכל מקום שקורין התורה בבכ"נ ובבמ"ד יתגלע ויתרחק גלע כמו גלע בהפוך אותיות:

פסקה י

עברתו ולא כן. ר"ד שמענו גאון מואב וגו' עברתו ולא כן בדיו לא כן עשו. ודורש עברתו לשון עבור ולא כן פי' לא כמו מעשיו עתה ע"פ דרך קצרה. כי תחלת עבורו לש"ש ובדיו לא כן עשו היינו בנות מואב בשטים. ולר"ס עברתו ולא כן שלא היה תחלת עבורו ונכון מל' כן בנות צלפחד דוברות אבל בדיו לא כן עשו כמעשה האמהות אלא לש"ש היינו רות ור"ל ישוה המדות א"כ הא' לשבח גם הב' לשבת ואם הא' לגנאי גם הב' כן. וע' מדרש רות פסוק ותרד הגורן ודו"ק:

פסקה יא

אל תצר כו'. ב"ק דף ל"ח:

מפתק. סותם כדלעיל ר"פ ט"ז ד' ראשי נהרות פותק:

שהיה עמי. וע"ד מ"ש האמינון אחיך היה עמך:

מואב מי אב. העניין כי מאברהם יצאו הרבה גוים בחייו ישמעאל ובניו. יצחק ובניו. ובני קטורה ויעקב ועשו היו בני ט"ו שנה כשמת אברהם. וכל מי שנולד בימיו ממשפחתו היה לעם וגוי בפני עצמו. וזהו מ"ש ויוגד לאברהם לאמר. הנה ילדה מלכה וגו' וכל השמונה שילדה היו גוים ולאומים כמ"ש קמואל אבי ארם. וכן עוץ כמ"ש ארץ עוץ. וכן כשד הוא כשדים. וכן כולם. וכן בלוט שנצול במערה בזכות אברהם הגין זכותו ג"כ שה"ל זרע ללוט שהיה לגוי ועם וז"ש הוא אבי מואב שנעשה לעם בזכות מי אב ור"י בר"ס ור"ח חולקים על ר' יודן שלא ביזתה אביה וכן יש לדרוש בן עמי שיהיה לגוי ועם בזכות מי שהוא אבי עמים וגוים. ועיין לקמן פרשה ס"א סי' ה' ראשי אומין. ודו"ק:

פרק נב

פסקה א

שנפל מחר. שאמר לא אוכל להמלט ההרה. וכמ"ש לעיל פ"נ ס"ס י"א וע"כ נכשל בבנותיו שזה היתה כוונתו כמ"ש שם מאג"ב וזהו מ"ש יפול שנכשל בבנותיו. ועי"כ וצור

יעתק ממקומו זה אברהם. ובאג"ב פר' כ"ה הר נופל זה סדום שנקרא הר שנאמר המעתיק הרים. (וכמ"ש לעיל פר' מ"ט ס"ו) וצור יעתק ממקומו זה אברהם שנאמר הביטו אל צור חצבתם עכ"ל:

שחרב מקומו של סדום כי סדום היתה מדינה של חמש ערים ובעבור שלא היו מקבלים אורחים ע"כ ישב אברהם בצדם וקיבלם. והעניים של סדום שלא רצו לפרנסם. כמ"ש ויד עני ואביון נא החזיקה היה אברהם מפרנסם. וכשחרבה סדום לא היו עוברים ושבים ולא עניים לפרנס וכמ"ש כ"ז בהדיא באג"ב שם:

פסקה ב

אח נפשע. נזיר כ"ג ואין פשע אלא מרידה כמ"ש מלך מואב פשע בי. במ"ר ר"פ י"ח מקרית עוז הוא אברהם שהיה מגין בזכותו כמו קרית עוז ועיר מבצר:

כבריח בהמ"ק. כבריח ארמונו של הקב"ה זה בהמ"ק. לשון ילקוט כאן. וכמ"ש ישעיה ל"ב כי ארמון נוטש וכו' והבריח הוא משל על האיסור:

לא יבא טמא. לכל דבר (פסוק הוא בד"ה ב' כ"ג יפ"ת) ומה בריח ארמון גורם שלא יבא בו טמא מחמת קדושת בהמ"ק כך המדינים של לוט כמ"ש ויהי ריב וגו' כמ"ש לעיל פ' מ"א סי' ו' גרם לו שנתרחק זרעו לדורות עולם:

פסקה ג

לפי שחרב. לעיל סוף סי' א' לקמן פר' נ"ד סי' ב'. וע' עוד לקמן פר' נ"ט סימן ז'. וקילורין פי' אוצר של מיני מאכל:

יקח מצות. עיין ד"ר פר' ח' סי' ה' וש"נ בראיות. שהצדקה נקרא בלשון חז"ל מצות וכ"ש בנחמיה יו"ד והעמדנו עלינו מצות. שלא יחסר האוצרות:

שהיה צריך לומר כו'. שהרי ידע בקומה של בכירה. כמ"ש לעיל פר' נ"א סי' ח':

שלקה בו העולם. כאן בסדום כמ"ש לעיל פר' נ' סימן ה' וש"נ. או שהכוונה על דור המבול כמ"ש המ"כ לקמן וכ"ה פר' ע' סוף סימן י"ב:

אנו באים. שיהיה קיום העולם בתמיה:

מה להלן לא יבא טמא. זהו באג"ב שאמר כן לעיל ס"ס ב' והמ"כ מ"ז:

פסקה ד

מפני ריח רע. שם רע של לוט. ושם טוב נקרא ריח טוב כמ"ש טוב שם משמן טוב. וכמ"ש שמן תורק שמך ושם רע נקרא ריח רע. כמ"ש נרדי נתן ריחו (ע"ש במדרש שה"ש) שהם שני דברים א' ריח רע של גפרית. והב' שהיו אומרים וכו':

שבע שמות. (מ"ש בזה הוא בריי"פ בשם יפ"ת):

אף הוא דרום. שנקרא דרום ע"ש ששם ההרים הרמים וכמ"ש בתרגום שם אתר טוריא ומ"מ קשה שהיל"ל לחשב הרים לשם בפ"ע וע' במ"ר פר' כ"ב סימן ח' א"ר אבא סרגוניא ולא ממדבר הרים כל הרים שבמקרא הרים חוץ מזה שהוא לשון התרוממות שאין אדם מתרומם וכו' ע"ש ואפשר שג"כ צ"ל כן שהשיב לו שאינו לשון דרום ואין לחשוב אותו. ומ"ש אמר להם חסר שם האומר ואם כוון למ"ש במ"ר שם א"כ הוא ר"א סרגוניא הנ"ל וצ"ע:

א"ר חייא. פסיקתא רבתי פר' ג' סי' ג' באריכות ובבאור:

הוי זהיר בגחלתן. אבות פרק ב' משנה יו"ד:

פרישתו פרישת עולם. שנתיירא ללכת אצל אברהם כמ"ש לעיל פר' נ' סי' י"א וכמ"ש בפסיקתא שם. וז"ל שם מה אמרו לו ההרה המלט בזכותו של אותו ההר הגדול נמלטת לך אצלו אמר להם איני יכול שכבר אמר לי להפרד לא אוכל להמלט ההרה ע"ש:

ע"כ שלא בטובתה. עיין מ"כ וסיים רש"י לפי שכבר לוקחה לבית פרעה עי"כ אך צ"ע שהרי מפורש ואומר לה זה חסדך וגו' אל כל המקום וגו' אמרי לי אחי הוא. הרי זה כלל על כל המקומות כמו במצרים וכ"כ והיא גם היא אמרה אחי הוא. אך בילקוט כאן הגי' וישלח אבימלך מלך גרר ויקח את שרה אפשר שהולכת ברצונה אלא בעל כרחה שלא בטובתה וגי' זו עיקר וכ"מ ביפ"ת [א"ה היפ"ת אחר שהביא את דברי הילקוט כתב בזה"ל ואם אמת הי' לשון זה במדרש הייתי אומר דמדרש דילן נמי אויקח את שרה קאי אלא שודאי שיבוש הוא דמאי ק' לי' כי מנא לי' שהי' ברצונה דקא מתמה אפשר מה שלא הוקשה לגבי פרעה ואי משום דהתם כתיב ותוקח דמשמע בע"כ והכי שני וכתיב ויקח א"כ מאי משני על כרחה אלא ודאי שיבוש הוא שעלה על לב איזה תלמיד לפרש כך ונכתב בספר ודברי רש"י ז"ל דלעיל יוכיחו עכ"ל ותימה על מהרז"ו דכתב בשם היפ"ת כי גירסת הילקוט עיקר] ולפי שאצל פרעה כתיב ותוקח האשה משמע בע"כ וכאן כתוב ויקח ויש לטעות שהי' שלא בע"כ ע"כ הוצרכו חז"ל לפרש שג"כ כאן בע"כ. ומ"ש ותוקח וכן ויקח סי' חז"ל לקיחת דברים כמ"ש לעיל פ' מ' סי' ה' ע' מש"ש אלא דשם שכתוב ותוקח היינו ע"י שרים לא ששלח ללקחה וכאן כתיב וישלח ויקח:

פסקה ה

א"ר יוסי וכו'. לקמן פר' ע"ד סי' ז' ושם איתא ר"י ב"ר חנינא ויק"ר פ' א' סי' י"ב ובשנוים ע"ש:

לפרוש זה מזה. תיבת סעיפים מלשון פרישה. וכן לעיל פ' מ"ד סי' ט' מול תיבת סרעפי הפורשים ממני:

הוילון ומדבר עמו. וכאן חסר חצי המשל השני. וחצי נמשל הראשון והוא מובן ובויק"ר פ"א הוא מפורש וגם שם חשב כל המקומות שנראה לנביאים ביום והכוונה גם ביום:
אצל שפחתו. שם הגי' פלגשו. וכמו שהתחיל. שאין הפילגש שפחה:
לשון טומאה. רות רבה פסוק ויקר מקרה:
בדיבור שלם. בסנה ובסיני ובאוה"מ כתוב ויקרא:
רחוק ה' מרשעים. מאי קמ"ל שהוא רחוק מרשעים אלא קמ"ל אפילו בשעה שנראה קרוב להם בנביאה גם אז רחוק ה' מהם. וא"כ עד"ז גם ס"ד:
מכאן שאין התראה. לעיל פל"ד סי' י"ד וש"נ ואין לומר שמ"ש הנך מת מת זו התראה שאם יקרב ימות דממ"ש ואבימלך לא קרב אליה משמע שאם קרב היה מת אע"פ שלא התרו בו וכ"מ ממ"ש ויתפלל בעדך וחיה (וכ"כ היפ"ת) ועיין מכות דף ט' והטעם שא"צ התראה כי מצווים רק במצות שכליות שהיל"ל לדעת גם בלא התראה וע"ד שאמרו חז"ל חבר א"צ התראה):
בעולת בעל. והיל"ל והיא א"א וכמ"ש השב אשת האיש. ע"כ דורש בעולת מלשון בעל ואדון. ובא להחשיבה בעיניו ולהגדילה שיתירא ליגע בה. שאברהם כבר היה במעלה וכבוד בעולם כמ"ש פר' מ"ב סימן ה' והיא גדולה ממנו. ועיין לעיל ר"פ מ"ז:

פסקה ו

אם כך דנת. פסיקתא רבתי פר' מ"ב סי' ג' ושם הגירסא אם כך דנת בלא התראה וכו':
לדור המבול. כי גוי משמע אומה ואחד לא נקרא גוי וע"פ מדה י"ז הכוונה על דור המבול ודור הפלגה וסדום. וכמ"ש לעיל פר' ל"ו ס"ס א' ויק"ר פ"ה ה' על גוי זה דור המבול:
אם גוי זה תהרוג. דורש גוי על אבימלך שהוא שקול ככל הגוי (וכמ"ש כי הבאת עלי ועל ממלכתי וגו' יפ"ת) ומ"ש המדרש תהרוג שתי פעמים על פי מדה כ"ב שתיבת תהרוג נמשך גם לתיבת גוי וכ"מ ממ"ש גם צדיק תהרוג שמ"ש הגוי פי' גם כן הגוי תהרוג:
ואנשי ביתה. בני ביתה. עבדיה. ושפחותיה. ואנשי ביתה. הבאים תמיד לביתה מן החוץ. ויש כאן ג' רבויים שתיבת גם היא מיותרים והוי"ו של והיא ע"כ מרבה ג' כתות אלו (ובילקוט ל"ג ואנשי ביתה יפ"ת):

פסקה ז

משל לגבור. שמ"ר פר' כ' בסימן א' ופסיקתא רבתי פר' מ"ב סי' ג':
מחטונך לי. טעם הדרשה לחסרון אל"ף מחטוא (וכ"כ ביפ"ת) לז"א שמלת מחטו הוא שם היצר המחטיאו:

פסקה ח

מי מפייסו. מלשון פיוס ועיין ב"ק דף צ"ב א'. כי השב אשת האיש הוא מטעם שהיא א"א ומ"ש כי נביא הוא ע"כ הוא טעם אחר שידע שלא נגעת בה וזה ע"פ מדה ט'. וע' מכות דף ט':

שאין התראה. לעיל ס"ס ה' על עצמו שהיה גדול וחכם שא"צ התראה וכאן אף על ב"ב:

פסקה ט

עשנה וגו'. כי לעיל כתיב וישכם אברהם בבוקר וגו' והנה כקיטור הכבשן וכן כאן וישכם אבימלך בבקר וגו' וייראו האנשים מאד למה נתיראו והלא א"ל השב אשת האיש וחיה אלא יראו שהעונש מוכן ובא גם עליהם על שנלכדו בעון סדום שבגדו באורחים כמוהם:

פסקה י

מה עשית לנו. ד' לשונות שאמר אבימלך א'. מה עשית לנו. ב'. ומה חטאתי לך. ג'. כי הבאת עלי וגו'. ד'. מעשים אשר לא יעשו וגו'. שהם כנגד ד' דברים. א' הנך מת. ב' דע כי מות תמות. ג' כי עצור עצר ה'. ד' כמ"ש ר' חלבו קדמתך רעבון וזהו מ"ש מעשים אשר לא יעשו. ויקשה הרי כבר נעשה במצרים אלא פירש שבכל מקום [הבאת ברכה וכמ"ש והיה ברכה וכאן הבאת קללה:

פסקה יא

בשיטתן השיבן. לעיל פר' י"ח סי' ה' ושם מבואר הענין באריכות ע"ש ותבין כאן וע' בערוך ערך אח א':

הלואי כו'. דקשה התעו ל' רבים. ועוד איך יאמר שאלהים התעו אותי הלא ישרים דרכי ה' ואינו מתעה. ע"כ דורש בג' אופנים הא' כאשר התעו העובדי כוכבים שהיו שונאיו על שמאס בפסיליהם ורצו להזדווג לו להרגו. ולשון להזדווג לרעה כמו לעיל פמ"ב סי' ג' לא רצו להזדווג אלא וכו' ונזדווגו לו ג' שונאים. והתעו לשון רבים על שונאיו התועים. ובעבור זה רצו להרגו. שע"כ אותי הציל אלהים מבית אבי. שהיו ג"כ עובדי כוכבים ומסרו אביו תרח ביד נמרוד כמ"ש לעיל פר' ל"ח סי' י"ג שאז השליכו אותו לכבשן האש והצילו הקב"ה כמ"ש פר"א פרק כ"ו נסיון א' וב'. והפירוש הב' ויהי כאשר התעו אותי שבקשו התועים להטעותו שיעבוד כוכבים כמותם. אלהים מבית אבי. אלהים אמר לי שאלך מבית אבי. וכמ"ש לך לך מבית אביך. ופי' זה בת"א והוה כד טעו עממיא וכו' ע"ש. וכ"ה בת"י. והפירוש הג' ויהי כאשר התעו הכשדים אז מדרכיו של הקב"ה. אותי אלהים העמיד אותי לעמוד כנגדם להוכיחם. וגם מבית אבי העמיד להוכיחם. כי תרח

היה מזרע שם דור ט' לו. ושם חי עד שנת נ' ליעקב. ועבר חי עד שנת ע"ט ליעקב. וג' פירושים אלו ע"פ מדה ט':

פסקה יב

הנה נתתי אלף כסף. וס"ד הנה הוא לך כסות עינים. ואיך האלף כסף כסות. ודורש שהוא מלשון כסוי שיכסה אברהם את עינו ממנה שלא יעשה בה עוד סחורה:

עינים עינים. כסות מלא צבעים יפים ע"ד ועינו כעין הבדולח שפירושו ומראיתו. וכן כעין חשמל וכו':

עשאה מטרונה. כמ"ש באג"ב פר' כ"ו. וכמ"ש המ"כ בשם רש"י. ויתכן שרש"י העתיק מאג"ב. ועי' עוד במ"כ:

ביקש להקנותה. וע"י הקנאה תתרצה להפטר מאברהם ויקחנה הוא מרומז במ"ש הנה הוא לך כסות עינים לכל אשר אתך. שע"י זה תכסה עיניך מאנשי ביתך וכל אשר אתך ותטה לבך מהם והרמז על אברהם:

בן שאתם מעמידים. מרומז במ"ש הנה הוא לך כסות עינים פירושו ע"פ מדה ט' שיצא מכם כסות עינים. וכמ"ש ביצחק ותכהין עיניו מראות. ויתכן שדורש גז"ש שכאן כתוב הנה וביצחק והנה בן לשרה. וע' מגילה כ"ח. ב"ק דף צ"ג:

כבר תוכחתיה. דברי ר"ל שאמר שרצה להקנותה על בעלה. והשיבה לו שרה שאם אמרוד עליו כבר הדין פסוק אצלו שיפחות מכתובתי. דתנן המורדת על בעלה וכו'. וע' ירושלמי כתובות פרק ה' ה"ח. (וכן מצאתי ביד"מ בשם אב"א) וזהו ואת כל שנתן לה אבימלך ופיתה אותה עם כ"ז ונוכחת נגדו:

לפיכך שבעה. לפיכך פוחתין לה מכתובתה ז' דינרים:

אמור שהכניסה לו. קושיא היא וע' מ"כ. ומ"ש שצערו של איש מרובה על שדרכו של בעל אבדה לחזר אחר אבידתו. וע' כתובות דף ס"ד:

אבל היא לא קצרה נפשה. מכאן שצערו יותר גדול. ע' מ"כ גי' הירושלמי וע"ש שדוחה טעם זה:

פסקה יג

בלשון זה. לשון תפלה לא נאמר עד פרשה זו ויתפלל בעדך. ואח"כ ויתפלל אברהם. ומ"ש הותר הקשר הזה. נראה שדעת המדרש שלשון תפלה הוא מלשון נפתולי אלהים נפתלתי. שפירש רש"י ז"ל שם מלשון עקש ופתלתל. ואונקלוס תרגם שם מל' תפלה בעותי באתחננותי ושניהם אמת. שאלהים עשה את העולם ואת האדם ישר. אך בחטא האדם נעקש היושר ונעשה פתלתול בעולם. והתפלה לישר העקש ולהסיר הפתלתל וזהו

נפתולי אלהים שתחלה נעקשתי ונתפתלתי בהשגחה ואח"כ ע"י התפלה הותר הפתלתל וע"ש זה נקרא תפלה לפי שמסיר הפתלתל וע"ד סירותיו לדשנו. ובכל תבואתי תשרש. וזה ע"פ מדה ט"ז מיוחד במקומו שאצל כי עצור כתוב ויתפלל:

נאמר עצירה. עי' מ"כ ועי' ב"ק דף צ"ג ב':

והכל אומרים כו'. לעיל פרשה מ"א סימן ב' ושם מבואר:

דטולמוסין. ג"ז שם לעיל. ובירושלמי כתובות פרק ז' ה' ג' על דטלמסין למגע למסאנה דמטרונה ופי' בעל פני משה דטלמין מלשון טלמין יתיה איש מוכה ומנוגע. ועל. פירושו נכנס. כך איך יגע אבימלך בכל אשר לשרה המטרונה. וזהו על דבר שרי וכו':

כל אותו הלילה. לעיל שם מבואר בס"ד:

פרק נג

פסקה א

וידעו כל עצי השדה. אג"ב פ' כ"ט ותנחומא וע' מ"כ:

אלו הבריות. כי איך שייך ידיעה בעצי השדה ע"כ מפרש ע"פ מדה כ"ו ממשל כמ"ש ביחזקאל בן אדם חוד חידה ומשול משל וגו' והמשל מפורש בתורה כי האדם עץ השדה וכמ"ש פר"א פ' כ"א:

זה אבימלך. ע' באג"ב בשינוי לשון ובתנחומא חסר ריש הדרשה דכאן. ודורש סמוכין שכאן סמך פסוק כי עצור עצר ה' וכו' לפסוק וה' פקד את שרה. ואין כאן מקומו אלא למעלה פסוק ט'. וכמ"ש לעיל פ' נ"ב סוף סי' י' כי הבאת עלי ועל ממלכתי וגו' כי עצור עצר. ולמה נכתב כאן לדרוש ענין זה שהנהגת הש"י בעולם זה ישפיל וזה ירים וגו' וכמ"ש במ"ר פ' כ"ב סי' ח' וש"נ. ובתנחומא משל נפלא אר"ל כשתקופת תמוז נכנסת מיבשת העשבים. ומפרחת האילנות. כך יבשו העשבים כי עצור עצר ה' ונפרחת האילנות וה' פקד את שרה:

והיכן דבר. שמ"ש דברתי הכוונה על דבור שמפורש בתורה ונביאים. ובמכילתא בא מביא כל הפסוקים שכתוב שם כי ה' דיבר או דברתי שבכל התנ"ך ודורש היכן דבר ומ"ש למועד אשוב אליך. אף שיש כמה פסוקים קודמים. בסוף לך לך. ובריש וירא פסוק יו"ד על שכתוב בפסוק זה היפלא מה' דבר שיקרא בפירוש דבור. וכן מ"ש ועשיתי הה"ד ויעש ה' לשרה כאשר דבר כוונתו ג"כ לפסוק זה וכמ"ש לקמן סימן ה' בדברי ר"נ מה שאמר לה הוא ע"ש:

פסקה ב

אותן המלאכים. אף שאחד היה המבשר על שבאו ג' ביחד אמר לשון רבים:
למועד אשוב. כ"ה ג"כ בילקוט מ"ב ד'. אבל בתנחומא איתא אמרו שוב אשוב וגו' וכצ"ל. וגם רש"י הביא זה ע"פ שוב אשוב וגו' ועכ"ז הועתק גם שם פסוק למועד אשוב בטעות כמו כאן. ובילקוט איוב ד' הגי' הקב"ה שבישר את שרה למועד אשוב כו':
דבריו של ב"ו כו'. דעת המדרש שאלישע לא דבר אליה בשליחות ה' אלא מעצמו דרך ברכה ותפלה ובטח בה' שיקים דבר עבדו ע"ד ותגזר אומר וע"כ אמרה אל תכזב בשפחתך ואם בנבואה לא איש אל ויכזב וגו' ולזה יצדק הק"ו שכ"ש יתקיים דבר ה' בנבואה (וכ"כ יפ"ת) אך קשה דל"ל ק"ו על שרה הלא מפורש בה שנתקיים. ונראה שעיקר הק"ו על נבואות שלעתיד על ציון שיתקיימו וכמו שדורש בתנחומא מהבטחת שרה על הבטחת ציון ע"ש. והסיום וה' פקד את שרה וגו' מוסב למ"ש אחר זה כי תאנה גו'. אמנם בילקוט איוב ד' מפורש הקב"ה בישר את שרה לא כ"ש וצ"ע:

פסקה ג

כי תאנה לא תפרח. עיין פסיקתא רבתי פמ"ב בסימן ה' בא"א מעט. ובילקוט סוף חבקוק:
כבכורה בתאנה. עי' לעיל ר"פ מ"ו למה נמשלו לתאנה וש"נ ומבואר:
אותן המלאכים. גירסת הילקוט וכי אותן המלאכים שבשרו את שרה כחשים היו:
כזית. שמאיר ע"י נר דלוק:
אלא ושדמות. פי' שהוי"ו של ושדמות הוא להפך הקודם שאע"פ ששמחה עכ"ז תמהה על עצמה אותן השדים וכו' וכמ"ש רש"י בחומש בשם תנחומא ע"פ ותצחק שרה בקרבה ע"ש:
השדים המתים. (דרש שדמות שדי מות כדדרשינן עלמות על מות יפ"ת):
ואפרים עגלה. עי' לעיל פר' מ"ח סימן י"ג ואל הבקר:
מה אני מובדה סברי. כלשון הזה הוא גם כן לקמן פר' ס"ח סימן ב' גבי יעקב:
יבש חציר. כמ"ש שם כל הבשר חציר וגו' משל על הרשעים וכמ"ש בפרוח רשעים כמו עשב וגו' אבל בצדיקים כתיב צדיק כתמר יפרח וגו' וכן שרה שנמשלה לגפן כו' ועיין סימן א':

פסקה ד

לעולם ה' דברך. עי' שמ"ר פר' ל"ח סימן ו' באורך וש"נ. ומ"ש שאמר לאברהם בשמים. מבואר שם דהיינו שא"ל ויאמר הבט נא השמימה וגו'. וכמ"ש אח"ז כאן. ומ"ש המדרש למועד אשוב אליך דורש תיבת דברך ממ"ש היפלא מה' דבר וגו':

ההוא אמר וגו'. שהיל"ל הוא אמר ויעשה דיבר ויקימנה אלא משמע תמיה המתקיימת שלא יעשה כו' והם ב' כ"מ ומכריע זה לטובה וזה לרעה שאינו מקיים אם ישובו וע"ד שכתוב כי לא אחפוץ במות המת וגו' ועי' במ"ר פר' כ' סימן כ' ופ' כ"ג סימן ח' תנחומא סימן י"ג ירושלמי פ"ב דתענית סוף ה' א':

וגם את הגוי. דן אנכי ואח"כ יצאו ברכוש גדול קיים. ועבדום וענו אותם ת' שנה לא קיים שלא עבדו רק מנין רד"ו שנה:

פסקה ה

זה אברהם. כי היל"ל לדוד עבדך. ואמר לעבדך דוד כוון תחלה על אברהם שהוא הראשון שקראו הקב"ה עבדי כמ"ש בראשית כ"ו כ"ד בעבור אברהם עבדי (וע"כ שזה היה קודם מ"ש בראשית כ"ד י"ד) וכמ"ש שמ"ר פי"ב סימן ב' מכמה מקומות. את אשר דברת לו כמ"ש היפלא מה' דבר וגו' ותדבר בפיך ובידך מלאת ויעש ה' לשרה כאשר דבר וכמו שעשה לאברהם כך עשה לדוד אבי:

עקרת הבית. וכמ"ש לקמן ר"פ ע"א אלו עקרות שהן אסורות כו':

אם הבנים שמחה. כמ"ש פר' זו סימן ט' וכ"ה בפסיקתא פר' מ"ג סימן ד' וזהו בנים לשון רבים:

מה שא"ל כו'. כאן חסר שם האומר. ופלוגתתן בכפל כאשר אמר כאשר דבר לת"ק הראשון על הש"י כמ"ש ויאמר ה' עד למועד אשוב והב' לרבות דברי המלאך שאמר שוב אשוב אע"פ שאינו כסדר ור"נ דורש כסדר הא' על דברי המלאך והב' ע"ד הש"י. וגירסת הילקוט בת"ק מה שא"ל בדיבור היינו מ"ש היפלא מה' דבר ע"ש והכל על הש"י שיש בהבטחה זו אמירה ודיבור כמ"ש בפסוק י"ג וי"ד:

ר"י אמר כו'. בפסיקתא פמ"ב סימן ד' ר"י אומר וכו' ר"נ אמר פקד את שרה כאשר אמר בבן כאשר דבר שהחזירה לנערותה ועי' פמ"ז סימן ו' ושם מבואר גם דעת ר"א. ועי' מ"כ וצ"ע וע"ש בפסיקתא הוספת דברים בדברי רשב"ל ועי' פר' ס"ג סימן ה' אצל רבקה ג"כ מרשב"ל דרשה זו:

בעל פקדונות. בפסיקתא פר' מ"ג סימן ה' הגי' אברהם ושרה הפקידו נפשות אצלי כמ"ש ואת הנפש אשר עשו בחרן ואני מחזיר להם נפשות:

פסקה ו

לאברהם בן לזקוניו. שתיבות לאברהם ולזקוניו מיותר. והרי הוליד אח"כ כמה בנים מקטורה. וכמ"ש לעיל פר' מ"ז סימן ג' האיש אינו מזקין:

זיו איקונין. ועי"ז ידעו הכל שמאברהם נולד וכמ"ש ב"מ דף פ"ז:

לט' חדשים. שהי"ל לפרש המועד ע"כ דורש למועד אשר דיבר בבריאת עולם חק קצוב להריון ולידת רוב נשים ט' חדשים והיכן דיבר הרבה ארבה עצבונך והרונך וכמ"ש לעיל בפר' כ' סימן ו' כמנין הריון ע"ש. ואותו. פירושו הזמן שדיבר. וכן למ"ד לז' חדשים ג"כ כנ"ל וכמפורש שם הרבה בגי' רי"ב. וכמ"ש לעיל פמ"ז סימן ו'. וכמ"ש ר"ה דף י"א ע"פ למועד אשוב אליך דקאי בסוכות ואמר על פסח ואותה השנה מעוברת היתה הרי ז' חדשים:

מועד צאתך. וכמ"ש במכילתא בעצם היום הזה יצאו וגו' מו' שעות ולמעלה וכמ"ש פר"א פכ"ט ע"פ בעצם היום הזה נמול אברהם בגבורת השמש בחצי היום:

פסקה ז

יצא חוק. היינו חוק מילה שיצחק היה הראשון שנמול לח'. עי' שמ"ר פ"ל סימן ט'. שי"ר פסוק ישקני בסוף. וכמ"ש אשר כרת וגו' ויעמידה ליעקב לחוק וגו'. ומ"ש ניתן דוריה (עי' מ"כ) פי' חיפושית לילידי ביתו וכמ"ש בצד הילקוט. ועי' סי' שאח"ז:

יו"ד עשרה כו'. טעם אחר ע"ש יצחק ע"פ נוטריקון. וע' במ"ר פי"ח סימן כ"א. פר"א ר"פ ל"ב. שהגי' שם יו"ד י' נסיונות. ולפי"ז גם היו"ד רומז לענין של יצחק כמי אותיות צח"ק. שהנסיון העשירי היה בעקידת יצחק (וכ"כ יפ"ת):

וימל אברהם וגו'. כאשר צוה אותו אלהים והיכן צוה ובן שמנת ימים וגו':

פסקה ח

ראובן בשמחה. פסיקתא פמ"ב סי' ד':

נאמר כאן עשייה. צחוק עשה לי וגו' ובפסיקתא שם הגז"ש ממ"ש ויעש אברהם משתה גדול ובאחשורוש ויעש משתה מה שם והנחה וכו':

הוסיפו על המאורות. שם הגי' הוסיף הקב"ה על המאירות והענין אחד. וכמפורש שם שנתרבה אורם מ"ח פעמים. וכמו בעת הבריאה. שבחטא אדם חסרו ועתידין להיות כמבראשונה כמ"ש והיה אור וגו' ואור החמה יהיה שבעתים וגו'. וע' לעיל פ"י סי' ד'. וכל שעתיד להיות. נעשה בעוה"ז ע"י צדיקים וכמ"ש ויק"ר פכ"ז סימן ד'. והכוונה על כל המבואר לעיל פי"ב סי' ו' ע"ש. ובתנחומא תולדות סימן ב' שבשעה שנולד יצחק היו

הכל שמחים שמים וארץ וכו' שנאמר אם לא בריתי יומם ולילה וגו' וכתיב ואת בריתי אקים את יצחק:

פסקה ט

הניקה בנים. לעיל פמ"ז סימן ב' ובפ' זו סי' ה' לברכת חלב. וכמ"ש בפסיקתא פמ"ג סי' ד' באריכות:

אין זו שעת הצניעות. כאן חסר התחלת המאמר וז"ל בפסיקתא שם וכי בנים רבים הי"ל לשרה וכו' אלא בשעה שילדה את יצחק היו אמוריים אומרים בנה של שפחה הוא ועושה עצמה כאלו היא מניקה אותו באותה שעה אמר לה כו' אין זו שעה של צניעות אלא עמדי והפריעי עצמך בשביל קדושת השם וכו' ע"כ ועי' ב"מ דף פ"ז:

נעשה י"ש. שע"כ קראה אותם בנים כמו יצחק בנה. ובפסיקתא בנים שנתבנו בישראל וזה ע"ד א"ת בניך אלא בוניך:

ממשלה. ירמוז במ"ש וברכתיה מלכי עמים ממנה יהיו. ודרשו לעיל פמ"ז סימן ב' וברכתיה לברכת חלב. שעי"ז מלכי עמים ממנה יהיו:

נטלה כו'. בילקוט מסיים הה"ד מוסר מלכים פתח. ועי' בויק"ר פי"ג סימן ב' שדורש שם פסוק זה עם הפסוקים עמד וימודד ארץ ראה וגו' המדברים במ"ת וע"ש וילקוט חבקוק ג'. ותבין ג"כ לכאן ויתכן שדורש ס"ד ויתפוצצו הררי עד שחו גבעות עולם שנתפוצץ ושח מהם אז זכות אברהם ושרה שאין הרים אלא אבות וגבעות אמהות ועי' מכילתא ע"פ על ראש הצבעה ראיה לזה [עי' ויק"ר ס"פ ל"ו ותבין כאן]:

פסקה י

נגמל מיצה"ר. שמ"ש ויגדל ויגמל סותרים זא"ז כי ויגדל משמע שנעשה גדול ויגמל משמע שנגמל מחלבו כמ"ש גמולי מחלב וכמ"ש ריש ש"א ותנק את בנה עד גמלה אותו וע"כ פי' ויגדל כפשוטו. ומ"ש ויגמל שנגמל מיצה"ר בן י"ג שאז נקרא גדול וכמ"ש לקמן פ' ס"ג סימן י' ויגדלו הנערים שהיו בני י"ג שנה ע"ש וש"נ ומבואר. ולרבנן ויגמל כפשוטו מחלבו. ומ"ש ויגדל שלא נתפרש כאן. יתכן כמ"ש ויגדל משה וכמ"ש שמ"ר פ"א ר"ס כ"ז שגדל שלא כדרך כל הארץ וכ"מ בפי' מדר"א. שהרי אברהם היה האדם הגדול בענקים. עי' ילקוט יהושע י"ד. שע"ז מביא שם מ"ש בב"ר פמ"ט פסיעותיו שהיו גדולות עיי"ש. ועל יצחק דרש שהיה זיו איקונין דומה לאברהם לעיל פר' זו סימן ו' וזהו ויגדל:

גדול העולמים. עי' לקמן פר' ק' ס"ס ה' מספד גדול כנ"ל ועי' מש"ש:

ריב"מ אמר כו' משתה גדול. דהא משתה שלו גדול משל אסתר והיתה ק"פ יום ובהראותו את עושרו וגו' ולכל שרי המדינות וגו'. ובכ"ז לא קראה גדול אלא שבאסתר שהיתה צדקת היה שם רצון גדול העולמים הקב"ה שנקרא גדול ה'. וכתיב כי ישוב ה' וגו' על אבותיך הם האבות אי"ו שהיה ברצונו אתם גם כן בשמחתם במשתה גדול ועי' לעיל פל"ט סימן ג'. ומ"ש בדברי ריב"מ גדולי עולם צ"ל גדול העולמים וכ"ה בילקוט (עי' מ"כ). ומ"ש ויעקב אע"ג שלא מצינו כן ביעקב אולי מאחר שכתוב אבותיך שכולל כל הג' אי"ו. ואצל אברהם ויצחק מפורש. וביעקב אולי יכוון על הדרש מספד גדול כנ"ל וכמ"ש חז"ל במ"ק רוכב ערבות שש ושמח בבא אליו נפש נקי צדיק:

עוג וכל ג"ע. עיין קה"ר פ' טוב ללכת וגו':

אמרו לעוג. ד"ר פ"א סי' כ"ה:

דאמר ר' לוי. הוא טעם על מ"ש עוג מתנתו שפופה. שעל שנולד מאבות זקנים. ומה גם למ"ד שנולד לז' חדשים שהוא חלוש בטבעו. והוצרך לעריסה משא"כ הראשונים היו בריאים מתולדותם (עיין לעיל פל"ו כצאן עוליהם ולא היו צריכים לעריסה):

דאמר ר"י. פירש למ"ש גדולי עולם. וצ"ע מנין לו ואפשר שכוונתו כמ"ש בסימן ט' שאותן שינקו חלב שרה נתן להם ממשלה ורמוז במ"ש מלכי עמים ממנה יהיו יהיו בגי' ל"א. ולמ"ד שהמשתה עשה כשהיה בן י"ג א"כ היו אז בני י"ג וי"ד ואברהם שידע שעתידים להיות מושלים זימן את כולם לסעודתו ואותם הרג יהושע. וגם רמוז בפסוקים של חבקוק שרמזתי לעיל בס"ס ט'. קרנים מידו לו הוא יהושע שכתוב אצלו וקרני ראם קרניו בהם וגו'. וזהו עמד וימודד וגו' ויתפוצצו הררי וגו' שבימי יהושע נטלה ממשלתם שירשו מאברהם והרגם:

ל"ב מלכים. כ"ה ג"כ בילקוט כאן ויהושע י"ג. אך רש"י הגיה ס"ב (עי' מ"כ) ובמ"ר פ' כ"ג סימן ז' איתא ס"ב מלכים ל"א בימי יהושע ול"א בימי סיסרא. ועי' לקמן ס"פ פ"ה מלך בבל אנטיקיסר שלו היה יושב ביריחו. ועיין ילקוט יהושע שם בשם ספרי אר"י וכי ל"א מלכים היו בא"י אלא כל שלא קנה לו פלטריות בארץ לא עשה כלום. ומרומז בשמ"ר פל"ב סימן ב':

פסקה יא

ארשב"י. תוספתא סוטה פרק ה' ופרק ז'. ועי' שמ"ר רפ"א כל הענין וס"פ מ"ב כל הדעות ביחד:

דבר לגנאי. שחטא ישמעאל:

מכבש גנות. פי' כובש גנות של אחרים וצד נשים לתוכן. או גנות מל' גן נעול ע"ש בשי"ר (וכ"פ יפ"ת ופי' עוד גנות מל' גיניא דלעיל פי"ח שפי' נשים) ואגב שהביא רשב"י דעת ר"ע הביא המדרש דעות אחרות והפסיק באמצע דברי רשב"י עד דבר לשבח:

וישחקו לפנינו. פי' שילחמו יחד ונהרגו עי"ז:

ר' עזרי' בשם ר"ל. עיין בפר"א פ"ל וכ"ז לישב מ"ש שרה גרש וגו' ואת בנה בעבור מצחק לבד:

כמתלהלה וגו'. כמ"ש ויהי רובה קשת וכמ"ש ואמר משחק אני כן כאן מצחק:

לשבח. שאין בענין זה דבר עבירה ובתוספתא וז"ל ואני אומר ח"ו כו' אותו שכתוב בו למען אשר יצוה יהיה בביתו עבודת כוכבים וג"ע וש"ד אלא אין צחוק האמור כאן אלא לשון ירושה:

פסקה יב

הה"ד ועוצם עיניו. לעיל פר' מ"ח סימן ו' דורש הולך צדקות וכו' הוא מרומים וכו' הכל על אברהם ולעיל ר"פ מ"ג דורש מ"ש אוטם אזנו עי' מש"ש. וכאן דורש מ"ש ועוצם עיניו מראות ברע של ישמעאל שרע בעיניו. וכמ"ש בשמ"ר ר"פ א' ע"ש:

אלא ביצחק. צ"ל כמ"ש בילקוט ביצחק ולא כל יצחק (וכ"ה בשוח"ט מזמור ק"ה יפ"ת):

ב' תרין. וכמ"ש לעיל פר' א' סימן יו"ד בראשית ב' ראשית על ב' עולמות נוטריקון וגימטריא:

מופתיו ומשפטי פיו. ופסוק הסמוך זרע אברהם עבדו. שענין המופת הוא לאות לברר דבר אמונה כמ"ש תנו לכם מופת. ונתן אליך אות או מופת. ואם ר"ל המופתים שעשה לזרע אברהם היל"ל לזרע אברהם. ע"כ דורש זכרו נפלאותיו לאברהם ושרה בלדת יצחק לזקנתם. מופתיו שנתת מופת ואות לאברהם שיאמר בפיו משפטי שהם ב' משפטים שהכל במשפט כפי המעשים ומשפט בעוה"ב ועי' שמ"ר פט"ו סימן כ"ב:

פסקה יג

וותרנים. כמ"ש שלש סאים קמח ושלשה פרים וכמ"ש שמ"ר ר"פ א' שאברהם שכתוב בו ואברם כבד מאד בכסף ובזהב היה משלח את אשתו ובנו ריקם בלא כסות ומחיה אלא כו' וע' פר"א פ"ל ומש"ש:

ויתן אל הגר. וס"ד שם על שכמה ולא בידה אלא להורות לכל שמחזיקם לעבדים:

שם על שכמה. שגם הילד שם על שכמה:

כ"ז שנה. וכ"ה בפר"א שם. ועי' במ"כ. אך בילקוט הגי' בן י"ז שנה כמ"ש בספר הישר שהיה אז יצחק בן ה'. ועי' בפר"א שם מש"ש ג' שיטות. ועי' שמ"ר ר"פ א' שיטה ד':

שכן דרך הרתמים. עי' מ"כ ודורש אחד השיחים מיוחד שבשיחים הוא הרותם שגחליו מחזיקים חום יותר מכל עץ. מדרש תהלים ק"כ וערכין ט"ו שנמשל בו גיהנם. ויתכן שהכוונה ע"פ מ"ש ומה יוסף לך לשון רמיה חצי גבור שנונים עם גחלי רתמים כו' שכנתי עם אהלי קדר שהם היו בעלי רמיה וקדר היה בן ישמעאל. וכמ"ש לעיל סימן י"א רמה את רעהו ע"י קשת וחצים וע"כ הושלך תחת רותם. והיה לו חולי החום וזהו גחלי רותם. ושיחים הם אילנות כמ"ש וכל שיח השדה כמ"ש ב"ר רפי"ג סימן ב' כל האילנות כאלו משיחים [והרר"י בעהאק נר"ו אמר כי דרשות ר"מ אחד השיחים על רתמים י"ל ע"פ הכ' באיוב ל' ד' מלוח עלי שיח ושרש רתמים לחמם. והנה שם כתיב בחסר ובכפן גלמוד העורקים ציה וגו' (ע"פ מדה י"ז על הגר וישמעאל ואליהו) הקוטפים מלוח עלי שיח ושרש רחמים לחמם. ע"כ דורש אחד השיחים על שיח הרותם. והגר הטיחה דברים ואצל אליהו כתיב שם רצפים רוץ פה וכו' וכאן פי' שהרצפים הי' רותם. וכ"כ שם אח"כ מן גו יגורשו ע"ש רש"י ודו"ק]:

השיחו עמה מה"ש. ויתכן שמ"ש אחד כמ"ש ויעף אלי אחד מן השרפים וכמ"ש מיכאל אחד השרים הראשונים. ובתנחומא הגי' מקום שהשיח עמה אחד ממלאכים פי' כנ"ל:

נאמר כאן כו'. יליף מנגד סביב לאוה"מ. ממנגד שכתוב כאן מנגד הרחק והרחק דכאן ממ"ש שם אך רחוק יהיה ביניכם וביניו כאלפים אמה א"כ מנגד דכאן הרי אלפים אמה אף מנגד דשם אלפים אמה. עיין במ"ר פר' ב' סימן ט' בהדיא (עיין יפ"ת) שמ"ר פר' מ"ה סי' ג' ולר"י א"צ לגז"ש של רחוק רחוק אלא נגד דשם מנגד דכאן וכאן מגופא דקרא דבשני טווחים ויריית קשת הוא מיל. ומ"ש שמ"ר פר' י"א סימן ה' שהקשת אינו יכול להלוך אפילו מאה אמה היינו בגובה:

פסקה יד

הה"ד נודי ספרת. בא לדרוש מ"ש ותשא קולה ותבך וישמע אלהים את קול הנער ששמע ג"כ קול בכית הגר וזה ממ"ש נודי ספרת אתה וגו' שמשמע שכבר ספר הדמעות והניחם בנאד ואח"כ אמר שימה דמעתי בנאדך שעדיין אינם בנאד. לזה דרש נודי בעלת נאד (וכמו נודית ע"ד בית הנשים שני שפירש שנית ויו"ד נודי ליחס) עי' מ"כ. ויתכן עוד כמ"ש בתנחומא סוף פ' חיי שרה קטורה זו הגר שהיתה קשורה כנאד וזהו בעלת נוד. ומ"ש במדרש כשם שכתוב בספר היינו בספר תורה. וכן הגי' בילקוט הלא בספרתך כשם שכתוב בספר שלך ע"כ וזה ע"פ מדה ל"א נודי ספרת הלא בספרתך. ופי' שבעלת נוד אשר בכתה ספרת דמעתה. הלא בספרתך שם בתורתך מפורש ששמת דמעתה בנאדך וקבלת אותה. כן ספור ושימה דמעתי בנאדך כי כמו ברישא דקרא ספרת כך בסיפא

ספור. וכמו בסיפא שימה דמעתי כך ברישא ושמת דמעתה כשנגרשה מאברהם. ומלת תהלים במדרש ט"ס הוא. ופסוק שמעה ה' הוא דרשה אחרת. וכמ"ש בסמוך (וכ"כ היפ"ת):

ויקרא מלאך וגו'. וס"ד מן השמים ואברהם נקרא שמים כמ"ש שמ"ר פל"ח סימן ו' בביאור. וכמ"ש לעיל פמ"ה ס"ס ז':

באשר הוא שם. במעמד שעומד בו עתה הרי שהיה עליו קטרוג ממה שיהיה לעתיד וזה ע"פ מדה ט' וי"ז שמפורש במקום אתר שהמיתו בניו את ישראל בצמא וכמ"ש שמ"ר פ"ג סימן ב' וש"נ וע' תנחומא ויצא סי' ה' ושם הגי' מיד רמז הקב"ה למלאך להראות לו הבאר כו' ע"ש בשינוי:

אתה מעלה לו באר. כמ"ש פר"א פ"ל נפתח לו הבאר שנברא ביה"ש כו' ע"ש:

בחזקת סומים. שאף שנזדמן לה באר דבר גשמי הנראה לא הרגישה עד שהקב"ה האיר עיניה:

מחוסרת אמנה. שהיה לה לעשות בהיפך תחלה להשקות הילד שהיה בסכנה ואח"כ למלאות החמת אלא שחששה שעד שתלך אל הנער להשקותו ותחזור אל הבאר הרחוק ממנה מיל לא תמצא עוד למלאות. והיה לה להאמין בהשי"ת שהבטיח שיהיה לגוי גדול (וכ"כ היפ"ת):

פסקה טו

ר' ישמעאל שאל. לעיל פר' א' סימן י"ד וש"נ ומבואר:

רבה וקשיותו. כל מה שרבה בגידולו והולך רבה וגדלה קשיותו עמו (יפ"ת):

זרוק חוטרא. עיין לקמן ס"פ פ"ו:

פרק נד

פסקה א

זו אשתו. כמ"ש לעיל פרשה כ' ר"ס ג' זכה עזר לא זכה כנגדו:

זה יצר הרע. עיין כל הענין במדרש תהלים מזמור ל"ד:

בתוך שמונים. וכמ"ש באבות ואל תאמין בעצמך עד יום מותך. ועי' מ"כ בשם רש"י:

ועני ואביון מגוזלו. במדרש תהלים הגי' א"ר אחא מציל יצה"ט מהיצה"ר:

אם רעב. ובמ"ת שם אם רעב אם עמד עליך יצה"ר האכילהו מלחם התורה שנאמר האכילהו לחם. כי גחלים אתה חותה על ראשו וה' ישלם לך ישלימנו לך:

מזיקי ביתו. עיין לעיל פר' כ' ס"ס ח' וש"נ ומבואר:

מארץ מרחק. עיין לעיל פר' ט"ו סימן ד' שדורש על אברהם ושם מבואר:
זה אבימלך. וכמש"ל פר' נ"ב סימן י"ב ביקש להקנותה בפני בעלה שהי"ל שנאה בלבו על שעשה עמו. וכמ"ש מעשים אשר לא יעשו וגו':

פסקה ב

ר"י אומר פיכול. טעם פלוגתתן שאצל יצחק נזכר ג"כ אבימלך ופיכול ושם על פסוק תהי נא אלה בינותינו כו' ת"א תתקיים כען מומתא דהוה בין אבהתנא כו' הרי אבימלך שהיה בימי יצחק היה בנו של אבימלך שהיה בימי אברהם. שכל מלכי פלשתים נקראו כן כידוע ובפיכול לר"י פיכול שמו העצם הוא עצמו שהיה בימי אברהם ובימי יצחק שרחוק שיקראו שני שרי צבאות של שני מלכים בשם אחד. ולר"נ אחר היה וסובר שפיכול שם כולל לשרי צבאות. וכמ"ש אצל יוסף שהיה משנה של פרעה ועל פיך ישק כל עמי (יפ"ת) [ומוסיף עוד כי כן מנהג בארץ קדם אשר כל המקבל משרה ושררה מידי השר הממונה לחלק את השררות לעבדי המלך נושק את ידי המלך ועי' לקמן פ"צ]:
לא היה שומע כו'. הכוונה על טעם הראשון שמסרה בידה ותעניה שרה ותברח מפניה וכמ"ש בפרשת לך וכשנאמר לו בפעם הב' כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה ידעו שגם בפעם הא' היה הדין עמו. וגי' הילקוט הובאה במ"כ צ"ע שהרי לא דחה את בנו עד שנאמר לו כל אשר תאמר כו':
לא היה דוחה בנו בכורו. צ"ע שהרי א"ל השי"ת אל ירע בעיניך על הנער כו' כי ביצחק יקרא לך זרע. ויש ליישב:
שחרבו מקומות של סדום. עי' לעיל פר' נ"ב סימן ג' מש"ש ותבין כאן:
הואיל והאלהים עמך. שהוא קרוב אליך אני בטוח שתקיים שבועתך בשמו (מיפ"ת):
למה לא נחם. כמ"ש מכילתא ריש בשלח ולא נחם וגו' כי קרוב הוא שקרובה השבועה שנשבע אברהם לאבימלך השבעה לי באלהים:
ואעפ"כ לא קיבל. וכמ"ש לקמן ר"פ ס"א ובמושב לצים לא ישב וכו' ע"ש מ"כ. ועיין ס"פ זו וצ"ע:

פסקה ג

תוכחה. שהתוכחה תדחה דברי שטנה ותקיים האהבה והשלום:
ע"י מלאך. לפי מ"ש כאן משמע שבא לרבות מתיבת וגם על המלאך. ועי' מ"כ גי' הילקוט ושם אי' למה לא הגדת לי כו' דרך שאלה למה לא הגדת לי בעצמך. וגם לא שמעתי ע"י מלאך ושליח. ואפשר שפירושו ע"י מלאך ממש. שאם הייתי חוטא לך בזה היה המלאך

מעיד בי ומעניש אותי כמו שהיה הענין כשלקח את שרה שמ"ש שם ויבא אלהים פי' ע"י מלאך וכמ"ש בפר"א פר' כ"ו. ובזוהר במקומו:

פסקה ד

ז' **דורות**. כמ"ש בסימן ב' ועי' במדרש שמואל פר' י"ב ילקוט שמואל א' ו':

אתה נתת. שם במד"ש הגי' ד"א אתה נתת אצל כל אחד:

בלי רצוני. אבימלך היה ראש אומות הפלשתים ואברהם אב המון גוים. וכריתת ברית שלהם הוא כריתת ברית האומות כנענים עובדי כוכבים עם המאמינים בה' ובאחדותו כי גם פלשתים לכנעני יחשבו כמ"ש יהושע י"ג. וה' לא רצה שיכרתו המאמינים בו ברית עם הכנענים עובדי כוכבים כמ"ש אח"ז לא תכרות להם ולאלהיהם ברית. כי גם את בניהם ישרפו באש וכדומה ע"כ נענש אברהם על כרתו ברית על ידי הכבשות שלא ברצון ה':

חפני ופנחס ושמשון. שם ושם מקדים שמשון לחפני ופנחס כי שמשון היה קודם להם. והיו צדיקים כמו שכתוב במסכת שבת. וכל אלו נהרגו על ידי פלשתים:

ז' **משכנות**. מה שצ"ע בזה מצאתי גם ביפ"ת הובא בביאור הרי"פ. ונ"ל בישוב זה שפי' שבניו יראו העתקת השכינה ז' פעמים וכמ"ש ואהיה מתהלך מאהל אל אהל וממשכן וזה נקרא כאן חורבן. ומ"ש חז"ל עשר גליות גלתה שכינה זה היה במראה נבואה. אך ז' אלו ידעו הכל. ומה שחושב שילה אחר גבעון לסמוך לבית עולמים כמ"ש אל המנוחה ואל הנחלה. מנוחה זה שילה. נחלה זו ירושלים:

עוזו זה ארון הברית. כמ"ש במזמור שתקן דוד לפני הארון דרשו ה' ועוזו. ועי' מדרש תהלים ע"ח. וכמ"ש שם ויתן לשבי עוזו ובפסוק הקודם ויטש משכן שילה ואין עוז אלא תורה כמ"ש ה' עוז לעמו יתן. ומ"ש אלו בגדי כהונה על שנהרגו הכהנים חפני ופנחס ונשבו בגדיהם וע' שמ"ר פר' ט' סי' ז' וש"נ:

חוזר. שהלך מעיר לעיר ולא עמד במקום א' בז' החדשים וזהו חוזר (יפ"ת):

מליזין בארון. עי' במ"ר ס"פ ה' ובסוטה ד' ל"ה ובמד"ש פר' י"ב שאמרו מאן אמריך דאמריית ומאן פייסיך דאיפייסת ע"ש. והי"ל לחזור אחרי הארון וליתן נפשם על חזרתו ולא עשו כן וע"כ נענשו (עיין ביפ"ת) וכמ"ש תהלים ע"ח ויך צריו אחור הם הפלשתים ואעפ"כ וימאס באהל יוסף על שהוצרך לעשות מעצמו ולא בהתעוררות ישראל וכן מרומז במ"ש הושיעה לו ימינו וגו':

וישרנה. שהתיישרו פניהם כלפי הארון. ובמד"ש שם הגי' וישרנה הפרות שרון ואזלין מהלכין ביופי וכו' פי' שהתירו עצמן מקשרי העגלה והפכו עצמן. או מלשון שירה כנ"ל:

ר"א אמר הודו לה'. שמזמור זה אמר דוד והלוים לפני הארון וזה ג"כ וישרנה אצל ארון שאמרו שירת הארון דרשו ה' ועוזו. ובמדרש שם הגי' בשינוים ע"ש:

תלת. ג' מזמורים אמרו שמרמזים על נס זה:

תני אליהו. תד"א ס"פ י"א. רומי השטה הארון של עצי שטים. התרוממי. התנופפי התגבהי ברוב הדרך. המחושקה ברקמי זהב. מלשון וחשוקיהם כסף. שהיתה חגורה ומסובבת ברקמי זהב. ודביר ארמון הוא ק"ק המעולפת מאוחזת ומסובבת בין שני בדי ארון עיין ברש"י:

יישר חילכם. שהיל"ל ותשרנה. אך וישרנה ל"ז ול"נ ע"כ דורש יישר כחו. וכ"ז הובא כאן דרך אגב שהזכיר שהיה הארון בשדה פלשתים ז' חדשים:

פסקה ה

עולים. שעל הצאן היל"ל תהיינה לי לעדה. ע"כ פי' תהיה על הבאר ועיין לעיל פנ"ג סימן י"ד אתה מעלה לו את הבאר. וכמ"ש פר"א ע"ל וכן בארות של האבות מפורש ג"כ בפר"א כנ"ל. וכן הציב אברהם ז' כבשות הצאן אצל הבאר ואז עלו המים:

את השירה הזאת. וס"ד באר חפרוה שרים וגו' היינו האבות וכנ"ל בשם הפר"א:

לי לעדה. פי' לעדת ישראל כי חפרתי להם הבאר כמ"ש חפרוה שרים:

פסקה ו

אשל פרדס. סוטה דף י' לקמן פצ"ד סימן ד'. ד"ר פי"א סימן ג'. כי ויטע שייך באילנות:

פונדק. ולשון ויטע כדכתיב ויטע אהלי אפדנו. בגמ' שם:

אשל סנהדרין. ואולי היה ביתו בית וועד לב"ד של שם ועבר. וכמ"ש ויען דואג האדומי והוא נצב על עבדי שאול ודואג האדומי אביר הרועים אשר לשאול. היינו ראש לסנהדרין א"כ מ"ש נצב על עבדי שאול פי' ג"כ שהיה ראש לסנהדרין. ואשל סנהדרין. ג"כ מטעם שאל ע"ד שאל אביך וגו' ויותר נראה ע"פ מ"ש חז"ל האשל ברמה בזכות שמואל שיושב ברמה ושמואל היה עם ב"ד תמיד. וכמ"ש אצל ניות ברמה אצל הנביאים תלמידיו ושמואל עומד עליהם (וכ"כ היפ"ת):

הה"ד ויקרא בשם ה'. שהיל"ל ויקרא אל ה'. אלא פי' שהקריא לבני אדם בשם ה' שיברכו (ע' פ"ק דסוטה):

רבים כו'. עיין רש"י בחומש והנה אבימלך ופיכול שבאו אליו לבאר שבע שהיתה ליהודה שהרי כתוב וישובו אל ארץ פלשתים וכמ"ש לעיל ס"ס ב' וא"כ מ"ש ויגר מקומו קודם מעשה אבימלך הנ"ל ע"פ מדה ל"ב וצ"ע. ועי' ברמב"ן שכתב שבאר שבע היתה ג"כ בארץ פלשתים. ומ"ש וישובו אל ארץ פלשתים פי' למקומם הראשון שבארץ פלשתים

ושני באר שבע היו כו' וא"כ מ"ש לעיל ס"ס ב' שלא קבל עליו היינו לשבת אתו יחד אך הלך אל עיר אחרת ג"כ בארץ פלשתים. וע"ע בביאור הרש"ד באורך. וע' לקמן פ' ס"ד סימן ח' מש"ש ביתר ביאור:

פרק נה

פסקה א

נס להתנוסס. שלכך נסה אותם בנסיונות כדי לגדלם הרבה. ומ"ש כנס הזה של ספינה כן הלשון לקמן סימן ו' ושם פירשתי. ועיין בילקוט תהלים ס' גי' אחרת:

אברהם כו'. ומ"ש ליראיך זה אברהם כמ"ש עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה כמ"ש לעיל ריש פ' מ' וכמ"ש שם למען יחלצון ידידיך היינו אברהם שהוא ידידו ואוהבו כמ"ש זרע אברהם אוהבי וכמ"ש מה לידידי בביתי. וכן פסוק הסמוך אלהים דבר בקדשו כמ"ש לעיל פר' מ"ב סימן ה' עמק סוכות:

עשאו מלך. כמ"ש לעיל פר' מ"ב סימן ה' מלך את עלינו וש"נ:

פסקה ב

ר' יונתן. לעיל פל"ב סימן ג' וש"נ ומבואר. ועי' מדרש תהלים מזמור י"א:

כים נגרש. וס"ד השקט לא יוכל. ועיקר הנסיון להיות שקט וסובל ושותק וממתין וע"כ אין הרשעים יכולים לעמוד בנסיון:

ויהי אחר הדברים. והאלהים נסה וגו'.

את הכבשן. פי' כשלקח הכל מן הכבשן בודק איזה נשאר שלם ואיזה נשבר:

ד"א ה' צדיק יבחן. תחלה דורש על כלל צדיקים ורשעים ואח"כ דרך פרט כדרך המדרש ע"פ מדה י"ז שכל הפסוקים שמדברים בסתימות כוונתם על דבר מפורש בתורה. ומ"ש יבחן פירושו נסיון כמ"ש בחנני ה' ונסני:

פסקה ג

לא תטה משפט. צ"ע שדורש באשר כו' ומי יאמר לו מה תעשה. שהוא עצמו עושה בהיפך ממה שמצוה לאחרים וזה סותר למ"ש ויק"ר פל"ה סי' ד' את חוקותי תשמרו חוקים שאני משמר. וכמ"ש שמ"ר פ' ל' סי' ט' ע"כ נראה שהפסוק הראשון הוא דרך קושיא באשר דבר הקדוש ברוך הוא שלטון על ב"א לעשות. והוא מי יאמר לו מה תעשה ע"ז אמר אחר כך שומר מצוה של הקב"ה לא ידע דבר רע שהוא עצמו אין עושה כן כי לכל מצוה יש עת וחוק ומשפט כפי הזמן והמקום ואין זה נמסר להמון העם רק ועת

ומשפט ידע לב חכם. כמ"ש אצל הלואה. נקימה ונטירה. ותופס דברים מפורשים בתורה וה"ה להשאר:

ואת נוטר. עיין הגי' בקה"ר וכאן חסר ועיקר הדרשה הוא מ"ש בסוף כתיב לא תנסו את ה'. והאלהים נסה. והתירוץ ע"ז שומר מצוה וגו' וכנ"ל שהקב"ה שהוא אל נאמן ואל אמונה אסור לנסותו אך האדם שכתוב בו הן בעבדיו לא יאמין וכמ"ש אל תאמין בעצמך. יש לנסותו. ובתנחומא חסר הרבה:

לרשעים. אשר מקשים ערפם וזונים תמיד אחרי לבבם הרע:

פסקה ד

הרהורי דברים. לעיל פ' מ"ד ס"ס ה' וש"נ ומבואר. דק"ל שבפר' הקודמת אין שם אומר ודברים השייכים לכאן ע"כ דורש נוטריקון הרהורי דברים כו': ולפ"ז ס"ל שאחר הוא מופלג (ולמ"ד אחר סמוך מצאתי ברשב"ם שעל שכרת אברהם ברית שלא ברצון ה' ע"כ נסהו. וכ"מ אח"כ בתד"א ס"פ ז'):

הוא וב"ד. ויק"ר פר' כ' ס"ס ב' וש"נ ובי"ד הוא גבריאל וחביריו וכמ"ש לעיל פנ"א סימן ב':

יצחק וישמעאל. תנחומא כאן.

עכשיו בן ל"ז שנה. עיין פר"א פל"ב החשבון ע"פ מש"ש. וע' לקמן פר' נ"ז ס"ס ב'. שבשעת עקידה נתבשר על לידת רבקה ונשאה בת ג' שנה והיה בן מ' כשלקחה. ולא כן דעת הס"ע עמ"ש ס"פ נ"ד:

פסקה ה

במה אקדם ה' וגו'. עד האתן בכורי פשעי וגו'. ודרך זה ארוכה ורחבה במדרשי חז"ל שכל דבר שכתוב סתם כן היה המעשה כבר פ"א ופי' אם כמו שעשה מלך מואב שהקריב בכורו. וז"ש אע"פ שהדברים מראים שהכתוב כוון על מלך מואב שהרי עשה מעשה אבל מרמז עוד על אברהם ויצחק במ"ש הירצה עי' מ"כ:

פסקה ו

כנס של ספינה. כי יש נס של הרים כמ"ש כנשא נס הרים וכמ"ש כתורן בראש ההר וכנס על הגבעה. ויש נס של ספינה כמ"ש שש ברקמה היה מפרשך להיות לך לנס. וכדומה. והנס של הרים אינו אלא לסימן שיתקבצו שם אך נס של ספינה הוא עיקר קיום הספינה שאם ישבר הנס כל הספינה אבודה והעולם כים זועף והרשעים כים נגרש והצדיק עם הנלוים אליו דומים לספינה בלב ים והצדיק של הדור הוא הנס להציל כל אשר בספינה

וכמ"ש חז"ל שכשמת אברהם אמרו אוי לספינה שאברהם קברניטה וע"כ לא אמר כנס של הרים:

בוודאי. פי' כפשוטו לשון נסיון עיין לקמן ס"פ צ"ז ופר' צ"ח סימן ד':

הממו. בפסיקתא פר' מ"ב סימן ו' ובאג"ב פל"א ובתנחומא וכן ברש"י בחומש שלכך לא גלה לו ביום א' מיד ושהה ג' ימים וע' סנהדרין דף פ"ט. ולגי' הילקוט (עי' מ"כ) דייק ממ"ש ויאמר הנני שהתרצה בדעת מיושבת שלא בבהילות:

אר"י ב"ק. שמ"ר ס"פ ב' ד"ר פ"ב סימן ז'. ועי' מש"ש. ומ"ש בשני מקומות לא הביא אלא מה ששייך כאן. ושם המאמר בשלימות:

הנני לכהונה כו'. צ"ע דהנצי הכתוב כאן וכן בפ' י"א צריכין לגופא ומהיכן דורש זה ונ"ל שסומך על מ"ש בפ' י"א אברהם אברהם ואולי דורש בנין אב שכל הקריאות היו ב"פ אברהם. כמ"ש במ"ר פי"ד ס"ס כ"א אצל משה משה ע"ש וע"פ מדה יו"ד שקראו לשני דברים לכהונה ולמלכות. וכמ"ש שמעו כי נגידים אדבר שהקריאה האלהית לאנוש להעלותו אל המעלות היותר גדולות שבארץ היינו כהונה ומלכות. וכמ"ש לעיל פר' ל"ט סימן ו' וש"נ. ע"כ משחך וגו' שמן ששון מחבריך לא דברתי עם אדם אלא עמך ע"ש וכמ"ש במ"ר פר' י"ד סימן י"ג אלה שני בני יצהר זה דוד ואהרן. ועל ב' דברים אלו השיב הנני וכן במשה והבן:

נשבע ה' ולא ינחם. עי' מדרש תהלים ק"י ובדברים רבה שם ופ' זו סי' ז' בסוף ועי' לעיל פר' מ"ו סי' ה'. ועיקר הכוונה על מ"ש לעולם לדורותם:

נשיא אלהים. לעיל פר' מ"ב סימן ה' וש"נ. אך לעצמו גם משה זכה לכהונה שמ"ר פר' ל"ז ס"ס א' ולמלכות כמ"ש ויהי בישורון מלך במ"ר פר' ט"ו סי' י"ג ומבואר בזבחים ק"ב שאברהם זכה לו ולזרעו ולא משה (יפ"ת):

משה אמר הנני הנני. ט"ס שלא אמר אלא פעם אחת הנני ועל ב' קריאות כנ"ל:

פסקה ז

א"ל איזה בן. לעיל פל"ט סימן ט' ועיין פסיקתא פ"מ סימן ו':

תחומין במעיא. בתנחומא הגי' אשר אהבת א"ל שניהם אני אוהב א"ל אשר אהבת הרבה א"ל וכי יש גבול במעים:

שתי פעמים. עיין לעיל שם סימן ח':

הרי השניה חביבה. שראשונה מארם לא"י ובשני' מא"י למקום המוריה המקודש ביותר:

ר"ח ור' ינאי. ירושלמי ברכות פ' ד' במשנה היה רוכב שי"ר ס"פ כמגדל דויד. פסיקתא פ"מ סימן ח' ובשי"ר שם על מ"ש בדה"י הר המוריה וגם הארץ נקרא ע"ש ההר המובחר הזה:

שיראה יוצאה. כמ"ש מה נורא המקום הזה. וכמ"ש נורא אלהים ממקדשיך פסיקתא שם:

דביר. מלכים א' ו' י"ט ודביר בתוך הבית וגו'. את ארון ברית ה'. ועי' מ"כ:

אמר ריב"ל. עי' הגי' בפסיקתא שם:

ראוי כנגד. בפסיקתא הגי' מקושטת כנגד כו'. ודורש מוריה מל' מורה באצבע. וגי' ראוי פי' מל' ראיה שמראה למזבח של מעלה:

לאתר מרוותא. מקום שהארון שם וכמ"ש ארון הברית אדון כל הארץ ומוריה מלשון מרות ואדנות:

שתהא כהן. לעיל סי ו' כוונת המאמר כמ"ש בפסיקתא שם ד"א המוריה וכי כו' כהן אני שם כה"ג יבא ויקבל ממני א"ל הקב"ה כשתגיע למקום אני מקדשך ועושה כהן איתך מהו המורי' תמורתו של שם חלופו כד"א ולא ימיר אותו:

מתהא ומתלה. ע"ל פל"ט סי' ט' והכוונה שיקוו וייחלו להקב"ה. כמ"ש עיני תמיד אל ה' כן עינינו וגו':

פסקה ח

אהבה מקלקלת השורה. סנהדרין ק"ה ב' בקיצור ועי' מכילתא פסוק ויאסור את רכבו בשנוי:

שני ב"א. ויק"ר פ' כ"ו סימן ג' ועיין במ"ר פר' כ' סימן י"ג אצל בלעם. וא"כ היה לו לחשוב ג' ב"א. ונראה כמ"ש היפ"ת שאברהם לא הי"ל להוליך ב' נערים אחר שהולך לעקוד את בנו ולא רצה שיראו בו כמ"ש שבו לכם פה וגו' ודי הי"ל בנער א' ולשמשו. וכן שאול אחר שהולך אצל בעלת אוב בהחבא הי"ל למעט ודי לו באחד אלא שנהגו בד"א שאין לפחות מב' ולכן לא חשב לבלעם שעשה כהוגן גם אם הי"ל יותר משנים ע"ש:

שתי בקיעות. שמ"ר פכ"א סי' ח' ודורש מ"ש ויבקע עצי עולה הרי שבקע שני עצים לד' חתיכות וצ"ע למה הזכיר שתי בקיעות שדי במ"ש ויבקע. ואולי אחת לים ואחת לירדן:

דייך עד כה. פי' שכל הדרשה שדרש תחילה תבא חבשה תבא אסרה וכו' דומה ממש דבר נגד דבר בהשגחה אך בקיעת הים לא ידמה לבקיעת עצים ועכ"ז דרש ע"פ מדת ממעל ומנגד שאברהם עשה לפי כחו וזכה בזה שהקב"ה עשה כנגדו לפי כחו כביכול. ועי' שמ"ר פ' כ"א ס"ס ו' ומכילתא שם איך רחוקים ענין בקיעת הים מבקיעת העצים:

פרק נו

פסקה א

יחיינו מיומים. דורש מדה י"ז שמ"ש ביום השלישי יקימנו וגו' על המפורש בכמה מקומות שהתשועה באה לצדיקים ביום השלישי לצרתם:

של מ"ת. שכל שלשה ימי הכנה היו בפחד מות וביום הג' אמרו היום ראינו כי ידבר וגו' וחי:

ונחנה שם ימים שלשה. כצ"ל והוא בעזרא ח' ט"ו ואקבצם אל הנהר וגו' ונחנה שם וגו'. (וכ"ה בדפוס פראנקפורט דאדר) והיו בצרה מחיתיתו של דרך וכמ"ש שם פכ"א ואגקרא שם צום וגו' לבקש ממנו דרך ישרה וגו' עד ויעתר לנו וס"ל שמ"ש ויעתר היה ביום ג' שע"כ התחילו לנסוע:

מלכות בית אביה. שהיל"ל ותלבש בגדי מלכות (עיין יפ"ת) ע"כ דורש על שעד כה לא גלתה שהיא מזרע מלוכה ועתה בסעודת היום חשבה לגלות רק שלא הצליחה עד יום ב'. ועז"א שלבשה כו':

באיזה זכות. השאלה על כל המבואר שנושעו ביום ג'. וגם יום ג' של שבטים לדעה שהיה בזכות יום ג' של מ"ת פי' בזכות שבניהם עתידים לקבל התורה. ועיין פצ"א סס"ז ומש"ש:

את המקום מרחוק. ויק"ר פר' י"ד סימן ב' ופר' כ' סימן ב'. איכה רבתי פ' זכור ה'. קה"ר פ' לך אכול בשמחה:

שאמר לי הקב"ה. כמ"ש אשר אומר אליך. פסיקתא פר' מ' סימן ו':

פסקה ב

עם החמור. עיין ב"ק דף מ"ט קדושין דף ס"ח. ועי' בתנחומא:

עתיד המקום כו'. שהיל"ל וירא מרחוק את המקום אבל את המקום מרחוק משמע שהמקום הוא מרחוק ומ"ש וירא פי' שראה ברוה"ק בעתיד:

פה אשב. עי' מ"כ ובילקוט. ועיין לקמן פר' ע"ה סימן ו' וש"נ:

אריב"ל כו'. בפסיקתא פר' מ' סימן ו' עד פה אינו אומר אלא עד כה אריב"ל כו' ורומז למ"ש כה יהיה זרעך:

בשרו שהוא חוזר. עיין מ"ק דף י"ח ברית כרותה לשפתים. והראיה מכאן (ובתנחומא פיו בשרו ופי' ברוח נבואה נוסחה בו עיין רש"י בחומש יפ"ת):

בזכות השתחויה. פר"א ס"פ ל"א ילקוט שמואל א' א':

והשתחויתם מרחוק. כ"כ בסוף משפטים אך מקום הפרשה בסדר יתרו קודם מתן תורה ע"פ מדה ל"ב כמ"ש במכילתא יתרו פרשה ג' וכן הוא ברש"י בחומש:

בשופר גדול. ובאו האובדים בארץ אשור וגו' והשתחוו לה' וגו' וז"ש מתכנסות:
להר קדשו. ע"י השתחוואה תזכו להר קדשו:
לפני ה' עושנו. עי' הגהות מהרש"ש (וכ"ה ביפ"ת) עי' ויק"ר ס"פ כ"ט ועשיתם עולה גו' כאלו היום נעשיתם בריה חדשה וע"ש:

פסקה ג

שמכשרת אוכלים. ע"פ מדה ט"ז שכאן קורא מאכלת ולא חרב או סכין:
שניהם יחדו. דיחדו ל"ל אלא פי' בדבר שמיחד את שניהם והיינו זה לעקוד כו':

פסקה ד

הנסה דבר וגו'. עיין סנהדרין פ"ט שנדרש ג"כ על אברהם הנסה דבר כמ"ש והאלהים נסה את אברהם גז"ש. ואפילו אם תעמוד בנסיון זה ינסה אותך עוד עד שתלאה ואמר עוד הלא יראתך כמ"ש באברהם כי ירא אלהים אתה. כסלתך. וכן מ"ש תקותך ותום דרכיך כמ"ש באברהם והיה תמים וכמ"ש עם גבר תמים תתמם שנדרש על אברהם. ואמר לו הנה אתה יסרת רבים וגו' שאברהם היה מוכיח לבני דורו שהיו עובדים כוכבים ומקריבים להם בניהם וכמ"ש כי גם את בניהם ישרפו באש לאלהיהם ואיך תעשה בעצמך כן וזהו מ"ש למחר אומר לך שופך דם אתה כפי שהיה מוכיח אברהם לבני דורו:
הה"ד ויאמר יצחק. שהוא מיותר שהרי כתוב ויאמר אבי ע"כ דורש מדה יו"ד שמ"ש ויאמר יצחק וגו'. שא"ל דברי השטן ואח"כ ויאמר אבי לעורר רחמיו. ואח"כ ויאמר הנה האש וגו':
יצף בההוא גברא. מלשון והמצפה אשר אמר יצף ה' היינו שיראה ויעניש את העובר ופי' אלהים יראה לו היינו להשטן ויגער בו וכמ"ש יגער ה' בך השטן וכן אלהים יראני בשוררי אראה בשונאי מלשון עונש ועי' מ"כ:
מכל מקום כו'. פי' מ"מ יהיה כאן עולה או שאלהים יראה לו השה או שיהיה לעולה בני וא"כ תיבת בני מיותר:
זה לעקוד וכו'. עיין ס"ס ג' וכאן אף שנודע לו בבירור הלך בלב שלם:

פסקה ה

דיגער ביה. וכשיהיה יצחק עוסק בבנין האבנים ימצא לו עילה להכשילו באבן:
כובש שריהם. וזהו ויעקד את יצחק עם יצחק ועיין פרקי רבי אליעזר פרק כ"ד:
כיון שהפליגו. כמ"ש לעיל פרשה מ"ד סימן ב' בימי ירמיה בקשו לבוא למדה זו עיין מש"ש:

סירים סבוכים. תיבת עד אין לה ביאור על כן דורש ע"פ מדה כ' וכ"ח א"ת סירים כו'. ומ"ש עד פי' ע"פ מדה ט' עד כאן. ומ"ש בפסוק הקודם מה תחשבון על ה' שייך גם לפסוק זה ע"פ מדה כ"ב פי' מה אתם סבורים כמ"ש מה תחשבון כי עד כאן הם סבוכים וקשורים לא כן הוא אלא וכסבאם סבואים שכאשר נמשכו ישראל אחר היין כמ"ש השותים במזרקי יין וכמ"ש זולל וסובא ות"א זולל בשר וסובא חמר אז אוכלו הקשורים:

בכו מלאכי השרת. לקמן פר' זו סימן ח' וכמ"ש בס"ד מלאכי שלום מר יבכיון עיין פר"א פר' א' ג"כ כנ"ל:

חוצה היא בריה. עיין לעיל פר' מ"ט ריש סימן ט' ושם ביארתי. וע"א הוא כי לפי מ"ש בכו מלה"ש פי' צעקו חוצה שבכו בשמים עיין לעיל פמ"ד סימן י"ב. או פי' צעקו על מי שנאמר בו ויוצא אותו החוצה. וכמ"ש באיכה רבתי פסוק בכה תבכה. אר"ז חוצה כתיב (פי' חסר וי"ו) חוצה היא דגבי דנכסיני'. א"ר ברכי' כד"א ויוצא אותו החוצה וכן בפסיקתא פר' מ' סימן ו' ע"ש בא"א א"כ דעת ר' עזריה כאן כר' זעירא שם. ואולי צ"ל בשניהם ר' עזריה או ר"ז. ומ"ש ומה היו אומרים היינו לדעת הראשון שחוצה הוא השמים או כר' ברכיה כי לר' עזריה גם חוצה הוא דברי המלאכים:

המד"א חדל להיות. דרשה אחרת הוא שבת עובר אורח לרמוז על שרה שתמות ותשבות כשתשמע שנשחט יצחק. ותיבת ברית מדבר ביצחק. ועיין מ"כ בשם רש"י וכן הלשון בפסיקתא שם:

פסקה ו

א"ר יוסי ה' דברים. בירושלמי ר' יוסי ב"ר בון בשם ר' הונא:

פסקה ז

אברהם אברהם. מדרש שמואל ס"פ ט' במ"ר פרשה י"ד ס"ס כ"א וש"נ:

ראב"י. לקמן פע"ד סימן ג' שע"ז מורה כופל השם שיצאו ממנו עוד כיוצא בו:

שלש דמעות. היינו מג' מה"ש הן אראלם חסר משמע אחד וכמו שדרשו פלגשם חסר היא אחת ומלאכי שלום הם שנים הרי ג' וכמ"ש לעיל בסימן ה' ומר יבכיון מלשון כמר מדלי לשון טיפה ועיין לקמן פר' ה' סימן י' ועיין פסיקתא פר' מ' שאחר שאמר הנני הפך פניו אל המלאך אז א"ל המלאך מה אתה עושה כו' ע"ש:

מאומה. ע' דניאל א' פסוק ד' ילדים אשר אין בהם כל מאום כו' שפירושו מום וכן דרשו בויק"ר פי"ז סי' ב'. והכוונה שבזה שתוציא ממנו דם לא תועיל כלום ולא יחשב לך לקרבן שהרי יפסל לקרבן:

הודעתי. דאל"כ מאי עתה ידעתי דמשמע חידוש ידיעה והלא הכל צפוי וגלוי לפניו מני קדם:
ולא חשכת. את בנך את יחידך. והא כאן לא שייך הדרשה דלעיל פ' נ"ה סי' ז' איזה בן כו' ע"כ דורש יחידך על הנשמה כמ"ש לעיל פ' י"ז סי' ט' במ"ר י"ז סי' ב':
חלאים שחוץ לגוף. כמ"ש איוב ב' וכל אשר לו יתן בעד נפשו:

פסקה ח

בשעה שביקש. ע' פסיקתא פר' מ' סי' ו' ובתנחומא:
בן ל"ז. כי יצחק נולד כשהיתה שרה בת צ' ונעקד שהיתה בת קכ"ז שסמוך לעקידה כתיב ויהיו חיי שרה וכו' וכמ"ש לקמן פרשה נ"ח סימן ה' בהדיא. ולפי דעת זו היתה רבקה כשנשאה יצחק בת ג' שנה שדורש סמוכין שמיד אחר העקידה כתיב לידת רבקה ומיתת שרה. וכתיב ויהי יצחק בן ארבעים שנה בקחתו את רבקה וכ"ה בפר"א פרק ט"ז ול"ב:
נ"א כ"ו שנה. היא דעת הס"ע פ"א ודורש ג"כ סמוכין שקודם העקידה כתוב ויגר אברהם בארץ פלשתים ימים רבים משל חברון שהיו כ"ה שנים כמ"ש ואברהם בן שבעים וחמש שנים בצאתו מחרן ודר שם עד שנת צ"ט שנתבשר על לידת יצחק שאז היתה הפיכת סדום ויצא מחברון לפלשתים ודר שם כ"ו שנה וכמפורש לעיל ס"פ נ"ד וסמוך ליה והאלהים נסה את אברהם הרי שהיה אז יצחק כ"ו שנה גם סובר שרבקה נולדה בעת עקידה שמיד אח"ז כתוב ובתואל ילד את רבקה. ואינו דורש הסמוכין של ויהיו חיי שרה שמתה שרה אחר העקידה שהרי הפסיק בלידת רבקה וע' רש"י בחומש פסוק ויגר אברהם בארץ פלשתים. ואם כן היתה שרה בעת עקידה קי"ו שנה:
מתקבצין. עי' לעיל סימן ה':
בירושלים וביהמ"ק. ציון וירושלים כמ"ש ערי קדשך. (ומוהרי"ב העיר שמ"ש מאס ערים כו' על ירושלים ובית המקדש ע"ד שכתוב מ"ב כ"ג כ"ז ומאסתי את העיר הזאת וגו' את ירושלים ואת הבית וגו' וסתם עיר ירושלים וכמ"ש כתובות דף קי"א ב' אין עיר אלא ירושלים כו' וע' תענית דף ה' א' ולא אבא בעיר כו' בירושלים כו' וכן עוד. ובקה"ר עיר קטנה זה בהכ"נ כו' ובהכ"נ נקרא מקדש מעט. וא"כ י"ל עיר סתם רומז לביהמ"ק וז"ש ערים ירושלים ובית המקדש. ע"כ):
לכל בריה. שאפילו זכות אברהם לא יחשוב:
לא אחלל בריתי. כמ"ש ואת בריתי אקים את יצחק וכמ"ש לעיל בסימן ה' הפר ברית. ועי' כ"ז באג"ב ר"פ ל"א באריכות:

ולא עלתה על לבי. ר"ד ובנו וגו' לשרוף את בניהם וגו' אשר לא צויתי וגו' ולא עלתה על לבי שאפילו לאותם שעשו כמו מישע ויפתח לא צויתי. וגם לאברהם צויתי אך לא עלתה על לבי. ועי' לעיל פר' נ"ה סימן ה':

פסקה ט

בשופר יתקע. עיקר הכוונה על פסוק והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול ובאו האובדים בארץ אשור וגו' והשתחוו לה' בהר הקודש וכ"מ בילקוט ועי' ויק"ר פר' כ"ט סימן יו"ד. ועי' מ"ש להלן בסימן יו"ד:

ליגאל. בשובם אל ה':

בחורש אחר. וזהו אחר נאחז בסבך על פי מדה ל"א כמו נאחז בסבך אחר משמע תחלה בסבך זה ואח"כ נכנס בסבך אחר ורמז הסבך כמ"ש ירמיה ה' על כן הכם אריה מיער וגו' וכמ"ש ויק"ר פר' י"ג סימן ה' סלקא מן חורשא:

בולד חטאת. פי' בולד חטאת שמתה ג"כ נדר בקרבן וכ"פ פני משה בירושלמי פ"ק דנדרים. וע"ש:

פסקה י

ר' יוחנן אמר. ירושלמי תענית פ"ב ה"ד. ויק"ר פר' כ"ט סימן ט'. פסיקתא פ"מ סימן ו'. תנחומא כאן מדרש תהלים ע"ו. ובתנחומא הוא על פסוק בי נשבעתי. וז"ל אתה נשבעת ואני נשבעתי וכו' ע"ש עד חזור לאחוריך מיד וישא אברהם את עיניו וגו' הרי שדורשים שפסוק י"ג מקומו אחר פסוק ט"ז וכ"מ בירושלמי שם שתחלה דורש פסוק י"ז ויקרא אברהם וגו' ה' יראה ואמר שם מה כתיב בתריה וישא אברהם את עיניו וגו' והמעיין במקומות הנ"ל יראה שדברי ר"י שבריש סימן ט' מקומם כאן אחר דברי ר' יוחנן שר' יוחנן דורש על פסוק ה' יראה ור' יודן דורש על פסוק וירא והנה איל ובמדרש כסדר הפסוקים. ונ"ל טעם ההיפוך שהירושלמי דורש מ"ש אחר שהוא קשה לפי פשוטו שפירושו אחר מ"ש ה' יראה היה ענין מ"ש וישא אברהם שאז הראהו ענין האיל וקרניו וגם מ"ש בתנחומא חזור לאחוריך דורש ג"כ אחר:

נזכר להם כו'. בשובם אל ה' בכל לבם:

מלך שלם. במדרש תהלים יליף שהוא שם כמ"ש והוא כהן לאל עליון וכתיב וישכון באהלי שם ששוכן באהלו והיה משמשו. ועי' לעיל פר' מ"ג סי' ו' בא"א:

עד שהוא שלם. פי' בעת שהיה שמה שלם לבד קודם שקראה אברהם יראה ובמדרש תהלים מתחילת בריתו של עולם היה לשכינה סוכה כו' עד כדי שלא יחרב ביתי ומקדשי

שנאמר ויהי בשלם סוכו ומעונתו בציון כיון שגרם החטא מה כתיב ויחמוס כגן שוכו שיחת מועדו שהיה מתוועד כו':

חרב ובנוי. עי' מ"כ וכ"ה בילקוט ובספרי פסוק ברך ה' חילו ולעיל ס"פ ב' ולקמן פר' ס"ט סימן ז':

בהר ה'. שמ"ר פ"ב סי' ב' מהר קדשו ע"ש:

פסקה יא

מה צורך לשבועה זו. שלפי פשוטו שהשבועה הוא על מ"ש כי ברך אברכך והרבה ארבה את זרעך והלא כבר נתבשר בברית בין הבתרים ובברית היינו שבועה וכן במילה. ע"כ דרש שהשבועה על הנסיון. ומרומז במ"ש בי נשבעתי נאם ה' כי יען אשר עשית את הדבר הזה פי' הנסיון הזה ראוי אתה לכל הברכות ואיני מנסה אותך עוד מעתה. ומ"ש ואת יצחק בני. כי מהתשובה אנו יודעים השאלה ממ"ש ולא חשכת את בנך וכן ברך אברכך לאב ולבן כמ"ש לקמן בס"ס זה:

אגינו שבולת נהר. פי' שפת נהר מלשון אוגני כלים פי' שהמתין בשיבולת נהר לקפוץ בו וע"י כחו הקפיץ עמו גם את בנו. והנה העולם ומקריו עם היצה"ר דומים כמו שיבולת מים לפני האדם שמעכבים אותו לבוא לתכליתו רק מי שיש בו כח גדול כאברהם שקפץ עליו ונפטר ממנו אחר נסיון עשירי יצחק היה אצלו הנסיון הראשון וע"י הכנת וכח אברהם קפץ גם הוא עמו:

בן ראשון וגרשה. ובנמשל שענין הנסיון שהשי"ת עוזב את האדם לרצונו ובחירתו ואינו עוזר לו ודומה לענין הגירושין ועי' לקמן פר' ס"א סי' כ' אם יכרת. ומש"ש:

אבד את הכל. ולכן בשאר נסיונות לא נסה את אברהם רק בעשירי שהכל תלוי בזה:

כי ברך אברכך והרבה ארבה ודורש מדה יו"ד. ועי' במ"ר פר' ב' סימן ב':

זו תרמוד. שהיה לו לומר את שערי אויביו או שער אויבו ע"כ דרש על תרמוד שהיה שער לעיר אחת ושני אויבים במקדש ראשון ושני. ועי' ירושלמי תענית פ"ד ה"ה. ואולי הוא תדמור הנזכר במלכים א' ט'. ובד"ה ב' ח'. אך נמצא בדברי חז"ל שם אומה שנקראת תרמוד כמ"ש שבת דף כ"א ב' רגלא דתרמודאי ושם דף ל"א עיניהם של תרמודיים הרי שנקראים תרמוד ולא תדמור. (ומ"מ אחת הם ע"ש בס' מנחת שי וע"ד תמנת חרס תמנת סרח וכי"ב):

נ"א קשטים. כ"ה גם בירושלמי שם והוא ג"כ מלשון ירית חצים ע' ערוך ערך קשט ב' ובמ"ע שם ראיות לזה:

פסקה יב

שלחו אצל שם. עי' לעיל פר' מ"ג סימן ו' תורה גלה לו כו' ובספר הישר איתא שאברהם אמר לשרה קודם העקדה שרוצה לילך עם יצחק למקום שלומדים שם תורה וחכמה וכשניצל מהעקידה לא רצה לשנות. ועי' לקמן פר' ס"ז סימן ח' שם ועבר יושבים עלי בדין עי' מש"ש וכן יעקב למד בבית שם ועבר:

מתו ברוק. סנהדרין דף צ"ג א':

שיעשה בהם מופת. בא לפרש מ"ש כי אנשי מופת המה שהיה כחם יפה ובטחו שיקודש בהם ש"ש ולא ישרפו בכבשן האש כי זה היה אצלם דבר קטן שישרפו באש על קדושת שמו. ועי' שמ"ר פ"ט ס"ס א' מש"ש:

פרק נז

פסקה א

חיי בשרים. שעל בריות לא נמצא בשר בלשון רבים והיל"ל בשר ע"כ פי' מלשון בשורה. וענין הבשורה כמ"ש לקמן סי' ג' שהיה במבוכה ע"ז ועי' לקמן פר' ע' סימן ח'. ומ"ש שעד שהוא כו' דורש סמוכין וכמ"ש סימן ג'. ועי' מ"ש לעיל פר' נ"ו סימן ח':

ילדה מלכה גם היא. ס"ד ובתואל ילד את רבקה וכ"ה בילקוט:

ושקוי לעצמותיך. כמ"ש ושמועה טובה תדשן עצם. וזהו שחתם עוד הפעם שהוא וכו' לפרש פסוק ושיקוי וגו':

פסקה ב

תמן תנינן. עי' לעיל פר' י"ג סימן ט"ו וש"נ:

מה ראו. חכמי המשנה לסמוך שני דברים אלו יחד. ועיין בדמיון זה שדורשים סמיכות חכמים במשנה בשמ"ר פ"ט סימן ג':

מארץ מרחק זה אברהם. כמ"ש מארץ מרחק איש עצתי כמ"ש לעיל פר' נ"ד ס"ס א' ועיין לעיל פרשה נ"ה ס"ס ד' בן ל"ז שנה וכן בפר' נ"ו סימן ח':

פסקה ג

אחר הרהורי דברים. עי' לעיל פר' מ"ד סימן ה' ומש"ש ופנ"ה סי' ד' ולקמן פר' פ"ז סימן ד':

מי מהרהר. צ"ל מי הרהר:

שאינן מיוחסות. כדכתיב ממרא האמורי אחי אשכול ואחי ענר וזרע כנען מקולל מפי נח וזרע שם הם המבורכים כי שם כהן לאל עליון ומלך שלם. ותרח עשירי לשם. ואנו

רואים שאברהם יצחק ויעקב לקחו נשיהם ממשפחתם כי שרה ומלכה אחיות היו בנות הרן כמ"ש לעיל ס"פ ל"ח ויצחק לקח רבקה בת בתואל בן מלכה ונחור אחי אברהם היה בעל מלכה ויעקב לקח בנות לבן בן בתואל בן נחור:

א"ר הקב"ה וכו' כבר נולד. וזהו ויוגד לאברהם בנבואה כמ"ש לקמן פר' ס' סי' יו"ד מה' יצא הדבר מהר המוריה יצא וכמ"ש פרשה ס"ז סי' ט' פסוק ויוגד לרבקה שהי' בנבואה:

מה זו בני גבירה. שמלכה היתה הגבירה אשת נחור וילדה ח' כמפורש כאן מזה נלמוד שגם משרה יצאו ח' בני גבירה היינו מיעקב שרחל ולאה היו הגבירות ילדו ח' ו' מלאה ב' מרחל ופילגש של נחור ילדה ד'. וכתיב ג"כ ופלגשו ושמה ראומה ילדה גם היא את טבח לרבות שגם מפלגש יעקב יצאו ד'. (וכ"כ ביפ"ת):

פסקה ד

ד"א נתירא. גי' הילקוט מי הרהר. עי' במ"ר פר' י"ז ס"ס ב' שהיה ראוי שיבואו עליו נסיונות ויסורים אחרים ועל נסיונות כבר נשבע לו כמ"ש לעיל פר' נ"ו סימן י"א ונתירא מן היסורים. ומ"ש את עוץ בכורו כמ"ש אח"ז ריש לקיש. ומ"ש ואת בוז אחיו הכוונה על אל הוא בן ברכאל הבוזי:

את עוץ בכורו. הרי עוץ שם איש הוא וכן בארץ עוץ איוב שמו שכך היה שמו עוץ איוב:

ר"א בר כהנא. עיין לעיל ס"פ י"ט. ועי' לקמן ס"פ ע"ו ר"ה בשם ר' אבא כהן ברדלא וכו':

אשר חכמים יגידו. סוטה דף ז' ב'. ירושלמי מגילה פ"ד ה"א ובמ"ר פי"ג ר"ס ד'. ומ"ש ולא כיחדו מאבותם הם יצחק ויעקב. ומ"ש במ"ר שֶׁם. ויעקב ט"ס כי שם כבר מת בשנת נ' ליעקב ועבר מת בשנת ע"ט ליעקב והכוונה על בית דינו של שם ועבר וכמ"ש לקמן פר' פ"ה סימן י"ב ב"ד של שם וכמ"ש שמ"ר פ"ל סימן י"ט יצחק ויעקב וכל אחיו יושבים שם וכו' וזהו ולא כיחדו מאבותם והודו ולפי שכתוב לפני זה וזה חזיתי ואספרה אשר חכמים יגידו וגו' משמע שראה כן בעיניו הרי היה זה בימי השבטים. וכ"כ ביפ"ת:

בירידתן נולד ובעליתן מת. וכ"ה לקמן פר' ס"א סימן ד' ובס"ע פ"ג ובירושלמי סוטה ספ"ה. וא"כ יקשה מאד מ"ש וגירה אותו באיוב שהרי הגירוי באיוב לא היה בשעה שמת אלא כשהיה בן ע' שנה ובאו עליו היסורים. ואם נאמר שהכוונה שבעליתן ממצרים נתגרה בו אז ומת זה מנין לו. והנה בשמ"ר פר' כ"א סימן ו' מפורש שבעת שישראל היו בים מסרו לאיוב שיתגרה בו עד שיעברו הים ואח"כ יציל את איוב הרי שלא מת אז וא"כ אין ראיה על מספר שניו דו"ק. ומדרשים חלוקים הם וצ"ע. ועי' ב"ב שם בא"א שחיה ר"י שנה כמספר שהיו ישראל במצרים אך לא נולד בירידתם ולא מת בעליתם:

הבל תהבלו. איזה דור שכולו הבל הוי אומר זה דורו של שפוט השופטים כ"ה בב"ר דף ט"ו. וע' עוד בקה"ר פסוק גם כל ימיו בחושך ילך. וצ"ע איך דרשו מכאן. והאיר ה' עיני בשי"ר פסוק שובי שובי ונחזה בך כו' ואתון אינון מחזייתא דעלמא הה"ד ואתה תחזה מכל העם וגו' וכן כאן למדו שאיוב בימי שפוט השופטים ממ"ש כולכם חזיתם ואין חזיתם אלא שופטים כנ"ל. ומ"ש כאן ליתן שכר כו' מן הגרנות ג"כ ממ"ש חזיתם וכמ"ש ב"ב שם דורו של איוב שטוף בזמה היה שנאמר הן אתם כולכם חזיתם וכתיב שובי וגו' ונחזה בך. ומ"ש שכר מן הגרנות כוונתו למ"ש במדרש רות פסוק ויבא לשכב בקצה הערמה וז"ל ר"י נשיאה כו' א"ל לפי שהיו אותו הדור שטוף בזמה והיו נותנים שכר כו' מן הגרנות הה"ד אל תשמח ישראל וגו' אהבת אתנן על כל גרנות דגן ואין דרכן של צדיקים לעשות כן ולשון אין דרכם של צדיקים כאן לוקח ממדרש רות הנ"ל ע"ש. ובירושלמי הגי' מעשה דורי שהיו נוטלים מעשר מן הגרנות פי' שהשופטים היו נוטלים כו' (עי' יפ"ת):

בימי כשדים. שהתחילו כשדים למשול בעולם בימי נ"נ:

בימי מלכות שבא. שהיה בימי שלמה ועי' ב"ב שם:

נשים יפות. כמ"ש ב"ב שם איזה דור שנתבקשו נשים יפות הוי אומר בימי אחשורוש:

ברכת אבלים. היינו מ"ש ה' נתן וה' לקח יהי שם ה' מבורך (עי' יפ"ת):

את עוץ בכורו. ואת בוז אחיו ואת קמואל אבי ארם:

הוא לבן הוא קמואל. עי' יפ"ת הובא בריי"ף:

שקם כנגד. היינו כמ"ש בסנהדרין הוא לבן הוא כושן רשעתים שעמד על ישראל:

לשם מרדות. כלשון זה לעיל פר' כ"ג ריש סימן ב' ופירוש שהיו כולם רשעים ראוים לטביחה וכו' וגמחון לשון גחון שצריך להכניעם ולכוף בטנם לארץ. תחשון מלשון חשאי שראוי לסתום פיהם ולהשתיקם:

פרק נח

פסקה א

בת כ' כו'. בילקוט תהלים ל"ז הגי' בת ק' כבת כ' לנוי ובת כ' כבת ז' לחטא. וגי' זו עיקר. ויופי האדם בבן כ' כמ"ש לעיל פר' י"ד ר"ס ז' אדם וחוה כבני כ' שנה נבראו. והנה שרה בת צ' נלקחה מאבימלך ומה גם אחרי שחזרה לנערותה. ומ"ש ימי פי' השנים כמו ימים תהיה גאולתו וכדומה. ומ"ש תמימים כמ"ש את מספר ימיך אמלא. ונראה שמ"ש בת

כ' כבת ז' כו' צ"ל אחר מ"ש ד"א זו שרה. ותחלה דרש יודע ה' על סתם צדיקים ואח"כ ביחוד על שרה (וכ"כ היפ"ת) ועי' לקמן ריש פר' ס"ב ור"פ ס"ד בא"א:

כהדא עגלתא. כפול לקמן סי' ב'. וכאן אין לו באור וצ"ע:

פסקה ב

וכי א"א יודעין. עי' קה"ר פסוק זה. ומד"ש ספ"ח:

של צדיק. וכמ"ש לפני זה דור הולך ודור בא וגו'. ועי' בזוהר ע"פ הנך שוכב עם אבותיך וקם לה זיהרא לאחרא וז"ש זורח הוא שם ע"ש:

נולד רבי. רבינו הקדוש:

נולד ר' אבין. בקה"ר ומד"ש שם הגירסא ר' המנונא:

ר' אבין בריה. בילקוט ר' אושעיא בריה:

שלא השקיע. אין הכוונה בזה למיתה ולידה אלא לענין גדולה והנהגה כמ"ש כסאו כשמש:

וילכדה עתניאל. עיקר הכוונה כמ"ש שופטים ג' ט' ויקם ה' מושיע וגו' את עתניאל בן קנז והיה שופט מ' שנה אחרי מות יהושע וגם בחייו זרחה שמשו שהתחיל בלכידת עיר. וגם מ"ש (שופטים א':א') ויהי אחרי מות יהושע וגו' ויאמר ה' יהודה יעלה וגו' ויאמר יהודה לשמעון אחיו וגו' פירש"י שם בשם י"מ שיהודה הוא עתניאל הוא יעבץ שאמרו בתמורה דף ט"ז מה שמו יהודה אחי שמעון שמו כו' ע"ש. ולענין החכמה דרשו בתמורה שם אלף ות"ש ק"ו כו' נשתכחו באבלו של משה והחזירן עתניאל בן קנז מפלפולו שנאמר וילכדה עתניאל וגו' ע"ש (וכ"מ ביפ"ת):

שמשו של עלי. בקה"ר שם סיים וכן בכל דור ודור:

ושמואל שוכב. וס"ד ויקרא ה' אל שמואל ועלי היה קיים:

עגלתא תמימתא. נ"ל שפי' עיגול שלם וכמו שת"י ככף רגל עגל רגלין סגלגלין וכ"פ רש"י שם והוא הגלגל הסובב שכאן הוא שוקע וכאן עולה וז"ש וזרח השמש וגו' הוא גלגל השמש (ופי' זה כמדומה ששמעתי או ראיתי) וכ"מ בילקוט יהושע ושמואל א' ג'. ועי' מד"ש בפ"ט ושם בטעות:

ילדה מלכה. עד ובתואל ילד את רבקה:

פסקה ג

מה ראתה. למה זכתה וכ"ה באסת"ר:

של שרה. וע"ד מ"ש לעיל פר' ל"ט סימן י"ג לרבנן שהיתה אסתר בת ע"ה שנה דומה לאברהם כשיצא מבית אביו ע"ש:

פסקה ד

ד' שמות. ילקוט יהושע י"ד סי' ח'. אשכול כמ"ש למקום ההוא קרא נחל אשכול והיינו חברון. וכמ"ש במ"ר פט"ז סימן י"ד על פסוק אם לא הארץ אשר דרכה רגלך בה לך אתננה היא חברון ע"ש. וממרא כמ"ש ממרא קרית הארבע היא חברון:

שדרו בה ד' צדיקים. כמ"ש והוא שוכן באלוני ממרא האמורי אחי אשכול ואחי ענר ומאחר שהיו אחים מן הסתם דרו יחד. וכתיב שם והם בעלי ברית אברם שמלו אתו שם:

אדם הראשון. כדלקמן סי' ח' ועל אדה"ר אינו מפורש במקרא אך בדברי חז"ל מפורש בפר"א ס"פ כ' ופר' ל"ו. וכן בגמרא איתא שאמוראים ראו לאדה"ר במערה וכ"ה בזוהר ריש פר' חיי שרה [וגם חוה איתא בפרק חזקת הבתים בר' בנאה דהוה מציין מערתא דהיא נקברת שם. יפ"ת]:

בעליה שהן ד'. כמ"ש ביהושע י"ד וט"ו קרית ארבע אבי הענק היא חברון וגרש משם את שלשה בני ענק:

בקרנסין. פירש במ"ע לשון שררה ומעלה:

בתחלה ליהודה. כמ"ש ביהושע ט"ו נ"ד שחושב שם חברון בנחלת יהודה ואח"כ לכלב כמ"ש שם י"ד י"ג ואח"כ ללוים כמ"ש שם ויתנו בני ישראל ללוים וגו' ושם בפסוק י"א י"ב י"ג מבואר שחברון נתנה לכהנים:

דנה וקרית סנה. מ"ש בזה מצאתי להרד"ל ע"ש:

פסקה ה

מקבורתו של תרח. כי ימי תרח ר"ה שנה ובן ע' הוליד לאברהם וחיה עוד קל"ה שנה וכשמת תרח היה אברהם בן קל"ה שנה ושרה קכ"ה כי כששרה היתה בת צ' היה אברהם בן ק' הרי מיתת תרח קודם בשתי שנים:

נסמכה עקדה. עי' מ"ש לעיל פר' נ"ו ר"ס ח':

פסקה ו

מתריס כנגדו. שהיל"ל מעל מתו ומאי על פני מתו ואולי דורש פני על הכעס ומתו פי' מת שלו שהוא גרם לה שתמות. וע"ד מ"ש בפר"א פל"ב כשבא א"א מהר המוריה חרה אפו של שטן וכו' עד בא א"א ומצאה שמתה שנאמר ויבא וגו' ושטן הוא מלאך המות כמ"ש ד"ר פר' י"א בסימן ג' והתריס כנגדו מכעיסו שהוא גרם לה שתמות:

מן הן תנינן. ברכות דף י"ח:

שמענו אדוני. עי' לעיל פמ"ב סימן ה' וש"נ ומבואר. ועיין תד"א בסופו שדורש גז"ש כאן כתיב נשיא אלהים אתה ושם כתיב אשר נשיא מה שם מלך דכתיב ה' אלהיו שאין על גביו אלא ה' אלהיו אף כאן מלך ועי' לקמן פר' נ"ט סימן ד':

במבחר שבקברינו. כי קברים שלהם היו במערות שכל קבר היה כולל הרבה קברים כמ"ש בב"ב מענין הכוכין והיו מכינים המערות לפי המשפחות:

לפני עם הארץ. כאן עומד בפסוק ז' וישתחוו לעם הארץ די"ל להם ממש שהודה על שבשרו אותו שלא ימנעו ממנו חפצו והביא פסוק י"ב וישתחו אברהם לפני עם הארץ ופי' שהשתחוה לה' לפני עם הארץ ולעיניהם. וכמ"ש לקמן פרשה ס' ס"ס ו' ושם ההודאה לה' (יפ"ת). וא"כ מקום דרשה זו לקמן בסימן ז' וצ"ע:

פסקה ז

ישב כתיב. עי' לעיל פר' נ' סימן ג' ושם מבואר וכ"ז בשמ"ר פל"א סימן י"ז ושם מבואר:

באזני בני חת. וס"ד לכל באי שאר עירו. משמע שהיו שם כל בני העיר שסגרו דלתי ביתם וחנותם ובאו כו':

כל שקלים כו'. כמ"ש מחצית השקל ובבכורות דף נ' א' הגי' כל כסף האמור בתורה סתם סלעים ועי' רש"י שם. ואצל המשכן ואצל קטורת. ואצל ערכין הכל סלעים לבד כאן שכתוב עובר לסוחר. ואיתא שם בבכורות איכא דוכתא דקרי לקנטרי תקלי:

פרקמטיא נפיק. כמו שת"א מתקבל סחורתא בכל מדינתא:

פסקה ח

אשר במכפלה. שתחלה כתוב מערת המכפלה אשר לו אשר בקצה שדהו שמערת המכפלה היתה בשדה. וכאן אמר שהשדה היה במכפלה ע"כ דורש שהשדה נתכפלה במקחה בעיני כולם ע"י שנכנסה תחת יד אברהם:

שכפף. מל' וכפלת את היריעה עי' לעיל סימן ד':

מנין תנינן. ב"ב דף ס"ט:

בני ברזילי. צ"ל ברזילי. וכמ"ש במ"כ וכ"ה במד"ש ס"פ כ"ז א"ר יודן חמשה פעמים כתוב ברזילי וברזילי לברזילי כנגד כו' והוא בשמואל ב' י"ט. וצ"ע שהרי נמצא עוד הפעם שם סוף י"ז ואם בשביל שכתוב בפרשה אחרת הרי יו"ד בני חת כתוב בג' פרשיות ואפשר על ששם ביחד עם שובי בן נחש ועם מכיר בן עמיאל מלא דבר ע"כ לא חשיב ליה:

פסקה ט

ושמרו דרך ה'. ור"ד כי ידעתיו למען אשר יצוה וגו' אחריו משמע שיעשו אחריו מה שעשה הוא בחייו. ועיין ר"ש הסמוכה:

ושני חיי. ואלה ימי שני חיי אברהם אשר חי וגו' בראשית כ"ה ז':
צדקה וכבוד. צדקה שמביאה לידי כבוד כמ"ש לקמן פס"ה סימן ט' מתוך שאתה מעטרו בזקנה אדם יודע למי מכבד והלובן סימן החסד והרחמים כמ"ש מכילתא יתרו פ' אנכי שנגלה בסיני כזקן מלא רחמים שנאמר כמעשה לבנת הספיר וכן לבושיה כתלג חיור וגו' וז"ש תפסת אומנתי היא הצדקה והרחמים. לבוש לבושי היינו מ"ש לבושיה כתלג חיור:

פרק נט

פסקה א

לממלא. במדרש שמואל פ"ח לאתר דאקרי ממלא. עיין ילקוט משלי ט"ז ושמואל א' ב':
ושמרו דרך ד'. כמ"ש לעיל סוף פרשה נ"ח:

פסקה ב

עוז והדר. בתורה מדבר כמ"ש שם פיה פתחה בחכמה ותורת חסד על לשונה. וז"ש לבושה של תורה [ובמדרש משלי דריש אשת חיל מי ימצא זו היא התורה כו'. וכן בפ' הפועלים דריש היתה כאניות סוחר על לומדי תורה וביק"ר פי' ותקם בעוד לילה ברנתה של תורה ובפסיקתא ואת עלית על כולנה בתורת משה שנתעלתה על תורת אדם ונח. יפ"ת]. ומ"ש הדר כמ"ש הדר זקנים שיבה:
אורך ימים בימינה. דורש שא"ש זקן בא בימים שזכה לאורך ימים של ימינה לעוה"ב ושל שמאלה בעוה"ז (עי' מ"כ) ומ"ש זכה לזקנה כו' כמ"ש לקמן בסימן ו' זקן בעוה"ז ובא בימים לעוה"ב ע"ש:

פסקה ג

אל תעזבני. ס"ד עד אגיד זרועך לדור וגו'. ועל שרוצה לצות לבאים אחריו דרך ה' ע"כ רוצה שיאריך ה' ימיו ויתן לו זקנה ושיבה:
לא היא זקנה. ובילקוט תהלים ע"א גורס היא זקנה והיא שיבה שכוונת שניהם ימים ארוכים:
תן לי שיבה. היינו לובן השער וכמ"ש והדר זקנים שיבה וכמ"ש אצל ראב"ע. ועי"ז דבריו נשמעים. וכן באברהם שצוה לדורות אחריו זכה לזקנה ושיבה:

פסקה ד

ר"ש בר"י פתח. פי' שפתח בפסוק זה לדרוש ענין אברהם כמ"ש בס"פ נ"ח וכמ"ש בס"ס זה ואגב הביא המעשה שהיה אצל ר"ש בעצמו שבו נתקיים:
כדלעיל. ס"פ נ"ח:

פסקה ה

הוצק חן. כאן לא פי' ועיין לעיל פמ"א סי' ט' חן בשפתיו. ופמ"ט סימן י' חין ערכו שנדרשו על אברהם על שהתפלל על סדום וכאן סמך עצמו על שמבואר שם. ומזה דרש שהפסוק מדבר באברהם:

נתיפית בעליונים. שהיל"ל יפית ואמר יפיפית כופל היופי בעליונים. וכמ"ש לעיל פרשה נ"ו סימן ה' וכן בתחתונים כמ"ש לעיל פרשה נ"ח סימן ו' וש"נ ומבואר:

ע"כ ברכך. יתכן שפי' על אשר ברכך אלהים לעולם ע"כ נתיפית בעליונים ובתחתונים. וכמו כי ע"כ באו בצל קורתי ע"ש רש"י:

עתה ידעתי. במדרש תהלים כ"ד וילקוט שם הגי' זה אברהם שכתוב בו ולך לך אל ארץ המוריה וס"ד על אחד ההרים אשר אומר אליך וזהו בהר ה':

אל המקום. וס"ד אשר עמד שם שקבע שם מקום לתפלתו וזהו מקום קדשו מקדש מעט (יפ"ת וע"ע ברש"ש):

ועד שרוך הנעל. ואם אקח מכל אשר לך:

ובר לבב חלילה לך. שלא היה יכול לסבול דבר עול ובמדרש תהלים שם גרס הכא ומצאת את לבבו נאמן לפניך ואומר והאמין בה' (יפ"ת):

נפשו של נמרוד. עיין מ"כ בשם רש"י. ועיין לעיל פרשה מ"ב סימן ד' שנמרוד הוא אמרפל ושם סי' ג' שעיקר כוונת אמרפל להרוג לאברהם על שעבד את ה':

הרימותי ידי. וקיים שבועתו ולא היה למרמה. ומ"ש וצדקה מאלהי ישעו כדלעיל ס"פ נ"ח צדקה וכבוד ע"ש:

ונברכו בך. כל משפחות האדמה פי' ממך יתברכו. ואמר מי בירך לאברהם הקב"ה ומברכתו מברך לאחרים וכן בכל אלו שחושב:

פסקה ו

זה קנה שני עולמות. שהרי בא בימים מיותר ע"כ דורש נוטריקון זקן זה קנה שבא בימים שני מיני ימים בעוה"ז ובעוה"ב:

שלשה נכתרו בזקנה. עיין לקמן פרשה ס"ב ס"ס ב':

יהושע ראש. וכתוב בו ויהושע זקן בא בימים יהושע י"ג א':

שרשם בעמלק. פי' שמתחלה נלחם אפרים בעמלק כמ"ש ויחלוש יהושע את עמלק ויהושע בא מאפרים כמ"ש למטה אפרים הושע בן נון. והראי' שהיה מלך ממ"ש אחריך בנימין זה שאול שגם הוא נלחם בעמלק ונצחם והוקש אפרים לבנימין מה זה מלך אף זה מלך. ועמ"ש במ"ר פר' כ' ס"כ ותרועת מלך בו על יהושע. ודוד ראש למלכות יהודה וכתוב בו והמלך דוד זקן בא בימים:

בזקנה ואינו בימים. כדמיון ראב"ע שנזרקה בו שיבה כשהיה בן י"ח שנה ויש בני אדם שזקנה קופצת עליהם בלא זמנם. אך לאברהם היה הזקנה לפי הימים שהרי היה אז בן קל"ז שנה:

בפילון מפולש. עיין מ"כ וכלשון זה בויק"ר פ"ל רס"ב. ופי' במ"ע בל"י אולם קצר ושער. ור"י אמר בדופלון ודו פי' שנים ופילון מקום שער שבא בשני מיני ימים בעוה"ז ובעוה"ב ומ"ש ר"א בכפלון אולי בא לפרש דברי ר"י וכ"מ בילקוט שהביא דברי ר"י בדופלין ונ"ב שם בכפלון ועיין מ"כ:

א"ר יצחק. עיין ויק"ר ר"פ י"ח:

פסקה ז

עיקר ביתו. צ"ע פירושו ועיין ב"ב דף ט"ז ב':

שהשליטו ביצרו. שעי"ז ברכתו שלמה שהוא בטוח שלא יחטא עוד ולא יאבד ברכתו וזהו בכל:

ישמעאל. כי רק זה היה חסר לו שהוא וכל ב"ב צדיקים זולת ישמעאל כמ"ש לעיל פרשה נ"ג סימן י"א וש"נ:

קילורין. עיין לעיל פרשה נ"ב סימן ג' שהיו אוצרותיו מלאים תמיד בזכות הצדקה שעשה:

שלא חזר ונסה. כי פן לא יעמוד בנסיון ויאבד ברכותיו עד הנה אבל מעתה הכל שלו וזהו בכל:

פסקה ח

זיו אקונים. שהיל"ל משק ביתו או גדול רב ונאמן ביתו ע"כ דורש זקן נוטריקון וכמ"ש לקמן פרשה כ' סימן ז'. ואינו דורש זה קנה כדלעיל ר"ס ו'. כי כאן זקן סמוך לתיבת ביתו והיינו ביתו של אברהם ע"כ דורש שהיה מתדמה לאברהם שהיה ג"כ גבור כמוהו וכמ"ש לעיל פרשה מ"ג ס"ב שעמו לבדו רדף המלכים:

שליט ביצרו. שמאחר שהיה עבדו לא היה מושל. אלא מ"ש אשר לו אין פירושו של אברהם אלא על אליעזר עצמו. וסובר כר' לוי שמ"ש בכל השליטו ביצרו:

בצער. שמלו שניהם לעת זקנותם ויעקב שאמר ליוסף למד מאברהם:

ברוך ה' אלהי השמים. ואלהי הארץ ובפסוק א' כתוב אלהי השמים לבד כב"מ והכריע פסוק אשר לקחני מבית אבי שאז היה עדיין אלהי השמים לבד וזהו עד שלא הודעתי אותו וכו' וכ"ה ברש"י בחומש:

הזהירו שלא ילך. שמ"ש אשר אנכי יושב בקרבו מיותר ע"כ דורש שהכוונה על ענר אשכול וממרא שאברהם יושב בקרבם כמ"ש לעיל פרשה נ"ח ס"ד וכדי שלא יטעה אליעזר שהם יצאו מכלל כנען על שהיו צדיקים כמ"ש לעיל פרשה נ"ז ס"ג שכן חשב אברהם מתחלה ע"כ צוה לו גם עליהם (וכ"כ ביפ"ת):

פסקה ט

ויאמר אליו העבד. אולי לא תאבה האשה ללכת אחרי והוקשה לחז"ל שמאחר שקראו כבר בתוארים של כבוד עבדו זקן ביתו המושל וכו' איך קראו אח"כ העבד משמע עבד ככל העבדים ע"כ דרש שהוא כנען כמ"ש ארור כנען עבד עבדים יהיה לאחיו. וזהו העבד הידוע שהתחיל במרמה לטובת עצמו:

כנען זה אליעזר. הנה בפרשה זאת אינו מפורש מה שמו. אך חז"ל דורשים כן ע"פ מדה י"ז שמ"ש כאן זקן ביתו הוא אליעזר וכמ"ש ובן משק ביתי הוא דמשק אליעזר. וז"ל הפר"א פט"ז זקן ביתו היה עבדו אליעזר וכו' ועמד נמרוד וכתב את עבדו אליעזר לאברהם וכשגמל חסד עם יצחק בנו הוציאו לחפשי והוא עוג מלך הבשן וכ"ה בתענית דף ד' סנהדרין דף צ"ה. ועיין לעיל פמ"ב ס"ח בא"א. ויתכן שהכוונה על כנען בן חם עצמו שחיה עדיין כמו כל היו"ד דורות שמנח עד אברהם כמפורש בתורה שנתארר שיהיה עבד עבדים לאחיו ויתכן שהיה עבד לכוש אחיו הבכור וכוש הוא נמרוד כמ"ש לעיל פמ"ב רס"ד. ונתן אותו נמרוד לאברהם וכמ"ש ג"כ לק' פ"ס ס"ז ע"ש ועי' פר"א:

לעשוק אהב. ומשמע שלא עשק אלא אוהב לעשוק ע"כ דורש אליעזר שרצה לעשוק האהוב כמ"ש אשר אהבת ידיד מבטן. ומ"ש מאזני מרמה כמ"ש בפר"א שם שרבקה היתה ראויה ליצחק ממעי אמה שנאמר במאזנים לעלות המה מהבל יחד ופי' כמ"ש בירושלמי ביצה פ"ה ה"ב. ובירושלמי ריש כתובות ובויק"ר פכ"ט ס"ח שעד שהן עשוין הבל במעי אמן מזווגן יחד (לבד מ"ש חז"ל בחדש שמזלו מאזנים) וכנען ביקש לעשות המאזנים מרמה שישא בתו. עיין ויק"ר פי"ז ס"ד. ובזוהר פרשת שלח לך שהיה אליעזר מבני כנען ע"ש:

אולי לא תאבה. הגיר' בילקוט יהושע י"ב. אלי כתיב וכאן כתיב אולי בוי"ו אך לקמן כשספר הענין לפני בתואל ולבן כתוב חסר לרמוז על דרשה זו וכ"ה ברש"י בחומש. ויתכן שלכך רמז בפעם הב' לזרז ללבן אם לא תרצו ליתן את רבקה הרי אלי גם לי יש בת:

אתה ארור. כמ"ש ארור כנען. ובני ברוך כמ"ש לעיל פנ"ו סימן י"א ברכה לבן. ועי' לעיל פמ"ז סימן ה' ברכתי אותו זה יצחק עי' מש"ש:

פסקה י

אשר נשבע לי בחרן. ה"ג ואשר דיבר לי בחרן ואשר נשבע לי בין הבתרים כפי סדר הכתוב ואח"כ בה"ב וכ"ה בילקוט וכ"כ ביפ"ת וברית בה"ב הוא השבועה וכמ"ש פר"א פ' ל"ו:

המסויים. זה מיכאל וכמ"ש והנה מיכאל אחד השרים הראשונים:

ב' מלאכים. כי בפסוק ישלח מלאכו לפניך ולקחת אשה וזהו להוציא את רבקה ובפסוק מ' ישלח מלאכו אתך והצליח דרכיך. וזהו ללות את אליעזר. (הערת מוהרל"ל וע"פ מדה יו"ד) ועי' לקמן פר' ע"ה סימן ד' אליעזר נזדווגו לו כמה מלאכים עי' מש"ש. ומ"ש ללות את אליעזר כמ"ש בפר"א פט"ז נשלח מלאך לפני אליעזר ונקפצה לו הדרך כו' וכמ"ש בסימן הסמוך:

רק מיעוט. מדה ב' ועי' לקמן פס"ד סימן ג':

פסקה יא

יוצאין זמומין. לעיל פמ"א סימן ה' וש"נ. וכמ"ש לקמן פ"ס ר"ס ח' ויפתח הגמלים התיר זממיהם:

זו דיאתיקי. כמ"ש פסוק ל"ה ול"ו ויתן לו כל אשר לו והיינו ע"י שטר וכ"ה בפר"א פט"ז וכמ"ש רש"י בחומש שער מתנה כתב ליצחק על כל אשר לו כדי שיקפצו לשלוח לו בתם:

בן יומו. כמ"ש בפר"א שם. וז"ל מקרית ארבע עד חרן מהלך י"ז יום. ובג' שעות בא העבד לחרן. והיה תמיה בלבו ואומר היום יצאתי והיום באתי שנאמר ואבא היום אל העין כי תיבת היום מיותר אלא שהיה מתמיה ומתפלא ואבא היום ביום שיצאתי. וכל הענין הובא בילקוט על פסוק וישבי בנוב אחר שהביא גמרא סנהדרין דף צ"ה וז"ל דר' אושיעא עביד פליגא דכתיב הרעשתה ארץ וגו' וכוונת הילקוט דר' אושעיא רבה מחבר המדרש פליג על הגמרא שאינו חושב אלא ג' כי אינו חושב בימי אברהם:

בימי אברהם. כמ"ש מדרש תהלים ק"י ולעיל פר' מ"ג סימן ג' בימי אליעזר כמ"ש כאן. בימי יעקב לקמן פס"ח ר"ס ח' רבנן אמרי בן יומו:

ויעזר לו אבישי. בילקוט גורס שאמר ישבי לאבישי תרי על חד א"ל אנן קטלינן לך עול אימא בקרתא עשרה קטלין לך:

פרק ס

פסקה א

זה אברהם. כמ"ש כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה. כן הוא מדרש תהלים קי"ב:
ומי היה מאיר לו. דעת המדרש שכל מקום שכתוב אין לה הוה לה וכמ"ש לעיל ס"פ ל"ח וש"נ וכן כאן ואין נוגה ובהכרח שאח"כ היה לו נוגה ואור וע"ז שואל ומי האיר לו:
זה אליעזר. כמ"ש פנ"ט רס"ח ששלט ביצרו כמותו:
בזיקים וברקים. עי' ויק"ר ר"פ כ"א אצל דוד בזיקים וברקים:

פסקה ב

עבד משכיל. עי' ילקוט משלי י"ז:
כבר קללתו. כמ"ש לעיל פר' נ"ט סימן ט' ועי' מש"ש:
שמא יבא כושי. הנה כוש הוא בן חם כמ"ש ובני חם כוש ומצרים פוט וכנען וכתב ארור כנען עבד עבדים יהיה לאחיו ואיתא בפסיקתא ס"פ כ"א ומנין שכל משפחותיו של תם קרויים עבדים שנאמר מארץ מצרים מבית עבדים וגו' לשעבר היו ישראל עבדים לעבדים וכו' א"כ מ"ש עבד עבדים יהיה לאחיו פירש שכנען יהיה עבד לאחיו שהם עבדים ע"פ מדה י"ז שמפורש אצל מצרים שהם עבדים ונידון ע"פ מדה כ"ה דבר שהיה בכלל וכו' שמצרים בכלל בני חם ויצא מן הכלל שקראו עבדים לא על עצמו יצא אלא על הכלל כולו יצא שכולם נקראו עבדים. ועי' מכילתא סוף פסוק אנכי עבדים לשרים ואין זה סותר להנ"ל כי גם אומה כנען היו להם שרים וכן מצרים היו עבדים והיו להם שרים וכמ"ש פר"א פרק כ"ד שקורא את נמרוד עבד בן עבד שכל בני חם קרוים עבדים. ועי' מ"ש בזה פנ"ט סימן ט'. ודעת הפר"א כפשוטו שכוש הוליד את נמרוד והיה עבד בן עבד שכוש בן חם הוא עבד. ועי' שמ"ר פ"ג סימן י"ד ועי' מכילתא בא פר' י"ב ומ"ש או ברבר אחד ע"כ שהכוונה שהברברים מבני חם כמו כושים. ואף אם נאמר שהיו ברברים מזרע שם ויפת. כבר ידוע שהאומה ברברים גרועים מאד אכזרים ופראים כמ"ש לעיל פר' מ"ב כיון שבאו ברברים ונזדווגו להם:
בשעה שנעקד. כמ"ש לעיל פנ"ו סי' ה' שבעת שנעקד יצחק בפני הקב"ה כו' ע"ש:
התחלת גמור. דורש מ"ש ב' פעמים אלהי אדוני אברהם וגו' ועשה חסד עם אדוני אברהם גם מ"ש היום ופי' כמו שמעולם אתה אלהי אברהם ועשית עמו חסד כן גם היום כו' וכ"כ היפ"ת:
בשבילו. שהחסד הוא מדתו של אברהם וכמ"ש חסד לאברהם:

פסקה ג

ד' הן שתבעו. ויק"ר ס"פ ל"ז תענית דף ד' ושם אינו חושב רק ג' ולא חשיב כלב עי' תוספות שם:

אלו יצאה אמה אחת. כן הגירסא גם בילקוט כאן ובגמרא ובילקוט יהושע ט"ו הגירסא יכול אפילו חגרית ואפילו סומא:

שאול אמר. צ"ע שהרי בפסוק כ"ד וכ"ה מבואר ויאמר איש ישראל. ולא שאול. ועוד דלא ע"י הריגת גלית. נתן בתו לדוד כ"א אח"ז במאה ערלות פלשתים. גם קרא ודוד בן איש אפרתי הוא פסוק י"ב קודם לפסוקים ויאמר איש ישראל. אך הענין בזה שבפ' י"א כתיב וישמע שאול וכל ישראל וגו' ויראו וגו' מאד והוא עצמו מ"ש בפסוק כ"ד וכ"ה עד ויראו מאד וע"פ מדה ל"א מקום הפסוקים אצל פסוק י"א כאשר שאול והעם שמעו ויראו אז אמרו העם כן במצות שאול. כי מ"ש איש ישראל כאלו מפורש שאול ואיש ישראל שבלעדו לא יעשו דבר. אולם דוד לא התרצה לעשות בעבור השכר רק בעבור קנאת ה' צבאות כמ"ש כי מי הפלשתי חרף מערכות אלהים וגו' ה' וגו' הוא יצילני וגו'. ואשר נתן לו שאול בתו ע"י מאה ערלות פלשתים היה זה תחבולה מאתו לקיים דברו במעמד כל ישראל מחירוף גלית. ובצירוף טעם שנתחדש לו להפילו ביד פלשתים. וזהו עומק כוונת המדרש ששאול אמר והיה האיש אשר יכנו יתן לו בתו. וזמן הקב"ה את דוד. דוק בפסוקים ותבין ובכתבי הארכתי:

יפתח. עי' ויק"ר ס"פ ל"ז קה"ר פסוק עמל הכסילים ובתד"א פרק י"א:

ר' יוחנן ור"ל. עיין ילקוט שופטים י"א סי' ס"ח:

רוה"ק. מאתים שנה קה"ר שם והחשבון צ"ע:

פסקה ד

אליעזר כו'. הנה אצל משה ושלמה כתיב ככלות אך אצל אליעזר כתיב טרם כלה לדבר שאז והנה רבקה יוצאת פי' היינו יציאתה מהבית אך הוא לא ראה אותה עד שבאה וזה היה ככלותו לדבר ובכן כל הג' שוים (וכ"מ ביפ"ת):

פסקה ה

כל הנשים כו'. ל' קושיא היא בי ותרד העינה ונו' מיותר אלא שזו כו' וכאילו כ' ותרד העינה ותעל ותמלא גו' שהעינה עלה:

את סימן לבניך. דורש גז"ש ותעל עם עלי באר. וע"ל פנ"ד ס"ס ה':

פסקה ו

לקראת מעשיה הטובים. דבלא"ה אין זה כבודו שיריץ לקראת נערה:

גמיעה אחת. ע' במ"ר פכ"א סי' כ' וש"נ. ושם הגי' כדי גמיעה כמדת צדיק אוכל לשובע נפשו ע"ש:

לינה אחת. כמ"ש מקום לנו ללין משמע לנו לבד ולא לאחרים והיא השיבה מקום ללון לא דווקא להם אלא לכל מי שיבא. גם הוא אמר ללין ביו"ד וחיר"ק והיא אמרה בשור"ק ללון שפירושו הרבה לינות ע' רש"י בחומש ובמפרשים:

מכאן שמודים לעיל פנ"ח ס"ס ו'. עמש"ש:

אשר לא עזב חסדו. עד אנכי בדרך נחני ה' בית אחי אדוני. וכי בדרך הוא בית אחי אדוני. והיל"ל בדרך נחני לבית אחי אדוני. ע"כ דורש שעד שהוא בדרך היה לו סימן שדרכו מצלחת שיבא למקום חפצו:

פסקה ז

לשבח פרדוכוס. ע' במ"ר פרשה יו"ד סי' ה'. וברות פסוק ושמו בועז שאצל צדיקים שמו קודם להם כו'. והרשעים הם קודמין לשמן וקשה כאן שהיל"ל לבן שמו ע"כ דרשו ר"י ור"ב ששם לבן הוא תואר על שהיה לבן ביותר (ע' מ"כ). ובמ"ע פי' בל"י ורומי דבר מופלא אשר רואיו ושומעיו תמהו עליו. ולר"ב מלובן ברשע פי' מובחר וברור ברשעתו אבל שמו העצמי היה קמואל או בלעם כמ"ש במ"א (יפ"ת):

על העין וגו'. דלפשוטו על העין מיותר שהרי כבר כתיב אנכי נצב על עין המים. ע"כ דרש על העיון והמחקר למה בא ואיך בא:

שהיה קלסתר פניו וכו'. כמ"ש לעיל פרשה נ"ט סי' ח' זקן ביתו. וקראו ברוך ה' משמע שהש"י בעצמו ברך אותו כמ"ש בריש לך לך ואברכך והיה ברכה. ואצל העקדה כי ברך אברכך ולפי זה אמר ברוך ה' בטעות. ודעת ריב"ד שידע שהוא אליעזר ואעפ"כ קראו ברוך ה':

כנען הוא אליעזר. לעיל פר' נ"ט סי' ט' אמר כן על פסוק כנען בידו מאזני מרמה והוצרך לומר כנען הוא אליעזר אך כאן שמדבר באליעזר היה צ"ל אליעזר הוא כנען וכ"מ אח"ז בויק"ר פי"ז סי' ד' אליעזר הוא כנען אלא שמעתיק הדרשה דלעיל בלשון שנאמר שם ואין זה תימה שהיה חי עדיין ומכנען עד אברהם ח' דורות שהרי שם בן נח מפורש שחי שש מאות שנה עד שנת נ' לייעקב:

ר' יעקב בשם ר' יוחנן עי' לקמן ס"פ ס"ט. ופירושו שר' יעקב אומר אשר ר' יוחנן דבית גוברין היה דורש מכאן אפטרה. ואפטרה פירש המ"ע ראיה מופתית. והיינו ראיה מאליעזר על ישראל. ויותר נראה מלשון פטור ונפטר וכמ"ש שי"ר פסוק סמכוני באשישות כשהגיע זמנן להפטר היינו מהאכסניא שלהם שקבלום לכבוד התורה דרשו

דרשות כאלו לברך את האכסניא והביא שם גם דרשה זו של אליעזר וכ"פ יפ"ת. וע' במ"ר פ"ד סי' כ' ר' יוסי עביד לה אפטרה וכן כאן ובויק"ר פר' י"ז ס"ד ר' יעקב בשם ר' יהודה בשם רבי נתן דבית גוברין עביד לה הפטרה נטילת רשות וכו' וכ"פ יפ"ת והוא לשון הפסוק. לא פטר יהוידע את המחלקות:

פסקה ח

ויבא האיש. וס"ד ויפתח הגמלים ואם הכוונה על היתר קישורי המשאות מה מלמדנו ע"כ דורש ולמדנו ששמרם מגזל:

לא היו גמליו. והתירוץ פשוט שהחמור שהיה א"א רוכב עליו בוודאי היה כחמורו של רפב"י מק"ו אך שאר בהמותיו היה צריך לזממם וכמ"ש בהדיא לעיל פמ"א סי' ה' והמעשה בירושלמי דמאי פרק א':

טמא הטמא. ויקרא י"א ט' וזה לכם הטמא בשרץ ובת"כ פסוק זה דורש סתם וזה לכם הטמא בכל השרץ לרבות שדמו בבשרו. ובמס' מעילה דף י"ז מפורש כמו כאן:

פסקה ט

על ימין זה ישמעאל. כי ישמעאל היה דר במדבר פארן והוא בדרום של א"י. ומ"ש על שמאל זה לוט דורש גז"ש שאצל לוט כתוב ואשמאילה כמ"ש לעיל פמ"א סי' ו' מכל מקום אנא משמאיל להההוא גברא:

פסקה י

מהר המוריה יצא. ע' לעיל פר' נ"ז סי' ג' אמר לו הקב"ה שמ"ש שם ויוגד לאברהם היה בנבואה:

כאשר דבר ה'. ע' במכילתא סדר בא שהביא שם כ' מקומות שכתוב בהם כאשר דיבר ה' והיכן דיבר אך פסוק זה לא הביא כלל. אך לפי מ"ש בזה בפר"א פרק ט"ז הזכרתיו לעיל פנ"ט סי' ח' ניחא. והיינו דמ"ש מה' יצא הדבר הכוונה על שמ' יום קודם יצירת הוולד גוזר בת פלוני לפלוני וכ"ה בפר"א שם בהדיא. וכן כוונת המכילתא כמ"ש כאן כאשר דבר ה' ואינו דומה לשאר הפסוקים שהביא שם שצריכים פסוק מפורש וזה אינו צריך וכנ"ל:

פסקה יא

יוצא לדרך. חושב בגדים בסוף הרי שבגדים חביבים מכלי כסף וזהב ואח"כ אמר עוד ומגדנות נתן לאחיה ולאמה הרי חושב מגדנות בסוף הכל. ונתן הטעם בכל זה בעבור צורכם לדרך ולא מחמת חביבות:

פסקה יב

צדקת תמים זה יצחק. וס"ד וברעתו יפול רשע וקשה שאין זה דבר והיפוכו שאין יפול היפך תישר אבל יתפרש על פי מ"ש בתורה שמ"ש תמים הכוונה על יצחק שהוא עולה תמימה וכמ"ש לקמן פס"ד סי' ג' וע' לעיל פר' נ"ו סימן ג' ואל תעש לו מאומה מומה. תישר דרכו זהו הדרך שהלך אליעזר לצרכו שכתוב בו אנכי בדרך נחני ה' וכתוב וה' הצליח דרכי וזה היה בזכות יצחק ולצרכו. גם מרומז בזה בתיבת דרכו דרך חתנים כמ"ש פר"א פרק י"ב ועי' מש"ש. ואז על ידי כן וברעתו יפול רשע אלא שהרשע היה רוצה לעקם דרכו ע"כ נפל וצ"ע למה לא שאל המדרש על הפסוק נ"ג ומגדנות נתן לאחיה ולאמה הנה במדרש אמר וברעתו ידחה רשע והוא במשלי י"ד אבל ס"ד דצדקת תמים וברעתו יפול רשע וכ"ה בילקוט משלי י"א וברעתו יפול רשע זה בתואל:

אלו שבעת ימי אבלות ומרומז במ"ש תשב הנערה אתנו שתשב אתם יחד להתאבל ולישב על הארץ כמ"ש ישבו לארץ ידמו וגו' וכן אצל איוב וישבו אתו לארץ שבעת ימים ושבעת ימי אבילות למדו מן התורה. עיין לקמן פר' ק' סי' ז':

אלו י"ב חודש. רש"י בחומש כתב ימים אלו י"ב חודש כמ"ש ימים תהיה גאולתו או עשור עשרה חדשים. ובלי ספק שכן היה גירסתו במדרש וכצ"ל תשב הנערה אתנו אלו שבעת ימי אבילות (כמו שכתבתי). ימים אלו י"ב חודש. וי"ב חודש על שתפרנס עצמה כמ"ש במגילת אסתר ששה חדשים בשמן המור וששה חדשים בבשמים ותמרוקי הנשים. ומ"ש או עשור על שאתה ממהר:

פסקה יג

וישלחו וגו' ויברכו וגו'. שהיה לו להקדים הברכה להשילוח וכמ"ש יהושע כ"ב ו' ויברכם יהושע וישלחם וכאן ברכו אותה אחר השילוח כשהיתה על הדרך בחוץ וזה מוכיח שלא היה הברכה ברצון טוב גם מקיש הברכה להשילוח כמו שהשילוח היה בעל כרחם כנ"ל כן הברכה ג"כ בע"כ:

פסקה יד

דרך הגמלים. שאין דרך האשה לרכוב כמ"ש ריש פסחים אלא על שבמזרח עיקר גידול הגמלים ובהכרח גם לנשים לרכוב מפני גובה הגמלים ולמודים בכך. ורבנן דורשים שזה מיותר אלא שיש בו סימן על בנים שתוליד (וכ"כ היפ"ת):

שכעור לאיש. שלפי השמירה היה ראוי שילך הוא אחריה. וע' ברכות דף ס"א אחורי הארי ולא אחורי אשה:

אתא ממיתא. קושיא היא שהיל"ל בא מדרכו. ודורש שבא ללמוד סתום מן המפורש כמו כאן מפורש שבא נגד זיווגו כך הביאה שבא ממנה ג"כ מזיווג של הגר לאברהם וע' לקמן פס"א סי' ד'. וע' לעיל פר' מ"ה סי' יו"ד:

אין שיחה. ע"א ז' וש"נ:

פסקה טו

לכך שאלה. דאל"כ וכי דרכה של רבקה לשאול על אנשים. וכמ"ש מדרש שמואל פר' י"ג אצל בנות העיר עם שאול. ומ"ש ידו שטוחה שדורש מ"ש לשוח מענין תפלה וכמ"ש ובפרישכם כפיכם וכדומה:

אתרכינת. שפי' הטיה לצד ולא נפילה ממש מעל הגמל הגבוה והראיה מפסוק כי יפול לא יוטל שפי' ג"כ שאפילו יטה לפול לא יוטל ויושלך לארץ. כי ה' סומך ידו. והמדרש פי' תחלה למה שאלה עליו ואח"כ על פסוק ותפול שדורש ע"פ מדה ל"א שתחלה שאלה וכשהודיע לה אז נפלה לכבוד יצחק ולא להיפך וכ"ה בהפי' אב"ע ותאמר וכבר אמרה קודם שנפלה:

הדור. שהיה יפה תואר כיוסף ע"פ גז"ש שכאן כתוב מי האיש הלזה וגו' כמ"ש כאן וע' באג"ב פרק מ' באריכות וכמ"ש מדרש תהלים סוף מזמור צ' והדרך על בניהם זה יצחק ורבקה בשעה שעקדו נצנצה עליו מזיו השכינה וכו':

הלזה אלון זה. שהיל"ל מי זה ע"כ דורש נוטריקון הלזה ובחילוף ה' בא' באחה"ע כאלו כתוב אל זה פי' לא זה כ"א אחר וכמ"ש מ"כ בשם רש"י. וכמ"ש לקמן סוף פר' פ"א:

דברי שבח. וזהו אשר עשה אשר תקן ולא גלה לו מה שרצו לעכב ושניגף בתואל וכדומה:

פסקה טז

האוהלה שרה אמו. וחושב כאן ד' דברים א' ענן קשור ב' נר דלוק וההרוחה שבאהל וברכת העיסה. ותיבת האהלה כמ"ש לשמש שם אהל. וכן עד ירח ולא יאהיל וזה רמז על האור והנר. והענן ע"פ גז"ש שמות ל"ג ט'. עמוד הענן עומד פתח האהל וההרוחה כמ"ש וימהר אברהם האהלה שרה אשתו ויאמר מהרי שלש סאים קמח הרי שהאהל פתוח לרוחה והברכה במעשה ידיה כמ"ש בראשית י"ז פסוק ט"ז וברכתי אותה וברכתיה ומצות העיסה והנר הם מצות ששייכים באשה לבד ובה היה הברכה. ועי' לעיל פר' י"א סי' ב' ברכו בנר אך מ"ש שהיה דולק מע"ש לע"ש צ"ע מנין לו. אך מאחר שהיה כן אצל צדיקים שבדורות אחרונים וכנמצא בדברי חז"ל קל וחומר שהיה כן אצל האבות ואמהות:

למדתך תורה. דורש סמוכין שסמוך לו מיד ויוסף אברהם ויקח אשה:

פרק סא

פסקה א

אשרי האיש. מדרש תהלים א' ובילקוט כאן ושם וה"ג שם אשרי האיש זה אברהם שנאמר ועתה השב את אשת האיש וכמ"ש מארץ מרחק איש עצתי:

זה דור הפלגה. שם במ"ת הגי' שנאמר הבה נבנה לנו עיר ואין הבה אלא לשון עצה שנאמר הבו לכם דבר ועצה אצל אבשלום:

הנה ארצי לפניך. בטוב בעיניך שב. ואעפ"כ לא קבל עליו. כן הוא במ"ת שם ועי' לעיל פר' נ"ה סי' ב' איך לא קיבל עליו:

כי ידעתיו למען אשר יצוה. וסיפא דקרא לעשות צדקה ומשפט. הרי שחפץ בזה:

אב לא למדו. ומ"ש לעיל פרשה מ"ג סי' ו' תורה גלה לו ששם בן נח למדו תורה. הרי שהיה לו רב. היינו על שבע מצות ב"נ. אך כאן הכוונה על כל התורה כולה כמ"ש במד' תהלים שאפילו עירובי תבשילין היה אברהם יודע וכמש"ל פמ"ט סי' ב' מפסוק וישמור משמרתי וגו' וע"ז לא היה לו רב. ובמ"ת שם דורש פסוקים אלו תחלה על נח על ז' מצות. ואח"כ על אברהם כו' על כל התורה:

אשר יעצני. פסוקים אלו אברהם אמרם כמ"ש פר"א פכ"ד. שכתוב בתהלים ט"ז בלע ה' פלג לשונם וגו'. שאברהם קלל אנשי ההפלגה כו' ונפל גורלו של הקב"ה על אברהם ע"ש. וזהו ה' מנת חלקי וכוסי אתה תומך גורלי וגו' אברך את ה' אשר יעצני שיעץ אותו ולמדו תורה וחכמה:

זה ישמעאל. שנולד קודם יצחק לכך דורשו תחלה:

פסקה ב

שתולים בבית ה'. ור"ד צדיק כתמר יפרח וגו' וכאן חסר ותשלומו בילקוט תהלים צ"ב שתולים בבית ה' זה אברהם ששתלו הקב"ה בא"י. בחצרות אלהינו יפריחו זה ישמעאל. עוד ינובון בשיבה זה יצחק. דשנים ורעננים יהיו אלו בני קטורה ויוסף אברהם וגו'. כל אלה בני קטורה:

כי יש לעץ תקוה. ילקוט כאן ואיוב י"ד. ואברם נקרא עץ כמ"ש בסי' א' כעץ שתול. וכן שתולים וכו'. וע"ל רפנ"ג. וכתיב בצדיקים ותקותך לא תכרת. ולמה אמר כאן אם יכרת. ע"כ דורש על מ"ש כרת ה' את אברהם ברית:

מריח מים. כמ"ש והריחו ביראת ה' ומים היא התורה. וזהו מריח מצות ומע"ט וכו':

נטע. שאם היה כתוב כנטע היה משמעו פחות מהנטע כמ"ש באיכה רבתי בפ' היה ה' כאויב וגו'. ואם היה כתוב נטע היה משמעו. שהקציר יעשה להנטע העיקר לבד. אך כמו נטע מרבה הרבה קצירים וענפים נוספים על העיקר. וכמ"ש סי' ד'. וע"ל פר' נ' סי' ט' וצ"ע וי"ל:

פסקה ג

בבקר זרע וגו'. קה"ר:

אם בא עני כו'. ומ"ש זרע את זרעך משל על הצדקה. כמ"ש וזורע צדקה שכר אמת. עיין ב"ק סוף פ"א ופר"א ר"פ ל"א. וכן לר"י ור"ע על התורה ב"ק שם:

הקב"ה כותב עליך. כמ"ש מלאכי ג' ויכתב ספר זכרון לפניו וכמ"ש במשנה וכל מעשיך בספר נכתבים. ועמ"ש ויק"ר פל"ד ס"ס ח':

פסקה ד

ורב אמר. בתנחומא הגירסא רבי אומר ובילקוט ר' יהודה אומר. ור"נ בר פלוגתיה דר' יהודה וע"ל פ"ס סי' י"ד מנין לו:

מקוטרת מצות ומע"ט. כמ"ש סי' ב' מריח מים:

בעודנו חי. וכמ"ש פ"ס ס"ס י"ד. שעיקר ראיות ר' יהודה ממ"ש ויצחק בא מבא באר לחי. וכן רמוז כאן במ"ש בעודנו חי ע"פ גז"ש מן לחי רואי:

חותם גנזכה. ע' לשון התנחומא ורמוז לעיל פנ"ג סי' י"ד לודי ספרת:

בר קפרא. ע' ד"ר פ"א סי' י"ג. ומ"ש ושתי תאומותיו. לעיל פכ"ב סי' ב' וש"נ:

ער עיקר. שהיה בכור. ומת בלא בנים:

עשרה ב"ד. צ"ע מנ"ל על עשרה ב"ד ובכתוב יש ראיה על ב' ב"ד כמ"ש ער אבי לכה ולעדן אבי מרשה. ודרשו ברות רפ"ב אב"ד של לכה ואב"ד של מרשה. וע' מש"ש:

פסקה ה

מזמרין בעולם. מצליחין ושמחין בזמרה:

ואת דדן. וס"ד ובני דדן היו אשורים וגו':

דאנן מתרגמינן. בתרגום ירושלמי. תגרן ואמנון וביב"ע ואמפורן ורישי אומין וע"ש ביאור רש"ד:

כולהון כו'. וכמ"ש בתנחומא ג"כ בשם רשב"ן שבעת הפלגה הציף הים ל' משפחות מב"נ ונתמלאו מזרע אברהם. וע"ל ס"ס יו"ד שר' לוי דורש כן וע' במ"ר פי"ד סי' יו"ד ששים המה מלכות שתושב מהם ט"ז בני קטורה ועמש"ל ס"פ נ"א שכל מי שנולד בימי אברהם ממשפחתו כולם היו ראשי אומות וראשי משפחות בארץ ועיין רמב"ן:

פסקה ו

בכורה וכו'. עי' פר"א פ"ח שהבכורה והכהונה ועבור שנים וברכה הכל ענין א' והיה תחילה הכל ביד שם והוא מסר לאברהם ואברהם ליצחק וכו' וכ"ה במ"ר פ"ד סי' ח' ועמש"ש וע"ל פמ"ג סי' ו' כהונה גדולה מסר לו:

קבורה. כמ"ש בראשית ל"ה שיצחק לבדו נקבר במערה. הרי שנתן לו והוא ליעקב:

ודייתיקי. ע"ל פנ"ט סימן י"א ע"פ וכל טוב וגו' שנתן לו דייתיקי והעבד אמר להם ויתן לו את כל אשר לו ופירש"י בחומש שטר מתנה הראה להם. וא"כ מ"ש כאן ויתן כל אשר לו ליצחק אין מקומו כאן אלא כבר נתן קודם שנשא את קטורה. וכן כל הדברים שחושב כאן היה הכל אז ע"פ מדה ל"ב. ומוסב הכל על מ"ש בעודנו חי שדרשו לעיל סי' ד' על אותו הזמן עמש"ש:

משל כו'. מדרש תהלים מז' א' במ"ר פר' י"א ס"ס ב' תנחומא לך לך סי' ד' ובריש ברכה:

פסקה ז

בימי אלכסנדרוס סנהדרין צ"א באופן אחר:

שלוף מנעליך. שאסור לכנס להר הבית במנעלו. ובאנפילאות מותר. ולפייס אותו באנפילאות חשובים:

מעל יצחק בנו. קדמה אל ארץ קדם וכפול הלשון ע"כ דורש להתרחק הרבה לצד מזרח של ארץ קדם (יפ"ת):

כל צור כו'. יחזקאל כ"ז וכדומה ע' שמ"ר ספ"ט וכאן כתיב חסר:

פרק סב

פסקה א

זה אברהם. ע"ל ר"פ נ"ח וכשם שהם תמימים כך שנותיהם תמימים וכן כאן שכתוב ג"כ ג"פ שנה שממלא שנותיהם שלא יחסרו ומחבבם וכמ"ש רש"י בחומש בן ק' כבן ע' ובן ע' כבן ה' לחטא:

פסקה ב

שהחולי ממרק. פי' ממרק אכילה ושתיה מן הגוף להיות קדוש ונקי:

עוז והדר לבושה. וס"ד ותשחק ליום אחרון. וכמ"ש לעיל פנ"ב סי' ב' שהשמחה של השכר היא לעוה"ב:

ונפשם שבעה. וזהו מ"ש כאן זקן ושבע כמש"ל פנ"ט זקן זה קנה ב' עולמות:

שכבתי ואשקוט. ישנתי אז ינוח לי פי' שע"כ אני ישן בהשקט ושביעה כי אז ינוח לי לעוה"ב והשינה משל על המיתה כמ"ש ורבים מישיני אדמת עפר יקיצו. והמנוחה היא בעוה"ב כמ"ש ושם ינוחו יגיעי כח:

ר' אבהו. שמ"ר פנ"ב סי' ג' עמש"ש וע"ל פצ"ב סי' א':

לריק יגעתי. כמ"ש באבות אל תאמין בעצמך עד יום מותך שמא יגרום החטא. אכן משפטי את ה' ופעולתי את אלהי. ופעולה היא השכר כמ"ש פעולת שכיר. וכן ברעהו יעבוד חנם ופועלו לא יתן לו:

זבדי בן לוי. מדרש תהלים מז' ה':

יפה לה ויפה לתאנה. טוב לפרי שנגמר וטוב לאילן שלא נשחת יבולו. ובנמשל יפה לגוף ויפה לנפשו:

דודי ירד לגנו וגו'. וללקוט שושנים. כי כמו שהענין בתאנים כן הענין בשושנים וכאן קיצר. ובשי"ר פסוק זה ובירושלמי מאריך בזה וע"ל פמ"ד סי' כ'. ופמ"ט סי' ו' ומש"ש:

פסקה ג

כאן בן האמה. כמ"ש ב"ב ט"ז שמכאן שעשה ישמעאל תשובה וכמש"ל פ"ל סי' ד' וכמ"ש רש"י בחומש כאן אבל ביצחק כתוב ויקברו אותו עשו ויעקב בניו. גם יתכן לומר שסובר שלא עשה ישמעאל תשובה וכמש"ל ר"ס ה' שקוראו רשע. אך ישמעאל שהיה בן האמה חלק כבוד לבן הגבירה. ועשו שהיה ג"כ בן הגבירה לא חלק לו כבוד:

ל"ח שנה. עמ"ש בזה לעיל פמ"ה ס"ס ה' בירור החשבון ואיך הקדים כאן אברהם לשרה. ותירץ שהיו שם כל האנשים שנמצאו בקבורת שרה והיה בעיניהם כאלו קברום יחד. והקדימו אברהם לשרה:

שם ועבר. כי שם חי עד שהיה יעקב בן נ' שנה. ועבר חי עד ע"ט ליעקב לפי חשבון שנותיהם וכ"ה בס"ע ספ"א ורפ"ב והם היו נביאים וצדיקי הדור ואברהם למד אצלם כמש"ל ס"פ ס"א עמש"ש והדעת נותנת שהיו בקבורת אברהם ונהגו בו כבוד:

פסקה ד

חזר העולם לאחוריו. היינו כשכתוב אחרי אצל מות שהיל"ל ובמות אברהם וגו' ע"כ דורש לשון אחרי שחזר העולם לאחוריו כי קודם שבא אברהם היו בני אדם חושבים כי העולם מתנהג ע"פ הטבע כי לא הכירו ההשפעה העליונה ההשגחה הפרטית. ואברהם הוריד השכינה לארץ כמש"ל פי"ט סי' ז' שהראה לכל ענין ההשגחה העליונה והשפעת החסד. וע"ז רמז ענין הבארוה וכשמת נסתרה השגחה העליונה ונסתמו הבארות ומקורות השפע העליונה. וחזרו בזכות יצחק ודורש כן ע"פ מדה י"ז שכאן כתיב אחרי

מות אברהם ובפ' תולדות כתיב וכל הבארות וגו' וישב יצחק ויחפור וגו' אחרי מות אברהם. וכאלו כתוב כאן ויהי אחרי מות אברהם ויסתמו פלשתים את הבארות וגו':
יתידות הארץ. כן הלשון לקמן פרשה צ"ח סי' י"ב הניחו יתידות ע"ש וכמ"ש בשופטים מפ' ח' עד ט"ז:
ופלשתים נלחמו בישראל. זה כתוב קודם ויהי אחרי מות שאול אלא הכוונה על שבפרשה ופלשתים נלחמים בישראל כתיב ג"כ ויראו אנשי ישראל כו' וכי מתו שאול ובניו ויעזבו את הערים וינוסו ויבאו פלשתים וישבו בהם עיין יפ"ת:
יהודה יעלה. עמש"ל פר' נ"ח סי' ב':
ודוד שב. דורש שגם כאן רמז על תשועת כלל ישראל שמיד אחרי מיתת שאול עמד דוד והושיע אותם ולא חזר העולם לאחוריו. ומ"ש וכתיב למעלה ודוד בן וגו'. יתבאר יותר ע"פ מ"ש לעיל פ"ס ריש סי' ג' שמ"ש ודוד בן איש אפרתי חוזר למ"ש תחלה לענין שאול וכן כאן מ"ש ודוד שב וגו':

פסקה ה

תולדותיו. לא ס"ל שישמעאל עשה תשובה יפ"ת ועמש"ל ר"ס ג':
בן כמה שנים נתברך. במגילה ספ"א מבואר החשבון מפסוק י"ז ואלה שני חיי ישמעאל אך אין שייך התולדות לזה. והיפ"ת מהפך הגירסא כאן שעל פסוק ואלה תולדות ישמעאל. אר"ל בשם ר"ח על שבא לגמול חסד כו'. ופסוק ואלה שני חיי ישמעאל להודיעך החשבון כמ"ש בגמ' הנ"ל. וי"ל הגירסא שלפנינו שכ"ה גם בילקוט והענין שעיקר החשבון הוא מפסוק ואלה שני חיי ישמעאל אך מאחר שעיקר ההוכחה ממ"ש אחות נביות. וע"כ קודם פ' ואלה וגו' הוצרך להקדים. שהיה לו בן שמו נביות. ואגב הזכיר לכל בני ישמעאל. וכמ"ש בפסוק וחם הוא אבי כנען. ועל פסוק ואנשי סדום רעים וחטאים וכדומה. ומ"ש מה ראה לייחס שניו אף שעיקר הכתוב בשביל החשבון. אך למה נכתבו כאן במקום זה הי"ל אצל ברכת יעקב שם ע"ז תירץ שסמך למיתת אברהם שזכה לזה ע"י שגמל חסד לאברהם. וע"ש ברש"י במגילה ובח"א ובטו"א שם וצ"ע:
מקדקדו של מדבר. כמ"ש וישב במדבר פארן ודורש סמוכים:

פסקה ו

הכא א"א נפל. ע"ל פמ"ה סי' ט' וש"נ ומבואר:

פרק סג

פסקה א

גילה אחר גילה. דורש גיל יגיל ע"פ מדה יו"ד גילה כפולה וס"ד ויולד חכם ישמח בו שמחה אחת היינו כשהבן לבדו חכם וצדיק. ואם גם האב חכם וצדיק הרי גילה כפולה. ואמר ברישא צדיק וה"ה חכם ובסיפא חכם וה"ה צדיק ע"פ מדה י"ט שאם איננו צדיק אין שמחה. וכ"ה בילקוט משלי כ"ג גילה בזמן שהצדיק נולד גילה אחר גילה בזמן שהוא צדיק בן צדיק. ותיקון לשון המדרש גילה בזמן שהצדיק נולד וכשהרשע נולד וי שנאמר ויהי בימי וגו' עד סוף המאמר גילה אחר גילה בזמן שהוא צדיק ב"צ ואלה תולדות יצחק בן אברהם שמ"ש בן אברהם מיותר אלא לרמוז שכאן היתה שמחה כפולה. והשמחה נרמזה בתיבת ואלה כמ"ש ר"פ י"ב בוראן משבחן מי מגנן כו' שנאמר אלה תולדות השמים. וכן כאן ואלה. וכוונת השמחה כמ"ש בתנחומא שבשעה שנולד יצחק היו הכל שמחים שאלמלא לא נולד לא נתקיים העולם כו' כמש"ל פר' נ"ג סי' ח':

ויהי בימי אחז. וס"ד בן יותם בן עוזיהו ודרשו לעיל פמ"ב סי' ג' וי וכו' ועיין ויק"ר פי"א סי' ג' ומש"ש. וא"כ מ"ש בן יותם וגו' שהיו צדיקים וקשה למה זכרם כאן. ודורש שמ"ש ויהי בימי שמשמעו צרה אמרו כן המלאכים המקטרגים והש"י השיב בן יותם וגו'. והוא המבואר בפרשה שם שבאו עליו ארם ואפרים להלחם ואז קטרגו ב"ד של מעלה וכמ"ש פמ"ב שם ויהי בימי ומה צרה היתה שם ארם מקדם כו' ועכ"ז ניצל בזכות אבותיו כמ"ש השמר והשקט:

רחמים. אפשר שפי' אהבה וכמ"ש ארחמך ה'. רחם ארחמנו שפי' אהבה וע' שמ"ר פ"א סי' א'. וצ"ע שהתחיל בפ' ויולד חכם וגו' ומביא ע"ז פסוק אחר. ע"כ נ"ל שכצ"ל מנין כו' רחמים ת"ל ויולד חכם וגו' רשב"ח אומר מניין שאפילו הקב"ה וכו' ת"ל בני אם חכם לבך וגו' וכ"ה בילקוט והיינו שרוה"ק אומר כן שהקב"ה ישמח בו ורמוז במ"ש גם אני על הקב"ה ע"ד אני והו הושיעה נא:

פסקה ב

עטרת זקנים. ע' אג"ב פל"ז באורך. וכאן דורש כפל לשון יצחק בן אברהם אברהם הוליד וגו' ששניהם מתעטרים זה בזה. יצחק במה שהוא בן אברהם ואברהם במה שהוליד את יצחק. ומ"ש בני בנים. ק"ו לבנים. ופשט הכתוב עטרת וה"ה תפארת ובסיפא תפארת וה"ה לעטרת ע"פ מדה י"ט ע"כ אמר בשניהם עטרת. גם עטרת ותפארת ענין אחד הם כמ"ש עטרת תפארת תמגנך. והפארים ת"י כלליא וכן ופארך חבוש עליך:

יעקב פדה. דאם מ"ש פדה מוסב על ה' הי"ל ה' אשר פדה את אברהם ע"כ דורש כי פדה מוסב על יעקב. ובויק"ר טל"ו סי' ד' איתא ורבנן אמרי אברהם עצמו לא נברא אלא בזכותו של יעקב:

פסקה ג

נקרא אברהם. ע' מ"כ וכ"ה בילקוט והוא פסוק בדה"א א' וכו' שאפי' מה שנעשה לאברם אנו אומרים לאברהם לפי שאברם הוא אברהם:

מלתא עמיקתא היא. דבר שנקראת עמיקא כמש"ל פר' פ"ד ס"ס י"ג מעמק חברון מעצה עמוקה וכו' ובתנחומא וישב ס"ס ג' מאד עמקו מחשבותיך מחשבה עמוקה נטלת עם אברהם בין הבתרים כמו שא"ל ידוע תדע כי גר יהיה זרעך וכמ"ש ס"ע רפ"א. ובמכילתא בא ובמגילה ט' ובשמ"ר פי"ח שמברית בין הבתרים שהיה אז אברהם בן ע' שנה אז א"ל ידוע תדע ומאז עד שיצאו ישראל ממצרים ת"ל שנה ואמר ומושב בני ישראל הרי שאברהם ויצחק נקראו ג"כ ישראל:

פסקה ד

ויהי יצחק. וס"ד בת בתואל הארמי מפדן ארם אחות לבן הארמי. וע' ויק"ר ר"פ כ"ג כשושנה בין החוחים וש"נ ומבואר. ובסוף סדר זה כתוב וילך פדנה ארם אל לבן ב"ב הארמי ותיבת הארמי חוזר על לבן ובתואל וכמ"ש בריש תולדות לבן הארמי. וכאן ללמד על רבקה כשושנה וכו' ושם לכלול כלם ברמאות:

פסקה ה

ויעתר. הי"ל ויחל או ויתפלל וכדומה:

לנכח אשתו. הי"ל על אשתו. ולנכח פירש שכוונת תפלתם היה זה בעד זו וזו בעד זה:

עיקר מטרין. ע"ל פנ"ג סימן ה' ג"כ ר"י בשם ר"ל ועיקר הדרשה שם על מ"ש ותהי שרי עקרה אין לה ולד. וכאן אצל רבקה אולי דורש גז"ש משרה ועי' יפ"ת:

משל לבן כו'. ע' ויק"ר פ"ל סי' ג' וש"נ. ודורש שהי"ל וישמע ה' תפלתו ואמר ויעתר מלשון חתירה וכן ויעתר יצחק גם כן מלשון חתירה שהתפלל שיעשה לו נס למעלה מדרך הטבע. וכדמיון חתירה לבא לבית שלא בדרך הפתח וכן ענה לו הש"י דרך נס:

פסקה ו

נזדווג. לשון זה רגיל במדרש על המתחבר להרע:

עומדת על ב"כ וב"מ. אצל ב"כ וב"מ אמר עומדת משמע שעשתה כן תמיד שזה היה עיקר פעולתה לעבוד ה' ואצל בתי אלילים אמר עוברת שעברה דרך הילוכה במרוצה. והנה אז היה העולם מלא מבתי אלילים אבל ב"כ וב"מ לא היה אז וכמ"ש בסוף הסי'

וכי ב"כ וב"מ היה אז. אך הענין כמ"ש חז"ל שמעולם לא פסקה ישיבה מאבותינו ובבית אברהם ויצחק היה בית קבוע לעבודת הש"י ולהתפלל וגם האמהות היו עומדות שם תמיד. וזולת האבות לא היה אז בעולם רק בית שם ועבר. וכתיב ותלך לדרוש את ה' משמע למקום אחר וע"ז אמר וכי ב"כ וב"מ כו' והלא לא הלכה כו':

מחזרת. מדאמרה למה זה אנכי משמע ולא אצל אחרות ואיך ידעה אלא ששאלה והגידו לה שאצלן לא כן. וזה ע"פ דרך קצרה:

מנין זה. כי תיבת זה מיותר ע"כ דורש ע"פ גימטריא וכמ"ש בסמוך וכמש"ל פכ"ד סי' ה' זה ספר. שהיה ראוי אדם להעמיד י"ב שבטים ע"ש. וע' שמ"ר פל"ח סי' ח' וזה הדבר:

שני גוים. ע"פ מדה יו"ד שכפל הלשונות מורה על כפל הבנים. ומ"ש וימלאו ימיה כוונתו לס"ד והנה תומים בבטנה הא עשרה. והטעם שלא העמידה אולי שהפסידה במ"ש למה זה אנכי מנין זה. וה' אמר לה שני גוים שהיתה ראויה להעמיד י"ב אי לא היתה אומרת למה זה. ואח"כ האיר ה' עיני בתנחומא תצא סי' ד' ריי"א וכו' על רדפו בחרב אחיו ושחת רחמיו רחמו כתיב. רנ"א גרם לה שלא תעמיד י"ב שבטים דאר"ה ראויה היתה רבקה שתעמיד י"ב כו' הרי מבואר דעת ר"ה ור"נ וכ"ה ביפ"ת:

וכי ב"כ כו'. פי' אלו היה ב"כ וב"מ שמתקבצים שם עשרה וכל בי עשרה שכינתא שריא ושייך לדרוש את ה'. אבל כיון שלא היה אז רק בית האבות ובית שם ועבר וממ"ש ותלך משמע למקום אחר. הרי מה שהלכה לבית שם ועבר כאלו אל ה' וכמ"ש באליהו חי ה' אשר עמדתי לפניו על שעמד לפני אחיה השילוני. ועי' לקמן סימן יו"ד כי שם חי עד שהיה יעקב בן נ' שנה. ועבר עד ע"ט ליעקב. וכמש"ל פס"ב ס"ס ג' בשם ס"ע. ועי' לעיל ס"פ מ"ח בשם תד"א כי שם בן נח נתנבא ת' שנה (ויתכן שחשבון ת' שנה מהמבול עד שהיה אברהם בן ק' שנה ונימול ונעשה כה"ג תחת שם. ע' לעיל פמ"ו סי' ה'. כי מהמבול עד הפלגה ש"מ שנה אותיות שם כמפורש במדרש שם. ואז היה אברהם בן מ"ח שנה ועוד נ"ב שנה עד שמל וזהו ערך ת' שנה) ולעיל פל"ז סי' ז' נביא גדול היה עבר ע"כ הלכה לדרוש מהם:

פסקה ז

סנאיהון. ד"א הוא. ועי' מ"כ:

שנולד מהול. וזהו ממעיך יפרדו שמיד שנולד ויצא ממעי אמו נפרד מאחיו וניכר ע' ילקוט בראשית סי' ט"ז בשם אדר"ן. ובתנחומא נח סי' ה' ובמדרש תהלים ט' ממ"ש ממעיך יפרדו מכאן אנו לומדים שנולד יעקב מהול חד גזיר וחד לא גזיר. עוד שם מפסוק ויעקב איש תם. ועוד שם ממ"ש יעקב יעקב שכל מי שנכפל שמו נולד מהול:

קריין סבתא ורעמה. ע' שמ"ר פמ"ז סס"ג ובריש רות ופי' שהן מן ע' בני נח הכתובים בסוף סדר נח אחר המבול שנעשו לאומות מיוחדות בעולם. והנולדים מהם נחשבו ע"ש אבותיהם. וממך יצאו שני גוים שלא יחשבו ע"ש ב"נ כ"א גוים בפ"ע. וכ"מ במדרש תהלים ט' מנח העמדתי ע' אומות ואת שני גוים וע"ל פל"ח ס"ס יו"ד וש"נ ובהפלגה נחסרו מן ע' ב"נ ל' משפחות ונתמלאו מאברהם י"ב מישמעאל ט"ז מקטורה וב' מרבקה. וצ"ע למה מבני קטורה חושב בני בנים וברבקה לא חשיב רק בנים ולא י"ב שבטים ואלופי עשו וזה ראיה למש"ל ס"פ נ"א שכל מי שנולד ממשפחת אברהם בחייו נעשו לאומות מיוחדות וע"כ בני לוט ונחור נעשו אומות. רק שבמספר ע' אומות לא נחשבו רק זרע אברהם לבד שנולדו בחייו לא כן השבטים ואלופי עשו שנולדו אחר מותו. שהרי מת כשהיו יעקב ועשו בני ט"ו שנה. כי אברהם לבדו הוא אב המון גוים ובני לוט ונחור אינם זרע אברהם ע"כ אינם מחשבון הע' כן נ"ל:

פסקה ח

להלן. אצל תמר לא כתיב וימלאו ימיה שלא מלאו ט' חדשים וכאן וימלאו ט' שלמים ע"פ מדה ט"ז וע' לקמן פר' פ"ה סי' י"ג:

בזכות ולקחתם. עיין ויקרא רבה סוף פ"ל וש"נ:

מרום מראשון. וס"ד מקום מקדשנו:

דקליטיינוס. ירושלמי תרומות ס"פ ח':

ארגיניטון. פי' בעל מ"ע בל"י ורומי מלאך או רוח העוזר להולכים באליות ובאמת אלהי הרוחות הוא העוזר ועושה מלאכיו רוחות:

לא ברומי זעיר. לא באיש קטן מאנשי רומי וגולייר פירש במ"ע משרת אנשי המלחמה. והובאה המעשה כאן לפרש מ"ש כולו כאדרת שער שכולם היו ראוים ברומי להיות מלובשים אדרת פירש בגדי שרים וזאת היתה לרעה נגד פניהם כמ"ש אדר היקר:

כאדרא. ודורש כאדרת מלשון אדרא פי' תבואה ומ"ש שער מלשון סער ורוח וכמ"ש כמון יסוער מגורן. כמוץ אשר תדפנו רוח וכמ"ש חזרם ורוח תשאם וקיצר כאן תיבת מוץ שנזרה ומובן ע"פ מדה י"ז וזהו כוונת דניאל והנה כעור מן אדרי קיט ונשא המון רוחא וע"ל ס"פ פ"ג:

אתון קריתון. ע' ויק"ר פי"ג. וע"ל ר"פ ס"ה ובמדרש תהלים פ':

אני קורא. וזהו מ"ש ויקרא שמו יעקב פירוש הקב"ה קרא שמו:

פסקה י

ויגדלו הנערים. ויהי עשו איש יודע ציד ויעקב איש תם וגו':

י"ג שנה. כמ"ש איש יודע ציד ויעקב איש תם וכמ"ש חז"ל איש פרט לקטן. וכמש"ל פנ"ג ויגדל הילד וגו' שנגמל מיצרו והיינו בן י"ג שנה וכן לקמן פר' פ' סי' י' איש חרבו בני י"ג שנה ע' מש"ש ובתנחומא תצא סי' ד' סובר שהיו בני ט"ו שנה שסמוך לו ויזד יעקב נזיד על אבל אברהם שמת אז כמ"ש פר' זו סי' י"א:

לב"מ. כמ"ש בסמוך לאהלים של שם ועבר וכמש"ל סי' ו':

שפטרני מעונשו. שעד עתה קטן ועומד ברשות אביו ונענש על מעשיו וכשנעשה י"ג שנה בר חיוב במצות יצא לרשות עצמו:

צד כו' בפיו. ממ"ש בסמוך כי ציד בפיו ע' ד"ר פ"א סי' י"ז ביתר באור וע' לקמן פס"ו סי' ה':

לב גבורי מואב. צ"ל פסוק של ירמיה מ"ט כ"ב ע"ש:

שני אהלים. כמ"ש וישכון באהלי שם היינו של שם ושל עבר נכדו:

פסקה יא

שמת אותו זקן. ע' כ"ז ב"ב ז' ב' פסיקתא פי"ב סי' ה' פר"א פל"ה וע"ש שהמנהג לאכול עדשים בעת אבל היה מעולם אצל אדם וחוה וכל גדולי ארץ ע"ש:

להולך כו'. כמ"ש כאן הנה אנכי הולך. וע"ל סי' י"ג וי"ד:

פסקה יב

אתה מוצא אברהם. ע' כ"ז תנחומא תצא סי' ד' ופסיקתא שם:

ויצחק חי ק"פ. פי' שהדורות היו פוחתים והולכים מנח עד האבות ולמה נתקצרו שנות אברהם משנות יצחק:

ב' עבירות. ע' שמ"ר רפ"א ה' עבירות ויתורץ בדברי התנחומא שאעתיק בסמוך:

אם גנבים וגו'. וס"ד איך נדמתה פי' שדימוהו לגנבים שגנב כמוהם. וז"ל התנחומא תצא ובתוך ה' שנים אלו שנמנעו מחיי אברהם עבר ב' עבירות קשות כו' ע"ש. ובפסיקתא פמ"ב סי' ד' איתא שביום שעבר מת אברהם ע"ש:

בשלום. תקבר בשיבה טובה ע"ל פ"ל סי' ד' בישרו שישמעאל יעשה תשובה וז"ש כאן זהו שיבה טובה והוא רואה לבן בנו כו'. אבל יצחק ורבקה לא הובטחו בזה. ומ"ש עובד כוכבים כמש"ל סי' יו"ד וזה הולך לבתי עבודת כוכבים:

כי טוב חסדך מחיים. כמ"ש רבקה קצתי בחיי וגו' למה לי חיים. והיינו החסד שימות ולא יראה ברעה וע' תנחומא. וע"ל פס"ה סי' יו"ד ותכהין עיניו:

פער פיו. במד"ר פס"א סי' כ' ופסיקתא פט"ז ובתנחומא פינחס סי' י"ג ושם הגי' ר' יצחק בר זעירא:

אין אובסין. שבת קנ"ה דהלעטה שייך בגמל ולא בב"א:
מיניה ומן פטרוניה. שמ"ר פט"ו וש"נ:

פסקה יג

מכרה כיום. תיבת כיום מיותר ע"כ דרש מכור בכורתך כשם שאתה מוכר לי יום והרי יום בא ללמד על מכירת הבכורה ונמצא למד ממנו שביקש שימכור לו יום משלו:
הבגד שהיה לאדה"ר. בפר"א פרק כ"ד איתא שהרג לנמרוד ולקח ממנו הבגדים והכתונת של אדה"ר וכ"ה לקמן פס"ה ריש סי' ט"ז ועי' ספר הישר ומדרשים חלוקים הם:
תנינן. ע' במ"ר פר' ד' סי' ח' וש"נ:
דם בכורה וקרבנות. שהבכור היה מקריב קרבנות ושופך דם בהמות ועי' שמ"ר ר"פ כ"ז. ביטל קרבנות:
דם של מילה. שביטל מבניו פר"א פכ"ט שהרי הוא נימול לשמונה:
ויאהב קללה. וס"ד ולא חפץ בברכה וכמ"ש לפני זה. יזכר עון אבותיו ודרשו בפסיקתא פי"ב סי' ד' על שחטא לאבותיו וכ"ה בתנחומא תצא סי' ד' וע"ז אמר ויאהב קללה כו' וזה שייך לדרשת רשב"ן הנ"ל:

פסקה יד

מה עדשה. ב"ב ט"ז ב' וע' פר"א פל"ה:
ויש בה שמחה. ע' פר"א פל"ה וצ"ע. ועמ"כ בשם רש"י וע' ספ"א דביצה של בית ר"ג שהיו מביאים דלי מלא עדשים בי"ט:
אמרין ניכל דידיה כו'. נרמוז במ"ש בעובדיה עד הגבול שלחוך כל אנשי בריתך (כמש"ל מעולמו יצא וזהו עד הגבול) השיאוך יכלו לך וגו' לחמך ישימו מזור. ופסוק זה סמוך לפסוק אם גנבים כמ"ש לעיל סימן י"ב:
ערוך השולחן. עי' גירסת הילקוט ישעיה כ"א ודורש גז"ש ויאכל וישת ושם כתיב צפה הצפית אכול שתה:
השרים זה מיכאל. כמ"ש והנה מיכאל אחד השרים. ושני לו גבריאל שגם הוא נזכר בדניאל ולא אחר:
משהו מגן. פירוש שימשחו ויחזקו מ"ש אנכי מגן לך כמש"ל פמ"ד ממך אני מעמיד מגינים וצדיקים. וע"כ ראוי לו הבכורה ליעקב. וענין המשיחה דוגמת הכ"ג שנמשח להקריב קרבנות וכן הבכור שמקריב קרבנות כמש"ל:
מעולמו יצא. כמש"ל סי' י"א בכו בכה להולך וכמ"ש ר"ל בויק"ר פל"ב סי' ג' ע"ש:

קלונו של רעב. כמ"ש והוא עיף כו' הלעיטני שאחזתו בולמס ורעב וגרם שנתקלל גם העולם ברעב ודורש סמוכין ויבז את הבכורה ויהי רעב (יפ"ת):

פרק סד

פסקה א

ונחלתם לעולם תהיה. ע"ל ר"פ נ"ח שדרש שנחלת ימיהם לעוה"ב ובר"פ ס"ב שנחלת ימיהם זכורה בתורה וב' אלו שייכים ג"כ אצל יצחק. וכאן דרש עוד על נחלתם בעוה"ז שא"ל גור בארץ הזאת היינו בארץ פלשתים שהיא ג"כ מא"י כמ"ש יהושע י"ג. זאת הארץ הנשארת כל גלילות הפלשתי וכמש"ל ע"א סי' ב' ומ"ש תמימים זה יצחק כמש"ל סי' ג' עולה תמימה וכמש"ל פר' ס' סי' י"ב צדקת תמים:

בארץ הזאת. ואהיה עמך ואברכך:

פסקה ג

מ"מ גזרו. בירושל' שביעית פ"ז הגי' מ"מ לא גזרו. וי"ל דמ"ש כאן שגזרו היינו לענין הטומאה ומ"ש שם לא גזרו היינו על המעשרות ועל השביעית. ולפי דעת המדרש ארץ פלשתים היא מא"י כנ"ל ע"כ גזרו בה שתתחייב במעשרות. ולמה גזרו עליה על הטומאה. מפני שהיא נוה רעה כדי שלא יגור אדם שם. ולגי' הירושלמי הוא מחמת שהוא נוה רעה ולא שכיחי לגור שם ע"כ לא גזרו עליה על המעשרות ושביעית ועיין יפ"ת:

שכון בארץ. ואח"כ אמר גור דמשמע דירת ארעי ע"כ דורש שבארץ שיאמר לו שידור שם ישכון דרך קביעות זורע ונוטע ונציב תרגום ויטע ונצב. אך בארץ פלשתים אינו רק דירת ארעי לשעה יפ"ת [אבל היפ"ת בחר יותר בדבריו שכתבנו בביאורו]:

את השכינה. כמ"ש פי"ט סימן ז' צדיקים ישכנו ארץ ישכינו השכינה בארץ עי' מש"ש:

קשות. פי' שהיו ערים בצורות ויושביה גבורים.

מקצתן כו' והשאר לע"ל. יתכן שדורש כן ממ"ש עוד בפ' הסמוך ונתתי לזרעך את כל הארצות האל וע"פ מדה יו"ד שתי נתינות וע"ל כמ"ד סי' כ"ג איזה שלא נתן:

פסקה ד

רבי יוחנן ור"ח. לעיל פ"ל סי' ח' וש"נ ומבואר:

ריש לקיש. ע' במ"ר פי"ח סי' כ"א:

ר' יונתן. לעיל פמ"ט סי' ב' וש"נ ומבואר:

אפילו מצוה קלה. קורא לע"ח מצוה קלה. כי במקום שתופי מבואות א"צ ע"ח:

שם חדש. כוונתו על מ"ש ישעיה ס"ב ב' וקורא לך שם חדש אשר פי ה' יקבנו. ור"ל אשר פי יקבנו ה'. שיהיה שמה ה' ע"פ מדה ל"א. וממ"ש ושם העיר מיום ה' שמה. הרי שנקראת כן. גם דורש א"ת שָׂמָה אלא שְׂמָה:

שנא' והגית. ע"ל פמ"ט ס"ב ושם בארתי:

פסקה ה

חלום קשה וכו'. אם לא נתקיימו מהרה יתכן שיתבטלו על ידי תשובה ותפלה שכל מה שהקב"ה גוזר לרעה חוזר בו כמש"ל פנ"ג ס"ד וש"נ:

יארכו הימים. והנביא השיב קרבו הימים ודבר כל חזון אבל אם יארכו הימים אפשר שיתבטלו:

אבל שוטה. פי' אבילות חלושה כמו אבילות שעל הזקן. ופירושו כמו הדס שוטה. ודורש סמיכות הפרשיות נזיד עדשים שהיא אבילות אברהם כמש"ל פס"ג סי' י"א וסמוך לו ויהי רעב בארץ וירד יצחק לגרר והיו אצלו ימים של צער וכמ"ש כי ירא לאמר אשתי ושכח בעבור זה אבל אברהם שהיה מקרוב. וזהו מ"ש כי ארכו לו שם הימים שאצלו נחשבו ימים רבים וארוכים ע"ש שהיו של צער וכמ"ש ויק"ר פי"ט סס"ג ע"ש. וכ"מ בס' הישר שבשנת מות אברהם היה שנת הרעב וישב יצחק בגרר כו' ומ"ש כי ארכו לו כו' היו ג' חדשים ואחר עבור שנת אבל אברהם נראה ה' אל יצחק וצוהו לשוב לארץ כנען. וא"כ צ"ל שמ"ש ארכו לו כו' הם ג' חדשים וארכו לו ולא לאחרים:

אמר ר"י. נדה ט"ז ב':

והלילה אמר הורה גבר. וכי זכר יש לו הריון ע"כ דורש והלילה אמר נוטריקון והלואי אמרה שגורע אות ה' מוהלילה ומוסיף על אמר וכאלו כתיב אמרה. וע"פ דרך קצרה אמרה אמי ובתיבת והלילה יש אותיות הלוי. ומ"ש הורה גבר הוא בתמיה:

חלקיהו אדם צדיק. כמ"ש ירמיהו בן חלקיהו וכל נביא שהוזכר שמו ושם אביו היה נביא בן נביא כמ"ש רות רבה רפ"ב:

שהיתה איזבל. צע"ג הרי איזבל היתה בימי יהושפט. וירמיה היה בימי צדקיה דור י"א ליהושפט וא"כ חי ירמיה י"א דורות ונצטרך לומר שלא התחיל להתנבאות עד סוף ימיו בימי יאשיה בן אמון וכמ"ש ריש ירמיה ושם כתיב לא ידעתי דבר כי נער אנכי. והראני המופלג מהרל"ל ברש"י בירמיה פסוק זה שגורס בהרוג מנשה בנביאי ה' ויתכן שכאשר הרג מנשה את ישעיה הרג גם שאר הנביאים ועדיין צ"ע שהרי מנשה מלך נ"ה שנה ובן ל"ד עשה תשובה כ"ב למלכותו. נשאר ל"ג שנה ואחריו אמון ב' שנה וי"ג ליאשיה שאז התחיל להתנבאות הרי מ"ח שנה ואיך אמר נער אנכי. אך דוגמא לזה מצאנו בדה"ב

י"ג ורחבעם היה נער כו' ורחבעם היה במלכו בן מ"ב שנה. וביהושע ו' ויבואו הנערים המרגלים כו' ואמרו חז"ל שהיה פנחס וכלב וכלב היה אז בן פ' שנה. עכ"ז אינו דומה למ"ש לא ידעתי דבר כי נער אנכי משמע שהיה נער בשנים ממש וצ"ע:

פסקה ו

הארץ קשה. כמש"ל ס"ג שגרדיקי היא נוה רעה והשנה קשה שנת רעב:

שמדדם לעשרם. במ"ר פי"ב ס"ס י"א וכ"ה בפר"א ר"פ ל"ג ויזרע יצחק שזרע לצדקה ועשר כל ממונו וכמ"ש באברהם יתן לו מעשר וביעקב עשר אעשרנו לך:

פסקה ז

ויצו אבימלך. פסוק זה קודם לפסוק ויזרע יצחק והמדרש היפך הפסוקים לפי שמעתיק ממדרשים אחרים הקודמים מכה וכה וע' יפ"ת:

שעצמת לא ממנו. ומ"ש ממנו אין פירושו יותר ממנו אלא מאשר לנו ובתוכנו עצמת וכאשר שלחוהו ולא נחסר השפע ממנו אז הודו לו שגם לשעבר היה ברכת ה' עליו. ולא משלהם. וז"ש ראו ראינו כי היה ה' עמך לשעבר עתה אתה ברוך ה':

קווקיא. שית לבך לעדרים משלי כ"ז ת"י לקווקיא ועי' במ"ע:

פסקה ח

ארבע. שד' פעמים נזכר חפירה בפרשה. א' בפ' י"ט עשק. ב' בפ' כ"א שטנה. ג' בפ' כ"ב רחובות. ד' בפ' ל"ב. ורומזים לבארה של מרים שנמשכו מימיו לד' דגלים כמ"ש בפר"א פל"ה שבארות האבות היא בארה של מרים. וזהו באר חפרוה שרים כו' הם האבות:

חמש. שאצל באר עשק כתיב ב"פ באר. כי הול"ל ויקרא שמה עשק כמו ויקרא שמה שטנה. וע"פ מדה יו"ד פירושו שני בארות הרי חמש כנגד ה' חומשי תורה שנמשלו לבאר מים חיים כמ"ש ונוזלים מן בארך. יפוצו מעינותיך חוצה וכו' וכמ"ש במ"ר פי"ט סי' כ"ו שבאר מרים רומז על התורה:

שבו נתעסק. עי' שמ"ר פ"ו סי"ב כי העושק כו':

כנגד ס' ואלה שמות. ע"ל פ"ג ס"ה:

ויקרא אותה שבעה. היינו הבאר של פסוק ל"ב הנ"ל והוא כולל ג' ספרים:

משלים כו'. כמ"ש ויק"ר פי"א ס"א חצבה עמודיה שבעה:

כנגד משנה תורה. שכשיקיים את התורה ירחיב ה' את גבולו. והנה המדרש חשב הפסוקים כסדר ה' ח"ת ולא כסדר שכתובים כאן:

פסקה ט

ופיכול שר צבאו. לעיל פנ"ד סי' ב' וש"נ וע' רמב"ן ע"פ וילך יצחק אל אבימלך:

פסקה י

ראו ראינו. כופל הראיות ע"פ מדה יו"ד:

אינון חזרין בהון. וכמ"ש הכל בכתב גו' כל מלאכת התבנית:

ויצאנו בשלום. ואף שלא עשו טובה עכ"פ לא עשו רעה שהיה בידם לעשות. וכן באבימלך היה יכול לעשות רעה ולא עשה:

פרק סה

פסקה א

רבי פנחס. לעיל פר' ס"ג סס"ח. מדרש תהלים ס"פ פ':

מה אבא. שלא מצאנו בתורה שמפורש אצל אחרים כמה היו כשנשאו נשים רק אצלם לדרשה:

פסקה ג

כי החרם וגו'. עמ"כ ויותר מפורש בישעיה ל"ה רותה בשמים חרבי וגו'. וכן בסי' הקודם ג"כ מתיבת חרמי:

פסקה ד

למה ליצחק תחלה. צ"ע שהרי מן הדין להקדים האיש להאשה והאב להאם. ויתכן שבקלקלה מתחילין מן הקטן כמש"ל פ"כ סי' ג' וגם היל"ל לאבותיו או להוריו:

לסלק ממנו רוה"ק. כמ"ש בפ' הסמוך ויהי כי זקן יצחק ותכהין עיניו מראות פי' ברוה"ק. וע' פסיקתא פר"ג סי' ד' והעתקתי לשונו לעיל פס"ד סי' ה':

פסקה ה

בעקב וצדקת צדיקים. עמ"כ וה"ג בילקוט ישעיה ה' ודברי חז"ל סמוכים על המפורש במ"ר רפי"ד וש"נ. וז"ל אשליך נעלי מה אני עושה שולף מנעלי ורומסן בעקיבי וכ"ה בד"ר פ"ג סי' ב' וש"נ. וכאן דורש מ"ש עקב שוחד על מי שסוף עונשו שיהיה נרמס בעקב וע"כ המצדיקו עונשו כמוהו והוא מדה כנגד מדה. שכתוב בו כשהיה בן ק"כ שנה לא כהתה עינו. ויצחק היה עתה בן קכ"ג שנה ואפשר שכהו עיניו איזה שנים קודם הברכה. ומ"ש וצדקת כמו זכות כי תרגומו זכו שזכות משה ניטל מיצחק:

פסקה ח

רבות עשית. וס"ד נפלאותיך ומחשבותיך אלינו וז"ש כל פעולות כמ"ש עשית. ומחשבות כמ"ש ומחשבותיך. ותיבת אלינו נמשך גם לרישא. וע"ל פנ"ב סי' ה' כסות עינים כו' וזהו בשבילנו וע' מדרש תהלים מ' שדורש הפסוק על אברהם:

פסקה ט

אברהם תבע זקנה. ע"ל ס"פ נ"ח ור"פ נ"ט. והוא ע"פ מדה ט"ז שמיוחד במקומו שכאן התחילה הזקנה. ומ"ש עד כאן פי' עד אברהם וכמ"ש ואברהם ושרה זקנים ואדוני זקן ואברהם זקן. וכ"ה בפר"א פנ"ב ע"ש כל הענין באורך:

חולה שיתרפא. ומ"ש חז"ל על אלישע שחלה ג' חולאים ואלישע היה הרבה שנים קודם חזקיהו צ"ל שאלישע לא חידש שיהיה המנהג בעולם כן עד חזקיה. וצ"ע מנין לחז"ל כזה:

פסקה י

כל המעמיד תלמיד. תנחומא תצא סי' ד' שפסוק ואחיה לא יוכל לראות כתיב בתוך ענין של ירבעם ולמוד מענינו שע"כ כהו עיניו:

בן רשע מיצחק. ומש"ל פנ"ב סי' י"ב הבן שיעמידו יהיה כסוי עינים וכ"א במגילה הא והא גרמו ליה:

הן אראלם. וס"ד מלאכי שלום מר יבכיון וכמש"ל פנ"ו סי' ה' וש"נ ודורש נוטריקון מראות מר אות. ומר פי' טיפה כמ"ש מר מדלי ואות הוא רושם. וז"ש נשרו דמעות והיו רשומות כו':

פסקה יא

ענקמון. בערוך ע' אנקמון וכתב המ"ע בל"י איש חזק ובריא:

א"ר ברכיה. לקמן פ' פ"ב סי' ג' פסיקתא ס"פ ט"ו:

כי יחנן קולו. כי תיבת הנני מורה שהוא מוכן לעשות רצונו תמיד כמ"ש באברהם ומשה וכמש"ל פנ"ח ולקמן פ' פ"ד סי' י"ג אצל יוסף שתיבת הנני נותן חן ורצון:

וכתוב בה עשר. מעביר בנו ובתו באש הרי ב'. קוסם קסמים ג'. מעונן ומנחש ומכשף הרי ו'. חובר חבר ז'. אוב וידעוני ט'. ודורש אל המתים הרי יו"ד וכתיב אחריו כי תועבת ה' כל עושה אלה הרי תועבה אחת וכולל עשרה עבירות וכאן שכתוב שבע תועבות וכל תועבה כולל עשרה עבירות. ועי' תהלים מזמור י"ד אמר נבל בלבו כו'. וע"ע בתנחומא:

פסקה יב

תני ז' דברים. קה"ר פסוק כי אינך יודע וע' פסחים פרק מ"ש:

זו מתת אלהים. ור"ד גם כל האדם אשר נתן לו אלהים עושר וגו' ולשמוח בעמלו זו מתת אלהים היא:

פסקה יג

ואת הכלים הביא. בנבוכדנצר כתיב. ומ"ש שא נא רמז למ"ש בעזרא ה' י"ד ואף מאניא די בית אלהא וגו' ואמר ליה אל מאניא שא אחת המו בהיכלא די בירושלם:

יהודה קשת וגו' גרס ועי' ילקוט:

ארצה שעיר. רמז למ"ש עד אשר אבא אל אדוני שעירה וכמ"ש בסוף עובדיה ע"ש היטב:

ג' דברים. ע"ל פי"ט סי' ה' וש"נ ומבואר. ומ"ש ומוסיף חכמה פי' רוה"ק:

לצוד ציד. משמע כדרך הצודים פעם משיגים ופעם אין משיגים. ולהביא משמע הבאה וודאית והם ב"כ מכחישים. וע"ל פ' צ"ח סי' ד':

פסקה יד

לך נא אל הצאן. והוא מיותר ואלא היכן ילך לקחת שני גדיי עזים. ע"כ דורש שהוא משל. וע"ל פע"ח סי' י"ג:

וקח לי משם. קח משמעו שיקנה בכסף מאחרים כמ"ש ולקחתם לכם ודרשו בויק"ר פכ"ט במקח ולא בגזל וכמ"ש ריש קדושין אין קיחה אלא בכסף ולי משמע משלי כמ"ש בויק"ר שם לכם משלכם עשה לך משלך. ע"כ הכריעו אם ימצא ליקח טוב וא"ל יקח משלה מכתובתה. כי בל"ז מה שקנתה אשה קנה בעלה:

פסקה טו

משל לקוץ וקרח. ושעיר וחלק כפשוטו בעל שער וחלק משער:

ואפי' ברכה אחת. אותה ברכה הראויה לי שיתן לי עכ"פ בסוף היינו מ"ש כשהלך אצל לבן ואל שדי גו' ויתן לך את ברכת אברהם. שברכות הראשונות בעוה"ז והאחרונות לעוה"ב כמ"ש בפר"א פ' ל"ה והנה הסכים יצחק שברכת אברהם יהיו שייכים ליעקב היינו התורה והעוה"ב. אך ברכת דגן וטל רצה ליתן לאחיו וז"ש אם אקח ברכת העוה"ז חוששני שבסוף לא יתן לי כלום גם אותה ברכה שהאציל לי:

אדם שחטא. ע"ל פ"ס ס"ס י"ג ברכת אובד עלי תבוא:

עלי ליכנס. עלי להסיר קללתך ובאיזה אופן אלא שאכנס ליצחק להודיעו שיעקב ראוי לברכה ע' פס"ג סי' יו"ד:

פסקה טז

מצוד רעים. היינו מצודו של נמרוד שנקרא גבור ציד כמש"ל פ' ל"ז סי' ב' כנמרוד גבור ציד. וכמ"ש בפר"א פכ"ד וז"ל ר"י אומר הכתונת שעשה הקב"ה לאדם ולאשתו היתה עמהם בתיבה וכשיצאו מן התיבה לקחה חם והוציאה עמו והנחילה לנמרוד. ובשעה שהיה לובש אותם היה כל בהמה חיה ועוף באים ונופלים לפניו. ובסוף הפרק ר' אומר

כו' ומנין שהיו חמודות בעיניו שנאמר החמודות וכשלובש אותם נעשה ג"כ גבור שנאמר איש יודע ציד. וע"ל פס"ג מעט בשינוי ומדרשים חלוקים הם (יפ"ת) ומה שלח לבשם עתה אפשר שזהו שצוהו יצחק כליך תליך וקשתך ולא הבגדים:

ארש"ב"ג. עיין ד"ר פ"א סי' ט"ו באריכות. שמ"ר פמ"ו סי' ד'. פסיקתא ס"פ כ"ג:

אלא דהוה ידע מה עובדיהון. ובאג"ב פמ"ב איתא שיצחק מסר הבגדים לעשו וכשראה יצחק שנשיו עובדות כוכבים מסרם לרבקה והיא ליעקב:

פסקה יז

והיו עזים וצבאים. עי' ירושלמי פיאה פ"ז:

עגלים נשחטים. הם כמו התמידים הנ"ל. וזיתים נקצצים כמובא בירושלמי שם חד חרוב והיה הדבש זב ממנו וכן היה אצל זיתים זב שמן. ועפר שבהרים נ"ל דהיינו זכוכית לבנה כמ"ש בזבולן ושפוני טמוני חול זו זכוכית לבנה שנגנז בחורבן הבית. ושם נרמזו ב' דברים אלו חילים נשחטים ועפר שבהרים. כמ"ש כי שם יזבחו זבחי צדק כו' ושפוני טמוני חול:

פסקה יח

עשרת הדברות. דקשה איך הוציא שקר מפיו. ע"כ דרש שרמז במלת אנכי מה שעתידין בניו לקבל י' דברות. ועוד שהיה סבור בעצמו לקבל התורה כמש"ל פכ"ד שהיה אדה"ר ראוי לקבלה וכמ"ש שמ"ר פל"ד העתקתיו לעיל פל"ב ר"ס ה' שגם לדור המבול רצה ליתן התורה היינו ע"י נח. וכן לאבות. וכמ"ש בפיוט יום א' לשבועות וביום ב' לולי צער גדול בנים וטיפולם ע"ש. וזה מ"ש המדרש אנכי עתיד לקבל י' הדברות היינו הוא בעצמו וכוון בזה שהוא ראוי עי"ז להברכות:

קום נא שבה. עי' לשון התנחומא:

ויש נספה בלא משפט. ור"ד רב אוכל ניר רשים וכמ"ש במדרש משלי אמר רשב"י העשיר אוכל את העני בעוה"ז אבל לעוה"ב הקב"ה תובע ממנו שנאמר משוד עניים וגו' עתה אקום וגו' ריה"ג אומר לא כי אע"פ שאדם גוזל וחומס בעוה"ז אינו יוצא מעולמו עד שאחרים בוזזין להן ממנו ומהיכן אנו לומדים מסוף הפסוק ויש נספה בלא משפט כך עושים לו בלא משפט עכ"ל פי' שכשם שעשה בלא משפט כך יעשו לו בלא משפט וכן הכוונה כאן:

פסקה יט

כיון שאמר יצחק כו'. לעיל פמ"ד סי' ג' ועי' בויק"ר פ"א סימן י"א מש"ש במ"ש ונתרזים. ומ"ש והיה לבו רפה כשעוה פי' שלבו נמס מפחד כשעוה הנמס מחמת האור:

אל תשתע כו'. אמצתיך אף עזרתיך בימין צדקי. וביעקב מדבר שם כמ"ש ואתה ישראל עבדי יעקב גו' ואיתא שם בילקוט אמצתיך במיכאל עזרתיך בגבריאל והוא בעצמו אומר לו אל תירא וגו' עכ"ל היינו מש"ש בפר' הסמוך כי אני ה' אלהיך מחזיק ימינך האומר לך אל תירא. וז"ש כאך זימן לו ב' מלאכים כו':

פסקה כ

אלא בקולו. עיין בשמ"ר ר"פ כ"א ומכילתא ובאיפה רבתי בפתיחתא ג':

קולו של יעקב מכניס. לשון תפלה הוא כמש"ל ר"פ פ"ד כנוסו וכנוס בניו ע' מש"ש ומ"ש מרמיז ליה ע' מ"ש בשי"ר פ' שובי שובי השולמית:

מרכין בקולו. שמנמיך ומשפיל בקולו תרגום ותפול מעל הגמל ואיתרכינת. וזהו קול שאינו של תורה ותפלה אלא של תלונה וחטא. וע' בפתיחה ג' דאיכה רבתי:

וילונו כל העדה. צ"ל וילן העם על משה כו' ויבא עמלק וכ"כ יפ"ת או כוונתו ע"פ וילונו כל עדת בני ישראל וחושב התלונה הראשונה ואח"כ תלונת המים וילן העם על משה וסמיך ליה ויבא עמלק:

לא עמדו פילוסופים. איכה רבתי פתיחתא ג' ומ"ש וכאבנימוס הגרדי עי' שמ"ר ר"פ י"ג. רות רבה פסוק אשה לבית אמה:

ג' ימים. ע"ל פ"ק סי' ז' בתר ג' ימים דאשתרי זיוא דאפוהי:

ויקבצו עליו אנשים ריקים וגו'. משמע שעיקר ממשלתו ע"י בני בליעל ובאמת היתה ע"י אחיה השלוני והיו בדבריו כפירה בדברי הנביא אחיה:

בבית אל. שהרי מפורש בהושע יו"ד לעגלות בית און גו' גם אותו לאשור יובל ובית און הוא בית אל ומפורש עוד במלכים ב' רק חטאי ירבעם גו' עגלי הזהב אשר בבית אל ואשר בדן הרי שלא בערם:

והרי דברים ק"ו. עיקר מאמר זה שייך בויק"ר פל"ג שדורש כן ע"פ ולא תונו והק"ו הוא לפ"ד ר"ל וכאן הוא דרך אגב:

פסקה כא

קולו משתק וכו'. עי' בפר"א פל"ב:

בעמדם. תנחומא קדושים סי' ו':

קפיצים. פי' הערוך פרקים:

ואחר כך תרפינה כנפיהם. צ"ע שהרי השירה שאומרים המלאכים הם בכנפים שמעופפים וכמ"ש ובשתים יעופף ודרשו שבהם אומרים שירה ואיך אומר כאן כשמרפים כו'. ולשון התנחומא בקדושים ומהו בעמדם תרפינה כנפיהם כשמאמיני ה'

מקלסין מלאכי השרת מרפים כנפיהם ועומדים מלומר שירה שבכנפיהם הם אומרים שירה וכה"א ברן יחד כוכבי בוקר וגו' הרי להיפוך ממ"ש כאן. והנה בפר"א ספ"ד איתא שש כנפים כו' בשתים יכסה פניו שלא יראה פני השכינה כו' ובשתים מעופפים מעריצים ומקדישים כו' זה עונה וזה קורא ואומרים ק' ק' ק' כו' והחיות עומדות וכו' ואומרות ברוך כו' והמאמינים בה' עונים ואומרים שמע גו' ע"ש. ועפ"ז יתכן לבא אל כוונת המדרש אלא שנשתבש מאד ולקה בחסר ובחלוף וכצ"ל בעמדם בא עם דום בשעה שאומרים ברוך כו' המלאכים שותקים ותרפינה כנפיהם ואח"כ אומרים ברוך כבוד כי המדרש מדבר ממ"ש מפורש ביחזקאל ג' י"ב שהמלאכים אומרים ברוך כבוד אלא שדורש שתחלה מאמיני ה' אומרים ואז המלאכים שותקים ומרפים כנפיהם ואח"כ אומרים גם כן ברוך כבוד ואח"כ מאמינים מיחדים שמו של הקב"ה והמלאכים שותקים ואח"כ אומרים ברוך שכ"מ. וכמש"ל בהדיא בדברי רשב"ן משקלסתי אני וחבירי וכו' ברוך כבוד. ובזה נבוא לביאור המדרש מהו בעמדם בא עם דום דורש מ"ש ביחזקאל א' כ"ד ואשמע את קול כנפיהם וגו' עד בעמדם תרפינה. שלא יתכן לפרש בעמדם אחר שישבו שהרי אין להם ישיבה. גם לא יתכן בעמדם מן ההליכה וכמ"ש בפסוק כ"א בלכתם ילכו ובעמדם יעמודו שא"כ היל"ל כן בפסוק כ"א ובעמדם יעמודו תרפינה כנפיהם אך כאן בפר' כ"ד כתוב ואשמע את קול כנפיהם וגו' שפי' שאומרים שירה וכמ"ש בשתים יעופף (וע"ל רפ"א ע"פ מקולות מים רבים אדירים וגו' ע"ש). הרי מ"ש בעמדם פי' מן הקול (ע"ד ובפתחו עמדו כל העם שפי' שתקו) והנה כתיב ב"פ בעמדם תרפינה כנפיהם בפ' כ"ד ובפ' כ"ה ובהכרח שדורש כאן פסוק השני שהוא מיותר (כמ"ש היפ"ת) ובזה נבין כוונת הפסוקים שכאן מרומז כל הקדושה ע"פ מדה יו"ד וי"ז והיינו שתחלה המאמינים אומרים קדוש והמלאכים שותקים ואח"כ אומרים המלאכים קדוש כמ"ש בישעיה וזה מרומז בפ' כ"ד בעמדם תרפינה כנפיהם. ואח"כ המאמינים אומרים ברוך והמלאכים שותקים ואח"כ אומרים המלאכים ברוך כמ"ש ביחזקאל ג' וע"ז מורה בפסוק כ"ה עוד הפעם בעמדם תרפינה באמירת ברוך וז"ש המדרש כאן ומה הן אומרים ברוך כבוד. ומ"ש עוד וברוך שם היינו אחר שהמאמינים אומרים שמע (אחר ברוך כבוד) אז אומרים ברוך בם. ואין המלאכים אומרים ביחד אלא כמבואר וכן יתפרשו דברי ר"ל שהמאמינים אומרים תחלה קדוש וברוך ואחר כך המלאכים ואח"כ אומרים שמע והמלאכים ברוך שם. וכן יתפרשו דברי רשב"ן אלא שבאו בשבוש ובקצור:

פסקה כב

לא הכירו. פי' מלשון רחמים וחמלה כמ"ש מדוע מצאתי חן בעיניך להכירני. וכמ"ש ויכר יוסף את אחיו והם לא הכירוהו ודרשו לקמן פצ"א רס"ז כשנפלו בידו ויכר יוסף כו' ע"ש וכן וישראל לא יכירנו:

כריח שדה. אשר ברכו ה' והיינו ג"ע וכמש"ל ר"פ ט"ו ישבעו עצי ה' הוא השדה המבורך:

ריח בגדיו ויברכהו. שהרי אמר שבבגדיו לא היה ריח טוב ע"כ דורש א"ת בגדיו אלא בוגדיו וכמ"ש מור ואהלות קציעות כל בגדותיך אג"ב פמ"ב במ"ר פ"י סי' שאפילו בוגדיו כשבאים בצרה נותנים ריח טוב שעושים תשובה:

אזל קומי שריתא למצטבלי. לפי מ"ש כאן משמע שיקום רכב בשבת על הסוס והולך אל התורה שתלו שם שומרי שבת וא"צ לפרש לתלות ליוסי אך בסה"ד מצאתי שיוסי נהרג בגזרת אנטיוכוס וז"ל מד' תהלים י"א והוה רכיב על סוסיא אזל קמיה מלכא ונפק למיטלייה פי' לטייל עמו או פי' ג"כ כמ"ש כאן למצטבלא ופי' למקום שתולים שם ובגליון הילקוט למצטבלא פי' לטייל:

פסקה כג

ד"א מלמד. ספרי פ' ברך ה' חילו ולעיל פר' נ"ו סס"י וש"נ:

כי שם צוה ה' את הברכה. ור"ד כטל חרמון שיורד על הררי ציון:

פרק סו

פסקה א

דלתי פתוחים לרוחה. וכמ"ש באיוב שם צדק לבשתי וילבישני וגו' ואצלו שמפורש צדקה דורש על מעשה הצדקה ואצל יעקב מפורש שהיה יושב אהלים היינו באהלי שם ועבר באהלי תורה דורש על התורה ע"פ גז"ש מתיבת שרשי וכמ"ש הבאים ישרש יעקב וכמ"ש שרש יעקב וגו' וכן מתיבת טל. והקציר משל לשכר כמ"ש ברנה יקצורו והשכר שלו הוא טל כמ"ש מטל השמים ונמשלו אהלים לנחלים של מים והתורה נמשלה למים וכמ"ש בפר"א ס"פ ל"ב וכשיצא יעקב מאת יצחק אביו יצא מעוטר כחתן כו' וירד עליו תחית טל מן השמים ונעשה גם הוא גבור חיל וכח ועי' כ"ז אג"ב פר' מ"ג:

פסקה ב

שובי שובי. שי"ר פסוק זה ע"פ מדה י':

מאהל לאהל. לשון שי"ר שם שנאמר ש"ב ז' ואהיה מתהלך באהל ובמשכן. וממ"ש מאהל לאהל נראה לגרוס פסוק שבדה"א י"ז ואהיה מאהל אל אהל וממשכן שפי' ע"פ מדה ט' וממשכן אל משכן וע"פ מדה יו"ד ב' אהלים וב' משכנות גלגל ושילה ונוב וגבעון שנקראו אהלים ומשכנות ולא ביהמ"ק. וע"ז כתוב ד' פעמים שובי שבכל פעם התפללו ישראל שלא תסתלק השכינה אלא תשוב לאהל החדש. וכן בפסוק ואהיה מתהלך מרומז ג"כ שהתהלך מאהל לאהל ד"פ. וכן תיבת השולמית כאלו כתיב ד"פ אצל ד"פ שובי:

ושמו את שמי. ושמו של הקב"ה שלום ובשי"ר שם איתא רק פסוק וישם לך שלום:

ששלום העולמים. הכוונה חי העולמים וכמש"ל מקודם ששלום חי העולמים מתנהג ובשי"ר שם חסר דרשה זו. ובתחלה דרש מתנהג באהל ובמשכן שלא היה דירה קבוע וכאן אמר דר היינו במקדש וע"כ הביא ועשו לי מקדש שהכוונה על ביהמ"ק וכמ"ש דה"ב כ' ח' ויבנו לך בה מקדש:

ונתתי שלום. עי' ת"כ ריש בחקותי:

נמוגים ארץ. ע"א דף ג' שי"ר פ' לסוסתי ובריש רות:

נתבשם. שם הגי' ומי ביסס העולם מלשון כן ובסיס עי' מ"כ וזהו לשון תכנתי:

פסקה ג

ברכות כו'. מקום להחזיק בו הברכות שיהיו כבושים ולא יצאו כמ"ש חז"ל לא מצא הקב"ה כלי מחזיק ברכה אלא השלום. וכן כוונתו כאן שיתן לו שלום כמ"ש במ"ר פי"א סי' ז':

ויתן לך אלהותו. שהרי מלת ויתן מוסב על ה' הנזכר בס"פ הקודם. ואצ"ל עוד האלהים ע"כ דורש שיתן לו אלהותו. פי' כח אלהי והיינו כמש"ל אצל שמשון פצ"ח וצ"ט כיחידו ש"ע שכל מלחמותיו היה לבדו ביחידי:

זכרני נא. וס"ד אך הפעם הזה האלהים וכבר זכר ה' ה'. ע"כ דורש כוונתו שיחזקהו באלהותו. ומ"ש במדרש ה' אלהים בפסוק כתיב ה' ה' בד' אותיות ועי' במ"ר פ"ט סי' כ"ד זכירה זו באופן אחר. וכאן דורש שהזכירה היא ברכת יצחק ויעקב. כן ידין עמו כאחד וגו':

זה המן. שירד עם הטל כמ"ש וברדת הטל ירד המן עליו. וכ"מ באג"ב ס"פ מ"ב. ועי' שמ"ר פל"ח סימן ד' ארשב"ג ומש"ש ודורש השמים לגז"ש.

ומשמני הארץ אלו הקרבנות וכו'. שיזכו להקריב עולות שמנים. מחים פי' שמנים. ויתכן שמקום דרשה זו בסמוך כשדורש על ציון ששם שייך קרבנות. וכאן הוא מיותר. וכ"מ בברייתא דאצילות בס"ס אג"ב שדורש דרשה זו אצל ציון ולא בכאן:

אלו הבחורים. שירבו בנים ובנות:
אלו הבכורים. כמ"ש ראשית דגנך ותירושך:
אלו הנסכים. שבאו מיין ותירוש:
זה מקרא. שנתנה מן השמים כמו שהיא. ואין מי מחכמי ארץ חולקים לשנות מהכתוב. ומשמני ארץ זו משנה שנמסרה ביד חכמי ארץ ע"פ. ועי' במ"ר פי"ג סי' ט"ז מ"ם מ"ם רמז למשנה שמתחלת במ' ומסיימת במ' וזה רמוז בתיבת משמני מ' מ' שני:
דגן זה תלמוד. כמו שהדגן עיקר התבואה כך התלמוד עיקר להלכה ולמעשה וע' ויק"ר פ"א סי' ב'. ותירוש זה אגדה כמ"ש ויין ישמח לבב אנוש כן האגדה משמחת הלב:

פסקה ד

ע' אומות. הם ע' משפחות הקדומות בני בניו של נח. וכמו אברהם כתוב בו כי אב המון גוים. היינו לכל בני נח הנ"ל. ואצל יעקב כתיב ונתתי לך את ברכת אברהם:
בני ישמעאל. י"ב בניו המפורשים בסוף פ' חיי. ובני קטורה ג"כ שם בפרשה. י"ד בני קטורה בנים וב"ב. וכמש"ל פס"א סי' ה' שמ"ש לאומים קאי אכולהו כולם ראשי אומות הרי לאומים כולל כל בני קטורה וכולל גם בני ישמעאל דסובר שקטורה זו הגר. וכמ"ש שם ס"ס ג' והרי ישמעאל בכלל בני קטורה והם לבד ע' בני נח הנ"ל:
גביר לאחיך. לשון רבים:
אמר בני אמך. ומה שלא אמר יצחק בני אביך נראה על שרבקה גרמה ליעקב כל הברכות ע"כ הזכירה:
ולהלן כו'. בלעם בבמדבר כ"ד ט':

פסקה ה

פוליונו. עיין לעיל פר' מ"ח סימן ט' אוהל פלן של אברהם אבינו ופי' הערוך פלן מקום. והמו"ע פי' אולם שער וחצר ואהלי אברהם ויצחק היו מפולשים שלא יצטרכו האורחים לסבב:
מזויין. כמ"ש שא נא כליך וגו' ות"א סב כען מאני זינך. וכ"ז היה לצוד עצמו כמש"ל פס"ז סי' ב' מי עתיד וכו' האיך צדוך וכו':

פסקה ו

מברכיך ברוך כו'. פסוק זה הוא של בלעם וכאן הי"ל פסוק של יצחק וכמ"ש בירו' אורריך ארור וכו'. ואולי על שכאן פגעו המברך תחלה ע"כ הביא פסוק הנזכר ברכה תחלה:

פסקה ז

שממית וגו'. מפורש במדרש משלי שם והובא ביפ"ת ע"ש:

יקום אבי. לעיל פס"ה סי' י"ח:

פרק סז

פסקה א

חרדת אדם. מדרש רות פסוק ויחרד האיש:

שחרדה. צ"ל שהחרידה וכ"ה שם:

בדין היה לקללה. פי' כפי הטבע הי"ל לבועז לקללה. אלא נתן ה' בלבו לברכה. וכן כפי הטבע היה ליצחק לקלל את יעקב שרמהו אלא על שבטח בה' גמר בעדו לטובה וכ"ה בתנחומא סי' י"ג:

פסקה ב

חרדה גדולה וכו'. כמ"ש בתנחומא שם אר"ל בשם רחב"ח שתי חרדות חרד יצחק אחד ע"ג המזבח וא' כשנכנס עשו. מן מה דכתיב חרדה גדולה עד מאוד אתה יודע שזו גדולה. וכמש"ל פנ"ה סי' ו' שמא אזדעזע מפחדה של סכין ובפר"א פל"א כיון שהגיע הסכין על צווארו פרחה נשמתו. וממ"ש חרדה גדולה דייק שהיתה לו חרדה אחרת קטנה ממנה:

או אני. דמ"ש מי אפוא משמע שמסופק. ואח"כ אמר הוא הצד ציד. משמע שידוע לו מי הוא. בכ"מ אלא יצחק היה מסופק כו':

פכור תרעיא. ורמוז בעובדיה א' ואל תבוא בשער וגו' כאשר עשית וגו':

לא יאחר. הש"י לרמאי ולצידו אלא ישלם לו מיד כמ"ש לא יאחר לשונאו וגו' וכן לא יאריך וכמ"ש אנשי דמים ומרמה לא יחצו ימיהם. וזה ע"פ נוטריקון ולר"א בשר"י ע"פ גמטריא אופן ב' של חלופי אותיות לא יאריך ומחליף הח' בא'. ועיין ילקוט משלי י"ב ושם חסר דברי ר"א בשר"י:

ומסכסכן. מלשון וסכסכתי מצרים. ואולי צ"ל ומכסכסן לשון ששייך אצל העופות ע' ערוך ע' כסכס שהוא מלשון קפול שכפל וקמט הכנפים זו ע"ז שלא יפרחו. ומ"ש כל אותו היום הוא גוזמא. והכוונה כמה שעות מאותו היום וכמ"ש בתנחומא היה רץ וצד צבי וקושרו ומניחו וכו' והשטן מתירו כו' וכן עשה ב' או ג' פעמים. וכה"א לא יאריך רמיה צידו כו' עד שבא יעקב ונטל הברכות ע"כ:

אדם יקר. הוא יעקב שנקרא יקר כמ"ש בויק"ר רפ"ב וקאי על ר"ד למה לא יאריך הרמיה צידו כדי שיהיה ההון של העולם טל השמים ומשמני ארץ של יעקב. ע' מש"ל פס"ו ס"ס ב':

מכל מה שנברא. כמ"ש מכל מלאכתו. ודעת ר"נ כמ"ש ודורשי ה' לא יחסרו כל טוב הוא טוב העוה"ב עולם שכולו עוב וזה מכל:

שאינו בכור בכור. כמ"ש הוה גביר לאחיך:

יאות ברכתי. ע' ברש"י בחומש שהביא זה הדרשה בשם התנחומא בשינוי:

א"ר אלעזר. צ"ל ר' אליעזר וכן לקמן סי' י"א ולקמן פע"ח ס"ס י"א. וכל שטר קרוי גט:

פסקה ג

בני אל תלך וגו'. ע' מ"כ וי"ל גי' המדרש ע"פ מה שפי' בס' חשק שלמה במשלי שם אם יפתוך חטאים וגו' נארבה לדם נצפנה לנקי חנם. בני אל תלך בדרך אתם וגו' כי רגליהם לרע ירוצו וימהרו לשפוך דם דהכוונה שהחטאים יפתוהו שיארבו ויצפנו לדם ולא יתוודע רעתם כלל ולא יגיע להם שום נזק ועונש גופני מזה. וע"ז אמר בני אל תלך וגו' כי למען הציל הנקיים מידיהם יעשה הקב"ה שלא יהיו רגליהם ברשותם. ומיד כשיראו את העוברי דרך יקומו מן המארב וימהרו לשפוך דם ולא יחושו אם יש אנשים רואים אותם. ומיד יתוודע רעתם ויבערו אותם מן העולם. ולזה כוון המדרש במ"ש שהרגל אינו ברשותו שנאמר כי רגליהם וגו':

פסקה ד

א"ר חנינא. ירושלמי תענית פ"ב הל' א':

ויזעק זעקה. וזה היה לו לזכות שהחשיב ברכת אביו ונצטער עליה:

עד מאד. ואצל מרדכי לא כתוב עד מאד וצ"ע:

כמאן דמחייך. דורש תיבת הכי בחילוף ה' בח' לשוו מחכך כדרך המוציא כיח מגרונו דרך שיעול משמיע קול חכוך. וע' במ"ר פ' י"ג סימן ג' ומש"ש בשם תנחומא תצא. וז"ל שם הכי קרא שמו יעקב חיכך בגרונו והוציא כו' ע"ש:

ושתקתי לו. הראשון בניחותא והשני בתמיה:

מן הניצולת. פי' ליחת המת נקרא נצל ע' נזיר נ' וע' ערוך וע"ל פע"ד ס"ס ג' ומש"ש:

פסקה ה

ברכה שביעית. דיו"ד ברכות יש. מטל השמים א'. ומשמני הארץ ב'. רוב דגן ג'. ותירוש ד'. יעבדוך עמים ה'. וישתחוו כו' ו'. הוה גביר ז'. וישתחוו לך ב"א ח'. אוררך ארור ט'. ומברכיך ברוך יו"ד:

שפורניתא כו'. פורנא הוא תנור גדול בביצה ל"ג וע"ל פס"ה סי' י"א:
שאף ותמה. דמ"ש איפוא מה נוטריקון אף אמה ובחילוף א' בח' וכמש"ל פמ"ד סי' י"ז אימה זו בבל כמ"ש התמלי חימה:

פסקה ו

זו איטליא. היינו רומי וכמ"ש ביוסיפון שצפו בן אליפז נעשה מלך באיטליא ונשאר הוא וזרעו שם וע"כ תחשב רומי לאדום:
מן שמניא דארעא. בילקוט הגיר' שמניא דארעא. אנטונינוס וכו' ופי' שמניא דארעא הם העשירים שרי הארץ ומהם יתישב ויתעשר וכ"ה ג"כ בערוך ע' שמן ג' משמניא דארעא הם העשירים מפיק דוכסין כו':
דתסוורתא חסרין. ע"ל פ' פ"ג ס"ס ד' הכוונה בזה:
אנתגריפא. כתב במו"ע תרגום פתשגן הכתב אנטרופין דאגרתא וכן בל"י ורומי:

פסקה ז

אם זכה תעבוד. שהקרי תעבוד משמע לאחר והכתיב תעבד משמע שאחרים יעבדוהו. וע"ל פס"ג ס"ס ז' ורב יעבוד ג"כ באופן זה:

פסקה ח

הרשעים ברשות לבם. לעיל פמ"ד סי' יו"ד וש"נ:
הרבה סייחין. פי' מאחר שיתכן שהנער ימות קודם הזקן ואיך אתה בטוח שתחיה בוודאי אחרי מות אביך וע' סנהדרין נ"ב:
יש שם ועבר. צ"ע שהרי שם מת כשהיו יעקב ועשו בני נ' שנה שאז כלו ת"ר שנה ימי חייו וכמפורש בס"ע רפ"א. ועבר מת בשנת ע"ט ליעקב וכאן בשעת הברכה היו בני ס"ג שנה כמש"ל פס"ב סי' ה' ע"ש ואולי הכוונה על ב"ד של שם כמש"ל פ' פ"ה סי' י"ב. ושם היה מלך בירושלים וכ"ג ונביא. וכן עבר היה נביא גדול והם היו הב"ד הגדול בעולם. ודנו דיני ז' מצות ב"נ. וש"ד הוא אחד מהז' מצות כמש"ל ס"פ ט"ז:
ועורר עמו על הבכורה. פי' ישמעאל עם יצחק על שנתן אברהם כל אשר לו ליצחק ויהרוג ישמעאל ליצחק. וכאן חסר וצ"ל ואני אהרוג את יעקב אחי. וז"ש את שני הגוים היינו יעקב וישמעאל וכ"ה בהדיא במדרש תהלים ריש מז' י"ד וילקוט תהלים שם וכ"ה באג"ב פ"ב ופמ"ו ע"ש:
וה' היה שם. במקומות הנ"ל איתא פסוק כי אני ה' חשפתי וגו' גליתי את מסתריו ירמיה מ"ט ובעובדיה א':

פסקה ט

מי הגיד לה. שהרי בלבו אמר כמ"ש ויאמר בלבו:

אפי' הדיוט. שאחר שעשה תלם א' למה יחזור ויעשה שם תלם לבטלה. ואיך אפשר שהנביאים חורשים תלם בתוך תלם ר"ל שכופלים דבריהם ואיך אמר הכתוב אל תגעו במשיחי ובנביאי אל תרעו דמשמע כפל דברים משיחי ונביאי. א"ו משיחי היינו אבות. ונביאי היינו אמהות (יפ"ת) וכ"א במדרש תהלים ק"ה אל תגעו במשיחי אלו אבות ובנביאי אל תרעו אלו אמהות. ויתכן שדרש תרעו מלשון ריעות והתחברות וכמ"ש שם ויוכח עליהם מלכים הם פרעה ואבימלך שרצו להתחבר בשרה ורבקה:

פסקה י

עוברתי' ונהרתיה. דורש ויטרוף מלשון טרף בפיה שהיה אפו ועברתו תמיד בפיו. ומ"ש ונחרתיה פי' מלשון מנחיריו יצא עשן (איוב מ"א:י"ב) ואינו מלשון ניחר גרוני:

פסקה יב

כל דרך איש וגו'. צ"ל דרך אויל ישר בעיניו ושומע לעצה חכם משלי י"ב (רש"ש) ומצאתי בילקוט משלי י"ב שהעתיק דרך איש ישר בעיניו והוא פסוק במשלי כ"א ע"כ אני אומר לקיים גירסא שלפנינו כל דרך איש ישר בעיניו וס"ד ותוכן לבות ה' כמפורש בשמשון ואביו ואמו לא ידעו כי מה' הוא הרי אע"פ שכתוב כי היא ישרה בעיני עכ"ז תוכן לבות ה' שנתן כן בלבו אלא שבמדרש חסר וצ"ל עוד דרך אויל ישר בעיניו כו' הוסיף כאב על כאב. ושומע לעצה חכם זה יעקב שנאמר וישמע יעקב וגו' כ"ה בילקוט משלי י"ב:

פסקה יג

בשמת. שכאן נקראת מחלת בת ישמעאל ובסוף וישלח כתיב ואת בשמת בת ישמעאל אחות נביות הרי שיש לה ב' שמות ע' רש"י סוף וישלח בשם מדרש שמואל וכ"כ יפ"ת:

ממרד שמרדו. שפשע הוא מרד כמ"ש במ"ר ר"פ י"ח והמרד הוא מש"ל סי' ח' שהתקשר על יצחק ויעקב ועל ב"ד של שם ועבר וסובר כמ"ד פס"ב סי' ה' לא עשה ישמעאל תשובה. ומ"ש באת להם תקלה היינו שמת ישמעאל באותו פרק ולא זכה לנשואי בתו והשיאה נביות אחיה וכמ"ש מגילה דף י"ז וע"ל פס"ה סי' ט"ז שדורש עליו פסוק הקודם. והש"י הפיר עצתם ומת ישמעאל ויעקב נמלט. ודורש סמוכים שסמך ויצא יעקב אל וילך עשו. וכן מצאתי באגדת בראשית פמ"ו:

פרק סח

פסקה א

אז תלך. כמ"ש שם מקודם נצור תושיה ומזמה אז תלך וגו'. ויעקב נטמן בבית עבר י"ד שנה ולמד שם תורה כמש"ל סימן ה' ואחר כך הלך לחרן:

פסקה ב

שיר למעלות. עיין לעיל ס"ס י"א שהט"ו שיר המעלות יעקב אמרן:

ההורים. להתבונן איך בא עזרם ואיך תבוא עזרתי. ע"פ מדה ט'. ועזר הוא אשה כמ"ש עזר כנגדו. וע"ל פ"ע סימן י"ב:

גדוד שלחו. עכ"ז אג"ב פמ"ה:

ולא יישן. שומר ישראל ישראל סבא ע"ס י"א:

ממה"מ. כמ"ש תענית ה' ב' ע"ש:

ישמר צאתך. ויצא יעקב. ובואך. ויבא יעקב שלם. כ"ה לקמן פע"ט ס"ב:

פסקה ג

ומה' אשה משכלת. עיין מדרש תהלים מזמור ט':

היינו דכתיב. בילקוט שופטים י"ד איתא בכתובים מנין ומה' אשה משכלת. וכאן שהתחיל ר"א בפס' הזה הוצרך לומר היינו דכתיב:

גמלים באים. עם רבקה:

פסקה ד

מטרונה כו'. מד"ש ספ"ה ויק"ר רפ"ח במ"ר פ"ג סי' ו' ופכ"ב סי' ח' תנחומא מטות סי' ו':

קשה היא כו'. סוטה ב' א' סנהדרין כ"ב מפסוק מוציא אסירים היינו ממצרים. ע' מו"ק י"ח ואצל הים בכו ואח"כ אמרו שירה וזהו בכי ושירות ע"כ אמר קשה לזווגם כקריעת י"ס:

פסקה ה

בן ס"ג. מגילה י"ז א'. ע' מש"ל פס"ב סי' ה' החשבון:

י"ד שנה. מפורש ברש"י ס"פ תולדות ע"ש:

מהיכן הורשה לא מב"ש. עמ"כ שיצחק לא היה לו רשות לצאת מבאר שבע כמ"ש שכון בארץ כו'. אך כשבא יעקב מפדן ארם לבית אביו נאמר בראשית ל"ה ויבא יעקב אל יצחק אביו וגו' חברון וגו' הרי שיצחק היה דר בחברון וכן הקשה בילקוט כאן. וע"כ צ"ל שנאמר לו בבא"ש שילך לחברון. והנה כאן שכתוב ויצא יעקב מב"ש. קשה ממ"נ אם היה יצחק דר אז בב"ש מת"ל שיצא מב"ש הלא כבר כתיב וישמע יעקב וגו' ואם

נאמר שאז יצא יצחק כבר מב"ש לחברון א"כ לא יצא יעקב מב"ש רק מחברון ע"כ דורש שבאמת היה יצחק דר אז בחברון ע"פ רשיון שניתן לו בב"ש אף שאין מפורש בכתוב. וכ"מ בסה"י שהיה יצחק אז בחברון עם בניו ואחר הברכה ברח יעקב לבית עבר. ובא עוד הפעם לחברון ואז צווהו יצחק ורבקה לצאת לפדן ארם (וע"ש עוד שסותר עצמו וצ"ע). והוצרך יעקב ליטול רשות לצאת לח"ל. שהצווי גור בארץ ושכון בארץ נאמרו וודאי על יצחק ועל בניו. ע"כ הלך לב"ש ששם הורשה גם יצחק. וכן מצינו כשירד מחברון למצרים נסע מקודם לב"ש כמ"ש בפ' ויגש:

פסקה ו

וכי לא יצא כו'. דק"ל ל"ל למימר ויצא והיל"ל וילך מבאר שבע חרנה וכל ההולך יוצא ממקום שהוא. וכ"ה ברות רבה פ' ותצא:

דהוי יצחק. אף שהיו בחברון כנ"ל צ"ל שאמר ויצא לפי שעיקר יציאתו ממקום שדר בקבע עם אבותיו בחברון היה ניכר יציאתו ולא בב"ש שלא הלך שם רק לשעה:

פסקה ז

ר"י ור"ה. ס"ל שיצחק היה דר בחברון כמש"ל בסי' ה' ומ"ש מבא"ש לדרשא וכ"ה בילקוט. ומ"ש ז' דורות ע"ל פנ"ד סי' ד':

פסקה ח

בן יומו. ע' חולין ר"פ גיד הנשה ע"פ כי בא השמש והובא ברש"י וצ"ע:

תני בשם ר"נ. לעיל פ"נ סי' ג' סדומה. לקמן פ' פ"ו סס"ב מצרימה:

פסקה ט

מקום. כמו בדרז"ל המקום יהיה בעזרו וכדומה ופירש ויפגע במקום התפלל להקב"ה וע' שמ"ר פמ"ה סי' ו' הנה מקום אתי ובשו"ט מז' צ' מעון כו':

פסקה י

כולו כמין כותל. לפי שלא הזכיר שם המקום ע"כ דורש שכל העולם נעשה ככותל לפניו ולא יוכל לעבור ע"כ וילן שם:

כי בא השמש. שהיל"ל ויבא השמש וילן שם. כי בא משמע דבר חדוש:

אתא שמשא. כמש"ל פ"ב סי' ג' לאור יום זה יעקב:

ויזרח לו. דקשה וכי לו לבדו זרח אלא לו לצרכו ולטובתו חולין צ"א ב':

פסקה יא

ר"י ור"נ ורבנן. פר"א פל"ה כר"י:

י"ב שבטים. ע' מ"ש לעיל פמ"ז סי' ה' י"ב נשיאים וע' פנ"ז סי' ג' גם היא. וכמש"ל פס"ג סי' ו' למה זה אנכי. וע' ג"כ לעיל פכ"ד סס"ה זה ספר שהיה ראוי אדם להעמיד י"ב שבטים. ודרשתם ע"פ מדה ט"ו בכ"מ כאן כתיב מאבני משמע רבים ואח"כ ויקח את האבן. וסובר ר"י שהיו תחלה י"ב אבנים סי' לי"ב שבטים וכמ"ש ביהושע ד' ה' שצוה לקחת י"ב אבנים למספר שבטי ב"י. וכן באליהו (מ"א י"ח) ע"ש. וכ"ה בפר"א פל"ה לקח יעקב י"ב אבנים מאבני מזבח שנעקד עליו יצחק כו' ע"ש:

יחד הקב"ה שמו. כמ"ש בראשית כ"ו כ"ד אנכי אלהי אברהם אביך. ואליעזר אמר ה' אלהי אדוני אברהם הרי גם בחייו. ויעקב אמר ליצחק כי הקרה ה' אלהיך לפני הרי ידע שייחד הקב"ה שמו על יצחק בחייו. ודעת ר"י ורבנן לענין הבנים עי' אח"ז בדברי ר' ברכיה:

יוצא ממקומו. וס"ד ונמסו ההרים תחתיו כאן שכתוב והנה ה' נצב עליו עאכ"ו שנמסו האבנים ועמ"כ:

וכפורנס. ע' שי"ר פ' קורות בתינו ארזים ובפ' הקודם אף ערשנו רעננה פי' לחה ורטובה כמ"ש כעץ שתול על פלגי מים וגו' והיה עלהו רענן ובשי"ר הגי' וכפלומא ג"כ לשון לחות וכמו אבנים המפולמות וזהו שאמר ומה הרטיבה הרטיב פי' לאיזה ענין היתה רטובה ורעננה והשיב מס"ד קורות בתינו ארזים הם הישרים (עמ"כ) והכוונה על י"ב השבטים שהם תקרת העולם וכמ"ש שמ"ר פ"א סס"ו וישראל מקוראי. ומ"ש נביאים ונביאות מרומז במ"ש רהיטנו רהט לשון רץ שהם שלוחי הש"י כמ"ש שלח נא ביד תשלח. ובישעיה את מי אשלח. באליהו וירץ לפני אחאב. וכן באלישע. בירמיה כתיב כי את רגלים רצתה וכדומה:

כאן שכב. דכיון דכתיב וילן שם א"כ וישכב כו' מיותר אלא לדיוקא:

ישראל. ע"ל פע"ד סי' י"א שוח"ט מזמור קכ"ד:

פסקה יב

דברי חלומות כו' מורידין. לפמ"ש כאן בחלום של נבואה איך אמר ע"ז שאין מעלים וכו'. ואח"כ הביא מעשים לסתור שמפורש במעשים אלו שהיו מעלים ונתקיימו. אך האמת יורה דרכו שהמדרש הזה לקוח מהירו' מע"ש ספ"ד. וז"ל שם הרי שהיה מצטער על מעות אביו. נראה לו בחלומו כך וכך הם במקום פלוני הם. אתי עובדא קמי רבנן אמרין דברי חלומות לא מעלין ולא מורידין וכו' ר"י בעי מצטער וחמי ואת אמרת הכין א"ר יוסי מסתבר דלא מצטער וחמי. פי' אימתי אנו אומרים שאין מעלים היכא דלא היה מצטער. ורואה חלום בעצמו. אך אם מצטער ורואה וודאי מעלים. וע"ז הביא ראיה ממעשים אלו

וכדומה וכמ"ש במדרש איכה רבתי פ' בגוים וע"ל פפ"ט סס"ח. וכאן העתיק בקצור. ע"כ אינם מובנים:

בכרסא דביתך. פי' במו"ע ע' כרס ב' בקרב ביתו. פי' כמו הכרס שהוא באמצע הגוף:

כהנים גדולים. בס"א ל"ג גדולים וכ"ה כאן בילקוט. כי כל הכהנים עולים בכבש לעבודה:

סלם זה סיני. ג'ימט' של סלם חסר:

רכב אלהים. וס"ד ה' בם סיני בקדש ועיין במ"ר רפ"ד:

ולמדנו לנביאים. ד"א הוא שמ"ש מלאכי אלהים הם נביאים שנקראו מלאכים כמ"ש ויק"ר רפ"א וש"נ:

יעקב חבל נחלתו. כמ"ש בילקוט האזינו בשם ספרי שם על יצחק נאמר טובים השנים. ועל יעקב נאמר והחוט המשולש:

עולם ושליש עולם. לקמן פצ"ז ס"ד וש"נ שהעולם כלו שיתא אלפי פרסה כמ"ש בפסחים והסולם שליש יותר מהארץ:

וגויתו כתרשיש. עי' חולין צ"א:

ר"ח ור"י. לקמן פס"ט ס"ג דאזלי לשיטתייהו בפירוש הפסוק נצב עליו:

שנאמר ישראל. ע' שמ"ר פכ"א ס"ד. וע' פר"א פל"ה ולקמן פ' פ"ב ס"ב וע' במ"ר רפ"ד:

עולים לבסילקי. גי' הילקוט עולים לבסילקי ומוצאים אותו ישן. יורדים בפרווד יושב ודן. וקרוב לגי' זו בערוך ע' פרווד. ובסילקי פי' הערוך פלטון ובמו"ע בל"י ורומי היכל מלך ובית גדול מוכן לקהלת דיינים ופרווד פי' בו מגרש של הערים וחצריה:

נדחו ממחיצתם קל"ח. ע' לקמן פע"ח ס"ב ולעיל פ"נ ס"ט וש"נ ומבואר. והחשבון כי צ"ט שנה היה אברהם כשנתבשר על לידת יצחק ואז באו המלאכים לסדום ועוד שנה ללידת יצחק כשהיה בן מאה. וששים שנה היה יצחק בלדתו את בניו הרי ס"א ועוד ס"ג כשבירך יצחק את יעקב הרי קכ"ד וי"ד שנה שנטמן בבית עבר הרי קל"ח. ואז הלך לחרן וראה מלאכים עולים. והיינו ע"כ אותן המלאכים שהלכו לסדום כי לא מצאנו מלאכים אחרים שירדו משמים ארץ מאז. ואף שכתוב אצל הגר ואצל העקדה מלאכים מפורש שמה מן השמים שלא ירדו לארץ. ולמה לא עלו. מצאו חז"ל שעל שדברו שלא כהוגן ונכשלו נענשו ע"פ מדה ט' וי"ז:

פסקה יג

שלח מעל פני. בילקוט הגי' ויצא מן בת ציון כל הדרה. מבאר שבע. נשבע ה' בגאון יעקב אם אשכח וגו':

עד אפס מקום. ישעיה ה' ח' ר"ל עד שלא יהיה להם מקום בארץ:
יולדת השבעה. וס"ד נפחה נפשה באה שמשה:
כי ירד מראשותיכם. עטרת תפארתכם:
זה חלומו. ע' בתנחומא ובויק"ר פכ"ט ס"ב:
והנה ה' נצב עליו. וכן לחמו"ע עמד להם הש"י והצילם:

פסקה יד

ד"א כו' זה דניאל. שמלאכי אלהים רומז לד' מלאכים. וחשיב ג' חמו"ע ומוסיף הרביעי שהוא דניאל שכולם היו כמלאכי אלהים. וע' בחזית בפ' אמרתי אעלה בתמר. וכ"ה ביפ"ת:

פרק סט

פסקה א

ר"י ב"ז פתח. כצ"ל ר"א בן ר"י בן זמרא פתח צמאה לך נפשי כמה לך בשרי בארץ ציה ועיף בלי מים א"ר אייבו וכו'. ומ"ש עוד ר"א בר"י ב"ז וכו' מיותר וטעות ובילקוט ליתא. ובילקוט תהלים ס"ג הגי' פתר קריה ביעקב. פי' אע"פ שאמרו דוד גם יעקב אמר כן שלא בחנם נראו לו השם עם המלאכים אלא כמ"ש לקמן פע"ה סס"ח כי בי חשק וגו' ע"כ בבואו למקום הקדוש המוכן לזה נראה אליו ודבר עמי וכמש"ל פס"ח סי"א שיעקב אמר כל ס' תהלים:
ככמהות הללו. כן הגי' כאן בילקוט וכ"ה גי' רש"י במדרש וע' בילקוט תהלים ס"ג וצ"ע. ודורש תיבת כמה ע"פ מדת ממעל ככמהות בלשון משנה כמהין ופטריות ובערוך ע' כמהן שכן קורין בלשון ישמעאל כמהין כמא"ה עכ"ל וזהו כמה לך בשרי. והענין בזה שהכמהין אינם גדלים מהארץ אלא מהאויר כמ"ש ברכות מ"ב. אך אינם גדלים בלי מים (וכמ"ש בתענית) שאחר שירדו גשמים מצאו השדה מלאים כמהות וז"ש ככמהות וכו' בלא יניקה ואחיזה בארץ. כן גר אנכי בארץ. נודד ומטולטל ומצפה רק לרחמיך וחסדיך בארץ ציה ועיף. כן בדוד וכן ביעקב שזכו לראות כבודו במקום הקודש:
היכן בארץ ציה. ובגודל חשקו ודביקותו בה אין מחסורי הגוף מטרידים אותו כלל:
על כן בקודש. תיבת על אינו בכתוב רק המדרש מפרש מ"ש כן בקודש שע"כ שהיה צמא באהבתו זכה לראות כבודו ועוזו.
בקדושה חזיתיך. לפי הפשט שמדבר בדוד שהיה במדבר לא מקום קדוש ניחא שפי' בקדושה ולא כפשוטו במקום הקודש אך ביעקב שהיה במקום קודש יתפרש כפשוטו:

עוזך זו פמליא. כמ"ש ועוזו בשחקים היינו מ"ש מלאכי אלהים כו' וה' בעצמו כמ"ש והנה ה' וגו':

פסקה ב

ברזל בברזל יחד. מל' חידוד כמשפשף סכין בסכין מתחדד ומשתבח וכן התורה אין ניקנית אלא בחבורה כמ"ש וקנה לך חבר וע' תענית ז':

איש זה יעקב. עמ"כ וגם אברהם ויצחק נקראו איש. וכאן הכוונה שנקרא איש יחד שנתיחד עם השכינה וכמש"ל פס"ח סי"ג יעקב חבל נחלתו והחוט המשולש וכו' וכמ"ש תחדהו בשמחה את פניך וכמ"ש שנקרא הקב"ה רעך ורע אביך ע' שמ"ר ר"פ כ"ז:

פסקה ג

כך בתחלה והנה מלאכי. ע"ל ס"פ ס"ח ויק"ר פכ"ט ריש ס"ב פר"א פל"ה וע' חולין צ"ב שמ"ר פל"ב ס"ז:

ר"ח ור' ינאי. וכמש"ל פס"ח סי' י"ב עולים ויורדים בו דאזלי לשיטתייהו:

על הסולם ניחא. כמ"ש וראשו מגיע השמימה וע"ז אמר והנה ה' נצב עליו על הסולם שעל השמים כבודו. אך למ"ד על יעקב ענינו שהוא מתקיים עליו להצילו מרעתו וכמ"ש ר' יוחנן. ותיקון לשון המדרש אלא למ"ד על יעקב מ"ש והנה ה' נצב עליו מתקיים עליו כנ"ל.

הרשעים מתקיימין. לקמן פ' פ"ט ס"ד:

פסקה ד

י"ח פעמים. הובא דרך אגב הזכרת שם האבות אף שאין שייך כאן כי אין זה מן המנין כדלקמן בסמוך ולשון הירושלמי ברכות פ"ד כנגד י"ח פעמים שהאבות כתובים בתורה אברהם יצחק ויעקב וע"פ מדת מנגד על שמצאו זכרון האבות שהם סימן רחמים על ישראל כנגד זה תקנו ח"י ברכות של תפלה ורחמים. והנה הראו לי בתנחומא ריש פ' וירא וז"ל שנו רבותינו בכל יום אדם מתפלל י"ח ברכות ולמה י"ח אר"ש ב"נ כנגד י"ח פעמים שהאבות כתובים בתורה. הראשון בסוף ויחי ואלהים פקוד וגו' אשר נשבע לאברהם וליצחק וליעקב. והאחרון דברים ל"א זאת הארץ אשר נשבעתי לאברהם ליצחק וליעקב. ואם יאמר לך אדם הרי י"ט הם שכ"כ אלהי אברהם אביך ואלהי יצחק אין זה מן המנין שאין יעקב נמנה עמהם ע"כ פי' שלא נזכר בשמו אלא בתיבת אתה. וע' בס' שנות אליהו מהגר"א שמגיה בהירושלמי כמו בתנחומא. וא"כ מ"ש כאן ואם יאמר לך אדם י"ז הם אמור לו ויקרא בהם שמי וגו' חד מנהון דברי תימא הם כי יש ח"י פעמים מפורשים איו"י וע' בש"א שם. ע"כ צריך להגיה כאן כמו שמגיה הגר"א בירושל':

ונתנה תחת ראשו. וכן מ"ש מן תחות רישא דידך מלמדנו שמ"ש קפלה כפנקס פירושו שהודיעו שמות כל מקומות הארץ הערים והנהרות וההרים והעמקים ושם אותם בכח זכרונו. ובכח מראה האלהית השיג את הכל כאלו היה שם וראה את הכל בעיניו וכמ"ש אצל משה ויראהו ה' את כל הארץ כמפורש בספרי שם ובמכילתא סוף בשלח על משה ועל אברהם. וזהו כפנקס שהכל כתוב עליו ולא אמר שקפלה כבגד שהיה משמעו על גוף הארץ:

נקבר עליה. פי' שיש בו רמז גם כפשוטו שיותן לו שם מקום קבר וז"ש לך אתננה מקום קברו:

פסקה ה

מה עפר הארץ. לעיל פמ"א ס"ט במ"ר פ"ב סי"ב:

כרים עליהם. כמ"ש יחזקאל כ"ג לשום כרים אל שערים. או מיני בע"ח כמ"ש כרים מצאן (וע' מ"כ) וע' מדרש תהלים קמ"ז ה' זוקף כפופים כו' כמ"ש שחי ונעבורה:

תרעיה דימא. שובר הים. וכמ"ש דניאל ב' תדוק ותרע וע' לקמן פצ"ב סי' ב' שמ"ר פכ"א ס"ח וש"נ וע' לקמן פע"ג סי"א. וממ"ש ופרצת ולא וחזקת כת"א ותתקף דריש מענין פריצה ושבירה ומ"ש ימה דורש על הים דעל רוח מערב הול"ל כמ"ש בראשית י"ד צפונה ונגבה קדמה וימה אלא סמיך ימה אל ופרצת שיפרוץ גדרו של ים:

חלוקי יחזקאל. יחזקאל מ"ח שאמר מפאת קדמה עד פאת ימה אצל כל הי"ב וזהו שהתחיל כאן ימה וקדמה וישעיה פי' צפון ודרום הם ימין ושמאל כנ"ל כמ"ש איוב כ"ג ח' ט' (וכ"כ היפ"ת). ע' לעיל פנ"ב ס"ד:

פסקה ו

על הכל השיבו. לקמן פ"ע רס"ד ויק"ר פל"ה סימן ב' והוקשה להם כמש"ל פ"ע הקב"ה א"ל והנה אנכי עמך והוא אמר אם יהיה אלהים עמדי ודורש עפ"מ ל"ב מוקדם שהוא מאוחר בפרשיות שהקב"ה השיב לו על נדרו שהיה קודם ההבטחה:

ועל הפרנסה. על מ"ש ונתן לי לחם לאכול וגו' וכמש"ל פ"כ ס"ט וש"נ קשה היא הפרנסה כו'. ול' התנחומא כאן ולא השיבו על הפרנסה אמר הקב"ה אם אני מבטיחו על הפרנסה מה מבקש ממני עוד כו':

צדיק נעזב. עי' ויק"ר פל"ה הדרשה ביתר ביאור:

פסקה ז

ממשנתו. כי תיבת משנתו מיותר וכמ"ש ויקץ פרעה ויקץ שלמה. ולא כתוב משנתו:

עומד בבאר שבע. שכאן מפורש ב' מקומות בא"ש ובהמ"ק היינו ויפגע במקום כמ"ש חולין צ"א שנעקר הר המוריה ובא לבית אל. ועל ראשו שבשמים אמר מה נורא המקום הזה היינו מ"ש ויפגע במקום א"כ תחתיתו בבאר שבע. וז"ש המדרש מ"ט ויצא יעקב מב"ש וכו' המקום הזה. ור"י בר"ס סובר שיש בענין החלום עצמו ב' מקומות לבד באר שבע שאינו בחלום. א' ויפגע במקום. בהמ"ק. כמ"ש מה נורא המקום הזה. ומ"ש אין זה כ"א ב"א שעש"ז קרא למקום בית אל. ואין זה מקום בהמ"ק הרי ב' מקומות מקודשים לדורות לבד בא"ש שאינו מקודש לדורות. שבית אל היה ג"כ מקום קדוש כמ"ש (שמואל א י׳:ג׳) אל האלהים בית אל וע"כ הגיע ראשו עד שם וע' רש"י בחומש גרסא אחרת:

כיוצא בך. שיעקב אמר אין זה כ"א כו' משמע ולא ד"א ואיך אמר וזה שער השמים. ע"כ דורש שהקב"ה השיב כן וזה שער וגו':

בנוי וחרב ובנוי. לעיל פנ"ו סס"י:

דוה לבנו. וס"ד על הר ציון ששמם הרי אף בחורבנו מקודש וכמ"ש אין לי אלא בבנינו בחורבנו מנין וכו'. כ"א בית אלהים מורה על הבית שלעתיד כמ"ש ישעיה ב' מיכה ד' נכון יהיה הר בית ה' וגו':

פסקה ח

שופע לו מן השמים. שמנין היה ליעקב שמן במדבר ושהלך ברגליו כמ"ש וישא יעקב רגליו וילך. וכמש"ל פס"ח ס"ב גדוד שלחו. אלא ששפע לו מן השמים. ומרומז בפסוקים שדרש לעיל ס"ב ושמן ימינו יקרא. כשהיה את פני רעהו יחד ודו"ק. ומ"ש כמלא הפך כמ"ש (שמואל א י׳:א׳) ויקח שמואל את פך השמן וגו' וכן במ"ב ט' ולקחת פך השמן ויצקת על ראשו. כן מ"ש כאן ויצק שמן על ראשה היה מן הפך וע"ל פ"ב ס"ו ג"כ כמו כאן:

היא לוז וכו'. בתדב"א ח"ב פט"ז ושם הגי' שצובעין בה תכלת לכל ישראל והנה לפמ"ש כ"ז כאן על לוז שנקראת בית אל צע"ג שלא יתכן כלל שהרי עתה היא חרבה ככל ערי יהודה. אך בסוטה ד' מ"ו ב' מפורש דכ"ז שייך בשופטים (א' כ"ו) וילך האיש ארץ החתים ויבן עיר ויקרא שמה לוז היא שמה עד היום הזה והיא רחוקה מאוד ועליה ספרו כל דברים אלו. וע"כ לא העתיק הילקוט מאמר זה כאן רק בשופטים שם. והנה כאן בסה"פ הה"ד ויראו השומרים כו' הרי שכונת המדרש ע"פ הנ"ל. ולעיקר פשט הכתוב כאן ואולם לוז שייך מ"ש א"ר אבא ב"כ וכו' ורבנן אמרי וכו' עד ואת כל משפחתו שלחו ואח"כ צ"ל היא לוז שצובעין בה כו'. ומ"ש שלא החריבה היינו מ"ש עד היום הזה משמע

שקיימת גם עתה. ועי' בסוכה דנ"ג מעשה דאליחורף ואחיה סופרים ששלחם שלמה אל לוז כו' ע"ש:

למה נקרא שמה לוז. לקמן פ' פ"א. ומ"ש הרטיב פי' לחלוחית היניקה של הגרעין שממלא הקליפה הקשה. וגירסת הטריף בק"ס אולי מל' טרף ומזון:

אפטרה. לעיל פ"ס ס"ז וש"נ ומבואר:

שלא הלך לא בידיו כו'. פי' שלא עשה מעשה בידיו ולא הלך ברגליו רק הראה ברמיזה. וגיר' הגמר' שם שלא דבר בפיו ולא הלך ברגליו:

מן הפורעניות. בתדב"א שם גרם לו ולזרעו ולכל משפחתו הצלה עד סוף כל הדורות. וכעין זה בסוטה שם:

פרק ע

פסקה א

וידר יעקב נדר כצ"ל. כל מ"ש בג' סימנים אלו הוא במדרש שמואל רפ"ב:

אשר פצו שפתי. ולפני זה אשלם לך נדרי. ואצל דוד אינו מפורש שנדר בעת צרתו ואצל יעקב מפורש וכמש"ל פס"ח סי"א שיעקב אמר כל ס' תהלים:

שנדר מצוה בעת צרתו. כ"ה גם בילקוט והלשון דחוק ובמד"ש וילקוט שם ותהלים ס"ו הגי' כתיב וידר יעקב נדר לאמר כל מאן דנדר עבד מצוה. מהו לאמר לאמר לדורות שיהיו נודרין בעת צרה. ומ"ש מאן דנדר היינו בעת צרה. אבל בלא"ה אסור כמ"ש טוב אשר לא תדור:

לאביר יעקב. עפ"מ ט"ז מיוחד במקומו דכאן יזכיר יעקב:

פסקה ב

אלהי ישראל. וכמפורש שם בדה"א כ"ט שנדרו ושלמו:

וידר ישראל. במדבר כ"א ולא אמר וידרו בני ישראל לרמוז שלמדו מישראל סבא:

פסקה ג

יעקב נדר והפסיד. שמתה רחל כמש"ל ר"פ פ"א:

פסקה ד

מסורסת היא הפרשה. על פי מדה ל"ב כמו שכתבתי לעיל פרשה ס"ט ס"ו ויק"ר פ' ל"ה ס"ב:

אם יתקיימו. שתלה זמן הנדר בזמן שיקוים ההבטחה שבשעה שיהיה אלהים עמדי ושמרני וגו' אז עלי לקיים והאבן הזאת וגו' וכל אשר תתן לי וגו':

ר' אבהו ורבנן. שניהם סוברים שאין הפרשה מסורסת שמ"ש יעקב אם יהיה אלהים עמדי היינו בבחירתו ואין בזה הבטחה:
להם לאכל מג"ע. ע"ל ס"פ צ"ט מאשר שמנה לחמו:
כ"א הלחם אשר הוא אוכל. ע"ל ס"פ פ"ו שמ"ר פ"א סל"ב ומש"ש וע"י אשה ינצל מחטא ג"ע:
חי אלהיך דן. ושם דורש מה דן עבודת כוכבים אף דרך באר שבע כן:
אל תלך בדרך אתם. וכתיב שם נארבה לדם כו' עד וימהרו לשפוך דם:
לשה"ר. כמ"ש בדברי ר' אבהו מפ' וידרכו את לשונם וכ"ה בילקוט כאן. ומ"ש מפ' וישמע את דברי בני לבן אין לו שייכות לכאן ועיקר מקומו בויק"ר פל"ז ס"א ושם מביא ראיה שנכשל יעקב בלשה"ר ממ"ש וישמע יעקב את דברי בני לבן. אך צ"ע שדורש תיבת דרך על דרכים רעים ואיך אומר אשר אנכי הולך. והענין שגם מעשה הטוב נקרא דרך כמ"ש והלכת בדרכיו וכדומה ומ"ש ושמרני בדרך הזה פי' בדרך טוב שאני הולך תשמרני מדרך רע:

פסקה ה

עקילס הגר. קה"ר פסוק טוב אחרית דבר. שמ"ר פי"ט ס"ד במ"ר ספ"ח בשינוים:
שנתחבט עליו אותו זקן. ולעיל פס"ט ס"ו מפורש שעל הפרנסה לא השיבו וכאן מפורש שיתן לו לחם ושמלה:
זו תורה. בשמ"ר פי"ט ס"ד דורש כן על יעקב:
זו טלית. שמ"ר פכ"ז ס"ט וש"נ והיינו בגד כבוד של ת"ח:
הרי במקדש אבל בגבולין. שמכ"ד מתנות כהונה מהם במקדש ומהם בגבולין היינו בכל א"י ועיין ויק"ר פ"ג ס"ה חלקם בחיים אלו קדשי המזבח. וצפונך תמלא בטנם אלו קדשי הגבול ועיין מש"ש:
טוב ארך אפים. בקה"ר הגי' טוב ארך רוח ע"ש:

פסקה ו

בלשון הזה שנאמר והיה. שתיבת והיה הוא לשון שמחה כמש"ל פי"ב רס"ג וש"נ (יפ"ת):

פסקה ז

חד עובד כוכבים שאליה לר"מ. זה הובא אגב מעשה שניה ששייכה בכאן:
זאת הבהמה. דברים י"ד ועי' מכילתא בא פרשת פסח:
ר"י דסכנין. תנחומא סדר ראה סי"ד:

ואין קדש מוציא קדש. ע' במ"ר פ"ד סס"ט שאין קדש צריך להוציא קדש אחר ולא קדש אחר שיוציא אותו שהקדש מוציא עצמו. אך צ"ע שהרי גם מנשה היה בכור וא"כ אינה אלא ט' ואינם חייבים במעשר. ויתכן שיעקב לא קרבם לאפרים ומנשה רק למנין עשרה. אבל לא לבכורת מנשה ויוסף א"ל כי הוא הבכור וגו' וכתיב וימאן יעקב. וכמו שביטל בכורת ראובן וצ"ע:

פסקה ח

חיי בשרים. לעיל ר"פ נ"ז וע' מש"ש ודורש בשרים מלשון בשורה כי בשר ממש לא מצינו בל' רבים:

משה אהרן ומרים. שתחלה ניתן הבאר בזכות מרים. מתה חזר בזכות משה ואהרן. מת אהרן היה בזכות משה כמ"ש ס"ע פ"י. במ"ר פ"א ס"ב וש"נ. ושלשתם רועים של ישראל היו כמ"ש ואשלח לפניך משה אהרן ומרים. וע"ז כ' בזכריה ואכחיד את שלשת הרועים בירח אחד כמ"ש בס"ע שם ומ"ש העדרים פי' רועי העדרים:

לדגלו. שכולל ג' שבטים ואח"כ נשיא השבט מושך לשבטו ואח"כ ראשי בתי אבות של כל משפחה מושך למשפחתו [וע' בתנחומא על פסוק במחוקק במשענותם. יפ"ת]:

כברה קטנה. וכמ"ש במ"ר פ"א שהבאר היה סלע כמין כוורת ועל פיה היה סלע קטן כמין כברה חלולה שמשם יורדים המים וכמ"ש באבות פי הבאר:

לאיתנה. פי' לטבעו יבש כאבן וע' במ"ר שם:

זו ציון. כמ"ש ציון שדה תחרש כמש"ל פכ"ב ס"ז:

שלשה רגלים. הנקראים צאן כמ"ש ואתנה צאני באים לתוכה עדרים עדרים לעלות לרגל ובזה היו זוכים לרוה"ק:

שמחת ביה"ש. ירושלמי סוכה רפ"ה ומ"ש כל העדרים פירוש כל השבטים מכל עריהם והביא מפ' דה"ב ז' ח':

דתנן. סנהדרין פ"ו:

ב"ד שבא"י. ובילקוט הגי' שבחו"ל ושניהם אמת ומרבה מתיבת כל:

באר זו ציון. כנ"ל ומ"ש תחלה והנה שלשה עדרי צאן ודאי ט"ס ובילקוט ליתא:

מן ההקדשות. כמ"ש מ"ב כ"ד אצל נ"נ ויוצא משם את כל אוצרות בית ה' וגו':

זו זכות אבות. מלשון אבן ישראל:

זו סנהדרין. שהתורה נקראת במשלי באר מים חיים ונוזלים מתוך בארך וכמ"ש במ"ר פי"ט סכ"ו. ושירת הבאר הוא על התורה ע"ש. ועיין שי"ר פ' מעין גנים מ"ח פעמים באר כנגד מ"ח דברים שהתורה נקנית בהם:

ג' שורות. סנהדרין ל"ז במשנה. לקמן צ"ח סימן י"ב:
מופלא שבבית דין עיין סנהדרין דף פ"ז א' כי יפליא כו':
מסרס את ההלכה. כמו שדרשו ע"פ ומן העיר לקח סריס א' זה מופלא כו' ופי' מהפך ומשנה ומסרסה ע"ד מוחלפת השיטה חסורי מחסרא:
זה יצה"ר. שנקרא אבן דכתיב והסירותי את לב האבן. ע"ל ר"פ פ"ט אבן אופל:

פסקה ט

כהנים לוים וישראלים. צ"ע שהרי לא נבחרו כהנים ולוים עד אחר מעשה העגל שחטאו הבכורים כמ"ש במ"ר פ"ד ס"ו וש"נ. ובפ' במדבר מבואר איך לקח הלוים תחת בכורים. אכן ע' פ' זו סי' ז' כי לוי קדשו יעקב לה' בחייו וגם בסיני כתיב הכהנים הנגשים אל ה' הרי שהיו אז כהנים ובמכילתא אית' שהם נדב ואביהוא וכמ"ש ש"א ב' הנגלה נגליתי לבית אביך בהיותם במצרים וגו' לי לכהן. ולא נתקיימה הבטחה זו עד הקמת המשכן שאז נתפרש להם במה נתקדשו עבודתם ומשמרתם:
חסרים עוד א'. היינו מס' רבוא ע"ל ס"פ ע"ד מחנה אלהים. ובמכילתא יתרו פסוק וירד ה' לעיני כל ישראל ע"ש כל הענין וזהו כל העדרים:
כי מן השמים. וכמ"ש במכילתא וירד ה' על הר סיני וגו' מלמד שהרכין הקב"ה שמים התחתונים וש"ש העליונים על ראש ההר כו' ולזה כוון המדרש במ"ש ששמעו הקול מסיני ומן השמים. וכמ"ש בריש ת"כ הביאו רש"י ס"פ יתרו וז"ל כי מן השמים דברתי וכתוב א' אומר וירד ה' על הר סיני בא הכתוב הג' והכריע כו' ד"א הרכין כו' ע"ש:

פסקה י

ויאמרו שלום. כשישובו יתברכו בשלום בזכות ורחל בתו וגו' ע"פ מדה י"ז שמפורש רחל מבכה על בניה כו' ושבו בנים וגו' וזהו עם הצאן שבזכותה ישובו הם וע' לקמן פפ"ב ס"י:

פסקה יא

ואין פטטין את בעי. שלאיזה ענין אמרו והנה רחל בתו וגו' שלא שאל כלל על בנותיו ויתכן שכוונת הרועים לקצר בדברים שלא לבטל ממלאכתם וכענין אבא חלקיה שלא רצה להשיב שלום ודעת יעקב שביטל אותם בדברים יען ראה שאוספים הצאן והשיבו שאין רוצים לבטל והשיב א"כ לכו רעו:
בא וראה כמה. בילקוט כאן ותהלים ל"ד הגי' ארשב"ג בא כו':
להזדווג. להרע להם וכ"ה ל' המדרש בכ"מ. ע' לעיל פמ"ב רס"ג וש"נ ופס"ג ס"ה נזדווג לו ולקמן פצ"ח סט"ו. וע' עוד שמ"ר פ"א סל"ב:

לסובבים ליראיו. שהיל"ל עם יראיו. ע"כ דורש סביב על האשה הסוכנת לו ע"ד נקבה תסובב גבר ורחל על שהיתה יחידה ומוכנת ליעקב שמרה המלאך אך מז' בנות יתרו לא היתה רק אחת למשה וע' שמ"ר פ"א סל"ב:

פסקה יב

פקק. ע' קה"ר פסוק שבתי וראה:

כל נשיקה. שמ"ר פ"ה ס"א מדרש רות פסוק ותשאנה קולן:

אליעזר בשעה שהלך. לעיל פס"ח ס"ב:

לכן ישכב עמך. רחל אמרה ללאה ע"ל פע"ב ס"ג ובכה על שתמות בדרך ובקוצר שנים:

שראה האנשים מתלחשים. וכמ"ש ביומא במשנה הוא פורש ובוכה על שחשדוהו וע"ל פ"ק סס"ח ויבך יוסף וכן כאן:

שמשעה שלקה העולם. לקמן פ"פ סס"ו:

וגדרו עצמם. מלבד סדום:

מזרח. שארם לצד מזרח של א"י כמ"ש ארם מקדם וכאן כתוב וילך ארצה בני קדם:

פסקה יג

אר"י. לעיל פ"ס ס"ז:

פסול הבית. לקמן פע"ה ס"ד אליעזר עבדו של בית וכו' זה שהוא אוהבו וכו':

אוהבו של בית. בילקוט הוסיף וז"ל ויצחק ירש את אברהם וכתיב עד כי גדל מאד. ופי' כמ"ש כאן עאכ"ו שיש אתו הון עתק מבית יצחק:

בחריציה. פי' בכפלי בגדיו ובילקוט הגיר' בחרציה פי' במתניו:

פסקה יד

שר הייתי סבור. שלשון אך להפך ענין כמו זאת החיה אשר תאכלו וגו' אך את זה לא תאכלו וגו'. וכן כאן אך עצמי ובשרי אתה לא כמו שהייתי סבור בתחלה שתהיה שר העיר:

למדך תורה ד"א. במה שספרה מעשה זו וע' בספרי מדרש תנאים מדה ז':

חמשה. וחנם פי' כמו בחנם בחצי שכר:

פסקה טו

כשתי קורות. הוקשה לו מ"ש שתי בנות משמע שוות כמ"ש שני המאורות ואיתא בפר"א רפ"ו לא זה גדול מזה כו'. וכן דרשו על מ"ש שני שעירים שניהם מלאים ביומא ובמ"ר פי"ג ר"ס י"ג. ודרשו כן כי תיבת שני מיותר שסתם מאורות שנים שעירים שנים. וכן בנות

שתים אלא להורות ששוות ואח"כ כ' שם הגדולה ושם הקטנה והוי ב"כ מכחישים ע"כ דורש בנות כמו בונות שהן תקרת העולם כמ"ש שמ"ר פ"א סס"ו וכמ"ש יעקב מקוראי:

גדולה במתנותיה. ב"ב קכ"ז כהונה ברית מלח עולם וע' דה"ב י"ג ה':

באהל יוסף. היינו שילה בחלקו של יוסף:

פסקה טז

הוו רכיכין. משמע מתולדתה וכמ"ש ברחל יפת תואר בתולדתה וע' שמ"ר פ"א סי' כ"ד והנה נער:

שכך היו התנאים. הבריות היו משערין שכך נגזרו התנאים מהקב"ה מתולדתם. כי גם אברהם נשא ממשפחה זו בת אחיו וכן יצחק ובני יצחק וכמ"ש בתנחומא כאן סי' ד' ביתר באור ע"ש היטב. ואיתא בס"ע פ"ב שרחל ולאה תאומה היו ונולדו בעת שנתברך יעקב מיצחק ולכך נטמן בבית עבר עד שהיו בנות י"ד שנה:

פסקה יז

בחמור של חרשים. ע"ל פס"ה סי' כ"ב וע"ד שכתוב אם תכתוש את האויל במכתש כו':

נאמר כאן אחדים. לעיל פ' ס"ז ס"י וכאן מפורש ושם סתום. ודורש גז"ש וכצ"ל מה להלן אחדים ז"ש אף כאן אחדים ז"ש וכ"ה לעיל כי שם מקומו. וכאן דרך אגב:

פסקה יח

א"ל הקב"ה. כוונת המדרש על מש"ל פס"ח ר"ס י"א. ובכל המקומות שציינתי שם יתבאר שהקב"ה הבטיח ע"ז אלא שע"י האבנים נודע ליעקב שהוא יעמידם לי"ב שבטים:

פסקה יט

שרימה כו'. דרש מדכתיב ויאסוף כו' ואחר כך ויעש משתה והיל"ל בהיפוך:

דכרנין דכוותכון. כמש"ל סימן י"ב שאנשי מזרח היו גדורים מעריות. ויתכן שבאו לרמוז על מש"ל פס"ד ס"ה וזהו הרמז של דכרא. ומ"ש למה נקרא שמו לבן הארמי כו' כוונתו למ"ש ריש תולדות בת בתואל הארמי מפדן ארם אחות לבן הארמי שלא הוצרך עוד לומר הארמי אלא כו'. וע"ל פס"ג ס"ה:

אית ספר. צ"ל סופר או ספרא ופי' חכם רב ומורה שיש לו תלמידים ובאג"ב ספמ"ח איתא שאמרה לו את לא רמית באבוך כו' מתוך דברים הללו התחיל שונאה אמר הקב"ה אין רפואתה של זו אלא אם יהיו לה בנים כו' ע"ש וזה על פי מדה ט' וי"ז:

פסקה כ

ויבא גם אל רחל. וס"ד ויעבוד עמו עוד ז' שנים אחרות וכמ"ש ואתנה ידעתן כי בכל כחי עבדתי וגו' ובראשונות אין חידוש דאל"כ לא יתן לו בנותיו אך אפי' אחרונות באמונה:

פרק עא

פסקה א

כי שומע אל אביונים. בילקוט הגי' רשב"ן פתח כי שומע אל אביונים אר"ב בר יפת לא ראשו כו' ועי' ילקוט תהלים סוף מזמור ס"ט וכדוגמא זה ויק"ר פ"ל ס"ג פנה אל תפלת וגו':

דאמר ר"י. ע' שמ"ר פל"א ס"ס ה' ומי הם עמך כו' וכמ"ש תהלים י"ח עם עני ואביון תושיע ודרשו בשוח"ט שם ע"ש וע' בילקוט:

שכן לאה. שגם היא היתה עקרה בתולדתה כמ"ש ויפתח את רחמה וכמ"ש באג"ב פנ"ב ז' עקרות שהיו בעולם כנגד ז' ימים שרה רבקה כו':

נזקפות כו' נזקפה. אמר בלשון הדרשה שאח"ז ע"פ וזוקף לכל הכפופים:

פסקה ב

ד"א סומך ה'. פי' ד"א וירא ה' כי שנואה לאה הה"ד סומך ה' וגו':

כמעשה השנואים. שרימתה את יעקב ודרש מדלא אמר כי שנאה יעקב אלא שנואה סתם:

שהיתה אמורה. וכמש"ל פס"ז ס"ז אמורה הייתי להנשא עמש"ש ומ"ש שהיתה אומרת פי' שהיתה חושבת שכן יהיה. וע"ל שם סט"ז שהיו אומרים כך היו התנאים וכן גי' אמודה פי' שאמדו ושיערו כן:

מאחורי הקוריס. ע' מ"כ וע' מדרש אסתר פסוק ביום השביעי ומש"ש וע"ל ר"פ מ"ט וד"ר פ"ז סי"א ומש"ש בשם מ"ע:

רוב מסובין. פי' רוב המסובין בשולחן יעקב וגי' הילקוט אעפ"כ עושין את רחל עיקר:

תלויים ברחל. ע' לעיל פ"ע ס"כ לקמן פפ"ב סי' י' מדרש רות פסוק ויאמר כל העם וע' מדרש תהלים פ' פלגי מים מז' קי"ט שהנביאים ג"כ נקראו על שמה:

פסקה ג

ששמותיהם נאים. במ"ר פט"ז ס"י. ותנחומא שמות ס"ב ותנחומא שלח ס"ו:

בקבוק חקופה. כמ"ש בקבוק יוצר חרש. חקופה מל' קוף וחרחר מל' לחרחר ריב או ובחרחור פ' תבוא:

בן סתורים. ע' מ"כ וע' תנחומא ס"פ האזינו כל שמות המרגלים בשם ר"מ הדרשן בא"א:
ראובן ראו בן. ברכות פ"ק דאי משום כי ראה בעניי היל"ל לקרותו ראו בען:
חפות. הוא בית יד של בגד בלשון ישמעאל כמש"ל פע"ה ס"ה יהבתיה בחפתי ופ"פ ס"ח וע' ערוך ע' חפת וע' מד"ש ר"פ כ"א נמצאו חפותין כו' והוא מענין תכשיט ומ"ש שלא תאמר שהוא עכור היינו על שמזכיר העוני והשנאה אך הוא לשבחם כמ"ש שמ"ר פ"א ס"ה באריכות ע"ש:

פסקה ד

מרובה באוכלסין. בפרשה במדבר מפורש שבט לוי לפחות שבשבטים אך הכוונה על דורות הבאים כמו בימי דוד ושלמה שעשה מהם כ"ד משמרות כהונה ולויה וכמ"ש באיכה רבתי פ' רבתי עם הרבוי המופלג של הכהנים בימי שלמה:
לכהן שירד לגורן. ע' תנחומא סס"ט ביתר באור והמשל בא"א. ומ"ש נתן לכהן כור של מעשר הנה בתורה מפורש שהתרומה לכהן והמעשר ללוים אך בנחמיה י' כתיב והיה הכהן בן אהרן עם הלוים בעשר הלוים פי' שגם הכהן יקח מעשר עם הלוי כי קנסו את הלוים:
שהיו אמהות סבורות. כי נביאות היו וידעו שיהיו לו עוד ב' נשים:

פסקה ה

הה"ד וקח מאתם. הוא ד"א על מ"ש הפעם אודה הפעם ילוה ואגב זה מביא מה שדומים בעניניהם והקדים פ' קח מאתם מטה מטה קרי ביה מטו:
בלוי משיחה. כמ"ש והכהן המשיח וכן במלכי יהודה דוד ושלמה. בלוי מטה אהרן ביהודה מטה עזך ישלח ה' בכה"ג כתיב נזר שמן משחת אלהיו עליו. בדה"ב כ"ג ויתן עליו את הנזר וכתיב ועליו יציץ נזרו. בזה קריבה ובזה קריבה כמ"ש במ"ר פ"ג ס"ב באורך ובאהרן ואתה הקרב אליך את אהרן וכתיב הקרב את מטה לוי ואצל זרע דוד והקרבתיו ונגש אלי. בכה"ג ועשית ציץ ובדוד לא מפורש אך י"ל שהמדרש סמך על מ"ש ועליו יציץ נזרו:
עיניהון דפוריה. בערוך ערך דגם בשם ילמדנו פרשת פקודי לא יגרע מצדיק עיניו דגמטרין שלו כאדם המבקש למכור פירות והוא אומר לו הראני את העץ והכוונה שיראה אם ידמה הפרי לשרשו וז"ש עינוהי דפוריא מראה הפירות דומה לעצו. ועי' כל המאמר במד"ש פכ"ח. ועי' במ"ר פ"ו ס"ב:
פלך הודיה. לשון פלך שייך באשה וכפיה תמכו פלך:

צדקה ממני. הרי שהודה ולא כפר. וא"כ אין ההודאות דומים אלא בלשון ע"פ מדת ממעל ולא בענין. אך במד"ש שם גורס יהודה אתה יודוך אחיך הודו לה' כי טוב ע"ש וא"כ דומה ממש ללאה:

בנימין ישפה. שם במד"ש ירושלמי קדושין פ"א ה"ז ופאה פ"א פסיקתא רבתי פכ"ג סי"א שמ"ר פל"ח ס"ח וע' במ"ר פ"ב סס"ז:

אין אסתר מגדת. ע' אסתר רבתי פסוק זה:

ותעמוד מלדת. ע"ד מש"ל סס"א ה' זוקף כפופים וזהו ותעמוד מכפיפותה ע"י לידתה וכמש"ל פנ"ח ס"ח ויקם שדה עפרון וכן ס"פ ל"ה ויעמוד השמש:

פסקה ו

ד' חשובים כמתים. נדרים (ד' ס"ד) שמ"ר פ"ה ס"ד וע"ל פמ"ה ס"ב:

מתה אנכי. משמע עתה בחייה מתה חשובה:

דתן ואבירם. עי' שמ"ר פ"א סכ"ט וש"נ:

פסקה ז

החכם יענה. הוא מענה אליפז לאיוב וממ"ש אח"כ אף אתה תפר יראה משמע שמתחלה דבר כנגד אחרים זה אברהם הכי ענה דעת רוח אבל יעקב וימלא קדים משל על הכעס בטנו על מ"ש אשר מנע ממך פרי בטן וע"ז אמר אף אתה וגו' וכמו באיוב סוף ג' שדימה עצמו ליעקב עי' מש"ל פפ"ד סס"ג:

ויאמר התחת אלהים אנכי. מפורש באג"ב פנ"א וז"ל א"ל הקב"ה כך אתה מחסד אותה ואומר לה התחת אלהים חייך שאני מעמיד ממנה בן שיאמר לאחיו כי התחת אלהים אני (והוא מקרא בסוף ויחי) ומ"ש במדרש ויאמר ר"ל שיוסף יאמר ומלת אנכי ט"ס וצ"ל אני. ומ"ש אשר מנע ממך הוא ציון בפ"ע:

לא חגר מתניו. כמ"ש לנכח אשתו וכמש"ל פס"ג ס"ה אע"פ שהיא היתה העקרה. וחגורת מתנים משל על התחזקות וכמ"ש שמ"ר פס"ג סס"א התחיל חוגר בתפלה:

גם אנכי. ע' באג"ב פנ"ב:

פסקה ח

ננפי. כלה כמ"ש שמ"ר פל"ו ס"א וש"נ:

נפת עצמי. פי' הנופת העקרי והעצמי ודורש תיבת נפתלי עיין שמ"ר פ"א ס"ה:

פסקה ט

בא מי כו'. כמ"ש מלאכי ג' הנני שולח וגו' הנה בא ואליהו הוא מלאך הברית כמ"ש קנא קנאתי גו' כי עזבו בריתך וכמ"ש בסוף מלאכי הנני שולח וגו' וע' לקמן פצ"ט סי' י"א והוא יגוד וע' במ"ר פט"ז ס"ס י"א:

משל מי. שמ"ר פ"מ ס"ד וש"נ:

משל גד. בשביל דעה זו הובא המאמר לכאן ע"ל פצ"ט סי"א:

לשכת הגזית. ע' במ"ר פי"ג ר"ס ט"ז לישוב אין ישוב אלא בתי דינין וזהו מתושבי ובשי"ר ס"פ הנך יפה כו' בשם מכילתא וספרי:

פ"א נחלקו. תד"א ח"ב פט"ו וילקוט:

פסקה י

בנותיהם נאות. וע"ל ס"פ צ"ח שעי"כ זכה כו' ע"ש:

באכסניא. ובאשרי לשון חניה שת"א ויחנו ושרי וזהו כי אשרוני שהשרו אותי בחניה של בנות מל' חצריה ובנותיה וע"ל פע"ח ס"ס ג' כי שרית:

ובני אשר וגו'. כ"ה בראשית מ"ו י"ז אך כוונת הב"ר על מ"ש בדה"א ז' ל' בני אשר וגו' אבי ברזות והקרי בְּרְזָיִת ולפי הכתיב בחילוף בומ"ף כמו פרזות ע' מ"כ וע' לקמן ס"פ צ"ט:

פרק עב

פסקה א

חנוך לנער. פי' כמו ראובן בילדותו ששמר א"ע מן הגזל כדלקמן וכן בניו שהיה להם מקנה רב ואסור לגדל בהמה דקה בא"י ע"כ בקשו נחלתם במקום מרעה במדבר וע' קהלת רבתי בפ' ונתתי את לבי ובפסוק ראיתי את כל העניו וכ"ה בילקוט כאן (ע' רד"ל):

שבעים בלחם נשכרו. במד"ש פ"ה ר"א בר' יוסי פתר קרייה באמהות וכו' עד עקרה לאה שהיתה עקורה מן בית ילדה שבעה ובילקוט כאן ושם הגי' עקרה וכמש"ל ר"פ ע"א שלאה היתה ג"כ עקרה אבל גי' שבכאן עקרת הבית צ"ע שהרי לעיל פס"א ס"ב שרחל עיקרה של בית וע' מ"כ:

פסקה ב

יברוחין. סנהדרין ד' צ"ט וכ' הערוך שכ"ה בלשון ישמעאל:

הפקר. שקציר שעורים הוא בימי פסח וחטים בעצרת והשעורים כבר הפקר הן אז:

אפוריא. שארי מיני פירות ג"כ בסיון בזמן קציר חטים וכמ"ש והימים ימי בכורי ענבים וכמ"ש בס"ע פ"ח שהלכו המרגלים בכ"ט בסיון.
ואם כך. ע' לקמן פצ"ח סס"ג:

פסקה ג

שזלזלה. ע"ל פ"ע סי"ב:
א"ר אלעזר. עיין שי"ר פ' הדודאים:
שני שבטים ובכורה. צ"ע איזה בכורה נשתכרה שהרי יששכר וזבולן לא היו בכורים וגם גי' המ"כ צ"ע איך הפסידה עתה בכורה בדודאים. אך מפורש לקמן פצ"ט סס"ו וז"ל כי עלית משכבי אביך והיתה אמך אומרת לאחותה המעט קחתך את אישי את עלית משכבי וחללת יצועי כו'. שראובן נענש ע"י שהיה הגורם בדבר ולכן נטל ממנו הבכורה ורחל נשתכרה הבכירה (כגי' המ"כ) שנתנה ליוסף וגי' שבכאן הפסידה שבטים ובכורה לא יתכן:

פסקה ד

תמן תנינן. ב"מ דף פ"ג:
הוצאה משל בעה"ב. עיין מדרש תהלים ק"ד:

פסקה ה

לרחוץ רגליו. כמ"ש בשה"ש פשטתי וגו' רחצתי את רגלי וגו' וכתיב באביגיל אמתך לשפחה לרחוץ רגלי עבדי אדוני:
יששכר יושב. לקמן פצ"ט ס"ט ויק"ר פכ"ה ס"ס א' במ"ר פי"ג ר"ס י"ז ע' שי"ר פ' הדודאים:
הקריב שני. כדלעיל פע"א רס"ה ובמ"ר שם נחשון כו':
מאתים כו'. לקמן פ' צ"ח סי' י"ב וש"נ:

פסקה ו

שאתה מזבלה. סמיך על ס"ד יזבלני אישי וכ"ה בילקוט. ואשה דומה לשדה כמ"ש פר"א ר"פ כ"א ע"ש:
והכתיב ואחר ילדה בת. ומשמע שנהפך בשעת לידה לבת וכמ"ש חז"ל ע"פ אשר ילדה אותה ללוי במצרים לידתה במצרים ולא עיבורה וע"כ לא כתב בדינה ותהר רק ילדה ותירץ שמתפלתה של רחל כו' וז"ש ואחר ממה שאמרה רחל יוסף וגו' בן אחר ילדה לאה בת וע' תנחומא סי' ח' באריכות. וא"כ בהכרח שדינה נולדה אחר לידת יוסף ואף שבכתוב מקדים לידתה לפקידת רחל (והוא ע"פ מדה ל"א) ולפ"ז צ"ל ג"כ שדינה נולדה

ממש ביום אחד עם יוסף שלאה ישבה על המשבר עם זכר ואז ילדה רחל את יוסף ואמרה יוסף ה' לי בן אחר ועי"כ ואחר ילדה לאה בת וע"ל פע"ג ס"ט כי לא תדע מה ילד יום ומש"ש ותבין כאן ודוק:

אר"ח ב"פ. שייך למטה למ"ש אמרה עוד א' כו' וכמ"ש בירושלמי שם לזה הקדים שהיתה מן האמהות שהרי זה ידוע שהאמהות נביאות היו כמש"ל פס"ז ס"ט והוא בס"ע פכ"א ובמדרש תהלים ק"ד ובנביאי אל תרעו אלו האמהות כו':

נתכנסו. התפללו שהתפלה בל' מדרש כניסה וכמ"ש ר"פ פ"ד כנוסו וכנוס בניו עמש"ש:

פרק עג

פסקה א

זכרני ה'. ע"ל פ' פ"ט ס"ב:

פסקה ב

ויזכור אלהים את רחל. ושואל לקמן רס"ד מה זכירה זכר לה וז"ש כאן זכר חסדו לבית ישראל וביתו זו אשתו:

ד"א זכר חסדו. ט"ס וצ"ל הוי זכר חסדו ובילקוט הגי' וכן זכר חסדו סיום הדרשה הנ"ל:

פסקה ג

פדה בשלום נפשי. ע"ל פס"ח סי"א שכל ס' תהלים אמרו יעקב. ולשון הילקוט תהלים ד"א פדה בשלום נפשי על רחל נאמר. ומ"ש כאן זה יעקב ר"ל שהוא אמר זה אודות רחל. והרמז שבכאן על רחל אולי מלשון עמדי. כמש"ל פי"ט סי"ב באדם ובאיוב ע"ש:

אוי להם. לעיל פל"ג ס"ג ושם ג"כ רשב"ן:

פסקה ד

מה זכירה זכר. וכ"ה לעיל פל"ג ס"ג ופנ"א ס"ה ובמ"ר פ"ט סי' כ"ד ובכ"מ שכתיב ויזכור שואל מה זכירה זכר דלא בא הכתוב לסתום אלא לפרש:

והדין נותן. שגם מדת הדין הסכים ע"ז וע' במ"ר ר"פ כ"א בדין הוא כו':

דן יוסף ובנימין. דה"א ב' ב'. ואין זה כסדר תולדותן ע"כ דורש ע"ז וכ"כ היפ"ת:

ג' מפתחות. תענית ד"ב ד"ר פ"ז ס"ו:

וי"א. ומי שחושב רק ג' ס"ל דגשמים היינו פרנסה:

פסקה ה

בפלגש בגבעה. שמ"ש יוסף ה' לי בן אחר היינו בנימין והחרפה שאמרו לכל מי שיתן אשה לבנימין ואח"כ אסף חרפתי כשהתירו הדבר כמ"ש רש"י במדרש:

בימי ירבעם. שאביה חרפו וע"ל פס"ה ס"כ ואסף חרפתי במ"ש ויגפהו:

פסקה ו

אחר. שהיל"ל בן שני ע"כ דורש אחר כו'. וע"ל פכ"ג ס"ח זרע אחר שיוסף הוא י' שבטים ובנימין עם שבט יהודה. ומ"ש לפנים מנהר כו' ע' במ"ר פט"ז סי' כ"ה וש"נ:

למחלוקת. פירוש בשעה שנחלקו ירבעם מיוסף ורחבעם מיהודה לשתי ממלכות ומ"ש לא חלק סי' שלא לקח חלקו עם יוסף אלא עם יהודה:

מעשה אחרים. ע"ד שנקרא אלישע אחר. אך תימא הרי ירבעם מיוסף וא"כ תיבת אחר על יוסף וזה שלא כפשט הכתוב ואולי הכוונה על בנימין בפלגש בגבעה שנעשו כירבעם וצ"ע:

פסקה ז

מסורת היא. לקמן פע"ה ס"ה ופפ"ד ס"ה ופצ"ט סס"ב פסיקתא רבתי פי"ב סי' ו' באריכות:

הצאן. ע"ל פ' ס"ה סי"ד:

פסקה ח

נסיתי ובדקתי. דנחשתי עם ויברכני הוה ב' דברים סותרים ע"כ דורש נוטריקון נסיתי ואשתי והחושש בודק וסמך לדבר משנה דאין חוששין כו':

כל מקום. סנהדרין ד' ל"ט ב' ולקמן ס"פ פ"ו:

פסקה ט

מחר בתך יוצאה. אמיתת הענין בזה שדורש ס"ד כי לא תדע מה ילד יום היינו דינה שנולדה ביום שאמר יעקב וענתה בי צדקתי ביום מחר והשיבה לו רוה"ק אינך יודע מה יהיה סוף של אותה שנולדה היום שלא תתהלל בה וכמ"ש לעיל בס"פ ע"ב שביום שנולד יוסף בסוף הז' שנים אז נולדה דינה ע"ש הכרח הלימוד וע' רד"ל שעל שאמר יעקב וענתה נענש במ"ש בשכם ויענה וזה עפ"מ ממעל ומנגד ולזה ג"כ כוון המדרש דממ"ש ילד יום לבד היה אפשר לומר על יוסף שנולד ביום זה. וע"ל פ"פ ס"ד וע' סוף מ' סופרים:

עשר פעמים. עשרת מונים ת"א עשר זמנין:

פחות מעשרה. כי כל המספרים בנויים על מנין עשרה עד י' יחידות עד י' עשיריות מאות וכו' ע"כ סתם מנין עשרה ותפסת מועט תפסת:

קווסרין. במ"ע פי' בל"י ורומי חלשין מפני חולי פנימית:

פסקה י

חוטר חיור דדלוז. ומלת לבנה תאר כמו לח ומוסב על לוז וערמון אבל אונקלוס תרגם חוטרין דלבן רטיבין דדלוז ודדלוף ולפי"ד לבנה מין עץ וכן פירוש רש"י וכמו שכתוב אלה ולבנה:

המים היו נעשים. וזהו ויחמנה בבואן לשתות:

מלאכי השרת כו'. שהכתובים מכחישים זה את זה שכאן כתיב ויחמו הצאן אל המקלות ותלדנה ושם כתיב ויאמר אלי מלאך כו' וראה כל העתודים העולים וכתיב עוד ויצל אלהים את מקנה אביכם ויתן לי ומכריע שמה"ש כו' ומה שכתוב ויצל אלהים דורש אח"ז:

העולים מאליהם. וכ"ה לקמן פע"ד סס"ג ובילקוט והעולים משמע שיש חדוש בעלייתן כו' וזה נקרא מאליהן וכמ"ש ריש שי"ר באבני בהמ"ק:

שטף של גשמים. לקמן פע"ג סס"ג:

לקישיא. כמ"ש בת"א וכמ"ש ויק"ר פ"ל ס"ג ובעבודת כוכבים ד"ז. מדרש תהלים ק"ב שמ"ש תפלה לעני כי יעטוף פי' מתאחר:

פסקה יא

פרצה מעין דוגמא. הרה ויולדת ביום א' כתרנגולת יולדת הביצים. וע' ילקוט מיכה ב' ולעיל פס"ט ס"ה:

מאה ותרתין רבוא כו'. מצאתי בילקוט שם ע"פ עלה הפורץ מדבר ביעקב שכתוב בו ויפרוץ האיש מאד מאד. ר"ת ב"א אמר ק"כ רבוא שכתוב וירב העם ויעצמו מאד ושם היה ס' רבוא וכאן ב"פ מאד בכפלים (וכ"כ היפ"ת). ובס' הישר איתא שהי"ל ר' עדרי צאן. ובפר"א פל"ז אי' שהי"ל ה' אלפים וה' מאות שהמנחה ששלח היה מעשר מכל צאנו:

פסקה יב

לא נפקד בזכרים. כמ"ש במ"ר פ"כ סי"ט. ובס' הישר איתי' שבשנה ד' שבא יעקב ילדה עדינה אשת לבן ג' בנים:

אלא כסף. כמ"ש בסה"י שהיו צאנו משונים בגידולם ומוכרם ביוקר גדול וכו' ע"ש ובאבות פ"ו ואין כבוד אלא תורה. כי כבוד שכתוב בחכמים למוד מענינו שמדבר בתורה. וכבוד שבבני לבן למוד מענינו שמדבר בכסף וזהב:

א"ל הקב"ה. ובריש פרשה הסמוכה איתי' שא"ל שוב על שהתפלל וג"ז אמת רק שעתה נתקבלה תפלתו:

פרק עד

פסקה א

כתיב זעקתי. כמש"ל סי' י"א שיעקב אמר ס' תהלים ובילקוט תהלים קמ"ב מבואר יותר וז"ל מדבר ביעקב זעקתי אליך ה' אם יהיה אלהים עמדי. אמרתי אתה מחסי ושמרני בדרך הזה. חלקי בארץ החיים ושבתי בשלום אל בית אבי. אמר יעקב איני יוצא אלא ברשות א"ל הקב"ה כו' הרי לך רשות שוב וגו' ע"כ:

שמתיה חיים. פסיקתא פ"א ס"ד לקמן פצ"ו ס"ו שמ"ר פל"ב ס"ב כתובות קי"א ירושלמי כלאים פ"ט ילקוט כאן ויחז' כ"ה:

לעם עליה. וע' ד"ר פ"ה סט"ו בא"א:

אל ארץ אבותיך. שהיל"ל שוב אל חברון ע"כ דרש שאבותיך הם יצחק ורבקה מצפים לך (וע' רד"ל וכ"כ היפ"ת):

פסקה ב

איזגרן. יתכן שצ"ל אזגדין פי' שלוחים אע"פ שהולכים בשליחותם ואינם עומדים [הגהתו לא טובה כי המשל בקש לדבר בחרוז. וביפ"ת כתב כי איזגרין הוא מרגלים]:

פסקה ג

אר"ח רבה. לעיל פמ"ג ס"ט ולקמן פ' זו סי' י"א:

עתיד לעשות. שעתיד לשנות לו שכרו ועשה לו הש"י כאשר יאמר בעת השינוי:

כל אשר לבן עושה. ראיתי הוא עבר ועושה הוה. ופי' ראיתי בעת ההבטחה מכבר מה שעושה עתה בעת השינוי:

אין דור כו'. בסוף מד"ש תני ר"ח אברהם אברהם יעקב יעקב משה משה שמואל שמואל לשון חיבה ל' זירוז ר"א אומר (וכן כאן ר"א) אין דור שאין בו כאברהם כו' כיעקב כמשה כשמואל ע"כ (וזה על פי מדה יו"ד) וע' מתנות כהונה. ויתכן שסובר כאן כמו שכתוב במדרש רבה פי"ד ס"ס כ"א במשה שעל שכתוב בסנה שהקריאה היתה משה משה כך בכל הקריאות של משה על פי בנין אב ואם כן גם כאן היה הקריאה יעקב יעקב. ול' הילקוט ויאמר אלי מלאך האלהים יעקב יעקב יתכן שכוון לזה:

העולים כו' מן הנצולת. ע"ל פע"ג ס"ס ט' וי'. וע"ל פס"ז ס"ד הלא אצלת:

פסקה ד

בשגגה. קהלת יו"ד ה' וע"ל סי' ט'. ובאג"ב פנ"א:

אפשר כן. איך אוכלים כסף. ומ"ש קווקיא ע"ל פס"ד סס"ז מהערוך:

פסקה ה

לב חכם לימינו. לקמן פפ"ב סי"ג במ"ר ס"פ כ"ב. ומ"ש ואח"כ את בנותיו תיבת ואח"כ מיותר וט"ס:

גזיזה עושה רושם. לקמן פפ"ה ס"ו וכן אצל נבל ש"א כ"ה ואצל אבשלום ש"ב י"ג:

פסקה ו

אמר ר' אבהו לג' ימים וכו'. וצ"ע שהרי מפורש כתוב וירדף אחריו דרך שבעת ימים וכתיב ויוגד ללבן ביום הג' כי ברח הרי כבר הלך ג' ימים קודם שרדפו והיצ"ל מה שהלך יעקב לז' ימים הלך לבן לד' ימים. ובילקוט כאן ל"ג בדברי ר' אבהו ויוגד ללבן ביום הג' שלישי לבריחה. כ"א גורסו בדברי ר' חייא ובזה מיושב היטב שיתכן לדעת ר"א שלא הלך יעקב קודם שרדפו לבן. כי מאחר שהיה צאן יעקב הרבה מאד היו מפוזרות והיה צריך לאספם ג' ימים וביום הג' הוגד ללבן שיעקב מאסף צאנו ורכושו שממקום יעקב עד מקום צאן לבן ג' ימים והמבשר התחיל לילך מיד כשהתחיל לאסוף לצורך הבריחה. וע"ז כ' ויוגד ללבן ביום השלישי כי ברח יעקב שדרך ג' ימים היה בין יעקב ללבן ואז הלך לבן למקום הבריחה ג' ימים ובאותן ג' הלך יעקב הרי ששה ימים וביום הו' הגיע לבן למקום הבריחה והשיגו ביום הז' הרי מה שהלך יעקב בג"י הלך לבן ביום א'. ור"ח סובר שמ"ש כי ברח כפשוטו שהלך יעקב ג"י מה שהלך המבשר ממקום הבריתה למקום צאן לבן. ולבן הלך ממקומו עד מקום הבריחה ג"י הרי ו' ימים וביום הז' השיגו הרי מה שהלך יעקב לז' ימים הלך לבן ביום א'. ומ"ש כאן ר"ח רבה הוא ט"ס וצ"ל ר"ח בר אבא שהיה בדור א' עם ר' אבהו ושניהם היו תלמידי ר' יוחנן וכן הגי' בילקוט רחב"א:

פסקה ז

מה בין. לעיל פנ"ב סי' ה' וש"נ:

חושבן לרעתו. ע' יבמות דק"ג סנהדרין ק"ה:

פסקה ח

עד כדון איתּ ביה. כשראה לבן שלא חזר בו יעקב אמר שאחר כל פיתוי הוא מחזיק בדעתו וזהו עתה הסכלת עשו היינו אחר דברי [וכן פי' היפ"ת]:

לית הוא מיניה. פי' אתה אומר יש לאל ידי לעשות וגו' לא כן הוא. וכ"ה בהדיא בילקוט וכמ"ש בתנחומא וישלח סי' ד' ביתר באור ע"ש:

את חמדת. אחרי שאתה חושק לילך לבית אביך שהוא נביא ה' א"כ למה גנבת אלהי שאין לך צורך בו שם ומאחר שגנבת אלהי למה נחבאת לברוח טוב לך בביתי:

שלעת זקנותיך. כי רבקה שמתה כשהיה יעקב בדרך זה היתה בת קל"ז שנה ולבן גדול הימנה כמ"ש בנשואיה ויען לבן ובתואל:

פסקה ט

כשגגה. עיין פרק צ"ג ס"ו:

שהוא אהל רחל. שכתיב ויבא לבן באהל יעקב ובאהל לאה ובאהל שתי האמהות ולא זכר את רחל. ואח"כ אמר ויצא מאהל לאה ויבא באהל רחל והול"ל ויבא באהל יעקב ובאהל לאה ובאהל רחל. ע"כ דורש שמ"ש באהל יעקב היינו אהל רחל וא"כ היה באהלה ב' פעמים:

בעבוטא. פירש"י בחומש מרדעת העשוי כעין כר:

נעשו תרפים קיתוניות. ע' מ"כ ולא יתכן לומר שמצא שלו שהרי כ' מה מצאת מכל כלי ביתך אלא של יעקב א"כ מה מצא ובהכרח לומר שהם התרפים שנראו לו לקיתוניות וקיתוניות לאו דוקא. וכמ"ש שחזר יעקב על פכים קטנים לדוגמא בעלמא:

פסקה י

ולא ענותנותן. ובתנחומא סי' י"ג דורש בא"א וז"ל ואלו בדוד בפיוסו שלא אבה לשלוח יד בשאול כתיב כי אם ה' יגפנו הרי שקללו. ויעקב לא כן:

פסקה יא

חוטא על הארי. רמז הארי בכאן בתיבת טרפה וכמ"ש מפסוק כאשר וגו' והארי על טרפו וכמ"ש ארי טורף כו' ומעונותיו טרפה. והנה שמעתי מפי איש אמונים מעה"ק ירושלים שיש שם שער אחד שנקרא בערבי אַבַּב חַטָא שפירושו שער ארי על שיש בראשו אריות חצובים באבן. ואבב פי' שער. וחטא פי' ארי. ולפ"ז מרומז בתיבת אחטנה חוטא על הארי (מלשון חַטָא בערבי) וזה פלא:

מה היה אומר. דורש ותדד שנתי מה שאני שונה וכמש"ל פס"ט ס"ז ויקץ יעקב משנתו ממשנתו. וכמש"ל פס"ח ס"ס י"א ע"ש ותבין כאן:

ישראל סבא. המתבונן בט"ו שיר המעלות יראה שיש לפרש רובם על יעקב בבית לבן וכמש"ל ר"פ ס"ח:

זה לי עשרים שנה. וס"ד ותחלף את משכרתי עשרת מונים וע"ל פע"ג ס"ט וש"נ:

פסקה יב

כ"מ שנאמר לולי. כל הענין במדרש תהלים צ"ד. ודורש גז"ש מכאן שכתוב לולי אלהי אברהם ופחד יצחק וזהו זכות אבות אף בכל מקום שכתוב לולי כמ"ש לולי ה' צבאות הותיר לנו. לולי ה' שהיה לנו:

חוץ מזה. מפסוק לולי התמהמהנו שבלשון ראשון ריב"ל אמר כן לזבדי בל' קושי' ובל' ב' אמר כן ריב"ל בניחותא:
בזכות קדושת ה'. בכ"מ סומך תיבת ה' לתיבת לולי והשאר נלמדים מהם בגז"ש. וכן לענין אמונה ותורה ע"פ גז"ש ע' ילקוט תהלים כ"ז:
הצילה ממון. כמ"ש לולי וגו' כי עתה ריקם שלחתני היינו ממון. ומלאכה באמונה הצילה נפשות כמ"ש את עניי וגו' ראה אלהים ויוכח אמש. היינו שהזהירו שלא ירע ליעקב:

פסקה יג

א"ר בון. לקמן סי"ד אי' ר' ראובן וכ"ה בילקוט:
בנותיו. וכ"ה בפר"א פל"ו על בלהה וזלפה וכי שפחותיו היו והלא בנותיו היו:
של טברי'. וזהו וירימה שהיל"ל ויקימה או וישם אותה מצבה כמ"ש ברישׁ ויצא (וכ"כ היפ"ת) וע' מ"כ. ועל שהיה ר"י דר בטבריא אמר של טבריא. וכמ"ש ר"י ג"כ לקמן ס"פ ע"ח לחשוב מי טבריא:

פסקה יד

לשון פרסי. שמדברים בל' ארמית:
כי יסתר. ע' מ"כ ומשנת דר"א:

פסקה טו

מורה את החנית. לא מצאתי ל' מורה וירה אלא בחץ ולא בחנית. ולשון רש"י בחומש כזה שהוא יורה חץ:
לארם נהרים וכו'. היינו מ"ש בתהלים ס' בהצותו את ארם נהרים ואת ארם צובה וישב יואב וגו' ושם כתיב מואב סיר רחצי. ומאחר שעיקר מלחמתו וריבו עם ארם נהרים וארם צובה איך פגע באדום ומואב אך הענין בזה שאדום בצד דרומה של א"י. וסמוך לו מואב לצד מזרחית דרומית כמפורש בדברים ב' ח' ט' וארם בצד מזרח א"י כמ"ש ארם מקדם. וע"כ נקראת ארצה בני קדם וכשרצה לילך להלחם בארם נכנס בסמוך לו מיד לאדום בסופה אצל גבולה. וכן בסוף מואב וגבוליה וזהו בקש לזנבם. ומ"ש וישב יואב וגו' ששב ממואב:
ויאסוף אליו את בני עמון. עיין בתו' ב"ק דל"ח ע"ב. אך מצאתי בילקוט מטות בשם ילמדנו לקיים גי' המדרש והגמ'. וז"ל ד"א נקום נקמת א' כנגד מדין וא' כנגד מואב והלא מואב היה תחלה בעצה רעה שנאמר ויאמר מואב אל זקני מדין ומה נשתנה מדין ממואב שנא' נקום נקמת ב"י מאת המדינים ובמואב כתיב אל תצר את מואב אלא שהיה דור

עתיד לצאת מהם א"ל הקב"ה המתינו לי כו'. וכן מצינו שכיון שבא דוד מסרו הקב"ה בידו שנאמר ויך את מואב ע"כ ובזה נתיישבו כל הקושי' מתוס' שם ודו"ק:

שתי מלחמות. בא' הכה י"ב אלף ובא' י"ח אלף. וע' בדברי הימים א' ה"א י"ח י"ב ואבישי בן צרויה הכה את אדום בגי מלח י"ח אלף. וכן כתב היפ"ת:

פסקה טז

למקומו לסורו. ע"ל פ"ע ס"ס ה' ויתכן שצ"ל לסוריא שארם נקרא סוריא וע' מ"כ:

מקרקרים. ע"ל פס"ד ס"ט מקרטעים פי' הערוך מדלגים והוא שמחה וריקוד של שלל. ונעשה עני כמו שהיה קודם שבא אליו יעקב כמ"ש לעיל פע"ג ס"ח ע' צאן וזהו למקומו וכ"ה בילקוט:

פסקה יז

חלים ומרקדים. דייק מ"ש ויפגעו בו שהיל"ל ויפגע במלאכי אלהים ע"כ דורש שבאו לקבל פניו בשמחה וכמש"ל פס"ח ס"ס י"ב:

ס' רבוא. ע' לעיל פ"ע ס"ט ולקמן פע"ה ס"י ומדרשים חלוקים הם. וע' במ"ר רפ"ד:

נטל מאלו ומאלו. דורש סמוכים ויקרא שם המקום מחנים וישלח יעקב וגו' היינו מהמחנים הנ"ל שלח מלאכים. ע' אג"ב פנ"ד באורך:

פרק עה

פסקה א

חמשה פעמים. ע' רד"ל והפסוקים שהביא כאן שלא כסדרן ובילקוט תהלים ג' כסדרן. וע' שמ"ר פי"ד סס"ד:

ר"ש בר יונה. שי"ר פסוק אתי מלבנון:

פסקה ב

מעין נרפש. ע' בילקוט כאן ובמשלי כ"א וע' בתנחומא:

פסקה ג

שלוחי ב"ו. שאם מלאכים ממש איך אמר ויצו אותם שעליהם לא היה צריך לצוות. ודעת רבנן כמ"ש בת"פ ע"ד שדורש סמוכים:

פסקה ד

שפחת שרה היתה. ע"ל פמ"ה ס"ז:

אליעזר. לעיל פמ"ט ס"י שני מלאכים וכמה משמע יותר מב' וצ"ע:

יוסף קטנם של שבטים. שנולד אחרון לכל השבטים לבד מבנימין. ומ"ש ג' מלאכים ע"ל פפ"ד סי"ד:

לזה שבא. לקמן פע"ח סי"ד וכמש"ל פס"ג סי"ט ע"ש. וע' מדרש משלי פ' זרזיר מתנים:

הוא כו'. לעיל פס"ג סי"ב:

אנשי חיל. אצל נינוה כתיב וע"ל פט"ז ס"ד שנקראות ע"ש נינוה הוא אשור ולעיל פ"ע ס"ח וכמ"ש עובדיה פסוק ט"ו:

פסקה ה

רבינו אמר לר"א. תנחומא כאן סי' ג'. וע' לקמן פע"ח סט"ו וכן כאן:

עם לבן גרתי. ע"ל פס"ג ס"י ופס"ז ס"ב:

בחפתי. ע"ל ס"פ צ"ו ופ"ק סי' ב' חפותין ולעיל פע"א ס"ג אלא חפות להם ע"ש:

שעדיין לא כו'. לעיל פע"ג ס"ז וש"נ. והנה שם שייך לדרוש כן אצל מ"ש ויהי כאשר ילדה וגו' וכאן שכבר עברו ו' שנה משנולד איך שייך לומר ואחר עד עתה. ויתכן שעל שתיבת ואחר מיותר ע"כ דורש שהפסוק מדבר ב' ענינים. עם לבן גרתי הם הי"ד שנה שעבד בעד נשיו וילדיו ואלו לא נחשבו לו לאיחור כי היו בעיניו כימים אחדים וכמ"ש במדרש מה ז' ראשונים אף אחרונים אך כשנולד יוסף ורצה לשוב לבית אביו אז נתאחר וז"ש ואחר כו':

ורבנן אמרי. שלכך שינה לכתוב בל' יחיד לדרוש גז"ש וכמש"ל ספ"ו בכור שורו ופל"ט ס"ס י"א וע"ל ריש סימן י"ב. וחמור ע"ל פנ"ו ס"ב סנהדרין צ"ח. וצאן כמש"ל פס"ח סי"ד ובהרבה מקומות:

כעיני עבדים. וס"ד וכעיני שפחה וגו' כן עינינו כו' עד חננו ה' חננו. הכוונה שמאחר שיהיה כן ע"כ גם עתה חננו ה' וכמ"ש הלא אתה תשוב תחיינו ע"כ גם עתה הראנו ה' חסדך וכו':

פסקה ז

אגרומי. ע' מ"כ והמ"ע כתב בל"י המון אנשים מקבלים מכס כו' ודורש גז"ש וגם ללוט מה שם ממצרים אף כאן וגם הולך ממצרים:

פסקה ח

ברכות לראש צדיק. הובא כל הענין לכאן אגב ברכת רבקה כי מלאכיו יצוה לך מהם לקח יעקב מלאכים ושלחם. ומ"ש ברכות פי' הרבה מיני ברכות מאביו ואמו והקב"ה:

שהמתברכים בארץ. כיעקב מאביו ואמו וכדומה בתורה מתברכים גם מאלהי אמן. וכך היא מדתו של הקב"ה כמ"ש ואני אברכם כמ"ש במ"ר ס"פ י"א:

כנגדו ברכו הקב"ה. כל הענין בילקוט מיכה ה':
ונתן מטר זרעך. וס"ד ולחם תבואת האדמה והיה דשן ושמן וזהו ומשמני הארץ וכאן חסר. יצחק אמר ורוב דגן ותירוש והקב"ה א"ל ויען ה' וגו' נתתי לכם את הדגן ואת התירוש (יואל ב':י"ט) כ"ה בילקוט מיכה ה':
יושב בסתר עליון. שבמזמור זה יש פסוקים מדברים לנכח ויש לנסתר. ע"כ דורש שהענין מדבר ביצחק רבקה ויעקב וזהו יושב בסתר עליון ושמעתי שעל שאקונין של יעקב חקוקה בכ"כ וע' כ"ז בסנהדרין דק"ג א' וברש"י שם שלא יתבאר כ"א ע"פ מדרש זה. ופסוק אומר לה' מחסי אמר יעקב כשא"ל יצחק גשה נא ואמושך בני כמש"ל פס"ה ס"ס י"ט. ופסוק כי אתה ה' מחסי אמר כשהיה בבית לבן כמש"ל ר"פ ע"ד אמרתי אתה מחסי ע"ש. וכשאמרה רבקה עלי קללתך בני אז אמרה ג"כ לא תאונה אליך רעה וכו'. וכשאמרה שילך לפדן ארם אז אמרה כי מלאכיו יצוה וכו' ויצחק א"ל כי הוא יצילך עד אליך לא יגש שיש בהם ו' פסוקים כנגד שש צרות כדלקמן. והקב"ה א"ל כי בי חשק ואפלטהו עד בישועתו ע"ל ר"פ ע"ד. ועי' עוד לעיל ר"פ ס"ט צמאה לך נפשי וזהו כי בי חשק:
ברכה של וכו'. בא לדרוש מ"ש בסוף תולדות ויקרא יצחק אל יעקב ויברך אותו ויצוהו וכו' קום לך פדנה ארם וכו'. ולא פי' מה היא הברכה. ודורש על ששלחו ללבן לפדן ארם וזה סימן לבניו וכמש"ל ר"פ ע"ט ענין כל ו' ברכות אלו:

פסקה ט

אל תתן ה'. ובריש המזמור חלצני ה' וכמ"ש בריש סי' הקודם יכסה חמס. וע' מד' תהלים ק"מ כל הענין וכמש"ל פע"ד סי"א שיעקב אמר כל ס' תהלים:
בני ברבריא. מגילה ד"ו וע' מ"ת שם ובילקוט שם:
שלא עשה כו'. כמש"ל פכ"ג ס"ד כי שבעתים יוקם ומ"ש אני וגו' יקרבו וגו' וכמש"ל פס"ז ס"ח:

פסקה י

כאשר ראם. וס"ד ויאמר מחנה אלהים זה:
שני אלפים רבוא. כמ"ש רבותיים אלפי שני רבוא פעמים של אלפים שהם ב' אלפים רבוא ובמספר הזה לא מצאתי. וע' שמ"ר פכ"ט ס"ב וש"נ וע' במ"ר פ"ב ס"ג ולעיל סוף ע"ד ומדרשים חלוקים הם. ובתנחומא כאן כמו בשמ"ר שם:
לובשי ברזל. ע' חנחומא בשינוי וכן בסה"י כל הענין בשינוי ובאריכות ולקמן פע"ח סי"א:

לטעם תבשיל. סוטה ד' מ"א ב' דא"ר לוי בלשונו ממש:

פסקה יא

כשיצא מעמך. היינו בבית אביו שאז היה עמו ע"ל פס"ח ס"ב:
ח' פעמים. בפרשה ל"ב ול"ג וע' פר"א ס"פ ל"ז:
אם לשלום. ע' קה"ר פ' טובה חכמה עם נחלה ביתר באור:
גבורים כו'. וזהו ויהי לי שור כמ"ש ורב תבואות בכח שור. וחמור בעל עצמות כמ"ש חמור גרם וחזק בכחו:
ועושה להם רצונו. מרומז במ"ש צאן ועבד ושפחה וכמש"ל סי' ו' מפסוק הנה כעיני עבדים וכו':
ולפיכך בא דוד. דורש על יעקב כמש"ל פע"ד סי"א. ויעקב צוה על השבטים ג"כ שיתפללו כמש"ל ר"פ פ"ד. ומ"ש צדיק מה פעל ע"ד מ"ש לעיל פ"ח סי' ו' א"כ צונה ואלפים כולם למה נבראו וכו' ע"ש וזהו שהתחיל המאמר בתיבת לפיכך שייך אל מ"ש כאן ויהי לי שור וחמור. ובמדרש תהלים י"א צדיק מה פעל צדיק העולם מה פעולה הניחו לך כו'. ומ"ש על אותה שעה נא' אלה ברכב וכו' פי' שהשבטים אמרו כן כמ"ש בריש המזמור יענך ה' ביום וכו' ישגבך שם אלהי יעקב עד סופו וכמ"ש במדרש כאן בסוף הפרשה באותה שעה וכו' עד שנאמר יענך ה' וכו'. וא"כ מקום מאמר זה בסוף הפרשה ולא כאן ודו"ק:

פסקה יב

בכור שורו. ור"ד וליוסף אמר ואף שדברי סי' זה כבר נאמרו בסי' ו' ז' כאשר הקדמנו כבר שזהו דרך המדרש שמעתיק מכמה מקומות ע"כ באו הדברים כפולים ובשינויים:
את נשיו ואת בניו. שגם הם בכלל מ"ש ויחץ את העם וכ"מ לקמן פע"ט ס"ה לבד מ"ש ויחץ את הילדים על לאה וכו':

פסקה יג

ויאמר אם יבא. לקמן פע"ו סס"ו ע"ש ומה שחסר כאן מילא כאן. ודורש שמ"ש ואתה אמרת שייך לפסוק הקודם והכני אם על בנים. ואתה אמרת בתורתך הפך זה. וכן הלשון להלן שם ואתה אמרת אותו ואת בנו וכו' ואתה אמרת לא תקח וכו' ומ"ש המדרש כתבת בתורתך הוא פי' של ואתה אמרת. ועמ"ש מפורש באיכה רבתי בפ' טומאתה בשוליה כו' אשר לא כתורתך מ"ש ותבין. ומ"ש שלא יבא כו' כי פן הוא ל' לאו. כמש"ל פכ"א ס"ו:
ותלה עיניו למרום. שמ"ש וישא עיניו מיותר אלא שנשאם לשמים לתפלה. וכאן הוא מקום המאמר של סוף סי' י"א אותה שעה וכמש"ש:

פרק עו

פסקה א

שני ב"א הבטיחן. מכילתא ס"פ בשלח:

ובסוף נתירא. אמר שמא יגרום החטא. שם וסנהדרין צ"ח. ומ"ש כי יעקב בחר לו יה. כי אצל אברהם כתיב אשר בחרת באברם שבחרו מדורו של עובדי כוכבים א"כ מ"ש כי יעקב בחר לו יה היינו שבחרי מהאבות. ומ"ש לולי משה בחירו פי' בחור מכל הנביאים כמ"ש אם יהיה נביאכם וכו' לא כן עבדי משה:

כי אהיה עמך. כמ"ש שמ"ר פ"ג בס"ד אינו אומר אהיה עמך אלא שנתירא וע"ז הבטיחו כי אהיה עמך ואין לך לירא ואעפ"כ נתירא גם אחר שהבטיחו עד שהוצרך לומר אל תירא אותו. וע' במ"ר פי"ט ס"ס ל"ב:

בימי המן. על שנתיראו מגזירתו ולא בטחו בישועת הי"ת כמ"ש תהלים כ"ב במזמור שאמרה אסתר בך בטחו אבותינו וכו' משמע ולא אנחנו. ואמר אח"כ גול על ה' יפלטהו וגו':

ותשכח ה' עושך. ילקוט ישעיה נ"א והוא לקוח מהפסיקתא פל"ג ס"ה ותשכח ה' עושך בצרת המן הכתוב מדבר שנתיראו לשעה כו' ארשב"נ ראוים היו ישראל שלא להגאל מצרת המן על שנתיאשו מן הגאולה אלולי שהסכימו לדעת יעקב וכו' כמו כאן ד"א ותשכח ה' כו' וכ"ז ע"פ מדה י"ז שפסוק מי את וכו' ותשכח וכו' על מעשה מפורשת בתנ"ך:

ותשכח ה' עושך נוטה שמים. הוקשה לו כמ"ש בפסיקתא שם מה ענין זה אצל זה שהיל"ל עושך ואוהבך וכדומה ע"כ דורש על פי מדה י"ז ע"פ המפורש בירמיה. ומ"ש שמים שמטו וארץ התמוטטה כוונתו ע"פ ישעיה נ"ד יו"ד כי ההרים ימושו והגבעות תמוטינה וחסדי מאתך לא ימוש וברית שלומי לא תמוט. וע"ל פל"ג סי"ד ד"ר פ"ג סט"ו. פר"א ס"פ כ"ג ביתר ביאור. שאף אם היו רואים שמטו אין לירא וק"ו שלא מטו אלא נטויין ועומדין. וז"ש נוטה שמים שעדיין נטויין ומיוסדין:

פסקה ב

ולא היא צרה. בתמיה הלא הכל ענין אחד:

כל השנים הללו וכו'. דורש מ"ש כי ירא אנכי אותו כי פעמים כתיב את ה' אלהיך תירא ואותו תיראו. ולפעמים כתיב ויראת מאלהיך. ואמרו המפרשים שהיראה שסמוך לתיבת את ואותו מדבר ביראת הרוממות שמקרב ומחבר. והסמוכה לאות מ' מדברת ביראת העונש המרחקת. וכאן הול"ל כי ירא אנכי ממנו ואיך אמר אותו. אלא שירא ממנו ביראה

המקרבת בדברי זכות אלו. וראיה לזה במ"ר פר' י"ט סל"ב אלולי שהי"ל זכות לא חיה כל השנים הללו. א"ל הקב"ה למשה אל תירא אותו. וכן כאן אלא שחסר הציון פסוק כי ירא אנכי אותו:

שוב אל ארץ אבותיך. ולא אמר ואהיה שם עמך אלא אמר ואהיה עמך היינו בדרך עד שאשוב והרי אני סמוך לארץ. וכבר היה עמדי מלבן:

ויהי בדרך במלון. ויפגשהו ה' ויבקש המיתו:

אמר כן יאמר ה'. למה הוצרך בניהו לתפלה זו הרי קודם שנולד הובטח ע"ז ועקה צוה דוד לקיים כן ולהמליכו בגיחון והכל מטעם שמא יגרום החטא:

פסקה ג

ואחביאם. כ"כ ויחביא חמשים איש במערה או פסוק זה ואחביא מנביאי ה' מאה איש חמשים חמשים איש במערה:

פסקה ה

איני כדאי. דייק מכל החסדים שלא לפי מעשי רק חסד חנם:

כדאי אני. דייק מכל האמת שלפי מעשי עשית אלא שעתה קטונתי:

אלא בזכותו של יעקב. שמעשה אבות סימן לבנים ולכך כשעברו ב"י את הירדן הזכיר שעבר יעקב ג"כ את הירדן להורות שבזכותו עברו גם בניו וכ"ה בילקוט:

בחמי טבריא. נ"ל דצ"ל בים טבריא וכמ"ש לעיל פ"ד ס"ה הדין ירדן עבר בימא טבריא וכן עד היום רואים שהוא כן. ומ"ש מצווח פי' קוראים בל' ירושל' וכ"ה בכ"מ. ומאמר ר' לוי הובא אגב מאמר של ר' יוחנן. ומארם לא"י מפסיק הירדן ובהכרח לעבור בירדן. אך המדרש מוסיף בעבר הירדן שעובר בים. ומ"ש בבהלה נכנס יעקב היינו כשרדפו. ועי' באג"ב פמ"ה המעשה בא"א:

כי תעבור במים. ובפסוק הקודם כה אמר ה' בוראך יעקב ויוצרך ישראל:

פסקה ו

בן נצר. כתובות (ד' נ"א) הובא בערוך וע' בילקוט דניאל בשינוי:

טירוניא. לעיל פ' ע' סי' ח' וש"נ:

מקרין וקרוס. פי' ממלכות קטנות מאומות שבימיהם ומ"ש אחרא יקומון מן ארעא הוא ט"ס ונמשך לכאן מפסוק י"ז:

ארכנינוס. מלשון שר ובערוך גורס ארכוונטוס:

בליוטוס. בערוך פירש חכמי העצה ול"י הוא וע"ל פע"ז ס"ו:

ואתה אמרת לא תקח. עיין כ"ז במדרש (תהלים כ"ב) למה עזבתני ולעיל ס"פ ע"ה ומה שכתבתי שם:

פסקה ז

מכאן לעונה. בירו' כתובות פ"ה סוף ה"ז שם הגי' ר"א וכמ"ש שם במשנה החמרים א' בשבת הגמלים א' לל' יום דברי ר"א וכמ"ש רש"י בחומש:

ובנאיהם. דאם בניהם כפשוטו יקשה למה שינה בגמלים שלא לכתוב הזכרים ע"כ דורש א"ת בניהם אלא בנאיהם וכמ"ש חז"ל א"ת בניך אלא בוניך וע' שמ"ר פ"א סי"ז ואלה בניה בוניה וע' מ"כ:

שהם צריכים כו'. לשון הירושלמי דאינון לעיין. וכן אצל העירים דאינון לעיין ופי' שהם עמלים תמיד במלאכה ומשא. אך עזים ורחלים התישים והאילים בטלים ממלאכה וע' רש"י בחומש:

גמלים באמצע. שחושב כאן ה' מינים תחלה רחלים ועזים שהם מרובים מאתים והי"ל לסדר פרות ארבעים גמלים שלשים אתונות עשרים. ע"כ דורש שלכך גמלים באמצע שסידר לפניו המנחה כדמיון בימה שגבוה באמצע ולמוכה מצדדים. כך תחלה האילים והעזים הנמוכים ואח"כ הגמלים הגבוהים ואח"כ הפרות והאתונות וכמ"ש ויק"ר פ"י ר"ס ו' ואת פר החטאת ואת שני האילים ג"כ בדמות בימה. וע"ל פע"ח ס"ס ח' ג"כ כלשון הזה:

פסקה ח

ראו אחד. רבי דומה עצמו ליעקב כמש"ל ס"פ צ"ו ויחי יהודה בצפורי י"ז שנה וכל עניני לומד מיעקב:

תלת מילין. כמ"ש ושאלך לאמר למי אתה ואנה תלך ולמי אלה לפניך. וכן כאן ישאל מה אתון נגד למי אתה שפי' מאיזה עם ומשפחה. ומה אומנתכון כנגד ולמי אלה לפניך פי' במה אתה עושה. ולאן אתון אזלין כנגד ואנה תלך:

פרגמטוטין. סוחרים שלא רצו לומר שהם לומדי תורה שלא יכביד עליהם בשאלות. ולא שקרו כמ"ש כי טוב סחרה מסחר כסף. וזה מ"ש למזבן חיטים מן אוצריא דיבנה פי' ללמוד במקום הוועד:

אף הוא בעקא. דורש על פניו על כעסו כמ"ש פני ילכו:

פסקה ט

ויקח את שתי וכו'. ואת אחד עשר ילדיו שהיל"ל ואת שתים עשר ילדיו ודרש שטמנה. כמש"ל פ"מ סי' ה'. ומ"ש ויקח אותה פי' לאשה:

דנסבת לאיוב. ע"ל פנ"ז ס"ד וש"נ. וע"ל פ"פ סי' ד' אך שם בסי' י"א איתא דשמעון נטלה. ומדרשים חלוקים הם:

נסב מן הכא כו'. שמאחר שכתיב ויקח ויעבור את מעבר יבק למה כתב עוד ויקחם ויעבירם את הנחל אלא שבא לפרש איך עבר והעביר ויקחם ויעבירם. עמד באמצע כו' וע"ל פע"ז סימן ב' בא"א:

פרק עז

פסקה א

ויותר יעקב לבדו. תיבת לבדו מיותר ודורש גז"ש בסוף הסי':

אין כאל ישורון. לפמ"ש לעיל ס"פ ל"ח שכ"מ שנאמר אין לה הוה לה בכמה ראיות וכן כאן וזה ששואל ומי כאל וכו' שמעתי:

הקדים ועשה. רומז למ"ש ויק"ר פכ"ז ס"ד קה"ר פסוק מה שהיה כבר הוא ואשר להיות וגו' ולזה צ"ל הקדים ועשה:

ואליהו מחיה מתים. מ"א י"ז. ומ"ש עוצר גשמים ג"כ שם י"ז ובויק"ר וקה"ר שם ליתא מ"ש כאן עוצר גשמים. רק כאן צריך לזה ודו"ק. ואליהו מברך המועט ג"כ שם י"ז. ואלישע מחים מתים מ"ב ד'. וכן פוקד עקרות שם וכן מברך המועט שם. וממתיק המר מ"ב ב'. ומ"ש במר כמ"ש וישלך שם מלח. וכל דברים אלו יעשה הקב"ה לעתיד. מחיה מתים כמ"ש אני אמית ואחיה וכמ"ש יחזקאל ל"ז. יברך את המועט כמ"ש הקטן יהיה לאלף כו'. וכמ"ש וצויתי את ברכתי וכן ישלח לך את הברכה. ומ"ש פוקד עקרות כמ"ש רני עקרה וכו' כי חלה גם ילדה ציון וכו' וכמ"ש הרה ויולדת יחדיו. ממתיק המר כמ"ש יחזקאל מ"ז ונרפאו המים:

ישראל סבא. זה ענין הדרשה השייך כאן על תיבת לבדו וכמש"ש בפסוק אין כאל וכו' ה' בדד ינחנו וכמש"ל פס"ו ס"ו ויתן לך כו'. וכמש"ל ס"פ ע"ט אתה וכו'. וכן לקמן פצ"ח ס"ג ע"ש והכוונה בכ"ז שנתן לו השי"ת כח נשגב לעמוד במלאך כדלקמן ויאבק איש ואין בתנ"ך דוגמא לזה. ומ"ש שמ"ר ר"פ כ"ח נתגוששת במלאכים זהו בטענות וויכוחים ולא בכח וגבורה כמו כאן:

פסקה ב

בדמות רועה. שי"ר פ' מי זאת עולה כל הענין. ודייק שמ"ש ויעבר כל אשר לו מיותר וכפול ועוד דמשמע ולא של אחרים. ע"כ דורש שהיו כאן של אחרים. וכן ויאבק איש עמו כעמו. וכמש"ל פע"ה ס"ז וכן כאן. וזהו מ"ש לזה צאן ולזה צאן. ומ"ש העבר שלך

תחלה ואח"כ כו' כמ"ש ויעבר את אשר לו והאחר העביר את אשר לו ואח"כ אמר יעקב להאיש נחזור ונראה ואז ויותר יעקב וכו':

אני אעביר שלך. דורש ויעבר את אשר לו היינו יעקב לצאן של האיש דאל"כ אשר לו מיותר. ומ"ש מעביר וחוזר ומשכח היינו מכפל ההעברה ויעבירם וכו' ויעבר וכו' ע"פ מדה יו"ד על שהיה חוזר ומשכח. ומ"ש נטל פיקרין ונתן לו בצוארו לא ידעתי מנין לו. ובשי"ר שם הגי' וכרכו על צוארו יתכן שסמכו חז"ל על מ"ש ויאבק איש עמו מלשון אבקתא שנזכר אצל רצועה של מלקות עיין ערוך ע' אבקתא (ואולי דורש ויאבק כמו ויחבק בחילוף אחה"ע כדעת רמב"ן ע"ש וחבוק שייך בצואר. מהרי"ב):

נתן אצבעו. בשי"ר הגי' נתן אצבעו בצור התחילה תוססת אש ודורש שם גז"ש:

פסקה ג

שנדמה. לקמן פע"ח ס"ג ודורש מ"ש כראות פני אלהים מלאך כמו שדרשו ויבא אלהים אל אבימלך וכן בלבן ובבלעם

אתליטוס. ע' מ"כ ובערוך אי' שרים. והמ"ע כתב שפיר' אנשים ריקים ופוחזים שאומנתם להתאבק ערומים לשמח העם בשכר:

וירא בשכינה. ע"ל פמ"ח ס"ט ע"פ גז"ש:

אין אנו יודעים. שפסוק וירא כי לא יכול אינו מלמדנו שנצחו רק מפסוק ויאבק אנו למדים:

חמשה קמיעים. ה' מיני זכות מם:

אגריון נמירין. ע' במ"ר פי"א ס"ג. פסיקתא פט"ו ס"ג שי"ר פ' הנה מטתו. נמירין פי' בנחת. אגריין פי' בזעף בפסיקתא שם. וכאן פי' ארי נמירין בעל תרבות מתנהג בנחת ואגריון כדרך מדברי מתנהג בזעף:

מלבבו. מקרבו שיהיה עמו בלב שקט בלא יראה:

נגע כו'. ומ"ש בכף ירכו ביוצאי ירכו. ומ"ש ויגע כמ"ש הנוגע באיש וגו' וכמ"ש גע אל עצמו. ומ"ש שייעא. סדקו כדג צ"ע (ואפשר פי' ותקע מלשון נקעים וסדקים. וז"ש סדקה פי' קרעה כי תרגום ויקרעם לשנים קרעים סדקינון כו'. ובתרגום אונקלוס ותקע כף ירך. וזע פתי ירכא דומה לתרגום ותבקע הארץ (מ"א א') וזעת ארעא. מהרי"ב):

ותקע נפשי. ע' פי' רש"י בחומש:

פרק עח

פסקה א

חדשים לבקרים. איכה רבתי פסוק זה:

שאתה מחדשנו. מחזיר נשמות לפגרים מתים בכל בקר:

כת של מלאכים. שמ"ר פט"ו ס"ו ואיכה שם:

חנוקה כו'. כלשון הזה ג"כ שי"ר פסוק ישקני וג"כ ר"ב ור' חלבו:

מיכאל וגבריאל. ע"ל פמ"ח ס"ט שאלו נזכרים בדניאל ע"כ זכרם. אך גם להם אין שיעור כמ"ש באיוב היש מספר לגדודיו:

מי גדול. מדרש תהלים צ"א ביתר באור שהשומר משמש ועובד להנשמר וכן הנושא לנישא. והשליח למשלח:

פסקה ב

הגיע זמן קילוסי. חולין צ"א כל הענין פר"א פכ"ב ול"ז שמלאכים נקראים בני אלהים. תדב"א פכ"ה. וזהו טעם כי עלה השחר וכמ"ש באיוב ברן יחד כוכבי בקר ויריעו כל ב"א:

שגלו מסתורין. לעיל פס"ח סי"ב ע"ש:

אכ"כ אלא ימצאנו. זה ראיה למ"ש ואני עומד שם. וע' רש"י בחומש ביתר באור:

פסקה ג

מקים דבר עבדו. פסיקתא רבתי פי"ז ס"ה ולקמן פפ"ב ס"ב.

לאברהם אברם. לעיל פע"ז רס"ג ושם מבואר:

עם העליונים. וזהו כי שרית עם אלהים וכמש"ש בהושע י"ב וישר אל מלאך וע"ל פע"ז רס"ג:

מה פני אלהים כו'. לקמן פרשה זו ר"ס ח' וי"ב ע"ש וע"ל פע"ז ס"ס ז':

שאיקונין שלך. אולי דורש שרית מל' חני' בארמית. וע"ל אצל באשרי וכו'. וע"ל פס"ח סי"ב שאיקונין כו':

פסקה ד

רב אמר. צ"ל רבי אומר וכ"ה במ"ר פי"א סס"ז והוא מהספרי שלא נזכר שם רב:

שיש שם שינוי. ובמ"ר אמר שאין שם שינוי ושניהם אמת שפסוק בשם יקרא מדבר במיכאל וגבריאל שאין שמם משתנה ופסוק שמות יקרא מדבר במלאכים ששמם משתנה וע"ש במ"ר:

פסקה ה

לו לרפואתו. כמ"ש בס"ד והוא צולע על ירכו. וע"ל פס"ח סס"י חולין צ"א:

ריב"ל סליק לרומי. לעיל פל"ג סי' א' וש"נ:
נפק ר"ח. צ"ע איך מדמהו לגנאי. ועוד שהרי ר' חנינא זקן מריב"ל ואיך יצא כנגדו. ואולי שלחוהו לריב"ל לרומי לבטל איזה ענין רע והצליח בשליחותו ויצאו חכמי ישראל להקביל פניו ולכך יצא גם ר"ח ובזה הוא דומה ליעקב בכל הענין:

פסקה ז

תלת מאה מתלין. ע' ויק"ר פכ"ח ס"א תלת מאה מתלין על הדין תעלא. שהחכמים היו יודעים ג' מאות משלים מערמת השועל וכשמזכיר איזה משל מהם אומר כל הסכום של ג' מאות:
אגומין. פי' הערוך נלך בל"י:
לערוך תפלה. כמ"ש הצילני נא ולמלחמה כמ"ש והיה המחנה הנשאר לפליטה וכפי' רש"י בחומש:

פסקה ח

וישם את השפחות. שלעיל פע"ד סי' ה' הקדים בנים לנשים הפך מ"ש לקמן פפ"ב סי"ג ולמה כאן הקדים נשים לבנים וע"ז אמר דאחרון אחרון חביב וסדר החביבות שפחות ילדיהן לאה ילדיה רחל ויוסף:
כרחם אב על בנים. וס"ד ריחם ה' על יראיו. וע"פ מדה י"ז כוונת הכתוב על ענין שמפורש בתורה ודרש ר"ח כרחמן שבאבות. ובילקוט כאן קיצר בזה אך בילקוט תהלים בבאור כרחם אב וכו' באיזה אב תני ר"ח כרחמן שבאבות זה אברהם וכו'. ר"י בר"נ פתר קריא ביעקב אבינו והוא עבר לפניהם. ומי שסובר כאברהם כמ"ש כי אב המון גוים וכ"כ ביפ"ת. וכמש"ל פמ"ט ס"ב:
לפנים מז' קנקלים. שי"ר פסוק כמעט שעברתי:
ואני נידון כו'. לעיל פע"ו סס"ז:

פסקה ט

נקוד עליו. שי"ר פסוק צוארך כמגדל כל הענין וע' במ"ר פ"ג סי"ג. ספרי פ' בהעלותך פיסקא ס"ט ולעיל פמ"ח סט"ו וש"נ ומבואר וכאן כל תיבת וישקהו מנוקד לחזק הנשיקה:
א"כ למה נקוד עליו. שמאחר שמפורש שנעתר לו וכתיב וירץ מן הסתם שנשקו בכל לבו. אלא שהניקוד מורה להיפך. וכמש"ל פע"ה סי"ט. וע' שמ"ר פ"ה ס"י פר"א פל"ז א"ת וישקהו וכו' וכ"ה בשי"ר שם:

ומת"ל ויבכו. כי אצל יעקב ורחל כתיב וישק ויבך. וכן בדוד ויהונתן מגודל אהבה אבל כאן לר' ינאי מאי ויבכו:

פסקה י

בי"א שבטים. כמ"ש כאן אשר חנן והיו י"א שלא נולד בנימין עדיין. וכוונתו למ"ש יאר ה' פניו אליך ויחונך וכתיב כן עינינו אל ה' אלהינו עד שיחננו. וע"כ הוצרכו להתברך בתחלה בחנינה שיזכו לחנינה אחרונה. וע"ל פצ"ב סי' ה':

וגבה קומתו. ע"ל פ"צ ס"ד ופר' צ"ח סימן י"ח:

בן פורת רביית עלי עין. דורש כופל הלשון על כמה מיני גידול. א' מה שרבה ונתגדל על אמו כנ"ל. ב' שנתגדל בחלום הפרות של פרעה וכמש"ל פר' צ"ח סי' י"ח וא"ת פורת אלא פרות. ג' שנתגדל ע"י חלום השבלים והפירות וא"ת פורת אלא פירות. וכאן בשיבוש וכצ"ל הוא דכתיב ביה בן פורת יוסף בן פורת עלי עין רבית עלי עין הוא הגידול הא'. בין פרות רביית יוסף בין פירות רביית יוסף:

עלי לפרוע לך אותה העין. פי' מה שכסית העין מאמך והיינו מ"ש בס"ד בנות צעדה עלי שור לשור ולראות גדולתו כמ"ש רש"י בחומש. ויתכן כפירוש המ"כ שלא ישלוט בו עה"ר או כהיד"מ שיהיו קדשים נאכלים בחלקו בשילה במלא העין. ודורש עלי עין עלי לפרוע ע"פ מדה ל"א ופורת מלשון פרעון ע"פ מדת ממעל ותיבת מן ט"ס. וכן הוא פצ"ח שם:

פסקה יא

נעשו מלאכי השרת. לעיל פע"ה ס"י. וזהו אשר פגשתי שרוב הפגישות לרעה אפגשם כדוב שכול ויפגשם על בריכת שומרון. וע' רש"י בחומש בשינוי:

אמרין לך כלום. שיעקב לא ידע מה עשו המלאכים עמו ואיך אומר למצוא חן וכו' אלא ששאל איך התנהגו עמו והודיע ליעקב וע"ז השיב למצא חן וכו' יש לי רב. ומ"ש כאן ד"א ויאמר יש לי רב תיבת ד"א מיותר שעדיין לא דרש על זה ובילקוט ליתא אלא שדרשת ר' אייבו שייך לדרשה הקודמת ע"כ בהכרח שאודה לך על הברכות וכן הביא רש"י בחומש:

אר"א. לעיל פס"ז סוף סי' י"ב ושם סי' י"א וע' מש"ש:

פסקה יב

מה פני אלהים. לעיל פר' ז' סוף סי' ג' וש"נ ומבואר. וא"כ איך הוא שייך אל המנחה ותיבת פני מיותר ודורש גז"ש. וכמ"ש פר"א סוף פרק ל"ז שכל המנחה היתה מעשר כל מקנהו שנדר עשר אעשרנו לך כמו לבכור ולכהן ועל ידו יתקיים מ"ש ולא יראו פני

ריקם וע' פר"א פרק ח' ופרק ל"ח ששייך כאן. וע' עוד בסוף הפרשה כל ט' שנים. וע' עוד סוטה דף מ"א וילקוט כאן:

אשר הבאת איכ"כ. בילקוט הגי' אשר הבאתי אכ"כ אלא אשר הובאת וכמ"ש ברכתי הי"ל הבאתי:

מתרפס כו'. ע' שמ"ר סוף פר' ל"ה וש"נ:

בשלמא דרבינו. הוא ר' יהודה נשיאה שהיה נכדו של רבינו הקדוש וכמש"ל פר' ס"ג סי' ח' וע' ילקוט:

בלדר. הביאו הערוך בערך בלדד. ופי' המ"ע ברדר בלשון רומי רץ וציר ובמלות נכריות ר"ש ולמ"ד מתחלפות וע' לעיל פר' יו"ד סי"ז:

דורנות רבים. כמ"ש בסוף הפרשה. וע' ילקוט כאן ותהלים ע"ב:

פסקה יג

כי הילדים רכים. הלא למחר שנים מהם החריבו עיר שכם ושבו כל הנשים והטף. ודורש אא"ע. ומ"ש והבקר כמ"ש לעיל פר' מ"ח סימן י"ג:

בימי אנדרינוס. כמ"ש לעיל פר' ס"ה סימן כ"א ומ"ש דוד ושלמה פי' שעדיין צריך אני לבנות ביהמ"ק ע"י דוד ושלמה:

פסקה יד

שנהא שותף. וזהו ואלכה לנגדך פי' בשוה עמך כמ"ש עזר כנגדו. והשיב לו יעבר נא אדוני לפני עבדו. ד"ר פר' א' סימן כ':

דוכסוי ואפרכוי. ועי' ד"ר פר' ב' סימן ג':

ההולכים לאט. בנחת בלא קולות וכמ"ש חז"ל קבלה דיסורי שתיקותא מבעי רחמי:

בפנים כרוכות. עיקר הראיה ממ"ש ש"ב י"ט ה' לאט את פניו שכסה וכרך בגד על פניו לסימן אבל וצרה וכמ"ש על שפם יעטה שמכסה פניו עד השפה וכמ"ש לוטה בשמלה פי' מכורכת בשמלה:

ולא מצאנו. ומאחר שלא נמצא בתנ"ך אין לנו לומר על פה שמן הסתם הלך אלא לדרוש א"א כו' עיין כל זה בד"ר פ"א ס"כ באריכות:

פסקה טו

רבינו כד הוה סליק. עיין לעיל פע"ה רסי"ה:

ד' מאות איש נער. ש"א י"ז אצל מלחמת עמלקים:

פסקה טז

כמה שנים. מגילה י"ד. שהיה בדרך ב' שנים להשלים הכ"ב שפירש מאביו ע"ש בגמרא ורש"י בביאור ע"פ מדת מנגד:

סוכות ובית וסוכות. עי' לקמן ס"פ פ"ו בבית ובשדה. וכאן כתיב ויעקב נסע סכותה ויבן לו בית ולמקנהו עשה סוכות ע"כ קרא שם המקום סוכות. ואצל אברהם לוט ומשה שנסעו עם עדריהם לא זכר שעשו למקניהם סוכות רק כאן שבא ללמדנו כמה זמן שהה בדרך זה. שבבית דרים בימות החורף ובימות הקיץ יושבים בסוכוא. ומ"ש ויעקב נסע סכותה פי' לעשות לו סוכות וע"פ מדה י' ב"פ סוכות היינו שני זמני חורף. ומ"ש ע"כ קרא שם המקום סוכות אין לחשוב בחשבון שהוא הודעה חדשה על קריאת השם ולגופיה אתי. ובבית אל ששה חדשים מדקרי לו בית. וביחד הם שתי שנים:

כל אותן שנים. כמ"ש לעיל סי"ב שהחזיקו לבכור ולכהן. ויעקב רצה להקריב קרבנות בעצמו ובבית אל היה המזבח לכל מי שירצה להקריב שהיה מביא ליעקב ומקריב לו וכדי שלא יערער עליו היה מכבד תמיד בדורון כזה במעשר:

ט' שנים. משבא לחברון שאז היה יוסף בן ח' שנים שש שנה משנולד ועבד בצאן ושתי שנים בדרך וכשנמכר היה בן י"ז שנה באותן ט' שנים כבדו. אך משנמכר היה באבל ונסתלקה ממנו רוה"ק. וגם כשהיה בדרך לא הקריב ולא הוצרך לדורון ומ"ש באותו דורון פי' באותו אופן של דורון ראשון שהיה מעשר מקנהו כך בכל שנה מהנולדים מחדש מעשר בהמה:

כל אותן שנים. לפי מ"ש לעיל בדברי ר' אבא ו' חדשים בבית אל צ"ל כאן כל אותן חדשים. ואי גרסינן שנים ע"כ הכוונה שבבית אל ובבית אביו וכמ"ש ר' אבין שהיו ט' שנים. וקרוב לומר שבבית אל היה בית אלהים וכמ"ש בריש ויצא והאבן וגו' יהיה בית אלהים. ואף אחר שבא לחברון היה מקריב בבית אלהים בבית אל עד שנמכר יוסף:

פרק עט

פסקה א

בשש צרות יצילך. לעיל פע"ה סס"ח דורש על יעקב לדורות וכאן על יעקב עצמו. ועי' ויק"ר ריש פט"ז על פסוק שש הנה שנא ה' ושבע תועבת נפשו ובמש"ש יתכן דכאן גם ר"מ מודה שפי' השביעית. ומצאתי באגדת בראשית ריש פס"ח בשש צרות יצילך ושלמה מפרש שש הנה שנא ה' ושבע תועבת נפשו אמר דוד אני קיימתי אותן כו' וכנגד

אלו בשש צרות יצילך ובשבע וגו'. ואחר כך מפרש שם כל הענין על יעקב כמ"ש כאן באיזה שינוים:

אין שית אינון ואין שבע אינון. שמ"ש ובשבע פי' השביעית בצירוף השש הנ"ל. ומ"ש אנא קאים בהון כוונתו לפסוק שבע יפול צדיק וקם:

ובמלחמה מידי חרב. מלבן שאמר יש לאל וכו' ובאג"ב בשינוי:

בשוט לשון תחבא. מ"ש כאן קשה לשון הרע אין זה פירוש הצרה של יעקב אלא לדרוש למה כתוב אצל הלשון תיבת תחבא והצרה נזכר לעיל פ"ע סס"ד על מ"ש ושמרני בדרך אין דרך אלא לשה"ר כמ"ש וישמע יעקב את דברי בני לבן וזה חסר כאן. וכך מצאתי בהדיא באג"ב פר' ס"ח הנ"ל וז"ל שם בשוט לשון תחבא אימתי וישמע את דברי בני לבן שאין רפואה ממכת הלשון אלא להטמן ולברוח ממנו וכן עשה יעקב וכו' וכמ"ש ילקוט תצא סי' תתקל"ג בשם אלה הדברים זוטא:

ולא תירא משוד. ובאג"ב שם אימתי ויסעו ויהי חתת אלהים וגו':

שבא כפון. ובאג"ב בא"א:

ומחית הארץ אל תירא. מ"ש במדרש כאן אין לחשוב לא לצרה ולא להצלה וכאן חסר מ"ש באג"ב פס"ח הנ"ל שכל זמן שהיה רועה היה מתירא תמיד מן החיות והקב"ה שמרו מהם וחית השדה השלמה לך ע"ש כל הענין וכאן חסר. ואע"פ שכבר חשבו בצרה ד' חשבו עוד בצרה שביעית שלא די שלא הזיקו אלא שעוד השלים עמו:

כי עם אבני השדה בריתך. כמ"ש לעיל פר' ס"ח סי"א שאבני המקום ששם מראשותיו נתאחדו לכבודו ועי"ז נודע לו בריתו של הקב"ה עמו כמש"ש בביאור. וממ"ש אבני השדה דורש ומוכיח שכל הענין מדבר ביעקב שכתוב אצלו מאבני המקום:

מעשה ראובן ובלהה. כמ"ש באג"ב שם וידעת כי שלום אהלך אימתי ויהי בשכון ישראל מה כתיב אחריו ויהיו בני יעקב שנים עשר עכ"ל וכן יהודה הודה:

ופקדת נוך. מלשון ויפקוד שמשון את אשתו ואז עדיין לא חטא והחטא מענין הפקידה:

ס' רבוא. כמ"ש יחזקאל ט"ז ז' רבבה כצמח השדה נתתיך מה שם ס' רבוא אף כאן ס' רבוא. וגם תיבת בכלח גי' ס' שהכוונה ס"ר וכן משמע בילקוט איוב ה' עד שראה ס' רבוא שנאמר בכלח ומש"ש ל' רבוא טעות הוא. ובילקוט כאן הגירסא כמו כאן. (וזה צע"ג שלא היה יעקב במצרים אלא י"ז שנה ורבים מהע' נפש היו בני א' וב' שנים ולו יהיה שהולידו בני ז' וח' הדבר נמנע שיולידו ס"ר. ע"כ נ"ל ברור שפירש שראה ברוה"ק שכן יהיה וכ"כ ביפ"ת וזהו מ"ש וידעת כי רב זרעך. וראיה לזה שההורה סיפרה לפלא

בשבעים נפש ירדו אבותיך ועתה שמך ה' אלהיך ככוכבי השמים והיו ס"ר וזה היה בר' שנה ולא ביו"ד שנה):

בכלח תבא לח. כמ"ש חז"ל יעקב אבינו לא מת וכמ"ש בילקוט כאן בכלח בך לח:

בכולא. ומ"ש אלי קבר יתכן שקורא לשכם קבר שעשו בניו אותה ביה"ק. או לחברון בית קבורת אבות:

פסקה ב

אמר לו הקב"ה. היינו מ"ש יאמר נא ישראל ולא פירש מי אמר לישראל שיאמר כן ודורש ע"פ מדה ט' שתחלה אמר יעקב רבת צררוני מנעורי והשיב לו השי"ת יאמר נא ישראל אם יכלו לך. לזה השיב ותיקן דבריו רבת צררוני מנעורי גם לא יכלו לי. ועי' באג"ב שם בביאור:

ישמר צאתך. עי' לעיל פס"ח סס"ב ומש"ש:

פסקה ג

אם זך וישר אתה. ס"ד כי עתה יעיר עליך ושלם נות צדקך ודורש הפסוק על יעקב כמ"ש בפסוק הסמוך כי שאל נא לדור ראשון וכונן לחקר אבותם היינו יעקב אבותם של שבטים וכמ"ש ולא כחדו מאבותם שדרשו במשנה בסוטה על יעקב. ומ"ש ושלם נות צדקך כמו ביעקב ויבא יעקב שלם:

ותגזור אומר ויקם לך. ודורש הפסוק על יעקב כמ"ש בפסוקים הקודמים והיה שדי בצריך כמ"ש ביעקב ואל שדי יתן לכם רחמים. כי אז על שדי תתענג כמ"ש ישעיה נ"ח אז תתענג על ה' וגו' והאכלתיך נחלת יעקב אביך הרי שזהו נחלת יעקב שהתענג על ה'. ותשא אל אלוה פניך שאיקונין של יעקב חקוקה בכה"כ כמ"ש לעיל פע"ח סס"ג. תעתיר אליו וישמעך ונדריך תשלם כמפורש כל זה בעקב בפרשיות אלו. ותגזר אומר ויקם לך שאמר אם יהיה אלהים עמדי והשיב לו והנה אנכי עמך ושמרתיך בכל אשר תלך וזה היה בהליכתו לחרן ועל חזירתו אמר ושבתי בשלום וכן הבטיחו והשיבותיך אל האדמה ובחזירתו כו' נגה לו אור כמ"ש ויזרח לו השמש כמש"ל פע"ח ובאג"ב ס"פ נ"ד שנגה לו אור בדרכיו בלכתו ובשובו וזהו ועל דרכיך וכאשר היה לייעקב יקום גם לך וזהו ויקם לך. עי' ילקוט איוב כ"ב:

פסקה ד

הזורעים בדמעה. מדרש תהלים קכ"ו וילקוט שם שההשתדלות להשיג הברכות היה בצער גדול כמ"ש לעיל פ' ס"ה באריכות:

ובכה נושא משך הזרע. כשראה את רחל שחשב שכל זרעו יהיה ממנה אז בכה ומ"ש נושא אלומותיו לפי המשל על אלומות התבואה והנמשל בנים ובנות וכמ"ש לקמן פר' פ"ב סס"ח וש"נ ומבואר אודות הבנות:

פסקה ה

שלם בגופו. שנתרפא מצלעתו כמ"ש לעיל פע"ח ס"ד:

שלם בבנים. כמש"ל פע"ה סס"ב עי' מש"ש ותבין כאן:

תשע שנים. וכמו שבא שלם לעיר שכם כך היתה ברכה זו תמיד אצלו וכמ"ש לעיל פ' נ"ב ס"ג אצל אברהם:

שלם בתלמודו. כמ"ש לעיל פס"ט רס"ז דברי ר"י וכן כאן ר"י לשיטתו:

אבל יוסף שכח. לקמן פר' פ"ו סי"ה:

נפש עמל עמלה לו. כמ"ש סנהדרין צ"ט ב' וז"ל כי אדם לעמל יולד איני יודע אם לעמל פה אם לעמל מלאכה כשהוא אומר עמלה לו כי אכף עליו פיהו הוי אומר לעמל פה נברא ועדיין איני יודע אם לעמל תורה ואם לעמל שיחה ת"ל לא ימוש ספר התורה הזה מפיך הוי אומר לעמל תורה נברא ולזה כוון כאן:

פסקה ו

חנן את הפנים. דורש מדה ט"ו תחלה אמר ויבא יעקב שלם עיר שכם משמע בתוכה ואח"כ אמר ויחן את פני העיר ולא בתוכה ע"כ דורש מלשון חן וחנן. ומ"ש פני העיר פי' עשירי העיר וכמ"ש בסדר מקץ והרעב היה על כל פני הארץ ופי' רש"י הם העשירים:

מעמיד הטליסין. שבת ל"ג ב' קהלת רבה פסוק חופר גומץ מדרש אסתר פסוק גם ושתי המלכה ירושלמי ריש פ"ט דשביעית. ומ"ש הטליסין עיין לעיל פר' ע"ז סימן ה' מפירוש הערוך אטליסין שווקים כמו עטלוזא של עזה. והמ"ע כתב פי' בל"י דבר נקי מן המכס והירידים קבועים כל שנה במקומות רבים היו חפשים. וכאן עשה זכר טוב על טובה שקבל בדרך שבא לעיר זו אף שבתוך העיר לא קבל טובה. וכן היה המעשה דרשב"י היה סמוך לטבריא עשו הזכרון בעיר טבריא עצמה ובקהלת רבה שם הגירסא ואתסון בהדה מוקד דטבריא פי' שנתרפאו בחמי טבריא:

אם אין בידי הלכות. צ"ע מה שייך כאן הלכות והלא רצה לטהר אותה ע"פ נס להסר ממנה המתים. אך בירושלמי שם הגירסא אם לא שמעתי שטבריא עתידה להטהר ובקה"ר שם הגירסא אם אין בידי שמועות כשער ראשי שטבריא עתידה להטהר. פי' שקבל מרבותיו שעתידה להטהר וכאן יתכן שהחליפו מתיבת שמועות להלכות:

עבר בהדה בקעתה. פי' שרשב"י עבר וכאן משמע שמעשה זו אחר מעשה דטבריא אך בירושלמי הובא מעשה זו קודם מעשה דטבריא וז"ל רשב"י עבר בשמיטתא וכו' ועי' עוד בירושלמי ברכות על המשנה מעשה ובאו בניו וכאן אגב שהביא ממנו מעשה דטבריא:
נכנס בע"ש. בא ג"כ להכריע כנ"ל בריש הסימן שלעולם שבא בתוך העיר ומ"ש ויחן בהיפוך אותיות וינח שעשה הנחה של שבת בפני העיר שבניו היו עם מקנהו בשדה והוצרך לעירוב שיוכלו לבא אצלו בשבת:

פסקה ז

אחד מג' מקומות. עיין לעיל פ"א ס"ב על כל א"י ושלשה אלו ביחוד כמבואר בסמוך:
ויתן דוד לארנן. שקלי זהב משקל שש מאות:
וקבורתו של יוסף. כמ"ש בסוף יהושע ואת עצמות יוסף וגו' קברו בשכם בחלקת השדה אשר קנה יעקב מאת בני חמור אבי שכם במאה קשיטה. ומ"ש יעקב קנה שכם בילקוט ליתא ועי' מ"כ בשם רש"י וכאן כתוב ויקן את חלקת השדה אשר נטה שם אהלו. משמע ולא שכם אך להלן בסדר ויחי כתוב ואני נתתי לך שכם אחד על אחיך ופי' רש"י שכם ממש והוא דעת ר' נחמיה לקמן סוף פצ"ז ורש"י נתן בזה טוב טעם שעל שקבל יוסף לעסוק בקבורתו על כן נתן לו מקום קבורה בא"י. ובהכרח לומר שלא קנה שכם במעות אלא כמ"ש ואני נתתי לך שכם וכו' אשר לקחתי מיד האמורי בחרבי ובקשתי או כפשוטו או כפי התרגום בצלותי ובעותי וכמ"ש במדרש שם:
שכחון מיליו. פי' ששכחו פירושם של כמה תיבות שבתנ"ך שמתבארים מלשונות לועזיות ובאור המלה באיזה לשון שיהיה נקרא תרגום וכמ"ש בסמוך. וכמ"ש ר"ה דף כ"ו מגילה י"ח בקיצור:
ועסותם רשעים כי יהיו אפר. תחת כפות רגלכם. הרי מ"ש ועסותם פי' דריכה ורמיסה:
והיא השיבה ואני שכולה וגלמודה. בטעות הוא וכצ"ל והיא השיבה גלמודה אנא והמדרש מפרש שפי' נדה ועי"ז אנו יודעים פירוש הפסוק ואני שכולה וגלמודה ישעיה מ"ט כ"א. וכן מצאתי ברש"י במדרש כאן ובירושלמי ברכות ר"פ הרואה:
כסיתתך וכו' כסיתא למרעה. בערוך ערך קשיטה הביא מאמר זה בגירסא יותר ברורה וז"ל בב"ר פר"פ (ואצלנו ע"ט) אשאיל לי מרגליותיך אשאיל לי קשיטיך. אפיק הדא אימרתא למרעיתא אפיק הדא קשיטה למרעיתא. (ופירושו שרצתה לומר השאל לי מרגליותיך ואמרה קשיטיך ורצתה לומר אמרותיך ואמרה קשיטיך הרי שקשיטה פי' מרגליות ופי' שה) ויתנו לו איש קשיטה תרגום מעה וא"ד מרגליתא וא"ד חורפת דעאן ע"כ:

אונקיות. ע"ל ר"פ כ"ט. ולפי' הערוך היה כתוב כאן במאה מרגליות במאה טלאים במאה סלעים הם מעות ופי' שיש לפרש כך או כך:

א"ר סימון. על שאין פירוש התיבה ידוע על כן דורשה נוטריקון והמ"ע הביא מאמר זה בערך קמיליא ופי' בל"י ורומי כלים חמודים ותכשיטי זהב וכסף:

טריון. הביאו בערך טריון בל"י ורומי גוון תכלת ור"י בשם ר"ל בא לפרש שהם חליות ודייקנותא שדרכן להנתן בנזמים וזהו קישט שבתיבת קשיטה ושואל על מה מורה יו"ד וה"א שבתיבת קשיטה ונראה לי ברור ששאלה זו יו"ד ה' מה עבדת הכא מקומה אחר דברי ר"י דס' בשם ר' לוי שדורש עוד קשיטה קשט יה ששם יה מקשט ומחזק הענין וראיה ע"פ מדה י"ז:

פסקה ח

אמר ריש לקיש. לקמן פרצ"ח סימן ג' עיין שם ועיין לקמן פר"פ סי"ה ר"ל. והוקשה לו דמ"ש ויקרא לו אל אלהי ישראל הרי שיחד הקב"ה שמו על יעקב בחייו ואין הקב"ה מיחד שמו על הצדיקים בחייהם כמ"ש לקמן פצ"ד סס"ה ע"כ דורש ע"פ מדה ל"א ויקרא ישראל לו אל אלהי שהש"י הוא אלהי העליונים והתחתונים:

אפילו חזן הכנסת. שכל צרכי ביהכ"נ נעשים על ידו חולק הכבוד לאחרים ולא לעצמו עד שיתנו לו אחרים ואיך חלק יעקב לעצמו כבוד גדול כזה וע"כ נענש בדינה. ועי' שמות רבה פרשה ח' סימן י"ב באריכות אלא שהם פשעו בפועל ונענשו בפועל ובגופם. אך כאן נחשב לו באיזה צד לשמץ חטא בקריאת שם שאחרים צריכים לקרותו ע"כ נענש בעונש קל בבתו הפנויה בע"כ ודורש סמוכין שמיד אחר פסוק ויקרא לו כתוב ותצא דינה ועי' לעיל פע"ג ריש ס"ט:

פרק פ

פסקה א

שמעו זאת. ולא פי' מאי זאת ועוד שאמר כי לכם המשפט ולא פי' למי מכולם. גם הלא כתיב כי המשפט לאלהים הוא ע"כ דורש על לעתיד שתחלת דינו ש"א על ד"ת וזהו שמעו זאת התורה שנקראת זאת:

הכהנים. כמ"ש יורו משפטיך וגו' עד שנתגלגל החטא על הנשיאים. וז"ש לפיכך לכם ועליכם מדת הדין נהפכת אך ממ"ש לכם והיל"ל עליכם המשפט ע"כ דורש ע"פ גז"ש שהנשיאים מבית דוד לקחו לעצמם משפט הכהנים:

שמע רבי. הוא ר' יהודה נשיאה נכד רבינו הקדוש שהיה בימי ר' יוחנן ור"ל וכמש"ל פע"ח סי"ב:
מקושטת. אף שהיה כוונתה לשמים וגם הוכרחה לעשות כן וכמש"ל פע"ב סימן ה'. עכ"ז נראה שאינו מדרך המוסר. ועיין לעיל ס"פ ע"ט וש"נ. שע"י חוט המשולש שאמר וענתה בי וגו' לעיל פע"ג רס"ט. ועל שקרא עצמו כו' כמ"ש בס"פ הקודמת. ועל יציאת לאה נחתם עונש זה:
ענישא. בילקוט הגירסא נגחא:

פסקה ב

וכחכי איש גדודים. ס"ד דרך ירצחו שכמה כי זמה עשו. ולמה דוקא כהנים ומה טעם כי זמה עשו על ירצחו. ע"כ דורש ע"פ מדה י"ז על עיר שכם שרצחו אותה על הזמה שעשו. וז"ש הכתוב כחכי איש גדודים כמו גדודים שמחכים לאיש לרצחו כן עשו שמעון ולוי לשכם יען כי זמה עשו באחותם. ובדין עשו שמעון ולוי כמו חבר כהנים שנוטלים בדין התורה. וכמבואר בספ' הישר שהסכימו אנשי חמור ושכם להתאסף להרוג את בני יעקב. ועי' בתנחומא:

פסקה ג

זה חמור. כמ"ש בברייתא דל"ב מדות מדה כ"ו כיוצא בו החוח אשר בלבנון וכי מה נשואין יש בחוח כו' אלא כנגד שכם ויעקב אבינו ע"ש בבאורי:
זה יעקב. שנמשל בארז שנאמר כארז בלבנון ישגה תנחומא סימן ז'. ומ"ש ותעבור חית השדה כו' זה שמעון ולוי וכמ"ש בתנחומא אלו בני יעקב שנמשלו כחיות גור אריה יהודה דן גור אריה. וכוונת התנחומא למ"ש שם בסדר ויחי סימן ט"ז שכלל כל השבטים בברכת החיות וכמש"ל פצ"ט ס"ד. (וכ"כ היפ"ת):

פסקה ד

אל תתהלל ביום מחר. לעיל פע"ג ס"ט וש"נ ומבואר ועי' רש"י במדרש גירסא אחרת:

פסקה ה

ותפרעו כל עצתי. לעיל פר' י"ח ס"ב וש"נ. ומ"ש ויבן התבונן ע"ש גם סימן א' ותבין כאן:
ויבן שם מזבח. גיר' זו צ"ע (עי' רד"ל) ויותר נראה שצ"ל ויצב שם מזבח. וכמש"ל ס"פ ע"ט ר' הונא בשם ריש לקיש שלכך נכשל בדינה וכן הביא כאן (וכ"כ היפ"ת) ועי' מ"כ בשם רש"י (ומהר"י בהאק נ"י אמר שאולי צ"ל ויבן מזבח לפניו (שמות ל"ב ה) שדרשו עליו בשמ"ר פמ"א ויק"ר פ"י במ"ר פט"ו הבין ממי שזבוח לפניו וכ"ה בסנהדרין דף ז' א' ראה חור כו' ופי' רש"י ויבן מזבח הבין כו' ע"ש ע"כ):

פסקה ו

ואיש תבונות. ויעקב נקרא איש תם:

ד' מקראות. מכילתא סוף בשלח ע"פ מחר אנכי נצב. ועי' מ"כ:

וכן לא יעשה אפי' כו'. שהרי כבר אמר כי נבלה עשה בישראל וגו' א"כ וכן לא יעשה מיותר לדרוש. ועי' לעיל פר' ע' ס"ס י"ב שאנשי מזרח גדורים היו. אך כנען ומצרים מפורש בפ' אחרי מות שלא היו גדורים:

פסקה ז

בג' לשונות. דרך חז"ל לדרוש כפל ושינוי לשון בתורה ויש להתבונן בזה וגם מדוע לא חשב ר"ל עוד שתים המפורשים. אך הענין שאם היה כתוב קודם המעשה לשונות אלו לא היו לומדים כלום מזה שהם רק לתאות יצרו וחמרו. אך מתחלה כתיב רק וירא אותה ויקח אותה וכמ"ש לעיל בסימן ה' שהיה דומה לעוף החוטף בשר שרואה. אבל גם אח"ז כאשר התבונן בה ובת מי היא. התנוצץ בקרבו החפץ להדבק בה מלבד התאוה הגופנית (הפך הנאמר באמנון ותמר). וז"ש ותדבק נפשו בדינה בת יעקב על שהיא בת יעקב. ואמר קח לי את הילדה הזאת לאשה וכן חמור אמר חשקה נפשו בבתכם וכן תנו לו לאשה. וכן כי חפץ בבת יעקב. ודקדקו חז"ל שעל שאמרה תורה ותדבק נפשו בדינה בת יעקב כי הרגיש ביעקב ענין דביקות כמ"ש ואתם הדבקים וכו'. וז"ש ואנו למדים מפרשתו כו' ולא ממנו אלא מלשון התורה. ור"א מוסיף עוד ויאהב וגו' וידבר וגו' ור"ל לא חשיב זה לפי שלא כתוב בת יעקב או בתכם כאן רק הנערה והבן:

מוהר. פי' בערוך ובמ"ע פרנון כתובה ופראפרנון מה שיותן לארוסה לפני המוהר. וזהו מתנה בעלמא:

פסקה ח

ודוה"ק כו'. ולפי"ז מתיבת ויענו עד וידברו כלל לפסוקים הבאים ומ"ש אשר טמא וגו' הוא ספור התורה לתרץ על מ"ש במרמה. וכמש"ל פס"ד סי"ד בא אחיך במרמה:

מבגאי. פי' בערוך כי עובד אדמה נקרא מבגאי מל' בגא כמ"ש הני בני באגי. ועי' בויק"ר פל"ז רס"ג משמע שהוא שם פרטי וכאן תפסו שם זה למשל [וכן פירש"י ז"ל במכות י"א. יפ"ת]:

פסקה ט

תמן תנינן. ירושלמי שבת פרק י"ט ה"ג הגירסא בשינוי:

בכל שעה. פי' שר' זעירא אמר על ר' יוסי שר' יוסי היה אומר לתלמידיו תמיד כשהיו מגיעין למשנה זו תני מתניתך מרחיצין את הקטן מדתנן אין מונעין כו' היינו מכת גדול וה"ה מכת קטן דמ"ש אלא בהכרח שמרחיצין כל גוף הקטן:

ראב"ע. הכי איתא בירוש' שם ר' אבא בשם ר"א הלכה כראב"ע. רבנן בשם ר' אבהו טעמא דראב"ע ויהי ביום השלישי בהיותם כואבים כואב אין כ"כ אלא כואבים מלמד שכל אבריהם כואבים עליהם. ובשביל מאמר זה הובא כל הענין כאן והעיקר חסר:

כל שיקועין. בירושלמי הגירסא כל שקויין דאתון עבדן לחולא בשבתא עבדין אפילו ביום ג' שחל להיות בשבת. ופירש היפ"ת שקויין רפואות מלשון ושקוי לעצמותיך נרדף אל ר"ד רפאות תהי לשרך:

לא יטול עריבה. עי' שבת דף מ':

פסקה י

שלא נטלו עצה. וכמ"ש בסודם אל תבא נפשי ות"א ברזיהון לא הות נפשי:

שמעון ולוי שלא כו'. דמלת שני מיותר להורות שהיו שנים בדרך זה ולא בעצה אחת [וכ"כ היפ"ת. אמנם מצינו בכ"מ דכתיב שני ודרשינן שיהיו דומים זה לזה וכמו בשני השעירים ויש להאריך בזה] ועיין לעיל פר"ע ר"ס ט"ו:

אחות כל השבטים. מכילתא בשלח פ' ותקח מרים הנביאה ותנחומא שם ס"י:

שנתן אהרן נפשו. כ"ה גם במכילתא שם. אך בברייתא דל"ב מדות מדה ד' ובשמ"ר פ"א סימן כ"ב איתא שהתנבאה כשהיתה אחות אהרן [וכ"ה בפ"ק דסוטה והמדרש חולק ע"ז. יפ"ת]:

בן י"ג שנה. ע"ל פס"ג ס"י על יעקב ועשו וש"נ. והחשבון שהרי יעקב היה בבית לבן כ' שנה וראובן נולד בשנה ח' להיותו שם. ז' השניים ושש שעבד בצאן הרי לראובן י"ג שנה לבד ז' חדשי הריון שכל השבטים נולדו לז' חדשים. ועוד י"ח חדש שהיו בסוכות לעיל ס"פ ע"ח הרי י"ג וי"א חדשים. ושמעון לאחר ראובן בז' חדשים הרי שמעון בן י"ג וד' חדשים ולוי אחריו י"ג פחות ג"ח:

נטל חרב כו'. בס' הישר ובילקוט מבואר בא"א. שאחר ז' שנים שנסע יעקב משכם לבית אביו. חזר עוד הפעם לשכם ואז נתאספו מלכי כנען ויצא יעקב להזדווג להם וע"ל ס"פ צ"ז ורומז למ"ש כאן:

פסקה יא

שהוא נוטלה. ע"ל ס"פ ע"ו דנסבת לאיוב ומדרשים חלוקים הם:

ושאול בן הכנענית. לקמן בפר' ויגש ואיך יקח שמעון כנענית ע"כ דרש על דינה אך הרי כתיב בן חמור החוי ולז"א שעשה מעשה כנען כמ"ש בסדר אחרי מות כמעשה ארץ כנען כו' ובילקוט הגירסא שעשתה כמעשה כנען:

פסקה יב

צלולה היתה כו'. מ"ש מסורת היא כו' מרומז בס"ד להבאישני וגו' בכנעני ובפרזי. ע"ד שמפורש בשמ"ר פ"ה סימן כ"א ע"פ הבאשתם את ריחנו בעיני מצרים לתת חרב וגו' כך אמרו כו' ריח היה ביד מצרים שאנחנו עתידים להגאל מהם ובאתם ועכרתם אותו ע"ש ותבין גם כאן שהי"ל ריח טוב בכנעני והבאשתם אותו. ומ"ש עד אשר תפרה כמ"ש בראשית ל"ה פרה ורבה וכו' ואח"כ ואת הארץ גו' לך אתננה ולזרעך. ועי' מדרש תהלים ק"ה ע"פ בהיותכם מתי מספר ושם בשיבוש ובילקוט כאן הגירסא עד אשר תפרה ונחלת את הארץ בס' רבוא והוא פסוק בשמות כ"ג:

פרק פא

פסקה א

מוקש אדם כו'. ירושלמי נדרים פ"א ה"א וילקוט כאן ובמשלי:

שהוא נהנה. דרש ילע בהפוך אותיות מלשון תועלת שהכוונה הנאה לא אכילה. או מלשון מועל בקדשים:

ואחר נדרים לבקר. שייכות הדרשה לכאן ע"פ קום עלה בית אל וכו' וע"פ מדה י"ז עיקר הכוונה על מ"ש בס"ס ויצא אנכי האל בית אל אשר נדרת לי שם נדר וע"פ מדה ט' הכוונה לך שלם הנדר וכן כאן קום עלה בית אל ועשה שם מזבח ושלם לי הנדר ועל שאיחר נדרו נכשל בדינה ושכם. ובילקוט כאן ומשלי כ' הגי' ואחר נדרים לבקר ר"ח ב"ל אמר היה צריך מלקות בזמן הבית כד"א בקורת תהיה. ומוסיף בילקוט משלי תדע לך שהוא כן יעקב אבינו ע"י שאיחר נדרו נתבקרה פנקסו שנאמר ויאמר ה' אל יעקב ע"כ. וכ"ז חסר במדרש כאן וכמ"ש בס"ס ב' עד שהוצרך להזכירו וכמש"ל פ"ע ס"ג יעקב נדר והפסיד ועי' בתנחומא:

פסקה ב

רבינו עבר על סימוניא. תנחומא סדר צו סי"ה. ירושלמי יבמות פי"ב ה"ו כל הענין:

אם אמת כו'. ע' בתנחומא שם. ועי' שי"ר פסוק לסוסתי:

אם חשבת כו' ולא עשית כו' זמם וכו'. נראה דדרש זמות ג' משמעות מלשון מחשבה אם חשבת. ומלשון זמה שפי' מחשבה רעה וזהו ולא עשית. ומלשון זמם מוטב שעשית זמם יד לפה ולשתוק:

מה ידך סמוכה לפיך. שתחלה יהיה בידו ואח"כ לפה וכמ"ש חז"ל מביא עולתו לעזרה ומקדישה וכמ"ש ויקרא רבה ר"פ ל"ז:

מהולתך חרשא. שנסתמו נקבי הנפה כמו החרש שנסתמו נקבי אזנו תקיש עליה ויפתחו נקביה. ועי' בתנחומא שמאריך עד אמר הקב"ה עד מתי יהיה הצדיק לוקה ואינו מרגיש הריני מודיעו וכו' ועי' ויק"ר ר"פ ל"ז מש"ש:

שכחת נדרך קום עלה בית אל. וזה היה נדרו כמ"ש והאבן הזאת וגו' יהיה בית אלהים:

לביתו של אל. שלא יתכן כפשוטו על שנקרא שם המקום בית אל מכבר שהרי לקמן פסוק ז' ויקרא למקום אל בית אל. וכן עוד שם פט"ו ויקרא יעקב וגו' בית אל. א"כ מ"ש כאן תחלה בית אל אין פי' שם העיר אלא פי' ביתו של אל וכן מ"ש בריש ויצא ויקרא את שם המקום ההוא בית אל הכוונה מ"ש כאן פט"ו שכאן קראו שם זה. וג' פעמים כתיב שקראו בית אל הכל הכוונה על פעם האחרון שאז קרא השם כאן אך מ"ש תחלה בית אל פי' ביתו של אל:

פסקה ג

צורת חמה כו'. עי' במ"ר פי"ב רס"ד מרכבו ארגמן וש"נ ומבואר:

ר' ישמעאל בר"י. לעיל פל"ג ס"י ריש המעשה וש"נ ומבואר. אך סופה בא"א ושם איתא ר' יונתן. ואפשר הם שני מעשים. וכמ"ש כאן כ"ה ג"כ בירושלמי ע"ג פ"ה ה"ד אך ליתא שם ריש המעשה ועוד שם בא"א:

פסקה ד

והיכן נתכנסו לחצור. כמ"ש יהושע י"א ויהי כשמוע יבין מלך חצור וגו' ויצאו הם וכל מחניהם וגו' ויועדו וגו' ויבאו ויחנו וגו'. והנה אצל ויחנו יחדו מפורש אל מי מרום. אך מ"ש תחלה ויועדו לא פי' להיכן. וזהו ששואל והיכן נתכנסו. ומ"ש לחצור אע"פ שאינו מפורש כן למוד הוא מענינו שתחלה כתיב ויהי כשמוע יבין מלך חצור וישלח וגו' בודאי שאספם אליו לחצור. וממ"ש כי חצור לפנים ראש כל הממלכות האלה. וע"כ שרפה יהושע כי שם נתכנסו. ומ"ש דכתיב רק הערים העומדות על תלם הוא ראיה על עיקר המאמר שבקשו לרדוף ולא הניחם הקב"ה. ונ"ל דדייק המדרש מ"ש הערים העומדות על תלם לא שרפם ומשמע שהערים שאינם עומדות על תלם שרפם והדבר בהפך שאשר שרפם אינם עומדות על תלם ואשר לא שרפם עומדות על תלם. ועוד דמשמע שהרבה

ערים שאינם עומדות על תלם שרפם ואח"כ אמר זולתי חצור לבדה שרף יהושע. והם בכ"מ. והכריע שמ"ש העומדות על תלם פירושו שישבו ולא רדפו גם לא באו לחצור. ולמוד מכאן שהיה חתת ה' עליהם. אך חצור שרף על שנתוועדו שם:

ומשה אמר ליהושע. שמתחלה אמר לא שרפם ישראל ואח"כ אמר את חצור לבדה שרפה יהושע ע"כ דרש שבמסורת שרפה יהושע כי ישראל לא רצו לשרוף גם את חצור: **הרטיב כו'**. לעיל פס"ט ס"ח:

פסקה ה

ותמת כו' ל"י. קה"ר פסוק טוב ללכת. תנחומא תצא סימן ד'. פסיקתא רבתי פי"ב סס"ד: **בשורתא**. כמ"ש בתנחומא שם וילקוט כאן ז"ל את מוצא כשמתה רבקה כו' הוציאוה בלילה כו' לפיכך לא פי' הכתובים מיתתה אלא מן הצד שנאמר ותמת דבורה מינקת רבקה ויקרא שמו אלון בכות שתי בכיות עד שיעקב משמר אבל מניקתה בתה לו בשורת אמו וכו' וכמ"ש כאן והרמז מן הצד שמאחר שכתוב אלון בכות בכיה אחרת ולא פי' הבכיה ע"כ שמפורש כאן על מי הבכיה השנית והיינו רבקה שנזכרת בפסוק זה מינקת רבקה. וע"כ לא נזכרה עוד. וענין דבורה לכאן לבית אל יתכן כפי הפשט על שרבקה אמרה ליעקב ושלחתי ולקחתיך משם ע"כ שלחה רבקה את דבורה ליעקב להביאו ומתה בדרך בבית אל. וכ"ה מפורש בספר הישר. ועמש"ל פ"ק ס"י כמה שנותיה:

ברכת אבלים. לעיל ספ"ח לקמן פפ"ב ס"א וס"ג. ודייק מ"ש בסמוך וירא אלהים וגו' ויברך אותו ואח"כ ויאמר לו אלהים שמך יעקב. ודורש סמוכין שמ"ש ויברך אותו שייך למעלה אלון בכות ויברך אותו על בכית רבקה ברכת אבלים. ומ"ש ויאמר כו' שמך יעקב הוא ענין בפ"ע:

פרק פב

פסקה א

עשה עמי אות. מדרש תהלים פ"ו. ומ"ש מדבר בדוד כמ"ש בריש המזמור תפלה לדוד. ומתקיים ביעקב כי אצל דוד לא מצינו כל ענינים אלו שניחמו על אבילו ושיהיה הניחום אחר העזר וכ"כ ביפ"ת. ואצל יעקב מצינו ע"פ מדה י"ז. לבד מש"ל פע"ד סי"א שיעקב אמר כל ס' תהלים. ובקש שיהיה האות לטובתו כפי שיאמר לבן בעת הלידה. כמש"ל שם סימן ג'. ואח"כ כשיצא מבית לבן בקש ויראו שונאי ויבושו לעיל פע"ח ס"ס ט"ו. וע"ע לקמן פר' זו סי"ג מפני הבושה. ואח"כ עזרו בצרה של שכם ויהי חתת וגו' ולא רדפו אחרי ב"י. ונחמתני וכמ"ש ס"פ הקודמת. והניחום מיוחד אצל אבלים:

פסקה ב

כתיב מי יעלה. כאן קיצר המדרש וסמך עצמו על מ"ש במדרש תהלים מזמור זה הובא שם בילקוט וז"ל מי יעלה זה יעקב קום עלה בית אל ושב שם. ומי יקום במקום קדשו ויפגע במקום נקי כפים אנכי אחטנה מידי תבקשנה. ובר לבב כי מששת את כל כלי (מה מצאת כו') אשר לא נשא לשוא נפשי זה נפשו של לבן (שנתברך בשבילו) ולא נשבע למרמה וישבע יעקב בפחד יצחק אביו. ישא ברכה מאת ה' וירא אלהים אל יעקב ויברך אותו עכ"ל:

כתיב איש אמונות. לפרש מ"ש ויברך אותו שברכו בעושר עי' שמ"ר ר"פ נ"א וכאן פי' על שעבד באמונה נתברך בית לבן בשבילו ונתברך הוא עצמו בעושר וזהו רב ברכות וכמ"ש ברכת ה' היא תעשיר. וס"ד ואץ להעשיר בלא אמונה ואף אם יעשיר יוסיף עצב ולא ינקה לעולם שלא יצליח:

מזבח אדמה. ע"ל פמ"ח ס"ד דרשו ג"כ ר"י ור"ל על אברהם עמש"ש ותבין כאן:

ברוך אתה בבואך. הוקשה לו שהיל"ל בהפך שתחלה יוצאים ואח"כ באים ע"כ דורש על יעקב שתחלה בבואו לבית חמיו נטען ברכות מיצחק ורבקה ומהקב"ה. ובשובו לבית אביו ברכו אלהים. והנמשל כמ"ש בריש הסימן יברכך ה' נוה צדק וכו':

מקים דבר עבדו. לעיל פע"ח ס"ג וש"נ ומבואר:

לקיים דבר המלאך. היינו נבואה זו שא"ל שמך יעקב וכו':

פסקה ג

מה ראשונה ע"י מלאך. כי ממ"ש וירא אלהים אל יעקב עוד בבואו מפדן ארם משמע שכבר נראה לו בבואו מפדן ועכשיו נראה עוד. כי מ"ש בפסוק א' ויאמר אלהים אל יעקב קום עלה בית אל לא היה אלא אמירה בלא מראה. וכמ"ש הנראה אליך בברחך כו' ולא כאן. וכ"ה בפסוק ז' כי שם נגלו אליו האלהים בברחו כו' ולא כאן. ע"כ דורש שהכוונה במ"ש עוד כמ"ש בס"ס הקודם שהמלאך א"ל כבר נבואה זו שיגלה עליו הקב"ה ויקרא שמו ישראל בבית אל. ושגם המלאך עתיד לעמוד שם ושם היה ראשונה וכאן קיים לו וזהו עוד. אך המראה והברכה ע"י הקב"ה בעצמו:

עוד איני מיחד שמי. וזהו אל יעקב עוד. שעוד אליו היה המראה ולא על אחר עוד. שאין אבות אלא שלשה:

וארא וגו' אל יעקב. והלא נראה גם אל אדם ואל נח. אלא ג' אלו מיוחדים שייחד שמו עליהם שנקרא אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב וכמש"ל פס"ח סי"א שלשה אבנים

והראיה ע"פ מדה י"ז שצרפו ויחד שמו עליו. ור' יודן סובר שתיבת עוד לרבות שיראה אליו עוד הפעם וזהו בסדר ויגש בבאר שבע שכתוב שם במראות הלילה:

ברכת אבלים. לעיל ס"פ פ"א וריש פר' זו. והברכה מפורשת בדברי חז"ל:

פסקה ד

זה ירבעם ויהוא. ירבעם תחלה מאפרים ואח"כ יהוא ממנשה. פסיקתא שם. כי כמו שמ"ש קהל גוים על מנשה ואפרים כן מ"ש מחלציך יצאו ג"כ על מנשה ואפרים:

והוא חולק. שהמליכו שמואל ע"פ ה':

זה שאול ואיש בושת. שאבנר היה סובר שמ"ש מחלציך יצאו היינו בנימין שעדיין לא יצא לאויר העולם. אך לא כוון יפה וכמ"ש המדרש ובנימין כבר יצא מחלציו:

לרחק ולקרב. תחלה רחקו ארור נותן לבנימין אשה. ואחר כך קרבו ויאמרו ירושת פלטה לבנימין ולא ימחה שבט מישראל:

פסקה ה

כקהל עמים. עיין ויקרא רבה פרשה כ"ב ס"ג ומש"ש:

לאמר ישראל יהיה שמך. וזה מיותר שהרי כבר כתיב בתורה אלא פי' שבשעה שקרא שמו ישראל רמז לו על הענין הזה:

אשר יולד לישראל. והרי כבר ידוע שדן בנו הוא ועוד שדן נולד כשהיה שמו יעקב לא ישראל ע"כ דורש שהענין מדבר בפסל מיכה שהקימו בדן ובשעה שנקרא יעקב ישראל נאמר לו קהל וגו' שרמז שיקריבו לה' בשעת איסור במות ע"פ נביא לשעה. והם טעו בזה שהכוונה גם על פסל מיכה:

ר' יוחנן מייתי לה מהכא. כבר דרש בשם ר' יוחנן מפ' קהל עמים. אך בילקוט הגירסא אית דמייתי לה מהכא. ומ"ש צדקה אני עושה עמהם היינו מה שקבל תפלת אליהו וירדה אש מן השמים וגו':

אלא גוי וקהל גוים. תיבת אלא צ"ע שאינו שייך ולא נמשך מדרשה הקודמת. ובילקוט ליתא. ונכון לגרוס ד"א גוי כו'. ומ"ש לחייב על כל שבט או על כל קהל. עי' פירושו הוריות דף ה' ובירושלמי ריש הוריות:

פסקה ו

הן הן המרכבה. כמו שיושב כביכול על כסא כבודו בשמים על שרפים וחיות הקדש. כן יושב בארץ על ידי המאמינים בו ובזכותם המשכינים שכינתו בארץ. וכ"ה לעיל פמ"ז ס"ו ע"פ ויעל מעליו אלהים:

ויצק שמן וגו'. בפסוק הוא בהפך ויסך עליה נסך ויצק עליה שמן וכצ"ל. ועי' לעיל פס"ט ס"ח שיפע לו מן השמים כמלא פי פך כי אז לא הי"ל כלום עמו אך כאן היה בעיר בישוב בעושר וכבוד והי"ל שמן ג"כ אלא דורש ויצק כמלא פי פך כמש"ש:

פסקה ז

כברת הארץ. תיבת כברת זרה ודורש כברה בר. שהארץ חלולה ככברה היינו בעת הקציר שהוא עת שרב ויובש הארץ וגם אז הבר מצוי והם החטים בארץ אזיא. ובזה אנו יודעין זמן שמתה רחל (ע"פ מדת ממעל). ורבנן פי' מל' בשכבר הימים הבאים. פי' בעוד כבר הבר זמן שעבר לפני הבר שעבר זמן הגשמים והתבואה קרובה להתבשל. ומ"ש ועדיין השרב לא בא היינו מתיבא לבא. ונמצא בר בין תיבת כבר לתיבת לבא היינו שהגשמים כבר קודם הבר והשרב לבא אחר הבר. וכוונת ידיעת הזמן מפורש בפסיקתא רבתי פ"ג ס"ד וז"ל א"ל (יוסף ליעקב) שמא מה שלא הכנסת אותה לקבורה שמא עונת הגשמים היתה. א"ל לאו בעוד כברת ארץ כו' בין פסח לעצרת בזמן שהארץ מנופה והולכת ובאה ככברה שיכולים לילך. והובא ברש"י ויחי והכוונה אלא שעשה ע"פ הדבור:

וכלתו אשת פנחס. וס"ד ותכרע ותלד כי נהפכו עליה צירייה:

לעגלה אשתו. דורש מדה ט"ו. כאן כתיב ולא הי"ל ולד עד יום מותה. וכתיב הששי יתרעם לעגלה אשת דוד (שמואל ב ג׳:ה׳) כי בדה"ב ג'. ועל שהיתה בת המלך שאול היתה חביבה מכולן וע"כ קוראה אשת דוד ואשתו והרי היא מיכל וכתיב שהי"ל בן. וההכרעה ע"פ מדה ט'. ומ"ש שפעת כעגלה שנענשה על שהתרעמה על דוד כהגלות נגלות כאחד הריקים. וע"ש כך קראו לבנה יתרעם ולה עגלה. ועי' במ"ר ספ"ד כל הענין וש"נ. והקשו ע"ז בסנהדרין כ"א והובא בילקוט שמואל. ולפי מ"ש שם ילדה את יתרעם בחברון ומיום שדברה נגד דוד לא ילדה עד יום מותה וביום מותה הי"ל עוד ולד ואינו דורש יתרעם על התרעומות:

פסקה ח

אנטידיקוס. פי' הערוך בעל דין ומטה כלפי חובה וזהו נצב לריב וכמ"ש ויק"ר פל"ג ס"ב על חומת אנך כבע"ח שעומד ושטרו בידו:

עובד אדמתו. וס"ד ומרדף ריקים וגו'. שלשון עבודה נופל בעבד לאדון והאדם לאלהים ע"כ דורש עובד אלהים שע"פ מדה י"ז שמפורש בהרבה מקומות שהעבודה סתם לאלהים פי' כאן מדה ט' (וכמ"ש איוב ל"ו י"א) כאלו כתיב עובד אלהים וא"כ מ"ש אדמתו בהכרח לדרוש ע"פ נוטריקון וגימטריא חלוף אותיות עד מותו. ומ"ש מלחמו של עוה"ב כמ"ש במשנה והכל מתוקן לסעודה וכמ"ש לכו לחמו בלחמי:

ויהי בהקשותה. וס"ד אל תיראי כי גם זה לך בן. ודורש ר"י שתי' גם בא לרבות התאומה שנולדה עמו וא"כ יקשה שהרי כל השבטים נולדו עם תאומותיהם וכמ"ש פר"א פל"ו ול"ט שבנותיו של יעקב נשי בניו היו וכ"ה לקמן פרשה פ"ד סכ"א דעת ר' יהודה. ובהכרח לדרוש על תאומה יתירה:

פסקה ט

בר צערי בל"א. מל' לא אכלתי באוני ות"א באבלי וכאן תרגם בר דוי. ודעת המדרש שאוני על הצער הוא ל' ארמי ולפ"ז קראתו בל' צער ובארמית. ויעקב תקן בן ימין ובל' הקודש:

ר' ינאי ור"י. במד"ש פסוק זה בא"א. ועי' ילקוט שמואל פסוק זה בשם תוספתא בא"א:

בלכתך היום מעמדי. וס"ד ומצאת שני אנשים עם קבורת רחל בגבול בנימין בצלצח. והוקשה לו שקבורת רחל בדרך אפרת בבית לחם בגבול יהודה כמ"ש ודוד בן איש אפרתי הזה מבל"י (ובית לחם לזבולן יהושע י"ט לא נקראת אפרתה) ואיך אמר בגבול בנימין ודורש ע"פ מדה ל"א שעבר לארץ בנימין עד הגבול של צוף שסמוך לגבול בנימין:

פסקה י

למדנו שנקראו כו' עד אפרים. מאמר זה נלקה בחסר וחילוף מקום שמקומו בסוף סימן זה וחסר כמ"ש בסמוך:

ד"א מה ראה. תיבת ד"א צ"ע ובילקוט ליתא אלא גורס מה ראה כו':

צפה יעקב. לעיל פ"ע ס"י ושם מבואר:

מבכה על בניה. אין פי' על בניה ממש אלא על כל השבטים וכאן מקום מאמר למדנו שנקראו ע"ש רחל שנאמר רחל מבכה על בניה ולא סוף דבר לשמה אלא לשם בנה שנאמר אולי יחנן ה' צבאות את שארית יוסף ולא סוף דבר לשם בנה אלא לשם בן בנה שנאמר הבן יקיר לי אפרים. כ"ה לעיל פע"א סס"ב וכ"ה במדרש רות פ' ויאמרו כל העם אשר בשער ילקוט רמיה ל"א:

פסקה יא

בני ראובן בכור ישראל. פסוק בדה"א ה' ג' הרי שקראו סתם בכור ישראל כמ"ש כאן בני לאה בכור יעקב ראובן. ובחללו יצועי אביו נתנה בכורתו לבני יוסף בן ישראל. והם בכ"מ. ובא הכתוב הג' והכריע היינו סוף פר' א' ולא להתיחס לבכורה פי' ליוסף לא להתיחס לבכורה. וז"ש כאן בכורת ממון נטלה ממנו מראובן ולא בכורת יוחסין:

לא לראובן להתיחס. שמ"ש ולא להתיחס לבכורה קאי על ראובן. וצ"ע איך יפרש פסוק ג' בני ראובן בכור ישראל. ואפשר בדקדוק לשון המדרש שראובן עצמו לא יתיחס לבכורה אבל אחרים יחסוהו וצ"ע:

ר' יודן בשם ר"א. חושב ששה מיני מעלות של בכורה כנגד ו' פעמים שנזכר בכורת ראובן בתורה וזה ע"פ מדה יו"ד מדבר שהוא שנוי. והם. א' כאן בני לאה בכור יעקב ראובן. ב' בראשית מ"ו ח' בכור יעקב ראובן. ג' שם מ"ט ג' ראובן בכורי אתה. ד' שמות ו' י"ד בנו ראובן בכור ישראל. ה' במדבר א' ב' כנ"ל שם ו' כ"ו ה' כנ"ל. ור"ע חושב עוד דבר א' כנגד פסוק וישבו לפניו הבכור כבכורתו ור"י לא חשיב ליה שלא נזכר כאן ראובן בפירוש ובזה פליגי:

בכור לבכורה. שלאה בכורה היתה כמ"ש לתת הצעירה לפני הבכירה. וליעקב ד' בכורים מד' אמהות כמש"ל פ"ע סס"ז. וראובן בכור לבכורה ולא יתכן לפרש שהוא הראשון בתורה שנקרא בכור שהרי הכתוב מפורש וימכור את בכורתו:

בכור לנחלה. פי' שכך היה ראוי לו אם לא בלבל יצועי אביו:

לעבודה. היינו בימי יעקב בבית אל ט' שנים כמש"ל ס"פ ע"ח וראובן עזר ליעקב ולא שבט אחר:

בכור לתשובה. לקמן פפ"ד סימן י"ט אתה פתחת בתשובה תחלה:

תחלת דבר ה' בהושע. ב"ב ד' י"ד ובס"ע ר"פ כ' שהתנבא תחלה לד' נביאים שבימיו ישעיה עמוס מיכה והושע בן בארי ובארי מראובן דה"א ה' ו' בארה בנו הוא נשיא לראובני. וס' הושע הראשון בתרי עשר:

פסקה יב

גליתי מסתריו. ע' בבמ"ר רפ"ט:

רב אמר שלשה. כמ"ש ב"ב דקט"ו ובתנחומא ריש וישב ולקמן ר"ס ט"ו על ענה. וכן אהליבמה בת ענה בת צבעון:

פסקה יג

לב חכם. לעיל פע"ד ס"ה וש"נ ועי' פר"א פל"ח באורך:

מפני שט"ח. לקמן פפ"ד סימן ב':

מפני הבושה. לעיל בריש הפרשה:

פסקה יד

תני רשכ"י. סנהדרין צ"ט ב' וילקוט האזינו כי לא דבר ריק וילקוט תהלים רמז תשס"א:

וכתיב ואחות לוטן תמנע ותמנע היתה פילגש. וכ"ה בסנהדרין שם והם ב' פסוקים. ובא לדרוש מ"ש ותמנע היתה פילגש והרי בפרשה זו עדיין לא נזכרה מי היא ע"כ סדר המדרש ע"פ מדה ל"א ול"ב כאלו כתיב אלוף לוטן. וגם בזה כוונתו לפסוק כ' שם בפר' ולפסוק כ"ב אלה כו' לוטן וכו' ויהיו בני לוטן וכו' ואחות לוטן תמנע. אלא שהמדרש תפס בקיצור פכ"ט אלוף לוטן שהיה אלוף שר וגדול ואחות לוטן תמנע. וע"ז אמר בפר' הקודמת ע"פ מדה ל"ב ותמנע הזאת אחות האלוף היתה פילגש לאליפז:

לשפחה. שהפלגשים נקראו שפחות כמו הגר שפחת שרה וכן נשי יעקב בלהה וזלפה היו פלגשים ונקראו שפחות כ"פ ואנו דורשים ק"ו סתום על יעקב שהיו כולם רוצים לדבק בו:

פסקה טו

ואלה בני צבעון. עי' הגירסא הנכונה ב"ב ד' קט"ו ובתנחומא ריש וישב ועי' לעיל סי' י"ב:

האש והכלאים. ירושל' ברכות פ"ח על המשנה בש"א נר ומזון כו' כל הענין עד סוף הפ' היא משם ופי' שנתן בכח הבריאה ולא נבראו בפועל ממש:

את הימים. על שתיבה זו זרה דרשה עפ"מ ממעל מל"י המיונס פרד והמיסו פי' חצי וכ"ה במ"ע:

דאודנייהו דקיקין. עי' חולין דע"ט ושם אי' דלהוון דמיין להדדי ועיקר הכוונה שיקח תמיד מין א' ונתן סימן לקחת מין שאזניהם קטנים:

דבר של היזק. פי' מין של היזק:

האש. דאמר לעיל שלא נבראו אלא עלה במחשבה ופי' שנתן בכח הברואים. ואימתי יצא אל הפועל כו' במוצ"ש והמאמר בירושלמי שם ולעיל פי"א בס"ב וש"נ ומבואר:

פרק פג

פסקה א

אלונים מבשן. וענין הפרשה שחושב שם כל עניני ספינה תורן נס משוט כו' ולא הזכיר העיקר היא הספינה וז"ש שנמשלו לספינה. ועי' שמ"ר ר"פ ל"ז ושני המאמרים מלמדים זע"ז. ומה שחסר כאן מילא כאן:

פסקה ב

קודם שלא כו'. צ"ע מאי קמ"ל הלא מפורש בקרא לפני כו' ונ"ל באמת שבא לדרוש פסוק שבסוף מ"א (כ"ב מ"ז) שהכוונה קודם מלוכת שאול וכמ"ש רש"י בחומש כאן. וע' מ"ב (ח' כ'). וע' שי"ר פסוק אל תראוני ראיה לזה:

נשיאים. עי' שמ"ר פט"ו סי' ד':
בא אויל כו'. כמ"ש בסוף ירמיה ויתן את כסאו וגו'. בא אחשורוש ונשא את המן שבא מעמלק ואח"כ חזר והשפילו ונשא למרדכי והמדרש קיצר במה שידוע מהמקראות ומכאן ואילך נסתמה הנבואה כי אסתר סוף נביאים:

פסקה ג

עי' ירמיה מ"ט כ"ב ומ"ח כ"ד ועי' במ"ר פי"ד ס"ד:
עקורה. עי' יפ"ת שפי' ע"פ גמרא דפ"ק דעבודת כוכבים (דף י' ע"א) ונ"ל לפרש מלת עקורה מלשון חז"ל פ"ב דמ"ק (דף י"ב סוף ע"א) הלכות מועד כו' לומר שהן עקורות כו' ופירש רש"י כאשה עקרה כו' ע"ש. מהרי"ב:

פסקה ד

וימת בעל חנן. וס"ד ושם אשתו כו' והוקשה לו מ"ש אצלו שם אשתו ויחוסה ולא אצל כולם ע"כ דורש ע"פ מדה כ' אא"ע מדה כ"ו וממשל. ומ"ש מטיבים פי' מקשטים וכמש"ל פר' כ"ג סס"ב ופכ"ו ס"ה ודורש ע"פ מדת נוטריקון:
טרודים במזונותם. בתחלה שהיו עניים היו מבקשים אוכל לנפשם ואח"כ כשנתעשרו היו מבקשים כסף וזהב:
היום כו'. עי' פר"א פל"ח באריכות מענין זה:
לערום כו'. מלשון ערימה שפירש קבוץ ואסיפה וכמש"ל פע"ח ס"ס י"ב מנחה ישיבו:
מעשה כו'. ע"ל פס"ז ס"ו והכוונה שם כמו כאן שזה טעם מילוי האוצרות:

פסקה ה

התבן והקש. דורש סמוכין שאח"ז כתיב וישב יעקב. ועי' פסיקתא רבתי פ"ז ס"ד שי"ר ס"פ שרך בטנך:
כי הנה. ע"ל פע"ח ע"פ ויזרח לו השמש:

פרק פד

פסקה א

בזעקך יצילוך. גירסת הילקוט (ישעיה נ"ז) יצילוך שנאמר הצילני נא וגו'. ופי' בזעקך הצילני יצילוך דמאחר שלא פי' הזעקה בהכרח שמפורש כאן. שמהתשובה יצילוך הרי שהזעקה היה הצילני. וע"פ מדה י"ז דורש כאן מדה ט'. ויותר מבואר לפי מ"ש לעיל ריש פע"ד זעקתי אליך ה' אמרתי אתה מחסי חלקי בארץ החיים. בזעקך כמ"ש זעקתי. אמרתי אתה מחסי זהו מ"ש והחוסה בי. חלקי בארץ החיים. זהו ינחל ארץ. וישב יעקב

בארץ ושם איתא מה אמרתי חלקי בארץ החיים שוב אל ארץ אבותיך וכן כאן ודוק. ומ"ש כינוסו וכינוס בניו והיל"ל כינוסו עם בניו. אך הענין שהתפלה נקרא כינוס כי בית התפלה נקרא ביה"כ ולא נקרא כן כל בית שמתכנסין בו כי התפלה עיקרה ההכנעה אסיפת האברים והכחות אל הלב. והגאוה היפך זה כמ"ש לעיל פס"ג ס"ח. וזהו קיבוציך כנוסו וכינוס בניו:

פסקה ב

נסו ואין רודף. ילקוט משלי כ"ח:

מפני שט"ח. לעיל פפ"ב סי"ג וש"נ. וכן מ"ש מפני הבושה. ועי' פר"א פרק ל"ח באריכות:

פסקה ג

אם שוט. וס"ד למסת נקיים ילעג. ופי' לסכום ומנין מעות כנגד סכום של שוט שממית. והסכום מעות שהבטיח המכה בעד שיסבול המוכה. ואם לא יוכל לסבול יהיה ללעג שלקה ואינו מקבל מעות ועי' מ"כ. ויתכן לפרש סכום מעות שהמוכה נותן אחר שאינו יכול לסבול. וכמ"ש במכילתא ריש בשלח משל לעבד שקנה דג רע ומבאיש מן השוק וגזר עליו אדונו או שיתן מאה דינרין או שיסבול מאה מכות או שיאכל הדג ובחר לאכול הדג ולא יכול וקבל לסבול המכות ולא יכול ושילם מאה דינרין והיה ללעג:

בשעה שהצדיקים. דורש למסת נקיים בא"א השייך לענין הפרשה לסכום הבטחת טובה שנתן לנקיים ילעג שאין קיום לשלותן בעוה"ז:

לא שלותי ולא שקטתי. הפסוקים האלה אמרם איוב על צרתו ויסוריו ואיך דורש על יעקב. אך חז"ל דורשים מדה ט"ו שאיך יאמר לא שלותי ולא שקטתי הלא כתיב באיוב כ"ז שאמר שליו הייתי וגו' והם בכ"מ. והכריע מפסוקים שלפני פסוק לא שלותי לגבר אשר דרכו נסתרה ויסך אלוה בעדו כי לפני לחמי וגו' והגבר הוא יעקב כמ"ש בישעיה למה תאמר יעקב וגו' נסתרה דרכי מה' והוא אשר כי לפני לחמי אנחתי תבא וגו' כמ"ש ויתאבל על בנו וגו'. כי פחד פחדתי וגו' וכמ"ש וירא יעקב מאד ויצר לו. והוא אמר לא שלותי ולא שקטתי וגו'. ואמר ד' לשונות של צרות על ד' מיני צרות שהשיגוהו ועי' שמ"ר ריש פכ"ו ומש"ש. ואחר כתבי זאת מצאתי באג"ב פ' ס"א וז"ל ד"א למה תאמר יעקב וגו' נסתרה דרכי מה' וגו' זש"ה לגבר אשר דרכו נסתרה ויסך אלוה בעדו וגו' ואמר איוב שהוא דומה לגבר אשר דרכו נסתרה:

בא עלי רוגזו של יוסף. כמ"ש בעל החלומות הלזה בא ויהי כאשר בא יוסף ויפשיטו. וזהו ויבא רוגז:

פסקה ד

וישב יעקב. בארץ מגורי אביו והיל"ל וישב יעקב בחברון ע"כ דורש שבא להודיע מה עשה שם וא"ת מגורי כו':

ויקח אברהם. עיין לעיל פל"ט ס"ד וש"נ:

ומת"ל אשר עשו. פי' באיזה אופן עשו:

ויאמר יעקב. הסירו את אלהי הנכר אשר בתוככם וכן ויתנו ליעקב את אלהי הנכר:

מאי ממגורי אביו. שהיל"ל בחברון וכמ"ש ויבא יעקב ממרא קרית הארבע אשר גר שם אברהם ויצחק:

פסקה ה

למעלה מן הענין. כלשון ויק"ר פכ"ט ס"ה שהיל"ל ויגר כמ"ש אצל אברהם:

משל בנך. וכמ"ש כאן וישב יעקב וגו' אלה תולדות יעקב יוסף כ"ה באג"ב ר"פ נ"ח. ובתנחומא הגירסא ניצוץ אחד יוצא ממפוח וכו'. וע"ש באריכות עיין ב"ב קכ"ג ובילקוט עובדיה א':

ממתינות כו'. כמש"ל פע"ג ס"ז ובאג"ב שם:

ראוך מים. ובפ' הקודם גאלת בזרוע עמך בני יעקב ויוסף סלה. ומ"ש נתן תהום קולו הוא בחבקוק ג' ראוך יחילו הרים זרם מים עבר נתן תהום קולו רום ידיהו נשא. ואין כאן ראיה על קריעת ים סוף ולא על יוסף ובילקוט כאן ובתהלים ל"ג ליה. אך מצאתי במכילתא בשלח ספ"ד שדורש נתן תהום קולו על קריעת ים סוף. ובהכרח לומר שדורש ראוך גז"ש מה ראוך מים ע"י יוסף כמ"ש לקמן פפ"ז ס"ח וש"נ אף כאן ראוך יחילו הרים על ידי יוסף:

אף הירדן. כמ"ש הים ראה וינס הירדן יסוב לאחור וע"פ מדה כ"ב פי' הירדן ראה ויסוב ראה ארונו של יוסף:

רנ"ט מיום וכו'. כמ"ש במ"כ בהגהה א':

פסקה ו

תולדות יעקב ראובן. פיר' וכן כולם כתולדותם ודורש תולדות מלשון ילד יום מה שנקרה היום. ועי' תנחומא כאן סוף סימן א':

זה נולד מהול. כמ"ש לעיל פס"ג סי"ז עי' מש"ש. וכך יוסף כמ"ש בתנחומא מדכתיב אלה תולדות יעקב יוסף כמו שנולד יעקב נולד יוסף ועי' במ"ר פי"ד ס"ה כל הענין ומש"ש ועי' מד"ת מזמור ט' פסוק גערת שחושב שם י"ג שנולדו כך ובתוכם יעקב ויוסף:

נתקשה אמו בלידה. פי' שנתקשה אמו בצער עיבורה. וכ"ה במ"ר שם:

זה נגנב שתי פעמים. יוסף נגנב תחלה ע"י אחיו שהשליכוהו הבורה ואח"כ גנבוהו הישמעאלים מן הבור כמפורש בספר הישר עי' לקמן פפ"ח ס"ה וביעקב בהכרח יתפרש על שגנבו ממנו מצאן לבן ב"פ. א' ביום והב' בלילה. ולשון התנחומא כאן יוסף אמר גונב גונבתי ויעקב אמר גנובתי וגו':

נתברך בעושר. במ"ר שם הגי' זה נתברך בעשר וזה נתברך בעשר שברכת ויתן לך כולל עשר ברכות וכמפורש בפר"א פל"ב יו"ד ברכות ברך יצחק את יעקב. וכן משה ברך את יוסף בעשר ברכות בוזאת הברכה:

לווהו מלאכים. כמ"ש לעיל פס"ח סי"ב ולקמן פר' זו סי"ד:

בית חמיו. לקמן פ' פ"ו ס"ג פוטיפרע הוא פוטיפר שנשא בתו:

זה משביע. יעקב ליוסף שיקבור אותו בחברון. ויוסף השביע לאחיו להעלות עצמותיו לארץ ישראל במ"ר שם:

זה מצוה. בסוף ויחי ויצו אותם קברו אותי במערה וביוסף כתוב שם ויצו יוסף וכו' לחנוט את ישראל:

פסקה ז

ואת אמר והוא נער. ולעיל ע"פ ס"י שמעון ולוי נקראו איש שהיו בני י"ג שנה ויוסף בן י"ז שנה נקרא נער. וע"ל פנ"ג סי"ג ואת הילד:

דבתם רעה. עיין לקמן פפ"ז ריש ס"ג:

על אבר מן החי. מרומז במ"ש רועה את אחיו בצאן מענין הצאן היה הדיבה. וממ"ש וישחטו ע"פ מדת מנגד שהיה הדיבה מענין השחיטה. וכמ"ש פר"א פל"ח שאמר בני פלגשו אביו אוכלים אליות כבשים חיים:

תולים עיניהם. פי' שנותנים דעתם לישא מהן נשים. ומרומז במ"ש והוא נער וגו' נשי אביו ויבא יוסף את דבתם שהיה בדבה מענין נשי אביו שלא היו כנעניות והם רוצים לישא. כמ"ש פר"א פרק ל"ו שבלהה וזלפה היו בנות לבן מפלגשו:

מזלזלים בבני השפחות. בתנחומא כאן סימן ז' מוכיח ממ"ש והוא נער את בני בלהה ואת בני זלפה נשי אביו שהוא מחזיקן שהם בני נשי אביו ולא הם. ואחר כתבי זאת מצאתי בחיבור של ר"ע מברטנורה על רש"י בחומש ככל מה שכתבתי:

את הדוב. וכן לקמן פפ"ו ס"ד דובא קפז ובפפ"ז סימן ג' וד' כלשון זה וצ"ע למה דווקא דובא. ולפי מ"ש לקמן פ' זו ס"ס י"ט חיה רעה זו אשתו של פוטיפר ואיתא בפר"א ריש פל"ז כאשר ינוס איש מפני הארי ופגעו הדוב הארי יש לו בושת פנים והדוב אין לו בושת פנים. וכמ"ש לקמן ר"פ פ"ז העיזה פניה כו' ובזה דומה לדוב:

פסקה ח

אהב את יוסף. כי בן זקונים הוא לו. ולשון הפר"א והלא בנימין הוא בן זקונים כו':

שמסרו שם ועבר. כדלעיל פר' ס"ג ס"ו:

שלא לשנות. שבת דף י' וש"נ:

עד פס יד. כל היד שנקרא פס עיין לעיל פר' ע"ח סי"ב ושמ"ר פל"ה ס"ה מתיר פס יד. והנוטריקון פס יד מגעת. וזה מורה שררות שאינו בעל עבודה. וכן באורך מגעת עד פיסת רגליהם:

נטמנת פסים נוטריקון פס יד טמונה:

שהפיסו עליה. פסים בהיפוך אותיות פס מי הפיסו מי יוליכה יהודה וע"ל סי"ט ועי' באג"ב ס"פ ס':

לכו וראו. וס"ד נורא עלילה על בני אדם הפך ים וגו' ע"י יוסף כמ"ש לעיל בס"ה ועי' תנחומא כאן באריכות:

פסים פס ים. כמ"ש לגוזר ים סוף לגזרים וכמ"ש אתה פוררת בעזך ים:

פסקה ט

ויראו אחיו. וס"ד וישנאו אותו ולא יכלו דברו לשלום. אפילו אם היו רוצים לא היו יכולים. אבל אבשלום אם היה רוצה היה יכול כמ"ש עליו ויגנב אבשלום את לב:

פסקה י

שמעו נא. מיותר שהיל"ל הנה חלמתי וגו' וכמ"ש בחלום הב'. אלא על שידע שלא יתרצו אחיו לשמוע הוצרך לבקש שמעו נא וכן יהיה אצל הנביא לעתיד שלא ירצו לשמוע ויהיה מוכרח לבקש שמעו נא:

שלכם רקבים ושלי עומד. שמ"ש תסובינה אלומותיכם מלשון סובין אבל שלי קמה אלומתי:

חיה רעה אכלתהו. לקמן סי"ט על אשתו של פוטיפר אלא שניצל ממנה ע"פ זכות שתיקת אמו וכמש"ל פצ"ח ס"כ בהדיא:

כנגד חמשה פעמים. א' בראשית מ"ב ו' ב' מ"ג כ"ו ג' שם פסוק כ"ח ד' פ' מ"ד י"ד ה' בסוף ויחי כנגד ה' פעמים שכתוב כאן אלומות. א' מאלמים. ב' אלומים. ג' אלומתי. ד' אלומותיכם. ה' לאלומתי:

בעין רעה. שפתרונם היה הכרחי לקיום החלום אלא שדבריהם היפך רצונם.

בלשון כפול. שהיה די במ"ש המשול תמשול שהיה מורה השתחואה ליהושע וגדעון שהיו שופטים. אלא שאמרו עוד המלוך תמלוך שעל כן העמיד שני בתי אבות של מלכים בית ירבעם מאפרים ובית יהוא ממנשה וכל זה ע"פ מדה י':

פסקה יא

בשעה שאמר יוסף. לעיל ספ"ו ופס"ח ס"י וע"ל פצ"ז ס"ד:

לאו זבינת כספא. לעיל ספ"ו ולקמן פצ"ז הנ"ל. ובילקוט יהושע י' ליתא שם תיבת כספא ולשון גוזמא הוא:

פסקה יב

נטל קולמוס וכתב. שהיל"ל זכר את הדבר או האמין ודורש ע"פ מדת ממעל שמיר כמ"ש ירמיה י"ז א' חטאת יהודה כתובה בעט ברזל בצפורן שמיר וגו' וכאן פי' שמר את הדבר ע"י שמיר. על שהיה חלום של נבואה ניתן לכתוב ולדרוש. כמו נבואת אדם ונח ושל אבות חלום הסולם ושל פרעה וכמו כל ספר בראשית למ"ד מגילות נכתבה. אך מ"ש באיזה יום לכוונה אחרת. וכמ"ש במ"ר פ"א סס"א אבל משבא לגדלם וכו' מפרסם באיזה יום באיזה מקום וכו' וכן כאן לפרסם גדולת יוסף:

ורוה"ק אומרת לו שמור. שהיל"ל שמר את החלום מהו את הדבר שנאמר לו ע"פ רוה"ק כמ"ש פר"א פל"ח מפ' מגיד דבריו ליעקב:

כך יעקב וכו' נתבקרה פנקסו וכו'. כמש"ל פפ"א סס"א וסס"ב איחר אדם נדרו נתבקרה פנקסו וכמ"ש שם בשם התנחומא שע"י שאיחר נדרו באו עליו בדרך כל הצרות המפורשות. והיה יעקב סבור שגם זה שישתחוה הוא ובניו ליוסף נגזר עליו ע"י ביקור הנ"ל וא"כ יתקיים מיד ככל הצרות הנ"ל אך באמת לא היה בכלל ביקור הפנקס:

פסקה יג

נקוד על את. במ"ר פ"ג סי"ג וע"ש. וצע"ג איך דרשו לרעה על שבטי יה. ונ"ל בזה שכיוונו למ"ש שמ"ר פ"ב סס"ב שמשה ודוד זכו לגדולה על שנבחנו במרעה הצאן בחמלה ורחמים ולמדו כן מיעקב אביהם. וכן יוסף כמ"ש רועה את אחיו בצאן. וכתיב רועה ישראל האזינה נוהג כצאן יוסף כמו יוסף שנהג צאן בחמלה. אבל השבעים לא נהגו אתו בחמלה ומכרוהו על שלא רעו את הצאן בחמלה ועיין ע"ז יחזקאל ל"ד שנרמז כל זה:

יודע הייתי. ובילקוט הגירסא היית פי' שיוסף היה יודע:

אלא בהר. כמ"ש יהושע סוף י"ד תנה לי את ההר ויתן לו את חברון ומה ששאל נתנו לו. ואיך אמר מעמק חברון ועי' מ"כ בשם רש"י והם בכ"מ והכריע ע"פ מדה י"ז שמ"ש בעמק פירושו מעצה כמ"ש מים עמוקים עצה בלב איש ובתנחומא כאו סס"ג שעל זה נאמר מאד עמקו מחשבותיך. ועי' מש"ל פס"ג ס"ג מלתא עמיקתא ולעיל פ"א ס"ו המעמיקים לסתיר עצה. וא"כ מ"ש חברון בהכרח לדרוש נוטריקון על בעל העצה הוא אברהם שמ"ש זרע אברהם אוהבי (ותיבת עמק גימטריא ר"י של מצרים ע"י עצה זו).

ומ"ש שהיה קבור בחברון פי' שכבר היה קבור ובילקוט כאן גורס עוד כיוצא בדבר את מצבת אשר בעמק המלך בעצה עמוקה של מלכו של עולם הנני מקים עליך:

פסקה יד

וימצאהו ג' מלאכים. לעיל פע"ה סי"ד ודורש מדה י' שכתוב ג"פ איש ג' מלאכים. וכמ"ש פר"א פר' ל"ח (עי' מ"כ) שאם פי' איש סתם איך שאל אותו איפה הם רועים:

נסעו מזה ממדותיו. שיוסף שאל איפה הם רועים והיל"ל בדותן ומ"ש נסעו מזה וגו' מיותר ע"כ דורש ע"פ גז"ש מזה זה אלי וכנ"ל בסימן הקודם שהלכו לרעות עצמן. ונשמרו חז"ל לומר ממדותיו של מקום ולא ממנו חלילה שהיו מאמינים. דלא כמ"ש לעיל פס"ג סי"ג:

ונשסה בו את הכלבים. עי' מ"כ ויתכן רמז הכלבים בכאן ממ"ש ויתנכלו אותו ע"פ גז"ש לכלב תשליכון אותו. ולא הספיק הש"י בידם:

היידי ליה. עי' ויק"ר פכ"ו ס"ד ב"פ וע"ל בפ"ז ס"ה היידי לדקמך וסי' המדרש לכי למותר לך וכאן פי' הולך הוא ונושא וטוען חלומות:

זה עתיד להשיאם. אם האחים אמרו כן היל"ל להשיאנו ובהכרח פי' שבשעת סכנתו היה עליו קטרוג גם בשמים. וכמש"ל פ' נ"ג סימן י"ד ע"ש ובילקוט הגירסא להשיאנו:

אמר הקב"ה. שהיל"ל ויבטלו חלומותיו אך מה יהיה משמע שיהיה ע"כ דורש שמ"ש ונראה פי' דרך נצוח נגד יוסף מי נוצח הוא או אנו כי סברו שחלום יוסף הוא רק ע"פ רצונו והרהורי לבו. ולפי האמת שהיו חלומות של נבואה א"כ מ"ש ונראה הוא כנגד הש"י. ובהכרח ע"פ מדת ממעל ומנגד שהשיב הש"י כנגדם מי נוצח אתם או אני וכמ"ש ישעיה ה' האומרים ימהר יחישה מעשהו למען נראה פי' נראה מי נוצח. הקב"ה דבר מי יקום ממני או מהם. וכן עתה תראה אשר אעשה לפרעה תראה מי נוצח ועי' מ"ש בזה במ"ר פט"ז סכ"ה ד"ר פ"ה סי"ג ג"כ מתיבת נראה. וכמ"ש במדרש כאן כ"ה גם בילקוט אך רש"י בחומש הביא מאמר זה בשם ר' יצחק בגי' אחרת ע"ש:

פסקה טו

משמש את אביו יומו. צ"ע שא"כ למה הוצרך יעקב לשלוח לראות שלום אחיו. ואולי יומו ר"ל זמנו והיה כמה ימים וכמ"ש ביפ"ת. וכמ"ש בפר"א פל"ח אמר יעקב ליוסף יוסף בני הרי יש לי כמה ימים שלא שמעתי שלום אחיך וגו'. ולר"נ היה אצלם כשדברו אלא וישמע מלשון הבנה. עי' מ"כ:

ואחד עשר כוכבים. ואף שכתוב מיד אחר מעשה בלהה ויהיו בני יעקב שנים עשר. זה היה כשכתב משה את התורה. אך ראובן ידע זה מחלום יוסף:

את בצר במדבר. בארץ המישור לראובני ומאחר שבכורת נחלת ראובן נתנה ליוסף גם הפרשת ערי מקלט היה לו להתחיל מיוסף את גולן בבשן למנשי:

פסקה טז

ויקחהו כתיב. ואנו קורין ויקחוהו שכולם הסכימו ואחד לקחו:

אבל נחשים ועקרבים. שבת דף כ"ב ודייק על דברים שדרכם להיות בבור שמם:

שני בורות. ע"פ מדה י' הבורה והבור. ועל זה כתוב שני מעוטים והבור רק אך הבור הב' לא היה רק. שהיה מלא צרורות. ומיעוט הב' אין בו מים כנ"ל כ"א נחשים ועקרבים:

שנמשלה למים. במ"ר פ"א ס"ז תענית דף ז' הובא בילקוט ישעיה נ"ה שמ"ר פ"ב ס"ה ופכ"ה ס"ח. וגם התורה נקראת בור ע"פ משל של מים כמ"ש שתה מים מבורך וגו':

פסקה יז

זכורה היא. שלא יתכן לומר שעל שמחת השלכת יוסף לבור ישבו לאכול לחם שהרי אמרו בסימן הסמוך שעברו אותן הדיינים של יוסף והתחילו לאהוב אותו ואף שהמכירה היה לדעתם דבר הכרחי עכ"ז הצטערו אלא לדרוש זכירה כמ"ש ויזכור אלהים את רחל שהוא לטובה ומ"ש תקוה היא היינו מ"ש וישאו את עיניהם שהיה די במ"ש ויראו ע"כ דורש על התקוה כמ"ש כן עינינו אל ה' אלהינו עד שיחננו. ובתנחומא תשא ס"ס ב' אמר ר"י בר"ש ישיבה אחת שישבו השבטים בעצה אחת למכור את יוסף כלכל את העולם בשני רעבון אם עבירתם כך זכיותיהם עאכ"ו. והוא ק"ו סתום:

וישאו עיניהם. והנה וגו' וגמליהם נושאים נכאת וצרי וגו' שזה מיותר מה לנו לידע סחורתם אלא להודיענו שכל זה בהשגחה פרטית לטובת יוסף (וכ"כ רש"י בחומש יפ"ת). והמאמר במכילתא בשלח פסוק ויבואו בני ישראל בתוך הים דרשת ר' טרפון. ויהודה התבונן בזה ע"כ הסכים והשתדל שימכרו אותו להם:

בשבח יהודה. כי לפי מ"ש לקמן פפ"ה ס"ג שהיה לו ירידה שהתחיל במצוה ולא גמרה עכ"ז היה לו שבח בעצה זו שלכך החזיקו אחיו אותו לראש. ויתכן שמאמר ריב"א חולק על מאמר ר"י בר"ס שלא היתה גדולתו ע"י יעקב אלא מאחיו כמ"ש יהודה אתה יודוך אחיך:

נלך ונתפוס. כמ"ש המ"כ שתיבת לכו מיותר. ודורש שלהתנהג במנהג ודרך העולם בין לטוב ובין להיפך נקרא הליכה כמ"ש והלכת בדרכיו וכדומה הרבה לא תלכו אחרי אלהים אחרים וכדומה וזהו לכו וע"פ מדה י"ז שמפורש בקללת כנען לעבד דורש כאן מדה ט' לכו ונתפוס וכו':

פסקה יח

עברו אותם הדיינים. שתחלה אמר אורחת ישמעאלים באה וגו' ונמכרנו לישמעאלים ואח"כ כתוב וימכרו את יוסף לישמעאלים וא"כ מ"ש ויעברו אנשים מדינים מיותר והיל"ל ויבואו וכמ"ש באה ומאי אנשים ע"כ דורש על השבטים שנקראו אנשים כמ"ש האנשים האלה שלמים וגו' ויקחו האנשים את המנחה ומ"ש ויעברו מלשון עובר על פשע ומדיינים מל' דינים ומדון שהעבירו על המריבות והדינים וכמ"ש במ"כ וכ"ז בהשגחת הש"י וכמ"ש ר"י בסמוך:

למה תתענו. וס"ד שוב למען עבדיך שבטי נחלתך כמו שעשית עמהם עשה עמנו ותן בלבנו יראתך:

אתם מכרתם. עי' במ"ר פ"ד ס"י:

מפריש ערך. לכאורה היינו מ"ש ואם מבן חודש וגו' והיה ערכך הזכר חמשת שקלים וצ"ע מ"ש כל אחד מפריש ערך בנו משמע שיש חיוב על כל אחד לעשות כן ואין זה שייך בערכין. אך בירושלמי הגירסא בשקלים פ"ב סה"ד אתם מכרתם בכורה של רחל בעשרים כסף לפיכך יהיה כל אחד פודה בנו בכור בעשרים כסף אתם מכרתם כו' ונפל לכל אחד טבע מחצית השקל שני כסף לפיכך יהיה כל אחד מגיעו מחצית השקל ב' כסף והיינו לעשרת השבטים בצירוף ראובן לבד בנימין. וז"ל הפר"א פל"ח ומכרו אותו לישמעאלים בכ' כסף כ"א נטל ב' כספים לקנות מנעלים לרגליו וכו' מה עשו שתפו למקום וכו' עד שמע ראובן ושתק עכ"ל. ובאופן זה הוכרח גם לקבל המעות לחלקו:

פסקה יט

בתשובה. ע"ל פפ"ב סי"א בכור לתשובה. וכאן חסר דעת ר"י ועי' מ"כ. ורש"י בחומש כתב וישב ובמכירתו לא היה שהגיע יומו ללילך ולשמש את אביו. וכמ"ש לעיל סט"ו דעת ר"י. ובפר"א פל"ח שישב באחד ההרים לירד בלילה להעלותו וירד בלילה ולא מצאו שם וצ"ע לדעת ר"א שהרי מבואר לעיל ס"פ כ"ב שקין עשה תשובה וכן אדה"ר ושמעתי לומר שתשובת אדם וקין אחר שקללם הש"י וענש אותם אך תשובת ראובן מעצמו וזהו אתה פתחת בתשובה וכ"כ היפ"ת ומ"ש שב"ב יפתח תחלה כמ"ש לעיל פפ"ב ס"ס י"א:

אתה אמרת הכר. לעיל ס"ח סוטה דף י' ולקמן פפ"ה סי"א במ"ר פי"ג סוף סימן י"ד והדרשה בהיפך על שכתוב בתמר הכר אנו דורשים שמ"ש כאן הכר אמרו יהודה ע"פ מדת ממעל ומנגד וכמש"ל פפ"ה ס"ט:

לית אנא ידע מה אנא חמי. לקמן פצ"א ריש ס"ו שמיום שנגנב יוסף נסתלקה ממנו רוה"ק וכו' והיינו מעת שהביאו לו הכתונת שעד עתה היה רואה ויודע מה שרואה ועתה

רואה ואינו יודע מה שרואה ותמה עצמו על זה. וכמ"ש פר"א פל"ח מפסוק מגיד דבריו ליעקב ע"כ מעולם היה יודע רק עתה העלים ממנו:

נצנצה בו רוה"ק. והוא עצמו לא ידע מה שאומר רק השערה בעלמא מאחר שמצאו בשדה במקום חיות. עיין לעיל סוף סימן ז' מגרה בך את הדוב עמש"ש:

פסקה כ

יוסף גרם לשבטים. היינו הקריעה הנ"ל ויקרעו שמלותם אף על פי שהיה הקריעה לעונש על שגרמו לאביהם לקרוע עכ"ז נענש יוסף ע"ד שאמרו כל שחבירו נענש ע"י וכו':

בנימין גרם. וכן מ"ש מנשה גרס הכל על קריעה אחת הנ"ל נענש יוסף ובנימין ומנשה. ועל שמצאו חז"ל קריעת בגדים בכל הנ"ל כפי שמצאו בתורה ועל מנשה שלא מצאו קריעת בגדים מצאו לו קריעת נחלה משא"כ בכל השבטים. וכמש"ל פצ"א ס"ד שהוא האיש אשר על בית יוסף:

אלו כ"ב שנה. הנה בכמה מקומות דרשו ימים שנים רבים שלשה אך כאן לא יתכן לדרוש כן על שמפורש שהתאבל עד שנודע לו שיוסף חי כמ"ש ותחי רוח יעקב שהם כ"ב שנה מי"ז שנמכר עד ל' שעמד לפני פרעה ועוד ז' שני שובע וב' שני רעב הרי כ"ב שהיה אז בן ל"ט וכמ"ש מגילה י"ז ורש"י בחומש וכ"כ היפ"ת:

פסקה כא

כמה בנות. עי' ר"פ פ"ה ס"ס א' בשם אג"ב וס"ד בביאורי. וה"ג בילקוט כאן רי"א לאחיותיהן וכו' ר"נ כנעניות וכו' ר"נ אמר על הדא דר"י וצ"ל דר"נ כמה בנות וכו'. ועי' פר"א ר"פ ל"ט ולעיל פר' פ"ב בסוף סימן ח':

וזה אביהם. וגירסת הילקוט וזה אביהם של כולם יצרו תקף עליו וימאן להתנחם. וע"ע בילקוט מאמר נפלא ומצויין לתנחומא ואינו בתנחומא:

על המתים. שרואה מתו לפניו ומתיאש ממנו וכלתה תקותו וכן בשומע שמת אך אם לא ראה ולא שמע שמת אין תקותו נפסקת מלבו ואינו מתיאש:

זה יצחק. עי' מ"כ שאם על יעקב הוא מיותר שבו מדבר. ומ"ש אותו פירוש על יעקב שבכה עליו יצחק כשהיה אתו בפניו:

הקב"ה לא גלה. כמ"ש פר"א פל"ח ואף הקב"ה שתק וכו' וכתיב ביה מגיד דבריו ליעקב ואת הדברהזה לא הגיד ליעקב עכ"ל ומטעם זה לא שאל מיצחק שאם היה צריך לידע היה הקב"ה מגלה לו:

פסקה כב

ר"י אמר ד' ר"ה אמר ה'. דורשים מדה ט"ו בכ"מ שכתוב אורחת ישמעאלים באה. לכו ונמכרנו לישמעאלים. ואח"כ כתוב ויעברו אנשים מדינים סוחרים ואח"כ וימכרו את יוסף לישמאעלים ואח"כ והמדנים מכרו אותו אל מצרים ע"כ דורש ר"י שמכרו אותו ד' פעמים. אחיו לישמעאלים וזהו וימכרו את יוסף לישמעאלים כמ"ש תחלה ונמכרנו לישמעאלים ומ"ש ויעברו אנשים מדינים בהכרח לדרוש ע"פ מדה ל"א שעברו המדינים אחר שמכרוהו לישמעאלים. ולמה נכתב ללמדינו ע"פ מדה ט' כאלו כתוב שהישמעאלים מכרו למדנים. ומאתר שכתוב מדינים סוחרים נדרש ע"פ מדה י' שהיו שתי כתות מדינים וסוחרים שמדינים מכרו עוד לסוחרים. ומאחר שכתב והמדנים מכר אל מצרים בהכרח לדרוש ע"פ מדה ל"א כאלו כתיב סוחרים מדינים. שהמדינים היו אחרונים שמכרו אל מצרים הרי ד'. אחיו לישמעאלים. והם לסוחרים. והם למדנים. והם למצרים. ודעת המדרש שמדנים ומדינים אחד הוא. ורב הונא סובר ה' היינו מ"ש אל מצרים לפוטיפר שמ"ש אל מצרים מיותר שכבר כתיב ויביאו את יוסף מצרימה. ע"כ דורש ע"פ מדה כ"ב ומדה ט' כאלו כתיב והמדנים מכרו אותו אל מצרים ומצרים מכרו אותו לפוטיפר. ומ"ש מיד הישמעאלים אשר הורידוהו שמה דורש לקמן פפ"ו סס"ג שהם ערבו בעדו. ועי' בס' הישר עוד בא"א. ומ"ש דימוסיא של מדינה פי' מקום ששם נעשים ענינים של כלל המדינה עי' ויק"ר פ"א סי"א בשם מ"ע:

פרק פה

פסקה א

בגדה יהודה. מדלא כתיב בני יהודה דורש על יהודה וכן מ"ש ותועבה נעשתה בישראל על ישראל סבא עצמו בעודנו חי. וע' מ"כ. וכמ"ש לקמן רס"ג. וסובר כר' נחמיה לעיל פפ"ד סכ"א:

עוד היורש. ע' אג"ב פס"ג באריכות. ולמה אמר היורש ומרשה דווקא ועדולם היא עיר מא"י. ודורש לטובה ולבשורה וכמ"ש עוד אבנך ונבנית. עוד ישבו זקנים. ומרשה נוטריקון. ועי' מ"כ וילקוט כאן. ובילקוט מיכה קיצר. עד עדולם יבא משיח הנ"ל וכמו כבוד ישראל הוא יהודה שבא עד עדולם:

כי אנכי ידעתי. כמ"ש באג"ב ס"פ ס"ג ד"א וירד יהודה וכו' כיון שנטלה אמר הקב"ה המשיח עתיד לעמוד מיהודה והלך ונטל אשה כנענית וכו' תמות כנענית כו' כדי שידבק בתמר שהיא כהנת בתו של שם בן נח עכ"ל וע"ל ס"י מ"ש בזה:

פסקה ב

ומפני מה הסמיך. פרשת נשואי יהודה לפרשת ירידת יוסף והרי קדמה לנשואי יהודה כמש"ל ס"ו בשם סד"ע. ומה שכתוב ירידה לירידה ירידת יהודה לירידת יוסף למטה והקדים ירידת יהודה שהיא בקיצור ואח"כ ירידת יוסף באריכות. וכמ"ש בסימן הסמוך. ומ"ש הכר להכר היינו שסמוכה לפ' שלמעלה ולשיטתיה אזיל לעיל פפ"ד סי"ט. ומ"ש רשב"ן ע"ל פפ"ז ס"ד ותשא:

ואם מבתה. לקמן פפ"ט ס"ב עי' מש"ש:

מודיעים לחדשים. ור"ד הוברי שמים החוזים בכוכבים:

מאיזה חטא. לעיל ס"פ י"ח בביאור:

אויל מרודך. שהיה איש טוב כמ"ש סוף ירמיה. וכל שמעשיו סתומין ופי' מעשה אחד לשבח כולם לשבח וע"כ דלגו והסמיך בלשצר לנ"נ. ומ"ש גיותן עי' שמ"ר ס"פ י"ב:

דברי פיוטין. שנזהרים שיהיו דבריהם בסידור בקדימה ואיחור. אך דברי רוה"ק אינם שומרים הסידור לטעמים עמוקים וע"פ מדת סמוכים וכמ"ש בפ"ק דברכות למה נסמכה פרשת אבשלום כו':

אמר בואו ונפזר. ע"ל פצ"ב ס"ח וט' וזה מ"ש אמר הקב"ה. ומ"ש כיון שנמצאו בגביע אמרו יהודה אמר כן כמפורש. וזהו ראיה שגם כאן אמר יהודה:

ממצה את החבית. שאיך שייך לומר האלהים מצא ואין דבר נעלם ממנו. ע"כ דרש מלשון וימץ טל מן הגזה. ובדחז"ל כשתמצי לומר. ופי' שמצה הזכות והעמיד על עומק הדין:

ירידה היא לו. שמ"ש וירד יהודה וגו' משמע שהיה עמם בהר ואא"ע לירידת מקום ת"ע לירידת מעלה:

פסקה ג

שמתחיל במצוה. ד"ר פ"ח ס"ד כה"ע. סוטה די"ג וש"נ:

ואת עצמות יוסף. אשר העלו בני ישראל ממצרים קברו בשכם ובסדר בשלח כתיב ויקח משה את עצמות יוסף עמו והם בכ"מ ול' הגמרא סוטה שם קשו קראי אהדדי:

למקום שגנבתוני. מה שיקשה הלא בדותן מכרו אותו עי' מ"ש בשמ"ר ספ"כ:

יערב לכם וכו'. ובנמשל שהחיה אותם ואת כל העולם ברעב כמפורש. וכמ"ש בסדר ויחי ואני נתתי לך שכם אחד על אחיך ופירש"י שעל שקיבל עליו לקבר את יעקב בחברון נתן לו במתנה את שכם שיקבר בה. מצורף לזה עי' מש"ל פע"ט ס"ז. וע"פ משל זה מבואר ששייך לכל ישראל להחזיר עכ"פ העצמות לשכם. ומ"ש אמר הקב"ה מאחר שכתוב ברוה"ק שעשו כן כל ישראל מן הסתם שהיה כן מפי הש"י ע"פ משה:

א"ר יוסף. כשהשביע את בני ישראל והעליתם את עצמותי וגו' אז השביע אותם גם כן שיקברוהו בשכם. וכמ"ש והעליתם כך כתיב העלו בני ישראל וכמו שהעלו מן השבועה כך מ"ש קברו בשכם היא מן השבועה וזה על פי מדה י"ז:

פסקה ד

כל הימים. ממה שלא אמר כל ימיו משמע שכולל יותר כל זמן יחוסו של דוד. ויכלול מימי יהודה עד צדקיהו בחורבן ביהמ"ק. והחשבון מעת שנמכר יוסף שאז ירד יהודה ועד שירד עם יעקב למצרים כ"ב שנה ור"י במצרים ות"פ שנה מיציאת מצרים עד תחלת בנין הבית ות"י שעמד הבית ואז נהרג ע"י נ"נ כמ"ש ביחזקאל כ"ח אמור לנגיד צור והוא חירם מלך צור הנזכר וכמ"ש בברייתא דל"ב מדות בהדיא הרי אלף ומאה וכ"ב בודאי לבד מה שחיה קודם שבא אליו יהודה הרי קרוב לאלף ור' שנה. ולדעת ר"י בר"ס שחירם אחר הוא א"כ חיה מעת שמלך דוד בירושלים ל"ג עד שלמה וד' עד שהתחיל לבנות הבית ות"י של הבית הרי תמ"ז בודאי ולבד מה שחיה קודם שמלך דוד בירושלים הרי קרוב לה' מאות שנה [וכעין זה כתב היפ"ת והוסיף עוד כי באבות דר' נתן חשב לחירם בכלל אותן שנכנסו חיים לג"ע וי"א הוציא חירם והכנס ריב"ל במקומו ואגדה זו אליבא די"א. אבל עכ"פ לדעת שניהם האריך ימים מאד יותר מהנהוג]:

בת גברא תגרא. כן ת"א. וכמ"ש פסחים נ'. שלא יתכן לומר כנעני ממש שהרי אברהם אסר על יצחק ויצחק על יעקב לישא מבנות הכנעני כדעת ר"י בס"פ פ"ד ע"כ דורש מלשון כנעניה נכבדי ארץ. ור"ד אשר שריה סוחרים וכמ"ש וחגור נתנה לכנעני גמרא שם. ומ"ש בדה"א ב' פסוק ג' אלה נולדו לו מבת שוע הכנענית הראה לי מהרי"ב בתרגום רב יוסף שתרגם פרגמטיתא. ומ"ש בוצינא דאתרא עי' מ"כ וחולק על מ"ש בריש הפר' שהיתה כנענית כפשטיה דקרא דד"ה שם וכן מ"ש כאן כנעני והרי הן שתי שיטות דלעיל פר' פ"ד סכ"א עיין שם היטב:

שהוער. מל' ותער כדה:

אנינה לעצמו. כמ"ש וידע אונן כי לא לו יהיה הזרע וגו' ולכן מת:

ותהר עוד וגו' שלה. ט"ס וצ"ל ותוסף עוד וגו' שלה:

שנשתלשל. עי' מ"כ וכמפורש לשלה משפחת השלני וע"ל פס"א ס"ד שלה שהעמיד י' ב"ד:

כזיב פסקה ש"מ. יתכן פי' שתחלה אמר שמ"ש כזיב פי' פסקה מל' אכזב מים שכזבה ופסקה מלהוליד ושם העיר היה כזיב כמ"ש רש"י בחומש וכמ"ש עוד בתי אכזיב לאכזב.

גם יתכן כמ"ש במ"כ שפסק' הוא שם מקום וכמ"ש בת' ירושלמי כאן ובאיכה רבתי פסוק ותרד פלאים ר' יצחק פסקאה:

בגנות. כמ"ש בפר"א ר"פ כ"א בהדיא מפסוק גן נעול וכמש"ל פ"ל ס"ב לא יפנה וגו'. ועיין לעיל פצ"ח ס"ד ובלשון הירושלמי בסמוך ס"ה וכמ"ש במ"ר פכ"א סוף סימן ט"ו:

פסקה ה

יהודה התחיל. עי' שי"ר ס"פ ישקני:

תני כל דבר. ירושלמי ריש יבמות ביתר ביאור:

של ראשון ת"ל יבמה. צ"ל להיתרה הראשון לשם תואר ולשם ממון כ"ה בירושלמי שם ובילקוט:

ר"י בן חלפתא. לפי מ"ש כאן משמע שיבם יבמה אחת ולא ה' יבמות וכ"ה בירושלמי שם וע"ש הגירסא. ועי' שבת קי"ח בא"א ועי' בתוספות שם שהיה להם גירסא אחרת בירושלמי:

פסקה ו

וירבו הימים יב"ח. כוונת המדרש למ"ש בס"ע ספ"ב נמצא שפירש יוסף מאביו שלא שמשו כ"ב שנה בתוך אלו השנים נשא יהודה את בת שוע (כך שמה בדה"א ב' ג' בת שוע הכנענית) שנאמר וירא שם יהודה שנה א' לעיבור של ער. הגדיל ז' שנים ונשא אשה הרי ח'. שנה אחת לער פי' של ושמח את אשתו שנה אחת) וכן שנה א' לאונן מטעם זה. שנה א' לשבי אלמנה כו'. שנה א' לוירבו הימים ותמת בת שוע. שנה אחת לעיבורו של פרץ. הגדיל פרץ ז' שנים ונשא אשה הרי כ' שנה. שנה א' לחצרון שנה א' לחמול הרי כ"ב שנה וירדו עמו למצרים עכ"ל. ושלא נטעה שמ"ש וירבו הימים כולל הרבה שנים או ימים רבים ממש לכך פרט המדרש שג"ז י"ב חדש להשוות המדות:

בכ"מ שנאמר גזיזה. לעיל פע"ד ס"ה וכמ"ש אצל נבל (ש"א כ"ה) ואצל אבשלום (ש"ב י"ג) ובכולם היה קטרוג על שהיה שמחה של רשות וצ"ל וכן מצינו בלבן ובנבל:

ויוגד לתמר. וס"ד לאמר הנה חמיך עולה תמנתה לגוז צאנו ואצל שמשון כתיב וירד תמנתה וכמ"ש סוטה דף י' שהם בכ"מ. אר"א שמשון שנתגנה בה כתיב ביה וירד רשב"ן אמר ב' תמניות הוו וכו' רפ"א חדא הוי כו' כמ"ש כאן. ועי' ירושלמי סוטה פ"א ה"ח והמדרש כאן לקוח מהירושלמי ולא מהבבלי ושמות האמוראים יוכיחו וכצ"ל כאן רב"א ב' תמניות היו א' של יהודה כו' ר' סימון אומר תמנה א' היה ולמה הוא מזכיר בה כו' עליה ליהודה כו' ר"א בר נגרי תמנה אחת היה וכו' כהדא בית מעון. וכ"ה במ"ר פ"ט סימן כ"ד עיין שם:

פסקה ז

שנתכסו בצעיף. לעיל פ"ס סט"ו:

חזרנו על כל המקרא. סוטה דף י'. נקמן סוף סימן י"ב:

פסקה ח

ולא השגיח. כמ"ש במשלי הרחק מעליה דרכך וע"פ מדה י"ז במשלי דורש כאן מדה ט' כאלו מפורש ויחשבה לזונה ולא השגיח ורחק ממנה. וכשראה שכסתה פניה שלא כזונה כמ"ש ומצח אשה זונה אז חזר להדרך והוקשה לו מ"ש ויט אליה אל הדרך שהטיה שייך מן הדרך כמ"ש ותט האתון מן הדרך וכמ"ש הטו מני אורח ודורש דרך ע"פ מ"ש בריש קדושין באריכות וכמ"ש פר"א ספ"ב דרך חתנים ועיין לקמן פצ"ח ר"ס י"ד נחש עלי דרך וזהו ויט אליה שזה היה בע"כ שהטה המלאך את דעתו אל הדרך הזה שלא כמדתו ומ"ש כי כסתה פניה דבוק אל ויט וגו' ע"פ מדה י"א:

גדולים עומדים. עי' מ"כ וכ"ג הילקוט גואלים ונ"ל שגם זה וזה צ"ל במדרש. וכמו שנזכרו שלשתן בריש סימן שאח"ז:

פסקה ט

נצנצה בה רוה"ק. כי למה ג"ד ולמה אלו ע"כ דורש ע"פ גז"ש טעם הדבר למה סייע משמים לפי שאמר מהיכן כו' במ"ש חותמך. ומהיכן גואלים במ"ש מטך. ומהיכן גדולים במ"ש פתילך. כי סתם שמלה רומז על ת"ח כמ"ש שמלה לכה וגו' וכמש"ל פ"ע ס"ה שמלה זו טלית זכה לתורה זכה לטלית. אך פתיל התכלת שבטלית רומז לסנהדרין עי' במ"ר פי"ח ס"ג מש"ש ראיה לכאן. ומכאן יש ללמוד הגירסא שבס"ס הקודם:

משחקת בתבל. בפסוק איתא משחקת לפניו ואח"כ משחקת בתבל. וע"פ מדה י"ז כמ"ש גם אני באידכם אשחק וכמ"ש יושב בשמים ישחק והיינו כשמראה הקב"ה לאדם איך משתלם מדה כ"מ על הרעה שעשה:

רמית באביך. כמ"ש לעיל פפ"ד סי"ט ועי' במ"ר פי"ג ס"ס י"ד ביתר ביאור:

פסקה י

כמשלש חדשים. עי' נדה ח' ב' ועיין רש"י בחומש בהשתלש חדשים שיפול עליהם שם שלשה:

מטפחת כו'. שלשון הנה הרה לשון שמחה כמו הנה הוא יוצא וראך ושמח בלבו ועיין לעיל ס"פ כ"ב מתיבת יוצא וכאן מתיבת הנה ששמחה והתפארה ותיבת וג"ם נוטריקון לג' אלו שזכר. וכצ"ל כאן כמ"ש לפני זה בראש הסימן:

תמר בתו של שם. כמ"ש סס"א בשם אג"ב וכתיב ובת איש כהן כי תחל לזנות וגו' באש תשרף ובשם כתיב והוא כהן לאל עליון וכמ"ש אתה כהן לעולם על דברתי מלכי צדק כמ"ש במדרש תהלים שם ובנדרים ל"ב דהיינו מ"ש וישכון באהלי שם. ומפורש כ"ז בפר"א פ"ח שמלכי צדק הוא שם והוא כהן ע"ש באריכות. וצע"ג שהרי שם מת כשהיה יעקב בן נ' שנה כמ"ש בס"ע ספ"א ויעקב היה במכירת יוסף בן ק"כ הרי שבעים שנה מפטירת שם ומעשה תמר אח"ז י"ב שנה כמש"ל ס"ו בשם סד"ע הרי שהיתה זקנה ואיך ישיא יהודה לבנו בן ז' אשה זקנה כ"כ ויתכן שהכוונה שהיתה מזרעו ומ"ש במקומות הנ"ל הוא כהן ולא זרעו כהן פירושו על כהונה גדולה ולהקריב אך לענין היחוס גם זרעו כהנים:

פסקה יא

והמציא לה הקב"ה. עיין מ"כ מהגמרא ורש"י שם. ומציאה הוא אחר אבידה ואחר שמצאה שלחה לו מביתה. ומ"ש שהמציא לה אחרים מדכתיב האלה שהוא מיותר וכמ"ש חז"ל אלה פוסל הראשונים וזה מ"ש שלך ושל בוראך הן אחרים בדמות שלו:

ביקש לכפור. הוקשה לו מ"ש והיא שלחה היינו ע"י שליח ואח"כ כתוב ותאמר הכר נא שאמרה בעצמה. תחלה שלחה וביקש לכפור אז אמרה בעצמה הכר נא בלשון בקשה:

הכר נא למי וגו' האלה. וכמ"ש מי ברא אלה וכן כאן:

הכר נא. עיין לעיל פפ"ד סי"ט:

פסקה יב

בג' מקומות הופיע. מכות כ"ג ב' קה"ר פסוק אי לך ארץ. מד"ת סוף מזמור י"ז וע"ב. ובב"ד של שם היתה השכינה כמ"ש וישכון באהלי שם. סנהדרין הגדול שבעולם אז. וכמש"ל פס"ז ס"ח שם ועבר יושבים עלי בדין עיין ירושלמי סוטה פ"ט הי"א במ"ר פי"ג ס"ד ובכללם גם האבות עד נ' של יעקב בב"ד של שם ועד ע"ז של יעקב בב"ד של עבר. שאז מת עבר ונשאר בבית דינו וסנהדרין שלו יעקב והשבטים וכמ"ש שמ"ר פ"ל ס"ט כשהודה יהודה היו יצחק ויעקב וכל השבטים יושבים בדין תמר. ומה שקרוב אסור לדון אולי נתחדש אחר מ"ת:

צדקה ממני. עי' רש"י בחומש פשוטו ע"פ מדה ט' ואם כן תיבת ממני מיותר. וכמו שאמרה למי אשר אלה לו אנכי הרה הילל שלי הם. ע"כ דורש שמ"ש דברי רוה"ק הם. ובקה"ר שם הגירסא ורוה"ק צווחת ממני ממני היו כל הדברים וכן הובא ברש"י בחומש בהוספת דברים. ומ"ש אתם מעידים כמ"ש מכות שם שמא תאמר שבא עליה אחר יצתה ב"ק ואמרה ממני ומאתי יצאו הדברים כבושים ע"ש:

מהו אומר בבני עלי. לפי הגירסא שלפנינו צ"ע מה שייכות מאמר זה לכאן וכן מ"ש לקמן וכדכוותה באיזה ענין הם דכוותה. אך האמת יורה דרכו שכל המאמר לקוח ממדרש שמואל פ"ז רק שכאן חסר ריש המאמר וה"ג ועלי זקן מאד וגו' אמר ר"י בר"ס בשם חזקיה זה אחד מן המקראות שהיה רבינו דורש לשבח. ואת אשר ישכבון את הנשים וגו' ודכוותא ולא הלכו בניו וגו' ודכוותא ותשב בפתח עינים וגו' ואגב פסוק זה הובא כל הדרשה לכאן:

משהין את קיניהן. עיין שבת דף נ"ה:

בבניו של שמואל. כאן חסר וה"ג במדרש שמואל שם אמור מעתה ע"י שהיו נוטלים את המעשר ודנים (שמואל היה לוי מבני קרח) והם דברי ר"י בר"ס בשם חזקיה הנ"ל בעל המאמר ואגב הביא דברי ר"ב:

ודכוותה ותשב. שגם פסוק זה דורש לשבח כמ"ש לעיל פר' זו ס"ז:

פסקה יג

כאן חסרים. שכתוב בעת לדתה לדת שלה ולא של אחרות שלא מלאו ימי הריונה אבל אצל רבקה כתוב וימלאו ימיה ללדת כחוק כל הנשים לט' חדשים ועיין לעיל פס"ג ס"ח ודרשה זו ע"פ מדה ט"ז וכן הדרשה של תאומים:

רבה בר רב חסדא. ירושלמי קדושין פ"ד ה"ב ר' בא בשם ר"ח:

אביו ואמו מעידין. בירושלמי שם הגירסא אביו או אמו מעידין עליו נאסף מן השוק צריך שני עדים ואביו ואמו כב' עדים דמי. ומ"ש שיירה. דברו בהווה שעוברים ממקום למקום עם נשיהם ובניהם וכשבאים לעיר חונים בשוק עם בניהם וטפם ובעת שהולכים יתכן שישכחו וכו':

פסקה יד

ויהי כמשיב ידו. והנה יצא אחיו ותאמר מה פרצת עליך פרץ והיל"ל פרצת עליו ע"כ דרש עליך שאחד מזרעך יתגבר על אחיו הנשיאים מזרעך וכמ"ש באג"ב ס"פ ס"ג פרץ זה משיח עלה הפורץ עכ"ל. שיהיה גדול על האבות ועל כל נשיאי דוד כמ"ש בפסיקתא ירום ונשא וגבה מאד ועי' מ"כ:

כמה ידות. פי' הרבה ידות. א' ויתן יד. ב' על ידו. ג' כמשיב ידו. ד' אשר על ידו. שע"פ מדה י' על ארבעה ידים ואם אינו ענין לעצמו שלא היו לו ד' ידים ת"ע על מעשה זרעו ולמוד מענינו שהוא לרעה שאם זכה היה הוא יוצא תחלה אלא שקטרגו עליו במה שעתיד לצאת מזרעו מכשול גדול על ידי שליחות ידים וכמ"ש באג"ב ס"פ ס"ג ביקש זרח לצאת תחלה אמר הקב"ה משיח עומד מפרץ ויצא זרח תחלה יחזור זרח ויצא פרץ

עכ"ל. והד' חרמות. א' מלחמת עמלק עי' מ"כ מהירושלמי ורש"י. ב' חרם של סיחון ועוג בסוף חוקת עי' מ"כ בשם רש"י וצ"ע שכתוב מפורש הוא בדברים ב' אצל סיחון ונחרם ואצל עוג ג"כ ונחרם. וצ"ע שהרי מפורש אצל סיחון ועוג שהשלל בזזו להם שלא כחרם יריחו ובמה חטא ובהכרח שהכוונה על עבודת הכוכבים שלהם שמפורש בהם כי חרם הוא וכמ"ש בסמוך מהפר"א שעכן לקח מעבודת כוכבים שלהם. ג' חרמו של מדין. ד' חרמו של יריחו. אך בילקוט כאן ובילקוט יהושע ה' גורס של עמלק ושל סיחון ועוג ושל יריחו ושל כנענים. של עמלק. הוא מ"ש בסוף בשלח. וכנענים של חוקת ואינו חושב מדין. ובתד"א באמצע פרק י"ח מצאתי שעכן התוודה שמעל גם בחרמו של מדין שאחיו נתנו חלקם והוא לא נתן חלקו. ועפ"ז יש לפרש גם המדרש שבכל מלחמות שבתורה מעל בחרם שלא מסר לשרי הצבא שיחלקו לאנשי הצבא כמפורש אצל מדין שכולם עשו כן. וחושב ב' מלחמות עמלק לאחד ושל סיחון ועוג לאחד שהיו סמוכים וחלקו השלל ביחד. והג' מלחמת מדין והד' מלחמת יריחו:

כנגד ד' דברים. סובר כמ"ש בסנהדרין אם ג' חרמים או ה' חרמים ואין לדרוש על ד' ובהכרח לדרוש על ד' דברים שלקח מן החרם וצ"ע שבכתוב לא נמצא שלקח רק ג"ד כמ"ש וארא בשלל אדרת שנער אחת טובה ומאתים שקלים כסף ולשון זהב אחד. אך מצאתי בפר"א פל"ח וז"ל עכן ראה את התרפים ואת הכסף שהיו מקריבים לפניו. ואת האדרת שהיתה פרושה לפניו ולשון זהב אחד בפיו וחמד אותם בלבבו כו' עכ"ל וכמ"ש לא תחמוד כסף וזהב עליהם כי בסתם חרם אין החמדה אסורה רק בשעת כבישת הארץ מעבודת הכנענים אז היתה גם החמדה אסורה. הרי ד' דברים תרפים אדרת ר' שקלים ולשון זהב ועי' רש"י בחומש ואולי היה לפניו גירסא אחרת וכ"כ היפ"ת:

אלא כל שלטון. עי' תנחומא סוף משפטים. שמ"ר פל"ב ס"ב. וע"ל פנ"ג ס"י:

דוריות. דורונות ומתנות וכ"ה בילקוט יהושע דורנות:

פרק פו

פסקה א

בחבלי אדם. כשאינם זכאים מושכם על ידי יסורין וזהו בחבלי כמו חבלי יולדה וכן בעבותות. ומ"ש כמרימי עול על לחייהם. ומקום העול בצואר ולא בלחי ע"כ דורש ע"י שדברו בלחייהם. ואינו מפורש העונש בעון העגל רק ביחזקאל כ' כ"א כ"ב כ"ג ואומר לשפוך חמתי לכלות אפי בם במדבר היינו בעגל והשיבותי ידי וגו' גם אני נשאתי את

ידי להם במדבר להפיץ וגו'. וכ"ז לתכלית העתיד וכמ"ש באבות והכל מתוקן לסעודה ודרשו עתידה א"י שתוציא כו' וז"ש יהי פסת בר בארץ וסוף ואט אליו אוכיל כו':

זה יוסף. שנקרא אדם כמ"ש אהל שכן באדם. אשר היו טמאים לנפש אדם כמ"ש שמ"ר ס"פ כ' עמש"ש. וכ"ה באג"ב פ"ס ולקמן פצ"ג ס"ה בחבלי אדם אמשכם כמ"ש ויעלו וימשכו את יוסף מן הבור. ובירמיה וימשכו את ירמיהו בחבלים וכן בעבותות כנ"ל ובסוף ואט אליו אוכיל שעי"כ זכה לכלכל את העולם כולו ברעב וכמ"ש בס"ב:

פסקה ב

ד"א ויוסף הורד. לפי גירסה זו הצגתי אצל הסימן תיבת ד"א. ושוב התבוננתי שהגירסא צ"ל כמו בילקוט הושע ד"א בחבלי אדם אמשכם זה יעקב (שע"י יוסף שנקרא אדם כמ"ש בסימן הקודם משכתי את יעקב למצרים. והיל"ל מיד) ויוסף הורד הוריד וכמ"ש כאן בסמוך הוריד לאבינו יעקב למצרים אלא אגב שאמר ויוסף הורד הקדים דרשות אחרות על תיבת הורד עד שהגיע לדרשה הוריד. והוא דרשה ג' על פסוק בחבלי אדם אמשכם וכמ"ש באג"ב ומ"ש שם זה יוסף היינו על תיבת אדם וכאן זה יעקב על תיבת אמשכם. וגם באג"ב מ"ש אמשכם על יעקב כמו בילקוט הושע הנ"ל. וגם כאן כוונת הסיום ואט אליו אוכיל כמ"ש בסימן הקודם על יוסף:

הוא השליט. יותר נכון שכצ"ל ויוסף הורד שלט בהון כמ"ש ויוסף הוא השליט המד"א וירד כו' כבש בהון בע"כ:

נסחין. עיין מ"כ בשם ילקוט וכצ"ל כאן ועיין במ"ר פ"א מדוע אמרו עמי רדנו. ופי' עוד נחת עליהן כפשוטו שירד למצרים ופי' עוד א"ת הורד אלא הוריד כ"ה בתנחומא סס"ד הוא הוריד לאבינו יעקב וזהו עיקר הדרשה ששייך למ"ש ד"א בחבלי אדם אמשכם כנ"ל:

לפרה שהיו מושכין. מדרש תהלים ק"ה תנחומא סס"ד בא"א:

ואם ליתן כו' עד פומבי. פי' שמן הדין היה ליתן בלבו של פרעה שהוא יוליכהו אך אין רצוני שיוליכנו פומבי בפרהסיא. ודרש עוד הורד שהוריד השכינה למצרים כמ"ש ויהי ה' את יוסף:

תני ר"נ. לעיל פ' ס"ח ס"ח וש"נ:

פסקה ג

ויקנהו. שתיבת ויקנהו מיותר שכבר כתיב והמדנים מכרו אותו אל מצרים לפוטיפר ע"כ דורש שהכתוב כמתמה שהקנויים הם זרע חם שקללן נח לעבדים לזרע שם ויפת ועתה קנה הוא לעבד מזרע שם. ועמש"ל פ"ס ס"ב שמא יבא כושי א' ועיין פר"א פכ"ח.

ובפסיקתא ס"פ כ"א שכל יוצאי חם קרוים עבדים וכמ"ש מבית עבדים. ועיין ב"מ דע"א א' דמקני קני כו' ע"ש ועפ"ז יש לפרש הקנוים קונין שבכאן:

מחסרים. וכמ"ש חז"ל עבדא נהום כרסא לא שווי. ומ"ש על הגזל כמ"ש מרבה עבדים מרבה גזל:

מאכיל לרבו תרומה. עיין מ"כ ועיין סוטה ד' מ"ג א' ובבא בתרא ד' ק"י:

פוטיפר הוא פוטיפרע. כמ"ש ויתן לו את אסנת בת פוטיפרע כהן און ונקרא פוטיפר נוטריקון מפטם עגלים והוא בעצמו כהן און מפטמם להקריבם. ומ"ש פורע כו' שהיו עובדים לפעור גם כן וזהו בעל צפון של מצרים וכמ"ש במ"ר פ"כ סכ"ג בביאור ע"ש:

פיוטנין. עי' כ"ז סוטה ד' י"ג ב'. הערוך הביאו בע' פוטינון ולא פירשו. וכתב המ"ע אולי מלשון זה במדרש קהלת פסוק כל הדברים יגעים עבד בן אפטוניות עייך שם ועיין בצד הילקוט ובגמרא שם תחלה כתיב פוטיפר ובסוף פוטיפרע בא כו' עיין שם:

בבני אדוניה. בילקוט הגירסא בבני המדינה:

משל לדוב. עין לעיל פרשה פ"ד סס"ז הריני מגרה בך את הדוב ושם נאמר ומבואר:

חסידו כתיב. וכ"ה בילקוט. אבל בספרים שלנו חסידיו מלא ב' יודי"ן. ועיין סיום דברי הילקוט:

איש מצרי. הוא מיותר שהרי היה במצרים. ע"כ דורש גבר ערום כמ"ש שי"ר פ' אחזו לנו שועלים ערומים הם המצרים לפיכך מושלן בשועלים וכמ"ש שמ"ר פ"א ס"ט וכמ"ש ותרב חכמת שלמה מכל חכמת מצרים:

עבדא זבין. עי' רס"ג. ועיין קה"ר פסוק ראיתי עבדים:

גרמני. פי' במ"ע מאנשי גרממיא שאנשיה לבנים. וע"כ כל איש לבן נקרא גרמני:

פסקה ה

ולבסוף שכח. מפורש במ"כ הגירסא והפירוש. וכמש"ל פע"ט ס"ה א"כ מ"ש מלחש על התורה שחזר. וא"צ להחליף שמות האמוראים כי בילקוט לא נזכרו. אלא כצ"ל רבנן אמרי וירא אדוניו כי ה' אתו היה מלחש וכו'. ר"ה בשם ר"א אמר הוה א"ל מזוג כו':

תבן אתה מכניס. עי' שמ"ר פ"ט ס"ו וס"ז:

עד שראה וכו' וירא אדוניו וכו'. וכבר אמר ויהי ה' את יוסף ואדוניו לא הבין עד וירא אדוניו בעצמו כי ה' אתו כמ"ש במ"ר פי"ד סס"ג ובתנחומא חולק וז"ל וכי פוטיפר היה רואה שהקב"ה עמו ומהו כי ה' אתו שלא היה שמו של הקב"ה זז מפיו כו'. וז"ש ה' מצליח בידו ממש נעשו רותחין ופושרין וכ"ה בתנחומא ס"ח אך ענין הלחש איתא שם ובמ"ר שהיה מתפלל שכן יהיה ונהיה ע"ש:

פסקה ו

ויהי מאז. ויברך ה' את בית המצרי בגלל יוסף וע"ז דרש רשב"י עי' סנהדרין דף ל"ט ב' ולעיל פע"ג ס"ח שהוא שולח ברכה על ידיהם וכן הילקוט כאן מביא המדרש דשם:

י"ב שנה. ט"ס וצ"ל כמ"ש בילקוט י"ב חדש ודורש ויהי ברכת ה' וגו' בבית ובשדה שהוא מיותר ובכלל מ"ש בכל אשר יש לו וכמש"ל ס"פ ע"ח ראיה לכאן ע"כ דורש על הזמן של בית ושדה ביחד י"ב חדש וכמ"ש בס"ע פ"ב ירד יוסף למצרים ועשה בבית פוטיפר י"ב חדשים. שעל שכתוב יוסף בן שבע עשרה שנה כו' ואז נמכר. ובן שלשים עמד לפני פרעה הרי י"ג שנה ודורש כי בבית אדוניו י"ב חדש ואולי כצ"ל י"ב חדש בבית אדוניו וי"ב שנה בבית הסהר:

לשון נקי. כמ"ש אח"ז כי אם אותך באשר את אשתו. וכמ"ש בסוף משלי אכלה וגו'. ע"ל פ"ע ס"ד ומש"ש. ועי' שמ"ר פ"א סי' ל"ב בראיות:

א"ר יצחק. לעיל סוף פ' נ"ג ג"כ ר' יצחק וע"ש:

פרק פז

פסקה א

וארא בפתאים. אבינה בבנים נער חסר לב עובר בשוק אצל פנה ודרך ביתה יצעד והנה אשה לקראתו שית זונה ונצורת לב וגו'. קראם פתאים וקראם בנים. גם ממ"ש והנה נער חסר לב משמע שהבנים אינם חסרי לב ולמה קוראם פתאים. ע"כ פי' פתאים נערים בלשון ערבי. וע"פ מדה י"ז בהכרח שמדבר על איזה מעשה מפורש בתורה והם השבטים שכולם בנים צדיקים ואחד מהם חסר לב שדבר לשון הרע. וכמש"ל פפ"ד ס"ס י"ז. ומ"ש ומתמן נתגלגלה ירידתן למצרים ר"ל תחלה ירידתו של יוסף ואח"כ כולם. עובר בשוק שמכרוהו בשוק לדימוסיא של מדינה כמש"ל ס"פ פ"ד ואח"כ ודרך ביתה יצעד שקנהו פוטיפר לביתו. ומ"ש ונצורת לב למצרים. בילקוט איתא לבעלה. וכ"פ רש"י ובמ"כ לבעלה המצרי. ומ"ש החזיקה בו כמ"ש ותתפשהו בעצמו. ומ"ש העיזה פניה ותאמר לו ע"פ מדה י"ז כאלו מפורש ע"פ מדה ט' ותאמר לו שכבה עמי (ומ"ש אח"כ זבחי שלמים עלי יתכן ע"פ מ"ש פרשה זו ס"ז שהיה יום של זבוח כו' ע"ש):

פסקה ב

כי לא ינוח שבט. מדרש וילקוט תהלים קכ"ה דעת ר' אבא לבד ודורש תיבת ינוח הנחת רוח כמ"ש זה יניחנו וכמש"ל פכ"ה ס"ב נייחא וכו'. ושבט הרשע הוא היצה"ר וכמש"ל פ"כ ס"ז אין תשוקתו של יצה"ר כו'. וע"כ אין הצדיקים שולחים בעולתה ידיהם וכמש"ל

פכ"ב ס"ו אין יצה"ר מהלך אלא באמצע פלטיא וכו' ע"ש. ור' יצחק דורש ע"פ מדת ממעל ודרך קצרה כי לא ינוח שבט הרשע על הרשעים כי אם על גורל הצדיקים וצ"ע למה שינה מלשון נייחא ללשון הנחה:

פסקה ג

לכן אנשי לבב וגו'. חלילה לאל מרשע ושדי מעול כי פועל וגו' אף אמנם אל לא ירשיע ושדי וגו'. ודורש אמנם מלשון אומנות וכמו שדרשו ע"פ האומנם אלם מה אומנתו כו' ומאחר שכתוב בפסוק הב' אף אמנם כו' כוונתו שגם בפסוק הא' כאלו כתיב אמנם פועל אדם ישלם לו וגו' (ע"פ מדה ט') אף אמנם אל לא ירשיע. וז"ש מה אומנתו של הקב"ה כי פועל אדם וגו' לשלם מדה כנגד מדה. ומ"ש ר"מ ור"י ור"ש פירוש שהם באו לפרש איך חטא יוסף ואיך נשתלם מדה כ"מ והמדרש סמך עצמו על מש"ל פפ"ד ס"ז וכאן חסר עי' מ"כ:

הא דובא קמך. כמש"ל פפ"ו ס"ד וש"נ וכן יוסף ודורש מדת סמוכים וכמש"ל פכ"ב ס"ו בהדיא:

פסקה ד

ויהי אחר. ע"ל פמ"ד ס"ה ופנ"ב ס"ד ופנ"ז ס"ג. וכאן הוקשה לו שמאחר שאנו דורשים סמוכים א"כ מ"ש ויהי אחר הדברים מיותר. ע"כ דורש הדברים נוטריקון הרהורי דברים. ואינו שייך למעלה:

הטליס. לעיל פ"כ ס"ח הטליס אדם בודד:

את הדוב. ע"ל פפ"ד ס"ז כלשון הזה ועיין מש"ש:

לשון כו' אסטרולוגין. כמש"ל פפ"ה ס"ב שראתה באסטרולוגין כו':

ארורים הם. מדרש רות ופרשת כנפך:

פסקה ה

בדבר מצוה. שתיבת וימאן מיותר שהרי מפורש מה שטען נגדה ע"כ דורש דכאן מרומז שידע יוסף מצות יבום וחליצה וכמ"ש אצל יהודה לעיל פפ"ה ר"ס ה' ועל שכתוב במצות יבום שיכול למאן דרש ק"ו שלא לחטוא:

למוד הוא הקב"ה. שמ"ש הן אדוני שהיל"ל הן אישך וגם תיבת הן מיותר ע"כ דורש הן אדוני אחד אדוני שכן בל"י הן א' (ב"ב קס"ד) ותיבת אדני בטעם זקף המפסיק שהיא טענה מיוחדת לבד פשוטו:

אפסול מן הקרבן. ושייך אל מ"ש ולא חשך ממני מאומה היינו מ"ש אצל העקדה ואל תעש לו מאומה פי' מום הפוסל כמו שדרשו אצל גחזי ולקחתי ממנו מאומה מומה

ויק"ר פי"ז ס"ב. שלא חשך ממני מה שכבר עשה לזקני יצחק. ונכלל בזה שאם אשמע לך אפסל כמו במום:

להיות נגלה. דורש הן אדוני כנ"ל על הקב"ה לא ידע אתי שלא יתחבר אתי כמו שרגיל להתחבר על אבותי. ומ"ש לילה צע"ק שכ' ויהי כהיום הזה:

ומה אדה"ר. דורש גז"ש מתיבת הן. הן האדם כו' ועי' ד"ר פ"ח ס"ח בהדיא. ומ"ש מצוה קלה בלא מעשה ובלא צורך וחסרון. ומ"ש מתירא אני ג"כ מתיבת הן המיותרת וכמ"ש כ"א ליראה וגו' הן לה' אלהיך וגו' שהן גורם יראה:

מתירא אני מאבא. ג"כ מתיבת הן שיצחק אמר עליו הן גביר שמתיו וגו' והאב נקרא אדון כמ"ש רחל ללבן אל יחר בעיני אדוני:

הורגתו. שתיבת הזאת מיותרת ודייק שתהיה כאן רעה אחרת שע"י שאנכי אעשה זאת את תעשי אחרת ע"פ מדה י"ז וט'. ועי' ירושלמי תרומות פ"ח. ומפרש הן על היראה כנ"ל ואדוני כפשוטו על פוטיפר:

באסרטין. הערוך גורס באסרטיון ופי' במ"ע בל"י כתב קיום:

הידי לדקמך. ע"ל פפ"ד סי"ד היידא לי ע"ש וש"נ:

חלב עזים שחורות. שבעלך מצרי שחור ואני לבן:

מתירא אני מה'. הן היא היראה כנ"ל ואדני הוא הקב"ה:

איננו. א"ל גדול ה'. תיבת איננו פי' שאינו בעולם כמ"ש והאחד איננו ויקשה על מי אמר יוסף כן והיל"ל אין גדול וגו'. ודורש התיבות כמשמען שהוא אמר הן אדוני מתייירא אני מה' והיא הכחישה ואמרה איננו שהרי אין רואין אותו כאן והשיב לה גדול ה' ומלא השמים והארץ כבודו וזה ע"פ מדות כ' ול"א וט' כאלו כתיב כן בהדיא:

חדר לפנים מחדר. דורש מלת בית שתי פעמים ע"פ מדה י'. ומ"ש ממני ע"פ מדה ט' שכסית ממני כמ"ש העלים ממני:

אלא לאלהים. ל' שבועה וכמ"ש בתד"א פכ"ו וז"ל לא תנאף קיים יוסף שנאמר ואיך אעשה וגו' וחטאתי לאלהים. ומה ת"ל לאלהים אלא מלמד שנשבע ליצרו ואמר האלהים לא אעשה הדבר הזה ע"כ. וכ"ה בויק"ר פכ"ג ס"ה בהדיא וכן בתנחומא כאן ס"ח נשבע אני לאלהים וכו' עי' מ"כ. ועי' בבמ"ר פי"ד ס"ו בא"א:

פסקה 1

בניה של רחל. עי' מדרש אסתר פסוק ויהי כאמרם ועי' במ"ר פי"ד ועי' סוטה ג' ב' ומ"ש להיות עמו לע"ל מפורש בתנחומא סס"ח וע"ש:

פסקה ז

ר"י ור"נ. עי' ריש שי"ר פסיקתא פ"ו ס"ב תנחומא ס"פ זו ושם הגי' יום זבוחו של נילוס. ובילקוט כאן יום גידול נילוס. ועי' כ"ז סוטה דף ל"ו ב' ועי' מ"ש בריש הפרשה:

לחשוב חשבונות. כ"ה בתרגום אונקלוס למבדק בכתבי חושבניה. כי לא היה עבד למלאכות פשוטות שהרי גדול הבית היה וכ"ה בירושלמי שבת פ"ז שזה מן החשבון של מ' פעמים מלאכה שכתוב בתורה ובבבלי דמ"ט בספק וכאן בפלוגתא.

מלאכתו ודאי וכו'. עי' ירושלמי הוריות פ"ב סוף ה"ה ובתנחומא כאן ולקמן פצ"ח ס"כ. ועיין בסוטה שם ועי' בפר"א פל"ט:

איקונין כו'. עי' מ"כ. וכ"ה לקמן ס"פ צ"ח ר"ה בשם ר' מתנא איקונין של אביו כו' ר"ת בשם ר' אמי איקונין של אמו כו' אבן ישראל ראה כו'. וכ"ה בירושלמי הוריות שם א"ר אבין איקונין של רחל ראה כו'. ומ"ש אבן ישראל על אמו כמ"ש וראיתם על האבנים. ובילקוט בשם מדרש אבכיר ולא שמע אליה א"ר שמע לה אלא שהביא הקב"ה איקונין של אביו ונתבייש וברח פעם שניה נכנס נטל הקב"ה אבן שתיה א"ל כו' הריני משליכו ואחריב העולם הה"ד כו' משם רועה אבן ישראל ע"כ ומה שנקרא כן אבן שתיה כמ"ש פר"א פל"ה וז"ל ומצא (יעקב) כלם אבן אחת מה עשה הקב"ה כו' וטבע האבן כו' לפיכך נקראת אבן שתיה כו' ע"ש וזהו אבן ישראל. ועי' בסוטה שם:

ברכתא דאבוך ודאמך. כן תרגם אונקלוס וע"ש פירש"י בחומש:

פסקה ח

ויצא החוצה. תיבת החוצה מופנה ודורש גז"ש שבזכות אברהם ניצול. והכוונה שבדרך טבע לא היה ניצול כמש"ל בסימן ד' אלא על שזכה אברהם שהוציא אותו מהנהגת המזלות אל הנהגה למעלה מן הטבע כמש"ל פמ"ד סי"ב. ע"כ זכה יוסף שהלך בדרכיו שניצול ג"כ מן העברה התוצה למעלה מן הטבע:

בזכות עצמותיו. מכילתא בשלח פ"ג. לעיל פפ"ד ס"ה:

פסקה ט

ויקח אדוני יוסף. עי' מ"כ שלקחו בדברים וכמש"ל פט"ז ס"ה וש"נ ומבואר ע"ש ותבין:

פסקה י

שימושו ערב לרבו. דורש כן שהרי כתיב ויקנהו פוטיפר וגו' שר הטבחים ולקמן כתיב ויתן אותו במשמר בית שר הטבחים וגו' אשר יוסף אסור שם והרי מפורש שהיה יוסף אסור בבית פוטיפר שהוא שר הטבחים ועשה בבית האסורים גם צרכי ביתו ושם דברה אשתו עמו וזהו ואת כל וגו' לרבות:

עושה משפט לעשוקים. ומפרש כל הפסוקים על יוסף על שכתוב שם בראש המזמור אשרי שאל יעקב בעזרו שברו וגו' וכמ"ש בברכת יוסף מאל אביך ויעזרך וגו'. ועיין לקמן פפ"ט ר"ס ג' אשרי הגבר. וכמ"ש בתנחומא מקץ ס"ה שברו על ה' זה יוסף ע"ש אשר שם ה' מבטחו וע"כ דורש כל המזמור על יוסף ומהתשובות של יוסף אנו למדים מה שהיה נשאל והיה מתירא:

ענו בכבל רגלו. ובפסוק הקודם לעבד נמכר יוסף:

שרתוע. פי' במ"ע בל"י מתג שבו מושכין הבהמה:

עד עכשיו בשעת צרה. כ"ה ג"כ גירסת הילקוט ור"ל שמפסוק זה אין אנו יכולים ללמוד שהיה אתו ה' רק בצרכי בית הסהר. מנלן שכן היה אתו ומצליח לו ברוחה כמש"ל פר' זו ס"ד מודה אני לך שאני ברוחה שגם שם כתיב וירא אדוניו כי ה' אתו. וכל אשר הוא עושה ה' מצליח בידו. אך במדרש תהלים סוף מזמור כ"ד הגירסא בהפך אין לי אלא בשעת רוחה בשעת צרה מנין ומביא פ' אין שר בית הסהר וגו':

פרק פח

פסקה א

ויהי אחר. כל סימן זה בילקוט כאן ותהלים ל"ט. ושם הגירסא ושחופים עי' ערוך ע' שחף. והוא מענין עץ שחוף מקליפתו וכאן פי' ערומים ומעונים. ור"ח בר"ח מדבר לענין העניות ורשב"ן ביסורי הגוף:

ואל יפנו לצדיק זה. משמע שזה היה סמוך למעשה יוסף וסובר כמ"ד שכ"מ שנאמר אחר סמוך אחרי מופלג ואצל פרשת יוסף כתיב אחר הדברים האלה חטאו משקה וגו' וזה צ"ע שהרי יוסף היה במצרים קודם שנתגדל י"ג שנה. שנה בבית אדוניו וי"ב שנה בבית הסהר וב' שנה מאלה הי"ב היו אחר שיצא שר המשקים נשארו י' שנים ומהם השנה שישבו השרים עמו כמ"ש ויהיו ימים במשמר. הרי היה זה שנה ט' שהיה יוסף בבית האסורים וכמש"ל ס"פ פ"ו עי' מש"ש היתכן שכל הט' שנים דברו רק מיוסף עד מעשה השרים ובהכרח לומר שמ"ש אחר סמוך בא ללמד שגם מיד אחר מעשה יוסף קרה מעשה כזה מהשרים שידברו מהם אך לא באו לבית הסהר עד שנה זו וצ"ע:

פסקה ב

לאדוניהם. שמ"ש לאדוניהם מיותר ע"כ דורש שחטאו בענין המיוחד לעבודתם לאדוניהם מלבד מה שהוא מלך מצרים:

נאמר כאן חטאו. כאן דורש גם סמוכים שפר' זו סמוכה לפר' יוסף מה שם חטא זנות אף כאן. ומ"ש כאן ר' אביתר לפי מ"ש גיטין דף ו' ע"ב הובא ילקוט סוף שופטים דר' אביתר סובר זבוב מצא יתכן דגם כאן סובר כן ונחלפה שיטתו עם רבנן:

פסקה ג

כתיב לכו חזו. מדרש אסתר פ' קצף בגתן ותרש. וכמש"ל פפ"ז ס"ו שגדולתן שוה וכן כאן שגם בזה נתדמו ועי' מגילה י"ג. ומ"ש כתיב לכו חזו מפעלות אלהים משמע פעולות ניכרות ומקוימות בעולם ואח"כ אשר שם שמות בארץ והם השבתת הפעולות ע"כ דרש שע"י השמות בארץ ברשעים ניכר פעולתו המקוימת בעובדי ה':

משתעי אלין עובדא. משמע שאינם מדרשות הפסוקים אלא דרך סיפור מה ששמעו וקבלו. ואגב שמזכיר ענין בגתן ותרש סיפר אודותם:

פסקה ד

תלה את הגדולה. וע"ל ס"פ פ"ט כמו כאן וכמ"ש דניאל ב' ואנא לא מן חכמתא וגו':

פסקה ה

אלו כו'. שלא פתר מ"ש והנה גפן לפני ומ"ש והיא כפורחת עלתה נצה וגו' ע"כ דורש שיוסף לא פתר מהחלום רק מה ששייך לשר המשקים ושאר החלום לדרשה:

מיד הנצו מיד בשלו. שהתנבאו מיד בקטנותם וכשנולד משה נתמלא הבית אורה:

מכאן קבעו. ירושלמי ר"פ ע"פ שמ"ר ספ"ו ועיין שם ס"ה. ועי' כל הענין חולין דף צ"ב הובא כאן בילקוט:

א"ר הונא. בירושלמי שם הגירסא ר' יוחנן:

כנגד ד' כוסות. ג' בדברי שר המשקים וא' בפתרון יוסף ע"פ מדת מנגד וצ"ע שהרי יש עוד הפעם כוס בפסוק (כ"א) ויתן הכוס על כף פרעה. ויתכן שהפתרון להמעשה עם המעשה אין לחשבם יחד אך הפתרון עם החלום יש לחשבם יחד. ועיין מ"ש במ"ר פכ"ב ס"ג ומש"ש ראיה לכאן שהמעשה עם הצווי אין לצרפם:

ישועות. תרין ולכל ישועה כוס וכאלו מפורש כאן ב' כוסות הרי ד':

שנגנב ב"פ. לעיל פפ"ד ס"ו וש"נ ומבואר:

פסקה ו

שפתח באף. לעיל פי"ט ס"ב באריכות וש"נ:

והנה שלשה. והמדרש חושב ד' שהיל"ל ובסל השלישי ע"כ דורש העליון לבד הג' הרי ד' ועיין לעיל פ' ב' ס"ד ופ"ע ס"ח מכתבת טירוניא כו':

פסקה ז

ולא זכר. וס"ד וישכחהו מיותר ע"כ דורש ולא זכר ועשה פעולות שיזכור ועכ"ז וישכחהו בהשגחה וכמ"ש בידי משה בפי' הא'. וענין הקשרים וכמ"ש וקשרתם לאות וקשירת הציצית על זכירת המצות ומ"ש כל היום פי' כל הזמן (וכ"כ ביפ"ת):

א"ל הקב"ה. פי' לשר המשקים. שמ"ש שר המשקים מיותר ע"כ דורש שר המשקים לא זכר אבל הקדוש ברוך הוא זכר. ועל שאנו דורשים כן מן התורה אמר בלשון אמר הקדוש ברוך הוא. וכן אמר הקדוש ברוך הוא ליוסף ממ"ש את יוסף לדייק גם כן כנ"ל:

מי מחכה. שאין שום דרך להגיע לישועה עד שיגיע עת רצון מה' שהוא מחכה את האדם וכמ"ש לכן יחכה ה' לחננכם:

כל העולם אגודה אחת. בא לסיים בדבר טוב וישועה:

פרק פט

פסקה א

קץ שם לחשך. ס"ד ולכל תכלית הוא חוקר אבן אופל וצלמות. משמע לחושך לבד שם קץ. ואחר כך אמר ולכל תכלית לכל דבר שיכלה הוא חוקר. ודורש על חשך השכלי ועל האפילה שבאה על ידי יצר הרע שנקרא אבן. כשיקוים והסירותי את לב האבן וגו' אז לא יהיה אופל וצלמות ויהיה קץ רק לחשך ויתחיל אור האמתי. ומחה דמעה של צלמות מכל פנים. ועיין בזוהר ריש סדר זה ביתר ביאור ודרשה זו דרך אגב שעיקר השייך כאן היא הדרשה השניה. ועיין ילקוט איוב ריש כ"ח:

ד"א קץ שם. שכאן כתוב ויהי מקץ ולא פירש לאיזה דבר היה קץ ודורש גז"ש שהקץ היה לחשך של יוסף והקץ סבת החלום. וכמ"ש תהלים ק"ה עד עת בא דברו שלח מלך ויתירהו:

פסקה ב

בכל עצב. עצב מלשון יגיעה וטורח במ"ש ועצביך בבית נכרי ופי' בכל טורח ויגיעה יהיה לאדם מותר וריוח וכמ"ש בעצבון תאכלנה ועי' מ"כ:

מלקט עצמות. דורש עצב מל' אין מעצבין את הקטן מישבין עצמותיו רש"י במדרש כאן ועיקרו מלשון יגיע כנ"ל וע"פ מדת ממעל עצב של עצם. שהיגיעה ניכר גם בעצם:

כל שנצטער. דורש עצב לשון אבל ודאגה כמש"ל ריש פ' י' מפסוק נעצב המלך על בנו:

שנטל בתה. עיין לעיל פפ"ה סימן ב' ופפ"ו ס"ג ופפ"ז סימן ד':

נתוספו לו שתי שנים. כמ"ש פר"א פל"ט ובתנחומא סוף וישב ושמ"ר ריש פ"ז על שאמר דיבה על יו"ד אחיו נגזר עליו י' שנים במאסר אלא שנתוספו לו עוד ב' שנים ועל ידי זה זכה שנתגדל על ידי חלום פרעה. ודורש סמוכים שבסוף וישב כתוב זכרתני והזכרתני וסמוך לו ויהי מקץ שנתים ימים וצ"ע למה דוקא ב' שנים על שאמר וזכרתני והזכרתני כן היה ראוי שיענש על שאמר והוצאתני מן הבית הזה. וי"ל שדעת חז"ל שבראש השנה יצא יוסף מבית האסורים (ר"ה דף י"א) ואם כן דיבר עם שר המשקים גם כן בראש השנה שהוא יום זכירה לבאי עולם ועת לבקש מהש"י שהוא יזכור אותו לטובה ע"כ נענש על שני לשונות של זכירה. ב' ימי זכירה שלא נזכר לטובה. ובתנחומא כאן וז"ל ולמה הוסיפו לו ב' שנים כו' ואמרת לו ב' זכירות תשתכח ב' שנים בבית האסורים ועיין מדרש תהלים ק"ה פסוק עד עת בא דברו. ועיין לעיל ריש פרשה ע"ג שהוא שייך כאן:

פסקה ג

אשרי הגבר. הכוונה ד"א ויהי מקץ. זה יוסף שמעולם היה בוטח בה' רק כאן פעם אחת שנכשל בלשונו ברהבים ושטי כזב ורהבים הם מצרים כמ"ש ומצרים וגו' לכן קראתי לזאת רהב:

המון ריבי. שתיבת רהבים יחידית בתנ"ך ודורש נוטריקון וכמ"ש כל האדם כוזב וביותר במצרים כמ"ש על משענת הקנה הרצוץ על מצרים וכמ"ש ביחזקאל כ"ט:

כי בא החלום. קה"ר פסוק זה שעל ידי רוב ענין שהאדם מהרהר ביום בא לו החלום בלילה וכן פרעה. ודורש מ"ש והנה עומד על היאור שתיבת הנה משמע הודעה חדשה כמ"ש והנה שורף וכדומה. וכמ"ש שמ"ר פ"ט ס"ט וי' שהיאור היה אלוה של מצרים וגם פרעה עשה עצמו אלוה כמ"ש שמ"ר פ"ה ס"ס י"ג והיה בספק איזה מהם גדול וכאן נודע לו שהאדם עיקר בברואים שלמענו נבראו וביחוד המלך ועי' פר' זו ר"ס ד':

כי מבית הסורים. דורש מדה י"ז שמפורש כן על יוסף ומ"ש של פרעה כמ"ש מקום אשר אסירי וגו' וגירסת הילקוט מבית הסורים האסורים ממש:

נולדה רשתו. וכמ"ש ילקוט תהלים בשם מדרש תהלים ק"ו לאסור שריו בנפשו זה פוטיפר. ופי' שריו שהיה תחלה שר עליו ועתה במלכו אסר אותו. ובילקוט הגירסא פוטיפר והיא היא כמש"ל ס"ב:

ראיתי את כל. ג' פסוקים אלו סמוכים טוב ילד מסכן וגו' ודרשו בקה"ר שם על יוסף שנקרא ילד כמ"ש הילד איננו ופסוק כי מבית הסורים וגו' ראיתי את כל החיים על אנשי מצרים שנעשו עבדים ליוסף ומ"ש החיים כמ"ש כאן סוף הסדר שאמרו החייתנו עם הילד על יוסף כנ"ל. ומ"ש תחת השמש זה יוסף על שם מלכותו נקרא שמש ומ"ש השני

ואינו מדבר אלא ביוסף ע"כ דורש א"ת השני אלא השנים שלכן כל החיים הולכים עמו על שנתוספו עוד שתי שנים. שאם יצא לי' שנים לא היה מתגדל אלא עומד תחתיו וזהו נתוספו לו כו' ויתגדל כו' כדלעיל ס"ב:

פסקה ד

מתקיימים. לעיל פס"ט ס"ג ושם מבואר ועי' לעיל פר' זו ס"ג:

ותרעינה באחו. הי"ל בשדה ששם מקום המרעה ע"כ דורש נוטריקון אחו אחוה ואהבה:

כירי עבד. עי' מ"כ ובערוך ערך כר י' גורס כירי מריבה בעולם ופי' המ"ע כר בל"י טובה ששון חן וזה כר נרחב:

פסקה ה

להלן הוא אומר. בדניאל ב' אצל נ"נ ותתפעם מורה שני הפעמות ע"פ מדה י' באותיות כפולות ועי' בזה בראי"ם:

בעי גביה. מיוסף ואולי צ"ל גבייהו היינו מחרטומים ויוסף:

חלום הצלם וחלום האילן. כמ"ש חלם נ"נ חלומות שני חלומות וכן להגיד למלך חלומותיו ומאחר שמפורש אצלו ב' חלומות א' בדניאל ב' ושם ד' ע"כ מ"ש חלומותיו על שנים אלו:

גדולה לארבעה. כמ"ש בדניאל סוף ב' ודניאל בעא מן מלכא ומני לשדרך מישך ועבד נגו ועם דניאל הרי ארבעה:

חיים לארבעה. כמ"ש שם די לא יהובדון דניאל וחבריהי:

חיים לאחד. כמ"ש בספר הישר שגזר פרעה להרוג כל חכמי מצרים וגם יוסף בכלל:

שהוא סמוך לבקר. כמ"ש ויהי בבקר ותפעם רוחו ולמה לא מיד אחר החלום אלא שגם החלום היה סמוך לבקר. אך אצל נ"נ מפורש ותתפעם רוחו ושנתו נהייתה עליו שהיה עדיין זמן שינה אלא שלא יוכל לישן:

סמוך לבקר. סימן הוא שכמו שחלם לו סמוך לבקר עת המעשה כך יתקיים החלום במעשה ואם בתחלת הלילה רחוק הוא מקיום המעשה. וצ"ע שהרי כתוב ועל השנות וגו' כי נכון וגו' ולא על שהוא סמוך לבקר והענין בזה שדורש שמ"ש כי נכון נלמד מההשנות שכל כופל דבר בא לחזק וכמ"ש שנה עליו הכתוב לעכב שבוודאי יהיה. אך אין מזה ראיה שיתקיים במהירות שהרי הרבה נבואות כפולות ומתקיימים לזמן רב. ע"כ דורש שמ"ש וממהר האלהים על שהוא סמוך לבקר. והנה בברכות דף נ"ה ב' איתא דר' יוחנן ס"ל ג' דברים הם סימן לקיום החלום ואחד מהם הוא על שהוא סמוך לבקר וי"א

אף חלום שנשנה משמע דר"י לא ס"ל חלום שנשנה והוא מפורש בתורה ועל השנות כי נכון. ע"כ נראה לי ברור שמ"ש ועל השנות הוא מקור למדה י' וכמ"ש מפורש בברייתא דל"ב מדות מדה י' ובסוף פר' זו וש"נ ומבואר. וכך פירוש הפסוק ועל השנות כן יהיו מספר השנים שנויים וכפולים ע"פ מדת ממעל וד"ק ומה שהוא סמוך לבקר כי נכון וגו' וממהר. והי"א ס"ל שגם מ"ש כי נכון נמשך מההשנות ועיין בכל המקומות הנ"ל והתבונן בדברים:

פסקה ו

בקש לץ חכמה. על שבקשו בחלום פרעה לידע פתרונו על פי חכמתם באצטגנינותם ולהטיהם ע"כ נעלם מהם הפתרון ויוסף בקש על פי חכמת הפתרון בדרך פשוט וקל פרות על החרישה ושבלים על התבואה ע"כ עמד על פתרונו ועי' בס' בינה לעתים:

שהיתה עומדת בעולם. למשול על כל העולם פרעה וסנחריב בזמנם כמ"ש במכילתא בשלח פסוק ויהפך לבב פרעה עיין שם ותבין כאן והזכיר שנים אלו כמש"ל פ' ט"ז ס"ד שכולם נקראו על שם מצרים ועל שם אשור. וכמש"ל פ"ע ס"ח שמכתבת וכו' ומאלו ראיה על כולם:

כל רוחו יוציא. והרמז על פרעה מפסוק הקודם מושל וגו'. ועי' בסימן שאח"ז ארורים וכו':

פסקה ז

אם מעמידני. דייק מ"ש אותי השיב על כני שהוא מיותר שכבר אמר ויהי כאשר פתר לנו כן היה אלא שמה שיש בלבו אמר בפיו:

וידבר שר המשקים. וס"ד את חטאי אני מזכיר שני חטאים:

והזכרתיו לפניך. הכוונה להזכירו לפניך זה שנתים. שאם הכוונה על חטאים שחטא לו מכבר הלא לא הזכירם כלל:

פסקה ח

כן הוה עובדא. ירושלמי מעשר שני פרק ד' איכה רבתא פסוק רבתי בגוים:

אחר הפתרון. ברכות דף נ"ז א':

ששותה וטוב לו. כמ"ש ויין ישמח לבב אנוש ויש שותה ורע לו כמ"ש תנו שכר לאובד ויין למרי נפש גמרא שם והמדרש מכריע:

דברי חלומות. לעיל פרשה ס"ח סימן י"ב העתקתי לשון הירושלמי עיין שם ותבין כאן:

פסקה ט

וישלח פרעה. ס"ד ויריצוהו מן הבור ויגלח ויחלף שמלותיו שמ"ש ויריצוהו פירוש על ידי אחרים ומ"ש ויגלח ויחלף על ידי עצמו לחלוק כבוד למלכות:

תלה הגדולה. לעיל פרשה פ"ח סימן ד' ושם מבואר וכמ"ש דניאל ב' ואנא לא מן חוכמתא וגו' להן די פשרא למלכא יהודעון:

י"ד היו. על פי מדה י' ברייתא דל"ב מדות מדה י' באריכות עיין בהקדמה וצ"ע למה לא דרש בשנות השבע גם כן ועיין מ"ש בביאורי שם:

ויוסף חוזר. פי' ויוסף פתר לו גם כן חלום הפרות וחלום השבלים הרי עוד י"ד. ועיין תנחומא כאן בסימן ו':

כלה רעב. שברכו שיכלה הרעב כ"ה בברייתא הנ"ל שם וכמפורש בסדר ויגש ויברך יעקב את פרעה ולא פירש מה היתה הברכה ולמוד מענינו:

פרק צ

פסקה א

אחת היא יונתי. לקמן ר"פ צ"ד שי"ר פסוק זה:

אלו השבטים. פירש הבנות הם בית פרעה ראו השבטים ומלכות ופילגשים ראו את יוסף ויהללו אותם:

מסוף העולם. ופרעה היה מושל בכל העולם כמש"ל פרשה פ"ט סימן ו' בשם המכילתא היה יכול לידע שאין בעולם כמותו. ותיבת נמצא לשון רבים בעתיד ואין מציאה כי אם אחר החיפוש:

פסקה ב

שלא יהא אדם נושקני. מלשון נשיקה כמו שכתבתי לעיל ריש ס"ג שכל עמי על פיך ואתה על פי. וידמה שיוסף מביא כל העם לפני פרעה. ופי' עוד מל' קבלת תשורה ומזון ומתנה כמ"ש ובן משק ביתי. גם יתכן פי' שלא יהא אדם נושקני מלשון הזנה וכלכלה כמ"ש ובן משק ביתי וכמ"ש וכלכלו הנצבים וזהו ישק:

ב' פרשיות. ויק"ר פכ"ה ס"ט כל הענין ועיין מ"ש בזה בספרי מדרש תנאים מדה ז'. ופי' שמ"ש רק למעלה רק הוא תמיד למעט ובא למעט בענין העליה שאם תחשוב תמיד בגדולתי ובשפלותך ותהיה ממועט מן המעלה אז תהיה למעלה. והיינו יכולים ללמוד זה קל וחומר מפרשת פרעה אלא מלתא דאתי בק"ו טרח וכתב לן קרא והיית רק למעלה:

כי קדוש אני ה'. שמאחר שאתם דבקים בה' שהוא קדוש צריכים גם אתם להיות קדושים ותיבת אני מיותר ללמדנו שיתבונן ההפרש שבין קדושת הש"י ובין קדושת איש שרק אני ה' קדוש באמת ואם לא יתבונן ההפרש יתגאה בקדושתו ויכשל וכן בדרשה של רק למעלה:

מאני של ב"ו. דורש קל וחומר ע"פ גז"ש:

פסקה ג

ארשב"ג יוסף. ויק"ר פכ"ג סימן ה' במ"ר פר' י"ד ס"ו ותנחומא כאן סס"ג בקיצור ובתנחומא בראשית סימן י"ב באריכות:

אברך. תיבה זרה בתנ"ך ע"כ דורשה נוטריקון אב רך. וע"פ מדה כ"ף ולמוד מענינו אב בחכמה שלא היו לו בנים עדיין וכמ"ש וישימני לאב לפרעה. וכמ"ש פרעה אין נבון וחכם כמוך. ורך בשנים שהיה אז בן שלשים ובן ארבעים לבינה:

טפסר. בירמיה נ"א כ"ז פקדו עליה טפסר. וצע"ג שזה כתוב במפלת בבל בימי בלשצר שנ"נ כבר מת שיפקדו על בבל טפסר של מדי ופרס [וכן הקשה היפ"ת ונשאר בצ"ע] ואחר העיון נ"ל ברור שכוון לפסוק של נחום שניבא על נינוה ואשור וכתוב שם וטפסריך כגוב גובי היינו של מלך אשור. ונ"נ היה אחד מן השרים שנשתייר מן המחנה שהכה המלאך בימי חזקיה מלך יהודה כמ"ש פתיחה כ"ט דאיכה וש"נ והאריך שנים מאד מימי חזקיה עד אחר חורבן ביהמ"ק קנ"א שנה לבד מה שחיה תחילה ואחר החורבן. ומ"ש פקדו עליה טפסר בהכרח פירש פקדו על מי שהיה עליה טפסר היינו בבל שעליה מלך נ"נ שנשאר משרי סנחריב שנקראו טפסריך ועל שקראו טפסר ולא שם אחר וגם תיבת טפסר אינו עוד בתנ"ך דורשו נוטריקון טפש שר כמו שר שיש לו חיל צבא רב כך חיה הרבה שנים ותחלה היה חכם כמפורש בריש דניאל כ"פ וכשר שרץ להחזיר הכתבים ובזקנותו נעשה טפש שאמר אעלה על במתי עב אדמה לעליון:

לא ירים איש את ידו. שלא יתכן כפשוטו ואא"ע לידו ורגלו ת"ע לכלי ידים וכלי רגלים וכמ"ש בת"א ידוהי למיחד זין ורגלוהי למרכב על סוסיא:

פסקה ד

צפנת פענח. על שלא נמצא תיבת פענח ולא שם צפנת בכל התנ"ך ע"כ דורש ע"פ המדות השייכים לענין. ודורש ר"י פענח לב' תיבות מופיע נח נוח לו לאומרם ע"פ מדת ממעל וד"ק וכמ"ש פפ"ט סס"ה על יוסף ודעת לנבון נקל. ור' חזקיה דורש הנוטריקון לאותיות פ' מופיע עי' בדעת נ' מניח ח' רוחות כולם באותיות האמצעיות ומ"ש של בריות הוא מד"ק והכוונה של ב"א ותיבת צפנת שניהם דורשים ע"פ מדת ממעל שנמצא

דוגמתו צפנת ליראיך וכדומה. ורבנן דורשים גם תיבת צפנת כמו פענח שהוא שם אחד כולו לנוטריקון. צופה פודה כי שאר נביאים שמתנבאים טובות אינם בעצמם השלוחים להיטיב אך יוסף צופה ופודה שהצלה מרעב נקרא פדיה כמ"ש ברעב פדך ממות. והוא בעצמו נביא תומך במשען לחם ופענח נוטריקון על ענין החלום שלענין הפתרון צריך ידיעה רחבה בכל עניני עולם ורוב לשונות וכמ"ש באיכה רבה פסוק רבתי בגוים ולעיל פס"ח סימן י"ב וזהו פותר ערום היה עוד נבון וחוזה ברוה"ק:

צפונה אחת. היא רחל. שבכל נשי יעקב תחלה האם ואח"כ הבנים וברחל תחלה הבן ואח"כ האם. וחכמתו והצלחתו ומדותיו מעידים שהוא בנה. ועיין לעיל פע"ה ס"י. ולא שפרעה ידע כן אלא חז"ל דורשים כן מן התורה:

פסקה ה

מן קמצא לריחיא ורבנן אמרי דקמצתא ודלא קמצתא. כן הגירסא בילקוט כאן. ופירושו שכתוב אחריו ויקבוץ את כל אוכל וגו' ויתן אוכל בערים ואוכל פי' שראוי לאכילה ודורש שאחר שנתן התבואה בבורות ובאוצרות נתן אותם לריחים וטחנם ועשאם קמח. ורבנן דרשי לקמצים לא קמצים שלא החזיקם הקמצים ועשה הקמח גם שלא מן הקמצים:

טבריא בטבריא וכו'. וכן לקמן טבריא וציפורי. משמע שגם בטבריא וציפורי היה שבע גדול שהם ערי ארץ כנען ויוסף אמר בפירוש שבע גדול בכל ארץ מצרים. ונ"ל שהמדרש על שהוא אגדת א"י ובעיר טבריא וציפורי היו שם מקום התנאים והאמוראים והישיבות תופס ערים אלו לדוגמא. וע"ל פע"ד סי"ג ועיקר על כל ערי מצרים:

עפר וקטומיות. שהיל"ל אוכל סביבות העיר נתן בתוכה ותיבת שדה מיותר ע"כ דורש משדה העיר בתוך התבואה:

אין בה קומץ. בשיטת רבנן דלעיל לקמצים לא קמצים וכאן לא קומץ. וטבריא וציפורי לדוגמא כנ"ל:

פסקה ו

ותכלינה יצאו מכוללות וכו'. שפסוק זה מיותר שהיל"ל ויבואו שני הרעב ע"כ דורש שבא ללמדינו ע"פ מדת ממעל איך יצאו שני השבע ובאו שני הרעב שפתאום בכלות השבע שהיו עדיין בשמחה בא הרעב ונעשו חולים. ומ"ש אשר אמר יוסף שהם סברו שגם מה שהכינו הם יהיה לפקדון אך כוונת יוסף רק על שתחת ידו ולא שלהם וכמש"ל פצ"א ס"ה:

בשלש ארצות. דורש מ"ש בכל הארצות שהיל"ל בכל הארץ ע"כ דורש ארצות שנים ובכל מרבה עוד אחד הרי ג' והכוונה על ארצות שבסביבות מצרים. וצ"ע למה לא חשב ארץ כנען כמ"ש כי כבד הרעב בארץ כנען. ויתכן שארץ כנען בכלל פליסטינא שגם היום נקראת כן בלשון העמים גם יתכן שעל שכנען מפורש אין צריך ריבוי. ומ"ש פנקיא בילקוט הגירסא קפוטקיא ונ"ב תרגום כפתורים קפוטקאי:

חייתנו אכ"כ. שיש כאן שם י"ה בתיבת החייתנו לרמוז על חיי עוה"ז והבא כי ביה ה' צור עולמים כמש"ל פ' י"ב ס"י בהדיא. ותיבת החייתנו כתוב בסוף ויגש ועי' רש"י שם שהפרשה דשם הוא הפרשה דכאן ע"פ מדה ל"ב:

פרק צא

פסקה א

כי יש שבר. שהיל"ל בר או תבואה ע"כ דורש שבר כמ"ש שברו על ה' וכדלקמן ס"ו ומ"ש וירא פי' ברוה"ק וכמ"ש בתנחומא כאן ס"ה שברו על ה' זה יוסף סברו של עולם שהיה במצרים והראה הקב"ה ליעקב שסברו במצרים שנאמר וירא וגו':

הן יהרוס ולא יבנה. וס"ד יסגור על איש ולא יפתח דורש על העצה שקיום העצה נקרא בנין והפרת העצה הריסה שע"י הפרת העצה יסגור על בעל העצה. וע"פ מדה י"ז הדבר מפורש בתורה אצל השבטים. ובפסוק הקודם שם באיוב עמו חכמה וגבורה לו עצה ותבונה וע"ז אמר הן יהרוס עצת אחרים וכו'. ועי' קה"ר פסוק והחכמה תעוז ועי' בסוף מסכת סופרים איך בחן וידע שיוסף קיים דברים נפלאים:

שבר זה הרעב. שתיבת שבר יש לה ג' משמעות. א) מלשון קנין. ב) שברון ממש. ג) מלשון תקוה וכאן כוון לג' הפירושים וכדמפרש והולך והכל במצרים ודו"ק:

לחרם זה יעקב. שנקרא שמש וזהו האומר לחרס שאמר ליעקב ברוה"ק ולא יזרח שלא אמר לו בפירוש ובעד הכוכבים יחתום לגמרי וכמש"ל פס"ח ס"י ועי' ילקוט איוב ט' בביאור. וע"ע שם במאמר הב' שבו מבואר המאמר הא':

פסקה ב

רדו ושברו. עי' במ"ר פ' י"ג ס"כ:

ט' חלקים לאחוה. עי' מ"כ ורש"י פירושים שונים גם יתכן פי' חלק עשירי מהם לשבור בר לבד ולא לאחוה הוא שמעון ששנאו יותר מכולם וט' מאחיו לאחוה ע"ל פפ"ד סט"ז:

פסקה ג

ומנין לעדה שהיא עשרה. עיקר המאמר השייך כאן הוא דברי ר' סימון נאמר כאן תוך וכו' ואגב זה הובא כל המאמר לכאן. ומאמר זה הוא בירושלמי ברכות פ"ז ה"ב לענין בהמ"ז בשם ביו"ד ובירושלמי מגילה פ"ד ה"ד לענין פורס על שמע ולענין קידוש החודש וכן בירושלמי סנהדרין ס"פ א'. פר"א פ"ח וצריך ביאור מ"ש ומנין לעדה וכו' נאמר כאן כו'. איזה עדה ולאיזה עדה קורא נאמר כאן. והמפרשים בכל מקומות הנ"ל לא נשתוו בפירושם והמבוכה רבה למעיין ובמשנה דאבות פ"ג מ"ו עשרה שיושבין וכו' שנאמר אלהים נצב בעדת אל וכן הוא בפר"א פ"ח ואחר העיון שבכל המקומות שציינתי אב לכולם מפסוק זה בעדת אל ועל זה שאלו ומנין לעדה שהיא עשרה וע"ז דרשו האמוראים ע"פ גז"ש וכמ"ש במשנה דריש סנהדרין בפירוש. ור"ס דורש כל הנ"ל מגז"ש דתוך ודוק כי קצרתי מאד. וכל הנ"ל כפי שיטת הירושלמי והמדרש אך בתלמודא דידן במגילה כ"ג ב' שיטה אחרת בזה:

אם בתוך כו' עד כמה. שהרי הרבה באים:

תינוק וכו' בקטן. תינוק שלא הגיע לי"ג שנה וקטן שהגיע לי"ג שנה אין מדקדקים אם הביא ב' שערות:

לב' קטנים נצרכה. פי' בברייתא מדבר בקטן שהוא ספק בן י"ג וספק אם הביא ב"ש ור"ס בשם ריב"ל מדבר בקטן שאינו בכלל ספק בן יו"ד וי"א רש"י וקאמר בברייתא שאם יש ח' גדולים וב' קטנים אלו וכו':

קטן וס"ת. משמע שאם יש ט' וקטן או ס"ת עמהם נחשבים ליו"ד ויקשה וכי ס"ת גברא:

כן הוא מתניתין. כך פירוש הברייתא ולשון הירושלמי כיני מתניתין קטן לס"ת שיעלה לז' קרואים:

מסויימים. איך הם נראים כיו"ד ותירץ אם יש קטן עמהם:

כך עושים אותו סניף וכו'. דרך שאלה אם כך הוא:

הדא הוא. שוה הוא להנ"ל ועוד ק"ו:

אבל לק"ש. לומר קדיש וברכו וקדושת יוצר שהוא שייך לק"ש וברכותיה:

ומאימתי וכו' עד למי מברכין. היינו מ"ש לעיל בסמוך מאימתי עושין אותו סניף וכו' עד למי הוא מברך. וכאן נכפל בשיבוש ובירושלמי שם ובילקוט כאן ליתא:

שבעה וששה. ז' פת וג' ירק או ו' פת וד' ירק כ"ה בירושלמי וילקוט כאן:

ר' זעירא. הוא ר' זירא בגמרא דילן:

איצטריכת לי למשאל. הייתי בספק בדבר זה והייתי צריך לשאול וצר לי שלא שאלתי. ומ"ש עד דאנא תמן פי' עד שאני שם בבבל:

מהו מזמנא עלוהי. גירסת הירושלמי מהו שיברך פירוש שיברך הוא להוציא אחרים ידי חובתם ובירושלמי גורס כאן מחלפי שטתיה דר' ירמיה וכמו כאן לקמן אחר מעשה זו וכל המעשה בירושלמי פרק ה' ה"ג ובמדרש קהלת פסוק טובה חכמה:

ט' מאה קרבנין. כל אחד ג' קרבנות כמ"ש במדבר ו' י"ד כבש לעולה כבשה לחטאת איל לשלמים:

מצא להם פתח. של חרטה והתיר נדרם ונפטרו וזהו פלגא מן דידי:

צרת לו. שהיצר ונתירא וברח:

הב לי מילא. תן לי הבטחתך וגם הטבעת שלך לסימן שלא תרע לו:

למה ערקת למה אפיילת בי. וכ"ה בקה"ר הנ"ל אך בירושלמי וילקוט כאן הגירסא למה אפליית בי למה ערקת כסדר שתחלה שחק בו שלא נתן חלקו ואח"כ ברח וע"ש עוד שינויים:

עד יעבר זעם. ובירושלמי גורס עוד וקרא עליו ויתרון דעת החכמה תחיה את בעליה:

א"ל ולמה כו' עד יהבית. וכ"ה בילקוט כאן אך בירושל' ובקה"ר שם ליתא: א"ל מזוג. ינאי אמר לעבדו ועי' בקה"ר:

נברך על המזון שאכל ינאי. משמע שהתחיל לברך בלשון זה וצ"ע איך בירך בדברי קפידא אך בקה"ר הגירסא אמר מה אבריך נברך שאכל ינאי וחבריו משלו ועי' ילקוט כאן:

אייתון ליה ויכול. בילקוט כאן הגירסא מזוג ליה תנינא וכ"ה בגמרא דילן:

על השניה. מה שהוציאם ידי חובתם בכוס וכנ"ל:

צריכה ליה. לשון ירושלמי על אבעיא וספק וכאן פשיטא ליה דעל השניה חולקין:

מאן דצריכה ליה. פי' מה שהסתפק היינו לדברי רבנן ומה דפשיטא ליה לרשב"ג. וכן הגירסא בילקוט ומ"ש מזמנין עליו תיבת עליו צ"ע ובירושלמי ליתא. ומ"ש דברי חכמים צ"ע שהרי עד כאן דברי רשב"ג אך לדברי חכמים אמר ר"י ב"א וכו'. כלל הדברים בדברי הסימן הקשה הזה יגעתי בו כי יש בו ד' נוסחאות במדרש כאן ובירושלמי הנ"ל ובקה"ר ובילקוט כאן לבד מ"ש בגמרא דילן ובכולם נוסחאות שונות וברורתי המובחר השי"י יאיר עינינו:

פסקה ד

ויוסף הוא השליט. הוא המשביר לכל עם הארץ ויבואו אחי יוסף וגו'. והנה פתח המדרש בג' גזירות וסיים בד' ועי' מ"כ. ולפי מ"ש בס' הישר ניחא שהג' גזירות היו על כל הארצות וציווי של כתיבת שמות רק על שומרי שערים שלו וכ"ה בתנחומא כאן ס"ח

ולקמן ס"ו וכן הכוונה כאן ואינם אלא ג' גזירות ומה שציוה על שמות אביו וזקינו כדי שידע מיד ע"י הכתבים קודם שיבואו אחיו לפניו ובשמות משולשים אין לחוש לאחר (וכמ"ש בשמות ג'יטין):

והוה תמן מנשה קאים. ע"ל פפ"ד ס"כ מנשה גרם לשבטים לקרוע עי' מש"ש ועי' לקמן פר' זו ס"ו מיד עמד מנשה וכן לקמן ס"ח בסופו כי המליץ בינותם זה מנשה. (וצ"ע שהרי כתוב וליוסף יולד שני בנים בטרם תבא שנת הרעב משמע סמוך לשנת הרעב שמנשה נולד בשנה ששית לשובע ואפרים בשנה ז' ושנתים של רעב שאז באו בשנה הב'. וא"כ היה בן ד' ואף אם נאמר שנולד בשנה הא' של השובע א"כ היה כאן בן ח' שנה ובספר הישר איתא שמהחלום של פרעה עד שהתחילו שנות השובע היו ד' שנים וא"כ יתכן שהיה נער בן י"א וי"ב שנה אך אין זה במשמע של מ"ש בטרם תבא שנת הרעב. ואולי היה גדולם בדרך נס ופלא. ועי' לעיל פע"ד ס"ס י"ג שקרא לכל השבטים אחיו של יעקב ויוסף היה אז בן שש וכסה את אמו). ודעת חז"ל שלא ידע לשון הקודש כ"א זרע האבות:

אמרין נעול ונחמי. כמ"ש לעיל פר' זו ס"ב ולקמן ס"ו ופי' נכנס ונראה אם נמצא את יוסף ונוכל ליקח אותו בקל לטענו בכנף בגדינו. ותיבת במדוי פי' כמ"ש ויכרות את מדויהם מלשון מדו בד. ומ"ש דמכסיה פי' שמכסים בו וכ"ה בספר הישר שהסכימו או לפדותו או ללחום עליו:

פסקה ה

מונע בר. תנחומא כאן כל הענין בס"ז ודרשו כן ממ"ש ויצעק העם משמע ברעם ורעש. שחשב שבדרך הטבע לא יספיקו אם ימכור לכל ובהכרח לגנוז התבואה למכור בצמצום גדול. ויוסף ידע שכל זה היה בדרך נס ופלא בברכה עליונה. וכמש"ל פ"צ ס"ה ובפר"א פל"ט שהאוצרות שכנס יוסף לא כלו עד יום מותו:

רועה ישראל האזינה. דעת חז"ל שדוד התפלל מז' זה בימי שלש שנים רעב שבאו בסוף ימיו כמ"ש במזמור זה האכלתם לחם דמעה וגו' ובריש מזמור זה כתוב על שושנים לאסף מזמור. אך דעת חז"ל שדוד אמר כל ספר תהלים וכמ"ש בשי"ר פסוק כמגדל דוד וש"נ וכמ"ש ברכות דף ט' ק"ג מזמורים אמר דוד וכו' וכמ"ש בד"ה א' ט"ז ז' אז נתן דוד וגו' ביד אסף וגו':

נהוג צאנך כיוסף. שנהג ברחמים וחמלה. וכמ"ש ביחזקאל ל"ד בביאור וכן נהג את מצרים כמ"ש וינהלם בלחם כלשון הכתוב בצאן עלות ינהל:

אינו זן את כו'. לעיל ס"פ צ'. והענין בזה כי מה שזכה יוסף להחיות העולם כולו ברעב בברכה אלהית כנ"ל מהפר"א לא היה כ"א ע"י שעמד בנסיונו באות שכרת ה' ברית עם אברהם זקנו ולא יתכן שיחיה בברכתו כ"א מי שיבא באות הזה:

דברים רקים. עי' בילקוט כאן הוספת דברי חרפות על יוסף:

קמח מאתמול וכו'. לעיל פר' צ' ס"ו עי' מש"ש:

לכך נאמר מונע בר. לכאורה הוא מיותר וכפול בסוף הסימן והפסיק במאמר פני הארץ וגו'. ובאמת שהדרש זה העתק מתנחומא ושם הוא סיום הדרשה וכאן הביא עוד נוסחא אחרת ע"פ מונע בר ושם חותם במאמר בזמן שאדם עשיר וכו' עד לכך נאמר מונע בר. ופירושו כמ"ש בריש הסי':

פסקה 1

והלא כבר נאמר ותרעב. והם ב' כ"מ והכריע א"ת שבר אלא סבר כמ"ש בריש הפר' וכל הענין בתנחומא. וכבר נתבארו מקצת דברים בסימן א' ובסימן ב' אלא שהיא העתקה בנוסחא אחרת:

שירדו וישתעבדו. דורש רדו מלשון רדיה ושעבוד וכמש"ל פ"ח ס"ס י"א ורדו זכו יֵרְדוּ לא זכו יֵרֵדוּ. ובתנחומא הגירסא כמנין רדו כמש"ל ס"ב:

תבואה מן השוק. לקמן פצ"ב סימן ד' ובריש מדרש רות ובריש מדרש אסתר:

בשער שלו. פי' בשער מיוחד ולא שנים בשער אחד כדלעיל שכן צוה יעקב:

וכתבו את שמותם. שתחלה אמר וירדו אחי יוסף ואח"כ אמר ויבואו בני ישראל שכתבו שמותם ושל אבותם ע"פ מדה ט"ז:

פתחו אוצר אחד. מרומז במ"ש הוא המשביר לכל עם הארץ שעתה היה הוא לבדו המשביר לכולם ושע"כ ויבואו אחי יוסף וישתחוו לו:

עברו ג' ימים. מרומז במ"ש ויבואו בני ישראל לשבור ואח"כ כתוב ויבואו אחי יוסף אלא לאחר שכתבו שמותם נעשו אחי יוסף מדה ט"ז. ומ"ש ג' ימים צ"ע מנין לו. ואפשר מדכתיב ויאסוף אותם אל משמר שלשת ימים שע"פ מדת מנגד היה זה לקנס על שהיו ג' ימים בשוק לחפש. ומ"ש שנטל גבורים וכו' מרומז במ"ש ויוסף הוא השליט שהראה עניהם מעשה שליט וגירסת הילקוט והביאום לפני יוסף שנאמר ויוסף הוא השליט (ראי' לדברי) ד"א ויוסף הוא השליט על הארץ ג' גזירות גזר וכו' וכמ"ש בס"ד ומ"ש שהיו ע' גבורים צ"ע מנין לו:

נטל את הגביע. כמ"ש בסוף הסדר כי נחש ינחש וגו'. ועל שבאו בי' שערים אמר מרגלים אתם:

בשוק של כו'. מרומז במ"ש לא כי ערות הארץ באתם לראות. שהוא כפול לשון ומיותר ע"כ דורש ע"פ מדה ט'. לא. שלא עשיתם כדבריכם כי ערות וגו' והלכתם כולכם יחד והשיבו אבידה אבדה לנו כו' ולא כוונו הם על יוסף שהרי אמרו בסמוך והאחד איננו מת אך יוסף תפסם בלשונם איזה אבידה שתצטרכו לעבור צוואת אביכם אין זה אלא שאתם רוצים לעשות כאן על ענין אחיכם כמו בשכם על ענין אחותכם ולכן תחפשוהו בשוק ש"ז הוא אשר דברתי וגו' אך מאחר שהחליט מרגלים אתם איך אמר בזאת תבחנו. אלא שמ"ש מרגלים אתם היה קודם שאמרו שנים עשר עבדיך וגו' ע"פ מדה ל"א שעל שאמר להם שרוצים לעשות כאן כמו בשכם על שמכרו אחיהם ובזה נזדעזעו והכחישו אותו לומר שנים עשר וגו' והאחד איננו מת כמש"ל פר' כ"ה ס"ס א' אצל חנוך וכמפורש בריש ויגש ואחיו מת והביאו ראיה ממ"ש והקטן את אבינו לא כשאמרת שמכרנו אחינו הקטן. ויוסף אף שידע האמת תפסם בלשונם ואמר הביאו אותו הנה ואדע שכן מה שאמרתם אמת. והנה בפסוק כתוב תחלה והנה הקטן וגו' ואח"כ והאחד איננו והמדרש מהפך שעל טענת יוסף שמכרו אחיהם הוצרכו להכחישו והאחד איננו כנ"ל והראיה והנה הקטן וגו'. דוק והתבונן כי קצרתי:

לקח את שמעון. ע"ל פפ"ד סט"ז וכ"ה בתנחומא ויגש סימן ד':

אמר שמעון לאחיו. דייק תיבת מאתם שהוא מיותר ללמד שאמר אל תפרדו ממני חטאתם כמוני סבלו העונש כמוני:

והיו מסתכלין. וזהו ויאסור אותו לעיניהם:

שאגת אריה וקול שחל. כמש"ל פצ"ג ס"ז וכן צריך לומר כאן שגם יהודה ודן צעקו וע"ל פל"א סי' י"ב:

היה מנשה. ע"ל פר' זו ס"ס ד'. ודורש מ"ש ויסוב וגו' וידבר ויקח ויאסור הכל לשון יחיד שלא יתכן לפרש הכל על יוסף אלא שצוה לאחר לעשות והאחד בדמיון יוסף והיינו מנשה בן השליט על כן יכול הוא לעשות ולא אחר:

זה יהיה חבוש. כמ"ש אחיכם אחד יאסר:

בניך אינם בני. לקמן ס"ט והדבר מובן מעצמו ולא הוצרך לפרש:

אמר להם יהודה. בתנחומא הגירסא שנאמר ויהי כאשר כלו לאכול עכ"ל. ואח"כ ויאמר יהודה:

כולנו מתים ברעב. כמ"ש ונחיה ולא נמות גם אנחנו גם טפינו ועי' לקמן סוף סימן י':

אמר מי מערב. שאמר יהודה אנכי אערבנו תיבת אנכי מיותר אלא ששאלו מי וכו' והשיב אנכי ע"פ מדה ט' ועד כאן מהתנחומא סימן ח' ע"פ המדות ובסימן הסמוך כפי הפשט:

פסקה ז

ויכר יוסף. שזה מיותר שכבר כתוב ויכר יוסף וגו' אא"ע להכרת פנים ת"ע להכרת רחמים וכמ"ש רות מצאתי חן בעיניך להכירני:

אנן ואת. שתיבת כולנו מיותר שדי במ"ש בני איש אחד וכן בפסוק י"ג שנים עשר וגו':

ואן הוא. פי' הרי אין כאן אלא י' והיכן עוד שנים והשיבו שאחד אצל אבינו ושאלם על עוד אחד והשיבו באיננו שמכרוהו וחולק על מ"ש בסימן הקודם שאמרו מת וצ"ע שהרי מפורש בריש ויגש והאחד מת ולפי דברי המדרש הם בכ"מ. ויתכן שכאן שאמרו איננו כי חשבו שנמכר למצרים ועדיין ימצאו אותו כאן וכשראו שלא מצאוהו אמרו מת. והמדרש הרבה דברים לפרש מ"ש והאחד איננו באופן שיתכן שישיב להם מרגלים אתם וזה ע"פ מדה ט':

בצרה שלשה ימים. לעיל ריש פנ"ו וש"נ:

ליוסף ליונה וכו'. פירוש מה שעשה יוסף לאחיו. ליונה עי' מ"כ. לדוד היינו בצקלג שכתוב בבא דוד ואנשיו צקלג ביום השלישי שהיו הנשים והטף בצרה שלשה ימים. גם יתכן שנודע לדוד ביום שבא וב' ימים במלחמה כמ"ש מהנשף עד הערב למחרתם הרי שלשה ימים. והראשון נראה עיקר:

של שבטים. עי' מ"כ לעתיד כשיתאחדו יהודה עם י' השבטים. ע"ל פ' צ"ג סימן ה' ובריש פר' צ"ה:

פסקה ח

לשון דרומי הוא. פי' בארץ יהודה דדייקי בלישנא כמ"ש בעירובין וא"ת כאן ובפסוק אבל שרה אשתך בקושטא. וכמש"ל פע"ו ס"ב אלו אחינו שבדרום:

אפשר יוסף. עי' מ"כ ויד"מ וזה עצמות מדה י"ז שאם לא היה כתוב כאן היינו תולים ביוסף שלא ביקש שאם היה מבקש היו שומעים לכך הוצרך לפרש כאן שלא כן היה:

והלא כדון וכו'. צ"ע מה כוונתו ומה מוסיף על הכתוב:

כך אמרתם. השיבותם על דברי אף לאחר שאמרתי לכם אל תחטאו וע"כ כתוב ב"פ לאמר כשאמר להם אל תשפכו דם ואח"כ אמר ויאמר וגו' אל תשפכו דם והם השיבו לו לכו ונהרגהו:

זה מנשה. כמ"ש לעיל פר' זו ס"ד כי ישמעאל ובני קטורה לא ידעוהו על בוריו:

ר' חגי. ע"ל פצ"ב ס"ס ד':

פסקה ט

כד דמך ר' סימון. שי"ר פסוק דודי ירד לגנו קה"ר פסוק מתוקה שנת העובד ירושלמי ברכות ס"פ ב' וירושלמי הוריות פ"ג ה"ח:

ד' דברים וכו'. הם זהב כסף נחושת וברזל יש להם מוצא כשאובדים והחכמה מאין תמצא כשהיא אבודה והיינו במות חכם. ואם מצטער אדם באבוד זהב וכסף שיש להם מוצא להשיג אחרים. כמה יצטער במות חכם שאין תמורתו. ועי' ענין החילופים במ"ר פ"ג סס"א ומש"ש. וכאן מדבר בחכמה אלהית שאדם זוכה לה על ידי יראה כמפורש בסוף הפרשה שם הן יראת ה' היא חכמה וגו'. ופסוק והחכמה מאין תמצא מקומו אצל פסוק א'. וכן פסוק ונעלמה הוא פסוק כ"א מקומו אצל פסוק י"ג לסמוך כל ענין למה ששייך לו ע"פ מדה ל"א. והובא כאן אגב מאמר ר' לוי שהוא שייך כאן:

מציאה מצאו. שמצאו מעות באמתחתם ובשעת המציאה שהיה בבתיהם היה להם לשמוח לשעה רק על שראו מה שיתכן לצמוח מזה רעה לאחר זמן ע"כ חרדו ק"ו במות חכם שהרעה לשעה ולאחר זמן:

קשים עליהם כקורות. שמ"ש את כל הקורות וכי חשבו שהיה דרך מקרה חלילה והלא מפורש אמרו מה זאת עשה אלהים לנו ע"כ דורש קשה כקורות: [וכ"כ היפ"ת]:

שחשדן אביהם. שמ"ש יוסף איננו וגו' היל"ל מיד אחר שספרו לו למה המתין אחר שראו המעות אלא שמחשד המעות אמר כן על שמעון וחשש גם על יוסף שעשו ועל בנימין שיעשו:

עלי להעמיד. שמ"ש עלי היו כולנה איך הם כולם עליו הרי אינם אצלו רק בנימין ודורש הכוונה שעלי החוב להעמידם ובמעשי גרמתי שיחסרו ואני ירא מדין השאול. עי' לעיל פס"ח סי"ב:

הרי זה בכור שוטה. כוונת רבי שיעקב אמר כן כמש"ל סס"ו שהדבר מובן מעצמו:

בפתור ופרח. שהמנורה להדר של משכן כמ"ש שמ"ר פט"ו סימן כ"ח וכפתור ופרח הדרה של מנורה:

לא ירד בני עמכם. כמו שלא הסכים יעקב עם השבטים כך לא הסכים על הדבר שאינו מתוקן. וצריך ביאור למה לא תפס מליצות הקודמות שהמובן מהם מניעת ההסכם עם שכנגדו והם רבים. ויתכן על שר' טרפון היה מנהג לערב בניו עם שמיעת ההלכות כמ"ש אקפח את בני וזה אמר כששמע הלכה מקופחת אך כששמע דבר שאינו מתוקן כל כך ואינה מקופחת אמר לא ירד בני:

בשעת הסכנה. עי' שבת דף ל"ב א':

פסקה י

דברים של בטלה. שהאיש אדון מצרים יאמר שהם דברי בטלה ולא יקבל תשובתנו שאמרת וקרהו אסון של בנימין:

לא אמר כו' אלא כך. להשבטים לא אמר דבר בטלה שראה שמדת הדין מתוחה כנגדו בשיכול בניו. אלא שבמ"ש למה הרעותם נכשל בלשונו. שלא היה לו לתלות בהם אלא בהש"י. עיין לעיל פפ"ד בסס"ג ולקמן פצ"ד סס"ג שי"ר פסוק משכני איכה פסוק מי זה אמר קה"ר פסוק וטוב משניהם:

כל הימים. וכמו שדרשו באגדת פסח כל ימי להביא לימות המשיח. ומ"ש שכולו יום כמ"ש לא יבא עוד שמשך. וכמ"ש והיה ה' לך לאור עולם:

פסקה יא

החרדה. דשם כתוב ויחרד יצחק חרדה גדולה וגו' ע"פ מדת ממעל ומנגד:

מזמרין בעולם. כתרגומו מדמשבחן בארעא ודורש על דברים מפורסמים לבד אלו המפורשים. יין הטוב וחלזון של תכלת:

קטף ומור. מעט צרי ת"א זעיר קטף וכמ"ש שבת דף כ"ו א' הצרי אינו אלא שרף הנוטף מעצי הקטף. ומ"ש ומור מין אחר הוא והוא מור דרור של סדר תשא וב' אלו מי"א סממני הקטורת. ומ"ש אגורי הוא זית איגורי ברכות דף מ' ומ"ש חלזון בשבת דף כ"ו א':

ומעט צרי בלסם וקטף. צ"ע שכבר חשב קטף. ובערוך ע' בלסמון הביא מדרש זה וז"ל מעט צרי בלסם ולא גרס קטף ובערך סטכת כתב דצרי הוא מור דרור. ובשבת כ"ו דצרי הוא אפרסמון וא"כ הכל אחד שמעט צרי הוא קטף כתרגומו כנ"ל. והיינו בלסם ומור ואפרסמון ומירא דכיא ובסממני הקטורת חשיב ליה בתרתי וע"ע בערוך ערך קטף וערך מור ובמ"ע שם:

בריא כאבן. שאם דבש פשוט דבר קטן הוא אין בו חידוש:

משח דבטנים וכו'. שהפרי עצמו דבר נמצא והדבש ממנו יקר ועיין תרגום ירושלמי:

צריכין אתון מילתא. שהיל"ל וקומו שובו אחר התפלה אלא בא לנסותן אם סומכים על הסבות ואם על רחמי שמים והשיבו שסומכים על תפלתו בעודם עמו שתהיה תפלת רבים וכמ"ש לעיל ר"פ פ"ד:

פרק צב

פסקה א

אשרי הגבר. ע"ל ר"פ מ' ומש"ש. ועי' ברכות דף ה' א'. ומ"ש אם בא להקפיד דייק מ"ש ומתורתך וכו' ופי' שבאיזה אופן הוא באשרי כשילמוד מן התורה איך לקבל היסורים בלא קפידא. ממקום שיש ללמוד והראשון הוא מאברהם. עי' שמ"ר פ"ו ס"ד שכן מיצחק ויעקב ועוד מכמה מקומות:

אין מבטלים אותו. שהיסורים כשיעור שיכול לסבול ולא לבטל מן התורה:

כי את אשר יאהב. וכמ"ש בספרי ואהבת את ה' אלהיך איך והיו הדברים אשר אנכי מצוך וגו' וכן אהבת הקב"ה לאדם על ידי התורה כמפורש הרבה:

ואם שן עבדו. דורש ק"ו סתום שהוא באשרי וזהו ומתורתך תלמדנו וכנ"ל. וכשיטת ר"פ בריש הפרשה:

ואומר יה יה די. במ"ע יה הוא צעקה בלשון יוני ופי' אשרי וכו' באופן שלא יבטל מתפלה וצעקה יה די הושיעני וע"פ מדת ממעל בל"י דורש כאן מדה ט"ז מיוחד במקומו ומדה ט' וע"ל פ' י"ב ס"י ע"פ ביה שמו וכן כאן:

כך אמר יעקב. בזה שהזכיר יעקב שם שדי נוטריקון שיאמר די היינו לצרות ומאחר שבסוף תעשה כן גם עתה עשה ואמור די ליסורי. ועי' מ"כ:

פסקה ב

זבדי בן לוי. לעיל פס"ב ס"ב שמ"ר פנ"ב סימן ג' בשינוי:

רגליו של יעקב. דורש מ"ש רק לשטף מים רבים משמע שמי שהיה בשטף מים רבים הם ישראל בים סוף התפללו ששטף מים רבים אליו לא יגיעו. ומ"ש כל חסיד לרבות יעקב שהיה עמם בים. וכמ"ש בצאת ישראל וגו' הים ראה וינוס שישראל ראה את הים כשנס. וזהו מ"ש כאן ראה נסים. וכן כולל אברהם ויצחק במ"ש כל חסיד ועי' לעיל פס"ט סס"ה וש"נ עי' ילקוט תהלים ע"ח:

נגד אבותם. ואין אבות אלא אברהם ויצחק ויעקב וס"ד בקע ים ויעבירם:

לעת מצוא וכו'. ולא פי' מה מצא ע"כ דורש ע"פ מדת ממעל מלשון מיצוי וסוף ועי' בסוף הפרשה:

מצוי היום. לעת מנחת ערב שהוא עת רצון כאליהו בהר הכרמל:

לעת מצוי הדין. כשבאים צרות תכופות ר"ל ומתפללים מתוך צרה. וכן לעת מיצוי החשבון היסורים כנגד העונות שהוא דקדוק החשבון. וכמ"ש קה"ר פסוק אחת לאחת למצא חשבון ע"ש ובירושלמי ברכות פ"ד ה"א וע"ל פמ"ט סי"ג ועי' במ"ר פ"ט סכ"ד:

פסקה ג

ויתן אותם לרחמים. תהלים ק"ו מ"ו אלו י' השבטים כמ"ש הושע ב' ג' אמרו לאחיכם עמי:

אחר ואת בנימין. עי' לעיל ס"ו בן אחר:

שכולתי שכלתי. ע"פ מדה י' ב"פ ולא יותר:

זה שלטון. כפשוטו שמ"ש האיש כמ"ש דבר האיש אדוני הארץ העיד בנו האיש אחיכם זה יוסף כמ"ש וירדו אחי יוסף לעיל פצ"א ס"ב:

אחר זה שמעון. שנחשב ליעקב לאחר שקללו ולא ברכו והעיקר על שמעון ולא על לוי שלוי היה קודש לה' וכן משה לא ברכו:

פסקה ד

ואין הכן אלא שבת. ואין הכנה אלא מע"ש ויתכן שהיה ע"ש וצוה שלבד שיכין על סעודת צהרים עם האורחים יכין על השבת:

היה דוחפן לפניו. שכתוב ויבא האיש את האנשים ביתה יוסף היינו בפנים ואח"כ כתוב וידברו אליו פתח הבית וכתוב עוד הפעם ויבא האיש את האנשים ביתה יוסף ע"כ דורש שתחלה הביאם הביתה ומיראתם שמטו עצמם לצד החוץ שהוצרך עוד להביאם הביתה לסעודה ועי' רש"י בחומש:

ירידה היא לנו. כמש"ל פצ"א ס"ו שהיל"ל הלך הלכנו:

בין בזכותכם וכו'. לכך אמר אלהיכם ואלהי אבותיכם:

פסקה ה

ר' חייא רבה. עי' פסחים דף ד':

אמרתם לי. תיבת לי אינו בכתוב ודברי המדרש הוא לפרש מ"ש אשר אמרתם למי אמרו. ופי' שאמרו ליוסף במ"ש שאל האיש לנו ולמולדתנו וכשכתבו את שמותם ואז לא שאל רק מי הם אבותם וכאן שאל אם הוא חי. ועל שתיבת הזקן מיותר דורש על יצחק. אך בריש ויגש יש לנו אב זקן לא דרש דשם טענת יהודה לעורר בזה רחמי יוסף ויוסף כאן לא היה צריך לעורר רחמים. ויצחק מת כשהיה יעקב בן ק"כ שנה שהרי בן ס' הולידו ובן ק"פ מת ויעקב היה בן ק"ל כשעמד לפני פרעה הרי זה י' שנה שמת:

לפי ששמענו. ע"ל פע"ח סימן י':

יהודה שהוא מלך. מרומז במ"ש הבכור כבכורתו ע"פ מדה יו"ד שני בכורים וכמ"ש אף אני בכור אתנהו ומ"ש וכן כולם שנתן כבוד לבכורים מהאם להושיבם לפני הצעירים ולפי זה ישבו כולם כסדר תולדותם רק יהודה וא"כ מ"ש הצעיר כצעירתו ג"כ על יוסף

ובנימין שנקראו צעירים כמש"ל פע"ג ס"ז ורש"י בחומש כשיטת התנחומא וע"ל פצ"ג ס"ב ופצ"ו ס"ה ופר' ק' ס"ח:

ממשאות כולם. חמש ידות פי' שחמש ידות נתנו לו משאות. ופירש הפ' ותרב משאת בנימין וגו' ואיך רבה כי חמש ידות נתנו לו וא"כ לא רבו רק ד' משאות:

עמו שתו. לקמן ס"פ צ"ח נזיר אחיו ופי' שהיה נזיר עם אחיו ובעבורו:

עד שראו אותו. ואף שלא ידעו בו אינהו לא חזו מזלייהו חזו אך הוא שידע הפציר בם ונתישב בדעתם כאלו ידעו בו:

פסקה ו

על ביתו. לעיל פפ"ד ס"ב מנשה גרם לשבטים לקרוע היינו מ"ש כאן ויקרעו שמלותם וע' פצ"א ס"ד והוה תמן מנשה:

את האור כי טוב. פסחים דף ב' תענית דף י':

פסקה ז

זה אחד מעשר ק"ו. מאמר זה פליאה דלא חשיב אלא י' ק"ו ונמצאים בנביאים וכתובים הרבה יותר והיו מנוים אצלי בקונטרס ערך ארבעים ק"ו על יו"ד אלו ושם תירצתי שעיקר כוונת חז"ל שמנו הק"ו היינו שנדע אנחנו ג"כ לדון דיני ק"ו מקל לחמור ומחמור לקל דרך טענה ונצוח לנצח שכנגדו וזה אינו כ"א בי' ק"ו בתנ"ך אך השאר אינם כ"א להרחבת הענין ולא לנצח ואין ללמוד מהם. ויען שאחר כתבי כן מצאתי הכל ביפ"ת כדברי על כן קצרתי פה. אלא שלפי דברי היפ"ת עדיין יקשה שהק"ו מיחזקאל הנה בהיותו תמים וגו' אף כי אש אכלתהו ויחר שמאחר שאנו רואים שאש אכלתהו ויחר אין צורך להק"ו ואינו דומה להטי' הג"ל. והאמח כדברי היפ"ת שאינו מהמדרש רק הוספה מדברי חכם אחד ע"ש. ונ"ל אחר העיון שהק"ו הבא להשלים העשרה הוא של סוף נחמיה הלא על אלה חטא שלמה וגו' ולכם הנשמע שהוא ק"ו של נצוח ודו"ק:

ואביה ירוק ירק. בריש ת"כ ב"ק דף כ"ה וע' בספרי מדרש תנאים מדה ה' ומדה ו' בביאור:

פסקה ח

עשרה ב"א. הוקשה לי שהוא סותר עצמו תחלה הסכים כדבריהם כן הוא ואח"כ אמר אשר ימצא וגו' ואינו כדבריהם. ע"כ הוסיף המדרש שמן הדין הוא כדבריכם אך אני אינו עושה ולשון רש"י בחומש אבל אני אעשה לכם לפנים משורת הדין. וגם זה לשיטתם שהוא מנשה שידו כיד יוסף ויכול לעשות עמהם לפנים משורת הדין וכמ"ש ס"ו וש"נ:

בר גנבתא. בכשלונם רצו לסלק הבזיון מהם מצד אביהם ותלו על טבע אמו וגברא דיוסף אמר להם שיש לכולם צד טבע בזה שעיר שרמו אביהם שעיר עזים של יהודה לתמר שאין לתלות ברחל וזהו מ"ש יש כאן שעירים. יש כאן אחים שמכרו אחיהם. ובנימין לא השיב כמדתו לשתוק:

שבטים גרמו. לעיל פפ"ד ס"ב:

טעוניה בחדא ידא. שהיל"ל ויעמסו. אלא דעמוס איש וגו' שכל אחד העמיס בלא עזר חבירו:

מטרפולין היתה. עד פירושו כפר כמ"ש רות רבה ס"פ א' ובאסתר רבה פסוק ויהי בימי ב' ע"ש וכאן היל"ל וישובו מצרים אלא להודיענו מחשבותם שחשבוה לעיר קטנה לענין המלחמה:

פסקה ט

מה נאמר לאדוני. שיש כאן ג' לשונות ודורש ע"פ מדה י' על ג' ענינים שיש בהם לחוש שיתבעו אותם היינו כסף א' וכסף ב' אף שלא תבע אלא הגביע חשבו כמו תביעת הגביע בעלילה כך הכספים והשמיע יהודה מן הצד כשם שאין עלינו אשם בכסף ראשון שכבר הודה להם האיש כספכם בא אלי כך בגביע ובכסף ב'. ודרשו בתיבת אדוני ג' משמעות. א' כפשוטו על יוסף. ב' על הש"י אדון הכל. ג' יעקב. וכדלעיל פפ"ז ס"ה הן אדוני ג"כ ג' פירושים אלו:

במעשה תמר. הנה בווידוי הא' ליוסף ובווידוי הג' ליעקב חשב כסדר אך בווידוי הב' להש"י לא חשב כסדר שתחלה היה מעשה דינה ואח"כ בלהה ואח"כ תמר אלא שהתוודה תחלה על עצמו ואח"כ על ראובן הבכור ואח"כ על דינה:

אם נאמר לך חטאנו. שהפסוק מכחיש עצמו תחלה אמר מה נצטדק שיש להצטדק לומר לא חטאנו אך לא יועיל ואח"כ אמר האלהים מצא את עון עבדיך הרי שחטאו ואין להצטדק. וזהו שאמר אם נאמר לך וכו' אלהים ענה בנו על חטאים אחרים שבידינו:

מצא בעל חוב. לעיל פפ"ה ס"ב על שנמצאו יחד:

ממצה את החבית. מצא מלשון מיצוי כמ"ש ונמצה דמו ובלשון חז"ל כשתמצי לומר וכמ"ש לעיל ס"ב לעת מצוא וש"נ והמשל מחבית וכו' והנמשל שכלו זכיותינו ולא נשארו רק עונותינו וגובה ממנו:

נער פורפיריה. דורש מעשות זאת משמע שמראה באצבע על איזה דבר כמ"ש חז"ל החדש הזה וזה לכם הטמא וכדומה וכן כאן החזיק הפורפירא בידו ונערה ואמר חלילה

לזאת מעשות. וכמ"ש אצל נחמיה כשהוכיח אותם על שהחזיקו הבנים שלקחו מאחיהם ברעב אמר גם חצני נערתי ואומר ככה ינער אלהים וגו':

אמרין ליה השלום כו'. ע"ל פצ"ג ריש ס"ז ומ"ש נשפה מלשון דשף מדוכתיה לנשוף מדוכתיה פי' איך תאמר שזהו שלומנו שנעלה לאבינו שכל שלומנו קפצה ממנו ורוה"ק הדורשת שלום הצדיקים קראה עליהם שלום רב שכן יהיה בסוף שתעלו לשלום לאביכם ויאמר רב עוד יוסף חי וזהו דרך המדרש שכל ענין שנעשה בארץ. רוה"ק היא החכמה העליונה עונה ממרומים וכמ"ש משחקת בתבל ארצו ושעשועי את בני אדם משחקת כמש"ל פפ"ה ס"ט לעונש. ושעשועי לטובה כמו כאן וכדומה הרבה:

פרק צג

פסקה א

בני אם ערבת. משמע שלכתחלה יתרחק מן הערבות אך בדיעבד שכבר ערבת תמסור נפשך להפטר ותחלה דורש כפי הפשט על סתם ערבות ואח"כ דורש על יהודה ע"פ מדה י"ז:

אם לא הביאותיו אליך. וחטאתי לאבי כל הימים וזהו נוקשת נלכדת כמ"ש חז"ל שאף שקיים לא יצא מגערה:

הדבק בעפר. היינו מ"ש לך התרפס כמ"ש במ"כ כמ"ש ושארה ברגלה רפסה. ועי' שמ"ר פכ"ז ס"ט שמ"ש וקבל שררותו היינו מ"ש ורהב רעך ורעך הא' הוא יעקב ורעך הב' הוא יוסף:

פסקה ב

כי הנה וגו'. ולא פי' מי הם וכל הענין סתום ודורש ע"פ מדה י"ז על יהודה ויוסף וכמש"ל פצ"ב ס"ה וש"נ:

נועדו. שנתוועדו יחד כ"ה בילקוט כאן:

זה יהודה ויוסף. יוסף כמ"ש והאחד איננו. יהודה כמ"ש דן וגו' כאחד שבטי ישראל ודרשו לקמן פצ"ח סי"ג כמיוחד שבשבטים זה יהודה וגם נקראו אחד העם:

ורוח וכו' השבטים. כמ"ש כי כארבע רוחות השמים וכמו שדרשו ע"ז ועי' במ"ר פ"ב ס"י איך נדמו לרוחות:

פסקה ג

דיסקרין דכסף. בערוך כתב בשם י"מ קערה ולפי מ"ש הרמב"ם בפירוש הפסוק כלי כסף מלאה נקבים דקים. ובתוכה תפוח של זהב כשמביטים היטב דרך המשכיות הדקים

נראה התפוח אך מבחוץ הוא כלי של כסף. כך החכמה כוונתה עמוקה בתוך מליצות יפות. יתכן שלזה כוון עקילס די בלשון יוני כפול סקרין פי' מלשון סיקור עין כשמביטים היטב אז נראה התפוח של זהב וכנ"ל כך דבר דבור על אפניו שנראה מליצה פשוטה ויש לו כמה פנים לכל צד כמו האופן המתגלגל שכולו נראה כמו הפנים לא כן הדבר הנח והם שני משלים ודמיונים ודו"ק:

פסקה ד

מים עמוקים עצה. וס"ד ואיש תבונה ידלנה. איש זה יוסף כמ"ש דבר האיש. לפני האיש ורצה להסתיר מהם שהוא אחיהם ויהודה בצירוף דבריו בתבונה גלה מה שבלב יוסף. ועיקר משל זה הוא בשי"ר פסוק א' דברי ר' חנינא ושם שייך גם מ"ש התחילו הכל דולין ושותין ע"ש ותבין אך המשל שייך גם כאן:

פסקה ה

חורש זה יהודה. עי' מ"כ וכוונת דרשה זו מבואר לקמן פצ"ה סס"א:

מאלמים אלומים. ואלומים עושים מיד אחר הקצירה. וכמ"ש הזורעים בדמעה ברנה יקצרו וגו' עד נושא אלומותיו:

דורך ענבים. ואע"פ דשם הדריכה של קשת וכאן של ענבים שם דריכה אחת לגז"ש:

בחבלי אדם אמשכם. לעיל ר"פ פ"ו ותבין כאן:

והטיפו ההרים. וכמש"ל ר"פ צ"ט הרים גבנונים על השבטים וצ"ע שהרי לא אמרו כלום אלא מיראתם מהם חשבו כמו כן בלבם. ויתכן שפירש שאמרו זה לזה:

פסקה ו

ר"י ור"נ. כאן חסר ורבנן וכ"ה לעיל פמ"ט רס"ח וכדמפרש והולך:

למלחמה. לקמן פר' זו ס"ז:

ויגשו בני יהודה. לבקש מיהושע על נחלתם. וכאן כמ"ש בסוף הסי' מילין רכיכין:

לתפלה. לה' וכמו הראיה מאליהו ואולי הכוונה בקשה מיוסף כמ"ש ועתה ישב נא עבדך:

ר"א אמר פשט להון. עיין מ"כ גירסת הילקוט וכ"ה לעיל פמ"ט ר"א פשט לון ופי' דר"א סובר כדעת כולם:

בי ולא ביה. עי' שמ"ר פ"ג סי"ד וכמ"ש בי נשבעתי:

בייה את מעביר. צעקה על דין קשה לעיל פצ"ב ס"ס א' ע"פ מדת ממעל בל"י:

הורידוהו אלי. ואשימה עיני עליו ועמ"כ ולא די שהעלמת עיניך מלהיטיב לו עוד אתה רוצה להרע לו הרי נסמו עיני לבך:

בנמוסיות שלנו. שמ"ש ידבר נא עבדך דבר שתיבת דבר מיותר לדרשה על דבר תורה כמ"ש שמ"ר פל"ח ס"ג וס"ד וזה הדבר ע"ש ופי' דבר תורה השייך לענין מכירת עבד בעבור גניבה ודעת חז"ל שהאבות והשבטים ידעו כל התורה וכמש"ל פצ"ד ס"ג עגלה ערופה וכמ"ש אצל אברהם וישמור מצותי חקותי ותורותי ודרשו אפילו ע"ח וערובי תבשילין:

דברי באזנך. דייק דבר באזני אדוני והיל"ל לפני אדוני תנחומא:

זקנתו של זה. רמוז במ"ש דבר כמ"ש על דבר שרי וגו':

עם אשר תמצא. לעיל פע"ד ס"ד ובריש ס"ט ובתיבת דבר שהוא מיותר כולל דברים שכשיחשוב בהם לא יחר אפו בעבדו:

על חיבת עין. בנימין שנקרא ידיד ה' ישכון לבטח עליו וזהו אכסניא של הקב"ה שבהמ"ק יבנה בחלקו ומ"ש עין כמ"ש והיה עיני ולבי שם כל הימים:

דבר אני מוציא ומכניס דבר. דורש ידבר מלשון ידבר אלימו באפו. ותיבת נא על מצרים כמ"ש במ"כ וכמש"ל ריש פ"א. ופי' ידבר שיכניס דבר בעיר נא ע"י עבדך דבר שיוציא דבר מעצמו ודבר אינו לשון דיבור אלא לשון חפץ בדברי חז"ל על שער שיוצא מלבו ועששיות של ברזל מפיו. ועי' שמ"ר ס"פ ו'. ועי' כל זה בספר הישר:

מה פרעה. לעיל פצ"א ס"ה:

כך אבא. כי כמוך וגו' משמע כן אני עם אבי שהיל"ל כי אתה כפרעה ודו"ק:

ממך אני מתחיל. תחלה כמוך ואח"כ כפרעה:

פסקה ז

ושלום בבית אבא. כמ"ש עלו לשלום אל אביכם וכדלעיל ס"פ צ"ב:

ד' מאות פרסה. מצרים מחזקת ד' מאות פרסה כמ"ש שמ"ר פ"כ סימן י"ט וכן א"י ועיר מצרים באמצע המדינה ומקום יעקב ובניו באמצע א"י חברון קרוב לירושלים הרי מעיר מצרים לחברון ד' מאות פרסה לפי חשבון הגס המפורסם ואינו בצמצום. וחושים היה חרש ומקול החזק שמע גם הוא. ודברים אלו לא יתכנו שאין קול בעולם שישמע עשרה פרסה. ודרך נס הוא מ"ש מיריחו היו שומעים קולות מביהמ"ק י' פרסה (ע"י מערת צדקיהו). אלא הכוונה על הרגש פנימי מגודל צערם כמ"ש חז"ל אצל אבישי בירושלים מצער דוד בארץ פלשתים וריעי אוב הרגישו צערו ברחוק ג' מאות פרסה. וע"פ נס של קפיצת הדרך קפץ חושים למצרים כמש"ל פנ"ט סי"א וש"נ. וחושים בן דן נקרא ג"כ אריה גבור כיהודה ורוב דברים אלו לקוחים מספר הישר דרך ספור מקובל ומהם לקוחים מפסוקים:

שאגת אריה וקול שחל. ובפסוק הקודם כאשר ראיתי חורשי און וזורעי עמל יקצרוהו מנשמת אלוה יאבדו וגו' שאגת אריה וגו' ומצרים היו חורשי און וזורעי עמל כמש"ל ס"פ צ' שנרקב כל תבואתם מנשמת אלוה של השבטים יאבדו וגו' משאגת אריה וקול שחל שיני כפירים נתעו כמ"ש כפירים רשו ורעבו וכנ"ל:

ליש אובד. וס"ד ובני לביא יתפרדו פסוק זה סמוך לפסוקים הנ"ל שמדברים במצרים. פי' בני לביא כמ"ש בני חיל שנקראו כולם לבאים כמ"ש שמ"ר פ"א סט"ז בהדיא. יתפרדו שהפרידו רגבי אדמה ועשוה תלמים:

שהטעיתי את אבא. לעיל פפ"ד סי' י"ט שאמר יהודה הכר נא הכתונת בנך היא ואמר יעקב טרוף טורף יוסף וכ"ה בילקוט כאן. ואובד פירש שמסר עצמו להיות עבד ואבוד על בנימין שלא יהיה עליו חטא של טורף יוסף וזהו מבלי טרף. ודורש עוד על בנימין וזהו מ"ש ואמרתי לו אני מביאו לך. ומבלי טרף כמ"ש בנימין זאב יטרף:

שני שלטונים וכו' שליטי הגבורים. פי' חבורות נוטפות דם כמ"ש ונמר חברבורותיו ותרגם יונתן שילטוני רקמתיה וכן שלטי גבורים כשלובשים גבורה נעשים חבורות של דם (וכ"ה ביפ"ת). ונ"ל שצ"ל שני שלטונים זולגות דם כמין שלטי הגבורים וי"א חמשה לבושים וכו' וכ"ה בילקוט כאן ובילקוט איוב כמובא במ"כ. ולעיל בסימן ג' אמר יתלכדו ולא יתפרדו על יהודה ויוסף וכאן יתפרדו על האחים שנפרדו מהם שלא דברו גם נתפרדו בעיר לספור השוקים:

זה גבור ממני. ובילקוט כאן ובאיובזה גבור כמותינו:

החכמה תעוז לחכם. בילקוט כאן ובאיוב הגירסא החכמה תעוז לחכם זה יוסף אין נבון וחכם מי' שליטים אלו י' אחיו ובילקוט איוב מוסיף דבר נפלא ע"ש וכאן חסר העיקר איך עמדה החכמה ליוסף. אך בתנחומא כאן סימן ד' החכמה תעוז לחכם זה חכמתו של יוסף שלא רצה להלחם עם אחיו אלא כיון שראה עשרה גבורים עומדים לפניו שאחד מהם יכול להחריב עשרה מדינות נזדעזע וחכמתו הצילתו שנאמר החכמה וכמ"ש עוד ס"ג שם חמת וכו' זה יהודה ואיש חכם יכפרנה זה יוסף וכו' כיון שהרגיש שעלתה חמתו מיד אמר אני יוסף אחיכם וגו' עכ"ל:

פסקה ח

אדוני שאל. פי' שיש להרגיש למה שאלת:

שפטיט אתה. שתחלה כתוב והורידו עבדיך לשון רבים ואח"כ כי עבדך ל"י ואיזה טעם הוא על והורידו עבדיך כי עבדך ערב והיל"ל ועתה ישב נא עבדך וגו' כי עבדך ערב. ע"כ דורש ע"פ מדה ט' שיהיה מ"ש כי עבדך ערב לטעם על דברי יוסף:

ואמרת לו טרוף. ופי' שאמרת הכר נא וגו' והיתה כוונתך שיאמר יעקב טרוף טורף:
צעק ובכה. שתחלה אמר טענה חזקה והורידו עבדיך את שיבת עבדך אבינו ברעה שאולה ואח"כ אמר פן אראה ברע מטענת עצמו ע"כ דורש שאחר שראה יהודה שכל טענותיו לא הועילו לו שבסוף הכל אמר לו מפני מה לא עשית וכו' ענה לקינה על עצמו כי איך אעלה וגו' והוא פשט המקרא וכן באסתר כי איככה וגו':
אני אקראנו שיבא. בתנחומא הגירסא אני קניתיו אקראנו ויבא אצלכם:
מה אתם רואים. שהיל"ל יוסף אחיכם אני. והתחיל בתיבת אני על שהיו סבורים שיבא אחר:
מיד פרחה נשמתן. לשון גוזמא היא ופי' שנבהלו מאד עד שלא יכלו לדבר. ובתנחומא הגירסא עשה הקב"ה להם נס וחזרה נשמתן ויתכן שגם כוונת התנחומא על ביטול ההרגשות שלא לענות והנס שנתחזקו שיוכלו לענות:

פסקה ט

לא עשה יוסף כשורה. במה שצוה שיצאו כל איש מעליו ואחיו היו עליו בכעס גדול להרוג ולהחריב וביתו היה מלא גבורים לשמרו:
אין אחי חשודים. והגם שעתה הסכימו להרגו ולהרוג מצרים אך מאחר שאינם חשודים בכך וכשיראו ביוסף שקרא הוציאו כל איש ישיבו אל לבם להיות מתון אולי כוונתו לעשות רצונם ואינם רוצה שישמעו אחרים בדבר:

פסקה י

אוי לנו מיום הדין. תנחומא כאן ס"ד ביתר ביאור בשם ר' יוחנן. וזה ע"פ ק"ו סתום:
גשו נא. כדלעיל סס"ח וכאן הועתק ממקום אחר ע"כ הוכפלו הדברים:
כסיליון. ע"ל פ"ח ס"י בסיליוס. ומ"ש לאדון לרבון מושל לשליט צ"ע מה כוונתו בזה הלא שם אדון ומושל ידוע בתורה:
שלא תעמיד השעה. דורש מ"ש אל תעמוד דמשמע אבל ישב וישכב ע"כ דורש א"ת תעמוד אלא תעמיד. וכמ"ש רש"י כאן שלא תעמיד השעה שהשעה עומדת לי ולא לך:
כי פי המדבר. והלא הכל מדברים בפיהם אלא פי' פה מיוחד ולשון מיוחד. וכמש"ל פצ"א ס"ד וש"נ ומבואר:

פסקה יא

ראב"ע. ויתכן שבסימן הקודם מדבר ביום הדין הגדול לעתיד וכאן בדין של כל יום. וזה ע"פ ק"ו כנ"ל:

פסקה יב

וכי שני צוארים. כמ"ש המ"כ בשם רש"י. וביהמ"ק דומה לצואר כמ"ש שיר פ' כמגדל דויד וגו' צוארך וגו' עיין אג"ב פע"ט:

בחלקו של יוסף. כמ"ש תהלים ע"ח ויטש משכן שילה אהל שכן באדם וימאס באהל יוסף וכמ"ש שמ"ר סוף פ"כ:

כשם שלא פייס. שכל ישראל נקראו על שם יוסף כמש"ל פע"א ס"ב ומה שאירע ליוסף סימן לישראל:

בבכי יביאו. וס"ד כי הייתי לישראל לאב ואפרים בכורי הוא:

פרק צד

פסקה א

והקול נשמע בית פרעה. לאמר באו אחי יוסף וייטב בעיני פרעה ובעיני עבדיו. ששמחו בהם והללו אותם וכמש"ל ריש פ"צ:

פסקה ב

זה גריס של פול. עיין בספרי מדרש תנאים בילקוטים וחידושים ע"פ הירושלמי ריש כלאים וז"ל שם במשנה פול הלבן והשעועית ואמרו שם בגמרא מאי והשעועית שמשעשעת את הלב עכ"ל ופי' מלשון שעשוע וחדוה וזהו מ"ש כאן שבא על עיקת נפש שמסיר הדאגה וכ"ה בערוך ע' פול ולא כגירסת הר"ש ע"ש:

א"ר יאשיה. ירושלמי נדרים ריש פ"ו עירובין פ"ג ה"א ושם הגירסא א"ר יאשיה הלכו בנדרים אחר לשון של תורה מזון כל דבר הזן כמ"ש כאן בר ולחם ומזון הרי שכל הדברים אפילו חוץ מלחם ובר קרוי מזון כמ"ש בהדיא בירושלמי שם ועמ"כ ור' יוחנן שם ס"ל שהלכו בנדרים אחר לשון בני אדם:

חלוטין. רקיקין החלוטין ברותחין. וצ"ע שהרי הוא מה' מינים וברכתו במ"מ וברכת עה"מ ע"כ נראה כגירסת הערוך המובא במ"כ וכמ"ש בברכות דף מ"ד בהדיא ע"ש:

וישלח את אחיו. וס"ד ויאמר אליהם אל תרגזו בדרך דמשמע שבדרך אל תרגזו ובעיר ובבית ירגזו חלילה ע"כ דורש שמ"ש בדרך פירושו בעניני הדרך. שפסיעה גסה נוטלת א' מה' מאות ממאור עיניו של אדם וזהו הרוגז. ואם יפסקו מד"ת ירגז להם כמ"ש אבות המהלך בדרך ושונה ומפסיק ממשנתו וכו' וכן המהלך בלילה כמ"ש ריש פסחים תענית דף י':

פסקה ג

ויפג לבו. וס"ד כי לא האמין להם ודורש לפי שלא האמין להם מכבר שהוחזקו אצלו לבדאים ע"כ ויפג לבו:

אותן העגלות. שהרי כתוב ויאמר פרעה וגו' קחו לכם עגלות וכמ"ש בסוף הענין בעגלות אשר שלח פרעה וכאן אמר אשר שלח יוסף והכריע ממ"ש בשמואל ב' ה' כ"א ויעזבו את עצביהם וישאם דוד ואנשיו וכמפורש בדה"א י"ד ב' ויאמר דוד וישרפו באש הרי שמ"ש בש"א וישאם פירושו ששרפם וכן תרגם יונתן ואוקידינונון בנורא. וחולק על גמרא דילן ע"ג דף מ"ד ע"ש וכן כאן שמ"ש שלח פרעה לשאת פירוש לשרוף. וזהו מ"ש למוד הוא השבט כמו ששרף דוד שבא מיהודה כך שרף יהודה וכן יאשיה ממלכי יהודה ששרף כל גלולי מלכי ישראל ויהודה. וכמו שדרשו מגילה דף י"ג ואשתו היהודיה על שכפרה בעבודת כוכבים:

וירא את העגלות. והלא שלח גם אתונות וגמלים ולמה דוקא חיתה רוחו מעגלים אלא שהיה בהם אות שיוסף חי ע"פ מדת ממעל על עגלה ערופה שהוא שייך לענין זה כששלח יעקב את יוסף ולווה אותו אז עסק עמו בדיני לויה וכמ"ש בעגלה ערופה ידינו לא שפכו הדם הזה ודרשו שלא ראינוהו ופטרנו אותו בלא לויה ועוד דמיון על שחשב יעקב שנהרג יוסף בדרך ותחלה לא רצה יוסף להזכיר ליעקב צערו אך אם לא יאמין בהכרח להזכירו ע"י פרשת העגלות ומצאתי כן בזהר סדר וישב ונזכר במ"כ. וע"ל פצ"ה ס"ג:

רב כחו של יוסף. שמ"ש רב אינו מפורש לאיזה ענין ודורש על כח כמ"ש גדול אדונינו ורב כח. ויותר קרוב מפסוק התבטח בו כי רב כחו אצל הראם באיוב ל"ט י"א ויוסף נדמה לראם כמ"ש וקרני ראם קרניו א"כ מ"ש כאן רב פי' רב כח מדה ט' עפ"מ י"ז. ודורש עוד ע"פ מדות הנ"ל רב טוב כמ"ש מה רב טובך אשר צפנת ליראיך. ולא ארד אבל שאולה. ומ"ש עומד בצדקו מתיבת חי כמ"ש בריש ברכות בן איש חי:

שאמרתי נסתרה דרכי. לעיל פצ"א ס"י וש"נ:

פסקה ד

להיכן הלך. שאין זה הדרך למצרים ולמה הלך לשם. ודורש כמ"ד לעיל פנ"ד ס"ו אשל פרדס:

ל"ב אמה. כ"ה גם בשי"ר פ' עד שהמלך במסבו כל הענין. ומ"ש ל"ב אמה צ"ע שהרי מדת הכותל הארוך היה עשרים קרשים כל קרש אמה וחצי הרי ל' אמה וכן מפורש בברייתא דמלאכת המשכן וברש"י בחומש שהיה ל' אמה. אך מאחר שכן הגירסא בב' מקומות במדרש אין לשבשו. ויתכן לומר בזה שהכותל עצמו ל' אמה וקרש המקצעות

ג"כ אמה שעמדו ברחבן ועבר גם בעוביו זה במערב. וגם במזרח היו חמשה עמודים ועמדו שנים אצל עובי הקרשים הרי עוד אמה שעבר הבריח בהם הרי ל"ב אמה. שבזה נתחזק עמידת הכותל ועי' בשמ"ר פנ"ב ס"ד:

אשר ימצא אתו. עי' מ"כ ועי' שמ"ר סוף פל"ג בא"א ובשי"ר שם דייק מתיבת אתו שמשמע מכבר:

אעין דשיטין. פי' שהיו במגדלא דצבעין שמשם לקחו העצי שטים בימי יעקב לצורך הארון והיו חוששים שמא נשתיירו מהם ע"כ יש עיקר למנהג לנהוג בהם איסור ולפי זה חששא רחוקה היא מאד לאסור משום שפעם אחת לפני אלפים שנה לקחו מהם לארון. אך בתנחומא תרומה סימן ט' וז"ל ולא תאמר בארון שעשה משה לבד אלא בכל ארון שישראל עושין צריכים ליתן ארז של שיטה בו וא"כ יש לחוש לעולם:

חבריהון ורבנן. צ"ל חבריהון דרבנן:

פסקה ה

לאלהי אביו יצחק. שהיל"ל לאלהים או לאלהי אבותיו:

שהיו מהלכין בדרך. עיין מתנות כהונה בשם ר"ב וכמה שכתוב בספרי פ' פנחס על פסוק ותקרבנה בנות לפחד לפני משה ולפני אלעזר הכהן אם משה לא היה יודע אלעזר היה יודע אלא סרס המקרא ודרשהו דברי רבי יאשיה אבא חנן משום רא"א בבית המדרש היו יושבים שיושבים התלמיד לפני הרב. אך בילקוט איתא ג"כ שהיו מהלכין בדרך ולישב גירסת זו צ"ל כמש"ל פצ"ז ס"ב. נשיא שהיה מהלך בדרך והזקנים מהלכין לפניו ע"ש. ופוגעין תחלה בזקנים ומ"ש מהלכין בדרך הוא משל והנמשל כמבואר בזהר ריש במדבר ע"ל פ"ק סי"ב ובד"ר ריש פ' י"א ותבין כאן ויעקב פגע בסמוך לו ביצחק ובמה שחתם יצחק פתח יעקב והבן ורש"י בחומש כתב כשיטת ר"י כאן. ורש"י במדרש כאן גורס תחילה שואלין בשלום הרב ויצחק רבו של יעקב:

על ברית השבטים. כמ"ש בראשית י"ז י"ט וקראת את שמו יצחק והקימותי את בריתי אתו וגו' לזרעו אחריו וכמ"ש כי ביצחק יקרא לך זרע. וע"ע לעיל פמ"ז ס"ה. והקריב יעקב שלא יחסר אחד מהם ויקויים ברית יצחק בהם:

להוט אחר גרונו. פי' להוט שתשרה עליו שכינה ע"י גרונו שע"כ נטל יעקב הברכות ברוה"ק ששרה על יצחק. וכן אצל יעקב שעל שנמשך למצרים אחר גרונו והתפלל והקריב שתשרה עליו השכינה תמיד ויזכו גם בניו הברכות ממנו. וכלשון הזה במדרש להוטים היו ישראל אחר השכינה. כעת נעלם ממני המקום:

משנה בן. כמ"ש הן גביר וגו' ויצא מזה תקלה והקריב יעקב והתפלל שלא תצא תקלה על ידו ג"כ:

טרחות נפש אחת. על שכהו עיניו בזקנותו לא היה אפשר לו לזון ביתו ולא דאג רק על עצמו. ואני הולך לזון ע' נפש ויפה אני עושה שאני משנה. וע"כ אצל ברכת יוסף כתוב האלהים הרועה אותי מעודי עד היום הזה. וע"כ שינה אותו בברכתו ומכאן דרשו שאמר כן:

ר' יודן אמר. בילקוט כאן הגירסא ר' יודן אמר תרתי וכמ"ש בסמוך ר"י אמר חורי:

חמש ברכות. ה' פעמים נזכר בלשון ברכה. א') וירח ריח בגדיו ויברכהו. ב') ויתן לך וגו' שעל זה אמר יצחק ויקח ברכתך וגו' הן גביר וגו' וכן מ"ש על הברכה אשר ברכו. הכל הכוונה על ברכת ויתן לך. ג') גם ברוך יהיה. ד') ויקרא יצחק אל יעקב ויברך אותו. ה') ואל שדי יברך אותך. וה' פעמים שנגלה עליו הקב"ה וברכו. א') במראה הסולם ברכו. ב') בסוף ויצא ויאמר ה' אל יעקב וגו' ואהיה עמך. ג') בראשית ל"ה א' ויאמר אלהים אל יעקב אע"פ שלא כתוב כאן ברכה הרי שם בפ' ט' כתוב כשנראה לו בפעם ד') וירא אלהים אל יעקב עוד בבואו מפדן ארם ויברך אותו כמו שברכו בשניה כך ברכו בראשונה. והה') היינו כאן בבאר שבע כי לגוי גדול אשימך שם. ומ"ש ויאמר אלי מלאך וגו' אנכי האל וגו' היא הנבואה של פסוק ג' שקיצר ובפסוק י"ג באריכות ע"פ מדה י"ג מכלל שאחריו מעשה ודו"ק ודרש יעקב מדת מנגד. ה' כנגד ה' וע"כ כתוב לאלהי אביו יצחק. ואף שפסוק ויזבח קודם לפסוק ויאמר אלהים לישראל על הדורש לדרוש מה שמוצא בתורה ואין להשגיח על מוקדם ומאוחר ועל זה נמסרה מדה ל"א. ומ"ש ר' יודן אמרו עוד הפעם מיותר ובילקוט ליתא ועי' תנחומא ברכה סימן א' הה' ברכות באופן אחר ומדרשים חלוקים הם:

שהוא מטעימני. שעיקר ברכת יצחק על העתיד ויעקב הקריב והתפלל שעכ"פ יטעום מהם מעט בעצמו:

שכבר מת. ומ"ש ויקרא לו אל אלהי ישראל ע"ל פ"פ ס"ט מש"ש בזה:

בעל יסורים. וצ"ע שמאחר שכבר מת למה הזכיר שהיה בעל יסורים. ואולי בא לתרץ על שלא אמר לאלהי אביו אברהם. ויותר נראה על שמפורש שיחד ה' שמו עליו בחייו בריש ויצא לכן אמר עוד טעם שהיה בעל יסורים אך יקשה מ"ש ר"ב אמר אוחרי שהרי בא לישב הטעם הא'. ובילקוט כאן אינו גורס ר"ב אמר תרתי אלא לשון אחד ע"ש שצ"ע. וברש"י במדרש לא גרס מ"ש בלשון הא' אלא על בעל יסורים. שמ"ש אלא על בעל יסורים הוא לשון הב' של ר' ברכיה. ומ"ש שכבר מת כמש"ל פ' צ"ב ס"ה:

כאלו צבור. ולכך אף בחייו נחשב שכבר נשרף וכמ"ש ויק"ר פל"ו ס"ה ג"כ רב ורבנן עי' מש"ש:

פסקה ו

ואת כל הצדיקים. עי' מ"כ וכמ"ש במכילתא ריש בשלח פ' כי השבע השביע. ודעת המדרש שמ"ש אנכי אעלך כולל שתי כוונות. א' שיעלה את יעקב בעצמו. ב' שיעלה ויגאל זרעו ממצרים כמ"ש בהדיא שמ"ר פ"ג ס"ד וכאן פי' לפי הכוונה הא':

בנות בנים. סרח בת אשר בחשבון ע' נפש ולא בני דינה כמ"ד לעיל ס"פ נ"ז שלקחה איוב ונקראו הבנים על שמו:

פסקה ז

חד שמראי. מן השמרונים כן פירש"י במדרש והם הנקראים כותיים. כמ"ש מ"ב י"ז כ"ד ויבא מלך אשור מבבל ומכותא וגו' ויושב בערי שומרון ושכם מערי שומרון והם עובדים לעבודת כוכבים שטמן יעקב בשכם כמש"ל בפ"א ס"ג בהדיא. וע"כ הם אומרים שהם מבני יוסף שעיר שכם היא של יוסף כמ"ש בסוף יהושע. ושם הוא הר גרזים ואמר לו ר"מ לדבריך שאתה מישראל. מבני ישששכר אתה ממשפחת שמרון ואין לך חלק בשכם ולא בגלולים. והאמת שהיה כותי ושמראי על שם שומרון כנ"ל:

פוטריקי. פי' רש"י במדרש (פאטריארך):

פסקה ח

שמות לשם המאורע. עי' סוטה ל"ו ב' תנחומא כאן ס"ד וכל השמות ע"פ מדת ממעל ונוטריקון ובגמרא בשינוים:

אחי ודאי. כפשוטו כ"ה לשון המדרש בכמה מקומות:

יפה מאד. על שתיבת מופים ביו"ד מ"ם סימן הרבים ע"כ אמר בכל דבר. ודורש עוד נוטריקון מו פים שכל מה שהיה בפיו של יעקב מסר ליוסף ורש"י בסוטה הביא בשם מדרש תנחומא מופים שהיה פיו כפיו של יעקב בהלכות שקבל משם ועבר. אך בתנחומא שלפנינו הגירסא שהיה יפה ומיופה. וא"כ קרוב הדבר שכוונת רש"י לדברי מדרש זה וצ"ל במדרש ב"ר:

וחופים. ג"כ לשון רבים שתי חופות ולשון חיפוי דברים:

פסקה ט

כל הנפש. כל מאמר זה במדרש שמואל ב' בסופו:

ששים וששה. שבאו עם יעקב וג' של יוסף. עי' ב"ב דף ק"כ ודף קכ"ג סוטה די"ב עי' שמ"ר פ"א סי"ט ומש"ש במ"ר פ"ג ס"ח ופי"ג ס"כ:

עיבורה בארץ כנען. ושם במקומות שציינתי הגירסא עיבורה בדרך ולידתה בין החומות וצ"ע על ב' הגירסאו שהלא בשני רעבון היה או בדרך שאסור וי"ל שיעקב צווה ע"פ הדבור כמ"ש הש"י ליעקב פרה ורבה וגו':

ושם אשת עמרם. וס"ד אשר ילדה אותה ללוי במצרים לידתה במצרים ולא עיבורה במ"ר י"ג שם:

חמשה בפרט. בד"ה א' כ"ה לידותון בני ידותון גדליה וצרי וישעיהו חשביהו ומתתיהו ששה וחסר אחד והם ב' כ"מ. ומכריע מפסוק י"ז שם העשירי שמעי וגו' שמנה שם בפרשה כ"ד משמרות לויה ד' בני אסף ה' בני ידותון י"ד בני הימן וחשבם שם בשמותם והם כ"ג וחסר עוד אחד. אך אח"כ כשחשבם איך נפל גורלם נוסף אחד שלא חשב תחלה והיינו מ"ש העשירי שמעי שלא נזכר תחלה ועליו כוון במ"ש ששה וכשמנאם תחלה היה שמעי עדיין במעי אמו ע"כ לא חשבו בפרט רק בכלל ואצל הגורל כבר נתגדל וחשבו. ומ"ש עשירי הרי לבנים היה ששי כנ"ל ותירץ שלדוכן נפל גורלו עשירי ורוממתי עזר הוא שם אחד ודו"ק:

דקאומניא וגאוסטניא. פירש במוסף ערוך בלשון רומי החיל החשוב הנכבד. וצריך ענין איך שייך המשל כאן ונ"ל ששייך למטה למ"ש ויש אומרים שהקדוש ברוך הוא השלים עמהם המנין והוא בפר"א פל"ט ואמר עוד שם שהקדוש ברוך הוא השלים גם כן המנין ביציאתם ממצרים לששים רבוא שהיה חסר אחד כמה שכתוב כשש מאות אלף ובא בשלימות ועל זה שייך המשל שנמנה עם אלו ועם אלו ונמצאים שלמים:

חושים בן דן. צ"ע איך חושב אחד לשנים. אך במד"ש שם הגירסא וי"א בן דן השלים המנין יתכן שהכוונה שהיו לדן שני בנים ולא נתקיים לו אלא חושים לבד אך בעת חשבון השבעים היה קיים:

בתורתו של ר"מ. שלא היה לדן אלא בן אחד וחולק על הנ"ל. וצ"ע איך היה תורתו של ר"מ משונה משאר תורות. אך במד"ש שם כתוב בתורתו של ר"מ מ"כ ובני דן חושים ובני דן חשים. יתכן שמצא כתוב בספר תורה שלו מן הצד בני דן חשים פי' מלשון חש בראשו חלושים באמונתם נוטים לפסל מיכה כמ"ש ויקימו להם בני דן את הפסל וכן ירבעם וישם את האחד בדן ומעולם היו חשודים על זה. ולפ"ז ניחא מ"ש הה"ד ויבואו הגלעדה וגו' שלפי מ"ש כאן אין לו שום ביאור ושייכות לכאן וז"ל במד"ש שם הה"ד ויבואו הגלעדה ואל ארץ תחתים חדשי ויבואו דנה יען וסביב אל צידון. הגלעדה גרש ארץ תחתים חדשי בית ירח (ע"ל פצ"ח סי"ז בית ירח) דנה פנייסו. דנה יען מדה כנגד מדה שעל שהיו חשים באמונתם ע"כ כשצוה דוד למנותם לא היה הדבר לרצון על יואב

הלך תחלה אל דן וכמ"ש בהדיא בפסיקתא רבתי פי"א בסי' ג' וז"ל כיון שראה שדבר המלך חזק עליו יצא וכו' הלך לשבט דן אמר יודע אני שהם עובדי פסל מיכה שמא תפגע השעה בעובדי פסל והעיקר חסר כאן ומ"ש דנה יען מדה כנגד מדה כמ"ש פתיחא כ"א דאיכה רבתי דנה יען כמ"ש יען וביען מדה כ"מ ועי' שמ"ר פ"ט ס"י דן אנכי ומש"ש:

בצלמניתו. פי' ביחידי צול בל"י בדד. ומוניתא אחדות. ומ"ש ע' אלף תפס מספר שלם ועי' מ"כ ואגב שהביא ובני דן חושים הביא גם זה לכאן:

סרח בת אשר. קה"ר פסוק טובה חכמה מכלי קרב. ובא לפרש מ"ש אנכי שלומי אמוני ישראל:

לית את ודוד בני תורה. כמ"ש דבר ידברו בראשונה וגו' וכן התמו לשון רבים על דוד ויואב שנכרתו מהם ד"ת כמ"ש תמו נכרתו וקוצר מלשון כורת:

אמר לה מאן את. מדקאמרה אנכי שלומי מכלל ששאל אותה מי את המדברת בלב גס. וכמש"ל פצ"ג סס"ח אני יוסף וכמ"ש אנכי בנך וכן אצל אנכי ה' מכילתא פסוק אנכי פסיקתא פ"כ שבכל אלו דרש"י שנשאלו:

השלמתי מנינם. אנכי שלומי הי"ל מבקשת שלומי כו' ע"כ דורש השלמתי השלמה אמוני מלשון עשרת מונים וע"פ מדה י"ז השלמה במקום שחסר המנין היינו כאן במצרים:

נאמן לנאמן. עי' סוטה י"ג א' שמ"ר ספ"כ שהראתה למשה היכן יוסף קבור שבזה היה תלוי גאולתם ממצרים. וע"ל פ"א סי"א:

שאני אם. שמ"ש עיר ואם איך העיר אם ע"כ פי' שעל עצמה אמרה שהיא אם של ישראל ערך ז' מאות וכ' שנה מעת ביאת יעקב למצרים עד סוף ימי דוד. ושלומי השלמתי. ואמוני מלשון מנין ומל' נאמן ועיין מתנת כהונה:

חלילה לדוד. כו' ב"פ חלילה והב' חלילה לי א"כ הא' חלילה לדוד:

סיעה של בני אדם. ירושלמי תרומות פ"ח ועי' מ"כ ומ"ש בפנים פי' בסכנת מות:

תני בשעה שעלה. ויקרא רבה פרשה י"ט סימן ה' עיין שם בביאור:

פרק צה

פסקה א

ואת יהורה שלח. אל יוסף עי' כ"ז תנחומא כאן ס"ח:

זאב וטלה. כל ענין הפרשה מדבר לעתיד וס"ד לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי אמר ה'. ובישעיה ל"ה כתוב ג"כ לא יהיה שם אריה ופריץ חיות בל יעלנה לא תמצא שם

והלכו גאולים וכתוב שם אז תפקחנה עיני עורים ואזני חרשים תפתחנה אז דלג כאיל פסח ותרון לשון אלם והמדרש הביא על פ' זאב וטלה העורים מתרפאים כו' היינו מ"ש בישעיה ל"ה וכן פ' לפני לא נוצר אל שם מ"ג ורישא דקרא הוציא עם עור ועיניהם יש וחרשים ואזנים למו וגו' כי אני הוא לפני לא נוצר וגו'. ופי' תחלה הוצא מן הארץ עם עור ואח"כ עינים יש וחרשים ואח"כ ואזנים. וכן הפסחים והאלמים ובכן ידעו וישכילו שה' אחד. ועל הקורא להתבונן בשלשה מקומות אלו בישעיה ל"ה ומ"ג וס"ה שדרשם המדרש כאלו כתובים יחד ע"פ מדה י"ז. והעיקר כאן הוא הדרשה הב':

וכשם שהאדם. סנהדרין צ"א ב' וע"ל ס"פ צ"ו. ובתנחומא דורש מפסוק תתהפך וגו'. וכ"ה בילקוט שמואל א' כ"ח כמ"ש במ"כ:

משמואל. דורש בנין אב משמואל שהיה סבור שמעמידים אותו בתחיית המתים ליום הדין ועלה במעיל כמו בחייו:

ומעיל קטן. וס"ד והעלתה מימים ימימה משמע אפילו אחר שנתגדל ועי' יפ"ת ועי' ירושלמי סוף כלאים וירושלמי כתובות פ' י"ב ה"ג פלוגתא דר' ור"נ וכאן ובמקומות שציינתי כר' נתן:

אלו אחרים הם. ובתנחומא הגירסא יאמרו אחרים המית ואחרים החיה:

ואף החיות. בא לחתום על הפסוק שהתחיל זאב וטלה וגו' וס"ד ונחש עפר לחמו וכמ"ש בקללת הנחש בתורה ועפר תאכל כל ימי חייך (כמ"ש חז"ל להביא לימות המשיח) שהכל יתרפאו ולא אתה. ע"ל פ"י ס"ד פי"ב ס"ו ופ"כ ס"ה:

ד"א זאב וטלה. גם זה בתנחומא הנ"ל ואג"ב פע"ח ודורש ע"פ מדה כ"ו ממשל וע"פ גז"ש זאב זה בנימין כמ"ש בנימין זאב יטרף. ועי' יחזקאל ל"ז הפטרת סדר זה לכוונה זו:

אימתי כשירד. צ"ע שהפסוק מדבר לעתיד ואיך אומר שנתקיים לשעבר. והענין בזה כמ"ש ויק"ר פכ"ו ס"ד קה"ר פסוק מה שהיה כבר הוא שכל מה שיהיה לעתיד כבר היה מקצת מזה בעוה"ז בעבר. ומעשה אבות ושבטים בעבר סימן לבנים לעתיד ועל זה שואל אימתי היה מקצת מזה בעוה"ז. (וגירסת הילקוט שהובא במ"כ אין בו תיקון שהרי המדרש מפרש והולך והיה יעקב וכו' וגירסת המדרש עיקר ודו"ק). שיעקב אמר לא ירד בני עמכם שזה סימן על פירוד השבטים וכשנתאחד בנימין עם השבטים ואח"כ עם יוסף זה סימן על התאחדות השבטים לעתיד ואז יתקיים גם פשט הכתוב:

פסקה ב

וסרה קנאת אפרים. תנחומא כאן ס"ט. גם בסימן זה בא לרמוז על הענין המבואר בסימן א'. וחסר כאן כל הדרשה שסמך המדרש על המבואר בתנחומא באריכות וז"ל שם בסוף

המאמר וכל אותן השנים שהיה יוסף חוץ לאביו היה בלבו של יעקב שיהודה הרגו כו' כיון שנתן נפשו על בנימין ונתוודע יוסף נמצא יהודה נקי מכל אותן הדברים הוי וסרה קנאת אפרים לפיכך כתיב ואת יהודה שלח לפניו אל יוסף וכשם שסרה קנאת יהודה ויוסף אז כך לעתיד יסור קנאת י' השבטים שנקראו יוסף ואפרים ושבט יהודה ויתאחדו יחד עכ"ל. וכמ"ש עוד לעיל פ' צ"ג ס"ה:

פסקה ג

ואת יהודה. וגו' להורות לפניו גושנה. וכל הענין בתנחומא כאן סי' י"א:

בית וועד. שלפי פשוטו יקשה שעדיין אין ידוע שיהודה היה יודע הדרך יותר מכולם שהוא יורה הדרך לפניו לגושן גם אין זה עבודת איש גדול כיהודה ע"כ דורש שיורה בגושן בית דירה או בית ועד על שיהודה גבר מאחיו בכל דבר מן הסתם שגם בתורה וחכמה גבר מהם ועליו היה להתקין לו בית תלמודו. ופירוש הפסוק ע"פ מדת ממעל ואת יהודה שלח לתקן לו מקום לפניו להורות או להורות ליושבים לפניו:

באיזה פרק. ע"ל פצ"ד ס"ג ומש"ש:

וכתיב באברהם. עי' כל הענין לעיל פס"ד ס"ד וש"נ ומבואר:

אף לילות יסרוני. ור"ד אברך את ה' אשר יעצני ואיתא במ"ת מזמור י"ו שדורש הכל על אברהם שהוא אמר אברך את ה' וגו':

מדרכיו ישבע סוג לב. עי' במ"ר פר' י"ד ס"ב שעיקר הלמוד מס"ד ממ"ש ומעליו איש טוב שמעצמו למד איש הטוב זה אברהם ולא מר"ד:

עירובי תבשילין. לעיל פס"ד הנ"ל הגירסא עירובי חצירות. ודורש תורותי שתי תורות שבכתב ושבעל פה:

בן מ"ה. לעיל פ"ל ס"ד דעת ר"י וש"נ ומבואר:

דקדוקי תורה. מדכתיב תורותי כנ"ל וכמ"ש בת"כ סדר בחוקותי בראשו וסופו. מכאן שנתן להם כללותיהם ודקדוקיהם מסיני. וכמ"ש סוף מסכת קדושין:

כי ידעתיו. למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו. ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט:

פסקה ד

ומקצה אחיו. לקח חמשה אנשים ומ"ש מקצה אחיו מיותר. ע"כ דורש שבכל דבר יש ראש וסוף וראש הוא המובחר והסוף הוא החלק השפל. ועיין במד"ר פט"ו סכ"ד בקצה המחנה ב' דעות כמו כאן ע"ש בפי'. אך בספרי ברכה ובגמרא בבא קמא דף צ"ב איתא בהיפך שאותם שהוכפל שמותם העמיד ובספרי הוכפל המאמר ה' פעמים אצל הה'

פסוקים שהוכפלו ואת יהודה לא חשב אע"ג שהוכפל שמו. ובגמרא הקשו והאיכא נמי יהודה דאיכפל והוא פלאי מנלן דלא חשב יהודה שהקשו ולחשוב אלא שכוונת הגמרא על הספרי שלא חשב יהודה וזה חדש הוא:

פרק צו

פסקה א

סתומה מכל הפרשיות. צ"ע שפטירת יעקב הוא בסוף סדר זה. והיה לו להעמיד הסתומה הזו אצל מיתתו ולא אצל חייתו. ויש הרבה פרשיות פתוחות וסתומות ביניהם אך בהכרח הכוונה שכל הסתומות יש להם ריוח ט' אותיות. וכל הסדרים תקנו חז"ל אצל פרשה פתוחה או סתומה. רק סדר ויחי אין בו שום ריוח ככל הפסוקים והתיבות. ועל זה נתן ג' טעמים. א' על שעבוד מצרים ומ"ש ויחי יעקב פי' כשחיה יעקב י"ז שנה והגיעו לקמ"ז אז קרב למות. אז נפל על זרעו פחד מגלות מצרים וכ"ה בזהר סדר זה אף שבאמת לא התחיל השעבוד עד שמתו כל הע' שבאו למצרים כמ"ש שמ"ר פ"א ס"ד וס"ח. והב' כמש"ל פצ"ח ס"ב שנתן דעתו לגלות הקץ מעת שקרבו ימיו למות ורמז כן על הסתימה. והג' על סתימת צרותיו שבארץ כנען היה פתוח לצרות ובמצרים נסתמו וכ"ה בזהר שם שלפי ב' טעמים הנ"ל היה יותר נכון להעמיד הסתומה להלן אצל ואגידה לכם או אצל ויגוע. רק לפי טעם הג' נכתבה אצל ויחי ודו"ק:

פסקה ב

כתיב כי גר וכו'. כי גרים וגו' בילקוט תהלים סוף ל"ט כמו כאן. ובתנחומא כאן נשמט פסוק כי גר וטובים השנים כאן ובילקוט ולהגיה בתנחומא ולא בהיפך:

והלואי כצלו. עי' בריש מדרש קהלת פסוק הבל הבלים מאמר זה כתיקונו וכאן בקיצור ורמז:

הכל יודעים. שהם מתים. ומ"ש ואומרים בפיהם כוונתו למ"ש במדרש תהלים קט"ז על פסוק יקר בעיני וגו' ואלולי ששואלים הצדיקים מיתה בפיהם כו' ע"ש באריכות ובילקוט שם. וע"ל בסימן ה' אמותה הפעם:

אברהם אמר וכו' עד אימתי וכו'. פי' שאברהם אמר כשהיה בן ע"ה שנה לא אמר רק ואנכי הולך ערירי. ויצחק כשהיה בן קכ"ג שנה כשבירך לבניו אמר לא ידעתי יום מותי. לפני מותי. רק יעקב אמר בפירוש ושכבתי וגו' על שהרגיש שקרב למות וזהו שאמר אימתי בשעה שנטה למות. ומ"ש אף יעקב. כי זה כלל גדול במדרש לענינו אומר אף או וכן:

פסקה ג

כתיב אין אדם. קה"ר פסוק זה. ותנחומא כאן במ"ר פט"ו סט"ו עי' מש"ש:
שלא יהיה אחר. וכ"ה במ"ר שם ובתנחומא אדם אחר ובילקוט כאן שום אדם. ובקה"ר שם הגירסא ויהיו בניו תוקעים. ואין להגיה כאן:
הקהילו אלי. והיכן החצוצרות אלא שנגנזו כ"ה שם ושם. ובתנחומא חסר:
ואין מות וכו'. עי' מ"כ. ועי' במ"ר פ"כ סכ"ד:
ואף דוד. עי' ד"ר פ"ט ס"ג ובקה"ר שם הגירסא קרוב לנ"ב פעמים כתוב והמלך דוד פי' ב' אלו יחד לבד מ"ש תיבת דוד לבד או המלך לבד. ובהכרח לצרף מ"ש דוד המלך או מלך דוד איזה פעמים וזהו קרוב כו' והמלך דוד. ויתכן שהעתיק מאיזה מקום דשם הוא סוף הענין ועיקרו בדוד ע"כ אומר ואף דוד:

פסקה ד

שנאמר ויקרבו. בתנחומא כאן כל הענין. וז"ל התנחומא סוף סדר ברכה אמר רשב"ן וכי ימים הם מתים אלא אלו הזכאים אע"פ שהם מתים ימיהם בטלים מן העולם אבל הם עצמם קיימים כו' ע"ש וזהו ויקרבו ימי ישראל למות. ובתנחומא כאן הלשון חייך אתה נטמן ואין אתה מת:
היום קובל עליך. ד"ר פ"ט ס"ט עי' מש"ש וכאן פי' שיעקב נקרא שמש כמש"ל טס"ח ס"י וש"נ והחליש כח השמש ששקע למעלה שלא בעונתו וכן הזריח למעלה כמבואר שם וכשהגיע זמנו למות ואתרע מזלו אז קטרג השמש עליו. ומ"ש כאומר פלוני קרב על חבירו פי' לקטרג עליו והוא מענין קרב ומלחמה:
בועז עובד ישי. בתנחומא כאן הלשון בועז עובד וישי. ועובד אמרו רז"ל יותר מד' מאות שנה חיה וכן הגירסא במדרש שעם יפ"ת. אך בילקוט כאן ובילקוט מלכים א' ריש פ"ב בועז עובד וישי ארבע מאות שנה חיו משמע כל אחד חיה ד' מאות שנה וברש"י בחומש הובא בהגהה שישי חי ת' שנה ולפי שמבואר החשבון בכתוב שבנין ביהמ"ק היה ת"פ ליצ"מ צא מהמ' של מדבר כ"ח של יהושע ואז מת שלמון אבי בועז ולפי דעת הס"ע היה בועז ואלימלך בימי עגלון ואהוד ושמגר אחר עתניאל בן קנז הרי חסר עוד מ' שנה של עתניאל ולבד מ' שנה של דוד שישי נהרג ע"י מואב קודם מלוכת דוד כמ"ש במ"ר פי"ד בס"א. וד' של שלמה קודם שהתחיל לבנות וכשנחסר כל זה ממנין ת"פ הנ"ל לא נשארו רק ש"ל שנה ואין כאן ד' מאות שנה אפילו לכולם יחד. ואיתא בילקוט רות שבועז מת בלילה שלקח את רות. ובמדרש רות פסוק ברוכה את איתא שהיה בועז פ' שנה כשלקח

רות. ואף שסך של ת' שנה לא יתכן עכ"ז חיו יותר מדוד שחיה ע' שנה ואח"כ מצאתי להיפ"ת שהקדמני במקצת דברים וקצרתי בחשבונות וצ"ע:

עמרם חי. שמות ו' כ'. משה ק"כ בסוף התורה. אברהם קע"ה בראשית כ"ה ז' ומ"ש ויהודה וכו' לעיל פצ"ב ס"ה וש"נ:

פסקה ה

בידו לעשות. לעמוד בצוואתו. בתנחומא. והיינו לפעל מפרעה שיניחנו גם רכב גם פרשים לשמור הנוסעים וגודל ההוצאה. ואפילו לא היה צריך לכל זה הרי השעה כו':

אל נא תקברני. שמאחר שיקברנו בקבורתם לא הוצרך לומר אל תקברני במצרים. ע"כ דורש ד"ק שיבין שהוא גרם ביאתו למצרים וגרם לו שימות עכ"פ אל תקברני במצרים:

בשבילך אמרתי. מד"ת מזמור קט"ז פ' יקר וגו' ועי' מ"כ כמש"ל ס"ב. ועי' בתנחומא כאן ס"ד וזה טעם ג' שהוא חייב בזה יותר משאר תחיו:

בריה דרחמך טעון. משא של מטתו על שכמך לקוברו כי אוהבך יחזיק לך טובה וישלם גמולך. אך אם מת אוהבך בעצמו ותטעון אותו לא ישלם לך בנו גמולך וזה חסד של אמת:

ללקות בכנים. וזהו אל נא תקברני במצרים אפילו לשעה עד יצ"מ. אלשיך. כי כל עפר ארץ היה כנים וזה מה שנחפר פעם אחת ובכלל זה הקברים שנחפרו. ואין כן בשאר המכות:

שלא יעשו אותו עבודת כוכבים. כידוע מתועבת מצרים שהיו עובדים לכל דבר שהיה להם הנאה. ומיעקב נהנו שכלה הרעב ונתברך הנילוס בשבילו והחזיקו אותו לאיש קדוש ונביא. ובחייו לא קיבל והיה מתייירא שלא יעשו אחר מותו:

כך נפרעים. ויק"ר פכ"ו בס"א אצל שמואל:

דניאל לא קבל. וכמ"ש אמר לנסכא ליה שהיל"ל אמר ונסכו ליה וכמ"ש דניאל ה' כ"ט אמר והלבישו אלא אמר ולא עשה שלא קיבל (ופשט הכתוב ומנחה וניחוחין אמר להקריב קדמוהי ונסכין אמר לנסכא ליה ע"פ מדה ט'):

אתה מדניאל. למה דוקא דניאל ולא חכם אחר אלא ע"פ מדה י"ו. ולזה אמר ותאמר אל אני שדניאל לא קבל. מפלת חירם בימי דניאל ע"י נ"נ:

לראוה בך. עי' שמ"ר פ"ח ריש ס"ב ומש"ש ותבין כאן:

שה פזורה ישראל. ישראל סבא עי' במ"ר פ"ד ס"ה ומש"ש שהוא שייך כאן:

וכתיב פטר חמור כו'. שיגין עליהם זכות שכבדו אותי בחיי ובמותי כמ"ש פר"א פי"ז אתם גמלתם חסד עם יעקב אף אני אתן לכם שכר טוב ולבניכם ואף כי אם היה קבור שם שיגין זכותו גם עליהם ולא יצאו משם:

ולמה כל האבות. כתובות קי"א תנחומא כאן פסיקתא רבתי פ"א וירושלמי כתובות פי"ב ה"ג וירושלמי כלאים פ"ט שמ"ר פל"ב ס"ב ובמקומות הנ"ל ביתר ביאור:
נותן נשמה. לעיל ריש פע"ד פירשתי:
ר' יוחנן. בירושלמי שם ושם פליגי בזה ר' ור"נ וע"ל ריש פצ"ה ומש"ש:
דבריקא. במ"ע בלשון רומי בגדים צבועים כגון ירוק וגורס דבורדיקא וכ"ה בירושל' שם ושם:
בין הצדיקים. כמ"ש אצל ריב"ז שיש לפני שני דרכים כו':
רבינו כשהיה. לקמן פ"ק ס"ב באריכות. וכן בירושלמי שם עיין שם. עיין לעיל פר' ע"ח סט"ו:
רבינו י"ג שנה. לעיל פר' ל"ג ס"ב באריכות וש"נ ומבואר וכאן הובא אגב ענייני מיתה וקבורה שלו. וכאן חסר חתימת המאמר והוא בתנחומא כאן:

פרק צז

פסקה א

יראו את ה' קדושיו. כי אין מחסור ליראיו וביעקב ובניו מדבר כמ"ש בפ' הסמוך לכו בנים שמעו לי וכמ"ש במ"ר פ"ב ס"ב באריכות ובאג"ב ס"פ פ"א פ' לכו בנים וגו'. ע"ע במ"ר פט"ו ס"ו בדומה לזה ואמר להם יעקב יראו את ה' כי יוסף זכה לברכות בעבור יראתו את ה' ולא בעבור גדולתו:

פסקה ב

ויברך את יוסף. מה שחסר כאן בביאור הפסוקים סמך המדרש על שמבואר בפסיקתא פ"ג ס"ה דרשות נפלאות ומקצתם תראה בתנחומא כאן ס"ו:
ר' ברכיה בשם ר"י ור"ל. ולעיל ס"פ ל' לא נזכר ר"ב וזהו ואמרי לה:
לרועה. כמ"ש האלהים אשר התהלכו אבותי לפניו וגו' האלהים הרועה אותי בדמיון רועה וצאן:

פסקה ג

קשה היא. לעיל פ"כ ס"ט וש"ג ובמד"ת מז' פ"ט וקל"ו:
בעצבון. הוסיף ב' אותיות על בעצב להורות כופל העצב. והמאמר דרך אגב מאמר רשב"ן דבסמוך:
כפליים וכו'. עיין הגירסא במ"כ:
אף כו' בכל יום. כמ"ש בסנהדרין צ"ח היום אם בקולו תשמעו:

פותח את ידך. במד"ת מזמור קל"ו מביא מפסוק הרועה אותי דהיינו פרנסה וזהו שייכות המאמר לכאן:

יהושע וגדעון. יהושע כמ"ש למטה אפרים הושע בן נון. וגדעון כמ"ש שופטים ו' ואלפי הדל במנשה ולשניהם נראה המלאך ודורש מדכתיב הנערים שהיל"ל בניך. ששניהם נקראו נערים ויהושע בן נון נער. וגדעון כמ"ש ואנכי הצעיר היינו נער שהמלאך הגואל יברך אותם ויהי עמהם ולזה הביא פסוק ויהי בהיות וגו' על שדורש בו. ואצל גדעון כמפורש בשופטים ו':

מתוך צפורני. כמ"ש במ"כ בפי' הב' בשם הילקוט מתחת צפורני רגליו. והכוונה שהמלאך ביקש ממנו כדמפרש והולך ואמר בלשון גוזמא כאלו נפל המלאך תחת רגליו לבקש:

שר צבא של מעלן. גם יהושע השיג שהאיש היה מלאך כענין שכתוב את אימתי אשלח ושאל לו הלנו אתה אם לצרינו ולא עלה על דעתו שהוא המלאך שכתוב עליו הנה אנכי שולח מלאך לפניך וגו' השמר מפניו וגו' שהיה במקום שכינתו ית"ש עד שהשיב לו של מעלן אני כו':

עתה באתי עם משה רבך באתי. צ"ע שהרי מפורש כתוב עתה באתי משמע ולא מקודם ואיך דורש עם משה כו'. והענין בזה שעם משה רבך באתי ולא באתי אך אליך עתה באתי בהחלט למחוז חפצי. וכמ"ש תנחומא משפטים סימן י"ח הובא בילקוט יהושע ה' וז"ל התחיל צועק כו' עתה באתי הרי שתי פעמים באתי להנחיל כו' ודחה אותי ולא רצה שאלך עמו ועתה באתי מיד ויפול יהושע עכ"ל. ומ"ש אלא הזהר כו' כי משה שהיה כחו גדול אמר אם אין פניך הולכים הועיל בדבריו שהשיב הש"י פני ילכו. אך אתה אם תדחה אותי ותאמר אם אין פניך וגו' אולי לא יענה לך כמו למשה ותשאר קרח מכאן ומכאן:

היה רבי נראה. עיין שמ"ר פ"ב ס"ה ושם סוף פל"ב. וזהו שר צבא ה' שה' הוא כאן ומחנה שכינה צריך חליצת מנעלים של נעליך עד קודש הוא על שכאן שורה השכינה:

ולמטה לא הייתי. לקיים שליחותי בארץ לא כו':

וידגו לרוב. שהיל"ל וירבו לרוב ע"כ דורש ע"פ מדת ממעל וד"ק וידגו כדגים בקרב המים וירבו לרוב בקרב הארץ:

אין אתם מתיראים. כמ"ש ב"ב דף קי"ח. היינו מ"ש שם ואני עם רב אשר עד כה ברכני ה' ויהושע השיב אם עם רב אתה וגו' שיהושע חשב שהם כמספר המפורש עליהם בתורה וע"פ זה נתן להם נחלה. והם הודיעולו שעם רב הם שנתרבו מאד ולא יספיק להם הנחלה. והשיב יהושע מאחר שנתברכת בעם רב יש לך להיות מכוסה מן העין כמפורש

בגמרא הטמינו עצמכם ביערים וזה חסר במדרש. והשיבו ליהושע אשר עד כה ברכני ה' זה ברכה שברכני אבא וידגו לרוב ע"פ מדה י"ז ול"א. שתחלה אמרו ואני עם רב והשיב יהושע אם עם רב אתה עלה לך היערה להטמין עצמכם והשיבו אשר עד כה ברכני ואין חששא מע"ר כמו דגים שמכוסים במים רק ממיעוט נחלה ובגמרא חסר מה שדרש כאן עד כה ברכני הנ"ל ע"כ הדברים סתומים כאן ובגמרא ונלמדים זה מזה. ובאג"ב ס"פ פ"ב בשינוי וז"ל אמרו לו כבר התפלל עלינו יעקב אבינו שלא תשלוט בנו ע"ר שנאמר עלי עין עכ"ל ודרש אל תקרא עלי אלא עולי עין:

אינם נתפסים. ד"א הוא על מ"ש וידגו וכמ"ש ירמיה ט"ז ט"ז אשלח לדיגים רבים ודיגום. לצודם כמו שצדים דגים במים. שיפתח הרג מאפרים מ"ב אלף באופן שצדים דגים בחכה בגרונם אחד אחד שלא יכול לומר שבולת. שפי' שבולת הנהר כמ"ש אל תשטפני שבולת מים. וכמש"ל פנ"ו סי"א אגינו שבולת נהר:

כך הם ישראל. כי ברכת יוסף היא ברכת כל ישראל כמש"ל פע"א ס"ב שארית יוסף. ועוד שכללם כולם בברכותיו כמש"ל פצ"ט ס"ד:

ס' רבוא תינוקות. כמ"ש שמ"ר פ"א ס"ס י"ג כשהחזיר עמרם את אשתו החזירו כולם נשותיהם. ונתעברו כולן והושלכו כולן ליאור כמו משה:

הוא שמשה. עי' סוטה י"ב ב' שמ"ר שם סכ"ד וש"נ והובא אגב דרשת ר' זכאי שהיא העקרית כאן. ודורש מ"ש אנכי בקרבו שהיל"ל אנכי עליהם או אצלם. ודורש שמרמז על שהוא גרם שיהיו יחד בקרב אמם ובקרב המים. ומ"ש רגלי פי' בשבילי כמ"ש ויברך ה' אותך לרגלי עיין רש"י בגמרא שם. וזהו צא אתה וכל העם אשר ברגליך שעלו לרגליך ור' זכאי מפיק לה מפסוק וידגו (כדגים במים וירבו) לרוב בקרב הארץ כדלעיל אלא שדורש עוד ע"פ הקש:

מה בקרב הארץ לא מתו. רומז למ"ש שמ"ר שם ס"ס י"ב כשחרש על גביהם וזהו בקרב הארץ:

ששמו כשם דג. ד"א וידגו לרוב שמרמז שמהדג יבא מי שיהיה רב על אותם שירבו בקרב הארץ וע"כ לרב חסר וכמ"ש רב לך אל תוסף ודרשו שיש לך רב זה יהושע עי' סוטה י"ג ב'. ומה שהביא פסוק נון בנו וגו' ובתורה כתוב יהושע בן נון י"ל על שבתורה מנוקד בן בחיר"ק שיתכן שכן הוא שמו של יהושע אך בד"ה מפורש נון בנו וגו'. ומהרי"ב אמר כי אולי נון בחול"ם הוא בלשון תרגום דג (ומניקוד התרגומים אין ראיה) וכן כתיב בדה"י נון בחול"ם וכמו שיש ואחריתו יהיה מנון בתוס' מ"ם המשקל על שר ואדון וע"מ מקום משא"כ בתורה נון בשור"ק ע"כ:

פסקה ד

וירא יוסף. וגו' עד וימאן אביו. בפסיקתא ס"פ ג' הגירסא המלאך שלישו של עולם יש בו (כמש"ל פס"ח סי"ב ג"כ ר' ברכיה ושם מבואר החשבון) א"ר ברכיה זו שתפסה שר צבא של מעלה את מבקש לדחותה עכ"ל:

מעשה ראובן וכו'. דורש ידעתי בני ידעתי ב' ידיעות ע"פ מדה י' וכאלו כתוב ידעתי בני ידעתי בני ע"פ מדה כ"ב וי' ב' בנים ג"כ ואיזה ידיעה דורש מלשון והאדם ידע ובהכרח שהכוונה על ראובן ויהודה:

דברים שנתגלו. דורש ידעתי בני מה שבני יודע. וכאלו כתוב ידעתי ידיעת בני ע"פ מדת ממעל וד"ק. וידעתי הב' פי' ידעתי בעצמי מה שאין בני יודע ובני הוא יוסף שעמו מדבר. והרי הוא ק"ו מפורש. עיין קה"ר פסוק שבתי וראה ופסיקתא שם פ"ג:

וגם הוא יגדל. וס"ד וזרעו יהיה מלא הגוים וזהו ששואל אפשר כן שיהיו כל כך בריבוי ובמקום. שלא נמצא כן בתנ"ך. ודורש אם אינו ענין על מלואם בגופם כנ"ל ת"ע על מלואם בשמם ופרסומם שעשה דבר שהוא מסוף העולם ועד סופו וזהו מלא הגוים. ע"ל ספ"ו דשם המאמר בשלימות וש"נ ומבואר:

פסקה ה

קדמו בתולדות. במ"ר פי"ד ס"ד וס"ו פסיקתא רבתי ס"פ ג'. ומ"ש אלה תולדות בני אפרים ואח"כ אלה תולדות בני מנשה אין פסוקים כאלו בתנ"ך ושם ל"ג להו. ובד"ה מקדים תולדות מנשה. וכאן בהכרח כמ"ש במ"כ הכונה למ"ש במדבר א' פל"ב ול"ד לבני יוסף לבני אפרים תולדותם ואח"כ לבני מנשה תולדותם. ומ"ש ביוחסין היינו לבית אבותם:

זאת נחלת. ביהושע ט"ז ושם י"ז ואינו לשון הפסוק כ"א לשון המדרש:

דגל מחנה אפרים. במדבר ב' י"ח ואח"כ בפר' כ' ועליו מטה מנשה:

בנשיאים. במדבר א' ושם ז':

בשופטים. כמש"ל בס"ג את הנערים וגו':

יהוא משל מנשה. מרומז במ"ש בן נמשי בהיפוך אותיות מנשי:

בברכה. כאן ב"פ בפסוק כ':

פסקה ו

בסגנון שלו. בסגנון שאמר כאן אנכי מת. וכמ"ש שמ"ר פ"ג ס"ד וכמ"ש אנכי ארד ואנכי אעלך:

וממנה מכם זקנים. היינו מ"ש שמות ג' ט"ז לך ואספת את זקני ישראל ומרומז כאן במ"ש והשיב הלא הדור שיבואו לא היו שם ואין שייך שם השבה והיל"ל והעלה כמ"ש

בסוף הסדר אלא א"ת והשיב אלא והושיב מל' ישיבה שמינוי שופטים נקרא בהרבה מקומות בלשון ישיבה אצל לוט לעיל פ"נ ס"ג אצל עלי ישב כתיב ועי' במ"ר פי"ג סט"ז ואין ישוב אלא בתי דינים:

ואומר לכם פקוד. עי' שמ"ר פ"ה סי"ג וש"נ. וכמ"ש רש"י בחומש שמות ג' י"ח ושמעו לקולך ע"ש ועי' מ"כ. ורש"י כתב שם בשם המדרש שיוסף אמר אנכי מת ואלהים פקוד יפקוד אתכם זה פסוק שאמרו יוסף בשם יעקב שאמר כאן אנכי מת. ואח"כ פסוק וישבע יוסף וגו' פקוד יפקוד פקידה של יוסף. ובהכרח ע"פ מדה כ' שאא"ע שיוסף אמר ב' הפקידות ת"ע ליעקב. שיעקב בעצמו לא מצינו אצלו פקידה:

שם המפורש. כמ"ש שמות ג' י"ג הנה אנכי בא וגו' מה שמו ומרומז כאן בדברי יעקב הנה וגו' והיה אלהים עמכם זה ידיעת אלהותו ושמו הגדול:

ואני נתתי לך. שכם אחד על אחיך:

בין שהשכים. עי' מ"כ שהגירסא בן שהשכים ופי' שהזדרז והתגבר ולא עשה רצון יצרו ולשון השכמה הוא זריזות כמ"ש וישכם אברהם בבקר ואמרו חז"ל כל זריזות מצפרא ומ"ש על אחיך הם ראובן ויהודה שלא עמדו בנסיון זה. לפיכך ניתן לו עיר שכם ע"פ מדת ממעל ומנגד. ור' פנחס מוסיף ע"פ מדות הנ"ל ומ"ש בחלקך כתרגומו חולק חד ואיזה חלק הוא עיר שכם על שהשכים הרי ג' משמעות בתיבת שכם וכמ"ש רש"י בחומש כדעת ר"נ בסמוך:

זו הככורה. דורש שכם כתרגומו חולק ע"פ מדה י"ז שמפורש בד"ה א' ה' שנתנה בכורת ראובן ליוסף. ומ"ש לבושו של אדה"ר מבואר לעיל פס"ג סי"ג ופס"ה ר"ס ט"ז. ובפר"א פרק י"ד ופכ"ד והבכורה עם הבגדים מתנה אחת וכמ"ש לעיל פס"ג סי"ג ולכך קנה יעקב הבכורה ולקח הבגדים וכמ"ש ירושלמי מגילה פ"א הי"א בגדי חמודות שבהם משמש בכהונה גדולה וכמ"ש במ"ר פ"ד ס"ח שמאדם עד כו' היו משמשים בכה"ג בבגדי אדה"ר:

במצות ומע"ט. ועיין מכילתא בשלח פסוק ויירא מאד ויצעקו:

שכם ודאי. כפשוטו עיר שכם ומ"ש לקחתי פירושו קניתי ומ"ש זה חמור אבי שכם כמ"ש ויקן את חלקת השדה וגו' מיד בני חמור אבי שכם. וא"כ מ"ש בחרבי ובקשתי הכוונה למעשה אחרת וכמש"ל פ"פ ס"ס י' המאמר בשלימות:

פרק צח

פסקה א

אקרא לאלהים עליון. וס"ד לאל גומר עלי. הוקשה לו מ"ש ויקרא יעקב אל בניו הלא היו כולם לפניו תמיד. ע"כ דורש ע"פ מדה י"ז מפסוק אקרא שמ"ש כאן ויקרא שקרא אל הש"י בעת שצוה לבניו ואגב שהביא הפסוק דורש בו. וחסר כאן הציון בריש הפרשה. ויקרא יעקב אל בניו:

בראש השנה. עי' שע"ר פט"ו ס"ב וס"כ ובילקוט תהלים מז' נ"ז וירושלמי נדרים פ"ו סה"ח וירושלמי ריש סנהדרין וריש כתובות שדורשים כל הפסוק על ראש השנה שמסכים על מה שב"ד עושים ומעברים את ר"ה וזהו לאל גומר עלי. ומ"ש ביוה"כ לידע איזה לה' ואיזה לגזירה מקומו לקמן אצל דרשה בחיק יוטל כדלקמן ולא מצאתי לשון המדרש שבכאן בשום מקום ולפי מ"ש בתנחומא סדר וישלח רס"ב על פסוק וה' נתן קולו לפני חילו קול שופר בר"ה לפני יוה"כ שעי"כ זוכין לסליחה ביה"כ יתכן פירש המ"כ וצ"ע:

שהסכים הקב"ה. ובתנחומא כאן ומנין שהסכים הקב"ה עמו. את מוצא כל ברכה וברכה שבירך יעקב את השבטים כך ברכת משה כו' ומ"ש כפי מה שהוא פירוש כפי זכותו וכפי מה שצריך לדורותיו:

לגזירה. לעזאזל שכתוב אל ארץ גזירה:

גורלן של שבטים. מרומז בברכת השבטים איזה חלקו וגורלו בארץ כמ"ש זבולון לחוף ימים ישכון וגו' וכן כולם:

פסקה ב

ויקרא יעקב אל בניו. כמ"ש ריש ס"א שהיל"ל לבניו ודורש ע"פ מדת ממעל וד"ק לאל אל בניו שיהיה עמהם. עי' מ"כ וכמ"ש בריש מ"א ויקרא את כל אחיו וגו' וכן בריש איוב ויקראו לשלשת אחיותיהם לאכול וגו' ולשון חכמים הוא המזמין את חבירו לסעודה כך יעקב הכין הברכות כמו סעודה:

אפוטרופוס. כדרך האב קודם מותו כשמניח יתומים ממנה עליהם אפוטרופוס שיחלק להם נחלתו ונתקיים בימי משה ויהושע:

ויאמר האספו. משמע שמדבר לנוכח הרי כולם לפניו ומאי האספו ואח"כ עוד הקבצו ע"כ דורש על העתיד בעת גאולת מצרים:

והקבצו לרעמסס. כמ"ש מכילתא יתרו ואשא אתכם על כנפי נשרים ר"א אומר זה יום רעמסס לפי שנתקבצו כולם ובאו לרעמסס לשעה קלה. וכמ"ש שמ"ר פר' י"ט ס"ה

נתכנסו כל ישראל אצל משה כו' ע"ש. ורעמסס שם ארץ ומדינה כמ"ש ויושב יוסף וגו' בארץ רעמסס על שם עיר רעמסס שבתוך הארץ וכמ"ש ערי מסכנות את פיתום ואת רעמסס. כמ"ש ויסעו ב"י מרעמסס סוכותה מעיר רעמסס לעיר סוכות וכמ"ש במכילתא בא פסוק ויסעו ב"י מרעמסס לסוכות שהלך קולו של משה מ' יום בכל מצרים ובאו ממצרים לרעמסס ומרעמסס לסוכות בשעה קלה א"כ מ"ש במדרש הקבצו לרעמסס יתכן שצ"ל והקבצו מרעמסס והיינו לסוכות וצ"ע:

האספו מי' השבטים. על גאולה אחרונה גם כן ב' אסיפות תחלה יתקבצו י' השבטים יחד ויהודה ובנימין יחד ואח"כ יתאחדו יחד. ובתנחומא בא"א:

ויאספו אל ירושלים ויטהרו הלשכות. וצ"ע שאין פסוק כזה בתנ"ך. והיפ"ת גורס פסוק של נחמיה י"ב כ"ח כ"ט ויאספו בני המשוררים וגו' עד ויטהרו הכהנים והלוים הרי ויאספו כולל טהרה. ומ"ש ויטהרו הלשכות נ"ל שכוונתו להביא עוד ראיה על הקבצו שכולל ג"כ טהרה כמ"ש נחמיה י"ג ואומרה ויטהרו הלשכות וגו' עד ואקבצם ואעמידם על עמדם שעל ידי קביצה זו טיהרו הלוים עושי מלאכת המנחה והלבונה כמ"ש שם פסוק ה' וזה עומק פשט המקרא ע"פ מדה ל"א וד"ק ובתנחומא כאן ובילקוט הגירסא האספו הטהרו כענין שנאמר תסגר שבעת ימים אחר תאסף ובעל המאמר שם ר"י ור"פ כמו כאן במאמרים הקודמים. גם יתכן שכוונת המדרש למ"ש ד"ה ב' כ"ט ט"ו ויאספו את אחיהם ויתקדשו לטהר את בית ה':

חבירו כתיב. שאף שכל הפרשה מדבר שם מענין התחברות יהודה וישראל יתכן שהיחידים יהיה להם פירוד לבבות ע"כ מדייק ממ"ש חברו שכל י' השבטים כאיש אחד חבירו של יהודה ובנימין שהם ג"כ כאיש אחד:

באחרית וכו'. פסוק כזה אינו בתנ"ך אך הוא מורכב משני עסוקים מיחזקאל ל"ח ט"ז וכן מצאתי בהדיא באג"ב ס"פ פ"א. ומישעיה ל"ד כמש"ל פר' ל"ב ס"ח באריכות פל"ד סי"א ודרשה זו ע"פ מדה ז' וי"ז:

לגלות. באג"ב פפ"א באריכות וכ"ה בתנחומא. ואצל דניאל כתוב בדניאל י"ב פ' ד' סתום הדברים וגו' הרי שהיה יודע ואח"כ בפסוק ט' כתוב ואומרה אל אדוני מה אחרית אלה והשיב לו כי סתומים וחתומים הדברים וגו' משמע מהכל אפילו מדניאל והם ב' כ"מ והכריע שתתלה היה יודע ואח"כ נסתם גם ממנו. ועיין מד"ת מזמור ל"א:

כך היתה עדת קרח. מאמר זה כפול לקמן סס"ד. ויתכן שכאן היה כתוב מענין ברכת ראובן כמ"ש לקמן ושלא לכפול הדברים דלג ומאמר זה נשאר במקומו כי בענין הברכות

יש לשונות ושיטות הרבה וכאן העתקת שיטה אחת ולקמן העתקת שיטה אחרת. ולקמן יתבאר:

פסקה ג

שהיו מפוזרין. מדקאמר האספו הרי שהיו מפוזרין וא"כ מה הועיל שאמר האספו לנוכח שמשמעו שמדבר עמהם ודורש שהיה על ידי מלאך שהשמיע לכל אחד במקומו בשעה קטנה האספו. והתבוננתי שהמדרש דורש על מ"ש הקבצו ושמעו בני יעקב כי פ' האספו ואגידה לכם הוא לנוכח משמעו שהיו כולם לפניו וכמ"ש בס"ב אך בפ' הקבצו כתוב ושמעו בני יעקב ושמעו אל ישראל אביכם שאחר אמר להם כך והיינו על ידי מלאך ובהכרח שתחלה היה הענין של הקבצו ע"י מלאך וכשבאו לפניו אמר להם לנוכח ע"פ מדה ל"א.

שכנסן ברוה"ק. שאם ע"י מלאך היל"ל הקבצו אל אביכם שצריך לכם אך ושמעו אל ישראל אביכם הוא ענין מצוה והיינו רוה"ק למען יעקב ודו"ק:

לאל של ישראל. שהיל"ל ושמעו לישראל אביכם. וכמו שדרשו על פסוק חי ה' צבאות אשר עמדתי לפניו על שעמד לפני רבו כאלו עמד לפני השכינה:

ורבי פנחס. עי' ד"ר פ"ב סל"ה ספרי ואתחנן פסוק שמע ישראל באריכות ע"ל ס"פ ע"ט וכמ"ש ויק"ר פר' ל"ו ס"ד:

מחלק עולמות. כמ"ש בהנחל עליון גוים. שהנחילם ארצותם. וכמ"ש אשר חלק ה' אלהיך אותם לכל העמים וכן יעקב חלק ארצות לשבטים בברכותיו:

זכו לק"ש. ספרי וד"ר פ"ב שם ותנחומא כאן ומ"ש שבשמים כמש"ל פס"ח סי"ב שדיוקנו חקוקה כו'. והם השיבו שמע ישראל בשעה שאמר ושמעו אל ישראל ע"פ מדת ממעל ואף שאין קורין לאב ולרב בשמו היינו בשמו העצמי אך בשם כבודו מותר וישראל הוא שם כבודו ורבנותו כמ"ש כי שרית וכן שבשמים:

פסקה ד

בכורי אתה. שתיבת אתה מיותר לדיוק אתה ולא אחר לשבח ולגנאי. עי' בילקוט כאן בשם מדרש אבכיר ביתר ביאור:

אם מצא. לעיל פס"ה ס"ס י"ג:

ואת וילך. לעיל פע"ב ס"ב באריכות:

כחי וראשית אוני. אף שהוא תוכחה עכ"ז דרך ברכה הוא. וכמ"ש כל אלה שבטי ישראל וגו' ויברך אותם איש אשר כברכתו ברך אותם הרי שבירך אף לראובן ושמעון ולוי:

זעקפי המלחמה. ירושלמי סוטה ספ"ח על המשנה. ופקדו שרי צבאות בראש העם ובעקיבו של עם מעמידים זקופים מלפניהם ואחרים מאחוריהם. ובגמרא שם ופקדו שרי צבאות בראש העם אין לי אלא בראש העם בסוף העם מנין ת"ל פקדו ופקדו עד כדון כר' עקיבא כר' ישמעאל (פי' מנין לר"י) ר"י כר' מאיר דר"מ צווח לסיפא דחבולא (פי' לסוף החבל) רישא אר"מ כתיב החכם עיניו בראשו וגו' גד גדוד יגודנו והוא יגוד עקב גייס אתי מגייסתיה והוא מגייס ליה עכ"ל ואין שום חיבור למאמר זה שם ול"נ פשוט על שכתב והוא יגוד עקב שעל זה אמרו במשנה שם ובעקבו של עם מעמידים זקופין מלפניהם ואחרים מאחריהם. ומ"ש ואחרים מורה שהיו מיוחדים מי מלפניהם ומי מאחריהם ופי' שם בגמרא שגד שכתוב בו והוא יגוד עקב שהוא היה הזקיפי שמאחריהם וראובן שכתוב בו ראשית אוני שהיו הזקיפין שמלפניהם בראש העם ומהירושלמי והמדרש יחד תצא הדרשה לאמיתה שמלמדים זה על זה:

ופני אריה פניהם. צ"ע דפסוק זה אצל גד כתוב ואיך דורש על ראובן. והענין בזה שבד"ה א' י"ב פסוק ל"ז כתוב ומעבר לירדן מן הראובני והגדי וחצי שבט מנשי וגו'. בשנה הז' למלכו על יהודה. ובפסוק ח' שם כתוב כשבאו אל דוד למצד שבאו מן הגדי והיה כמו ז' או ח' שנה בין זה לזה. והם אותם שבפסוק ל"ז שמפורש שם והגדי שעליהם כתוב בפסוק ח' ופני אריה פניהם. והרי זה נידון ע"פ מדה כ"ה שהיה בכלל שהגדי בכלל פסוק ל"ז שהיו גבורי מלחמה ויצאו מן הכלל ללמד ופני אריה פניהם וכצבאים על ההרים לא ללמד על עצמו יצא כ"א ללמד על הכלל כולו יצא שגם ראובן ומנשי פני אריה וכצבאים וגו'. וכמש"ל פצ"ט ס"ד בדרך מדה זו וש"נ. ומ"ש יתר שאת על מ"ש וכצבאים על ההרים שהיו נושאים עצמם בקלות ויתר עז ופני אריה פניהם:

בן פ"ד שנה. ע"ל פצ"ט ס"ו:

שירוי חילי. שירוי בלשון ארמית התחלה וחילי תרגום כחי. ושירוי צערי אוני מלשון צער כמש"ל פפ"ב ס"ט בן אוני בר צערי ודורש עפ"מ כ"ב שתיבת ראשית שייך גם לתיבת כחי וזהו שירוי חילי וכמ"ש באג"ב ר"פ פ"ב על פ' זה שמיום שנולדת הייתי אומר שמא ראובן עולה לגג וימות ושמא ירד למטה ויפול את היית ראשית אוני:

כהונה כו'. עי' מ"ר כמש"ל פצ"ט ס"ו וכמ"ש שמ"ר פכ"ג סט"ו:

פחזת חטאת וכו'. עי' שבת נ"ה. פחזת ענין מהירות מהתיבות המהופכות. חפז (כמ"ש בחפזי) פחז. ועל שינוי התיבה דורשה נוטריקון שבתיבה עצמה מבואר החטא שמיהר ולא התישב בדבר נכשל וחטא בשוגג. ודעת ר"י שלא חטא רק בלבל יצועיו אלא שהיה במזיד ופריקת עול. והנוטריקון פרקת חללת זע וע"פ מדה ט' פרקת עול (כמ"ש ופרקת

עלו) חללת יצועי כמפורש כאן אז חללת יצועי זע יצרך לעבירות אחרות שעבירה גוררת עבירה:

פסעת על דת. דורש הנוטריקון פסעת חבת זר וע"פ מדה ט' לענינו פסעת על דת שדלג בדברים שאדם דש בעקביו ומיקל יותר מר"א ור"י שלא היה לא חטא ולא מזיד. אלא נכשל עד שנענש שלקחו ממנו הבכורה שכבר זכה והמתנות שהיה עתיד לזכות בהן מלכות וכהונה:

וחבת. כמ"ש דניאל א' י' וחייבתם ובלשון משנה הרבה:

אמרו עד עכשיו. שלדברי כולם אף שהקטינו חטאו עכ"פ חטא לזה אמרו שלפי דרשת ר"א המודעי לא חטא רק במחשבה. והנוטריקון כסדר פרח חרדת זעת. והכוונה שע"י שזע ועורר עצמו נגד יצרו לשום פחד אלהים בלבו ע"כ פרח מחשבת החטא מעל ראשו על כן היפך התיבה ודרש:

כפחזים הללו. גורע הכ' מתיבת כמים ומוסיף על תיבת פחז. ופחזים הם הכלים שרצים בהם המים בחפזה שנקרא שוקה על שמשקה ומ"ש אל תותר בהכרח הדמיון לפחזים שנשברו שלא נותרו בהם כלום וע"ל פצ"ט ס"ו דכאן חסר ועי' מ"כ:

חטאת במים. שחטא שלך נמשל למהירות מים. וכולל בתיבת מים החטא והמחילה יחד ע"פ גז"ש שמים הוא משה. ורמוז בתיבות אל תותר שמשה יאמר אל ימות ודורש ע"פ מדה כ"ב כמים אל (בפת"ח) כמים תותר וזהו מ"ש מה מים נתרים מלשון לנתר בהן על הארץ ומלשון התר אגודת מוטה. וזהו מ"ש נתרים כו' הותרה לך ע"פ מדת ממעל. והיל"ל מה מים נתרים כך ניתר לך אלא שדורש גם מל' היתר כנ"ל. וזה בשיטת ר"א המודעי ור"א המודעי עצמו אזיל לשטתו כשם שטהר גופו כך טהר מחשבתו כנ"ל וזהו כמים:

לא ויתרת. ממתנותיך כשיטתם:

כי עלית. משכבי אביך ור"א ור"י לשיטתייהו שחטא וזהו כי עלית בוודאי כפשוטו וכמש"ל ס"פ צ"ז שכם וודאי. ור"א המודעי כשיטתו שלא חטא א"כ כי עלית מלשון עלית מעלה על ידי משכב אביך בדודאים שכתוב שם לכן ישכב וגו' וכמ"ש בתנחומא בהדיא וז"ל בדודאים המעט קחתך וגו' לכן ישכב וגו' וילדה יששכר ונתעלה ראובן כמו שדרשו בשי"ר הדודאים נתנו ריח ע"ש:

ר' ברכיה. דורש בשיטת ר"א ור"י:

רשב"י. שבת נ"ה איתא רשב"א:

ארור שוכב. ואיך יגזור הקב"ה שיקלל עצמו ואיך יצוה לאחרים הלא קשוט עצמך תחלה עי' רש"י בגמרא הנ"ל:

פליג עליה. צ"ע על מי ואיך:

משער בשוק. עי' מ"כ:

אז חללת. כצ"ל ר"א ור"י אמר אז חללת וודאי כנ"ל ר"א ב"י אומר עלה ממתנותיך כדלעיל זר נעשית למתנותיך ר"א המודעי אומר עלה מחטאותיך. גם יתכן דכצ"ל ר"א ור"י א' עלה חטאתך ר"א המודעי אמר עלה מתנותיך:

תולה אותך ברפיון. פירוש באויר בחלל העולם כמש"ל פכ"ב ס"ס י"ב ע"ש פי' ויתכן שדורשים כאן חללת על חלל העולם לא בשמים ולא בארץ ותיבת עלה לגז"ש וכמו שאמרו רבנן על ראובן במשה כך אמרו על עדת קרח בחנה כדלעיל ס"ס ב':

פסקה ה

אחים לדינה. כמ"ש ויקחו שמעון ולוי אחי דינה איש חרבו. ולא ליוסף כמ"ש לקמן פצ"ט ס"ז באריכות:

בסודם. סנהדרין ק"ט ב' במ"ר פר' י"ח ס"ה בא"א ובתנחומא כאן כמו במדרש כאן:

ובניהם הימן. בד"ה א' ו' י"ח ובניהם מבני הקהתי הימן וגו' עד פ' כ"ג בן קרח וגו' עד בן ישראל ואצל אסף ואיתן בני גרשון ומררי אינו מזכיר שם ישראל על שבני קהת גדולים מגרשון ומררי ע"כ ביקש יעקב שאצלם יזכר שמו:

זה חמור. על שהוא הגדול והשר של העיר כשהרגו אותו תחלה עי"כ הרגו לכולם. ואע"פ שכתוב ואת חמור ואת שכם בנו הרגו לפי חרב לבסוף בהכרח שהרגוהו תחלה ע"פ מדה ל"א. ודרשה זו שאיש הוא חמור הוא ע"פ מדה כ"ג על שהוא התקיף שבהן:

רצון יצרכם. שמ"ש וברצונם אין פי' היפך האף וכמ"ש כי בקצפי הכיתיך וברצוני רחמתיך אלא פי' רצון יצרם שהוא האף והכעס ויגיד עליו רעו כי באפם:

שורן וכו'. למה פרט דוקא שור ע"כ דורש מלשון חומה וא"ת שור בחול"ם אלא שור במלאפו"ם ועי' מ"כ גם יתכן פי' מלשון שורה ויושר. שלא כן עשו אברהם ויצחק עם הנפש אשר עשו:

ששינו לתלמי. מגילה דף ט' ירושלמי מגילה פ"א ה"ט כי באפם הרגו שור וברצונם עיקרו אבוס:

שהנחש עתיד. והנמשל על היצה"ר שהסיתם שבסוף יעלה ויסטין עליהם לענשם וקלל אותו ועי' פר"א פל"ח:

אחלקם ביעקב. לקמן פצ"ט ס"ז בביאור:

והערים אשר תתנו. הודפסו הפסוקים בערבוב ועי' סוף מסעי:
כולן משל שמעון היו. זה פלאי שהרי מפורש בדברים ד' את בצר במדבר וגו' לראובני וכן כולם מכל השבטים וכמ"ש יהושע כ' וכ"א בחשבון מ"ח עיר ואיך אומר שהיו כולם משמעון. ובהכרח שכך פי' שאע"פ שכתוב שיתנו מ"ח עיר לשבט לוי לבד עכ"ז היו דרים גם משבט שמעון בכל הערים. שזה הכוונה במ"ש ואפיצם בישראל. ועל שחשבם כרוצחים נתנם כולם בערי מקלט לזכרון לעולם. ונחלת שמעון שבתוך יהודה עד מלוך דוד כמפורש בד"ה א' ד' ומפורש שם שבקשו להם נחלה. ובתנחומא בזה שיטה אחרת וכמש"ל פצ"ט ס"ז שאין לו שייכות לכאן כלל ודו"ק:
קורא לכל אחד. כמ"ש יהודה אתה פי' אבל אתה אינך כראשונים ואמר כן לכל הבנים בנין אב מיהודה או שדורש תיבת אתה ע"פ מדה כ"ב שנמשך לכל השבטים:

פסקה ו

מודים בך. שאתה ראוי למשול בנו כי יהודה גבר באחיו ואינו מלשון הילול ושבח אלא הודאה היפך הכחשה. וכמש"ל פצ"ג ס"ב וג':
על שמך. וזהו יודוך אחיך שאתה העיקר וכולם תלוים בך ובשמך יוכלל כמו ביעקב:
בפני עצמו. זהו יהודה אתה בעצמך וגם יודוך אחיך חלקו עם אחיו. וצ"ע כוונתו בזה:
בי אדוני. וס"ד אחרי אשר הפך ישראל עורף ולא שונאיהם. וע"ל פר' צ"ט ס"ח:
פטריקין. במ"ע בל"י ירושה ונחלת אבות:
בני אביך. לעיל פס"ו ס"ד עי' מש"ש:

פסקה ז

גור אריה. גור אריה קטן ואריה הוא גדול והוקש לשניהם עפ"מ כ"א כח היפה שבשתיהן. והארי אמרו חז"ל שהוא אחד מג' שכ"ז שמזקינים מוסיפים גבורה וזה כח היפה שבארי וכח היפה של הגור הוא הזריזות:
מטרפו של יוסף. כמ"ש כתונת בני וגו' טרוף טורף יוסף כי יהודה היה נחשד אצל יעקב על יוסף כמ"ש רש"י בחומש וכתרגומו ועלית מלשון סילוק ולשון עליה:
מטרפה של תמר. שע"י הודאתו הציל אותה ובניה משריפה ע"ל פצ"ט ס"ח ובתנחומא כאן:
כרע רבץ. כאן כתוב כרע רבץ כארי וכלביא מי יקימנו ובנבואת בלעם כתוב כרע שכב כארי וכלביא מי יקימנו ודורש גז"ש שגם כוונת בלעם על יהודה והרביצה הוא שכופף רגליו בארץ אך הגוף והראש בקומה והשכיבה שגם הראש והגוף לארץ וכולל מנוחה יותר מהרביצה והם ב"כ מכחישים והכריע שעד דוד שלא היו מלכים. בדמיון

רביצה ושכב עם צדקיהו שהיו מלכים. והי"א בהיפך שהרביצה מורה על גבורה ומעלה. והשכיבה על שפלות ושינה:

רבץ בעוה"ז. כפי דעה הא' ולדעת הי"א הוא בהיפך:

פסקה ח

זה מכיר וגו' ומחוקק וגו'. כאן כתוב אצל יהודה ומחוקק מבין רגליו ובשופטים ה' כתוב מני מכיר ירדו מחוקקים ומכיר הוא ממנשה והכריע מפסוק ד"ה א' ב' כ"א ואחר בא חצרון אל בת מכיר ופירוש מאמר זה זכה בו הרב בעל משנת דר"א וז"ל זה מכיר שבא חצרון אל בת מכיר מפסוק מני מכיר ירדו מחוקקים עי' יבמות ס"ב שבא ונתחבט לפני רגליו דכשהוליד יאיר נתנו לו כ"ג ערים ליתן לו אחת מבנותיו עי' בד"ה א' ב' וברש"י שם עכ"ל וחצרון בן פרץ מיהודה וסידור המדרש כצ"ל ומחוקק זה מכיר מבין רגליו שבא ונתחבט לפני רגליו. שמכיר הכניע עצמו לחצרון שיקח בתו לפלגש כמ"ש רש"י שם ומשניהם באו מחוקקים. ומחוקק פי' חכמים גדולים בתורה חוקקים הלכה למעשה:

שמלך המשיח. דורש שילה שי לו נוטריקון כ"ה בילקוט כאן וברש"י וכמ"ש ישעיה י"ח ז' יובל שי לה' צבאות ובתהלים ס"ח לך יובילו וגו' ושם ע"ב יובל שי למורא וכל זה במשיח מדבר ועיין תנחומא כאן וכדלקמן ס"ח:

מכה ורודה. מכה מלקות ארבעים. ורודה מכת מרדות בשבט וזהו שבט:

עומדים לפניהם. סנהדרין דף ל"ו במשנה ע"ש:

הלל משל מי. כאן חסר והכוונה על מ"ש סנהדרין דף ה' לא יסור שבט מיהודה אלו ראשי גליות שהיו בבבל שהיו רודין ישראל בשבט. ומחוקק מבין רגליו אלו בני בניו של הלל שמלמדים תורה ברבים (בא"י) ועל זה שאל הלל משל מי. וכ"ה בהוריות י"א ב'.

בן אביטל. שם אשת דוד כמ"ש שמואל ב' ג' ד' והחמישי שפטיה בן אביטל:

דבית יהוא מן ציפורין. צ"ל בהיפך דבית ציפורין מן דיהוא האחרונים מן הראשונים הכתובים הידועים ולא בהיפך:

פסקה ט

גפן שכחה רע. עי' ברכות דף נ"ז דשם איתא אין לך כל גפן שאינו צריך עיר אחד לבצרה והובא ילקוט כאן ומ"ש כאן ברקום אחד לא מצאתי פירושו. ואולי הוא מענין סוסיא ברקא שנזכר בסנהדרין צ"ה עי' ערוך ערך ברקא שפירושו סוס משובח וכאן פי' עיר משובח ושורק הוא גפן טוב כמ"ש ויטעהו שורק ובירמיה ב' ואנכי נטעתיך שורק כולו זרע אמת ומ"ש שני בני אתונו מדכתיב בני ביו"ד דורש כאלו כתוב בני בציר"ה:

זה החלב. מדקאמר כבס וכביסה שייך בלבן. ומדקאמר בס"ד ובדם ענבים סותו מכלל דרישא בלבן מדבר. ור"י פירש המשל ור"נ פירש הנמשל ע"פ גז"ש:

מאוסרי לגפן. המ' של מאוסרי בדוחק עי' תנחומא כאן ולקמן פצ"ט ס"י וכן הכוונה כאן. ומ"ש עירה בהיפוך אותיות העיר וע"פ גז"ש על ירושלים או שדורש עירה כפי הניקוד עיר שלו וכ"ה בתרגום יסחר ישראל לקרתיה:

האתנים. כמ"ש והאתנים מוסדי ארץ שדרשו שמ"ר פט"ו ס"ז ובר"ה י"א על האבות עיין לקמן ריש ס"כ. וצ"ע למה אמר ראוים. ויתכן שדורש איתנו תנאו כמ"ש אצל הים לאיתנו לתנאו וכאן פירש בתנאי אם יהיה ראוי יזכה לאיתנים. אם לא יפסיד בחטאו:

אני נאסר. דורש אוסרי בי' אוסר שלי למי שנקרא גפן ושורקה כנ"ל. ואימתי אני נאסר לכשיבא כו' וס"ד ועל עיר בן אתונות:

לתלמודו. כמ"ש בהדיא בירמיה ל"א ולא ילמדו איש את רעהו כי כולם ידעו אותי וגו' וכמ"ש וכל בניך למודי ה' וכמ"ש ישעיה י"א ט':

אם טוב בעיניכם. וס"ד הבו שכרי וגו' וישקלו שכרי שלשים כסף ובפסוק הקודם וידעו כן עניי הצאן הרי שמדבר בעת משיח כמ"ש עוד בענין שם. ונקראו כסף כמ"ש במ"ר פי"ד סי"ד ובשאר סימנים שם:

ל' גבורים. צדיקים גדולים כאברהם כמ"ש פמ"ט ס"ג וש"נ. ומ"ש גבורים כי סתם גבור חיל שכתוב בתנ"ך פירושו עובדי ה' בגבורה כמ"ש אנשי חיל מכל ישראל. וכמ"ש שמואל א' ט' א' על קיש גבור חיל וכן על בועז וכן מצאתי אח"כ בירושלמי ע"ג ריש פ"ב שהדרשה דכאן היא עצמה הדרשה של פמ"ט הנ"ל ברוך ה' שהנחני בדרך אמת:

פסקה י

חכלילי עינים. שלא יתכן שכל הברכה שישתו יין הרבה עד שיאדימו העינים וסותר למ"ש משלי כ"ג למי אוי וגו' למי חכלילות עינים למאחרים על היין והם ב"כ מכחישים והכריע ע"פ מדת ממעל וגימטריא ויין הם סנהדרין גי' עיי"ן שהם עיני העדה כמ"ש שי"ר פסוק עיניך וצ"ע מ"ש רובו של סנהדרין שמיין משמע מקצתו:

נקיים כחלב. דורש ס"ד ולבן שינים מחלב כמ"ש שי"ר ס"פ כי טובים. מה חלב נקי אף ד"ת נקיים ע"ש בביאור:

בני דרום. הם בני יהודה כמ"ש יהושע י"ח ה' יהודה יעמוד על גבולו מנגב ע"ל פע"ו ס"ג (גם דייקי בלישנא וזהו ולבן שינים):

יין לבן שנים. שהחלב הוא מאכל תינוקות ולגדול לחם בשר ויין ע"כ דורש שתיבת מיין ע"פ מדה כ"ב נמשך גם למ"ש ולבן שינים וא"ת שינים אלא לבן שנים פי' באים בימים

ושנים וכמ"ש בהדיא בברכות נ"ז ושמא תאמר לנערים ת"ל וגו' כמ"ש כאן כו' יפה יין לזקנים כחלב לתינוקות ואם א"ע החלב לגדולים ת"ע לקטנים וע"פ מדה ט' כאלו מפורש מחלב לתינוקות:

יין חרדלי. עי' שבת דף ע"ג ביין גורדלי או ביין חרדלי ופירש"י גורדלי לבן חרדלי שחור. וא"כ צ"ע מכאן ואולי הכוונה שמרוב האדמימות נוטה לשחור וכמ"ש האי שחור אדום הוא אלא שלקה. ובערוך הביאו ולא פירשו:

פסקה יא

ר"י. ירושלמי סוכה ריש פ"ה ומה דאיתא כאן בשם ר"ל איתא שם בשם ר"י:

למצמתא צבורא. שר"י לא היה בא עד שיתכנסו כל הציבור כמ"ש אצל רבי ועי' מ"כ. ומצמתא פי' להחזיקם שלא יתפרדו מלשון צומת הגידין וכמ"ש מבעד לצמתך:

הדין יונה. פי' הנביא יונה. שמ"ש והוא לחוף אניות תיבת והוא מיותר ע"כ דורש על יונה שבא לחוף אניות וכ"ה בילקוט בחיתום דרשה זו הוי והוא לחוף אניות. שכל ברכה על האיש היותר גדול שיהיה בשבט זה ברכת אפרים על יהושע דן על שמשון. וזבולון על יונה וכן כולם:

ויעל הגורל השלישי. לבני זבולון וחושב שם הערים של זבולון שעבר עליהם הגבול. וס"ד ומשם עבר קדמה מזרחה גתה חפר עתה קציץ. וביונה כתוב אשר מגת החפר מזבולון:

אשר לצידון. כמ"ש פר"א ריש פל"ג וז"ל הלך לצרפת וקבלתו אשה אלמנה בכבוד גדול אמו של יונה היתה וז"ל הילקוט יונה תני בשם ר"א יונה בן אמתי בן צרפית אלמנה היה וכוונתו על דברי הפר"א הנ"ל ע"ש בילקוט שכוונתו בזה לפרש דברי המדרש ואף שבעל המאמר בפר"א הוא ר"ש על שהספר ע"ש ר"א אמר תני בשם ר"א ודו"ק כי דבר חדש הוא בפי' הילקוט. וכן מצאתי בזהר ויקהל דף קע"ז דפוס אמשטרדם יונה כו' מסטרא דאליהו אתי ובגין כן אקרי בן אמתי וכתיב ודבר ה' בפיך אמת:

אמר לו ר' לוי. בירושלמי שם בשבתא חורייתא וכ"ה בילקוט:

אע"ג דשבתא דידך. עי' מ"כ:

אלא אביו. מה שאמרתי שהוא משל זבולון. פי' אביו משל זבולון מגת החפר על שם נחלתו אך אמו מאשר ממ"ש וירכתו שהיל"ל ויריכו ע"כ דורש התי"ו הנוסף לסימן נקבה על אמו:

א"ל אמרת נחמן קיים תיתי לממרנא מן יתיב ושמש דורש כ"ב שנה. המאמר סתום וחתום. ובירושלמי סוכה שם ליתא כל זה ובמדרש שעם יפ"ת הגירסא אמרת ניהלן קיים

ולא נחמן ופירושו האיר ה' עיני בירושלמי סוף הוריות וז"ל קם ר' אבא בר כהנא ונשקיה לרישיה [פי' לר' לוי הנ"ל בריש המאמר]. אמר זכותו ממריני יקים תזכי ממריני מיתיב. וכן צ"ל כאן אמרת ניהלן קיים תזכי ממריני מיתיב. וכמ"ש שם ביפ"מ פי' זכית לאמרו מעומד תזכה לאמר ולדרוש מיושב שדרך התלמיד לדרוש מעומד והרב המוסמך דורש מיושב. ומסיים המדרש שזכה וישב ודרש כ"ב שנה. ובמדרש אחר הגירסא י"ב שנה והמדרש סובר שאמר לו כן על דרשה של יונה והירושלמי סובר שא"ל על דרשה של פסוק איש אשר יתן לו האלהים עושר ונכסים וכבוד הובאה במדרש קה"ר בלא חתימה זו וכבר הדפסתי חידוש זה בליקוטים וחידושים בס' מדרש תנאים בשנת תקצ"ט. וראיתי לגדול אחד שהביא חידוש זה וחתם בו מ"כ מצאתי כתוב ויתכן שכוון לספרי הנ"ל:

פסקה יב

גרמיו ברורין. עצם בל' ארמית גרם ופי' בעל עצמות חזקים:

ג' שורות וכו' לפניהם. סנהדרין ל"ז במשנה ולעיל פל"א ס"ח. ולפניהם פי' לפני סנהדרין שמבואר במשנה:

וירא מנוחה. ואח"כ כתוב ויט שכמו לסבול ויהי למס עובד ואין זה מנוחה והם ב"כ מכחישים. והכריע ע"פ גז"ש תיבת טוב. וכן ואת הארץ כי נעמה עי' לעיל פל"ו ס"ג. וע"כ דורש גם כן גז"ש על התורה וע"ל ר"פ י'. ומ"ש כי נעמה כמ"ש דרכיה דרכי נועם וכמ"ש כי נעים וגו'. עי' שי"ר פסוק כי טובים שמרמז ע"ז ודו"ק:

אלו מאתים. לעיל פע"ב ס"ה וש"נ ומבואר וכמ"ש במ"ר פי"ג סט"ז ע"ש. ועי' שי"ר פסוק יפה את רעיתי ופסוק כרמי שלי ומד' אסתר פסוק ויאמר וגו' לחכמים:

עול של א"י. עול מצות שבה. וע"כ לא יצא ממנה:

יתידות. עי' מ"כ וע"ל פס"ב ס"ד נתגרו בהם יתידות הארץ. ומ"ש כל השבטים כו' כמ"ש שופטים א' שחושב שם יהודה ובנימין ובני יוסף וזבולן ואשר ונפתלי ודן ולא חשיב שמעון שהוא בכלל נחלת יהודה ולוי אינו מנוחלי ארץ וראובן וגד וחש"מ בארץ גלעד ובשן שכבש משה שהחרימם ולא הניח מהם. וישששכר לא חשיב על שלא הניח:

אלא שהיו בעלי מסים. שמ"ש ויהי למס אא"ע שהיה עצמו למס ת"ע שעשה את הכנעני למס. ואע"פ שכתוב על כל ישראל ויהי כי חזק ישראל וישם את הכנעני למס ההפרש שישששכר עשה כן מתחלה וישראל אחר שחזק בתורה. ור' אסי בא לפרש מ"ש למס עובד שהמס פי' שמשלמים מס ממון ועובד פי' עבודת שעבוד. אלא שהכנענים היו משלמים להם כו':

מפרש בים. אין פי' שישכר מפרש בים שהרי דרש לעיל ויט שכמו כו' אלא פי' שהיו עושים לסחורה בביתם ושולחים בים ע"י זבולון כמש"ל פצ"ט ס"י בהדיא. ומ"ש כאן ואדוניהם של אלו. השלוחים מזבולון אמרו כן על אדוניהם ישששכר:

חמור לגרמיה. עי' מ"כ וידמ:

פסקה יג

אלולי שנדבק. עיין מ"כ. כמש"ל סי"א שברכות השבטים על הגדולים שבדורותיהם ודן על שמשון כמ"ש במ"ר פ"י:

כיחידו ש"ע. הוא ד"א. סוטה י' לקמן פצ"ט סי"א וע"ל פס"ו ס"ג ששייך כאן שכל מלחמות שמשון היה בעצמו בלא סיוע אחר ובלא כלי זיין:

בטנה תרין. עי' מ"כ. גם יש לפרש שהיה בבטנה ב' ולדות. (ומהר"י בעהא"ק בבאו"י שלו אמר שמה שת"י לחי חמור טריה לועא דחמרא בטינתא ר"ל גם כן כדעת המדרש פה מעוברת והרד"ק לא הבין כן. ואחריו בספר המתורגמן אף שהביאהו בשרש בטן יפרשו מל' טין וטיט עיין שם. והשמרוני תרגם כל ותהר ובטנית כמ"ש בכר"ש צד נ"ב. ובאוג"ר צד ק"ג כ' כי שרש בטן משמש בלשון סורי גם על ההריון גם על הלידה. ע"כ):

מפטפט צחי. עי' מ"כ דכאן כתוב ויהי ככלותו לדבר וגו' ויצמא מאד משמע שהרבה לדבר לבד המפורשים שהם מעטים. ודקדק המדרש לומר מפטפט שמ"ש בלחי החמור לא היה דרך שבח ותהלה להש"י אלא דרך התפארות שהחזיק טובה לעצמו על גודל גבורתו. וע"כ נענש בצמאון:

לא היה יכול לפשוט. שעל כן היה בהכרח שיצאו לו מים במקום שיניו בפיו כדבסמוך:

לחי שמו. כמ"ש הוא בא עד לחי וגו' ויקרא למקום רמת לחי. ורבנן לא פליגי על לחי שהוא ודאי שם מקום. אך פליגי על מכתש לר"ל מכתש שם כלי כמ"ש אם תכתוש האויל במכתש וגו' ורבנן לא משמע להו לפרש לכלי שבמקום לחי ודורשים מה לחי מקום אף מכתש מקום. מקום קטן בתוך מקום גדול:

יזנק מן הבשן. הלא בשן נחלת גד מעבר לירדן ומה לדן שם ע"כ דורש ע"פ נוטריקון בשן מבין שיניו וכמ"ש גיטין נ"א ילקוט תהלים ס"ח איכה רבתי פ' על אלה אני בוכיה:

פסקה יד

נאסר בשבועה. כמ"ש כמו פתן חרש יאטם אזנו אשר לא ישמע לקול מלחשים חובר חברים מחוכם הרי שהנחש שאינו חרש נאסר בשבועה:

לאחר מיתה. פי' אף לאחר מיתה כמו בחייו:

וישחק לנו. ובסוף הענין כתוב שהפיל את הבית על עצמו ועל פלשתים וכולם עליו וכמ"ש ר"ל וכתוב שם הרואים בשחוק שמשון פי' אותם שעמדו בשפת הגג והיו יכולים להסתכל דרך חלונות ולבד אותם שעמדו לאחוריהם שלא יכלו לראות וכשהטה העמודים נפלו הכל אל תוכו על שמשון וכן התקרה והמעזיבה ואיך מצאו אותו אלא מברכת יעקב ויפול רוכבו אחור והמשל כמו הנחש שהולך אחר רוכב הסוס ונושך את הסוס ברגליו האחרונים והסוס בהכרח נופל לאחריו ואף שלא נגע כלל ברוכב עכ"ז גם הרוכב נופל לאחוריו וכן שמשון הפיל העמודים ולא נגע בהרוגים שלו וע"פ תפלה לא נפלו כולם עליו אלא סביבו וע"כ מצאו אותו ומ"ש דבר לאחוריהם תיבת דבר מיותר:

לישועתך קויתי ה'. שהיה סבור על שאמו מיהודה הוא הגואל האמתי אך כשראה שמת אמר שיש עוד לקוות לה' כו':

הכל בקווי. בכל דברים אלו כתובים קווי שזוכים להם ע"י תקוה לה':

משפטיך ה' קוינוך. וס"ד לשמך ולזכרך תאות נפש. משפטיך היסורים שבאים ע"י משפט. וכמ"ש הרב כבסני מעוני וכמ"ש ירמיה יסרני ה' אך במשפט וכענין רשב"א ורבי. לשמך שמקוה שיתקדש שמו יתברך. ולזכרך כמ"ש זכור לאברהם וזכרתי את בריתי יעקב וגו' וזוכר חסדי אבות:

תאות נפש. מה שהנפש מקוה נצחיותה. וכמ"ש משלי כי אם יש אחרית ותקותך לא תכרת אחרית הוא העוה"ב ע"י תקוה שלא תכרת הנפש:

לפי שהיה יעקב. המאמר כפול ויתכן שהוא העתקה ממקום אחר בשינוי לשון מעט:

פסקה טו

יטור נפיש וקדמה. בדה"א ה' י"ט ויעשו מלחמה עם ההגריאים ויטור נפיש ונודב והמדרש כתב וקדמה במקום ונודב כמ"ש בתורה אצל בני ישמעאל מהגר שעל שם כך נקראו הגריאים וא"כ נודב הוא קדמה שיש לו שני שמות ומ"ש בתורה יטור נקרא בד"ה ויטור. וההגריאים הוא כלל ואח"כ פרט ויטור נפיש ונודב כנ"ל וזהו דעת המדרש שאמר ג' משפחות רעות:

ובימי שאול. אצל בני ראובן כתוב בד"ה ה' פסוק י'. ומ"ש פ' י"ט הנ"ל ויעשו מלחמה עם ההגריאים הם עצמם ההגריאים שבפסוק י'. ומ"ש בימי שאול לא יתכן כפשוטו על שאול המלך. שהרי כאן בפסוק י"ח כתוב בני ראובן וגדי וחצי שבט מנשה וגו' ארבעים וארבעה אלף ושבע מאות וששים יוצאי צבא ולהלן בדה"א י"ב ל"ז כתוב ומעבר לירדן מן הראובני והגדי וחצי שבט מנשה בכל כלי צבא מלחמה מאה ועשרים אלף וגו' להמליך את דוד וגו'. ואם נאמר שמ"ש ובימי שאול הוא כפשוטו על שאול המלך איך יתכן

שבימי שאול לא היו כ"א מ"ד אלף גבורים ובימי מלוכת דוד שלא היו ביניהם כ"א כשבע ושמנה שנים היו ק"כ אלף ולא כתב שבאו כולם אלא מן הראובני כו' והם ב' כ"מ והכריע שאא"ע לשאול המלך ת"ע ליהושע כמ"ש ביהושע ד' י"ג שהיו ג' שבטים אלו כארבעים אלף חלוצי צבא. וכאשר מצאתי מפורש במדרש שי"ר פ' כמגדל דויד וז"ל ר"י בר חזקיה אמר כל מקום שנאמר כעשר כעשרים כשלשים כארבעים או חסר או יתר תמן אתמר כארבעים אלף חלוצי צבא והכא את אמר כארבעים וארבעה אלף ושבע מאות וששים. וזה פלאי שפסוק כארבעים אלף כתוב אצל יהושע ופ' כארבעים וארבעה וגו' כתוב אצל שאול אלא שדעת חז"ל ששאול שכתוב כאן הוא יהושע ומ"ש כארבעים שפי' או פחות או יותר ופירש כאן כמה היה היתר. ומה שקרא ליהושע שאול הוא ע"פ מדה ט"ז דכאן שכתוב שעשו בני גד וראובן מלחמה עם ההגריאים בלא דעת יהושע שעל שיהושע היה שופט ולא מלך ולא משל עליהם אלא בעת שכבש וחלק שאם היה מלך לא היו עושים מלחמה בלתו כמ"ש אצל חנן בן נחש עם יבש גלעד שלא עשו בלתי שאול כלום ולכן כאן קראו שאול שהיתה ממשלתו שאולה בידו:

מגדלים שער. לסימן צער ואבילות. ויתכן שהיה מענין נזירות. וגם הישמעאלים מגדלים שער כטבעם. ודורש פ' כ' ויעזרו עליהם וינתנו בידם ההגריאים וכל שעמהם כי לאלהים זעקו וגו' והיל"ל ויזעקו לאלהים ויעזרו וגו' ועוד מ"ש וכל שעמהם שלא נזכר כלל שהיו עמהם לבד ג' אומות הנ"ל ע"כ דורש שהבנים התערבו בהם ההגריאים כנ"ל ותפסו ההגריאים עם הבנים יחד וזהו וכל שעמהם כי לאלהים זעקו שהבנים שהיו עם ההגריאים זעקו ונעתר להם:

גייס אתי למגייס. עי' מ"כ. והמאמר בירושלמי סוטה ס"פ ח' העתקתיו לעיל פ' זו ס"ד ע"ש:

ור' לוי. שלדעת רבנן מברכת יעקב הרי רק ברכת גד הוא אלא מברכת יהושע שבירך לכל ג' אלו. כדלעיל פל"ה ס"ג. וברכת יהושע הוא מ"ש בנכסים רבים שובו אל אהליכם וזהו מ"ש בדה"א ה' י' וישבו באהליהם. עוד שם בברכת יהושע חלקו שלל אויביכם הם ההגריאים וגם מכאן ראיות לדרשה הקודמת ודו"ק ושייכות המאמר לכאן לדעת רבנן:

פסקה טז

שארצו שמנה. ע"ל ס"פ צ"ט. ומ"ש בגדי שמונה עי' הדקדוק לעיל ס"ט ומעמיד בגדי שמונה ע"י לחמו שרומז על האשה. ע"ל ס"פ ע"א וש"נ ומבואר:

כפליות ואנפקטון. עי' ספרי סדר ברכה ברכת אשר הובא ילקוט שם. וז"ל שם אשר מתרצה לאחיו באנפקינון ובקפליאות. אנפקינון כמ"ש שבת ד' ע"ב וש"נ. וקפליאות מיני מעדנים והרקחות שהמבשל נקרא קפילא והמאכלים קפליאות:

פסקה יז

אילה שלוחה. שהיל"ל כאילה קלה ע"כ דורש עפ"מ ממעל בית השלחין כמ"ש במשנה א' דמ"ק ב"ב דף ס"ח עי' ערוך ערך שלח א':

מכנרת עד ים. וביהושע י"ט ל"ה כנרת בין ערי נפתלי. וחכמים ידעו שהמקום הוא בית השלחין:

בית ירח. ע"ל פצ"ד ס"ט:

גנוסר. כמ"ש במדבר ל"ד י"א ים כנרת ות"א ימא גינוסר על שהיה המקום חשוב ויקר מאד לא היו קונים שם שדות כ"א השרים והעשירים בהון רב ובנפתלי כתוב בדה"א י"ב ל"ד ומנפתלי שרים אלף:

הה"ד ותשלח. לדרוש שמ"ש שלוחה ע"פ מ"מ וי"ז שכתוב בזרעו ותשלח וכן בעמק שולח ברגליו בהשירה שם. וכמ"ש בסימנים הקודמים שכוונת יעקב בכל ברכת השבטים על האנשים היותר גדולים שיעמדו מהם:

אמרי שופר. כמ"ש בנתינת התורה ויהי קול השופר. וקול שופר נורא ומבהיל מורים על שמירה מאויבים כמ"ש בירמיה ויחזקאל. ומורה שהיה דרך הכרח והפחדה והם היו מראים טובה ויפיה צדקתה וישרותה ותיבת שפר כולל משפרון ושופר:

את מוצא וכו'. הוא פי' אחר על נפתלי עצמו שע"י קלות רגליו נתן אמרי שפר ואיך הוא. אלא ע"פ מ"מ וד"ק שתיבת שפר כולל ספר ושפר שרץ והביא ספר ושיפר. ובסוטה י"ג א"ת שפר אלא ספר ומ"ש להתעורר ולשון הגמרא שעשו ערער וכ"ה בספר הישר:

פסקה יח

שהפר וכו' שהפרו וכו'. דורש כופל לשון פורת ועיין מ"כ. וע"ל פר' ע"ח ס"י וש"נ ומבואר. הרי ששה משמעות בתיבת פורת. פותר. פרות. פירות. פרה וגדל. פורע. הפרה:

בנות צעדה. היל"ל צעדו או הלכו ע"כ דורש א"ת צעדה אלא אצעדה. ושור מל' הבטה והצצה וכמ"ש ומגבעות אשורנו. שור שחקים. עי' במ"ר פר' י"ד סס"ו:

שירין וקטלין. שירין הוא שיר הנזכר במשנה יוצאין בשיר וכו' טבעת וקטלין כמ"ש שבת נ"ז ב' מין תכשיט שעל הצואר שהאשה כו' ע"ש. ואצעדה הוא שירין כמ"ש בת"א סדר מטות על אצעדה וצמיד שירין ושבכין. ונראה שהמדרש חושב כאן כל התכשיטין הכתובים שם אצעדה וצמיד טבעת עגיל וכומז ע"פ גז"ש של צעדה שהוא אצעדה. שירין

הוא אצעדה כנ"ל. קטלין הוא צמיד שמצמדת בשרה. וטבעות הוא טבעת. ונזמים הוא עגיל. וכן פירש"י שם על עגיל. וכמ"ש ביחזקאל ועגילים על אזניך רק כומז לא חשיב המדרש דלא מסתבר שישליכו לפניו דבר כזה וביחוד יוסף שהיה גדור מן הערוה. ומ"ש ויביט מרומז במ"ש צעדה עלי שור שהשליכו צעדות כדי שיסתכל בהן. אלא שהוא עלי עין עולה ומתגבר על ראית העין:

צעידה פרשה. דורש גז"ש שכאן כתוב בנות ובזרעו כתוב בפרשת נחלות בנות צלפחד גם צעידה ופרסה ענין א':

פסקה יט

בן שהמר. שתיבת בן נסמך גם לתיבת וימררוהו עפ"מ כ"ב. ותיבת וימררוהו דורש כופל הרישי"ן וכאלו כתוב שתי פעמים מר ומ"ש ורובו מלשון רוב והרבה שהם הרבו למררו וכמש"ל פצ"ז ס"ז:

בעלי מחיצתו. וכי בקשת וחצים נלחמו בו ע"כ פי' בעלי מחיצתו וכ"ה בת"א כאן בעלי פלוגתא. ועי' ירושלמי פאה פ"א מד"ת מז' ק"כ ובמ"ר פי"ט ס"ב:

י"ב חדש. עמ"כ ובירושלמי שם הגירסא מפסח עד עצרת. וע"ל פל"ב ס"ח שקיץ וחורף הם י"ב חדש. ולעיל פל"ד ס"ס י"א שקיץ הוא ב' חדשים וכן החורף. שדרך כלל נחשב הקיץ לו' חדשים שכולל קציר וחום וחורף כולל זרע וקור ביחד ו' חדשים. ולישב הגיר' חורף וקיץ וחורף יתכן שהיה המעשה באמצע החורף עד אמצע החורף הבא:

פסקה כ

באיתן קשתו. ולא מצינו שנלחם יוסף בקשת ע"כ דורש על מזל קשת וצ"ע שמזל קשת הוא בכסליו שהעת קר וכסיל הוא חם כמ"ש ברכות דף ס' כימה צינה וכסיל חמה וכן הוא בקינה של ציון ב' נראה בתמוז כסיל בך יעלה היינו כסיל בסרטן בעת חום ואולי עכסילו אינו כסיל:

האיתנים. איתנים הם האבות כמ"ש ר"ה י"א שעל שישב באיתן נדחה מן האיתנים עפ"מ ממעל ומנגד וע"ל פפ"ז ס"ז:

של אמו. דורש אבן מלשון אבנים כמ"ש שמ"ר פ"א סי"ד אבנים שהולד נבנה בו:

ברכות אביך. גברו על ברכות הורי. וכמש"ל פס"ח ס"ה אל ההרים למלפני ולמעבדני. הורים מלשון הוראה ומל' הריון וברכותיו גברו על ברכתם כמ"ש שבת קי"ח נחלה בלא מצרים:

גבעות. הם האבות והאמהות שנתאוו לברכות אלו ולי נתנו:

תהיינה. יעקב כאן אמר תהיינה. ומשה אמר תבואתה לראש יוסף בוזאת הברכה. ודורש שיעקב ברכו בהויה וקיום לעוה"ב ומשה ברכו בתבואה ופירות גם בעוה"ז:
נזיר ממש. לענין איסור שתיית יין זה שלא בפני זה ולא בחומר של נזיר ממש דא"כ אף כשהיו יחד היו אסורים ע"ל פצ"ב סס"ה:

פרק צט

פסקה א

פתר קרא בהרים. כפשוטו דלא כר"ע בסמוך. וכוונתו להרים בשעת מ"ת כמפורש בפסוקים שם אלהים בצאתך לפני עמך בצעדך בישימון סלה ארץ רעשה אף שמים נטפו מפני אלהים זה סיני וגו' הר אלהים הר בשן הר גבנונים הר בשן למה תרצדון הרים גבנונים ההר חמד אלהים לשבתו אף ה' ישכון לנצח וכל אלו שמות של הר סיני כמ"ש שמ"ר פ"ב סס"ד. וכאן לא פי' מעשה ההרים ששואל למה תרצדון ומפורש בתהלים קי"ד בצאת ישראל וגו' הרים רקדו כאילים וכן בשופטים ה' פ' ד' ה' ובתהלים י"ח ושמואל כ"ב ובחבקוק ג' שההרים חלו ורקדו בעת מ"ת ונעקרו ממקומם. ועל זה שאל למה תרצדון הרים. ותיבת תרצדון יחידית וזרה. ודורשה נוטריקון רצים ומדיינים ולמוד מענינו שהדין בענין מ"ת. ולמוד מסופו ממ"ש ההר חמד אלהים לשבטו. ורצים הוא ענין הריקוד שרקדו כאילים. ומ"ש ובא תבור כו' ממ"ש כי בתבור בהרים וככרמל בים יבא כלי גולה עשי לך יושבת בת מצרים ומה שתלה נבואת גלות מצרים בהרים אלו פי' כמו שנעקרו הרים אלו ממקומם ובאו למקום אחר כך מצרים אע"פ שהיה יושבת בחזקה תעקר ותצא בגולה. וע"פ מדה י"ב מדבר שבא ללמד ונמצא למד שתבור וכרמל באו ללמד על מצרים ונמצאו למדים שנעקרו ממקומם ובאו וזהו וככרמל בים יבא ותיבת יבא נמשך גם לר"ד כי כתבור בהרים שרקדו יבא וככרמל בהרים רקדו בים יבא. ומאין באו. תבור מבית אלים כמ"ש הרים רקדו כאילים שתיבת כאילים מיותר ופי' עפ"מ ממעל וד"ק כאלים מבית אלים. וככרמל בים יבא דרך הים שאספמיא בחוף הים. כמ"ש ב"ר פ"ה ס"ט. וכ"ה במכילתא יתרו פסוק אנכי וז"ל ד"א אנכי ה' אלהיך כשעמד הקב"ה ואמר אנכי ה' אלהיך היו ההרים מתרעשים והגבעות מתמוטטות ובא תבור מבית אלים וכרמל מאספמיא זה אומר אני נקראתי וזה כו'. ודעת המדרש שרצו שתנתן עליהם התורה שלא כדברי המכילתא (ואיתא במכילתא ובמגילה כ"ט שנקבעו ההרים במקומם שעמדו בא"י ע"ש ושם) וע"ע ילקוט שופטים ה' ומ"ש במדרש אני נקראתי כו' הועתק

מהמכילתא ומ"ש זה אומר עלי נתנה תורה הועתק ממגילה הנ"ל שכן דרך המדרש להעתיק מכמה מקומות:

כולכם נעשית הרים. תיבת נעשית ט"ס ובד"י איננה ונמשך משורה הסמוכה ומ"ש כולכם הרים פי' חשובים וכדבסמוך בדברי ר"ע. וגבנונים פי' שעל שהם גבוהים ורמים בידוע שנעשה בהם עבודת כוכבים וכמ"ש אשר עבדו שם וגו' על ההרים הרמים וזהו מומם:

חמד אלהים לשבתו. עי' שמ"ר פל"ב ס"ב ועי' במ"ר פ"א ס"ח. ונעשו כל ההרים בעלי מומים ונאסרו על שנתלשו ונעקרו ונעשו תלושים כי הרים עצמם אינם נאסרים והר סיני שלא נתלש לא נאסר וזהו לשבתו. בספר בינה לעתים:

אעפ"כ ה' ישכון לנצח. שבסיני לא ישב אלא לשעה. אך בבית המקדש לנצח. כמ"ש זאת מנוחתי עדי עד:

ר"ע פתר. שנראה לו דוחק לפרש חמד לשבטו בסיני וישכון לנצח בבית עולמים ע"כ דורש כל הענין על בית עולמים. א"כ מ"ש הרים אינו כפשוטו אלא ע"פ מדת ממשל על השבטים:

גנבים וכו' במכירתו של יוסף. שנקרא גניבה כמ"ש כי גונב גונבתי אבל בנימין שישב עם אביו ולא נשתתף עמהם וזהו לשבתו ע"כ חמד אלהים להר שלו וישכון בו לנצח:

קודם לת"ע שנה. קודם שנבנה בהמ"ק ת"ע שנה כשהיו במדבר כמ"ש מ"א ו' א' ויהי בשמונים שנה וארבע מאות שנה לצאת בני ישראל מארץ מצרים ויבן הבית וגו'. ונתנבאו בעת שנבלעו כמ"ש במדרש תהלים מ"ה הובא ילקוט שם שאמרו שירה בעת שנבלעו כמ"ש ובני קרח לא מתו. עוד שם מנין אתה יודע שהיה משה ואהרן וכל הגדולים באין לשמוע שירתן של ב"ק. ובמזמור מ"ה כתוב לבני קרח משכיל שיר ידידות. וכאן במז' פ"ד לבני קרח וגו' מה ידידות משכנותיך. הרי שאמרו שיר זה קודם לת"ע שנה שבהמ"ק יבנה בחלקו של בנימין מה ידידות משכנותיך וכמ"ש במד"ת פסוק זה שבהמ"ק נקרא ידיד ידידות משכנותיך ומי שנבנה בחלקו נקרא ידיד ולבנימין אמר ידיד ה' ישכון וגו' וכ"ה בספרי סדר ברכה ע"פ ולבנימין אמר הובא ילקוט שם:

הה"ד נכספה. תהלים פ"ד שאמרו בני קרח מה ידידות וגו' נכספה וגו' וס"ד לחצרות ה' וגו' את מזבחותיך וגו' אשרי יושבי ביתך וגו'. הרי שהתנבאו בני קרח על ביהמ"ק מבנימין:

הנה שמענוה באפרתה. ובפסוקים הקודמים עד אמצא מקום לה' משכנות לאביר יעקב הנה שמענוה באפרתה וכדעת ר"ש שאפרתה רומז על בנימין והקדים דעת ר' יהודה

שגם יהודה רמוז במ"ש אפרתה וכמ"ש בספרי ברכה וביומא דף י"ב וע' זבחים ובילקוט ברכה שם איך שנבנה חלק מבהמ"ק ביהודה גם כן:

דכתיב ואפרת מבית להם יהודה. חסר וכצ"ל ואפרת מבית לחם יהודה דכתיב האפרתי מבית לחם יהודה בדוד כתיב וכן מצאתי בדפוס פפד"א:

שמתה באפרתה. כמ"ש בראשית ל"ה י"ט ותמת רחל ותקבר בדרך אפרת היא בית לחם. ודורש גז"ש אפרתה מאפרתה ולא מאפרתי:

כחית היער בנימין. עי' ויק"ר פי"ג ס"ה שחית היער חזקה וטורפת וזהו זאב יטרף ולא כחית הים. ובשביל דרשה זו הובא כל המאמר לכאן:

פסקה ב

כי לא יעשה. שייך לפ' בנימין זאב יטרף כמ"ש לקמן. ודברי שני סימנים אלו מהתנחומא כאן. ושם כלישנא אחרינא דלקמן ס"ה:

זיווג שנים שנים. כוונתו למ"ש עמוס ג' פ' ג' הילכו שנים יחדו בלתי אם נועדו הישאג אריה על יהודה ויער וטרף על בנימין כו' עד כי לא יעשה ה' אלהים דבר כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים. וע"פ מדה י"ז דורש שגלה סוד זה של שנים יחד ליעקב ולמשה ליעקב גלה אריה כנגד אריה ויער וטרף כנגד יער וטרף. ובסוף נפלה בבל ביד דניאל כמ"ש בדניאל ה'. ובנימין זאב יטרף ומרדכי מבנימין נפל תחלה ביד מדי ע"י המן ואח"כ נהפך ע"י מרדכי להשמיד וגו' את חיל וגו' הצרים אותם:

לדב כתיב. עי' ויק"ר פי"ג ס"ה ובריש מדרש אסתר שע"כ כתוב לדב חסר לדרוש על זאב. ומ"ש דוב היה שמה צ"ע. ובויק"ר ובמדרש אסתר ליתא:

לוי כו'. בא לפרש השנים שזיווג משה שבברכת לוי אמר מחץ מתנים קמיו והיינו במלחמת החשמונאים כמ"ש רש"י בסדר ברכה. ובמשלי ל' כתוב ליש גבור וגו' ודרשו במדרש משלי שם ליש זו בבל כו' וכמש"ל פמ"ד ס"ו ע' מש"ש ועי' מד"ת ס"ז:

מסורת. לעיל פע"ג ס"ז וש"נ:

משוח מלחמה. הוא משיח בן יוסף ע"ל פע"ה סי"ב שור זה יוסף בכור שורו. עי' פסיקתא פי"ב ס"ו באריכות:

פסקה ד

כבר כתיב. עי' במ"ר פ"ג ס"ח ושם מפורש שכלל את ראובן ושמעון ולוי בברכת כל השבטים אע"פ שקנטרם וקללם ומ"ש כבר כתיב היינו בפסוק זה עצמו:

תדע וכו' יהי דן. ודורש בנין אב מדן על כל השבטים גם יש לפרש דסמיך על מש"ל ר"פ צ"ח שהסכים הקב"ה עם יעקב על ידי ברכת משה וזה כלל על כל השבטים ונידון ע"פ

מדה כ"ה דבר שהיה בכלל שהשווה משה עם יעקב ויצא מן הכלל אצל דן שיעקב קראו נחש ומשה קראו אריה כמו יעקב ליהודה לא ללמד על עצמו יצא אלא ללמד על הכלל כולו יצא שנמשלו ליהודה וכולן זה לזה וע"ל פ"ק ס"ט נמשלתם כחית השדה עי' שמ"ר פ"א סט"ז:

פסקה ה

לישנא אחרינא. ברכת כל השבטים באופן אחר מהמבואר בפרשה צ"ח הקודמת חוץ מברכת בנימין:

תורת אמת. ואמת ואמונה ענין אחד ובאהרן מדבר שם כמ"ש להיות בריתי את לוי כי שפתי כהן וגו':

הוי מסיר שפה. שהשפה של הנאמנים הסירה אותם משררותם וחייהם:

וטעם זקנים. שני זקנים יצחק ויעקב נקראים זקנים יצחק ויהו כי זקן יצחק יעקב כמ"ש יש לנו אב זקן. ומ"ש לגלות לו את הקץ. כמ"ש פר"א פמ"ח שסימן של גאולת מצרים של פקוד יפקוד שאברהם גלה ליצחק ויצחק גלה ליעקב ויעקב ליוסף ויוסף לאחיו וכן על גאולה העתידה. ואצל יצחק כתוב מטעמים וזהו וטעם זקנים כו' ואצל יעקב יתכן כמש"ל ר"פ צ"ז ואמר גם פ' הקודם טעמו וראו. שהרי אמר כל ס' תהלים:

ואף יעקב. לעיל פצ"ח ס"ב וש"נ ומבואר:

פסקה ו

אספה לי. שמינה אותם לרבנים להורות ולדון במקומו:

אתה דומה לי. בתמיה כמש"ל פצ"ח ס"ד:

פ' שנה. צ"ל פ"ד שנה כדלעיל פפ"ד ס"ד שזהו מ"ש כחי וראשית אוני וכמ"ש הנה נא כחו במתניו ואונו בשרירי בטנו ועי' ב"ב דף ע"ד ב' ומעשה ראובן ובלהה כשהיה בן י"ד שנה:

כהונה וכו'. ע"ל פ' צ"ח ס"ד כל הענין ופלוגתתם בתיבת פחז וש"נ ומבואר ואין לכפול. ומ"ש השלכת בחילוף ה' בח' של פחז וכאן שיטת ר"א ור"י בחילוף. ומ"ש כמים אל תותר לפי פיסוק הטעמים תיבת כמים שייך לתיבת פחז אלא שדורש ע"פ מדה י"א:

בשעה שהבאת דודאים. ובתנחומא כאן הגירסא כי עלית אימתי בשעה. והנה ענין הדודאים היה כשהיה ראובן בן ה' שנה ומעשה בלהה כשהיה בן י"ד שנה אך פירוש המדרש כמש"ל פצ"ח ס"ד שלדעת ר"א המודעי מ"ש כי עלית שנתעלה בדודאים ולדעת ר"א ור"י כפשוטו שחטא וכאן ב' הדעות בקיצור שסמך על מש"ל פצ"ח הנ"ל:

פסקה ז

אחים דפחתא. לעיל פצ"ח ס"ה ותנחומא כאן שלדבר מכשול ורע נעשו אחים:
מכירים. ויק"ר ר"פ ל"ג פר"א פר' ל"ח:
מגורותיהם. כמ"ש כי רעות במגורם בקרבם שלקחו החמס והשלל לבתיהם:
המוכה. וס"ד נשיא בית אב לשמעוני ולא הזכיר ישראל:
וכי איש. מכילתא בשלח פסוק אשירה לה':
לכך נאמר אחלקם ביעקב. על לוי ואפיצם בישראל על שמעון וכדלעיל צ"ח ס"ה:

פסקה ח

יהודה אתה. תנחומא כאן כל הענין ולעיל צ"ח סי' ו' ומ"ש כרע שכב שם ס"ז:
אתה הצלת ד'. שכך פסקת הוציאוה ותשרף כ"ה בתנחומא. ובזה שהודה הצילה מהשריפה. ועיין שמ"ר ס"פ ט"ז. ג' מן השריפה כי דניאל לא היה מן השרפה ובמד"ש פ"ט הגירסא אתה הצלת ד' ג' מן השריפה וא' מן הבור (היינו יוסף) ואני מציל לך ד' ג' מן השריפה חמו"ע ודניאל מן הבור:
שבט מישור. וס"ד שבט מלכותך:
אימתי ומחוקק. פי' וכמ"ש מבין רגליו וכמ"ש ד"ר פ"ג ס"ב. ומרומז במ"ש ברגלים תרמסנה ע"פ מדה ל"א אפרים ברגלים תרמסנה בעקב כנ"ל וכן הגירסא בתנחומא וחלילה מלהגיה ודורש כופל הפסוק ודו"ק:
שמקהה שיני. ירמיה ל"א כ"ט ויחזקאל י"ח ב' וע"פ מדה י"ז שמפורש שם ושיני בניו תקהינה דורש כאן מדה ט' ומדת ממעל על קיהת שינים והנמשל כאן מניעת הדיבור כמ"ש באג"פ אף אתה הקהה את שיניו וזהו מ"ש ישימו יד וגו':
מתקהלין. ע"פ מדה י"ז דורש כאן מ' ממעל:
כשורק. הוא הגפן הטוב המובחר ושואל היאך עושים שיהיה הגפן מובחר ותירץ שהוא ע"פ מים במשל. ובנמשל ג"כ ע"פ וזרקתי עליכם מים ומרומז כאן במ"ש כבס שסתם כביסה במים. מאחר שלא כתב ביין כבס אלא כבס תחלה דורש כמ"ש כמה פעמים וכבס במים וכמו שדרשו בגיטין ונתן מ"מ מדלא כתיב ובידה ינתן:
אלא טעות. מדלא אמר כסותו. דורש ע"פ מדת ממעל מלשון הסתה בטעות:
חיך לי לי. מדלא קאמר אדומי עינים מיין ע"כ דורש נוטריקון ומ"ש ושנה לי ע"פ מדה י' ב"פ לי. וחיך פי' מתוק לחיך כמ"ש ופריו מתוק לחכי:
בזכות התורה. שנמשלה ליין וחלב. וכמ"ש בלא מחיר יין וחלב המכבסת הלב מכתמי יצה"ר וע"ל פצ"ח ס"י:

פסקה ט

זבולן קודם. לעיל פע"ב ס"ה וש"נ:

שכן מייחסן. פי' שבכל התורה חושב ישששכר קודם זבולן בויצא ובויגש ובריש שמות ובריש במדבר ובפינחס יחס ישששכר קודם זבולן כתולדותם ולמה בברכת יעקב ומשה הקדים לישששכר. ודורש מדה ט"ז שבברכות ההכרח להקדים זבולן:

עוסק בפרקמטיא וכו' ישששכר כונס וכו'. ב' נוסחאות מהעתקות שונות:

פסקה י

גרם החמור. במ"ע לשון תרגום הוא כמ"ש אנכי הסיבותי ת"י אנא גרמית:

נהק ושמעה. ולאה שהיתה צריכה לדבר שמעה ורחל לא שמעה וכענין אילפא ור"י:

אם תשכבון בין שפתים. וס"ד כנפי יונה נחפה בכסף. ועי' בתנחומא כאן כ"ה:

פסקה יא

שאינו צריך סיוע. פצ"ח סי"ג וש"נ ומבואר כ"ה:

אין זה מביא. שהיה לו להקדים נפתלי לגד כמו שנולדו דן ונפתלי ודורש סמוכים ומדה ט"ז דכאן צריך להקדים גד:

והוא יגוד עקב. על הגדול שבשבטו לעתיד וכמ"ש פר' צ"ח סי"א והוא לחוף ועי' לעיל פע"א ס"ט שאליהו מגד:

הנני שולח. לפני בא יום ה' וזהו יגוד עקב:

פסקה יב

שבנותיו נאות. עי' תנחומא עד סוף הפרשה. וכמ"ש לעיל פ"ע ס"ה לחם לאכול ובסוף פע"א ועי' ילקוט ברכה בשם תד"א אודות בנותיו:

כי אשרוני בנות. שהאושר של אשר על ידי בנותיו וכן רצוי אחיו שברכת משה מעין ברכת יעקב:

עם עדנים. ור"ד בנות ישראל הרי הגז"ש על נשים אך כאן עוד מעדני מלך:

גינוסר. עי' לעיל פצ"ח סי"ז. ומ"ש מבכרין בתנחומא הגירסא מכבדין:

ע"י פרות. עי' לעיל פצ"ח סימן י"ח וש"נ ומבואר:

פרק ק

פסקה א

דעו כי ה'. הוא הקדמה למ"ש כאן ויצו אותם שדורש בריש ס"ב ג' ציווים והא' על עבודת כוכבים לז"א שיעקב אמר לשבטים דעו כי ה' וגו' שיעקב אמר כל ספר תהלים כל פסוק למה ששייך לו. ואגב שהביא הפסוק דורש בו:

ולא אנחנו. כפי הכתיב ולא בא' ולא פירש מה כוונתו ודורש עפ"מ ממעל וד"ק ולא אנחנו עשינו עצמנו. ור' אחא דורש כפי הקרי ולו בו' שאנו מושלמים לו בחיינו ומותנו. ויתכן שדורש ויכל יעקב מלשון כלתה נפשי שהשלים נפשו לה' כאשר כלה לצוות לבניו:

ג' צווים. (יתכן שמקום מאמר זה בריש ס"ב וכ"מ ממ"כ כי כאן לא פי' אלא ב' צווים) הא' ויצו אותם. ב' ויכל יעקב לצוות. ג' ויעשו בניו לו כן כאשר צוום:

זכיתם בעצמי. דורש ויצו אותם מלשון צוותא וחברותא. כמ"ש שמ"ר פ"ז ס"ג ויצום אל בני ישראל וכן כאן ויצו אותם שחברם אליו בצוותא חדא ועי' במ"ר פ"ב ס"ח בבאור:

פסקה ב

אחרי צו. ע"ל פט"ז ס"ו:

ונוקב שם ה'. וכתיב שם ובני ישראל עשו כאשר צוה ה'. גז"ש:

רבינו צוה ג"ד. ירושלמי כלאים סוף פ"ט ירושלמי כתובות פרק י"ב ולעיל ס"פ צ"ו עי' מש"ש ע"כ כמו שצוה יעקב ג"ד כך צוה הוא. כתובות ק"ג באריכות:

בעיירות. הם עיירות קטנות מפני המחלוקת עי' מ"כ:

לפי שדרכו. ובמותו צריכים הצבור להספיק הנשיא החדש וגם הבית שדר בו הנשיא הא' צריכים לפנות לנשיא הב' ורבי על שהיה עשיר גדול ולא נהנה מן הצבור וע"כ אין לזוז האלמנה מתוך ביתו:

יוסי הפינוס. ירושלמי כתובות שם הגירסא יוסי אפרתי ויוסי חפני ובירושלמי כלאים בא"א:

נקופה בארץ. בירושלמי שם ושם הגירסא נקובה בארץ פי' תחוב בקרקע שלא ישלטו בו הגשמים כדרך הכוכים. פי' אחר שיהיה הארון נקוב לצד הקרקע שאם יכנסו הגשמים יכנסו בקרקע כ"ה בפי' פני משה על הירושלמי:

דרדסאי. פי' המ"ע מין מנעלים כ"ה בירושלמי ויתכן פי' על שדורסים בהם נקרא דרסאי:

חורין חפיתין. לבנים מהודרים בבתי ידים כמש"ל פע"ה ס"ה יהבתיה בחפתי:

אוטמים. בערוך אטימוס מוכן בל"י וע"ל פ' מ"ח ס"ז:

רגלוהי דבר נש. עי' סוכה פרק החליל מעשה דאלי חורף ושישי סופרים ובירושלמי שם בא"א וע"ז אמר שם רגלוהי דבר נש ושם המאמר קודם המעשה ועי' רש"י בגמרא שם:

פסקה ג

את עבדיו. וגו' ויחנטו הרופאים את ישראל לעשות הגוף מקשה כאבן שלא ירקב ולא יאכלנו התולעת וזהו שאמר לא הייתי יכול לשמור את צדיקי:

אל תראי תולעת. איך קורא ליעקב תולעת. ודורש תראי מלשון ראיה וזהו מתי ישראל כשימות ישראל:

הוא שצוה. כמש"ל פצ"ו ס"ה שנתירא יעקב שלא יעשו אותו עבודת כוכבים במצרים לכך צוה שיעשו לו כנהוג בשאר בני מצרים:

קרוב לה' פעמים. כמ"ש בריש ויגש כתוב שאמר יהודה ד"פ עבדך אבינו ואחד בסדר מקץ ויאמרו שלום לעבדך אבינו שאינו מפורש שאמרו יהודה וזהו קרוב לה"פ. והוא שומע ושותק בפר"א פל"ט י' פעמים אמרו בני יעקב ליוסף עבדך אבינו. ושמע יוסף את הדבר ושתק ושתיקה כהודאה דמיא לפיכך נתקצרו חייו י' שנים עכ"ל שמה שגרם שיאמרו הם נחשב לו לחטא כאלו אמר בעצמו. ועוד ה"פ מה ששתק ולא מיחה שהודה שאביו הוא עבדו. עי' מש"ש בפר"א מענין היו"ד שנים שכבר כתוב והיו ימיו מאה ועשרים שנים וכמש"ל פר' זו ס"י ועי' סוטה י"ג והאבות והשבטים חיו כולם יותר אך יוסף חיה מאה ועשר וחסר י' שנים:

פסקה ד

ויתמו בכי. ויתמו משמע שתמו לגמרי מלבכות שלא היה מי שיבכה עוד אך ויעברו ימי בכיתו משמע מלשון העברה ממקום למקום שאלו פסקו ואלו התחילו. וזהו שדורש על שמשה היה במקום אחד עם בניו וכל ישראל בכו יחד ופסקו יחד אחר שלשים יום והאומות שבסביבות שנאו את משה ולא בכו עליו אך יעקב אהבוהו המצרים וכנען והיו ימי בכיתו עובר ממקום למקום:

לגדלת שתפייס למלכה. מגדלת וקולעת שער וכמ"ש במס' חגיגה דף ה' מרים מגדלת שער ועי' מ"כ כמש"ש מרים מגדלת דרדיקא. ודורש וידבר יוסף אל בית פרעה ביתו זו אשתו וכתיב דברו נא ע"י אמצעים. וכמ"ש ויק"ר ס"פ י"ט על סנהדרין שבקשו לגדלת וגדלת למלכה ע"ש ומ"ש שאין אבל נכנס כמ"ש באור פני מלך חיים:

פסקה ה

כריתי. פשט הכתוב אשר כריתי אשר חפרתי כמ"ש כי יכרה ועל שלא אמר חפרתי דורש עוד מלשון קניה כמ"ש חז"ל שקורין למכירה כירה. והיל"ל לקחתי דורש עוד מל' כרי. ועי' סוטה י"ג. ר"ה כ"ו:

ויעל יוסף. ויעלו אתו כל עבדי פרעה זקני ביתו וגו' וכל בית יוסף ואחיו זהו עד כאן להספד ואח"כ גם רכב גם פרשים וגו' וזהו למלחמה:

גדול העולמים. יליף ממ"ש מספד גדול וכבד שהיל"ל מספד מר או תמרורים ומאחר שכתוב מאד אם כן מ"ש גדול וכבד מיותר. ודורש גדול כמ"ש גדול ה'. וכבד א"ת וכבד אלא וכבוד על כבוד ה' ויתכן שלזה כיוונו בגמרא סוטה י"ג עד שלא ראו בכבודו וכו' ע"ש. וע"ל פנ"ג ס"י משתה גדול על גדול העולמים. ובירושלמי פ"א דסוטה יליף ממ"ש ויהי המחנה כבד מאד. ופי' מחנה אלהים של מלאכים והשכינה בתוכם:

פסקה ו

חזרנו. כמ"ש כאן כן הוא גם בירושלמי סוטה ס"פ א'. ובגמרא בא"א ובתנחומא הובאו שני הנוסחאות:

אטד. כמ"ש ודשתי את בשרכם:

אזורי מתניהם. כי חיגור מתנים סימן למלחמה והיתר המתנים סימן הכנעה ואבילות:

קשרי כתפיהם. שהלכו חלוצי כתף כמ"ש אצל הספד של חזקיה מלך יהודה ל"ו אלף חלוצי כתף:

הראו באצבע. לשון התנחומא באצבע הראו הארון ואמרו אבל כבד זה וגו' ע"ש ועי' שמ"ר פט"ו סכ"ח וש"נ לכמה מקומות שכתוב זה ודרשו על הוראה באצבע:

זקפו קומתם. שמגודל המחנה שסבבו מטתם לא היו יכולים לראותו ולהראות עד שהגביהו עצמם על אצבעות רגליהם:

והלא דברים ק"ו. עי' שי"ר פסוק סמכוני באשישות ובסוף ברכות ולעיל פ"ס ס"ז. וזה נקרא אפטרה:

בין אגרת לאגרת. בירושלמי סוטה שם הגירסא אלין שבעין יום שבין אגרות לאגרות. ראיה לפי' הב' של המ"כ וניתן להם שליטים מזכות יעקב וזה ע"פ מדת מנגד. וחשבון ע' יום מצומצם שבי"ג בניסן נכתבו אגרות ראשונות ובכ"ג סיון נכתבו השניות:

פסקה ז

ומנין לאבל. ד"ר ריש סדר וילך ובתנחומא כאן ובירושלמי מ"ק פ"ג ה"ה:

ומפתח אה"מ. מה שמצויין כאן ויקרא ח' ט"ס וצ"ל ויקרא י'. ומ"ש ז' ימים דברי המדרש הם וס"ד כי שמן משחת ה' עליכם:

מה הקב"ה. צ"ע שהרי פסוק ופתח אה"מ תשבו הוא בסוף צו קודם מיתת בני אהרן ואיך דורש על אבילות שלהם. אך בירושלמי שם איתא מה הקב"ה שמר לעולמו קודם המבול כך על בני אהרן כו' וכ"ה בתנחומא ריש סדר שמיני וז"ל אמר להם משה לאהרן ולבניו שמרו אבילות ז' ימים עד שלא יגיע בכם וכ"ה כוונת המדרש:

דאמר ריב"ל. לעיל פל"ב ס"ז וש"נ:

כמת אלא תסגר. אהרן ביקש ממשה שלא תהיה מרים מצורעת כמת בהחלט אלא תתרפא. ומה אנו לומדים בדמיון של כמת הרי זה בא ללמד ונמצא למד ממצורע מה מצורע ז' ימים אף מת ז' ימים מדה י"ב:

אף ימי החלט ז'. צ"ע שהרי ימי החלט הוא לעולם ואם הכוונה על הנרפא מן ההחלט הרי מפורש בתורה וישב מחוץ לאהלו ז' ימים. אך גירסת הירושלמי שם במ"ק הכא הוא עבד לה הסגר והכא הוא עבד לה החלט. דאמר ר"י בשם ר' ינאי אל נא תהי כמת מה ימי המת אין עולין אף ימי החלט אין עולין ופי' דכאן דורש ר"י כמת לענין הסגר של ז' ימים ובשם ר"י דורש שאין עולין למנין נזירות כמו מת כן החלט ובודאי שצ"ל במדרש כאן כמו בירושלמי שם והמדרש והירושלמי למדין זה מזה בגירסא ע"ש:

א"ר חייא שמיני. ר"ה ד' וש"נ. ה"ג בירושלמי שם א"ר אמי לרחב"א אי מה ימי החג ח' אף ימי אבל ח' והשיב שגם ימי החג ז' כי שמיני רגל בפני עצמו ושואל עוד שנלמוד מחג השבועות על יום אחד והשיב שכן אנו לומדים על שמועה רחוקה שאינו נוהג אלא יום אחד ולאבל גדול ילפינן מחג של ז' ימים ועל אבל קטן ילפינן מחג של יום אחד:

אית תנא תני. כאן חסר וה"ג בירושלמי אית תנא תני שמועה קרובה בתוך ל' רחוקה לאחר ל' ואית תנא תני קרובה בתוך י"ח רחוקה לאחר י"ח. ר' אבהו בשם ר"י וכו' כמ"ש כאן:

מיהא ז' ול' שמא ימי. שעל ז' ול' אנו יודעים שז' לאיסור מלאכה ול' לאיסור כביסה ותספורת אך ימי ב' לאיזה ענין:

תני ב"ק. בירושלמי שם הגירסא בר קפרא כדעתיה וכו':

דאשתני זיוהון. כמש"ל פס"ה ס"כ וכ"ה במדרש קהלת פסוק עד אשר לא ירחק בהדיא עם ראיה וש"נ:

אך בשרו. זהו בשלישי שמשתנה ואז ונפשו וגו':

היא נבקעת. שבת קנ"א ובירוש' הגירסא נבקעת על פניו ובקה"ר שם הגירסא נבקעת ומוסרת לפה וענין של המדיינים ליתא לא בירושלמי ולא בקה"ר:
מהו ליתן תפילין. פירוש האיסור של תפילין שאנו לומדים מפסוק פארך חבוש עליך כמה ימים הוא אסור ועי' ירושלמי מ"ק שם וירושלמי ברכות ר"פ ג':
חולץ. בירושלמי ברכות כמו כאן ובירושלמי מ"ק הגירסא חולץ כל שבעה:
ומן התפילין. ואח"כ כשאין מתו מוטל לפניו חייב וקשיא לתרווייהו. ומ"ש דמ"ש מן התפילין דרך אגב דלאחר כן נמי פטור. דר' זעירא כאן אין הגירסא מיושבת ובירושלמי הגירסא ר' זעירא ר' ירמיה כר"א בנתינה שבשני אינו נותן וכר"י בחליצה שאינו צריך לחלוץ בפנים חדשות:
מהו ליתן בשני. בירושלמי הגירסא אם נתן בשני כר"א וכאן חסר הפשיטות ומבואר בירושלמי מ"ק ועי' מ"כ:
שאין אבל. לעיל ר"פ י"א וש"נ ומבואר:
חזרה זקיפה. שם בירושלמי מ"ק ה"ג רב אמר לח"ז חובה פ"ן רשות. ושמואל אמר פח"ז חובה נת"ר רשות תחלה אמרו סימן ואח"כ מפרשים וכ"ז איירי בשבת:
מתני. מלשון שם יתנו צדקות ה' והוא בירושלמי ברכות פ"ב על המשנה רחץ בלילה א' ועיין ירושלמי מ"ק שם ושם איתא חמא אביליא בשבת ושאל כו' ומ"ש בשורה ליתא שו"ש וצ"ע דאין עומדים בשורה בשבת. ואולי הכוונה שהיו האבלים עומדים בבהכ"נ בפני עצמם בשורה וכמ"ש פר"א ס"פ י"ז התקינו שיהיו חתנים ואבלים הולכים לבתי כנסיות ולב"מ בשבת. ואנשי המקום רואים כו' את האבל ויושבים עמו כו' ע"ש. ובירושלמי שם מביא הדרשה של ברכת ה' היא תעשיר לראיה לר"מ:
ר' הושעיא. בירושלמי ל"ג גם כאן בשורה וכאן ע"כ פי' כנ"ל:
ואוחרנא נפיק. עי' מ"כ ועשו היכר בדבר אחד זה בגילוי וזה בסנדלים וכאן צריך לגרוס ואוחרנא נפק יחף ורישיה מגלי:
ר"ח ב"פ. כאן משמע שמעשה זו היתה בשבת אך בירושלמי מ"ק משמע שהיתה בחול וכאן הגירסא סנטרוי מנון דלא בזיעין ושם הגיר' מנון דלא חפיתין פי' שאינם מהודרים לדעת המדרש בשבת דלא בזיעין ולהירושלמי בחול דלא חפיתין:
פסיג תרעך וכו' יסוג תורעך. עי' מ"כ. ועי' בערוך ערך תרע ב' פרץ ה' פרץ בעוזא ת"י תרע ה' תרעיתא ולעיל פ"ע ס"ה את הוא תרעיתא דימא. ופסיג הובא בערוך ערך פסג שיש מפרשין מל' סמיכה וגם פי' מלשון כריתה לשנים וע"כ אין התפלה מבוררת אך יסוג מבורר שפי' מלשון גדירה:

מיד הוא רפה. וגירסת הירושלמי שם מתרפאת כל אותה משפחה:
מפני האיבה. וכמ"ש בקושי התירו לנחם אבלים בשבת שכל ימות החול היו טרודין במלאכה ואם גם בשבת לא ינחם יאמר שהוא מחמת איבה ושנאה:

פסקה ח

שאשב למעלה מהם. ולמטה מהם גם כן לא יתכן על כבוד ממשלתו וכ"כ היפ"ת. ואף שנתנה בכורת ראובן ליוסף זה לא היה אלא לבנים ולנחלה כדלעיל צ"ח ס"ד:
הלך והציץ. כשקבר ליעקב בחברון קרוב לשכם הציץ לבור. כמ"ש בתנחומא כאן וז"ל ראו שהלך יוסף לברך על אותו בור שהשליכוהו אחיו לתוכו וברך עליו כמו שחייב אדם לברך על מקום שנעשה לו נס ברוך שעשה לי נס וגם כאן ר' תנחומא:
תני רשב"ג. ירושלמי פאה פ"א ויק"ר פ"ט ס"ו ד"ר פ"ה סט"ו ע"ש פירושו:
לא מצינו שצוה. ואף שאינו מפורש שצוה אבל יש רמז גדול שהרי אמר יעקב אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי הרי שתלה ברכות בני יוסף בראובן שלא היה לו חלק במכירתו ובשמעון החייב במכירתו ואם יגע בשמעון יגע בברכות בניו. ועל פי מדה י"ב שנמצא למד ק"ו על אחרים ואף כי על ראובן ויהודה:
כך אחי חושדין אותי. ממ"ש ויבך יוסף בדברם אליו ועניין הבכיה כמ"ש יומא י"ח הוא פורש ובוכה על שחשדוהו כו' (וכ"כ היפ"ת) שאין חושדין אלא למי שעשה או חשב לעשות כמ"ש מ"ק דף י"ט:
חד בעית לעבדא. שמ"ש גם אחיו שהוא בכה והם נפלו ואין זה גם ע"כ דורש שכוונתו כמ"ש סוף מקץ שאמרו השבטים וגם אנחנו נהיה לאדוני לעבדים וגו' וזהו גם אחיו וכמ"ש עוד שם גם אנחנו גם אשר נמצא וגו':

פסקה ט

מנחמין את הלב. וזהו וינחם אותם וידבר על לבם וכמ"ש נחמו נחמו וגו' דברו על לב ירושלים:
נמשלתם כעפר. בראשית י"ג ט"ז לאברהם וכן ליעקב שם כ"ח י"ד:
כחיות השדה. לעיל פר' צ"ט ס"ז וש"נ:
ככוכבים. בראשית ט"ו ה' כ"כ י"ז וכן לחול הים שם הוא וכ"ה בילקוט בהדיא:
ולא יכלו לו. וק"ו שאיך יכול כוכב אחד לאבד י' כוכבים וזה חסר במדרש ונכון לגרוס כן ועי' בפסיקתא פכ"ט ס"ו ופ"ל ס"ד:

וכנגד י"ב מזלות. כמ"ש פר"א פ"ו וז' וברישׁ פ"ח ועי' במ"ר פי"ד סי"ח שמאחר שכתוב וינחם אותם ולא פי' במה בהכרח ע"פ מדה י"ז שהענינים מפורשים ומתחברים ע"פ המדות:

תבואתה לראש יוסף. בברכת משה וה"ה כאן בברכת יעקב תהיינה לראש יוסף. ולפי מ"ש לעיל ס"פ צ"ח תבואתה בעוה"ז תהיינה לעוה"ב הביא פ' תבואתה במכוון:

הוגניסים שלי. יחוסי ומולדתי עי' ערוך ערך גנס ובשם פסיקתא גנוסיא:

דברים ק"ו. ועי' לעיל פצ"ג ס"ה ובסוף הפ' שם וכולל כאן ב' כוונות. א' מב"ו על הש"י. ב' שכאן כתוב פעם א' וינחם ושם כתיב ב"פ נחמו נחמו:

פסקה י

וישב יוסף במצרים. ויחי יוסף במצרים מאה ועשר שנים ועל זה הביא ששה זוגות. והמאמר בספרי סוף ברכה הובא ילקוט שם:

רבקה וקהת. בקהת מפורש בריש וארא ושני חיי קהת שלש ושלשים ומאת שנה שהספרי והגמרא יבמות ס"א והמדרש כאן סוברים שהיתה רבקה בת י"ד כשנשאה יצחק ויצחק היה בן ארבעים שנה ובן ס' היה בלדת אותם הרי לרבקה ל"ד ועוד ס"ג כשבירך אותם הרי ליצחק קכ"ג הרי צ"ז לרבקה עוד י"ד בבית עבר וכ' בבית לבן הרי קל"א ב' שנים בדרך ואז מתה הרי קל"ג. וכ"ה בתוספות ביבמות שם. וע' ביפ"ת לעיל סוף פ' פ"א:

לוי ועמרם. מפורש בריש וארא כל א' קל"ז שנה:

יוסף ויהושע. יוסף כאן בן ק"י שנה ובסוף יהושע שיהושע מת בן ק"י שנה:

שמואל ושלמה. מפורש בס"ע פי"ג במ"ר פ"ג ס"ח שחיה שמואל נ"ב שנה וכ"ה באגדת שמואל ס"כ (יפ"ת) ובס"ע פי"ד ששלמה חיה נ"ב ג"כ בן י"ב כשמלך ומ' שנה מלך ועל משה מפורש בסוף התורה שחיה ק"כ שנה והלל וריב"ז ור"ע מדברי חז"ל בקבלה ועי' אדר"נ פ"ו:

משה עשה. שמ"ר פ"א סכ"ז וס"ל בעת שאמרו לו מי שמך לאיש היה אז בן ארבעים שנה וכ"ה בתנחומא:

פסקה יא

וישבע יוסף. וס"ד והעליתם את עצמותי מזה ומ"ש שומע אני מיד כ"ה במכילתא ריש בשלח ופי' שמ"ש יוסף והעליתם וגו' היה כוונתו מיד לאחר מיתה כמו ביעקב ת"ל בריש בשלח והעליתם את עצמותי מזה אתכם פי' כשתעלו ממצרים אז והעליתם עצמותי וזה כשתהיו עולין. וצ"ע דאפילו לפי מ"ש כאן הרי כתוב פקוד יפקוד וגו' והעליתם

ולא קודם לכן ואיך אומר יכול מיד. וי"ל שפי' שבזכות שתעלו אותי מיד פקוד יפקוד אתכם בעת הגאולה. ומ"ש אתכם צ"ע עם מי מדבר אם עם אחיו השבטים הרי כולם מתו במצרים. ואם הכוונה על זרע ישראל לדורות בעת הגאולה איך הוכיח שהעלו עצמות כל השבטים ממ"ש אתכם. ויתיישב לגירסת הילקוט כאן דיליף ממ"ש מזה אתכם זה בגימטריא תריסר שהשבועה היתה על כל ישראל כשיעלו יקחו עצמות כל השבטים ועצמות יוסף עמהם. וכ"ה בסוטה דף ז' שעלו עצמות כל השבטים דשם איתא שהיו עצמות יהודה מתגלגלים בארון במדבר הרי שגם יהודה עלה וכן כל השבטים:

רופאים חנטו. כמ"ש אצל יעקב ויחנטו הרופאים את ישראל:

שבטים חנטו. שלא יגעו הרופאים בגופו שהרופאים צוו והשבטים חנטו. ויתכן שמיוסף נלמד ק"ו על יעקב שלא נגעו בו הרופאים כמ"ש בהדיא לעיל ריש ס"ב שלא יגע אחר במטתו כל שכן בגופו. ודורש סמוכים ויחנטו אותו ע"י אלה שמות בני ישראל:

פסקה יב

לישנא אחרינא וזאת. בילקוט כאן הגירסא זאת אכ"כ אלא וזאת. וגירסת התנחומא כאן סט"ז צ"ע:

כיוצא בי. שיעקב נקרא שמש ופני משה כפני חמה ומ"ש אביהם על משה כמ"ש ויק"ר פ"א ס"ג אבי גדור כו' ולעיל צ"ט ס"ה לישנא אחרינא על כל הברכות וכאן על פסוק זה לבד גם כן מהתנחומא:

במה שסיים. רומז לאופן תיקון העולם ע"י אבות כמש"ל פי"ט ס"ז שבמקום שפסק הראשון התחיל הבא אחריו וכמ"ש בזהר פסוק זה ובריש במדבר:

וזאת התורה. דברים ד' י"ד וזאת התורה אשר שם משה וגו':

מזקנים אתבונן. מד"ת מזמור א' כל הענין ועי' ד"ר ר"פ י"א ושם התחיל באברהם שחתם ויתן ויצחק פתח ויתן:

ויקרא יצחק. ויברך אותו וכן ואל שדי יברך אותך וכן יעקב קרא לבניו ובירך אותם וכן אמר אל שדי נראה אלי בלוז ויברך אותי והברכה האחרונה של יצחק היא הראשונה של יעקב. ועיין ספרי ריש ברכה הובא ילקוט שם:

לומר תהלה. היינו ספר תהלים אמר אף אברך את ישראל באשרי מד"ת מז' א' שם:

פסקה יג

כנגד ז' ימים. שענין ימי המשתה ששמחים על תכליתו של פו"ר וכמ"ש בנוסח שבע ברכות והתקין לו ממנו בנין עדי עד כו' ובהעדרו תקנו נגד זה ז' ימי אבילות וכמש"ל פר'

זו ס"ז לעת תחיית המתים כשימחה ה' דמעה מעל כל פנים יקויים בנו והפכתי אבלם לששון והיה אור הלבנה כאור החמה ואור החמה יהיה שבעתים כאור שבעת הימים:
כן יהי רצון במהרה בימינו אמן: